LIMBA ROMÂNĂ
ASPECTE SINCRONICE ŞI DIACRONICE

Coordonator: Gabriela Pană Dindelegan

editura universității din bucurești®

Scanned with OKEN Scanner

Redactor responsabil: **Prof. dr. Gabriela Pană Dindelegan**
Secretar de redacție: **Mihaela Constantinescu**
Ioana Pîrvu

© Editura Universității din București
Șos. Panduri 90-92, București – 050663; Tel./Fax: 410.23.84
E-mail: editura_unibuc@yahoo.com
Internet: www.editura.unibuc.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Limba română: aspecte sincronice și diacronice / coord.: Gabriela Pană Dindelegan – București: Editura Universității din București, 2006
Bibliogr.
ISBN (10)973-737-198-4; ISBN (13) 978-973-737-198-0

I. Pană Dindelegan, Gabriela (coord.)

811.135.1

Tehnoredactare computerizată: ***Constanța Titu***

Scanned with OKEN Scanner

Omagiu colegelor noastre,

profesoarele

Angela Bidu-Vrănceanu,

Liliana Ionescu-Ruxăndoiu,

Mihaela Mancaș

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

Cuvânt de deschidere 9

Secţiunea A: MORFOSINTAXĂ

Gabriela Pană Dindelegan, *Noutăţi în GALR. Se justifică introducerea unui complement predicativ al obiectului* (CPO)? 15
Alexandra Cornilescu, *Din nou despre „un prieten de-al meu”* 25
Ioana Vintilă Rădulescu, *Primele reacţii la noul DOOM*$_2$ 39
Gabriela Bîlbîie, *Construcţii corelative ale coordonării în limba română* 49
Adrian Chircu, *Adverbele româneşti în -iş (-âş)* 57
Blanca Croitor Balaciu, *Acordul predicatului cu subiectul realizat printr-o sintagmă colectivă sau partitivă (date statistice)* 67
Elena Dănilă, *Circumstanţialul de excepţie – probleme, soluţii* 75
Adina Dragomirescu, Cristina Dediu, *Noutăţi privind morfologia verbului în DOOM*^{2} 85
Gheorghe Doca, *Construcţia cu* pe *a obiectului direct: o nouă abordare* 91
Ştefan Găitănaru, *Clasificarea verbelor după persoană* 109
Ionuţ Geană, *Construcţii rezultative în limba română* 113
Angelica Hobjilă, *Valenţe particulare ale deicticităţii în limba română* 121
Silvia Krieb Stoian, *Aproximarea predicaţiei verbale* 129
Mihaela Miron-Fulea, *Determinantul posesiv în română* 137
Mona Moldoveanu, *Situaţii de postpoziţii în limba română* 147
Isabela Nedelcu, Alexandru Mardale, *Nume masive şi abstracte. Paralelisme sintactice şi semantice* 153
Dana Niculescu, *Dativul posesiv adnominal în limba română* 161
Camelia Stan, *Utilizări de tip special ale articolului nedefinit din limba română* 175
Monica Timofte, *Raportul sintactic de incidenţă – caracterizare funcţională* 183
Maria Ţenchea, *„Despre cum se cântăreşte nisipul sau despre cât ulei arde în candelă”. Grupuri prepoziţionale complexe în limba română actuală* 189
Camelia Uşurelu, *Observaţii asupra factitivelor cu interpretare extralingvistică* 197
Andra Vasilescu, *Acordul în limba română* 201
Rodica Zafiu, *Construcţii comparative* 215

Scanned with OKEN Scanner

Secţiunea B: LEXIC, SEMANTICĂ, TERMINOLOGII

Florica Dimitrescu, *Din viaţa cuvintelor recente în limba română: „paparazzo", „tsunami"* 225

Angela Bidu-Vrănceanu, *Aspecte ale determinologizării lexicului specializat în relaţia lui cu limba comună* 233

Ana Maria Barbu, *Observarea cuvintelor din presă neînregistrate în dicţionar* 243

Anamaria Bota, *Superlativul în argou – câteva observaţii* 249

Oana Chelaru-Murăruş, *Limbă şi prejudecată etnică: denumiri ale rromilor în limba română* 253

Constantin Dominte, *Paradigmele superansamblului lexico-semantic al etnonimiei în limba română actuală* 265

Diana Ghido, *Limbajul mimico-gestual românesc. Dicţionare bilingve* 281

Gabriela Haja, *Dicţionarul limbii române în format electronic (DLR-I) – instrument şi resursă pentru studiul diacronic şi sincronic al limbii române* 289

Carmen Lozinski, *Problemele sensului în dicţionarele bilingve româno-spaniole* 297

Elena Museanu, *Termeni economici în mass media românească actuală* 307

Adriana Stoichiţoiu-Ichim, *Neoconfixarea în româna actuală* 313

Alice Toma, *De la analiza terminologică lexicală la analiza terminologică discursivă. Un exemplu: „funcţie"* 329

Speranza Tomescu, *„Terorism", „terorist", „atac terorist" între lexicul specializat şi lexicul comun* 337

Secţiunea C: PRAGMATICĂ ŞI STILISTICĂ

Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Prezentarea şi negocierea identităţii în dezbaterea electorală* 349

Mihaela Mancaş, *Lexicul afectivităţii în limbajul poetic* 355

Ileana Alexandrescu, *Mărcile metatextuale între ironie şi pragmatică: dinspre Cărtărescu spre Caragiale* 365

Rodica Amel, *„Şapte trepte ale înfruntării"* 373

Cristina Călăraşu, *Globalizare, multiculturalism, diversitate. Implicaţii de politică lingvistică cu aplicare la situaţia din aromână* 383

Iuliana Chiricu, *Indici de teatralizare a discursului raportat în interacţiunea verbală directă* 391

Rodica Mihaela Cîrnu, *Aspecte mitice în discursul publicitar* 399

Scanned with OKEN Scanner

Mihaela Constantinescu, *Umorul conversațional – strategii de sprijin* 405
Anca Davidoiu Roman, *„Parantezele" discursului narativ* 413
Liliana Hoinărescu, *Indicatori de referențialitate în discursul ironic* 419
Marioara Ion, *Structuri argumentative în negocierea comercială* 427
George Irimiaș, *Surse ale coeziunii textuale în discursul politic* 439
Margareta Manu Magda, *Aspecte ale polifoniei în discursul public actual* 447
Stanca Măda Grigoraș, *Stereotipii și realitate în comunicarea intergen la locul de muncă* 455
Constantin-Ioan Mladin, *Pragmaretorica și pragmastilistica anunțului de deces în româna contemporană. (I) Considerații generale și tipologie structurală* 463
Gina Necula, *Modalități de discreditare a limbii de lemn în discursul literar* 471
Ioana Cristina Pîrvu, *Epitetul jurnalistic* 481
Ileana Popescu, *Modalități de corectare specifice textului fantastic* 489
Carmen Radu, *Aspecte și trăsături ale comunicării bazate pe dezacord* 497
Oana Roșu-Stoican, *Forme ale anulării coeziunii textuale în poezia contemporană – neutralizarea coreferențialității* 507
Răzvan Săftoiu, *Observații asupra funcțiilor râsului în conversația fatică* 517
Ariadna Ștefănescu, *O analiză pragmatică a frazeologismelor în conversație* ... 525
Loara Ștefănescu, *Discursul public și serviciile secrete* 539
Carmen Vlad, *Persoana întâi și rețeaua comunicativă a textului* 549

Secțiunea D: ISTORIA LIMBII, DIALECTOLOGIE, TOPONIMIE

Grigore Brâncuș, *Despre evoluția unor morfeme în limba română* 557
Nicolae Saramandu, *Formarea dialectelor românești (pe baza surselor istorice)* 563
Daniela Butnaru, *Sincronie și diacronie în Dicționarul toponimic al Bazinului hidrograf al Neamțului* 579
Gheorghe Chivu, *O modalitate puțin cunoscută de caracterizare a personajelor în opera comică a lui I.L.Caragiale* 585
Maria Cvasnîi Cătănescu, *Etos și patos în Didahiile lui Antim Ivireanul* 593
Mihaela Găitănaru, *Genul neutru: structura etimologică și constituirea claselor flexionare* 603
Coman Lupu, *Nume de monede: elemente moștenite și formații românești* 609
Mihaela Morcov, *Limbajul religios românesc de la sacru la profan. Termeni pătrunși în limba română comună și dialectală* 619

Scanned with OKEN Scanner

Cristian Moroianu, *Împrumuturi sinonimice cu aceeaşi origine. Sinonimia etimologică* 627

Manuela Nevaci, *Sistemul deictic ternar în aromână* 635

Gabriela Stoica, *Vocabularul afectivităţii. Reconsiderări din perspectiva unor cuvinte din limba română veche* 641

Aida Todi, *Câteva constatări asupra cuvintelor româneşti formate prin contaminare* 649

Oana Uţă Bărbulescu, *Strategii discursive în* ***Istoria ieroglifică****. Studiu de caz* .. 657

Scanned with OKEN Scanner

CUVÂNT DE DESCHIDERE

1. Întâlnirile noastre din noiembrie-decembrie au ajuns la a 5-a ediție și constat cu bucurie că interesul manifestat încă de la început a rămas același, semn că nu ne-am dezamăgit invitații. De data aceasta, la invitația noastră au răspuns 85 de participanți din Catedră și din facultatea-soră, Limbi Străine; din Universitate și din institute de cercetare (București și Iași), din Universitate și din alte instituții de învățământ superior (ASE-ul, Academia Militară). Anul acesta avem participanți din numeroase centre universitare (Brașov, Pitești, Ploiești, Galați, Constanța, Iași, Suceava, Alba-Iulia, Miercurea-Ciuc, Cluj, Timișoara; ne caută studenți și doctoranzi de-ai noștri ajunși în afara granițelor: Amsterdam, Paris). Mulțumesc tuturor participanților și în mod deosebit celor din afara Bucureștiului, care au făcut mari eforturi, inclusiv de tip financiar, pentru a fi prezenți. O mențiune specială pentru participanții externi, care, prin plăcerea lor de a fi an de an alături de noi, au contribuit efectiv la popularizarea evenimentului în afara Bucureștiului.

Am văzut în această prezență un semn de recunoaștere a efortului nostru de a strânge grupul de cercetători-lingviști, continuând, astfel, tradiția unei școli lingvistice bucureștene, care a concentrat decenii de-a rândul nume de prestigiu ale cercetării lingvistice din diverse domenii.

2. În intenția Catedrei, obiectivele acestor Colocvii au fost și sunt în continuare transmiterea tradiției de cercetare noilor generații, precum și stimularea cercetării științifice pentru domenii cât mai diversificate ale lingvisticii, Catedra având menirea ca, dincolo de sarcinile didactice, dar în strânsă legătură cu acestea, să pregătească specialiști și să susțină interesul pentru toate domeniile cercetării. Și nu în ultimul rând, un obiectiv important l-a constituit dorința de a sluji cultivarea și promovarea studiului limbii române, creșterea prestigiului acestui studiu în Facultate și, pe cât posibil, și în afara ei.

3. *În planul învățământului superior*, anul care s-a scurs a însemnat un moment de cotitură („bună" sau „rea"? –numai timpul va decide asupra efectelor reale!), și anume: trecerea la sistemul de învățământ Bologna, reprezentat prin cele trei cicluri: 3 + 2 + 3 (3 ani, ciclul general + 2 ani, masteratul + 3 ani, doctoratul). Dacă evaluarea pe termen lung rămâne în sarcina viitorului, consecințele imediate se fac simțite și cu „bune", și cu „rele".

Începem cu cele „bune". Apreciem eforturile comisiei didactice din Facultate, care, pentru secția de Limba română, a elaborat, în condițiile lipsei acute de ore, un plan de învățământ echilibrat, eficient și diversificat, cu numeroase deschideri și elemente de legătură cu a doua și a treia treaptă de învățământ.

Scanned with OKEN Scanner

Continuăm cu cele „rele”. Oftăm (pentru a câta oara?; am făcut-o şi anul trecut, cu acelaşi prilej) pentru *neputinţa Catedrei şi a comisiei didactice* de a convinge mai proaspeţii parteneri (noile secţii ale Facultăţii) de importanţa studiului limbii române în domeniile lor, care, ca domenii ale comunicării şi ale administraţiei, cer utilizarea *cât mai eficientă* a limbii române şi, ca atare, cunoaşterea cât mai profundă a structurii şi a funcţionării ei actuale. Considerăm ca un eşec personal, ca un eşec al Catedrei de limba română şi al comisiei didactice faptul că secţii întregi din această Facultate (Biblioteconomia, Literatura Universală şi Comparată, dar şi celelalte) au cuprins în planurile lor de învăţământ, în cel mai bun caz, un curs de limba română de un semestru şi acesta, fără seminar!

4. *În planul activităţii ştiinţifice*, anul care s-a scurs a însemnat unul cu multe şi răsunătoare evenimente ştiinţifice (încheierea lucrărilor pentru noua *Gramatică academică a limbii române* sau organizarea la Bucureşti a celui de al X-lea Congres al Asociaţiei Internaţionale pentru Studiul Dialogului –IADA– cu tema: *Cooperare şi conflict în comunicare*), ultimul având ca organizator principal pe dna profesor Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, iar celălalt implicând numeroşi membri ai Catedrei de limba română.

Un câştig important l-a constituit şi *colaborarea efectivă* dintre Facultate şi Institutul de Lingvistică. Felicităm pe dl director Sala, care a înţeles că, pentru ca o comunitate ştiinţifică să devină eficientă şi să devină o voce „auzită” în societate, ea trebuie să lucreze în colaborare şi în unitate. Lucrările fundamentale (vezi *Gramatica academică a limbii române*, de curând încheiată) sau altele, în lucru (vezi *Istoria limbii române*) au beneficiat şi beneficiază de participarea, cu extrem de bune rezultate, a colaboratorilor de la ambele instituţii.

Prilejul muncii în comun a însemnat, pentru *Gramatică* (de exemplu), formarea unui colectiv tânăr, cu oameni din ambele instituţii, colectiv care a avut marea şansă de a participa săptămânal la dezbateri (uneori, aprinse) pe teme de gramatică şi căruia i s-a inoculat pasiunea şi febra cercetării. Dincolo de lucrarea ca atare, cred că crearea acestui *interes colectiv* pentru gramatică şi pentru cercetare reprezintă o reuşită la fel de importantă. Profit de acest prilej pentru a evidenţia public efortul imens (şi făcut cu dăruire şi plăcere!) al unor persoane tinere: masteranzii noştri, Adina Dragomirescu şi Cristina Dediu, doctoranda Blanca Croitor Banaciu (toate sunt şi angajatele Institutului), care, într-un timp-record, au făcut partea de „bucătărie” a acestei imense lucrări (peste 1900 de pagini): tehnoredactare, corectură, punerea la punct a cuprinsurilor analitice, a bibliografiei speciale şi a celei generale, precum şi a siglelor.

5. Tema conferinţei (*Limba română. Aspecte sincronice şi diacronice*) este deschisă tuturor cercetărilor de limbă română. Repartiţia comunicărilor pe secţiuni este, în mare măsură, convenţională şi dictată de nevoia de a ne încadra în cele două zile de conferinţă. Spiritul *interdisciplinar* şi perspectiva *funcţională*, predominante teoretice şi metodologice ale lingvisticii actuale, fac ca graniţele dintre domenii să nu mai reprezinte bariere absolute. De aceea, numeroase comunicări, prin modul de abordare şi chiar prin titlu, puteau să figureze şi la altă secţiune.

Scanned with OKEN Scanner

Sunt organizate şedinţe plenare în ambele zile. În afara acestora, sunt organizate patru secţiuni: *Gramatică, Pragmatică şi stilistică, Lexic şi semantică, Istoria limbii române şi dialectologie,* primele două cu desfăşurare în cele două zile, iar ultimele două, cu desfăşurare numai vineri (dimineaţă şi după-masă). Mulţumesc şefilor de subcolective şi de nuclee de cercetare din Catedră (profesoarei Angela Bidu-Vrănceanu, pentru subcolectivul de Lexicologie şi semantică; profesoarelor Liliana Ruxăndoiu şi Mihaela Mancaş, pentru subcolectivul de Pragmatică şi stilistică), fără a căror cooperare şi implicare efectivă în organizare, în recomandarea comunicărilor şi în avizarea lor ştiinţifică, această amplă reuniune nu ar fi putut avea loc. Mulţumesc profesorilor noştri consultanţi (Valeria Guţu-Romalo, Florica Dimitrescu, Grigore Brâncuş, Theodor Hristea), care, ca şi alte dăţi, au fost alături de noi, susţinându-ne în munca de cercetare. Mulţumesc colaboratorilor foarte tineri, preparatori, doctoranzi şi asistenţi, pentru entuziasmul cu care au răspuns chemării noastre şi pentru contribuţia lor esenţială în organizare.

6. Ne bucurăm că a apărut la Editura Universităţii din Bucureşti volumul colocviului de anul trecut: *Limba română. Structură şi funcţionare* (impresionant ca dimensiuni, 788 p. şi, sperăm noi, şi ca preocupări şi interes). Îl găsiţi prezentat la expoziţia de carte, deschisă, cu acest prilej, la Catedra de limba română. Mulţumesc Gabrielei Stoica, fără a cărei contribuţie, discretă, dar extrem de eficientă, această carte n-ar fi putut apărea.

A intrat în tradiţia Colocviului ca fiecare volum să fie închinat unuia sau altuia dintre membrii marcanţi ai Catedrei. Anul acesta am dedicat volumul profesorilor consultanţi Tatiana Slama-Cazacu şi Theodor Hristea, cu ocazia unei aniversări „rotunde". Din păcate, dna profesor Tatiana Slama-Cazacu n-a putut participa. Dl profesor Theodor Hristea este alături de noi. Îi oferim volumul, însoţindu-l cu urările noastre de sănătate, de viaţă lungă, plină şi ştiinţific bogată. Să ne trăiţi, domnule profesor, şi să rămâneţi la fel de activ mulţi ani de acum!

8 decembrie 2005

Şef de Catedră,
prof. *Gabriela Pană Dindelegan*

Scanned with OKEN Scanner

Partea I

MORFOSINTAXA

Scanned with OKEN Scanner

NOUTĂȚI ÎN GALR. SE JUSTIFICĂ INTRODUCEREA *UNUI COMPLEMENT PREDICATIV AL OBIECTULUI* (CPO)?

GABRIELA PANĂ DINDELEGAN
Facultatea de Litere
Universitatea din Bucureşti

1. Noutăţi în GALR

Noua gramatică academică a limbii române (GALR), apărută după mai bine de 42 de ani de la elaborarea vechii ediţii (GA), a adus modificări de concepţie, de terminologie şi de organizare a materialului, numeroase fapte fiind concepute şi definite diferit sau distribuite diferit între cele două volume ale gramaticii. Noutăţile sunt urmarea valorificării informaţiilor de descriere obţinute în ultimii ani, unele preluate din literatura de specialitate, altele rezultate din cercetări proprii ale autorilor noii gramatici. Cele mai numeroase noutăţi rezultă din introducerea unor *noi perspective teoretice* în descrierea domeniului gramatical, iar altele, din aprofundarea şi rafinarea *concepţiei şi metodologiei existente*.

Comună celor două ediţii (GA şi GALR) este descrierea domeniului sintactic din perspectiva *funcţiilor sintactice*. Dar chiar şi în cadrul aceleiaşi modalităţi de abordare (cea *funcţional-sintactică*), apar semnificative diferenţe între cele două gramatici, diferenţele rezultând dintr-o mai precisă definire şi delimitare a *funcţiilor sintactice*, precum şi din examinarea mai aprofundată a relaţiei dintre centrele de grup şi complinirile acestora.

(a) Cea mai importantă deosebire priveşte modul de concepere a funcţiilor sintactice, definite şi delimitate *relaţional*, simultan pe baza *relaţiilor sintagmatice specifice* în raport cu centrul de grup şi a *relaţiilor paradigmatice specifice*. În această viziune, fiecare funcţie se defineşte în raport cu un centru de grup sintactic, faţă de care reprezintă o clasă de substituţie (deci de termeni substituibili în aceleaşi condiţii sintactice şi, ca atare, de termeni sintactic echivalenţi). În consecinţă, sintaxa propoziţiei şi sintaxa frazei nu se mai examinează separat, propoziţiile subordonate nefiind altceva decât termeni aparţinând aceleiaşi clase de substituţie ca şi realizările nepropoziţionale ale unei funcţii. De exemplu, în relaţie cu un centru verbal, funcţia *subiect* reprezintă o clasă de substituţie din care fac parte atât un nominal în nominativ (substantiv, pronume sau numeral) acordat cu verbul (*Îmi place **lectura**., N-am gusturi alese, îmi place **orice**., Îmi plac numai **trei** dintre ei.*; *A venit **Ion**, A venit numai **el**., Au venit **doisprezece**.*; *S-a întâmplat **o nenorocire**, S-a întâmplat şi **asta**.*), cât şi o propoziţie conjuncţională sau o formă verbală nepersonală (*Îmi place **să citesc**., Îmi place **a citi**.*), respectiv o propoziţie relativă (*A venit **cine a vrut**., S-a întâmplat **ce n-aş fi dorit**.*).

Scanned with OKEN Scanner

(b) Funcţiile sintactice, indiferent de realizarea lor (prin grupuri sintactice nepropoziţionale sau propoziţionale), sunt legate ierarhic de un centru de grup, fie atribuite de acesta prin restricţii de formă şi, implicit, prin relaţii sintactice extrem de strânse, fie legate semantico-sintactic prin relaţii mai laxe faţă de centru, nefiind cerute matricial (inerent) de particularităţi sintactico-semantice ale acestuia. Urmarea unor relaţii *mai strânse* vs *mai laxe* în raport cu centrul de grup o constituie distincţia dintre ***complemente*** şi ***circumstanţiale***, indiferent de componenţa grupului (Grup verbal = GV, Grup adjectival = GAdj, Grup adverbial = GAv, Grup interjecţional = GInterj[1]).

Complementele sunt determinări intim legate de centru, cărora centrul de grup le impune restricţii de formă (un anumit caz, o anumită prepoziţie sau, în cazul realizării propoziţionale a funcţiei, o anumită conjuncţie) şi restricţii de rol tematic/ semantic (complementele îndeplinesc o anumită funcţie semantică în raport cu centrul: Agent, Pacient, Beneficiar, Ţintă, Experimentator etc.), compliniri care, în cele mai multe apariţii, au un statut obligatoriu, nesuprimabil.

Circumstanţialele sunt, dimpotrivă, mai slab legate de centru, cu posibilitate de alegere liberă a tipului de circumstanţă şi cu o anumită libertate sintactico-semantică faţă de centru, ceea ce, în plan sintactic, se traduce prin caracterul lor suprimabil, facultativ[2].

Astfel, verbele *a aparţine* şi *a depinde* cer în mod necesar câte două compliniri nesuprimabile, cărora le impun restricţii de formă (numai cazuală, pentru ambele compliniri: ***Hotărârea*** *contravine* ***legilor***.; cazuală şi respectiv prepoziţională, pentru cele două compliniri: ***Copilul*** *depinde* ***de tutore***.). Ca atare, fiecare verb se construieşte cu câte două ***complemente***, însă fiecare acceptă, mai mult sau mai puţin liber[3], determinări suprimabile, putând apărea şi în construcţii precum: ***În România, de câţiva ani,*** *hotărârea contravine* ***puternic*** *legilor.*; ***În România*** *copilul depinde* ***mult de tutore până la 18 ani.***, construcţii în care ***circumstanţiale*** diverse apar coocurent sau succesiv.

(c) O altă deosebire între cele două ediţii priveşte distingerea ***funcţiilor matriciale*** de cele ***nematriciale***, primele fiind cerute de sintaxa şi semantica internă a centrului de grup, iar celelalte fiind obţinute din reorganizări sintactice ale grupului, cu modificarea ierarhiilor sintactice primare.

Se are în vedere aici deosebirea dintre ***funcţiile matriciale***, reprezentate prin complementul direct (OD), complementul secundar (OSec), complementul prepoziţional (OPrep), complementul indirect (OInd), subiectul şi numele predicativ (NP), ultimele două ca tipuri speciale[4] de complemente matriciale, şi ***funcţiile nematriciale***, reprezentate de complementul de agent, de cel posesiv şi de predicativul suplimentar (PS).

Astfel, spre deosebire de OD, care, în cele mai multe dintre apariţiile lui[5], este o complinire matricială a verbului-centru, fiind implicat în matricea sintactică şi semantică a unui verb tranzitiv, complementul de agent apare ca urmare a unor reorganizări sintactice ale structurilor matriciale tranzitive, reorganizări rezultând dintr-o operaţie gramaticalizată de pasivizare, al cărei efect îl constituie modificarea ierarhică a poziţiei subiectului activ (devenit, în construcţia pasivă, complement de

Scanned with OKEN Scanner

agent: ***Elevul*** [subiect matricial] *citeşte cartea.* > *Cartea este citită* ***de elev*** [complement de agent, nematricial].).

De asemenea, spre deosebire de complementul indirect, cerut matricial de unele verbe (de direcţie/ destinaţie: *Ion trimite* ***sinistraţilor*** *ajutoare.*, de atribuire: *Ion dă, oferă un cadou* ***prietenilor***., de stare cu Experimentator: ***Îmi*** *pasă de ceilalţi.*, ***Îmi*** *place filmul.*), complementul posesiv nu apare ca trăsătură matricială a verbului, fiind obţinut din amalgamarea a două grupuri sintactice (GV + GN) şi atragerea din afara grupului verbal a valorii semantice de posesie[6] (*A cunoscut dorinţa* ***acestuia.*** > ***I-a*** *cunoscut dorinţa., Iubeşte mult meseria* ***sa.***[7] > ***Îşi*** *iubeşte mult meseria.*).

Verbe ca: *a aparţine, a conveni, a se dedica, a trimite* cer matricial (sintactic şi semantic) un OI (*Soluţia aparţine* ***studenţilor.***, ***Mi-a*** *convenit decizia., El se dedică* ***profesiei.***, *Guvernul trimite ajutoare* ***sinistraţilor.***), căruia îi impun restricţia cazuală de dativ, astfel încât apariţia OI este fie obligatorie (**Soluţia aparţine, *El se dedică*), fie suprimabilă, dar cerută de sintaxa şi semantica internă a verbului (*El trimite bani* (*părinţilor*)., *El oferă o floare* (*mamei*).). Dimpotrivă, pentru verbe ca: *a aprecia, a cunoaşte, a iubi, a simţi, a şti*, determinarea prin dativ nu este matricială, prezenţa dativului fiind posibilă numai în construcţii în care apare un clitic pronominal de dativ „al posesiei" şi un alt nominal legat matricial de verb, nominal în raport cu care cliticul de dativ stabileşte „posesia" (*El* ***îmi*** *apreciază* ***devotamentul.***, *El* ***îmi*** *cunoaşte* ***defectele.***, *El* ***îşi*** *iubeşte* ***fratele.***, *El* ***îmi*** *simte* ***lipsa.***, *El* ***îmi*** *ştie* ***obiceiurile.***). La fel, verbe ca: *a arde, a curge, a se închide, a lăcrima, a vâjâi* sunt matricial monovalente, combinându-se cu un singur nominal (*Hârtiile ard*[8], *Lichidul curge, Copilul lăcrimează, Floarea se închide*[9], *Vântul vâjâie,*), dar devin bivalente, combinându-se cu al doilea dativ pronominal clitic, ori de câte ori în poziţia subiectului apare un nominal desemnând părţi ale corpului (*Îmi ard obrajii., Îmi curge nasul., Îmi lăcrimează ochiul., Mi se închid pleoapele., Îmi vâjâie capul.*), între cliticul de dativ şi celălalt nominal din structură stabilindu-se o relaţie de posesie inalienabilă. Nominalul în dativ, necerut matricial de verb, dar posibil (uneori, chiar obligatoriu în anumite tipare sintactice; vezi tiparul cu nominal-subiect desemnând părţi ale corpului), reprezintă un complement nematricial al verbului. Dată fiind relaţia „de posesie" în care intră acest complement, a fost numit ***complement posesiv.***

Pe baza caracterizării ***matricial/ nematricial*** se disting două funcţii sintactice având numeroase trăsături comune: cea a NP, funcţie matricială, cerută de sintaxa şi semantica inerentă a verbelor copulative[10], şi PS, vecinătate nematricială, obţinută (mai mult sau mai puţin accidental) prin reorganizări sintactice de avansare de componente din subordonată în regentă, reorganizări al căror efect îl constituie amalgamarea a două grupuri (GV_1 + GV_2, unde cel de al doilea grup este subordonat primului). Astfel, în timp ce propoziţia *El este/ devine* ***profesor.*** cuprinde o complinire matricială, cerută de verbele copulative *este, devine*, construcţiile ***Îl vreau profesor.***,***Îl ştiu profesor bun.*** includ determinări nematriciale, rezultate din amalgamarea a două grupuri sintactice verbale, cel din regentă şi cel din subordonată (*Vreau ca el să fie profesor., Ştiu că el este profesor bun.* > *Îl vreau profesor., Îl ştiu profesor bun.*).

Scanned with OKEN Scanner

Spre deosebire de distincţia anterioară (NP vs PS), în care opoziţia *matricial/ nematricial* separă definitoriu două poziţii sintactice, în alte situaţii, aceeaşi opoziţie poate apărea în interiorul unei singure funcţii sintactice, unele apariţii ale funcţiei corespunzând construcţiilor matriciale ale verbului, iar altele, celor nematriciale. Astfel, în cazul subiectului, deşi apariţiile prototipice sunt matriciale, există şi construcţii nematriciale, în care subiectul rezultă din reorganizări sintactice, fie ca urmare a reorganizării pasive (vezi: ***Profesorul*** [subiect matricial] *laudă copilul.* vs ***Copilul*** [subiect nematricial,/ reorganizat] *este lăudat.*), fie ca urmare a unor avansări gramaticalizate sau accidentale de componente din subordonată, ca în: ***Cine*** *merită să câştige?,* *document* ***care*** *merită să fie cunoscut,* ***Cărţile*** *trebuiau să fie distribuite.,* ***Rezultatele*** *se dovedesc neconvingătoare.* Complementul direct însuşi poate apărea în construcţii nematriciale, rezultate din avansarea unui subiect din subordonată (vezi: *Părinţii* ***îl*** [OD matricial] *adoră.* vs *Părinţii* ***îl*** [OD nematricial/ reorganizat] *voiau medic.,* *Ei* ***îl*** [OD nematricial/ reorganizat] *considerau responsabil.*).

(d) O altă deosebire importantă între cele două ediţii priveşte clasa complementelor şi este dată de distincţia ***complemente actanţiale*** vs ***complemente predicative***. Distincţia este mai puţin sintactică şi mai mult semantică, având însă şi importante consecinţe sintactice. *Sintactic,* ambele determinări reprezintă complemente matriciale ale verbului, fiind cerute obligatoriu de centrul verbal şi supunându-se restricţiilor de formă ale centrului; *semantic,* primele sunt complemente prototipice, realizate prin nominale cu citiri prototipic referenţiale, individuale, determinate (care trimit la un anume referent sau la un grup anume de referenţi), în timp ce al doilea tip indică „proprietăţi", şi nu entităţi/ indivizi (*Îl întâlnesc* ***pe profesor.,*** ***Îi*** *dau* ***profesorului cartea.*** vs *El este* ***profesor.*** *Asta este* ***carte de istorie.***). Cum proprietăţile sunt ale indivizilor/ ale entităţilor, complementele de tip „predicativ" implică, în aceeaşi structură, şi apariţia nominalelor-entităţi, nota lor sintactică definitorie constituind-o includerea în structuri obligatoriu ternare[11] (vezi tiparul ternar: V + Subiect +NP, unde „proprietatea" exprimată prin NP priveşte nominalul-subiect).

Distincţia ***actanţial/ predicativ*** dă, de exemplu, seamă de deosebirea dintre un complement direct şi un nume predicativ, primul fiind un complement de tip actanţial, realizat prototipic prin nominale determinate (individualizate hotărât sau nehotărât: *Îl întâlnesc* ***pe profesor.,*** *Citesc* ***o carte.***) sau prin nominale-nume proprii (care, prin natura lor, sunt autodeterminate: *Îl întâlnesc* ***pe Ion.***), iar al doilea, un complement predicativ, exprimând, ca atare, o proprietate a nominalului actanţial din poziţia subiectului şi realizându-se prototipic ca adjectiv sau ca nominal nearticulat (*El este* ***inteligent.,*** *El devine* ***profesor.***).

(e) În cadrul complementelor matriciale nepredicative, esenţială, ca noutate, este includerea subiectului în clasa largă a complementelor, dar şi distingerea acestuia de complementele prototipice. Inclus în clasa complementelor, prin restricţia verbului de a accepta sau nu poziţia subiectului, precum şi prin restricţiile sintactice de caz şi semantice de rol tematic impuse subiectului de către verb, subiectul se separă totuşi de complementele prototipice prin natura bilaterală a restricţiilor sintactice (subiectul însuşi impunând verbului-predicat acordul[12]).

Scanned with OKEN Scanner

(f) Inventarul complementelor prototipice este şi el modificat în raport cu GA, distingându-se ca subspecii proprii de complement: OSec, separat de complementul direct, şi OPrep, separat de complementul indirect. Separarea celor două subspecii de complement pleacă de la recunoaşterea „principiului unicităţii"[13] ca principiu guvernând atribuirea complementelor şi, implicit, de la definirea relaţională ***specifică*** a fiecărei subspecii de complement. Dintre argumentele sintactice pentru distingerea a câte două poziţii, este suficient să se aducă în discuţie particularitatea celor două complemente OSec şi OD de a fi obligatoriu coocurente în structurile conţinând un OSec, fără a fi şi coordonate (*Profesorul îl întreabă* ***pe Gheorghe*** [OD] ***rezultatul*** [OSec]., dar **Profesorul îl întreabă* ***pe Gheorghe şi***[14]***/ sau rezultatul***); să se observe, de asemenea, posibilitatea complementelor OPrep şi OI de a fi coocurente în unele construcţii (***Îi*** [OI] *pasă* ***de Ion*** [OPrep]., ***I***-[OI] *a vorbit* ***de eveniment*** [OPrep].), fără a fi şi coordonate (***Îi pasă* ***lui Ion şi***[14]***/ sau de tine,* ***I-a vorbit* ***lui Ion şi***[14]***/ sau de eveniment***). Imposibilitatea coordonării celor două complemente este semnul cel mai clar al unor compliniri de tip diferit, cărora verbul-centru le atribuie restricţii sintactice diferite (cazul dativ, respectiv construcţia prepoziţională) şi roluri tematice diferite (Ţintă + Pacient, pentru tiparul cu OSec, respectiv Experimentator + Temă sau Ţintă + Temă, pentru tiparele cu OI şi OPrep).

(g) În cadrul complinirilor verbale (matriciale sau nematriciale), GALR operează o altă partiţie, separând determinările prototipice, caracterizate prin apartenenţa la ***structuri definitoriu binare***, de cele mai puţin numeroase, incluse în ***structuri ternare***. Aparţin structurilor ternare toate complementele de tip predicativ, care, exprimând „proprietăţi", iar proprietăţile referindu-se la entităţi, implică prezenţa în structură şi a nominalelor-entităţi (vezi statutul sintactic al numelui predicativ, ca tip de complinire matricială, sau al predicativului suplimentar, ca tip de complinire nematricială, ambele aparţinând unor structuri obligatoriu ternare). Se caracterizează prin structură definitoriu ternară şi unele complemente nepredicative; este cazul complementului secundar, ca tip de complement matricial, sau al complementului posesiv, ca tip de complement nematricial, primul cerând prezenţa în aceeaşi structură a unui OD, iar celălalt, prezenţa altui nominal, cu care stabileşte o relaţie „de posesie".

(h) Altă distincţie teoretică nou introdusă priveşte clasa circumstanţialelor. Cele mai multe circumstanţiale sunt ***integrate sintactic*** în componenţa grupurilor şi aparţin (în cadrul unei ierarhii generale a grupurilor[15]) acestor organizări, iar un număr mai mic (sau numai utilizări speciale ale unor circumstanţiale[16]) sunt neintegrate sintactic sau aparent[17] integrate, aparţinând componentului ***discursiv-pragmatic***. Se cuprinde aici distincţia dintre ***modalul propriu-zis*** şi ***circumstanţialul de modalitate***[18], ultimul având în vedere clasa modalizatorilor de diverse tipuri în ipostaza lor de componente nelegate sintactic (vezi exemple ca: ***Din fericire,*** *nu m-am lăsat convinsă.*, ***Cinstit vorbind,*** *profesorul nu-mi place.*, ***Poate/ Negreşit*** *va veni mai târziu.*, *A scris o carte* ***poate*** *mai simplă.*).

În cadrul circumstanţialelor integrate sintactic, cele mai numeroase apariţii ale circumstanţialelor au statut facultativ, nematricial[19]. Se separă însă şi o subclasă puţin numeroasă a unor circumstanţiale matriciale, obligatorii, regizate de o clasă restrânsă de verbe[20].

Scanned with OKEN Scanner

2. Care este statutul sintactico-semantic al CPO?

În acest ansamblu de noutăţi teoretice privind organizarea ierarhică a Grupului verbal, CPO reprezintă un ***complement matricial*** de tip ***special***, din sfera celor ***predicative***.

Ca tip de ***complement matricial***, CPO este regizat de o clasă de verbe (cea a verbelor atributive[21]), clasă distingându-se prin trăsătura de a cere obligatoriu, prin sintaxa şi semantica lor internă, această specie de complement. CPO face parte din clasa determinărilor obligatorii, nesuprimabile, ca şi OD, OSec, OPrep, NP. Pentru unele verbe atributive, această complinire reprezintă singura lor posibilitate de construcţie (vezi verbul *a intitula*, care, în orice apariţie a sa, cere în mod necesar această complinire: *El şi-a intitulat volumul **Asfinţit.***, şi nu **El şi-a intitulat volumul.*). Pentru alte verbe din clasa atributivelor, CPO participă la dezambiguizarea lor semantico-sintactică, asigurând distingerea de alte unităţi verbale omonime. Astfel, în construcţia *Îmi zice **Ion.***, vecinătatea *Ion* asigură distingerea lexemului verbal *a zice*$_2$ „a avea numele" de unitatea omonimă *a zice*$_1$ „a spune", actualizată în: *Mama îmi zice adesea că semăn cu neamurile tatei.* În tiparul *M-au luat **drept prost.***, vecinătatea *drept prost* are rol dezambiguizator, participând la distingerea unităţii verbale *a lua*$_2$ „a atribui o identitate falsă" de unităţile omonime: *a lua*$_1$ din: *Mi-au luat o casă.*, *a lua*$_3$ din: *A luat-o la dreapta.*, *a lua*$_4$ din: (pop.) *El se ia de mine.* etc.

Ca tip de ***complement special***, CPO aparţine complementelor predicative, exprimând, ca şi NP, o „proprietate" a unui nominal legat de acelaşi centru verbal. Dar spre deosebire de NP, în cazul căruia „proprietatea" priveşte nominalul-subiect, în cazul CPO, „proprietatea" priveşte nominalul-obiect (OD: *Mă cheamă **Ion.***, *L-au botezat **Ion.*** sau, mai rar, OI: *Îmi zice **Ion.***). Ca oricare complement de tip predicativ, CPO se include în structuri obligatoriu ternare, implicând verbul-centru şi un nominal al structurii (V + Nominal$_{Subiect}$ + NP vs V + Nominal$_{OD\ /\ OI}$ + CPO). Cum însă, CPO indică o „proprietate" privind obiectul, şi nu subiectul, structura poate fi lipsită de subiect, ea fiind posibilă şi pentru verbe impersonale neacceptând poziţia subiect (vezi: *Îmi zice Ion., Îmi spune Ion., Mă cheamă Ion.*).

3. Este necesară recunoaşterea unui CPO ca tip aparte de complement?

Având elemente sintactice şi semantice asemănătoare cu alte determinări ale verbului (cu NP şi cu PS), se impune distingerea de fiecare dintre acestea.

- Are trăsături sintactice şi semantice regăsibile şi la NP: - este, ca şi acesta, un complement matricial, regizat de o clasă specială de verbe (verbele atributive) şi participând, în relaţie cu verbul, la distingerea acestuia ca unitate lexico-sintactică aparte; - este, ca şi NP, un complement predicativ, exprimând o „proprietate" a unui nominal subordonat verbului-centru; - participă, ca şi acesta, la o structură sintactică ternară; - are o clasă de substituţie specifică pentru complinirile de tip predicativ, realizându-se curent prin nominal „nud", nearticulat (*L-au numit **director.***, *L-au angajat **grădinar.***).
- Are trăsături sintactice şi semantice asemănătoare cu PS: - participă, ca şi PS, la o structură ternară, în care este implicat şi alt nominal subordonat verbului; - este, ca şi PS, o complinire de tip predicativ; - are o clasă de substituţie specifică pentru

Scanned with OKEN Scanner

complinirile predicative, realizându-se frecvent prin nominal nedeterminat (vezi construcţiile cu PS: *L-au dorit **director**., L-au ştiut **ministru**.*).

Cu toate acestea, există deosebiri sintactice atât faţă de NP, cât şi faţă de PS. Faţă de NP, se distinge prin implicarea în structură a nominalului-subiect. Faţă de PS, se distinge prin apartenenţa la o construcţie matricială, în timp ce PS apare într-o structură obţinută prin reorganizări din două structuri subordonate una alteia (*Au dorit ca el să fie director. > L-au dorit director.*; *Au ştiut că el este ministru. > L-au ştiut ministru.*). Apar aici suficiente argumente (de tipar sintactic) pentru a deosebi CPO atât de complinirea predicativ-matricială a NP, cât şi de complinirea predicativ-nematricială a PS.

În lucrări româneşti anterioare, CPO a primit interpretări sau denumiri diferite.

În lucrările tradiţiei noastre gramaticale, ceea ce este desemnat în GALR prin CPO reprezintă una dintre posibilităţile de construcţie a predicativului suplimentar. Din punctul de vedere al analizei adoptate în GALR (ca şi în articolul de faţă), unde se distinge între compliniri matriciale şi compliniri nematriciale, CPO nu poate fi subordonat predicativului suplimentar, dată fiind calitatea complementului CPO de a fi o complinire de tip matricial; or, PS este o complinire nematricială a verbului, obţinută din reorganizări sintactice.

În alte lucrări româneşti (Dindelegan, 1976[22]), ceea ce este cuprins în GALR sub denumirea CPO reprezintă, în raport cu PS, o complinire „primară", matricială, a verbului, constituind, împreună cu NP, aşa-numitul *atributiv de bază*, cu singura deosebire că NP este un *atributiv de bază privind nominalul-subiect*, în timp ce CPO, un *atributiv de bază privind nominalul-obiect*. În aceeaşi lucrare, apare opoziţia *atributiv de bază - atributiv transformat*, ultimul fiind, în raport cu primul, obţinut prin restructurări / reorganizări de tipare sintactice.

Deşi diferite ca tipar sintactic şi ca tip de verb care le impune (copulativ vs atributiv), NP şi CPO se pot reuni sub denumirea de ***complemente matriciale predicative***, sintagmă terminologică acoperind total mai vechea denumire de *atributiv de bază*; predicativul suplimentar acoperă terminologic denumirea de *atributiv transformat*. Dincolo de diferenţa de terminologie, concepţia adoptată în GALR privind cele două complemente (NP şi CPO), precum şi distincţia lor de PS concordă cu analiza propusă în Dindelegan, 1976. Concordă, de asemenea, sub multe aspecte, cu interpretarea din Irimia, 1997[23].

4. Inventarul de verbe atributive

4.1. Ele se pot subclasifica în funcţie de tipul de predicaţie pe care verbul-centru o induce complinirii CPO: tipul denominativ (în cazul unor verbe atributive ca: *a numi, a denumi, a intitula, a eticheta, a chema, a zice, a boteza*: *Gramaticienii români l-au denumit **predicativ suplimentar**., Şi-a intitulat volumul **Mărturisiri**., Părinţii l-au botezat **Viorel**.*); tipul categorizant (în cazul unor verbe atributive ca: *a alege, a angaja, a unge* „a da o calitate": *L-au ales **deputat**., L-au angajat **bucătar**., L-au uns **episcop**.*); tipul contrafactiv[24]-identificatoriu sau contrafactiv-categorizant (în cazul verbului atributiv *a lua*[25]: *L-au **luat drept Ion**., **drept altcineva**.* [contrafactiv-identificatoriu], dar *L-au **luat drept deputat**.* [contrafactiv-categorizant].).

Scanned with OKEN Scanner

Reflexul sintactic al acestor distincţii semantice se manifestă la nivelul clasei de substituţie acceptate de fiecare verb.

4.2. Prepoziţiile calităţii

Verbele atributive cerând o predicaţie categorizantă sau contrafactiv-categorizantă acceptă, ca termeni ai clasei de substituţie, complinirea printr-un grup prepoziţional având drept centru una dintre prepoziţiile „calităţii" (*L-au angajat ca **grădinar**., L-au numit ca **director**., L-au desemnat **drept cel mai bun manager**., L-au luat **drept prost**.*).

În raport cu prepoziţiile prototipice, care, chiar şi în cazul nominalelor sintactic nearticulate, introduc nominale cu citiri individuale, determinate, trimiţând la un referent anume (să se compare: *S-au luat **de Ion./ de mine./ de cine nu trebuie**.* cu *L-au luat **de prost**., A luat-o **de nevastă***[26].), prepoziţiile calităţii introduc nominale cu citiri predicative, prepoziţia fiind transmiţătoarea rolului semantic „predicativ" atribuit de verbul-centru. În consecinţă, în vecinătatea prepoziţiilor calităţii, dacă predicaţia este de tip categorizant, citirea nominalului-CPO nu poate fi decât nondeterminată, nonindividuală (*L-au angajat **ca grădinar**., L-au numit **ca ambasador**.*). În clasa de substituţie a acestor grupuri prepoziţionale cu centrul reprezentat printr-o prepoziţie „a calităţii", pot apărea toţi termenii substituibili cu o construcţie semantic predicativă: *L-au ales **ministru/ ca ministru/ ca având calitatea de ministru/ ca fiind reprezentantul lor/ ca reprezentându-le interesele**.* Este, de altfel, singura construcţie în care prepoziţia (dar numai o prepoziţie „a calităţii") acceptă vecinătatea unui gerunziu.

Dacă predicaţia este contrafactiv-identificatorie, dintre prepoziţiile calităţii este acceptată numai *drept*, iar posibilităţile combinatorii sunt mai largi. Ca reflex al naturii identificatorii a predicaţiei, clasa de substituţie include şi posibilitatea de construcţie cu un nume propriu, un pronume personal sau orice alt pronume ori propoziţie relativă substituind un nominal individualizat (*L-au luat **drept Ion**., **drept altcineva**., **drept tine**., **drept cine nu doreşti**.*).

NOTE:

---

[1] Fiecare dintre grupuri prezintă o structură ierarhică identică, alcătuită din [[centru + complemente] + circumstanţiale]; prima paranteză include complinirile cel mai intim legate de centru, iar a doua, determinările suprimabile, mai slab legate de centru.

[2] Există, marginal ca frecvenţă, şi circumstanţiale obligatorii, cerute de sintaxa şi semantica internă a câtorva verbe-centru (ex. *Locuieşte **în Bucureşti**., Valorează **mult**., Datează **din vechime**., Se comportă **incalificabil**.*; vezi GALR, I, p. 339, 357, II, p. 58), după cum există şi complemente suprimabile (vezi, de exemplu, posibilitatea suprimării complementului direct în cazul verbelor tranzitive folosite absolut: *Astăzi copilul a scris √ şi a citit √ şi numai după aceea s-a jucat;*. cf. GALR, I, 341-342; vezi, de asemenea, posibilitatea suprimării complementului indirect exprimând Beneficiarul sau Ţinta: *Mama pregăteşte un ceai √., Profesoara prezintă rezultatele √*.; cf. GALR, I, 355). În primul caz, circumstanţialul, prin statutul obligatoriu, se apropie de complemente, diferenţiindu-se de acestea prin semantică. În al doilea caz, OD şi OI, prin natura suprimabilă, se apropie de circumstanţiale, deşi relaţia sintactico-semantică şi implicarea lor matricială nu este de tip circumstanţial.

[3] Compatibilităţi şi incompatibilităţi determinate de semantica internă a verbului se înregistrează şi în cazul *circumstanţialelor* (vezi: *Munceşte **pentru a supravieţui**.*, dar **Se învecinează **pentru a***

Scanned with OKEN Scanner

supraviețui; *Doarme și mănâncă* ***mult***, dar **Se învecinează* ***mult***; vezi și GALR, II, p. 48), cu observația că sunt mai puțin ferme decât în cazul complementelor și că determinările sunt suprimabile. De altfel, constatarea acestor compatibilități și incompatibilități dintre semantica verbului-centru și anumite specii de circumstanțial au condus la includerea circumstanțialelor în componența Grupului verbal (vezi GALR, II, p. 47-48).

[4] Pentru *caracterul special* al acestor două complemente, vezi *infra* (d, e), cu observația că natura *specială* este diferită de la unul la altul.

[5] Vezi *infra*, construcții ca: ***Îl*** *știu ministru.*, ***Îl*** *vreau doctor.*, în care vecinătatea OD nu este, pentru aceste verbe, una matricială, fiind obținută, ca și poziția PS, din reorganizări sintactice.

[6] Numai pentru o clasă restrânsă de verbe, cele „de posesie" (*a avea, a poseda, a aparține*), valoarea de posesie este una matricială, cele două nominale admise de verb având caracteristica „Posesor" și „Obiect posedat" (***Ion*** [Posesor] *are cartea* [Obiect posedat]). În cazul acestora, relația de posesie se poate exprima suplimentar printr-un dativ posesiv (complement posesiv), eventual și printr-un adjectiv „de posesie", ca în construcțiile: *Ion* ***își*** *are banii* (***proprii***) *la bancă.*

[7] În limba română, exprimarea posesiei printr-un complement posesiv este mult mai uzuală decât printr-un adjectiv posesiv sau un genitiv. Cu efect emfatic, dublarea „posesiei" exprimate prin complement posesiv se poate face printr-un determinant nominal (***I-a cunoscut dorința acestuia.***, ***Mi-am îndeplinit dorința mea de o viață.***), dar construcția este puțin uzuală în cazul unui complement posesiv exprimat prin clitic reflexiv (vezi ultimul exemplu) sau chiar total neuzuală în cazul unei relații de posesie inalienabilă (**Îi lăcrimează ochii lui / ochii proprii.*, **Mi s-a rupt genunchiul meu.*).

[8-9] Formele verbale *a arde, a închide* corespund mai multor realizări omonimice: *a arde*$_1$ (tranzitiv: *Gospodarul arde buruienile.*) vs *a arde*$_2$ (intranzitiv: *Buruienile ard.*), *a închide*$_1$ (tranzitiv: *Copilul închide gura.*) vs *a închide*$_2$ (intranzitiv și reflexiv: *Gura se închide.*). În cazul realizărilor intranzitive, ambele verbe sunt monovalente.

[10] Vezi GALR, I, p. 352-353; II, p. 280-283.

[11] Vezi și *infra*, (g).

[12] Există și construcții în care, ca urmare a trăsăturilor morfologice ale subiectului (vezi subiectul realizat ca formă verbală nepersonală) sau ca urmare a trăsăturilor morfologice ale verbului-centru (vezi realizarea acestuia ca infinitiv, supin sau gerunziu), este imposibilă flexionar realizarea acordului, fără ca nominalul din poziția subiectului să-și piardă calitatea de subiect (vezi GALR, II, p. 315 (d), 350-351). De altfel, aceste situații vin să întărească numărul argumentelor care permit interpretarea subiectului ca tip de complement.

[13] „Principiul unicității" postulează faptul că un centru verbal nu poate atribui decât o singură dată același rol tematic și aceeași funcție sintactică. Aparentele excepții sunt fie cazuri de coordonare (de poziție sintactică *repetată prin coordonare*: *Trimit* ***elevilor și studenților*** *cărți.*), fie cazuri de apoziționare (de poziție sintactică *extinsă prin apoziționare*: *Se trimit ajutoare* ***sinistraților, mai exact celor ale căror case au căzut.***), fie cazuri de dublare (de poziție sintactică *dublu exprimată*: ***Profesorii trimit și ei ajutoare.***); vezi GALR, II, p. 56-57.

[14] Construcția cu ***și*** este posibilă, dar numai în cazul unei citiri adverbiale a lui ***și***, și nu în cazul citirii copulative.

[15] Vezi *supra*, nota 1.

[16] „Circumstanțialele enunțării" (vezi și GALR, II, 66) cunosc realizări propoziționale asemănătoare altor circumstanțiale integrate sintactic (fie cauzale: *Examenele,* ***căci se apropie vertiginos venirea lor,*** *mă găsesc nepregătit.*, fie finale: *Și acum,* ***ca să nu mai lungim vorba,*** *am să vă comunic rezultatele.*, fie concesive: ***Deși nu e treaba mea,*** *nu renunța la facultate!*; pentru mod, vezi *infra*, nota 17).

[17] Realizări propoziționale „de modalitate" de tipul: ***După cum se știe/ După cum v-am mai spus,*** *nu s-a întâmplat de multe ori așa ceva.*, introduse prin conectori transfrastici, și nu sintactici, trimit la enunțare, făcând referință la componente anterioare ale enunțării sau la fondul comun de cunoștințe ale locutorilor, și nicidecum la calificarea modală a procesului. Sub acest aspect, „integrarea" este aparent sintactică (prin relativul *cum* precedat de prepoziție), construcția neavând drept regent verbul/ grupul verbal din principală.

[18] Vezi GALR, II, capitolul *Circumstanțialul de mod*, p. 501, 506-507.

Scanned with OKEN Scanner

[19] Vezi şi *supra* (b).

[20] Vezi şi *supra*, nota 2. Penzru clasificarea verbelor în funcţie de vecinătatea unui circumstanţial, vezi GALR, I, 357.

[21] Pentru clasa verbelor *atributive*, deosebite de cele *copulative*, vezi GALR, I, p. 353-354.

[22] Cf. Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxa limbii române. Sintaxa grupului verbal*, Bucureşti, Tipografia Universităţii Bucureşti, 1976, p. 108-109, 162 (vezi şi ediţia a II-a, Braşov, Editura AULA, 1999, p.76, 112).

[23] Cf. Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române*, Iaşi, Polirom, 1997, p. 486-491. Pentru literatura străină, vezi K. Olsson, *La construction verbe + objet + complément prédicatif en français: aspects syntaxiques et sémantiques*, Stockholm, Université de Stockholm, 1976

[24] Un predicat *contrafactiv* este un predicat utilizat în condiţiile asumării de către locutor a neadevărului predicaţiei performate (*L-au luat drept Gheorghe./ drept deputat.*, dar locutorul ştie şi comunică şi celorlalţi că *„cel avut în vedere nu este Gheorghe"*, *„nu este deputat"*).

[25] Verbul *a lua*, în vecinătatea lui *de*, altă prepoziţie „a calităţii" (să se deosebească de ipostazele „individuale" ale lui *de*; vezi şi *infra*, nota 26), poate introduce atât o predicaţie nonfactiv-calificantă (*A luat-o de proastă.*, unde calitatea „proastă" poate să fie reală sau nu), cât şi una factiv-categorizantă (*A luat-o de nevastă.*, unde proprietatea „nevastă" îi aparţine cu adevărat).

[26] În primele exemple, prepoziţia *de* se comportă prototipic, cerând complemente referenţiale, cu citiri individuale, în timp ce în ultimele exemple, apare un *de* „al calităţii", care, spre deosebire de primul, introduce complemente de tip predicativ; singura deosebire dintre ultimele două apariţii ale lui *de* priveşte tipul de predicaţie: nonfactiv-calificantă vs factiv-categorizantă.

NOUVEAUTÉS DANS GALR. COMMENT EXPLIQUER L'INTRODUCTION DU „COMPLÉMENT PRÉDICATIF D'OBJET"? (= ATTRIBUT DU COMPLÉMENT D'OBJET DIRECT / INDIRECT)

Résumé

L'auteur présente le cadre théorique de la syntaxe proposée en GALR (sigle pour la nouvelle *Grammaire du roumain*, élaborée par l'Académie roumaine, 2005). Dans ce cadre, le *complément prédicatif d'objet* appartient aux compléments de *type matriciel* (un complément régit par une classe spéciale de verbes – les verbes nommés *attributifs*) et aux *types des compléments prédicatifs*, dont leur trait spécifique consiste à exprimer une „propriété" d'un nominal-objet direct/ indirect. Pour justifier l'introduction de cette nouvelle sous-classe de complément (CPO), l'auteur présente ses traits spécifiques par rapport aux fonctions syntaxiques apparentées: „nom prédicatif" (= attribut du sujet; NP) et „prédicatif supplémentaire" (une prédication supplémentaire, conséquence du réarrangement syntaxique des structures complexes; PS).

Scanned with OKEN Scanner

DIN NOU DESPRE 'UN PRIETEN DE-AL MEU'

ALEXANDRA CORNILESCU
Facultatea de limbi şi literaturi străine
Universitatea din Bucureşti

1. Introducere

Din perspectiva comparaţiei cu limbile romanice s-a făcut observaţia că limba română „nu are construcţia partitivă" (cf. Cardinaletti si Giusti, 2002), mai exact nu foloseşte prepoziţia *de* în construcţia partitivă, precum italiana sau franceza:

(1) a. J'ai vu deux de ces garcons.
b. Am văzut doi dintre/*de aceşti băieţi.

Din perspectiva unor gramatici româneşti normative, s-a discutat uneori despre extinderea unei forme „eronate" *'prieten de-al meu'*, care ar înlocui forma corectă *'prieten de-ai mei'*, într-o construcţie cu sens partitiv. Recent apăruta ediţie a Gramaticii Academiei (2005:599) adoptă însă o atitudine prudentă, înregistrând existenţa unui fenomen de variaţie, cu anumite consecinţe semantice, fără a recomanda folosirea uneia dintre forme: „Atributul genitival precedat de prepoziţia *de* intră în construcţii partitive de tipul *o rochie de-a Marieil de-ale Mariei*, unde *de* cu al doilea substantiv la singular contribuie la identificarea referentului, exprimând o relaţie de non-unicitate, iar cu al doilea substantiv la plural, marcând relaţia parte-întreg." În acord cu Gramatica Academiei vom folosi termenul de (genitiv) *posesiv partitiv* (2005: 599) sau *partitiv posesiv* pentru a descrie construcţia *prieten de-al meu*, de care ne ocupăm mai jos.

1.1. *Scopul notei*

Lucrarea îşi propune două obiective. Primul este sugerarea unei posibile explicaţii pentru inexistenţa sau mai exact pierderea partitivului cu *de* în română, spre deosebire de italiană sau franceză. Al doilea este să ofere o interpretare a partitivului posesiv, susţinând că: a) această construcţie diferă sintactic şi semantic de construcţia partitivă „standard" cu *din/ dintre (unul dintre prietenii mei)*; b) folosirea singularului în construcţia partitivă posesivă derivă din proprietăţile ei semantice şi nu este o eroare. Partitivul posesiv este o opţiune în gramatica universală, fiind prezent şi în alte limbi precum engleza, în care un partitiv standard, *one of my friends,* coexistă cu un partitiv posesiv, *a friend of mine*.

1.2. *Noţiuni de bază*

Cadrul teoretic asumat pentru descrierea semantică a construcţiei este o semantică generativă standard (cf. Heim si Kratzer, 1998). La fel ca în Gramaticile Montague, şi în acest model, fiecărei configuraţii sintactice i se asociază o regulă de interpretare

Scanned with OKEN Scanner

semantică. De asemenea, fiecărei categorii sintactice (de exemplu, NP, DP, AP, etc.) i se atribuie un anumit *tip de denotație*: individ, entitate <e>, judecată <t>, *proprietate*<*e, t*>,(adică, expresie care denotă o funcție din mulțimea indivizilor, *e*, în mulțimea valorilor de adevăr, *t*). Ontologia asumată în analiza substantivelor la plural deosebește *indivizi atomari*, dar și *indivizi plurali* (adică grupuri), aceștia din urmă reprezentând denotația atribuită unui substantiv la plural (cf. Chierchia,1998). Variația morfologică după număr corespunde astfel unei schimbări la nivelul denotației.

Partee (1987) observă că relația între grup sintactic si denotație nu este biunivocă, aceeași categorie sintactică acceptând denotații diferite. În particular denotația unui grup nominal variază sistematic (depinzând de funcția sintactică, de interferența cu operatorii modali și cuantificatorii etc.), astfel că un grup nominal poate fi interpretat fie ca *individ* (atomar sau plural), fie ca *proprietate*. Astfel, în exemplul (2a), grupul nominal nedefinit *un student bun* are interpretare de individ <e>, iar în (2b) are interpretare de proprietate <e, t>, exprimând apartenența lui Ion la clasa indivizilor cu proprietatea *student bun*. În exemplele din (3) se observă schimbarea inversă, de la proprietate, la individ sau indivizi caracterizați de proprietatea respectivă. În (3a) propoziția relativă exprimă o proprietate a antecedentului. În (3b), relativa cu funcție subiectivă denotă un individ plural, și anume, grupul celor care s-au supărat.

(2) a. Un student bun a plecat în Anglia semestrul trecut
b. Ion este un student bun.

(3) a. Copiii/ aceia /cei *care s-au supărat* au plecat acasă.
b. Care s-au supărat au plecat acasă.

Din punct de vedere sintactic, grupul nominal este curent analizat drept grup determinant (DP); capul grupului este Determinantul care selectează drept complement un grup nominal lexical (NP), ca în (4):

(4)

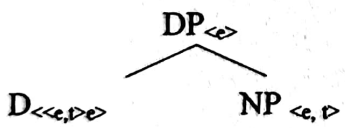

individ

proprietate/ predicat

Denotația grupului este compozițională, depinzând de denotația constituenților. În (4), Determinantul este o funcție de tip <<e, t> e>, care se combină prin aplicație funcțională cu grupul nominal lexical de tip <e, t>, rezultând un grup determinant (DP) cu denotația <e>. În secțiunile următoare vom folosi acest model pentru a descrie denotația construcției partitive standard și a construcției partitive posesive.

2. Construcția partitivă standard

Hoecksema (1996) observă că relația parte- întreg joacă un rol esențial în limbă și cunoaștere, existând o diversitate de realizări sintactice ale acestei relații în diferite limbi. O modalitate frecventă de exprimare a raportului parte-întreg este *grupul nominal partitiv*, ale cărui sintaxă și interpretare au fost intens studiate (vezi Hoecksema, 1996, Giusti și Cardinaletti, 2002 ș.a.). Din punct de vedere sintactic,

Scanned with OKEN Scanner

construcția partitivă are forma Det_1/*Pronume* + $Prep_{part}$ + Det_2 + *N*, adică cuprinde două grupuri nominale, primul reprezentat de un Determinant sau Pronume, iar cel de-al doilea introdus de o prepoziție partitivă. Pentru româna $Prep_{part}$ sunt *dintre/ din*, ca în *doi/ mulți dintre elevii chestionați*, pentru engleză $Prep_{part}$ este *of*, în multe limbi romanice este corespondentul lui *de*.

(5) a. two [*of* PART the examined students]
b. doi *dintre* studenții examinati
c. deux *des* (=de les) étudiants examinés

Cât privește denotația, construcția partitivă standard exprimă raportul parte-întreg sub forma comparării mărimii a două *obiecte*. De pildă, frecvent (ca în (5)) se compară cardinalitatea a două mulțimi: mulțimea parte și mulțimea întreg. Două proprietăți caracterizează interpretarea construcției partitive standard, și anume, „constrângerea partitivă" și „partivitatea propriu-zisă sau non-unicitatea".

Constrângerea partitivă (cf. Jackendoff (1977)] a fost multă vreme prezentată ca un efect de definitudine: Determinantul grupului prepozițional partitiv trebuie să fie definit. Exemplele (7) și cele de mai sus respectă toate această constrângere.

(6) *Constrângerea partitivului*

Complementul prepoziției partitive este un grup nominal definit.

(7) câteva dintre *acele* idei propuse de Ion
*câteva dintre *nişte* idei propuse de Ion

Abbot (1996) observa însă multe contraexemple pentru engleză, ca în (8), unde al doilea determinant este nehotărât. Irelevanța definitudinii se verifică și pentru română. Și în română pot fi acceptabile exemple în care obiectul prepoziției este un grup nedefint.

(8) a Any of several options are open to us at this point.
b. This is one of a number of counterexamples.
(9) a Acestea sunt trei dintr-o serie de argumente prezentate de autor.
b. doi dintre mai mulți studenți care au cerut lămuriri

În fața acestor contraexemple, Ladusow (1982) propune o reformulare semantică a constrângerii partitive. În construcția partitivă, grupul prepozițional trebuie să denote un individ (plural). Grupurile nominale cu denotație de individ au D definiți sau specifici.

(10) *Constrângerea partitivă* (Ladusow,1982: 238).

Al doilea grup nominal din construcția partitivă denotă întotdeauna un individ. Constrângerea partitivă explică și de ce *ambii/both* sau *fiecare/every*, care sunt *cuantificatori distributivi* nu sunt acceptabili în grupul partitiv, deși sunt determinanți definiți. Motivul este că *ambii/fiecare* sunt cuantificatori și nu identifică nici un individ. A se compara în exemplele (11b, d) denotația cuantificatorului *ambii*, cu denotația grupului *cei doi* care denotă un individ plural:

Scanned with OKEN Scanner

(11) a one of the two men.
b. unul din cei doi oameni
c *one of both men
d *unul din ambii oameni.

(12) a. Cei doi au reuşit să urce pianul pe scări împreună
b. *Ambii n-au putut ridicat pianul pe scări (*împreună).

Partitivitatea propriu-zisă. Această proprietate spune că raportul partitiv este unul de incluziune, adică x<y (x este mai mic decât y), şi nu x≤ y (x este mai mic sau egal cu y). Partea este totdeauna mai mică decât întregul. În consecinţă, cuantificatorii care exprimă totalitatea (*amândoi*, *toţi*) nu apar în grupul care exprimă partea.

(13) a mulţi dintre ei
b *toţi dintre ei
c. *amândoi dintre ei

Construcţia partitivă exprimă un raport de mărime între un subgrup/ o parte a grupului partitiv şi grupul/ întregul în ansamblu. Se compară cardinalele mulţimilor parte/ întreg la substantivele numărabile, sau cantităţile parte/ întreg la cele masive. Astfel, în analiza propusă de Barker (1998:699) cf. (14), $Prep_{part}$ exprimă raportul de mărime între două mulţimi ale căror elemente satisfac proprietatea exprimată de substantiv. Un grup prepoziţional partitiv, cum este, *dintre studenţii înalţi* are ca denotaţie mulţimea grupurilor y al căror cardinal este mai mic decât cardinalul mulţimii *studenţii înalţi*.

(14) a. *Off dintre/ din* : $[[\text{of}_{\text{PART}}]] = \lambda x\, \lambda P\, \lambda y\, [P(y) \wedge y < x]$
b. dintre studenţii înalţi = $\lambda y\, [\, y <$ studenţii înalţi$]$

Proprietatea P (*student înalt*, (14b]) caracterizează deopotrivă mulţimea întreg şi mulţimea parte, deşi se exprimă explicit fie cu termenul întreg, ca în exemplele de până acum, fie cu termenul parte, ca în (15b):

(15) doi dintre cei trei studenţi înalţi
doi studenţi înalţi dintre cei şapte.

Concluzie. În construcţia partitivă standard raportul parte-întreg ia forma unui raport de mărime între două mulţimi, care caracterizează doi *indivizi*, partea şi întregul.

3. Partitivul posesiv

Partitivul posesiv are o structură uşor diferită. Primul grupul nominal este sau poate fi complet (Det+Nume), iar $Prep_{part}$ este urmată de un nominal sau pronume în genitiv sau de un pronume posesiv: $Det_1 + (N) + Prep_{part} + DP\ [+Gen]$.

(16) a o soră de-a lui Ion
b. una de-a lui Ion

Partitivul posesiv respectă *constrângerea de partitivitate propriu-zisă* (cf. Barker (1998)), exprimând non-unicitatea referentului identificat. Din acest motiv, pentru substantive unice (indivizi atomari sau plurali) construcţia este inacceptabilă:

Scanned with OKEN Scanner

(17) a *o mamă de-a mea
b *doi părinți de-ai lui Ion

Partitivul posesiv exprimă tot relația parte întreg, dar denotația întregului nu se exprimă direct, pentru că posesivul nu denotă un obiect, adică nu are denotație de individ. Aceasta este caracteristica semantică principală a partitivului posesiv. Astfel, dacă am repeta substantivul antecedent, conform principiului că și partea și întregul satisfac aceeași proprietate, am obține fie o expresie cu alte sens ((18a) față de (18b)), fie o expresie neinterpretabilă ca **a tool of John's tool.*

(18) a a friend of mine
'un prieten de-al meu'
b a friend of my friend
'un prieten de-al prietenului meu'
c. a tool of John's
'o unealtă de-a lui Ion'
d. *a tool of John's tool
'o unealtă de-a uneltei lui Ion

Interpretarea potrivită pentru *o unealtă de-a lui Ion* este mai curând de forma 'o unealtă care este a lui Ion'; adică *a lui Ion* desemnează aici *proprietatea de a aparține lui Ion*. Interpretarea genitivului ca *proprietate*, nu ca individ, este caracteristica esențială a posesivului partitiv. Obiectul care desemnează întregul se construiește prin intersecția a două proprietăți, cea exprimată de N_1 și cea exprimată de posesiv. Cum fiecărei proprietăți îi corespunde mulțimea (individul) determinat de proprietatea respectivă, intersecția proprietății *unealtă,* cu proprietatea *a lui Ion*, formează proprietatea compusă *unealtă a lui Ion*, căreia îi corespunde mulțimea uneltelor lui Ion într-un context dat. Obiectul care denumește întregul *nu se exprimă ca individ plural*, ci este determinat prin combinarea a două proprietăți (cea exprimată de N_1 și cea exprimată de Genitiv). De aici posibilitatea folosirii nestingherite a singularului, proprietățile neavând plural. Formalizarea propusă de Barker (1998:700) pentru denotația prepoziției posesivului partitiv indică exact structura semantică a posesivului partitiv.

(19) $[[\text{of /de}_{\text{POS PART}}]] = \lambda D\, \lambda P\, \lambda y\, [P(y) \wedge y < D(P)]$

În (19) *D*, denotația Genitivului este o proprietate de proprietate, o proprietate al cărei argument este proprietatea P denotată de N_1. Întregul este individual (plural) care satisface proprietatea compusă *D*(P). Grupul prepozițional, în *unealtă de-a lui Ion* exprima clasa submulțimilor y ale mulțimii *unealtă a lui Ion.* Observați interpretarea $\text{Prep}_{\text{part}}$ standard, unde se compară direct cele două mulțimi, x și y.

(20) a. $[[\text{of}_{\text{PART}}]] = \lambda x\, \lambda P\, \lambda y\, [P(y) \wedge y < x]$
b. $[[\text{of}_{\text{POS PART}}]] = \lambda D\, \lambda P\, \lambda y\, [P(y) \wedge y < D(P)]$
c. unealtă de-a lui Ion = λy [**unealtă** (y) $\wedge$ y < **unealtă a lui Ion**]

Concluzie. Denotația partitivului posesiv satisface constrângerea de partitivitate propriu-zisă altfel decât construcția standard: grupul nominal complement al prepoziției nu denotă un individ, ci o proprietate: această proprietate se intersectează cu proprietatea exprimată de substantivul antecedent, iar grupul maxim care satisface cele două proprietăți este întregul din care se exprimă partea. În ciuda formei de

Scanned with OKEN Scanner

singular, *al lui Ion*, în *unealtă de-a lui Ion* exprimă astfel o pluralitate, o clasă de obiecte, şi nu un individ atomar. De aceea construcţia *o unealtă de-a lui Ion* este corectă si simţită ca atare.

Faptul ca *posesivul exprimă o proprietate*, explică folosirea singularului în termenul genitiv. Totodată, nu este exclusă folosirea pluralului, obligatorie însă, ca formă de acord, numai dacă antecedentul este la plural.

(21) o unealtă de-a lui Ion
două unelte de-ale lui Ion

4. Proprietăţi morfo-sintactice ale structurii *un prieten de-al meu*

Prezentăm succint o ipoteză asupra motivelor pentru care româna a dezvoltat posesivul partitiv, necunoscut altor limbi romanice şi a renunţat la *de* în structura partitivă standard. Ipoteza noastră este că ambele fapte sunt corelate cu o altă proprietate caracteristică românei, specializarea morfo-sintactică a genitivului românesc.

4.1. *Specializarea morfo-sintactica a genitivului românesc.* Cum se ştie (cf. Cornilescu (2004)) româna prezintă o formă neobişnuită de specializare morfo-semantică în exprimarea genitivului, în sensul că modul de marcare a genitivului depinde strict de proprietăţile morfo-sintactice ale grupului genitiv. A se observa variaţia de formă a genitivului în română în opoziţie cu uniformitatea francezei, care recurge în mod constant la prepoziţia *de*.

(22)	a	câştigător al *unui* premiu	gagneur d'*un* prix
	b	câştigător a *două* premii	gagneur de *deux* prix
	c	câştigător de premii	gagneur *de* prix

Fundamentală pentru analiza de faţă este distincţia care se operează în română în marcarea genitivului între grupurile nominale cu determinant (DP), deci cazurile (22a, b) şi grupurile nominale fără determinant (NP), deci, cazul (22c).

Prepoziţia *de* realizează cazul abstract genitiv numai în cazul (22c), deci când genitivul este un grup nominal fără determinant (=NP), spre deosebire de franceză care utilizează prepoziţia *de* atât pentru grupuri cu determinant (DP), cât şi pentru grupuri fără determinant (NP).

Există un DE Genitiv? S-ar putea obiecta că este impropriu să vorbim de cazul genitiv, în afara situaţiilor când genitivul este marcat morfologic, adică situaţia (22a). Interpretăm termenul de Caz, cu sensul de caz abstract, sintactic. În sensul cel mai general, funcţia cazului abstract este aceea de *legitimare a unui argument al unui predicat*, cf. Sigurdson (2000). Din această perspectivă, *rolul genitivului este de a legitima un argument în interiorul grupului nominal*. Astfel, cazul genitiv marchează argumentul intern al nominalizărilor eventive, corespunzând cazului acuzativ al verbului, *cumpărarea maşinii/ Au cumpărat maşina*. În plus, genitivul are asociaţii semantice proprii în Gramatica Universală, care sunt *posesia* şi *partitivitatea* (*rochia Mariei, rama ferestrei)*. Din perspectiva cazului abstract, s-a observat că în nominalizările eventive, *de* legitimează argumentul intern al nominalizării, la fel ca articolul genitival, sau ca prepoziţia *a*. Un genitiv cu *de* poate conferi nominalizării

Scanned with OKEN Scanner

proprietăți eventive, cum sunt posibilitatea apariției agentului marcat prin *de către*, sau posibilitatea atributului în Dativ.

(23) a citirea obligatorie a romanului de către studenți
b citirea obligatorie a cel puțin două romane de către studenți
c citirea obligatorie și de romane românești de către studenți
d *citirea obligatorie de către studenți.

(24) a. acordarea obligatorie a unei burse studenților
b. acordarea a zece burse studenților
c. acordarea de burse studenților
d. *acordarea studenților.

O altă dovadă a faptului că formele de genitiv din (22) reprezintă o paradigmă este că apariția unui *de* genitiv împiedică orice altă realizare a genitivului, dat fiind că româna nu tolerează mai mult de un genitiv în grupul nominal. De exemplu, nu se poate realiza un genitiv obiectiv cu *de* urmat de un genitiv subiectiv realizat ca genitiv morfologic (cf. (25)). În contrast, grupurile prepoziționale cu *de* care sunt modificatori, nu argumente, coexistă cu un argument în genitiv, indiferent cum se realizează acesta (cf. (26)).

(25) *citirea de poezii romantice a unui mare actor
(26) vizita de seară a doctorului

Grimshaw (1990) observă că un genitiv argumental nu poate să apară cu rol de element predicativ după copulă, spre deosebire de un genitiv modificator. În raport cu acest criteriu, unele grupuri cu *de* se comportă ca argument, în vreme ce altele se comportă ca modificatori, funcționând ca elemente predicative.

(27) a distrugerea din 1977 a orașului București
b *Distrugerea din 1977 a fost a orașului București

(28) a citirea de romane polițiste
b *Citirea era de romane polițiste
c Interpretarea aceasta de maestru
d Interpretarea aceasta este de maestru.

Concluzie: Se poate afirma că grupul *de+NP* este una dintre realizările cazului abstract genitiv, cel puțin în nominalizările eventive. În acest caz, structura *de+NP* este singura realizare posibilă a argumentului intern în genitiv la grupurile fără determinant. Fiind din punct de vedere sintactic un NP, genitivul cu *de* are denotație de proprietate.

4.2 *Româna a pierdut construcția cu de partitiv în construcția standard.*

Specializarea morfo-sintactică a genitivului are consecințe importante asupra altor aspecte ale sintaxei grupului nominal românesc. Una dintre acestea este, credem, dispariția din română a construcției de tip *unul de noi.* În limba veche, *de* partitiv se folosea cu orice DP/NP ca în celelalte limbi romanice. În particular, *de* partitiv apărea cu pronume personale, elemente care aparțin indiscutabil categoriei Determinant:

Scanned with OKEN Scanner

(29) a Neceuria de voi păru din capu nu-i va cădea. COD.VOR.46 /13;
b. Unu de [$_{DP}$ noi] trebe să merem în târg. ALR II 3 222/349
c. una de sâmbete
d. carele de noi (apud DLR)

Acestea sunt partitive standard; exprimă întregul sub forma unui grup nominal cu interpretare de individ plural. Sintactic, complementele lui *de* sunt DP, adică grupuri de forma [D+(NP)] $_{DP}$.

S-a pus desigur întrebarea de ce s-a pierdut această structură în română, în timp ce alte limbi romanice au păstrat-o. S-ar putea oferi o explicație funcțională, şi anume, că româna a înlocuit prepoziția *de* cu prepoziția *dintre/ din* din cauza ambiguității prepoziției *de*. Alegerea prepoziției *dintre/ din* în partitivul standard este deci un efect al tendinței de dezambiguizare. Această ipoteză nu explică însă păstrarea partitivului standard cu *de* în celelalte limbi romanice, unde corespondentele lui *de* sunt la fel de ambigui.

Ipoteza noastră este că pierderea lui *de* partitiv standard corelează cu specializarea lui *de* genitiv în română. Cum am văzut, *de* genitiv selectează numai grupuri nominale fără determinant (NP), cu interpretare de proprietate. Prepoziția *de* este eliminată în partitivul standard tocmai pentru că în această construcție, complementul prepoziției trebuie să fie un grup nominal cu determinant definit sau specific, şi cu lecțiune de individ (întregul din relația partitivă), fapt devenit imposibil cu *de*, în urma specializării genitivului.

Concluzii:
1. Specializarea morfo-sintactică a genitivului a avut ca urmare eliminarea construcției partitive standard *unul de noi*.
2. După *de* (genitiv sau partitiv) sunt excluse complementele de tip DP.
3. După *de* (genitiv sau partitiv) sunt excluse grupurile cu denotație de individ <e>, fiind permise doar grupuri cu denotația de proprietate <e, t>.

4.3. *Posesivul partitiv este interpretat ca predicat/ proprietate*

În această secțiune arătăm întâi că un grup genitiv introdus cu *al* acceptă atât interpretare de individ, cât şi interpretare de proprietate. Această diferență depinde trăsătura [± definit] a grupului. Faptul că grupul posesiv are citire de proprietate a făcut posibilă păstrarea lui după prepoziția *de* în construcția partitiv posesivă, unde are numai interpretare de proprietate. În acelaşi timp, după cum vom vedea în ultima secțiune, în construcția posesiv partitivă, grupul posesiv este un grup fără determinant din punct de vedere sintactic.

Grupurile introduse de *al* admit de regulă atât interpretări de tip predicat <e, t>, cât şi de tip individ <e>. Astfel, în (30a) *Ion* şi *al Mariei* sunt argumentele predicatului *prieten*; în (30b) însă, posesivul este interpretat ca predicat, desemnând clasa de obiecte posedate de Maria. Denotația posesivului este aici de tip <e, t>. Exemplele (30) demonstrează şi că grupul introdus de *al* nu este marcat [+definit], ci poate avea şi interpretări [-definit], coexistând, de exemplu, cu articolul nehotărât.

Scanned with OKEN Scanner

(30) a Ion este un prieten al Mariei.
b. Caietul este al Mariei.

Cercetări anterioare au arătat ca grupul cu *al* este [+definit] numai dacă încorporează trăsătura [+definit] a determinantului substantivului pe care îl modifică, în configurația din (31). În (31), genitivul este antepus și capătă trăsătura [+definit] prin acord cu determinantul grupului nominal modificat.

(31)

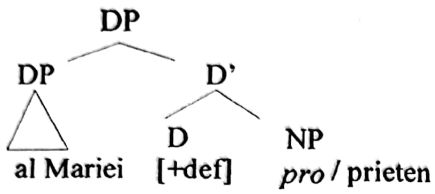

Genitivul antepus are numai citire definită, cum se vede în (32). Configurația (31) arată și că este posibil ca grupul nominal modificat să fie un pronume nul, *pro*, iar genitivul să fie interpretat [+definit] având denotație de individ < e>. Așa se întâmplă în (33a), și mai ales în construcția partitivă standard (33b).

(32) a Ai noștri tineri la Paris învață...(=Tinerii noștri...)
b Pe-al nostru steag e scris unire...(=Pe steagul nostru...)
(33) a Al Mariei este acesta.
b. unul dintre ai Mariei/ unul dintre-ai noștri

În concluzie, datele prezentate arată că grupul cu *al* poate avea denotație de individ, ceea ce explică apariția lui în construcția partitivă standard (*unul dintre ai mei*), dar și denotație de predicat, ceea ce explică posibilitatea apariției posesivului după *de*$_{\text{POSPART}}$, în construcția posesiv partitivă (*unul de-al meu*).

Există dovezi empirice că în construcția posesiv partitivă, grupul cu *al* are numai denotația de proprietate. Un bun argument privește substantivele care exprimă lexical ideea de parte (cantitate) (*parte*, *sfert*, *jumătate* etc.) și deci sunt în mod firesc urmate de un modificator care denotă întregul. Aceste substantive apar frecvent în construcția partitivă standard (34), unde grupul introdus de *din/ dintre* denotă un individ. Ele pot apărea și în construcție cu un modificator introdus de prepoziția *de*, caz în care grupul cu *de* este nereferențial și nu identifică un obiect, ci exprimă o calitate. Este semnificativ că aceste substantive *nu* apar în construcția partitivă posesivă, probabil pentru că ele însele denumesc măsuri (părți) și nu calități, și de aceea nu pot forma o proprietate complexă împreună cu grupul posesiv, cum cere semantica partitivului posesiv.

(34) a. Am bani pentru o parte din casă.
b. Am bani pentru jumătate din grădină.
c. S-a stricat o parte din vin
(35) a. Am bani pentru o parte de casă.
b. Am bani pentru jumătate de grădină.
c. ?S-a stricat o parte de vin.

Scanned with OKEN Scanner

(36) a *o parte de-al meu
b o parte dintr-al meu
(37) a *Jumătate de-al meu este stricat
b. Jumătate dintr-al meu este stricat.

Este de asemenea grăitoare imposibilitatea apariţiei aceloraşi substantive cu un posesiv plural după *de*, posesiv care ar trebui să exprime un individ plural. Indiferent de forma de singular sau plural, denotaţia posesivului partitiv este de proprietate.

(38) a. **o parte de-ai mei
b. o parte dintr-ai mei

Discuţia de mai sus a pus în lumină următoarele rezultate: *De* în construcţia partitiv posesivă cere un complement cu interpretare de proprietate. *Dintre* din construcţia partitivă standard cere un complement cu interpretare de individ (atomar sau plural). Grupul posesiv introdus de *al* denotă un individ în construcţia partitivă standard (vezi structurile *unul dintre ai mei, o parte dintr-al meu*), dar denotă o proprietate (predicat) în construcţia partitivă posesivă (*unul de-al meu, un prieten de-al* meu).

5. Structura sintactică a partitivului posesiv

Rămâne însă întrebarea de ce este respinsă structura *un prieten de-ai mei* de vorbitorii contemporani, deşi *unii prieteni de-ai mei* este acceptată şi de fapt obligatorie. Din punct de vedere funcţional forma de singular dezambiguizează, întăreşte contrastul dintre partitivul standard *unul dintre prietenii mei* şi partitivul posesiv *un prieten de-al meu*, marcând fără echivoc interpretarea de proprietate a posesivului.

Un motiv mult mai convingător este sintaxa construcţiei partitive-posesive, bazată pe o relaţie de acord în gen şi număr între cei doi termeni ai construcţiei. Din discuţia de mai sus s-au desprins câteva condiţii pe care trebuie să le satisfacă reprezentarea sintactică a partitivului posesiv. Cea mai importantă caracteristică este trăsătura [-definit] a construcţiei. Această trăsătură afectează, în moduri diferite, ambii termeni ai construcţiei.

Astfel primul termen acceptă numai determinanţi sau pronume nehotărâte. Un demonstrativ sau articolul hotărât nu pot apărea nici dacă este prezent un al doilea modificator, care, în mod curent, legitimează determinantul definit (contrastul dintre (40b) versus (40c)). Să se observe contrastul dintre partitivului posesiv şi construcţia partitivă standard mai jos.

(39) a. un prieten de-al meu
b *prietenul de-al meu
c. *prietenul acela de-al tău de care mi-ai vorbit.
(40) a. unii dintre noi
b. *aceia dintre noi
c. aceia dintre noi care iubesc gramatica

Scanned with OKEN Scanner

Faptul că sunt posibili numai determinanți [-definit] este important, știut fiind că aceştia pot fi generați ca adjective cuantificaționale în interiorul proiecției lexicale, soluție pe care o adoptăm şi aici (cf. Boskovic, 2003). Al doilea termen, cel posesiv, trebuie să rămână nedefinit pentru a avea lecțiunea de proprietate, obligatorie în contextul prepoziției *de*. Reprezentarea sintactică trebuie să exprime faptul că grupul genitiv nu ocupă poziția Spec DP din configurația (31) mai sus, poziție în care grupul posesiv cu *al* capătă interpretare de determinant hotărât şi are denotația de obiect, în exemple ca (41):

(41) a. Il vreau pe al tău.
b. Al meu este pe masă.
c. Pe-al țării steag.

Pentru a bloca interpretarea [+definit] a posesivului trebuia ca poziția D^0 să fie clar specificată [-definit]. Sugestia noastră este că în construcția partitivă posesivă poziția determinantului grupului este ocupată de prepoziția *de*, un centru funcțional care realizează trăsătura [-definit].

Punctul de plecare al derivării este structura comună de generare a genitivului drept complement al centrului nominal (42a). Centrul este modificat de un cuantificator nedefinit (articolul nehotărât). Etapele derivării construcției sunt următoarele: a) verificarea cazului genitiv (vezi Cornilescu (2004), în structurile (42a, b)). Urmează proiectarea determinantului şi inserția lui *de* ca realizare a unei trăsături tari [-definit] sub D. Aceasta pe de o parte împiedică grupul posesiv să ocupe poziția Spec, DP, căci prin morfologia lui (a+ l), *al* nu este atras decât de articolul hotărât, şi, pe de alta, forțează un grup nedefinit, şi anume grupul nominal cu adjectiv cuantificațional nehotărât să ocupe poziția Spec, DP.

(42) a.

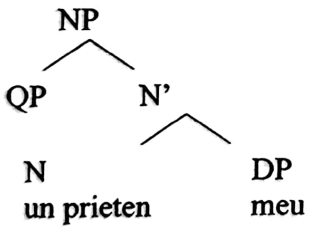

b.

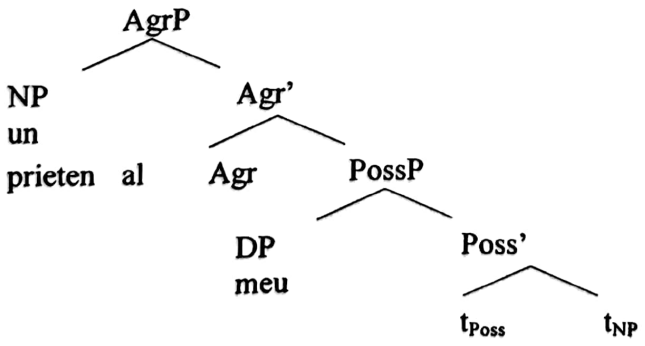

Scanned with OKEN Scanner

c.

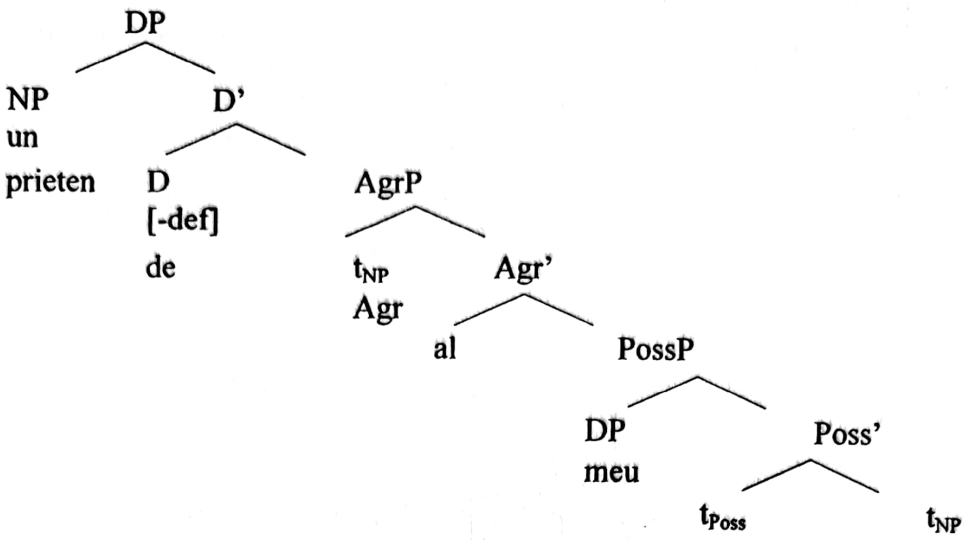

Centrul $[de]_{D0}$ are trăsături φ valorizate prin relaţia centru complement şi centru specificator. Se realizează astfel acordul în număr şi gen dintre cei doi termeni. Posesivul partitiv se acordă în gen şi număr cu regentul său: sunt admise astfel formele *prieten de-al meu/ prietenă de-a mea/ prieteni de-ai mei/ prietene de-ale mele.*

Această analiză sintactică are următoarele avantaje:

a. Atribuie categoria DP întregii construcţii, ceea ce este în acord cu distribuţia ei ca subiect, obiect etc. *Am vorbit cu un prieten de-al meu./ Un prieten de-al meu nu mai vine.*

b. Analiza lui *de* ca realizare a unui Determinant [-definit] mediază acordul în număr şi gen dintre cei doi termeni: *un prieten de-al meu/ nişte prieteni de-ai mei.*

3. Specificatorul construcţiei (termenul antecedent) poate fi fonologic nul. În aceste condiţii, grupul posesiv partitiv continuă să se comporte ca un grup nominal [DP], şi nu prepoziţional, apărând în toate poziţiile argumentale: *De-al Mariei nu se mai găseşte./ Am cumpărat de-ale gurii./ Bea de-al meu.*

4. În fine, putem face şi o observaţie de natură diacronică. Forma de plural a posesivului *(de/ dintre)-ai mei* are interpretare dublă, apărând atât în partitivul standard, cât şi în partitivul posesiv. Forma de plural a jucat, de aceea, un rol deosebit în apariţia şi răspândirea formei de posesiv partitiv, fapt confirmat de analiza diacronică din Frâncu (1983). Având citire dublă, forma de plural a putut fi reanalizată, evoluând de la statutul de grup nominal cu determinant definit incorporat (DP[+definit]) şi cu denotaţie de individ plural (partitivul standard), la statutul de grup nominal [-definit], cu denotaţia de proprietate, denotaţie capabilă de a fi exprimată şi de forma de singular (partitivul posesiv). Inovaţia lingvistică este deci folosirea formei de singular, atestată cel mai târziu (vezi Frâncu,1983).

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

Abbot, Barbara, 1996. „Doing without a Partitive Constraint", in Jacob Hoeksema (ed.), 22-56

Barker Chris, 1998. „Paritives, Double Genitives and Anti-Uniqueness", *Natural Linguistics and Linguistc Theory*, vol. 16, 679-717

Scanned with OKEN Scanner

Cardinaletti Ana & Giusti Giuliana (2002) „*The Syntax of Quantified Phrases and Quantified Clitics*", syncom, 1-63
Chierchia, 1998. „Reference to Kinds Across Languages", *Natural Language Semantics*, vol. 6, 339-405
Cornilescu Alexandra, 2004, „Romanian Genitives Revisited", *Bucharest Working Papers in Linguistics*, Bucureşti
Guţu Romalo Valeria (coordonator), 2005. Gramatica Limbii Române, Enunţul, vol II, Editura Academiei Române, Bucureşti
Grimshaw Jane, 1990. *Argument Structure*, MIT Press, Cambridge. Mass
Heim, Irene & Angelika Kratzer, 1998 *Semantics in Generative Grammar*, Blackwell, Oxford.
Hoecksema Jacob, 1996. *Partitives*, Mouton de Gruyter, Berlin.
Jackendoff Ray, 1977. *X' Syntax: A Study of Phrase Structure*, MIT Press, Cambridge, Mass
Ladusow William, 1992. „Semantic Constraints on the English Partitive Construction",
Daniel Flickinger, Marlys Macken, Nancy Wiegand (eds), *Proceedings of WCCFL 1*, Stanford 231-242
Partee Barbara, 1987. „Noun Phrase Interpretation and Type Shifting Principles", Groenendijk & Stokoff, 2000, *Studies in Discourse Representation Theory*, Sigurdson, 115-143

ONCE MORE ON THE ROMANIAN 'UN PRIETEN DE-AL MEU'

Abstract

The paper examines the possessive partitive construction in Romanian, showing in what way it differs from the standard partitive construction. From a comparative Romance perspective, an explanation is proposed for the absence of the preposition *de* in the standard partitive, and the development of the possessive partitive construction, Romanian differing from other Romance languages in both respects.

Scanned with OKEN Scanner

PRIMELE REACȚII LA NOUL DOOM[1]

IOANA VINTILĂ-RĂDULESCU
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
București

0. Autoarele noului DOOM s-au aşteptat la diverse reacţii determinate de acesta, la a căror exprimare au şi invitat, de altfel, în *Nota asupra ediţiei.* Desigur că ar fi fost de dorit ca o astfel de lucrare să fie fără cusur, dar, pe de o parte, aceasta nu este, în genere, omeneşte posibil, şi, pe de altă parte, în domeniul normării limbii este fatal să existe nu numai diferenţe de opinii, ci şi oscilaţii şi evoluţii.

0.1. Reacţiile exprimate până acum au mers de la aprecierea DOOM[2] ca „lucrare de interes naţional, de consultat mereu"[2], ediţie care aduce „nunaţări inteligente, spirit de toleranţă şi simţ al limbii", pentru care autoarele sunt felicitate[3], „operă cu adevărat monumentală şi mai mult decât utilă în procesul de cultivare a unei rostiri şi scrieri corecte"[4] până la catalogarea lui drept obiect al „revoltei" a trei lingvişti ieşeni „împotriva dicţionarului Academiei"[5], „dicţionar care nu trebuia să apară"[6] sau una dintre „cele mai proaste cinci cărţi" ale anului 2005[7] (în cadrul aprecierilor unor critici literari cu privire la cărţi din acest domeniu!).

0.2. Reacţiile de care avem cunoştinţă au fost exprimate în cotidiene centrale[8] şi locale[9], în reviste de cultură[10], în alte săptămânale[11], în reviste de limba şi literatura română destinate cu precădere învăţământului[12] şi elevilor[13], în cadrul unor colocvii de specialitate sau al unor întâlniri cu profesori din învăţământul preuniversitar din diverse zone ale ţării, în emisiuni TV[14]. Luările de poziţie în scris au venit din partea unor specialişti[15] (recenziile lingviştilor se lasă însă în general încă aşteptate, printre altele şi din cauza întârzierilor în apariţia revistelor de profil, dar şi, probabil, a scrupulozităţii potenţialilor autori – incomparabil mai mare decât a nespecialiştilor), dar mai ales a unor nelingvişti, interesaţi însă de problemele exprimării corecte – ziarişti, editori, profesori, „decidenţi" din sistemul de învăţământ, oameni de litere, un violonist[16]. Părerile au fost expuse direct, dar uneori şi indirect – relatarea de către unii ziarişti a opiniilor altor persoane (inclusiv a coordonatoarei DOOM[2]) fiind în unele cazuri inexactă şi dezminţită, cel puţin oral (publicaţiile vizate neacordând dreptul legal la replică), de unii dintre cei în cauză. Nu mai vorbesc de faptul că până şi tabelele de tipul „Corect" şi „Incorect"[17], inserate de unii ziarişti „ca element de culoare" (?!) – cum se justifică într-un mesaj personal unul dintre ziarişti –, atribuie DOOM[2] recomandări care nu îi aparţin şi conţin grave greşeli, reluate dintr-un ziar şi dintr-un număr în altul şi inducând publicul în eroare. Responsabilitatea ziariştilor care difuzează astfel de informaţii inexacte este destul de mare, chiar dacă lectura

Scanned with OKEN Scanner

clasică a ziarelor este practicată de numai cca 8% dintre români, la care se adaugă relativ puţinii care le consultă pe internet.

0.3. Majoritatea părerilor au fost exprimate cu onestitate, chiar dacă uneori cu necunoaşterea sau lipsa înţelegerii depline a procesului de normare şi a raţiunilor unei decizii sau a alteia. Alte „opinii" – precum reproşul că în noul DOOM nu se precizează „cum se notează (abreviat sau nu) modurile de măsurare a gradelor valorice [?!] sau seismice" – sunt nişte ciudăţenii care nu merită să fie luate în consideraţie şi care discreditează întreaga „recenzie" în cauză şi pe autoarea ei[18]. În unele cazuri este explicit şi substratul unor opinii defavorabile noului DOOM, care se îndreaptă de fapt împotriva Academiei Române, a preşedintelui ei în funcţie la data respectivă şi a mai vechii hotărâri cu privire la *„â din a"* şi la *sunt,* cu care diverse persoane se răfuiesc luând noul DOOM drept pretext. În ce priveşte această din urmă problemă, odată ce această reformă a fost legiferată, este cu totul neserios să se încerce revenirea la situaţia anterioară, chiar dacă era preferabilă, iar autoarele DOOM[2] nu puteau decât să se conformeze legii, indiferent de poziţia pe care au avut-o la vremea respectivă.

0.4. Comentariile, chiar ale unor lingvişti (cum sunt cei trei colegi ieşeni), cel puţin în forma reprodusă de unii jurnalişti[19], arată adesea necunoaşterea în fapt a noului DOOM, luarea de bune a unor afirmaţii fără acoperire ale unor „ziarişti" (privind, de exemplu, pretinsa recomandare a scrierii *dintrodată* sau *viţădevie,* care nu există în DOOM[2]) şi amprenta unei specializări diferite – axată, în unele cazuri, pe limba veche, şi nu pe problemele normării limbii *standard actuale.* De aici, poate, reproşul lui Carmen Gabriela Pamfil de a nu se fi inclus în acest dicţionar normativ al limbii române literare *actuale* o formă „istorică" precum *sânt* – fapt care ar fi fost de natură să deruteze publicul, şi în primul rând pe cel şcolar[20] (nu comentăm unele enormităţi exprimate în legătură cu această chestiune, care nu putem să credem că au fost spuse efectiv de lingviştii în cauză).

0.5. Opiniile exprimate au privit chestiuni de principiu sau de detaliu. Nu intenţionez aici să le disculp în vreun fel pe autoarele DOOM[2] – conştiente că unele opţiuni ale lor pot fi discutabile şi discutate – şi cu atât mai puţin pe mine personal, ci să prezint, în limitele spaţiului disponibil, câteva probleme din fiecare din aceste două categorii, exclusiv în scopul unei mai bune înţelegeri a procesului de normare şi în vederea eventualei îmbunătăţiri a normelor actuale.

1.0. Necesitatea unui noi ediţii a DOOM nu cred că mai trebuie argumentată, deşi există şi unii care „nu cred că era neapărat nevoie să se elaboreze un nou DOOM"[21]. De altfel, unele obiecţii aduse acestuia arată că vechiul DOOM[22] (şi uneori şi cel nou!) este practic necunoscut cel puţin unei părţi dintre cei care au „etichetat" în fel şi chip DOOM[2] – lucru explicabil, în cazul DOOM[1], prin generaţiile cărora le aparţin mai ales tinerii ziarişti şi prin raritatea, actualmente, a primei ediţii (dar în niciun fel scuzabil în ce priveşte noul DOOM). Aceasta arată, în orice caz, necesitatea unui dicţionar ortografic etc. oficial actual.

1.1. De ce nu putea fi vorba de o simplă reeditare a DOOM[1] (numai cu introducerea lui *â* şi *sunt*) am spus deja de mai multe ori[23]. Cel puţin în ceea ce

Scanned with OKEN Scanner

priveşte includerea de cuvinte noi, exemplul unor limbi mult mai conservatoare (de exemplu al francezei), care, nu numai din raţiuni comerciale, îşi aduc anual la zi dicţionarele, mi se pare concludent. Precizez o dată în plus că nu este vorba de a *recomanda* utilizarea tuturor acestor cuvinte, ci numai de înregistrarea formei lor *corecte,* pentru situaţiile în care, din diverse motive, se recurge la ele. Lucrul este valabil atât pentru anglicisme şi alte împrumuturi, care au frapat cel mai mult, cât şi pentru cuvinte argotice sau familiare, care au scandalizat şi ele pe unii. Toate cuvintele de acest fel figurează, de altfel, în dicţionarele tuturor limbilor, inclusiv al limbii franceze, cu privire la care opoziţia la „anglicizare" a fost cea mai puternică. În ce priveşte anglicismele, mi se pare în continuare raţional să se recomande a se evita, ori de câte ori aceasta nu impietează asupra pronunţării, utilizarea în exces, care se face în prezent, a cratimei pentru legarea articolului sau a desinenţei: de ce să scriem (cu consecinţe practice regretabile) *trend-ul, trend-uri,* şi nu *trendul, trenduri,* ca şi, în cazul unor anglicisme ceva mai vechi, *westernul, westernuri* etc.? Iar faptul că un cuvânt precum *gagică* figurează în DOOM (încă din prima ediţie) nu înseamnă că el ar fi fost „adoptat ca normă academică" şi că ar fi devenit „oficial", cum s-au prefăcut a crede unii: „norma", în cazul unui asemenea cuvânt, priveşte numai scrierea şi flexiunea, nu uzul; pentru situaţiile în care acest cuvânt este folosit într-o operă literară sau în registrul căruia îi aparţine, dicţionarul arată că pluralul lui nu (mai) este *gagice,* ci *gagici,* iar genitiv-dativul singular articulat trebuie scris şi pronunţat *gagicii.*

1.2. Cât priveşte păstrarea în noul DOOM a cuvintelor învechite, populare, regionale (deplânsă de unii comentatori) – cuvinte care, evident, nu se pot norma acum –, am explicat de ce am fost obligate să le menţinem; de altfel, intenţionăm să le eliminăm dintr-un viitor dicţionar ortografic, ortoepic şi morfologic care să fie exclusiv al limbii române *literare actuale.* În limita indicaţiilor de uz pe care le-am introdus, asemenea cuvinte sau forme sunt şi ele „tolerabile" în măsura în care apar, de exemplu, în opere literare mai vechi sau mai noi, contribuind la „culoarea locală".

1.3. Cine trebuia să elaboreze noul DOOM? Şi, în general, cine trebuie şi are dreptul să elaboreze un astfel de dicţionar? Nu pun aici în discuţie competenţa, numărul şi vârsta autoarelor (dintre care ultimele două aspecte au stârnit comentarii de-a dreptul ridicole[24]). Întrebarea serioasă este, pe de o parte, dacă un asemenea dicţionar trebuie elaborat de lingvişti sau de către academicieni – în majoritate, nelingvişti. Unul dintre recenzenţi (P. Boerescu) doreşte ca dicţionarul ortografic să cadă în sarcina academicienilor, alţii sunt adversari înverşunaţi ai acestora. Pretutindeni în lume, astfel de dicţionare sunt elaborate de către specialişti şi nu de către academicieni de diverse profiluri, cu tot respectul pentru prestigiul lor în domeniile pe care le ilustrează. Chiar şi la Academia Franceză, de fapt numai câţiva dintre cei numai 40 de membri ai ei, dublaţi în realitate de lingvişti, discută – aproape la infinit – cu privire la acceptarea sau nu, în „Dicţionarul Academiei", a unor cuvinte sau a unor grafii care circulă de mult în franceza reală. Ce s-a întâmplat când academicienii nespecialişti au decis prin vot cu privire la ortografia limbii române s-a văzut în faptul că au uitat cum se folosea „*î* din *i*" în partea finală a cuvintelor,

Scanned with OKEN Scanner

conform regulilor la care au crezut că reveneau. Iar dacă discuţiile numai cu privire la readoptarea lui „*â* din *a*" şi a lui *sunt* au durat cât au durat, nu este greu să ne închipuim cam cât timp ar fi fost necesar pentru a se discuta toate cele peste 62.000 de cuvinte din DOOM^2, fie şi numai pentru ca normele să fie adoptate de membrii Academiei pe baza propunerilor unor specialişti. Consiliul ştiinţific al Institutului de Lingvistică din Bucureşti, de exemplu, a trebuit să renunţe la discutarea cuvânt cu cuvânt a inventarului *Îndreptarului ortografic* ...[25], deşi atât membrii săi, cât şi cuvintele din *Îndreptar* totalizau un număr infinit mai mic decât membrii Academiei Române şi, respectiv, cuvintele din DOOM^2.

1.4. Cât priveşte participarea la elaborarea noului DOOM a unor lingvişti din Iaşi sau din alte centre, ea ar fi fost desigur utilă, fără să fie de aşteptat ca aceasta să fi adus schimbări esenţiale – vorbim cu toţii aceeaşi limbă literară **supradialectală,** sau nu? Iar oriunde în lume, capitala este aceea care, ne place, nu ne place, dă tonul şi în materie de limbă. Colaborarea cu celelalte centre ar fi fost foarte greu de realizat practic – probă, patima cu care lingviştii ieşeni repun pe tapet problema lui „*â* din *a*", care ar fi generat dispute interminabile, împiedicând lucrul efectiv la dicţionar. De altfel, şi primul DOOM a fost elaborat tot de către un grup de lingvişti, şi tot de la institutul din Bucureşti, şi acest lucru nu a fost criticat de nimeni, iar a încredinţa reluarea lui aceleiaşi instituţii este legitimă. Aşa cum am mai spus, dicţionarul a fost discutat cuvânt cu cuvânt cu referentele, dintre care două din afara Institutului (şi una – membru corespondent al Academiei Române), şi pus la dispoziţia Consiliului ştiinţific şi a celorlaţi cercetători ai institutului. Consiliul şi apoi Secţia de specialitate a Academiei Române l-au avizat pentru publicare. Faptul că Academia şi-a însuşit normele noului DOOM a fost pus public în evidenţă prin editarea şi apoi lansarea dicţionarului sub auspiciile sale. A ne imagina că un asemenea dicţionar, care a necesitat discuţii zilnice între autoare, ar putea fi elaborat prin cooperarea mai multor centre geografice, este o utopie, şi nicăieri în lume nu se procedează aşa. Autoarele DOOM^2 au ţinut însă seama, în mod critic, de lucrările tuturor lingviştilor, indiferent de unde provin ei.

1.5. În ce priveşte precedarea elaborării noului DOOM de mari dezbateri publice, ca în perioada anterioară, ea ar fi fost justificată dacă s-ar fi pus în discuţie principiile generale ale ortografiei româneşti, nu numai unele modificări *punctuale* în fond *minore* şi cu privire la care idiolectul, obişnuinţele şi preferinţele subiective ale fiecăruia pot diferi. De altfel, principiile şi chiar unele detalii premergătoare publicării noului DOOM au fost aduse, pe canalele fireşti, la cunoştinţa specialiştilor şi a profesorilor[26], dar nimeni nu a părut atunci interesat să se pronunţe în legătură cu ele.

1.6. O obiecţie de principiu adusă noului DOOM priveşte segmentul de vorbitori luat ca model pentru uzul literar actual: opţiunea pentru „generaţia medie" a fost considerată de unii nepotrivită, având în vedere numărul mare de greşeli pe care le fac în public unii dintre reprezentanţii ei. Dar noul DOOM a luat ca model „generaţia medie de *intelectuali*" – deci de „învăţaţi", cum dorea Carmen Pamfil, şi nu această generaţie în totalitate (dar de ce, totuşi, disprețul total pentru uz, pentru „oamenii de rând" şi pentru „gustul comun"?). Unele obiecţii au privit şi cea de a

Scanned with OKEN Scanner

treia precizare, şi anume referinţa la *Bucureşti.* Departe de noi gândul de a face o discriminare calitativă între capitală şi provincie, dar, pe lângă cele spuse mai sus, trebuie recunoscut şi faptul că intelectualii bucureşteni provin din cele mai diferite părţi ale ţării, astfel încât în uzul lor s-au amalgamat particularităţi ale vorbirii româneşti din numeroase zone, şi nu exclusiv ale graiului muntenesc.

1.7. Cât priveşte admiterea unor variante literare libere, deplânsă de cei care ar dori ca un dicţionar normativ să indice câte o singură formă, acesta ar putea fi idealul, dar acest obiectiv este nerealist, cel puţin pentru faza actuală a limbii române. Însăşi opoziţia întâmpinată de unele dintre formele recomandate acum arată că ele ar fi fost şi mai greu acceptate dacă ar fi fost unice şi că este preferabil să se prevadă o perioadă de tranziţie, în care să fie admise şi forma veche, şi cea nouă, înainte de a se opta definitiv pentru una dintre ele. De altfel nicio limbă nu este – din păcate sau din fericire – perfect sistematică (ce plicticos ar fi!), spre deosebire de domeniile care fac obiectul ştiinţelor zise „exacte", până şi pentru franceză, limbă cu o tradiţie normativă mult mai veche şi mai puternică, existând o relativă variaţie admisă.

1.8. Deşi elaborat într-un interval relativ scurt de timp, noul DOOM nu a fost pregătit „în grabă", cum a înţeles o „ziaristă", ci printr-un efort extraordinar, bazat pe o documentare cvasicompletă, problemele în cauză nefiind de natură a fi rezolvate „la botul calului", de pildă într-un talk-show TV, cum s-a dorit uneori.

1.9. Dacă în unele cazuri de dubiu am efectuat şi minianchete printre categoriile semnificative de vorbitori, este tot atât de evident că „sondaje de opinie" după toate rigorile sociologice nu pot fi, practic, efectuate cu privire la diversele aspecte ale normării a peste 60.000 de cuvinte. Şi, de altfel, nicăieri în lume, normele lingvistice concrete nu se decid prin vot, prin referendum, ci se adoptă printr-un relativ consens al specialiştilor, pe baza uzului majoritar.

1.10. Un aspect care îi depăşeşte pe cei care elaborează dicţionare normative priveşte aducerea la cunoştinţa publică a normelor stabilite. Autoarele au făcut şi vor face în continuare tot ce depinde de ele în acest scop, colaborând cu mass-media şi cu instituţiile şcolare, ori de câte ori acestea se arată interesate, răspunzând telefoanelor, mesajelor etc. pe această temă. Dar, desigur, normele de exprimare corectă, fie şi numai formală, se difuzează în primul rând prin şcoală, iar cei ieşiţi din acest sistem le află fie de la copii sau nepoţi, fie din diverse surse de informare, inclusiv prin procurarea şi consultarea noului DOOM. Unele ziare sau posturi TV (la subtitrarea filmelor) au adoptat deja noile norme ortografice, contribuind la modificarea imaginii din mentalul colectiv asupra formei grafice a unor cuvinte, iar cei care le remarcă vor căuta, desigur, să afle pe diverse căi şi raţiunile acestor schimbări. Este foarte utilă şi „popularizarea", întreprinsă de ziarul „Adevărul", a principalelor modificări din DOOM[2], chiar dacă ele sunt atribuite ... gramaticii (sau Gramaticii) limbii române[27]. Ar fi util şi ca revista pentru elevi să prezinte, pe probleme şi cu explicaţii, diversele tipuri de schimbări.

2.0. Cât priveşte modificările punctuale de norme (pentru a veni în ajutorul utilizatorilor, autoarele au plasat înaintea cuvintelor afectate sub un anumit aspect semnul exclamării), ele nu sunt de *tipuri* atât de numeroase şi atât de profunde sau de

Scanned with OKEN Scanner

surprinzătoare precum afirmă sau se tem unii. Înşişi profesorii de limba română, cărora le revine misiunea de a le „implementa", nu s-au arătat, în genere, prea „speriaţi", ba chiar, în cele mai multe privinţe, şi-au exprimat satisfacţia, iar unii elevi şi le-au însuşit cu uşurinţă imediat, deşi noile norme nu vor deveni obligatorii în şcoală decât după un firesc an de tranziţie.

2.1. Dintre modificările propuse de noul DOOM care afectează normarea unor cuvinte, cea mai mare „emoţie" a stârnit, într-un mod nejustificat altfel decât prin inerţie sau prin rea-credinţă, scrierea „legat" a unui *singur* cuvânt, pronumele/ adjectivul negativ *niciun(ul)*. Este surprinzător şi întristător că o serie de intelectuali, printre care editori, ziarişti şi până şi câţiva profesori de limba română, se declară incapabili de a înţelege, de a învăţa ei înşişi şi, respectiv, de a-i învăţa pe elevi de ce şi cum se scrie un unic cuvânt foarte frecvent, care, în plus, se încadrează într-un întreg sistem la care se aplică de mult aceleaşi reguli! Nu aduc drept argument faptul, necunoscut celor mai mulţi vorbitori, că *niciun(ul)* s-a mai scris „legat" şi înainte de 1953; desigur, schimbarea repetată a normei nu este un lucru bun, însă aceasta nu înseamnă că o normă greşită trebuie păstrată la infinit. Subliniez că *niciun(ul)* era singura excepţie în mai multe privinţe: era unicul pronume (în afară de *ceea ce*) redat grafic ca şi cum ar fi vorba de două cuvinte diferite şi independente şi nu de un *unic* pronume/ adjectiv *compus sudat* – spre deosebire de pronumele scris totdeauna într-un cuvânt *vreun(ul)*. Mai mult, era singura combinaţie din seria celor formate din *nici* + *când, cât, cum, de cât, de cum, o dată* sau *odată, odinioară, unde* la care nu se făcea distincţie şi în scris între îmbinările *libere,* în care componentele îşi păstrează *individualitatea,* şi *cuvintele compuse sudate.* Nimeni nu se mira şi nu se indigna că trebuia să distingă şi până acum, de exemplu, şi în scris, între *niciodată* „în niciun moment" şi *nici odată* „nici cândva" (situaţia complicată de data aceasta şi de un al treilea caz: *nici o dată* „nici o singură dată" sau „nici o dată calendaristică") sau între grupurile ortografice *fiecare, oarecare, oricine* ş.a. şi, respectiv, *fie care, oare care, ori cine.* Tot atât de normal ca în aceste ultime exemple este să ne obişnuim să distingem, de pildă, între *niciun* adjectiv pronominal *(N-are niciun chef să facă ce i se cere)* şi *nici un* adverb + articol *(Nu e naiv şi nici un om neştiutor* = „nici măcar") sau conjuncţie + numeral *(N-are nici un prieten şi nici mai mulţi)* – care apar mult mai rar decât pronumele şi mai ales în astfel de structuri binare, destul de clare din punctul de vedere al înţelesului şi al logicii, nu numai al analizei gramaticale. Pe lângă paralelismul grafic cu celelalte limbi romanice, grafia *niciun* etc. corespunde şi pronunţării în două silabe, [nič̲un]; se dovedeşte că ea poate fi însuşită, se pare, mai uşor de către copii decât de către adulţi, şi nu numai că nu îngreunează, ci, dimpotrivă, uşurează recunoaşterea ca atare a pronumelui/ adjectivului pronominal în cauză. Faptul că acestă grafie a fost adoptată şi de noua *Gramatică a Academiei* este un argument nerecunoscut numai de către detractorii acesteia (fără a fi apucat măcar să o vadă!).

2.2. Una dintre recomandările mai generale şi care au şocat de asemenea pe unii priveşte despărţirea cuvintelor la capăt de rând. Subliniez încă o dată că acest aspect nu se identifică cu despărţirea în silabe în sens fonetic[28] (deşi cele două operaţiuni

Scanned with OKEN Scanner

conduc adesea la acelaşi rezultat) şi că i se acordă, în şcoală şi la diversele examene şi concursuri, o importanţă exagerată în era scrisului la calculator. Pe de altă parte, comentariile pe această temă arată că nici în această privinţă nu se cunoaşte exact ce recomanda vechiul DOOM. Conform acestuia, „regulile bazate pe pronunţare" erau „tolerate", deci perfect posibile, şi în unele cuvinte „formate", la care „despărţirea [...] care ţine seama de elementele constitutive atunci când cuvântul este analizabil sau măcar semianalizabil" (lucru destul de relativ, un cuvânt ca *obiect,* de exemplu, nefiind, practic, nici măcar *semianalizabil* pentru majoritatea vorbitorilor) era nu singura admisă, ci doar cea „preferată". Şi în *Instrucţiuni de folosire* a DOOM[1] se preciza că unele cuvinte „formate" cunosc *şi* (nu doar exclusiv) o despărţire conformă cu structura lor morfologică. În dicţionarul propriu-zis însă, deşi corect ar fi fost să se indice, ca variantă, şi despărţirea de tip C-C, de exemplu la *tran-salpin* etc., vechiul DOOM menţiona numai despărţirea morfologică atunci când cea fonetică se conforma regulilor generale, şi nu excepţiilor: „**transalpin** (sil. mf. *trans-*)". De aici impresia greşită a unora că, în asemenea cuvinte, silabaţia morfologică ar fi fost singura admisă. Probabil că şi din acest motiv, ca şi pentru a pune în evidenţă familiile de cuvinte şi mijoacele de formare a acestora, şcoala recomanda aproape exclusiv, la cuvintele „formate", despărţirea bazată pe analiza morfologică. Notarea diferită, la unele examene şi concursuri, a celor două despărţiri (chiar dublă pentru cea morfologică, cum s-a procedat uneori) nu este deci corectă. Dacă se urmăreşte să se vadă dacă elevii sau candidaţii cunosc silabaţia fonetică ori structura morfologică a cuvintelor, întrebările ar trebui formulate explicit ca atare. În noul DOOM nu am făcut decât să *inversăm ordinea de preferinţă* a celor două modalităţi de despărţire la capăt de rând, cel care scrie având libertatea, atunci când nu recunoaşte sau nu este sigur de structura morfologică a unui cuvânt mai greu analizabil, să îl despartă pe baza pronunţării *(o-mo-nim),* ori, dacă o asemenea diviziune i se pare şocantă la cuvintele mai uşor analizabile, să despartă cuvântul în cauză pe baza structurii lui morfologice *(post-universitar).* Spre deosebire de DOOM[1], noul DOOM indică riguros, la toate cuvintele în această situaţie, ambele posibilităţi, fără a o trece sub tăcere pe aceea care este mai puţin convenabilă sub un aspect sau altul.

2.3. O altă obiecţie exprimată de mai mulţi comentatori priveşte acceptarea şi a pluralului în *-i,* alături de cel în *-e,* la *numai două* substantive de genul feminin nume de fructe: *căpşuni*[29] şi *cireşi.* În zelul combaterii acestor forme, adversarii lor uită însă că nu există decât plurale în *-i* atât pentru numele de pomi sau de tufe, cât şi pentru numele fructelor acestora în cazul lui *fragi, gutui, lămâi, nuci, piersici, rodii.* Decizia noastră s-a bazat nu numai pe progresul pluralelor în cauză, ci şi pe faptul că formele de plural şi de genitiv-dativ singular din sistemul multor substantive feminine au evoluat, în istoria limbii române, de la desinenţa *-e* la *-i,* plurale ca *boale, roate, strade, şcoale* ş.a. supravieţuind, eventual, numai în expresii *(a băga în boale, a merge ca pe roate),* dar fiind înlocuite în uzul general prin *boli, roţi, străzi, şcoli.*

2.4. Alte obiecţii de detaliu vor fi discutate într-un articol din „Limbă şi literatură", pentru a lămuri unele lucruri care ar putea produce derută în rândul cititorilor acelei reviste, şi în primul rând al cadrelor didactice. Din păcate, şi reacţiile

Scanned with OKEN Scanner

cu privire la noua „Gramatică a Academiei", publicate în presă sau „postate" din public pe internet, sunt îngrijorătoare prin ignoranţa, incultura, conservatorismul şi agresivitatea lor, pe care le sper însă necaracteristice majorităţii publicului.

NOTE:

---

[1] Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*. Ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2005, coordonator: Ioana Vintilă-Rădulescu. V. şi Rodica Zafiu, „Reacţii la schimbarea normelor", în „România literară" nr. 9/3 martie 2006, p. 14.
[2] Adriana Bittel, în „Formula As" nr. 676/2005.
[3] Rodica Zafiu, „Noutăţi normative", în „România literară" nr. 25/2005.
[4] Victor Iancu, „Riscurile codificării", în „România literară" nr. 36/2005.
[5] „Ziarul de Iaşi", 15.12.2005.
[6] Eleonora Zamşa, „Un dicţionar care nu trebuia să apară", în „Observator cultural" 41/2005, p. 13.
[7] Carmen Muşat, în „Cotidianul", 29.12.2005.
[8] „Adevărul", „Averea", „Cotidianul", „Evenimentul zilei", „Gardianul", „România liberă", „Ziua".
[9] „Ziarul de Iaşi".
[10] „Observator cultural", „România literară".
[11] „Academia Caţavencu", „Formula AS".
[12] Eleonora Zamşa, „Observaţii pe marginea DOOM^2", în „Limbă şi literatură" 1-2/2005, p. 48-63.
[13] Monica Huţanu, *„Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române,* ediţia a II-a revăzută şi adăugită", în „Limba şi literatura română" 3/2005, p. 3-6.
[14] La ProTV, Realitatea TV.
[15] Rodica Zafiu, „DOOM^2", „Împrumuturile în DOOM.2", „Noutăţi normative", în „România literară" 23, 24 şi, respectiv, 25/2005; Victor Iancu, „Riscurile codificării", în „România literară" 36/2005; Monica Huţanu (v. n. 13); Dumitru Irimia, Ioan Oprea, Carmen Gabriela Pamfil (v. n. 5).
[16] Pârvu Boerescu, „O nouă (mini)reformă ortografică", în „România literară" 29/2005.
[17] „Adevărul", 22.02.2006.
[18] Elena Zamşa, v. n. 6.
[19] Cf. şi interviul secretarei de stat pentru învăţământul preuniversitar, Paloma Petrescu, care afirmă – lucru greu de crezut – sau căreia i se atribuie afirmaţia că până acum se spunea *chibrite* şi *şirete* şi că a folosi formele „noi" (?!) *chibrituri* şi *şireturi* „poate că ar putea fi văzut ca o îngrădire în libertatea de exprimare" („Adevărul", 22.02.2006, interviu semnat de Adriana Nedelea).
[20] Forma *sânt* este menţionată însă într-o notă din capitolul introductiv al DOOM^2, p. XCVII.
[21] Paloma Petrescu, v. n. 19.
[22] Academia Republicii Socialiste România, Institutul de Lingvistică al Universităţii Bucureşti, *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române,* Editura Academiei, Bucureşti, 1982, redactor responsabil: Mioara Avram, redactor responsabil adjunct: Laura Vasiliu.
[23] Ioana Vintilă-Rădulescu, „Pentru o nouă ediţie a *Dicţionarului ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române* (DOOM)", în *Perspective actuale în studiul limbii române,* Editura Universităţii din Bucureşti, 2002, p. 261-272; „Unele inovaţii ale limbii române contemporane şi ediţia a II-a a DOOM-ului", în *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale,* Editura Universităţii din Bucureşti, 2003, p. 43-64; „Ediţia a II-a a *Dicţionarului ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române* (DOOM^2)", în „Limba şi literatura română" 2/2003, p. 3-6; „Noul *Dicţionar ortografic* academic", în „Academica" nr. 39/2005, p. 60-61; „Ce aduce nou *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*", în „Ziua", 23.05.2005.
[24] V. n. 5, 6.
[25] Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", *Îndreptarul ortografic, ortoepic şi de punctuaţie*, ediţia a V-a, Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1995.
[26] V. n. 23.

Scanned with OKEN Scanner

[27] „Adevărul", 28.02.2006.
[28] Şi în *Introducerea* la vechiul DOOM, *despărţirea cuvintelor în silabe* se referea la despărţirea la capăt de rând: „Regula generală şi obligatorie a despărţirii în silabe a cuvintelor [...] este interzicerea lăsării la sfârşit de rând ..." (p. XXXIII), iar în *Instrucţiuni de folosire a dicţionarului* se preciza că, în afară de cazurile de dubiu hiat – diftong, „indicaţiile de silabaţie au în vedere mai ales sau chiar exclusiv despărţirea convenţională a cuvintelor în scris".
[29] *Căpşună* avea pluralul *căpşuni* şi în *Îndreptar*, v. n. 25.

LES PREMIERES REACTIONS A PROPOS DU NOUVEAU DOOM

Résumé

L'article comprend quelques commentaires relatifs aux premières réactions qui ont été suscitées par le DOOM («Dictionnare d'orthographe, de prononciation et de morphologie de la langue roumaine»), insistant sur plusieurs questions de principe (qui doit élaborer un dictionnaire normatif de ce type, quand et comment) et commentant quelques exemples concrets (la graphie *niciun(ul)*, la division des mots en fin de ligne, les pluriels *căpşuni* et *cireşi*).

Scanned with OKEN Scanner

CONSTRUCȚII CORELATIVE ALE COORDONĂRII ÎN LIMBA ROMÂNĂ

GABRIELA BÎLBÎIE
Masterand, Universitatea Paris 7

1. Preliminarii

După distribuția conjuncțiilor, distingem în limba română două tipuri de structuri coordonate:

- coordonări *simple*, elementul jonctiv apărând înaintea ultimului termen coordonat și facultativ între termenii care îl precedă (coordonare *monosindetică*):

(1) Ion este poliglot: vorbește franceza {(și) / ,} engleza și germana.

- coordonări *corelative*, elementul jonctiv[1] apărând obligatoriu în fața fiecărui element coordonat (coordonare *bisindetică/ multiplă*):

(2) a. Ion vorbește doar o limbă străină: fie franceza, fie germana.
b. Ion este poliglot: vorbește și franceza, și engleza, și germana.

Ne propunem să arătăm că limba română prezintă două tipuri de structuri corelative în cadrul coordonării:

A. un tip de *corelație jonctivă* (în cadrul raportului de coordonare, apare cel puțin o conjuncție cu rol relațional):

(3) a. Ori mergem la munte, ori stăm acasă și ne rezolvăm problemele. (două conjuncții)
b. A venit în țară nu numai să-și rezolve problemele, dar și să-și vadă familia. (un adverb și o conjuncție)

B. un tip de *corelație paratactică*, bazată pe *juxtapunere* (termenii corelativi sunt adverbe):

(4) a. Ion este și leneș, și neastâmpărat.
b. Nici nu învață, nici nu-și ajută părinții.

Vom examina de asemenea proprietățile sintactice majore și câteva aspecte semantice ale construcțiilor corelative în română (proprietăți comune cu cele ale coordonării în general, restricții de ocurență în raport cu coordonările simple). Întrucât inventarul corelativelor este variat, analiza noastră se va limita la cele mai uzitate construcții, prezente și în celelalte limbi romanice (*și...și...*, *nici...nici...*, *fie...fie...*, *sau...sau...*, *ori...ori*)[2].

Dată fiind eterogenitatea formelor grupate în jurul acestui subiect, se impune o delimitare a domeniului; conform definiției pe care o dă Deulofeu 2001, *o structură corelativă* se evidențiază din punct de vedere morfologic – printr-un marcaj net, din punct de vedere sintactic – întreaga structură se comportă ca o unitate, precum și în ceea ce privește intonația – prin procedeul de emfază.

Scanned with OKEN Scanner

2. Inventarul elementelor corelative în cadrul coordonării

In inventarierea acestor elemente, se impun mai mulţi factori:

A. **forma** identică sau nu a termenilor în discuţie[3]:

a) termeni *identici* (izomorfici): *şi...şi, nici...nici, fie...fie, sau...sau, aici...aici* etc.

b) termeni *diferiţi* (heteromorfici): *atât...cât (şi).*

B. **dubla utilizare** a elementelor într-o structură de coordonare simplă şi, respectiv, corelativă :

a) termeni utilizaţi şi noncorelativ, într-o coordonare simplă: *sau, ori*[4].

b) termeni care apar doar în structură corelativă: *ba...ba, fie...fie.*

C. **tipul semantic de raport** realizat:

a_1) coordonare copulativă: *şi...şi*

a_2) coordonare copulativă – varianta cumulativă: *nu numai...(ci) şi, nu numai (că)...dar şi, atât...cât şi*

b_1) coordonare disjunctivă: *fie...fie, ori...ori, sau...sau, ba...ba, nici...nici, nu... nu... nu*

b_2) coordonare disjunctivă – varianta alternativă: *când...când, acum...acum, ba...ba, aici...aici, unde...unde, mai...mai, cât...cât* (ultimele două perechi având uz arhaic sau popular)

c) coordonare adversativă – varianta opozitivă (cf. Huddlestone & Pullum 2002): *nu...ci.*

D. **statutul categorial** al corelativelor:

a) conjuncţie...conjuncţie: *sau...sau, fie...fie, ori...ori*

b) adverb...adverb: *şi...şi, nici...nici, când...când, acum...acum, aici...aici*

c) adverb...conjuncţie: *nu numai...ci şi, nu numai (că)...dar şi, nu...ci.*

Ultimul criteriu amintit propune ipoteza conform căreia româna dispune de trei tipare corelative în cadrul coordonării (din punctul de vedere al combinării categoriale) şi de organizări sintactice diferite (problemă ce urmează a fi dezbătută într-un alt studiu). Ne vom ocupa acum (pe scurt) de două aspecte contradictorii în lingvistica românească: primul aspect priveşte cele două perechi *şi...şi..., nici...nici...* (considerate, în studiile recente, conjuncţii provenite din adverbe desemantizate!), iar al doilea arată că perechea *nici...nici...* este varianta negativă a disjuncţiei (în cercetările actuale, *nici...nici...* apare în cadrul coordonării copulative, alături de *şi...şi....*].

2.1. *Şi...şi..., nici...nici...* ca tipare adverb...adverb

Perechile *şi...şi, nici...nici...*, deşi din punct de vedere semantic nu aparţin aceleiaşi clase (vom considera prima pereche aparţinând coordonării copulative, cea de-a doua – coordonării disjunctive), sub aspectul sintactico-morfologic prezintă acelaşi comportament. In lingvistica românească, cele două structuri au interpretări diferite: ambele adverbe (Graur 1966, Merlan 2001), semiadverbe (Ciompec 1974), ambele conjuncţii (Avram 1997, Zafiu în Sala 2001, Irimia 1983& 1997); ambiguităţi în delimitare: „conjuncţii întrebuinţate adverbial" (Irimia 1983: 230), „dacă li se acordă statut conjuncţional, cuvintele în cauză sunt mai curând adverbe, iar raportul de coordonare este exprimat prin juxtapunere" (Avram 1997: 289). Vom încerca să aducem câteva argumente ce demonstrează comportamentul adverbial al acestor construcţii:

Scanned with OKEN Scanner

(i) posibilitatea de a apărea ca element adverbial, unic, în propoziţie (având drept corespondent în limba franceză, spre exemplu, adverbele *aussi* şi *non plus*);

(5) a. A venit *şi* Paul la petrecere, deşi nu mă aşteptam.
b. Din păcate, *nici* Ion n-a venit la petrecere.

(ii) posibilitatea intercalării unei conjuncţii (coordonatoare) înaintea celui de-al doilea element „corelat":

(6) a. ?Va veni *şi* Ion, *dar şi* Mircea.
b. ?A venit Ion, *dar şi* Mircea, *precum şi* Gheorghe.
c. *Nici* Paul *şi nici* Ion nu vor veni.
d. N-am văzut-o *nici* pe Maria *şi nici* pe Ioana.
e. *Nici* nu-şi ajută părinţii, *dar nici* nu se oboseşte să înveţe.

(iii) elipsa primului element, a corelativului propriu-zis:

(7) a. ??Va veni Paul, (*şi*) *şi* Ion. (intonaţie!)
b. N-am văzut-o pe Maria (*şi*) *nici* pe Ion.
c. Nu i-a scris niciodată mamei (*şi*) *nici* n-a telefonat-o.

(iv) posibilitatea intercalării lui *şi* între auxiliar şi verb:

(8) Elevul a *şi* citit lecţia (*şi*) a *şi* făcut tema.

2.2. *Nici...nici...* – variantă polară a disjuncţiei

In articolul lui de Swart 2001, găsim câteva argumente în favoarea interpretării disjunctive a structurii *nici...nici...*:

(i) apel la logica propoziţională – a doua lege a lui DeMorgan – conform căreia negaţia aplicată unei disjuncţii de propoziţii este echivalentă cu conjuncţia a două propoziţii negative; Vasiliu 1978 aduce în discuţie acelaşi aspect atunci când vorbeşte despre *sinonimia frazelor* (10), folosirea facultativă a conjuncţiei *şi* înaintea celui de-al doilea *nici* fiind un argument şi mai clar:

(9) legile lui DeMorgan (ne interesează mai ales a doua lege):
a. $\neg(p \wedge q) = \neg p \vee \neg q$
b. $\neg(p \vee q) = \neg p \wedge \neg q$

(10) a. Ion doarme *sau* Gheorghe citeşte.
b. Ion nu doarme *şi* Gheorghe nu citeşte.
c. *Nici* Ion nu doarme (şi) *nici* Gheorghe nu citeşte.

(ii) de Swart arată că, pentru franceză, *ni* apare exact ca *ou* în poziţie de modificator, fără suportul obligatoriu al unui adverb aşa cum e cazul conjuncţiei *et* (tipul de construcţie este numit *construction différée* de Abeillé 2005):

(11) a. Paul viendra demain, {ou Marie / et Marie aussi}.
b. Paul présentera sa femme à son patron demain, {ou ses enfants/ et aussi ses enfants}.
c. Paul ne viendra pas demain, ni Marie.
d. Paul n'a pas présenté sa femme à son patron hier, ni ses enfants.

(iii) subiectele coordonate prin *ni* în franceză, exact ca cele coordonate prin *ou*, declanşează acordul la singular sau la plural al verbului (12 a-b), în timp ce numai acordul la singular este posibil în tipul de construcţie amintit anterior (*construction différée)* (12 c-d):

(12) a. Jamais Paul ni Marie ne {viendra/ viendront}.

Scanned with OKEN Scanner

b. Paul ou Marie {viendra / viendront}.
c. Jamais Paul ne {viendra / *viendront}, ni Marie.
d. Paul {viendra / *viendront}, ou Marie.

3. Proprietăţi sintactice

3.1. Asemănări între coordonările corelative şi cele simple

După cum am amintit, ne limităm la analiza construcţiilor corelative celor mai des folosite (*şi...şi...*, *nici...nici...*, *fie...fie...*, *sau...sau...*, *ori...ori*). Se poate observa relativ uşor că există mari asemănări între construcţiile corelative şi coordonările simple[5]:

3.1.1. Restricţii de paralelism

Termenii coordonaţi prezintă aceleaşi proprietăţi sintactice ca cele impuse de contextul în care apare sintagma coordonată (categorie morfologică în (13), exigenţe de selecţie locală în (14) şi exigenţe de selecţie non-locală în (15)):

(13) a. Ion vorbeşte (*şi*) Mariei, (*şi*) Ioanei.
b. *Ion vorbeşte (*şi*) Mariei *şi* Ioana.

(14) a. Ar trebui să-i scrii Mariei/ * Maria.
b. Ar trebui s-o suni pe Maria/ * Mariei.
c. Ar trebui *fie* s-o suni, *fie* să-i scrii *pe Maria/ Mariei.

(15) a. Uite-l pe băiatul căruia i-am scris __ .
b. Uite-l pe băiatul căruia *fie* i-am scris __ , *fie* i-am vorbit.
c. *Uite-l pe băiatul căruia *fie* i-am scris __, *fie* i-am vorbit lui Ion.
d. *Uite-l pe băiatul căruia *fie* i-am scris lui Ion, *fie* i-am vorbit __.

3.1.2. Coordonări de sintagme

Se poate verifica foarte uşor că termenii coordonaţi pot fi sintagme echivalente, din punctul de vedere al distribuţiei, cu sintagme de categorii diverse: SN în (16), SP în (17), SA în (18), SAdv în (19), SV în (20), propoziţie completivă în (21), propoziţii principale (22):

(16) a. Mâine, *fie* preşedintele, *fie* primul ministru va asista la ceremonie.
b. Ieri, *şi* preşedintele, *şi* primul ministru au asistat la ceremonie.
c. *Nici* preşedintele, *nici* primul ministru n-au asistat la ceremonie.

(17) Ion vrea să plece *fie* la munte, *fie* la mare.

(18) Prin definiţie, o propoziţie este *fie* adevărată, *fie* falsă.

(19) Lucrurile nu stau *nici* bine, *nici* rău.

(20) a. Pentru un analfabet e greu *şi* a scrie / să scrie, *şi a* citi / să citească.
b. Seara, mama *fie* ne citeşte o poveste, *fie* ne face masaj.

(21) ?Sper că *fie* se va rezolva problema, *fie* nu va mai fi nevoie.

(22) *Fie* va ninge, *fie* va ploua.

3.1.3. Coordonări de unităţi lexicale:

Termenii coordonaţi pot fi: prepoziţii (23), adjective (24), determinanţi (25), verbe finite (26):

(23) Te voi suna *şi* înainte, *şi* după conferinţă.

(24) Preţul real este întotdeauna *fie* mai mic, *fie* mai mare decât cel dorit.

Scanned with OKEN Scanner

(25) Studenţii trebuie să-şi aleagă *fie* două, *fie* trei cursuri opţionale.
(26) Ion *fie* vinde, *fie* închiriază apartamentul.

3.1.4. Coordonări de non-constituenţi:

Aici apare fenomenul de *elipsă*: elementele coordonate depind de un regent 'factorizat' la stânga (*conjunction reduction*) (27), categorii incomplete cu un constituent-factor comun la dreapta (*right node raising*) (28) sau cu un segment verbal lipsă (*verb gapping*) (29):

(27) Ion va oferi *fie* un disc Mariei, *fie* o carte lui Mircea.
(28) Acest manual este util *şi* pentru a citi, *şi* pentru a scrie o formulă.
(29) *Fie* îl voi ajuta eu pe el, *fie* el pe mine.

3.2. Constrângeri la nivel sintactic

3.2.1. La nivel microsintactic, elementul corelativ nu poate apărea între determinant şi nume, nici între un adjectiv antepus şi numele său (30), ci doar când acesta din urmă este postpus (31); nici unul dintre elementele amintite nu apare într-un grup prepoziţional între prepoziţie şi subordonatul său, ci întotdeauna precedă întregul grup (32); în cadrul grupului verbal, perechea *şi...şi...* se diferenţiază de celelalte, putând apărea între auxiliar şi participiu (când verbul este la un timp compus) (33a); celelalte perechi apar doar înaintea verbului (33b-c):

(30) a. * un *şi* inteligent, *şi* bogat individ
b. * câţiva *şi* inteligenţi, *şi* harnici studenţi
(31) O plimbare *şi* lungă, *şi* agreabilă ne va face bine.
(32) a. * Mircea va merge la *fie* mare, *fie* munte.
b. Mircea va merge *fie* la munte, *fie* la mare.
(33) a. Ion a *şi* făcut temele, a *şi* făcut ordine în cameră.
b. Ion *nici* n-a făcut temele (şi) *nici* nu şi-a făcut ordine în cameră.
c. Mama *fie* a pregătit deja prânzul, *fie* mai are foarte puţin.

3.2.2. La nivel macrosintactic, există o diferenţă între propoziţiile secundare şi cele principale: în primele, construcţiile corelative nu prezintă nici o dificultate distribuţională (34), în timp ce doar propoziţiile declarative acceptă structurile corelative în toate cazurile (35a); cele exclamative, uneori (35b-c), iar cele interogative, rar :

(34) Işi propune *fie* să înveţe engleza, *fie* să predea cursuri de spaniolă.
(35) a. *Fie* va fi soare, *fie* va fi înnorat.
b. *Fie* tăceţi, *fie* ieşiţi din clasă!
c. * Ca să recuperezi timpul pierdut, *nici* nu te uita la televizor, *nici* nu ieşi să joci mingea cu prietenii!
d. **Fie* mănânci, *fie* dormi?

4. Proprietăţi semantice - constrângeri

4.1. Termenii asociaţi se referă la evenimente/ proprietăţi/ entităţi distincte:

Dacă în cadrul coordonării simple, interpretările sunt ambigue (lectură distributivă *vs.* lectură colectivă, (36)), structurile corelative prezintă o singură posibilitate de interpretare, cea colectivă (37):

(36) a. Maria şi Ion sunt îndrăgostiţi.

Scanned with OKEN Scanner

b. Dan şi Mircea studiază dreptul şi economia.

c. Dan şi Mircea mi-au spus că au fost în Grecia. (pentru o lectură distributivă, două acte de discurs: unul performat de Dan, celălalt de Mircea; pentru o lectură colectivă, un singur act de discurs)

(37) a. *Şi* Ion, şi Maria au ochii albaştri.

b. **Şi* Ion, şi Maria formează un cuplu interesant.

c. *Şi* Ion, *şi* Maria s-au căsătorit. (= 2 căsătorii diferite)

4.2. (unele) structuri corelative neadmise în contextul unui operator ilocutoriu diferit de aserţiune:

(38) a. Mâine *fie* va fi frumos, *fie* va ploua.

b. *Fie* tăceţi, *fie* ieşiţi!

c. *Ca să-ţi păstrezi sănătatea, *şi* fă sport, *şi* mănâncă echilibrat!

d. **Fie* citiţi jurnalul, *fie* ascultaţi la radio?

e. **Şi* unde mergi, *şi* la ce oră vii?

4.3. unele construcţii sunt dificil de construit cu negaţia; totuşi, dacă negaţia apare, ea este interpretată ca o negaţie metalingvistică:

(31) a. ?Ion nu va merge *şi* la Roma, *şi* la Veneţia.

b. ?Ion nu va merge *sau* la Roma, *sau* la Veneţia.

Concluzii

Cum comportamentul sintactic al structurilor corelative a fost puţin analizat, am încercat să inventariem elementele care apar în astfel de structuri şi să arătăm distribuţia acestora. Elementele corelative pot fi analizate fie ca o serie de conjuncţii, fie ca o serie de adverbe, fie ca o grupare de tip adverb...conjuncţie. Analiza distribuţiei lor la nivel sintactic arată faptul că structurile corelative prezintă proprietăţile fundamentale ale coordonării simple. Se deosebesc însă de aceasta la nivel semantic, citirea distributivă fiind unica posibilă. Rămân de abordat câteva aspecte extrem de importante: reprezentarea sintactică a tiparelor înregistrate, problemele legate de acord, încadrarea structurilor alternative, iar la nivel semantic, noţiunea de *focus*.

NOTE:

[1] În acest caz, vom include în mulţimea elementelor jonctive atât conjuncţii, cât şi adverbe.

[2] Deşi sunt amintite împreună, elementele *şi...şi...*, *nici...nici...* constituie o clasă aparte, după cum vom arăta spre finalul articolului.

[3] Luarea acestui factor în discuţie a dus la denumirea acestor elemente drept *conjuncţii* duble: cazul limbii franceze (*et...et...*, *ni...ni...*, *ou...ou...*, *soit...soit...*) diferit de cel al limbii engleze unde cei doi termeni sunt diferiţi (*both....and, neither...nor*).

[4] Nu amintim aici elementele adverbiale *şi, nici, aici, acum* etc.; ele pot fi folosite şi noncorelativ, însă nu în cadrul unui raport de coordonare. In plus, considerăm că, în structura *şi Ion, şi Gheorghe, şi* nu este varianta corelativă a conjuncţiei copulative *şi*, ci are o utilizare adverbială ca şi elementul *nici* din structura *nici Ion, nici Gheorghe;* raportul de coordonare se stabileşte în aceste cazuri prin intermediul juxtapunerii.

[5] Multe dintre exemplele date sunt adaptate după cele date de Mouret 2005; în felul acesta, se poate face uşor şi un studiu comparativ între unităţile corelative din franceză în raport cu cele din română.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE:

ABEILLE, A., 2005: „Les syntagmes conjoints et leurs fonctions syntaxiques", în *Langages*, în curs de apariţie.

AVRAM, M., 1997: *Gramatica pentru toţi*, ediţia a treia, Bucureşti, Humanitas.

BEJAN, D., 1979: „Adverbele de mod în poziţie corelativă", în *CL*, anul XXIV, nr.1, Cluj-Napoca, 47-52.

CIOMPEC, G. (coord.), 1974: *Limba română contemporană*, vol. I.

GRAUR, Al. (coord.), 1966: *Gramatica limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei.

HASPELMATH, M., 2004: *Coordinating constructions. Typological Studies in Language*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.

HENDRIKS, P., 2003: *Either as a focus particle;* manuscris nepublicat (http://odur.let.rug.nl/~hendriks/engels.htm#onderzoek)

HUDDLESTON, R. & PULLUM, G., 2002: *The Cambridge Grammar of the English Language*, Cambridge University Press; (cap. 15: Coordination and supplementation).

IRIMIA, D., 1983: *Structura gramaticală a limbii române. Sintaxa*, Iaşi, Junimea.

IRIMIA, D., 1997: *Gramatica limbii române. Morfologie, sintaxă*, Iaşi, Polirom.

JOHANNESSEN, J., B., 1998: *Coordination,* New York: Oxford University Press.

JOHANNESSEN, J., B., 2005: *The syntax of the corelative adverbs,* Lingua 115, 419-433.

LARSON, R., 1985: *On the Syntax of Disjunctive Scope.* Natural Language and Linguistic Theory, 3: 217-264.

MERLAN, A., 2001: *Sintaxa limbii române. Relaţii sintactice şi conectori*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza".

MOURET, F., 2005: *Syntaxe et sémantique des constructions en „ni" du français.* în curs de apariţie, Faits de langues.

SALA, M., (coord.), 2001: *Enciclopedia limbii române*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic (vezi articolele *corelativ* şi *alternativă*, prezentate de Rodica Zafiu).

SWART, H., 2001: *Négation et coordination: la conjonction „ni"*, în Bok-Bennema, R. de Jonge, B. Kampers-Manhe, B. & A. Molendijk (sld), *Adverbial Modification,* Amsterdam: Rodopi. 109-124.

CONSTRUCTIONS CORRELATIVES DE LA COORDINATION DANS LA LANGUE ROUMAINE

Résumé

Dans cet article, on essaie de caractériser les structures corrélatives, si peu étudiées en roumain. Premièrement, on fait l'inventaire des éléments, on observe la distribution en sélectant quelques propriétés syntaxiques. Au niveau sémantique, on montre que les structures corrélatives se différencient par rapport aux coordinations simples. Particulièrement, on dit que les paires *şi...şi...*, *nici...nici...* ne constituent pas une série de conjonctions, mais d'adverbes; de plus, la paire *ni...ni...* est la variante polaire de la disjonction. Il nous reste à établir les représentations syntaxiques appropriées à chaque type et, au niveau sémantique, à observer si on peut appliquer la notion de *focus* aux structures corrélatives.

Scanned with OKEN Scanner

ADVERBELE ROMÂNEŞTI ÎN *-IŞ (-ÂŞ)*

ADRIAN CHIRCU
Universitatea „*Babeş-Bolyai*"
Cluj-Napoca

„Bietele noastre adverbe, văzând prăpădul
ce le ameninţă, strigă să li se dea ajutor."
(I. A. Candrea)

0. Necesitatea unui studiu privitor la formarea adverbelor în ***-iş*** (***-âş***)[1] se justifică prin lipsa din paginile lucrărilor de specialitate a unor discuţii amănunţite privitoare la acest tip de adverbe, care reprezintă o particularitate a limbii române, în raport cu celelalte limbi romanice.

0.1. Se ştie că adverbul a dat şi dă în continuare multe bătăi de cap lingviştilor, pentru că este o parte de vorbire care se lasă destul de greu încadrată. În viziunea Gabrielei Pană-Dindelegan, *„caracterizarea adverbului ca o «clasă problematică» sau ca o clasă de «cuvinte problematice» nu este o chestiune numai a gramaticii româneşti, ci apare, în egală măsură, şi în gramaticile altor limbi. Ea se explică, pe de o parte prin eterogenitatea sintactică, semantică şi funcţională a clasei în ansamblu, iar, pe de altă parte, prin prezenţa unor trăsături identice sau asemănătoare cu ale altor clase."*[2]

0.2. Majoritatea specialiştilor care s-au aplecat asupra adverbelor româneşti în ***-iş*** (***-âş***) s-au oprit, în general, doar la clasificări de ordin semantic şi mai puţin la descrierea structurală a acestora. E vorba aici în special de elementele constitutive cu ajutorul cărora se formează adverbele (rădăcină, radical, afixe derivative).

1. Faţă de adverbele în ***-eşte*** (***-iceşte***): ***drăceşte***, ***mişeleşte***, ***orbeşte***, ***vitejeşte***, ***voiniceşte***, ***materialiceşte***, ***spiritualiceşte*** sau în ***-mente*** : ***eminamente***, ***finalmente***, ***realmente***, ***totalmente*** care au fost amplu şi bine prezentate în paginile revistelor şi lucrărilor de la noi[3] şi de peste hotare[4], adverbele în ***-iş*** (***-âş***) n-au fost analizate, din câte ştim, într-un studiu autonom, observaţiile lingviştilor limitându-se, cu rare excepţii, la enumerarea câtorva adverbe de acest tip.

1.1. Sufixul în discuţie, ***-iş*** (***-âş***), nu caracterizează doar clasa adverbului[5], fiindcă este prezent şi în structura altor părţi de vorbire, substantive – colective sau nu – (***acoperiş***, ***ascunziş***, ***ascuţiş***, ***coborâş***, ***stejăriş***, ***luminiş***, ***păpuriş***, ***pietriş***, ***pogorâş***, ***tăiş***, ***tufiş***, ***zmeuriş***) ori adjective (***pâcliş*** 'morocănos', ***uitiş*** 'uituc'). Se pare că multe dintre adverbele în ***-iş***[6] (***-âş***) sunt, la origine, adjective (***chiorâş***, ***făţiş***, ***furiş***, ***ponciş***)[7],

Scanned with OKEN Scanner

ceea ce ar veni oarecum în sprijinul observației lui G. Pascu care afirma că *–iş* adverbial ar proveni din *„sufixul adjectival -iş. [...] Observăm că în limbile slave există sufixul -şi pentru a forma adjective din adverbe"*[8].

1.2. Dacă ar trebui să facem o caracterizare a adverbelor derivate din limba română în funcție de utilizarea lor, am putea afirma că adverbele în *-iş* (*-âş*) sunt populare şi specifice vorbirii cotidiene, familiare, pe când cele în *-mente* sunt înregistrate mai ales în limbajul admnistrativ şi în cel publicistic.

1.2.1. Cât despre adverbele în *–eşte* (*-iceşte*), acestea se situează undeva la mijloc şi pot «migra» într-unul dintre cele două registre, dar sunt mai des întâlnite în limbajul familiar, colocvial.

Astăzi derivarea cu sufixe de tip adverbial nu mai este un procedeu activ, limba literară (vorbită şi scrisă) preferând adverbele provenite din adjective (schimbare de valoare gramaticală) : ***greu, tare, atent, frumos, greşit, clar, serios, drept, cinstit, normal, adânc, elegant, ieftin, automat, atent, probabil, sporadic, special, exclusiv, probabil, obligatoriu*** etc.

Într-un articol publicat cu ani în urmă, Cornelia Mihai susține[9] că *„în limba română contemporană există tendința de răspîndire a folosirii adjectivelor cu valoare adverbială ; un mare număr de adjective, majoritatea cu o largă circulație şi cu o mare bogăție de sensuri, s-a adverbializat sau este folosit adverbial. [...] Acest proces de adverbializare a adjectivelor are consecințe de ordin structural : duce la o scădere a folosirii formațiilor adverbiale derivate cu sufixe, care sînt înlocuite cu adjectivele temă. Sufixele –eşte şi –iceşte, prezente într-un număr mare de adverbe, nu mai sînt productive, sufixul –iş (-îş) are un număr mic de derivate, dintre care puțin folosite, iar -mente are o existență periferică."*[10]

1.2.2. În ceea ce priveşte datarea lui *–iş*, acesta e destul de vechi, căci apare în primele texte (secolul al XVI-lea):

*...nefiind domnul aceiia **fățişi**, elu o plătească.* (PO, p. 252)

*... **deîn crucişu** îmblă necuraţii dopă înrăția ta...* (PS, pp. 23-24)

*Şi ca fu a nă duce noao, zmulsemu-nă de la dinşi şi **în currmedzişu** îmblîndu vinremu întru Co...*(CV, p. 252, 12[v])

*...fieşŭ-care de noi cătră sfirşirea vieței sale şi **cu mâlcomişu** curărea apropie-se.* (DC, C, p. 457/510/6-7)

1.2.3. În comparație cu perioada veche a limbii române, sufixul *-iş* (*-âş*) e mai frecvent în textele din secolul al XIX-lea, în special în cele cu caracter familiar sau popular (mai ales în basme):

*...încredințat că mumă-sa nu are să se mai uite la dînsul **chiondorîş**.* (PI, LB, p. 324)

*...Prometeu se punea **în cruciş** şi **curmeziş**, ca să-şi ocrotească făpturile...* (PI, SP, p. 376)

Scanned with OKEN Scanner

Să creşti mare, fiule ! îi răspunse moşneagul, uitîndu-se cam ***chiorîş*** *la dînsul...* (SFM, B, p. 474)

1.2.4. Întâlnim acest tip de adverbe şi la scriitori importanţi din ultimele două secole, care au valorificat din plin modalităţile expresive ale limbii române :

De-acolo privind ***corbiş****, la toate,/ Urgia văzu pe ticăloase...*(IBD, Ţ, p. 20)

...Închizînd ochii şi dînd pă moarte/ ***Cruciş'****,* ***curmeziş'****, în toată parte.* (IBD, Ţ, p. 96)

Ş'apoi n'alérgă drept/ Cu el să poţi da piept/ Ci merge tot ***cotişi****/ Şi sare* ***curmezişi****.* (GA, MEE, *Epurele...*, p. 378)

...A sale legioane/ Frînte scăpară noapte[a] de noi doar ***pe furiş****/ Spre Dunărea Bătrînă, fugind, fugind* ***orbiş****.* (ME, O/V, *Sarmis Gemenii.* Variante, p. 463)

Zboară mierlele-n tufiş/ Şi din codri noaptea vine ***pe furiş****.* (GC, P, *Noapte de vară*, p. 4)

Multe a-nvăţat şi ştie/ Şi pe brînci, ***tîrîş, grăpiş****/ Se strecoară* ***pe furiş****.* (TA, V, I, *Zdreanţă*, p. 493)

1.2.5. Astăzi doar unele dintre aceste adverbe sunt întâlnite în limba literară: ***chiorâş, făţiş, furiş, morţiş, târâş***. Altele cunosc o difuzare la nivel regional (marea majoritate) sau chiar sunt ieşite din uz (***îngenunchiş, înotiş***[11]***, tiiş***) :

B. ţine ***morţiş*** *la cota unică de impozitare de 16%.* (*Adevărul*, 23. 12. 2004, p. 1)

De altfel, obiceiul împărţitului darurilor ***pe furiş*** *vine de la istorisirea potrivit căreia Sfîntul le-a dăruit unor fete sărace zestre...*(www.gardianul.ro/ index.php?....)

2. Numărul adverbelor de acest tip este relativ redus, iar procedeul de formare a acestora cu ajutorul sufixelor nu mai este activ.[12]

2.1. Vom încerca să le prezentăm pe cele pe care le-am întâlnit atât în limba veche, cât şi în limba română de azi, şi care au fost înregistrate, în principal, în lucrările lexicografice de la noi : ***alăturiş, arciş, boldiş, brăţiş, (îm)boiş, (îm)brânciş, bulziş, buziş, chiondorâş, chiordiş, chiorâş, ciolbiş, clipiş, clocotiş, corbiş, cordiş, cosiş, cotiş, (în) cruciş, (în) curmeziş, dosiş, făţiş, foliş, frunţiş, frunziş, (pe) furiş, ghioldiş, grăpiş, haitiş, hămăriş, hărăpiş, heuciş***[13]***, hârâiş, horţiş, hotărâş, hoţiş, încolătăciş, îndoiş, îngenunchiş, înotiş, lăturiş, lăţiş, lungiş, lupiş, (cu) mâlcomiş, morţiş, orbiş, păliş, piciorâş, pieptiş, pieziş, pitiş, pituliş, pândiş, pânziş, plieciş, (în) ponciş, proptiş, rătutiş, răzimiş, repeziş, rotiş, scăriş, schimbiş, şoldiş, tălpiş, tăvăliş, (de) tiiş, tâlhăriş, târâş, tupiliş, tupiş, ţiniş, ţintiş, ţipiş, vintriş, zburiş.***

2.2. În ceea ce priveşte originea cuvintelor care constituie baza în procesul derivativ, trebuie să remarcăm faptul că toate fac parte din fondul lexical vechi al

Scanned with OKEN Scanner

limbii române, fie că e vorba despre substrat (**curmez*/ alb. *kurmoj* 'a tăia în bucăți' ; *buză*/ alb. *buzë* ; *bulz* 'cocoloş'/ alb. *bulëzë*, *bulëz* ; *grapă*/ alb. *grep*) sau despre fondul latin moştenit (*arc* < lat. *arcus* ; *braţ* < lat. *brachium* ; *brâncă* < lat. *branca* ; *corb* < lat. *corvus* ; *cruce* < lat. *crucem* ; *dos* < lat *dossum* ; *faţă* < lat. *facia* ; *foale* < lat. *follis*; *frunte* < lat. *frons*, *frontis* ; *frunză* < lat. *frons*, *frondis* ; *pânză* < lat. **pandea* ; *vintre* < lat. *venter*, *-ris* etc.), fie că e vorba despre superstratul slav (*bold* < sl. *bodlĭ* ; *clipi* < sl. *klepati* ; *clocoti* < sl. *klokotati* ; *gloată* < sl. *glota* ; *păli* < sl. *paliti* ; *pândi* < sl. *ponditi* ; *târî* < sl. *trěti*) sau despre limbile cu care româna a intrat în contact de-a lungul timpului şi care au contribuit, aşa cum se ştie, la îmbogăţirea lexicului românesc (*talpă* < magh. *talp* ; *ponc*, *poancă* < magh. *ponk* 'deal' ; *hotar* < magh. *hotár* ; *şold* < pol. *szoldra* ; *chior* < tc. *kör*).

2.3. O mare parte dintre adverbele în *–iş* (*-âş*) s-au format de la substantive : *arc* + *-iş* > *arciş*, *bold* + *-iş* > *boldiş*, *braţ* + *-iş* > *brăţiş*, *brânci* + *-iş* > *brânciş*, *bulz* 'cocoloş, stâncă izolată' + *-iş* > *bulziş*, *buză* + *-iş* > *buziş*, *chior* + *-iş* > *chiordiş*, *ciolb* 'persoană care priveşte chiorâş' + *-iş* > *ciolbiş*, *corb* + *-iş* > *corbiş*, *coardă* + *-iş* > *cordiş*, *cot* + *-iş* > *cotiş*, *cruce* + *-iş* > *cruciş*, **curmez* 'bucată tăiată' + *-iş* > *curmeziş*, *dos* + *-iş* > *dosiş*, *faţă* + *-iş* > *făţiş*, *foale* + *-iş* > *foliş*, *frunte* + *-iş* > *frunţiş*, *frunză* + *-iş* > *frunziş*, *fur* + *-iş* > *furiş*, *ghiold* 'lovitură în coastă' + *-iş* > *ghioldiş*, *gloată* + *-iş* > *glotiş* ; *grapă* + *-iş* > *grăpiş*, *hoţ* + *-iş* > *hoţiş*, *latură* + *-iş* > *lăturiş*, *lup* + *-iş* > *lupiş*, *moarte* + *-iş* > *morţiş*, *orb* + *iş* > *orbiş*, *picior* + *-âş* > *piciorâş*, *piept* + *-iş* > *pieptiş*, *piază* 'pantă'+ *-iş* > *pieziş*, *pândă* + *-iş* > *pândiş*, *pânză* + *-iş* > *pânziş*, *ponc*, *poancă* 'deal'+ *-iş* > *ponciş*, *proptă* + *-iş* > *proptiş*, *rătute* 'smintit, tâlhar' + *-iş* > *rătutiş*, *roată* + *-iş* > *rotiş*, *scară* + *-iş* > *scăriş*, *schimb* + *-iş* > *schimbiş*, *şold* + *-iş*, *talpă* + *-iş* > *tălpiş*, *tâlhar* + *-iş* > *tâlhăriş*, *ţintă* + *-iş* > *ţintiş*, *vintre* 'abdomen' + *-iş* > *vintriş*, însă şi alte părţi de vorbire participă, chiar dacă mai rar, la formarea unor adverbe de acest tip : verbe – *(în)chiondorî* 'a se uita urât, încruntat' + *-iş* > *chiondorâş*, *(a) clipi* + *-iş* > *clipiş*, *(a) cosi* + *-iş* > *cosiş*, *(a) clocoti* + *-iş* > *clocotiş*, *(a) hămărî* 'a se obrăznici'+ *-iş* > *hămărâş*, *(a) hârâi* + *-iş* > *hârâiş*, **hait* 'a se îndoi' + *-iş* > *haitiş*, *(a) horţi* 'a muta ceva din loc, fără a-i schimba poziţia'+ *-iş* > *horţiş*, *(a) hotărî* + *-iş* > *hotărâş*, *(a se) încolăţăci* + *-iş* > *încolăţăciş*, *(a) îndoi* + *iş* > *îndoiş*, *(a) îngenunchea* + *-iş* > *îngenunchiş*, *(a) înota* + *-iş* > *înotiş*, *(a) păli* + *-iş* > *păliş*, *(a se) piti* + *-iş* > *pitiş*, *(a) pândi* + *-iş* > *pândiş*, *(a se) răzima* + *-iş* > *răzimiş*, *(a se) tăvăli* + *-iş* > *tăvăliş*, *(a) tăia* + *-iş* > *tiiş*, *(a se) târî* + *-iş* > *târâş*, *(a se) tupili* + *-iş* > *tupiliş*, *(a se) tupi* + *-iş* > *tupiş*, *(a) ţine* + *-iş* > *ţiniş*, *(a) ţipa* + *-iş* > *ţipiş* ; adverbe – *repede* + *-iş* > *repeziş*, *alături* + *-iş* > *alăturiş* ; adjective *chior* + *-âş* > *chiorâş*, *molcom* 'blând, dulce, fără forţă sau tărie'+ *-iş* > *molcomiş*, *lat* + *-iş* > *lăţiş*, *lung* + *-iş* > *lungiş*.

2.4. Din punct de vedere semantic, aceste adverbe exprimă, în general, o poziţie particulară a corpului omenesc în raport cu o persoană sau cu un obiect sau un mod special de a se comporta, de a acţiona, într-o anumită situaţie (mişcări şi diverse poziţii ale corpului): *alăturiş* – 'într-o parte' ; *arciş* – 'în linie arcuită, în felul cum se comportă arcul' ; *boldiş* – 'cu ochii holbaţi, înţepând' ; *brăţiş* – 'corp lângă corp' ;

Scanned with OKEN Scanner

brânciş – 'pe brânci' ; ***bulziş*** – 'înghesuit unul lângă altul' ; ***buziş*** – 'pe un singur rând, unul lângă altul, într-o parte' ; ***chiondorâş*** – 'urât, încruntat, cruciş' ; ***chiordiş*** – 'cruciş' ; ***chiorâş*** – 'printre gene, închizând un ochi, cu dispreţ, cu asprime, dintr-o parte, saşiu' ; ***ciolbiş*** – 'chiorâş'; ***clipiş*** – 'instantaneu, într-un moment, într-o clipă' ; ***clocotiş*** – 'clocotind, în clocote, în fierbere, cu vuiet, unul peste altul, de-a valma' ; ***corbiş*** – 'cu coada ochiului, urât' ; ***cordiş*** – 'încruntat, strâmb, oblic, într-o parte' ; ***cosiş*** – 'ca şi când ar cosi, razant' ; ***cotiş*** – 'în mod cotit, cu ocolişuri, în zigzag, strâmb' ; ***cruciş*** – 'în formă de cruce, încrucişat, în luptă dreaptă, cu braţul stâng trecut sub braţul drept al adversarului, saşiu, chiorâş, împrejur' ; ***curmeziş*** – 'transversal, de-a latul, contrar, cu de-amănuntul, dintr-o parte, pieziş' ; ***dosiş*** – 'pe ascuns' ; ***făţiş*** – 'în faţa tuturor, în mod public, deschis' ; ***foliş*** – 'pe burtă, pe foale' ; ***frunţiş*** – 'drept înainte, fără teamă' ; ***frunziş*** – 'frunză cu frunză, cu de-amănuntul', ***furiş*** – 'ca hoţii, hoţeşte, pe ascuns, în mod clandestin, furişat' ; ***ghioldiş*** – 'lovind cu pumnul în coaste, îmbrâncind' ; ***glotiş*** – 'în gloată' ; ***grăpiş*** – 'târându-se, mergând greu şi împiedecat' ; ***haitiş*** – 'crăcănat, cu picioarele îndoite' ; ***hămăriş*** 'foarte repede, impetuos' ; ***hărăpiş*** – 'cu furie, tare, puternic' ; ***heuciş*** – 'într-o parte' ; ***hârâiş*** – 'târâş' ; ***horţiş*** – 'pieziş, de-a curmezişul' ; ***hotărâş*** – 'în chip sigur, precis, fără îndoială' ; ***hoţiş*** – 'ca hoţii, pe ascuns' ; ***îmboiş*** – 'pe două cărări, repede' ; ***încolătăciş*** – 'îmbrăţişând din prietenie sau din solidaritate' ; ***îndoiş*** – 'incert, nesigur' ; ***îngenunchiş*** 'în genunchi' ; ***înotiş*** – 'înotând' ; ***lăturiş*** 'într-o parte, lateral, pieziş' ; ***lăţiş*** – 'în toate direcţiile, în lung şi-n lat, pretutindeni' ; ***lungiş*** – 'de-a lungul, în sensul lungimii' ; ***lupiş*** – 'cu lăcomie, ca lupii' ; ***mâlcomiş*** – 'în tăcere, încet' ; ***morţiş*** – 'cu orice preţ, cu încăpăţânare, cu insistenţă' ; ***orbiş*** – 'orbeşte, în toate direcţiile' ; ***păliş*** –'pieziş, dintr-o parte, de-a dreptul, în mod peltic' ; ***piciorâş*** – 'unul la picioarele celuilalt' ; ***pieptiş*** – 'de-a dreptul în sus, drept înainte, piept în piept, pe faţă, prin luptă' ; ***pieziş*** – 'în mod înclinat, oblic, abrupt, pe ascuns, dintr-o parte, cu răutate, cu rea-voinţă' ; ***pitiş*** – 'pe ascuns' ; ***pituliş*** – 'pe furiş, pe neobservate, de-a v-aţi ascunselea' ; ***pândiş*** – 'încet şi fără zgomot, pe ascuns, pe furiş' ; ***pânziş*** – 'de-a dreptul, ca prin pânză' ; ***plieciş*** - 'pe ascuns, fără să fie văzut' ; ***ponciş*** – 'cruciş, cu ciudă, cu răutate' ; ***proptiş*** – 'în mod sprijinit' ; ***rătutiş*** – 'cu năucire, de jur împrejur' ; ***răzimiş*** – 'hotărât, cu convingere' ; ***repeziş*** – 'repede, în grabă' ; ***rotiş*** – 'în cerc, roată' ; ***scăriş*** – 'din treaptă în treaptă, succesiv, progresiv' ; ***schimbiş*** – 'schimbând, schimbător, alternativ' ; ***şoldiş*** – 'ieşit în afară, umblând greoi' ; ***tălpiş*** – 'alunecând' ; ***tăvăliş*** – 'de-a rostogolul' ; ***tiiş*** – 'corp la corp' ; ***tâlhăriş*** – 'ca hoţii, tâlhăreşte' ; ***târâş*** – 'târât, târându-se pe jos, abia mişcându-se, anevoie' ; ***tupiliş*** – 'pe ascuns, ascunzându-se' ; ***tupiş*** – 'pe ascuns, ascunzându-se' ; ***ţiniş*** – 'permanent, stabil, ţinând cu mâna ceva' ; ***ţintiş*** – 'fix, direct'; ***ţipiş*** – 'în poziţie înclinată, înclinându-se' ; ***vintriş*** – 'pe burtă, înclinat, pieziş, lateral'; ***zburiş*** 'ca în zbor, repede'.

2.5. În unele situaţii, putem vorbi de un morfem lexical discontinuu (sau de o locuţiune), şi anume atunci când aceste adverbe sunt însoţite de prepoziţii, structura acestui morfem de tip adverbial fiind ***prepoziţie*** (***de, pe, de-a, cu, în***) + ...***-iş*** (***-âş***)[14] :

Scanned with OKEN Scanner

Sau din arc slobozita săgeată/ Pătrunzînd ***în curmeziş*** *pămîntul.* (IBD, Ţ, p. 23)

Baba, şiontîc-şiontîc, se duse şi ***pe furiş****, se ascunse într-o scorbură...*(PI, LB, p. 324)

...bătîndu-se de la o vreme ***de ţiişŭ*** *cu sîneţăle...*(MC, O, p. 78, 193[v])

2.6. Dacă locuţiunile adverbiale (mai rar adverbele) în ***–iş*** (***-âş***) primesc un amplificativ prepoziţional[15] (convertor prepoziţional), mai exact ***–(u)l***, atunci acestea îşi schimbă valoarea gramaticală şi devin locuţiuni prepoziţionale (sau prepoziţii) cu genitivul :

În urma urmelor, după ce mai deteră o raită bună de-a lungul şi de-a ***curmezişul*** *satului, ajung la o casă...*(SFM, B, p. 393)

2.7. Din punct de vedere sintactic, adverbele în ***–iş*** (***-âş***) apar în majoritatea cazurilor ca determinante ale unor verbe şi au, în general, o funcţie circumstanţială. În folosirea lor, există însă unele restricţii de combinare, în sensul că aceste adverbe nu pot însoţi orice verb[16]. Amintim câteva dintre verbele cu care acest tip de adverbe intră în relaţie : ***a (se) aşeza, a da, a (se) duce, a lovi, a merge, a privi, a (se) pune, a sta, a ţine, a se uita, a umbla*** etc.

3. Sperăm că faptele de limbă aduse în discuţie au reuşit să demonstreze că, în ciuda tratării sale superficiale în paginile studiilor de specialitate, sufixului adverbial ***-iş*** (***-âş***) trebuie să i se acorde importanţa cuvenită, mai ales că acesta este specific limbii române. Nu ne rămâne decât să urmărim evoluţia limbii şi să sperăm că unele dintre adverbele discutate în intervenţia noastră, vor reuşi să se păstreze peste ani ca mărturii de limbă.

NOTE:

[1] Sufixul ***–âş*** reprezintă o variantă a lui ***–iş***. Apariţia lui s-ar putea explica atât prin influenţa sunetelor din structura cuvântului, cât şi prin fonetică sintactică.

[2] Gabriela PANĂ-DINDELEGAN, *Elemente de gramatică. Dificultăţi, controverse, noi interpretări*, col. «Repere», Bucureşti, Editura Humanitas Educaţional, 2003, p. 283.

[3] A se vedea, de exemplu, Gh. HANEŞ, *Sufixele adverbiale* ***-eşte şi -iceşte***, în *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei, 1960, pp. 139-147; I. DĂNĂILĂ, *Sufixul* ***-mente*** *în limba română*, în Al. Graur, J. Byck (coord.), *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. III, Bucureşti, Editura Academiei, 1960, pp. 185-198; H. MIHĂESCU, *Despre începuturile sufixului romanic: fr* ***-ment****, it., span, port.* ***-mente***, în *Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»*, V, Iaşi, Institutul de Arte Grafice Alexandru Ţerek, 1938, pp. 140-155.

[4] Keith E. KARLSSON, *Syntax and Affixation. The evolution of* ***MENTE*** *in Latin and Romance*, în *Beihefte zur Zeitschrift für Romanische Philologie*, band 182, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1981, IX p. 163; Reidar VELAND, *Les adverbes en* ***MENTE*** *dans trois langues romanes (espagnol, français, italien)*, în *Romanische Forschungen*, 110 Band, Frankfurt am Main, Vittorio Klosterman, 1998, pp. 429-444. A se vedea, de asemenea, Adrian CHIRCU, *L'adverbe dans les langues romanes. Etudes étymologique, lexicale et morphologique* (français, roumain, italien, espagnol, portugais, catalan, provençal), thèse de doctorat, vol. I-II, Aix-en-Provence, 2004, 552 p.

[5] Am reţinut în acest sens şi observaţia Eugeniei CONTRAŞ şi a Magdalenei POPESCU-MARIN, *La suffixation dans le roumain des XVIe – XVIIIe siècles*, în *Revue Roumaine de linguistique*, tome XII, nr. 5, 1967, p. 402: «*...on n'a pu se mettre d'accord sur l'origine de* ***–iş*** *substantival et de* ***–iş*** *adverbial*

Scanned with OKEN Scanner

*que Densusianu considère comme des suffixes ayant des origines différentes. Pour –**iş** substantival on a déjà avancé l'opinion d'une origine magyare ou serbe».*

[6] Corneliu DIMITRIU, *Tratat de gramatică a limbii române. Morfologia*, col. «Universitaria/ Seria Limba română», nr. 13, p. 702, afirmă că, în comparaţie cu *–**iş***, «*adverbialul -**îş** a ajuns să reprezinte astăzi un sufix de sine stătător şi nu doar o variantă poziţională a lui –**iş**, ceea ce rezultă din faptul că –**iş** nu este comutabil cu –**îş** (se poate spune, de exemplu, **cruciş**, nu şi **crucîş*), nici –**îş** nu este comutabil cu –**iş** (există, de exemplu, **tîrîş**, dar nu şi **tîriş*). Cu sufixul –**îş** se formează cîteva adverbe, cu circulaţie populară şi familiară, de la adjective (**chiorîş**, de exemplu) sau de la verbe (**tîrîş**, **chiondorîş** etc)*». La nivel dialectal, circulă şi alte adverbe precum: ***chioriş***, ***târiş***, ***târâiş***, ***şoldâş***, ba chiar şi ***chiondoruş***, ***tupiluş***, ***pituluş*** sau ***tupilaş***, forme adverbiale ce infirmă, chiar dacă parţial, această remarcă. În sprijinul observaţiei noastre (că formele în *–**âş*** reprezintă, în general, variante ale formelor în *-**iş***) vin şi faptele de limbă înregistrate în *Atlasul Lingvistic Român*, serie nouă, vol. VI, cap. F- Adverbul, harta 1798, întrebarea directă (***nu îndrăzneşte să se arate***) ***FĂŢIŞ***. În majoritatea punctelor de anchetă (537, 520, 514, 362, 353, 228, 848, 876, 886, 272) adverbul în discuţie apare sub forma ***făţîş***.

[7] Se pare că, la origine, sunt tot substantive ***costiş*** 'lănţug care leagă dricul de crucea căruţei, parte înclinată a căruţei' şi ***curmeziş*** 'chingă care leagă cele două braţe ale ferăstrăului, stinghie pusă transversal la fundul vaselor de lemn, stinghie de lemn care leagă scândurile fundului carului'.

[8] G. PASCU, *Sufixele româneşti*, Bucureşti, Ediţiunea Academiei Române – Librăriile Socec & Co., C. Sfetea, Pavel Suru, 1916, p. 367.

[9] Cornelia MIHAI, *Valoarea adverbială a adjectivelor în limba română contemporană*, în *Studii şi cercetări lingvistice*, anul XIV, nr. 2, Bucureşti, Editura Academiei, 1963, p. 217.

[10] Nu de aceeaşi părere e Georgeta CIOMPEC, *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie şi diacronie*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985, § 2.4.4., p. 108, «*Rezultă din cele arătate anterior că, deşi derivarea nu este, în perioada de care ne-am ocupat, un procedeu productiv, adverbele derivate, în special cele în –**eşte**, -**iceşte** şi -**mente**, au început să fie din nou utilizate în ultima vreme, ceea ce, din punctul de vedere al evoluţiei ulterioare, ar putea conduce la o revitalizare a acestui procedeu ca mijloc de îmbogăţire a lexicului adverbial*».

[11] Apare înregistrat pentru prima dată, cu forma ***ennotish***, în *Dictionarium valahico-latinum* (*Anonymus Caransebesiensis*), fila 41.

[12] Georgeta CIOMPEC, *Op. cit.*, § 2.4.1., p. 104, nu insistă prea mult asupra acestor adverbe şi afirmă că „*derivatele cu –**iş** (-**îş**) – puţin numeroase (23 de unităţi înregistrate în DEX) – alcătuiesc o clasă închisă, sufixul fiind de multă vreme neproductiv. Unele (de ex. **arciş**, **de-a tiiş**, **mîlcomiş**, **ponciş**) au ieşit din uz sau se folosesc regional: altele (de ex. **chiorîş**, **cruciş**, **curmeziş**, **furiş**, **făţiş**, **chiondorîş**, **grăpiş**, **lungiş**, **morţiş**, **orbiş**, **pieptiş**, **pieziş**, **tîrîş** etc.), folosite în construcţii oarecum fixate, se întîlnesc destul de frecvent, dar aproape exclusiv în limbajul popular, familiar şi literatura artistică.*" Nici Dumitru NICA, *Teoria părţilor de vorbire. Aplicaţii la adverb*, Iaşi, Editura Junimea, 1988, p. 98, nu se opreşte prea mult asupra acestui tip de adverbe. Observaţiile sale se limitează la afirmaţia că acestea „*au un inventar redus şi posibilităţi combinatorii limitate*".

[13] ***Heuciş***, ***hărăpiş*** şi ***plieciş*** au etimologie necunoscută. Alte adverbe (regionalisme) în *–**iş*** îşi justifică terminaţia omofonă şi omografă prin etimon şi nu pot fi considerate adverbe formate prin derivare în limba română: ***urichiş*** 'pe veci'< magh. ***örökös***, ***sichiş*** 'puţin câte puţin, greu, cu zgârcenie'< magh. ***szükös*** sau ***meghiş*** 'totuşi' < magh. ***mégis***.

[14] A se vedea şi observaţia Georgetei CIOMPEC, *Op. cit.*, § 1.1.2.2.2., p. 74, „*Interesant de semnalat este faptul că, de cele mai multe ori, derivatele în –**iş** se asociază cu o prepoziţie (**cu**, **de**, **de-a**, **din**, **în**, **întru**, **pre**), formînd compuse cu caracter locuţional (uneori cu două sau trei variante), care apar, în general, în raport de variaţie liberă cu formele simple*".

[15] Pentru accepţia acestui termen, a se vedea G. G. NEAMŢU, *Limba română contemporană. Morfologia*, (curs ţinut la Facultatea de Litere din Cluj-Napoca), 1994-1995, *passim*.

[16] Dumitru NICA, *Op. cit.*, p. 98, „Sînt selectate, de regulă, de verbe care înseamnă 'a privi': se uită **chiorîş**, (**cruciş**, (pe) **furiş**, **pieziş**); **morţiş** este selectat de a ţine: ţine **morţiş** (la ceva). Celelalte au posibilităţi combinatorii ceva mai extinse: **făţiş**, **pieziş**".

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE :

a) studii şi articole:

ASAN, Finuţa, *Derivarea cu sufixe şi prefixe în Psaltirea Hurmuzaki*, în Al. Graur, J. Byck (coord.), *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1959, pp. 203-212.

CHIRCU, Adrian, *L'adverbe dans les langues romanes. Etudes étymologique, lexicale et morphologique* (français, roumain, italien, espagnol, portugais, catalan, provençal), thèse de doctorat, vol. I-II, Aix-en-Provence, 2004, 552 p.

CIOMPEC, Georgeta, *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie şi diacronie*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985, 302 p.

CONTRAŞ, Eugenia, POPESCU-MARIN, Magdalena, *La suffixation dans le roumain des XVIe – XVIIIe siècles*, în *Revue Roumaine de linguistique*, tome XII, n° 5, Bucarest, Editions de l'Académie, 1967, pp. 397-416.

DĂNĂILĂ, I., *Sufixul **-mente** în limba română*, în Al. Graur, J. Byck (coord.), *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. III, Bucureşti, Editura Academiei, 1960, pp. 185-198.

DEUTSCHMANN, Olaf, *Zum adverb in Romanischen. Anläßich französisch. **Il est terriblement riche - Il a terriblement d'argent***, mit drei Karten, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1959, 296 p.

DIMITRIU, Corneliu, *Tratat de gramatică a limbii române.* I-*Morfologia* & II-*Sintaxa*, col. «Universitaria», n°13, 35, Iaşi, Institutul European, 1999, 2002, IV + 1605 p.

HANEŞ, Gh., *Sufixele adverbiale **-eşte** şi **-iceşte***, în *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei, 1960, pp. 139-147.

KARLSSON, Keith E., *Syntax and Affixation. The evolution ot **MENTE** in Latin and Romance*, în *Beihefte zur Zeitschrift für Romanische Philologie*, band 182, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1981, IX-163 p.

MIHAI, Cornelia, *Valoarea adverbială a adjectivelor în limba română contemporană*, în *Studii şi cercetări lingvistice*, XIV, n°2, Bucureşti, Editura Academiei, 1963, pp. 209-218.

MIHĂESCU, H., *Despre începuturile sufixului romanic : fr **-ment**, it., span, port. **-mente***, în *Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»*, V, Iaşi, Institutul de Arte Grafice Alexandru Ţerek, 1938, pp. 140-155.

NICA, Dumitru, *Teoria părţilor de vorbire. Aplicaţii la adverb*, Iaşi, Editura Junimea, 1988, 188 p.

PANĂ-DINDELEGAN, Gabriela, *Elemente de gramatică. Dificultăţi, controverse, noi interpretări*, col. «Repere», Bucureşti, Editura Humanitas Educaţional, 2003, 265 p.

PASCU, G., *Sufixele româneşti*, Bucureşti, Ediţiunea Academiei Române – Librăriile Socec & Co., C. Sfetea, Pavel Suru, 1916, 489 p.

TUDOSE, Claudia, *Derivarea cu sufixe în româna populară*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 1978, 412 p.

VASILIU, Laura, *Derivarea cu sufixe şi prefixe în Cartea cu învăţătură a Diaconului Coresi din 1581*, în Al. Graur şi Jacques Byck (coord.), *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1959, pp. 41-87.

VELAND, Reidar, *Les adverbes en **MENTE** dans trois langues romanes (espagnol, français, italien)*, în *Romanische Forschungen*, 110 Band, Frankfurt am Main, Vittorio Klosterman, 1998, pp. 429-444

b) dicţionare şi glosare:

BULGĂR, Gh. (coord.), *Lexic regonal*, 1, Bucureşti, Editura Academiei, 1960, 154 p.

Scanned with OKEN Scanner

CANDREA, I.-A., DENSUSIANU, Ov., *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine* (A-Putea), col. «Marile dicţionare Paralela 45», Bucureşti-Piteşti, Editura Paralela 45, 2003, 261 p.
CIORĂNESCU, Alexandru, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, ediţie îngrijită şi traducere din limba spaniolă de Tudora Şandru-Mehedinţi şi Magdalena Popescu-Marin, Bucureşti, Editura Saeculum I. O., 2002, 1055 p.
COSTINESCU, Mariana, GEORGESCU, Magdalena, ZGRAON, Florentina, *Dicţionarul limbii române literare vechi (1640-1780). Termeni regionali*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1987, 331 p.
****Dicţionarul Explicativ al limbii române* (DEX), ediţia a II-a, Bucureşti, Academia Română & Editura Univers Enciclopedic, 1998, 1192 p.
MAREŞ, Lucreţia (coord.), *Lexic regional*, 2, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1967, 156 p.
*** *Micul Dicţionar Academic* (MDA), vol. I-IV, Bucureşti, Academia Română & Editura Univers Enciclopedic, 2001 (I), 2002 (II), 2003 (III), 2003 (IV), LXXXVI p. + 776 p. (I), XII + 673 p. (II), XCVI p. + 1248 p. (III), XCVI p. + 1407 p. (IV)
UDRESCU, D., *Glosar regional Argeş*, Bucureşti, Editura Academiei, 1967, X p. + 304 p.

c) izvoare :

ALEXANDRESCU, Grigore Mihail, *Meditaţii, elegii, epistole, satire şi fabule*, Bucuresci, Tipografia naţională a lui Ştefan Rassidescu, 1863, 414 p. **(GA, MEE)**
ARGHEZI, Tudor, *Versuri*, vol. I, ediţia a II-a revăzută şi adăugată, cu postfaţă de G. Pienescu, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1985, 656 p. **(TA, V, I)**
BUDAI-DELEANU, Ion, *Ţiganiada*, ediţie îngrijită de Florea Fugariu, repere istorico-literare alcătuite în redacţie de Andrei Rusu, col. «Patrimoniu», Bucureşti, Editura Minerva, 1981, 511 p. **(IBD, Ţ)**
*** *Codicele Voroneţean*, ediţie critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Bucureşti, Universitatea Bucureşti & Editura Minerva, 1981, 488 p. + 86 p. (facsimile) **(CV)**
CORESI, Diaconul, *Carte cu învăţătură* (1581), publicată de Sextil Puşcariu şi Alexie Procopovici, vol. I, Textul, col. «Comisia istorică a României», Bucureşti, Atelierele Grafice Socec & Co, 1914. **(DC, C)**
COSTIN, Miron, *Opere*, ediţie critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice şi glosar de P.P. Panaitescu, Bucureşti, Editura de Stat pentru literatură şi artă, 1958, 534 p. **(MC, O)**
COŞBUC, George, *Poezii*, note şi glosar de Gavril Scridon, col. «Lyceum», Bucureşti, Editura Albatros, 1971, 399 p. **(GC, P)**
EMINESCU, M., *Opere*, vol. V (Poezii postume), ediţie critică îngrijită de Perpessicius, cu 46 de reproduceri după manuscrise, Bucureşti, Editura Academiei, 1958, 780 p. **(ME, O/V)**
*** *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu* (1551-1553), studiu introductiv filologic de E. Petrovici, studiu introductiv istoric de L. Demény, Bucureşti, Editura Academiei, 1971, 419 p. **(ESRS)**
ISPIRESCU, Petre, *Legendele sau Basmele românilor*, ediţie îngrijită de Aristiţa Avramescu, col. «Mari scriitori români», vol. I, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1988, 620 p. **(PI, LB)**
ISPIRESCU, Petre, *Snoave sau poveşti populare*, ediţie îngrijită de Aristiţa Avramescu, col. «Mari scriitori români», vol. II, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1988, 784 p. **(PI, SP)**
MARIAN, Simion Florea, *Basme populare româneşti*, ediţie îngrijită şi prefaţă de Paul Leu, Bucureşti, Editura Minerva, 1986, 526 p. **(SMF, B)**

Scanned with OKEN Scanner

*** *Palia de la Orăştie* (1581-1582). *Text – facsimile – Indice*, ediţie îngrijită de Viorica Pamfil, Bucureşti, Editura Academiei, 1968, XVI + 497 p.
*** *Psaltirea Scheiană, comparată cu celelalte Psaltiri din sec. XVI şi XVII, traduse din slavoneşte*, ediţiune de I.A. Candrea, vol. II (Textul şi glosarele), Bucureşti, Atelierele Grafice Socec & Co, 1916, 551 p. **(PS)**

* * *

LES ADVERBES ROUMAINS EN -IŞ (-ÂŞ)

Résumé

Dans son intervention, l'auteur se propose de réaliser une analyse approfondie des adverbes roumains constitués à l'aide du suffixe ***–iş*** (***-âş***). L'interprétation des faits de langue est réalisée dans deux perspectives : diachronique et synchronique. Ces adverbes sont étudiés surtout des points de vue étymologique, lexical, sémantique et morphologique.

Scanned with OKEN Scanner

ACORDUL PREDICATULUI CU SUBIECTUL REALIZAT PRINTR-O SINTAGMĂ COLECTIVĂ SAU PARTITIVĂ (DATE STATISTICE)

BLANCA CROITOR BALACIU
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
București

Articolul de față prezintă câteva observații statistice cu privire la acordul dintre subiect și predicat în contextele în care subiectul este realizat printr-o sintagmă colectivă sau partitivă, formată dintr-un nominal cu sens colectiv sau partitiv și un alt nominal, cuantificat, legat de primul printr-o prepoziție sau aflat în cazul genitiv (*o serie de articole, o parte dintre cărți, majoritatea cărților* etc.). Sunt avute în vedere doar exemplele în care cuantificatorul are o valoare nedefinită (deci nu exemple ca *un milion de oameni, o mie de lei*), deoarece acestea reprezintă contextele care pot pune probleme locutorilor în ceea ce privește realizarea acordului *în număr* sau *în gen* (*și număr*), cu primul nominal, cel cuantificator, sau cu al doilea.

Ezitările locutorilor în privința acordului în acest tip de contexte au fost semnalate de multă vreme[1]. Al doilea nominal, care are un aport semantic mai mare în sintagma respectivă, fiind cel care procură referința, determină adesea realizarea acordului „după înțeles". Uneori, acest acord semantic este totodată un acord „prin atracție", dacă verbul-predicat urmează sintagmei colective sau partitive. Acordul cu cel de-al doilea nominal a fost acceptat și în limba literară; în GA (II, p. 110–112) se acceptă acordul la plural inclusiv în construcții cu elipsa (subînțelegerea) celui de-al doilea nominal, iar în GPT se arată că acordul după înțeles este „tolerat" în construcțiile cu elipsa nominalului-atribut (fiind preferat acordul formal), în timp ce în construcțiile cu atribut (prepozițional sau în genitiv), acordul după înțeles are „perspectiva să devină chiar normă" (p. 338).

În GALR se face distincția între substantivele colective care își specifică membrii (de tipul *armată, frunziș, studențime*) și care permit doar acordul formal[2], pe de o parte, și substantivele care nu își specifică membrii și care permit atât acordul formal, cât și cel după înțeles, pe de altă parte (*grup, gamă, grămadă, mulțime, număr, serie*, iar într-o anumită accepție, *amar, armată, avalanșă, căciulă, cerc, grosul: O armată de oameni au venit.*). Realizarea acordului depinde de ponderea semantică a fiecăreia dintre cele două componente: nominalul colectiv poate fi „înțeles ca o entitate unitară" (p. 355), fiind centru de grup și acordându-se cu predicatul (*O mulțime de protestatari a plecat spre clădirea Parlamentului.*). Când are valoare de cuantificare, punându-se accentul pe ideea de număr, acordul se face cu nominalul cuantificat, care este considerat centru de grup; nominalul colectiv este, în acest caz, un simplu cuantificator, pe modelul numeralelor (*o mie de..., un milion de...*).

Scanned with OKEN Scanner

În privința sintagmelor partitive cu sens nedefinit (cu nominale ca *jumătate, parte, pereche, procent*), în GALR se arată că „acordul corect este cel formal", cu nominalul cuantificator. Când acordul se face cu al doilea nominal, cel care asigură referința grupului, se schimbă interpretarea structurii: al doilea nominal este interpretat ca subiect, iar primul, ca un determinativ cantitativ.

Uzul înregistrează numeroase oscilații între acordul strict gramatical, cu nominalul cuantificator, și cel după înțeles, oscilații determinate de hipercorectitudine sau de ezitări de interpretare ale vorbitorilor. Prin urmare, am efectuat o mică statistică pentru a vedea în ce măsură se realizează fiecare dintre cele două tipuri de acord, având în vedere mai multe nominale cuantificatoare. Această statistică a fost realizată pe baza a peste 400 de exemple de pe internet, adunate cu ajutorul unui motor de căutare; dintre toate afișările, au fost selectate primele 30 de exemple în contexte relevante (în poziție de subiect, verbul-predicat neprezentând omonimia 3 sg. = 3 pl., pentru sintagmele la care era interesant de urmărit acordul la singular sau la plural). Am considerat că internetul este o sursă suficient de concludentă pentru a avea o imagine asupra limbii standard, întrucât exemplele cuprinse în statistică provin de pe site-uri foarte diverse, de la site-uri ale unor publicații – unele având și variantă tipărită, altele nu –, site-uri oficiale ale unor instituții, asociații, până la site-uri mai puțin oficiale, forumuri unde predomină limbajul colocvial etc.

Au fost luate în calcul următoarele sintagme: *o serie de.../ din..., o mulțime de..., mulțimea (de)..., un grup de..., grupul (de)..., o grămadă de..., un număr de..., majoritatea* + nominal în genitiv, *majoritatea* (neurmat de nominal în genitiv sau de o expresie partitivă prepozițională, dar precedat de un nominal care îi procură referința), *o pereche de..., acest tip de..., o parte dintre..., o parte din..., jumătate dintre..., un procent de.../ din.../ dintre...* În analiza acestora se va ține seama de criterii precum poziția față de verb, sensul de cuantificator nedefinit al nominalului de pe prima poziție, intercalarea altor componente ale enunțului între sintagma colectivă și verb, elipsa nominalului cuantificat, prezența unor determinanți ai nominalului colectiv.

Pentru *o serie de* + substantiv la plural, toate cele treizeci de exemple sunt cu acord la plural, indiferent dacă grupul nominal colectiv este antepus – 13 exemple (*O serie de reprezentanțe din țară au început să își ademenească clienții.*, www.ziaruldemures.ro) sau postpus verbului-predicat – 17 exemple (*În definirea acesteia, se au în vedere o serie de obiective cu influențe pe termen lung și obiective cu efect imediat asupra activităților curente.*, www.cfr.ro). Poziția pre- sau post verbală este relevantă întrucât s-a spus că acordul formal sau cel semantic se asociază cu acordul prin atracție[3]. Exemplele noastre au arătat că nici imediata apropiere dintre verbul-predicat și nominalul colectiv nu determină acordul între ele, sensul de plural al sintagmei colective în ansamblu fiind mai puternic (*În secțiunea B sunt prezentate o serie de informații privind aspectele anatomice și structurale.*, www.bucovina-forestiera.ro). Prezența unui adjectiv calificativ pe lângă substantivul *serie*, ca în exemplul următor, nu atrage acordul la singular, poate și pentru că substantivul la plural este mai apropiat de verbul-predicat, fiind urmat și de alte determinări: *Astfel, o*

Scanned with OKEN Scanner

serie ***importantă*** *de companii din prima ligă a IT-ului mondial (nume precum AMD, Dell, HP, Intel, Matrox, Microsoft şi Nvidia) s-au alăturat acestui proiect.* (news.softpedia.com). În toate exemplele, substantivul *serie* are sensul de cuantificator nedefinit, nu pe acela de „succesiune de lucruri care formează un ansamblu". Într-un exemplu ca *Au fost editate o serie de cărţi care analizează problematica MRU de pe poziţii strict teoretice.* (www.hr-romania.ro), realizarea acordului la singular ar determina schimbarea accepţiei substantivului *serie* („cărţi apărute succesiv, într-o colecţie, formând un ansamblu").

Pentru *o mulţime de* + substantiv la plural, toate cele treizeci de exemple înregistrate sunt cu acordul verbului-predicat la plural. Dintre acestea, 12 sunt cu subiect antepus verbului-predicat (*O mulţime de oameni lucrau la situaţii felurite, colectau date, le comparau, le modificau, făceau tabele Excel.*, www.microsoft.com/romania), iar 18 cu subiect postpus, verbul-predicat şi substantivul colectiv aflându-se în imediata apropiere. (*La Comdex, m-am oprit la un stand unde se vedeau o mulţime de berbeci.*, www.byte.ro). În toate exemplele, substantivul *mulţime* are valoare de cuantificator nedefinit, nu sensul de „multe persoane strânse laolaltă" sau „ansamblu de elemente" (sensul din matematică). Am încercat să facem o comparaţie între exemplele cu *o mulţime de* şi *mulţimea de* sau *mulţimea* + nominal în genitiv. În general, se afirmă că prezenţa articolului definit la substantivul colectiv atrage după sine acordul cu acesta, la singular[4]. Dintre cele 10 exemple înregistrate cu *mulţimea de...* şi *mulţimea* + nominal în genitiv, toate sunt cu acord la singular. Două dintre acestea sunt cu prepoziţie (*Mulţimea de condiţii ale regulii R1 include mulţimea de condiţii ale regulii R2.*, turing.cs.pub.ro), iar opt cu nominal în genitiv (*Mulţimea valorilor numerice ce pot fi reprezentate în calculator este finită.*, www.info.uvt.ro; *Mulţimea unionişţilor a fost respinsă pe Uliţa Mare, spre Mitropolie şi Palatul Roznovanu.*, www.itcnet.ro); într-un singur exemplu, subiectul este postpus verbului; în cinci exemple, *mulţime* are sensul din matematică, într-un singur exemplu, sensul de „lume adunată laolaltă", iar în patru exemple, sensul de cuantificator nedefinit (*Mare este mulţimea păcatelor mele.*, biserica-sfantul-silvestru.ines.ro). Prin urmare, articularea cu articol definit a substantivului colectiv atrage acordarea verbului-predicat cu acesta.

Dintre exemplele cu *un grup de* + substantiv la plural, 11 exemple sunt cu acord la singular (*În aprilie 1995, un grup de scafandri amatori a descoperit cea mai valoroasă comoară de aur islamic din lume.*, www.cinemagia.ro), iar 19, cu acord la plural (*Un grup de pensionari i-au ameninţat cu moartea pe angajaţii unui centru medical.*, www.roportal.ro/stiri). Un singur exemplu prezintă ordinea verb-predicat – subiect, ceea ce face ca acordul formal, la singular, să fie dublat de acordul prin atracţie (*A fost luat în studiu un grup de treizeci de femei obeze.*, www.doctor.info.ro). Uneori, sensul de plural al sintagmei colective este atât de puternic, încât nici prezenţa determinantului demonstrativ pe lângă substantivul colectiv nu determină acordul la singular: *Acest grup de experţi independenţi s-au constituit într-un grup de lucru şi au asistat consultanţii în toate etapele.*

Scanned with OKEN Scanner

(www.gov.ro). În multe dintre exemple, este dificil de spus dacă sensul substantivului grup este acela de „ansamblu de obiecte reunite pe baza caracteristicilor funcționale și alcătuind un tot", „ansamblu de persoane reunite pe baza unor interese comune" (în acest caz, substantivul *grup*, nefiind un simplu cuantificator, ar trebui să declanșeze acordul la singular) sau dacă are o valoare de cuantificator nedefinit („un număr de"). Pentru comparație, am înregistrat 10 exemple cu *grupul de...* sau *grupul* + nominal în genitiv și toate sunt cu acord la singular. Două dintre exemplele înregistrate sunt cu prepoziție (*Grupul de firme AMISA Baia Mare, compus din societățile pe acțiuni cu capital privat Antrepriza Montaj Instalații și AMISA Product, deține o experiență de peste 40 de ani.*, www.amisa.ro), iar opt sunt cu nominal în genitiv (*Grupul susținătorilor lui Pițurcă nu dorește o concurență reală.*, www.9am.ro).

Spre deosebire de substantivele colective de mai sus, care se întâlnesc în limbajul standard, substantivul *grămadă* se folosește în limbajul colocvial cu valoarea de cuantificator nedefinit. Dintre cele treizeci de exemple înregistrate, unul singur este cu acord între substantivul colectiv și verbul-predicat (*O grămadă de timp a fost petrecută pentru a face UNIX independent.*, www.cs.cmu.edu), 29 sunt cu acord la plural (*Linux era destul de greu de distribuit și apăruseră o grămadă de programe.*, www.tmlug.ro), iar dintre acestea, două sunt cu elipsa (subînțelegerea) nominalului cuantificat (*Dacă **moderatorii** actuali nu au timp să intre și să se ocupe de forum, de ce nu căutați alții care să aibă ceva mai mult timp? Se găsesc o grămadă de internet.*, forum.cineplus.ro). În toate exemplele, substantivul *grămadă* are valoare de cuantificator nedefinit, nu sensul de „obiecte aflate la un loc (unele peste altele)".

Substantivul *număr* se poate folosi și el cu valoare de cuantificator nedefinit, de obicei cu anumite determinări – adjective calificative (*mare, semnificativ, restrâns, nelimitat*) sau precizări numerice: *În Facultatea de Farmacie București se pregătesc anual prin rezidențiat un număr semnificativ de absolvenți ai facultătilor de farmacie.* (www.univermed-cdgm.ro), *Au fost încheiate un număr de 183 de procese-verbale de contravenție.* (www.primariabacau.ro). Dintre exemplele înregistrate, 4 sunt cu acord la singular (*S-a selecționat un număr de 45 de persoane pentru care s-au întocmit dosare.*, www.mec.ugal.ro); în toate, substantivul *număr* este mai apropiat de verb, ceea ce face ca acordul formal să fie dublat de unul prin atracție. Acordul la plural se întâlnește în 26 de exemple; dintre acestea, 3 sunt cu elipsa nominalului cuantificat: *Majoritatea **mutațiilor** nu produc o schimbare pozitivă sau negativă (mutații neutre). Un număr infim sunt pozitive; restul au rezultat negativ.* (teoria-evolutiei.siteuri.ro).

Un alt cuantificator colectiv, foarte des întâlnit și mult discutat, este *majoritatea*, urmat de nominal în genitiv. Dintre cele 30 de exemple înregistrate, unul singur este cu acordul la singular, subiectul fiind antepus verbului-predicat (*Faptul că majoritatea lejeră a deputaților a votat pentru respingerea percheziției* [...] *nu înseamnă neapărat o afecțiune deosebită față de președintele camerei.*, www.romanialibera.ro). În toate exemplele în care acordul se face la plural, cu nominalul în genitiv, subiectul este antepus verbului-predicat, ceea face ca acordul

Scanned with OKEN Scanner

semantic să fie „dublat" de unul prin atracție: *Majoritatea problemelor de sănătate au legătură directă cu alimentația incorectă.* (www.wellness.info.ro).

Am comparat exemplele cu *majoritatea* + nominal în genitiv cu cele în care nominalul în genitiv nu este exprimat, ci subînțeles din textul anterior sau chiar din context. Dintre cele 30 de exemple, doar 2 sunt cu acord la singular (*Detaliile despre viața lui nu sunt întotdeauna foarte clare și sunt larg dezbatute printre **adepții și criticii** moderni ai lui.* [...] *Majoritatea este de acord că Nostradamus a fost născut în 1503.*, chestii.netstuff.ro), iar în 28 dintre ele, acordul se face după înțeles, la plural (*Un alt tip de victimă colaterală îl reprezintă **firmele** de găzduire site-uri web. Datorită problemelor apărute, majoritatea au scos din oferta standard serviciul SMTP.*, www.testarionline.ro).

Un alt substantiv colectiv pe care l-am avut în vedere a fost *pereche*, cu articol nedefinit. În 21 dintre cele 30 de exemple înregistrate, acordul se face cu substantivul *pereche* (*O pereche de cai o luase la goană cu tot cu șareta și nu se mai putea opri.*, www.crestini.ro), iar în 11 dintre acestea, subiectul este postpus verbului-predicat, acordul formal fiind dublat de unul prin atracție. În 9 dintre cele 30 de exemple, acordul se face la plural, cu nominalul cuantificat (*Dintr-o dată, o pereche de mâini m-au îmbrățișat.*, www.flacarainchinarii.ro), iar subiectul este antepus verbului-predicat în 6 dintre acestea (deci substantivul la plural este mai apropiat de verb, ceea ce poate constitui un motiv în plus pentru realizarea acordului la plural).

Substantivul *tip* poate funcționa ca un cuantificator colectiv. Am înregistrat 30 de exemple cu structura *acest tip de* + nominal (la plural sau la singular feminin, în acest caz fiind interesant de urmărit acordul numelui predicativ). Acordul s-a realizat la singular în 7 exemple (*Acest tip de tranzacții nu este potrivit investitorilor cu resurse.*, www.rainvest.ro), iar la plural, în 5 exemple din cele 12 în care s-a urmărit realizarea acordului în număr (*Ministerul Agriculturii a anunțat cultivatorii de soia modificată genetic că, începând cu anul 2007, acest tip de culturi vor fi interzise.*, www.sfin.ro). Din cele 18 exemple cu nume predicativ, acordul s-a realizat cu substantivul *tip* în 13 cazuri (*Acest tip de specializare este considerat de scurtă durată.*, titularizare.edu.ro) și cu substantivul de genul feminin în 5 cazuri (*Acest tip de soluție este destinată magazinelor mici.*, www.magister.ro). Prin urmare, în 20 de exemple din cele 30, acordul s-a făcut cu substantivul *tip* (în condițiile în care colectivul este însoțit de adjectivul demonstrativ *acest*). În aproape toate exemplele subiectul este antepus verbului, cu excepția unuia singur, care reprezintă un enunț interogativ.

Unul dintre cele mai utilizate substantive partitive este *parte*, pentru care am avut în vedere două tipuri de contexte: *o parte dintre* + nominal plural și *o parte din* + nominal plural sau singular (masculin sau neutru, pentru a urmări acordul numelui predicativ). Dintre exemplele cu *o parte dintre*, 28 sunt cu verbul-predicat la plural (chiar în exemple în care substantivul partitiv este însoțit de adjectiv calificativ: *O **bună** parte dintre intelectualii hușeni provin din familiile evreiești stabilite aici.*, www.husi.ro), iar în 27 dintre acestea, subiectul este antepus verbului-predicat,

Scanned with OKEN Scanner

substantivul la plural fiind mai apropiat de acesta – un motiv în plus pentru ca acordul să se realizeze la plural. Doar două exemple sunt cu verbul-predicat la singular (*O parte dintre ziarele din Turcia, care au adus pe prima pagină incidentul, a încercat să acrediteze ideea potrivit căreia poliția urmează pista* [...], www.memo.ro) şi în ambele, subiectul este antepus verbului-predicat; prin urmare, apropierea dintre substantivul la plural şi verb nu declanşează acordul dintre cele două.

Dintre exemplele cu *o parte din*, unul este cu acord la singular, 25 cu acord la plural (*O parte din banii de la BCR vor fi utilizați pentru sistemul de pensii.*, www.gardianul.ro), 2 cu acord între substantivul *parte* şi verbul-predicat (*O parte din forțele principale poate fi chemată să sprijine acțiunile Forței de Reacție Rapidă.*, www.mapn.ro) şi 2 cu acord între substantivul masculin sau neutru şi verbul-predicat (*O parte din bogatul material colectat a fost donat Muzeului Național de Istorie Naturală.*, www.antipa.ro). Prin urmare, acordul cu substantivul partitiv se realizează doar în 3 din cele 30 de exemple înregistrate. În aproape toate exemplele, topica este subiect – verb-predicat, iar în cele două exemple în care subiectul este postpus, acordul se face la plural (deşi substantivul partitiv este mai apropiat de verb).

Alte două substantive partitive avute în vedere pentru aceasta statistică sunt *jumătate* şi *procent*. Dintre exemplele cu *jumătate (dintre...)*, 28 sunt cu acord la plural şi în toate, substantivul la plural este mai apropiat de verb (subiectul fiind antepus verbului-predicat). Şi în cele două exemple cu acord la singular, subiectul este antepus (iar substantivul la plural, mai apropiat de verb): *Piața asigurărilor crește cu 25%, dar jumătate dintre companii dispare în 2005.* (www.9am.ro), *8 modele vor fi lansate în medie pe an* [...]. *Jumătate dintre acestea va fi reprezentată de extinderea gamei actuale.* (www.renault.ro).

Dintre cele 30 de exemple cu *un procent de... / din... / dintre...*, 7 sunt cu acord la singular (*Un procent de 15,3% nici măcar nu şi-a pus problema că ar exista cineva demn de admirat.*, www.hotnews.ro), iar 23, cu acord la plural (*Un procent de 10–25% din dosarele trimise vor fi refuzate.*, www.roed.org). Substantivul la plural, care impune acordul, este uneori în cazul genitiv (4 exemple): *Anchete privind sectorul industrial au stabilit că un procent de până la 25% din numărul **substanțelor** chimice periculoase sunt greşit clasificate.* (www.inspectmun.ro) – în acest caz, acordul este după înțeles şi prin atracție.

Prin urmare, se poate constata că într-o mare parte dintre exemplele înregistrate, acordul se face semantic, cu nominalul cuantificat, fie că acest tip se acord se asociază cu cel prin atracție sau nu. Structurile colective la care predomină acordul semantic sunt, în ordine descrescătoare: *serie* (30 de exemple, deci toate), *mulțime* (30 de exemple), *grămadă* (29 de exemple), *majoritatea* + nominal în genitiv (29 de exemple), *majoritatea* – cu subînțelegerea nominalului cuantificat (28 de exemple), *număr* (26 de exemple), *grup* (19 exemple). În exemplele cu substantivele *pereche* şi *tip* (în structura *acest tip*), predomină acordul cu primul nominal (cuantificatorul) – 21, respectiv 20 de exemple. Pentru structurile partitive avute în vedere, la toate predomină acordul semantic, cu nominalul cuantificat: *jumătate* (28 de exemple),

Scanned with OKEN Scanner

parte dintre (28 de exemple), *parte din* (27 de exemple), *procent* (23 de exemple). În schimb, prezența articolului definit la substantivul colectiv (*mulțimea, grupul*) determină acordarea verbului-predicat cu acesta. Din câte am constatat, pe baza exemplelor înregistrate, prezența unui adjectiv calificativ pe lângă nominalului cuantificator nu afectează într-o foarte mare măsură acordul semantic; alți factori, cum ar fi poziția mai apropiată de verb a nominalului cuantificator sau a celui cuantificat și prezența unor determinări ale nominalului cuantificat între acesta și verb afectează într-o măsură destul de mare acordul verbului-predicat sau al numelui predicativ. Această statistică, realizată pe baza limbajului utilizat pe site-uri, credem că este destul de reprezentativă pentru limbajul standard actual, datorită varietății site-urilor avute în vedere. Ea trebuie completată cu o statistică realizată pe baza unor anchete lingvistice printre vorbitori, care probabil va avea rezultate asemănătoare.

NOTE:

---

[1] vezi, de pildă, Tiktin 1945 (ediția I: 1895), care remarca faptul că „predicatul se pune de regulă în plural" (p. 158), dând exemple cu *o mulțime de..., o seamă de..., jumătate din..., mare parte dintre...*, alături de *o sută dintre...*, care are un alt statut, fiind un cuantificator definit, încadrat în categoria numeralului; de asemenea, Graur 1937, pentru exemple cu *mulțimea de..., o mulțime de..., o haită de..., personalul, flota, poporul, oastea, echipajul.*

[2] un exemplu ca **Armata au venit.* este incorect și ireperabil, iar exemple de tipul *Armata de soldați americani și britanici au atacat orașul.* sunt posibile, prin atracție. Dacă substantivul colectiv de acest tip este utilizat ca un cuantificator nedefinit (echivalent semantic cu „o mulțime de"), este permis și acordul prin atracție.

[3] vezi Graur 1937, unde se afirmă că dacă „verbul este pus înaintea subiectului, atunci acordul se face în general cu subiectul gramatical, deci cu colectivul, care este cel mai apropiat: *Se vede venind o haită de lupi*, iar nu: *se văd.*" (p. 1).

[4] „Acordul cu colectivul este de regulă când acesta este articulat și deci nu poate trece drept numeral." (Graur 1937, p. 1).

BIBLIOGRAFIE:

GA – *Gramatica limbii române*, I–II, București, Editura Academiei Române, 1966.

GALR – V. Guțu Romalo (coord.), *Gramatica limbii române*, I, *Cuvântul*, II, *Enunțul*, București, Editura Academiei Române, 2005.

GPT – M. Avram, *Gramatica pentru toți*, ediția a III-a, București, Humanitas, 2001.

Graur, Al., 1937, *Realizarea acordului după înțeles*, în „Viața Romînească", Atelierele „Adeverul" S. A., București, p. 1–11.

Gruiță, G., 1981, *Acordul în limba română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Guțu Romalo, V., 2002, *Despre „acord": reguli și abateri*, în *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, coord. G. Pană Dindelegan, București, Editura Universității din București, 2002, p. 11–29 (republicat în V. Guțu Romalo, *Aspecte ale evoluției limbii române*, București, Humanitas Educațional, 2005, p. 197–215).

Guțu Romalo, V., 2000, *Corectitudine și greșeală*, ediția a II-a, București, Humanitas Educațional, p. 33–50.

Tiktin, H., 1945, *Gramatica română*, ediția a III-a, București, Editura Tempo.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

L'ACCORD DU PREDICAT AVEC LE SUJET EXPRIME PAR UN SYNTAGME COLLECTIF OU PARTITIF (DONNÉES STATISTIQUES)

Résumé

Dans cet article, nous faisons quelques remarques à-propos de quelques données statistiques regardant l'accord du verbe-prédicat avec le sujet exprimé par un syntagme collectif (*une série de, un nombre de, la majorité de* etc.) ou partitif (*une partie de, la moitié de, un porcentage de*). Nous avons enregistré environ 400 exemples tirés de l'Internet, 30 pour chaque syntagme, ce qui nous permet de faire quelques constatations statistiques concernant le roumain „standard", vu la diversité des sites pris en compte. Nous avons constaté que le verbe-prédicatif s'accorde avec le nominal quantifié de la syntagme-sujet dans la plupart des cas (*une série de, une multitude de, un tas de, la majorité de, un nombre de, un groupe de; la moité de, un partie de, un pourcentage de*); dans les exemples avec *ce type de* et *une paire de*, le verbe-prédicatif s'accorde avec le nominal collectif ou partitif. Il existe quelques facteurs qui peuvent influencer l'accord: la présence de l'article défini avec le nominal collectif, la position du sujet, antéposé ou postposé au verbe, ou la présence d'un ou de plusieurs déterminants du nominal quantifié.

CIRCUMSTANȚIALUL DE EXCEPȚIE - PROBLEME, SOLUȚII

ELENA DĂNILĂ
Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Iaşi

§1. Aflată într-o continuă încercare de «apropiere» de evoluția *limbii*, *teoria gramaticală* prezintă situații discutabile generate de structuri discutabile din *limbă*[1], mai ales în cazul *funcției sintactice*. Pornind de la *criteriul sintactic/funcțional*[2], în limbajul natural[3], cuvintele pot fi *afuncționale* sau pot îndeplini următoarele tipuri de funcții, în dependență mai ales de tipul de informație (lexicală, gramaticală, stilistică) pe care o transmit cuvintele sau de lipsa acestei informații (specifice limbajului uman)[4]: *funcții sintactice*; *funcții de marcă* (*morfologică* – pentru categoriile gramaticale; *sintactică* – pentru raporturi sintactice; *logică* – pentru negație); *funcții expresive* (*stilistice*), care pot «dubla» toate celelalte funcții[5]; *funcții exclusiv expresive*.

NOTĂ. Considerăm că este necesară o precizare a termenului de *funcție*. În lingvistica universală, cuvântul *funcție*, cu diferite accepții, intră în structura câtorva sintagme terminologice, pe care le vom menționa pe scurt în cele ce urmează. Inițial, s-a considerat că *funcțiile limbajului* ar fi trei: *conativă*, *emotivă* și *referențială*[6]. Ulterior, s-a ajuns la șase funcții (Jakobson, *Essais*, p. 213 sqq.: *funcția emotivă/ expresivă*, *funcția referențială*, *funcția conativă*, *funcția fatică/ de contact*, *funcția metalingvistică* și *funcția poetică*), corespunzătoare celor șase *factori constitutivi ai oricărui act lingvistic* (*context*, *vorbitor*, *mesaj*, *destinatar*, *contact* și *cod*)[7]. *Funcția semantică* apare în teoria cazului și în gramaticile funcționale, desemnând rolurile semantice pe care participanții la «eveniment» le primesc (agent, pacient, scop etc.)[8]. *Funcția pragmatică*, în gramaticile funcționale, desemnează rolurile pe care le îndeplinesc în discurs componenta topică și cea non-topică din structura fiecărui enunț, asigurând coerența informațională[9]. *Funcția de marcă* (*morfologică* – pentru categoriile gramaticale; *sintactică* – pentru raporturi sintactice; *logică* – pentru negație) poate apărea la cuvinte nenoționale, care transmit informație gramaticală[10]. *Funcția exclusiv expresivă* – care este diferită de funcția expresivă prin aceea că ultima poate dubla toate celelalte funcții – are o motivare principial subiectivă, vorbitorul participând *afectiv*, într-o măsură mai mare sau mai mică, la transmiterea informației semantice, a informației gramaticale sau logice[11].

Funcțiile sintactice[12] sunt generate de anumite *raporturi sintactice*, care se creează între *unități sintactice*. Conceptul de *funcție sintactică*[13] este definit în mod diferit în lucrările de specialitate străine și românești. Unii gramerieni români denumesc acest concept prin sintagma terminologică *parte de propoziție*, folosită, încă din primele lucrări românești de gramatică, și pentru noțiunea de *funcție sintactică*[14]. Alți specialiști întrebuințează termenul de «*rol*» pentru *funcția sintactică* – accepție prezentă și în lingvistica franceză[15], această definiție apărând și în

Scanned with OKEN Scanner

lingvistica românească[16]. Pentru alţi specialişti, *funcţia sintactică* este sinonimă cu *poziţia sintactică* şi este definită ca „reprezentând, în plan paradigmatic, o clasă de substituţie, adică de termeni substituibili în aceeaşi poziţie, iar în plan sintagmatic un context specific şi o relaţie specifică"[17]. Şi în gramatica generativă se susţine aceeaşi idee, a naturii relaţionale a *funcţiei sintactice*, care se poate defini prin „relaţia de dominare dintre două categorii sintactice, pentru fiecare funcţie sintactică devenind, deci, definitorie poziţia distinctă ocupată în cadrul arborelui sintagmatic"[18]. Alţi gramerieni[19] definesc *funcţiile sintactice* drept „adaosurile de informaţie gramaticală sintactică dobândite de *unităţile sintactice* «inferioare» componente ale *unităţilor sintactice* «superioare» ca urmare a contractării unuia dintre *raporturile sintactice generatoare de funcţii sintactice*, în cadrul planului sintactic din care fac parte (sau *planul comunicării propriu-zise/ neincident*, sau *planul comentariilor/ incident*). Pornind de la cele arătate mai sus, considerăm că **funcţiile sintactice** reprezintă un plus de informaţie gramaticală de natură sintactică dobândită de *unităţile sintactice* în cadrul *raporturilor sintactice* pe care le contractează.

Practicând o *gramatică* de tip *clasic*[20], suntem de părere că diferenţierea – deja făcută[21] – între *parte de propoziţie* şi *funcţie sintactică* este esenţială pentru a înţelege modul de funcţionare a mecanismului limbii şi organizarea sintactică, pentru că *funcţia sintactică* se poate actualiza prin *unităţi sintactice* (printre care şi *partea de propoziţie*) şi angajează *raporturi sintactice* generatoare de funcţii sintactice, la nivelul propoziţiei, al frazei, al textului şi al îmbinării vocativale incidente. De aceea, *funcţia sintactică* vizează doar unităţile sintactice de «rang» inferior, care pot fi componente ale unităţilor sintactice de «rang» superior (de exemplu, tipică este *partea de propoziţie* pentru *propoziţie*, prin analogie, *propoziţia* şi *substitutul de propoziţie* pentru *frază*, *fraza* şi *substitutul de frază*, pentru *text*; *substitutul de text* şi *textul* pentru *supratext*).

§2. În cadrul problematicii **funcţiilor sintactice** un loc aparte este ocupat de distincţia funcţia sintactică de **complement** vs. funcţia sintactică de **circumstanţial**. În *teoria sintactică* se poate vorbi de o ierarhizare a numărului de funcţii sintactice:

– două funcţii sintactice (*subiect* şi *predicat*)[22];

– trei funcţii sintactice, prin includerea *complementului*. Tot aici ar intra şi considerarea *complementelor* şi a *circumstanţialelor* ca făcând parte din aceeaşi clasă (în care *circumstanţialele* constituie doar o subclasă a *complementelor*)[23];

– patru funcţii sintactice prin recunoaşterea distincţiei *complement* vs. *circumstanţial* – «separarea» completă a acestor două tipuri[24] de funcţii sintactice[25];

– mai multe funcţii sintactice – *subiect*, *predicat*, *complement* (cu diferite subcategorii), *circumstanţial* (cu diferite subcategorii), *atribut circumstanţial/ completiv*, *apoziţie* etc. Argumentele specialiştilor care optează pentru diferenţierea clasei *complementelor* de clasa *circumstanţialelor* pleacă de la nivelul sintactic şi de la cel semantic al unei limbi istorice. În acest sens, toate *complementele* conţin o informaţie semantică în strânsă legătură cu informaţia semantică a regentului lor de tip verbal[26], funcţia de *complement* fiind **cerută/ impusă** de regent ca o complinire absolut necesară[27]. **Necesitatea** prezenţei *complementelor* se datorează *valenţelor*

Scanned with OKEN Scanner

obligatorii pe care regentul de tip verbal le are şi pe care complementul le «acoperă». *Circumstanţialele* conţin o *informaţie semantică* ce este principial *facultativă* pe lângă regentul de tip verbal, regentul verbal respectiv putând realiza o «comunicare» stabilă şi fără determinarea circumstanţială[28], funcţia de circumstanţial fiind, astfel, o complinire facultativă a verbului (mai rar, a interjecţiei, a adjectivului sau adverbului)[29]. Părerea noastră este că distincţia *complement* vs. *circumstanţial* se susţine, obligativitatea acoperirii valenţelor obligatorii în cazul *complementelor* şi caracterul facultativ al complinirii *circumstanţiale* fiind esenţiale[30].

În clasa *circumstanţialelor*, există, de asemenea, o serie de probleme în *teoria sintactică*, în sensul că nu toate *circumstanţialele* pot fi tratate după aceleaşi «criterii». Avem în vedere situaţia unor *anumite* tipuri de **circumstanţiale**[31] (opoziţional, cumulativ, de excepţie, sociativ, concesiv, comparativ) la care problema **regenţilor** şi a numărului acestora este *încă* discutabilă. În literatura de specialitate, acolo unde se acceptă distincţia *complement* vs. *circumstanţial*, există două linii generale pe care se merge. Majoritatea specialiştilor analizează toate *circumstanţialele* pornind de la aceleaşi «criterii», elementele distinctive fiind reprezentate de părţile de vorbire prin care pot fi actualizate diferitele tipuri de circumstanţial (substantiv vs. pronume, numeral etc.), de posibilitatea existenţei lor la diferite nivele (în propoziţie vs. în frază), de topica lor (se pot afla în poziţie iniţială vs. poziţie mediană) etc.[32]. Există şi opinii potrivit cărora în clasa *circumstanţialelor* s-ar impune unele distincţii în funcţie de *calitatea* şi *numărul* **regenţilor**. Astfel, se vorbeşte despre:

1) o *subclasă a circumstanţialelor* ***propriu-zise***, care, principial, determină un regent obligatoriu de tip *verbal* (actualizat prin *verb, adjectiv, adverb, interjecţie*) şi indică o *circumstanţă* care este *facultativă* pentru realizarea unei «comunicări» stabile (încadrându-se aici circumstanţialul de *loc*, de *timp*, de *mod*, de *măsură, conclusiv*, de *cauză*, de *scop, consecutiv*, de *mijloc*, de *relaţie, condiţional*)[33]. Tot aici se integrează şi unele realizări adverbiale ale circumstanţialului *comparativ, opoziţional, cumulativ, de excepţie*;

2) o *subclasă a circumstanţialelor* ***cu dependenţă şi de «nume»***, care au **practic** doi regenţi, unul de tip **verbal** (actualizat prin *verb, adjectiv, interjecţie*[34]) şi altul de tip **nominal** (actualizat prin *substantiv, pronume, numeral* întrebuinţat pronominal), cei doi regenţi având importanţă inegală, regentul de tip *verbal* plasându-se pe primul loc, cel de tip *nominal* apărând ca o «anexă»[35]. Între aceste circumstanţiale şi regenţii lor de tip verbal şi de tip nominal se stabileşte o relaţie *non-echipolentă*[36] sau *asimptomatică*[37], relaţie care a fost numită şi *relaţie de dependenţă mediată*[38] sau *relaţie de dependenţă colaterală*[39]. În această subclasă, se încadrează circumstanţialul *sociativ, comparativ, concesiv, opoziţional, cumulativ* şi de *excepţie*[40] sau circumstanţialul *sociativ, comparativ, opoziţional, cumulativ* şi de *excepţie*[41]. Suntem de părere că o încadrare a tuturor tipurilor de circumstanţiale într-o singură clasă nu este convenabilă, întrucât există prea multe elemente distinctive care deosebesc unele dintre circumstanţiale (*sociativ, comparativ, concesiv, opoziţional, cumulativ* şi *de excepţie*). Considerăm că acceptarea celor două subclase, a

Scanned with OKEN Scanner

circumstanţialelor ***propriu-zise*** şi a *circumstanţialelor* ***cu dependenţă şi de «nume»*** este justificată, deci, urmând ca în studiul nostru să detaliem analiza pentru unele tipuri de circumstanţiale din cea de a doua subclasă.

În clasa *circumstanţialelor*, principalele «probleme» – discutate şi discutabile[42] – sunt legate, pe de o parte, de «elementele» prin care se actualizează această funcţie sintactică, iar pe de altă parte, de regenţi.

§3. Funcţia sintactică de circumstanţialul **de excepţie** arată *ceea ce se sustrage* – dintr-o totalitate de entităţi care sunt numite prin cuvinte ce ar fi trebuit să îndeplinească o anumită funcţie sintactică – de la funcţia sintactică respectivă, funcţie pe care într-un anumit sens o neagă[43]. Se poate stabili o corespondenţă între raportul sintactic de subordonare circumstanţială de excepţie şi raportul sintactic de coordonare adversativă, corespondenţă datorată elementelor introductive[44]. Susţinem ideea – deja formulată în unele lucrări de specialitate – că **regenţii** *circumstanţialului de excepţie* se pot actualiza, principial, prin «elemente» de natură *verbală* (*verb, adjectiv, interjecţie*)[45], aceşti **regenţi** fiind identificaţi ca **regenţi de gradul întâi**[46], pentru că acest tip de circumstanţial presupune o relaţie specială şi cu un alt gen de **regenţi**, şi anume, regenţi de natură *nominală*, **de gradul al doilea**[47] (actualizaţi prin *substantiv, pronume, numeral* întrebuinţat pronominal), ceea ce duce la ideea unei **duble subordonări** ***inegale***[48]. Acest tip de circumstanţial poate exista atât la nivelul propoziţiei (*circumstanţialul de excepţie*), cât şi la nivelul frazei (*propoziţia circumstanţială de excepţie* sau *substitutul de propoziţie circumstanţială de excepţie*[49]).

La nivelul **propoziţiei**, *circumstanţialul de excepţie* se poate actualiza prin **substantive** sau **substitute** ale acestora în cazul *acuzativ*, precedate de prepoziţii de felul: *(în) afară de, exceptând (pe), în loc de* sau în cazul *genitiv*, precedate de prepoziţii ca *în afara, cu excepţia.*

(1) – De cine-n lume te temi tu mai mult?
– De nime-n lumea asta, *afară de Dumnezeu.*
(Eminescu, *O. VI,* p. 319)[50]

(2) *Exceptând pe prieteni*, nu a mai venit nimeni.[51]

(3) *În afară de el*, au venit şi fetele.

(4) *În afară de doi*, care nu au venit deloc, au mai rămas trei.

(5) A rezolvat tot, *cu excepţia cumpărăturilor.*

O situaţie aparte este reprezentată de cuvântul **decât**, care a fost interpretat diferit în literatura de specialitate, în sensul că, atunci când impune cazul *acuzativ* unui pronume, **decât** poate fi considerat prepoziţie care introduce un circumstanţial de excepţie (El a rămas fără alt prieten *decât mine.*), iar când apare înaintea unor «nume» în nominativ, genitiv, dativ sau acuzativ, **decât** nu poate fi considerat prepoziţie, pentru că nu impune un anumit caz (Nu l-a ajutat nimeni, *decât el.*, N-a văzut pe nimeni, *decât pe ea.*). Părerea noastră este – pe linia celor spuse în unele lucrări de gramatică[52] – că **decât** face parte împreună cu numele pe care îl precedă, din componenţa *circumstanţialului de excepţie.*

Scanned with OKEN Scanner

Din analiza materialului avut în vedere[53] am observat că la nivelul regenților de tip nominal ai *circumstanțialului de excepție* frecvența cea mai mare o cunosc substantivele [vezi tipul de context (1)], această observație fiind valabilă și pentru frecvența «elementelor» prin care se actualizează *circumstanțialul de excepție*.

La nivelul **frazei**, *propoziția circumstanțială de excepție* determină, de asemenea, un regent de tip verbal și un regent de tip nominal. Raportul sintactic de subordonare dintre acest tip de propoziție și «regent» este marcat prin:

– pronume/ adjective pronominale relative sau nehotărâte aflate în cazul acuzativ (cu una din prepozițiile *(în) afară de, exceptând (pe), decât*) ori în cazul genitiv (cu una din prepozițiile *în afara, cu excepția*) :

(6) Au venit toți, ÎN AFARĂ DE *cine nu a putut.*

(7) Nu reușește DECÂT *cine persevorează.*

(8) S-au distrat toți CU EXCEPȚIA *cui nu s-a simțit în largul lui.*

– adverbe pronominale relative (*unde, când, cum* și compusele lor, *oriunde, oricând, oricum, de unde, până unde* etc.), întotdeauna precedate de prepozițiile utilizate la circumstanțialul de excepție (*decât, în afară de, exceptând* etc.)

(9) Nu s-a dus în alt magazin *decât acolo unde i s-a spus.*

– conjuncții subordonatoare de felul *decât că, în afară că, în afara faptului că, cu excepția faptului că* etc.

(10) Nu i-a spus nimic *decât că nu o interesează acest subiect.*

§4. Generalizând, din demersul nostru am constatat că în legătură cu *circumstanțialul de excepție* se pot identifica unele probleme de ordin teoretic, în sensul că un aspect aparte îl constituie **regenții** *circumstanțialului de excepție*, mai precis *calitatea* și *numărul* lor. Susținem ideea că **regenții** *circumstanțialului de excepție* se pot actualiza, principial, pe de o parte, prin «elemente» de natură *verbală*, identificate ca **regenți de gradul întâi**, și, pe de altă parte, prin regenți de natură *nominală*, de **gradul al doilea**, ceea ce duce la ideea unei *duble subordonări inegale*. Acest fapt constituie un element de distincție a acestui tip de circumstanțial printre celelalte circumstanțiale care se raportează obligatoriu doar la un regent de natură verbală și îl apropie de alte circumstanțiale cu raportare obligatorie la doi regenți (unul de tip verbal și unul de tip nominal) *sociativ, comparativ, concesiv, cumulativ* și *opozițional.*

NOTE:

[1] Pentru neconcordanțele între *teoria gramaticală/ limbă*, vezi Tamba Dănilă, *Sintaxa*, p. 11 sqq.
[2] Dimitriu, *Trat., I*, p. 37.
[3] Ceea ce înseamnă că nu ne preocupă și metalimbajul.
[4] Dimitriu, *Trat., II*, p. 872 sqq.
[5] Avem în vedere faptul că toate cuvintele au, potrivit unei viziuni mai noi, funcție expresivă.
[6] Vezi Karl Bühler, *Die Axiomatik der Sprachwissenschaft*, Berlin, 1933, după Jakobson, *Essais*, p. 216.
[7] Pentru detalii suplimentare, vezi DLL, s.v. *fonction du langage* sau DȘL, s.v. *funcție*, I; Frâncu, *Curente*, p. 12 sqq.
[8] DȘL, s.v. *funcție*, IV.
[9] *Ibidem*, s.v. *funcție*, V.

Scanned with OKEN Scanner

[10] Dimitriu, *Trat., I*, p. 39.
[11] *Ibidem*, p. 42.
[12] Întrucât *funcţiile sintactice* nu se încadrează perfect în nici unul din tipurile de *funcţii ale limbajului* menţionate *supra*, o posibilitate de interpretare ar fi, poate, găsirea unui alt tip de *funcţie a limbajului.*
[13] Privitor la acest concept, vezi şi Hodiş, *Lexicon*, p. 32-42; Ducrot – Schaeffer, *Noul*, p. 292 sqq. ş.a. Pentru o prezentare a conceptului de *funcţie sintactică* şi a evoluţiei acestui concept, vezi şi Timofte, *Actualitatea*, p. 9 sqq.
[14] De exemplu, la Micu, Şincai, *Elementa* sunt menţionate trei părţi de propoziţie: **tema** (subiectul), **zis-ul** (predicatul) şi **împreunarea** (copula); la Diaconovici-Loga, *Gramatica*, p. 145 sunt menţionate **sujetul**, **prezicatul** şi **ojetul**. Această echivalenţă între *părţile de propoziţie* şi *funcţiile sintactice* este păstrată până în gramatica mai «nouă», vezi GA, II, p. 75 sqq. ş.a. Necesitatea distincţiei între *partea de propoziţie*, pe de o parte, ca unitate sintactică, şi *funcţia sintactică*, pe de altă parte, este subliniată de Dimitriu, *Trat., II*, p. 874.
[15] În DLL s.v., *funcţia* este definită ca „*rolul* jucat de un element lingvistic în structura gramaticală a unui enunţ".
[16] Stati, *Noţiunea*, p. 127. În DŞL – *funcţia sintactică* indică „rolul jucat de componentele unei propoziţii, care poate fi de realizare a predicaţiei, de complinire a unor componente din enunţ, de specificare a circumstanţelor în care se desfăşoară evenimentul, de atribuire a unei calităţi sau a unei caracteristici" şi la Constantinescu Dobridor, *Dicţionar*, s.v. *funcţie*: „rol sintactic pe care îl poate îndeplini un cuvânt sau o parte de propoziţie".
[17] Guţu Romalo, *Sintaxa*, p. 80.
[18] Vezi DŞL şi Pană-Dindelegan, *Sintaxa.*
[19] Dimitriu, *Trat., II*, p. 1245.
[20] **Gramatica clasică** nu este *definită* şi nici nu se poate *defini* în adevăratul sens al cuvântului, ci este *individualizabilă* prin anumite particularităţi *generale*, din care notăm aici: diviziunea *morfologie/ sintaxă*, importanţa factorului *semantic* în analiza de tip clasic, *receptivitate* de tip *clasic* vs. *(ne)receptivitate* de tip *generativ-transformaţional* etc. Pentru o prezentare mai detaliată a acestei probleme vezi Tamba Dănilă, *Sintaxa*, p. 19 sqq.
[21] Vezi Avram, *Corespondenţa*, p. 141 sqq., Dimitriu, *Trat., II*, p. 874 ş.a.
[22] Funcţiile **sintactice** sunt o «continuare» a funcţiilor din **logică**.
[23] Dintre susţinătorii acestei opinii, menţionăm: Iordan, *LRC*, p. 628 sqq., GA II, p. 149 sqq., Craşoveanu, *Circumstanţiale*, p. 147-156, Şerban, *Sintaxa*, p. 208 sqq., DLL, s.v. *complément, circonstanciel*, DŞL, s.v. *complement, circumstanţial*, ELR, s.v. *complemente* ş.a.
[24] Vorbim de *tipuri* de funcţii sintactice, întrucât atât *complementul*, cât şi *circumstanţialul* cunosc o varietate de subtipuri (pentru o prezentare detaliată, vezi *infra*).
[25] Promotorul acestei idei în literatura românească de specialitate este Tiktin care vorbeşte pe de o parte de *complement* (Tiktin, *Gram.*, p. 89), iar pe de altă parte, de *circumstanţial* (Tiktin, *Gram.*, p. 117). Alţi specialişti care au discutat despre această diferenţiere: Dimitriu, *Trat. II*, p. 1374 sqq., 1406 sqq., Irimia, *Gramatica*, p. 408 sqq., 427 sqq., Merlan, *Sintaxa*, p. 94 sqq., 115 sqq., Nagy, *Determinare*, p. 103 sqq., 179 sqq., Dimitriu, *Compendiu*, p. 691 sqq., p. 701 sqq. ş.a.
[26] Dimitriu, *Trat. II*, p. 1375, idem, *Compendiu*, p. 691.
[27] Irimia, *Gramatica*, p. 427.
[28] Dimitriu, *Trat. II*, p. 1407, idem, *Compendiu*, p. 701.
[29] Irimia, *Gramatica*, p. 427.
[30] Facem precizarea că şi *complementul* poate fi *facultativ* (avem în vedere mai ales *complementul de agent* care nu este obligatoriu atunci când este vorba de diateza pasivă cu *se – Cartea se citeşte.*), iar *circumstanţialul* poate avea caracter *obligatoriu* (în cazul realizării adverbiale a circumstanţialului *comparativ, opoziţional, cumulativ, de excepţie*).
[31] Vezi *supra*, pentru acceptarea opoziţiei *complement* vs. *circumstanţial.*
[32] Irimia, *Gramatica*, p. 427 sqq., Merlan, *Sintaxa*, p. 94 sqq.
[33] Dimitriu, *Trat. II*, p. 1408. Cu această distincţie se operează şi la Nagy, *Determinare*, p. 282 sqq.

Scanned with OKEN Scanner

[34] În unele lucrări de gramatică, printre regenții de tip verbal este încadrat și adverbul, dar, după părerea noastră, în cazul regentului-adverb este vorba doar de o *dependență simplă*. Vezi și Dimitriu, *Trat., II*, p. 1408.
[35] *Ibidem*.
[36] Nagy, *Determinare*, p. 186. Autoarea arată că acest tip de relație se deosebește de relația *echipolentă* prin aceea că verbul este prioritar în dinamica determinării.
[37] Secrieru, *Elemente*, p. 50-51.
[38] Irimia, *Gramatica*, p. 460 sqq.
[39] Ion Diaconescu, *Sintaxa limbii române*, Editura Enciclopedică, București, 1995, p. 256 sqq.
[40] Dimitriu, *Trat. II*, p. 1408.
[41] Nagy, *Determinare*, p. 187.
[42] Avem în vedere faptul că, deși unele situații au fost luate în atenție, suntem de părere că se mai pot face unele precizări.
[43] Dimitriu, *Trat. II*, p. 1474.
[44] Ciobanu, *Construcțiile*, p. 375, 378, Dimitriu, *Trat. II*, p. 1474.
[45] **Regenții** de tip *verbal* sunt recunoscuți de majoritatea specialiștilor.
[46] Dimitriu, *Trat. II*, p. 1466 sqq.
[47] *Ibidem*.
[48] Concept (și termen) foarte recent, propus de același gramerian, dar care concept nu a fost încă „*teoretizat*".
[49] Dimitriu, *Trat. II*, p. 1474.
[50] M. Eminescu, *Opere*, vol. I-XVI, ediție critică îngrijită de Perpessicius, Editura Academiei Române, București, 1939 [= Eminescu, *O. I, II, III...*]
[51] Acolo unde nu am găsit secvențe ilustrative în lucrările consultate, am «construit» propriile exemplificări, apelând la faptele de limbă română vorbită și populară cunoscute, ca vorbitoare nativă de limbă română.
[52] Pentru o prezentare detaliată a acestei probleme, vezi Dimitriu, *Trat. II*, p. 1476 sqq.
[53] Considerăm, însă, pe linia celor spuse în unele lucrări de specialitate, că realizarea adverbială a *circumstanțialului de excepție* se încadrează la circumstanțialele propriu-zise, cu dependență simplă, față de un regent verbal (*În afară azi* va veni și mâine.). Vezi *supra*, **§2.**

BIBLIOGRAFIE:

Avram, Mioara, [= Avram, *Corespondența*] — *Despre corespondența dintre propozițiile subordonate și părțile de propoziție*, în „Studii de gramatică", vol. I, Editura Academiei Române, București, 1956

Bidu-Vrănceanu, Angela, Călărași, Cristina, Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, Mancaș, Mihaela, Pană-Dindelegan, Gabriela, [= DȘL] — *Dicționar general de științe. Științe ale limbii*, Editura Științifică, București, 1997

Ciobanu, Fulvia, [= Ciobanu, *Construcțiile*] — *Cu privire la construcțiile care exprimă cumulul și excepția*, LR, XI, 1962, nr. 4, p. 375-378

Constantinescu Dobridor, Gheorghe, [= Constantinescu Dobridor, *Dicționar*] — *Dicționar de termeni lingvistici*, Teora, București, 1998

Crașoveanu, D., [= Crașoveanu, *Circumstanțiale*] — *Sunt circumstanțiale complementele opozițional, cumulativ și de excepție, precum și subordonatele corespunzătoare?*, în „Limba română", XVIII, 1969, nr. 2, p. 147-156

Scanned with OKEN Scanner

Diaconovici-Loga, Constantin, *Gramatica românească* (Buda, 1822), ediție de Olimpia Șerban și Eugen Dorcescu, Editura Facla, Timișoara, 1973
Dimitriu, Corneliu, [= Dimitriu, *Compendiu*] *Compendiu de gramatică românească modernă clasică*, Casa editorială „Demiurg", Iași, 2004
Dimitriu, Corneliu, [= Dimitriu, *Trat., I*] *Tratat de gramatică a Limbii Române. I. Morfologia*, Institutul European, Iași, 1999, 2002
Dimitriu, Corneliu, [= Dimitriu, *Trat., II*] *Tratat de gramatică a Limbii Române. II. Sintaxa*, Institutul European, Iași, 2002
Dubois, Jean, Giacomo, Mathée, Guespin, Louis, Marcellesi, Christiane, Marcellesi, Jean-Baptiste, Mével, Jean-Pierre, [= DLL] *Dictionnaire de linguistique et des sciences du langage*, Larousse, Paris, 1994
Ducrot, Oswald, Schaeffer, Jean-Marie, [= Ducrot – Schaeffer, *Noul*] *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, Editura Babel, București, 1996
*** [= ELR] *Enciclopedia limbii române*, Univers Enciclopedic, București, 2001
Frâncu, Constantin, [= Frâncu, *Curente*] *Curente și tendințe în lingvistica secolului nostru*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Casa Editorială „Demiurg", Iași,1999
*** [= GA, I, II] *Gramatica limbii române*, vol. I-II, ediția a II-a, Editura Academiei Române, București, 1963
Guțu Romalo, Valeria, [= Guțu Romalo, *Sintaxa*] *Sintaxa limbii române. Soluții și interpretări*, București, 1973
Hodiș, V., [= Hodiș, *Lexicon*] *Dintr-un viitor lexicon de terminologie sintactică: **funcția***, în StUBB, Philologia, 1976
Iordan, Iorgu, [= Iordan, *LRC*] *Limba română contemporană*, ediția a II-a, Editura Ministerului Învățământului, București, 1956
Irimia, Dumitru, [= Irimia, *Gramatica*] *Gramatica limbii române*, Editura Polirom, Iași, 1997
Jakobson, Roman, [= Jakobson, *Essais*] *Essais de linguistique générale. 1. Les fondations du langage*, traduit de l'anglais et préfacé par Nicolas Ruwet, Les Édition de Minuit, Paris, 1963
Merlan, Aurelia, [= Merlan, *Sintaxa*] *Sintaxa limbii române. Relații sintactice și conectori*, Editura Universității „Al. I. Cuza", Iași, 2001
Micu, Samuil, Șincai, Gheorghe, [= Micu, Șincai, *Elementa*] *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Viendobonae, 1780, Buda, 1805, republicată de Mircea Zdrenghea, Cluj-Napoca, 1980
Nagy, Rodica, [= Nagy, *Determinare*] *Determinare completivă și determinare circumstanțială în limba română*, Editura Universității Suceava, 2002
Pană-Dindelegan, Gabriela, [= Pană-Dindelegan, *Sintaxa*] *Sintaxa limbii române. Partea I: Sintaxa grupului verbal*, București, 1976
Secrieru, Mihaela, [= Secrieru, *Elemente*] *Elemente de sintaxă sincronică comparată*, Editura Universitas XXI, Iași, 2000
Stati, Sorin, [=Stati, *Noțiunea*] *Noțiunea de „funcție" în gramatică*, în LL, XIV, 1967, p. 127
Șerban, Vasile, [= Șerban, *Sintaxa*] *Sintaxa limbii române. Curs practic*, București, 1970

Scanned with OKEN Scanner

Tamba Dănilă, Elena, [= Tamba Dănilă, *Sintaxa*] — *Vechi şi nou în sintaxa limbii române*, Casa Editorială „Demiurg", Iaşi, 2004
Tiktin, H., [= Tiktin, *Gram.*] — *Gramatica română pentru învăţământul secundar*, partea I, *Etimologia*; partea II, *Morfologia*; partea III, *Sintaxa*, Iaşi, 1892
Timofte, Monica, [=Timofte, *Actualitatea*] — *Actualitatea sintaxei româneşti «clasice moderne»*, Casa Editorială „Demiurg", Iaşi, 2005

LE CIRCONSTANCIEL D'EXCEPTION – PROBLEMES, SOLUTIONS

Résumé

Notre ouvrage se propose d'analyser le problème du **circonstanciel d'exception** dans *la langue* et dans *la théorie de la langue.* Au cadre de la situation des fonctions syntactiques, on se pose le problème des fonctions syntactiques à simple ou à double subordination, donc le problème du nombre des régents et de leur qualité. À partir d'une idée de la littérature de spécialité, on considère qu'on peut encadrer le circonstanciel d'exception dans le groupe des circonstanciels à dépendance aussi d'un nom, car le circonstanciel d'exception a deux régents, un de type *verbal* et un de type *nominal*, les deux régents ayant une importance inégale, de manière qu'on peut parler d'une *double subordination inégale*.

Scanned with OKEN Scanner

NOUTĂȚI PRIVIND MORFOLOGIA VERBULUI ÎN DOOM²

ADINA DRAGOMIRESCU, CRISTINA DEDIU
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti",
Bucureşti

0. Obiective

Lucrarea are ca scop, pe de o parte, analiza verbelor pentru care se indică modificarea flexiunii şi, pe de altă parte, a verbelor nou introduse în DOOM², comparativ cu DOOM¹; pentru că aceste două categorii de verbe pun probleme diferite, vor exista două secţiuni separate.

Dintre modificările flexionare, ne interesează trecerile de la o conjugare la alta, raportul dintre prezentul tare (fără sufix) şi prezentul slab (cu sufix), modificări care privesc alternanţe fonetice în radical şi câteva situaţii speciale privind verbele neregulate, iar pentru verbele nou introduse, repartizarea în conjugări, frecvenţa anumitor sufixe, raportul dintre prezentul slab şi prezentul tare, influenţa etimologiei asupra particularităţilor flexionare.

Selecţia inventarului de verbe s-a făcut astfel: dintre modificări, le-am reţinut numai pe cele flexionare şi, dacă au urmări în plan morfologic, pe cele fonetice[1]; în ceea ce priveşte intrările noi, ne-am limitat, în general, la verbele neologice, excluzând verbele mai vechi, omise la prima ediţie (tipul *a băga de seamă, a împământa, a schelălăi*), cele din registrul popular-colocvial sau argotic (tipul *a găina, a se matoli*) şi cele care aveau suport în flexiunea românească (tipul *a binedispune, a rescrie*).

1. Modificări flexionare ale verbelor

1.1. Trecerile între conjugări[2], puţin numeroase (cinci), ilustrate de verbe din fondul vechi şi popular al limbii, privesc numai conjugările I şi a IV-a. Oscilaţia este în ambele sensuri şi implică, în patru dintre cele cinci situaţii, şi variaţia liberă: *descotoşmăni/* ***descotoşmăna***[3]; *împături, împătura* (*împăturesc, împătur*)*/* ***împături*** (***împăturesc***), *scrijeli, scrijela/* ***scrijeli***; *încăpuşi/* ***încăpuşa, încăpuşi***; *încâina* (*încâinează*)*/* ***încâina, încâini*** (***încâinează, încâineşte***).

1.2. Variaţia prezent tare/ prezent slab, variaţie liberă[4] sau cu diferenţieri semantice, interesează numai conjugările I (Ø/ *-ez-, -ăaz-*[5]) şi a IV-a (Ø/ *-esc, -eşt-* sau *-ăsc-, -ăşt-*).

1.2.1. Variaţia prezent tare/ prezent slab fără diferenţieri semantice apare în mai multe situaţii:

(a) verbe în variaţie liberă în DOOM¹, păstrată şi în DOOM², dar cu inversarea ordinii: ***cloncăne/ cloncăneşte, înjgheabă/ înjghebează, învârte/ învârteşte, leorbăie/ leorbăieşte, leorcăie/ leorcăieşte, leorpăie/ leorpăieşte, mântuieşte/ mântuie*** (variaţia

liberă priveşte numai sensul „a izbăvi, a vindeca"), ***răşchiră/ răşchirează, şchioapătă/ şchiopătează***;

(b) verbe cu două forme în variaţie în DOOM[1], dintre care DOOM[2] reţine numai o formă, fie pe cea cu sufix, în cazul a cinci verbe: ***decernează, împreunează, îngemănează, năbuşeşte, proferează***, fie pe cea fără sufix, pentru 22 de verbe: ***dăinuie, desfată, dezagregă, forfăie, ignoră, îndrumă, înfiripă, înfoaie, se lăfăie, lălăie, măcăne, miorcăie, mocăie, molfăie, năzare, perturbă, se scălâmbăie, secretă, şontâcăie, şovăie, zdroncăne, zuruie***;

(c) verbe cu o formă în DOOM[1] şi cu două forme, în variaţie liberă, în DOOM[2] (zece cu forma cu sufix pe primul loc, şi zece, cu cea fără sufix): ***biciuieşte/ biciuie, biruieşte/ biruie, cheltuieşte/ cheltuie, chinuieşte/ chinuie, clănţăneşte/ clănţăne, cotrobăie/ cotrobăieşte, croncăne/ croncăneşte, dăngăneşte/ dăngăne, destăinuie/ destăinuieşte, drăcuie/ drăcuieşte, huiduie/ huiduieşte, inventează/ inventă, împuie/ împuiază, învie/ înviază, murmuie/ murmuieşte, orbecăie/ orbecăieşte, prelimineză/ prelimină, solvă/ solveşte, se străduieşte/ se străduie, zgândăreşte/ zgândără*** (pentru ultima situaţie, a doua formă determină schimbarea omonimiilor desinenţiale şi încadrarea verbului în alt tip flexionar – *a oferi*);

(d) verbe cu sufix în DOOM[1], dar fără sufix în DOOM[2]: ***bombăne, defalcă, exhibă, irigă***.

1.2.2. Variaţia prezent slab/ prezent tare, cu diferenţieri semantice, în urma cărora rezultă omonime parţiale/ tolerabile, priveşte:

(a) două verbe cu o formă în DOOM[1] şi cu două forme, diferenţiate semantic, în DOOM[2]:

(el) ***buhăie/ buhăieşte*** „a ţipa, a tuşi"; (el) ***se buhăieşte*** „a se umfla" (*buhăieşte* pentru ambele sensuri în DOOM[1]);

(impf., el) ***redădea*** „a da din nou"; (impf., el) ***reda*** „a descrie" (*reda* pentru ambele sensuri în DOOM[1]).

(b) un verb cu două forme diferenţiate semantic în DOOM[1] si cu formă unică în DOOM[2]: (el) *răscoleşte* „a scotoci, a enerva", *răscoală, răscoleşte* „a agita" (***răscoleşte***, în DOOM[2]).

1.3. Modificări care privesc alternanţe fonetice în radical[6] se înregistrează, de regulă, în direcţia eliminării alternanţelor, şi deci a regularizării paradigmei, la:

(a) indicativ prezent (*deapăn, depăn/* ***depăn****; leagăn, legăn/* ***legăn****; înconjură/* ***înconjoară*** (cu trecerea la altă subclasă flexionară); (eu) ***îngăim/ îngăim, îngaim***; (tu) *îngaimi/* ***îngăimi, îngaimi***);

(b) conjunctiv prezent (*să deşerte/* ***să deşarte****, să freamăte/* ***să fremete***).

1.4. Situaţii speciale sunt reprezentate de câteva verbe neregulate[7] sau care au trecut în clasa verbelor neregulate, ca urmare a modificărilor indicate de DOOM[2].

(a) Renunţarea la variaţia liberă pentru persoana a III-a indicativ prezent a verbului *a azvârli,* (ei) *azvârlă, azvârl/* ***azvârlă*** (dar, surprinzător, (ei) *zvârlă, zvârl/* ***zvârlă, zvârl***), face ca verbul să devină neregulat din punctul de vedere al omonimiilor. La indicativ prezent (***azvârl, azvârli, azvârle, azvârlim, azvârliţi, azvârlă***), nu apare nici omonimia persoana a III-a singular = plural (ca pentru tipul *a*

Scanned with OKEN Scanner

diferi), nici persoana I singular = persoana a III-a plural (ca pentru tipul *a fugi*). În plus, la persoana a III-a singular, indicativul şi conjunctivul au forme omonime (***(să) azvârle***), ca pentru tipul *a sui*, dar la plural, formele sunt diferite (***el azvârlă, să azvârle***), situaţie obişnuită pentru verbele cu infinitivul în *-i* (atât tipul *a oferi*, cât şi *a fugi*).

(b) Pentru *a continua*, modificarea priveşte numai forma de indicativ şi de conjunctiv prezent, persoana I singular: (eu) ***continui, să continui.*** Dacă realizarea cu diftongul *-uŭ*[8], condiţionată fonetic, era încadrabilă în tiparul prototipic al verbelor cu finala *-a*, forma în *-uĭ*[9] face ca verbul să devină neregulat sub aspectul omonimiilor. Astfel, la indicativ şi la conjunctiv prezent, există omonimia persoana I = persoana a II-a, la fel ca la verbele cu radical terminat în vocală (tipul *a tăia*), dar persoana a III-a a indicativului prezent este diferită de persoana a III-a a conjunctivului prezent, diferenţă caracteristică pentru verbele obişnuite cu infinitivul în *-a* (tipul *a cânta*).

(c) În cazul verbului *a mirosi*, renunţarea la variaţia liberă pentru persoana a III-a plural a indicativului prezent, (ei) *miros, miroase/* ***miros***, determină intrarea acestuia în seria neregulată a lui *a veni*.

2. Verbe nou introduse

2.1. Repartizarea verbelor nou introduse în conjugări reflectă tendinţe mai vechi ale flexiunii verbale româneşti:

– ponderea cea mai mare o au verbele de conjugarea I (247, dintre care ne interesează, din motivele deja menţionate, numai 138);

– aşa cum era de aşteptat, nu există printre noile intrări niciun verb de conjugarea a II-a;

– conjugarea a III-a este slab reprezentată (zece verbe, dintre care opt au bază în flexiunea românească, şi numai două, *a accede, a transcende*, reprezintă noutăţi);

– conjugarea a IV-a, mai productivă decât a III-a, este mult mai slab reprezentată decât conjugarea I (29 de verbe, dintre care prezintă interes numai unu, *a aflui*, cu prezent slab).

2.2. În cadrul conjugării I, cel mai bine reprezentată, prezintă interes, în primul rând, raportul dintre prezentul slab şi prezentul tare. Vom analiza acest aspect prin prisma frecvenţei sufixelor de infinitiv, care reflectă şi influenţa etimologiei[10]/ procedeelor de formare asupra particularităţilor flexionare.

2.2.1. Sufixul *-a* este prezent la verbe neologice:

– cu etimon romanic (din franceză sau din italiană), cu **prezent slab**: *a anclaşa, angoasa, a aronda, a autopsia, a braca, a bricola, a concatena, a caşera, a colmata, a debleia, a debusola, a defula, a deşosa, a detartra, a ejecta, a emonda, a eutanasia, a fabula, a fotocopia, a gafa, a halogena, a indexa, a inocenta, a lamela, a lista* (posibil etimon englezesc), *a macheta, a marşa, a marufla, a mastica, a oculta, a panica* (posibil etimon englezesc), *a pirata, a rabata, a racola, a recura, a reitera, a reşapa, a returna, a revigora, a surclasa, a surmonta, a tracta, a transgresa, a zapa;*

– cu etimon din engleză sau din germană, toate cu **prezent slab**: *a accesa, a clona, a desanta, a fantaza, a formata, a implementa, a scana, a seta, a tasta*;

Scanned with OKEN Scanner

– formate pe teren românesc (unele aflate la limita dintre împrumut şi creaţie internă), toate cu **prezent slab**: *a adecva, a antologa, a descarcera, a distorsiona* (derivat regresiv), *a erbicida, a externa, a felia, a franjura, a impozita, a intuba, a îndosaria, a înseria, a mixta, a panorama, a parola, a proteza, a stresa, a translata, a xeroxa.*

2.2.2. Sufixul neologic *-iza*[11] intră în structura:

– împrumuturilor, toate cu **prezent slab**: *a acciza, a aneantiza, a adverbializa, a climatiza, a computeriza, a conceptualiza, a cosmetiza, a culpabiliza, a demitiza, a depolitiza, a dezetatiza, a flexibiliza, a formoliza, a globaliza, a hiperboliza, a instituţionaliza, a interioriza, a internaţionaliza, a islamiza, a liberaliza, a mitiza, a negativiza, a occidentaliza, a optimiza, a patetiza, a responsabiliza, a sacraliza, a saliniza, a se seniliza, a sodomiza, a spaţializa, a sponsoriza, a tehnologiza, a vizualiza*;

– creaţiilor interne de la baze nominale sau adjectivale, toate cu **prezent slab**: *a acutiza, a adjectiviza, a ambiguiza, a antipatiza, a clasiciza, a demoniza, a disponibiliza, a eficientiza, a etapiza, a igieniza, a juriza, a marginaliza, a mediatiza, a monitoriza, a paletiza, a problematiza, a rentabiliza, a robotiza, a salubriza, a secretiza, a semaforiza, a sovietiza, a victimiza.*

2.2.3. Sufixul neologic *-iona* este puţin productiv, apărând la câteva verbe cu **prezent slab**: *a atenţiona, a direcţiona, a eşantiona, a inscripţiona, a obstrucţiona, a porţiona.*

2.2.4. Sufixul neologic *-ifica*, puţin productiv, apare la verbe cu **prezent tare**: *a acidifica, a deşertifica, a rusifica.*

2.3. Dintre verbele nou introduse, singurul caz de oscilaţie între două clase de conjugare îl reprezintă ***a rabata*** (conjugarea I)/ ***a rabate*** (conjugarea a III-a)[12], corespunzătoare fr. *rabattre.*

3. Concluzii

3.1. Analiza modificărilor în flexiunea verbului introduse în DOOM[2] confirmă, în linii generale, tendinţele mai vechi.

Trecerile între conjugări, frecvente în limba mai veche, sunt puţin numeroase în stadiul actual de limbă: cinci verbe din DOOM[2].

Principala oscilaţie care caracterizează flexiunea verbală actuală priveşte formele de indicativ prezent cu sufix sau fără sufix. Deşi se înregistrează destul de numeroase treceri, acestea sunt în ambele sensuri; totuşi, câteva date statistice indică preferinţa, în cazul verbelor mai vechi, pentru formele fără sufix:

– dintre cele nouă verbe în variaţie liberă în ambele ediţii, numai unu (*a mântui*) are forma cu prefix pe primul loc;

– dintre cele 27 de verbe în variaţie liberă numai în DOOM[1], s-a impus în DOOM[2] forma fără sufix pentru 22 de verbe şi forma cu sufix, pentru cinci verbe;

– patru verbe cu sufix în DOOM[1] au trecut la forma fără sufix în DOOM[2].

Scanned with OKEN Scanner

Fenomenul de variație (fie de oscilație între clasele de conjugare, fie, în cadrul unei conjugări, de variație între prezentul slab și prezentul tare) este, în cele mai multe situații, circumscris fonetic, apărând la verbe în radical vocalic (tipul *a dăinui*) sau cu radicalul terminat în *-n-* (tipul *a croncăni*), *-l-* (tipul *a zvârli*) sau *-r-* (tipul *a împături*).

3.2. Noile intrări ne permit să formulăm observații despre productivitatea claselor de conjugare. Datele statistice confirmă tendința de îmbogățire a conjugării I și, în cadrul acesteia, a clasei verbelor cu prezent slab. Astfel, conjugarea I este reprezentată de 138 de verbe, dintre care 135 cu sufix de prezent, situație diferită față de cea a verbelor mai vechi. În conjugarea a III-a se încadrează două verbe noi, iar în conjugarea a IV-a, unu.

Cele mai multe verbe nou introduse în DOOM[2] au etimon francez/ romanic (tipul *a responsabiliza*) sau, dacă sunt formate pe teren românesc, fie au model francez (tipul *a robotiza*), fie sunt formate de la baze românești, cu sufix împrumutat (tipul *a adjectiviza*). Etimologia formelor este relevantă pentru flexiune în măsura în care sufixele împrumutate implică apariția prezentului slab, contribuind la lărgirea acestui tip flexionar (*-iza*, foarte productiv, și *-iona,* mai puțin productiv) sau a prezentului tare (*-ifica*, mai puțin productiv).

NOTE:

[1] Nu ne-am ocupat de modificările fonetice care nu au urmări flexionare, nici de cele care privesc despărțirea în silabe.

[2] Pentru detalii privind productivitatea claselor de conjugare și evoluția lor istorică, vezi Gabriela Pană Dindelegan, *Aspecte ale dinamicii sistemului morfologic verbal (perioada de după 1880)*, București, 1987, p. 68–71.

[3] Italicele bolduite indică forma din DOOM[2], iar italicele albe, forma din DOOM[1].

[4] Pentru aspecte legate de uzul variantelor libere, vezi Blanca Croitor, *Variantele verbale literare libere: tendințe în limba română actuală*, în *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, coord. Gabriela Pană Dindelegan, Editura Universității din București, 2002, p. 57–76.

[5] Semnul *ĕ* notează un e semivocalic.

[6] Pentru variația radicalului anumitor verbe, vezi Gabriela Pană Dindelegan, *op. cit.*, p. 20–23.

[7] Vezi Gabriela Pană Dindelegan, *Diversificare flexionară. Clasificarea verbelor după criteriul flexiunii*, în GALR, I, p. 544–572.

[8] Semnul *ŭ* notează un *u* semivocalic.

[9] Semnul *ĭ* notează un *i* semivocalic.

[10] Pentru stabilirea etimologiei verbelor s-au folosit: Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*, ediția a III-a, București, Editura Academiei, 1986; Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, ediția a II-a, Editura Logos, București, 1997; *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998.

[11] Vezi și Alexandra Cuniță, *Din nou despre sufixul verbal -iza*, în *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, II, coord. Gabriela Pană Dindelegan, Editura Universității din București, 2003, p. 107–115.

[12] Ocurența pe motorul de căutare *Google* arată că varianta *a rabate* este mai frecventă în uz.

Scanned with OKEN Scanner

SIGLE

DOOM[1] = *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982.
DOOM[2] = *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2005.
GALR = *Gramatica limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.

NEWS OF THE VERB MORPHOLOGY IN DOOM[2]

Abstract

Starting from DOOM[2] (The Orthographical, Orthoepical and Morphological Dictionary of Romanian Language), this article deals with changes in verb inflection on the one hand and new verb entries in this edition of the dictionary, on the other. The authors have tried to present today's tendencies with respect to: the conjugation change, the ratio between suffixed forms and the non-suffixed ones of the present tense, the causes of variation phenomenon, the influence of etymology on verb inflection particularities.

Scanned with OKEN Scanner

CONSTRUCȚIA CU PE A OBIECTULUI DIRECT: O NOUĂ ABORDARE

GHEORGHE DOCA
Facultatea de Litere
Universitatea din București

1.0. Alegerea tipului de construcție a obiectului direct – cu **pe** obligatoriu, obligatoriu fără **pe**, cu **pe** facultativ – este, în mod curent, pusă în relație cu trăsăturile semantice și/sau morfologice ale secvenței lexicale prin care se exprimă această funcție sintactică. Astfel (vezi Avram, 1997, p. 367-369), atunci când obiectul direct este exprimat prin „nume proprii de persoane sau de animale" se impune construcția cu **pe** obligatoriu: *Îl văd* **pe Ion**, *Îl chem* **pe Grivei**. Obligatoriu fără **pe**, se construiesc „complementele directe exprimate prin substantive comune sau proprii, nume de inanimate (*Citesc* **un articol** sau **articolul** *de fond*, *Privesc* **Dunărea**)". Tot cu titlu de exemplu, menționăm regula potrivit căreia se admit atât construcția cu **pe**, cât și cea fără **pe** în situația în care obiectul direct este exprimat prin „substantive comune nume de persoane însoțite la singular de *(vre)un* și de *alt*, iar la plural de *niște*, *câțiva*, *mulți* fără deosebiri de înțeles (*Am întâlnit* **(pe) un coleg**), sau cu asemenea deosebiri (*Caut un profesor* – oarecare – și *Caut* **pe un profesor** – anumit)". Incidental, se ia în considerare și relația cu verbul regulat, remarcându-se faptul că „preferința pentru una dintre cele două construcții și existența unor deosebiri semantice depinde de verbul determinat (de remarcat că verbul *a avea* se construiește de obicei fără **pe**)." (Avram, 1997, p. 369).

1.1. Dar, în pofida luării în considerare a unui mare număr de factori – ori, poate, tocmai de aceea – explicarea anumitor situații a rămas neunitară sau chiar contradictorie. Astfel, în *Gramatica Academiei* (1963, p. 155) se consideră că în: *Opri* ***pe dobitoace***, *de le îmblânzi și le trimise la locul lor*, prezența lui **pe** se explică prin apartenența acestei fraze la „vorbirea populară și familiară". În schimb, construcții similare ca: *Vulpea l-a păcălit* **pe urs**, **Pe păpușă** *o iubește mai mult* **sunt** explicate de Mioara Avram (1997, p. 368) prin faptul că avem a face cu „substantive comune nume de animale și de inanimate personificate". Construcțiile: *Cui* **pe cui** *scoate*, *Mână* **pe mână** *spală și amândouă obrazul* sunt explicate în *Gramatica Academiei* (1963, p. 155) prin aceea că subiectul și complementul direct „se găsesc înaintea predicatului și sunt exprimate prin același substantiv"; explicația dată acestor situații de Valeria Guțu Romalo (1973, p. 163-164) reține numai faptul că „același substantiv este și subiect și complement", în timp ce Mioara Avram (1997, p. 368) include și referirea la absența articulării substantivului prin care se exprimă obiectul direct.

Scanned with OKEN Scanner

Analizând acelaşi tip de construcţie, realizat, însă, cu reflexivul reciproc – *Cui* **pe cui se scoate**, *„Ş-un pârâu cu apă rece,/ De-ar da Dumnezeu să sece,/ Să se vadă* **sat pe sat**..." –, Gabriela Pană Dindelegan (2003, p. 173) îl consideră ca având „o bază strict sintactică", prezenţa obligatorie a lui **pe** „fiind impusă de nevoia diferenţierii aceleiaşi forme substantivale, apărând, în aceeaşi construcţie, ca subiect şi ca obiect direct."

Uneori, chiar în alegerea tipului de construcţie apar neconcordanţe. Enunţurile: *Am invitat* **pe prieteni**, *A convocat* **pe reprezentanţi** sunt incluse de Mioara Avram (1997, p. 368) în tipul de construcţie cu **pe** obligatoriu, explicaţia constând în faptul că avem a face cu „substantive comune nume de persoane la plural, identificate [...] nearticulate când sunt singure". În schimb, construcţia: *Va invita* **(pe) beneficiari, colegi, colege, doctori**..., identică structural cu cea de mai sus, este încadrată de Ion Coteanu (1982, p. 58) în tipul de construcţie cu **pe** facultativ, explicaţia fiind că atunci când „avem o propoziţie ca: *Va chema* **pe beneficiari** (*la discuţie*), obiectul direct construit cu **pe** exprimă ideea de categorie – «pe toţi cei care au calitatea de beneficiari –, în timp ce, într-o propoziţie fără **pe** – *Va chema* **beneficiari** (*la discuţie*) –, obiectul direct indică «(nişte) persoane din categoria beneficiarilor»".

1.2. Luarea în considerare a unui mare număr de factori – „distincţiile semantice animat-inanimat, persoană-nonpersoană, identificat-neidentificat şi distincţiile gramaticale legate de anumite specii de pronume sau de articole, precum si de prezenţa anumitor determinanţi" (Avram, 1997, p. 370) – duce, inevitabil, la stabilirea unui mare număr de reguli sau cazuri distincte de aplicare a regulilor folosirii lui **pe**: 10 – fără a mai socoti excepţiile – în *Gramatica Academiei* (1963, p. 154-156); 15 în *Sintaxa limbii române* a Valeriei Guţu Romalo (1973, p. 162-165); 27 în *Gramatica pentru toţi* a Mioarei Avram (1997, p.366-373).

1.3. Numeroase sunt şi greşelile care apar în construirea obiectului direct în comunicarea curentă. Gramaticile cu caracter normativ ca şi diversele lucrări de cultivare a limbii înregistrează şi încearcă să le explice, pentru a le corija şi a preveni apariţia lor, greşeli ca: **Ăsta** *l-am cumpărat ieri, În ce priveşte* **Maria**, *vorbesc eu cu ea,* **Care** *o vrei?, Votaţi* **Radu Ionescu** (cf. Avram, 1997, p. 369); *Omul* **care** *l-a salutat este străin, Întrebarea* **care** *o punem, Copiii* **care** *i-aţi văzut sunt fraţi* (cf. Guţu Romalo, 2000, p. 52); *Am întrebat şi* **directorul** *întreprinderii, Poţi să iei* **oricare** *dintre ele* (cf. Doca, 2000, p. 561-562). Este vorba, aproape în exclusivitate, de greşeli de omitere a lui **pe**, în situaţii în care, dimpotrivă, se impune tipul de construcţie cu **pe** obligatoriu[1].

Greşeli similare apar şi în cazul străinilor care învaţă limba română ca limbă străină. Iată câteva, excerptate dintr-o compunere în care studenţi străini de la facultăţi cu profil filologic, clasaţi la nivelul mediu de cunoaştere a limbii române, relatează o vizită la *Mărţişor*, unde fuseseră primiţi de Mitzura Arghezi: *După aceea am părăsit Castelul şi* ***regina*** *sa; Ne-a arătat* ***Tudor Arghezi*** *ca* ***un om*** *care şi-a iubit familia; Am văzut cărţi[le]* **care** *citea; dintre toate muzee[le] Bucureştilor* ***care*** *am vizitat* [...] (cf. Doca, 1989).

Aceste greşeli care apar în comunicarea curentă se coroborează cu greşelile care apar în situaţii şcolare (exerciţii de analiză gramaticală în cadrul lecţiilor de

Scanned with OKEN Scanner

limba română, teze, examene etc.), unde complementul direct este, adesea, confundat cu subiectul, cu numele predicativ, cu elementul predicativ suplimentar sau cu complementul indirect[2].

1.4. Concluzia Mioarei Avram (1977, p. 370) că regulile folosirii lui **pe** sunt „numeroase şi insuficient codificate în toate detaliile" sau aceea a Gabrielei Pană Dindelegan (2003, p. 174) potrivit căreia selecţia lui **pe** este guvernată de un „joc complicat de determinări (de reguli)" trebuie puse în relaţie cu modul de abordare a construcţiei obiectului direct, anume prin luarea în considerare numai a multiplelor caracteristici semantice şi/sau gramaticale ale secvenţei lexicale care îndeplineşte această funcţie sintactică.

În aceste condiţii, au apărut, în ultimii ani, încercări, pe de o parte, de a reduce sau simplifica sistemul de factori care determină construcţia cu sau fără **pe** şi, pe de altă parte, de a pune într-o *ecuaţie relaţională nouă* această construcţie. Astfel, pentru Alexandra Cornilescu (2002), „Ipoteza că grupurile cu **pe** (= pe – GN) trimit la referenţi individualizaţi şi particularizaţi, deşi fără îndoială corectă, întâmpină dificultăţi când este confruntată cu folosirea lui **pe** cu pronumele nehotărâte cum sunt *nimeni, cineva, oricare* care sunt cuantificatori nerestrânşi. Şi despre care nu se poate spune că pot avea referinţă particularizată şi individualizată" (p. 25). Pentru a răspunde acestei insuficienţe a abordărilor tradiţionale, autoarea citată introduce „o dimensiune semantico-pragmatică în interpretarea Ac. Prep." Factorul semantico-pragmatic propus de Alexandra Cornilescu îl reprezintă *genul semantic*, categorie care, spre deosebire de genul gramatical, nu distinge între masculin, feminin şi neutru, ci între un „**gen neutru** (adică non-personal) şi un **gen non-neutru** (adică personal)" (p. 26). Principala consecinţă pe care o are luarea în considerare a factorului reprezentat de *genul semantic* este că „se poate explica folosirea lui **pe** nu doar cu substantivele, ci şi cu pronumele şi cuantificatorii, aceştia din urmă ridicând dificultăţi insurmontabile pentru ipoteza că *GN*-**pe** reprezintă o inidividualizare sau un referent cunoscut." În ce priveşte luarea în considerare a caracteristicilor relaţionale ale construcţiei obiectului direct, Gabriela Pană Dindelegan (1992, p. 111 şi urm.) distinge între relaţiile în plan paradigmatic şi relaţiile în plan sintagmatic, manifestate prin dependenţa faţă de un verb tranzitiv, o locuţiune verbală tranzitivă sau o interjecţie cu regim tranzitiv. „Aceste caracteristici relaţionale – arată autoarea menţionată (1992, p. 112) – asigură cuprinderea în cadrul aceleiaşi funcţii a unor determinanţi *semantic* neomogeni [...]", precum şi „gruparea unor construcţii *gramatical* neomogene". Conchizând că „Ceea ce *uneşte* aceste construcţii atât de diverse nu este nici valoarea semantică a determinantului, nici forma comună, ci numai relaţiile sintagmatice şi paradigmatice în care determinantul se angajează", Gabriela Pană Dindelegan (p. 113) precizează şi la ce serveşte abordarea din acest punct de vedere a complementului direct: „Aceste caracteristici relaţionale asigură recunoaşterea complementului direct şi delimitarea lui de alte poziţii sintactice cu care uşor s-ar putea confunda". Demersul este, aşadar, destinat să faciliteze nu atât *producerea* faptelor de limbă cât *analiza* lor corectă. Fără îndoială, o bună analiză nu poate decât să ajute la generarea unor enunţuri corecte. Dar, în procesul de

Scanned with OKEN Scanner

comunicare reală, atunci când atenţia se îndreaptă cu precădere asupra a *ceea ce spui*, nu asupra mijloacelor gramaticale folosite pentru *a spune ceva*, pe primul plan trece *construirea obiectului direct*. De aici, pentru a răspunde acestei nevoi specifice – comună vorbitorilor nativi şi celor non-nativi ai românei – încercarea de a aborda dintr-o altă perspectivă, complementară atât faţă de cercetările pe baze tradiţionale, cât şi faţă de cele pe baze structurale, în sens larg, menţionate anterior.

2.0. Perspectiva pe care o propun în studiul de faţă ţine, în primul rând, seama de ansamblul relaţiei, mai precis de faptul – unanim admis, chiar dacă nu în mod explicit – că avem a face cu o **structură unitară şi solidară** care include **trei termeni: Subiect** (S)–**Verb tranzitiv** (V)–**Obiect direct** (O). Pentru comunicare, considerată atât ca proces de emitere, adică de construire a enunţului, cât şi ca proces de receptare, adică de înţelegere sau decodare a mesajului vehiculat de enunţ, este primordial să se ştie **cine ce** este. Cu alte cuvinte, cui îi revine funcţia de *subiect* şi cui cea de *obiect direct*. Aceasta reprezintă, de altfel, însăşi raţiunea de a fi a construcţiei cu **pe** a obiectului direct[3].

2.1. Desigur, nu este pentru prima dată că, în analiza sistemului limbii române, se ia în considerare structura S-V-O. Menţionez aici numai cercetarea recentă a Gabrielei Pană Dindelegan (2003, p. 211-231) care, din perspectivă tipologică internă, descoperă un „tip de organizare a propoziţiei, capabil să explice numeroase şi semnificative trăsături ale limbii române." Este vorba de „schema actanţială Vnp (No) (Pj)" care dă seama de faptul că în limba română „procedeele de *marginalizare* a subiectului (diferite după tipul de actant, agent sau non-agent) şi de preluare a informaţiei (totale sau parţiale) a subiectului de către verb coexistă cu procedee de *marcare specială* a obiectelor şi de preluare a informaţiei acestora de către verb". (Pană Dindelegan, 2003, p. 226). În ce priveşte „situaţiile de utilizare a lui **pe**", Gabriela Pană Dindelegan alcătuieşte un tablou complex, bazat pe combinaţia de roluri/ funcţii ale prepoziţiei **pe**, anume: „rolul *sintactic* de utilizare (distinge obiectul direct de subiect), rolul *lexical* (distinge apartenenţa unui substantiv la subclasa genului personal), rolul *semantic* (este o marcă de individualizare), respectiv rolul de *marcă de substantivizare* [...]". Deşi tabloul pune în evidenţă faptul că *rolul sintactic* este comun tuturor situaţiilor – şi celor „canonice", şi celor „necanonice" –, utilizarea lui **pe** este condiţionată, mai ales, de celelalte *roluri*, acelea care vizează caracteristici proprii obiectului direct în sine sau în relaţia cu verbul, nu, însă, şi cu subiectul[4].

2.2. **Reversibilitatea** este trăsătura sau mecanismul susceptibil să dea seama de funcţionarea ansamblului relaţiei S-V-O, considerată, aici, exclusiv din perspectiva construcţiei cu **pe** a obiectului direct. În: *Ion bate pe Gheorghe* acţiunea este reversibilă, în sensul că putem interverti segmentele lexicale care îndeplinesc funcţiile de *subiect*, respectiv, de *obiect direct*, rezultatul fiind un enunţ tot atât de acceptabil ca şi enunţul iniţial: *Gheorghe bate pe Ion*. În schimb, în: *Fata udă florile*, termenii relaţiei nu pot fi intervertiţi; enunţul **Florile udă fata* nu este acceptabil în comunicarea curentă[5].

La un prim nivel de aproximare, se poate spune că abordarea în acest fel a relaţiei S-V-O se bazează pe *intuiţia* cu care operează, în comunicarea prin limbaj, orice vorbitor în virtutea competenţei sale lingvistice, fie ea înnăscută, fie dobândită

Scanned with OKEN Scanner

în cursul achiziției limbii materne ori a unei limbi străine. Intuiția permite atât unui vorbitor nativ al românei, cât și unuia non-nativ să stabilească, fără greșeală, subiectul, respectiv, obiectul, în structuri care pun în relație, de ex., verbul *a scoate*, cu numele de persoană *Ion* și cu substantivul *dop*; sau verbe ca: *a semăna, a secera, a prăși, a uda* etc. cu substantive ca: *om, femeie, țăran, băiat, fată* etc, pe de o parte, și, pe de altă parte, *grâu, porumb, castraveți, iarbă, flori* etc. Pentru a ști că *Ion* este subiectul, iar *dop* este obiectul verbului *a scoate*, nu e nevoie – așa cum se consideră în gramaticile generativ-transformaționale (cf. Vasiliu, Golopenția-Eretescu, 1969, p. 308) – să postulăm existența în structura de adâncime a lui **pe** (**Ion scoate pe un dop*, **Ion scoate pe dopul acesta*), care, în urma unei transformări de suprimare nu mai apare și în structura de suprafață: *Ion scoate **un dop**, Ion scoate **dopul** acesta.* Într-adevăr, cercetările experimentale de psiholingvistică au arătat că, indiferent în ce ordine prezentăm cuvintele *cutie*, *a deschide* și *băiat* unor copii de mai puțin de cinci ani, aceștia vor interpreta corect secvența, atribuind *băiatului* funcția de subiect și *cutiei* funcția de obiect (vezi Caron, 1983, p. 32).

Dar, intuiția nu este suficientă în situația în care sunt puse în relație două nume de persoană – *Ion* și *Gheorghe*, de exemplu – într-o construcție dominată, de exemplu, de verbul *a bate*. În acest caz, nu putem stabili numai pe baza simplei intuiții *cine **pe cine** bate, a bătut* sau *va bate*. De aceea, depășind primul nivel de aproximare al abordării relației S-V-O, trebuie lăsată deoparte explicația prin factorul intuiție, pentru a adopta ***criteriul reversibilității***. În sens larg, reversibilitatea corespunde capacității operațiunilor mentale de a se efectua în sens invers. Înțelesul gramatical restrictiv al reversibilității prin care se desemnează procedeul schimbării diatezei verbului fără ca înțelesul propoziției să se schimbe (*Ion deschide fereastra → Fereastra este deschisă de Ion* sau *Fereastra se deschide de către Ion)* nu este relevant pentru accepțiunea pe care o are reversibilitatea din perspectiva psiholingvistică a funcționării competenței comunicative. Reversibilitatea, în această accepțiune, prezintă unele trăsături comune cu figuri lexico-semantice ca *reversia (reversiunea)* sau *chiasmul* în care (cf. DSL, 2001) apare o schimbare topică bazată pe inversiune, cu sau fără modificarea sensului, dar cu funcție superlativă de insistență sau cu efecte de ritm. Mai apropiată de reversibilitate, în înțelesul dat de psiholingvistică, este *antimetateza* unde aceleași elemente lexicale sunt puse în paralel, dar au funcțiile gramaticale inversate.

Definim, așadar, ***reversibilitatea*** ca un ***factor de natură psiholingvistică*** sau, mai larg, ***pragma-psiholingvistică***, deoarece acțiunea lui nu ține numai de trăsăturile propriu-zis semantice și de cele gramaticale care trimit la limbă ca sistem, ci și de trăsături care trimit la actualizarea în comunicare a sistemului. Iar în actualizare sunt implicați, după cum se știe, atât factori intrinseci sistemului, cât și factori de altă natură: emițătorul cu întreaga lui alcătuire psihică și cu complexele procese psiholingvistice prin care este *pus în operă* sistemul limbii, competența comunicativă sau, în sens și mai larg, pragmatică, în absența căreia limba n-ar putea depăși nivelul schematic abstract al sistemului[6].

2.3. Cercetările psiholingvistice au validat deja capacitatea sau puterea explicativă a criteriului reversibilității în funcționarea sistemului limbii. Studiind pe

Scanned with OKEN Scanner

cale experimentală influența transformărilor – concept și, totodată, procedeu operațional de bază în gramaticile generativ-transformaționale – asupra vitezei de înțelegere a enunțurilor, P. B. Gough (1965) introduce situații referențiale sub formă de stimuli picturali care înfățișează diferite acțiuni. Cercetătorul prezintă subiecților fraze-nucleu și fraze (enunțuri) rezultate din transformarea de pasivizare, din transformarea negativă și din transformarea negativ-pasivă a frazelor-nucleu. Frazele sunt însoțite de imagini care le confirmă sau le infirmă, variabila dependentă fiind timpul de reacție necesar pentru a decide asupra adevărului sau falsității fiecărei fraze în raport cu imaginea care o însoțește. Rezultatele indică faptul că frazele la diateza activă sunt verificate mai rapid decât cele marcate de transformarea de pasivizare; la fel, frazele afirmative în raport cu cele negative. Ceea ce pare să confirme integral validitatea psihologică a transformărilor ca și aceea a complexității transformărilor. D. Slobin (1966) reia schema experimentală a lui P. B. Gough, dar introduce două tipuri de imagini: pe de o parte, scene cu acțiune reversibilă și, pe de altă parte, scene cu acțiune nereversibilă. Rezultatele confirmă influența factorului reprezentat de complexitatea transformațională a frazei. Dar, numai parțial. Căci factorul [± Reversibilitate] influențează, la rândul lui, răspunsurile date de subiecți: în situația în care acțiunea din imagine este nereversibilă (de ex. *o fată care udă flori*), verificarea *adevărat versus fals* în cazul frazelor pasive se face la fel de rapid ca în cazul frazelor-nucleu (neincluzând, deci, nici o transformare), iar frazele negativ-pasive sunt verificate la fel de rapid ca cele rezultate numai din transformarea negativă.

2.4. Astfel legitimat, factorul [± Reversibilitate] conduce la următoarea regulă: *obiectul direct din cadrul structurii S-V-O se construiește* ***obligatoriu fără pe*** *în situațiile în care acțiunea este* ***nereversibilă;*** *atunci când acțiunea este* ***reversibilă,*** *obiectul direct se construiește* ***obligatoriu cu pe*** sau ***acceptă construcția cu pe.***

Avantajele pe care le prezintă luarea în considerare a reversibilității pot fi sintetizate astfel:

a) Se simplifică sistemul complex de criterii semantico-gramaticale prin care se descrie structura sintactică S-V-O și, pe cale de consecință, se reduce numărul regulilor care dau seama de utilizarea prepoziției **pe**. Criteriul [± Reversibilitate] reprezintă un reper ușor de stăpânit atât de către vorbitorii nativi ai românei, în *alegerea* tipului de construcție din repertoriul pe care îl posedă, cât și de către vorbitorii non-nativi în *construcția „on line"* a obiectului direct.

b) Criteriul [± Reversibilitate] poate da, singur, seama de un mare număr de situații în care apare un obiect direct, inclusiv de cazurile controversate sau insuficient codificate în abordarea curentă cum sunt: *Cui* ***pe cui*** *scoate, Măgar* ***pe măgar*** *scarpină etc.* Tipul de construcție cu **pe** obligatoriu se menține și în construcțiile *Cuiul* ***pe cui*** *scoate, Măgarul* ***pe măgar*** *scarpină* unde, prin articularea cu articol hotărât, subiectul intră în structura S-V-O având o marcă diferențiatoare față de obiectul direct, ceea ce anulează argumentul care se bazează pe nevoia marcării distincte a celor două funcții. Atunci când substantivul care îndeplinește funcția de obiect direct este însoțit de un adjectiv pronominal, faptul că acțiunea este reversibilă face – în conformitate cu regula de mai sus – posibilă construcția cu **pe**, în variație liberă cu construcția fără **pe**: *Cuiul* ***pe alt cui*** *scoate/ Cuiul* ***alt cui*** *scoate, Măgarul scarpină* ***pe măgarul celălalt/*** *Măgarul scarpină* ***măgarul celălalt.***

Scanned with OKEN Scanner

Semnificativ pentru capacitatea explicativă a factorului [± Reversibilitate] este exemplul care urmează. În: *Mână **pe mână** spală* acţiunea este, evident, reversibilă, ceea ce impune construcţia cu **pe** obligatoriu; dar, enunţul are o continuare – şi *amândouă* [mâinile] [spală] *obrazul* – unde reversibilitatea se anulează (**obrazul spală mâinile amândouă*), ceea ce impune tipul de construcţie obligatoriu fără **pe**: *Mână **pe mână** spală* [+Reversibilitate] şi *amândouă* **obrazul** [–Reversibilitate].

3.0. Se va fi observat, poate, că în abordarea construcţiei cu **pe** cercetările de până acum operează, în genere, cu enunţuri izolate, neintegrate în contexte de frază sau transfrastice, nici – cu atât mai puţin – în secvenţe de întrebări şi răspunsuri ori în schimburi de replici. Nu se ia, aşadar, în considerare contextul fie că e vorba de cel lingvistic, fie, mai ales, că e vorba de cel extralingvistic care include, după cum se ştie, nu numai corelatele situaţionale – inalienabile oricărei comunicări –, ci şi relaţia foarte complexă care leagă pe emiţător de destinatarul mesajului, cu ceea ce ştiu unul despre celălalt cei doi poli ai comunicării sau cu ceea ce ştiu ei în comun despre obiectul comunicării. Or, după cum s-a arătat suficient de convingător în cercetările de psiholingvistică (vezi, de ex., Slama-Cazacu, 1956; 1968; 1999), nici unul dintre cei doi poli nu poate exista independent faţă de celălalt în procesul comunicării reale: „În toată această activitate de organizare a expresiei sale, *emiţătorul* – în cazul nostru, cel care construieşte obiectul direct, având de ales între construcţia cu **pe** obligatoriu, cea cu **pe** exclus şi cea cu **pe** facultativ (nota mea, Gh. D.) – este călăuzit de intenţia de *a se adapta la receptor*: el alege semnele din sistemul lingvistic cunoscut de partenerul său, preferă valorile semnificative pe care ştie că le cunoaşte acesta, utilizează corelatele situaţionale comune cu el [...]. *Receptorul*, la rândul său, se referă, pentru a înţelege expresia partenerului său, la modul ei de organizare" (Slama - Cazacu, 1968, p. 95-96).

Relaţia de înţeles dintre contextul extralingvistic şi expresia lingvistică a comunicării este o relaţie biunivocă. Pe de o parte, numai prin referire la context se poate da o interpretare adecvată pronumelor personale, adverbelor de loc sau de timp, modalităţilor lingvistice de exprimare a direcţiei mişcării, mijloacelor sintactice de redare a afirmaţiei sau negaţiei, valorii temporale exacte a anumitor forme verbale etc. Pe de altă parte, în sens invers, numai considerând lucrurile dinspre context (ceea ce ştiu în comun participanţii la actul de comunicare) spre expresia lingvistică, se poate interpreta în mod adecvat un enunţ cum este, de ex, *Ion nu mai vine* care vehiculează nu numai înţelesul „Ion nu vine", ci şi înţelesul „Ion urma sau trebuia să vină". Pragmalingvistica dă seama de acest al doilea înţeles prin termenul *implicatură*, prin care, după cum este cunoscut, se desemnează faptul că, în relaţia de comunicare, se transmite, în genere, mai mult – uneori, chiar altceva – decât exprimă, la nivel strict lingvistic, enunţurile. În exemplul de mai sus, suportul implicaturii îl constituie adverbul *mai*.

3.1. Similar stau lucrurile şi în cazul construcţiei obiectului direct. În fraza: *Pentru a afla mai multe despre cum s-au cheltuit banii destinaţi reformei şcolii, am să întreb **un director*** semnificaţia este: „un director oarecare; cineva – neprecizat – care îndeplineşte funcţia de director". Dacă, însă, obiectul direct este construit cu **pe** –

Scanned with OKEN Scanner

Pentru [...] *am să întreb* ***pe director*** – se înţelege „un anumit director, directorul pe care îl cunosc (bine) atât emiţătorul, cât şi destinatarul enunţului." Purtătorul sau revelatorul acestui înţeles este **pe**.

Faptul nu este nou. El a fost semnalat, dar cu totul ocazional şi, mai ales, fără să se ajungă la concluzii cu caracter mai general. Comentând enunţul *Claudel care socoate* ***poetul*** *ca un intermediar*, Iorgu Iordan (1943, p. 286) observă că, dacă în acest enunţ, se alegea construcţia cu **pe**, semnificaţia n-ar mai fost aceeaşi, întrucât „**Pe poet** ar putea însemna «pe un anumit poet» (despre care s-a vorbit deja)". În acelaşi sens trebuie luată şi remarca lui Ion Coteanu... (1982, p. 58) care constată că atunci când „avem o propoziţie ca: *Va chema pe beneficiari (la discuţie)*, obiectul direct construit cu **pe** exprimă ideea de categorie: «pe toţi cei care au calitatea de beneficiari», în timp ce într-o propoziţie fără **pe**, ca: *Va chema* ***beneficiari*** *(la discuţie)*, obiectul direct înseamnă: «nişte persoane din categoria beneficiarilor»". La rândul ei, Mioara Avram (1997, p. 370) atrage atenţia asupra faptului că unele construcţii sunt „numai aparent variante: *Invit prieteni,* neindentificat, şi *Invit pe prieteni*, identificat (echivalent cu mai puţin cunoscutul *Invit prietenii*)!". Un comentariu mai concludent şi exemple mai numeroase oferă Alexandru Niculescu (1965, p. 85) care arată că „în cazurile în care persoana desemnată de substantivul obiect direct a fost prezentată mai înainte, când ea este cunoscută din context, [...] prezenţa prepoziţiei este strict necesară: *Se duce în treaba lui şi lasă pe boeriu în pace* (Ion Creangă), *Alergă numaidecât acolo şi găsi pe călugăr spânzurat de o frânghie* (I. C. Fundescu), *Împărăteasa chemă pe bucătăreasă* (P. Ispirescu)".

3.2. Extrapolând de la enunţuri ca cele de mai sus la toate situaţiile în care **pe** are capacitatea de a fi purtătorul unei semnificaţii dependente de context – în înţelesul larg, atât lingvistic, cât şi extralingvistic, pe care psiholingvistica îl atribuie acestei veritabile *categorii* a procesului de comunicare prin limbaj – se ajunge la identificarea celui de al doilea factor reglator al construcţiei obiectului direct, anume [±**Semnificaţie contextuală**]. Ca şi factorul [±Reversibilitate], factorul [±Semnificaţie contextuală] se defineşte ca un factor de natură pragma-psiholingvistică.

Pentru a ilustra acţiunea sau influenţa factorului [±Semnificaţie contextuală] asupra construcţiei obiectului direct, concludent mi se pare exemplul care urmează. În enunţurile: *Ion îngrijeşte* ***pe copilul/ copilul*** *accidentat (de maşină)* şi *Ion îngrijeşte* ***căţelul*** *accidentat (de maşină)*, înţelegerea semnificaţiei obiectului direct – *copilul*, respectiv, *căţelul* – nu implică în nici un fel referirea la contextul extralingvistic. Alegerea tipului de construcţie ţine, exclusiv, de factorul [±Reversibilitate], în conformitate cu regula de mai sus. În schimb, în enunţul: *Ion îngrijeşte* ***pe cel accidentat*** *(de maşină)*, semnificaţia construcţiei substantivale *cel accidentat* este dependentă de context, mai precis, de ceea ce ştiu, în comun, emiţătorul şi destinatarul enunţului: *cel accidentat* poate fi ori *copilul*, ori *căţelul*, eventual, alt substantiv cu referentul lui propriu (*vecinul, băiatul, trecătorul* etc. sau *mânzul, viţelul, cocoşul*, sau, de ce nu, *elefantul, leul, tigrul* etc.). În ce priveşte construcţia obiectului direct exprimat prin construcţia substantivală *cel accidentat*, ea se face obligatoriu cu **pe**; nu putem avea: ****Ion îngrijeşte cel accidentat***. Se poate, aşadar, atribui factorului [±Semnificaţie contextuală] alegerea tipului de construcţie cu **pe**.

Scanned with OKEN Scanner

3.3. Intră sub incidența factorului [±Semnificație contextuală] toate construcțiile cu **pe** obligatoriu care, în gramaticile curente, fac obiectul unor reguli distincte, stabilite în funcție de diverse caracteristici gramaticale şi/sau semantice ale secvenței lexicale care îndeplineşte funcția de obiect direct. Acest factor dă seama de situațiile în care, în clasa de substituție a obiectului direct, avem a face cu:

a) ***construcții substantivale*** cu *cel, cea, cei, cele* sau cu *al, a, ai, ale* (– *Cumperi sau nu ilustratele?* – ***Pe cea din stânga****, da;* ***pe cea cu flori de câmp****, nu;* – *Nu-i aştepți şi pe prietenii noştri?* – ***Pe cei din provincie****, da;* ***pe cei sosiți aseară****, nu;* – *Ai adus albumele?* – ***Pe al lui Alexandru****, da;* ***pe al colegei tale****, nu*);

b) **pronume posesive** (– *Ai reparat bicicletele?* – ***Pe a mea****, nu;* ***pe a voastră****, da;* – *I-ai întâlnit pe toți colegii de facultate?* – ***Pe ai tăi****, da;* ***pe ai dumnealor****, nu*);

c) **pronumele relativ-interogativ** ***care*** (– ***Pe care*** *îl, o, îi, le vrei?; Dicționarul* ***pe care*** *l-am consultat nu dă informația aceasta*);

d) **pronume nehotărâte** (– *Ce bluză vrei să îmbraci?* – ***Pe oricare***; – *I-ai condus* ***pe toți*** *la gară?* – *Da,* ***pe fiecare*** *în parte*)[7];

e) **pronume demonstrative** (La discotecă, în fața a doi tineri care îl însoțesc pe Ion: – Îi cunoşti? – ***Pe acesta****, da;* ***pe celălalt****, nu*);

3.4. Întrucât, aşa cum se poate constata, factorul [± Semnificație contextuală] se referă, mai ales la realizările pronominale ale clasei de substituție a obiectului direct, este necesară o discuție, fie şi sumară, asupra raportului dintre semnificația dependentă de context şi referențialitate. Semnificația contextuală nu implică în mod necesar identificarea unui referent, dar nici n-o exclude. În situația: [La magazin, în fața mai multor rochii] – **Pe care** *o iei*? (cu referentul, virtual, identificabil) – **Pe oricare** (cu referent neidentificabil) se impune construcția cu **pe** obligatoriu în ambele cazuri.

Pronumele nedefinite *mulți (multe), puțini (puține), câțiva (câteva),* precum şi relativ-interogativul *câți (câte)* sau pronumele negativ *niciunul (niciuna)* cunosc, atunci când îndeplinesc funcția de obiect direct, atât construcția cu **pe** obligatoriu, cât şi pe cea fără **pe**, deşi toate prezintă trăsătura [+Semnificație contextuală]. Alegerea tipului de construcție depinde de natura referentului (identificat sau, numai, identificabil), căci acesta este imposibil de ignorat în virtutea faptului că, aşa cum arată Alexandra Cornilescu (2002, p. 30), „Centrul lexical nominal" trebuie considerat „ca şi când ar fi prezent". În aceste condiții, dacă referentul este persoană, se impune sau se acceptă construcția cu **pe**, iar dacă referentul nu este persoană, se impune construcția fără **pe**: *A mâncat* ***mulți*** *(covrigi),* ***Multe/ pe multe*** *(fete) le-a invitat la dans, A cules* ***puțini*** *(struguri), Apreciau doar* ***puține/ pe puține*** *(concurente) dintre ele, A ales* ***câteva*** *(cărți), A însoțit la gară doar* ***câteva/ pe câteva*** *(rude), N-am trimis* ***niciunul*** *(mesaj), N-am aşteptat* ***pe niciunul*** *(coleg),* ***Câte*** *(cuvinte) ai înțeles?* ***Pe câte*** *(colege) ai chemat la petrecere?* Inerentă oricărei realizări pronominale a obiectului direct, semnificația contextuală se află aici în relație de complementaritate cu reversibilitatea, „centrul nominal" al obiectului direct din structura S-V-O fiind compatibil cu funcționarea criteriului [±Reversibilitate].

Scanned with OKEN Scanner

Prin urmare, alegerea tipului de construcţie – obligatoriu fără **pe** sau cu **pe** admis – se face, în exemple ca cele de mai sus, potrivit regulii formulate pe baza criteriului [±Reversibilitate], considerând referentul cunoscut din context. Tot cu referire implicită la criteriul [±Reversibilitate] se explică şi tipul de construcţie a obiectului direct exprimat prin următoarele două serii paralele de pronume: *nimeni-nimic, cine, oricine, fiecine – ce, orice, fiece.* Avem, aşadar : *Nu aştept pe nimeni* ? **Pe cine** să *întreb ?, Încurajăm* ***pe oricine/ pe fiecine*** *(cu* **pe** *obligatoriu),* respectiv, *Nu aştept* ***nimic, Ce*** *să fac*?, *Împachetăm* ***orice/ fiece*** (cu **pe** exclus).

Mai greu de explicat, adică mai dificil de subsumat influenţei unui factor anume este construcţia obiectului direct exprimat prin demonstrativele neutre *asta* şi *aia*, care, după cum se ştie, nu trimit la un referent, ci la un conţinut propoziţional. După Alexandra Cornilescu (2002, p. 28), „**pe** este imposibil cu aceste forme neutre". Sunt, însă, acceptabile – chiar dacă, poate, se află la limita gramaticalităţii – enunţurile: **Asta** *am spus-o eu,* dar **pe asta,** *nu; chiar* ***aia*** *am susţinut şi eu, dar nu şi* ***pe asta; Pe aia/ Aia*** *să n-o iei de bună.* O explicaţie posibilă (şi plauzibilă) ar trebui să ia în considerare ideea de **progresivitate în ce priveşte pregnanţa semnificaţiei contextuale.** Aşa cum se poate face distincţia între *o tranzitivitate forte şi una slabă* (vezi Pană Dindelegan, 2003, p. 103-115)[8], tot aşa se poate distinge între **o semnificaţie contextuală forte** şi o **semnificaţie contextuală slabă.** Prin această distincţie se exprimă faptul că ancorarea sau dependenţa de context a semnificaţiei este progresivă. Construcţiilor substantivale cu *cel, cea, cei, cele* sau cu *al, a, ai, ale* le este inalienabilă semnificaţia contextuală. *Forte* este semnificaţia contextuală şi în cazul pronumelor demonstrative (ele *demonstrează* sau arată prezenţa, în contextul situaţional a *cuiva* sau a *ceva*), al pronumelor posesive (ele se constituie şi funcţionează numai prin raportare la participanţii la actul de comunicare) sau al relativ-interogativului *care*. În toate aceste cazuri obiectul direct se construieşte obligatoriu cu **pe**. În schimb, substantivele nearticulate sau articulate cu articol nehotărât, precum şi substantivele însoţite de adjective pronominale nehotărâte prezintă un grad slab de semnificaţie contextuală. În aceste cazuri, sunt, în genere, admise atât construcţia cu **pe**, cât şi cea fără **pe**, între cele două tipuri de construcţie neapărând deosebiri pertinente de înţeles. Aici trebuie luat în considerare şi *sentimentul* locutorului care, în funcţie de diverse circumstanţe ale actului de comunicare, poate atribui el însuşi grade diferite de semnificaţie contextuală segmentelor lexicale cu funcţie de obiect direct[9]. Acest *sentiment* intervine, de ex., în cazul demonstrativului neutru: *asta* din: **Asta** *am spus-o eu* este *simţit* ca un conţinut propoziţional mai îndepărtat de momentul actual al vorbirii, deci mai puţin legat de contextul imediat, în timp ce *pe asta* din continuarea (posibilă) a frazei – *dar,* ***pe asta,*** *nu* – reprezintă un (alt) conţinut propoziţional care ţine de contextul imediat, fiind ceea ce *tocmai* s-a invocat în actul comunicării. De aceea locutorul marchează diferit pe cei doi *asta*: **Asta** (eventual: **Aia**) *am spus-o eu, dar* **pe asta,** *nu.*

3.5. Construcţia obiectului direct exprimat prin pronumele personal şi prin cel de politeţe ocupă o poziţie specială. Avem a face, pe de o parte, cu obligativitatea – absolută – a lui **pe** în cazul formelor accentuate, fie în prezenţa verbului, fie în

Scanned with OKEN Scanner

enunțuri eliptice: *Ion mă așteaptă* ***pe mine (pe dumneata, pe dumnealui*** etc); – *Pe cine așteaptă Ion?* – ***Pe mine (pe dumneata, pe dumnealui*** etc). Pe de altă parte, avem a face cu excluderea – tot absolută! – a lui **pe** în cazul formelor neaccentuate: *Ion* ***mă (te, îl, o*** etc.) *așteaptă.* O explicație aparte se impune pentru că, în ambele cazuri, obiectul direct este unul și același – persoana întâi *eu* (persoana a doua, *tu*, persoana a treia *el*, *ea* etc.)

În ce privește formele accentuate, dependența lor de contextul enunțării este, așa cum indică prezența obligatorie a prepoziției **pe**, totală. Lipsite de referință proprie, semnificația lor depinde integral de raportarea la polii comunicării; semnificația contextuală este forte. Prin urmare, construcția cu **pe** obligatoriu se înscrie în cadrul general al explicației bazate pe criteriul [+Semnificație contextuală]. Putem, însă, susține că absența lui **pe** în cazul formelor neaccentuate se explică prin absența semnificației contextuale? La prima vedere, nu. Dacă, însă, luăm în considerare apartenența formelor neaccentuate la clasa cliticelor și *autonomizarea* lor – fie și numai parțială – (vezi Pană Dindelegan, 2003, p. 87) nu putem să nu remarcăm statutul lor intermediar între cuvintele autonome și morfemele gramaticale, statut pe care Gabriela Pană Dindelegan (2003, p. 28) îl menționează în legătură cu anumiți membri ai clasei articolului, mai precis cu formele de demonstrativ și de posesiv. Există chiar argumente pentru a vorbi de un stadiu incipient de *gramaticalizare* a formelor neaccentuate. În condițiile în care testul decisiv pentru recunoașterea complementului direct este „posibilitatea substituției cu o formă neaccentuată (clitică) de acuzativ" (Pană Dindelegan, 1992, p. 112) se poate spune că, așa cum funcția cea mai generală realizată de clasa articolelor este aceea de „actualizare" a substantivului (cf. Pană Dindelegan, 2003, p. 33), tot așa funcția cliticelor pronominale în acuzativ este aceea de a actualiza obiectul direct. Din acest unghi ar putea fi privită și dublarea clitică, marcă sintactică distinctivă, specifică limbii române, alături de construcția cu **pe** (cf. Pană Dindelegan, 2002, p. 67; 2003, p. 222). În cele din urmă, se poate spune că *mă, te, îl, o* etc. nici nu sunt, ele însele, obiecte directe, ci mărci ale acestei funcții sintactice atunci când în clasa ei de substituție avem a face cu pronumele personale sau de politețe. *Adevăratul* obiect direct în această situație îl reprezintă formele accentuate. Ele sunt prezente în enunț și atunci dublarea prin clitice este obligatorie – **Pe mine mă** *așteaptă* (așa cum dublarea este obligatorie în enunțuri ca: **Pe Ion îl** *aștept*) –, fie subînțelese – **Mă** *așteaptă* **[pe mine]** –. Construcția cu **pe** a formelor neaccentuate n-ar reprezenta altceva decât o *marcare superfluă* **a mărcii** deja existente prin care se indică obiectul direct. Și astfel **pe** este exclus.

În acest context s-ar putea explica și construcțiile *Aștept* **pe mama** (cu **pe** obligatoriu), respectiv, *Îmi aștept* **mama** (cu **pe** exclus). Acțiunea fiind, în ambele cazuri, reversibilă, criteriul [±Reversibilitate] nu poate fi invocat pentru a explica o distincție atât de tranșantă în ce privește tipul de construcție a obiectului direct. O explicație – dacă nu categorică, cel puțin plauzibilă – se poate da pornind de la prezența cliticului de dativ personal cu valoare posesivă, *îmi*. În legătură cu acest clitic, s-a observat (vezi Pană Dindelegan, 1992, p. 123) că el „se include într-o

Scanned with OKEN Scanner

structură ternară" în care, în afara verbului, este obligatorie şi prezenţa unui nominal dependent de verb; acest nominal poate fi subiect, complement indirect prepoziţional sau – ceea ce ne interesează în mod special aici – complement direct. Ipoteza explicativă pe care o propun este că în construcţia **Îmi aştept mama* cliticul posesiv, deşi este o formă neacentuată în dativ, îndeplineşte funcţia de marcă a obiectului direct, fie ea o funcţie complementară, în raport cu cea principală sau de bază prin care se indică posesia. Prezenţa acestei mărci exclude utilizarea altei mărci, fie că e vorba de prepoziţia **pe** – **Îmi aştept pe mama* –, fie că e vorba de dublarea cu cliticul în acuzativ – **Îmi o aştept mama* –; cu atât mai puţin admisibilă ar fi construcţia cu trei mărci (*îmi*, *o* şi *pe*) pentru obiectul direct: *Îmi o aştept pe mama.* Găsim aici şi un argument în favoarea ideii de (început de) gramaticalizare a cliticelor pronominale: marcarea printr-un clitic a funcţiei sintactice de obiect direct transcende chiar şi distincţia cazuală dintre acuzativ şi dativ. De altfel, amalgamarea semnificaţiilor în construcţiile cu dativul posesiv a fost deja observată de Gabriela Pană Dindelegan (1992, p. 124); în: *Ţi-am trimis cartea, ţi* cumulează semnificaţia „posesiv" şi „destinaţie, ţintă". Similar, în: *Îmi aştept mama, îmi* amalgamează semnificaţia „posesiv" cu funcţia de „marcă (exclusivă) a obiectului direct".

3.6. În legătură cu acţiunea reglatoare pe care criteriul [±Semnificaţie contextuală] o are în ce priveşte construcţia cu **pe**, se impune constatarea că această caracteristică nu este echivalentă trăsăturii semantico-gramaticale [± Individualizat], proprie abordării curente a construcţiei obiectului direct.

Aflat la un prim grad de individualizare, substantivul articulat cu articol nehotărât având funcţia de obiect direct nu selectează prepoziţia **pe**: *Am văzut* ***un băiat*** *sărind în apă.* Individualizat, adică articulat cu articol hotărât, substantivul selectează în mod obligatoriu prepoziţia **pe**: **Pe băiatul** *care sare în apă îl văd acum pentru prima dată.* Lipsit complet de individualizare, adică nearticulat – nici cu articol nehotărât, nici cu articol hotărât – substantivul nu se poate actualiza cu funcţia de obiect direct: **Am văzut* **băiat** *sărind în apă.* Nearticulat, substantivul poate fi *actualizat cu funcţia de obiect direct* numai prin intervenţia lui **pe**. Intervenţia celei de a doua mărci a obiectului direct – dublarea clitică – este posibilă numai în prezenţa lui **pe**: **L**-*am văzut* **pe băiat** *sărind în apă*; în absenţa lui **pe**, dublarea nu e posibilă: **L-am văzut băiat sărind în apă.* Neindividualizat, în înţeles strict gramatical, substantivul fără articol dobândeşte, datorită prepoziţiei **pe**, individualizarea maximă pe care i-o atribuie semnificaţia contextuală. Comparând enunţurile: *Cheamă imediat* ***doctorul!***, **Fata** *unde ai condus-o?* Cu enunţurile: *Cheamă imediat* **pe doctor!**, **Pe fată** *unde ai condus-o?* se constată că în enunţurile cu **pe**, deşi fără articol, substantivul este mai precis individualizat: atât emiţătorul, cât şi destinatarul enunţului *ştiu* precis *cine e doctorul* sau *fata*, îi pot identifica fără greşeală.

Un interesant efect stilistic se poate obţine prin utilizarea concomitentă a *individualizării gramaticale*, marcate de articolul hotărât şi a celei *contextuale*, revelate de prepoziţia **pe**. Comentând enunţurile „... *s-o mai văz pe hoaţa*" şi „*ridică pe maiorul*", culese din schiţele lui Caragiale, Alexandru Graur (1968, p. 303) consideră că „normale" i s-ar părea fie „*s-o văz pe hoaţă*", fie „*să văz hoaţa*". În realitate, introducând în aceeaşi construcţie individualizarea prin intermediul

Scanned with OKEN Scanner

articolului hotărât şi semnificaţia contextuală cu ajutorul prepoziţiei **pe**, Caragiale vizează (şi obţine!) un efect stilistic de reliefare/ intensificare, într-un caz, a nedreptăţii pe care Lefter Popescu i-o făcea chivuţei din *Două loturi* învinuind-o de hoţie („... *s-o mai văz* **pe hoaţa**"), iar în celălalt, valorii ironice atribuite de narator titlului pompos de *maior* („*ridică* **pe maiorul**"), cu care distinsa doamnă Popescu îşi împodobea progenitura de numai „opt anişori".

Individualizarea, mai caracterizată, care se obţine prin construirea cu **pe** a obiectului direct se poate ilustra şi cu exemple de substantive animate cu trăsătura [- Uman] sau de inanimate: *Ascultăm şi* **o privighetoare/ privighetoarea** vs. *Ascultăm şi* **pe privighetoare;** *Nu iei cu tine şi* **o păpuşă/ păpuşa?** vs. *Nu iei cu tine şi* **pe păpuşă?** Semnificativ în acest sens este faptul că în cazul construcţiei fără **pe**, determinată de absenţa semnificaţiei contextuale, apare adesea, în comunicarea reală – obligatoriu contextuală –, o *întrebare specificatoare: Ce păpuşă? Care păpuşă?* În cazul construcţiei cu **pe** acest tip de întrebare este exclus. La fel de concludentă pentru influenţa criteriului [±Semnificaţie contextuală] este construcţia obiectului direct exprimat prin diverse cuvinte substantivizate (nume de litere, de note muzicale etc). În: *Acum înţelegi de ce nu trebuie să scrii* **l-am (spunându-ne-o, pare-mi-se** etc) secvenţa **l-am (spunându-ne-o, pare-mi-se** etc.) este virtuală; ea reprezintă un exemplu, între altele, care ilustrează regulile de scriere corectă explicate anterior. În schimb, în: *Acum înţelegi de ce nu trebuie să scrii* **pe l-am (pe spunându-ne-o, pe pare-mi-se** etc) *într-un singur cuvânt?* secvenţa **l-am (spunându-ne-o, pare-mi-se** etc.) este prezentă în dictarea tocmai încheiată ori în compunerea scrisă în caiet şi aflată sub ochii celor doi participanţi la actul de comunicare (profesorul şi elevul), sau a fost invocată anterior în schimbul verbal, fiind, astfel, *încărcată* cu o semnificaţie contextuală. Prepoziţia **pe** îndeplineşte aici nu numai rolul de *clasificator substantival* (cf. Pană Dindelegan, 2003, p. 173), ci şi pe acela de purtător/ revelator al semnificaţiei contextuale.

3.7. Surse ale semnificaţiei contextuale pot fi şi diversele **convenţii** acceptate de participanţii la actul de comunicare, care dispun, astfel, de un *numitor comun*, ceea ce le permite să folosească aceleaşi procedee, admise în mod tacit, pentru construirea, respectiv, decodarea mesajului.

Convenţia care uneşte pe povestitor de ascultătorii lui permite construcţia: *Şi astfel vulpea a păcălit* **pe urs**, unde se înţelege „ursul din povestea noastră, ursul pe care îl ştim împreună, ursul despre care a fost vorba până acum". Convenţia care uneşte pe oratorul de la tribuna parlamentului de deputaţii aflaţi în sală face posibil enunţul: *Vă chem să-l revocăm* **pe preşedinte**, înţeles, *fără rest*, şi de orator, şi de deputaţi (fie ca *preşedintele* Camerei sau al unei comisii parlamentare, fie ca *preşedintele* ţării). În sens larg, tot o convenţie, anume una foarte generală, care îi uneşte pe vorbitorii unei anumite limbi, uneori, pe oameni, în general, din punctul de vedere al mentalităţii sau al experienţei lor de viaţă, poate explica, prin intermediul semnificaţiei contextuale, tacit admise, enunţuri aforistice de tipul: **Pe femeie** *să n-o atingi nici cu o floare, Nevoia învaţă* **pe om.** De remarcat că, în asemenea cazuri, construcţia fără **pe** nu este totdeauna posibilă; putem spune: **Femeia** *să n-o atingi nici cu o floare*, dar sunt nereperate enunţurile: **Nevoia învaţă* **un om** sau: **Nevoia învaţă*

Scanned with OKEN Scanner

omul. Atribuind, prin convenție, secvenței *vino-ncoace* înțelesul „atrăgător", nu pare deloc ciudat pentru români să spună: *[Îl] Are* **pe vino-ncoace**. Contrar părerii că „În această construcție, spre deosebire de altele, **pe** funcționează ca neindividualizant" (Pană Dindelegan, 2003, p. 229, nota 26), *vino-ncoace* se construiește obligatoriu cu **pe** în virtutea semnificației contextuale individualizatoare dobândite prin convenție. Considerată și din punctul de vedere al verbului *a avea* care atribuie, aici, funcția de complement direct, această construcție nu găsește o explicație convingătoare în abordarea tradițională, potrivit căreia *a avea* nu admite, de obicei, obiectul direct cu **pe**. Coroborând, însă, construcția [Îl] *Are* **pe vino-ncoace** cu *Am auzit că are* **pe cineva**, sau cu *Are în ea* **pe necuratul** putem considera construcția cu **pe** ca rezultat al influenței factorului [+Semnificație contextuală] căci, ca și în cazul lui *vino-ncoace*, lui *cineva* i se atribuie, prin convenție, înțelesul „iubit (iubită)" sau, în funcție de context, „rudă (rude)", iar lui *necuratul*, înțelesul „e posedat(ă) de rău".

Numele proprii de persoane sau animale (păsări) precum și numele de locuri (orașe, râuri, munți etc.) funcționează, în ce privește construcția cu **pe**, în virtutea semnificației contextuale atribuite de convenția care îi unește pe vorbitorii unei anumite limbi sau pe membrii unei comunități[10]. Cine nu știe (= nu e la curent cu convenția) că *Himalaya* este un nume de munte poate să spună *Admir* **pe Himalaya**, ca și cum ar fi un nume de persoană. *Șarpe* poate fi, în română, și nume de persoană. În situația în care desemnează reptila bine cunoscută, *șarpe* se construiește (obligatoriu) fără **pe**: *A lovit cu ciomagul* **un șarpe**, *A lovit* **șarpele** *cu ciomagul*. Criteriul care determină tipul de construcție este [–Reversibilitate]. În situația în care desemnează, prin convenție, o persoană – ceea ce face ca acțiunea să devină reversibilă – *Șarpe* se construiește (obligatoriu) cu **pe**: *[L-]A lovit cu ciomagul* **pe Șarpe**. Înlocuind, în acest enunț, majuscula cu litera mică nimic nu se schimbă în ce privește construcția cu **pe**, întrucât, deși acțiunea devine nereversibilă, substantivului îi este proprie semnificația contextuală pe care i-o atribuie, în comun, emițătorul și destinatarul: „șarpele acela despre care a fost vorba mai înainte", „șarpele care intrase în casă", „șarpele care o mușcase pe Maria" etc. Se poate spune că, în enunțul dat, *Șarpe* (cu majusculă) și *șarpe* (cu minusculă) au – și unul, și celălalt – trăsătura [+Semnificație contextuală], ceea ce impune construcția cu **pe** obligatoriu.

3.8. Semnificația contextuală poate, uneori, să rezulte din suprimarea – în construcții admise și în sistemul limbii – a unuia dintre componenții enunțului sau frazei care, devenind subînțeles, dobândește *eo ipso* calitatea de *cunoscut* atât emițătorului, cât și receptorului. Este cazul, de ex., al verbului în construcții comparative de tipul: *Îl apreciez (pe Ion) la fel de mult ca pe Marin/ mai mult decât pe Marin.* Analizând acest tip de construcții comparative de egalitate și de inegalitate, Gabriela Pană Dindelegan (2003, p. 173-174) observă că verbul care ar trebui să se repete în parte a doua a frazei (= argumentul 2) – *Îl apreciez (pe Ion) la fel de mult cât* sau *cum îl apreciez pe Marin* – este suprimat. În ce privește construcția obiectului direct, se constată că **pe** este obligatoriu nu numai când avem animate cu trăsătura [+Uman], ca în fraza de mai sus, ci și atunci când e vorba de inanimate: *Fotografia o păstrează ca* **pe un dar** *de preț*, O iubesc/ *O admir ca* **pe o floare** *rară*. S-ar impune, deci, concluzia că „acest **pe** este mai presus de restricția numelor de

Scanned with OKEN Scanner

persoană, păstrându-se şi atunci când, în structura argumentului (2) din comparaţie se include un obiect non-animat". (Pană Dindelegan, 2003, p. 174). Ceea ce nu este decât o *constatare*, căreia, în termenii abordării de faţă, i se poate propune o *explicaţie*. Ipoteza explicativă pleacă de la faptul că, dacă verbul s-ar repeta, construcţia obiectului direct s-ar face obligatoriu fără **pe** – *O iubesc/ O admir aşa cum iubesc/ admir* **o floare** *rară* – datorită absenţei reversibilităţii. Suprimarea verbului neutralizează opoziţia reversibil – non-reversibil, dar, acceptată prin convenţie de interlocutori, ea este sursă a unei semnificaţii contextuale pentru ansamblul structurii S-V-O proprie argumentului (2). De aici, obligativitatea lui **pe** ca marcă a obiectului direct, susceptibilă să rezolve ambiguitatea care ar apărea dacă obiectul direct n-ar fi marcat de **pe**: **O iubesc/ O admir ca o floare rară.*

4. Cele două criterii propuse în studiul de faţă – [±Reversibilitate] şi [±Semnificaţie contextuală] – prezintă, aşa cum s-a văzut, o serie de avantaje în ce priveşte puterea lor de a da o explicaţie mai simplă, mai coerentă şi mai unitară construcţiei cu **pe** a obiectului direct. Dar, fără îndoială, ele nu rezolvă toate problemele pe care le pune această construcţie. Contraexemple se pot găsi oricând căci, în genere, nici o descriere gramaticală, oricât de amplă şi de rafinată, n-a dat şi, probabil, nu va putea să dea seama de totalitatea faptelor de limbă. Acestea, în înţelesul de actualizare, mereu reînnoită, a sistemului limbii sunt atât de numeroase şi variate, atât de nuanţate şi dinamice, încât este imposibilă cuprinderea lor, fără rest, într-o gramatică. Exhaustivitatea este exclusă. Preluând şi adaptând cunoscutul principiu al lui Umberto Eco, se poate spune că realitatea limbii reprezintă *o operă infinit şi veşnic deschisă.*

NOTE:

---

[1] Această situaţie pare să contrazică concluzia Valeriei Guţu Romalo (1973, p. 165) potrivit căreia „**pe** reprezintă în conştiinţa vorbitorilor o marcă a complementului direct, independentă, sau, mai corect, deasupra oricărei restricţii".

[2] Aceasta în ciuda faptului că, aşa cum a demonstrat în mod convingător Gabriela Pană Dindelegan (1992, p. 112), aplicarea testului cliticizării este susceptibilă să evite astfel de greşeli.

[3] Nu este pertinent în acest context faptul că distincţia dintre subiect şi obiect se realizează în diverse limbi prin alte mijloace: prin topică (în franceză, de ex.), prin anumite desinenţe (în limbile slave, de ex.). Nu interesează aici nici specificitatea limbii române, care utilizează prepoziţia **pe**, în raport cu alte limbi romanice (spaniola şi portugheza, precum şi dialectele italiene meridionale), care utilizează, pentru a marca obiectul direct în anumite situaţii, prepoziţia **a**. Nu interesează nici aspectele diacronice ale apariţiei construcţiei cu **pe** şi, în sfârşit, nici faptul, bine cunoscut, că, în construcţia obiectului direct, în limba română intervine, în afara prepoziţiei **pe**, şi dublarea (fie prin anticipare, fie prin reluare) a obiectului direct cu ajutorul formelor neaccentuate (clitice) în acuzativ ale pronumelui personal de persoana a III-a.

[4] Este semnificativ în acest sens faptul că *tabloul* de sinteză propus de Gabriela Pană Dindelegan rezultă din analiza numai a relaţiei V(erb)-O(biect) (p. 222 şi urm.) care urmează primei părţi, consacrată analizei relaţiei V(erb)-S(ubiect) (p. 212 şi urm.). Aşadar, structura S-V-O este abordată *pe felii*, adică pe considerarea unei relaţii bipartite – V-S, respectiv, V-O –, nu şi a unei relaţii care să lege *simultan* pe toţi cei trei membri ai structurii.

[5] Nu am, desigur, în vedere toate registrele uzului lingvistic. În contextul unei poezii suprarealiste, enunţul *Florile udă faţa* ar fi perfect acceptabil şi, mai mult chiar, enunţului acestuia i s-ar putea ataşa

Scanned with OKEN Scanner

diverse valori poetico-imagistice. Reversibilitatea implică, în comunicarea curentă, un raport direct cu gramaticalitatea care nu se defineşte în aceiaşi termeni ca acceptibilitatea. Supunând experimentării un număr de propoziţii pe care, în *Syntactic Structures*, N. Chomsky le consideră negramaticale (de tipul: *Colorless green ideas furiosly sleep*), Archibald Hill (1964, p. 163-172) găseşte că nu toţi vorbitorii de limbă engleză resping, ca negramaticale, enunţurile respective. Cei care le considerau acceptabile invocau, în cele mai multe cazuri, contextul unei poezii suprarealiste. Pentru raportul dintre gramaticalitate şi acceptabilitate vezi şi Peterfalvi, Locatelli, 1971.

[6] O asemenea *depăşire* o reprezintă tocmai actualizarea sistemului limbii în comunicarea cu valenţe poetice. De aici, apropierea înţelesului psiholingvistic al reversibilităţii de înţelesul şi funcţia unor procedee stilistice cum sunt chiasmul, antimetateza şi reversia. Considerată din perspectiva reversibilităţii în înţeles psiholingivstic, pasivizarea îşi arată şi o *faţă ascunsă*: în timp ce acţiunile reversibile, cu posibilitatea intervertirii termenilor şi, totodată, a funcţiilor lor sintactice, acceptă construcţia pasivă cu *a fi* în dublu sens (*Ion este bătut de Gheorghe, Gheorghe este bătut de Ion*), acţiunile nereversibile acceptă construcţia pasivă cu *a fi* numai într-un singur sens (*Florile au fost udate de fată*, dar nu: **Fata a fost udată de flori*).

[7] În cazul unor specii de pronume nehotărâte **pe** nu este obligatoriu, dar construcţia cu **pe** este admisă: – *Ai expediat scrisorile?* – **Una/ pe una** *am expediat-o*; **alta/ pe alta**, *nu*).

[8] Alexandra Cornilescu (2002, p. 32-33) ia în considerare „folosirea lui **pe** la Ac" ca „mijloc de a indica gradul mai înalt de tranzitivitate" atunci când obiectul direct este exprimat „prin nume propriu de persoană". Româna dispune, de asemenea, şi de „strategii de marcare a gradului mic de tranzitivitate", de ex., în situaţiile în care „un Ac mai proeminent poate fi înlocuit de un obiect prepoziţional."

[9] Se poate stabili o anumită analogie între *sentimentul locutorului* şi „conceptul de specificitate în raport cu vorbitorul" pe care, analizând construcţia cu **pe** în cazul particular al nedefinitelor, Alexandra Cornilescu (2002, p. 34-35) îl extrage printr-o „citire specifică legată de context."

[10] La origine, multe dacă nu toate sau marea majoritate a numelor proprii sunt motivate. În sincronie, însă, ele funcţionează în calitate de convenţii. La fel stau lucrurile şi în cazul lui *vino-ncoace*, *cineva* sau *necuratul*.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

1. Avram, 1997 = MIOARA AVRAM, *Gramatica pentru toţi* (Ediţia a II-a revăzută şi adăugită), Bucureşti, Humanitas (*Complementul direct*, p. 366-373)
2. Caron, 1983 = JEAN CARON, *Les régulations du discours. Psycholinguistique et pragmatique du langage*, Paris, Presses Universitaires de France
3. Cornilescu, 2002 = ALEXANDRA CORNILESCU, *Observaţii privind interpretarea Acuzativului prepoziţional în limba română*, în: Gabriela Pană Dindelegan (red.), *Actele colocviului Catedrei de limba română* (22-23 noiembrie 2001). *Perspective actuale în studiul limbii române*, Editura Universităţii din Bucureşti (p. 25-40)
4. Coteanu, 1982 = ION COTEANU, *Gramatica de bază a limbii române*, Bucureşti, Editura Albatros
5. Doca, 1989 = GHEORGHE DOCA, *±Pe +obiect direct: O abordare psiholingvistică*, „Analele Universităţii Bucureşti. Seria: Limba şi literatura română", XXXVIII (p. 10-19)
6. Doca, 2000 = GHEORGHE DOCA, *La langue roumaine III. Synonimie grammaticale et correction linguistique*, Bucureşti, Editura Ars Docendi
7. DSL, 2001 = ANGELA BIDU-VRĂNCEANU, CRISTINA CĂLĂRAŞU, LILIANA IONESCU-RUXĂNDOIU, MIHAELA MANCAŞ, GABRIELA PANĂ DINDELEGAN, *Dicţionar de ştiinţe ale limbii*, Bucureşti, Editura Nemira.
8. Gough, 1965 = P. B. GOUGH, *Grammatical Transformations and Speed of Understanding*, „Journal of Verbal Learning and Verbal Behaviour", 4 (p. 107-111)

Scanned with OKEN Scanner

9. Gramatica Academiei, 1963 = GRAMATICA LIMBII ROMÂNE, II (Ediția a II-a revăzută și adăugită), București, Editura Academiei Republicii Populare Române (*Complementul direct*, p. 153-159)
10. Graur, 1968 = ALEXANDRU GRAUR, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, Editura Științifică
11. Guțu Romalo, 1973 = VALERIA GUȚU ROMALO, *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, București, Editura Didactică și Pedagogică (*Complementul direct*, p 155-172)
12. Guțu Romalo, 2000 = VALERIA GUȚU ROMALO, *Corectitudine și greșeală. Limba română de azi*, București, Humanitas Educațional
13. Hill, 1964 = ARCHIBALD HILL, *Grammaticality*, în: H. Allen (red.), *Readings in Applied English Linguistics*, Appleton Century Crafts Inc., Meredith Publishing Company (p. 163-172)
14. Iordan, 1943 = IORGU IORDAN, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*, Iași, Institutul de Arte Grafice Alexandru A. Țerek
15. Niculescu, 1965 = ALEXANDRU NICULESCU, *Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuții gramaticale*, București, Editura Științifică (*Obiectul direct prepozițional în limbile romanice*, p. 77–99)
16. Pană Dindelegan, 1992 = GABRIELA PANĂ DINDELEGAN, *Teorie și analiză gramaticală*, București, Editura Coresi
17. Pană Dindelegan, 2003 = GABRIELA PANĂ DINDELEGAN, *Elemente de gramatică. Dificultăți, controverse, noi interpretări*, București, Humanitas Educațional
18. Peterfalvi, Locatelli, 1971 = JEAN MICHEL PETERFALVI ; FRANCOISE LOCATELLI, *L'acceptabilité des phrases*, « L'année psychologique », 71e année, fascicule 2, Presses Universitaires de France (p. 417–427)
19. Slama-Cazacu, 1956 = TATIANA SLAMA-CAZACU, *Principiul adaptării la context*, „Studii și cercetări lingvistice", *1-2* (p. 201–245)
20. Slama-Cazacu, 1968 = TATIANA SLAMA-CAZACU, *Introducere în psiholingvistică*, București, Editura Științifică
21. Slama-Cazacu, 1999 = TATIANA SLAMA-CAZACU, *Psiholingvistica. O știință a comunicării*, București, Editura All
22. Slobin, 1966 = D.I. SLOBIN, *Grammatical Transformations in Childhood and Adulthood*, „Journal of Verbal Learning and Verbal Behaviour", *5* (p. 219–227)
23. Vasiliu, Golopenția-Eretescu, 1969 = E. VASILIU, SANDA GOLOPENȚIA-ERETESCU, *Sintaxa transformațională a limbii române*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România (§ 43. *Suprimarea prepoziției* **pe**, p. 308)

LA CONSTRUCTION AVEC **PE** DE L'OBJET DIRECT : UNE NOUVELLE APPROCHE

Résumé

Fondées sur des critères sémantiques et grammaticaux, les règles qui régissent la construction de l'objet direct en roumain sont, dans l'approche traditionnelle, « nombreuses et insuffisamment codifiées dans tous les détails ». (cf. Avram, 1997, p. 370). Une autre approche s'impose dont le point de départ se trouve dans la réalité psycholinguistique du fonctionnement du système de la langue. Cette approche aboutit sur deux critères – [±Réversibilité] et [±Signification contextuelle] – censés rendre compte d'une manière plus simple, plus cohérente et plus unitaire du choix de la construction de l'objet direct avec **pe** obligatoire, obligatoirement sans **pe** ou avec **pe** facultatif.

Scanned with OKEN Scanner

CLASIFICAREA VERBELOR DUPĂ PERSOANĂ

ŞTEFAN GĂITĂNARU
Facultatea de Litere
Universitatea din Piteşti

0. S-a afirmat că „persoana verbală este una dintre categoriile gramaticale cel mai puţin elucidate"[1]. Întrucât ea este o categorie de relaţie între GN şi GV, caracterizând deopotrivă centrul acestora (pronumele şi verbul), „dificultăţile" sunt distribuite simetric: definirea noţiunii *personal* la pronume; implicarea acesteia în criteriul de subcategorizare a verbului.

Caracterul relaţional este evidenţiat prin fenomenul de acord. Se cunosc situaţii particulare ale unor limbi vechi, în care desinenţele verbale sunt chiar repetarea în postpoziţie a pronumelor: „În limba tătară se folosesc şi pronume şi desinenţe, acestea din urmă fiind, de fapt, tot pronume personale alipite la verb, uneori fără nicio modificare, de ex. *bez eslibez* <noi lucrăm>, *sin eslisen* <tu lucrezi>"[2].

În schimb, astăzi, limbile în care rolul distinctiv al desinenţelor s-a atenuat, cer utilizarea obligatorie a pronumelor şi invers, când verbele au opoziţii desinenţiale ferme, utilizarea pronumelor devine redundantă.

1. Din perspectiva instituirii unui criteriu de subcategorizare a verbului, interesează la pronume, natura semantică a opoziţiei personal – nepersonal.

Este cunoscută situaţia din limba latină unde erau considerate personale numai pronumele de persoana I şi a II-a (*persona* = mască). Ele nu erau, de fapt, pro-nume (nu substituiau niciodată un nume), ci pro-persoane, reprezentând direct, în procesul enunţării, emiţătorul şi receptorul.

Această situaţie aparţine universaliilor limbii şi a fost descrisă ca atare de studiile de pragmalingvistică: „Vom remarca faptul că definiţia obişnuită a pronumelor personale ca incluzând cei trei termeni. *eu, tu, el* elimină din identitatea lor însăşi noţiunea *de persoană*, proprie numai lui *eu/ tu* şi absentă în *el*"[3].

Descrierea acestor pronume ca un deixis personal („*Eu* înseamnă persoana care enunţă prezenta instanţă de discurs conţinând *eu*"[4]...) a făcut posibilă includerea lor în sistemul egocentric al deicticelor: „Această referinţă constantă şi necesară la instanţa de discurs este trăsătura care leagă de *eu/ tu* o serie de indicatori aparţinând unor clase diferite prin formă şi aptitudini combinatorii, unele dintre ele fiind pronume, altele adverbe şi altele locuţiuni adverbiale"[5]. S-a evidenţiat, de asemenea, mecanismul interpretativ prin care s-a ajuns la un sistem de opoziţii cu trei termeni: „Referinţa la persoană este o referinţă zero în afara relaţiei *eu/ tu*. În alte idiomuri (mai ales indo-europene), regularitatea structurii formale, împreună cu o simetrie de origine

Scanned with OKEN Scanner

secundară dau impresia că ar exista trei persoane coordonate (...). De fapt, simetria este doar formală"[6].

Caracterul universal a fost probat uneori prin varietatea limbilor („Ideea, îşi are originea, între altele, în gramatica limbilor arabe, unde persoana a III-a este a absenţei, ceea ce reflectă dependenţa categoriei de persoană de desfăşurarea dialogului"[7]. Acest lucru însă nu relativizează adevărul demonstraţiei: „Forma zisă de persoana a III-a cuprinde, desigur, o indicaţie de enunţ despre cineva sau despre ceva, dar nu raportat la o persoană anume (...). Consecinţa trebuie formulată limpede: persoana a III-a nu este o persoană, forma verbală însăşi are funcţia de a exprima non-persoana"[8].

2. În conformitate cu aceste distincţii, se poate delimita o primă subclasă de verbe, aceea a verbelor personale, care pot angaja deixisul personal (au opoziţii de persoana I şi a II-a).

Aceasta corespunde nu numai unui criteriu formal. În cadrul opoziţiei animat (personal – nepersonal) se disting „verbes admettant un sujet de la classe des animés personnes (...); verbes excluant un sujet de la classe des animés personnes"[9].

Verbele personale sunt corespondentul substantivelor aparţinând genului personal din cadrul grupului nominal, deşi distribuţia nu este exclusivă.

Trăsătura distinctivă este că ele angajează opoziţii formale în funcţie de deixisul personal. Altfel spus, se caracterizează prin corelaţia de subiectivitate care îl opune pe *eu* lui *tu*[10]. Faptul că agentul-persoană poate funcţiona şi ca deictic şi ca referent face ca acestea să angajeze în ultima instanţă şi corelaţia de personalitate, care îl opune pe *eu/ tu* lui *el*[11], ceea ce se traduce într-un sistem de opoziţii cu trei termeni.

Se ajunge astfel la următoarea relaţie: toate verbele personale pot avea a III-a formă; în schimb, nu toate care au a III-a formă pot să le aibă şi pe primele două. Afirmaţia că acestea din urmă au formă numai de persoana a III-a devine improprie prin contradicţia dintre formă şi sens: „Persoana a III-a are drept caracteristică şi funcţie constantă reprezentarea sub raportul formei înseşi a unui invariant non-personal şi nimic mai mult"[12].

3. Verbele personale sunt verbele care angajează deixisul personal.

Pentru celelalte, care au numai forma a III-a, gramaticienii români n-au evitat dificultatea. „Persoana a III-a constituie, în virtutea structurii sale, forma non-personală a flexiunii verbale (...) situaţia este identică atunci când persoana nu este desemnată şi anume în cazul expresiei numite impersonală. Regăsim aici problema impersonalelor, chestiune veche şi dezbatere sterilă, atâta timp cât suntem consecvenţi în confuzia persoanei cu subiectul"[13].

Au existat, în consecinţă, foarte multe denumiri: *impersonal, nepersonal, unipersonal, impersonale proprii, impersonale improprii, unipersonale prin formă şi impersonale prin întrebuinţare, unipersonale propriu-zise (statutare* sau *permanente), unipersonale prin întrebuinţare (condiţionate sintactic* sau *accidentale), statutar unipersonale, condiţionat unipersonale, unipersonale impersonale,*

Scanned with OKEN Scanner

nedeterminate în privința persoanei, avalente, impersonale prin conținut, impersonale ca formă[14], *impersonale absolute (apersonale), impersonale relative*[15]...

4. După cum se observă, criteriul formal nu funcționează singur. El trebuie pus, dar într-o manieră mai fermă, în acord cu aspectul semantic şi cu cel sintactic.

Verbele personale pot fi denumite, redundant, şi tripersonale, întrucât, cele care acceptă deixisul personal au, uneori, la forma a III-a, un agent persoană.

Celelalte însă sunt numite inadecvat unipersonale, din două motive. În primul rând, denumirea *unipersonal* nu are caracter distinctiv decât în raport cu prima grupă. În rest, se referă la verbe care, prin conținutul semantic şi prin comportamentul sintactic sunt foarte diferite. În al doilea rând, prefixul *uni-* afirmă că este vorba de o persoană, care, de fapt, din punct de vedere semantic, este exclusă.

Diferențierea trebuie făcută prin prefixe negative, ceea ce, în cele din urmă, se dovedeşte a fi o simplificare.

Există aşadar:

a). Verbe personale, care acceptă deixisul personal; unele dintre ele (*merg, mănânc*...) nu-l presupun în mod exclusiv;

b). Verbele nepersonale, care au agent nepersonal: *miaună, latră, mugeşte, ouă, guiță, pâlpâie, susură, germinează, izvorăşte...;*

c). Verbe şi expresii impersonale, care nu acceptă poziția sintactică subiect (nici subiect, nici subiectivă): *plouă, ninge, tună, fulgeră, geruieşte, viscoleşte...; se înserează, se întunecă, se înnoptează, se luminează, se crapă de ziuă...; se merge, se pleacă, se intră, se iese...; îmi pasă, îmi arde...; mi s-a luat, mi s-a urât...; îmi pare bine, îmi pare rău...*[16]

d). Verbe şi expresii impersonalizate, care, în mod obişnuit sunt personale (*eu zic, tu zici...; eu aud, tu auzi*...), dar care suportă transformarea de impersonalizare: *se zice, se aude*... Din punct de vedere sintactic, acestea cer subiectivă (*Se zice că va reveni*) şi uneori pot avea subiect: *Asta se zice despre tine.*

Această subclasă este destul de bine reprezentată: *se zice, se cade, se cuvine, se ştie..., îmi place, îmi vine, îmi convine; mi se cade, mi se pare, mi se cuvine...; mă miră, mă surprinde, mă interesează...; e bine, e rău, e uşor, e de mirare, e de înțeles...; urmează, rezultă, e, contează*...

Se întâlnesc două situații în care primează nu natura transformării, ci regimul sintactic. Astfel, deşi intranzitivele reflexivizate de tipul *se merge, se pleacă, se vine*... sunt impersonalizate, neavând obiect direct, nu pot genera prin transformare poziția agentivă. De aceea rămân în grupa impersonalelor. Altele, în schimb, deşi nu cunosc transformarea de impersonalizare (nu au forme personale: **eu rezult, *eu reies*...), au un comportament sintactic similar cu al celorlalte: *(asta)/ rezultă (că)*...

5. O astfel de clasificare a verbelor, utilizând un criteriu bazat deopotrivă pe semantica pronumelor-agent şi pe cea a verbelor, simplifică diversitatea terminologică din studiile anterioare, reuşind să cuprindă varietatea mare a verbelor româneşti.

Scanned with OKEN Scanner

NOTE

[1] Trandafir, 1973, p. 202;
[2] Wald, 1959, p.102;
[3] Benveniste, 2000, a, p. 239;
[4] Idem, p. 240;
[5] Idem, p. 241;
[6] Idem, p. 244;
[7] Irimia, 1997, p. 130;
[8] Benveniste, 2000, b, p. 218;
[9] Dubois, 1967, p. 187;
[10] Benveniste, 2000, b, p. 225;
[11] Ibidem;
[12] Idem, p. 221;
[13] Idem, p. 220;
[14] Trandafir, 1973, p. 206 – 213;
[15] Irimia, 1997, 130-131;
[16] Pană Dindelegan, 1994, p. 66 – 71.

BIBLIOGRAFIE

Benveniste, 2000, a – Émile Benveniste, *Natura pronumelor*, în *Probleme de lingvistică generală*, I, Bucureşti, Teora;

Benveniste, 2000, b – Émile Benveniste, *Structura relaţiilor de persoană în cazul verbului*, în *Probleme de lingvistică generală, I*, Bucureşti, Teora;

Dubois, 1967 – Jean Dubois, *Grammaire structurale du français: le verbe*, Paris, Larousse;

Irimia, 1997 – Dumitru Irimia, *Morfo-sintaxa verbului românesc*, Iaşi, Editura Universităţii;

Pană Dindelegan, 1994 – Gabriela Pană Dindelegan, *Teorie şi analiză gramaticală*, Bucureşti, Editura Coresi;

Trandafir, 1973 – Gheorghe D. Trandafir, *Categoriile gramaticale ale verbului în româna contemporană*, Craiova, Casa Corpului Didactic;

Wald, 1959 – Lucia Wald, *Aspecte ale progresului în evoluţia categoriilor gramaticale*, în *PLG, I*, Bucureşti, Editura Academiei.

CLASSIFICATION DES VERBES SELON LA PERSONNE

Résumé

La nouveauté de cette classification consiste dans le choix d'un critère où la notion *personnel* est définie pragmatiquement qu'appartenant seulement aux déictiques de la première et de la deuxième personne. Pour les autres sous-classes on a mêlé le critère sémantique au critère syntaxique, les dénominations désignant, par des préfixes négatifs, le caractère non-personnel.

Scanned with OKEN Scanner

CONSTRUCȚII REZULTATIVE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

IONUȚ GEANĂ
Masterand, *Facultatea de Litere*
Universitatea din București

1. Obiective

Lucrarea de față își propune să analizeze construcțiile rezultative din limba română, în accepțiunea în care circulă în gramaticile generative. Subiectul ne interesează deoarece există un comportament special în funcționarea limbilor, care permite interpretarea derivată a informațiilor oferite de o propoziție; mai precis, o secvență de tipul GN – V (– GN) – GPrep include, de fapt, două propoziții, cu diverse implicații la nivel semantic.

Prin construcție rezultativă vom înțelege acea structură în care o propoziție simplă încorporează două evenimente, cel de-al doilea eveniment fiind susceptibil a indica faptul că procesul primului eveniment are un punct final sau un rezultat; așadar, sunt structuri complexe care includ două părți, unde verbul primei părți exprimă mijlocul sau modul prin care se obține rezultatul exprimat în a doua parte a construcției. De exemplu, într-o propoziție de tipul *Ion a spart ceașca în bucăți*, GPrep *în bucăți* este punctul final/ rezultatul acțiunii verbului *a spart*; putem reformula astfel: *Ion a spart ceașca, drept urmare aceasta s-a transformat în bucăți*. La nivel sintactic, conceptul acoperă construcții diverse ca structură, ceea ce face greu de adoptat o descriere adecvată în care să se includă toate tiparele cu aceste construcții[1]. Reținem, ca trăsătură comună construcțiilor rezultative, ideea de punct final sau de rezultat al unui GPrep dintr-o secvență precum cea menționată mai sus.

Abordarea teoretică din prezenta lucrare o reprezintă așa-numita *gramatică a construcțiilor*. Vom avea în vedere diverse descrieri ale structurilor rezultative, cu implicațiile pe care le întâlnim la nivel sintactico-semantic, aspectual și actanțial. Vom propune diverse clasificări pentru construcțiile rezultative, în funcție de aceste coordonate. În cele din urmă, vom urmări productivitatea acestor construcții în limba română și vom remarca faptul că putem vorbi despre o familie de construcții.

2. Construcții „rezultative" în limba română

2.1. *Cadrul teoretic*

Abordarea teoretică o va reprezenta o *gramatică a construcțiilor*. Perspectiva gramaticii construcțiilor presupune că (cf. Goldberg & Jackendoff 2004:532–3): *a.* există o tranziție a fenomenelor gramaticale de la caracterul integral general la cel integral idiosincratic; *b.* toate elementele acestei tranziții sunt formulate într-un cadru comun, de la trăsăturile cele mai particulare, cum ar fi cuvintele, la trăsăturile cele mai generale, cum ar fi principiile de poziționare a verbului etc., între care există

foarte multe subregularităţi; *c.* mai precis, nu există o distincţie de principiu între 'lexicon' şi 'reguli'; la nivelul sintaxei grupurilor, elementele sintactice sunt legate într-o manieră convenţională şi parţial bazată pe idiosincrazie, fenomen ce desemnează CONSTRUCŢII.

Construcţia, în concepţia adoptată, înseamnă orice pereche de formă şi funcţie; aşadar, cuvintele şi morfemele sunt tot construcţii. În plus, regularităţile existente (foarte frecvente) între formă şi sens sunt considerate construcţii, chiar dacă au caracter integral compoziţional (Goldberg & Jackendoff 2004:533). Diferenţa dintre abordarea gramaticii construcţiilor şi cea tradiţională lexicalistă rezidă în faptul că gramaticile lexicaliste considerau proeminent rolul cuvintelor (mai ales rolul centrelor lexicale) de a determina tipare. Gramatica construcţiilor susţine că vocabularul mental include aceste tipare, care au sau nu au specificaţii morfologice în lexicon. Ca inovaţie a acestui tip de gramatică, structura complementului nu este determinată exclusiv de verb (cum susţin gramaticile lexicale sau unele variante de gramatici generative), ci de efectul cumulat al verbului şi al construcţiei.

2.2. *Tipare cu structuri rezultative*

Structurile rezultative prezintă un grad mare de variaţie la nivel sintactico-semantic. Se poate vorbi despre o familie de rezultative, în cadrul căreia există diferenţe manifestate la diverse niveluri (de exemplu, gradul de productivitate).

În cadrul construcţiilor rezultative, este foarte important să se identifice grupul rezultativ (denumit, în continuare, GR). Spre deosebire de limba engleză, care are şi tipare cu GR realizate prin GAdj (structura există şi în limba coreeană)[2], româna are doar tipare de GR realizate prin GPrep (Unele exemple cu GR=GAdj sunt considerate de unii vorbitori de română gramaticale). GR ocupă poziţia unui argument verbal şi, după cum sugerează şi denumirea, indică rezultate şi nu va fi confundat cu un adjunct. Kim & Maling 1997[3] consideră că structurile rezultative nu sunt compatibile cu verbe care au mai mult de un argument intern, deoarece grila tematică a verbului matrice se restructurează radical; verbul devine monotranzitiv şi subcategorizează o singură poziţie de obiect, posibil sub forma unui predicat complex.

Goldberg & Jackendoff 2004 propun o clasificare a GR astfel: dacă GR urmează imediat după verb, atunci avem de-a face cu rezultative intranzitive:

1. *Ion a plecat din cameră.* (GR = GPrep)

Dacă GR urmează după un obiect, atunci vorbim despre rezultative tranzitive:

2. *a) Ion a spart ceaşca în bucăţi.* (GR = GPrep)
   b) Ana a rupt pâinea în două. (GR = GPrep)

În cazul rezultativelor tranzitive, s-a susţinut mult timp ideea unei restricţii din partea obiectului direct[4]. Totuşi, restricţia poate fi exercitată şi de subiect, aşa cum au demonstrat cercetările ulterioare[5], dacă avem în vedere exemple precum:

3. *a) Ion a urmat drumul înspre pădure.*
   b) Dan a urmat dâra de sânge până la sursă.
   c) Bogdan dansează mazurca prin cameră.

Scanned with OKEN Scanner

Mai există o categorie, diferită de cele enunțate mai sus. Ne referim la verbele care denumesc diferite tipuri de emiteri (corporale, substanțe) sau verbe de ingestie (*a mânca, a bea*); în aceste situații, entitatea în mișcare nu este lexicalizată, ea este un argument implicit al verbului:

4. *a) Dan scuipă/ urinează/ strănută/ tușește pe fereastră.*
   b) Andrei a băut de la țeavă.

2.3. *Semantica structurilor rezultative*

Pentru a putea înțelege semantica rezultativelor, este necesar să facem o delimitare în structura evenimențială. Astfel, vom identifica (cf. Goldberg & Jackendoff 2004:538) *subevenimentul verbal* și *subevenimenul construcției*, între care se stabilesc, bineînțeles, diverse relații. Pentru majoritatea construcțiilor rezultative, relația care se stabilește între cele două subevenimente este următoarea: subevenimentul verbal arată modul, intermediul, mijlocul prin care are loc subevenimentul construcției.

În lingvistica anglo-americană, sunt identificate rezultative care indică proprietăți (inexistente în limba română, dar care pun unele probleme de traducere). Acestea sunt de tipul GN – V (– GN) – GAdj, unde GAdj reprezintă o schimbare de stare, iar verbul nu este cauzativ. Pe lângă acestea, identificăm rezultativele care indică parcursul (existente și în română), unde vom analiza următoarele două exemple:

5. *a) Ion a urmat drumul înspre pădure.*
   b) Dan a urmat dâra de sânge până la sursă.

Vom observa pe *Ion* drept gazdă (subiect), care parcurge un drum ce are ca punct final *pădurea* sau avem drept gazdă pe *Dan* (subiect), care parcurge un drum ce are ca punct final *sursa dârei de sânge*. Pentru acest tipar cu rezultative care indică parcursul, gazda poate fi și un obiect intern: *Ion a scuipat pe geam*. În această situație, observăm că avem drept gazdă *scuipatul* (ca obiect intern al verbului *a scuipa*), care parcurge un traseu, ieșind pe fereastră.

Pentru aceeași clasă de rezultative care indică parcursul, identificăm rezultative noncauzative și cauzative. Când gazda construcției este subiectul propoziției, subevenimentul construcției reprezintă o schimbare a poziției. Când gazda este un obiect direct, subevenimentul construcției constă în aceea că subiectul cauzează/ face ca respectiva gazdă să facă ceea ce face. Vom reprezenta astfel:

6. a) Rezultative noncauzative (*Mingea s-a rostogolit la vale*)

Sintaxă: GN_1 V $GPrep_2$

Semantică: X_1 SE DUCE $Parcurs_2$

INTERMEDIU: [SUBEVENIMENTUL VERBAL]

b) Rezultative cauzative (*Ion a rostogolit mingea la vale*)

Sintaxă: GN_1 V GN_2 $GPrep_3$

Semantică: X_1 FACE CA [Y_2 SĂ SE DUCĂ $Parcurs_3$]

INTERMEDIU: [SUBEVENIMENTUL VERBAL]

(Goldberg & Jackendoff 2004:539)

Scanned with OKEN Scanner

O subclasă cu rezultative intranzitive care indică parcursul sunt construite cu verbe de emisie de sunete (Levin & Rappaport Hovav 1990[6]), ca în exemplele de mai jos:

7. *a) Camionul hurducăia prin tunel.*
   b) Vagonul scârțâia pe șine.

Semantica acestor construcții nu este paralelă cu cea din *Mingea s-a rostogolit la vale*. În situațiile de mai sus, mișcarea/ deplasarea face ca sunetul să fie emis. Deși avem aceeași structură sintactică și aceleași două subevenimente, vom adapta (6a) astfel:

8. Rezultative care indică parcursul cu emisie de sunete (*Vagonul scârțâia pe șine*)

Sintaxă: GN_1 V $GPrep_2$

Semantics: X_1 SE DUCE $Parcurs_2$

REZULTAT: [SUBEVENIMENTUL VERBAL: X_1 EMITE SUNET]

(Goldberg & Jackendoff 2004:541)

O altă subclasă, mai puțin numeroasă, este aceea a rezultativelor care indică dispariții. Se vor avea în vedere construcții precum:

9. *Vrăjitoarea s-a evaporat în pădure.*

Exemplul de mai sus va trebui înțeles nu ca *Vrăjitoarea s-a dus în pădure evaporându-se*, ci *Vrăjitoarea s-a dus în pădure și, drept urmare, s-a evaporat.*

Așadar, ultimele două subclase de rezultative, respectiv cele cu emiteri de sunete și cele care indică dispariții, nu implică o relație de intermediere, ci, mai degrabă, un rezultat ca relație între cele două subevenimente.

Din punctul de vedere al proprietăților aspectuale, identificăm, pentru limba română, rezultative telice, atelice și statice. Întâlnim rezultative telice în propoziții precum:

10. *a) Ion a intrat în peșteră (*ore în șir).* (la citire nonrepetitivă)
    *b) Dan l-a împins pe Gelu de pe canapea (*ore în șir).* (la citire nonrepetitivă)

Pe lângă acestea, întâlnim și rezultative atelice:

11. *Ion a plutit în josul râului (ore în șir).* (nonrepetitiv)

Sunt frecvente și construcțiile cu rezultative statice. Acestea au aceeași structură sintactică și aceleași proprietăți actanțiale ca rezultativele care indică parcursul:

12. *a) Drumul șerpuia în josul dealului.*
    b) Funia s-a întins pe ax.
    c) Greutățile au întins funia pe ax.

Statutul aspectual al subevenimentului construcției este mai puțin previzibil în comparație cu aspectul verbului. Relația dintre cele două subevenimente poate fi simplă sau complexă[7]:

- cauza concomitentă cu efectul: *Ion a împins mingea la deal = Ion a făcut ca mingea să se ducă la deal împingând-o.*

Scanned with OKEN Scanner

- cauza se suprapune cu începutul efectului: *Ion a împins vaza pe podea = Ion a făcut ca vaza să cadă pe podea împingând-o.*
- cauza precedă integral efectul: *Ion s-a îmbolnăvit de la ciuperci = Ion s-a îmbolnăvit marți de la ciupercile mâncate luni.*

Pentru a putea vorbi de o construcție rezultativă, trebuie ca toți actanții verbului și toate argumentele sintactice ale construcției să fie lexicalizate/ exprimate (Goldberg & Jackendoff 2004:547).

Totodată, trebuie respectat principiul coerenței semantice, respectiv cele două subevenimente trebuie să fie compatibile din punct de vedere semantic (Goldberg & Jackendoff 2004:550).

2.4. *Alte tipuri de construcții rezultative*

Goldberg & Jackendoff 2004 identifică o serie de construcții rezultative a căror gazdă nu este subiectul propoziției, ci obiectul acesteia:

- obiectul determină mișcarea/ deplasarea subiectului, fie prin deplasarea sa, fie prin urmele pe care le lasă:

13. *a) Ion l-a urmărit pe hoț prin bibliotecă.* (deplasarea hoțului determină parcursul lui Ion)
    b) Ion a urmărit dâra de sânge până la sursă. (urma lăsată de sânge determină parcursul lui Ion)
    c) Ion a urmat indiciile până la casa bântuită. (distribuția indiciilor determină parcursul lui Ion)

- obiectul poate fi mijlocul de transport:

    d) Ion a luat trenul până la Iași.
    e) Ioana a luat avionul până la Oradea.

Particularitatea acestor construcții constă în faptul că, deși sunt tranzitive, nu sunt cauzative (spre deosebire de cazurile de mai sus), ceea ce sporește gradul de eterogenitate a acestei familii de construcții.

Un alt caz aparte de rezultative întâlnim în exemplele:

14. *a) Ana dansa mazurca prin cameră.*
    b) Ion făcea salturi prin mulțime.

În aceste situații, verbul și obiectul formează un predicat complex. Obiectul direct nu este unul propriu-zis, demonstrabil prin faptul că, prin pasivizare, construcțiile devin nongramaticale (**Mazurca era dansată de Ana prin cameră*, **Salturile erau făcute de Ion prin mulțime*). Mai mult, întâlnim și situații în care obiectul nu este exprimat, dar inclus semantic în matricea verbului:

15. *Ioana valsa prin cameră.* (unde verbul *a valsa = a dansa vals*)

Un caz suplimentar identificat de Goldberg & Jackendoff 2004 se referă la construcțiile a căror gazdă este un obiect intern (deci nu este lexicalizat):

16. *a) Ion a scuipat/ urinat/ tușit/ strănutat pe fereastră.*
    b) Ion a mâncat de pe jos.
    c) Ion a băut de la țeavă.

Scanned with OKEN Scanner

Aceste cazuri sunt speciale deoarece, aşa cum am menţionat mai sus, rezultativul cere obligatoriu prezenţa tuturor actanţilor (gazda trebuie să fie lexicalizată).

2.5. *Productivitatea construcţiilor rezultative*

După cum am demonstrat, există o mare varietate de tipuri de construcţii rezultative, fiecare cu grade diferite de productivitate. Dintre acestea, cel mai des întâlnite par a fi rezultativele spaţiale. Fiecare GPrep care indică parcursul poate fi GR. GR poate fi telic (20a) sau atelic (20b), complex (21a) sau simplu (21b), orientat spre ţintă (22a) sau spre sursă (22b):

20.a) Ana a fugit în cameră/ b) Ana a fugit înspre cameră.
21.a) Ana a fugit pe scări, în josul holului./ b) Ana a fugit din cameră.
22.a) Ana a fugit la râu./ b) Ana a fugit de la râu.

Rezultativele care indică schimbarea proprietăţii (unde româna are doar realizări lexicale) sunt mai puţin frecvente, comparativ cu cele spaţiale. Deşi există un grad mare de eterogenitate a familiei de construcţii rezultative, nu putem susţine faptul că aceste construcţii prezintă un grad mare de productivitate. Ele sunt, mai degrabă, parţial, dar nu integral, productive.

3. Concluzii

Am observat că, dacă întâlnim o secvenţă de tipul GN – V (– GN) – PP, nu putem prevedea ce fel de construcţie este. Din acest motiv, vom consideră că ne aflăm în faţa unei familii de construcţii, asemănătoare (împart unele proprietăţi), dar nu identice, în ceea ce priveşte sintaxa şi semantica lor. Am observat că o construcţie rezultativă este compatibilă numai cu verbele care au cel mult un argument intern (Kim & Maling 1997).

Am identificat unele tipare cu caracter mai general, pe care le redăm, actualizate, mai jos (cf. Goldberg & Jackendoff 2004:563):

23.a) Rezultative noncauzative care indică parcursul (construcţii intranzitive: *Mingea s-a rostogolit la vale, Camionul hurducăia prin tunel*)

Sintaxă: GN_1 V $GPrep_2$

Semantică: X_1 SE DUCE $Parcurs_2$

i. INTERMEDIU: [SUBEVENIMENTUL VERBAL]
ii. REZULTAT: [SUBEVENIMENTUL VERBAL: X EMITE SUNET]
iii. REZULTAT: [SUBEVENIMENTUL VERBAL: X DISPARE]

b) Rezultative cauzative care indică parcursul (construcţii tranzitive: *Ion a rostogolit mingea la vale*)

Sintaxă: GN_1 V GN_2 $GPrep_3$

Semantică: X_1 FACE CA [Y_2 SE DUCE $Parcurs_3$]
INTERMEDIU: [SUBEVENIMENTUL VERBAL]

În plus faţă de aceste situaţii, au fost identificate cazurile de sub (14-15), (16), (17), care reprezintă membri specializaţi ai familiei rezultativelor. În termeni generali,

Scanned with OKEN Scanner

construcţiile rezultative se află la interfaţa sintaxă-semantică a subcazurilor de la (23a,b). Construcţiile susceptibile de a fi rezultative sunt trecute prin filtrul lexicalizării tuturor argumentelor şi prin principiul coerenţei semantice. Aceste criterii sunt necesare pentru a putea delimita, cel puţin în linii mari, construcţiile rezultative de alte tipuri de construcţii.

Am observat că sintaxa şi semantica construcţiei rezultative explică posibilele relaţii temporale dintre subevenimentul verbal şi cel al construcţiei. Majoritatea proprietăţilor de distribuţie a construcţiilor rezultative pot fi explicate prin semantica subevenimentului verbal, prin semantica subevenimentului construcţiei, precum şi prin relaţia semantică dintre cele două subevenimente.

Deşi au fost identificate multe situaţii, clasa îşi poate găsi oricând noi membri, iar, dintre cazurile deja menţionate, unele prezintă incertitudini. Gradul de productivitate variază în funcţie de diverşi factori. Unele subclase au exemple puţine, cu toate acestea continuăm să le considerăm rezultative prin comparaţiile sintactice şi semantice cu alte subclase.

În concluzie, construcţiile rezultative reprezintă un subiect demn de menţionat şi detaliat. Am observat că există mai multe subclase cu rezultative, motiv pentru care putem vorbi de o familie de construcţii, care împărtăşesc unele proprietăţi semantice şi sintactice.

NOTE :

[1] Celle, A. 2003. Constructions résultatives et identification du résultat. În *Volume 21 n°1: L'Identification - décembre 2003, Actes du Colloque de linguistique Nice 26-27/09/2003*. Sursa: http://revel.unice.fr/cycnos/document.html?id=12

[2] Wechsler, S. & B. Noh. 2001. On Resultative Predicates and Clauses: Parallels Between Korean and English. *Language* 23: 391-423.

[3] Kim, S. & J. Maling. 1997. *A Cross-Linguistic Perspective on Resultative Formation*. Sursa: http://uts.cc.utexas.edu/~tls/97tls/kim.html

[4] Levin, B. & M. Rappaport Hovav. 1995. *Unaccusativity. At the Syntax-Lexical Semantics Interface*, Cambridge, MIT Press.

[5] Rappaport Hovav, M. & B. Levin. 2001. 'An Event Structure Account of English Resultatives'. *Language* 77:766-797.

[6] Levin, B. & M. Rappaport Hovav. 1990. Wiping the Slate Clean: A Lexical Semantic Exploration. *Cognition*. 41: 123-55.

[7] Levin, B & M. Rappaport Hovav. 2002. The Semantic Determinants of Argument Expression: A View from the English Resultative Construction. În J. Guéron & J. Lecarme (editori), *The Syntax of Time*, MIT Press, Cambridge, MA.

LUCRĂRI CONSULTATE

1. Celle, A. 2003. Constructions résultatives et identification du résultat. În *Volume 21 n°1: L'Identification - décembre 2003, Actes du Colloque de linguistique Nice 26-27/09/2003*. Sursa: http://revel.unice.fr/cycnos/document.html?id=12
2. Goldberg, A. & R. Jackendoff 2004. The English resultative as a family of constructions. *Language* 80:532-568.

Scanned with OKEN Scanner

3. Kim, S. & J. Maling. 1997. *A Cross-Linguistic Perspective on Resultative Formation.* Sursa: http://uts.cc.utexas.edu/~tls/97tls/kim.html
4. Levin, B. & M. Rappaport Hovav. 1990. Wiping the Slate Clean: A Lexical Semantic Exploration. *Cognition.* 41: 123-55.
5. Levin, B. & M. Rappaport Hovav. 1995. *Unaccusativity. At the Syntax-Lexical Semantics Interface,* Cambridge, MIT Press.
6. Levin, B & M. Rappaport Hovav. 2002. The Semantic Determinants of Argument Expression: A View from the English Resultative Construction. În J. Guéron & J. Lecarme (editori), *The Syntax of Time*, MIT Press, Cambridge, MA.
7. Rappaport Hovav, M. & B. Levin. 2001. An Event Structure Account of English Resultatives. *Language* 77:766-797.
8. Wechsler, S. & B. Noh. 2001. On Resultative Predicates and Clauses: Parallels Between Korean and English. *Language* 23: 391-423.

RESULTATIVE CONSTRUCTIONS IN ROMANIAN

Abstract

This paper proposes an analysis of the resultative constructions in Romanian, from the perspective of Construction Grammar. We have taken into account issues related to the syntax-semantics interface, to aspect and to the argument structure. Several patterns of Romanian resultatives have been identified, described and classified (according to different criteria), proving thus the existence of a family of constructions. The key to identifying the resultatives lays in the semantics of the constructions, a simple sequence like DP – V (–DP) – PP shows in D-structure a great deal of complexity. The degree of productivity varies according to the context and to the type of resultative used.

Scanned with OKEN Scanner

VALENȚE PARTICULARE ALE DEICTICITĂȚII ÎN LIMBA ROMÂNĂ

ANGELICA HOBJILĂ
Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Iaşi

1. Coordonate teoretice ale deicticităţii în limba română

Deicticitatea – delimitare conceptuală

Procesul comunicării interumane se caracterizează, din perspectiva implicaţiilor sale contextuale, personale, relaţional-interpersonale, cotextuale etc., printr-o serie de trăsături care îl unicizează în cadrul sistemului comunicativ general: subiectivitate, intersubiectivitate, principiul economiei, expresivitate, contextualizare etc.

Derivând din (inter)subiectivitate (generatoare, în anumite situaţii, de ambiguitate) şi din principiul economiei în comunicare, **deicticitatea** se constituie într-o categorie aparte, actualizată la nivelul vorbirii (valorificând, însă, şi elemente din sistemul limbii), care implică, pe de o parte, ancorarea mesajului (cu valenţele sale verbale şi extraverbale) într-o anumită situaţie de comunicare (într-un anumit context/ cotext comunicativ) şi, pe de altă parte, tendinţa manifestată, în principiu, de către locutor de a facilita (prin diferite elemente auxiliare) decodarea mesajului de către interlocutor, în condiţiile în care aceasta nu se realizează conform intenţiei comunicative iniţiale.

Deicticitatea este concretizată, aşadar, la nivelul conţinutului, în variaţia referentului după contextul/ cotextul comunicativ (locutor, interlocutor, elemente spaţio-temporale, relaţii interpersonale etc.), iar la nivelul formei – în:

- ***cuvinte deictice*** (de tipul *eu, tu, aici, acum* etc.);
- ***deictice-flectiv*** – desinenţe pentru persoană/ număr, sufixe pentru timp (remarcăm, în acest caz, relaţionarea dintre categoria **deicticităţii** şi categoriile gramaticale de persoană, număr şi timp);
- ***particule deictice*** (de tipul *-şi* din *acuşi*, *-a* din *acuma* etc.).

Ca premisă de lucru în analiza **deicticităţii** din limba română, definim **deicticele** drept acele elemente care – prin raportarea ***sensului integrativ***[1] (ce-şi subsumează *sensul lexical, sensul gramatical, sensul instrucţional/ procedural* şi *sensul stilistic*) care le caracterizează (în măsură diferită, de la caz la caz) la contextul/ cotextul comunicativ – au capacitatea de a individualiza un anumit referent dintr-o situaţie de comunicare dată sau construită şi, eventual, de a dezambiguiza o componentă a mesajului sau mesajul ca întreg, astfel încât acestea să fie decodate de către interlocutor în conformitate cu intenţia comunicativă a locutorului.

Scanned with OKEN Scanner

Valenţe ale deicticităţii în limba română

1.2.1. *Din perspectiva opoziţiei verbal – extraverbal*, reperabilă, în principiu, în situaţiile de comunicare specifice actualizării limbii vorbite, se poate realiza distincţia între trei **tipuri de deicticitate**:

(a) deicticitatea verbală – reprezentată prin deictice propriu-zise (cuvinte deictice) şi prin deictice segmentale (desinenţe concrete/ abstracte, sufixe şi particule deictice):

„domnu doctor, accidentatu care-a venit ***ieri-aicea***...o să/ scape?" (*Muntenia II*, 49-14/15) – prin deicticele adverbiale ***ieri*** şi ***aicea*** se trimite către ziua anterioară celei în care se realizează comunicarea şi către locul actului comunicativ (actualizate în alte situaţii de comunicare, aceleaşi forme adverbiale ar individualiza alte repere spaţio-temporale);

„staţi nitel că mergØ ***eu*** cu ***dumneavoastră***" (*Muntenia I*, 43-25) – deicticul desinenţial ***-ţi*** şi cel pronominal de politeţe ***dumneavoastră*** au rolul de a trimite către interlocutorul din situaţia de comunicare respectivă, iar deicticul pronominal propriu-zis ***eu*** (corelat cu deicticul desinenţial abstract Ø) individualizează locutorul mesajului;

(b) deicticitatea extraverbală – concretizată în gesturi indicative, în unele cazuri şi în direcţia privirii locutorului, cu rol de a facilita decodarea mesajului de către interlocutor, în condiţiile în care aceasta se realizează cu eventuale disfuncţionalităţi doar prin valorificarea registrului verbal al comunicării:

„[Ce faci...?] – *Anchetatorul îi sugerează, prin gest, cum se tipăreşte mămăliga.*" (*Moldova. Bucovina II*, 58-5);

„uite-a venit maşina [*Subiectul vede prin fereastră microbuzul cercetătorilor.*]" (*Muntenia II*, 10-22);

(c) deicticitatea mixtă, cumulând aspecte ale primelor două tipuri de deicticitate, în cadrul a ceea ce literatura de specialitate prezintă prin sintagma terminologică „sintaxă mixtă"[2]:

„ş-a luat...casca din cap ş-a pus-o **aşa** [*Gest cu mâna: arată cum a pus casca jos]* pe iarbă" (*Muntenia I*, 12-16) – în condiţiile în care deicticul modal ***aşa*** ar putea trimite către referenţi diferiţi în situaţia de comunicare respectivă, mesajul este dezambiguizat, pentru interlocutor, prin gestul indicativ al locutorului şi prin structura nominală ulterioară (pe iarbă);

„Ieti dintr-/ ***asta*** [*arată spre o pereche de pantofi care au talpă de tipul respectiv*]" (*Moldova istorică*, 271-17/18) – deicticul demonstrativ de apropiere ***asta*** este corelat cu un gest indicativ care are rolul de a individualiza, pe baza similarităţii, un anumit tip de referent;

„mi-a atins/ ***aicea*** [*Gest, arătând unde, la deget.*] la nerv deasupra." (*Moldova. Bucovina II*, 60-13/14) – referentul spaţial vizat prin mesaj este unicizat prin valorificarea a trei elemente: deicticul verbal ***aicea***, deicticul extraverbal reprezentat de gestul indicativ şi construcţia cotextuală explicativă ulterioară (la nerv deasupra).

1.2.2. *Prin raportare la diferitele valenţe (lexico-semantice, gramaticale, instrucţional/ procedurale, stilistice) ale* ***sensului integrativ*** şi la preponderenţa – în

Scanned with OKEN Scanner

etapa inițială a decodării mesajului – a uneia dintre acestea, se operează distincția între următoarele **variante ale deicticității**:

(a) deicticitatea preponderent semantică – valorificând cu precădere valența lexical-semantică a sensului integrativ al elementelor deictice actualizate în cadrul unui mesaj, într-o anumită situație de comunicare:

„...la ***sora*** lu ***mămica***..." (*Moldova. Bucovina II*, 13-2) – preponderentă este, în acest caz, raportarea la contextul relațional, prin prisma gradelor de rudenie actualizate prin trăsăturile semice ale celor două deictice verbale (***sora*** și ***mămica***), care individualizează un anumit referent din situația de comunicare respectivă (punctul terminus al decodării constituindu-l locutorul mesajului);

„nu mă durea p-***aici*** [Gest arătând cu mâna la abdomen]" (*Muntenia I*, 42-10) – trăsătura semică [+ spațial] este decodată inițial de către interlocutor, relaționată ulterior cu gestul indicativ;

(b) deicticitatea preponderent morfologică – având ca punct de plecare sensul gramatical al deicticelor:

„ș-aveam oameni mai în...mai în vârstă, ca de etatea/ ***mea***" (*Muntenia II*, 36-2/3) – momentul realizării acțiunii este indicat prin sufixul temporal **-ea**, în timp ce deicticul desinențial ***-m*** (prin categoriile gramaticale de persoană și număr: persoana întâi, numărul singular) și cel adjectival pronominal posesiv ***mea*** (prin informația gramaticală determinativă de tip posesie) trimit către locutorul mesajului;

„spălØ ceaunu.." (*Moldova. Bucovina I*, 46-4) – desinența abstractă **Ø** este un „indice" al locutorului;

(c) deicticitatea preponderent sintactică – anaforică/ cataforică:

„mă duc c-avea ***ăsta*** porumb Petre-al/ Rusoaici, ginerele lu Coinac" (*Muntenia II*, 24-19-20) – deicticul demonstrativ ***ăsta*** este relaționat cu un element al cotextului ulterior, sintagma Petre-al/ Rusoaici, ginerele lu Coinac (apoziție);

„se duce la doctorița Legănuș la Coțofănești; ***acolo*** spune..." (*Moldova. Bucovina II*, 75-5) – deicticul spațial ***acolo*** este raportat la cotextul anterior la doctorița Legănuș la Coțofănești (un tip particular de apoziție – inversă);

(d) deicticitatea preponderent stilistică – asociată unui anumit registru al comunicării (cel mai frecvent, distincția este între limba literară și cea populară):

„***acuma*** începe" (*Muntenia II*, 9-6);

„ne-am adăpostit *acolo-**șa***" (*Moldova. Bucovina II*, 13-22).

1.2.3. *Prin prisma opoziției **cotext/ context***, poate fi realizată distincția între:

(a) deicticitatea cotextuală – caracterizată prin raportarea la cotextul comunicativ:

„La guvern voi propune un **lucru**: să se accepte o cotă defalcată din impozitul pe salariu sau din bugetul de stat mai mare pentru localități care au cota șomajului ridicată." (P8/AMM[3], 208-210) – substantivul *lucru* este relaționat cu elementul ulterior aparținând cotextului comunicativ din situația de comunicare respectivă;

(b) deicticitatea contextuală – reperabilă prin raportarea la contextul comunicativ:

Scanned with OKEN Scanner

„*aici* se încheie principala ediție Infonova" (*Moldova istorică*, 72-186) – deicticul adverbial *aici* (spațial, în principiu, indicând locul în care are loc transmiterea mesajului de către locutor) capătă, prin raportare la contextul în care se realizează comunicarea, valență temporală (trimițând către momentul încheierii emisiunii).

2. Repere semantico-pragmatice în analiza substantivelor *lucru, chestie/ chestiune, problemă, treabă* sau despre un alt tip de deicticitate

Literatura de specialitate prezintă, în general, substantive de tipul *lucru, chestie, problemă, tip, individ* etc. într-o așa-numită clasă a cuvintelor passe-partout – „cuvinte cu un înalt grad de generalitate, care acoperă doar o parte redusă din trăsăturile semice ale referentului în cauză", caracterizându-se, astfel, prin „reducerea la maxim a preciziei semantice, combinată cu lărgirea la maxim a câmpului de semnificați". „Gradul ridicat de imprecizie semantică a cuvintelor passe-partout poate fi redus, dacă nu chiar eliminat, prin raportarea la contextul lingvistic și extralingvistic. Sintagmatica discursului poate dezambiguiza conținutul lexemului în cauză, deși la nivel paradigmatic referentul său rămâne la fel de imprecis. Ca posibilitate de a acoperi uneori referenți foarte diferiți, cuvintele passe-partout se apropie de situația cuvintelor polisemantice, cu deosebirea că, în cazul cuvintelor polisemantice, sensurile avute în vedere există în limbă, pe când în cazul cuvintelor passe-partout, ele se selectează contextual în vorbire."[4]

Se poate vorbi de o **deicticitate secundară**[5] **(cotextuală)**, semantică (prin prisma unei constante semantice actualizate în mod diferit de la caz la caz) și sintactică (din perspectiva relaționării cu o sintagmă din cotextul anterior sau ulterior).

În condițiile în care admitem asocierea **deicticității** și cu raportarea la cotext (nu doar la context, ca în cele mai multe dintre lucrările din literatura de specialitate), considerăm posibilă încadrarea unor elemente verbale de tipul *lucru, problemă, chestie* etc. într-o clasă de așa-numite **deictice semantice con-/cotextual-pragmatice**, având și valențe stilistice (reperabile în însăși alegerea unuia dintre termenii acestei clase într-o anumită situație de comunicare: într-o conversație (semi)oficială, se optează pentru cuvântul *problemă* vs. într-o conversație între prieteni – se poate valorifica termenul *chestie*, cu varianta *chestiune*).

Aceste elemente s-ar plasa, astfel, la limita dintre deicticitatea propriu-zisă și contextualitate/ cotextualitate, afirmație care poate fi susținută și prin construcții paralele de tipul:

Am în vedere un **lucru**:...../ Am în vedere **aceasta**:.....

Este o **problemă** discutabilă./ **Asta**-i discutabil.

E o **chestie** de principiu./ E o **problemă** de principiu./ **Aceasta** ține de principiu.

În ceea ce privește sensul integrativ, pe care l-am considerat drept premisă în studiul deicticelor propriu-zise, acesta poate fi reperat și în cazul substantivelor de tipul *chestie, lucru, problemă* etc., care au o constantă rezumativă inanimată [aspect, element], la nivel gramatical – implică o raportare la „sintaxa" textului, instrucțional/

Scanned with OKEN Scanner

procedural – îl ghidează pe interlocutor spre identificarea unui anumit referent, iar stilistic – apar, în principiu, diferenţe de registru.

Analizând diferite contexte de limbă română vorbită, am operat distincţia între trei tipuri de situaţii în care aceste elemente verbale sunt valorificate, diferenţiind, astfel:

(a) un tip de **elemente deictice semantice cotextual-pragmatice intraenunţiale** (relaţionate cu structuri anterioare/ ulterioare din cotextul comunicativ respectiv):

„Bine, că i-a mai cărat, **treaba** lui!" (P9/AT, 123);

„Este un **lucru** mai vechi, testat la noi, de-a tot da calificative" (P13/LB, 183);

Ar putea să fac-o **chestie**, ar putea s-o vând-acuma cu vreo patruzeci-patruzeci şi cinci de milioane" (P13/LB, 144);

„deşi deteriorările au loc în interiorul apartamentelor şi probabil de asta fac mofturi cei de la termoficare, însă, când este vorba de încălzirea unui întreg tronson, ei trebuie să-şi dea concursul, pe urmă vor recupera plata, dar trebuie să dea concursul pentru a repara imediat **situaţia**." (P11/AMM, 295-300);

(b) un tip de **elemente deictice semantice cotextual-pragmatice interenunţiale** (raportate, în principiu, la anumite structuri enunţiale anterioare):

„se termină totodată **problema** [divorţul, actualizat anterior în discuţie]" (P9/AT, 188-189);

„Este o **problemă** de perspectivă." [„mi-e teamă că **lucrurile** au să meargă tot aşa"] (P13/LB, 170);

„Deci a fost o **chestie** concertată" [felul cum s-a procedat] (P13/LB, 91-92);

(c) un tip de **elemente deictice semantice contextual-pragmatice** (asociate contextului comunicativ propriu-zis):

„Parc-aşa văd eu **situaţia** [*asta*]" (P6/LB, 155);

„având în vedere **situaţia** [*cele*] de anul trecut..." (P13/LB, 40);

„Eu nu pot să judec nişte **lucruri** [*aceasta*] fără să ştiu că..." (P16/AMM, 228) – pentru a sublinia corespondenţa care există între aceste elemente şi deicticele admise ca atare în literatura de specialitate (de exemplu, deicticele demonstrative), am asociat în contextele citate supra substantivele cercetate unor forme demonstrative: *asta, cele, aceasta.*

O situaţie aparte o constituie cea în care **aceste cuvinte sunt asociate adjectivelor pronominale demonstrative** care le determină:

„Contractul prevedea la ora zece să se închidă, să se stopeze întreaga activitate în zonă. Deci ei nu au făcut *acest* **lucru** ..." (P9/AMM, 174-178);

„pe aleea [...] care este înspre dumneavoastră, am discutat **problema** *asta* şi v-am spus" (P7/AMM, 57-58);

„Casa Sindicatelor, Casa Tineretului, nu? tot *aceeaşi* **chestie**" (P5/AMM, 23), putând fi acceptată, în contexte de acest tip, o aşa-numită **deicticitate graduală**.

Sintetizând, prin studiul de faţă s-a încercat depăşirea analizei preponderent semantice a cuvintelor passe-partout de tipul *lucru, chestie, problemă, fază* etc. şi relaţionarea ei cu **aspecte ale deicticităţii**, respectiv **ale con-/cotextualităţii** privite ca trăsături definitorii ale comunicării interumane.

Scanned with OKEN Scanner

Problema care se pune este până unde putem merge cu **deicticitatea**, pentru că la prima vedere substantivele vizate nu s-ar încadra în microsistemul deicticelor din limba română vorbită, acest lucru fiind explicat, într-o anumită măsură, şi prin faptul că nu în orice context/ cotext acestea sunt manifestări ale **deicticităţii**:

(a) **Prima chestiune** este...;

„**O a doua chestiune** este legată de faptul că ne grăbim să facem această modificare" (P16/AMM, 231-233);

„**A treia chestiune** este că mi se pare total incorect să dai pe seama consilierului faptul că nu eşti pregătit pentru zăpadă." (P16/AMM, 243-244) – situaţii în care structurile subliniate sunt reperabile ca **indici ai ordinii argumentative**;

(b) Are **o problemă** de rezolvat la matematică – context în care substantivul *problemă* nu mai are valoare de „passe-partout".

Considerăm, totuşi, că în anumite contexte, aceste substantive sunt un tip de **deictice semantice cotextual-pragmatice (inter- sau intraenunţiale) sau contextual-pragmatice**, în condiţiile în care au capacitatea de a „indica" referenţi diferiţi în situaţii diferite de comunicare, prin raportarea diferitelor valenţe ale sensului integrativ la elemente ale contextului/ cotextului comunicativ.

NOTE:

[1] Pentru nuanţări, vezi Hobjilă, 2003, p. 32-33, iar pentru alte aspecte ale teoriei deicticelor (care pot fi asociate interpretării date, în lucrarea de faţă, problematicii deicticităţii, în general, şi celei din limba română, în special) – Calude, 2002; Cruse, 2000; Fillmore, 1997; Ionescu-Ruxăndoiu, 1992/1993; Frenţiu, 2000.

[2] Vezi Slama-Cazacu, 1982, p. 211-224.

[3] Contextele notate astfel au fost valorificate în cadrul proiectului „Limba română vorbită în Moldova istorică" (vezi Bochmann-Dumbravă, 2002).

[4] Vezi Botoşineanu-Hobjilă, 2002, p. 149-158.

[5] Pentru un alt tip de deictice secundare, vezi Fonseca, 1994.

BIBLIOGRAFIE

- Botoşineanu, Luminiţa; Hobjilă, Angelica, *Fenomene lexico-semantice*, în Klaus Bochmann, Vasile Dumbravă (Ed.), *Limba română vorbită în Moldova istorică*, Volumul I, Leipzig, Leipziger Universitätsverlag, 2002, p. 149-158
- Calude, Andreea S., *The Role of Romanian Demonstratives in Various Types of Deixis*, Departement of Applied Language Studies and Linguistics The University of Auckland, Auckland, New Zealand, 2002
- Cruse, Alan, *Meaning in Language. An Introduction to Semantics and Pragmatics*, New York, Oxford University Press, 2000
- Fillmore, Charles J., *Lectures on Deixis*, CSLI Publication, Center for the Study of Language and Information Stanford, California, 1997
- Fonseca, Fernanda Irene, *Gramática e Pragmática. Estudos de Linguistica Gerale de Linguística Aplicada ao Ensino do Português*, Porto Editora, 1994
- Frenţiu, Luminiţa, *Notions of Pragmatics*, Timişoara, Tipografia Universităţii de Vest, 2000

Scanned with OKEN Scanner

- Hobjilă, Angelica, *Microsistemul deicticelor în limba română vorbită neliterară actuală*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2003
- Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, *Sugestii pentru interpretarea pragmatică a unor deictice în dacoromâna vorbită (I)*, în *„Studii şi cercetări lingvistice"*, XLIII, nr. 6, Bucureşti, 1992, p. 523-532
- Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, *Sugestii pentru interpretarea pragmatică a unor deictice în dacoromâna vorbită (II)*, în *„Studii şi cercetări lingvistice"*, XLIV, nr. 1, Bucureşti, 1993, p. 15-25
- Slama-Cazacu, Tatiana, *Structura dialogului: despre sintaxa dialogată*, în *„Studii şi cercetări lingvistice"*, Bucureşti, Editura Academiei, 3, mai-iunie 1982, p. 211-224

IZVOARE

- Klaus Bochmann, Vasile Dumbravă (Ed.), *Limba română vorbită în Moldova istorică. Texte* (vol.II), Leipzig, Leipziger Universitätsverlag 2000 [*Moldova istorică*]
- *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina. Texte dialectale*, vol. I, Partea I, Culese de Stelian Dumistrăcel şi publicate de Doina Hreapcă şi Ion-Horia Bîrleanu, Iaşi, Editura Academiei Române, 1993, p. 1-50 [*Moldova. Bucovina I*]
- *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina. Texte dialectale*, vol. I, Partea a II-a, Culese de Stelian Dumistrăcel şi publicate de Doina Hreapcă şi Ion-Horia Bîrleanu, Iaşi, Editura Academiei Române, 1995, p. 1-100 [*Moldova. Bucovina II*]
- *Texte dialectale. Muntenia. I*, Sub conducerea lui Boris Cazacu (de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe), Bucureşti, Editura Academiei, 1973, p. 1-50 [*Muntenia I*]
- *Texte dialectale. Muntenia. II*, Publicate sub redacţia lui Boris Cazacu (de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană şi Magdalena Vulpe), Bucureşti, Editura Academiei, 1975, p. 1-50 [*Muntenia II*]

VALENCES PARTICULIÈRES DE LA DÉICTICITÉ EN ROUMAIN

Résumé

Ce travail traite la catégorie de la déicticité en roumain, avec ses éléments marquants au niveau du contenu et au niveau de la forme aussi, par rapport à une classe spéciale d'éléments verbaux, présentés d'habitude, dans la littérature de spécialité, d'une autre perspective (prépondéremment sé-mantique) – il s'agit des noms *lucru, chestie/ chestiune, problemă, treabă* etc., qui peuvent être analysés du point de vue du „sens intégratif" (considéré comme prémise de travail dans la recherche des déictiques de la langue roumaine) en qualité de déictiques sémantiques co-/contextuels-pragmatiques.

Scanned with OKEN Scanner

APROXIMAREA PREDICAȚIEI VERBALE

SILVIA KRIEB STOIAN
Universitatea *Petrol-Gaze*
Ploieşti

1. Introducere

Dincolo de cazul în care aproximarea[1] este generată de simpla absență a informației exacte, există situații în care vorbitorul introduce operatori ai acesteia intenționat, controlat, urmărind strategii dintre cele mai variate, care duc la eficientizarea schimbului verbal.

Aproximarea, fiind o chestiune de intenție a vorbitorului, se subordonează modalizării. Atunci când aproximează predicația verbală, locutorul își exprimă de fapt atitudinea în legătură cu o întreagă secvență propozițională, mai exact, lipsa totală sau parțială de „angajare", de asumare a conținutului enunțului său.

Cuvinte sau sintagme precum *cred, consider, bănuiesc, probabil, cică, mi se pare că, se spune*, construcții coordonate disjunctiv etc. au ca rol evitarea angajării ferme a emițătorului în actul de vorbire pe care îl performează, ducând la atenuarea forței ilocuționare a enunțului. Ca strategie a politeții, vorbitorul protejează fața negativă fie a sa, fie a receptorului, de eventualele greşeli/ neînțelegeri la care s-ar ajunge în cazul în care cele spuse de el ar fi luate drept certitudini.

Aşa cum se observă, există o varietate de mijloace de aproximare a predicației verbale, ceea ce atestă ideea că la nivel pragmatic, barierele dintre clasele morfologice, precum şi cele dintre morfologie şi sintaxă dispar.

Exprimând atitudinea față de adevărul unei propoziții, gradul de certitudine pe care vorbitorul îl are cu privire la aserțiunea făcută, toate aceste elemente se subordonează modalității epistemice, în cele două variante ale sale:

- judecata modală propriu-zisă, adică evaluarea cognitivă a unei secvențe propoziționale;
- evidențialitatea, adică indicarea surselor cunoaşterii.

Pentru că decurg din raportarea la ceea ce este ştiut/ crezut într-un anumit moment de o persoană/ colectivitate, elementele pe care le vom menționa sunt fundamental subiective.

Lucrarea de față îşi propune o descriere a mijloacelor lingvistice de aproximare a predicației verbale şi totodată evidențierea principalelor strategii pe care aceasta le presupune în limba vorbită.

Studiul are la bază un corpus alcătuit din: *Interacțiunea verbală în limba română actuală* (coordonator – Liliana Ionescu-Ruxăndoiu), *Corpus de română vorbită. Eşantioane* (Laurenția Dascălu-Jinga), romanul *Dăruieşte-ți o zi de vacanță*, de Gabriela Adameşteanu, lucrări considerate reprezentative pentru limba vorbită, dar

Scanned with OKEN Scanner

şi o serie de ziare şi reviste contemporane, precum „Ziua", „Academia Caţavencu", „Formula As". În câteva cazuri, am recurs la construirea unor exemple, materialul consultat dovedindu-se a fi insuficient pentru ilustrarea unor situaţii cert existente în limbă.

2. Operatori ai aproximării predicaţiei verbale

Considerăm că predicaţia verbală poate fi „aproximată" prin două clase de elemente, variate din punct de vedere morfologic, dar toate supuse modalităţii epistemice, ceea ce întăreşte ideea că la nivel pragmatic barierele dintre clasele morfologice dispar. Numim cele două clase:

- Clasa I – a elementelor de evaluare cognitivă;
- Clasa a II-a – a elementelor citaţionale.

Aşa cum precizam şi în introducere, acestea (atât cele din clasa I, cât şi cele din clasa a II-a) transpun poziţia pe care locutorul o are faţă de adevărul propoziţiei enunţate.

2.1. Clasa elementelor de evaluare cognitivă

Din punct de vedere semantic, operatorii din această clasă exprimă rezultatul unor procese cognitive sau perceptive şi presupun includerea vorbitorului în grupul celor care formulează opinia.

În această categorie intră:

a) Verbe şi locuţiuni verbale „de cunoaştere" (incluzând percepţia)[2], care actualizează trăsătura non-factivităţii*: a crede, a considera, a presupune, a bănui, a părea* (în construcţia relativizată *mi se pare că* sau în construcţia impersonală *se pare că*), *a şti* (la formă negativă şi urmat de conjuncţia *dacă*), *a fi de părere* (*că*), *a avea impresia* (*că*) etc.:

- Au, *cred*, mai puţină importanţă speculaţiile (inevitabile) pe care le fac oamenii de presă în legătură cu cazul Fănel Păvălache. (Z, 2545/2002, p.4)
- Noi *credem* că vizita a avut ca substrat aranjarea ploilor pentru candidatul surpriză (şi nu prea) pe care-l va propune nea Nelu. (AC, 43/2002, p.9)
- - Ştii cine lucrează împreună cu ea? *Mi se pare* că-n acelaşi birou ... colegul lui Pătraşcu. (GA, p.13)
- *S-ar părea* că avea totuşi ceva în cap autorul romanului. (GA, p. 97)
- *Am impresia* că fenomenul e în strânsă legătură cu calitatea literaturii. (AC, 44/2002, p.15)

Din punct de vedere sintactic, cu excepţia lui *a şti* (urmat de conjuncţia *dacă*), toate celelalte verbe şi locuţiuni verbale precedă conjuncţia *că*. De asemenea, sunt folosite în general la indicativ prezent, persoana I.

b) Verbele modale *a trebui* şi *a se putea*, când exprimă deducţia, respectiv judecata speculativă, ca verbe impersonale sau în construcţii personalizate formal, prin deplasarea verbului subordonat în faţa verbului regent:

- *Trebuie* să fi muncit mult./ Dan *trebuie* să fi muncit mult.

Scanned with OKEN Scanner

- *Se poate* să intervină oricând ceva.
- Ioana *se poate* să fie acasă.

Din punct de vedere sintactic, *a se putea* este urmat numai de conjuncția *să*, în timp ce *a trebui* poate fi urmat și de conjuncția *că* (*Trebuie că* a venit) și ambele sunt folosite la indicativ prezent.

c) Adverbe de probabilitate: *poate, probabil, posibil, parcă*:

- *Poate* de-asta rămăsese de atâtea ori la serviciu, în continuarea celor opt ore. (GA, p.108)
- Din acel moment *probabil* nu-i mai observase nici petele roșii de pe gât și de pe pomeți. (GA, p. 123)
- VJ: Da. Acolo era.
  MM: sau era casa, da: *parcă* era deschisă cumva. (CORV, p. 70)
- *Probabil* că nici nu l-a citit, ci a asistat doar la o discuție despre el. (GA, p. 96)

d) adverbele *cam, oarecum*:

- El își dădea *oarecum* frâu liber. (GA, p. 102)
- Io pă Dinu *oarecum* îl suspectez, pentru că e un tip care pă mine mă enervează. (IVLRA, p. 63)
- [...] frăția de altădată dintre Mitrea și Năstase s-a *cam* dus. (AC, 44/2002, p. 2)

e) Particulele *cumva, oare*, limitate la enunțuri interogative, chiar interogativ-negative, în cazul lui *cumva*. Ambele sunt expresia incertitudinii, a atenuării predicației. Spre deosebire de *oare*, *cumva* orientează spre un răspuns, dar fără a-l impune:

- Nu *cumva* te înșală?
- *Oare* el să-l fi ajutat?

f) Modul sau timpul verbului. Prezumtivul, conjunctivul perfect (în propoziții interogative) sau condiționalul-optativ al verbelor *a spune/ a zice* (*aș spune/ zice*) pot marca aproximarea, indicând supoziția, dubiul, incertitudinea:

- *O fi venit*. [supoziție]
- Soluția cu gazul ăla *o fi fost* considerată mai puțin periculoasă decât alternativa. (AC, 43/2002, p.11) [supoziție]
- *Să fi venit*? [dubiul, incertitudinea]
- Vreau să vă spun că din punct de vedere [*sic*!] al calității de intelectual domnul Oliviu Gherman nu este cu nimic mai prejos, ba *aș spune* cu câteva capete deasupra. (IVLRA, p.151)

g) Construcții coordonate disjunctiv:

- Sindicatele din Educație *au luat sau vor lua* în zilele următoare o decizie privind maniera în care să solicite aceluiași minister respectarea legalității (A, 3794/2002, p. 14)

h) Construcții comparativ-condiționale:

- Își smucea nervos gâtul *de parcă l-ar fi strâns gulerul cămășii*. (AC, 40/2002, p.13)

Scanned with OKEN Scanner

Aşa cum spuneam, din punct de vedere semantic, toţi operatorii menţionaţi implică includerea vorbitorului în clasa celor care formulează părerea, dar observăm că, spre deosebire de elementele de la a) şi b), celelalte presupun un grad mai redus de asumare din partea locutorului a conţinutului propoziţional al enunţului său.

2.2. Clasa elementelor citaţionale

Această clasă cuprinde elementele prin care se indică sursele din care vorbitorul a obţinut informaţia. Din punct de vedere semantic, operatorii în discuţie se deosebesc de cei din prima categorie prin aceea că locutorul se detaşează de opinia formulată, neasumându-şi conţinutul enunţului său:

a) Particula *cică* (< *zice că*), considerată marca citării:

- *Cică* s-ar fi ajuns de fapt la o înţelegere pentru achiziţionarea de noi avioane, în binecunoscutul sistem buy-back, practicat de toţi ceilalţi fabricanţi străini. (AC, 43/2002, p.2)
- *Cică* ar fi vorba de un program de ajutorare a diasporei româneşti, dar greu ne e să credem că mai există român în străinătate care să nu ştie ce hram poartă Buhoiu şi ce servicii a adus el Securităţii. (AC, 43/2002, p.5)

b) Verbe de declaraţie şi de percepţie, folosite impersonal: *se zice, se spune, se bănuieşte, se susţine, se afirmă, se pare*:

- *Se spune* că domnul vice-prim-ministru Adrian Videanu şi-ar fi luat licenţele de marmură în ultima şedinţă de guvern Năstase. (AC, 15/2005, p.2)
- Nunta, *se şopteşte* în cercurile bine informate, ar fi costat 750000 Euro. (FA, 519/2002, p.15).
- - *Se pare* c-au să fie schimbări ... chiar schimbări mari, în curând. (GA, p.11)

c) Modul verbului. Condiţionalul optativ şi prezumtivul (construcţia cu gerunziul) reflectă neîncrederea faţă de sursa informaţiei şi bineînţeles, distanţarea prudentă faţă de conţinutul propoziţional al enunţului:

- Pe mare *ar fi fost* furtună ieri.

3. Aproximarea predicaţiei verbale în româna vorbită – funcţii

În limba română vorbită există, după părerea noastră, două situaţii în care se recurge la aproximarea predicaţiei verbale:

- vorbitorul nu îşi asumă în totalitate valoarea de adevăr a aserţiunii făcute, pentru că nu are certitudinea celor afirmate:
  - CJ: Da, îmi aduc aminte ...
    MV: *Probabil* că-n Braşovul de Altădată poate să fie. (CORV, p. 18)
  - le-a încurcat fata asta care-i nouă, *cred* că le-a confundat, cine ştie ce-a făcut (xxx) le-a băgat la un preţ mai mic. (IVLRA, p. 134)
- expresiile aproximării sunt suportul verbal al strategiei adresării indirecte:
  - *Cred* că ai dreptate. (acord parţial)

Scanned with OKEN Scanner

Ţinând cont că în limba vorbită redarea sensurilor pragmatice este preluată de alte modalităţi decât cea directă, situaţia a doua este preponderentă. În româna vorbită poate fi identificat un comportament strategic bazat pe o serie de suporturi lingvistice caracterizate printr-un semantism vag, destinate să lase în seama colocutorului sensul demersului interpretativ. Ele au ca rol atenuarea eventualului impact negativ al mesajului asupra interlocutorului, permiţând vorbitorului orientarea spre o altă interpretare.

Principalele acte de vorbire subordonate strategiei exprimării indirecte sunt: acordul parţial, reproşul, nemulţumirea, ameninţarea. Aşa cum spuneam şi în introducere, recurgând la aceste strategii, locutorul protejează faţa negativă, proprie sau a interlocutorului, de conflictul care s-ar produce dacă spusele sale ar fi luate drept certitudini.

3.1. Acordul parţial

Un comportament strategic complex reiese din utilizarea aproximării ca mijloc de atenuare a diferenţelor de opinie. Vorbitorul, chiar dacă nu este de aceeaşi părere cu partenerul său de conversaţie, formulează un acord parţial cu acesta, din dorinţa de a evita orice act de ameninţare a feţei interlocutorului. El sugerează o stare intermediară (***Cred*** *că aveţi dreptate*) între un acord total (*Aveţi dreptate*) şi un dezacord categoric (*Nu aveţi dreptate/ Vă înşelaţi*), pe de o parte pentru a-şi menaja, aşa cum spuneam, partenerul, pe de altă parte pentru a amortiza conflictul verbal la care ar duce un dezacord direct. Se urmăreşte în felul acesta eficientizarea schimbului verbal.

3.2. Reproşul

Asociind adverbul *cam* cu verbe din sfera dezagreabilului, deci cu verbe care exprimă acţiuni negative, cum ar fi *a bea, a întârzia, a chiuli* etc. (*Ai cam băut, Ai cam întârziat, Ai cam chiulit*), vorbitorul lansează un reproş indirect şi totodată încearcă să evite un conflict verbal. Reproşul direct ar produce un impact negativ asupra interlocutorului, deoarece „presupune existenţa în structura de adâncime a unui alt enunţ cu funcţie de casus belli, sâmbure de ceartă, motiv de conflict." (Margareta Manu Magda, p.147). Strategia exprimării indirecte îi permite însă vorbitorului contestarea mesajului subînţeles şi orientarea spre o altă interpretare.

3.3. Nemulţumirea

Oarecum înrudită cu strategia anterioară este situaţia în care aproximarea serveşte drept mijloc indirect de exprimare a nemulţumirii faţă de o stare de fapt. Prezentă şi în presă, strategia are drept consecinţă obţinerea unor efecte ironice:

➢ *Cam* bate vântul prin buzunarele politicienilor; [mesaj indirect: nu bate deloc vântul prin buzunarele politicienilor, dimpotrivă]. Componenta ofensivă a unui astfel de act lingvistic este evidentă.

Scanned with OKEN Scanner

3.4. Amenințarea

Alteori, vorbitorul introduce o formă a aproximării pentru a formula sau pentru a atenua o amenințare:

- Ai *cam* întrecut măsura.
- Mă *cam* enervezi.
- *S-ar putea* să te dau în judecată. (IVLRA, p.195)

În exemplele anterioare, inferența este următoarea: *Ai grijă cum te porți/ ce faci/ ce spui etc., că te voi pedepsi/ vei suporta consecințele.*

4. Concluzii

Materialul analizat ne-a condus la concluzia că aproximarea are un rol important în comunicare, deoarece, pe lângă situația în care vorbitorul nu cunoaşte informația exactă, există cazuri în care aproximarea maschează strategii complexe. Astfel, în vorbirea curentă, atunci când nu indică neasumarea de către vorbitor a adevărului aserțiunii făcute, aproximarea indică un dezacord, un reproş, o amenințare sau o stare de nemulțumire.

Aproximarea predicației verbale este în strânsă legătură cu modalizarea, deoarece presupune atitudinea pe care vorbitorul o are în legătură cu o întreagă secvență propozițională, modul în care el își asumă conținutul enunțului său.

Locutorul exprimă rezultatul propriilor procese cognitive şi perceptive sau „indică" sursele (mai exact, evită indicarea surselor) din care a obținut informația. În primul caz, recurge la verbe şi locuțiuni verbale de cunoaştere, verbele modale *a trebui* şi *a se putea*, adverbe de probabilitate, adverbele *cam*, *oarecum*, particulele *cumva*, *oare*, modul sau timpul verbului, construcții coordonate disjunctiv, construcții interogative, construcții comparativ-condiționale (elemente cognitive). În al doilea caz, vorbitorul face apel la particula *cică*, verbe de declarație şi de percepție, folosite impersonal, modul verbului (elemente citaționale).

NOTE:

[1] Prin aproximare înțelegem un fenomen lingvistic care vizează intenția vorbitorului. De asemenea, facem distincție între aproximativ şi ambiguu. Un termen este aproximativ dacă nu i se poate stabili extensiunea în mod clar. Un termen este ambiguu dacă primeşte mai multe semnificații.

[2] Verbe numite în lingvistica străină şi „private verbs" (Stubbs, 1986, p.18, apud A. H. Jucker et al., *Interactive Aspects of Vagueness in Conversation*, în „Journal of Pragmatics", 35, 2003, p. 1760) sau „psychological verbs" (Blakemore, 1992, p. 98, apud A. H. Jucker et al., *Interactive Aspects of Vagueness in Conversation*, în „Journal of Pragmatics", 35, 2003, p. 1760).

SIGLE

AC	– „Academia Cațavencu"
A	– „Adevărul"
CORV	– Laurenția Dascălu-Jinga, *Corpus de română vorbită. Eşantioane*, Oscar Print, Bucureşti, 2002
FA	– „Formula As"

Scanned with OKEN Scanner

GA – Gabriela Adameşteanu, *Dăruieşte-ţi o zi de vacanţă*, Bucureşti, 1979
IVLRA – Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Interacţiunea verbală în limba română actuală. Corpus (selectiv). Schiţă de tipologie*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2002
Z – „Ziua".

BIBLIOGRAFIE

Jucker A. H. *et alii*, *Interactive Aspects of Vagueness in Conversation, în* „Journal of Pragmatics", 35/2003, p. 1737-1769

Manu Magda, Margareta, *Elemente de pragmalingvistică a românei vorbite regional*, Dual Tech, Bucureşti, 2003

Pană-Dindelegan, Gabriela, *Preliminarii la semantica modalizatorilor*, în AUB, seria LLR, 1985, p.15-29

Pană-Dindelegan, Gabriela, *Sintaxă şi semantică. Clase de cuvinte şi forme gramaticale cu dublă natură (adjectivul, adverbul, prepoziţia, forme verbale nepersonale)*, TUB, Bucureşti, 1992

Zafiu, Rodica, *Evidenţialitatea în limba română actuală*, în *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, Bucureşti, 2002, p.127-146

Zafiu, Rodica, *Strategii ale impreciziei: expresii ale vagului şi ale aproximării în limba română şi utilizarea lur discursivă*, în „Actele colocviului Catedrei de limba română 22-23 noiembrie 2001. Perspective actuale în studiul limbii române", p.363-376.

"APPROXIMATION" OF VERBAL PREDICATION

Abstract

„Approximation" of verbal predication implies the attitude which the speaker has towards the truth of a whole sentence. Our article tries to demonstrate that in many cases, this kind of approximation hides complex strategies. In the spoken language it indicates a partial disagreement, a reproach, a threat or a discontent.

Scanned with OKEN Scanner

DETERMINANTUL POSESIV ÎN ROMÂNĂ

MIHAELA MIRON-FULEA
Universitatea din Bucureşti
Universitatea *Ovidius* Constanţa

1. Obiectiv general

În cele ce urmează, ne propunem să decelăm particularităţile pragmasemantice ale determinantului posesiv, inclusiv precizarea rolului deţinut de *al* în mecanismele referenţiale implicate de SN posesivă. Menţionăm că demersul nostru va oculta, în mod deliberat, problemele referitoare la categorizarea lexico-gramaticală a determinantului posesiv (*adjectiv sau pronume?*) sau a lui *al* (*articol, pronume sau element coeziv?*).

2. Întrebare-problemă

Punctul de plecare este reprezentat de teza incompatibilităţii dintre articolul hotărât şi *al*, pe care o repunem în discuţie, încercând să aflăm dacă, în SN posesive, incompatibilitatea dintre articolul hotărât şi *al* este dictată de factori exclusiv sintactici.

Poziţia teoretică adoptată este că prezenţa lui *al* nu este controlată de factori exclusiv sintactici[1]. Ea depinde îndeosebi de factorii pragmasemantici răspunzători de modul specific de funcţionare a determinantului posesiv.

3. Constatări empirice

3.1. Argumentele empirice în detrimentul incompatibilităţii stricte constau, în primul rând, în faptul că articolul hotărât şi *al* au domenii de aplicare diferite, în cadrul SN posesive, în măsura în care articolul hotărât cuantifică numele (comun) centru, iar *al* vizează întotdeauna o SN (**caietul** meu/ vs/ **un caiet** al meu). În plus, se remarcă existenţa unor SN posesive unde cele două unităţi sunt coprezente. Este vorba de construcţii de forma:

a) ***N – art. hot. – adj.dem. – al – pos:***
(1) *copilul acesta al meu.*
b) ***N – art. hot. – d-nt prep. – al – pos:***
(2) *mâncarea de regim a voastră.*
c) ***N – art.hot. – cel – adj. – al – pos:***
(3) *fata cea harnică a ta.*
d) ***Adj. – art.hot. – N – al – pos:***
(4) *frumosul copil al său.*
e) ***N – art.hot. – adj. – al – pos:***
(5) *copilul frumos al său.*

Comparând structurile de tipul (a) – (e) cu sintagmele redate sub (f) – (i):

f) ***N – art.hot. – pos. – d-nt prep:***

(6) *mâncarea voastră de regim.*

g) ***N – art.hot. – pos. – cel – adj:***

(7) *fata ta cea harnică.*

h) ***Adj – art.hot. – pos. – N:***

(8) *frumosul său copil.*

i) ***N – art.hot – pos. – adj:***

(9) *copilul său frumos.*

reiese că una dintre funcţiile fundamentale ale lui *al* este de a circumscrie domeniul de aplicare (sau sfera de cuantificare) a determinantului posesiv, acolo unde îşi face apariţia un alt modificator al numelui. Este evident că, în exemplele (1) – (5), posesivul se aplică nu doar numelui comun, ci întregii secvenţe *nume+ modificator,* în vreme ce, în exemplele (6) – (9), modificatorul este cel care se aplică SN posesive.

3.2. În al doilea rând, în SN posesive cu un nume propriu, numai antroponimele feminine la singular terminate în *–a* şi cele (masculine/ feminine) la plural pot fi determinate prin posesivul fără *–al,* ca în:

(10) *Ioana mea.*

(11) *Andreele tale.*

(12) *Ionii noştri.*

iar celelalte antroponime (inclusiv masculinele în *–a*) necesită prezenţa lui *al,* ca în:

(13) *Popa al meu.*

(14) Mihnea al meu.

(15) Ion al meu.

De asemenea, numai toponimele în *–a* şi *–ul* au un determinant posesiv fără *–al*:

(16) Constanţa mea.

(17) Braşovul meu.

(18) Bucureştiul meu.

în timp ce restul toponimelor, variante reconstituite (în *–ă*) sau forme primare, fac obligatorie prezenţa lui *al*:

(19) Constanţă a mea.

(20) Braşov al meu.

(21) Ploieşti al meu.

Teza că *al* şi *articolul hotărât* sunt incompatibile strict sintactic în SN posesive este serios repusă în discuţie de constatarea că numele comun articulat hotărât nu-l selectează pe *al*, în vreme ce numele propriu o face, deşi articolul hotărât şi numele propriu au aceeaşi valoare semantică de bază (ambele conţin, la singular, o presupoziţie de existenţă şi unicitate[2]).

4. Ipoteză teoretică

Prezenţa lui *al* nu este direct legată de absenţa articolului hotărât – este vorba, cel mult, de un efect şi nu de o cauză -, ci de satisfacerea proprietăţilor intrinsec referenţiale ale determinantului posesiv. *Al* este un marcator de saturare semantico – referenţială a posesivului, prin intermediul presupoziţiei semantice de existenţă şi unicitate a unei categorii referenţiale superioare, în interiorul căreia se delimitează o subcategorie, organizată pe baza unei relaţii de proximitate cu persoana sau obiectul discursiv desemnat(ă) de posesiv.

Scanned with OKEN Scanner

Posesivul este o expresie intrinsec referenţială delimitând *a priori* ansamblul referenţilor cărora li se poate aplica, în virtutea trăsăturilor sale semantice inerente. Sensul posesivului este alcătuit din două componente de bază: o componentă convenţională (sau descriptivă) şi alta instrucţională (sau procedurală[3]), care *„indică alocutorului cum să procedeze pentru a găsi buna interpretare şi, în ocurenţă pentru expresiile referenţiale, cum să acceadă la referent"* (Kleiber, 1995: p.14). În timp ce sensul convenţional al posesivului este reprezentat de o presupoziţie existenţială a unei clase de entităţi unice[4] al căror numitor comun este dat de relaţia lor de proximitate cu un acelaşi referent (uman sau nonuman[5]), sensul instrucţional al posesivului conţine indicaţia de a identifica clasa – ţintă denotată, printr-un proces de saturare (con)textuală, iar referentul– sursă (sau *„posesorul"*), prin saturare deictică/ situaţională (pentru formele de persoana I şi a II-a) sau contextuală ori deictică (pentru formele de persoana a III-a).

Posesivul apare ca o expresie hibridă care invită la declanşarea unui dublu mecanism de recuperare referenţială (pe de o parte, clasa şi, pe de altă parte, referentul – sursă), pentru a se putea identifica referentul global al SN posesive, însă nu fără a furniza, graţie formei sale gramaticale, reperele necesare procedurii de recuperare referenţială.

4.1. Clasă-ţintă şi saturare contextuală

Rolul determinantului posesiv este de a realiza identificarea unui obiect unic/ unor obiecte unice, prin inserarea lor într-o clasă caracterizată, intern, printr-o relaţie de proximitate cu un *„posesor"*, iar, extern, prin includerea sa într-o clasă supraordonată, activată de numele – centru al SN posesive. Determinantul posesiv introduce o (re)clasificare sau (re)categorizare a referentului global al sintagmei, prin prezentarea sa ca element unic al unei subclase rezultate dintr-o operaţie de reducere, aplicată categoriei referenţiale superioare presupuse semantic de numele – centru, în virtutea unui raport de proximitate cu un referent – sursă (sau *„posesor"*). Posesivul impune, în acest mod, trei restricţii asupra referentului SN posesive:

(i) referentul nu este un (inter)locutor sau, în termenii lui Benveniste (1966: p. 225-236, 245-266), o *„realitate a discursului"*, ci un obiect de discurs (± Animat, ± Uman etc.).

(ii) referentul este prezentat ca deja clasificat, ca aparţinând *a priori* clasei desemnate de numele – centru.

(iii) referentul este conceput ca obiect unic sau particular.

Restricţia (i) apropie SN posesivă de SN definită şi de SN demonstrativă: nici una dintre ele nu poate fi utilizată pentru a trimite la locutor sau la interlocutor[6].

Restricţia (ii) apare ca o justificare a lui (i), în măsura în care, aşa cum subliniază Benveniste (1966: p. 252), *„realităţile discursive"* nu pot fi desemnate printr-un nume, tocmai pentru că nu sunt nişte noţiuni obiective şi constante[7]. Pe de altă parte, ea dă seama de caracterul anaforic/ endoforic al determinantului posesiv: prezenţa sa implică recuperarea clasei supraordonate pe care o activează numele – centru, astfel încât se poate afirma că ea trebuie să fie deja manifestă, pentru ca să se realizeze (re)categorizarea adusă de posesiv. Este important de semnalat că nu

Scanned with OKEN Scanner

referentul desemnat prin numele– centru este cel ce este necesar să fie prezent în memoria imediată (sau *focus*[8]*/ memorie discursivă*[9]*/ univers de discurs*[10]*/ model contextual*[11]*/ model discursiv*[12]), ci clasa referențială activată de numele– centru, în interiorul căreia se izolează, apoi, referentul, pentru a fi introdus într-o subclasă subordonată, în virtutea relației de proximitate cu referentul– țintă sau posesorul.

Se înțelege astfel că valența anaforică a determinantului posesiv rezidă în necesitatea de a recupera, pornind de la numele– centru, o clasă referențială de N, considerată ca deja prezentă în focusul interlocutorilor. De exemplu, orice utilizare a SN posesive:

(22) *colegul meu.*

va presupune degajarea unei clase de N, unde *N = coleg*, prin raportare la care referentul își dobândește statutul de obiect unic, impus de restricția (iii).

În acest sens, ultima restricție echivalează cu imperativul ca referentul global al SN posesive să fie conceput ca particular care își justifică unicitatea prin raportare la un context global (clasa supraordonată) deja manifest/ cunoscut. Semnalăm că una dintre consecințele majore ale condițiilor (ii) și (iii) este că SN posesive sunt incompatibile cu lecțiunea generică: determinantul posesiv nu se poate aplica unui centru nominal, decât dacă acesta are o utilizare specifică sau, altfel spus, dacă el activează o clasă închisă, formată din indivizi nongenerici. Prin aceasta, SN posesive se diferențiază de SN definite, care acceptă lecțiunea generică:

*(23) *Profesorul ne-a vorbit despre balene. Balenele sale sunt/ erau (niște) mamifere.*

(24) Balenele sunt mamifere.

4.2. Referent – sursă și saturare contextuală/ deictică

Dacă, sub aspectul clasei referențiale supraordonate, determinantul posesiv apare ca un indice de *continuitate*, în privința clasei subordonate, el marchează o ruptură/ o izolare. Referentul global al SN posesive este selectat din clasa activată de către numele-centru și inserat într-o nouă clasă, inclusă în prima, dar creată prin particularitatea de a se afla într-o relație de proximitate cu altă instanță discursivă: referentul-sursă/ posesorul. Acesta devine astfel principiul de organizare a noii clase și, implicit, factorul care declanșează operația de (re)clasificare/ (re)categorizare a entității unice desemnate de SN posesivă.

Identificarea referentului– sursă recurge la o procedură deictică, atunci când forma gramaticală a posesivului conține informația de persoana I (persoana locutorului) sau de persoana a II-a (marcă a interlocutorului), ca în exemplele (25) și (26):

(25) *Fratele meu a plecat.*

(26) *Verișoarele noastre nu au sosit încă.*

sau atât la o procedură deictică (exemplul (27)), cât și la una anaforică (exemplul (28)), dacă este ocurentă o formă de persoana a III-a:

(27) *[arătând spre o altă persoană]:*

- Prietena sa l-a părăsit?

(28) *Mi-ai povestit ieri despre un doctor. Nu cumva soția sa este directoarea liceului din cartier?*

Calculul referențial presupus de interpretarea SN posesive necesită, dincolo de recuperarea referentului – sursă, luarea în considerare a relației instaurate între

Scanned with OKEN Scanner

acesta şi clasa subordonată, în măsura în care existenţa însăşi a relaţiei este presupusă de orice ocurenţă a determinantului posesiv. În această privinţă, am preferat o caracterizare în termeni de relaţie de proximitate, întrucât în opoziţie cu definiţia clasică de relaţie de posesie, ea permite integrarea situaţiilor în care nu este vorba de o simplă posesie sau, mai general, de apartenenţă, ca în (29) şi (30):

(29) *cuvintele sale (≠ „cuvintele pe care le are").*

(30) *blestemul său (≠ „blestemul pe care îl are").*

În plus, se semnalează explicit că factorul răspunzător de proiectarea clasei subordonate/ *„hiponime"*, pe de o parte, şi de inserarea referentului global în noua clasă, pe de altă parte, este referentul– sursă, care are mărci discursive clare în forma gramaticală actualizată de posesiv (persoană şi număr). Referentul– sursă joacă un rol indexical (în accepţia lui Peirce) sau de *simbol indexical*: el este declanşatorul/ indexul procedurilor inferenţiale implicate de determinantul posesiv, graţie unei legături existente între index şi referentul global al sintagmei, care se lasă aproximată prin conceptul de *„funcţie pragmatică"*, propus de către Nunberg (1978, 1993). Natura concretă a relaţiei de proximitate, deşi este greu de surprins într-un inventar exhaustiv, este, cel puţin, considerată ca aparţinând fondului comun de cunoştinţe ale interlocutorilor.

4.3. *AL*- marcă de categorizare supraordonată

Pivotul explicativ al prezenţei sau absenţei lui *al* într-o SN posesivă nu rezidă exclusiv în prezenţa sau în absenţa articolului hotărât, ci prezenţa lui *al* este dictată de caracteristicile intrinsece ale determinantului posesiv, tot astfel cum se justifică şi prezenţa articolului hotărât. Nici unul, nici celălalt nu ascultă de constrângeri pur sintactice în cadrul SN posesive, ci de condiţiile pragmasemantice imanente determinării printr-un posesiv.

În SN posesive, articolul hotărât aplicat unui nume- centru fără alt determinant îşi asumă, până la un anumit punct, un rol similar cu *al* : acela de a semnala continuitatea modului de referinţă şi, implicit, de a invita la recuperarea categoriei referenţiale supraordonate (în care se va încastra, apoi, noua clasa indicată de posesiv), prin activarea ansamblului de referinţă unde este justificată unicitatea denotatumului.

Dat fiind că determinantul posesiv operează o (re)clasificare a obiectului de referinţă (în sens larg), în interiorul unei clase deja manifeste, unde entitatea discursivă se prezintă ca unică (particular), prezenţa lui *al* este reclamată ori de câte ori operaţia de *„încastrare"* (izolarea clasei hiponime în interiorul clasei hiperonime) nu-şi vede satisfăcute, la nivel lingvistic, condiţiile de reuşită a recuperării categoriei referenţiale hiperordonate. Or singurul cuantificator ce satisface exigenţa de a prezenta referentul numelui– centru ca particular cu o unicitate motivată prin raportare la clasa din care face parte, graţie introducerii trăsăturilor sale diferenţiale, alături de cele în comun partajate cu toţi ceilalţi membri ai categoriei, este *articolul hotărât*. Însă, numai dacă domeniul său de cuantificare este reprezentat de un nume fără modificator. Prezenţa unui modificator are drept consecinţă că presupoziţia de existenţă şi unicitate nu se mai aplică numelui, ci secvenţei *nume + modificator*, care,

Scanned with OKEN Scanner

nefiind codată, nu mai presupune existența unei clase referențiale nonvide, virtuale și deschise și, prin aceasta, nu mai este nevoie de prezența unui context sau, în termeni kleiberieni, a unei circumstanțe de evaluare justificatorii pentru această unicitate.

Or contextul necesar pentru interpretarea unei SN definite (N + art.hot.), în virtutea faptului că el este cel care justifică unicitatea conținută de articolul hotărât este reprezentat, în primul rând, de clasa denotată de N. Cum, în plus, articolul hotărât este un indicator de continuitate, deoarece individualizarea se produce într-un context justificativ deja manifest/ cunoscut, rezultă că *„încastrarea"* este posibilă, când determinantul posesiv se aplică unei SN definite *N + art.hot.*, dar ea este blocată *a priori*, în cazul unei SN (definite sau nu) în care își face apariția un modificator, dat fiind că nu mai este satisfăcută condiția, impusă de posesiv, de recuperare a unei clase supraordonate activate de către centru. Și aceasta, pentru că SN cu modificator nu mai conține o presupoziție de existență a unei categorii referențiale de tipul *N + modificator*, așa cum se întâmplă în situația unor unități codate. Articolul hotărât, chiar dacă apare, va presupune existența și unicitatea secvenței *N + modificator*, fără să mai fie necesară justificarea unicității vehiculate, întrucât nu se mai înregistrează nici o contradicție între presupoziția de existență a unei clase referențiale și presupoziția de unicitate existențială adusă de articolul hotărât (nu există, în cazul secvențelor *N + modificator*, nici o clasă referențială nonvidă, deschisă și virtuală, spre deosebire de N, care, ca unitate lexicală codată, conține această presupoziție).

Același lucru este valabil și pentru SN nedefinite sau SN demonstrative care urmează să fie determinate de un posesiv, deși explicația este un pic diferită. De data aceasta *„încastrarea"* implicată de posesiv nu se poate realiza (în absența lui *al*), întrucât entitatea unică denotată nu mai este surprinsă în continuitate: unicitatea ei apare ca efect al izolării discursive impuse de articolul nehotărât (care vehiculează o presupoziție semantică de existență și exclusivitate, dar și o presupoziție pragmatică de unicitate) sau de determinantul demonstrativ (care implică un efect de ruptură, rezultat dintr-o procedură indexicală, postulând *„să se exploateze elementele contextului particular ocurenței SN demonstrative pentru a se găsi referentul"*, cf. De Mulder, 1997: p.186). Or, determinantul posesiv cere ca obiectul de referință să fie surprins, inițial, ca fiind inclus în categoria, deja manifestă, activată de N, pentru ca, apoi, să poată fi (re)clasificat, prin introducerea lui în clasa subiacentă proiectată de referentul - sursă (sau posesor).

Rolul lui *al* este de a grefa discursiv presupoziția de existență a clasei supraordonate și de a semnala, pe de o parte, necesitatea de a recupera, pornind de la secvența– centru a determinantului posesiv, clasa supraordonată corespunzătoare, grație caracteristicii sale de a fi considerată ca deja manifestă, iar, pe de altă parte, de a indica faptul că obiectul de referință este surprins în relație de continuitate cu această clasă referențială primară. O confirmare a acestei ipoteze teoretice este oferită de SN posesive unde determinantul posesiv, obligatoriu precedat de *al*, are o topică antepusă:

(31) *al meu destin.*
(32) *al meu nefericit destin.*
(33) *al meu destin nefericit.*

Scanned with OKEN Scanner

Calitatea de topic discursiv, dobândită prin emfatizare, îi revine lui *al* în detrimentul lui *meu*, tocmai pentru că *al* este un marcator de continuitate/ coerență, aşadar un element anaforic, în vreme ce *meu* are rolul de a produce o ruptură, prin (re)categorizarea obiectului de referință, responsabilă de prezentarea lui dintr-o nouă perspectivă (ca element inserat în clasa subordonată al cărei declanşator este referentul recuperat grație informațiilor gramaticale de persoana I şi numărul singular).

Rezultă că, în construcția *al+ posesiv*, este marcată clar *„disjuncția surselor"*[13]: *al* recuperează anaforic clasa activată de centrul sintagmei, *posesivul* recuperează indexical sau deictic (în accepția memorială a termenului[14]) clasa al cărei declanşator este posesorul. Astfel, *al* este un indicator de continuitate, în vreme ce *posesivul* rămâne doar un indicator de ruptură sau, altfel spus, *al* trimite la ceva deja dat, iar *posesivul* la ceva nou. Cum determinantul posesiv reuneşte toate aceste trăsături înseamnă că el reprezintă o expresie intrinsec referențială hibridă care-şi asumă sarcina de a prezenta un obiect de referință, surprins într-un context discursiv deja manifest (valență anaforică), dintr-o perspectivă nouă (valență deictică), prin (re)categorizarea sa.

5. În loc de concluzii

Deşi empiric se constată că, în SN posesive unde centrul nominal este determinat exclusiv de articolul hotărât, nu apare *al*, în vreme ce prezența lui *al* devine obligatorie în SN posesive unde articolul hotărât fie se aplică unei secvențe complexe de tipul *nume + modificator*, fie este absent, totuşi, între articolul hotărât şi *al* nu se poate susține decât superficial existența unei reguli care să dicteze că prezența articolului este cea care blochează apariția lui *al* şi, invers, că absența articolului impune prezența lui *al*. În realitate, determinantul posesiv, prin proprietățile sale referențiale intrinsece, este cel care regizează prezența sau absența lui *al*, după cum centrul SN posesive posedă sau nu capacitatea de a activa o clasă supraordonată închisă sau specifică. Noutatea introdusă de posesiv (reclasificarea referentului global) nu se poate instaura decât în limitele continuității produse prin existența categoriei referențiale superioare. De aceea, trebuie admis că posesivul cunoaşte în limba română două realizări diferite: una, fără *al*, ocurentă exclusiv acolo unde determinarea posesivă se răsfrânge asupra unei SN definite (nume + articol hotărât); cealaltă, cu formantul *al* – în situațiile contrare. Comună ambelor realizări este necesitatea ca determinantul posesiv să se aplice unui centru reprezentat de o SN (construită pornind de la un nume comun) sau de un nume propriu. Altfel spus, posesivul nu poate determina un nume comun fără predeterminanți, ci întotdeauna un nume comun deja cuantificat, dată fiind condiția de existență a unei categorii referențiale supraordonate închise, care, de altfel, stă la baza excluderii lecțiunii generice pentru indiferent ce SN posesivă. În schimb, determinarea posesivă poate privi un nume propriu fără predeterminanți, grație caracterului acestuia de autodeterminare, care-l apropie de comportamentul sintagmelor nominale. Însă determinantul posesiv are, de data aceasta, ca singură realizare posibilă, structura *al* +

Scanned with OKEN Scanner

posesiv, tocmai pentru că numele propriu nu reuşeşte prin el însuşi să declanşeze recuperarea unei clase închise de purtători ai numelui. De aceea, acest rol va fi preluat de formantul *al*.

NOTE:

[1] Rolul său de conector sintactic sau de element coeziv nu este pentru atât negat, ci doar integrat – pentru a nu spune diminuat – într-o reţea mai amplă, care dă seama de toate valenţele posedate de *al*.

[2] Aceeaşi dificultate apare şi în concepţiile clasice, unde determinarea hotărâtă este un indice de familiaritate sau de individualizare, iar numele propriu trimite şi el la un anumit individ.

[3] Premisa că sensul unei expresii nu este doar de natură convenţională şi că trebuie admisă existenţa unui sens instrucţional este, în momentul de faţă, larg acceptată, iar ea îşi dovedeşte eficienţa îndeosebi în descrierea modului de funcţionare a pronumelor şi/sau adjectivelor pronominale. (cf. Anscombre şi Ducrot (1976), Kleiber (1995), De Mulder (1997) etc.).

[4] Este vorba de ceea ce se desemnează tradiţional prin titulatura de *„obiecte posedate"*.

[5] Corespondenţa se stabileşte, de această dată, cu termenul clasic de *„posesor"*.

[6] SN definită cu un nume-centru la vocativ nu reprezintă o excepţie, întrucât ea nu-şi asumă o funcţie/ poziţie referenţială, ci una apelativă.

[7] A se vedea şi De Mulder (1997: p. 167)

[8] Cf. S. Garrod şi A.J. Sanford, 1982.

[9] Cf. A. Berrendonner, 1986.

[10] Cf. J. Lyons, 1980.

[11] Cf. P. Boch, 1983.

[12] F. Cornish, 1990.

[13] Termen preluat de la Corblin (1985c; 1990 a şi b), care-l utilizează pentru a descrie funcţionarea anaforei nominale (sau anaforei duble).

[14] Există două mari direcţii de abordare a anaforei: una textuală, în care anafora se opune deixisului, prin procedeul specific de saturare referenţială (textuală /vs/ situaţională); cealaltă memorială, în care opoziţia dintre anaforă şi deixis se fundamentează pe opoziţia dintre *dat/ nou*, astfel încât saturarea contextuală sau situaţională poate ajunge să semnaleze tot o anaforă, dacă referentul este deja manifest în memoria discursivă a interlocutorilor.

SIGLE ŞI ABREVIERI

-Adj.- adjectiv
-Adj.dem.- adjectiv demonstrativ
-Art.- articol
-Art.hot.-articol hotărât
-D-nt prep.- determinant prepoziţional
-N- nume
-SN- sintagmă nominală

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

- Anscombre, J.-C; Ducrot, O. – 1983. **L'Argumentation dans la langue,** Mardaga, Bruxelles.
- Benveniste, E.–1966/1976. **Problèmes de linguistique générale**, vol. I-II, Gallimard, Paris.
- Berrendonier, A. – 1981. **Eléments de pragmatique linguistique**, Minuit, Paris.
- Boch, P. – 1983. **Agreement and anaphora. A study of the rol of pronouns in syntax and discourse,** Academic Pres, New York.
- Corblin, F. – 1985. **Anaphore et interprétation des segments nominaux**, Thèse d'Etat (Université Paris VII).
- Corblin, F. – 1990. **Typologie des reprises linguistiques: l'anaphore nominale**, în Charolles, M; Fisher, S.; Jayez, J. (eds). **Le Discours. Représentations et interprétations**, Presses Universitaires de Nancy, Nancy, p. 227-242.
- Corblin, F. – 1995. **Les groupes nominaux sans nom du français**, în *Recherches linguistiques*, XIV, Klincksieck, Paris, p. 63-80.
- Cornish, F. – 1990. **Anaphore pragmatique, référence et modèles du discours**, în Kleiber, G; Tyvaert, J.-E. (eds), p.81-96.
- De Mulder, W; Flaux, N; Van de Velde, D. – 1997. **Entre général et particulier: les déterminants**, Artois Presses Université.
- Garrrod, S; Sanford, A.J. – 1982. **The Mental Representation of Discourse in a Focussed Memory System: Implication for the Interpretation of Anaphoric Noun Phrases**, în Journal of Semantics, 1, p. 21-44.
- Kleiber, G. – 1995. **Sur la définition des noms propres: une dizaine d'années après...**, în *Nom propre et nomination*, Noailly M. (ed), Klincksieck, Paris, p. 11-37.
- Lyons, J. – 1980. **Sémantique linguistique**, Larousse, Paris.
- Lyons, J. – 1978. **Eléments de sémantique**, Larousse, Paris.
- Nunberg, G. – 1978. **The Pragmatics of Reference**, Indiana Linguistics Club, Bloomington.
- Nunberg, G. – 1993. **Indexicality and deixis**, în *Linguistics and Philosophy,* 16/ 1, p. 1-43.

LE DETERMINANT POSSESSIF EN ROUMAIN

Résumé

Le présent article cherche à surprendre les particularités pragmasémantiques du déterminant possessif en roumain. En partant de la prémisse que l`incompatibilité de l`article défini et du formant *al* n`est régie seulement par des facteurs syntaxiques, on arrive à la conclusion que *al* c`est un marqueur de la saturation référentielle du possessif qui, à son tour, représente une expression hybride, à la fois anaphorique et déictique.

SITUAȚII DE POSTPOZIȚII ÎN LIMBA ROMÂNĂ

MONA MOLDOVEANU
drd. Universitatea din București

1. Obiectivele prezentului studiu

Acest studiu își propune să analizeze situația așa-numitelor „postpoziții" din limba română.

În prima parte am definit noțiunea de postpoziție și am subliniat caracteristicile celor două mari tipuri de postpoziții: structurale și non-structurale. Am demonstrat că româna este o limbă prepozițională și am menționat cercetările care susțin că în limba română există postpoziții.

Analizând așa-numitele „postpoziții" din limba română (**de** din structurile **destul de bine, deosebit de interesant** etc.), am demonstrat că ele prezintă proprietăți care ne permit încadrarea lor într-o altă categorie gramaticală: cea a marcatorilor.

2. Definirea noțiunii de postpoziție.

Numim **postpoziție** un element lexical cu rol gramatical care are proprietatea de a marca – de obicei – raporturi cazuale. **DSL** (2005) specifică faptul că „postpozițiile au o așezare proclitică, atașându-se, în funcție de limbă, la nume sau la verb" (DSL (2005): 493).

3. Tipuri de postpoziții: „structurale" și „non-structurale". Caracteristici

3.1. Postpoziții structurale

Postpozițiile structurale reprezintă în general o particularitate de structură a anumitor tipuri de limbi.

Greenberg (1966) a analizat 30 de limbi și a formulat un număr de 40 de universalii lingvistice. Două dintre acestea se referă la relația dintre adpoziție și structura limbii:

a) limbile cu ordine VSO[1] dominantă sunt întotdeauna prepoziționale;

b) limbile cu ordine normală SOV sunt postpoziționale;

Trăsăturile postpoziției structurale constau în atribuirea cazului și în situarea la dreapta a grupului la care este centru. Exemple de postpoziții structurale pot fi considerate **a, patiy** (în **hyapatiy**) („spre ce"), **para** în **avapara** („de această parte") din limba sanscrită.

3.2. Postpoziții non-structurale

Numim postpoziții non-structurale acele părți de vorbire care sunt plasate în postpunere, deși ele pot fi plasate și în antepunere. Aceste postpoziții nu sunt dependente de tipul structural al limbii în care se află.

Scanned with OKEN Scanner

Limbi în care există postpoziţii non-structurale sunt numeroase: chineza (**zhu zi shang** („pe masă")), finlandeza (**talon edessa** („casa în faţa căreia")), georgiana (**shentvis** („pentru tine")), hindi (**kamre m** („camera în"), germana (**die straβe entlang** („de-a lungul străzii"), maghiara (**kutya nelkul** („câine fără"), japoneza (**doko ni** („de unde") , turca (**evin onunde** („casa în faţa căreia") etc.

În engleză există trei tipuri de postpoziţii, reprezentate prin adverbe: **ago (two years ago), away (go away), hence (two years hence).** În română adverbele şi locuţiunile adverbiale au de obicei rol de postpoziţie: **cu două zile înainte (înainte cu două zile), cu două zile în urmă (în urmă cu două zile)** etc.

4. Limba română: o limbă prepoziţională

Conform lui Greenberg, o limbă este prepoziţională dacă are ordine dominantă VSO.

Studii recente demonstrează că româna este într-adevăr o limbă de tip VSO.

4.1. Dobrovie-Sorin (1987)

Dobrovie-Sorin susţine ipoteza conform căreia ordinea tipică limbii române este VSO. Autoarea dă numeroase exemple care ilustrează topica VSO, mai ales după modurile conjunctiv **(Vreau să vină mama),** indicativ sau condiţional-optativ. Sunt citate numeroase enunţuri în care ordinea este VSO: **aveau aceşti oameni o spuză de copii, i-a făcut nevasta un băiet, aş vrea să-mi povestească mama, unde picură veşnic apa de izvor, aici se spală dimineaţa învăţătorul, din depărtare pătrund până aici sunete de viori şi chiuitori** sau clasicele **mă doare capul, se aude muzică** etc.

Dobrovie-Sorin susţine că ordinea VSO nu poate fi obţinută prin deplasarea subiectului. Această deplasare se poate realiza într-o poziţie adjunctă verbului, nu grupului verbal. Concluzia formulată de autoare este aceea că structura frastică în care subiectele pronominale sunt postverbale (cum sunt **rămâi la mine astă noapte şi ţi-oi da eu vreun ajutor** sau **n-am adus eu ostaşii**) poate fi considerată structură „de bază" în limba română.

4.2. Cornilescu (1995)

Cornilescu (1995) susţine că topica frecventă pentru limba română este VSO, spre deosebire de franceză, engleză, italiană, unde este SVO. Exemplele citate sunt **Citeau copiii poezii** şi **Spălau femeile rufele la râu**, unde ordinea este VSO, iar enunţurile sunt corecte din punct de vedere gramatical. Explicaţia dată pentru această stare de fapt se bazează pe cadrul teoretic al gramaticilor GB[2] în care lucrează autoarea: nominativul se află sub guvernarea nodului I°[3] sau sub guvernarea verbului flexionat care s-a deplasat în poziţia nodului I°. Subiectul dintr-o propoziţie cum este **Ion citeşte cartea** nu este dominat de GV (grup verbal), deoarece nu este dominat de toate secvenţele grupului verbal.

Variaţia **Ion citeşte cartea – Citeşte cartea Ion** este considerată tipică pentru limbile care au inversiune liberă a cuvintelor („free inversion"), lucru prezent şi în italiană.

Scanned with OKEN Scanner

5. Cercetări în care se susţine că româna ilustrează şi situaţii de postpoziţii:

Studiile în care este susţinută această idee sunt:

5.1. Draşoveanu (1969)[4]

D.D. Draşoveanu susţine că, în structurile de tipul adverb + **de** + adjectiv, **de** are rol de postpoziţie.

O prepoziţie – afirmă autorul – regizează un element situat în dreapta sa (**pe stradă**) şi leagă la stânga (unde prin legare se înţelege subordonarea faţă de un regent: **merge pe stradă**).

Excepţiile sunt reprezentate de unele construcţii superlative cu structura adverb + **de** + adjectiv: **deosebit de bună**. În aceste structuri, **de** regizează adverbul situat la stânga sa, în vreme ce subordonarea se realizează faţă de adjectiv, adică spre dreapta. Concluzia lui Draşoveanu este că în aceste contexte, **de** este o postpoziţie. Un argument suplimentar al autorului este că în acest tip de construcţii adverbul urmat de prepoziţie nu formează o locuţiune adverbială.

Autorul analizează construcţia **ea (A) este (B) peste măsură de (C) harnică (D)**, susţinând că **de** este o postpoziţie deoarece nu intră în componenţa unei locuţiuni adverbiale sau prepoziţionale, pe care ar reprezenta-o C şi nu se aseamănă cu structurile de tipul **aproape de** (unde leagă de la dreapta la stânga un substantiv sau un pronume).

5.2. DSL (2005)

În DSL (2005) se exprimă o poziţie mai moderată. Se consemnează existenţa izolată a unor construcţii în care „prepoziţia" **de** ocupă ultimul loc. Acestea sunt construcţiile de gradare precum **atât de bun, suficient de, insuficient de, potrivit de, destul de,** care corespund construcţiilor identificate de Draşoveanu ca fiind postpoziţii.

Postpoziţiile din limba română sunt considerate „grupări enclitice, în care prepoziţia îşi pierde capacitatea de impunere a formei de caz nominalului următor" ((2005): 403).

6. O analiză alternativă

Prima întrebare legată de adpoziţia **de** este, dacă fiind o postpoziţie, ea este structurală sau non-structurală.

Aşa cum s-a amintit în paragraful 3.2, o caracteristică a postpoziţiilor non-structurale este posibilitatea de a le plasa şi în antepunere: **cu doi ani în urmă – în urmă cu doi ani**. Postpoziţiile analizate în **Draşoveanu** (1969) şi în **DSL** (2005) nu satisfac însă aceste condiţii. S-ar părea că ele ar trebui - prin urmare - să fie considerate postpoziţii structurale.

Ideea că în construcţiile de mai sus nu găsim postpoziţii structurale are o implicaţie majoră: aşa cum o prepoziţie „proiectează" un grup prepoziţional (GPrep), o postpoziţie trebuie să proiecteze un grup postpoziţional. Cu alte cuvinte, şi prepoziţiile şi postpoziţiile sunt centri de grup.

Pentru a testa calitatea de centru de grup a aşa-numitei postpoziţii, vom recurge la câteva comparaţii cu grupul prepoziţional. Aceste comparaţii vizează trei

Scanned with OKEN Scanner

aspecte: raportul dintre prepoziţie/ postpoziţie şi constituenţii subordonaţi lor, distribuţia grupului prepoziţional şi respectiv a grupului aşa-numit postpoziţional sau unele proprietăţi ale coordonării grupului prepoziţional.

6.1. Teste pentru grupul prepoziţional/ postpoziţional

1. Într-un grup prepoziţional, prepoziţia îşi subordonează complemente; în structurile aşa-zise postpoziţionale, **de** nu pare să aibă capacitatea de a-şi subordona adverbul (**destul de bine**).

2. Construcţiile postpoziţionale se află în variaţie liberă cu grupuri adverbiale: **părere [deosebit de] bună/ părere [aproximativ] bună, [oarecum] bună, [aproape] bună.**

De aici rezultă că nu **de** transmite grupului trăsăturile sale gramaticale, ci adverbul.

3. Coordonarea grupurilor prepoziţionale care conţin aceeaşi prepoziţie se caracterizează, printre altele, prin posibilitatea de omitere a prepoziţiei în al doilea grup prepoziţional coordonat.

Mi-e teamă de vânt şi de furtună.

Mi-e teamă de vânt şi _ furtună.

Dacă structurile postpoziţionale au ca centru elementul **de**, e de aşteptat ca el să poată fi omis în al doilea membru al unor coordonări. Dar **de** nu poate fi omis; în schimb este curentă omisiunea adverbului.

A fost extraordinar de interesant şi de instructiv.

***A fost extraordinar de interesant şi nemaipomenit_ instructiv.**

Din faptele prezentate se poate trage concluzia că **de** nu transmite propriile sale trăsături grupului şi, deci nu e centru. Dacă **de** nu este centrul grupului, înseamnă că **de** nu este postpoziţie, tot aşa cum un element prepoziţional care nu îşi transmite trăsăturile grupului în care se află nu este de fapt o prepoziţie autentică. Din analiza de până aici se pot reţine ca neîndoielnice două categorii de fapte:

(i) construcţiile discutate au ca centru adverbele de gradare şi sunt în consecinţă grupuri adverbiale

(ii) **de** nu e postpoziţie şi cu atât mai puţin prepoziţie

Pentru a determina în continuare natura lui, e nevoie să se studieze două lucruri:

(i) ce fel de rol joacă **de** în interiorul grupului

(ii) ce rol joacă întregul grup adverbial în relaţia cu adjectivul din construcţie.

Cele două probleme sunt legate între ele şi de aceea pot fi discutate împreună. Rolul grupului adverbial în relaţia cu adjectivul pe care îl gradează este acela de specificator: grupul adverbial specifică, prin urmare, adjectivul-centru în cadrul grupului adjectival. De exemplu, în **părere [deosebit de] bună, [deosebit de]** specifică adjectivul.

Conceptul de specificator utilizat aici diferă într-o oarecare măsură de conceptul de specificator pus în circulaţie de Jackendoff şi utilizat în GB. El este conceptul întrebuinţat în HPSG[5] şi are următoarele caracteristici:

(i) este o funcţie gramaticală, ca şi subiectul sau complementele

Scanned with OKEN Scanner

(ii) specificatorii au un conţinut semantic de tip logic, nu descriptiv, exprimând cuantificarea sau modalitatea

(iii) se aseamănă cu adjuncţii prin faptul că sunt şi ei opţionali, dar se deosebesc de aceştia prin faptul că nu adaugă nici o trăsătură descriptivă elementului determinat. De exemplu, în structura **înalt de doi metri, de doi metri** este specificator, spre deosebire de **Ion se plimbă încet**, unde **încet** este adjunct.

Grupurile adverbiale din construcţiile aşa-zis postpoziţionale satisfac toate aceste condiţii caracteristice specificatorilor şi, prin urmare, pot fi cu uşurinţă considerate ca ilustrând această funcţie gramaticală. Un fapt cu implicaţii speciale în discuţia de faţă este contrastul dintre grupul adverbial cu şi, respectiv, fără **de**. În vreme ce grupul adverbial ce îl incorporează pe **de** specifică adjectivul, grupul adverbial fără **de** nu poate determina adjectivul:

Idee deosebit de interesantă
***idee deosebit interesantă.**

Caracterul agramatical al celei de-a doua construcţii se datorează lipsei lui **de** şi poate fi interpretată drept o incapacitate a grupului adverbial de a specifica adjectivul-centru. Rezultă de aici că rolul lui **de** este tocmai acela de a permite anumitor grupuri adverbiale să îndeplinească funcţia de specificator.

Se poate avansa acum şi o ipoteză privitoare la natura gramaticală a lui **de** în aceste construcţii, şi anume aceea că **de** este aici un marcator.

Marcatorii sunt o parte de vorbire acceptată în HPSG, dar nerecunoscută ca atare de alte teorii gramaticale. Particularităţile lor sunt următoarele:

(i) nu sunt subcategorizaţi de centrii lor
(ii) au sferă de cuprindere a coordonării
(iii) pot avea fie un conţinut vid (cum se întâmplă în cazul complementizatorilor), fie unul logic (în cazul conjuncţiilor subordonatoare)
(iv) sunt o proprietate exclusiv a centrului marcat

Marcatori pot fi consideraţi **pe** din construcţia obiectului direct (**Îl văd pe Ion**) sau **că** atunci când introduce o propoziţie completivă indirectă (**Mi-e teamă că se va îmbolnăvi**).

De în construcţiile discutate aici este un marcator, a cărui funcţie este să confere grupului adverbial (din care face parte) capacitatea de a fi un specificator. Astfel, grupul adverbial este, din punct de vedere funcţional, un grup cu centru şi marcator.

Concluzii:

Ipoteza pe care am susţinut-o mai sus, arătând că rom. **de,** în structurile discutate, nu se comportă ca o autentică postpoziţie este, într-un fel, previzibilă. Ea este convergentă cu generalizările tipologice (precum cea a lui Greenberg), conform cărora, dacă o limbă are ordine nemarcată VSO, ea va fi prepoziţională.

NOTE:

[1] VSO se referă la ordinea verb-subiect-obiect, iar SOV se referă la ordinea subiect-obiect-verb.
[2] Teoria GB (Government and Binding) este cunoscută la noi drept teoria guvernării şi a legării.
[3] Nodul I (inflexiune).

Scanned with OKEN Scanner

[4] Vom aminti faptul că autorul nu ia în discuție grupurile **mort de oboseală** (adjectiv + **de** + substantiv), **înalt de 2 metri** (adjectiv + **de** + numeral + substantiv), **departe de casă** (adverb + **de** + substantiv), care sunt considerate excepții aparente, deoarece legătura este de la dreapta la stânga, atât la nivelul expresiei, cât și la nivelul conținutului. Autorul consideră, de asemenea, că pentru situațiile de postpoziții, putem lua în considerare și structurile de tipul **viperă de rea, un gard de 2 metri de înalt**, structuri cu valoare de superlativ ce au ca element final un adjectiv sau un adverb, iar ca element inițial adverbe și foarte rar substantive care exprimă cantitatea, intensitatea, măsura.

[5] Teoria HPSG (Head-driven Phrase Structure Grammar) este cunoscută în română sub denumirea de gramatică a centrilor de sintagmă.

REFERINȚE

Coteanu, Ion (coord.) – **Limba română contemporană. Fonetică, fonologie, morfologie**, Editura didactică și Pedagogică, București, 1974

Idem, **Limba română contemporană. Fonetică, fonologie, morfologie**, (ediție revăzută și adăugită), Editura Didactică și Pedagogică, București, 1985

Cornilescu, A., **Concepts of Modern Grammar. A Generative Grammar Perspective**, Editura Universității din București, 1995

Dicționar de științe ale limbii (autori Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană-Dindelegan), Editura Nemira, [ediția a III-a], [București 2005]

Dobrovie-Sorin, C., **Syntaxe du roumain. Chaînes thématiques**, Université de Paris 7, Departement de Recherches Linguistiques, Paris, 1987

Draşoveanu, D.D., **Legături sintactice de la stânga la dreapta**, CL, anul XIV, nr. 2, p. 241-246, [Cluj, 1969]

Greenberg, J., **Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements**, în **Universals of Language**, Second edition, Edited by Joseph H. Greenberg, Report of a Conference Held at Dobbs Ferry, New York, April 13-15, 1961

Gramatica limbii române, vol. I-II, EA, București, 2005, ediția a II-a

Ionescu, E., **On the status of PE in the Direct Object Construction in Romanian**, in **Romanian Journal of Information Science and Technology**, Publishing House of the Romanian Academy, Vol. 4, nr. 3-4, 2001

Pollard, C., Sag, **Head-driven Phrase Structure Grammar**, The University of Chicago Press, Chicago, 1994

Simenschy, Th., **Gramatica limbii sanscrite**, Societatea de științe istorice și filologice din RPR, Editura Științifică, București, 1959

SITUATIONS OF POST-POSITION IN ROMANIAN

Abstract

This paper analyzes the situations of postpositions in Romanian. The type illustrated by postpositions is **destul de bine, deosebit de interesant, extraordinar de interesant.**

We analyze two types of postpositions in general: structural and non-structural. We demonstrate that in this type of constructions **(destul de bine, deosebit de interesant, extraordinar de interesant) de** is not a structural or non-structural postposition. We have to do only with markers and the adverbial group is a specifier. Our conclusion is that **de** in these structures is a marker.

Scanned with OKEN Scanner

NUME MASIVE ŞI ABSTRACTE. PARALELISME SINTACTICE ŞI SEMANTICE

ISABELA NEDELCU
Facultatea de Litere
Universitatea din Bucureşti
ALEXANDRU MARDALE
CNRS/ LLF
Université Paris 7

1. Introducere

În articolul de faţă ne propunem să comparăm, din perspectivă sintactică şi semantică, două clase de nume: (i) numele masive (ex. *sare*, *vin*, *argint*) şi (ii) numele abstracte; din clasa numelor abstracte, vom analiza numai subclasa numelor care denotă proprietăţi de individ (ex. *răutate*, *frumuseţe*, *laşitate*) şi pe cea a numelor deverbale (i.e. provenite de la verbe, ex. *exprimare*, *construire*, *examinare*)[1].

Analiza pe care o vom propune se bazează pe mai multe studii: Knittel & Beauseroy (2005) pentru o analiză comparativă sensibil diferită de cea propusă în comunicarea de faţă; van de Velde (1995), Flaux & van de Velde (2000), Nedelcu (2001) pentru nume abstracte şi masive; Chomsky (1970), Grimshaw (1990), Stan (2003), Cornilescu (2006) pentru nume deverbale.

Ipoteza pe care o vom susţine este că cele două tipuri de nume citate mai sus au ambele două citiri diferite: (i) una *prototipică*; (ii) alta de tip *ocurenţă*.

Distincţia dintre cele două lecturi trebuie înţeleasă în termenii teoriei lui Grimshaw (1990) (cf. *distincţia eveniment/ generic – rezultat/ particular*), şi nu în termenii unei analize care se bazează, de pildă, pe dichotomia *langue-parole*, unde este evident că orice utilizare a numelui (existent în sistem) reprezintă o ocurenţă, adică o parte a enunţului (aparţinând deci comunicării).

2. Descrierea datelor

Citirile diferite pot fi evidenţiate prin aplicarea câtorva teste sintactice; altfel spus, asemănările şi diferenţele de comportament rezultate din aplicarea testelor vor fi corelate cu citirile anunţate.

Vom aplica două serii de teste: (i) o serie de teste pertinente pentru toate subclasele de nume avute în vedere, (ii) o altă serie de teste pertinente numai pentru unele dintre aceste subclase.

I. Teste aplicabile tuturor subclaselor de nume

2.1. Combinarea cu articolul definit

Atât numele masive, cât şi numele abstracte se pot combina cu articolul definit singular; în acest caz, se obţine lectura prototipică, în speţă generică:

Scanned with OKEN Scanner

(1) *Ceaiul se bea la ora 5 în Anglia.*

(2) a. *Prostia se plăteşte.*

b. *Manifestarea ostentativă a apartenenţei religioase este interzisă în ţările occidentale.*

NB Numele masive sau abstracte combinate cu articolul definit singular pot avea şi o lectură de tip ocurenţă şi implicit nongenerică în cazul reluării anaforice a numelui masiv sau a celui abstract dintr-un enunţ nongeneric:

(i) *Musafirii noştri au băut **cafea**. **Cafeaua** le-a plăcut pentru că era tare.*

(ii) *Ion a avut **curaj** în această încercare. **Curajul** l-a ajutat să obţină ceea ce şi-a dorit.*

Combinarea cu articolul definit plural antrenează lectura de tip ocurenţă :

(3) *Am savurat ceaiurile făcute de tine.*

(4) a. *Prostiile lui Ion m-au enervat peste măsură.*

b. *Manifestările prilejuite de moartea scriitorului au scos în stradă mulţi simpatizanţi.*

NB Enunţurile generice au la bază o lectură de tip ocurenţă când numele masive sau abstracte sunt folosite la plural:

(i) *Ceaiurile sunt indicate pentru calmarea diverselor dureri.*

(ii) *Prostiile copiilor nu sunt condamnabile.*

2.2. Combinarea cu articolul indefinit

Combinarea unui nume misiv sau a unui nume abstract cu articolul indefinit singular implică o lectură de tip ocurenţă:

(5) *Am băut un ceai.*

(6) a. *Ion a făcut o prostie.*

b. *Ion a avut o exprimare impecabilă.*

NB Asocierea cu articolul indefint singular, specifică lecturii de tip ocurenţă, nu exclude lectura generică:

a. *Un ceai băut dimineaţa este sănătos.*

b. *O prostie te costă întotdeauna.*

c. *O exprimare neechivocă este convingătoare.*

Combinarea acestor nume cu articolul indefinit plural antrenează numai lectura de tip ocurenţă:

(7) *Am cumpărat nişte ceaiuri.*[2]

(8) a. *Ion a făcut nişte prostii îngrozitoare.*

b. *Ion a avut nişte manifestări ciudate.*

2.3. Combinarea cu categoria numărului

Forma de singular a numelor abstracte şi masive este specifică lecturii prototipice (vezi exemplele (1) şi (2) de mai sus); anumite nume aparţinând acestor clase apar exclusiv la singular şi, prin urmare, nu pot avea decât această lectură :

Scanned with OKEN Scanner

(9) *Curajul este o virtute./ *Curajuri(le)*

(10) a. *Aurul este un metal preţios./ *Aururi(le)*

b. *Aprofundarea cunoştinţelor se face în timp./ ??Aprofundări(le)*

Forma de plural, atunci când aceasta există, implică lectura de tip ocurenţă (vezi şi exemplele (7) şi (8) de mai sus):

(11) *brânzeturi, salamuri, mătăsuri*

(12) a. *amabilităţi, politeţuri, răbdări (prăjite)*

b. *exprimări, constatări.*

NB Spre deosebire de exemplele date în (11), există câteva cazuri de nume masive la plural care admit lectura prototipică: *icre, câlţi, tăieţei, tărâţe*. Acest fapt se explică prin calitatea lor de substantive „pluralia tantum".

2.4. Combinarea cu cantitative şi/ sau indefinite

Combinarea numelor masive şi abstracte cu un cantitativ sau cu un indefinit pune în evidenţă lectura de tip ocurenţă :

nume masive		**nume abstracte care denotă proprietăţi**		**nume abstracte deverbale**	
prototip	**ocurenţă**	**prototip**	**ocurenţă**	**prototip**	**ocurenţă**
brânză	*o bucată de brânză*	*optimism*	*un pic de optimism*	*comunicare*	*câte o comunicare*
pânză	*un metru de pânză*	*răutate*	*fiecare răutate*	*manifestare*	*fiecare manifestare/ manifestaţie*
piper	*un praf de piper*	*suspiciune*	*câteva suspiciuni*	*constatare*	*cealaltă constatare*

II. Teste aplicabile numai unora dintre subclase

2.5. Exprimarea argumentului intern

În cazul numelor abstracte deverbale, argumentul intern pe care acestea îl moştenesc de la verb trebuie să se lexicalizeze; lexicalizarea argumentului intern se corelează cu lectura prototipică[3]:

(13) a. **Manifestarea este interzisă în ţările occidentale.*

b. **Exprimarea este liberă în ţările occidentale.*

(14) a. *Manifestarea apartenenţei religioase într-o manieră ostentativă este interzisă.*

b. *Exprimarea opiniilor politice este liberă în ţările occidentale.*

Invers, nelexicalizarea argumentului intern se corelează cu lectura de tip ocurenţă :

(15) a. *Manifestarea a scos în stradă mulţi simpatizanţi ai regimului.*

b. *Exprimarea de pe tablă lasă de dorit.*

Scanned with OKEN Scanner

2.6. Combinarea cu un complement de agent introdus prin *de către*

Posibilitatea combinării cu un complement de agent introdus prin *de către* este admisă de numele abstracte deverbale atunci când au lectura prototipică :

(16) a. *Manifestarea ostentativă a apartenenței religioase de către imigranți este interzisă...*

b. *Exprimarea opiniilor de către studenți a dus la schimbarea conducerii.*

Lectura de tip ocurență exclude această posibilitate :

(17) a. **Manifestarea de către simpatizanții regimului a pornit din Piața Universității.*

b. **Exprimarea de către Ion de pe tablă lasă de dorit*[4].

2.7. Combinarea cu modificatori aspectuali

Numele abstracte deverbale admit, în citirea de tip prototipic, modificatori aspectuali (realizați ca grup adjectival, grup prepozițional sau grup adverbial):

(18) a. *manifestarea succesivă/ continu/ frecventă a apartenenței religioase...*

b. *manifestarea fără sfârșit a apartenenței religioase...*

c. *manifestarea apartenenței religioase constant/ permanent/ necontenit...*

În citirea de tip ocurență, combinarea cu astfel de modificatori nu este posibilă :

(19) a. **Manifestarea continuă a pornit din Piața Universității.*

b. **Exprimarea succesivă de pe tablă lasă de dorit.*

2.8. Combinarea cu modificatori locativi sau temporali introduşi prin *de*[5]

Lectura prototipică a numelor abstracte deverbale este incompatibilă cu modificatorii locativi şi/ sau temporali introduşi prin *de* :

(20) a. ??*manifestarea ostentativă a apartenenței religioase din (< de + în) țările occidentale*

b. **manifestarea ostentativă a apartenenței religioase de acolo.*

Dimpotrivă, lectura de tip ocurență a acestor nume este compatibilă cu astfel de modificatori :

(21) a. *manifestarea din (de + în) Piața Universității; exprimarea de pe tablă*

b. *manifestarea de acolo.*

3. Analiză

3.1. Morfosintaxă

O posibilitate de a formaliza contrastele observate în secțiunea precedentă este oferită de cadrul mai general al gramaticii generative, în special de teoria privind structura funcțională a grupului nominal (vezi, între alții, Szabolcsi (1984), Abney (1987), Ritter (1991), Valois (1991), Kwon & Zribi-Hertz (2004), Zribi-Hertz (2006)).

Potrivit acestor autori, proiecția lexicală a numelui (i.e. GN) poate fi guvernată, între altele, de proiecția funcțională a Numărului: GNum (în terminologia englezească NumP), ca în reprezentarea de mai jos:

Scanned with OKEN Scanner

(22)

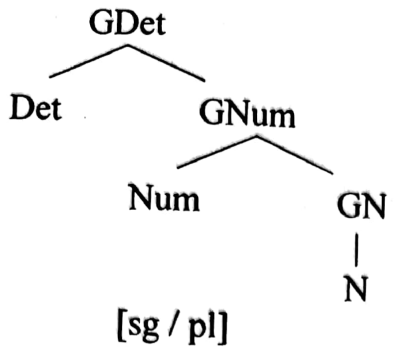

Altfel spus, realizarea proiecției Num este *opțională*, pentru anumite subclase de nume, iar lexicalizarea ei trebuie corelată și cu realizarea proiecției funcționale a determinantului (i.e. GDet):

(i) în cazul numelor masive și abstracte ale proprietății, realizarea categoriei Num, fie ca singular indefinit, fie ca plural, antrenează lectura de tip ocurență:

(23) a. *am cumpărat o sare/ săruri*
b. *a făcut o prostie/ prostii*

(ii) nerealizarea categoriei Num sau realizarea acesteia ca singular definit, antrenează lectura prototipică[6]:

(24) a. *Din Munții Apuseni se extrage aur.* a'. *Aurul se extrage din Munții Apusenii.*
b. *Tinerii au curaj.* b'. *Curajul este o calitate a tinerilor.*

În cazul numelor abstracte deverbale, proiecția Num este *obligatorie*, iar realizarea diferită a acesteia se corelează cu cele două lecturi menționate:

(i) când Num se realizează ca singular indefinit sau ca plural (definit sau indefinit), se obține lectura de tip ocurență:

(25) a. *o examinare (atentă) a lucrărilor*
b. *examinări(le) (atente) ale lucrărilor*

(ii) când Num se realizează ca singular definit se obține lectura prototipică:

(26) *examinarea lucrărilor (de către profesori) în fiecare an.*

3.2. Semantică

Lectura prototipică a masivelor presupune existența unei materii continue și omogene (ex. *alamă*); cea de tip ocurență presupune fragmentarea acestui continuum sau, altfel spus, instanțierea materiei în ipostaze/ cantități individualizate (ex. *alămuri*). Din punct de vedere semantic, cele două lecturi evidențiază opoziția continuu – discontinuu/ discret.

Lectura prototipică a numelor abstracte care denotă proprietăți presupune atribuirea unei calități permanente sau temporare unui individ (ex. *răutate, murdărie*); cea de tip ocurență presupune 'concretizarea' calității respective într-un act/ gest al individului (ex. *o răutate, o murdărie*).

Lectura prototipică a numelor abstracte deverbale presupune existența unui eveniment similar cu procesele denotate de verbe (ex. *construire*); cea de tip ocurență presupune existența unui rezultat al evenimentului (ex. *construcție*).

Scanned with OKEN Scanner

Cele două lecturi se asociază frecvent unor forme lexicale specializate:

nume masive		**nume abstracte deverbale**	
prototip	**ocurență**	**prototip**	**ocurență**
sare	*săruri*	*construire*	*construcție*
argint	*arginturi*	*manifestare*	*manifestație*
vin	*vinuri*	*afirmare*	*afirmație*

4. Concluzii

În expunerea de față, am încercat să analizăm, prin prisma câtorva teste diagnostice, numele masive şi unele nume abstracte. În urma acestei analize, am observat o serie de paralelisme sintactice care se corelează, la nivel semantic, cu două lecturi diferite. Tipul de lectură căruia i se supune utilizarea concretă, într-un context dat, a numelor masive sau abstacte este uneori pus sub semnul întrebării (vezi, în acest sens, folosirea anaforică a numelor masive sau abstracte ori situația substantivelor *pluralia tantum*).

NOTE:

[1] Vom avea în vedere numai abstractele deverbale provenite de la infinitiv, nu şi pe cele provenite din supin (ex. *spălat(ul)*, *citit(ul)*, *fumat(ul)*).

[2] *Nişte* poate fi interpretat şi ca articol partitiv (*Am băut nişte ceai*), similar cu cel din franceză (*J'ai bu du (de+le) thé*).

[3] Termenul *prototipic* este sinonim aici cu cel de *eveniment*. Termenul *ocurență* este sinonim cu cel de *rezultat* (al unui eveniment) (vezi, *inter alia*, Grimshaw (1990) şi Cornilescu (2006)).

[4] În citirea de tip ocurență, numele deverbale se pot combina cu un Agent dacă acesta se realizează ca genitiv: (i) *Manifestarea simpatizanților regimului a pornit din Piața Universității*; (ii) *Exprimarea lui Ion de pe tablă lasă de dorit.*

[5] Pentru alte teste privind lecturile de tip *eveniment* vs *rezultat* ale nominalizărilor din română, vezi Cornilescu (2006).

BIBLIOGRAFIE

Abney, S. (1987), *The English Noun Phrase in its Sentential Aspect*, Ph Dissertation, MIT.

Chomsky, N. (1970), 'Remarks on Nominalizations', în Jacobs, R. & Rosenbaum, P. (ed.), *Readings in English Transformational Grammar*, Mouton: The Hague.

Cornilescu, A. (2006), 'Nominalizations', în Dobrovie-Sorin, C. & G. Pană Dindelegan (ed.) *The Essential Grammar of the Romanian Language* (în lucru), ms. disponibil pe site-ul www.linguist.jussieu.fr/~mardale

Flaux, N. & D. van de Velde (2000), *Les noms en français: esquisse de classement*, Coll. Les essentiels du français, Paris, Ophrys.

Grimshaw, J. (1990), *Argument Structure*, Cambridge Mass, MIT Press.

Knittel, M. L. & D. Beauseroy (2005), 'Number and Determination. The Case of Some Astract Nouns' în *Journée DP*, Université Paris 8, noiembrie 2005.

Scanned with OKEN Scanner

Kwon, S. & A. Zribi-Hertz (2004), 'Number from a syntactic perspective: why plural marking looks „truer" in French than in Korean', în Bonami O. & P. Cabredo-Hofherr (ed.), *Empirical Issues in Syntax and Semantics 5*.
Nedelcu, I. (2001), 'Comportamentul masivelor în limba română', în *LR*, nr. 3-4, p. 155-164.
Ritter, E. (1991), 'Two functional categories in NPs: evidence from Modern Hebrew', în Rothstein, S. (coord.), *Syntax and Semantics*, nr. 26, San Diego, Academic Press, p. 37-62.
Stan, C. (2003), *Gramatica numelor de acțiune din limba română*, București, Editura Universității.
Szabolcsi, A. (1984), 'The possessor that ran away from home', în *The Linguistic Review*, nr. 3, p. 69-102.
van de Velde, D. (1995), *Le spectre nominal: des noms de matière aux noms d'abstraction*, Paris, Peeters.
Valois, D. (1991), 'The internal syntax of DP and adjective placement in French and English', în *NELS*, nr. 21, p. 367-382.
Zribi-Hertz, A. (2006), 'Pluralité nominale: syntaxe et typologie. Eléments de réflexion' în *Journée sur la pluralité*, Université Paris 7, ianuarie 2006.

NOMS MASSIFS ET ABSTRAITS. PARALLELISMES SYNTAXIQUES ET SEMANTIQUES

Résumé

L'hypothèse selon laquelle les noms massifs et abstraits admettent deux lectures, l'une prototypique, l'autre de type occurrence, est soutenue dans cet exposé à l'aide de quelques tests syntaxiques: la combinaison avec l'article défini ou indéfini, la combinaison avec la catégorie du nombre, la combinaison avec des quantitatifs et/ ou indéfinis, la combinaison avec le complément d'agent introduit par *de către*, la combinaison avec des modifieurs aspectuels ou circonstanciels en *de*. Les résultats de l'analye ont montré que ces dernières sont corrélées, sur le plan morphosyntaxique, avec la réalisation ou la non-réalisation de la catégorie Num. Sur le plan sémantique, les deux lectures soutiennent, d'une part, la distinction continu – discontinu/ discret pour les noms massifs et, d'autre part, pour les noms abstraits, la distinction événement – résultat de l'événement (dans le cas des noms abstraits déverbaux) ou qualité permanente/ temporaire – concrétisation de cette qualité (dans le cas des noms abstraits qui dénotent des propriétés d'individu). La lecture prototypique et la lecture de type occurrence sont encore plus évidentes lorsqu'elles s'associent à des formes lexicales spécialisées (voir *sare – săruri, construire – construcție,* etc.).

Scanned with OKEN Scanner

DATIVUL POSESIV ADNOMINAL ÎN LIMBA ROMÂNĂ

DANA NICULESCU
Universitatea din Amsterdam

A. *Introducere*

În această lucrare îmi propun să analizez comportamentul morfo-sintactic şi semantic al dativului posesiv adnominal în limba română, urmărind această construcţie atât în limba veche, cât şi în româna contemporană. În ceea ce priveşte tipurile de relaţii semantice care pot fi codate prin intermediul dativului posesiv cu suport nominal, îmi propun să demonstrez faptul că eticheta de 'posesiv' acoperă numai o parte dintre sensurile acestei structuri.

B. *Structura cu dativ posesiv adnominal, mijloc de codare a relaţiei de posesie*

Denumirea de 'dativ posesiv adnominal' indică forma atonă conjunctă a unui pronume personal sau reflexiv, care are drept suport morfo-sintactic şi fonetic un nume, faţă de care se plasează în postpoziţie: 'sufletu-**mi**', 'ochii-**i**'. Acest clitic pronominal codează posesorul în cadrul unei relaţii de posesie al cărei termen secund este substantivul regent, cu rol de obiect posedat.

În această lucrare voi folosi termenul de *posesie* cu sensul său larg, utilizat de R. Langacker[1], B. Heine[2] sau J. Taylor[3] sub denumirea de *'posesie abstractă'*. Structurile posesive ilustrează modelul cognitiv al punctului de referinţă, asemenea celor locative, comparative etc. Dacă o entitate se află în posesia unei alte entităţi, un observator al scenei va stabili identitatea acesteia parcurgând următorul traseu mental: identificarea referentului posesor -> identificarea obiectului posedat. Posesorul va constitui punctul de referinţă care conduce spre possessum, deoarece acesta din urmă este lipsit de proeminenţa cognitivă necesară pentru a fi identificat în mod direct.

Dativul posesiv are funcţia de a restrânge referinţa regentului său, dar nu şi de a-l actualiza în context (acest rol revine articolului hotărât, respectiv, articolului zero, ataşate numelui). Dativul posesiv intră într-o relaţie anaforică de tip asociativ cu nominalul obiect posedat, funcţionând ca sursă referenţială pentru acesta. Nominalul posesor constituie punctul de referinţă folosit în identificarea obiectului posedat, deoarece are proeminenţă cognitivă superioară entităţii posedate. Existenţa unui raport sintactic regent – element subordonat între numele–obiect posedat şi cliticul-posesor va semnala observatorului scenei faptul că nominalul posesor se găseşte în acelaşi domeniu cu nominalul 'possessum', domeniu constituit de grupul nominal. În interiorul domeniului posesorului trebuie identificat obiectul posedat.

Spre deosebire de adjectivul posesiv, respectiv, pronumele personal în cazul genitiv, cliticul de caz dativ ataşat numelui plasează posesorul într-o poziţie marginală, din cauză că nu poartă accent în enunţ (mândru de **propriile-i păreri/**

Scanned with OKEN Scanner

mândru de **propriile sale/ lui păreri**). Cliticul nu poate fi utilizat pentru a stabili contraste în enunț, tocmai pentru că este un constituent neaccentuat.
Se disting două tipuri de dativ posesiv adnominal:

1. Dativ adnominal dintr-o structură binară din care mai face parte substantivul pe care îl determină. Construcția este echivalentă din punct de vedere semantic cu tiparul cu nominal + adjectiv posesiv:

   (1) 'din rătăcirea-i grea./ Smeriți cu toții ne rugăm/ Și **mila-Ți** Doamne, așteptăm/ Ca iarăși să ne bucurăm./ A iadului urgie ... ' www.greek-catholic.ro
   (2) 'să o grijască ca pre **soru-și**' DRH. Țara Românească, XXII, 494

2. Dativ adnominal dintr-o structură ternară, utilizat în locul cliticului posesiv în cazul dativ cu suport verbal. Cliticul este în aceste contexte un constituent obligatoriu al enunțului, prezența lui fiind cerută atât de verb, cât și de nominalul-obiect posedat:

   (3)'durerea-mi curmă,/ Tu, Măicuța mea./ Și mă du, Maică cu Tine,/ Sus la Dumnezeu;/ **Milă-Ți** fie-atunci de mine/ Că-s copilul Tău. ... ' www.greek-catholic.ro
   (4)'Doamne, rostulu-**mi** deschide să vestesc lauda ta' LC 132
   (5)'nasu-**mi** s-a umflat' Gh. Asachi 219

Topica cliticului față de regent este fixă, el fiind postpus substantivului: '**mâinile-i**' sau adjectivului calificativ care precedă numele: '**frumoșii-i** ochi'. În cazul în care regentul este o locuțiune substantivală, cliticul se atașează după primul termen al acesteia: '**bătaia-i de joc**'[4].

Dativul posesiv adnominal acceptă coocurența cu alți determinanți ai substantivului regent: adjectivul nehotărât 'toți' ('toate mișcările-**i**') și adjectivele demonstrative ('acesta', 'acela') postpuse secvenței nume + clitic ('ochii-**i** aceia/ aceștia negri'). Spre deosebire de adjectivul posesiv sau de pronumele personal în cazul genitiv, nu acceptă coocurența cu adjective determinative antepuse numelui: *'acești ochi-**mi**', *'fiecare/ nici o mișcare-**i**'. Acest comportament sintactic duce la concluzia că dativul posesiv se atașează numai la substantive determinate (prin intermediul articolului hotărât: 'toate mișcările-**i**' sau a articolului zero: 'din parte-**mi**').

În româna actuală cliticul de caz dativ cu funcție posesivă nu poate fi coindexat cu un alt constituent al enunțului, cu excepția subiectului, dacă dativul posesiv este un pronume reflexiv la persoana întâi sau a doua ('[eu$_i$] fac aceasta pe propria-**mi$_i$** răspundere') sau un pronume personal de persoana a treia într-un context de tipul: ('[el$_i$] face acest lucru pe propria-**i$_i$** răspundere'). Însă în limba veche, ca o particularitate, dativul posesiv adnominal putea fi dublat printr-o formă clitică în cazul dativ (cu funcție posesivă), cu suport verbal:

(6) 'brîulu-**ți** și toiagulu-**ți** carele **ți**-e a mână' PO 132
(7) 'dzicînd și împăratul că-**ș** va lăsa împărăteasa-**ș** în Iași' IN 242

Structura cu clitic având suport nominal, atașat substantivului sau adjectivului calificativ antepus regentului său, este considerată un element sintactic specific limbii române. Construcția nu se semnalează în limbile romanice de mare circulație.

Scanned with OKEN Scanner

Configuraţia cu clitic adnominal a fost semnalată în dialectul aromân. Th. Capidan[5] menţionează ca o trăsătură morfologică a acestui dialect substituirea în unele contexte a adjectivului posesiv prin pronumele personal de caz dativ, formă clitică. Analiza unui corpus format din texte populare aromâneşti ne-a dus la concluzia că dativul posesiv adnominal este mai frecvent decât în dialectul dacoromân:

(8)'Di-alţî giońi **gura-ţ** muşeatî/ S-nu ţ-u vedŭ bîşeatî' FAG 150 ('De alţi tineri gura-ţi frumoasă/ Să nu ţi-o văd sărutată'). Substantivul regent poate avea atât formă articulată, cât şi nearticulată:

(9)'**Feată-ńi**, perlu neali-neali' (Fată-mi, păr cârlionţat) FAG 152.

În limba română, structura standard este cea cu clitic de caz dativ având ca suport fonetic şi morfo-sintactic verbul. Este o structură comună limbilor romanice (exemplu: rom. '**Mi**-am rupt piciorul', fr. 'Je **me** suis cassé la jambe').

C. *Originea construcţiei româneşti cu dativ posesiv adnominal*

Există mai multe ipoteze privitoare la originea dativului posesiv adnominal în limba română. Referindu-se la limba română veche, Al. Rosetti[6] consideră că această formă se explică prin raportare la exemplele similare din textele slave după care au fost făcute traducerile româneşti. Există construcţii identice în slavonă şi în slava veche.

F. Asan[7] plasează începuturile acestei construcţii într-o epocă a limbii române în care *–u* final de la substantivele moştenite din limba latină încă nu amuţise, epocă anterioară primelor texte scrise în româneşte, ceea ce elimină ipoteza unui model slavon.

Kr. Sandfeld şi H. Olsen[8], ca şi Gh. Ivănescu[9], consideră că aceste structuri au rezultat din reanalizarea unor enunţuri în care nominalul obiect posedat şi cliticul pronominal precedă verbul. Cliticul ataşat iniţial verbului îşi schimbă suportul fonetic, astfel că o configuraţie de tipul 'nevasta **i-a murit**' devine '**nevasta-i** a murit', modificare apărută în epoca de formare a limbii române.

Florica Dimitrescu[10], afirmă că structura 'casă-**mi**' nu provine din latinescul 'casa mihi', ci s-a dezvoltat pe teren românesc, deşi dativul a avut funcţia de a exprima posesorul pe tot parcursul evoluţiei limbii latine[11]. Însă topica lui era diferită în limba latină, acesta precedând numele: 'mi soror', 'mi conjux'[12].

Kr. Sandfeld[13] plasează construcţia în cadrul balcanic, ceea ce pledează pentru o astfel de explicaţie fiind faptul că limba română ar fi singura limbă romanică care are un dativ posesiv adnominal. Dativul posesiv adnominal apare în limbile slave şi în neogreacă.

Al. Niculescu[14] afirmă că folosirea cliticului adnominal nu pare a fi mai veche de secolele XVII – XIX[15] şi reprezintă fie o influenţă literară neogreacă, fie o consecinţă a folosirii în aceleaşi condiţii a pronumelor reflexive atone. Cliticele reflexive ar fi primele care apar în limba română sub formă de dativ adnominal, în secolul al XVII-lea.

D. *Tiparul cu dativ posesiv adnominal în limba veche*

Tiparul morfo-sintactic al construcţiei cu dativ posesiv cu suport nominal în limba veche prezintă diferenţe faţă de româna contemporană, având un inventar mai mare de forme şi putând apărea în configuraţii sintactice mai variate.

Scanned with OKEN Scanner

În limba veche cliticul cu valoare posesivă ataşat numelui putea fi folosit şi la numărul plural:

(10)'bunătatea-**le** era foarte multă', PO, 123

Formele clitice de pronume reflexiv de persoana a treia puteau fi ataşate numelui în limba veche cu două variante formale, **-şi/ -ş**, iar ocurenţa lor era legată de identitatea referenţială dintre subiectul enunţului şi posesor:

(11)'s-au întors **moscalii**$_i$ la ţară-**ş**$_i$', IN 150
(12)'şi pînă Moisi **mînule-şi** rădicate sus le ţinea, Israil dobîndiia, cînd iară **mînule sale** sloboziia în gios, atunci Amalec dobîndiia' PO 236

În cazul non-identităţii dintre nominalul subiect şi posesorul redat ca o formă clitică, se utiliza pronumele personal de persoana a treia:

(13)'să nu pofteşti [tu$_j$] **vecinului**$_i$ tău nice muierea-**i**$_i$, nice sluga-**i**$_i$, nice slujnica-**i**$_i$', PO, 245

Folosirea specializată a celor două tipuri de clitice pronominale era respectată cu consecvenţă, ca şi în cazul formelor atone de pronume cu suport verbal sau al adjectivului posesiv *său, sa, săi, sale* şi al pronumelui personal în cazul genitiv de persoana a treia *lui, ei, lor.*

Nominalul regent al cliticului putea fi articulat în limba veche, situaţie frecvent întâlnită, dar şi nearticulat. În cazul substantivelor masculine sau neutre terminate la numărul singular în consoană sau în vocala *–u,* cărora le este ataşat un dativ posesiv, nu se poate distinge forma articulată de cea nearticulată. Însă celelalte substantive (cele feminine la numărul singular şi plural, cele masculine sau neutre la singular - dacă au altă terminaţie - şi la plural) apar în enunţ atât articulate hotărât, cât şi nearticulate:

(14)'cu atare măiestrie-**şi**', PO, 312, (15)'pre capete-**şi**', PO, 4.

Analiza corpusului de limbă veche a condus la concluzia că substantivele sunt articulate hotărât dacă au funcţia sintactică de subiect, de obiect direct, de atribut genitival sau de complement circumstanţial sociativ:

v.(10), unde '**bunătatea-le**' este subiect, (16)'să se ducă să-şi aducă **jupâneasa-ş** de la Logoj', DÎR, 138 (obiect direct), (17)'**a ceriului-ţi** împărăţie destoinici a fi', LC, 137 (atribut genitival), (18)' **cu muierea-şi** iasă afară', PO, 246 (complement circumstanţial sociativ).

Dacă regentul dativului posesiv este guvernat de o prepoziţie, în marea majoritate a contextelor acesta apare nearticulat, deşi este individualizat în enunţ. Construcţia nu se supune regulii sintactice a articulării nominalului din grupul prepoziţional, dacă are un modificator:

(19)' **în mână-i**' PO 248, (20)'după fraţi-**şi**' PO 128, (21)'**pre poale-i**' PO 312, (22)'**la ţară-ş**' IN 229, (24)'**în inemă-ş**' Dos. 27.

De altfel, până în secolului al XIX-lea, în texte de poezie, se poate observa tendinţa de nearticulare a substantivului obiect posedat căruia i se ataşează un dativ posesiv, dacă nominalele fac parte dintr-un grup prepoziţional:

(25)'tu răsărişi **în cale-mi**', ME, 43, (26)'**sub privire-i** s-aureşte/ Unda lină din Bosfor', DB, 3, (27)'Seamănă **pe braţe-i** un farmec virginal', DB, 10.

Scanned with OKEN Scanner

La Asachi se consemnează lipsa articolului la substantiv chiar dacă acesta are funcția de subiect:

(28)'**Sărutare-i** este farmec, plâns'altor e bucurie', GA16 sau de obiect direct:
(29)'Ce-n veci **nume-mi** va purta', GA199.

În legătură cu statutul +/- articulat al substantivelor masculine şi neutre terminate în consoană sau în vocala *–u,* există controverse între cercetători. Al. Rosetti[16] afirmă că *–u* final al substantivelor moştenite din limba latină nu se mai pronunța în limba română încă din secolul al XIII-lea, ceea ce înseamnă că *–u,* vocala finală a numelor în configurațiile cu dativ posesiv adnominal, este parte integrantă a articolului hotărât. Finuța Asan[17], însă, consideră că unirea pronumelui în cazul dativ cu substantivul s-a petrecut într-o epocă foarte veche a limbii, având în vedere că în secolul al XVI-lea acest tip de atribut pronominal este atestat în toate textele româneşti. În epoca în care a apărut construcția cu dativ adnominal, el s-a ataşat substantivelor cu *–u* final care încă se pronunța.

Pe baza faptului că +/- articularea substantivului obiect posedat pare a fi într-o relație consecventă cu funcția sintactică pe care o deține acesta, am putea considera că şi substantivele masculine şi neutre care prezintă terminația *–u* urmează aceeaşi tendință ca şi celelalte substantive, fiind articulate când au funcția de subiect, obiect direct sau de atribut genitival şi nearticulate când fac parte dintr-un grup prepozițional: (30)'cel **frățioru-vă** mai mic aduceți-l la mine' PO 147 (obiect direct), (31)'Pusu-i-ai **în capu-i** de cinste cununa' Dos. 47 (GP - circumstanțial de loc), (32) 'Nu este **pe trupu-mi** leac de sănătate'Dos. 85(GP - circumstanțial de loc).

Există un contraargument la această analiză: atât la Coresi, in *Liturghier,* cât şi în *Palia de la Orăştie*, alături de formele substantivale cu terminația *–u* apar şi forme articulate cu articolul *-ulu*:

(33)'Doamne, **rostulu-mi** deşchide să vestesc lauda ta', LC 132, (34)'ce zălog pofteşti cum să-ți dau: inelul tău, **brîulu-ți** şi **toiagulu-ți** carele ți-e a mână...' PO 132.

Aceasta ar sugera faptul că în epoca lui Coresi şi a *Paliei de la Orăştie –u* final al substantivelor masculine şi neutre, chiar dacă nu se mai pronunța, încă mai era notat în scris, iar formele substantivale cu desinența *–u* erau nearticulate.

În ceea ce priveşte cazul substantivului suport pentru dativul posesiv, în limba veche, şi chiar în epoca modernă, acesta putea avea formă de nominativ-acuzativ, dar şi de caz oblic:

(35)'**a ceriului-ți** împărăție destoinici a fi', LC, 137 (cazul genitiv), (36)'Oglindă Adevărul e, Doamne, **a ființi-ți**' Văcărescu, P. 39, apud F. Asan, 1959.

În limba veche, se poate constata variația liberă dintre cliticul adnominal cu funcție posesivă şi adjectivul posesiv. În cadrul aceleiaşi fraze pot apărea alternativ cele două mărci ale posesiei: (12).

E. *Tiparul cu dativ posesiv adnominal în româna contemporană*

În limba contemporană, dativul adnominal şi-a redus inventarul de forme. Nu se mai utilizează formele pronominale personale şi reflexive la numărul plural. De asemenea, nu mai apare forma pronominală reflexivă de persoana a treia, astfel că

pronumele personal de persoana a treia singular (**-i**) şi-a lărgit sensul, neutralizând distincţia [+/-identitate referenţială cu subiectul]. Cliticul pronominal personal poate apărea şi în cazul non-identităţii dintre referentul posesorului şi cel al subiectului enunţului (37), dar şi dacă cele două nominale sunt coreferenţiale (38):

(37) 'Dacă afirmaţiile$_j$ **domnului$_i$** Băsescu privind înnoirea clasei politice ar fi de bunăcredinţă, atunci soluţia pentru problema invocată este simplă, logică şi se află în propriu-**i$_i$** exemplu', www.cdep.ro/pls/steno/steno. stenograma, (38)'**Un turnător$_i$** irakian – ucis de propria-**i$_i$** familie' www.adevarulonline.ro/arhiva/2003/August.

În ceea ce priveşte determinarea regentului, în limba actuală se preferă articularea hotărâtă a acestuia, dar se admite şi forma fără articol a elementului suport pentru dativul posesiv, în expresii fixe de tipul ' **din parte-mi** ':

(39)' ... Cea mai cumplită dovadă de partinire **din parte-mi** este însă aceea de a nu fi înţeles - cum a înţeles atât de bine dl Wajsman - cu câtă seninătate şi cât de ... '
www.ziua.ro/archive/2003/01/31

În ceea ce priveşte cazul substantivului suport pentru dativul posesiv, în limba actuală, regentul cliticului posesiv nu poate avea decât formă de nominativ-acuzativ[18].

Dacă în limba veche dativul adnominal apare într-o varietate de contexte sintactice, în limba actuală se manifestă preferinţa pentru structuri în care nominalul regent al cliticului are un modificator adjectival[19]. Acesta este plasat cu precădere înaintea substantivului, funcţionând ca suport fonetic pentru dativ:

(40) 'pentru a ne arăta **adevărata-i** faţă' www.cinemagia.ro/movie.php?movie, (41)'...se îmbată cu **propriile-i** discursuri politice.'www.adevarulonline.ro/arhiva/2004/Iunie, (42)'... nu a fost fericit de către premier cu **binecunoscutele-i** ironii' arhiva.monitorulcluj.ro/2002/2002.05.29.
Dativul posesiv adnominal este ataşat direct substantivului în structuri fixe de tipul: 'din parte-mi', 'la rându-mi', 'din pricină-ţi', 'din cauza-mi', 'în spate-i', 'în faţa-i':
(43)'Eu îi înţeleg pentru că am trecut, la **rându-mi**, cândva, prin starea lor de beatitudine a uceniciei, şi continuu să pozez lovindu-mă cu mâna peste frunte ...' www.romanialiberă.com.

Sunt înregistrate şi contexte în care cliticul este ataşat la substantivul articulat hotărât, dar acestea au o frecvenţă mult mai scăzută:

(44)'să-i fie ţărâna uşoară şi **amintirea-i** nepieritoare' www.curierulnaţional.ro, (45)'asupra cărora s-a aplecat cu solicitudinea şi **dăruirea-i** caracteristică' www.curierulnaţional.ro
(46)'Existenţa lui este, într-un fel, bigotă, **aspiraţiile-i** sunt eminamente de împrumut' www.romlit.ro, (47)'Cum se poate înfăţişa, fie **şi-n paginile-i epistolare**... ?' www.romlit.ro.

Din punct de vedere stilistic, configuraţiile cu dativ posesiv adnominal din româna contemporană au fost etichetate drept poetice şi livreşti. Analizând tipul de contexte în care se semnalează dativul adnominal din limba actuală, am constatat că această structură continuă să fie utilizată în limbajul artistic, aşa cum se întâmpla în poezia lui Dosoftei, sau la poeţii secolului al XIX-lea, dar se întâlneşte şi în texte non-literare, care aparţin stilului jurnalistic şi ştiinţific, cărora nu le imprimă trăsătura [+poetic]:

(48)'dependent de **propriu-i enciclopedism**' Boia 59, (49)'Natura l-a creat pe om, omul **la rându-i** s-a creat pe sine' Boia 60.

Scanned with OKEN Scanner

Dativul adnominal are o frecvenţă foarte redusă în româna contemporană, nefiind întâlnit în limba vorbită, ci numai în cea scrisă, din cauza caracterului înalt literar al construcţiei.

F. *Tipuri de relaţii semantice care pot fi codate prin intermediul construcţiei cu dativ posesiv cu suport nominal*

F'. *Relaţii care se înscriu în sfera conceptului de 'posesie'* (Paralelă între limba română veche şi în româna contemporană)

O serie de relaţii semantice se circumscriu posesiei, relaţii care se situează la distanţe variabile faţă de prototipul acestui concept. Taylor[20] descrie o relaţie prototipică de posesie ca o sumă a următoarelor trăsături semantice: posesor uman, obiect posedat inanimat, concret, aflat în imediata vecinătate a lui şi asupra căruia posesorul are drept exclusiv de folosinţă pe o perioadă de timp nelimitată (de exemplu: '*Ion are o maşină*').

1. posesie alienabilă, posesorul fiind un nominal cu trăsăturile + animat, + uman, iar obiectul posedat, cu trăsătura +concret:

(50) 'brîulu-**ţi** şi toiagulu-**ţi** carele ţi-e a mînă' PO 132, (51) 'să meargă la casă-**ş**' IN 66 - în limba veche, (52) 'să lase Patriarhiei **întreaga-i** avere' www.neamt.ro/Info_utile - în limba actuală.

2. posesie inalienabilă, obiectul posedat şi posesorul animat, uman intră într-o relaţie de tip parte-întreg:

(4), (53) 'cumu s-au adus pre **capete-şi** pentru păcatele sale potopul apeei' PO 4, (54) 'De este strâmbătate în **mînu-mi** dînd plata' Dos. 21, (55) 'Şi mi-i veseli cu **svînta-ţ faţă**' Dos. 36 - în limba veche, (56) 'Într-o săptămână, timp în care copiii au stat la Centrul de Plasament din Craiova, Ionela a ridicat cu **propriile-i mâini** trei camere în hala de tractoare.' www.gds.ro – în limba actuală.

3. posesie inalienabilă, între posesor şi obiectul posedat, ambele cu trăsătura + uman, se stabileşte o relaţie de rudenie:

a. possessum-ul este un nominal articulat hotărât, cu funcţia de complement direct:

(57)'au venit Lupul spătariul şi au luat acele doa vaduri de moară de la Crucean căce i-au fostu moşie de pre **giupînească-ş(i)**' DRH. Moldova, XXV, 42036 - în limba veche, (58)'îşi salvează doar **propriu-i copil**, ignorând asasinatul ... '
www.observatorcultural.ro– în limba actuală.

b. predicatul este exprimat prin verbul copulativ 'a fi', iar possessum-ul este un nominal nearticulat, cu funcţia de nume predicativ:

(59)'Au nu el dzise mie **soru-mi** iaste?' PO 64 – în limba veche. Această structură nu apare în texte de limbă contemporană.

4. posesie inalienabilă, posesorul are trăsătura + uman, obiectul posedat denumeşte o stare fizică sau psihică, o proprietate, rezultatul unei acţiuni sau a unei stări:

(60) 'Cu **svînta-ţ putere**, o, Dumnezău svinte' Dos. 86 (rezultatul unei stări), (61) '**bunătatea-le** era foarte multă' PO 123 (proprietate), (62)'Că de **svînta-ţi căutătură**/ S-or face pizmaşii zgură' Dos. 18 (rezultatul unei acţiuni)– în limba veche, (63) 'Anuca Drăgan-Duval din Val David, care a interpretat cu **cunoscuta-i sensibilitate**, colindul...' www.allwebconcept.com, (64) 'Ca un bun comandant de oşti, mama se pricepea ca, prin **uriaşa-i personalitate** şi **voinţa-i** de neînfrânt, să

Scanned with OKEN Scanner

insufle curaj trupelor ei...' www.dol.ro , (65)'să imprime „alb-rosilor" **propriu-i stil**, atât la antrenamente, cât si la jocurile pe puncte...' www.adevarul.arad.ro – în limba actuală, în care construcţia este foarte frecventă.

5. posesie alienabilă, posesorul şi obiectul posedat au trăsătura + uman, iar acesta din urmă are o anumită funcţie pe lângă posesor: v. (13) – pentru limba veche:

(66)'Adrian Tibuc, este contestat de **proprii-i colegi**...' www.kappa.ro

6. posesie inalienabilă, posesor inanimat, obiect posedat concret

(67)'Aduseră acoperământul cortului$_i$ şi toate uneltele lui, **cheotorile-i$_i$**, **prăjinele-i$_i$**, stîlpii şi **talpele-i$_i$**' PO 313 – în limba veche, (68)'Din 1970 până azi funcţionează în **propriu-i$_i$ local**. În 1977, Liceul$_i$ „Ecaterina Teodoroiu" devine Liceul Industrial, afiliat IE Rovinari...' www.intergorj.ro – în limba actuală.

Se poate constata că în limba veche, dativul adnominal are în general referent uman, iar obiectul posedat poate fi, în egală măsură, un substantiv abstract sau concret. Se poate exprima aceeaşi gamă de relaţii de posesie ca şi în limba contemporană, dar se consemnează şi configuraţii pe care româna actuală nu le mai admite (59).

F''. *Relaţii din afara sferei posesiei*

Dativul posesiv adnominal exprimă o gamă mai largă de relaţii semantice în limba română, în afara relaţiei de posesie, asemenea adjectivului posesiv/ pronumelui personal în cazul genitiv. Voi exemplifica valorile semantice non-posesive ale cliticului în cazul dativ prin mostre de limbă contemporană atât din stilul beletristic, cât şi din cel jurnalistic. Limba veche nu oferă exemple pentru fiecare dintre aceste sensuri. În general, se poate constata că în textele româneşti originale dativul posesiv adnominal este mai puţin frecvent şi limitat la câteva valori semantice din sfera posesiei (posesia alienabilă a unui obiect concret şi posesia inalienabilă stabilită în cadrul unei relaţii de rudenie). În corpusul de limbă veche am întâlnit un singur context în care cliticul are funcţie non-posesivă, şi anume, valoare subiectivă: (69)'cinste şi **laudă-şi** va arăta către domnealui' DÎR, 135.

1. Funcţie subiectivă (cliticul codează fostul subiect al unui verb care a fost derivat cu un sufix substantival, devenind nominal abstract, nume de acţiune, de proces sau de stare):

(70)'**existenţa-i bigotă**' www.romlit.ro (nume de stare), (71)'**formarea-i** fetală în pîntecele mamei şi **venirea-i** pe lume, proză cu o structură temporală cu totul neobişnuită, sau Călătorie spre obîrşie a lui Alejo...' www.convorbiri-literare.dntis.ro (nume de proces; nume de acţiune), (72)'După zile irosite astfel, biata ţestoasă înţelese că orice căutare era fără rost şi, în **suferinţa-i** nemărginită, hotărî să se retragă în propria-i carapace...' www.arcb.ro/revista/ (nume de proces)

2. Funcţie agentivă, având ca regent un substantiv nume de artefact, al cărui autor este individul codat ca dativ adnominal:

(73)'Cum poate un critic, şi încă unul cu o operă impresionantă inclusiv din punctul de vedere al cantităţii, să se lamenteze astfel? Cum se poate înfăţişa, fie şi-n **paginile-i epistolare**, care însă chezăşuiesc un plus de sinceritate, „cutremurat de sila (chiar aşa)" de-a mai citi, de-a mai scrie?' www.romlit.ro

Scanned with OKEN Scanner

3. Funcție obiectivă: cliticul codează fostul obiect direct al unui verb tranzitiv care în urma derivării cu un sufix substantival, a devenit nume abstract:

(74)'Să-i fie țărâna ușoară și **amintirea-i** nepieritoare.'www.curierulnational.ro, (75)'durerea-mi'

4. Funcție locativă, indicând *sursa/ originea* unei entități animate:

(76)'Un basarabean de-al nostru, abia întors din Grecia, unde lucrase la negru, le zicea celor din **satu-i**: „Bă, da proști sînt grecii ăștia! ..." www.revistavatra.ro

5. Funcție locativă, indicând *poziția în spațiu*:

(77)'Dar când ne-am văzut la mijlocul locului, numa' vedem trecând pe cale o bătrânică întârziată în **drumu-i** spre biserică.' www.paginiromanesti.com
(78)'cerul cu **stelele-i**'

6. Funcție explicativă, având ca regent un substantiv clasificator:

(79)'Conștiinta, adică simțul lăuntric, care prin **starea-i** potrivită ne scuză sau ne acuză pe noi, nu este altceva decât darul Lui Dumnezeu pe seama omului.' the-true-jw.oltenia.ro

7. Funcție temporală, substantivul regent desemnând un nume de calitate, iar cliticul având sens temporal durativ:

(80)'vara cu **căldurile-i** toride'

Aceste funcții semantice sunt comune pentru dativul posesiv adnominal, pentru adjectivul posesiv/ pronumele personal în cazul genitiv, cu toate acestea, în context, nu sunt întotdeauna substituibile, având în vedere diferența de registru stilistic: limbaj literar, livresc/ limbă comună sau de stil funcțional: stil beletristic/ stil publicistic. Sensurile codate de dativul adnominal pot fi exprimate și prin intermediul unui substantiv în cazul genitiv, dar pe lângă aceste valori semantice, un nume în cazul genitiv are și funcții care nu pot fi redate printr-un substitut al substantivului (sensul de superlativ, cel apozitiv).

În româna contemporană, în textele non-beletristice, dativul adnominal are în general referent animat, iar obiectul posedat este abstract. Din punct de vedere sintactic, se poate observa că în majoritatea contextelor, cliticul are ca suport fonetic adjectivul antepus substantivului. Acesta face parte din clasa semantică a adjectivelor relaționale (*adevărat, cunoscut, întreg, propriu*), mai rar din clasa celor calificative (*frumos, minunat, uriaș, mare*).

Dativul posesiv adnominal este limitat în limba contemporană la limbajul scris, cult. Frecvența sa este mult inferioară celei din limba veche și din operele scriitorilor romantici ai secolului al XIX-lea.

Se observă că dativul posesiv, atât în limba veche, cât și în româna contemporană, poate coda întreaga gamă de relații de posesie pe care o exprimă adjectivul posesiv sau cazul genitiv al pronumelui, având o mai largă folosire decât în celelalte limbi romanice.

Concluzii

În lucrare am distins două tipare cu dativ posesiv adnominal: clitic care face parte dintr-o structură binară, alături de numele regent, și clitic care face parte dintr-o structură ternară, alături de substantivul regent și de verb, asemenea dativului posesiv cu suport verbal.

Scanned with OKEN Scanner

Dativul posesiv adnominal este o construcţie prezentă în texte româneşti originale şi traduse încă din secolul al XVI-lea, având o frecvenţă redusă, comparabilă cu cea din limba actuală. Este consemnată în documente originale cu caracter neoficial din secolele XVI – XVII, ceea ce neagă ipoteza existenţei unui model slavon sau neo-grec, intrat pe cale cultă între secolele XVII şi XIX. Structura a cunoscut un punct maxim al utilizării în secolul al XIX, în limbajul beletristicii. Faptul că este o structură atestată şi în dialectul aromân ar putea pleda pentru o explicaţie romanică a originii acestei construcţii, deşi nu se poate exclude întărirea ei prin contactul cu limbile balcanice vecine sau prin influenţa modelului slavon.

Analiza paralelă a tiparelor morfologice, sintactice şi semantice cu dativ posesiv adnominal din limba veche şi din româna contemporană a dus la concluzia că acesta era folosit într-o mai mare varietate de contexte sintactice în secolele XVI-XVIII, dar având funcţia centrală de a coda relaţia de rudenie şi posesia unui obiect concret.

La nivel morfologic, dativul adnominal a suferit o restrângere a formelor în raport cu limba veche: nu se mai folosesc formele pronominale de plural şi formele de persoana a treia ale cliticului reflexiv. În limba veche era mai frecventă nearticularea substantivului regent al cliticului, trăsătură care a fost pusă în relaţie cu funcţia nominalului de complement al unei prepoziţii.

În ceea ce priveşte contextele sintactice în care se înregistrează aceste construcţii, în limba actuală există tendinţa de a le reduce la un tipar bine determinat: [adjectiv antepus + clitic] + substantiv.

La nivel referenţial, în limba veche, cliticele pronominale reflexive indicau identitatea de referent dintre nominalul subiect şi posesor, iar formele atone de pronume personal, non-identitatea lor. În limba contemporană, cliticul pronominal personal de persoana a treia a suferit o lărgire de sens, putând exprima atât identitatea, cât şi non-identitatea dintre referentul său şi al subiectului.

La nivel stilistic, în limba veche, structura cu dativ adnominal era o modalitate nemarcată de exprimare a posesiei, în schimb, în româna contemporană, este marcată ca o construcţie livrescă sau poetică, în funcţie de tipul de text în care se înregistrează.

În ceea ce priveşte eticheta de 'posesiv' dată cliticului personal sau reflexiv în cazul dativ cu suport nominal, se poate observa că nu acoperă toate sensurile acestui clitic. Dativul 'posesiv' are şi sensuri non-posesive, comune cu cele ale unui nominal în cazul genitiv şi cu cele ale adjectivului posesiv.

---

[1] Langacker, R. *Foundations of Cognitive Grammar.* Stanford: Stanford University Press, 1987-1991

[2] Heine, B. Possession. Cognitive Sources, Forces and Grammaticalization. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

[3] Taylor, J. *Possessives in English. An exploration in cognitive grammar.* Oxford: Oxford University Press, 2000

[4] Stan, Camelia. *Gramatica numelor de acţiune din limba română.* Bucureşti: EUB, 2003

[5] Capidan, Th. *Aromânii; dialectul aromân: studiu lingvistic.* Bucureşti: Imprimeria Naţională. 1932

Scanned with OKEN Scanner

[6] Rosetti, Al. *Istoria limbii române; I: Limba latină - 1965. II. - 1969.* Bucureşti: EARPR, 1965-1969
[7] Asan, F. 'Atributul pronominal în dativ'. În: *Studii de gramatică.* Bucureşti: EARSR, 1957. vol 2
[8] Sandfeld, Kr., Olsen, H. *Syntaxe roumaine.* Paris: Librairie E. Droz, 1936. 2 vol
[9] Ivănescu, Gh. *Istoria limbii române.* Junimea: Iaşi, 2000
[10] *Istoria limbii române.* F. Dimitrescu et al.. Bucureşti: EDP, 1978
[11] Rosetti, Al. *Istoria limbii române; I: Limba latină - 1965. II. - 1969.* Bucureşti: EARPR, 1965-1969
[12] Rizeanu, I. 'Note asupra pronumelui personal aton în dativ'. LR, 1959, nr. 1
[13] Sandfeld, Kr. Linguistique balkanique: problèmes et résultats. Paris: Edouard Champion, 1930
[14] Niculescu, Al. *Individualitatea limbii române între limbile romanice.* Cluj: Clusium, 1999. vol. 3
[15] Construcţia apare în scrierile lui I. Văcărescu, Gr. Alexandrescu, V. Alecsandri, M. Eminescu, Al. Odobescu
[16] Rosetti, Al. *Istoria limbii române; I: Limba latină - 1965. II. - 1969.* Bucureşti: EARPR, 1965-1969
[17] Asan, F. 'Atributul pronominal în dativ'. În: *Studii de gramatică.* Bucureşti: EARSR, 1957. vol 2
[18] Asan, F. 'Atributul pronominal în dativ'. În: *Studii de gramatică.* Bucureşti: EARSR, 1957. vol 2
[19] Iordan, I. *Limba română contemporană.* Bucureşti: EMI, 1956
[20] Taylor, J. *Possessives in English. An exploration in cognitive grammar.* Oxford: Oxford University Press, 2000

SIGLE:

CV = *Codicele voroneţean*
DB = D. Bolintineanu, *Opere alese*
DÎR = *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*
Dos. = Dosoftei, *Psaltirea în versuri*
FAG = *Folclor aromân grămostean*
GA = Gh. Asachi, *Scrieri literare*
LC = *Liturghieul lui Coresi*
LR = Al. Rossetti, *Lettres roumaines*
IN = Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*
ME = M. Eminescu, *Poesii*
PO = *Palia de la Orăştie*
NV = Nicolae Văcărescu, *Poeţii Văcăreşti: versuri alese*, ed. Elena Piru, Bucureşti, 1961

SURSE:

Asachi, G, *Scrieri literare, 1, ESLA*
Boia, L. *Mitologia ştiinţifică a comunismului.* Bucureşti: Humanitas. 2005
Bolintineanu, D., *Opere alese, 1, EPL, 1961*
Caraiani, N. Gh., N. Saramandu. *Folclor aromân grămostean.* Bucureşti: Minerva. 1982
Cândroveanu, H. (ed.) *Antologie de proză aromână.* Bucureşti: Univers. 1977
Costinescu, M. (ed.) *Codicele voroneţean.* Bucureşti : Minerva. 1981
Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea, Chivu, G., Georgescu, M. Bucureşti: Universitatea Bucureşti. Institutul de Lingvistică, 1979
Documenta Romaniae historica/ Academia de Ştiinte Sociale şi Politice a Republicii Socialiste România. Secţia de Istorie şi Arheologie. A: Moldova/ Institut de Istorie si Arheologie „A.D. Xenopol". Academia de Ştiinte Sociale şi Politice a Republicii Socialiste România. Secţia de Istorie şi Arheologie; Academia de Ştiinte Sociale şi Politice a Republicii Socialiste România. Institutul de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol". Vol. 25, 26. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România. 2003

Scanned with OKEN Scanner

Documenta Romaniae historica/ Academia Republicii Socialiste România. Secţia de Ştiinte Istorice. B: Ţara Românească/ Institutul de Istorie 'Nicolae Iorga'. Academia Republicii Socialiste România. Secţia de Ştiinţe Istorice; Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Istorie 'Nicolae Iorga'. Vol. 22 (1969), 24 (1974). Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România. 1969 - 1974.

Dosoftei, *Opere I. Versuri.* Ed. Ursu N. A. Bucureşti: Minerva. 1978

Eminescu, M., *Poesii.* Bucureşti: Ed. Socecu & Comp. 1884

Hasdeu, B.P. *Cuvente* den *bătrâni*: *limba* română vorbită *între* 1550-1600. *Vol. II*: *Cărţile poporane ale românilor* în *secolul XVI* în legătură *cu literatura* poporană *cea* nescrisă : *studiu* de *filologie* comparativă. Ed. îngrijită şi note de G. Mihăilă. Bucureşti : Ed. Didactică şi Pedagogică, 1984

Mareş Al. (ed.) *Liturghierul lui Coresi.* Bucureşti: Institutul de Lingvistică. 1969

Neculce, I., *Letopiseţul Ţării Moldovei.* Bucureşti, 1959

Pamfil V. (ed.) *Palia de la Orăştie.* Bucureşti: EAR, 1968

Poeţii Văcăreşti: versuri alese, ed. Elena Piru, Bucureşti, 1961

Rosetti, Al., *Lettres roumaines de la fin du XVIe et du début du XVIIe siècle tirées des archives de Bistritza (Transylvanie)*, Bucureşti: Socec, 1926

BIBLIOGRAFIE:

Asan, F. 'Atributul pronominal în dativ'. În: *Studii de gramatică.* Bucureşti: EARSR, 1957. vol 2.

Avram, M. 'O specie modernă a atributului în dativ şi alte probleme ale determinării atributive'. În: LR 1965, nr. 4.

Baron, I, Herslund, M., Sorensen, F. (ed.) *Dimensions of possession.* Amsterdam: Benjamins, 2001.

Belletti, A. 'Italian/ Romance Clitics: Structure and derivation'. În: *Clitics in the languages of Europe.* Ed. H.Van Riemsdijk, Berlin: Mouton de Gruyter, 1999.

Benveniste, E. *Problèmes de linguistique générale*, Paris: Gallimard,1966.

Capidan, Th. *Aromânii; dialectul aromân: studiu lingvistic.* Bucureşti: Imprimeria Naţională. 1932.

Chappell, Hilary, McGregor W. *The grammar of inalienability : a typological perspective on body part terms and the part-whole relation*, Berlin: Mouton De Gruyter, 1996

Cornilescu, Al. 'A note on Dative Clitics and Dative Case in Romanian'. În: RRL. 1987, nr. 3.

Cornilescu, Al. *Concept of Modern Grammar. A Generative Grammar Perspective.* Bucureşti: EUB, 1995.

Coteanu, I. *Structura şi evoluţia limbii române.* Bucureşti: EARSR, 1981.

The Dative. Ed. W. van Belle, Van Langendonck. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins, 1998.

Dicţionar de ştiinţe ale limbii. A.Bidu-Vrănceanu, C. Călăraşu, L. Ionescu-Ruxăndoiu, M. Mancaş, G. Pană Dindelegan. ed a 2-a. Bucureşti: Nemira, 2001.

Dobrovie-Sorin, C. 'Clitics across categories: the case of Romanian'. În: *Clitics in the languages of Europe.* Ed. H. van Riemsdijk. Berlin [etc.]: Mouton de Gruyter, 1999.

Gheţie, I. *Istoria limbii române literare.* Bucureşti: EŞE, 1978.

Gramatica limbii române. Bucureşti: EAR, 1966.

Heine, B. *Possession. Cognitive Sources, Forces and Grammaticalization.* Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Heine, B. *Cognitive Foundations of Grammar.* New York: Oxford University Press, 1997.

Herslund, M. *Le datif en francais.* Louvain: Peeters, 1988.

Iordan, I. *Limba română contemporană.* Bucureşti: EMI, 1956.

Istoria limbii române. F. Dimitrescu et al., Bucureşti: EDP, 1978.

Istoria limbii române literare – Epoca veche (1532-1780). Coord. I. Gheţie. Bucureşti: EAR, 1997.

Scanned with OKEN Scanner

Ivănescu, Gh. *Istoria limbii române*. Iaşi: Junimea, 2000.
Langacker, R.. *Foundations of Cognitive Grammar*. Stanford: Stanford University Press, 1987-1991.
Lavric, E. 'Parties du corps actives et passives'. În: *Revue de Linguistique Romane* 2001, nr. 65.
Lombard, A. *La langue roumaine. Une présentation*. Paris: Kincksieck, 1974.
Niculescu, Al., Renzi L. 'Pronoms personnels clitiques possessifs en roumain et dans les langues balcaniques', În: *Modèles linguistiques* Tome XIII (1991) Fasc. 2.
Niculescu, Al. *Individualitatea limbii române între limbile romanice*. Cluj: Clusium, 1999. vol. 3.
Olteanu, P. *Sintaxa şi stilul paleoslavei şi slavonei*. Bucureşti: EŞ, 1974.
Payne, Doris, Barshi, I. *External possession*. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins, 1999.
Pană Dindelegan, G. *Teorie şi analiză gramaticală*. Bucureşti: Coresi, 1994.
Pană Dindelegan, G. *Sintaxa grupului verbal*. ed. a 2-a. Braşov: Aula, 1999.
Rizeanu, I. 'Note asupra pronumelui personal aton în dativ'. LR. 1959, nr. 1.
Rosetti, Al. *Istoria limbii române; I: Limba latină - 1965. II. - 1969*. Bucureşti: EARPR, 1965-1969.
Rosetti, Al., Cazacu, B. *Studii de istoria limbii române literare Secolul XIX*. Bucureşti: EPL, 1969. 2 vol.
Sandfeld, Kr. *Linguistique balkanique: problèmes et résultats*. Paris: Edouard Champion. 1930
Sandfeld, Kr., Olsen, H. *Syntaxe roumaine*. Paris: Librairie E. Droz, 1936. 2 vol.
Stan, Camelia. *Gramatica numelor de acţiune din limba română*. Bucureşti: EUB. 2003
Şerbănescu, A. 'Dative possessive, dative experiencer'. În SCL 1999, nr.1.
The Expression of Possession in Romance and Germanic Languages. Coord. L. Tasmowski. Cluj: Clusium, 2000.
Taylor, J. *Possessives in English. An exploration in cognitive grammar*. Oxford: Oxford University Press, 2000.

THE ADNOMINAL POSSESSIVE DATIVE IN ROMANIAN

Abstract

This paper analyzes the morpho-syntactical and semantic characteristics of the adnominal possessive dative both in Old and Modern Romanian. This structure occurs in the language as early as the XVIth century, being employed for pragmatic reasons – the placement of the possessor in a marginal position – as opposed to nowadays, when it is stylistically marked as highly literary or poetic and it covers a greater variety of meanings besides possession.

Scanned with OKEN Scanner

UTILIZĂRI DE TIP SPECIAL ALE ARTICOLULUI NEDEFINIT DIN LIMBA ROMÂNĂ*

CAMELIA STAN
Facultatea de Litere
Universitatea din Bucureşti

1. Introducere

În lucrarea de faţă am luat în discuţie un tipar sintactic, recent în limba română, cu tendinţă de extindere în exprimarea orală, familiară, a vorbitorilor cultivaţi şi încă neînregistrat în gramaticile româneşti:

articolul nedefinit *un* + numeral cardinal (+ prepoziţie + grup nominal)

(1) *Să ne întâlnim nu prea devreme, pe la* ***un 9 dimineaţa!*** (corpus oral, 1998)

(2) *Eu am trăit această experienţă pe la* ***un 21 de ani*** (Tv 2003).

1.1. Se ştie că articolul este un determinant al grupurilor nominale (care au centru sintactic substantival)[1]. În structurile de tipul (1)–(2), inovaţia constă (aparent) în combinarea articolului nedefinit cu un numeral.

1.2. Articolul manifestă, în aceste construcţii, un comportament de tip special, care îl apropie de adverbe:

- este utilizat totdeauna în forma *un* (masculin singular nominativ-acuzativ), fiind lipsit de variaţie flexionară,
- exprimă „imprecizia, aproximaţia, eventualitatea", semnificaţie derivată din cea de bază, pe care o actualizează ca articol, şi anume „nedefinirea".

1.3. În tiparul sintactic discutat aici – (2), v. şi *infra* (3), (4c)–(7), (9), (37), (40), (41), (44) –, nu se manifestă acord între *un* (folosit invariabil) şi grupul nominal. Acordul exprimă raportul dintre numeral şi grupul nominal: numeralul selectează o anumită formă de număr (singular/plural) a grupului nominal, iar acesta, o anumită formă de gen a numeralului. Să se compare (2), unde grupul nominal *ani* este la plural, şi (3):

(3) *asta ar fi aşa,* ***un una la un milion şansă*** (IVLRA: 56) – *una,* numeral cardinal fem. sg., într-o îmbinare cu valoare de numeral fracţionar; *şansă,* grup nominal fem. sg.

Cele mai multe realizări ale tiparului în discuţie sunt atipice şi prin aceea că determinantul *un,* care selectează totdeauna forma de singular a grupului nominal (4a), este asociat cu un determinant numeral care o selectează pe cea de plural (4b):

(4) a. *un an – 2005 a fost un an secetos.*
b. *15 ani, 21 de ani – Am 15 ani (21 de ani).*
c. *pe la un 15 ani* – v. şi *supra* (2).

Scanned with OKEN Scanner

1.4. Semnificaţia lui *un* este subliniată, în unele contexte, prin combinarea cu grupări de două numerale juxtapuse (5)–(6), sau cu elemente adverbiale, cum sunt *pe* (1)–(2) şi *aşa* (3):

(5) *Aş avea nevoie de* ***un 10-20 de lei*** (corpus oral, 1998)

(6) *Dau şi eu* ***un cinci-zece milioane de lei*** (Tv 2004).

1.5. Utilizate iniţial numai după prepoziţiile *la* (1)–(2) şi, mai rar, *de* (5), construcţiile sunt utilizate recent şi fără prepoziţie, în poziţie sintactică de obiect (7), de subiect (8)–(10) sau de nume predicativ (3):

(7) *Îmi daţi dumneavoastră* ***un 3500 de lei*** (corpus oral, 2003)

(8) ***Un 9*** *dimineaţa mi-ar conveni.*

(9) ***Un 10–20 de studenţi*** *tot au venit.*

(10) *Cu siguranţă, dacă partiduţele ce aleargă pe culoarul respectiv s-ar fi unificat în jurul PNŢCD,* ***un 5 la sută*** *tot ar fi fost să fie* (Rlib, 2004, nr. 4482: 1, col. 5).

2. Câteva paralele romanice şi nonromanice

Tiparul de construcţie discutat aici ar putea fi, în română, un calc romanic sau o creaţie internă a limbii[2].

Limitând comparaţia la idiomurile romanice şi la engleză (în acest stadiu al cercetării), am constatat că o structură similară celei româneşti există în italiană şi în friulană. Cu diferenţe formale semnificative, tiparul se realizează, de asemenea, în spaniolă, în sardă şi în portugheză.

2.1. Cea mai veche atestare romanică a tiparului, pe care o cunoaştem, este din italiană (secolul al XIV-lea):

(11) *potevan valere* ***un cinquecento fiorin d'oro*** „cam cinci sute de florini de aur" (G. Boccaccio, *Decamerone,* VIII, 109, ap. Serianni 1997: 129).

Luca Serianni înregistrează construcţia, fără a preciza explicit vechimea tiparului în italiană. Autorul precizează că articolul *un* participă în structură exclusiv în această formă, indică aproximarea, având corespondente adverbiale, precum *circa, pressappoco* „aproximativ, cam, aproape"[3]:

(12) *ne avra preso* ***un venti*** *grammi* „aproximativ douăzeci de grame" (ap. Serianni 1997, ib.)

(13) *Quanto sarà lontano di qui il mio paese? – Mah.* ***Un trenta chilometri*** „cam treizeci de kilometri" (Cassola, ap. Serianni 1997, ib.).

Precizări similare, cu menţionarea atestării la Boccaccio, apar şi în unele dicţionare, cum este Cortelazzo – Zolli 1991 (s.v. *uno*).

Ca şi în română, *un* se combină, în italiană, cu grupări de numerale juxtapuse:

(14) ***avrà un trenta-trentuno anni*** „cam/ vreo treizeci-treizeci şi unu de ani" (ap. Serafini – Taricco 2001, II: 64)

(15) ***trovare un 800-900 studenti*** „vreo 800-900 de studenţi"

(16) ***prendiamo un due-tre caffè*** „vreo două-trei cafele".

It. *un* poate fi coocurent cu adv. *circa:*

Scanned with OKEN Scanner

(17) *costa circa un 10.000 lire;* comp. rom. ***costă circa un 10.000 de lire.***

Construcţiile din italiană cu *un* sunt utilizate frecvent fără prepoziţie (11)–(17), dar şi după anumite prepoziţii:

(18) *ha bisogno* ***di un 10.000 lire*** – structură corespunzătoare construcţiei româneşti (5).

It. *un* nu este utilizat în exprimarea datei şi a orei, care implică prezenţa articolului definit.

2.2. Cele mai multe structuri din italiană care conţin „articolul" *un* cu valoare de aproximare au corespondente similare în friulană[4]:

(19) *jò varès de bisùi* ***de un 10-20 francs*** – cf. (3), (15)

(20) *an da vara cjolt* ***un 20 grams*** – cf. (9)

(21) *al sarà lontàn* ***un 30 chilometros*** – cf. (10)

(22) *cjatà* ***un 800-900 studens*** – cf. (12)

(23) *cjolìn* ***un 2-3 cafè*** – cf. (13)

(24) *al coste* ***(circhе) un 10.000 francs*** –cf. (14).

2.3. O situaţie diferită are articolul nedefinit din spaniolă. Acesta este înregistrat în construcţii cu expresii indefinite ale cantităţii, în secolul al XVI-lea[5]. Formele de plural *(unos/ unas)* pot exprima o cantitate nedeterminată şi, precedând un numeral, introduc ideea de aproximaţie:

(25) *unos 11 kilómetros* (în DEA, s.v. *uno, una*; DLE II: 1357)[6].

2.4. De asemenea, în sardă, formele de plural ale articolului *(unos/ unas)* au „funcţie adverbială" în contexte de tipul:

(26) *unos deghe ómines* „circa zece oameni/ bărbaţi" (ap. Corda 1994: 40)

(27) *unas vinti féminas* „circa douăzeci de femei" (ap. Corda 1994, ib.).

2.5. În portugheză, articolul exprimă aproximaţia, de asemenea, la plural *(uns/ umas)*[7]:

(28) ***a uns 120 Km*** *da sede* „la vreo 120 km" (CLP, s.v. *uns* – după prepoziţia *a*)

(29) *talvez* ***uns 8 quilómetros*** „poate vreo 8 kilometri" (în LUSOFONIA 1993)

(30) *devido à concorrência de cerca de 300 mil operários de outros países da União Europeia, e de* ***uns 100 mil ilegais*** „datorită concurenţei a circa 300.000 de muncitori din alte ţări ale Uniunii Europene şi a **aproximativ 100.000 ilegali**" (CLP, s.v. *uns*) – context în care *uns* alternează cu expresia cvasisinonimă *cerca de*

(31) *umas 30 pessoas* „vreo 30 de persoane" (CLP, s.v. *umas*)

(32) *umas 4 ou 5 semanas* „vreo 4 sau 5 săptămâni" (CLP, s.v. *umas*) – aproximaţia fiind exprimată şi prin asocierea a două numerale coordonate disjunctiv.

2.6. Franceza nu cunoaşte această utilizare a articolului definit[8]. Este probabil că structura ar fi fost preluată în română încă din epoca modernă, dacă ar fi existat în franceză.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru exprimarea cantității aproximative, în franceză sunt utilizate și combinații de tipul *une dizaine* „un grup de (vreo) zece", în care participă formații substantivale care încorporează un numeral cardinal:

(33) *Combien étaient-ils? – Oh! **une centaine**, au plus (un millier)* (Mauger 1968: 85) – *une centaine* „(vre)o sută", *un millier* „(vre)o mie"[9].

2.7. Fenomenul combinării a doi determinanți, care selectează unul singularul, iar celălalt, pluralul, este mai răspândit; vezi, de exemplu, structurile din engleză:

(34) *He asked us **a few questions*** „o puține/ câteva [= câteva (nu multe)] întrebări" (Oxford 1995: 430, s.v. *few*[2])

(35) *The buses go **every 10 minutes*** „la fiecare 10 minute" (Oxford 1995: 396, s.v. *every*)

(36) ***Many a young person** has experimented with drugs* „mulți un tânăr [= mulți tineri]" (Oxford 1995: 715, s.v. *many*).

3. Interpretări sintactico-semantice

3.1. Construcția românească discutată aici se aseamănă cel mai mult cu structura corespunzătoare din italiană. Această utilizare de tip special a articolului nedefinit, indiferent dacă are sau nu în română un model străin, poate fi considerată o situație de **recategorizare** gramaticală.

În structurile românești analizate, *un* are caracteristicile unui **clitic adverbial.**

3.1.1. *Un:* (a) este un element lexical de tip special, distinct de cuvinte și de afixe; (b) nu „proiectează o categorie maximală" (nu poate primi determinări sintactice, este un centru sintactic care nu dezvoltă un grup maximal independent), de aceea are nevoie de un suport sintactic căruia să i se atașeze (v. *infra* **3.1.3.**). Altfel spus, *un* este un **adjunct,** care cliticizează pe un alt component al construcției sintactice[10]. Este totdeauna omisibil în structurile de tipul celor discutate aici:

(1) *Să ne întâlnim pe la 9 dimineața.*

3.1.2. Sub aspect semantic, *un* poate fi interpretat ca fiind un **operator** semantic, în structurile în care este utilizat adverbial.

3.1.3. Suportul sintactic al cliticului adverbial *un,* în română, este fie un grup nominal cuantificat (37), fie un numeral care se comportă, în context, similar unui nume propriu – indicând data, ora etc. (38)[11]:

(37) ***un 20 de lei*** (*20/douăzeci de* – cuantificator prenominal)

(38) *Ne întâlnim pe la **un 5 aprilie*** – v. și (1), (8), (10).

3.1.4. Distribuția elementului *un,* utilizat ca adverbial clitic, diferă parțial, în română, de distribuția adverbelor nonclitice.

Un are o distribuție similară cu cea a adverbului nedefinit *vreo:*

(39) *Ne întâlnim la **un/ vreo** 9 dimineața.*

(40) *Dați-mi **un/ vreo** 10.000 de lei!*

Un și *vreo* precedă totdeauna grupul nominal, în vecinătate imediată, spre deosebire de adverbele cvasisinonime *circa, aproximativ,* care pot fi plasate și în poziție postnominală:

(41) ***un/ vreo** 10.000 de lei – *10.000 de lei **un/ vreo***

Scanned with OKEN Scanner

(42) *circa 10.000 de lei – 10.000 de lei circa*

(43) *aproximativ 9 dimineaţa – 9 dimineaţa aproximativ.*

Ca şi *vreo, un* este plasat între prepoziţie şi grupul nominal:

(44) *Am nevoie de **un/ vreo** 10.000 de lei –*Am nevoie **un/ vreo** de 10.000 de lei.*

Un şi *vreo* sunt aşadar adjuncţi în interiorul grupului prepoziţional, ceea ce pune în evidenţă legătura lor foarte strânsă cu grupul nominal. Altfel spus, **domeniul** operatorilor *un/ vreo* (secvenţa de expresie afectată semantic de aceştia) este totdeauna foarte restrâns(ă).

Adverbul *cam,* de asemenea aproximator clitic, se plasează în exteriorul grupului prepoziţional, la stânga prepoziţiei:

(45) ***cam** de 10.000 de lei, **cam** la 9 dimineaţa.*

De tip special este aproximatorul adverbial *pe.* Acesta precedă totdeauna un grup prepoziţional – v. (1), (2), (38).

Adverbul *eventual,* de care se apropie semantic *un* în anumite contexte, este un operator care poate lua domeniu larg, asupra întregii propoziţii[12]:

(46) *Ne întâlnim la (un) 9 dimineaţa, eventual.*

(47) *Eventual ne întâlnim la 9 dimineaţa* „există eventualitatea de a ne întâlni la 9 dimineaţa".

3.2. Construcţiile din engleză de tipul (34)–(36) au fost interpretate recent, de Richard Kayne[13], ca **grupări eliptice**, care conţin un centru sintactic neexprimat, şi anume substantivul abstract *NUMBER* (notat cu majuscule, pentru a se deosebi de substantivul *number,* realizat fonetic):

(48) *a few NUMBER houses* „o puţine/ câteva NUMĂR case [= câteva case]" – ap. Kayne 2002, ex. (98)

(49) *every NUMBER three days* „fiecare [NUMĂR] trei zile" – ap. Kayne 2002, nota 27, (i)

(50) *many NUMBER a linguist* „mulţi NUMĂR un lingvist [= mulţi lingvişti]" – ap. Kayne 2002, ex. (236).

Centrul sintactic substantival *NUMBER* nu are specificată trăsătura gramaticală de număr (singular/ plural), ceea ce îi permite să îşi asocieze contexte atât de singular (50), cât şi de plural (48)–(49).

Similar, construcţiile româneşti (1)–(3), (5)–(10) ar putea fi interpretate ca eliptice, conţinând un substantiv neexprimat, a cărui prezenţă (în structura sintactică de adâncime – engl. *deep structure*) legitimează prezenţa constituentului *un*[14]. În unele contexte poate fi introdus substantivul abstract *NUMĂR,* corespunzător engl. *NUMBER:*

(9) *Un [NUMĂR (de)] 10–20 de studenţi tot au venit.*

După cum arăta Kayne, referindu-se la engl. *a* din gruparea *a few*[15], rom. *un* ar putea fi considerat ca având statut diferit (proprietăţi gramaticale şi semantice diferite) în construcţiile (1)–(3), (5)–(10), comparativ cu structurile în care este determinant (articol) indefinit.

Scanned with OKEN Scanner

4. Consideraţii finale

Statutul gramatical de tip special pe care elementele rom. *un,* it. *un* (şi friul. *un*) îl au în construcţiile examinate aici trebuie stabilit în cadrul unei discuţii mai largi, privind fenomenul asocierii, în acelaşi context, a doi cuantificatori, dintre care unul selectează forma de singular a substantivului cuantificat, iar celălalt, forma de plural. Ambele probleme rămân deschise pentru o cercetare ulterioară, fiind necesare lărgirea corpusului analizat, extinderea comparaţiei şi la alte limbi, detalierea discuţiei teoretice.

Interpretarea ca adverb a elementului *un* din structurile româneşti analizate (v. supra, **3.1.**) este mai intuitivă, fiind susţinută de faptul că *un,* în aceste contexte, este lipsit de variaţie flexionară şi exprimă o valoare semantică specială, de tip adverbial (v. supra, **1.2.**).

În ipoteza că structurile discutate aici sunt rezultatul unei evoluţii interne a limbii române, elipsa substantivului însoţit de articolul indefinit *un* şi de numeral ar putea fi un stadiu, care a favorizat adverbializarea articolului. În acest sens, unele combinaţii ambigue pot fi considerate structuri „de trecere", de la tiparul articol + substantiv + numeral, la structura adverb (de aproximare) + numeral:

(51) *Îl fac pe Victor să joace* ***la un 1–0*** (Tv, 2004) „la un [scor (de)] 1–0" sau „eventual la 1–0".

NOTE:

---

* O variantă a lucrării este publicată, în limba italiană, în revista *Romània orientale* (Roma, 2006, sub tipar).

O parte a cercetării de faţă a fost efectuată în 2002, la Università degli Studi di Roma „La Sapienza", Dipartimento di Studi Romanzi, în cadrul Lectoratului de limba română, condus de Prof. Luisa Valmarin.

Mulţumesc profesorilor şi cercetătorilor Luisa Valmarin, Angela Tarantino, Maria Luisa Cerrón (Università „La Sapienza", Roma), Giorgio Meiorin (Roma), Adriana Ciama (Universitatea Bucureşti), Ioana Vintilă-Rădulescu, Marina Sala, Magdalena Popescu-Marin (Institutul de Lingvistică din Bucureşti), pentru informaţiile referitoare la diverse idiomuri romanice, iar Prof. Gabriela Pană Dindelegan şi Alexandra Cornilescu (Universitatea Bucureşti), pentru observaţiile teoretice.

[1] V. o expunere recentă privind categoria *determinant* al substantivului şi clasa determinanţilor din limba română, la Valeria Guţu Romalo, în GLR$_3$, I, *Clase de cuvinte,* §. 3.3.

Termenul *grup nominal* este utilizat aici cu o accepţie larg răspândită, desemnând atât gruparea alcătuită dintr-un nominal (în speţă, substantiv) regent (centru sintactic al grupului) şi determinările sale sintactice *(casă mare, an secetos),* cât şi nominalul fără determinări *(casă, an),* considerat ca unitate sintactică. Grupul nominal este o categorie sintactică. Substantivul este o clasă lexico-gramaticală; în construcţiile sintactice, substantivul participă ca grup nominal.

[2] Nu ne vom ocupa aici de originea construcţiei în română.

[3] V. şi Brunet 1981: 87–88.

[4] V. şi Pirona 1972, s.v. *uns.*

[5] V., de exemplu, Keniston 1937: 261; pentru istoria articolului nedefinit, v. şi Corominas 1980–1991, s.v. *uno.*

[6] V. şi Keniston 1937: 264.

[7] V. şi o construcţie ambiguă, cu sg. *uma,* în DP, s.v. *um.*

[8] V., între altele, *Grand Larousse;* Littré 1873–1877; Dauzat 1938; Dubois 1966; Baldinger 1993.

Scanned with OKEN Scanner

[9] Mauger 1968, *ib.* V. şi Wilmet 2003: 190–192, despre diverse alte combinaţii ale articolului cu numeralul, în franceză.

[10] Despre cliticele adverbiale româneşti, v. şi Gabriela Pană Dindelegan, *clitic,* în DSL; Camelia Stan, *clitic,* în ELR. Între abordările de referinţă ale cliticelor (de diferite tipuri), din perspectivă generativă, v. Kayne 1975: 72–196; Kayne 1989; Borer 1984; Zwicky 1977 etc. Despre adjuncţie, v. şi Kayne 1993: 8 ş.u.

[11] V. şi Camelia Stan, în GLR_3, I, *Substantivul,* §. 3., şi II, *Grupul nominal.*

[12] V. şi Lidia Lonzi, în Renzi, Salvi, Cardinaletti 2001, II: 384 ş.u.

[13] Kayne 2002, Kayne 2003 (şi bibliografia).

[14] Interpretare sugerată de Alexandra Cornilescu. V. o abordare recentă a grupului nominal românesc, din perspectiva sintaxei minimaliste, la Giusti 2005.

[15] Kayne 2002, § 5.

SURSE DE MATERIAL

CLP – *Corpus de referinţă al limbii portugheze,* Bucureşti, Centrul de Lingvistică

IVLRA – Liliana Ionescu Ruxăndoiu (coord.), *Interacţiunea verbală în limba română actuală. Corpus (selectiv), schiţă de tipologie,* Bucureşti, Editura Universităţii, 2002

LUSOFONIA 1993 – António Avelar et al., *LUSOFONIA, Curso básico de português língua estrangeira,* Lisboa–Porto–Coimbra, Lidel

Tv – emisiuni de televiziune

Rlib – „România liberă", Bucureşti

DICŢIONARE, ENCICLOPEDII

Baldinger 1993 – Kurt Baldinger, *Dictionnaire étymologique de l'ancien français,* Tübingen, Niemeyer

Corominas 1980–1991 – Joan Corominas, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico,* Madrid, Gredos

Cortelazzo – Zolli 1991 – Manlio Cortelazzo. Paolo Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana,* Bologna, Zanichelli

Dauzat 1938 – Albert Dauzat, *Dictionnaire étymologique de la langue française,* 7e édition, Paris, Larousse

DEA – Manuel Seco Reymundo, Olimpia Andrés Puente, *Diccionario del español actual,* Madrid, Santillana, 1999

DLE – Real Academia Española, *Diccionario de la Lengua Española,* vigésima edición, Madrid, 1984

DP – António Joaquins da Silva, *Dicionário Português-Nhaneca,* Lisboa, Instituto de Investigação Científica de Angola, 1966

DSL – Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicţionar de ştiinţe ale limbii,* ediţia a 2-a, [Bucureşti], Nemira, [2005]

Dubois 1966 – Jean Dubois et al., *Dictionnaire du français contemporain,* Paris, Larousse

ELR – Marius Sala (coord.), *Enciclopedia limbii române,* Bucureşti, Univers Enciclopedic, 2001

Grand Larousse – *Grand Larousse de la langue française,* Paris, Larousse, 1971–1978

Littré 1873–1877 – Émile Littré, *Dictionnaire de la langue française,* Paris, Hachette

Pirona 1972 – Giulio Andrea Pirona, Ercole Carletti, Giov. Batt. Corgnali, *Il nuovo Pirona. Vocabolario friulano,* 3[a] edizione, Udine, Società filologica friulana

Oxford 1995 – A. S. Hornby, *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English,* fifth edition, Oxford, University Press

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE DE REFERINŢĂ

Borer 1984 – Hagit Borer, *Parametric Syntax,* Dordrecht, Foris

Brunet 1981 – Jacqueline Brunet, *Grammaire critique de l'italien,* 4: *Le démonstratif, les numéraux, les indéfinis,* Paris, Université de Paris VIII, Vincennes

Corda 1994 – Francesco Corda, *Grammatica moderna del sardo logudorese,* [Cagliari], Edizioni della Torre

Giusti 2005 – Giuliana Giusti, „At the Left Periphery of the Romanian Noun Phrase", ms., Università Ca' Foscari di Venezia

GLR_3 – *Gramatica limbii române,* I–II, ediţie nouă, Bucureşti, Editura Academiei Române

Kayne 1975 – Richard S. Kayne, *French Syntax. The Transformational Cycle,* Cambridge, MIT Press

Kayne 1989 – Richard S. Kayne, „Null Subjects and Clitic Climbing", în O. Jaeggli, K. J. Safir (eds.), *The Null Subject Parameter,* Dordrecht, Kluwer: 239–261

Kayne 1993 – Richard S. Kayne, „Antisymmetry of Syntax", CUNY: 1–67

Kayne 2002 – Richard S. Kayne, „On the Syntax of Quantity in English", ms., New York University

Kayne 2003 – Richard S. Kayne, „Silent Years. Silent Hours", ms., New York University

Keniston 1937 – Hayward Keniston, *The Syntax of Castilian Prose. The Sixteenth Century,* Chicago, University Press

Mauger 1968 – G. Mauger, *Grammaire pratique du français d'aujourd'hui. Langue parlée, langue écrite,* édition revue, Paris, Hachette

Renzi, Salvi, Cardinaletti 2001 – Lorenzo Renzi, Giampaolo Salvi, Anna Cardinaletti (a cura di), *Grande grammatica italiana di consultazione,* I–III, nuova edizione, [Bologna], Il Mulino

Serafini – Taricco 2001 – Francesca Serafini, Filippo Taricco, *Punteggiatura,* Milano, Scuola Holden

Serianni 1997 – Luca Serianni, *Italiano,* Milano–Torino, Garzanti–Unione Tipografico

Wilmet 2003 – Marc Wilmet, *Grammaire critique du français,* 3e édition, Bruxelles, Duculot

Zwicky 1977 – A. M. Zwicky, „On Clitics", ms., Bloomington, Indiana University Linguistics Club

USI PARTICOLARI DELL'ARTICOLO INDETERMINATIVO IN RUMENO

Riassunto

L'autrice esamina un certo numero di problemi propri della struttura: articolo indeterminativo *(un)* + numerale cardinale (+ preposizione + sintagma nominale).

Scanned with OKEN Scanner

RAPORTUL SINTACTIC DE INCIDENȚĂ
- CARACTERIZARE FUNCȚIONALĂ -

MONICA TIMOFTE
Universitatea „Ștefan cel Mare"
Suceava

Sub aspect funcţional, raportul de incidenţă[1] este caracterizat invariabil în gramatici ca raport neierarhic, deci afuncţional: *asemănarea dintre subordonare şi incidenţă* este pusă în discuţie la nivel *semantic* (ambele raporturi au un conţinut raportual ierarhic, importanţa mai mică a termenilor subordonat şi incident fiind validată de testul omisiunii); în acelaşi timp, lucrările de gramatică evidenţiază şi *deosebirea* dintre aceste două raporturi, deosebire ce vizează *forma raportuală*, şi anume, absenţa mărcilor specifice subordonării în cazul raportului de incidenţă[2] (ca şi a celor proprii – căci mărcile prozodice, constante, sunt nespecifice). În această situaţie, raportului de incidenţă îi este negată capacitatea de a genera funcţii sintactice, apreciindu-se că singurul nivel la care planul incident se pretează unei interpretări funcţionale este cel *semantic*[3].

Evaluarea funcţionalităţii relaţiei de incidenţă prin raportare la relaţia de subordonare credem că are legătură cu reducţia terminologică şi conceptuală hjelmsleviană: *determinare = subordonare*[4], care a dus (în prima fază) la o individualizare de tip dialelă a raporturilor generatoare de funcţii sintactice: funcţiile sintactice în legătură cu subordonarea/ determinarea şi invers. Conferind, dimpotrivă, valoare de adevăr tezei că *determinarea este o proprietate a tuturor raporturilor sintactice*[5], apreciem ca necesară recunoaşterea capacităţii de a genera funcţii sintactice şi în cazul raportului de *inerenţă*, şi a celui *apozitiv* – raporturi la care termenii relaţionaţi implică într-un mod mai mult sau mai puţin limpede ideea de ierarhie. În ceea ce priveşte raportul de incidenţă, imposibilitatea descrierii unităţilor sintactice heteroplane potrivit *dihotomiei principal – secundar* a dus la ideea că raportul dintre aceste unităţi este neierarhic: „Această relaţie [= de incidenţă] operează cu unităţi neintegrate structural, fiind, în consecinţă, *neierarhică* şi *afuncţională*" (Aurelia Merlan, *Sintaxa limbii române*, Iaşi, 2001, p. 9); relaţia de incidenţă este „relaţie *nesintagmatică*, care operează cu unităţi *neintegrate* structural, *fără* posibilitatea de a actualiza o *funcţie*" (Diaconescu, *Sint.*, p. 381) ş. a.

Notă. Calificarea unităţilor incidente drept unităţi „*neintegrate* structural" considerăm că este contradictorie cu teoretizarea funcţionării unui *raport* **sintactic** [= *raport* **structural**] între acestea şi unităţile neincidente – la fel cum sintagmele terminologice „raport de *independenţă*"/ raport sintactic stabilit între „planuri sintactice *cvasiindependente*" conţin contradicţii conceptuale (orice

Scanned with OKEN Scanner

relație/ raport presupune *pierderea*, într-o măsură mai mică sau mai mare a *independenței*). Chiar dacă „independența" structurală de context a unităților incidente este înțeleasă ca absență a unor mărci specifice care să semnaleze prezența determinării semantice, totuși, aceasta nu justifică situarea unităților incidente în afara posibilității de a contracta relații de solidaritate/ structurale, căci dacă raporturi **nonstructurale** înseamnă „raporturi între unități nonsolidare" care „**nu** formează obiectul de studiu al **sintaxei**" (Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, Bucureşti, 1978, p. 555, s. n., M. T.), atunci şi teoretizarea raportului de **incidență** ca raport **sintactic** ar trebui reconsiderată.

Generalizând, descrieri de acest fel exprimă următoarea relație logică de condiționare: *dacă nu există raport* **ierarhic**, *adică raport stabilit între unități* **principale** *şi* **secundare**, *nu există nici funcție sintactică, iar dacă există raport* **ierarhic**, *adică raport stabilit între unități* **principale** *şi* **secundare**, *există şi funcție sintactică.*

Față de această modalitate – generalizată – de a înțelege conceptul de *ierarhie* în sintaxă, în gramatica «mai nouă» de tip clasic, o dată cu teoretizarea raportului explicativ[6], relația *principal – secundar* este nuanțată şi, deci, implicit, ideea de *raport ierarhic*: adică se arată că opoziția – după criteriul importanței – între unitățile relaționate cunoaşte *încă o posibilitate* de descriere: *principal – intermediar* (*cf.* „*Termenul explicativ* al raportului sintactic explicativ are *în structura actuală* importanța pe care o considerăm *intermediară*, adică nici principal, nici secundar, sau, poate, mai bine, şi principal, şi secundar" – Dimitriu, *Trat.*, II, p. 1204). Importanța *intermediară* – între principal şi secundar – a unității explicative este relevată la nivel semantic: pe de o parte, prin posibilitatea acesteia de a se constitui în bază a unei comunicări, la fel ca o propoziție principală (această trăsătură este ilustrată cu următorul exemplu din I. Creangă: „*Odată, vara, pe-aproape de Moşi, mă furişez din casă şi mă duc, ziua miaza-mare, la moş Vasile, fratele tatei cel mai mare, să fur nişte cireşe;* **căci numai la dânsul şi la încă vreo două locuri din sat era câte un cireş varatic,** CARE SE COCEA-PĂLEA PE DUMINICA MARE" – p. 1091), iar pe de altă parte, prin imposibilitatea propoziției explicative de a exista independent de termenul pe care îl explică („nu este reperat un context de felul ***căci animalele nu au această caracteristică**, dar este reperat un context de felul *numai oamenii râd*, **căci animalele nu au această caracteristică**" – p. 1204).

Rezumând cele spuse mai sus, între accepția «mai veche» şi generalizată a sintagmei *raport ierarhic* – aceea de raport stabilit între termeni situați la poli opuşi: *principal – secundar* – şi accepția «mai nouă», lărgită, a conceptului de *ierarhie*, în sensul admiterii existenței unei trepte intermediare de importanță: *principal – intermediar – secundar*, apreciem ca necesară ameliorarea conceptuală adusă de gramatica «mai nouă». Asumarea acestei poziții impune şi *reevaluarea adecvării* descrierii raportului de incidență ca raport neierarhic, deci negenerator de funcții sintactice – fapt pentru care vom examina în continuare faptele de limbă.

Astfel, din punct de vedere **semantic**, unitățile incidente prezintă:

Scanned with OKEN Scanner

- *importanță asemănătoare cu cea principală*, în sensul că acestea se pot constitui în bază a unei comunicări la fel ca unitățile sintactice principale; testul omisiunii nu este, de aceea, operabil din acest punct de vedere:

„M-a privit dispreţuitoare şi a zâmbit. **(Cât de bine îmi aduc aminte de tot ce a urmat!)"**

(M. Eliade, *Nuntă în cer*, p. 282)

„Totuşi condamnarea ta m-a pus pe gânduri **(nu văd de ce să-ţi ascund acest lucru!)"**

(M. Preda, *Cel mai iubit*, II, p. 176)

- *importanță asemănătoare cu cea secundară/ subordonată*, în sensul că existența unităților sintactice incidente este condiționată de existența altui plan, fapt susținut de testul comutării cu zero:

„Mă vor bate să spun ceea ce nu ştiu **(auzisem de asta)**, *numai să nu mă deterioreze iremediabil."*

(M. Preda, *Cel mai iubit*, II, p. 8)

„Cum intră, trase perdeaua în urma ei **(uşa ar fi fost mai riscant s-o închidă)** *şi mi se zvârli în braţe."*

(M. Eliade, *Maitreyi*, p. 88)

Din punct de vedere **formal,** unitățile incidente pot avea:

- *aspect de principal* – când lipsesc mărcile specifice subordonării (mărcile prozodice, invariabil prezente, sunt nespecifice):

„Cel mai des am visat că zbor **(şi întotdeauna în culori)**, *că nu pot fugi şi că mă aflu gol pe stradă.."*

(G. Liiceanu, *Uşa interzisă*, p. 74)

„E în stare să-mi facă cine ştie ce scandal, **îşi zicea dânsul supărat**. *Femeile astea sunt îngrozitoare!"*

(L. Rebreanu, *A murit o femeie*, în ***Nuvele şi schiţe***, p. 205)

- *aspect de secundar*, în sensul că unitățile sintactice în atenție pot fi însoțite de mărcile subordonării (joncțiunea prin elemente de relație subordonatoare), fără ca acestea să aibă relevanță de ordin relațional, pentru că nu aparțin aceluiași plan sintactic, unitățile astfel marcate având, în consecință, numai aspect de subordonate, ca urmare a relațiilor contractate cu alte unități regente, din structura de adâncime/ structura inițială:

„Cum am mai spus, *nu numai somnul raţiunii naşte monştri, ci şi o luciditate prea mare"*

(M. Preda, *Cel mai iubit*, II, p. 358)

„Luna, **după cum o cheamă**,
Îi era miresii mamă."

(T. Arghezi, *Nunta*, în *Versuri*, p. 287)

Trăsăturile semantice şi formale mixte (şi/ nici principal – şi/ nici secundar) evidențiate mai sus în legătură cu raportul de incidență conduc la concluzia că unitățile sintactice pe care acesta le relaționează pot fi descrise după criteriul importanței, la fel ca la raportul explicativ, ca *principale – intermediare*. Dacă

Scanned with OKEN Scanner

admitem că raporturi ierarhice înseamnă raporturi ai căror termeni sunt disociabili, după importanţă, în *principal – intermediar – secundar* şi dacă admitem că la raportul de incidenţă, cel de-al doilea termen în topica dominantă (unitatea incidentă) are importanţă intermediară, urmează că *raportul de incidenţă este ierarhic, adică generator de funcţii sintactice: şi anume, funcţia de comentariu.*

Acceptând că **raportul de incidenţă generează funcţia de comentariu**, amintim că ceea ce teoria gramaticală *actuală* numeşte *funcţie sintactică* a fost *iniţial funcţie semantică*, iar numai în timp conceptul de *funcţie* a evoluat în sensul gramaticalizării, uitându-se sau ignorându-se evoluţia funcţiilor sintactice din semantică. Dacă *funcţia de comentariu* (ca şi *funcţia de explicaţie*[7]) este ignorată în faza actuală a interpretării funcţionale a limbii, considerându-se că aceasta aparţine nivelului semantic al limbii, credem totuşi că în timp şi aceasta va putea fi acceptată de teoria gramaticală ca funcţie sintactică (situaţia este similară, *mutatis mutandis*, şi cu evoluţia individualizării raporturilor sintactice corespunzătoare). De aceea, am putea considera – în prima etapă a individualizării **funcţiei de comentariu** că aceasta este o funcţie **semantico-sintactică**, apreciind, în acelaşi timp, că **în viitor** aceasta va putea fi acceptată ca **funcţie sintactică.**

NOTE:

[1] Identificarea unui raport sintactic aparte, numit *raport de incidenţă*, este făcută pentru prima dată de Corneliu Dimitriu, *Observaţii în legătură cu raporturile sintactice*, AUI, XX, 1974, p. 22 (vezi şi *Gramatica limbii române explicată. Sintaxa*, Iaşi, 1982, p. 137 sqq. şi *Tratat de gramatică a limbii române, II, Sintaxa*, Iaşi, 2002, p. 1227-1242, [= Dimitriu, *Trat.*, II]), unde ideile sunt reluate şi dezvoltate), acest raport fiind ulterior teoretizat, sub diferite sintagme terminologice, de mai mulţi specialişti.

[2] Prezenţa mărcilor de subordonare la începutul planului incident este atipică şi irelevantă din punct de vedere relaţional pentru că nu aparţin aceluiaşi plan sintactic.

[3] Ion Diaconescu, *Sintaxa limbii române*, Bucureşti, 1995, p. 391, [= Diaconescu, *Sint.*].

[4] Louis Hjelmslev, *Essais linguistiques*, Les Éditions de Minuit, Paris, 1971, p.54.

[5] *Cf.* Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, Bucureşti, 1998: „aproape toate unităţile limbii *depind* fie de ceea ce le înconjoară în lanţul vorbit, fie de părţile succesive din care se compun ele însele" (p. 139); Timotei Cipariu, *Opere*, vol. II, Bucureşti, 1992: „încă stricte luând, toate cuvintele proposeţiunei se pot considera ca *dependenţi* unul de altul, pentru că toate stau în oarecare referinţă unul către alalt, spre a forma totalitatea cugetului şi a proposeţiunei" (p. 274), „dependenţe se pot zice preste tot încă şi predicatul cu referinţă la subiect" (p. 273); Rodica Nagy, *Determinare completivă şi determinare circumstanţială în limba română*, Suceava, 2002, p. 47: „extensiunea noţiunii de *determinare în sintaxă* vizează ansamblul *relaţiilor de orice tip* dintre componentele enunţului (nu numai cele ierarhice), iar intensiunea determinării o constituie fiecare dintre realizările sintactice ale acestor relaţii – raporturile sintactice (şi consecinţele funcţionării lor în enunţ – generarea/nongenerarea funcţiilor sintactice)."

[6] Dimitriu, *Trat.*, II, p. 1203-1208.

[7] Monica Timofte, *Funcţia unităţii sintactice explicative*, în Lucrările Simpozionului Internaţional „Limba şi Literatura Română", Iaşi-Chişinău, 24-27.XI.2005 (sub tipar)

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Dimitriu, Corneliu, *Observaţii în legătură cu raporturile sintactice*, AUI, XX, 1974
Dimitriu, Corneliu, *Gramatica limbii române explicată. Sintaxa*, Iaşi, 1982
Dimitriu, Corneliu, *Tratat de gramatică a limbii române, II, Sintaxa*, Iaşi, 2002
Diaconescu, Ion, *Sintaxa limbii române*, Bucureşti, 1995
Iordan, Iorgu, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, Bucureşti, 1978
Merlan, Aurelia, *Sintaxa limbii române*, Iaşi, 2001
Nagy, Rodica, *Determinare completivă şi determinare circumstanţială în limba română*, Suceava, 2002
Timofte, Monica, *Funcţia unităţii sintactice explicative*, în Lucrările Simpozionului Internaţional „Limba şi Literatura Română", Iaşi-Chişinău, 24-27.XI.2005 (sub tipar)

IZVOARE

Arghezi, Tudor, *Versuri*, Editura Minerva, Bucureşti, 1988
Eliade, Mircea, *Maitreyi. Nuntă în cer*, Editura Minerva, Bucureşti, 1986
Liiceanu, Gabriel, *Uşa interzisă*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2002
Preda, Marin, *Cel mai iubit dintre pământeni*, vol. II, Editura Cartea Românească, 1980
Rebreanu, Liviu, *Nuvele şi schiţe*, Editura Albatros, Bucureşti, 1984

THE INCIDENCY SYNTACTIC RELATION – FUNCTIONAL CHARACTERIZATION

Abstract

This article focuses on the updating of the grammatical theory regarding the incidency syntactic relation. The actualization approach aims at identifying a new syntactic function which we call *the comment function.*

„DESPRE CUM SE CÂNTĂREŞTE NISIPUL SAU DESPRE CÂT ULEI ARDE ÎN CANDELĂ". GRUPURI PREPOZIŢIONALE COMPLEXE ÎN LIMBA ROMÂNĂ ACTUALĂ

MARIA ŢENCHEA
Universitatea de Vest
Timişoara

1. Introducere

Analizând contextele în care pot apărea prepoziţiile, se constată că „regimul" sau complementul unei prepoziţii poate fi nu numai un cuvânt sau o sintagmă (substantiv, pronume, verb la infinitiv, adverb, sintagmă prepoziţională), dar şi o structură predicativă (o propoziţie subordonată). Construcţiile de tipul Prep + Prop le-am numit *grupuri prepoziţionale complexe* (Ţenchea 2005), spre a le deosebi de ceea ce s-ar putea numi, prin contrast, grupuri prepoziţionale simple. Le vom desemna pe scurt prin notaţia *GP complexe*.

În interiorul grupului prepoziţional complex, termenul care introduce structura predicativă poate fi :

- un pronume relativ fără antecedent. Ex. *Pentru cine îl cunoaşte e o surpriză* (oral). Structura predicativă *pentru cine îl cunoaşte* este, în acest caz, o *integrativă pronominală* (cf. Le Goffic 1993), care funcţionează, în fapt, ca o sintagmă nominală complexă (cf. Pierrard 1988).
- un adverb relativ. Ex. *Se gândeşte la cum să rezolve problemele comunităţii* (oral). *La cum să rezolve problemele comunităţii* este o *integrativă adverbială*, care funcţionează ca un grup adverbial complex (cf. Le Goffic 1993).

În cele ce urmează ne vom ocupa de GP complexe constituite dintr-o prepoziţie şi o integrativă adverbială, introdusă prin unul din adverbele relative *unde, când, cum* şi *cât (de)*. Menţionăm că aceste adverbe funcţionează, în primul rând, ca interogative sau exclamative, în propoziţii independente sau în subordonate completive (interogative sau exclamative indirecte, în care caz grupul adverbial predicativ este echivalent cu o sintagmă nominală ; ex. *Spune-mi când/ unde a plecat. L-am întrebat cum se descurcă/ cât câştigă.*). Ca adverbe relative, ele apar în subordonate circumstanţiale de loc/ timp/ mod/ cantitate, care funcţionează la fel ca un grup adverbial (ex. *A plecat când/ unde a vrut. A lucrat cum a putut. A câştigat cât a putut.*).

GP complexe constituite din Prep + integrativă adverbială sunt rezultatul unei duble translaţii[1] : o structură predicativă devine, prin utilizarea unui adverb relativ, un

grup adverbial, iar grupul adverbial, printr-o translaţie operată cu ajutorul unei prepoziţii, devine un substantiv, un adjectiv sau un adverb de discurs, satisfăcând astfel anumite valenţe ale unui termen regent (verb, substantiv, adjectiv sau adverb), în raport cu care va îndeplini o anume funcţie sintactică[2]. Translaţiile de acest tip răspund unor nevoi discursive ale vorbitorului. Tesnière a formulat de altfel foarte clar această idee: « La translation a pour effet, sinon pour but, de résoudre la *difficulté* qui surgit pour le sujet parlant lorsqu'il est engagé dans une phrase de structure donnée et qu'il se voit obligé, en cours d'élocution, d'employer à l'improviste un mot relevant d'une catégorie qui n'est pas directement *connectable* avec un des mots de la fraction de phrase déjà énoncée. » (Tesnière 1969 : 365) E interesant de remarcat şi faptul că, în unele situaţii, construcţia este resimţită ca o elipsă, admiţând o explicitare cu ajutorul substantivelor corespunzătoare adverbelor relative : *locul unde, momentul când, felul cum*.

În cele ce urmează ne propunem să oferim un corpus cuprinzând exemple semnificative din mai multe tipuri de surse: texte literare, presă, televiziune, Internet, precum şi exemple orale. Spaţiul restrâns al articolului nu ne permite să facem o analiză completă a materialului înregistrat, aşa încât ne vom limita la o serie de observaţii de natură să contureze principalele repere ale analizei, susceptibilă de a fi continuată şi aprofundată ulterior.

2. Corpus

1. *De unde sunt eu* până aicea nu este avion. (oral)
2. La câteva străzi *de unde am găsit maşina*. (TV Acasă)
3. Am trecut *de unde trebuia să ajung*. (oral)
4. În amonte sau în aval *de unde el pescuia*. (oral)
5. *... vizavi de unde aţi oprit*. (oral)
6. ... hotelul cel mai apropiat *de unde stătusem înainte*. (oral)
7. Nici unul dintre ei n-a putut să-mi furnizeze date *despre unde s-ar afla*. (TV, trad. film, 2005)
8. ...mai la stânga *faţă de unde am fost ieri*. (oral)
9. *În funcţie de unde are domiciliul stabil*... (TVR 2, 5.01.2003)
10. La ce să te uiţi? – *La unde ar putea fi volumul cu texte*. (oral)
11. *...lângă unde era înainte contabilitatea*. (oral)
12. A mers *până unde nu ajunsese nimeni*. (DEX)
13. M-am certat cu Ionescu în restaurant pentru un scaun. La masă, el vrând să ocup alt scaun, *cu faţa nu spre unde voiam eu*. (D.R.Popescu, *Vînătoarea regală*)

*

14. O avea *de când era elev*. (oral)
15. Îmi amintesc *de când era copil*. (oral)
16. ... începând *de când au avut convenţia*. (TVR1, 15.05.2005)
17. ...în sfârşit, abia acum, la o săptămână *de când trebuia să predau articolul*... (www.leadercommunications.com)
18. Merge şi să scoţi placa din configuraţie. Dar asta ar însemna să o reinstalezi *după când vei vrea să o foloseşti*. (www.pcconcrete.ro)
19. ... *faţă de când eram la Paris*. (oral)

Scanned with OKEN Scanner

20. Au minţit *până când au spus adevărul*. De ce mint vedetele ? (www.jurnalul.ro)
21. Acestea vor fi păstrate *pentru când va reveni la club*. (www.zipp.ro)

*

22. Senzaţia este un proces psihic elementar, care ajută la perceperea *a cum arată lucrurile*. (www.jurnalul.ro)
23. Evocam vedenia *a cum trebuie să fi fost în asemenea seri* în marile cetăţi ale vechimei. (Mateiu Caragiale)
24. În fiecare noapte, adu-ţi aminte *de cum ţi-ai petrecut ziua*. (Părintele Efrem, *Sfaturi din Sfântul Munte*, www.saraca.1plan.net)
25. E vorba *de cum arăţi, de cum te mişti într-o comunitate*. (A. Pleşu, Realitatea TV)
26. Ce-mi pasă *de cum era în adevăr* ? (Mateiu Caragiale)
27. ...nemulţumit *de cum arată punctele vamale din judeţ*. (www.aleg-ro.org)
28. Dascălii sunt supăraţi şi, oricum, nedumeriţi de cum va decurge *până la urmă acest examen mult comentat*. (*România liberă*, 30.04.1998)
29. Se amuza foarte tare *de cum îl imit pe Columb*. (TV Naţional, trad. film, 30.12.2005)
30. M-am ocupat un pic *de cum arată coperta*. (oral)
31. Vechea clădire era diferită *de cum e în prezent*. (TV Discovery Civilisation, 28.10.2003)
32. ...nu ţi-am cerut niciodată nimic. Nici măcar să fii *altfel de cum eşti*. (A. Baranga, *Teatru*)
33. Aşa ne-am putea face o idee *de cum se simţea Ekhnaton*. (TV Discovery, 6.04.2001)
34. O lecţie *de cum trebuie să ţii un discurs*. (oral)
35. ... incluzând toate formele de schimb şi interacţiune umană - *de la cum cheltuim banii noştri la cum ne îndeplinim rolul de fiinţe umane responsabile în sistemul social*. (www.holism.ro)
36. *De la cum să te îmbraci până la cum să speculezi slăbiciunile target-ului*, nimic nu trebuie lăsat la voia întâmplării. (www.antet.ro)
37. Cei care ştiu adevărul *despre cum au decurs lucrurile*... (TV Discovery)
38. ... pentru că ai nişte aşteptări *despre cum va fi copilul*. (TV Discovery)
39. Cu toate acestea, Bernard Kouchner a ţinut, la Iaşi, nu o lecţie franceză, nici una europeană, ci mai degrabă o lecţie *despre cum nu trebuie să tratezi justiţia*. (*Evenimentul zilei*)
40. Vrei informaţii concrete *despre cum să obţii un loc de muncă*? (afiş UVT, decembrie 2003)
41. *Despre cum se face din vorbe puţine o lume* (P.Creţia, prefaţă la *Manualul întâmplărilor*, Ararat, Bucureşti, 2001)
42. Un cetăţean hrănit cu poveştile bunicii *despre cum a fost bunicul pe frontul rusesc şi cum treceau tancurile nemţeşti prin sat* ... (*Evenimentul zilei*, 17.06.2004)
43. Câte ceva *din cum sunt distribuiţi banii către comunităţile de romi* vom afla din ceea ce urmează. (OTV, 29.01.2006)
44. ...este o mamă deosebită (poţi să îţi dai seama *din cum vorbeşte despre cei mici în interviuri*). (www.ziaruldeiasi.ro)
45. ... *din cum apare în comunicatul de presă*, e vorba despre o carte pe care Alex Ştefănescu a scris-o împreună cu un alt carismatic om de televiziune, Horia Gîrbea. (*Evenimentul zilei*, 27.06.2004)
46. Se orientează *după cum bate vântul*. (oral)
47. Mintea poate funcţiona şi altfel *faţă de cum suntem obişnuiţi*. (www.arpt.ro)
48. În orice caz, aceasta este diferită *faţă de cum presupunem în mod obişnuit*. (www.spiritualrs.net)

Scanned with OKEN Scanner

49. ...practic, s-a schimbat misiunea UNMIC şi KFOR, *faţă de cum a început în 1999.* (www.mapn.ro)
50. Acum stăm bine *faţă de cum stăteam înainte.* (oral)
51. *Faţă de cum îi instruiesc pe alţii*, cu tine mă port destul de civilizat. (Z. Stancu, in *Gr. Acad.*, II, 311)
52. Urmările lipsei de legi, de educaţie, de o direcţie se vor simţi în primul rând *în cum vom fi trataţi de partenerii străini.* (www.byte.ro)
53. Mâine sau poimâine, *în funcţie de cum va planifica Tarom-ul cursa.* (TVR1)
54. Câtă deosebire *între cum văzusem eu Berlinul şi cum omul care sta în faţa mea...* (M. Caragiale, *Remember*)
55. Criticii au disociat mereu (...) *între cum scrie şi ce scrie Mircea Nedelciu, între dimensiunea experimentală şi cea realistă sau existenţială a scrisului său.* (www.compania.ro)
56. Sunt unele diferenţe *între această comunicare şi cum am prezentat noi lucrurile.* (oral)
57. Mă gândeam *la cum vă ocupaţi dv. de afaceri.* (ProTV, trad. film)
58. În fiecare zi se gândeşte *la cum să rezolve problemele comunităţii.* (TV)
59. Când ne gândim la o persoană care se află lângă noi, gândul ne duce mai mult *la cum am vrea să fie, decât la cum este.* (www.rimo.ro)
60. Atenţie *la cum* vă îmbrăcaţi! (TV, 4.01.2005)
61. Va trebui să fiu foarte atentă *la cum vorbesc.* (E-mail)
62. ... *la cum joacă Argeşul*, nici o şansă, nici măcar de egal. (www.onlinesport.ro)
63. Nu m-aş mira, *la cum conduce.* (TVR1, trad. film, 20.07.2005)
64. Se bazează pe cine e el şi nu *pe cum arată.* (TV. Discovery, 7.03.2001)
65. Ne certăm *pe cum se scriu datele.* (oral)
66. Ce frig e aicea *pe lângă cum e dincolo.* (oral)
67. Îl invidiam *pentru cum vorbeşte.* (oral)
68. Felicitări *pentru cum aţi cântat*! (oral)
69. Tatăl său fusese medic de plasă, respectat de toţi muntenii din şapte aşezări împrejur, pentru tratamentele prescrise, dar mai cu seamă *pentru cum le redacta.* (D. Negrescu, *Romanul lui Constantin*, Ed. Marineasa, 2005, 36)
70. Responsabilitatea *pentru cum le obţineţi* vă aparţine în totalitate. (TV AXN, trad. film)
71. ... ştia să fascineze *prin cum scria şi prin talentul lui oratoric.* (www.alpinet.org)

*

72. Mi-a lăsat gustul amar *a cât de expuşi sunt jurnaliştii noştri.* (Realitatea TV, 29.03.2005)
73. Numărul de voturi e doar e reflecţie *a cât de ferm cred în politica lui.* (Naţional TV, trad. film, 06.01.2006)
74. Ai putea lua o casă *cu cât au dat ei pe vacanţa asta.* (Prima TV, 30.10.2005)
75. Am obosit *de cât am muncit...* (oral)
76. Depinde *de cît cere fiecare*, depinde de anvergură, nu este nimic stas. (*Evenimentul zilei*, 4.09.2003)
77. Trebuie multă gimnastică. Eu fac. Da' *departe de cât zic ăştia.* (oral)
78. E o pildă vie *de cât poate înşela înfăţişarea.* (M. Caragiale, *Sub pecetea tainei*)
79. ... fără probleme *de cât se consumă.* (oral)
80. Doctorul e surprins *de cât de hotărât pare Zelig.* (TVR Cultural, trad. film, 10.02.2005)
81. Urmărindu-i pe majoritatea celor avizi de putere, tristeţea privirii noastre pleacă *de la cât de bine se face răul şi cât de rău se face binele.* (Remus Cretan, www.poezie.ro)
82. Apoi am mai vorbit *despre cât de frumoasă e vremea.* (trad. Nusici, *Doctor în filosofie*)

Scanned with OKEN Scanner

83. Nu se menţionează nimic *despre cât de bine a mers afacerea.* (TVR 2, trad.)
84. ... *despre cum se cântăreşte nisipul* sau *despre cât ulei arde în candelă.* (TV Antena 1, 8.04.2001)
85. ... voi vorbi (scrie) *despre cum a luat fiinţă ZIUA de Vest* (ZdV), despre parcursul acestui ziar, *despre unde am ajuns* şi (puţin) *despre ce va fi ZIUA de* Vest în viitorul imediat. (*Timişoara*, 5.01.2002)
86. ...făcând, înainte de toate, o demonstraţie absolut uluitoare *despre cum poate fi interpretat speculativ un text.* (V. Stanciu, referat doctorat, 2005)
87. Spune-le de la obraz că le dai jumătate *din cât cer ei.* (www.computergames.ro)
88. *După cât de furios a plecat de aici*, va face el ceva. (oral)
89. Procedura a durat circa 17 ore, dublu *faţă de cât se estima.* (*Evenimentul zilei*, 9.07.2003)
90. Pentru SUA (...), acest proces nu constă în nuanţe, *în cât anume i se va da generalului Pacepa ca valoare* ... (*Ziua*, 07.02.2005)
91. *În funcţie de cât costă editarea*, putem face un anumit număr de exemplare. (oral)
92. Mă simt bine, *în raport cu cât de rău m-am simţit ieri.* (oral)
93. Nu mă puteam gândi decât la Leonard, *la cât de mult îmi lipsea.* (TVR Cultural, trad. film, 10.12.2005)
94. Consulul Germaniei a mai făcut referire *la cât de importantă este pregătirea integrării în Europa.* (*Timişoara*, 2.06.2001)
95. *La cât au furat şi fură* ce mai contează cât costă o pâine. (*Evenimentul zilei*, 30.09.2003)
96. E puţin *pe lângă cât câştig dincolo.* (ex. oral)
97. *Pentru cât ai muncit* ai câştigat destul. (oral)
98. ... mulţumind Cerului *pentru cât a fost lăsat să trăiască.* (TVR1)
99. O babă surdă îl reclamă că nu i-a reparat bine o vechitură şi că i-a luat prea mult *pentru cât a făcut.* (D.Negrescu, *Romanul lui Constantin*, Ed. Marineasa, 2005, 47)
100. M-au impresionat întotdeauna *prin cât de informaţi sunt.* (Tele U, 19.05.2002)

3. Structuri sintactice

Diversele combinaţii posibile între prepoziţii şi adverbele relative *unde, când, cum* şi *cât (de)* pot fi reprezentate sintetic în tabloul de mai jos :

Prepoziţii	Adverbe relative			
	unde	*când*	*cum*	*cât (de)*
a			+	+
cu				+
de	+	+	+	+
de la			+	+
de la... (până) la			+	+
despre	+	+	+	+
din			+	+
după		+	+	+
faţă de	+	+	+	+
în			+	+
în funcţie de	+	+	+	+
în raport cu				+

Scanned with OKEN Scanner

între			+	+
la	+		+	+
lângă	+			
până	+	+		
pe			+	
pe lângă			+	+
pentru		+	+	+
prin			+	+
spre	+			

Se impune observaţia că cele mai multe dintre combinaţiile notate sunt imposibile în afara acestui tip de construcţie. Doar unele combinaţii pot apărea în structuri interogative (în care adverbele în discuţie funcţionează ca adverbe interogative; ex. *de/ până + unde/ când ?*; *de/ pentru + când ?*), altele fiind excluse (ex. **a cum*, * *la cum*, * *pe lângă cât*, **spre unde*). Adverbele care admit cele mai multe combinaţii sunt *cum* şi *cât*: având un sens mai abstract decât *unde* şi *când*, ele sunt compatibile cu diverse prepoziţii care se situează din punct de vedere semantic în sfera relaţiilor abstracte[3].

Grupurile adverbiale predicative introduse prin adverbele relative *unde, când, cum* şi *cât (de)* funcţionează ca nume, adjective sau adverbe de discurs, integrate în GP complexe ce pot avea diferite funcţii sintactice: atribut (ex. 7, 22, 23, 39, 42, 43, 72, 73, 86...; mai ales prep. *a* şi *despre*), complement indirect (ex. 15, 29, 30, 57, 82, 83, 94, 100...; prep. *de, la, despre, în, prin...*), complement circumstanţial (1, 3, 12, 14, 18, 21, 46, 50, 81, 88, 95...; prep. *de, la, de la, până, după, pentru, faţă de, pe lângă, în funcţie de...*), complement al unui adjectiv[4] (ex. 6, 27, 28, 31, 48, 61, 80...; prep. *de, faţă de, la...*), complement al unui adverb (ex. 32, 47... ; prep. *de, faţă de*). Se pot de altfel stabili, în fiecare caz, corespondenţe între grupurile adverbiale predicative şi diferiţi termeni ce aparţin clasei substantivului, adjectivului sau adverbului. Putem cita în acest sens enunţuri în care un GP complex se află în relaţie de coordonare cu un GP simplu (ex. 56, 69, 71, 76, 90, 93), precum şi fraze în care un GP incluzând o integrativă adverbială este în relaţie cu un GP ce conţine o integrativă pronominală (ex. 64, 85).

4. Relaţii semantice

Din punct de vedere semantic, adverbele relative ce introduc structura predicativă oferă o „grilă de categorizare a experienţei umane"[5]: spaţiu, timp, mod, cantitate/ intensitate. Prepoziţia exprimă o relaţie între reperul (spaţial, temporal, modal sau cantitativ) constituit de grupul adverbial predicativ (integrativa adverbială), pe de o parte, şi termenul regent, pe de altă parte. Din această perspectivă, constatăm că prepoziţiile care pot introduce grupuri prepoziţionale complexe exprimă varii raporturi de sens, referitoare fie la domeniul spaţial, fie la cel temporal, fie la domeniul „noţional" (de natură abstractă) :

Scanned with OKEN Scanner

a) raporturi spaţiale (în sens propriu sau într-o viziune spaţializată): limita iniţială/ limita finală - *de (la)/ până (la)*; proximitatea - *lângă*; direcţia - *spre*; intervalul - *între* ;

b) raporturi temporale : limita iniţială/ finală a unei durate - *de/ până*;

c) diverse raporturi « abstracte », dintre care semnalăm câteva:

- obiectul discursului : *despre*
- destinaţia : *pentru*
- comparaţia (între două serii de fapte) : *faţă de, pe lângă, în raport cu, pentru* ;
- o relaţie de dependenţă, conformitate sau variaţie proporţională : *după, din, în funcţie de* ;
- cauza : *de, la.*

Statistic vorbind, se poate constata preferinţa pentru GP complexe în care se exprimă comparaţia, dependenţa sau variaţia proporţională (domeniul de referinţă fiind spaţiul, timpul, modalitatea sau cantitatea), precum şi obiectul discursului.

5. Aspecte pragmastilistice

Din perspectiva pragmastilisticii, vom sublinia oralitatea acestui tip de structuri, care realizează, am spune, un *racursi discursiv*. Construcţiile de acest fel sunt extrem de frecvente în limba română actuală, extinderea folosirii lor fiind probabil influenţată, în unele cazuri, şi de structurile existente în alte limbi, în special engleza[6]. Ele apar, desigur, şi la diverşi autori, dar, cel mai adesea, le întâlnim în limba vorbită, în presă, la televiziune (în limbajul oral sau în traducerea dialogurilor, în subtitluri) şi pe Internet. Am putea semnala şi o serie de abuzuri în mass media sau în limbajul familiar, acceptabilitatea unor enunţuri putând fi pusă sub semnul întrebării (ex. 38, 34, 79). În unele cazuri se manifestă, probabil, tendinţa spre analogie şi spre o exprimare analitică, vorbitorul operând în mod spontan o disociere între relaţia sintactică exprimată în alte contexte cu ajutorul unei prepoziţii şi reperul reprezentat de integrativa adverbială. Putem cita aici ex. 58 : verbul *a se gândi* e construit de obicei cu prepoziţia *la*, care însă nu e necesară în cazul integrativei adverbiale introduse prin *cum*[7].

Multe dintre combinaţiile cuprinse în corpus aparţin registrului familiar. Este semnificativă de altfel reacţia unor vorbitori care utilizează spontan anumite construcţii şi care, după ce li se semnalează faptul că le-au utilizat, conştientizează fenomenul retractându-se: „Nu e bine, nu mă citaţi !"

6. Concluzii

În mod evident, analiza de mai sus nu epuizează toate aspectele problematicii abordate. Avem însă convingerea că structurile de tipul prepoziţie + integrativă adverbială trebuie studiate, într-o viziune unitară, ca termeni complecşi în cadrul enunţului. Funcţionând ca un substantiv, adjectiv sau adverb de discurs, integrativa adverbială este una din posibilităţile de care dispune limba română (ca şi alte limbi, de altfel) pentru a construi regimul unor prepoziţii. Caracterizate prin oralitate, GP complexe răspund unor anume nevoi ale vorbitorilor, constituind un racursi discursiv extrem de eficace.

Scanned with OKEN Scanner

NOTE:

[1] V. teoria translației la Tesnière (1969).

[2] Gramatica generativă propune un alt tip de explicație, prin inserarea unei propoziții într-o frază matrice. În ce privește translația, Garabatos (2001) consideră că este vorba de o falsă problemă, de vreme ce orice categorie lexicală sau sintactică poate avea mai multe funcții sintactico-semantice, iar orice funcție sintactico-semantică poate fi realizată de mai multe categorii lexicale sau sintactice.

[3] Facem oricum precizarea că în nici un caz nu se poate vorbi de locuțiuni conjuncționale formate din prepoziție și adverb relativ, cum apare, de exemplu, *față de cum* în *Gramatica Academiei*, ed. 1966).

[4] Adoptăm aici punctul de vedere al gramaticilor limbii franceze, care delimitează și denumesc funcțiile sintactice prin luarea în considerare a naturii termenului regent.

[5] Formularea îi aparține lui Le Goffic (1993).

[6] Acest tip de construcții apare și în alte limbi romanice, precum franceza, spaniola sau italiana.

[7] La fel se întâmplă lucrurile și în cazul unor propoziții completive indirecte în care apare prepoziția *de* în fața conjuncției *că*, deși acest lucru nu e necesar: *Mi-am adus aminte de Moș Gerilă și de că nu se găsea brad.* (oral) (= de faptul că ...).

BIBLIOGRAFIE

AVRAM, M. (1956), *Despre corespondența dintre propozițiile subordonate și părțile de propoziție*, în *Studii de gramatică*, I, p.141-164.

CRAȘOVEANU, D. (2005), *Studii și articole de gramatică*, Timișoara, Editura Mirton.

Dicționarul explicativ al limbii române. DEX., ed. a II-a., București, Editura Univers Enciclopedic, 1998.

GARABATOS, J. L. (2001), *Approche critique du concept de translation en linguistique*, în „Revue de Sémantique et Pragmatique", nr. 9-10, p. 151-194.

Gramatica limbii române (1966), ed. a II-a., București, Editura Academiei RSR.

IORDAN, I., ROBU, V. (1978), *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

IRIMIA, D. (1997), *Gramatica limbii române*, Iași, Polirom.

LE GOFFIC, P. (1993), *Grammaire de la phrase française*, Paris, Hachette Supérieur.

MOIGNET, G. (1974), *La „conjonction de subordination" dans le système de la langue*, în *Etudes de psycho-systématique française*, Paris, Klincksieck.

PIERRARD, M. (1988), *La relative sans antécédent en français moderne*, Louvain, Peeters.

TESNIERE, L. (1969), *Eléments de syntaxe structurale*, Paris, Klincksieck.

ȚENCHEA, M. (2005), *„C'est selon comment nous comptons": groupes prépositionnels complexes en français et en roumain*, în *Prépositions et conjonctions de subordination. Syntaxe et sémantique*, coord. M. Țenchea și A. Tihu, Timișoara, Ed. Excelsior Art, p. 239-261.

„DESPRE CUM SE CÂNTĂREȘTE NISIPUL SAU DESPRE CÂT ULEI ARDE ÎN CANDELĂ". GROUPES PREPOSITIONNELS COMPLEXES DANS LA LANGUE ROUMAINE ACTUELLE

Résumé

Parmi les constructions du type Prép + Prop (extrêmement fréquentes dans la langue actuelle), que l'on appellera *groupes prépositionnels complexes*, on retient ici les cas où le constituant Prop (structure prédicative) est une intégrative adverbiale, introduite par l'un des adverbes relatifs *unde, când, cum* ou *cât*. L'intégrative adverbiale joue le rôle d'un nom, d'un adjectif ou d'un adverbe de discours, à l'intérieur d'un GP complexe qui peut assumer diverses fonctions syntaxiques.

Scanned with OKEN Scanner

OBSERVAȚII ASUPRA FACTITIVELOR CU INTERPRETARE EXTRALINGVISTICĂ

CAMELIA UȘURELU
Facultatea de Litere
Universitatea din București

Limba română poate exprima cauzalitatea în trei moduri[1]. Primele două sunt realizate prin mijloace lingvistice în structura de suprafață: un verb cauzativ (ergativ, lexical ori morfologic) sau un operator cauzativ urmat de un alt verb. A treia posibilitate este de natură pragmatică și constă în ștergerea unora dintre elementele componente ale construcției cauzative în structura de suprafață.

În structura de suprafață a construcției: **Mi-am zugrăvit apartamentul.**[2], se constată prezența unui declanșator (*eu*), a verbului factitiv (*a zugrăvi*) și a unui actant pasiv rezultativ (*apartamentul*). În structura de adâncime, însă, există un prim declanșator (*eu*), un al doilea declanșator, care este și executor al acțiunii (*zugravul*) și două verbe, un operator cauzativ (*am pus*) și un verb ce exprimă acțiunea realizată de zugrav (*să zugrăvească*): „*Eu am pus zugravul să-mi zugrăvească apartamentul*". Declanșatorul (*eu*) este subiectul cauzator și posesor al obiectului asupra căruia se acționează, iar executorul este subiectul cauzat. Construcția de suprafață se obține în urma unei transformări prin care sunt șterse două elemente, executorul (*zugravul*) și operatorul cauzativ (*am pus*). Cel de-al doilea verb, controlat de executor și însoțit de clitic, ia locul operatorului, adoptând modul și timpul acestuia (*am zugrăvit*, în loc de *să zugrăvească*). Contextul pragmatic ne permite să presupunem că oricine știe că „*un apartament este zugrăvit de către zugrav (sau de către o altă persoană) și că, pentru a avea apartamentul zugrăvit, trebuie să îi ceri zugravului să îl zugrăvească*". La suprafață, cliticul de dativ exprimă faptul că, deși locutorul folosește persoana întâi (*mi-am zugrăvit*), acțiunea este realizată de altcineva. Dativul îndeplinește dublu rol: marchează atât posesorul, cât și beneficiarul acțiunii realizate de subiectul cauzat.

În termeni generali, verbele cauzative exprimă influența în realizarea altei acțiuni. În cazul factitivelor pragmatice, impulsul exercitat de Cauzator cade asupra Cauzatului cu o anumită forță. În structura de bază a unei construcții factitive pragmatice, operatorul cauzativ este „a pune" sau „a ruga", deci se poate vorbi despre o cauzare atenuată[3]. În general, nu se întâlnesc, în structura de bază, operatori caracteristici cauzării coercitive, de tipul: „a sili", „a forța" etc.

În construcția **Mi-am reparat mașina.**, structura de bază este: „*Am rugat mecanicul să-mi repare mașina*". Cauzatorul acțiunii (*eu*) îl determină pe Cauzat (*mecanicul*) să realizeze acțiunea. Cauzatul este întotdeauna agent al acțiunii cauzate. O astfel de construcție este marcată de o cauzalitate de tip inductiv, implicând un inițiator (*eu*) ce posedă o capacitate mentală pe care o exercită, prin comunicare,

Scanned with OKEN Scanner

pentru ca subiectul cauzat să realizeze acţiunea. Realizarea acţiunii depinde de subiectul cauzat (*mecanicul*) care, deşi are posibilitatea de a controla acţiunea (*repararea maşinii*), va recurge la realizarea ei fiindcă se presupune că aceasta îi este ocupaţia. Este vorba aici de un tip intermediar de cauzare, între cauzarea directă (acţiunea nu depinde de voinţa subiectului cauzat) şi cauzarea indirectă (subiectul cauzat are capacitatea de a controla acţiunea). Cauzatul din construcţia de mai sus nu este constrâns de Cauzator să realizeze acţiunea, ci de factori exteriori (se ocupă cu repararea maşinilor, este angajatul unui service auto, numărul de maşini reparate contează la salariu etc.) care duc la extinderea contextului pragmatic.

Gradul de afectare a subiectului cauzat de acţiunea cauzativă este foarte mic. Construcţiile factitive perifrastice caracterizate prin cauzare indirectă (**L-am rugat pe Ion să plece.**) concep acţiunea cauzată în punctul său iniţial, adică se centrează pe intenţia Cauzatorului de a fi realizată acţiunea, dar nu compromit dispoziţia subiectului cauzat de a o realiza. Dacă presupunem, în structura de bază a unei construcţii cauzative pragmatice, existenţa aceluiaşi verb operator („*L-am rugat pe mecanic să-mi repare maşina.*"), constatăm că este pus în evidenţă rezultatul final al acţiunii.

Efectul morfologic al acestui fapt este utilizarea, cu precădere, a timpurilor trecute ale indicativului în construcţiile cauzative pragmatice, ceea ce presupune realizarea acţiunii cauzate înainte de momentul vorbirii. Excepţie fac construcţiile cauzative pragmatice cu verbul la viitor: **Îmi voi repara maşina.** (cu structura de bază: „*Voi ruga mecanicul să-mi repare maşina.*").

În cazul construcţiilor cu verbe la indicativ prezent, trăsătura semantică [+Cauzativ] este dependentă de existenţa unor elemente suplimentare cu rol dezambiguizator: **Îmi operez soţia <u>la Spitalul X</u>./ Îmi repar maşina <u>la service-ul auto de pe strada X</u>**. În această situaţie, contextul pragmatic ne ajută la determinarea structurii de bază: „*Eu rog un chirurg să-mi opereze soţia, chirurg care lucrează la Spitalul X.*"/ „*Eu pun un mecanic să-mi repare maşina, mecanic care lucrează la service-ul auto de pe strada X.*" De altfel, în construcţiile de acest tip, momentul vorbirii nu coincide, în general, cu momentul realizării acţiunii, prezentul având valoare de viitor.

În construcţiile factitive pragmatice, se pot întâlni două tipuri de verbe:

1.verbe care exprimă acţiuni pe care le poţi face singur sau poţi pune pe altcineva să le facă pentru tine: **a alămi** (un vas), **a auri** (un inel), **a cerui** (parchetul), **a coase** (o rochie), **a construi** (o casă), **a cositori** (un vas), **a curăţa** (o haină), **a faianţa** (baia), **a lăcui** (parchetul), **a mocheta** (o cameră), **a parcheta** (o cameră), **a pietrui** (o alee), **a pingeli** (pantofii), **a repara** (maşina), **a săpa** (grădina), **a spăla** (maşina), **a şindrili** (o casă), **a tapeta** (pereţii), **a tipări** (o carte), **a viza** (paşaportul), **a vopsi** (maşina), **a zugrăvi** (apartamentul) etc.

2.verbe care exprimă acţiuni pe care le face o altă persoană pentru tine: **a extrage** (o măsea), **a opera, a plomba** (un dinte), **a tatua, a tunde, a vaccina** etc.

Astfel, o construcţie cu un verb din prima categorie, de tipul: **Mi-am mochetat sufrageria,** admite două interpretări, una cauzativă („*Eu am pus pe cineva să-mi mocheteze sufrageria.*") şi una non-cauzativă („*Eu însumi mi-am mochetat*

Scanned with OKEN Scanner

sufrageria."). În schimb, construcţia **M-am operat la picior** admite numai o interpretare cauzativă: „*Eu am pus un chirurg să mă opereze la picior*". Verbele din această a doua categorie apar în construcţii factitive când sunt însoţite de un clitic reflexiv în acuzativ. Dacă obiectul direct nu este coreferenţial cu subiectul (**Mi-am operat soţia.**), verbul generează o construcţie ambiguă şi trece în prima categorie: „*Eu am pus un chirurg să-mi opereze soţia.*" – construcţie cauzativă şi „*Eu însumi mi-am operat soţia, fiind chirurg.*" – construcţie non-cauzativă. Există şi verbe care exprimă acţiuni pe care le face întotdeauna altcineva, dar nu pot apărea niciodată în construcţii cauzative pragmatice: ***Mi-am amputat piciorul**. Aceeaşi situaţie o întâlnim şi în cazul verbului suport a face urmat de numele unei intervenţii chirurgicale: ***Mi-am făcut cezariană/ miomectomie/ transplant de ficat**.

Factitivele pragmatice sunt verbe compatibile cu predicaţia „acţiune-proces" şi sunt întotdeauna durative. Ele provin din verbe de bază tranzitive, operaţia de cauzativizare neducând, ca în cazul altor verbe cauzative, la tranzitivizarea verbului din structura de bază: **Mi-am zugrăvit casa**./ „*Am pus zugravul să-mi zugrăvească casa*". Ştergerea anumitor constituenţi din structura de bază la suprafaţă duce la dispariţia verbului regent şi la reorganizarea constituenţilor rămaşi în jurul verbului din subordonată. Faptul că verbul este tranzitiv atât în structura de bază, cât şi în cea de suprafaţă duce la dubla interpretare a construcţiilor.

Analiza constituenţilor unei construcţii cauzative pragmatice impune studierea raportului dintre Parte şi Întreg. În structurile: **Mi-am vopsit părul./ Mi-am extras o măsea./ Mi-am pus dinţii.**, Întregul (*eu*) este subiect şi îndeplineşte rolul temei. Întregul este coocurent şi coreferenţial cu un dativ reflexiv (*mi-*). Partea, ce se realizează ca acuzativ, este în relaţie de „posesie inalienabilă" cu Întregul. Trăsătura semantico-sintactică de „posesie inalienabilă" ne duce la ideea că Partea şi Întregul sunt legate printr-o relaţie de solidaritate şi nu exclusiv de posesie. Orice afectează Partea va afecta, implicit, Întregul. În exemplele de mai sus, Întregul este topic şi central, iar Partea este un nominal în acuzativ care se referă la o anumită parte a corpului. Gradul de autonomie a Părţii în raport cu Întregul este minim. Dativul reflexiv, coreferenţial cu subiectul, este rematic.

În relaţie de posesie inalienabilă cu nominalul subiect se află şi nominalul în acuzativ ce desemnează o relaţie de rudenie cu subiectul personal (**Mi-am vaccinat copiii./ Mi-am operat soţia.**). Şi în această situaţie se poate vorbi de un grad mic de autonomie a acuzativului faţă de nominalul subiect, dar este vorba despre o relaţie de posesie propriu-zisă şi nu de solidaritate ca în exemplele anterioare.

În alte construcţii factitive pragmatice, Întregul subiect este coreferenţial cu un acuzativ reflexiv, iar Partea nu este prezentă la suprafaţă. Gradul de autonomie a Părţii în raport cu Întregul este maxim: **M-am tuns./ M-am ras./ M-am tatuat.** Prezenţa Părţii în enunţ ar duce la modificarea organizării sintactice: verbul va deveni tranzitiv şi va fi însoţit de un dativ reflexiv, iar Partea va avea rol de obiect direct: **Mi-am tuns părul./ Mi-am ras barba.** În cazul celei de-a treia construcţii, se remarcă faptul că prezenţa Părţii sub forma unui Locativ este posibilă atât în structura cu clitic reflexiv în acuzativ (**M-am tatuat pe picior.**), cât şi în structura cu verb

Scanned with OKEN Scanner

tranzitiv însoţit de clitic în dativ şi, obligatoriu, de un obiect direct (**Mi-am tatuat un scorpion pe picior.**).

Există limbi în care nu întâlnim construcţii factitive pragmatice de tipul celor din română. În timp ce româna utilizează un verb caracterizat prin trăsătura semantică [+Factitiv], franceza şi engleza apelează la formulări factitive explicite cu ajutorul unui operator:

Engl. **I operated on my wife.** (Eu însumi mi-am operat soţia.)
I had a doctor operate on my wife. (Doctorul îmi operează soţia.)

Fr. **Il vise son passeport.** (El însuşi îşi pune viza pe paşaport.)
Il se rend au bureau afin d'y faire viser son passeport. (O altă persoană îi pune viza.)

O situaţie similară se întâlneşte în cehă şi în slovacă: **dát se oèkovat** (a fi vaccinat de o altă persoană)/ **oèkovat se** (a se vaccina singur).

NOTE:

[1] Vezi Iliescu, 1993, p. 299-303.
[2] Cf. Dubois, Lagane, 1975, p.118-119; Papp, Rădulescu, 1975, p. 101-121; Manoliu-Manea, 1977, p. 110-112.
[3] Vezi tipurile de cauzare la Croft, 1991.

BIBLIOGRAFIE

Croft, William (1991), *Syntactic Categories and Grammatical Relations. The Cognitive Organization of Information*, Chicago-London, University of Chicago Press.

Dubois, Jean, Lagane René (1975), *La nouvelle grammaire du français*, Paris, Librairie Larousse.

Iliescu, Maria (1993), *Le factitif roumain*, în „Revue Roumaine de Linguistique", 4, p. 297-305.

Manoliu-Manea, Maria (1977), *Elemente de sintaxă comparată romanică. Tipologie şi istorie*, Tipografia Universităţii din Bucureşti.

Manoliu-Manea, Maria (1993), *Gramatică, pragmasemantică şi discurs*, Bucureşti, Editura Litera.

Rădulescu, Marina, Papp, Emeric (1975), *Verbe şi construcţii cu sens factitiv-cauzativ în limba română*, în „Limba română", 2, p. 101-121.

Uşurelu, Camelia (2005), *Categoria factitivului în limba română*, Editura Universităţii din Bucureşti.

OBSERVATIONS SUR LES FACTITIFS À L'INTERPRÉTATION EXTRALINGUISTIQUE

Résumé

Dans cet article, on a essayé de présenter une situation spéciale du factitif: les constructions roumaines où l'interprétation factitive du verbe dépend du contexte pragmatique. Ce type de factitif fait la différence entre le roumain et d'autres langues: le français, l'anglais, le tchèque et le slovaque.

Scanned with OKEN Scanner

ACORDUL ÎN LIMBA ROMÂNĂ

ANDRA VASILESCU
Facultatea de Litere
Universitatea din Bucureşti

Acordul constă în partajarea de informaţie gramaticală între elemente aflate în relaţie sintactică sau pragmatică şi plasate în puncte diferite din discurs. Mai mult decât simpla repetare de informaţie gramaticală de la un termen la altul, acordul este un fenomen complex, rezultatul interacţiunii unor factori de natură gramaticală (sintactico-morfologică), semantică, fonetică, discursivă şi pragmatică.

Relaţia de acord se stabileşte în cadrul unui domeniu (domeniul acordului), care poate fi textul, fraza, propoziţia, grupul sintactic. Termenii aflaţi în relaţia de acord poartă numele de sursă şi, respectiv, ţintă: termenul sursă este purtător al unor informaţii gramaticale pe care le transferă asupra termenului ţintă, care le reflectă uneori în planul conţinutului, alteori în planul formei, alteori şi în planul conţinutului şi în cel al formei. În consecinţă, acordul marchează ancorarea situaţională a enunţului, coreferenţialitatea termenilor, dependenţa lor referenţială sau pur şi simplu o potrivire fonetică formală. Trăsăturile de acord se manifestă în română prin afixe flexionare de persoană, gen, număr, caz; prin procedee lexico-sintactice (dublarea clitică şi dublarea pronominală); prin substituţii (relaţii anaforice între termeni) sau prin echivalări lexicale (apoziţionarea etc.). Din motive morfo-fonetice, ce ţin de evoluţia sistemului morfologic românesc, uneori relaţia de acord nu este vizibilă în plan textual. Relaţia dintre conţinutul relaţiei şi mărcile sale formale este influenţată de factori semantico-referenţiali sau discursiv-pragmatici.

1. Tipuri de acord. Diversele forme de manifestare a acordului se pot clasifica în funcţie de mai multe criterii.

Acord pragmatic – *(relaţiile anaforice/ cataforice, corelativele propoziţionale, acordul numelui predicativ substantiv, acordul apoziţiei, controlul subiectelor formelor verbale nepersonale)*

Acord gramatical – *acord indexical (acordul predicatului cu subiectul)*

– *acord referenţial* – *marcarea identităţii referenţiale (dublarea clitică a complementului direct şi a complementului indirect, dublarea pronominală a subiectului, acordul pronumelui reflexiv complement cu subiectul)*

– *marcarea dependenţei referenţiale*

- *relaţie mediată (acordul numelui predicativ realizat prin adjectiv, acordul participiului din structura diatezei pasive cu subiectul, acordul elementului predicativ suplimentar)*

imv. 183025

Scanned with OKEN Scanner

- *relaţie directă (articolul, adjectivul, determinanţii demonstrativi, de întărire, posesivi, cuantificatorii nehotărâţi şi hotărâţi cu valoare adjectivală acordaţi cu centrul grupului sintactic din care fac parte)*

– *Acord mixt (acordul încrucişat al pronumelui relativ în genitiv din propoziţia relativă cu antecedent)*

– *Acord formal (acordul posesivului cu prepoziţia/ locuţiunea prepoziţională care cere cazul genitiv)*

1.1. Acord pragmatic. Acord gramatical. Acord mixt. Acord formal. După specificul relaţiei dintre sursă şi ţintă, se disting următoarele tipuri de acord:

1.1.1. Acordul pragmatic se realizează între un antecedent şi o anaforă discursivă (1a., 1b.) respectiv un subsecvent şi o cataforă discursivă (2a., 2b.):

1a. ***Bărbatul$_i$*** *a intrat în restaurant.* ***L-am*** *văzut când* ***pro$_i$*** *s-a aşezat la masă şi* ***pro$_i$*** *a cerut o sticlă de votcă.* ***Pro$_i$*** *era abătut.* ***Dinu$_i$*** *îl chema pe* ***bărbat$_i$***.

1b. ****Bărbatul$_i$*** *a intrat în restaurant. Am văzut-* ***o$_i$*** *când* ***pro$_i$*** *s-au aşezat la masă şi* ***pro$_i$*** *a cerut o sticlă de votcă.* ***Pro$_i$*** *erau abătute.* ***Dinu$_i$*** *îl chema pe* ***bărbat$_i$***.

2a. *Toată lumea* ***îi$_i$*** *auzise numele, nimeni nu* ***îi$_i$*** *văzuse faţa. Era* ***Zmeul-Zmeilor$_i$*** *cel înfricoşător.*

2b. **Toată lumea* ***îi$_i$*** *auzise numele, nimeni nu* ***le$_i$*** *văzuse faţa. Era* ***Zmeul-Zmeilor$_i$*** *cel înfricoşător.*

Acordul pragmatic constă în marcarea unor concordanţe gramaticale între doi/ mai mulţi termeni coreferenţiali din discurs, reprezintă o formă de manifestare a coerenţei discursive şi a progresiei textuale. Se manifestă într-un spaţiu pragmatic, adesea în plan transfrastic, dar şi în planul frazei – între propoziţii sau în cadrul aceleiaşi propoziţii (vezi exemplele de mai sus). O formă abstractizată de acord pragmatic se întâlneşte la corelativele pronominale: un pronume demonstrativ (de apropiere sau de depărtare) reia/ anticipă emfatic propoziţia subordonată subiectivă sau completivă; pentru subiectivele/ completivele introduse prin *cine* demonstrativul poate lua o formă de gen pentru a reflecta sexul referentului evocat în propoziţie:

2c. *(Ce va face de acum încolo)$_i$,* ***asta$_i$*** *mă interesează.*

2d *(Cine te-a ajutat)$_i$,* ***acela/ aceea$_i$*** *a greşit.*

2e. *(Ce are de făcut în continuare)$_i$,* ***asta$_i$*** *m-a întrebat.*

2f. *(Pe cine a greşit)$_i$,* ***pe acela*** *să-l pedepseşti/* ***pe aceea$_i$*** *s-o pedepseşti.*

Cazuri particulare de acord pragmatic în cadrul propoziţiei sunt acordul dintre două nominale aflate într-una dintre următoarele relaţii sintactice: i) bază - apoziţie (***Maria$_{i\ (f.,\ sg.)}$*** *,* ***[fetiţa cu codiţe]$_{i\ (f.,\ sg.)}$*** *, este sora mea.*) şi ii) subiect - nume predicativ realizat prin nominal (substantiv, pronume, numeral)[1] (**Ion$_{i\ (sg.\ m.)}$** este **[fratele meu]$_{i\ (sg.\ m.)}$**, **Maria$_{i\ (f.,\ sg.)}$** este **[sora ei]$_{i\ (f.,\ sg.)}$**, ****Maria$_{i\ (f.,\ sg.)}$*** este **[fratele ei]$_{i\ (m.,\ sg.)}$**). Acest tip de acord pragmatic constă în compatibilitatea dintre trăsăturile semantice inerente ale celor doi termeni prezentaţi de vorbitor ca echivalenţi (+ uman, - uman, +

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

animat, - animat, + abstract, + masculin, + feminin etc.): ***Maria**$_i$ (f., sg.), **[băieţelul/ pisica/ dulapul/ evenimentul cu codiţe]**$_i$ (f., sg.), este sora mea.* Dintre trăsăturile gramaticale, genul este inerent fiecărui substantiv, deci nu este obligatoriu partajat, în timp ce numărul, rezultat al unei selecţii paradigmatice, este obligatoriu partajat (fie ca morfeme de număr, fie ca trăsătură semantică inerentă): ***Maria**$_i$, [persoana blondă de acolo]$_i$, este medic.; **Ion**$_i$, [persoana blondă de acolo]$_i$, este medic.; **Cărţile**$_i$ acelea sunt **biblioteca**$_i$ lui.; ***Maria**$_i$, [**persoanele**$_i$ blonde de acolo], este **grupul**$_i$ care a condus acea cercetare interesantă.*

Un caz special al acordului pragmatic, controlul, se realizează în propoziţiile contrase prin forme verbale nepersonale (infinitiv, participiu, supin, gerunziu) în două ipostaze sintactice: (i) construcţii infinitivale/ participiale/ gerunziale absolute, care funcţionează ca modificatori circumstanţiali izolaţi ai unei propoziţii, respectiv în (ii) construcţii în care formele verbale nepersonale ocupă o poziţie de subiect/ nume predicativ/ complement/ circumstanţial/ element predicativ suplimentar faţă de verbul-predicat. În construcţiile de tip (i), elemente lexicalizate (substantive, pronume, numerale) sau nule (pro, PRO) din construcţia absolută împărtăşesc aceleaşi trăsături de acord (gen, număr) cu elemente (subiecte, complemente, atribute) din propoziţia pe care o determină (3a., 3c., 4a., 4c., 5a., 5c.) sau pot rămâne ca elemente independente, fără coreferent în propoziţie (3b., 3c., 3d.). În condiţiile capacităţii crescute a românei de recuperare contextuală a elipsei, sunt posibile enunţuri ambigue de tipul celor din 3d., 4d., 5d.

3a. *Înainte de **PRO**$_i$ a pleca de acasă, **Ana**$_i$ a oprit apa, lumina şi gazele.*
3b. *Înainte de a pleca **Maria**$_i$ de acasă, copiii dormeau liniştiţi în pătuţ.*
3c. *Înainte de a pleca **Maria**$_i$ de acasă, vecinii **o**$_i$ auziseră certându-se cu cineva.*
3d. *Înainte de **pro**$_{ij}$ a pleca, **vecinii**$_i$ **m**$_j$-au sunat să-şi ia rămas bun.*

4a. ***pro**$_i$ Obosită de drum, **Maria**$_i$ s-a culcat şi a adormit imediat.*
4b. *Odată **cartea**$_i$ predată la editură de **autor**$_j$, nu mai e nimic de făcut.*
4c. *Odată terminat **capitolul**$_i$ de autor, **pro**$_i$ va fi citit de revizorii gramaticii.*
4d. ***pro**$_{ij}$ Dezamăgită de nota la examen, **pro**$_i$ nu **i**$_j$-am mai spus nimic.*

5a. ***pro**$_i$ Ajungând acasă, **Maria**$_i$ s-a apucat de treabă.*
5b. *Ajungând **mama**$_i$ mai devreme acasă, copiii nu şi-au mai pus planul în aplicare.*
5c. *Ajungând **ea**$_i$ acasă obosită, am trimis-**o**$_i$ la culcare.*
5d. ***pro**$_{ij}$ Plecând mai devreme, **pro**$_i$ nu i-am mai spus **Mariei**$_j$ finalul întâmplării.*

În construcţiile de tip (ii), apar fenomene de control[2] între argumentele celor două verbe: unul dintre argumentele verbului predicat controlează referenţial subiectul sau complementul formei verbale nepersonale, ca în exemplele de mai jos:

6a. ***pro**$_i$ Am **PRO**$_i$ de învăţat.*
6b. ***pro**$_i$ M-am săturat **PRO**$_i$ de învăţat.*
6c. ***Ion**$_i$ aude curgând **apa**$_j$ în baie la vecini**$_k$**.*
6d. ***Ion**$_i$ s-a săturat **PRO**$_i$ aşteptând.*
6e. ***Ion**$_i$ îl ajută pe copil **PRO**$_i$ bucurându-se de toate reuşitele acestuia.*

6f. *Ion$_i$ îl$_j$ aude PRO$_{i/j}$ plângând.*
6g. *Ion$_i$ poate PRO$_i$ înota bine.*
6h. *Ion$_i$ se temea PRO$_i$ a nu se fi dat de gol.*
6i. *Ion$_i$ îl$_j$ ajuta pentru PRO$_i$ a-i oferi o şansă în viaţă.*
6j. *Ion$_i$ îl$_j$ ajuta pentru PRO$_j$ a se îndrepta.*
6k. *Ion$_i$ îl$_{i/j}$ ajuta pentru PRO$_{i/j}$ a scăpa de gândul care îl chinuia de atâţia ani.*
6l. *Profesoara$_i$ te priveşte PRO$_i$ uimită de răspunsul tău.*
6m. *Profesoara$_i$ te vrea PRO$_i$ pregătită să răspunzi la fiecare lecţie.*

1.1.2. Acordul gramatical reprezintă marcarea unei relaţii sintactice între constituenţi aflaţi în acelaşi domeniu sintactic, prin repetarea unor informaţii gramaticale de la termenul sursă la termenul ţintă: i) în cadrul propoziţiei (al grupului flexionar) acordul se manifestă între verb şi argumentele sale (subiect, complement direct, complement indirect), ca în exemplele 7a., 7b., 7c., 7d, 7e, 7f.; ii) în cadrul grupului nominal acordul se manifestă între centrul grupului sintactic şi modificatorii de tip adjectival, între centru şi determinanţii săi din clasa articolului, a adjectivelor pronominale (demonstrative, de întărire, posesive) şi a cuantificatorilor definiţi (adjective pronominale nehotărâte sau negative) sau nedefiniţi (numerale cu valoare adjectivală), ca în exemplele 7g.-7r.:

7a. *El$_{(pers.\ 3\ sg.)}$ citeşte$_{(pers.\ 3\ sg.)}$/Ei$_{(pers.\ 3\ pl.)}$ citesc$_{(pers.\ 3\ pl.)}$.*
7b. *Eu$_{(pers.\ 1\ sg.)}$ mă$_{(pers.\ 1sg.)}$ tem$_{(pers.\ 1sg.)}$ de hoţi./ El$_{(pers.\ 3\ sg.)}$ se teme$_{(pers.\ 3\ sg.)}$ de hoţi.*
7c. *L$_{(m,\ sg.,Ac.)}$-am văzut pe Ion$_{(m,\ sg.,Ac.)}$ luni.*
7d. *Lui Ion$_{(m,\ sg.,D.)}$ i$_{(m,\ sg.,D.)}$ -am dat notă mică.*
7e. *Ion$_{(m,\ sg.,N.)}$ spera şi el$_{(m,\ sg.,N.)}$ să ia o notă mai mare.*
7f. *Ana$_{(pers.\ 3\ sg,\ f.)}$ se$_{(pers.\ 3\ sg.,\ f,\ Ac)}$ vede când era de vârsta Danei.*
7f.' *Copiii$_{i(\ pers.3,\ pl.,\ m.,\ N.\ )}$ se$_{i\ (\ pers.3,\ pl.,\ m.,\ N.\ )}$ ajută* (unul pe altul).
7g. *Ana$_{(sg.\ f.)}$ este neatentă$_{(sg.\ f.)}$.*
7h. *Ana$_{(sg.\ f.)}$ a fost surprinsă$_{(sg.\ f.)}$ vorbind în timpul orei.*
7i. *Ana$_{(sg.\ f.)}$ a intrat veselă$_{(sg.\ f.)}$ în casă.*
7j. *Am văzut-o pe Ana$_{(sg.\ f.)}$ tristă$_{(sg.\ f.)}$.*
7k. *Lipseşte o$_{(sg.\ f.)}$ fată$_{(sg.\ f.)}$ din clasă. Fata$_{(sg.\ f.)}$ e tocmai Maria.*
7l. *Băieţii$_{(m.pl.)}$ obraznici$_{(m.pl.)}$ au fost pedepsiţi..*
7m. *Aceste$_{(f.,pl.)}$ fetiţe$_{(f.,pl.)}$ sunt foarte drăguţe.*
7n. *Alin$_{(m.,\ sg.)}$ însuşi$_{(m.,\ sg.)}$ şi-a dat seama că a greşit.*
7o. *Băieţelul$_{(m.,\ sg.)}$ meu$_{(m.,\ sg.)}$ are trei ani.*
7p. *Fiecare$_{(m.,\ sg.)}$ băiat$_{(m.,\ sg.)}$ va invita câte o fată la dans.*
7r. *Trei$_{(pl)}$ fete$_{(pl)}$ şi un$_{(sg.)}$ băiat$_{(sg.)}$ au lipsit azi de la şcoală.*

Acordul gramatical este o modalitate de dezambiguizare morfologică a relaţiilor sintactice. În cadrul acordului gramatical se disting două subtipuri, în funcţie de rolul şi specificul trăsăturilor gramaticale partajate de cele două elemente care iau parte la relaţie (sursa şi ţinta).

1.1.2.1. Acordul indexical transformă o structură sintactică într-o aserţiune pragmatică, ancorează în discurs o predicaţie sintactico-semantică, transformând-o în predicaţie enunţiativă[4]. Este acordul dintre subiectul şi predicatul propoziţiei, realizat

în română ca „acord slab" şi ca „acord tare". În situaţia „acordului slab", predicatul copiază de la subiect trăsăturile gramaticale de persoană şi număr, ca în 7a. *supra*. Când subiectul este nelexicalizat (este categoria sintactică vidă *pro*), se realizează „acordul tare", prin coindexarea trăsăturilor gramaticale ale categoriei vide *pro* cu categoriile gramaticale ale verbului - care servesc la recuperarea deictică a subiectului la persoanele I şi a II-a (*pro*$_{\text{pers 1, sg.}}$ *citesc* $_{\text{pers 1, sg.}}$, *pro* $_{\text{pers 2, sg.}}$ *citeşti* $_{\text{pers 2, sg.}}$ etc.) sau pentru recuperarea anaforică/ uneori deictică la persoana a III-a (*pro* $_{\text{pers 3, sg.}}$ *citeşte* $_{\text{pers 3, sg.}}$ *etc.*). În cazul verbelor inerent reflexive (cu pronume reflexiv obligatoriu, vezi GA II:2005, 156-159), mărcile de persoană şi număr ale subiectului sunt copiate atât de verb, cât şi de reflexivul asintactic, ca în 7b. *supra.*

1.1.2.2. Acordul referenţial marchează în unele cazuri identitatea, în altele dependenţa referenţială dintre două entităţi din discurs, aflate într-o relaţie sintactică. Când marchează identitatea referenţială acordul se manifestă între verb şi unul sau două argumente ale sale (exemplele 7c.-7f., *supra*); când marchează dependenţa referenţială, acordul se manifestă în cadrul grupului nominal, între centrul acestuia şi modificatorii săi (de tip adjectival, participial, demonstrativ, cuantificator) (vezi exemplele 7g.-7r., *supra*).

Acordul ca marcă a identităţii referenţiale cunoaşte trei realizări morfo-sintactice:

- ***Dublarea clitică*** marchează în plan textual relaţia dintre verb şi complementul direct (7c.), respectiv dintre verb şi complementul indirect (7d.)[5]: cliticul formează împreună cu complementul direct/ indirect referenţial un lanţ tematic (în exemplele 7c., 7d., 7e. $l_{i(\text{Ac, pers.3, m.,sg.})}$...***pe Ion***$_{i(\text{Ac, pers.3, m.,sg})}$; ***lui Ion***$_{i\ (\text{D, pers.3, m.,sg})}$...$i_{i\ (\text{D, pers.3, m.,sg})}$); Cliticul şi elementul referenţial partajează informaţiile gramaticale de caz, persoană, gen, număr, deşi nu toate trăsăturile de acord sunt vizibile (de exemplu, $i_{i(\text{D, pers.3, m.,sg})}$ ***-am dat lui Ion***$_{i(\text{D, pers.3, m.,sg})}$, $i_{i(\text{D, pers.3, f.,sg})}$ ***-am dat Ioanei***$_{i(\text{D, pers.3, f.,sg})}$; vezi *infra 2.)*. Regulile realizării acestui tip de acord sunt rezultatul interacţiunii unor factori morfologici, sintactici, semantici, pragmatici (complementul direct şi complementul indirect se dublează în anumite condiţii circumscrise sintactic-semantic-morfologic-pragmatic, vezi GA II:2005, 381-382, 411-414).
- ***Dublarea pronominală*** a subiectului (7e.) antrenează o formă de acord referenţial realizat în plan textual prin coincidenţa mărcilor de caz, persoană, gen, număr între subiect şi subiectul reluat prin pronume personal (***Ion***$_{i\ (\text{N, pers.3, m.,sg})}$...***el***$_{i\ (\text{N, pers.3, m.,sg})}$). Dublarea pronominală a subiectului nu este un fenomen gramaticalizat, ci stilistic, puţin frecvent; converteşte aserţiuni în acte de vorbire de tipul ameninţare, reproş, (auto)ironie etc. (vezi GA II:2005, 333-334).
- ***Pronumele reflexive în poziţie sintactică*** de complement direct (ca în 7f.), complement indirect (***Ioana***$_{i\ (\text{pers.3, f., sg., N})}$ ***îşi***$_{i\ (\text{pers.3, f., sg., D})}$ *spune că nu va mai repeta aceeaşi greşeală.*), complement posesiv (***Ioana***$_{i\ (\text{pers.3, f., sg., N})}$ ***şi***$_{i\ (\text{pers.3, f., sg., dativ})}$ ***-a pierdut cartea***) marchează prin acordul în persoană, gen,

Scanned with OKEN Scanner

număr relaţia de coreferenţialitate cu subiectul; cazul nu face parte dintre trăsăturile de acord, fiind regizat în cadrul relaţiei cu verbul; unele dintre informaţiile gramaticale partajate de termenii aflaţi în relaţia de acord nu sunt vizibile în forma pronumelui reflexiv (pentru omonimiile din cadrul sistemului flexionar al pronumelui reflexiv, vezi GA I:2005, 229-232).
Un caz particular îl reprezintă ***pronumele reflexive reciproce*** în poziţie de complement direct (7f.') sau complement indirect ((*Ion şi Gheorghe*)$_{i\ (pers.3.,\ pl.,\ m..,\ N.)}$ *şi* $_{i\ (pers.3.,\ pl.,\ m..,\ D.)}$ *-au dat mâna.*), care partajează informaţiile de persoană şi număr cu subiectul raportându-se semantic la un complement reciproc lexicalizat sau subînţeles (*Ion şi Gheorge se salută **unul pe altul.**, Ion şi Gheorghe îşi dau mâna **unul altuia.***); complementul reciproc partajează informaţiile de persoană cu subiectul, informaţia globală de număr este reflectată disjunct la cei doi componenţi ai locuţiunii pronominale reciproce, în timp ce informaţiile de caz sunt reflectate disjunct – primul component al locuţiunii reflectă cazul subiectului, al doilea component reflectă cazul complementului direct/ indirect implicat în structură (vezi şi GA I:2006, 227-228).

Acordul ca marcă a dependenţei referenţiale se manifestă între un centru nominal şi modificatorii săi, ca formă de manifestare a coeziunii sintactice în cadrul grupului sintactic şi reprezintă o propagare de informaţie gramaticală fără consecinţe în plan referenţial. Genul, numărul, cazul termenului ţintă reflectă proprietăţile gramaticale ale termenului sursă (masculin/ feminin, singular/ plural, nominativ/ acuzativ/ genitiv/ dativ/ vocativ). Termenul ţintă se poate afla cu termenul sursă într-una din următoarele relaţii:

a) Relaţie sintactică directă, stabilită între sursă şi articol[6]/ adjectiv/ adjectiv pronominal demonstrativ/ adjectiv pronominal de întărire[7]/ adjectiv pronominal posesiv[8]/ cuantificatori nehotărâţi cu valoare adjectivală sau cuantificatori definiţi, realizaţi ca numeral cu valoare adjectivală:

8.
un băiat – o fată – nişte băieţi – nişte fete
băiatul – fata – băieţii – fetele
băiat al colegului meu – fată a colegului meu – băieţi ai colegului meu – fete ale colegului meu
băiatul cel mare – fata cea mare – băieţii cei mari – fetele cele mari
cel mai inteligent băiat – cea mai inteligentă fată – cei mai inteligenţi băieţi – cele mai inteligente fete

9.
băiat drăguţ – fată drăguţă – băieţi drăguţi – fete drăguţe[9]

10.
acest băiat – această fată – aceşti băieţi – aceste fete
băiatul însuşi – fata însăşi – băieţii înşişi – fetele înseşi
băiatul meu – fata mea – băieţii mei – fetele mele

Scanned with OKEN Scanner

11.
oricărui băiat – oricărei fete – oricăror băieţi – oricăror fete
un băiat – o fată – doi băieţi – două fete

La cuantificatorii definiţi intervine o formă specială de acord bidirecţional: cuantificatorul impune centrului nominal numărul (ca reflex al trăsăturilor intrinseci de cuantificare), iar centrul nominal impune cunatificatorului mărcile de gen şi caz (*un băiat, o fată, doi băieţi, două fete, primul băiat, prima fată, primei fete*).

b) Relaţie sintactică indirectă, mediată de un verb copulativ, auxiliar sau predicativ: subiect – nume predicativ adjectiv, subiect - participiul din structura diatezei pasive, subiect/ complement direct/ complement indirect/ complement de agent – element predicativ suplimentar[10].

12. *Băiatul este trist – Fetiţa este tristă – Băieţii sunt trişti – Fetiţele sunt triste*
13. *Băiatul a fost pedepsit. – Fata a fost pedepsită. – Băieţii au fost pedepsiţi. – Fetele au fost pedepsite.*
14. *El a venit trist. – Ea a venit tristă. – Ei au venit trişti. – Ele au venit triste.*
15. *L-am văzut trist. – Am văzut-o tristă. – I-am văzut trişti. – Le-am văzut triste.*
16. *Îi spun Ion. – Îi spun Ioana. – Le spun fraieri. – Le spun fraiere.*
17. *o vacanţă petrecută de el singur - ...de ea singură – de ei singuri – de ele singure*

1.1.3. Acordul mixt, o combinaţie a primelor două tipuri, se realizează la atributivele cu antecedent introduse prin *care* în genitiv. Relativul copiază genul şi numărul antecedentului din regentă (realizând un acord pragmatic), în timp ce mărcile cazuale sunt rezultatul funcţiei sintactice îndeplinite în subordonată; elementul *al* din structura relativului repetă genul şi numărul nominalului determinat în subordonată (acord gramatical, marcă a dependenţei referenţiale dintre nominalul determinat şi relativ, vezi *infra*):

18. *este un copil*$_{i(\text{m., sg.})}$ *ale*$_{j(\text{f., pl.})}$ *cărui*$_{i\ (\text{m. sg.})}$ *preocupări*$_{j(\text{f., pl.})}$ *au fost apreciate*

1.1.4. Acordul formal presupune potrivirea formală dintre un posesiv şi o prepoziţie/ locuţiune prepoziţională care regizează genitivul[11]; prepoziţia/ locuţiunea prepoziţională are formă de feminin/ masculin (marcată printr-un fals articol hotărât, *a/ le, l*)

19. *în spatele* $_{\text{f.,sg.}}$ *meu* $_{\text{f.,sg./}}$ *în faţa* $_{\text{m.., sg.}}$ *mea* $_{\text{m., sg.}}$

2. Mărcile acordului. In plan textual, acordul se marchează prin morfeme flexionare (ca în 7a.), mijloace lexico-sintactice (dublarea clitică şi dublarea pronominală, ca în 7c., 7d.), mijloace lexicale (lexeme echivalând contextual antecedente, ca în 1a.) asociate eventual cu afixe lexicale (marcând genul). În română primesc mărci de acord părţile de vorbire flexibile: substantive, articole, adjective, pronume, numerale, verbe la moduri personale (vezi exemple *supra*); nu primesc mărci de acord părţile de vorbire neflexibile[12] (adverb, prepoziţie, conjuncţie,

Scanned with OKEN Scanner

interjecție[13] şi formele verbale nepersonale, care nu au rol în ancorarea enunțiativă a predicației sintactico-semantice).

Există situații, justificate de evoluția internă a limbii, în care mărcile de acord nu sunt vizibile în plan textual:

a) unități lexicale aparținând la diverse clase morfologice, invariabile în raport cu una sau mai multe categorii gramaticale (substantive şi adjective invariabile, articolul nehotărât la plural, unele forme paradigmatice ale pronumelor şi adjectivelor pronominale, unele numerale):

20.
***Pronumele este** flexibil. – **Pronumele sunt** flexibile.*
***Vinul** este **rece**. – **Apa** este **rece**.*
*Am văzut **nişte băieți**. – Am văzut **nişte fete**.*
El se gândeşte – Ei se gândesc
*...**care om** - ...**care oameni***

b) omonimii de persoană şi număr în conjugarea verbelor, unele repartizate pe clase de flexiune[14], altele specifice unor paradigme de mod şi timp.

21. *Eu citesc – Ei citesc; El mănâncă – Ei mănâncă; Eu am venit – Noi am venit; Eu să fi ştiut... – Tu să fi ştiut.. – El să fi ştiut ... – Noi să fi ştiut... – Voi să fi ştiut... – Ei să fi ştiut...*

3. Factori care influențează realizarea acordului. Partajarea informației gramaticale de către sursă şi țintă este afectată de diverşi factori, care determină reguli suplimentare de acord.

3.1. Neconcordanța dintre genul gramatical şi sexul natural. Atunci când între genul gramatical şi sexul natural există o divergență, acordul gramatical se face prin partajarea trăsăturilor gramaticale de gen ale numelui, în timp ce acordul pragmatic permite şi orientarea spre sexul natural:

22a. ***Sluga**$_i$* (gen gramatical feminin, sex masculin) *a fost văzută ieşind ultima din cameră. De aceea era **ea/ el**$_i$ suspect(ă) că l-ar fi ucis pe boier.*
22b. *Am concediat-**o** **pe sugă**, iar **ea/ el** şi-a recunoscut vinovăția.*

23a. ***Secretarul de stat american*** a făcut o vizită în Franța. ***Doamna Condoliza Rice*** s-a întâlnit cu preşedintele Franței la Palatul Elisé.
23b. *L-am văzut **pe secretarul de stat american** în Franța. **El/ Ea** s-a întâlnit cu oameni din mediul de afaceri.*

La substantivele proprii care nu intră în opoziția de gen, putând desemna prin acelaşi termen atât un referent de sex masculin, cât şi unul de sex feminin, acordul se face ținând seama de sexul natural: *Popa a fost pedepsit(ă).*

3.2. Neconcordanța dintre numărul gramatical şi numărul referențial. Divergențele de număr se rezolvă diferit în funcție de sursa lor.

a) Atunci când substantivul are doar formă analogă cu a substantivelor plurale, fără a intra în opoziția de număr (*Bucureşti, Iaşi, Călăraşi*) acordul se face cu

Scanned with OKEN Scanner

singularul referențial (*Bucureşti e capitala României.*). Acordul plural se face rar, iar mărcile de plural au rol stilistic - arhaic sau intensiv (*Bucureştii erau în calea năvălitorilor.*).

b) Pentru substantivele colective, cu formă de singular, dar desemnând o pluralitate de referenți, acordul se realizează cu forma de singular (*Mulțimea striga nemulțumită.; Echipa a câştigat experiență.; Grupul s-a sudat în timp.*).

c) La cuantificatorii partitivi (*fiecare, oricare, oricine*) acordul se face de obicei cu singularul accentuând trăsătura semantică [+ distributiv]: *Fiecare a spus ce a vrut., Oricare e bine venit., Oricine poate încerca.* Rar se realizează acordul cu pluralul, evidențiind grupul cuantificat: *Fiecare vom şti ce e de făcut.*

d) Introducerea unei variabile pragmatice [+ deferență] (vezi Pronumele de politețe, GA I:2005, 212 şi urm.) atrage o formă particulară de acord: o corelație particulară între subiect şi predicat, respectiv o corelație în cadrul lanțului clitic: ***dumneavoastră sunteți**, pe **dumneavoastră** v-am văzut, **dumneavoastră** v-am dat.* Pronumele de politețe *dumneavoastră* în poziția subiect se corelează obligatoriu cu flective de persoana a II-a plural la verb, în timp ce în poziția de complement direct/ indirect în situații de dublare se corelează cu o formă clitică de persoana a II-a plural.

3.3. Neconcordanța dintre persoana gramaticală şi referent. Factori pragmatici precum solidaritatea cu interlocutorul, afectivitatea (vezi GA I:2005, 211-212) se manifestă uneori în discurs prin selectarea unei persoane gramaticale diferite de referent: ***Noi** (=Maria) **suntem** fetițe cuminți şi luăm medicamentul.; **Noi** (Bubico) nu **lătrăm** la oameni.* Acordul se rezolvă întotdeauna în favoarea persoanei gramaticale.

La cuantificatorii partitivi sunt acceptate trei forme ale acordului de persoană, după cum vorbitorul raportează cuantificarea la grupul în care se include, la interlocutori sau la cea de a treia instanță discursivă (diferită de grupul vorbitorului sau de al interlocutorului: *Unii dintre **noi vom** renunța.; Unii dintre **voi veți** renunța.; Unii dintre **ei vor** renunța.*)[15]. Acordul cu cuantificatorul este posibil în toate situațiile în care relația cu agenții implicați în acțiune trece în plan secundar (***Unii** dintre noi **vor** renunța.; **Unii** dintre voi **veți** renunța.*)[16]. Aceeaşi situație se întâlneşte şi la cuantificatorii *toți, mulți, puțini, câțiva, câți, câțiva, unii, alții: Toți **eram** dezamăgiți., Toți **erați** dezamăgiți., Toți **erau** dezamăgiți.*

Comportament analog au şi demonstrativele de identitate la plural (*aceiaşi*) şi de diferențiere (*ceilalți*): *Aceiaşi **am** câştigat şi anul acesta.; Aceiaşi **ați** câştigat şi anul acesta.; Aceiaşi **au** câştigat şi anul acesta.*

3.4. Pierderea rolului de substitut al pronumelui relativ. În general, pronumele relativ funcționează cu dublu rol sintactic: relator între regentă şi subordonată, substitut pronominal cu funcție sintactică în propoziția subordonată: *Elevul care învață are note mari.* (*care* marchează relația dintre cele două propoziții, iar ca

Scanned with OKEN Scanner

substitut al substantivului *elevul* funcţionează ca subiect în subordonată impunând predicatului mărcile de persoana a III-a, singular). În enunţurile următoare:

24. *Aceia care pro* $_{(pers.1,\ pl.)}$ *am plecat* $_{(pers.1,\ pl.)}$ *am avut de pierdut. – Aceia care pro* $_{(pers.2,\ pl.)}$ *aţi plecat* $_{(pers.2,\ pl.)}$ *aţi avut de pierdut.*
25. *Toţi câţi pro* $_{(pers.1,\ pl.)}$ *am plecat* $_{(pers.1,\ pl.)}$ *am avut de pierdut. – Toţi câţi pro* $_{(pers.2,\ pl.)}$ *aţi plecat* $_{(pers.2,\ pl.)}$ *aţi avut de pierdut.*
26. *Eşti un om care pro* $_{(pers.2,\ pl.)}$ *ştii* $_{(pers.2,\ pl.)}$ *ce vrei.*
27. *Cei ce pro* $_{(pers.1,\ pl.)}$ *suntem* $_{(pers.1,\ pl.)}$ *atenţi câştigăm. – Cei ce pro* $_{(pers.2,\ pl.)}$ *sunteţi* $_{(pers.2,\ pl.)}$ *atenţi câştigaţi.*

relativul funcţionează ca element de relaţie, dar nu ca subiect în subordonată; subiectul este categoria vidă *pro* care impune predicatului acordul indexical.

3.5. Lexicalizarea în discurs a unui referent printr-o sintagmă bazată pe coordonare, apoziţionare sau pe subordonare. Există referenţi care nu sunt lexicalizaţi printr-un cuvânt, ci printr-o sintagmă bazată pe coordonare: *punctul şi virgula, colegul şi prietenul meu;* în această situaţie acordul se face cu singularul, reflectând realitatea referenţială:

28. *[Punctul şi virgula]* $_{pers.\ 3,\ sg.}$ *este* $_{pers.\ 3,\ sg.}$ *un semn de punctuaţie.*
29. *[Colegul şi prietenul meu]* $_{pers.\ 3,\ sg.}$ *este Ionuţ.*

Uneori, sintagma prin care este lexicalizat referentul se bazează pe apoziţionare sau pe subordonare; acordul se face cu echivalentul pronominal al sintagmei (*eu, tu, el/ ea, noi, voi, eî*):

30. *[Subsemnatul, Ion Ionescu]* $_{pers.1,\ sg.}$, *declar* $_{pers.1,\ sg}$ *că...*
31. *[Bietul de mine]* $_{pers.1,\ sg}$ *nu am* $_{pers.1,\ sg}$ *avut timp nici să mănânc azi.*
32. *[Săracul de tine]* $_{pers.2,\ sg}$ *nu mai faci* $_{pers.2,\ sg}$ *faţă singur...*
33. *[Amărâta de ea]* $_{pers.3,\ sg}$ *e* $_{pers\ 3,\ sg}$ *mereu singură.*

3.6. Ambiguitatea structurală a unor sintagme. Sintagme de tipul substantiv colectiv + *de* + substantiv (*o grămadă de oameni, o mulţime de copii, un colectiv de copii, o armată de oameni, o serie de întâmplări*) prezintă ambiguitate structurală: [*o mulţime [de copii]]*, respectiv, *[[o mulţime de] copii].* Decurg de aici două posibilităţi de acord: acordul cu forma de singular a centrului de grup sintactic sau acordul cu forma de plural a centrului nominal cuantificat printr-o sintagmă de tip nominal[17]:

34. *[O mulţime [de copii]]* $_{pers.3,\ sg.}$ *a venit la concurs. – [O mulţime de]* $_{cuantificator}$ *[copii]* $_{pers.3,\ sg}$ *au venit la concurs.*

În funcţie de modul în care este realizat acordul, capătă proeminenţă discursivă entitatea desemnată prin grupul nominal sau nominalul cuantificat.

3.7. Realizarea multiplă a unor poziţii sintactice prin coordonare copulativă. Când poziţiile sintactice sunt realizate multiplu (doi sau mai mulţi termeni

Scanned with OKEN Scanner

coordonați), regulile acordului se orientează după trăsăturile semantice și gramaticale ale entităților coordonate: [+/- animat], [+/-m], [+/- neutru]. În funcție de acestea, regulile de acord sunt următoarele[18]:

(i) trăsăturile de număr se atribuie compoziţional (sg. + sg./pl = pl.)

(ii) când sunt coordonate două nominale cu trăsătura [+ animat], masculinul are prioritate asupra femininului: ***Ion şi Maria** au fost **văzuți** împreună.; **I-am văzut pe Maria şi Ion** împreună.*

(iii) când sunt coordonate două nominale, dintre care unul cu trăsătura [+ animat], altul cu trăsătura [- animat], genul nominalului cu trăsătura [+ animat] are prioritate: ***Pisica şi covrigul** nu au fost găsite.*

(iv) când sunt coordonate două nominale cu trăsătura [- animat], acordul se face cu forma de neutru plural[19]: ***Zidul şi podeaua** au fost consolidate., **Covrigul şi roşia** sunt proaspete. etc.* Excepție fac situațiile în care unul dintre nominalele coordonate are trăsăturile [+ masculin, + plural]; atunci masculinul are prioritate asupra neutrului, acordul făcându-se cu forma de masculin plural: ***Roşiile şi covrigii sunt proaspeți.** etc.*

3.8. Structura informațională a discursului. Alături de topică și izolare, acordul poate fi folosit ca procedeu gramatical prin care elemente din enunț capătă proeminență discursivă. Astfel, termenii coordonați în cadrul unei relații sintactice sunt ierarhizați ca importanță discursivă prin acord. Acordul se face cu termenul proeminent discursiv:

35. *Nici el, **nici ea** n-**a** venit.*
36. *Nu el, ci **ea** m-**a** ajutat.*
37. ***Fie** Ion, **fie** Gheorghe **va** merge acolo.*
38. *Ion **sau** Maria te **va ajuta** să depășești acest moment.*
39. *Nepăsarea și mai ales **obrăznicia** ei m-**a enervat.***
40. ***El,** ca și ea dealtfel, **a înțeles** situația.*
41. ***[Vasul** cu încărcătură] **cântărește** 5 tone.*

3.9. Reinterpretarea referențială a lexemelor. În anumite condiții vorbitorii reinterpretează lexemele, raportându-le la referenți supraordonați, nelexicalizați în enunț, dar prezenți în mintea vorbitorilor, cu care predicatul intră în relație de acord logic:

42a. ***Ford** este **interesat** de piața românească.*
42b. (***Compania**) Ford este **interesată** de piața românească.*

43a. ***Ploaie şi vânt au** tot fost.*
43b. (***Vreme urâtă**) ploaie și vânt **a** tot fost.*

44a. *Se **găsesc** **pâine şi brânză.***
44b. *Se **găseşte** (**esențialul**) pâine și brânză.*

45a. ***5 mile sunt** mult pentru tine.*
45b. (***A străbate**) 5 mile **e** mult pentru tine.*

Scanned with OKEN Scanner

NOTE:

[1] Între bază şi apoziţie, respectiv între subiect şi nume predicativ apare acelaşi tip de acord pragmatic, cu o diferenţă de actualizare: în cazul apoziţiei, echivalarea celor doi termeni este marcată în plan sintactic prin alăturare (juxtapunere), în timp ce în cazul numelui predicativ relaţia semantică de echivalenţă este marcată printr-un verb copulativ ecuativ.

[2] Controlul referenţial dintre un argument al verbului predicat şi subiectul verbului la formă verbală nepersoanlă este un fenomen complex, plasat la intersecţia unor reguli morfologice (forma verbală de infinitiv, supin, gerunziu, respectiv participiu), sintactice (poziţia sintactică ocupată de forma verbală nepersonală în raport cu verbul predicativ) si semantico-referenţiale (legate de intenţiile comunicative ale vorbitorului). Aceste reguli nu vor fi detaliate în acest articol.

[3] Substantivele sunt echivalate cu persoana a III-a deoarece denumesc o entitate diferită de locutor sau de alocutor, având trăsăturile inerente [- locutor, -alocutor] comune cu pronumele de persoana a III-a. Această echivalare noţional-referenţială, care se reflectă şi în acord (*Ana citeşte – Ea citeşte*) nu presupune însă că substantivele au categoria gramaticală a persoanei, deoarece nu intră în opoziţia de persoană, întocmai ca pronumele nepersonale.

[4] Vezi şi GA II:2005, 241.

[5] Astfel, în timp ce relaţia dintre subiect şi predicat se manifestă prin acord indexical, realizat în plan textual printr-un morfem flexionar, relaţia dintre complementul direct/ indirect şi predicat se manifestă prin acord referenţial marcând identitatea, realizat în plan textual printr-un procedeu lexico-sintactic.

[6] Pentru comoditatea descrierii nu am inclus între exemple elemente cu statut controversat: *al* şi *cel*; acestea sunt considerate articole în GA I:1966, 105-108, *Gramatica pentru toţi*: 1996, 99-105, dar elemente polifuncţionale, aparţinând clasei pronumelor în GA I:2005, 245 şi urm..

[7] La adjectivul pronominal de întărire (vezi GA I:2005, 218 şi urm. pentru o discuţie asupra statutului pronominal vs. adjectival al posesivului) acordul apare ca o combinaţie între un acord pragmatic (identitate referenţială reflectată în identitatea de persoană şi număr) şi acord gramatical în gen şi caz, ca marcă a relaţiei din cadrul grupului sintactic.

[8] La adjectivul pronominal posesiv (vezi GA:2005, 245 şi urm. pentru o discuţie asupra statutului pronominal vs. adjectival al posesivului) persoana şi numărul sunt trăsături indexicale inerente, în timp ce mărcile de gen şi caz sunt preluate de la centrul nominal pentru marcarea coeziunii sintactice în grupul posesiv.

[9] Un caz particular de acord cu substantivul îl realizează adjectivul precedat de prepoziţie: *De **frumoasă**, e frumoasă **Maria**., De **frumoase**, sunt frumoase **surorile** tale., De **mică** **Maria** era preocupată de muzică, De **mic** **Ionuţ** era preocupat de muzică.*

[10] Pentru simplitatea descrierii folosim termenul element predicativ suplimentar în accepţia GA:1966, *Gramatica pentru toţi*: 1996; pentru distincţia predicativ suplimentar/ predicativ al subiectului vezi GA II:2005, 263-312.

[11] Statut controversat al posesivului, considerat de unii autori adjectiv pronominal posesiv, de alţii pronume posesiv; vezi GA:1966, *Gramatica pentru toţi*: 1996, GA I:2005, 232 şi urm. Acomodarea formală este în unele situaţii rezultatul istoriei grupului sintactic (provenienţa dintr-o sintagmă de tipul prepoziţie + nominal în genitiv + adjectiv posesiv; vezi exemplele), în altele, efectul unei analogii (*deasupra*$_{f.sg.}$ *mea*$_{f.sg.}$, *dedesubtul*$_{m.,sg.}$ *meu*$_{m.,sg.}$).

[12] Există limbi în care mărci ale acordului de diverse tipuri pot apărea şi la verb, adverb sau prepoziţie.

[13] În câteva cazuri interjecţiile predicative primesc mărci de persoană şi număr, prin analogie cu verbul:

Haideţi şi voi la şcoală!; Haidem cu ei!; Uite o bucată! Uitaţi o bucată!

[14] Pentru omonimiile sistemice de număr şi persoană din flexiunea verbală, vezi GA I:2005, 323 *passim*.

Scanned with OKEN Scanner

[15] În această situație se realizează un acord pragmatic între pronumele care desemnează domeniul de cuantificare și categoria vidă *pro*, care impune mai departe predicatului un acord indexical tare (vezi *supra* **1.**).

[16] În această situație se realizează un acord indexical slab între subiectul propoziției *unii* și predicat (vezi *supra* **1.**).

[17] GA:1966, GA:2005 numește cele două situații distincte acord gramatical, respectiv acord prin atracție. În articolul de față, termenul acord gramatical are o altă accepție (vezi *supra*), iar diferența dintre cele două forme de acord a fost explicată prin structura internă a grupului sintactic.

[18] O prezentare detaliată a acestor reguli în GA II:2005, 363.

[19] În limba română forma de neutru plural este omonimă cu forma de feminin plural.

BIBLIOGRAFIE

Anderson, Stephen R., 2004 – *Some Points in Agreement*, Internet e-books.

Avgustinova, Tania, Uszkoreit, Hans, 2002 - *Towards a Typology of Agreement Phenomena*, în William Griffin (ed.) *The Role of Agreement in Natural Language: Proceedings of the 2001 Texas Linguistic Society Conference.* Austin, Texas. 2-4 March 2001.

Avram, Mioara,*1986/1997– Gramatica pentru toți, București*, Editura Academiei/Humanitas.

Barlow, M., Ferguson, Ch., 1988 – *Agreement in Natural Languages: Approaches, Theories, Descriptions,* Standford, Standford University Press.

Bessler, P., 1995 – *L'accord du participe passé dans les langues romanes*, în *Journal of Cannadian Linguistics*, no.3.

Corbett, Greville, 1994 – *Agreement*, în R.E. Asher (ed.), *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford: Pergamon Press., 54-60.

Corbette, Greville G., (ed), 1999 – Folia Linguistica. Special Issue on Agreement, XXXIII/2.

Corbette, Greville G., 1998 – *Agreement,* în Joachim Jacobs, Arnim von Stechow, Wolfgang Sternefeld, Teo Wennemann, *Syntax. An Internatioanal Handbook of Contemporary Research, vol. II,* 1235-1244

Dalrympel, M., Nicolaeva, I, 2004 – *Nonsubject Agreement and Discourse Roles,* Internet e-books.

Dikker, S., 2004 – *On the whereabouts of gender and number agreement: Location and accessibility,* în Hengeweld Kess, *Morphology in Functional Grammar,* Amsterdam.

GA, 2005 = *Gramatica limbii române,* (2 volume) București, Editura Academiei.

GA, 1966 = *Gramatica limbii române,* (2 volume) București, Editura Academiei.

Givon, Talmy 1984 - *Syntax. A Functional Typological Introduction.* Vol 1. Capitolul 10, Amsterdam: John Benjamins.

Gruiță, G., 1981 – *Acordul în limba română,* București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Kim, Jong Bok, 2002 – *Hybrid Agreement in English*, Internet e-books.

Moravcsik, Edith A. 1978. - *Agreement* în Joseph Greenberg, (ed.), *Universals of Human Language*. vol. 4. Stanford: Stanford University Press, 331-374.

Sala, M. (coord.), 2002 – *Enciclopedia limbii române,* Bcurești, Editura Univers Enciclopedic.

Stefanescu, Ioana, 1997 – *The Syntax of Agreement in Romanian.* PhD dissertation, City University of New York. Distributed as MIT Occasional Papers in Linguistics no. 14. Cambridge, MA: MIT Working Papers in Linguistics, MIT, Department of Linguistics.

Vigliocco, G., Butterworth, B. & Semenza, C., 1995 - *Computing Subject Verb agreement in speech: The role of semantic and morphological information, Journal of Memory and Language*, 34, 186-215.

Scanned with OKEN Scanner

Wechsler, S., Zlatic, L., 1998 – *Agreement in Discourse,* 1998 Proceedings of the Conference on the Structure of Non-Narrative Texts, 1998.
Wechsler, S., Zlatic, L., 2000 – *The many faces of agreement,* Standford, CSLI.
Wechsles, S., 2004 – *Number as Person,* în Bonami O., Hofherr Cabredo, *Empirical Issues in Syntax and Semantics,* p. 255-274.
Weschler, S., 2003 – „Elsewhere in Gender Resolution", în Hanson, Kristin, Inkelas, Sheron, *The Nature of the Word, Essays in Honor of Paul Kiparski,* MIT Press.

AGREEMENT IN ROMANIAN

Abstract

The article offers a synthetic overview of the agreement phenomena in Romanian. It presents a typology of agreement (pragmatic vs. grammatical agreement, indexical agreement vs. referential agreement, hybrid agreement, formal agreement), the agreement markers (morphological, lexico-syntactic, lexical markers), syntactic, semantic, and pragmatic factors that influence agreement phenomena.

Scanned with OKEN Scanner

OBSERVAȚII ASUPRA CONSTRUCȚIILOR COMPARATIVE DIN ROMÂNĂ

RODICA ZAFIU
Facultatea de Litere
Universitatea din București

Construcțiile comparative – structuri sintactice complexe, realizate prin elipsă și reorganizare, specializate pentru a exprima o comparație stabilită între două obiecte, calități, cantități, procese etc. – ridică multe probleme de interpretare, în diferite modele sintactice. Considerăm că unele trăsături specifice ale construcțiilor comparative din română[1] constituie date semnificative pentru o tratare a comparației din perspectivă tipologică și contrastivă, oferind argumente pentru unele soluții de analiză a fenomenelor similare din alte limbi.

În cele ce urmează vor fi semnalate câteva dintre caracteristicile construcțiilor comparative românești care ni se par valorificabile dintr-o perspectivă contrastivă[2]: specializarea parțială a mărcilor reperului (termenului comparant) pentru realizarea ca grup și ca propoziție (**1**); construcția comparației de egalitate cu sau fără marcă specifică a parametrului gradual (interpretabilă și ca element corelativ) (**2**); mobilitatea ordinii cuvintelor și posibilitatea de topicalizare (**3**); specializarea modificatorilor și caracterul analizabil al secvenței *mai mult* (**4**). În fine, ne vom opri asupra mijloacelor de realizare în română a unei trăsături probabil universale a structurilor comparative: apropierea de coordonare și tendința de evoluție către construcții tipic coordonatoare (**5**).

1. În româna actuală, comparația de inegalitate se construiește cu un complement care indică reperul, termenul în raport cu care se realizează compararea. Complementul se realizează ca grup prepozițional, în care componentele *decât* sau *ca* impun cazul acuzativ unui nominal, comportându-se deci ca prepoziții: *A crescut mai înalt decât mine; Aleargă mai repede ca tine.* Statutul lui *decât* și *ca* a fost discutat în gramaticile românești, ezitându-se între o definire predominant etimologică („adverbe de comparație") sau funcțională (ca prepoziții). Interpretările mai noi au preferat pentru această construcție desemnarea ca prepoziții (Dindelegan 2003: 191-192; Irimia 1997: 423 le numește „adverbe întrebuințate prepozițional"). Realizarea propozițională a comparativului presupune ca element conjuncțional fie *decât*, fie (mai rar) *de cum*: *E mai înalt decât sunt eu; A răspuns mai prost de cum te așteptai.* Cele două elemente – de sursă relativă – sunt interpretate diferit: *decât* este considerat o conjuncție (Dindelegan 2003: 193), în vreme ce *de cum* rămâne analizabil, ca adverb relativ în construcție prepozițională. Evident, originea și evoluția lor sunt paralele, reflectând sudura diferită a prepoziției *de* cu adverbele relative-pereche: cantitativul *cât* și modalul *cum*. Situația în care reperul comparației este exprimat de *decât* sau *ca* urmate de nominale cărora elementele comparative nu le impun cazul, de

Scanned with OKEN Scanner

grupuri prepoziționale sau adverbiale care își păstrează construcția din propoziția eliptică cu rol de comparant (*decât colegilor; decât la mare; ca azi*) – a impus (în consens cu terminologia tradițională) conservarea diferențiată a desemnării ca adverbe de comparație (Dindelegan 2003: 192-195). Există și situația hibridă în care mai multe repere se comportă diferit: nominalul care corespunde subiectului acceptă regim cazual, celelalte funcții alăturându-i-se: *ca mine ieri la examen.*

Comparația de egalitate utilizează pe *ca* – prepozițional și adverbial: *Zâmbește la fel de frumos ca tine; Zâmbește fals ca la teatru* – și pe *cum* – conjuncțional: *Zâmbește la fel de des cum îți place ție.* Alte elemente comparative sunt *cât* – prepozițional, adverbial și conjuncțional (*E mare cât mine*; *Va ploua azi cât pentru o lună; E la fel de mare cât era ieri)* și *precum* (cu aceleași valori).

Este interesantă specializarea complementară a mijloacelor actuale *ca* și *cum:* primul este necombinabil cu mărcile predicației, deci cu o propoziție subordonată; cel de al doilea nu are valoare prepozițională și nici măcar de adverb de comparație, care să fie urmat de un grup nominal sau adverbial (**cum lui, *cum azi*). Situația era diferită în limba veche, în care *ca* putea introduce propoziții comparative, iar *cum* adverbial putea fi urmat de grupuri (comportamente sintactice descrise în DA și ilustrate prin mai multe citate: ***Ca** este tatăl, așa și fiiul*, în *Psaltirea Scheiană*, ap. DA, s.v. *ca*; *Fie voia ta, **cum** în ceriu, așa... pre pământ*, sec. XVI, ap. DA, s.v. *cum*)[3].

Dacă în construcțiile cu *decât* (1a) elipsa este o descriere valabilă (1b), în cele cu *ca* (2a) ea nu mai poate conduce la o reconstituire ca atare a propoziției (2b):

(1a) Vorbește mai bine decât ieri.
(1b) Vorbește mai bine decât [vorbea] ieri.
(2a) Vorbește mai bine ca ieri.
(2b) *Vorbește mai bine ca [vorbea] ieri.

Specializarea produsă în cazul perechii *ca / cum* marchează suplimentar, în română, diferența dintre realizarea *prin grup prepozițional* și cea *propozițională* a complementului comparativ (engl. *phrasal* vs *clausal comparative*); în plus, indică – și în cazul realizărilor prin adverb de comparație urmat de unul sau mai multe grupuri – o situație de reorganizare sintactică, diferită de simpla elipsă.

2. O altă trăsătură susceptibilă de examinare contrastivă este caracterul facultativ și statutul mărcii comparației de egalitate: elementele *la fel de ..., tot așa de..., tot atât de...* nu sunt obligatorii și nu de ele depinde apariția complementului comparativ[4]. Enunțurile (3a) și (3b) sunt echivalente din punctul de vedere al comparației, cu o diferență doar în gradul de emfatizare:

(3a) E tot așa de mare ca el.
(3b) E mare ca el.

De altfel, e posibil ca rolul mărcilor de egalitate să fi fost fixat artificial de descrierile gramaticale, din nevoia de coerență, prin analogie cu mărcile comparației de inegalitate (*mai / mai puțin*)[5]. Mărcile *la fel de ..., tot așa de..., tot atât de...*[6] pot fi considerate mai curând corelative ale adverbului / prepoziției specifice complementului comparativ (*ca*). De altfel, ele sunt destul de rare în limba standard de azi[7]. Împotriva tratamentului similar cu al mărcii *mai* (cu poziție obligatorie

Scanned with OKEN Scanner

înaintea adjectivului sau a adverbului) stă şi faptul că secvenţele de emfatizare a egalităţii se pot plasa şi după adjectiv sau adverb, poziţie care duce la o regrupare cu elementul introductiv al complementului:

(4) E mare *tot aşa ca* el.
(5) E mare *tot atât cât* el.
(6) E mare *la fel ca* el/ *la fel cât* el.

Această posibilitate de grupare este tipică pentru corelative (*Atunci vine, când îl chemi = Vine atunci când îl chemi.*).

Şi în alte limbi, comparaţia de egalitate este emfatizată prin intermediul unor corelative, care nu sunt mărci specifice ale construcţiei.

3. Plasarea elementelor din construcţia comparativă este un parametru avut în vedere de tipologia lingvistică (Crookston 1999). Româna cunoaşte ordinea [adjectiv + marcă + reper] (*mai bun + decât + el*), firească în limbile de tip SVO sau VSO. Posibilitatea de deplasare a construcţiei [marcă + reper] în antepunere faţă de adjectiv (*decât el mai bun*) este marginală (înregistrată doar în texte poetice, vechi sau populare), dar totuşi semnificativă, în contrast cu situaţia din alte limbi europene. Nu se ajunge astfel la o ordine tipologic diferită, dar se dovedeşte mobilitatea secvenţei comparative, aptă de tematizare:

(7) „Se credea că este *decât toţi mai* mare" (Gr. Alexandrescu, *Boul şi viţelul*)
(8) „Pe acel ce în oaste e *decât toţi mai* tare" (Gr. Alexandrescu, *Dreptatea leului*)
(9) „Du-te-n lume, alt domn cată, *decât mine mai* ferice" (Gh. Asachi, *La a mea pungă*)

În momentul de faţă, construcţia pare să fie atestată doar în texte religioase, cu limbaj arhaizant:

(10) „Roagă-te pentru mine, netrebnicul şi *decât toţi mai* păcătosul". (www.ortodox.as.ro/acatiste/ac84.html)
(11) „La acea mănăstire cu mare bucurie a fost primit şi el se plecă cu totul obiceiului şi tocmelii mănăstirii, făcându-se *decât toţi mai* mic". (saraca.1plan.net/biblioteca/ viata_sf_nifon_patriarhul.htm)

În cazul comparaţiei de egalitate, antepunerea reperului este o variantă de construcţie perfect posibilă, secvenţa [marcă + reper] putând apărea în poziţia de cuantificator, legată de adjectiv prin prepoziţia *de*: *(la fel de) bun ca el = (la fel) ca el de bun.*

4. Un fenomen interesant din perspectivă contrastivă este şi specializarea produsă în română, unde *mai* este modificator adjectival şi adverbial, operator al gradaţiei şi al comparaţiei – *mai bun, mai repede* –, iar *mai mult* este cuantificator (cantitativ) verbal şi nominal: *aleargă mai mult*; *vin mai mulţi oameni.* De fapt, *mai mult* este o secvenţă analizabilă în română, ca fiind compusă dintr-un cuantificator adverbial şi adjectival (*mult*) modificat de *mai.* În multe limbi – pentru care s-au propus descrieri complexe ale structurilor comparative – situaţia este diferită: acelaşi operator – fr. *plus*, it. *più*, sp. *más*, engl. *more* – apare în toate contextele menţionate,

Scanned with OKEN Scanner

cumulând în context verbal şi nominal ambele funcţii, de cuantificator şi marcă a comparaţiei: „*more* (...) is one of the few words which can premodify both adjectives and nouns", „it can modify both adjectives, adverbs, nouns, and verbs" (Crookston 1999: 76). Această similitudine a mijloacelor de expresie determină probabil includerea în capitolele de bază din multe studii despre comparaţie a „comparaţiei nominale" (14a,b) şi a celei „verbale" (15) – extinderi ale categoriei gradării, în situaţii de fapt foarte diferite:

(12) Dan e *mai simpatic* decât Ion.
(13) Dan aleargă *mai repede* decât Ion.
(14a) Dan are *mai mulţi prieteni* decât Ion.
(14b) Dan are *prieteni mai mulţi* decât Ion.
(15) Dan *aleargă mai mult* decât Ion.

Compararea calificărilor realizate prin intermediul adjectivului şi al adverbului (cuvinte cu sens lexical susceptibil de apreciere graduală) este un fenomen diferit de compararea cantitativă a referenţilor unui grup nominal definit sau de compararea cantitativă a realizării unei acţiuni (în relaţie cu un reper)[8]. Faptul că, în română, cuantificatorul *mulţi* apare şi în postpoziţie (manifestând trăsături de adjectiv calificativ, cf. Dindelegan 2003: 68) face mai evidentă relaţia sa directă cu complementul comparativ, care nu priveşte grupul nominal în ansamblu.

În româna veche, situaţia era mai apropiată de cea din celelalte limbi evocate aici, înregistrându-se omonimia operatorilor mai_1 (marcă pentru comparaţia adjectivală şi adverbială; adverb cu sensul „mai mult") şi mai_2 (marcă pentru comparaţia cantitativă în grupul verbal; nu însă şi cuantificator în grupul nominal):

(16) „*Mai* frumos şi *mai* gras fu decât ceia ce mânca bucate scumpe" (Varlaam, *Opere*, 41)
(17) „*Mai* iubăsc întunearecul decât lumina" (Varlaam, ap. DLR).

Operatorul *mai mult* diferenţiază – în contrast cu *mai* – comparaţia între predicate: grade de prezenţă a unor calităţi (adjective) şi grade de realizare a unor procese (verbe):

(18) Dan e *mai mult* inconştient decât optimist.
(19a) Dan aleargă *mai mult* decât merge.
(19b) Dan *mai mult* aleargă decât merge.

Caracterul analizabil al secvenţei *mai mult* sugerează posibilităţi diferite de interpretare a unor tipare comparative, prin disocierea aprecierii cantitative (a gradaţiei) de marca diferenţierii (a comparaţiei).

5. Legătura dintre comparaţie şi coordonare a fost mult discutată din punct de vedere teoretic (cf. Matos & Brito 2002). Structuri corelative cu elemente comparative, considerate corelative coordonatoare, există şi în celelalte limbi romanice. Limbii române îi este specifică includerea în aceste structuri a unui element foarte apropiat de coordonarea copulativă: *şi* (semiadverb cu sens aditiv, omonim cu conjuncţia coordonatoare). Combinaţiile *ca şi, cât şi, precum şi, cât şi*, considerate în gramaticile româneşti locuţiuni conjuncţionale, nu au un comportament unitar. Relaţia dintre *ca* şi *ca şi* este una de echivalenţă parţială, care ar merita să fie investigată în detaliu şi pe

Scanned with OKEN Scanner

baza unui corpus consistent. Sugerăm în cele ce urmează doar câteva asemănări şi diferenţe de comportament sintactic dintre cele două elemente.

5.1. *Ca şi* este folosit exclusiv pentru construcţiile comparaţiei de egalitate; nu poate deci substitui pe *ca* din complementul comparativului de inegalitate (echivalent cu *decât*, cf. Avram 1996: 122): *Romanul e mai bun ca filmul / *Romanul e mai bun ca şi filmul.*

5.2. În comparaţia de egalitate, secvenţa *ca şi* poate funcţiona ca echivalent al comparativului *ca*, în oricare din ipostazele acestuia: de prepoziţie, care impune unui nominal cazul acuzativ – *Se ascunde ca (şi) mine* –, dar şi de adverb comparativ, urmat de un grup nominal, prepoziţional sau adverbial, care îşi păstrează construcţiile din propoziţia corespunzătoare – *Îl apăra ca (şi) pe copilul lui, Era cald ca (şi) la mare, Era la fel de simpatic ca (şi) atunci* –, inclusiv de o construcţie complexă cuprinzând mai multe grupuri: *Oamenii se agitau în oraş ca (şi) furnicile într-un muşuroi.*

Ambele conective – *ca* şi *ca şi* – pot realiza, în comparaţia de egalitate, subordonarea complementului comparativ faţă de un centru adjectival sau adverbial, indiferent dacă acestea cuprind sau nu mărci ale comparativului: *Romanul e la fel de bun ca (şi) filmul / Romanul e bun ca (şi) filmul*; *Merge tot atât de repede ca (şi) Maria / Merge repede ca (şi) Maria.* Sunt posibile ambele construcţii şi în raport cu un regent nominal, în poziţia atributivă: *Sunt oameni ca (şi) mine,* sau faţă de un regent verbal, în introducerea unui circumstanţial de mod comparativ: *Vorbeşte ca (şi) prietenii lui.*

5.3. O diferenţă fundamentală între *ca* şi *ca şi* apare în cazul subiectelor propoziţionale comparate: *ca* nu poate fi urmat de propoziţii conjuncţionale (**E la fel de bine să taci ca să vorbeşti*), în vreme ce *ca şi* permite construcţia propoziţională (*E la fel de bine să taci ca şi să vorbeşti*).

5.4. E necesar să stabilim specificul semantico-pragmatic al lui *ca şi,* pentru a descrie consecinţele sintactice ale acestuia. Cuprinzând în structura sa semiadverbul *şi* (tipică particulă focalizantă, de tip aditiv), *ca şi* stabileşte o relaţie între elementul pe care îl precedă (Y) şi un antecedent similar (X): X_i *ca şi* Y_j – care este tocmai elementul diferenţiator din secvenţa comparată:

(20) *„Ai mei*, îmi povestea mama, mă purtaseră îmbrăcat în rochiţe şi şorţuleţe şi-mi ziceau, *ca şi toţi vecinii*, Mircica". (M. Cărtărescu, *Orbitor*)

În structurile comparative, *ca şi* subliniază punerea pe acelaşi plan a elementelor diferenţiatoare din propoziţiile comparaţiei de egalitate, presupunând o posibilitate de asociere între X şi Y.

În tipul semantic al comparaţiei propriu-zise, comparantul (reperul) este un element specificat oarecare, cu care asocierea se realizează foarte uşor, deci *ca şi* este perfect posibil: *bun ca şi tine*. În schimb, când comparantul reprezintă prototipul unei proprietăţi, comparaţia glisează spre evaluare şi cuantificare, *ca şi* fiind mai puţin probabil: *bun ca pâinea caldă* / *?bun ca şi pâinea caldă*; *frumoasă ca luna de pe cer* / *?frumoasă ca şi luna de pe cer.*

Comparaţia propriu-zisă presupune, în realizarea reperului, o sintagmă definită şi referenţială (*vorbeşte ca poetul X*); comparaţia cu prototipul calităţii este

Scanned with OKEN Scanner

singura care admite în grupul nominal o expresie nedefinită, nereferențială (*vorbește ca un poet*). În cazul unui comparant prototipic și generic, utilizarea mărcii *ca și* este și mai neobișnuită: *?vorbește ca și un poet.*

În construcțiile comparative în care regentul este un verb, iar reperul este indicat de un circumstanțial de mod, comparația introdusă prin *ca* poate avea două interpretări, după cum elementul comun situațiilor comparate este fie modalitatea, de obicei subînțeleasă, a acțiunii, fie acțiunea însăși:

(21) Ana vorbește ca Ion. (= Ana și Ion au moduri similare de realizare a acțiunii; vorbirea lui Ion funcționează ca reper stabil)

(22) Ana a plecat la Ploiești ca Ion. (= Ana și Ion îndeplinesc acțiuni similare; plecarea lui Ion funcționează ca reper ad-hoc, reprezentând în mod contextual elementul deja dat).

Selectarea lui *ca și* pare să focalizeze comparația pe predicația (acțiunea) exprimată, nu pe modul de desfășurare subînțeles:

(23) Ana a plecat la Ploiești ca și Ion.

Caracterul prototipic al comparantului selectează în mod obișnuit interpretarea modală:

(24a) Ana a plecat la Ploiești ca un fulger.

(24b) ?Ana a plecat la Ploiești ca și un fulger.

Aceste caracteristici semantice se asociază cu o tipologie anume a circumstanțialului comparativ. În vreme ce modul de desfășurare caracterizează verbul, constituind un circumstanțial al acestuia (*fuge ca vântul*), compararea și asocierea acțiunilor caracterizează întreaga propoziție comparată, constituind un circumstanțial al propoziției (*ea fuge acum, ca și atunci*). Desigur, tipurile de construcții manifestă anumite afinități și cu semantica verbelor care presupun în mai mică sau mai mare măsură o descriere a modului de desfășurare.

Constituentul introdus de *ca și* capătă o autonomie sporită, fiind posibilă apariția sa în secvențe izolate prin intonație, în diferite puncte ale enunțului: *Ca și Ion, Ana a plecat la Ploiești. / Ana, ca și Ion, a plecat la Ploiești / Ana a plecat, ca și Ion, la Ploiești.*

Plasarea imediat după constituentul comparat, asociată cu integrarea (renunțarea la izolare) și acordul la plural (*Ana ca și Ion au plecat la Ploiești)* indică trecerea elementului *ca și* în categoria conectorilor coordonatori:

(24) „Bârna cea lungă, *ca și stinghiuța brațelor* se subțiară, se rupseră-n fărâme, sorbite una după alta de fluviu". (M. Cărtărescu, *Orbitor*)

În aceste cazuri, nu este posibilă utilizarea lui *ca* sigur.

O situație asemănătoare se constată în cazul construcției comparative cu funcție atributivă: reperul comparației, introdus prin *ca*, poate orienta interpretarea în două direcții, după cum elementul comun este calitatea (25) sau existența (26):

(25) Sunt oameni *ca tine.*

(26) Sunt oameni *ca și tine.*

Orientarea spre calitate prin intermediul reperului-prototip al calității face ca unele din aceste construcții să fie aproape incompatibile cu conectorul *ca și*:

(27) Avea pe cap o pălărie *ca o ciupercă.*

(28) ??Avea pe cap o pălărie *ca și o ciupercă.*

Scanned with OKEN Scanner

Secvenţa *ca şi*, prin focalizarea asupra realizării acţiunii sau a existenţei unor entităţi, face trecerea între structurile comparative şi structurile coordonate. Semantic, există o apropiere foarte mare între compararea acţiunilor care au elemente în comun şi coordonare.

Observaţiile de mai sus ni se par justificate de preferinţele de uz mai vechi şi mai ales de registrul românei standard. E drept însă că în limba actuală substituirea lui *ca* prin *ca şi* a devenit o tendinţă puternică a oralităţii populare, care tinde să anuleze distincţiile semantico-pragmatice existente anterior.

*

Observaţiile de mai sus sunt doar schiţe şi ipoteze de lucru, care ar trebui testate atât printr-o analiză riguroasă a unui corpus de texte româneşti actuale, orale şi scrise, cât şi prin numeroase studii contrastive; în ciuda aparenţelor şi a asemănării structurilor de bază, mijloacele de realizare a comparaţiei sunt extrem de variate.

NOTE:

[1] Descrierea acestora se bazează pe capitolele respective din noua Gramatică a Academiei, v. Zafiu 2005.

[2] Nu dispunem de suficiente date pentru abordarea problemei într-o perspectivă tipologică, în care e nevoie să fie luate în discuţie date din mult mai multe limbi, de origine diferită.

[3] În opinia lui Densusianu, propoziţiile introduse prin *ca,* bine atestate în primele texte religioase româneşti, erau un calc al traducătorilor, nereprezentând deci o particularitate reală a limbii române vechi: „Cet emploi de *ca* trahit l'influence du slave *jako*, que les traducteurs ont rendu de cette manière, sans se rendre compte que l'adverbe roumain n'était pas à sa place dans ces cas" (Ovid Densusianu, *Opere, II, Histoire de la langue roumaine*, ed. B. Cazacu, V. Rusu, I. Şerb, Bucureşti, Editura Minerva, p. 592).

[4] Marca *la fel de* nu este facultativă în construcţia comparativă cu subiect multiplu şi adjectiv la plural (asemănătoare cu construcţiile reciproce): *Ana şi Maria sunt la fel de tinere.*

[5] Primele gramatici româneşti, după model latin, nu discută un „comparativ de egalitate" (care nu avea în latină marcare morfologică): Samuil Micu, Gh. Şincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* [1780, 1805], ed. Mircea Zdrenghea, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980, p. 151; Ion Heliade Rădulescu, *Gramatică românească* [1828], ed. V. Guţu Romalo, Bucureşti, Editura Eminescu, 1980, p. 135; Timotei Cipariu, *Gramateca limbei române* [1869, 1877], în *Opere*, II, ed. Carmen-Gabriela Pamfil, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1992, p. 187.

[6] Numite de Dimitriu 1999: 207 „perifraze flectiv-specializate"; de Irimia 1997: 91 – „locuţiunile adverbiale devenite morfeme".

[7] Secvenţa *tot aşa de* nu apare niciodată în G. Liiceanu, *Uşa interzisă*, nici în Andrei Pleşu, *Minima moralia*; *tot atât de* are o atestare în *Uşa interzisă*, niciuna în *Minima moralia.*

[8] În cazul verbelor, cantităţi diferite înseamnă altceva – în funcţie de semantica verbală (argumente, aspectualitate, diferenţe calitative): *mănânc mai mult, alerg mai mult, înţeleg mai mult* etc.

SURSE

Alexandrescu, Gr., *Opere*, I, ed. I. Fischer, Bucureşti, ESPLA, 1957.
Asachi, Gheorghe, *Opere*, I-II, Chişinău, Editura Hyperion, 1991.
Dicţionarul limbii române (DA), Bucureşti, Librăriile Socec & Comp. Şi C. Sfetea; Universul, 1907-1949.
Cărtărescu, Mircea, *Orbitor, I Aripa stângă, II Corpul,* Bucureşti, Humanitas, 1996, 2002.
Liiceanu, Gabriel, *Uşa interzisă,* Bucureşti, Humanitas, 2002.

Scanned with OKEN Scanner

Pleşu, Andrei, *Minima moralia*, Bucureşti, Cartea Românească, 1988.
Varlaam, *Opere*, Chişinău, Editura Hyperion, 1991.

BIBLIOGRAFIE

AVRAM, Mioara, 1996: *Gramatica pentru toţi*, ediţia a II-a, Bucureşti, Humanitas (ediţia I: 1986, Editura Academiei Române).

HUDDLESTON, R., G. K. PULLUM, 2002: *The Cambridge Grammar of the English Language*, Cambridge, Cambridge University Press.

IRIMIA, D., 1997: *Gramatica limbii române*, Iaşi, Polirom.

CROOKSTON, I., 1999: „Comparative constructions", in K. Brown, J. Miller, *Concise Encyclopedia of Grammatical Categories*, Oxford, Elsevier, p. 76-81.

DIMITRIU, Corneliu, 1999: *Tratat de gramatică a limbii române*, I, *Morfologia*, Iaşi, Institutul European.

GRAUR, Al. (coord.), 1966 : *Gramatica limbii române*, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Academiei Române.

GUŢU ROMALO, Valeria (coord.), 2005: *Gramatica limbii române*, I-II, Bucureşti, Editura Academiei Române.

KENNEDY, Ch., J. MERCHANT, 2000: „Attributive comparative deletion", în *Natural Language and Linguistic Theory* 18, p. 89-146.

MANOLIU, Maria, 1962: „Asupra categoriei comparaţiei din limba română", în SCL, XIII, 2, p. 201-211.

MATOS, Gabriela, Ana BRITO, 2002: „On the Syntax of Canonical Comparatives in European Portuguese", în *Journal of Portuguese Linguistics*, 1, p. 41-81.

PANĂ DINDELEGAN, Gabriela, *Elemente de gramatică. Dificultăţi, controverse, noi interpretări*, Bucureşti, Humanitas Educaţional, 2003, p. 189-199.

RĂDULESCU, Marina, 1987: „Despre categoria comparaţiei în limba română", în LR, XXXVI, nr. 1, p. 14-28.

TRANDAFIR, Gh.- D., 1982: *Probleme controversate de gramatică a limbii române actuale*, Craiova, Scrisul Românesc.

TRANDAFIR, Gh. D., 1988: „Observaţii asupra unor puncte de vedere noi despre categoria comparaţiei", în LR, XXXVI, nr. 2, p. 171-181.

ZAFIU, Rodica, 2005: „Construcţii comparative", „Complementul comparativ", în Guţu Romalo 2005, II, p. 198-205, 450-461.

QUELQUES OBSERVATIONS SUR LES CONSTRUCTIONS COMPARATIVES DU ROUMAIN

Résumé

L'article se propose de signaler quelques traits caractéristiques des constructions comparatives du roumain qui pourraient être utilisés dans une perspective contrastive: la spécialisation partielle des marques du *standard* (terme comparant) pour la réalisation comme syntagme ou proposition; la construction de la comparation d'égalité avec ou sans une marque spécifique du paramètre graduel (interprétable comme élément corrélatif); la mobilité de l'ordre des mots et la possibilité de topicalisation; la spécialisation des modificateurs et le caractère analysable de la séquence *mai mult* („plus"). Enfin, on essaie d'identifier certaines manifestations spécifiques d'un trait probablement universel des structures comparatives: la tendance à évoluer vers la coordination proprement dite.

Scanned with OKEN Scanner

Partea a II-a

LEXIC, SEMANTICĂ, TERMINOLOGII

Scanned with OKEN Scanner

DIN VIAŢA CUVINTELOR RECENTE ÎN LIMBA ROMÂNĂ: PAPARAZZO, TSUNAMI

FLORICA DIMITRESCU
Facultatea de Litere
Universitatea din Bucureşti

O. Alăturarea celor două neologisme din titlu ar putea produce o serie de nedumeriri. Într-adevăr, ce poate fi comun între vocabulele paparazzo şi tsunami? Proveniența lor este distinctă: paparazzo este un cuvânt european de clară origine italiană, tsunami este exotic, de sorginte japoneză; primul provine dintr-un nume propriu, cel de al doilea, din două cuvinte japoneze comune; paparazzo aparține, ca sferă semantică, limbajului artistic, al lumii fotografilor, în timp ce tsunami este un termen ştiinţific, de resortul geologiei; datarea lor în limba română este diferită. *Şi totuşi...* - vorba lui T. Arghezi - dacă urmărim cu atenţie traiectoria celor două lexeme în limba română, se pot observa şi unele elemente comune care explică prezența lor în acest articol.

1. Paparazzo este un cuvânt al cărui „parcurs" destul de sinuos în limba de baştină, italiana, este cunoscut cu precizie, ceea ce, în general, este un fenomen extrem de rar. Istoria sa a început acum mai bine de 100 de ani, şi anume în anul 1901 când a apărut cartea romancierului englez George Gissing, *By the Ionian Sea* în care, descriind o călătorie a sa în marea Ionică povesteşte că a fost găzduit în Catanzaro în hotelul unui localnic numit Coriolano Paparazzo. Tradus de Margherita Guidacci cu titlul *Sulla riva dello Ionio*, volumul a apărut în Italia după mai bine de o jumătate de secol, în 1957, tocmai când Federico Fellini prepara, cu scenaristul său Ennio Flaiano, filmul *La dolce vita* apărut în 1960. Fellini - care căuta un nume expresiv pentru a denumi pe unul dintre fotografii din film - citind cartea, s-a oprit asupra acestui bizar apelativ, Paparazzo. Astfel, fotograful care urmărea, enervând, personajul interpretat de actriţa Anita Ekberg a căpătat numele Paparazzo care a devenit, prin faima mondială a filmului, nume comun desemnând un fotograf al actualităţii interesat în special de evenimente ascunse, secrete, mai ales „nepotrivite" (pentru a folosi termenul utilizat despre relaţia dintre Bill Clinton şi celebra Monica) din viaţa unor personaje celebre precum capete încoronate, actori, sportivi etc. Destul de repede, în limbajul jurnalistic din Roma s-a răspândit acest termen pentru a indica, mai mult în glumă, „un fotograf indiscret şi obraznic" aşa cum este definit în DELI II. La popularitatea acestui tip de fotograf şi, ca o urmare firească, a cuvântului paparazzo, a contribuit şi împrejurarea că, la scurt timp după filmul italian amintit, regizorul francez Louis Malle a produs filmul *La vie privée* (1962) unde eroina, întruchipată de Brigitte Bardot, era, la rândul ei, urmărită de fotografi curioşi de ce se întâmplă în viaţa ei particulară.

Scanned with OKEN Scanner

În italiană cuvântul paparazzo este consemnat în dicţionare (DELI II, 1999; DLI, 2000) din 1961, ceea ce este relativ curios, având în vedere că cea mai veche atestare ne întâmpină în fr., în PR 2006, şi anume în anul 1960 care coincide chiar cu prezenţa pe ecrane a filmului *La dolce vita*. În privinţa primei semnalări a acestui termen în alte dicţionare decât cele italiene şi franceze, reţinem BD pentru engleză, 1969, sau DEA pentru spaniolă, 1970, cu înregistrări, după cum se poate constata, destul de tardive...

În română paparazzo este consemnat pentru prima oară în DCR 2 (şi în Dimitrescu, *Elemente italieneşti*, în RRL 1997, XLII, nr. 5-6, v. şi *Drumul* II, p. 132) cu citate din 1993 şi din 1995, deci mult mai târziu în raport cu dicţionarele menţionate mai înainte. Interesant este însă de specificat că în excelenta revistă românească *Secolul 20*, într-o prezentare a filmului lui Fellini, în chiar anul rulării sale pe ecrane, în 1960, s-a utilizat termenul paparazzo; dintr-o eroare pe care mi-o asum dar pe care nu mi-o pot ierta, deşi am „notat" mental acest termen, am făcut marea imprudenţă de a nu-l înregistra nicăieri, pentru simplu motiv că nu îl credeam „vrednic" de a fi introdus în limba noastră şi cu atât mai puţin de a se răspândi vreodată aici şi, deci, de a fi înregistrat într-un dicţionar, fie el şi de termeni recenţi precum DCR pentru care începusem să adun fişe din acelaşi an, 1960. Desigur, aceasta îşi poate găsi explicaţia (dar nu şi justificarea!) prin împrejurările social-politice din ţara noastră în acel moment: nici în anii '60 şi nici în cei următori, de crunt comunism şi de totalitarism ceauşist, nu se putea bănui măcar că o realitate ca cea desemnată prin cuvântul paparazzo ar putea corespunde vreunei situaţii din România unde monarhia fusese îndepărtată de mulţi ani, iar „vedete" care să fie urmărite pentru o viaţă privată „picantă", nu prea aveau condiţii de existenţă.... O motivaţie în plus era că nu am întâlnit termenul paparazzo decât în acel unic text din *Secolul 20*, în timp ce un criteriu de bază auto-impus în DCR era ca în acesta să fie cuprinse numai cuvintele pentru care existau minimum două citate. Totuşi ar fi trebuit măcar să-l fi semnalat ca termen prezent într-o limbă de cultură precum italiana...Mea culpa!

În privinţa semanticii cuvântului paparazzo se observă că în diversele dicţionare înţelesul său este corect prins; fiind definit, mai amănunţit sau mai concis, începând cu DPN (1986) pentru italiană „fotocronista invadente e molesto", PR 2003 pentru franceză, „Photographe faisant métier de prendre des photos indiscretes de personnes connus, célebres, sans respecter leur vie privée" sau, tot pentru franceză, L 2006, „Photographe de presse à scandale" În română, a fost definit în DCR 2 „Fotograf insistent care aleargă după imagini insolite cu personaje celebre". De remarcat că în această ediţie a doua a DCR-ului, apărută în 1997, cuvântul paparazzo, fiind în continuare convinsă de lipsa posibilităţii de implantare a acestuia în limba noastră, a fost calificat ca un „cuvânt italian", deci nu ca un neologism de sine stătător în limba noastră, cum, firesc, urmează să apară în ed. a treia a DCR-ului. La aceasta contribuie, de sigur, şi înfăţişarea sa, faptul că se scrie în română - ca şi în alte limbi care şi l-au însuşit - cu dublu z ca în limba de origine conform tendinţei actuale de evitare a adaptării grafice deoarece „aceasta pare un semn de incultură, de stâlcire a

Scanned with OKEN Scanner

cuvintelor, preferându-se conservarea grafiei etimologice" (Zafiu, *Împrumuturile* în R.lit. 22 VI 2005). În fine, în ediția a treia va trebui specificat că, din punct de vedere stilistic, paparazzo este un termen cu caracter pejorativ, așa cum este indicat, pe bună dreptate, de ex., în L 2006.

În română paparazzo a început să circule după Revoluția din 1989, dar în general privitor la realități străine, (așa după cum reiese și din citatele din DCR 2) mai ales relativ la personaje celebre din lumea filmului, a muzicii, a sportului, de predilecție feminine, de ex. Madonna, Cindy Candford sau, mult mai rar, masculine, ca actorul Roberto de Niro.

Dar adevărata „explozie" internațională a acestui termen a fost prilejuită de o întâmplare funestă: în seara zilei de 30 august 1997 prințesa Diana și-a pierdut viața într-un tragic accident de mașină de la intrarea în pasajul subteran Alma din centrul Parisului și mult timp s-a presupus că accidentul s-ar fi produs din cauza unor paparazzi ce urmăreau cu insistență mașina în care Diana se afla cu logodnicul ei, Dodi Al Fayed, în speranța fixării pe peliculă a unor momente intime. Chiar dacă anchetele de la fața locului au dus la alte concluzii, din acea seară, prin intermediul posturilor de televiziune și de radio, la care, de a doua zi, li s-a alăturat presa (și nu numai cea de scandal!), paparazzo a început o nouă viață, fiind vehiculat cu o mare rapiditate. De fapt se poate afirma fără teamă de a fi contrazișI, că paparazzo, grație acelei împrejurări nedorite, s-a răspândit fulgerător în diverse limbi, printre care și a noastră; în ultimii ani și în România există multe reviste specializate și chiar ziare, (nu neapărat tabloide!), care urmăresc, prin paparazzi, viața privată a unor așa zise VIP-uri. Să nu uităm nici că termenul discutat apare de ex. în unele titluri cum este cel al filmului *Faimosul paparazzo* de N. Mărgineanu (1999) sau al piesei de teatru *Paparazzi sau cronica unui răsărit de soare avortat* (în volumul *Mansardă la Paris cu vedere spre moarte*, 2005) de Matei Vișnec.

2. Trecând la substantivul tsunami se observă că acesta ne-a parvenit nu direct din limba de sorginte (cum s-a întâmplat cu paparazzo, cel puțin la început când a fost folosit în română de persoane cunoscătoare ale limbii italiene care nu aveau la îndemână un termen sau o sintagmă corespunzătoare), ci, de la bun început, prin intermediul unei alte limbi, prin fr. și/ sau prin engleză, fiind transcrierea (din 1927) cuvântului respectiv din japoneză (DHLF 2000). Tsunami, cuvânt cu specific științific, are o semantică complexă întrucât desemnează atât cauzele fenomenului devastator respectiv (elemente de geofizică internă: cutremure, erupții vulcanice submarine, alunecări de teren), cât și rezultatul lor (elemente de geofizică externă: flux puternic, valuri uriașe)

Oricum, în fr., noțiunea redată prin tsunami preexista și era - și continuă să fie - exprimată prin sintagma raz de marée foarte clar definită în L 2006: „Enorme vague qui peut atteindre 20 à 30 m. de hauteur, provoquée par un séisme, une éruption volcanique ou une tempête", așa încât, prin introducerea în franceză a termenului tsunami s-a creat o s i n o n i m i e inexistentă, de ex., în română unde nu se găsește un alt cuvânt pentru a reprezenta acest înfricoșător fenomen geologic. Cel mult, întâlnim echivalentul parțial „valuri uriașe" sau „valuri ucigașe" care însă se referă

Scanned with OKEN Scanner

exclusiv la aspectul exterior al fenomenului, cum apare din citatele: „Autoritățile japoneze au avertizat populația că există pericolul ca litoralul să fie afectat de valurile uriașe cunoscute sub numele de „tsunami". RL 22 III 82 p. 6; „Sistem de avertizare tsunami: valul ucigaș va fi detectat în 10 minute de la formare" Adev. 24 VI 2005, p 8.

Termen aparținând în română limbajului științific restrâns al geologiei, sporadic utilizat mai târziu, din 1975, în limbajul presei, tsunami a cunoscut o rapidă răspândire prin presa vorbită și scrisă din 27 XII 2004, la distanță de o zi după ce tsunami a distrus numeroase localități din Asia, făcând sute de mii de morți și de răniți, atât dintre localnici, cât și dintre persoane aflate întâmplător în calea acestui adevărat uragan al apelor (erau sărbătorile de Crăciun și multă lume din alte continente, în special din Europa, cu precădere din Suedia, erau venite în vacanță). Zi de zi, săptămâni întregi, posturile de radio și de televiziune ca și ziarele, dând informații despre amploarea dezastrului produs, au folosit și răsfolosit termenul tsunami care astfel, prin frecventa utilizare, a intrat în conștiința lingvistică a vorbitorilor români așa încât astăzi se poate spune că este un cuvânt în general bine cunoscut.

Circulația masivă de la începutul anului 2005 a substantivului tsunami a antrenat și întrebuințarea sa cu valoare de adjectiv, fenomen neînregistrat în română în anii precedenți – câteva exemple: „Dezastrul tsunami urmat de foamete" Ev. z. 4 I 2005 p. 7; „Cataclismul tsunami din 26 decembrie 2004 este o tragedie europeană și mondială" RL 6 I 2005 p. 8; „Deja se vorbește despre „generația tsunami" ibidem. „Strângere de fonduri pentru victimele tsunami" Adev.w. 139 2005 p. 23. „Distrugerile provocate de valurile tsunami în sud și sud-estul Asiei" RL 6 I 2005 p. 8; „Valurile tsunami au măturat țărmurile Thailandei" Adev. 15 IV 2005 p. 12. Ultimele două exemple prezintă o situație specială deoarece tsunami apare ca adjectiv al substantivului valuri care, etimologic este cuprins în termenul supus discuției. Dar este mai mult ca sigur că nu toți geologii cunosc originea japoneză a lui tsunami în care silabele finale (-nami) înseamnă chiar val; cu atât mai puțin știu așa ceva oamenii de pe stradă sau chiar ziariștii care transmit știrea preluată de la agențiile străine. Este dificil ca în cazul în speță să se poată vorbi de un pleonasm tocmai pentru că acesta ar putea fi pus în evidență numai prin explicații științifice, etimologice (denumite de Th. Hristea „latente").

Dintr-un cuvânt cu sens unic, așa cum îi stă bine unui termen de natură științifică, în decursul anilor și cu mare rapiditate în ultimul an, tsunami și-a extins sfera semantică căpătând o serie de sensuri figurate, unele deja menționate în DCR 2 sau în Dimitrescu, *Elemente japoneze*: „dezlănțuire catastrofală a naturii": „Un fel de tsunami al munților...Un spectacol înfricoșător și fascinant totodată. Așa descrie avalanșa celebrul Edmund Hillary, cuceritorul Everestului" I.B. 5 I 87 p. 4; „vârf": „Anul acesta a fost un veritabil tsunami, un record absolut. Numai în categoria romane au apărut 511 titluri noi"/ în librării/ R.lit. 39/1999 p. 24. După dezastrul pricinuit de tsunami de Crăciunul 2004 în Asia, s-au înregistrat și alte accepții. În special a apărut posibilitatea ca tsunami să capete și o dimensiune economică, „creștere exorbitantă referitoare la prețuri": „Negocierile cu FMI dezlănțuie

Scanned with OKEN Scanner

tsunami-ul preţurilor". Adev. 10 II 2005, p.1; „Pe 1 aprilie se va declanşa un tsunami al preţurilor mărite la gaze, benzină sau curent." Adev. 12 II 2005, p.1.

Dar inovaţia cea mai răspândită în legătură cu termenul tsunami este că, pornindu-se de la sensul său concret s-a dezvoltat o nouă semnificaţie în sfera social-politică „răsturnare de situaţie, catastrofă, cataclism, nenorocire" în care este evidentă tenta superlativă negativă: „Viaţa şi activitatea din fostul CC au fost marcate săptămâna trecută de „tsunami-ul" care a luat cârma democratică din mâna lipsită de vlagă a lui Petre Roman şi a pus-o în braţele marinăreşti ale lui Băsescu". Adev. 28 V 2001 p. 3; „Tăriceanu, un tsunami pentru Guvernul Tăriceanu?" RL 4 XI 2005 p. 2; „CSAT a ras capii SPP şi STS. Tsunami în serviciile secrete". Rl 8 XII 2005 1; „Tsunami de concedieri colective în 2006" RL 29 XII 2005 1, semantism care se poate întâlni şi în limba comună. vorbită: „Ce tsunami ne mai aşteaptă?". Aici trebuie subliniat că tsunami, după evenimentele de la 26 dec. 2004, a făcut, cu o rapiditate rar întâlnită, saltul din categoria de t e r m e n (ca unitate ştiinţifică) în categoria de c u v â n t cu depline drepturi al limbii române. Este de menţionat că o evoluţie perfect analogă ne întâmpină în limba franceză la sinonimul lui tsunami, raz de marée unde la sensul 2 se consemnează următoarea definiţie în L: „Fenomen brutal şi masiv care răstoarnă o situaţie dată, în special în domeniul politic şi social". Pentru că a venit vorba de sinonime trebuie făcută observaţia cu caracter foarte general că orice nou lexem care se creează în interiorul unei limbi sau se împrumută din alta, poate crea o sinonimie simplă cu un termen preexistent sau una complexă cu mai mute cuvinte cu sens asemănător. În cazul în speţă, la lungul şir de sinonime de tipul catastrofă, calamitate, dezastru etc. aflat în DS la fiecare dintre aceste voci, ar trebui adăugate sensurile figurate ale termenului tsunami.

3. Câteva concluzii cu caracter general:

- Lexicograful ar trebui să înregistreze absolut orice cuvânt, oricât ar părea de curios, indiferent cât de „efemer" pare a fi, pentru că nu se poate şti în ce împrejurări acesta este capabil să capete o anumită extindere, ba chiar să „irumpă" precum cele două cuvinte discutate mai sus. Această „explozie", în faze diferite ale dezvoltării vocabularului nostru însă, este, cu o expresie germană, „punkt treffung"-ul, unul dintre punctele de întâlnire între cele două lexeme discutate aici. Într-adevăr, în cazurile menţionate, acestea s-au p r o p a g a t, în aceeaşi zi/seară, cu viteza sunetului, prin posturile de radio şi de televiziune şi, imediat, a doua zi după evenimentul care le-a adus la cunoştinţa publicului larg, au început să se f i x e z e datorită mai ales presei; este clar că ar fi fost greu ca cineva să rămână nepăsător în faţa morţii tragice a prinţesei Diana sau în faţa urmărilor devastatoare ale tsunamiului. Aici specificăm că este important ca orice nou lexem, semnificaţie, sintagmă etc. să fie explicat/ă cât mai aproape de momentul naşterii sau pătrunderii în limbă - „la cald" - deoarece memoria prezentului reţine cu mai multă exactitate fenomenul care l-a generat sau care l-a propulsat rapid în conştiinţa oamenilor decât ar putea determina cercetarea ulterioară a circumstanţelor respective.

Scanned with OKEN Scanner

- Se ştie cât este de greu de precizat când s-a „născut", exact, un cuvânt precum şi când a fost introdus un termen străin (ca în cele două cazuri de faţă) într-o altă limbă. De obicei se cunosc (şi exclusiv în cazurile fericite când există această preocupare cu totul specială, dar care lămureşte multe elemente ale „vieţii" cuvântului) numai datele de înregistrare a lor în limbă (de cele mai numeroase ori lipsite de contexte, ceea ce restrânge posibilitatea stabilirii, cât de cât exacte, a accepţiilor!). Oricum. „actul de naştere" al cuvintelor, în general, este departe de a fi cunoscut şi nu trebuie confundat cu „înregistrarea" unui lexem în limbă. Sunt însă momente când, într-o anumită situaţie, un cuvânt rar, prea puţin cunoscut în afara sferei sale obişnuite de utilizare (indiferent că este vorba de un termen ştiinţific, de unul dialectal, argotic etc.) se răspândeşte cu repeziciune. De aceea ar trebui, în măsura posibilului, ca în dicţionarele de limbă cu caracter ştiinţifice unii termeni să aibă menţionată, pe lângă data (relativă, evident!) a înregistrării lor, **o a doua dată**, cea de când au început să fie utilizaţi masiv. În cazurile discutate mai sus, în română, pentru paparazzo prima dată este 1960 şi a doua, exact 30 VIII 1997. Pentru tsunami prima dată pare a fi 1975, iar a doua, precis, 27 XII 2005. În timp ce prima dată este, în general, discutabilă (cazul lui paparazzo este unul fericit, anul 1960 fiind ştiut cu precizie), şi oricând pot să apară contexte care să permită o predatare, a doua este, măcar uneori, foarte exactă (după cum s-a putut constata - la cuvintele analizate aici ceea ce înseamnă încă un element comun între ele - de oricine a fost contemporan cu ambele evenimente nefericite), alteori mai vagă. Ca exemplu pentru cea de a doua situaţie poate fi termenul miting, unul dintre primele cuvinte intrate din engleză în română, înregistrat de noi în 1848 în ziarul lui C.A.Rosetti, *Pruncul Român,* p. 21 (v. Dimitrescu, *Consideraţii,* p. 47) prezent şi în scrierile altor paşoptişti în jurul acestei date şi apoi nu prea des uzitat. După o perioadă de „semi-absenţă", termenul acesta a devenit larg cunoscut din primii ani ai instalării comunismului în ţara noastră, după 1944, când se făceau „mitinguri muncitoreşti, mitinguri populare". etc. Prezenţa acestui cuvânt nu trebuie să fie înţeleasă în acel moment ca o înrâurire engleză ci, pur şi simplu, ca un element al influenţei de atunci asupra românei a limbii ruse, unde se folosea miting. Cu timpul însă, utilizarea lui miting s-a estompat în favoarea sinonimelor manifestaţie, demonstraţie etc. O dovadă a raritătii sale în ultimele decenii este că în DS nici nu este menţionat ca sinonim la demonstraţie, manifestaţie dar credem că, măcar cu o precizare restrictivă de tipul „rar, ieşit din uz", ar fi trebuit să figureze.

- Biografia cuvintelor merită a fi cunoscută fie şi numai pentru simplul motiv că cele mai multe dintre ele, au o viaţă foarte îndelungată şi însoţesc existenţa a zeci şi sute de generaţii de oameni; să ne gândim numai cât de trainice, de „inoxidabile", sunt cuvinte de uz comun precum casă, a avea, a fi, şi, copil, cu, gândire, om, suflet, grădină etc. Altele însă, din varii motive, sunt mai fragile şi au o viaţă (mai) scurtă (unele rămân la stadiul de *hapax legomenon)*, dar şi existenţa acestora merită să fie cunoscută. Termenii supuşi analizei mai sus fac parte din această a doua specie, dar credem că nu a fost inutil să li se consacre - prin citirea articolului de faţă - câteva minute din viaţa noatră pentru a o afla pe a lor. Oricum - vrem, nu vrem - aceste

Scanned with OKEN Scanner

cuvinte ne vor supraviețui (cel puțin tsunami, celălalt, paparazzi, care ține de o anumită modă, este, probabil, mai ușor supus uitării), vor avea o viață mai lungă decât a noastră, cei care le-am fost contemporani și le-am surprins *in statu nascendi* și în *evoluția* lor până în momentul de față.

ABREVIERI
BIBLIOGRAFIE – SURSE

Adev.- *Adevărul*, ziar, București

Adev. w - *Adevărul de weekend*, supliment al ziarului *Adevărul*, București

BD - Clarence L.Barnhart, Sol Steinmetz, Robert K. Barnhart, The Barnhart, *Dictionary of new Englisch since 1963*, Bronxville, New York, Evanston, San Francisco, London, 1972

DCR - Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, București, 1982

DCR 2 - Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, ed. a II-a, București, 1997

DEA - Manuel Seca, Olimpia Andres, Gabino Ramos, *Diccionario del español actual*, Madrid 1999.

DELI II- Manlio Cortelazzo, Paolo Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana,* ed. a II-a îngrijită de Manlio Cortelazzo și Michele A.Cortelazzo, Bologna, 1999

Dimitrescu, *Considerații* - Florica Dimitrescu, *Considerații asupra limbii române de la 1848. Lexicul social-politic în „Pruncul român"* în Dimitrescu, *Drumul*

Dimitrescu, *Drumul* - Florica Dimitrescu. *Drumul neîntrerupt al limbii române*, Cluj-Napoca, 2002

Dimitrescu, *Drumul* II - Florica Dimitrescu, *Drumul neîntrerupt al limbii române*, vol. II, Cluj-Napoca, 2003

Dimitrescu, *Elemente italienești* - Florica Dimitrescu, *Elemente italienești recente în limba română* în Drumul II

Dimitrescu, *Elemente japoneze* - Florica Dimitrescu, *Elemente japoneze recente în limba română* în *Drumul* vol.II

DG - V- Băcăuanu, I. Dionisă, I. Hîrjoabă, *Dicționar geomorfologic*, București, 1974

DHLFr - *Dictionnaire historique de la langue française.* Sous la direction de Alain Rey, Paris, 2000

DLI - Tullio De Mauro, *Il dizionario della lingua italiana*, Milano, 2000

D. Min - *Dicționar poliglot de mine, geologie și petrol extracție*, coord. prof.dr.ing. Popa Aron, București, 1964

DN 3 - Fl. Marcu, C. Maneca, *Dicționar de neologisme*, ed. a III-a, București, 1978

DOOM 2 - *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ed. a II-a, București, 2005

DPN - M. Cortelazzo, U. Cardinale, *Dizionario di parole nuove, 1964-1984*, Torino.1986

DS - Luiza Seche, Mircea Seche, *Dicționarul de sinonime al limbii române,* ed. a II-a, București, 1997

Ev z - *Evenimentul zilei*, ziar, București, după 1989

I.B - *Informația Bucureștiului*, ziar, București

JDC - Louis Frédéric, *Le japon. Dictionnaire et civilisation*, Paris, 1996

L 2006 - Larousse, Paris, 2005

LGG - *Lexicon de geologie, geografie, mine, petrol*, coord. conf. ing. N. Mihăilescu, București, 1975

Lit. 2006 - *Littré*, Paris, 2006

Scanned with OKEN Scanner

N Z - Nicola Zingarelli, *Il Nuovo Zingarelli, Vocabolario della lingua italiana*, undicesimma ediziona a cura di Miro Dogliotti e Luigi Rossiello, Bologna, 1990
PL - *Le Petit Larousse*, Paris, 1990, 2000
PR 2003, 2006, - *Le Petit Robert*, Paris, 2002, 2005
RI - *România liberă*, ziar, Bucureşti,
R lit - *România literară*, revistă, Bucureşti
RRL - *Revue roumaine de linguistique*, Bucureşti
Zafiu, *Împrumuturile* - Rodica Zafiu, *Împrumuturile în DOOM 2* în R. lit.

DE LA VIE DES MOTS RECENTS EN ROUMAIN: PAPARAZZO, TSUNAMI

Résumé

Dans cet article l'auteur étudie deux mots récents qui, apparemment, n'ont rien en commun. L'analyse montre, quant même, qu'il y a des similitudes dont en premier lieu l'„explosion" de ces deux termes à un certain moment dans différents langues, déterminée par des circonstances particuliers. Tout l'article est un plaidoyer en faveur des lexèmes utilisés par un petit nombre de spécialistes ou considérés très éphémères. Ils méritent qu'on en connaisse l'histoire!

Scanned with OKEN Scanner

ASPECTE ALE DETERMINOLOGIZĂRII LEXICULUI SPECIALIZAT ÎN RELAŢIA LUI CU LIMBA COMUNĂ

ANGELA BIDU-VRĂNCEANU
Facultatea de Litere
Universitatea din Bucureşti

Problema **determinologizării lexicului specializat** ca urmare a extinderii lui în limba comună se bucură de un interes susţinut în studiile de terminologie din ultimele decenii[1]. Aşa se poate explica în parte de ce, pentru a desemna acest aspect de interes actual în mai multe limbi (inclusiv româna), lingvistica utilizează o varietate de denumiri care au puncte comune evidente, dar se referă şi la laturi diferite ale fenomenului. Precizarea acestor aspecte şi diferenţierea riguroasă a interpretărilor poate contribui la înţelegerea relaţiei dintre *lexicul comun* şi *cel specializat* în societăţile şi limbile moderne. La modul general, se poate considera că este vorba de o modalitate actuală, specifică de funcţionare a structurii lexicului specializat în etapa actuală în care se remarcă un interes mai larg al v o r b i t o r i l o r o b i ş n u i ţ i (nespecializaţi într-un domeniu oarecare, numiţi şi p r o f a n i)[2]. Se justifică astfel o abordare descriptiv-lingvistică a terminologiilor ştiinţifice dintr-o perspectivă mai complexă[3].

În cele ce urmează ne vom ocupa de delimitarea cvasisinonimelor care desemnează trecerea termenilor specializaţi în limba comună, urmărind care e rolul dicţionarelor generale în impunerea sensurilor ştiinţifice cu valori interpretate mai strict sau mai larg (determinologizate).

Pentru a desemna mişcarea („migrarea") lexicului specializat spre limba comună se utilizează în mai mică măsură termenul **determinologizare**[4] (denumire pe care o preferăm), limitat **banalizare** şi în situaţii variate **vulgarizare.**

Alte denumiri utilizate insistă asupra c a u z e l o r extinderii lexicului specializat (sinonimia dintre aceşti termeni fiind mai precisă decât în cazurile precedente): **popularizare**[5], **laicizarea ştiinţelor**[6], **divulgarea ştiinţifică**[7], **democratizarea cunoaşterii**[8] sau **comunicare specializată generalizată**[9] (echivalent al desemnării succinte şi plastice prin **laicizare).** Prin toate aceste denumiri se desemnează fenomenul de difuzare în exterior a cunoştinţelor din interiorul unei comunităţi ştiinţifice, considerându-se că nu mai există o ruptură între cunoaşterea ştiinţifică şi cea obişnuită. În difuzarea cunoştinţelor de specialitate în societăţile moderne contribuie în special *media* şi *învăţământul*[10]. Apar nevoi de comunicare care trebuie să ţină seama de progresul ştiinţei determinând o îmbogăţire lexico-semantică în comunicarea obişnuită[11]. De aceea trebuie ameliorată înţelegerea dintre

Scanned with OKEN Scanner

specialişti şi profani, ceea ce implică eforturi de ambele părţi şi, poate nu în ultimul rând, ale lingviştilor[12].

2. Extinderea lexicului specializat, asimilarea lui, chiar parţială, în limba comună este numită de unii specialişti **banalizare** (într-o interpretare echivalentă cu **determinologizare)**[13]. Înţeleasă ca un efect lingvistic (lexico-semantic) al condiţiilor socio-culturale favorabile extinderii termenilor ştiinţifici, **banalizarea** are un caracter colectiv, ceea ce determină asimilarea acestor termeni în limba comună. În aceste cazuri se păstrează „nodul dur" al sensului specializat, dar acesta suferă o „diluţie" mai mult sau mai puţin pronunţată[14].

La cei mai mulţi autori, **banalizarea** unor termeni specializaţi înseamnă utilizarea lor în limba comună cu sensuri noi, metaforice, realizabile în contexte limitate[15]. În acest caz, „diluţia" sensului specializat este împinsă la extrem, iar rezultatele reprezintă exemple de dinamică semantică, constatate în mai multe limbi, dar mai ales în româna de după 1990.

Ambele interpretări ale **banalizării** se suprapun îndeaproape cu cele atribuite **determinologizării**, ca fenomen lexico-semantic frecvent în limbile actuale (sau ca modalitate specifică de funcţionare a sistemului limbajelor specializate). Fenomenul numit fie **determinologizare,** fie **banalizare** apare astfel ca un efect la nivelul limbii comune, manifestat prin îmbogăţirea de inventar lexical sau prin dinamică semantică[16].

3. **Vulgarizarea ştiinţifică** prezintă o diversitate de forme de manifestare şi interpretări. Se consideră că **vulgarizarea** este, pe de o parte, o a c ţ i u n e deliberată, conştientă, întreprinsă de (semi) *specialişti* şi adresată obligatoriu *nespecialiştilor*; pe de altă parte, această acţiune se caracterizează prin anumite f o r m e sau s o l u ţ i i de rezolvare lingvistică[17].

Înţeleasă ca o activitate organizată de difuzare în exterior, pentru nespecialişti a conceptelor ştiinţifice, **vulgarizarea** are un caracter limitat din punct de vedere cantitativ. La aceasta se adaugă şi faptul că ea implică o serie de date pragmatice privind „actorii" comunicării, date variabile în mare măsură. Din punct de vedere lingvistic, **vulgarizarea** antrenează atât aspecte *discursiv-sintactice* (manifestându-se în texte de o factură determinată, altele decât cele ştiinţifice, v.3.1), cât şi soluţii *lexico-semantice* de explicare a termenilor ştiinţifici (se apelează la sinonime, hiperonime, v. la 3.2).

3.1 **Vulgarizarea discursiv-sintactică** are o importanţă preliminară pentru că este condiţionată de *textele* care îşi propun difuzarea conceptelor şi termenilor ştiinţifici. Se delimitează astfel un anumit tip de *discurs* – cel de *vulgarizare* – considerat diferit şi secund în raport cu cel ştiinţific[18]. Distanţa dintre cele două tipuri de texte poate să difere în funcţie de relaţia *emiţător-receptor*[19] şi în funcţie de *tipul de texte (publicaţii)* prin care se face transmiterea cunoştinţelor[20]. Aşa dar, **vulgarizarea discursiv-sintactică** acordă importanţă „actorilor" comunicării. Atât vulgarizatorul, cât şi publicul-ţintă (interlocutorul, vorbitorul obişnuit sau profan sau nespecialistul) au un statut eterogen[21]. Astfel, interpretarea pragmatică a vulgarizării

Scanned with OKEN Scanner

ştiinţifice conduce inevitabil la o considerare graduală a ei, ceea ce contribuie la relaţia complexă stabilită între *lexicul specializat* şi *cel comun.*

O definiţie lingvistică riguroasă a **vulgarizării ştiinţifice** este cea dată de M. F. Mortureux ca „proiectare pe axa sintagmatică a unei relaţii paradigmatice cu realizări variate"[22]. Se consideră că adevăratul obstacol în difuzarea şi extinderea cunoştinţelor specializate este reprezentat de *termenii ştiinţifici* sau de *lexicul specializat* (aspectul paradigmatic). Pentru depăşirea acestui obstacol se apelează la diferite soluţii, dintre care un rol important îl ocupă *parafraza*[23] (sau traducerea monolingvă-aspectul sintagmatic), utilizată pentru explicarea conceptelor ştiinţifice pe parcursul unui articol (text) de vulgarizare. Parafrazele explicative pot fi mai mult sau mai puţin ample şi ansamblul lor în raport cu un concept (termen-ţintă) este reprezentat de *paradigma definiţională*[24]. Specialiştii care se ocupă de acest tip de vulgarizare nu precizează însă în ce măsură se contribuie astfel la extinderea termenilor specializaţi în limba comună pentru a fi utilizaţi în general, independent de un text care are ca obiectiv vulgarizarea ştiinţifică.

3.2 Chiar dacă **vulgarizarea lexico-semantică** este condiţionată (cel puţin într-o anumită fază) de cea **discursiv-sintactică**[25], ea se bazează totuşi pe procedee şi rezultate lingvistice distincte, în speţă pe relaţia de sinonimie sau de hiponimie cu un anumit termen specializat. Pe parcursul unui articol de vulgarizare ştiinţifică se dau pentru termenul-ţintă reprezentat de un anumit concept diverse cvasisinonime[26] sau hiperonime mai binecunoscute datorită unei circulaţii mai largi[27]. Se ajunge în general la o sinonimie referenţială, iar avantajul este că sinonimele sau hiperonimele utilizate sunt cuvinte mai binecunoscute nespecialiştilor.

O interpretare mai largă a **vulgarizării lexico-semantice** are în vedere termenii ştiinţifici asimilaţi de limba comună pentru că reprezintă concepte de interes larg[28], cum ar fi: *maşină, comutator, invenţie, randament ş.a.* sau termeni care circulă în mai multe ştiinţe, precum: *atom, valoare, bifurcare* ş.a. Utilizarea în limba comună a acestor termeni produce o „diluţie" sau o interpretare superficială a sensului specializat, care îşi păstrează însă „nodul dur" şi valoarea denotativă. Prin această deplasare se îmbogăţeşte inventarul lexico-semantic al limbii comune.

Mecanismul semantic al „diluţiei" sensului ştiinţific al termenului utilizat în limba comună se explică prin relaţia *paradigmatic/ sintagmatic*: se ajunge la o sărăcire a semantismului sau la utilizarea unui semem mai redus, concomitent cu o distribuţie mai extinsă. Un exemplu de acest fel ar fi *inflaţie (fr. inflation)*[29], înţeles în limba comună numai ca o „creştere continuă a preţurilor", neglijându-se aspecte fundamentale pentru specialişti privind condiţionarea de fenomene monetare şi economice mai complexe.

4. Circulaţia mai largă a *lexicului specializat* în societăţile moderne (deci şi în cea românească), extinderile lor contextuale din limba comună antrenează modificări lexico-semantice cu grade de *determinologizare* diferite (indiferent cum e numit fenomenul)[30]. Se pune întrebarea care e rolul d i c ţ i o n a r e l o r generale, explicative, monolingve în reflectarea şi reglarea utilizării lexicului specializat de către vorbitorii obişnuiţi, nespecializaţi într-un domeniu oarecare. Specialiştii

Scanned with OKEN Scanner

apreciază că operaţia de definire a unui termen specializat prezintă numeroase similitudini în dicţionare şi în textele de vulgarizare ştiinţifică.

4.1 Se admite că dicţionarele generale au un rol important în impunerea lexicului specializat (ca punct de plecare şi ca modalitate de consacrare), *lexicografia* fiind considerată gradul zero al *terminografiei*[31] sau primul nivel al *terminologiei*[32]. Este o apreciere importantă dacă se consideră că 40% din intrările marilor dicţionare sunt termeni specializaţi[33].

Unii autori[34] propun o serie de criterii pentru integrarea termenilor specializaţi într-un dicţionar general, criterii care să reflecte deplasarea lui spre limba comună. Dintre cele zece criterii propuse, considerăm că cele mai importante sunt următoarele: interesul general pentru conceptul desemnat, difuzarea lui în texte variate şi în alte domenii de activitate (ceea ce antrenează şi o frecvenţă mai mare), întrebuinţarea figurată (metaforică) în limba comună şi viitorul lingvistic (constituirea unor familii lexicale). Unele dintre aceste condiţii privesc **determinologizarea** *termenilor specializaţi* în forme şi în grade diferite, ca dovezi ale interesului lingvistic general. Altele se referă la **banalizarea** unor termeni specializaţi, interpretată în sens restrâns (dezvoltarea unor sensuri noi, conotative). Verificarea comportării lexicului specializat în funcţie de aceste criterii şi tratarea lor diferenţiată ar trebui să preceadă includerea într-un dicţionar general. Operaţia nu este simplă din multe motive (interesul variabil pentru anumite domenii, schimbarea periodică a acestuia)[35] şi e greu de presupus că multe dicţionare fac într-adevăr această operaţie.

4.2 În cele ce urmează vom urmări câteva aspecte ale *definirii lexicului specializat* în DEX din anumite perspective ale **determinologizării** (şi nu ale **banalizării**).

În principiu, definiţiile lexicului specializat dintr-un dicţionar general ar trebui *să nu coincidă* cu cele dintr-un dicţionar specializat, tocmai pentru a asigura accesul nespecialistului la sensul specializat (sau pentru a asigura deschiderea codurilor ştiinţifice)[36]. O comparaţie a *definiţiilor terminografice*[37] cu cele *lexicografice* preconizează diferenţe de principiu în definire atât la nivelul genului proxim, cât şi al diferenţelor specifice[38]. În *definiţia terminografică*, clasarea trebuie să fie strict specializată, ţinând seama de un sistem conceptual riguros stabilit. *Definiţiile lexicografice*, în schimb, operează cu un gen proxim care le plasează la un nivel mediu al cunoaşterii. În ce priveşte diferenţele specifice, definiţiile lexicografice ale termenilor specializaţi dau aprecieri (de multe ori subiective, variabile) despre funcţia, finalitatea şi alte aspecte de interes faţă de termenul definit[39]. Prin această ultimă manieră de definire, termenii specializaţi se „socializează" şi ies din domeniul strict, chiar dacă se respectă „nodul dur" al sensului denotativ. Făcând accesibile nespecialiştilor sensurile ştiinţifice, dicţionarele generale pot contribui, chiar şi parţial, la reglarea uzului lexicului specializat.

O analiză sumară a definiţiilor lexicului specializat din DEX a stabilit existenţa unor maniere diferite de definire, de la *definiţia terminografică* (integral preluată din dicţionarele specializate) la unele *definiţii preştiinţifice* sau chiar *uzuale*[40]. În unele definiţii din DEX (cum ar fi cea a cuvântului CREDIT) se apelează chiar la procedee

Scanned with OKEN Scanner

tipice pentru vulgarizarea ştiinţifică, fiind utilizate parafraze sau cvasisnonime explicative pe parcursul aceluiaşi articol (situaţie în care eficienţa definiţiei pentru nespecialist este sporită). În cazul definiţiilor preştiinţifice sau uzuale şi, mai ales când se apelează la procedee ale vulgarizării ştiinţifice, definiţia lexicografică procedează ea însăşi la determinologizarea sensului specializat[41].

Date fiind situaţiile diverse (la care se pot adăuga multe alte exemple) ale definiţiilor lexicului specializat din DEX, nu putem vorbi de un rol general valabil în maniera de reglare a uzului acestui tip de lexic. Chiar dacă, în principiu, dicţionarul îşi păstrează rolul normativ, rezultatele favorabile în deschiderea codurilor ştiinţifice depind de mulţi factori, de la domeniile ştiinţifice până la soluţiile adoptate pentru păstrarea „nodului dur" al sensului specializat. O analiză mai detaliată a acestor aspecte poate aduce date noi şi contribuţii importante. Variabilitatea rolului reglator al dicţionarelor generale privind lexicul specializat depinde şi de faptul că interpretarea („lectura") definiţiilor diferă în funcţie de competenţele şi obiectivele inegale ale lectorului nespecializat[42], pentru că dicţionarele generale se adresează unui public variat. Existenţa, din principiu, a mai multor posibilităţi de decodare („lectură") a definiţiilor lexicului specializat, condiţionată de o variabilitate obiectivă şi subiectivă, reprezintă aspecte care influenţează **determinologizarea** în grade diferite, cu consecinţe asupra lexicului comun.

5. Diversitatea aspectelor presupuse de gradele şi de situaţiile diferite de **determinologizare** a *lexicului specializat*, dificultăţile unor delimitări stricte arată complexitatea relaţiilor acestuia cu *lexicul comun*. **Determinologizarea** (sub diversele ei forme şi denumiri) apare astfel, la modul general, ca o modalitate de funcţionare specifică a celor două structuri din româna actuală, cu consecinţe asupra îmbogăţirii de inventar lexical şi semantic.

NOTE:

[1] V. Bibliografia lucrării de faţă, chiar dacă ea nu are un caracter exhaustiv.

[2] F. Rastier 1995: 62 delimitează o terminologie a *nespecialistului*, alături de cea a *specialistului* (sau terminologia în sens strict). *Nespecialistul* poate fi lingvistul care descrie diverse terminologii sau vorbitorul obişnuit care utilizează termeni specializaţi în comunicarea obişnuită.

[3] V. A.Bidu-Vrănceanu (coord) 2000, 2001 şi A.Bidu-Vrănceanu 2002, 2003, 2004, 2005.

[4] Termenul **determinologizare** (mai rar de-specializare) este preferat destul de izolat de I. Meyer, K. Mackintosh 2000: 200-201, fiind pus explicit în relaţie cu societăţile moderne, numite ale cunoaşterii (fr. societé du savoir).Se desemnează astfel orice trecere a lexicului specializat în limba comună, fie prin „diluţia" sensului ştiinţific interpretat superficial (p. 202-203), fie când se adaugă o conotaţie (p. 204). Aceste două aspecte sunt numite fie **vulgarizare**, fie **banalizare.** Se dă exemplul *anorexic* (în engleză,dar e valabil şi pentru română), care poate fi interpretat ca „marcat de o tulburare alimentară periculoasă pentru sănătate" (determinologizare), dar şi ca „foarte slab" (sens figurat, metonimic, transfer numit în general banalizare).

[5] G.Pétiot 1982: 182.

[6] F. Rastier 1995: 45 (echivalent cu ceea ce A.M.Loffler-Laurian 1994: 124 numeşte „ridicarea barierelor cunoaşterii").

[7] J. C. Beacco, S. Moirand 1995: 603.

[8] F. Gaudin 2003: 133-142.

Scanned with OKEN Scanner

[9] G. Jucquois 2004: 169.

[10] Punct de vedere susţinut de numeroşi lingvişti: J. Authier 1982: 39, 42-43, P.Lerat 1994: 143, M. T. Cabré 1998: 26, P. Charaudeau, D. Maingueneau 2002: 604, A. Vansteelandt-Debauche 2004: 276-278.

[11] Îmbogăţirea lexicală ca urmare a relaţiei dintre lexicul comun şi cel specializat este semnalată de numeroşi lingvişti şi este apreciată ca o „revitalizare a limbii generale" (I. Meyer, K. Mackintosh 2000: 210).

[12] Vorbitorii obişnuiţi trebuie să apeleze la dicţionare sau la texte de vulgarizare (G. Jucquois 2004: 168-169). Alţi autori (M. T. Cabré 1998: 245-246) insistă asupra importanţei efortului specialiştilor.

[13] M. T. Cabré 1998: 28 afirmă că „graţie mijloacelor de comunicare, termenii se *banalizează* (subl.n.)", precizând că preia termenul de la R. Gallisson 1978: 121, cu valoare generală. M. F. Mortureux 1997: 112-113 numeşte **banalizare** orice trecere în limba comună a unui termen specializat. Asemenea situaţii trebuie consemnate de dicţionarele generale ale unei limbi, D. Jacobi 1990: 111-112.

[14] Preluăm termenii „nodul dur" al sensului specializat şi „diluţia" acestuia de la alţi autori, v. H. Béjoint, Ph.Thoiron 2000: 12, I. Meyer, K.Mackintosh 2000: 203-205.

[15] V. M. F. Mortureux 1997: 93, 112-113, 122,125; A. Lehmann, F. Martin-Berthet 1998: 82, 87, 89-90; V. Nyckees 1998: 93.

[16] V. A. Bidu-Vrănceanu 2003: 291-298, A.Stoichiţoiu-Ichim 2001: 53-83.

[17] P. Lerat 1994: 143 arată că **vulgarizarea** presupune atât cunoştinţe (fr. savoir), cât şi modalităţi adecvate de transmitere a lor (fr. savoir-faire).

[18] M. T. Cabré 2000: 29 opune *discursul de vulgarizare* celui *ştiinţific* şi celui *didactic*. Necesitatea ca *discursul de vulgarizare*, ca *discurs secund* să fie raportat la *cel ştiinţific* este subliniată de mai mulţi specialişti: J. Authier 1982: 34-35, M. F. Mortureux 1988: 119 ş.a. La nivelul *discursului de vulgarizare* se pot stabili, în continuare, distincţii, considerându-se (F. Gaudin 2003: 140-142) că discursurile puternic mediatizate, de exemplu, pot ajunge la discursuri periferice, mai puţin ştiinţifice.

[19] Emiţătorul poate fi un specialist sau un semispecialist, iar receptorul trebuie să fie obligatoriu un nespecialist; la nivelul fiecăruia dintre ei se pot manifesta competenţe şi interese diferite. Importanţa lectorului în vulgarizarea ştiinţifică este subliniată de mai mulţi cercetători: A. M. Loffler-Larian 1994: 113, F. Gaudin 2003: 147.

[20] D. Jacobi 1990: 113 subliniază importanţa textelor în vulgarizarea ştiinţifică; între ele se pot stabili diferenţe (grade de „ştiinţificitate"/ vulgarizare) în funcţie de obiective şi de mijloacele folosite. textele de vulgarizare nu se caracterizează ca cele ştiinţifice prin concizie, adecvare, caracter impersonal şi utilizarea unei terminologii stricte, v. M. T. Cabré 1998: 92,148.

[21] Importanţa lectorului profan căruia i se adresează textele de vulgarizare ştiinţifică este subliniată de toţi cercetătorii, v. de exemplu: G. Pétiot 1982: 182, F. Mazière 1982: 76, A. M. Loffler-Laurian 1994: 124, F. Gaudin 2003: 143.

[22] M. F. Mortureux 1982: 50.

[23] Şi alţi specialişti (A. M. Loffler-Laurian 1994: 109, F.Gaudin 2003: 143-147) insistă asupra importanţei parafrazelor ca o traducere monolingvă în vulgarizarea ştiinţifică.

[24] *Paradigma definiţională* este o modalitate de analiză lingvistică a vulgarizării, propusă de M.F.Mortureux 1993: 124 (v. sinteza interpretării la P. Charudeau, D. Mainguenau 2002: 415).

[25] Unii autori (P. Lerat 1994: 143) prezintă nediferenţiat vulgarizarea discursiv sintactică şi pe cea lexico-semantică.

[26] Suma cvasisinonimelor prin care se explică într-un text un termen ştiinţific este numită de M.F.Mortureux 1997: 101 *paradigmă designaţională*. Este ilustrativă paradigma designaţională a *melatoninei*; într-un articol din presă care îşi propune să facă cunoscută o substanţă nou utilizată pentru inducerea somnului, paradigma este alcătuită din: *hormon al serii, hormon pineal, substanţă uimitoare, drog, pilulă, secreţie ş.a.*

[27] Utilizarea unor hiperonime mai cunoscute în locul unor termeni ştiinţifici stricţi este bine ilustrată de D. Jacobi 1990: 104-106. Chiar dacă între aceşti termeni există diferenţe sub aspectul ierarhiei ştiinţifice, percepţia generală a sensului ştiinţific este asigurată. Astfel, sunt mai accesibili

Scanned with OKEN Scanner

nespecialiştilor termeni(consideraţi aproape banalizaţi în limba comună) ca: *celulă, globulă albă,* în loc de *limfocită, fagocită, microfage ş.a.*

[28] F.Gaudin 2003: 125-126, 141, 142.

[29] V. M. F. Mortureux 1982: 55-56, care demonstrează diferenţele de interpretare a fr. *inflation* în franceza de uz curent şi în limbajul economic.

[30] Modificările semantice antrenate de relaţia lexic comun/lexic specializat sunt semnalate de mai mulţi cercetători, v. F.Gaudin 2003: 207. M. F. Mortureux 1994: 70 apreciază că extinderea lexicului specializat antrenează un joc al difuzării/ vulgarizării. Se ajunge la polisemie (fără ca aceasta să fie un avantaj în comunicarea ştiinţifică, v. M. T. Cabré 1982: 92, 148), iar reglarea acestei dinamici lexico-semantice ar trebui făcută în raport cu dicţionarul. Între lexicul comun şi cel specializat se stabileşte astfel o mişcare de „du-te vino" care le dinamizează pe amândouă, I. Meyer, K. Mackintosh 2000.

[31] A. M. Loffler-Laurian 1994: 95, susţinut şi de Candel 1994: 10. M. Van Campenhoudt 2000: 125.

[32] P. Lerat 1994: 190.

[33] I. Meyer, K. Mackintosh 2000: 201.

[34] H. Cottez 1994: 20-23.

[35] I. Meyer, K. Mackintosh 2000: 201 semnalează ca domenii de interes general, supuse „deschiderii" informatica, comunicaţiile, medicina, mediul, economia.

[36] Este poziţia adoptată de volumul *Français scientifique...1994,* în care studii privind *vulgarizarea ştiinţifică* interesează dicţionarele generale: M.F.Mortureux 1994: 63-77, D. Jacobi 1994: 7 3-93, A. M. Loffler-Laurian 1994: 93-113.

[37] Sunt admise mai multe tipuri de definiţii terminografice, v. B. de Bessé 1990: 255-257.

[38] Se ajunge la definiţii alternative, v. A.Bidu-Vrănceanu 2004: 117-122. Şi alţi autori admit existenţa paralelă a mai multor definiţii pentru termenii specializaţi (fără să le numească într-un fel): P. Lerat 1994: 30-31 semnalează diferenţe de interpretare economică şi juridică a fr. *vente* („*vânzare*"), provenind din raportarea obligatorie la alte concepte ale domeniului în definiţiile specializate; I. Meyer, K. Mackintosh 2000: 203 arată că *bulimie* are o definiţie generală „tulburare alimentară periculoasă pentru sănătate", diferită de definiţia terminologică în care apar date de etiologie, de simptomatologie şi de tratament.

[39] Pentru importanţa diverselor părţi ale definiţiilor termenilor ştiinţifici în decodarea lor, v. P. Lerat 1994: 26-30 (cu referire şi la alte interpretări: J. Rey-Debove 1971: 227).

[40] Pentru raportul dintre definiţiile ştiinţifice şi cele preştiinţifice sau uzuale, v. A. Bidu-Vrănceanu 2004: 117-121.

[41] Specialiştii identifică definiţii „vulgarizatoare", determinologizante şi în dicţionarele generale ale altor limbi, cum ar fi franceza: F.Mazière 1982: 67 (definiţia fr. *cellule* din Larousse), F. Gaudin 2003: 125-126 (mai multe exemple din fizică şi chimie).

[42] La modul general, D. Maldidier-Cl. Normand 1982: 119 admit diversitatea lecturilor posibile ale lexicului specializat. Decodările pot varia şi în funcţie de tipul de ştiinţă: P. Lerat 1994: 26-28, B. Spillner 1994: 55, M. F. Mortureux 1994: 63. L. Depecker 2002: 63, A. Bidu-Vrănceanu 2002: 36.

REFERINTE BIBLIOGRAFICE:

Authier, J. 1982 – La mise en scène de la communication dans des discours de vulgarisation scientifique, în „*Langue française*", 1982, n. 53.

Beacco, J.-Moirand, Cl.(coord.) 1995 – Les enjeux des discours specialisés, în *Carnets du Cediscor, 3,* Paris, Presse de la Sorbonne Nouvelle.

Béjoint, H. 1993 – La définition en terminographie, în Arnaud J.L.P., Thoiron, Ph. (coord), *Aspects du vocabulaire,* Lyon, Presses Universitaires de Lyon., p. 19-26.

Scanned with OKEN Scanner

Béjoint, H:-Thoiron, Ph. 2000 – *Le sens en terminologie,* Lyon, Presses Universitaires de Lyon.
Bessé (de), B. 1990 – *La définition,* Paris, Larousse, p.252-260.
Bidu-Vrănceanu, A.1993 – *Lectura dicţionarelor,* Bucureşti, Editura Metropol.
Bidu-Vrănceanu, A. coord. 2000 – *Lexic comun, lexic specializat,* Editura Universităţii din Bucureşti.
Bidu-Vrănceanu, A. coord. 2001 – *Lexic ştiinţific interdisciplinar,* Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.
Bidu-Vrănceanu, A. 2002 – Contribuţia lingvisticii la studiul terminologiilor ştiinţifice, în *Limba română în societatea informaţională, societatea cunoaşterii,* coord. D. Tufiş, Fl. Gh. Filip, Bucureşti, Editura Expert., p.33-39.
Bidu-Vrănceanu, A. 2003 – Dinamica sensurilor cuvintelor româneşti din 1990 până în 2002, în *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale, vol. al* II-lea, coord. Gabriela Pană Dindelegan, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, p.291-298.
Bidu-Vrănceanu, A. 2004 – Definiţii alternative în lexicul specializat, în *„Analele Universităţii din Bucureşti", LL,* an LIII, p.117-122.
Cabré, Maria Teresa 1998 – *La terminologie. Théorie, méthode et applications,* Ottawa, Les Presses de l'Université d Ottawa.
Cabré, Maria Teresa 2000 –Sur la représentation mentale des concepts:bases pour une tentative de modélisation, în *Le sens en terminologie,* H.Béjoint şi Ph. Thoiron coord, p.20-40.
Charaudeau, Patrick-Maingueneau, Dominique 2002 – *Dictionnaire d'analyse du discours, Paris,* Editions du Seuil, (art. Vulgarisation- p.603, Paradigme définitionnel/ désignationne l-p.112).
Cottez, H.1994 – La place des termes techniques et scientifiques dans un dicţionnaire de langue, în *Français scientifique...,* p. 13-26.
Depecker, L. 2002 – *Entre signe et concept: éléments de terminologie générale,* Paris, Presses Sorbonne Nouvelle.
Descamps, J. L. 1994 – Pour qui élaborer un dictionnaire de langue techno-scientifique, în *Français scientifique...,* p.151-183.
Français scientifique... 1994 – *Français scientifique et technique et dictionnaire de langue,* Paris, Didier Erudition (sous la direction de D.Candel).
Gaudin, F. 2003 – *Socio terminologie:une approche sociolinguistique de la terminologie,* Bruxelles, Editions Duculot.
Grunig, B. N. 1982 – Différences et ajustements, în *„Langue française"*, nr.53, p. 7-22.
Jacobi.D.1990 – Les séries super ordonnées dans les discours de vulgarisation scientifique, în *„Langages"*, nr.98.
Jacobi,D. 1994 – Lexique et reformulation intra discursives dans les documents de vulgarisation scientifique, în *Français scientifique..,* p. 77-93
Jucquois, G. 2004 – Langues de spécialité et communication, în *Langues à niveaux multiples,* éditée par H.Bouillon, Peeters, Louvain-la-neuve.
Lehmann, A.; Martin-Berthet, F.1998 – *Introduction à la lexicologie. Sémantique et morphologie,* Paris, Dunod.
Lerat, P.1994 – Terminologie vs lexicologie, în *Français scientifique...,* p. 27-36.
Lerat, P.1995 – *Les langues spécialisées,* Paris, PUF.
Loffler-Laurian, A. M. 1984 – Vulgarisation scientifique:formulation, reformulation, traduction, în *„Langue française"*, nr. 64.
Loffler-Laurian, A.M: 1994 – Les définitions dans la vulgarisation scientifique, în *Français scientifique...,* p. 93-
Maldidier, D.; Normand, Cl. 1982 – Passer d'un discours à un autre: la contraction de texte, în *„Langue française"*, nr. 53.

Scanned with OKEN Scanner

Mazière, F. 1981 – Le dictionnaire et les termes, în *„Cahiers de lexicologie", vol. XXXIX,* p. 79-101.
Mazière, F.1982 – *Cellule :* un discours de vulgarisation dans les dictionnaires encyclopédiques, în *„Langue française"*, nr. 53, p. 62-78.
Meyer, I.; Mackintosh, K. 2000 – „L'étirement" du sens terminologique: aperçu du phénomène de la détérminologisation, în Bejoint-Thoiron, p. 198 ş.u.
Mortureux, M.; F: 1982 – Paraphrase et métalangage dans le dialogue de vulgarisation scientifique!, în *„Langue Française"*, nr. 53, p. 48-62.
Mortureux, M. F. 1994 – L'analyse du discours de la vulgarisation scientifique et le dictionnaire de la langue scientifique, în *Français scientifique ..*, p. 63-77.
Mortureux, M. F. 1997 – *La lexicologie entre langue et discours,* Paris, Sedes.
Nyckees, V. 1998 – *La Sémantique,* Paris, Belin Ed.
Petiot, G.1982 – Autogestion: discours politique et vulgarisation, în *„Langue Française"*, nr.53, p. 92-109.
Rastier, F. 1995 – Le terme: entre ontologie et linguistique, în *Banque des mots,* nr.7, p. 35 –36
Spillner, B. 1994 –Terminologies et connotations, în *Francais scientifique..*
Stoichiţoiu–Ichim, A. 2001 – *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică, influenţe, creativitate,* Bucureşti, Editura All.
Van Campenhoudt, M. 2000 – De la lexicographie specialisée à la terminographie: vers un „metadictionnaire", în Béjoint-Thoiron, p. 127-153.
Vansteelandt – Debauche, A. 2004 – Les langues de spécialité et leur apprentissage. Un moyen de (re)dynamiser l'enseignement des langues, în *Langues à niveaux multiples,* ed. par H. Bouillon, Peeters, Louvain-la-Neuve, p. 275-280.

ASPECTS DE LA DÉTÉRMINOLOGISATION DU LEXIQUE SPECIALISÉ DANS SA RELATION AVEC LA LANGUE COMMUNE

Résumé

On peut constater les subtilités qui se cachent derrière le processus de **déterminologisation** en matière d'impact lexical du lexique spécialisé sur le lexique général. On peut délimiter les diverses dénominations des aspects du déterminologisation, qui rend la frontière traditionnelle entre le lexique général et le lexique terminologique plus mobile, comme une manière spécifique du fonctionnement de leurs structures.

Scanned with OKEN Scanner

OBSERVAREA CUVINTELOR DIN PRESĂ NEÎNREGISTRATE ÎN DICȚIONAR

ANA-MARIA BARBU
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
București

1. Introducere

Cercetarea descrisă în acest articol s-a desfăşurat în cadrul proiectului Realiter, susținut de Uniunea Latină, care are ca obiectiv inventarierea cuvintelor nou apărute în presă (ca formații interne) pe parcursul unui an.

Pentru realizarea acestui proiect am creat un sistem informatic de observare a cuvintelor din presa electronică, care va fi descris într-una din secțiunile următoare. Am considerat pentru început drept cuvinte nou apărute în special cuvintele neînregistrate în DOOM (2005), pentru că acesta este cel mai recent dicționar al limbii române şi pentru că este cel mai apropiat de dicționarul în formă electronică pe care l-am avut la dispoziție şi pe care l-am putut folosi în cadrul sistemului nostru informatic. Nu pierdem însă din vedere că un inventar corect al cuvintelor cu adevărat nou apărute trebuie să țină seama şi de celelalte dicționare existente, mai ales de dicționarele de neologisme publicate în ultimii ani. Acest neajuns este cumva compensat de faptul că multe din cuvintele inventariate sunt formații interne obținute prin procedee deschise (derivări cu prefixe, cum ar fi prefixul *ne-*, derivări cu prefixoide sau compuneri), ceea ce face ca aceste cuvinte să nu fie pasibile, din principiu, de a fi înregistrate în dicționar. Or, unul dintre scopurile majore ale demersului nostru este şi acela de a studia limba vie şi inventivitatea lingvistică dincolo de ceea ce este normat şi înregistrat. O scurtă evaluare a rezultatelor obținute este oferită într-una din secțiunile finale ale articolului.

2. Date preliminare

Sistemul nostru informatic de observare lingvistică a folosit o bază de date alcătuită din mii de articole descărcate de pe Internet şi care are următoarele caracteristici:

- jurnalele în format electronic inspectate: BBC-România, Cotidianul, Jurnalul Național, Libertatea, România Liberă şi Adevărulonline;
- numere apărute în perioada: 01.08.2004 – 06.06.2005;
- particularități: BBC foloseşte diacritice, celelalte ziare nu folosesc diacritice. Toate ziarele folosesc grafia cu „â" (care în textul fără diacritice apare „a"), cu excepția ziarului Cotidianul care foloseşte şi grafia cu „î" (care în textul fără diacritice apare „i").

Scanned with OKEN Scanner

Colectarea articolelor a fost făcută în afara proiectului Realiter, prin bunăvoinţa unor colegi ai noştri din străinătate, însă în cadrul proiectului amintit este pus la dispoziţie programul Legimus, dezvoltat de partenerii portughezi, care realizează descărcarea articolelor de pe paginile web ale ziarelor dorite şi pe care intenţionăm să-l folosim de aici încolo în studiile lingvistice similare.

3. Sistemul informatic de observare

Procesul de inspectare a milioanelor de cuvinte colectate în baza de date a fost făcut automat, cu ajutorul sistemului informatic descris în schema de mai jos.

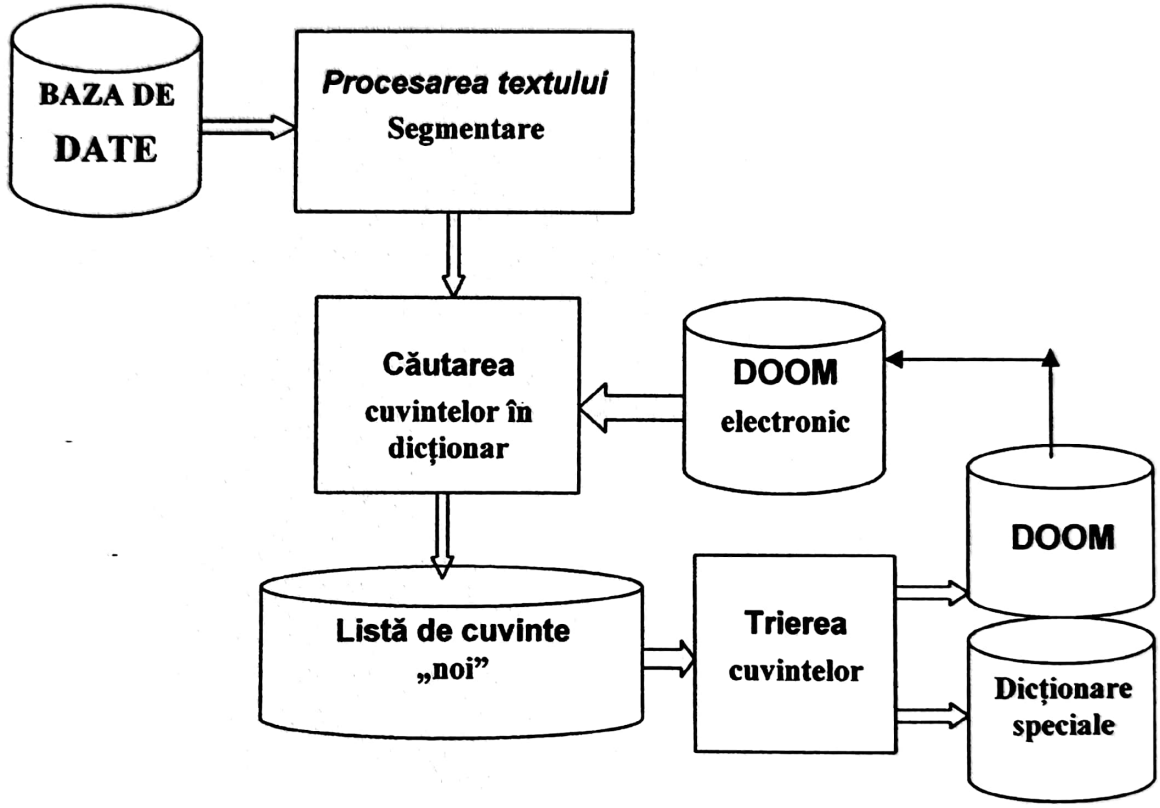

Baza de date folosită de sistem este cea descrisă în secţiunea anterioară. Fiecare articol din această bază de date a fost procesat prin parcurgerea aceloraşi etape. În primul rând, textul propriu-zis este segmentat, adică unităţile lexicale sunt separate de semnele de punctuaţie (care se scriu lipite de cuvântul anterior) sau de alte unităţi lexicale de care sunt legate de obicei prin cratimă (de exemplu *într-o* este segmentat în cele două unităţi lexicale componente: *într-* şi *o*, însă nu orice unitate lexicală ce conţine cratimă este secţionată, pentru a nu altera cuvintele compuse). Unităţile lexicale astfel obţinute sunt inventariate şi sunt eliminate cuvintele care conţin cifre sau semne grafice speciale, în afară de cratimă, pasibile de a fi formule sau simboluri matematice, abrevieri sau nume de firme. De asemenea, sunt eliminate cuvintele considerate nume proprii, dacă încep sau sunt scrise în întregime cu majusculă în interiorul propoziţiei. Cuvintele rămase după aceste eliminări sunt căutate în dicţionarul electronic numit în schema de mai sus „DOOM electronic”.

Scanned with OKEN Scanner

DOOM-ul electronic este un dicţionar morfosintactic, de forme flexionare (adică de paradigme complete) a peste 60000 de cuvinte titlu, dezvoltat în cadrul unui proiect CNCSIS realizat de Centrul de Lingvistică Computaţională al Facultăţii de Litere din cadrul Universităţii din Bucureşti. Cuvintele titlu din acest dicţionar sunt în marea majoritate cele din DOOM (1989), dar şi din alte dicţionare. Fiecare intrare de dicţionar are următoarea structură: *forma flexionară – cuvântul titlu – descrierea morfosintactică* (de exemplu *europeni – european – s/adj.m/m.pl.g-d.neart.*).

Cuvintele care nu au fost găsite în dicţionarul electronic alcătuiesc ceea ce am numit în schema de descriere a sistemului „Lista de cuvinte noi". Fiecare linie din această listă are următoarea structură:

Cuvânt – Numărul de apariţii ale cuvântului – Ziarele în care apare (listă de maximum 10 articole).

Mai jos este dat, ca exemplu, un cuvânt care nu apare în DOOM (2005) şi care în ultimul an a fost folosit în presă de un număr semnificativ de ori, aşa cum este înregistrat în „Lista de cuvinte noi"; (numărul care însoţeşte numele ziarului reprezintă datarea acestuia: anul.luna.ziua; cuvintele sunt redate fără diacritice, aşa cum au fost găsite în presă):

***traseist* 13** jurnalul.20040930 romanialibera.20041029 BBC-romanian.20041026 BBC-romanian.20041104 romanialibera.20041104 romanialibera.20041104 adevarulonline.20050121 romanialibera.20050104 romanialibera.20050104 romanialibera.20050104

Cuvântul *traseist* apare însă şi cu diferite forme flexionare, pe care le redăm mai jos, împreună cu numărul de apariţii ale formei respective:

- *traseist* 13, *traseiste* 4, *traseisti* 18, *traseistii* 1, *traseistilor* 1, *traseistul* 2, *traseistă* 1, *traseişti* 1.

Aşadar conceptul apare de 41 de ori (din care, poate merită notat, de 36 de ori la forma masculină).

Pe lângă formele flexionare ale cuvântului *traseist*, au fost înregistrate şi două cuvinte derivate ale acestuia:

- *traseism* 11, *traseisme* 1, *traseismul* 8, *traseismului* 6, *traseim* (sic!) 1;
- *antitraseism* 2 (apărut în jurnalul.20040826 şi romanialibera.20040819).

În privinţa acestor derivate sunt de menţionat două lucruri. În primul rând, încă din momentul înregistrării se poate spune ceva despre paradigma cuvântului *traseism*, anume că spre deosebire de majoritatea derivatelor cu sufixul *-ism*, acesta nu este defectiv de plural. Pe de altă parte, întrucât pentru fiecare cuvânt se poate afla foarte uşor contextul (sau contextele) în care apare, am observat că cele două ocurenţe ale cuvântului *antitraseism* apar în contexte identice în cele două ziare, anume într-o citare a preşedintelui României. Acest lucru dă seama de precizia cu care se pot înregistra cuvintele noi, oferindu-se informaţii nu numai asupra momentului apariţiei lor în presă, a contextelor în care au fost folosite, ci, uneori, şi asupra persoanei care le-a creat.

Scanned with OKEN Scanner

Lista de cuvinte „noi" obţinută în cadrul sistemului informatic de observare nu conţine numai cuvinte nou apărute autentice, aşa cum se va vedea în secţiunea următoare. De aceea, după cum este indicat în schemă, ea trebuie supusă trierii pentru a selecta cuvintele care se cuvin a fi introduse în ediţiile viitoare al DOOM-ului sau care pot constitui material pentru diferite dicţionare specializate. Totodată, cuvintele noi, odată înregistrate, vor fi introduse în dicţionarul electronic folosit ca referinţă.

4. Evaluarea generală a rezultatelor

În ceea ce urmează, vom face o succintă analiză a rezultatelor oferite de sistemul nostru, aruncând o privire asupra a ceea ce am numit până acum lista de cuvinte „noi". Această listă conţine 39.000 de forme „necunoscute", care trebuie inspectate manual. Ţinem să subliniem că deşi această muncă este destul de laborioasă, odată făcută va îmbunătăţi considerabil eficienţa ulterioară a sistemului de observare.

O formă „necunoscută" sistemului poate fi înregistrată ca atare din următoarele motive:

- forma respectivă nu se află în dicţionarul electronic folosit ca referinţă (pentru că acesta nu este exhaustiv);
- nu se află (nici) în DOOM (2005) (de exemplu, foto –2312 apariţii, viceprimar -aprox.300, web -108);
- face parte dintre abrevieri, unităţi de măsură sau alte simboluri;
- e folosită grafia cu „î" (în timp ce dicţionarul electronic foloseşte grafia cu „â")
- este un cuvânt străin;
- reprezintă o greşeală tipografică sau a vorbitorilor (de pildă forma *ostatec* este întâlnită de 111 ori);
- exprimă perioade şi aproximări (de exemplu, ianuarie-aprilie, primăvară-vară, opt-nouă).

Printre cuvintele care cu adevărat pot fi considerate noi, care reflectă anumite tendinţe ale vorbitorilor, sau care, pur şi simplu, nu au fost înregistrate în DOOM (2005) am decelat mai multe tipuri, după procedeul de formare folosit. Aceste tipuri le prezentăm exemplificate în continuare (cifra care însoţeşte cuvântul reprezintă numărul de apariţii).

1. ***Derivate cu prefixe şi prefixoide***

- *antieuropean, anticoncurential, antiinflamatorie, antistres*;
- *autosesiza, autoimpus, autosuspenda*;
- *cvasi-necunoscute* (1), *cvasinecunoscut* (5), *cvasieuropeana* (1), *cvasifiscal* (12), *cvasinecontrolat* (1);
- *euro-africane, euro-american* (*euroamerican*), *euro-asiatic, euro-atlantic, euroatlantic, euro-deputatul, euro-parlamentar, euromitingul, eurosceptic* (67),

Scanned with OKEN Scanner

euro-civilizatiile, *euro-birocratilor*, *euro-corupti*, *eurobarometru*, *eurofil*, *eurofob*, *euroregiune*, *europubele*, ***eurocapsuneala***;

- negaţii: *neacceptat*, *neachitare*, *neadaptat*, *neadoptare*, *necivilizatie*, ***nefumători*** etc.
- *nou-creată*, *nou-infiintata*.

2. ***Compuneri***

- nume de echipe: *alb-albastra*, *alb-negru*, *alb-rosii*, *alb-violet*, *alb-visinii*;
- nume de funcţii*: agent-sef, comisar-sef, inspector-sef, presedinte-director* (33);
- adjective: *administrativ-teritoriale*, *central-european*, *financiar-bancar*, *fata-verso*, *romano-american*;
- orientări politice: *crestin-democrat*, *centru-stânga/ dreapta*, *liberal-democrat*;
- substantive compuse: *dată-limită*, *declaratie-soc*, *program/ proiect-pilot*, *punct-cheie*, *firma-capusa/ fantoma*, *echipa-gazda*, *meciul-tur*.

3. ***Substantivizări:*** *naţionala* (României), *apropiatul*, *curiosii*, *nemultumitii*, *superiorul*.

4. ***Cuvinte din abrevieri:*** *pedist*, *penetecedist*, *udemerist*, *sepepist*.

5. ***Derivate cu sufixe:*** *angajator*, *iliescian*, *stiristi*, *manelist*, *capsunar*.

6. ***Cuvinte străine:*** *baby-sitter*, *gay*, *dial-up*.

7. ***Cuvinte scrise diferit***: *sunit* (pentru *sunnit*).

8. ***Greşeli frecvente***: cotidianele.

5. Concluzii

Sistemul informatic de observare a cuvintelor din presă poate fi un ajutor nepreţuit pentru lexicografia modernă. El poate ţine o evidenţă precisă a cuvintelor, poate lucra pe un volum foarte mare de date, mereu actualizate, şi poate oferi rezultatele aşteptate într-un timp record. Cuvintele astfel înregistrate pot fi însoţite de informaţii foarte precise, cum ar fi locul şi momentul apariţiei în presă, registrul lingvistic în care sunt plasate, contextele lingvistice şi sociale în care au apărut, frecvenţa utilizării lor, ba chiar şi persoanele care le-au creat.

Rezultatele obţinute prin monitorizare automată constituie un material consistent pentru actualizarea DOOM-ului şi pentru crearea de dicţionare specializate. În final, se poate spune că un asemenea sistem informatic ajută specialiştii să se afle într-o legătură permanentă şi temeinică cu ceea ce se întâmplă în limba română vie, întâlnită în special în presă.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE ESENȚIALĂ

Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române (DOOM), Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1989.

Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române (DOOM), ediția a II-a, Univers Enciclopedic, București, 2005.

MONITORING WORDS UNATTESTED IN DICTIONARIES

Abstract

This paper presents an informatic system of monitoring words found in electronic press, published on Internet. Words unattested especially in DOOM (2005), considered new ones, are selected and analized in order to see the most frequent methods Romanian speakers use for creating new words and new concepts. The system, by working on big volume of data, turns out to be a valuable ressource for the modern lexicography and for the linguistic research.

SUPERLATIVUL ÎN ARGOU - CÂTEVA OBSERVAȚII

ANAMARIA BOTA
Facultatea de Litere
Universitatea *Transilvania*, Braşov

Pentru limba română se propune, în general, o schemă clasică destul de rigidă a comparației, făcându-se trimitere la gradul pozitiv, gradul comparativ şi gradul superlativ. Sunt discutate, de pildă, comparativul şi superlativul relativ de inferioritate (*mai puțin bun, cel mai puțin bun*) care au frecvență redusă în limba vorbită. Pe lângă modurile „clasice" de formare (cu adverbele *foarte, prea,* repetiții, transferuri dintr-o clasă morfologică în alta etc.), superlativului absolut i se recunosc şi alte moduri de realizare. Un inventar bogat al superlativizării propune Elsa Lüder în *Procedee de gradație lingvistică*, motivația autoarei fiind aceea că „în cele mai multe limbi, pe lângă sistemul obişnuit al comparației, se întîlnesc şi alte fenomene ale gradației suplimentare şi complexe [...]. Fenomenul se poate descrie din punctul de vedere al originii morfologice, al sistemului comparației, sau al formării cuvintelor"[1], iar realitatea lingvistică discutată e numită intensificare, cuantificare, amplificare sau augmentare.

Rodica Zafiu[2] observă că termenii referitori la o evaluare pozitivă sau negativă, ca şi cei care cuprind o intensificare a aprecierii sunt folosiți frecvent în comunicarea curentă, implicând un grad mare de subiectivitate şi chiar de afectivitate. De aici şi nevoia permanentă de a reîmprospăta inventarul de expresivitate. Această reîmprospătare de care vorbeşte Rodica Zafiu se face prin inovație, de cele mai multe ori plecând de la elemente deja existente în limba comună.

Dintre gradele de comparație, superlativul absolut implică o arie semantică crescândă în aprecierea maximă a unei anumite calități. Aceasta duce la un grad mare de subiectivitate concretizată în modalități de exprimare mai numeroase față de celelalte grade de comparație.

O privire asupra dicționarelor de argou românesc duce la concluzia că, atunci când contextul impune vorbitorului folosirea unui superlativ, acesta nu va recurge la tipare neutre expresiv de tipul *foarte/ tare bun*, ci va prefera o exprimare inedită.

Observația generală ar fi că, pentru exprimarea gradului pozitiv se foloseşte un termen, mai mult sau mai puțin expresiv, iar pentru redarea superlativului se foloseşte alt termen sau acelaşi, completat cu o sintagmă care sugerează superlativul.

De exemplu, pentru „a se îmbăta" în DALR e consemnată expresia destul de cunoscută *a se face cui*. Aceasta are la origine sensul regional al cuvântului *cui*: „țoi, păhărel [...] cu care se bea țuică, sinonim: *ciocan*" (MDA). Pentru „a se îmbăta foarte

Scanned with OKEN Scanner

tare" există expresia *a se face ladă de cuie*. În mod evident, superlativul este conținut în sintagma amplificatoare *ladă de*. În acest context, sensul regional al lui *cui* se pierde.

Un exemplu similar găsim în aria semantică a adjectivelor și a substantivelor referitoare la aspectul fizic. În argoul elevilor și al studenților, pentru a denumi fata sau femeia se folosește termenul general *piesă*, iar în *Limbajul infractorilor* consemnat de Traian Tandin apare și superlativul acestui termen: *piesă de elicopter*.

După cum se observă, în ambele cazuri prezentate, înțelegerea celei de-a doua sintagme e condiționată de cunoașterea celei dintâi, deoarece sensul superlativ este obținut prin completarea expresiei inițiale.

În continuare, ne vom referi la ierarhia de calificări ale prostiei și urâțeniei, oprindu-ne asupra unei modalități de exprimare a superlativului întâlnită în argoul elevilor și al studenților. Am consemnat expresiile *cu muci* și *cu spume* atunci când se dorește exprimarea unor superlative ale prostiei sau ale urâțeniei.

Dacă în multe cazuri, în argou, relaționarea dintre un termen și realitatea pe care o desemnează este nebuloasă pentru cei din afara grupului, în cazul acestor superlative mecanismul este destul de evident deoarece contextele de bază încă se mai folosesc în limbajul familiar.

Elsa Lüder identifică, printre numeroase alte procedee, superlativizarea printr-o propoziție consecutivă: „în anumite cazuri, o propoziție secundară are rol în graduare, în măsura în care o acțiune sau o însușire este privită ca origine a efectului exprimat în acea propoziție secundară"[3]. Exemplul ales de autoare este *prost de dă în gropi*, unde faptul că cineva cade într-o groapă este pus în legătură cu însușirea care stă la baza acestui comportament: prostia. Expresia se bazează pe cunoștințe irefutabile despre prostie.

În cazul superlativelor asupra cărora ne-am oprit se poate, de asemenea, identifica o structură de bază în care apare o subordonată consecutivă cu rol intensificator, însă, după cum se va vedea, apar două elemente noi:

1. Forma finală este diferită, propoziția consecutivă fiind contrasă într-o sintagmă nominală care îi păstrează sensul.

2. Utilizarea sintagmei nu este limitată la un singur context (cf. *prost de dă în gropi/*urât de dă în gropi*).

Pentru prima sintagmă (*cu muci)* structura de bază este *Plânge atât de tare încât îi curg mucii → Plânge de-i curg mucii → Plânge cu muci* „Plânge foarte tare". Sintagma *cu muci* dobândește valoare de superlativ în acest context specific, valoare care se va păstra și în noile contexte (urâtă/ proastă cu muci).

O construcție identică din punct de vedere formal poate fi identificată în expresia *plouă cu găleata* „plouă foarte tare" a cărei structură de bază este fraza *Plouă atât de tare de parcă cineva toarnă apa cu găleata*. Aici însă, între ploaie și găleată legătura se face prin intermediul unei comparații și nu printr-o consecutivă, ca în cazul prezentat de noi.

Cel de-al doilea superlativ la care ne-am oprit, *cu spume* are ca punct de plecare tot o frază în care există o propoziție consecutivă: *Plouă atât de tare încât se*

Scanned with OKEN Scanner

formează spumă/ spume → Plouă cu spume. În acest caz, sensul de superlativ mai poate fi sugerat şi de alte contexte în care mai apare *spume*: după MDA, *a face spume* (despre animale) „a depune un efort foarte mare" şi (despre oameni) „a se înfuria peste măsură".

Un al treilea exemplu de superlativ care ar putea proveni din acelaşi tip de structură este sintagma *cu crăci* (cf. *urâtă/ proastă cu crăci*). Din păcate, modul în care a apărut acest superlativ este nebulos, pentru că din limba vorbită lipseşte o structură similară celor identificate în exemplele anterioare. Pe de altă parte, este la fel de posibil ca expresia *cu crăci* să fi apărut prin simpla utilizare a tiparului (prepoziţia *cu* + substantiv) şi „umplerea" lui cu un termen expresiv.

În concluzie, am putea spune că aceste superlative atipice apărute prin modelări succesive ale unor structuri de bază îndeplinesc atât funcţia informativă, dar, mai ales, şi pe cea expresivă. Rolul lor, de intensificatori direcţionaţi spre ariile semantice ale unor însuşiri negative (prostie, urâţenie) demonstrează faptul că sensul lor iniţial este încă funcţional.

NOTE:

[1] Lüder, Elsa - *Procedee de gradaţie lingvistică*, Editura Univ. Al. I. Cuza, Iaşi, 1995, p. 5.

[2] Zafiu, Rodica - *Diversitate lingvistică în româna actuală*, Editura Universităţii Bucureşti, 2001, p. 218-219.

[3] Lüder, Elsa - *Procedee de gradaţie lingvistică*, Editura Univ. Al. I. Cuza, Iaşi, 1995, p. 169.

BIBLIOGRAFIE

Lüder, Elsa - *Procedee de gradaţie lingvistică*, Editura Univ. Al. I. Cuza, Iaşi, 1995;
Noailly, Michelle - *L'adjectif en français*, Ed. Ophrys, 1999;
Ruşti, Doina - *Mesajul subliminal în comunicarea actuală*, Editura Tritonic, Bucureşti, 2005;
Tandin, Traian - *Limbajul infractorilor*, Editura Paco, 1993;
Zafiu, Rodica - *Diversitate lingvistică în româna actuală*, Editura Universităţii Bucureşti, 2001.

LE SUPERLATIF DANS L'ARGOT – QUELQUES OBSERVATIONS

Résumé

Dans cet article, on s'est proposé de suivre une des modalités par l'intermédiaire desquelles on exprime le superlatif dans l'argot des élèves et des étudiants, question qui a attiré notre attention dû á son inedit.

Le mécanisme qui engendre ces superlatifs provient des structures de base susceptibles d'être identifiées dans la langue parlée, structures dont on garde le sens comme tel, mais il est orienté vers de nouveaux contextes.

Scanned with OKEN Scanner

LIMBĂ ŞI PREJUDECATĂ ETNICĂ: DENUMIRI ALE RROMILOR ÎN LIMBA ROMÂNĂ

OANA CHELARU-MURĂRUŞ
Facultatea de Litere
Universitatea din Bucureşti

În câmpul limbii române, *rromii* întruchipează, alături de evrei, dar într-o mai mare măsură, *polul alterităţii negative*. Dacă în cazul evreilor atitudinea xenofobă era alimentată mai ales de intoleranţa religioasă (*păgân* vs. *creştin*) şi, în bună parte, de rivalităţi economice (respingerea „evreului cămătar, comerciant sau cârciumar" prototipic), în ceea ce îi priveşte pe *rromi* deprecierea etnică se conjugă cu cea socială, din cauza îndelungatului statut de robi şi de marginalizaţi pe care l-au avut aceşti minoritari de-a lungul timpului.

1. Sumare repere istorico-sociale

Aşa cum se ştie, mişcarea rromilor dinspre India spre Europa între secolele al IX-lea şi al XIV-lea încheie marea migraţie a popoarelor. Aceştia s-au deplasat în mai multe valuri succesive, trecând prin Persia şi vechea Armenie, pentru a staţiona apoi vreme mai îndelungată în Imperiul Bizantin. Diversele teorii fanteziste legate de originea şi itinerarul rromilor spre Europa (credinţa că rromii provin din Egipt sau convingerea că ai au fost aduşi în Europa ca robi ai tătarilor) au fost spulberate de studiul de referinţă al lui Fr. Miklosich (1876), în care marele savant demonstra cu argumente lingvistice şi istorice originea indiană a acestei populaţii, arătând totodată care a fost traseul pe care l-a urmat până la definitiva aşezare în teritoriile europene (unde va continua să practice un nomadism sezonier). Stabiliţi în Imperiul Bizantin, rromii sunt împinşi spre nordul Dunării de prezenţa turcilor în secolele al XIV-lea-al XV-lea, când are loc un adevărat exod. Documentele de cancelarie îi înregisrează în 1385 în Ţara Românească (în vremea domnitorului Dan I), în jur de 1400 în Transilvania şi în 1428 în Moldova (în timpul lui Alexandru cel Bun). De la început rromii au avut statutul de robi (aşa cum avuseseră probabil şi înainte de intrarea în ţările române), practicând în special meşteşugurile (şi numai parţial munca pământului), într-o societate medievală cu caracter predominant agrar, în care această îndeletnicire avea mare căutare. Ei îşi vor păstra statutul de robi până în secolul al XIX-lea, când, sub presiunea mişcării abolişioniste a intelectualităţii române luminate, instituţia robiei este desfiinţată în mai multe etape (în 1844 şi 1855 în Moldova, în 1847 şi 1856 în Muntenia) (Viorel Achim, 1998:15-22).

Scanned with OKEN Scanner

2. Termeni pentru numirea rromilor şi a meseriilor lor tradiţionale. Degradarea semantică a unor termeni

Etnonimul tradiţional *ţigan* este, de fapt, un eteronim şi provine în română din greaca bizantină prin intermediar bulgar (*ţiganin*, DLR, XII/ I). În greacă aceşti alogeni provenind din India erau numiţi *Athínganos* sau *Atsínganos*, deoarece fuseseră confundaţi la început cu membrii unei secte eretice maniheiste, după cum precizează Viorel Achim (1999:17). În opinia aceluiaşi istoric, cea mai veche atestare certă a ţiganilor în Imperiul Bizantin apare într-o scrisoare a patriarhului din Constantinopole, Gregorios II Kyprios (1283-1289), care îi menţionează pe aşa-numiţii *egipteni* sau *aţigani*, despre care se credea în mod fals că ar proveni din Egipt. Sub acest nume de *aţigani* aceştia sunt menţionaţi la sfârşitul secolului al XIV-lea şi în Ţara Românească, urmând ca în veacurile următoare să se impună forma cu afereză vocalică: *ţigan*.

În paralel cu eteronimul *ţigan*, a existat şi un număr de autonime, de nume pe care şi le dau rromii înşişi. Heinrich von Wlislocki ([1890]/ 2000:20) înregistra la sfârşitul secolului al XIX-lea următorii termeni referitori la apartenenţa lor etnică sau la limba pe care o vorbesc: *rrom* cu sensurile de „bărbat" şi „ţigan"; *rrom(n)ea* „femeie" (cf. şi varianta diminutivală mai recentă *rromiţă* „ţigăncuşă"); *rromanés* „ţigăneşte"; *rromanó* „ţigănesc"; *kaló* „negru" în opoziţie cu *parnó* „alb, oameni albi"; *manuś* „om" în opoziţie cu *gadjo* „străinul, ne-ţiganul". În ceea ce priveşte etimologia autonimului *rrom* – care rămâne, în mod firesc, neatins de conotaţii depreciative şi, prin urmare, se impune în zilele noastre ca un termen oficial şi corect din punct de vedere politic –, au fost propuse diferite ipoteze, mai mult sau mai puţin fanteziste. Este îndeoşte însă acceptată ideea că *rrom* evocă perioada şederii acestei populaţii în Imperiul Bizantin (Viorel Achim, 1999:20), derivând din gr. *romeu* cu înţelesul de „locuitor al Imperiului Roman, mai ales creştinat". Se ştie că începând cu epoca lui Constantin cel Mare şi a urmaşilor săi (prima jumătate a secolului al IV-lea d.Hr.), cuvântul latinesc *romanus* dobândise şi sensul de „creştin". Răspândirea acestui sens a contribuit la abandonarea de către greci a vechiului lor etnonim de *elini* şi la înlocuirea cu noul nume de *romeu-romei* (gr. *Romaíos*), adică „creştini greci" (Vasile Arvinte, 1983:86). Se poate presupune deci că rromii au staţionat vreme mai îndelungată în Imperiul Bizantin şi că au îmbrăţişat, odată cu religia, şi modalitatea de autodesemnare a populaţiei majoritare.

Să revenim însă la semantica substantivului *ţigan*. Dat fiind faptul că rromii au fost robi de la sosirea lor pe teritoriile româneşti şi până la jumătatea secolului al XIX-lea, termenul *ţigan* a ajuns să fie un sinonim al celui de *rob*, iar sensul etnic a trecut în plan secund (Nicolae Gheorghe, 1996:25). Aşa cum observă Viorel Achim (1999:33), în secolele al XIV-lea – al XV-lea robia din ţările române se extinde, iar „ţiganii ajung să monopolizeze această instituţie socială, deoarece din a doua jumătate a secolului al XV-lea ei au rămas singurii robi din ţară". După toate probabilităţile, ei veniseră deja din Imperiul Bizantin şi din Balcani cu acest statut de robi ai statului, iar în ţările române, din motive sociale şi economice specifice epocii medievale, au ajuns să se diversifice în mai multe categorii. În funcţie de stăpânii lor feudali, care plăteau

Scanned with OKEN Scanner

pentru ei un impozit specific, numit *ţigănărit* (DA, XII / I), aceştia erau *robi domneşti* (*robi ai domniei* sau *ţigani gospod*, iar în secolul al XIX-lea *ţigani ai statului*), *robi mănăstireşti* şi *robi boiereşti*. În studiul său de pionierat din 1837 (ed. 1946:572-574), Mihail Kogălniceanu enumera patru categorii de robi domneşti:

- *Aurarii* sau *zlătarii* (din bg., sârb. *zlatar*, DEX) culegeau aurul din albia râurilor;
- *Rudarii* (din bg. *rudar*, DEX) sau *lingurarii* se ocupau cu prelucrarea lemnului, cu confecţionarea lingurilor şi a altor obiecte casnice. Această meserie tradiţională apare la începutul secolului al XIX-lea, prin reorientarea profesională a *aurarilor*, determinată de cauze naturale. În decursul aceluiaşi secol, odată cu evoluţia civilizaţiei rurale, *rudarii* se specializează în construcţii, în producţia de cărămizi şi chirpici, devin, aşadar, *cărămidari*.
- *Ursarii* umblau vara prin ţară, punând ursul să joace „tananaua" în faţa privitorilor, dar se ocupau şi cu fabricarea ciururilor şi a altor obiecte din fier. Expresia argotică ireverenţioasă sau ironică *Plimbă ursul!* cu sensul „pleacă, cară-te!" (Volceanov, 1998) are în vedere compararea interlocutorului cu această categorie socială depreciată de rromi (sau o presupune la origine), fiind o formă aparte de eufemism.
- În sfârşit ţiganii *lăieşi* sau *de laie* (substantiv împrumutat din pol., ucr. *laja* „haită de câini", DEX), erau ţigani nomazi, care exercitau diverse meşteşuguri, dintre care cel mai răspândit era fierăria şi confecţionarea căldărilor de aramă, de unde şi denumirea de *căldărari*. Dintre ţiganii care practicau nomadismul sezonier, *lăieşii* erau cei mai numeroşi şi se bucurau de un foarte slab pretigiu social, dovadă că termenul popular *lăieş* sau *lăieţ* ajunge să însemne şi „om neîngrijit, nepieptănat" (DAR), iar derivatele sale populare *lainic* (DAR) şi *a lăinici* – „hoinar, vagabond", respectiv „a hoinări, a vagabonda" (DAR). Unele sinonime depreciative pentru categoria rromilor nomazi sunt derivatele cu sufixul de agent *–ar*: *corturar* (de la *cort*) şi *şătrar* (de la *şatră* „cort al rromilor nomazi; grup de corturi; comunitate de rromi nomazi", cuvânt împrumutat din bg. şi sârb. *šatra*, mgh. *sátor*, DEX); Acelaşi termen apare şi în frazeologismele depreciative: *de şatră* cu sensul de „ţigănesc, nomad" şi *a se muta/ a umbla cu şatra* „a se muta din loc în loc, pe neaşteptate, cu toate lucrurile".

Deprecieri semantice similare care oglindesc stigma socială a robilor-ţigani cunosc şi alte cuvinte. De ex. din „tagma" ursarilor nomazi făceau parte şi *zavragiii* (fem. *zavragioaică*), ţigani care au renunţat treptat la profesiunea de fierar şi lucrau ca salahori. Cuvântul are o istorie aparte, el reprezentând o formă coruptă fonetic (prin metateza *zaver-/ zavra-*) a termenului *zavergiu* (din bg., sârb. *zavera* „revoltă, răscoală", DEX) ce denumea iniţial pe grecii răsculaţi împotriva turcilor în 1821, şi, prin extindere, pe cei rebeli în genere. Sensul etnic iniţial estompându-se, cuvântul a fost asociat unei categorii de ţigani „rebeli" din punct de vedere social (o parte a ţiganilor nomazi), care erau, se pare, faimoşi pentru furturile lor. Cu timpul şi acest sens social se arhaizează, cuvântul supravieţuind în româna populară doar cu accepţia de „scandalagiu" (DAR). O categorie aparte de ţigani veniţi la sfârşitul secolului al XVIII-lea din Imperiul habsburgic erau *netoţii*, oameni fără profesiune, fără casă sau alte mijloace de subzistenţă, care au produs mari perturbaţii ale ordinii sociale în epocă, dovadă fiind chiar numele lor „de ocară" (Viorel Achim, 1999:78).

Scanned with OKEN Scanner

La categoriile de robi domneşti, Mihail Kogălniceanu adaugă şi alte două de robi particulari: *lăieşii* şi *vătraşii* (derivat din *vatră* cu sufixul de agent *–aş*). Primii practicau nomadismul sezonier ca şi *lăieşii* domneşti, plătind stăpânilor o sumă de bani, iar cei din urmă începuseră în secolul al XIX-lea să se asimileze românilor, fiind folosiţi la muncile câmpului şi ale curţilor boiereşti. Vătraşii se împărţeau în *căsaşi* (derivat din *casă* cu sufixul de agent *–aş*), care slujeau în gospodărie sau practicau meşteşugurile, iar *ţiganii de ogor sau de câmp* erau folosiţi exclusiv la muncile agricole. Din rândul *vătraşilor* proveneau şi *lăutarii*, o categorie distinctă şi totdeauna apreciată de popor, care îi desemna cu o metaforă apreciativă ca *ţigani de mătase*. Totuşi o expresie argotică ironică precum *Cântă la altă masă!* cu sensul „cară-te, pleacă, încetează!" (neînregistrată în dicţionare) trădează atitudinea disprețuitoare a românilor faţă de această categorie etnico-profesională.

Alte nume de meserii frecvent practicate de rromi în trecut se explică prin antonomază, pornind de la nume proprii tipice acestei etnii sau de la autonime specifice:

- *gâde* „călău" de la numele propriu *Gâdea* (Tagliavini, 1982:150);
- *călău* de la rrom. *kaló* „negru; termen de autodesemnare" (întrucât călăii erau mai ales de origine rromă, L.Şăineanu, 1887:174; Al. Graur, 1934:132 îi indică numai o probabilă etimologie rromă);
- *chivuţă* „ţigancă sau femeie de alt neam care vinde haine vechi sau văruieşte, lipeşte etc. pe bani", diminutiv de la *Chiva*, formă trunchiată al numelui propriu *Paraschiva*, după părerea lui C. Tagliavini, 1982:150 şi 154).

Încă din Evul Mediu organizarea socială a rromilor a fost autonomă şi recunoscută de stat (Viorel Achim, 1998:58-64). Comunităţile rrome erau izolate de restul aşezărilor, fiind plasate la periferia oraşelor sau la marginea satelor, în aşa-numitele *ţigănii*, ceea ce reflectă statutul social inferior ce li se acorda acestor etnici de către populaţia majoritară. Rromii trăiau în grupuri, ordonate ierarhic. Cel mai mic grup era *familia*, numită în documentele administrative ale vremii „sălaş" (în cele transilvănene, uneori, „cort"). Mai multe familii se organizau într-o *ceată*. Prin secolele al XVIII-lea – al XIX-lea, cetele erau alcătuite din 30-40 de familii, în general pe criterii profesionale. Mai multe cete dintr-o anumită regiune şi cu aceeaşi meserie se organizau într-o *vătăşie*. Interesant este că şefii acestor grupuri nu sunt numiţi cu termeni de origine rromă, ci cu termeni străini, împrumutaţi din limbajul administrativ tradiţional în Evul Mediu românesc:

- *Judele sau giudele* în ţările române şi *voievodul* în Transilvania (termeni de origine slavă) desemna pe „şeful de ceată";
- *Vătaful* (de asemenea termen slav) era „şeful mai multor cete", al unei *vătăşii*. Din secolul al XVIII-lea, acesta începe să fie numit *bulucbaşă* sau *bulibaşă* cu un termen turcesc (*böluk-bašy*, DLR I/ I), ce era, la origine, un apelativ onorific dat unui căpitan al unui *buluc* de oşti. *Vătaful/ bulibaşa* era numit de domn ca şef al juzilor dintr-o anumită regiune şi provenind din acelaşi neam (Viorel Achim, 1998:61). Cu timpul sensul etimologic al cuvântului *bulibaşă* se arhaizează, iar sensul secundar se depreciază, dovadă şi derivatele sale din varianta argotică a limbii: *a bulibăşi* „a crea dezordine, harababură", *„bulibăşie/ bulibăşeală* „dezordine, harababură" (Volceanov, 1998).

Scanned with OKEN Scanner

Pe lângă sensul de „rob", explicabil în contextul social particular al țărilor române schițat mai sus, etnonimul *țigan* a achiziționat în timp numeroase sensuri depreciative ce reflectă perspectiva disprețuitoare a majorității față de o categorie socio-etnică considerată ca inferioară. *A fi țigan* înseamnă până astăzi nu numai „a fi o persoană oacheșă, brunetă", ci și un etalon moral negativ, adică „a fi o persoană cu apucături rele" (DLR, XII/ I).

Aceste stereotipuri mentale negative referitore la etnia rromă, adânc înrădăcinate în mentalul colectiv prin secole de discriminare și stigmatizare socială, se regăsesc și în marea productivitate a derivatelor obținute de la cuvântul de bază *țigan*, care este, probabil, etnonimul cu cea mai bogată familie lexicală (aproximativ 30 de derivate): *țigănatic* „care seamănă cu un țigan, brunet, oacheș"; *țigăncos,-oasă* „negru, brunet"; *a se țigăni, țigăneală* „cerere insistentă, excesivă, ceartă, scandal"; *țigănesc, țigănește* „vulgar, grosolan, josnic"; *țigănie* „periferie a unei localități locuite de țigani; mulțime de țigani; fel de a fi al țiganilor"; *țigănoi* „țigan mare de statură"; *țigănos* „brunet, oacheș; care se tocmește mult, insistent, obraznic" ș.a. (DLR, XII/ I).

Definitiv fixat în mentalul colectiv prin semantica sa eminamente peiorativă, cuvântul *țigan* și alți termeni din aceeași familie lexicală servesc ca bază pentru denumirea metaforică a unor animale sau plante, mai ales în graiuri. În cazul acestor termeni din inventarul botanic și entomologic popular, transferul metaforic se face pornindu-se de la fenotipul stigmatizat al „omului negru", a cărui imagine este astfel multiplicată, cu întreaga ei încărcătură semantică negativă. Astfel, cuvântul *țigan* denumește diverse specii de animal domestic cu părul sau lâna de culoare neagră; o varietate de strugure negru sau cu negi; „peștele-lup"; „guvidul"; diverse insecte urâte sau dăunătoare; anumite fenomene naturale dezagreabile, precum măzărichea sau grindina (*Plouă/ Ninge cu țigani*); bucăți mici de funingine care se ridică atunci când se pârlește porcul; un petec de pământ nearat între două brazde ș.a. Adjectivul *țigănesc* apare, de asemenea, pentru a califica, în mod depreciativ, specii de fructe, plante sau vietăți fie cu un colorit închis, fie de o calitate inferioară: *melci țigănești* „limax"; *mere țigănești*; *mere albastre țigănești*; *pasăre-țigănească* „codobatură"; *păpușoi țigănesc* „porumb având știuletele cu boabe mici și negricioase"; *pește-țigănesc* „mormoloc"; *pere țigănești*; *prune țigănești* etc.(DLR, XII/I).

3. Apelative și supranume ironice sau disprețuitoare

La termenii de mai sus, se adaugă o listă interminabilă de apelative și supranume puternic depreciative și chiar disprețuitoare acordate rromilor, fapt ce dă seamă de forța și, uneori, de longevitatea unor imagini ce intră în construcția culturală a stereotipului în discuție. Așa cum se va vedea din inventarul nostru, pentru denumirea depreciativă a rromilor sunt folosite cu precădere câteva categorii de cuvinte: (a) cuvinte de origine rromă utilizate, adesea, ironic sau batjocoritor (de ex. *danciuc* „copil de rrom"); (b) apelative depreciative utilizate exclusiv pentru etnicii rromi (de ex. *gașper*) (c) cuvinte populare peiorative sau injurioase cu alte sensuri de bază, care își extind utilizarea și asupra etnicilor rromi (de ex. *horholină* „femeie

Scanned with OKEN Scanner

cochetă, desfrânată; prin ext. „femeie rromă"); (d) apelative cu semantism dublu „diavol-ţigan" (de ex. *boroi, cornurat, tartor*); (e) metafore cromatice sau zoomorfe ce stigmatizează mai cu seamă culoarea închisă a pielii (de ex. *caramea, colorat, cioroi, stăcuţă* etc.):

- *bahniţă/ bafniţă*: „supranume dispreţuitor dat rromilor"; „rromea" (et.nec., DLR I/ I); înrudit eventual cu termenul injurios *bahorniţă* „vrăjitoare" de origine sârbă; (I.A.Candrea, 1895/ 2001:203 indică şi var. *bâhanie*);
- *barabuşter* (et. nec., N.Bobârniche, 1996:28): apelativul pare o variantă ce porneşte de la rădăcina rromă *baro* „mare";
- *baragladină*: apelativ dispreţuitor dat rromilor; DLR I/ I indică et.nec., iar ca ipoteză substantivul *baraon* şi bg. *gladen* „flămând"; cf. I.A.Candrea, 1895/ 2001:201;
- *baraon* „rrom" (DLR I/ I): alterat, după părerea lui C. Tagliavini (1982:257) din *faraon* (vezi discuţia de mai jos); var. arg. *baraulă* (N.Bobârniche, 1996:28);
- (rar) *baroi* „rrom": DLR I/I îl derivă din *baros* cu sufixul augmentativ *–oi*, deoarece, la sate, ţiganii erau, în mod tradiţional, fierari; Al.Graur (1934:125-126) consideră că *baroi* trebuie pus în relaţie etimologică cu rrom. *baro* „mare", ca şi alte variante ale sale consemnate în DLR I/I: *barosan* „mare; uneori apelativ pentru rrom", pentru care Al.Graur presupune exclamaţia rromă: *baro san!* „eşti mare", iar DLR I/I indică substantivul *baros* derivat cu suf. augmentativ *-an*; fem. *barosancă* derivat din termenul anterior cu suf. moţional *-că*; *boroi* „rrom; drac; copil rrom", cu fem. *boroaică* „rromea", derivat cu suf. moţional *-oaică*; *boroc/cioroc*, denumire batjocoritoare a limbii rromani etc.
- *başardină* (*başordină, başoldină, başoldie*): după unele ipoteze este un cuvânt de origine turcească cu sensul originar de „întâia favorită a sultanului" (DLR I/ I; B.P.Hasdeu, 1972:289; I.A.Candrea, 2001:185) ce evoluează ulterior la înţelesul depreciativ de „femeie grasă, matroană, prostituată", fiind folosit şi ca apelativ injurios pentru femeile rrome. Al. Graur (1934:127) avansează ideea că ar trebui pus în relaţie cu rădăcina rrom. *bašav-* „a cânta la un instrument", cu conotaţii sexuale;
- *bălaur* „rrom lăutar", apelativ ironic (et.nec., DLR, I/ I; I.A.Candrea, 1895/ 2001:202), probabil datorită încărcăturii negative a sensurilor „dragon, monstru, om crud";
- *boaită*: din magh. *bojti* „vite cornute cu păr lung miţos între coarne", apelativ pentru vite, dat în batjocură preoţilor şi rromilor (DLR I/ I);
- *boancă*: „buturugă, trunchi scorburos; oaie bătrână fără dinţi" şi epitet depreciativ dat rromilor (Candrea-Adamescu; DLR I/ I nu indică etimonul);
- (ţigan) *borât;* (vulg.) *borâtură*: derivat din verbul popular *a borî* „a vomita" cu et.nec., înregistrat de N.Bobârniche, 1996:38; Volceanov, 1998 (derivat din participiul *borât* cu suf. abstract *–ură*);
- (ţigan) *burcaş*: cuvânt învechit, notat de I.A.Candrea, 1895/ 2001:195; în DLR I/ I este explicat ca un derivat adjectival de la *burcă* „haină ţărănească ţesută din lână" (din rus., pol. *burka*);
- *cataroi*: cuvânt injurios, argotic, cu sensul de „bolovan; şef al unei bande de hoţi; rrom", N.Bobârniche, 1996:49; în DLR I/ II şi DEX sunt indicate sensurile „apoplexie, p. ext. om/ femeie răutăcioasă, tartor(iţă)", iar ca etimon gr. *katarroi* ;
- *ceaurică*: „copil de rrom" (DLR II/ I; Al. Graur, 1934:135), apelativ ironic, diminutiv, format în română de la etnonimul rrom *čavoro* „copilaş";
- *ciorciovel*: (iron.) „copil de rrom" şi „pui de găină", din rrom. *čor čhavó* „hoţ de băiat" (V.Drimba, 1992:10);

Scanned with OKEN Scanner

- *ciorpandel*: (iron.) „copil de rrom", din rrom. *čor phandó* „hoţ spânzurat" (V.Drimba, 1992:11);
- *chirandă*: „ţigancă; femeie dezordonată", de la numele propriu *Chiranda* (C.Tagliavini, 1982:154) sau ca rostire palatalizată a apelativului *pirandă* (vezi mai jos);
- *cocalar*: „rrom care caută prin gunoaie", cuvânt argotic înregistrat de N.Bobârniche (1996:62); Credem că este un derivat din *cocal* „os", substantiv ce provine din cuvântul rrom. *kokalo* „os" (pentru *cocal* vezi Al. Graur, 1934:141). Cuvântul ar putea implica ideea de „costeliv, osos";
- *corcodină*: provine probabil de la numele propriu *Corcodel* (din rrom. *korko* „singur, unic, însuşi" şi *del* „dumneazeu"), frecvent la rromi, derivat cu sufixul depreciativ *–ină* (J. Byck, 1933:109);
- *dada*: din rrom. *dad* „tată", folosit ca apelativ ironic al rromilor (I.A.Candrea, 1895/ 2001:195; Al. Graur, 1934:146), cf. şi derivatul *dadulea* „diavol", prin aceeaşi asociere între rrom şi diavol, mereu prezentă în mentalitatea populară;
- *danci* (var. *denci, dănci*), *danciuc* (var. *dănciuc, dănciug, dăncic*), *dănciucel, dănciulică, dencişor*: „copil de ţigan", termen provenit din ţig. *den ci* „dă-mi ceva" (Al. Graur, 1934:147-148);
- *eghiptean sau ighiptean*: termen învechit pentru „rrom" (L.Şăineanu, 1887:174; I.A.Candrea, 1895/ 2001:200); C. Tagliavini (1982:252-253) arată că etnonimul *eghiptean* (cu var. moldovenească *ighiptean*) provine din greaca modernă unde γϋφτος avea, pe lângă înţelesul de „locuitor al Egiptului", şi pe acela de „rrom", potrivit falsei credinţe că această populaţie provenea din Egipt. Din neogreacă cuvântul a pătruns în limbile balcanice (ex. arom. *γiftu, viftu, gheghiftu* „rrom"; bg. *giupec* „egiptean, rrom", *giuptin* „rrom", *giupka* „rromea", alb. dial. *jevgu, gjyp* „rrom" etc.), însă în dacoromână găsim numai forme derivate cu sufixe româneşti de la numele vechi *Eghipet*, respectiv *eghiptean/ ighiptean* „rrom". C. Tagliavini notează, de asemenea, numele unei păsări fabuloase, agresive, numite în popor *eghipturoaică,* precum şi formele populare derivate din acelaşi etimon *anghipeţ, agipeţ, ghipeţ,* cu sensul de „diavol", considerat în popor ca fiind înrudit cu „ţiganul" prin culoarea sa neagră, malefică. De altfel rromilor li se acordau în mod curent epitetele „diavolului", considerându-se că este „tot aşa de negru la suflet, pe cât de negru e la chip" (I.A.Candrea, 1895/ 2001:201: *cornurat, Sarsailă, tartor* etc.);
- *faraon* „rrom" (L. Şăineanu, 1887:175; I.A.Candrea, 1895/ 2001:200): C.Tagliavini (1982:254-257) urmăreşte evoluţia acestui cuvânt în paralel cu cea a etnonimului *eghiptean*, arătând că termenul φαραώ din greaca biblică pătrunde prin latină în numeroase limbi. Româna îl preia din paleoslavul *faraon*, cu înţelesul de „rege al Egiptului", dar şi de „rrom". Potrivit aceluiaşi simbolism ca şi *eghiptean, faraon* (fem. *faraoană* „rromea") ajunge să însemne în credinţa poporului şi „diavol" (fem. *faraonoaică* „drăcoaică"): „Tot prim ăle pustietăţi de mări...stau *faraonii* cu *faraonoaicele* lor" (folclor, DA II/ I). C.Tagliavini crede că evoluţia semnatică a cuvântului nu s-a produs pe teren românesc, ci avusese deja loc în neogreacă, de unde acesta a pătruns în română şi ulterior în maghiară (magh. *faraó nép* „neamul rromilor");
- *gabor* „rrom maghiar", de la numele propriu magh. *Gabor* (Gavril);
- *garoi* „rrom": DLR I/ I consideră că provine din onomatopeea *garr!* (croncănitul ciorii), în vreme ce Al. Graur (1934:153-154) indică drept posibil etimon rrom. *gero* „om". O variantă a aceluiaşi cuvânt ar fi *garete* (arg., N.Bobârniche, 1996:88).

Scanned with OKEN Scanner

- *gaşper* sau *gaşpar*, fem. *gaşperiţă* (DA, II/ I; I. Zanne, VI, 119; L. Şăineanu, 1887:174; I.A.Candrea, 1895/ 2001: 202): C.Tagliavini (1982:107-108) îl explică de la numele *Gaspar* al unuia dintre cei trei magi biblici, reprezentat ca rege maur; prin generalizare, pornindu-se de la culoarea pielii, e folosit ca supranume batjocoritor pentru rromi: „Ne-am săturat de scârţâiturile a doi păcătoşi de *gaşpari* (=lăutari ţigani)" (P.Ispirescu, apud DA II/ I); „Care belete boiarule? – Te faci că nu ştii, *gaşperiţă*!" (I.L.Caragiale, apud DA, II/ I).
- *gavaon*: (atestat la 1647): C.Tagliavini (1982:102) citează pe V. Bogrea care avansase ipoteza că forma *gavaon* ar putea continua pe *Gabaon*, numele unui oraş celebru din vecinătatea Ierusalimului;
- *ghiaur*: poreclă dată iniţial de turci celor care nu erau de credinţă musulmană, în special creştinilor, utilizată însă în argou cu sens inversat la adresa ţiganilor (N.Bobârniche, 1996:91);
- *haramin(ă)* (var. *aramin, aramină*): „fiinţă proastă, ticăloasă, de nimic", „apelativ batjocoritor dat rromilor", provenit din din turc. *harami* „haiduc, om rău, fără inimă", (DLR, II/ I; I.A.Candrea, 1895/ 2001:201);
- *horholină* „rromea bătrână", apelativ batjocoritor (I.A.Candrea, 1895/ 2001:203); DLR II/ I îl pune în relaţie cu verbul *a horhola* „a se împodobi, a se găti" (fără indicarea etimonului); *horholină* este, în general, un apelativ popular batjocoritor pentru desemnarea unei femei cochete, desfrânate;
- *jagardea* (Volceanov, 1998, et.nec.;
- *maglaoi* (Volceanov, 1998, et.nec.): este poate o formă coruptă din *manglaoi*, derivat augmentativ de la rrom. *a magli* „a fura";
- *mirandolină*: „ţigancă" (N.Bobârniche, 1996:127);
- *modoran*: „rrom vagabond, prost, nerod, necioplit", termen provenind din rrom. *modoran* „nomad, hoţ de drumul mare" (A. Graur, 1934:173);
- *parnavel*: „copil de rrom", din rrom. *parnavo* „prieten" (Al. Graur, 1934:179);
- *parpandel* (var. *parpangel, parpanghel*): este considerat de L.Şăineanu de probabilă origine rromă, dar contestat de Al. Graur (1934:179);
- *pirandă* (var. *pirandea, pl. pirandele*): „rromea, nevastă de rrom", (reg., peiorativ) „femeie rea, prostituată"; DLR; VIII/ II indică drept etimon rrom. *pirando*, iar Al.Graur (1934:181) rrom. *pirav-* „a face dragoste"; vezi şi expresia *a umbla şuvai Chiranda* „a umbla fără rost" (I.Zanne, VI, 55), explicabilă din rrom. *ču va* „a pune mâna" sau din ucrain. *şuvai*, interjecţie care exprimă plecarea pe furiş (Al. Graur, 1963:152-153);
- *pirandeu*: „copil de rrom", cu terminaţia refăcută după femininul *pirandă/ pirandea* (V. Drimba, 1992:20);
- *puradel (pl. puradei)*: (fam.) „ copil de rrom" din mgh. *purdé* (DEX);
- *rafailă*: apelativ batjocoritor dat rromilor, de la numele propriu *Rafailă* (C.Tagliavini, 1982:152);
- *român vechi*: apelativ pentru rromii de la sate, prin confuzie etnonimică român = rrom (Al. Graur, 1934:185);
- *tetea*: apelativ foarte frecvent în povestirile populare despre rromi, provine din românescul *tată*; pronunţie caracteristică numai limbii rromani din zona României (Al. Graur, 1934:191-192).

Tot atât de frecvente sunt epitetele depreciative care fac din culoarea întunecată a pielii sau dintr-un alt detaliu fizionomic un criteriu discriminatoriu:

Scanned with OKEN Scanner

- *arap* (var. *arab*): (pop.) „arab; om cu fața smeadă; prin ext. rrom", provenit din bulg. *arap*; cf. sârb. *(h)arap*, paleoslav. *arapinŭ*, neogr. *ἀραπής*, turc. *arab* (DLR, I/ I; I.A.Candrea, 1895/ 2001:195);
- *arapină*: (pop.) „om cu pielea smeadă", poreclă provenită din sârb. *arapina* (DLR I/ I); var. *harapină, harapilă*;
- *bronzat*: (arg.) „Un cetățean normal încearcă să atragă atenția celor doi *bronzați* că nu-i frumos să sară la bătaie (...) Știți ce a răspuns unul dintre *tuciurii*?" (*Rromica TV*, în *B 24-Fun*, 2004);
- *buzat*: (arg., N.Bobârniche, 1996:43), derivat de la substantivul *buză*, cu suf. adjectival *–at*;
- *balaoacheș*: formațiune populară glumeață, compusă din *bălai* și *oacheș* „negru la față", adresată ca antifrază unui om smead, mai ales rromilor (DLR, I/ I);
- *caramea* (arg., Volceanov, 1998);
- *caștaliu*: „corcitură dintre un țigan și un român" (arg., et.nec., N.Bobârniche, 1996: 49);
- *ciocolată* (arg., Volceanov, 1998);
- *colorat* (arg., N.Bobârniche, 1996:63);
- *împeliţat*: popular, prin elipsă din sintagma *drac împeliţat*, reminiscență a vechii superstiții privitoare la întrudirea dintre drac și țigan (Iuliu Zanne, VI, 354; DLR; II/ I);
- *întăciunat*: derivat parasintetic de la substantivul *tăciune* cu prefixul *în-* și suf. adjectival *-at* (Iuliu Zanne, VI, 354);
- *mulatru* (arg., N.Bobârniche, 1996:131);
- *oacheș* (arg., N.Bobârniche, 1996:131);
- *panteră neagră* (Volceanov, 1998);
- *tuciuriu*: (arg.), derivat de la *tuci* „ceaun" cu suf. adjectival *–uriu* (vezi sopra *bronzat*).

Se pot adăuga și câteva metafore zoomorfe cu aceleași sugestii cromatice și cu puternice conotații depreciative:

- *cioară, cioroi* (derivat cu suf. augmentaiv *–oi*), *cioroaică* „rromea", *cioran* (derivat cu suf. augmentativ *–an*), *cioruș, cioropină* (DLR II/ I: poreclă pentru rromi și „mârțoagă", contaminat din *cioară* și *arăpină* „om smead, negru la față"; var. *ciorochină, cioropchină* ș.a.), *cioropișniță, cioroman, cioroiman, ciorogac, ciorânglav, ciorânglan, ciurilă* (poreclă): apelative ironice ale rromilor ce pornesc de la rădăcina rromă *čor-* „hoț", confundată ulterior prin etimologie populară cu *cioară* „pasăre de culoare neagră", cuvânt onomatopeic (DLR II/ I, I.A.Candrea, 1895/ 2001:195). Al. Graur (1934:138) consideră că etimonul de la care trebuie pornit ar fi cuvântul rrom *čoro* „nefericit, sărac", folosit frecvent de etnicii rromi cerșetori, în care românii s-ar fi amuzat să recunoască cuvântul românesc *cioară*.

Prin derivare metaforică sunt generate ulterior numeroase apelative (în genere nume de păsări cu penajul închis la culoare) ce ironizează deopotrivă culoarea închisă a pielii și „limbuția" etnicilor rromi:

- *baboi*: „copil de țigan";
- *ciricliu*: poreclă a rromilor (var. *piricliu*), de la rrom. *čirikli*, fem. *čiriklo* „pasăre" (Al. Graur, 1934:139);
- *ciorobară*, „coțofană, țarcă", poreclă dată rromilor, cuvânt de origine onomatopeică (DLR I/ II);
- *codobatură, ciocănitoare, cârâitoare* (I.A.Candrea, 1895/ 2001:195);

Scanned with OKEN Scanner

- *corbert,* format de la *corb* (I.A.Candrea, 1895/ 2001:195);
- *coţofană*, „pasăre cu penaj negru şi alb" (*Pica pica*), (iron.) „femeie rea"; „nume de batjocură dat femeilor rrome" (et. nec., DLR I/ II; I.A.Candrea, 1895/ 2001:195);
- *garvan*: „cioară", „ rrom", provenit din bulg. *garvan* „cioară" (DLR II/ I);
- *graur* „(mai ales) copil de ţigan"; *grangur* (var. *grangor*); *grăurică; gânguraş, gângurel; gărgăun; gărgăoan* (I.A.Candrea, 1895/ 2001:195);
- *stancă, stăncuţă* (*Coloeus monedula*): C.Tagliavini (1982:155-156) crede că numele ironic al păsării ar proveni de la numele propriu *Stanca,* frecvent purtat de rromele, diminutiv de la *Ştefana*. Ulterior, numele comun al păsării va fi utilizat metaforic şi batjocoritor la adresa etnicilor rromi.
- *zburător* (DLR I/ II; Iuliu Zanne, VI, 354; N.Bobârniche, 1996: 26, 56, 104, 177, 208).

4. Imaginea rromilor în mentalul popular românesc: frazeologia şi paremiologia

Imaginile asociate ţiganului în mentalul popular românesc, aşa cum au fost ele fixate în frazeologie, sunt foarte variate şi puternic colorate negativ. Ţiganul este considerat *obraznic şi gălăgios* (*a se certa ca ţiganii*, Iuliu Zanne, VI, 396), *vulgar în limbaj* (*a vorbi ca la uşa cortului/ ca la şatră; a vorbi/ a înjura ţigăneşte*, DLR, XII/ I), *necinstit şi hoţ* (*Ţiganul până nu fură nu se ţine om; Bani au şi ţiganii, dar nu au cinste; Ţiganul fură şi jură*, Iuliu Zanne, VI, 372), *lăudăros* (*Tot ţiganul îşi laudă ciocanul*, Iuliu Zanne, VI, 364), *mincinos* (*a minţi ca ţiganul; Ţiganul cu minciuna mănâncă purceaua*, Iuliu Zanne, VI, 359), *necredincios* (*a-şi pierde credinţa ca ţiganul biserica*, Iuliu Zanne, VI, 382), *neîndemânatic şi lipsit de tenacitate* (*a se îneca ca ţiganul la mal; a face planu' ca ţiganu'* „în zadar", Iuliu Zanne, VI, 380, 389), *nestatornic, nomad* (*a se muta ca ţiganul cu cortul, a se muta cu şatra*, DLR, XII/ I), *leneş* (*a sta ca bulibaşa*, DLR, I/ I; *a sta ca o pomană ţigănească*, DLR, XII/ I; *a muri de foame ca ţiganul între pâini*, Iuliu Zanne, VI, 387), *ignorant* (*Ce ştie ţiganul ce e şofranul!*, Iuliu Zanne, VI, 371), *lipsit de simţul măsurii şi de decenţă* (*a se întinde ca o pomană ţigănească, a se ţigăni* „a se târgui exagerat de mult şi de zgomotos, a se certa mahalageşte", Iuliu Zanne, VI, 398), *lacom şi profitor* (*a se vârî ca ţiganul la turta mesei; a se îndeasa ca ţiganul la praznic; a se strânge ca ţiganii la pomană*, Iuliu Zanne, VI, 391-394). Din frazeologie transpar şi observaţii realiste asupra stării sociale deplorabile a comunităţii rrome, grevată de sărăcie şi stigmatizată de opinia publică: *Ţiganul cântă de foame; Traista săracului e traista ţiganului; a fi deprins cu nevoile ca ţiganul cu scânteia/ cu ciocanul; a arunca moartea în ţigani* „a da vina pe cel nevinovat" (Iuliu Zanne, VI, 363, 372, 381, 395). În general, revin adesea în zicale imaginile, uneori viu colorate, ale unui *comportamnt social dizarmonic*, rebel în raport cu normele sau uzanţele de convieţuire ale comunităţii majoritare: *a-şi da în petec ca ţiganul* „a-şi arăta adevărata faţă", *ţiganul tot ţigan şi-n ziua de Paşti* „firea rămâne neschimbată indiferent de circumstanţe", *a o păţi ca ţiganul cu frânghia* „a-şi pierde omenia", *de-a valma, ca ţiganii toamna* „(momentul când ţiganii se tocmeau la muncă) în neorânduială", *a trece ca ţiganul prin rai* „fără permisiune", *a o nimeri ca ţiganul miercurea la stână* „nepotrivit, fiindcă este zi de post"; *a se vârî ca ţiganul la masa boierului* „în mod inoportun" ş.a. (Iuliu Zanne, VI, 379, 369, 386, 387, 388, 390, 394). Dincolo de caleidoscopul variat al imaginilor,

Scanned with OKEN Scanner

desfăşurate uneori chiar şi în mici trame narative, e vizibilă o constantă atitudine de respingere a etnicului rrom, până la *şocanta anulare a dreptului său la statut social sau ontologic*: *Nici salcia nu-i ca pomul/ Nici ţiganul nu-i ca omul; Nici răchita pom de bute/ Nici ţiganul om de frunte; Nici tata Domn/ Dar nici ţiganul om; Cu ţiganul nu e pomană* „e condamnat să meargă în iad" (Iuliu Zanne, VI, 369, 368, 371). În trecut, această atitudine se hrănea dintr-un fond obscur de superstiţii potrivit cărora „ţiganul e rudă cu dracul, este spurcat şi merge în iad" (Iuliu Zanne, VI, 351-353).

5. Concluzii

Aruncând o privire recapitulativă asupra acestui material de limbă extrem de bogat, o concluzie se impune de la sine: stereotipul negativ al *ţiganului* ca individ uman „spurcat", necredincios şi perturbator al ordinii sociale a fost puternic întipărit în mentalul colectiv al românilor. În multe limbi europene moderne stereotipul se regăseşte cu o virulenţă comparabilă, deşi în zona est-europeană *ţiganul* nu apare atât ca o figură exotică, nomadă şi învăluită de mister, cât ca un marginal, un declasat indezirabil, un purtător al unui mesaj antisocial şi, eventual, malefic. Din pricina îndelungatei sale situaţii economice şi sociale defavorizate, care i-a grevat aproape iremediabil statutul în sânul comunităţii româneşti, etnicul rrom a sfârşit astfel prin a deveni polul absolut al alterităţii negative. E drept că mulţi termeni peiorativi, multe supranume dispreţuitoare sau porecle ale rromilor au ieşit din uz odată cu trecerea timpului, devenind numai documente de limbă ce conservă istoria unor realităţi socio-culturale şi a unor mentalităţi revolute. Totuşi, urmele acestor reprezentări stereotipice sunt departe de a se fi şters din mentalul colectiv al românilor, după cum bine se ştie. Rromii continuă să fie şi astăzi receptaţi prin filtrul discriminatoriu al prejudecăţii etnice şi sociale, după cum confirmă destule automatisme încetăţenite în limba română vorbită. Transformat din principiu în „personaj negativ prototipic" – ca în povestea cu circulaţie largă despre omul prost, zgârcit sau şmecher care încearcă să-şi dezveţe calul să mai mănânce, poveste care se regăseşte la noi sub titlul de *Calul ţiganului* (cf. comentariile la acest text ale lui Bruno Mazzoni, 2000) – „Ţiganul imaginar" împărtăşeşte aceeaşi soartă cu cea a „Evreului imaginar", despre care vorbea Andrei Oişteanu: aceea de construct imagistic care îşi obliterează în mare măsură legătura cu referentul real.

BIBLIOGRAFIE

*** *DICŢIONARUL LIMBII ROMÂNE* (DLR), 1913– 2003, Editura Academiei.

*** *DILEMA*, 1999, nr. 314, „Ei, ţiganii".

*** *DILEMA*, 2002, febr., nr. 467, „Străinul".

*** *SECOLUL XXI*, 2002, nr. 1-7, „Alteritate".

ACHIM, Viorel, 1998, *Ţiganii în istoria României*, Bucureşti, Editura enciclopedică.

ARVINTE, Vasile, 1983, *Român, românesc, România. Studiu filologic*, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică.

BALIVA, Emanuela & GENNARO, Daniela, 1995, *Lexique et discrimination raciale: les termes d'alterité*, în *Études de linguistique appliquée*, nr. 97, p. 84-89.

Scanned with OKEN Scanner

BOBÂRNICHE - CROITORU, Nina, 1996, *Dicţionar de argou al limbii române*, Slobozia, Editura Arnina.
BOIA, Lucian, 1997, *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, cap. V. *Românii şi ceilalţi*, Bucureşti, Humanitas, p. 177-223.
CANDREA, Ion Aureliu, 2001, *Poreclele la români* (1895), în vol. *Iarba fiarelor. Studii de folclor*, Bucureşti, p.151-208.
CARDONA, Giorgio Raimondo, 1982, *Nomi propri e nomi di popoli: una prospettiva etnolinguistica*, Centro Internazionale di Semiotica e di Linguistica, Documenti di lavoro e prepubblicazioni, Urbino, 119, serie C.
CESERANI, Remo, 1998, *Lo straniero*, Roma-Bari, Editori Laterza.
DRIMBA, Vladimir, 1992 a, *Împrumuturi româneşti din limba ţigănească* (I), în SCL, an XLIII, nr. 2, p. 173-190; (II), SCL, an XLIII, nr. 3, p. 253-277.
DUMISTRĂCEL, Stelian, 1980, *Lexic românesc. Cuvinte. Metafore. Expresii.* Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică.
DUMISTRĂCEL, Stelian, 1997, *Expresii româneşti. Dicţionar*, Iaşi, Institutul European.
FALOPPA, Federico, 2000, *Lessico e alterità. La formulazione del „diverso"*, Edizioni dell'Orso.
GRAUR, Alexandru, 1934, *Les mots tsiganes en roumain*, în *Bulletin linguistique*, coord. Al. Rosetti, II, p.108-200.
GHEORGHE, Nicolae, 1996, *Ce înseamnă că eşti ţigan?* în *România versus România*, coordonator Gabriel Andreescu, Clavis.
KOGĂLNICEANU, Mihail, 1837, *Esquisse sur l'histoire, les moeurs et la langue des Cigains connus en France sous le nom de Bohémiens*, Berlin.
MAZILU, Dan Horia, 1999, *Noi despre „ceilalţi"*, Iaşi, Editura Polirom.
MAZZONI, Bruno, 2000, *Leopolis – Neapolis: 2 la 1*, în *Dilema*, nr. 404, 10-16 noiembrie.
MIKLOSICH, Fr., 1876, *Über die Mundarten*, VI, Wien, „Über den Ursprung des Wortes «Zigeuner»".
OIŞTEANU, Andrei, 1998, *The „Imaginary Jew" in Traditional Romanian Culture. (Seemingly) Positive Stereotypes*, în *New International Journal of Romanian Studies*, nr.1-2, p. 172-200.
OIŞTEANU, Andrei, 2001, *Imaginea evreului în cultura română. Studiu de imagologie în context est-central european*, Bucureşti, Editura Humanitas.
OIŞTEANU, Andrei, 2002, *The Demonizing of the Jew. A comparative Study of Ethnic Imagology*, Studia Hebraica, II, Ed. Universităţii Bucureşti, p. 135- 155.
PONS, Emanuelle, 1999, *Ţiganii din România, o minoritate în tranziţie*, Compania AltFel.
ŞĂINEANU, Lazăr, 1887, *Încercare asupra semasiologiei limbei române*, Bucureşti, Tipografia Academiei Române.
TAGLIAVINI, Carlo, 1982, *Scritti minori*, Bologna, Patron Editore, cap. „Divagazioni semantiche rumene"(1928) şi „Divagazioni semantiche rumene e balcaniche"(1932).
VOLCEANOV, Anca, VOLCEANOV, George, 1998, *Dicţionar de argou şi expresii familiare ale limbii române*, Bucureşti, Livpress.
ZANNE, Iuliu, 1895-1912, *Proverbele românilor*, I-X, Bucureşti, Editura Librăriei Socec.

LANGUAGE AND ETHNIC PREJUDICE: DENOMINATIONS FOR ROMA IN ROMANIAN

Abstract

The paper presents a comprehensive inventory of ethnic denominations for Roma, throwing into relief the roots of racial discrimination against a social and historic background.

Scanned with OKEN Scanner

PARADIGMELE SUPERANSAMBLULUI LEXICO-GRAMATICAL AL ETNONIMIEI ÎN LIMBA ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ. ASPECTE FUNDAMENTALE

CONSTANTIN DOMINTE
Facultatea de Litere
Universitatea din Bucureşti

1. Preliminarii

Prin *etnonimie* înţeleg, mai întâi, din punct de vedere teoretic, în sens foarte larg, un domeniu sau un sector al lexicului, cuprinzând totalitatea *etnonimelor* (adică etnonimia în sens restrâns), dar şi a lexemelor exprimând noţiuni strâns înrudite cu cele dintâi, din sfera culturii, unde etnonimelor li se alătură *glotonimele*, şi din sfera civilizaţiei, unde se încadrează *politonimele*.

În al doilea rând, din punct de vedere practic, prin *etnonimie* în sens larg înţeleg un inventar de unităţi lexicale, variate formal, structural, dar înrudite din punct de vedere semantic, inventar, aşadar, unitar din punct de vedere funcţional. Un asemenea inventar cuprinde:

- **etnonime individuale**, ex. *român* (1) „individ aparţinând poporului român”,
- **etnonime colective**, ex. *rumânie* (1), *românime* şi *românitate* (1) „totalitatea indivizilor aparţinând poporului român”,
- **nume abstracte derivate din etnonime**, ex. *românitate* (2) „ansamblu de însuşiri şi atribute, în special de ordin cultural, ale românilor în sensul (1)” sau **românism** „sentiment naţional românilor”,
- **politonime**, ex *român* (2) „cetăţean al României”,
- **etnonime calitative** sau **atribute etnonimice** ori **politonimice** şi **glotonime atributive**, ex. *rumânie* (arhaic) şi sinonimul *românitate* (modern), respectiv *românesc, -ească, -eşti* sau *român, -ă, -i, -e* „aparţinând românilor, în sensurile (1) şi (2)”,
- **procesul de achiziţionare a uneia sau mai multor însuşiri etnice ori glotice**, ex. *a (se) rumâni* (arhaic) şi *a (se) româniza* (neologic) „a adopta sau a face să se adopte particularităţi proprii românilor/ limbii române” şi derivatele substantivale de la aceste verbe – *rumânire*, respectiv *românizare*,
- **atributul obţinut prin acel proces**, ex. *rumânit* (arhaic), respectiv *românizat* (neologic),
- **etnonime şi glotonime circumstanţe sau circumstanţiale glotonimice**, ex. *(pre)rumânie* (arhaic), *(pe/ în) româneşte* (1) „în felul românilor” sau (2) „în limba română”, *în ([pe] limba) română* – locuţiuni sinonime cu adverbul în sensul (2).

Din punctul de vedere al claselor lexico-gramaticale avem, prin urmare, substantive concrete şi abstracte, adjective cu trei şi cu patru forme, verbe factitive şi eventive, adverbe şi locuţiuni adverbiale.

Scanned with OKEN Scanner

În cele ce urmează, nu ne vom reduce atenţia la un singur câmp lexico-semantic, circumscris printr-o parte de vorbire (Bidu-Vrânceanu 1985), ci la un domeniu puţin mai larg decât acela al unui câmp propriu-zis, subordonând unităţi din diferite clase lexico-gramaticale, domeniu pe care vom conveni să-l numim superansamblu lexico-gramatical, pentru că grupează la un loc cuvinte nu numai delimitabile semantic, ci şi caracterizabile gramatical, ceea ce face să se acorde o atenţie mai mare funcţionalităţii unităţilor respective şi claselor în care se încadrează (v. şi Dominte 2004).

Un superansamblu lexico-gramatical, întrunind, prin urmare, nu numai caracteristici de ordin semantic, ci şi de ordin gramatical, se situează între: a) ansamblul maximal, care este lexicul unei limbi, în totalitatea lui, şi b) variate subansambluri, circumscrise în primul rând semantic în mod unitar şi conţinând unităţi aparţinând uneia şi aceleiaşi clase lexico-gramaticale, prin urmare unitare şi din punct de vedere gramatical (v., în privinţa celor din urmă, din nou, Bidu-Vrânceanu 1985). Cât priveşte ceea ce consider aici a fi superansamblul lexico-gramatical al etnonimiei, acesta subordonează cel puţin două câmpuri semantice distincte: 1) *pe cel al etnonimelor împreună cu politonimele*, în foarte strânse relaţii semantice şi formale unele cu celelalte, ambele aparţinând substantivului, dar având şi „manifestări" adjectivale sau adverbiale, şi 2) pe cel al *glotonimelor*, legate semantic de primele două categorii, dar având caracteristici gramaticale proprii, fiind vorba – în cazul ultimelor – de substantive, dar şi de adjective, şi unele şi celelalte de genul feminin (cu referire la limbi, ca atare) sau de genul neutru (cu referire la idiomuri cu statut neprecizat mai îndeaproape ca şi la dialecte şi la graiuri), şi – în cele din urmă – fiind vorba de adverbe şi de locuţiuni adverbiale (v. Dominte 2004).

A reieşit deja suficient de limpede, sper, că prin *etnonim* se înţelege „nume de etnie" (prin *etnie* fiind de înţeles „trib; neam; seminţie; popor", nu însă şi „naţiune"), iar prin *etnonimic* – „relativ la etnonimie, în general sau la un etnonim, în particular", prin *politonim* se înţelege „nume de cetăţenie", eventual „de naţionalitate" (în spirit mai ales occidental-european), dar şi „nume de locuitor al unei provincii istorice dintr-un stat" (v. Dominte 2004) – fiind vorba în cazul din urmă, de politonime „istorice" sau „istorico-geografice" – iar prin *politonimic* – „referitor la politonimie, respectiv la un politonim", în sfârşit prin *glotonim* se înţelege „nume de idiom (limbă, dialect, grai)", iar prin *glotonimic* – „privitor la glotonimie, respectiv la un glotonim".

Observaţie: Folosesc termenul *glotonim* într-un sens relativ larg, din moment ce înglobez aici adverbe şi locuţiuni adverbiale, pe lângă adjective şi substantive, deşi cele dintâi nu sunt nume propriu-zise.

În principiu, din punct de vedere derivativ, *etnonimele sunt **baze pentru** **horonime*** (*nume de ţări* sau *state*), ex. **român** (1) > **România**, **bulgar** (1) > **Bulgaria**, iar *politonimele sunt* dimpotrivă – ***derivate din horonime***, ex. **italian** (1) „cetăţean al Italiei" < **Italia**, **albanez** (1) „cetăţean al Albaniei" < **Albania** (cf. Lötzsch 2001), cu observaţia că, în general, etnonimele pot funcţiona în subsidiar ca politonime (v. mai sus **român (2)**), după cum şi politonimele pot funcţiona în subsidiar ca etnonime, ex.

Scanned with OKEN Scanner

albanez (2) „individ de naționalitate albaneză" (v. Dominte 2004). Se înțelege că într-un caz de felul **român** (2), politonim, este îndeajuns de greu de decis cu toată certitudinea dacă avem a face cu un sens secund al lui **român** (1), etnonim, sau – dimpotrivă – cu un derivat regresiv din horonim (numele țării), ceea ce revine la a spune că este îndeajuns de dificil de distins între o posibilă polisemie și o posibilă omonimie într-un asemenea caz.

Sunt limbi în care etnonimul și politonimul corespunzător se deosebesc formal prin radicali diferiți, cf. rus. **русский** „(etnic) rus" vs **россиянин** „(cetățean) rus" (< **Россия** „Rusia"), sau sunt, de asemenea, diferite, dar înrudite formal, centrate pe același radical, cf. germ. **Deutsche** „(etnic) german" vs **Deutschländer** „(cetățean) german" (< **Deutschland** „Germania") (Lötzsch 2001), dar nu este acesta – în general – cazul limbii române, unde este vorba de polisemie, eventual de omonimie între cele două serii de vocabule: rom. **român (1)** „(etnic) român" și **român (2)** „(cetățean) român" sau **albanez (1)** „(cetățean) albanez" și **albanez (2)** „(etnic) albanez" etc.

O tranșare posibilă a chestiunii puse cu două alineate mai sus ar putea fi următoarea: *român*[1] (1) „(etnic) român" și *român*[2] (2) „(cetățean) român", cu referire la românii nativi, să fie un lexem `polisemantic`, pe când *român*[1] „român nativ" și *român*[2] „cetățean alogen/ aloglot al României", cu referenți distincți, să fie două lexeme `omonime`, al doilea implicând în mod clar „extragerea" (derivarea regresivă) din numele țării. Și tot așa mai departe, în celelalte cazuri similare: rom. *englez, francez, german, rus* etc. Așadar, pentru a opera în mod explicit astfel de distincții suntem datori să introducem maniera lexicografică de a vedea lucrurile.

Distincții semantice de acest fel, implicând horonimele (numele de țări) în relații derivative atât cu etnonimele, cât și cu politonimele sunt destul de rare ori posibil de pus în evidență cu material românesc, ex. *finez* rar actualmente (etnonim) > *Finlanda* (horonim) > *finlandez* (politonim), *polon* (etnonim) > *Polonia* (horonim) > *polonez* (politonim), *lituan* (etnonim) > *Lituania* (horonim) > *lituanian* (politonim) (v. Dominte 2004), cu observația că, în vorbirea românească actuală, distincțiile semnalate nu sunt riguros observate. Excepție fac perechile de lexeme din radicali diferiți, ex. *persan* (întotdeauna etnonim) – *iranian* (întotdeauna politonim), *egiptean*[2] (politonim) și *arab* (etnonim), *cambodgian* (politonim) și *khmer* (etnonim) și altele ca acestea.

Sunt însă unele politonime care nu au niciodată valoare etnonimică, ex. *belgian* „cetățean al Belgiei" (acoperind semantic etnonimele *valon* „belgian de limba franceză" și *flamand* „belgian de limba neerlandeză"), *austriac, moldovean* (2) „cetățean al Republicii Moldova", în raport semantic opozitiv cu *moldovean* (1) „român trăitor pe teritoriul fostului principat al Moldovei/ în provincia istorică Moldova", *muntenegrean, congolez*. Unei asemenea serii îi aparțin și politonimele, depășite actualmente, *cehoslovac, iugoslav, sovietic, otoman, austro-ungar, indochinez,* medievalul *bizantin* și anticul *roman*.

Problematica complexă a etnonimiei nemaifiind tratată până acum în literatura română de specialitate, din complexitatea și multitudinea de aspecte implicate l-am ales pentru prezentare în această comunicare numai pe acela privind

Scanned with OKEN Scanner

modurile de organizare în superansamblul lexico-gramatical corespunzător a pricipalelor unităţi de acest fel, şi anume, *etnonimele* (substantivale, adjectivale şi adverbiale), *politonimele* (substantivale şi adjectivale) şi *glotonimele* (adjectivale, adverbiale şi locuţionale). Va fi vorba în continuare, prin urmare, despre paradigmele lexico-gramaticale ale etnonimiei (în sens larg) din limba română actuală, din care am exclus, deocamdată, unităţile lexicale cu sens colectiv sau abstract (ex. *românime, românitate, românism*) ori cu sens procesual (a *româniza* şi derivate), pe care le-am menţionat mai sus, ca şi diminutivele (ex. *românaş, româncuţă*), la care nu m-am referit până în momentul acesta, pentru că nu toate etnonimele înregistrează derivate de acest fel. Ceea ce înseamnă că am redus inventarul selectat la câteva unităţi comparabile. Am exclus, se înţelege, şi arhaismele (ex. *valah* pentru „român", care este totodată un xenism la origine, fiind vorba de etnonimul medieval extern al românilor, *leah* „polon", *moscal*, var. *muscal* „rus", *boşneag* „bosniac, *arvanit* „albanez" etc.), ca şi neologismele timpurii, între timp învechite (ex. *serb* „sârb", *abisinian* „etiopian" etc.), dar nu şi unităţile lexicale, populare sau uşor învechite actualmente, care încă fac concurenţă unităţilor lexicale neologice corespunzătoare (ex. *neamţ* în raport cu *german, ungur* în raport cu *maghiar*) sau le completează în anumite privinţe producând cupluri de sinonime parţiale (ex. *persan* totodată etnonim, în raport cu *iranian*, politonim; *siamez*, învechit – *thailandez*, modern), nici pe cele moderne cu referente antice sau medievale, care sunt, de fapt, neologisme în limba română (ex. *belg*, etnonim celtic antic, în raport cu *belgian*, politonim modern, *angli* în raport cu *englezi*, *dani* în raport cu *danezi*, *franci* în raport cu *francezi*, *helveţi* în raport cu *elveţieni*, *scoţi* faţă de *scoţieni*, *eleni* faţă de *greci*, *italici* faţă de *italieni* etc.).

Criteriile de identificare, respectiv de distingere a acelor paradigme au fost următoarele:

-1° structura etnonimului/ politonimului individual masculin (structură primară, recte nederivată, sau – dimpotrivă – derivată) şi raportul formal dintre etnonimul individual de gen masculin şi cel de gen feminin (implicând moţiunea şi sufixele moţionale concrete);

-2° etnonimul adjectival şi numărul lui de forme gramaticale: trei şi patru forme, pe lângă unele etnonime/ politonime, respectiv numai patru forme – pe lânga altele;

-3° raportul formal dintre etnonimul/ politonimul adjectival şi cel substantival, uneori acestea având în raport de *omonimie* numai formele de gen masculin, în alte cazuri însă – şi pe acelea de gen feminin;

-4° etnonimul şi glotonimul adverbial (atunci când există) în raport cu glotonimul locuţional (uneori fiind reprezentat numai acesta din urmă).

Prin aplicarea acestor criterii am distins, în ansamblu, nouă mari clase paradigmatice, dintre care primele cinci cuprind câte cinci membri (substantiv, două serii de adjective, adverb şi locuţiune), următoarele trei – câte trei membri (substantiv, adjectiv cu patru forme, locuţiune adverbială), iar ultima, a noua, cu doi membri: un etnonim polisemantic (substantiv şi adjectiv) şi locuţiunea adverbială glotonimică.

Scanned with OKEN Scanner

2. Descrierea claselor

În cele ce urmează se reiau şi se dezvoltă, uneori retuşând, ideile şi clasificarea din Dominte 2004: 23-28.

Clasa I cuprinde:

1) un etnonim şi un politonim individual primar, nederivat, de gen masculin (ex. *român,* pl. -i), în opoziţie cu etnonimul individual de gen feminin, care este derivat cu sufixul moţional *-c(ă)* (ex. *român/c/ă,* pl. *-c/e*);

două serii de adjective:

2) una „tradiţională", cu trei forme, construite cu sufixul, probabil din substrat (Graur 1927), *-esc* (ex. *românesc, -ească, -eşti),*
3) alta, „modernă", cu patru forme, nederivate (ex. *român, -ă, -i, -e*), care se caracterizează prin omonimia dintre substantivul şi adjectivul masculin nederivat (*român*, -i: „Românul nu piere", proverb, faţă de *român, -i*, „poporul român"), dar nu şi dintre substantivul şi adjectivul feminin nederivat (*româncă, -ce* faţă de *română, -e*);
4) adverbul etno- şi glotonimic derivat cu sufix (ex. *româneşte*),
5) căruia, din perspectivă exclusiv glotonimică, îi corespund o expresie „analitică" (ex. *în limba română* – cu adjectiv glotonimic) şi alta oarecum mai puţin „analitică" (ex. *în română* – cu substantiv glotonimic).

Clasei I îi aparţin şi unităţile lexicale *aromân, armean, secui.* O menţiune aparte se cuvine făcută cu privire la *rutean* „ucrainean din Galiţia austriacă", sens învechit, dar lexem întâlnit şi actualmente în scrieri istorice, şi altă menţiune – cu privire la *ţigan*, care se încadrează aici, cu observaţia însă că nu dispune şi de un adjectiv cu patru forme gramaticale *(adj. *ţigan, *-ă, *-i, *-e*), dacă facem abstracţie de sinonimul modern şi tehnic *rrom, -ă, -i, -e* şi de etnonimul individual feminin corespunzător *ţigan/c/ă*, ultimul dispunând de forma de plural *ţigăn/c/i* (varianta *ţigance*; cf. *rômânce, armence* etc., actualmente depăşită).

Cât despre lexemul *ţigană*, regionalism sud-transilvănean, crişean şi nord-bănăţean (cf. ALRM II: h. 718: 13 puncte în Crişana, nordul Banatului şi sud-vestul Transilvaniei), acesta nu este adjectiv, ci un substantiv.

Caracterul „superlativ" al acestei unităţi e demonstrat şi de locuţiunea adverbială glotonimică „modernă" *în (limba) rromani*, concurentă a locuţiunilor „tradiţionale" *în ţigăneşte, în limba ţigănească.*

O paradigma „supletivă" prezintă şi etnonimul *evre/u*, dintr-o subclasă a acestei clase (aceea cu desinenţa *-u* în loc de zero la masculin singular, ca şi învechitul *chalde/u* sau termenul de ordin confesional *iude/u*, pereche cu adjectivul *iuda/ic*), cu adjectivul „modern" *ebra/ic, -ă, -i, -e,* cu adverbul glotonimic *evrei/eşt/e*, dar cu locuţiunile adverbiale glotonimice *în (limba) ebra/ic/ă* (politonimul lui corespunzător, *izrael/ian*, aparţine clasei a VI-a). Există şi adjectivul *evreu* (cf. *statul evreu*), ceea ce presupune o formă de gen feminin *evree*. Glotonimul substantival, în cazul din urmă, se întâlneşte sub două forme *(neo)ebraică* – glotonim extern, respectiv *ivrit* – glotonim intern, dar folosit şi în limba română ca termen savant, în scrieri de lingvistică spre pildă. Amănuntele din urmă vin din perspectivă teritorială, statală, israeliană. Căci din

Scanned with OKEN Scanner

perspectiva nonteritorială a diasporei evreieşti, se poate vorbi de o oarecare varietate glotonimică, în interiorul căreia se disting *idiş* (pentru Europa Centrală si alte regiuni continentale) şi *iudeo-spaniola* sau *ladina* (pentru Turcia şi Peninsula Balcanică, evreii sefardiţi, expulzaţi din Spania, refugiindu-se aici).

De adăugat lexemele savante *dacoromân, macedoromân, istroromân, meglenoromân.*

Clasa a II-a cuprinde:

1) un politonim şi etnonim individual derivat de gen masculin cu sufixul *-(i)an* (ex. *itali/an, pl. -en/i*), în opoziţie cu etnonimul individual feminin, care adaugă structurii de gen masculin sufixul *-c(ă)* (ex. *itali/an/c/ă, pl. –en/c/e*);

două serii de adjective:

2) cea „tradiţională", cu trei forme derivate în *-esc* (ex. *itali/en/esc, -en/eas/c/ă, -en/eşt/i*),
3) şi cea „modernă", cu patru forme (ex. *itali/an, -an/ă, -en/i, -en/e*), caracterizate prin omonimia dintre substantivul şi adjectivul masculin nederivat (*itali/an, -eni* vs *itali/an, -en/i*: „poporul italian") şi eteronimia dintre substantivul şi adjectivul feminin nederivat (*itali/an/c/ă, -en/c/e* faţă de *itali/an/ă, -en/e*: „limba italiană"), la care se adaugă:
4) adverbul etno- şi glotonimic cu sufix (ex. *itali/en/eşt/e*),
5) căruia, din punct de vedere exclusiv glotonimic, i se opun expresiile explicită (ex. *în limba italiană*) sau concisă (ex. *în italiană*).

Acestei clase îi aparţin unităţile politonimice româneşti istorico-geografice: *ardelean*, cu sinonimul modern *transilvănean* şi cel învechit *ungurean*, apoi *muntean, moldovean* etc., urmând să se distingă – după cum am mai atras atenţia – între cele două sensuri principale ale lexemului polisemantic *moldovean* (1. „locuitor al provinciei istorice a fostului principat românesc al Moldovei" şi 2. „locuitor al actualei Republici Moldova"). Fiind vorba de nume ale locuitorilor unor provincii istorice, glotonimele corepunzătoare se referă, desigur, nu la limbi, ci la dialecte sau graiuri (ex. *bănăţeneşte*, respectiv *în grai bănăţean*).

Clasa a III-a înregistrează:

1) un etnonim individual primar (nederivat) (în subsidiar – politonim) de gen masculin (ex. *grec*, pl. *-i*), căreia i se opune un etnonim individual de gen feminin derivat cu sufixul moţional complex *-oaic(ă)* (ex. *grec/oaic/ă*, pl. *-oaic/e*);

două serii de adjective:

2) seria „tradiţională", cu trei forme în *-esc* (ex. *grec/esc, -easc/ă, -eşt/i*),
3) şi seria „modernă", cu patru forme nederivate (ex.: *grec, greac/ă, grec/i, grec/e*), prezentând omonimia adjectivului masculin cu substantivul masculin corespunzător (ex. *(un) grec* vs *(cel) grec*), dar eteronimia adjectivului feminin cu substantivul feminin corespunzător (ex. *grec/oaic/ă*, subst., şi *greac/ă*, adj.);

la care se adaugă:

4) adverbul etno- şi glotonimic în *-eşt/e* (ex. *grec/eşt/e*),
5) ca şi locuţiunile parţial sinonime cu adverbul (ex. *în limba greacă*, respectiv *în greacă*).

Scanned with OKEN Scanner

Acestei clase îi aparţin şi alte unităţi lexicale referitoare la `realia` cunoscute relativ de timpuriu de către români, de aceea prezente în limba română populară: *arab* (arhaic *arap*, variantă populară *harap*, care însemna şi „negru"), *bulgar, ceh, neamţ* (literar: german, aparţinând altei clase), *rus, sas, sârb, şvab, tătar, turc şi ungur* (literar: *maghiar*, aparţinând altei clase).

`Clasa` a IV-a se caracterizează:

1) printr-un politonim individual masculin derivat cu sufixul *-ez*, analizabil (în subsidiar – etnonim) (*chin/ez/i*) sau semianalizabil (ex. *englez*), căruia i se opune etnonimul individual feminin derivat cu sufixul moţional complex *-oaică* (ex. *chin/ez/oaic/ă, englez/oaic/ă* pl. în *-ez/oaic/e*);

prin cele două serii de adjective:

2) cea „tradiţională", cu adjective de trei forme, derivate cu sufixul *-esc* (ex. *chin/ez/esc, chin/ez/easc/ă, chin/ez/eşt/i; englez/esc, englez/easc/ă, englez/eşt/i*),
3) şi cea „modernă", cu adjective de patru forme, etalând omonimia dintre substantivul masculin şi adjectivul etnonimice (ex. (un) *englez* vs (cel) *englez*), dar eteronimia dintre formele feminine corespunzătoare (ex. *englez/oaic/ă* – subst., dar *englez/ă* – adj.);

la acestea adăugându-se:

4) adverbul etno- şi glotonimic în *-eşt/e* (ex. *chin/ez/eşt/e, englez/eşt/e*),
5) în sinonimie, cel puţin parţială (glotonimică), cu locuţiunile corespunzătoare (ex. *în (limba) chin/ez/ă, în (limba) englez/ă*).

Este o clasă foarte săracă în unităţi lexicale. În afara celor două cu care am exemplificat, aici se mai încadrează lexemul semianalizabil *francez*, cu observaţia că paradigma lui se caracterizează printr-o neregularitate: deşi sinonimul lui, *franţuz*, este învechit şi, oricum, în măsura în care mai poate fi întâlnit actualmente, în general depreciativ, acesta serveşte totuşi ca bază pentru derivarea etnonimului individual feminin (*franţuz/oaic/ă*, şi nu *francez/oaic/ă*, întâlnit numai regional, cf. MALR II, H. 714, punctul 028, la sud-vest de Bucureşti), a adjectivelor „tradiţionale", cu trei forme (*franţuz/esc, franţuz/easc/ă, franţuz/eşt/i*, şi nu **francez/esc* etc.), ca şi pentru derivarea adverbului etno- şi glotonimic (*franţuz/eşt/e*, nicidecum **francez/eşt/e*).

Să mai notăm amănuntul că lexemul *chinez* – în sens larg – este politonim (chin. *chonghuaren* „cetăţean al Chinei"), dar etnonim în sens restrâns (este vorba de etnonimul extern al populaţiei al cărei etnonim intern este chin. *han*).

`Clasa` a V-a cuprinde, de asemenea, foarte puţine unităţi etnonimice; ele dispun de:

1) etnonimul individual masculin nederivat (ex. *latin* – neanalizabil în română, dar analizabil în latină: lat. *lat/in/us* < lat. *Latium*; politonimul corespunzător: lat. *romanus*, rom. *roman*), cu etnonimul individual feminin derivat prin sufixul moţional, coincident cu desinenţa *-ă* (ex. *latin/ă* – ceea ce le deosebeşte de etnonimele din clasa I, apropiindu-le de unităţile din clasa a VI-a) (este vorba de sincretismul funcţional al morfemului dependent (legat): *-ă*, desinenţa, şi *-ă*, sufix moţional);

cu cele două serii de adjective:

Scanned with OKEN Scanner

2) cele „tradiţionale", de trei forme, în sufixul *-esc* (ex. *latin/esc, latin/easc/ă, latin/eşt/i*),
3) şi cele „moderne", de patru forme, nederivate (ex. *latin, latin/ă, latin/i, latin/e*), prezentând simultan omonimia substantivelor masculin şi feminin cu, respectiv, adjectivele masculin şi feminin ((un) *latin* – subst., faţă de (cel) *latin* – adj., (o) *latină* – subst., faţă de (cea) *latină* – adj. etc. (caracteristicile 2) şi 3) le apropie de clasele I – a IV-a);

celor de mai sus li se adaugă:

4) adverbul etno-glotonimic *latin/eşt/e* (trăsătură ce le apropie de clasele I - a IV-a)
5) şi locuţiunile corespunzătoare: *în (limba) latină* (caracteristicile 3) şi 5) le apropie, de asemenea, atât de unităţile din clasele I – a IV-a, cât şi din clasele a VI-a – a VIII-a).

Mai figurează aici *elin* (dar nu şi *elen*, care aparţine clasei a VI-a) şi *spaniol*, sub rezerva faptului că ultimul dispune îndeosebi în vorbirea populară de adjectiv în *-esc* şi de adverbul glotonimic, în *-eşt/e* (limba literară preferă adjectivul „modern", nederivat, cu patru forme: *spaniol, -ă, -i, -e,* şi locuţiunile glotonimice *în (limba) spaniolă*).

Clasa a VI-a concentrează unităţi lexicale reprezentate prin:

1) un etnonim individual masculin primar, nederivat (ex. *breton*) (politonim geografic – în subsidiar „locuitor al Peninsulei Bretagne, din Franţa"), căruia i se opune etnonimul individual feminin derivat cu sufixul moţional-desinenţă *-ă* (ex. *breton/ă*);
2) numai o serie de adjective, şi anume cea „modernă", de patru forme, nederivate (ex. *breton, breton/ă, breton/i, breton/e*), ceea ce implică omonimia, două câte două, în funcţie de gen, dar indiferent de număr, a substantivelor şi adjectivelor etnonimice (ex. (un) *breton* şi (cel) *breton*, (o) *breton/ă* şi (*cea*) *breton/ă* etc.);
3) numai locuţiunile adverbiale glotonimice (ex. *în (limba) breton/ă*), nu şi un adverb corespunzător.

Este o clasă relativ bogată; mai figurează aici: *eston, leton, lituan, bielorus, frizon, german* (vezi mai sus sinonimul popular *neamţ*), *maghiar* (vezi mai sus sinonimul popular *ungur* şi varianta literară *ungar*; neologismul *maghiar* datează în limba română încă din secolul al XIX-lea, de când găsim, de exemplu, la Vasile Alecsandri, o poezie intitulată „Maghiara"). Tot aici se încadrează şi politonimele *britan/ic, cipri/ot, yemen/it, rom/an* (excepţii, derivate analizabile, la masculin singular), cărora însă le lipseşte din paradigmă cel de al treilea membru, referitor la limbă (ori prezintă supletivismul glotonimelor *engleză, greacă/ turcă*, respectiv *arabă* pentru primele trei), *nipon* (vezi mai jos sinonimul *japonez*). De asemenea, omonimele *avar*[1] „popor turcic medieval, migrator" şi *avar*[2] „popor caucazian contemporan".

Clasa a VII-a înglobează unităţi lexicale reprezentate prin:

1) un politonim individual de gen masculin derivat cu sufixul *-ean* (în subsidiar – politonim) (ex. *ucrain/ean*) sau *-(i)an* (ex. *norvegi/an*), opozabil unui etnonim individual de gen feminin derivat cu sufixul moţional *-c(ă)* (ex. *ucrain/ean/c/ă; norvegi/an/c/ă*);

Scanned with OKEN Scanner

2) numai o serie de adjective, cea „modernă", cu patru forme (ex. *ucrain/ean, ucrain/ean/ă, ucrain/en/i, ucrain/en/e; norvegi/an, norvegi/an/ă, norvegi/en/i, norvegi/en/e*), ceea ce implică numai omonimia substantivului masculin cu adjectivul de acelaşi gen (ex. (un) *ucrainean/* (cel) *ucrainean*; (un) *norvegi/an/* (cel) *norvegi/an*);
3) numai locuţiunile adverbiale glotonimice (ex. *în (limba) ucraineană; în (limba) norvegiană*), dar nu şi adverb glotonimic corespunzător.

Mai aparţin acestei clase etnonimele: *georgian* (cu rusismul sinonim: *gruzin;* etnonimul intern este *kartvel*), *lituanian, macedonean, scoţian, coreean, etiopian* (cu sinonimul învechit *abisinian*).

Indian şi *iranian* sunt politonime, glotonimele înrudite (în primul caz este vorba de o mulţime de glotonime corespunzătoare, ca *hindi, gujarati, marathi* şi altele, iar celălalt – de *neopersană*).

S-ar putea admite că aparţin aceleiaşi clase şi politonimele *algerian, marocan, tunisian, egiptean, palestinean, sirian, iordanian, irakian*, dar cu observaţia că din paradigma fiecaruia lipseşte al treilea membru, acela referitor la limbă, pentru că în toate cazurile acestea funcţionează glotonimul unic modern, locuţional, dar"supletiv", *în (limba) arabă*, şi chiar cel tradiţional, adverbial, *arăbeşte* (dar numai în vorbirea populară). În mod asemănător stau lucrurile în privinţa politonimelor *canadian, american* (glotonime: *franceza* şi *engleza*, respectiv *engleza*), *mexican, salvadorian, nicaraguan* etc., (glotonim comun: *spaniola*), *brazilian* (glotonim: *portugheza*), *gambian, kenyan, mozambican, nigerian, tanzanian* etc. De adăugat în seria acestora din urmă: *belgian* (glotonime: *flamandă; valonă*), *corsican* (glotonim: *italiană*). De observat omonimia *egiptean*[1] „locuitor de neam hamitic al Egiptului antic" vs *egiptean*[2] „cetăţean al Egiptului medieval şi modern, de naţionalitate arabă", ca şi omonimia *nigerian*[1] „locuitor al Nigerului" vs *nigerian*[2] „locuitor al Nigeriei" (glotonime pentru cel din urmă: *hausa, yoruba* etc.).

Aşadar, o clasă bogată, deşi, în cazurile din urmă, „defectivă" de cel de al treilea membru aparţinând familiilor lexicale respective sau prezentând o specie aparte de „supletivism" în această privinţă – cu glotonime aparţinând altor familii lexicale (*iranian – neopersană, columbian – spaniolă, brazilian – portugheză* etc.).

Unei subclase a acesteia îi aparţin etnonimele *fenician, frigian, sumerian, akkadian* (sinonim pentru învechitul *asirian*, din altă clasă), *chaldeean* (învechit, pentru *babilonian*, din altă clasă), pentru că femininele individuale corespunzătoare se formează cu *-ă* (*fenic/ian/ă, frig/ian/ă, akkad/ian/ă, chalde/ean/ă, sumer/ian/ă*) şi nu cu sufixul *-c/ă*, toţi ceilalţi membri ai paradigmei fiind obişnuiţi.

De asemenea, *american*, lexem cel puţin trisemantic: *american*[1] „amerindian; aborigen al Americilor", *american*[2] „locuitor (modern) al continentului american" şi *american*[3], politonim, „cetăţean al Statelor Unite ale Americii" (fără adjectiv cu trei forme, decât – cel mult – în vorbirea populară, dar cu adverbul etnonimic *americăneşte*, folosit ca titlu, de exemplu, de către Ion Petrovici într-o savuroasă schiţă; adverbul ar putea fi interpretat şi ca glotonimic dacă acceptăm relaţia lui semantică cu sintagma glotonimică *engleză americană*; în fine, acceptarea acestor detalii ar duce la posibilitatea plasării lexemului în clasa a II-a); apoi, *portorican*[1], politonim, referitor la „locuitorii insulei Puerto Rico" în raport cu locuitorii

Scanned with OKEN Scanner

altor state latino-americane, dar *portorican*[2], etnonim, referitor la „locuitori ai SUA, originari din insula", şi opozabili *anglo-americanilor*, *franco-americanilor* din Lousiana, *afro-americanilor*, *sino-americanilor*.

Clasa a VIII-a cuprinde unităţi lexicale reprezentate:

1) printr-un politonim individual de gen masculin derivat cu sufixul *-ez* (în subsidiar – etnonim) (ex. *alban/ez*), căruia i se opune un politonim individual de gen feminin derivat cu sufixul moţional-desinenţă *-ă* (ex. *alban/ez/ă*);
2) printr-o unică serie de adjective, cele „moderne", de câte patru forme, nederivate cu sufix adjectival, dar păstrând sufixul din structura substantivului, cu care intră astfel în raport de omonimie totală, perfectă (ex. (un) *alban/ez/* (cel) *alban/ez*; (o) *alban/ez/ă/* (cea) *alban/ez/ă*; la fel – la numărul plural);
3) numai prin locuţiunea adverbială glotonimică, atât cu structură analitică, cât şi cu structură mai concentrată (ex. *în (limba) alban/ez/ă)*.

Se încadrează aici etnonimele şi politonimele: *danez, islandez, suedez, fin(land)ez* etc. Aici sunt de încadrat şi politonimele *filipinez* şi *taiwanez,* lipsite de glotonimele corespunzătoare aparţinând aceleiaşi familii, dar cu glotonime „supletive" (variate, relativ la *filipinez*; *chineză*, relativ la *taiwanez*). O subclasă a acesteia cuprinde etnonime cu un alt sufix, *-(i)an*, ca *tibet/an, manciuri/an, laoţ/ian*, ca politonimele *cambodg/ian* (cu etnonimul *khmer* şi glotonimul *khmeră*, din altă clasă), *libi/an* (cu etnonimul *arab* şi glotonimul *arabă*, la fel), dar cu paradigmă identică celorlalte.

Clasa a IX-a, cea mai bogată dintre toate în privinţa unităţilor lexicale pe care le cuprinde, este săracă în membri „morfologici". Ea nu cuprinde decât etnonime referitoare la zone geografice şi culturale exotice, cuvinte invariabile formal şi neanalizabile în limba română, de fapt – neadaptate la sistemul şi la structurile ei fono-morfologice, dar unităţi lexicale care pot funcţiona atât ca (1) substantive, cât şi ca (2) adjective – în perfectă şi totală omonimie. În afara acestor membri, se mai adaugă posibilitatea folosirii (3) locuţiunilor adverbiale de tipul *în (limba)*...

Absenţa adaptării unităţilor clasei la limba română pune sub semnul întrebării acceptabilitatea acestei a IX-a clase, un argument în favoarea posibilei ei acceptări fiind poate cel de ordin cantitativ. În cazul din urmă, etnonimele corespunzătoare pot fi acceptate ca termeni tehnici, de specialitate, în limbajul antropologiei, al etnografiei şi etnologiei, ca şi a altor ştiinţe umane, limbaj „artificial" reprezentat – fireşte – şi în cultura, respectiv limba română (v. Dominte 2004). Este vorba, aici, de o parte importantă a lexicului aparţinând limbajului sectorial al ştiinţelor antropologice.

Iată exemple de astfel de unităţi: *abatetwa* „trib zulu", *ainu* „populaţie veche de rasă albă din nordul Japoniei", *arunta* „trib australian", *betsileo* „populaţie malgaşă", *boróro* „amerindieni din America de Sud", *caribu* „subgrup de eschimoşi din grupul estic", *hausa* „populaţie negroidă din Nigeria", *inca* „seminţie amerindiană din America de Sud medievală", *maya* „seminţie amerindiană din America Centrală", *manukorihi* „trib maori", *terrena* „indieni americani din Podişul brazilian Matto Grosso", *tzotzil* „grup etnic amerindian, alături de alte patruzeci asemenea, din Mexic", *waikato* „alt trib maori", *yoruba* „altă populaţie negroidă din Nigeria", *zulu*

Scanned with OKEN Scanner

„populaţie negroidă din Africa de sud", alţi amerindieni, ca *sioux, navaho, cherokee, quechua* etc. Tot aici se încadrează – dată fiind invariabilitatea lor – şi etnonimul finic *komi* (cu hiponimele *komi-permian* şi *komi-zârian*, aparţinând altei clase) şi etnonimele ugrice *hanti* şi *mansi* (cu sinonimle *ostiak*, respectiv *vogul*, aparţinând altei clase şi menţionate mai sus), acestea trei-patru din urmă denumind popoare trăitoare în nordul părţii europene a Federaţiei Ruse şi în nord-vestul Siberiei.

Se observă tendinţa unora – foarte puţini – dintre membrii acestei clase de a se adapta fonologic şi morfologic la sistemul şi la structurile limbii române, ceea ce constituie cel mai important argument în favoarea acceptării ei, ca a unui „rezervor" de noi etnonime româneşti. Astfel, pe lângă substantivele şi adjectivele *ainù, ínca, máya, pápua, şerpa* (popor din Nepal), *zulù,* înregistrăm şi unităţile variabile *ainòs*, pl. *ainòşi, incàs, pl. incàşi, mayàs*, pl. *mayàşi, papuàs, pl. papuàşi, şerpaş* (singular extras din) pl. *şerpaşi, zulús, pl. zulúşi*, în cazul cărora s-a recurs la un mic artificiu fono-morfologic pentru a permite facilitatea adaptării: s-au împrumutat, anume, formele de plural, terminate în –s, din spaniolă ori engleză, cărora li s-a adăugat, în mod redundant, desinenţa românească *-i*. Formaţii gramaticale, în fond, greşite, ele au o situaţie întrucâtva aparte, căci specialiştii ezită, când nu evită de-a dreptul să recurgă la ele, în locul formelor invariabile, considerate – acestea din urmă – termeni tehnici, savanţi. Alte etnonime de acest fel, manifestând tendinţa adaptării şi, prin urmare, a integrării în structurile fono-morfologice ale românei sunt exemplele amerindiene *mapuche* „araucan" (Chile), rom. pl. *mapuch/i, tehuelche* „patagonez" (Argentina), rom. pl. *tehuelch/i*.

Fără îndoială, clasele de etnonime, aşa cum au fost schiţate mai sus, rămân deschise în privinţa completării lor cu unităţi lexicale specifice; în special cele patru din urmă (clasele a VI-a – a IX-a) şi cele dintâi (I – a V-a) sunt închise şi cuprind unităţi lexicale etnonimice vechi şi foarte vechi în limba română, cel mult aflate într-un proces de modernizare, începând cu secolul al XIX-lea, prin adăugarea seriei „moderne" de adjective, cu patru forme, la aceea „tradiţională", cu câte trei forme. Au rămas, deocamdată, nemenţionate în clasele din urmă (a VI-a – a IX-a) numeroase etnonime europene antice, amerindiene, africane, asiatice (în special siberiene), australiene autohtone şi oceanice.

Înainte însă de a încheia această prezentare, se ridică o problemă care îşi aşteaptă rezolvarea sau, cel puţin, deocamdată, schiţarea unei rezolvări. Este problema prezenţei a câte două clase de adjective la primele cinci clase (clasa I – clasa a V-a). Fiind evident că adjectivele nederivate, cu câte patru forme (al treilea membru al claselor menţionate), sunt relativ recente, în orice caz, tardive din perspectiva istoriei limbii române, şi apărute, după toate posibilităţile, prin imitarea modelului francez, în care adjectivele etnonimice sunt omonime cu substantivele (cf. fr. *le russe* – subst., faţă de *le roman russe* – adj., respectiv *la russe* – subst., faţă de *la musique russe* – adj.), rezultă că ele au apărut prin ceea ce se poate numi calc de structură regresiv (soldat prin eliminarea sufixului adjectival *-esc*, specific limbii române). Mai puţin clară pare a fi funcţionalitatea celor două serii de adjective din primele cinci paradigme.

Scanned with OKEN Scanner

În ceea ce mă priveşte, cred că membrii celor două serii de adjective se angajează în unele opoziţii de ordin stilistic. În sintagme cu substantivele *limbă* şi *popor*, s-au înlocuit de mult deja în limba română contemporană adjectivele derivate cu *-esc* prin cele nederivate. Astăzi nu mai zice nimeni *limba românească* (*rusească, franţuzească, grecească, turcească, nemţească, unguréască* etc.), nici *poporul românesc* (*rusesc, franţuzesc, grecesc, turcesc, nemţesc, unguresc* etc), sintagme pe care le întâlnim în mod obişnuit în texte din secolul al XIX-lea, de pildă, ci numai *limba română* (*rusă, franceză, greacă, turcă, germană, maghiară* etc.), respectiv *poporul român* (*rus, francez, grec, turc, german, maghiar* etc.). De asemenea, preferăm sintagma *literatura română* (*rusă, engleză* etc. – cu adjective nederivate, „moderne") sintagmei *literatura românească* (*rusească, englezească* etc. – cu adjective sufixate, „tradiţionale"). Pare mai acceptabil să zicem *origine română* (*sârbă, bulgară* etc.) decât *origine românească* (*sârbească, bulgărească* etc.), dar nu ne stârnesc, în schimb, niciun fel de reticenţă – sub aspect combinatoriu, dacă nu şi în privinţa uzajului – sintagma arhaizantă *obârşie românească* şi altele ca acestea (*obârşie sârbească, obârşie bulgărească*). În linii mari, şi până la efectuarea unei cercetări stilistice amănunţite, bazate pe lexico-statistică, care să ne îndrepte spre un răspuns concludent, se poate totuşi admite că, în general, adjectivele „tradiţionale", în *-esc*, rămân în mod nestânjenit compatibile cu substantivele din fondul lexical mai vechi, pe când adjectivele „moderne", fără sufix, se arată a fi în mai mare măsură compatibile cu substantive neologice (Dominte 2004). De fapt, în secolul al XX-lea, cele două serii de adjective sunt alternante, uneori în acelaşi text, de pildă moţiunea adunării de la Timişoara din 10 iunie 1919 a românilor bănăţeni, art. 6, unde se spune: „Protestăm contra oricărei încercări de a ştirbi, sub orice pretext, suveranitatea neamului şi statului *românesc*, contra oricăriu amestec în chestiile interne ale statului *român*" (*apud* Petre Dan, *Hotarele românismului în date*, Litera Internaţional (Chişinău, 2005, 100, col. a II-a; subl. ns., *C.D.)*.

Mă apropii de încheierea prezentării odată cu prezentarea sintetică, tabelară, a celor nouă clase de etnonime. O astfel de prezentare are avantajul de a economisi, de pildă, spaţiul tipografic dintr-un dicţionar explicativ, amănunt deloc de dispreţuit. În timp ce tabelul urmează a fi expus în preambulul dicţionarului, în schimb, în corpul acestuia, în dreptul unui etnonim/ politonim, care va fi suficient să fie prezentat exclusiv sub forma substantivului etnonimic individual, se poate trece, între paranteze, numărul clasei căreia unitatea lexicală îi aparţine şi din care s-ar putea „deduce" amănunte despre ceilalţi membri ai paradigmei şi despre formele lor. Ca exemple:

rus, s.m. (III) **1.** „Individ de etnie rusă". **2.** „Cetăţean al Federaţiei Ruse" (fără a mai fi nevoie să se includă explicit în dicţionar adjectivele şi adverbul etnonimice).

japonez, s.m. (VIII) **1.** „Individ de etnie japoneză". **2.** „Cetăţean al Japoniei; nipon" (ca mai sus) etc.

3. Prezentarea sintetică a claselor

Ocupându-mă în mod deosebit de aspectele fundamentale ale paradigmelor omonimiei, am atras atenţia, până aici, la cele nouă clase, considerate ca foarte cuprinzătoare. Apropiindu-ne mai mult de particularităţile unora sau altora dintre unităţile lexicale etnonimice şi de elementele înrudite, putem coborî până la câteva subclase, în unele cazuri, după cum a putut rezulta deja din cele expuse mai înainte, subclase pe care le schiţez în continuarea tabelului de mai jos, care expune sintetic numai clasele principale.

Scanned with OKEN Scanner

Paradigme	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
Membri	*român*	*italian*	*grec*	*chinez*	*latin*	*breton*	*norvegian*	*albanez*	*abatetwa*
Substantive	*-ø, -i*	*(i)an/ (i)en/i*	*-ø, -i*	*-ø, -i*	*-ø, -i*	*-ø, -i*	*ian/ø,-ien/i*	*-ez/i*	*-ø*
	-c/ă ,-c/e	*–(i)an/c/ă , -(i)en/c/e*	*-oaic/ă, -oaic/e*	*-ez/oaic/ă, -ez/oaic/e*	*–ă, -e*	*-ă, -e*	*-ian/c/ă, -ien/c/e*	*-ez/ă , -ez/e*	*-ø*
2. Adjective (3 forme)	*-esc/ø eşt/i -easc/ă*								*ø*
3. Adjective (4 forme)	*-ø, -i*	*-(i)an/ø, -(i)en/i*	*-ø, -i*	*-ez/ø, -ez/i*	*-ø, -i*	*-ø, -i*	*-ian/ø,-ien/i*	*-ez/ø,-ez/i*	*ø*
	-ă, -e	*-(i)an/ă*	*(i)en/e, ă, -e*	*-ez/ă, -ez/e*	*-ă, -e*	*-ă, -e*	*-ian/ă, -ien/e*	*-ez/ă, -ez/e*	
4. Adverbe	*-eşt/e*								
5. Locuţ. Adv.	*în (limba)...*								
	I.1: *aromân armean rutean secui*	II. 1: *italian*	III.1: *arab bulgar ceh neamţ rus turc*	IV.1: *chinez* [analizabil]	V.1: *elin latin*	VI.1: *azer belorus ciukot dac eston leton*	VII.1: *coreean macedonean*	VIII.1: *bengalez birmanez danez fin(land)ez galez japonez*	IX: V. *supra*
	I.2: *ţigan (rrom)*	II.2: *ardelean transilvănean ungurean*	III.2: *ungur (ungar)*	IV.2: *englez* [semi-analizabil]	V.2: *spaniol*	VI.2: *afgan (pashtu)*	VII.2: *georgian lituanian scoţian*	VIII.2: *angolez congolez filipinez guatemalez*	
	I.3: *evre/u (ebraic)*			IV.3: *francez* [semi-analizabil, nereg.]		VI.3: *nipon*	VII.3: *abisinian, etiopian algerian, indian, irakian*	VIII.3: *tibetan*	
						VI.4: *britanic cipriot roman*	VII.4: *mexican*	VIII.4: *laoţian manciurian*	
								VIII.5: *cambodgian libian*	

Scanned with OKEN Scanner

4. Concluzii

Cunoaşterea paradigmelor etnonimice este importantă atât din punct de vedere teoretic, cât şi din punct de vedere practic.

Sub raport teoretic, ea serveşte pentru înţelegerea mai bună a unei porţiuni din sistemul limbii române, a structurilor corespunzătoare şi a funcţionării lor.

Din punct de vedere practic, cercetarea acestor paradigme îşi vădeşte o cel puţin dublă utilitate.

Din perspectivă lexicografică, pe de o parte, ea permite formularea principiilor de alcătuire a unui lexicon general de etnonime, apropiat de un dicţionar special, cu atribute de ordin enciclopedic, sau de un inventar terminologic de specialitate (terminologie, i-am putea spune, sau nomenclatură, cf. Coşeriu 1981: 58), iar pe de altă parte, din perspectivă propedeutică, duce cu certitudine la simplificarea predării etnonimelor şi a termenilor înrudiţi în procesul *studierii limbii române ca limbă străină*, între altele, ca şi la îmbogăţirea noţiunilor achiziţionabile în privinţa *studiilor culturale*.

Nu trebuie neglijată, în subsidiar, prin cunoaşterea acestor unităţi lexicale şi a raporturilor funcţionale dintre ele, nici posibila îmbunătăţire a traducerilor din limba română în limbi străine.

S-ar putea evita astfel greşeli de felul echivalării politonimului istoric românesc învechit *ungurean* cu etnonimul *ungur*, cum s-a întâmplat în secolul al XIX-lea în traduceri franceze ale baladei *Miorița* şi chiar în secolul al XX-lea, între altele, în traducerile latină şi japoneză (cu jap. *hangarijin* „ungur") ale aceleiaşi balade, pentru a nu mai vorbi de evitarea confuziilor dintre politonime (ex. *moldovean* de la est de Prut), pe de o parte, şi etnonime (ex. *român*, tot de acolo, dar şi de dincoace de Prut) şi glotonime (ex. limba *română*, şi nu *moldovenească*), pe de altă parte (cf. *austriac* şi *german(ă)*, *muntenegrean* şi *sârb(ă)*, iar din lumea extraeuropeană: *iranian* şi *neopers(an)(ă)*, *cambodgian* şi *khmer(ă)*, *afgan* şi *pashtu*, *pakistanez* şi *urdu*), după cum evitarea confuziilor între etnonime antice ori incipient-medievale (*dani, scoţi, suioni, turingi* etc.), pe de o parte, şi etnonimele sau politonimele moderne corespunzătoare (*danezi, scoţieni, suedezi, turingieni* etc.), pe de altă parte.

BIBLIOGRAFIE:

Al. Graur, **Le suffixe thrace *–isk***, în „*Romania*", LIII, 1927, p. 539-552 (reprodus în „*Mélanges linguistiques*", 1936, p.71-84).

Iorgu Iordan, **Toponimice formate de la nume de popoare**, Cap. III *ISTORICE*, 2-4, în special secţiunea C, din volumul „*Toponimie românească*", Editura Academiei [...], Bucureşti, 1963, p. 266-293.

Al. Graur, **Din nou despre etimologia multiplă** , în „*Etimologii romîneşti*", Editura Academiei [...], Bucureşti, 1963, p. 11-18.

Idem, **Nume de familie româneşti**, cap. VIII din volumul „*Nume de persoane*", Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1965, p.18-19.

Idem, **Nume de populaţii**, cap. VI din volumul „*Nume de locuri*", Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1972, p.109-124.

Emil Petrovici (dir.), **Micul atlas lingvistic român, Partea II (ALRM II), Serie nouă**, vol.II, Editura Academiei [...], Bucureşti, 1957, hărţile 696 [2888] ROMÂNEŞTE – 718 [2899] ŢIGANCĂ.

Scanned with OKEN Scanner

Ion Coteanu (resp.), Luiza şi Mircea Seche (red.), **Dicţionarul explicativ al limbii române**, Editura Academiei [...], Bucureşti, 1975.

Angela Bidu-Vrânceanu, **Câmpurile sau subansamblurile lexico-semantice** [...] din manualul Ion Coteanu, Narcisa Forăscu, Angela Bidu-Vrânceanu *„Limba română contemporană. Vocabularul. Vocabularul*", Ediţie revizuită şi adăugită, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1985, p. 130-135 [... **Precizări preliminarii**].

Gheorghe Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, **Dicţionarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421-1760)**, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1992.

Ronald Lötzsch, **Ethnonyme und Staatsbürgerbezeichnungen im Deutschen, Russischen und Esperanto**, in *„Studoj pri interlingvistiko. Studien zur Interlinguistik* [...]", Kava-Pech, Dobřichovice (Praha), Sabine Fiedler/ Liu Haitao (Red./ Hrsg.), 2001, p. 407- 419.

Constantin Dominte, **Etnonime, politonime şi glotonime** [...], în *„Limbă şi Literatură. Societatea de Ştiinţe Filologice din România*", vol. I-II, 2004, p. 17-32.

LES PARADIGMES DU SURENSEMBLE LEXICO-GRAMMATICAL DE L'ETHNONYMIE EN ROUMAIN CONTEMPORAIN. ASPECTS FONDAMENTAUX

Résumé

Dans la communication ci-dessus l'auteur se propose de faire la description des paradigmes léxico-grammaticales de l'éthnonymie en langue roumaine contemporaine.

Par éthnonymie il comprend non seulement la totalité des éthnonymes, mais aussi les polytonimes et les glottonymes se manifestant dans les classes léxico-grammaticales des substantifs, des adjectifs et des adverbes.

Par surensemble léxico-grammatical il comprend une section du léxique, située entre l'ensemble maximal, qui est le vocabulaire entier d'une langue, et les sousensembles ou champs léxico-sémantiques.

En vertu de quatre critères formelles:

(1) structure morphémique de l'éthnonyme individuel masculin et son rapport formel avec le correspondent féminin: **român/ø** vs **român/c/ă** ou **alban/ez** vs **alban/ez/ă** etc.;

(2) la présence des adjectifs éthnonymiques à trois formes, suffixés: **românesc, -easc/ă, -eşti**, ou à quatre formes, non-suffixés comme adjectifs: **român, -ă, -i, -e** ou **alban/ez, -ez/ă, ez/i, ez/e**;

(3) présence/ absence de l'adverbe glottonymiques: **român/eşt/e**, mais non pas ***alban/ez/eşte;**

(4) présence générale des locutions adverbiales glottonymiques: **în (limba) română, în (limba) albaneză ;**

l'auteur en distingue neuf paradigmes (classes) générales, dont 5 caractérisées par cinq membres (substantifs masculin et féminin, adjectif à 3 formes, adjectifs à 4 formes, adverbe, locution adverbiale) :

- I) **român, -c/ă,** II) **itali/an, -c/ă,** III) **grec, -oaic/ă,** IV) **chin/ez, -oaic/ă,** V) **latin, -ă;**

3 classes caractérisées par seulement 3 membres (substantifs des deux genres; adjectifs seulement à 4 formes; absence de l'adverbe glottonymique et présence de la locution adverbiale au sens concerné):

finalement, une classe à 2 membres (léxème polysémantique: substantif et adjectif; locutions adverbiales), mais avec les substantifs et les adjectifs en totale homonymie sous toutes leurs formes grammaticales, grâce au caractère primaire, non-analysable et invariable de leurs structures (il s'agit, d'ailleurs, des termes exotiques, non-adaptés au système et aux structures phono-morphologiques du roumain, mais dont quelques-uns manifestent une faible tendance vers l'adaptation) :

- IX) **bóroro, inca(s), maya(s), papua(s).**

Scanned with OKEN Scanner

LIMBAJUL MIMICO-GESTUAL ROMÂNESC. DICȚIONARE BILINGVE

DIANA GHIDO
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
București

În contextul eforturilor actuale de a se oferi baza științifică și infrastructura necesare asigurării unui învățământ bilingv pentru copii surzi, vă propunem o perspectivă metalexicografică[1] și sociolingvistică asupra dicționarelor de limbaj mimico-gestual românesc (LMGR), limba naturală a surzilor din România[2]. Analizând aceste dicționare, vom prezenta, în limita spațiului disponibil, structura lor, conținutul textelor din afara articolelor lexicografice (cu o importanță deosebită, din cauza lipsei de informații asupra statutului limbilor surzilor), obiectivele și destinatarii unor asemenea lucrări lexicografice, precum și problemele de metodă pe care le implică descrierea limbilor/ limbajelor[3] mimico-gestuale (cf. engl. *deaf sign languages*), în general.

Fără a putea putea intra în detalii ale specificului limbajelor mimico-gestuale, precizăm că limbajele mimico-gestuale la care ne referim sunt limbi naturale, dezvoltate istoric; așa-numitul „limbaj al surzilor" nu este un limbaj artificial, și/ sau internațional și nici nu poate fi redus la componenta nonverbală a comunicării orale dintre auzitori[4].

Studiul limbajelor mimico-gestuale (vs. limbi orale[5]) este important pentru că el ar putea oferi baza unor descrieri adecvate ale acestora, descrieri necesare cel puțin pentru materialul didactic din învățământul special, dacă nu și pentru conservarea specificului comunității surzilor, ca minoritate lingvistică și culturală. Un argument în favoarea studiului LMG(R) este însăși nevoia copiilor surzi de a folosi un limbaj accesibil perceptual la vârste foarte mici, o condiție a dezvoltării psihosociale a oricărui individ (cf. engl. *educationally relevant disability*, Karchmer *et al.* 2003). În lipsa unor studii lingvistice asupra limbajului mimico-gestual, învățământul nu le poate oferi părinților auzitori un sprijin în dezvoltarea normală a copiilor lor surzi[6].

Elaborarea dicționarelor de limbaje mimico-gestuale trebuie evaluată în contextul unor dificultăți specifice, dintre care menționăm doar câteva: **a)** limbajele mimico-gestuale nu au o formă scrisă, din cauza complexității lor fonologice (oximoron vehiculat de câteva zeci de ani în literatura de specialitate)[7]: există mai multe canale prin care informația se transmite simultan: forma mâinii, mișcarea brațului, mimica, postura etc.); **b)** pentru analiza lingvistică, surzii nu au avut acces, în general, la învățământul superior și este o situație rară colaborarea la elaborarea dicționarelor a unor lingviști vorbitori nativi ai unor limbaje mimico-gestuale. O

Scanned with OKEN Scanner

consecinţă a aspectelor menţionate este absenţa unor modele lingvistice recunoscute, a unei unificări supradialectale, a standardizării acestor limbaje etc.; **c)** corpusul necesar ca bază pentru dicţionar este foarte greu de cules (din cauza suspiciunii asupra filmărilor video, în condiţiile dificultăţii de a asigura anonimatul, mai ales în comunităţi mici); **d)** modul de organizare a informaţiei pe paliere lingvistice prezintă diferenţe destul de mari faţă de limbile orale, iar sistematizarea datelor lingvistice este expusă permanent folosirii unor modele teoretice inadecvate, din tradiţia studiului limbilor orale[8]; **e)** suportul fizic al dicţionarului poate prezenta constrângeri specifice (legate de forma tipărită) şi poate impune interpretări ale materialului lingvistic foarte riscante pentru primele încercări de a descrie un limbaj gestual.

Primul dicţionar mimico-gestual a apărut în Statele Unite ale Americii, în 1965. Remarcabil la acest dicţionar este contribuţia teoretică a principiilor inventarierii fonemelor limbajului american (*American Sign Language* = ASL) şi a propunerii unei transcrieri specializate; în plus, lucrarea *A Dictionary of American Sign Language on Linguistic Principles* (Stokoe *et al.* 1965) oferă contexte, câteva precizări legate de uzaj şi corelări cu semne asemănătoare ca formă sau sens (omonime, sinonime, antonime). Este un dicţionar bilingv, cu glosări în limba engleză, în care se precizează sensurile semnului din ASL care diferă de cele ale traducerii din engleză. Fiind un dicţionar tipărit, căutarea intrărilor se poate face după un indice alfabetic în limba engleză.

Autorii, lingvişti, fac o serie de observaţii legate de utilizarea dicţionarului şi de atenţia pe care cititorii trebuie să o acorde variaţiei lingvistice (forme dialectale, mărci stilistice, limbaje specializate etc.). Ei menţionează limitările oricărei lucrări de acest gen tipărite, dar încearcă să depăşească faza explicaţiilor scrise privind modul de executare a semnului, folosirea ilustraţiilor şi a fotografiilor cu linii punctate şi săgeţi care să indice mişcarea. Publicul căruia i se adresa acest dicţionar era alcătuit din auzitori care voiau să înveţe limbajul mimico-gestual, dar şi surzi care voiau să-şi îmbogăţească vocabularul.

În ultimele decenii, interesul pentru studiul limbajelor gestuale a crescut tot mai mult. În marea lor majoritate, dicţionarele actuale sunt bilingve unidirecţionale (cf. limbă sursă vs. limbă ţintă). De cele mai multe ori, ele grupează cuvintele întâi pe câmpuri semantice şi apoi, în interiorul acestora, alfabetic, după care se adaugă adesea la sfârşit un indice alfabetic al tuturor cuvintelor din limba orală, incluse în volum. Recent, au apărut numeroase dicţionare în format electronic (de exemplu, site-ul *Sign Language Dictionaries Online* (SLDO) oferă linkuri către şapte dicţionare online de ASL), care permit o mai bună redare a informaţiei, la care se adaugă alte avantaje semnificative: calitatea şi cantitatea materialului stocat[9].

Dicţionarele bilingve bidirecţionale (în care limba sursă este tot un limbaj mimico-gestual) oferă, în general, ordonarea după un singur aspect al fonologiei gestuale. Unele dicţionare propun o ierarhie a mai multor aspecte fonetice; de pildă, în dicţionarul *Auslan-to-English* (Auslan = *Australian Sign Language*), parte dintr-un dicţionar bilingv bidirecţional, publicat în 1987 sub formă tipărită, organizarea semnelor se face după: forma mâinii (inventar preluat după semnele folosite pentru

Scanned with OKEN Scanner

numerație), numărul mâinilor, „active", (întâi sunt trecute cele care presupun mișcarea unei singure mâini; apoi, la semnele executate cu două mâini se are în vedere simetria mișcării mâinilor: semne simetrice vs. semne asimetrice); urmează orientarea mâinii, mișcarea și, dacă este cazul, elemente de mimică. Dicționarul a fost publicat și în format electronic (v. Johnston 2003). Pornind de la un inventar de 8.000 de semne înregistrate, au fost selectate 5.500 de intrări (dintre care 1.500 sunt variante fonetice, iar 500 variante lexicale marcate dialectal). Numai 50% dintre cuvintele (semnele) intrare sunt folosite pe tot teritoriul Australiei. Pentru dicționarul în format electronic, în 2003 se estima că pot fi stocate numai 4.000 de semne înregistrate (*idem*).

În România s-au publicat, până în prezent, trei dicționare (tipărite), toate fiind bilingve unidirecționale, organizate după câmpuri semantice și, secundar, alfabetic[10].

Prima lucrare de acest gen apărută în România, intitulată *Limbajul mimico-gestual. Dicționar bilingv ilustrat* (1992), aparține Iuliei Drăguțoiu și elaborarea ei a început încă din 1987; autoarea (după o experiență de peste un sfert de veac în munca pentru persoanele cu handicap) oferă, în „Introducere" multe informații utile cititorului nefamiliarizat cu specificul comunicării cu surzii (comunicarea față în față, articularea clară și ritmul mai lent al rostirii din cauza dificultății decodării prin labiolectură, uzajul dactilemelor etc.). Se poate observa, atât în introducerea autoarei, cât și în celelalte texte care precedă dicționarul propriu-zis, o atitudine de deschidere spre alte limbaje (mimico-)gestuale și, mai mult, spre proiectul unui limbaj internațional (v. raportarea la Gestuno, echivalentul mimico-gestual al proiectului Esperanto). Pe parcursul lucrării, rămâne într-o anumită măsură neclar dacă limbajul mimico-gestual este universal/ internațional sau nu (v. și titlul lucrării).

Pe de o parte, este remarcabil efortul metodologic de a porni de la semnele din limbajul mimico-gestual (românesc), nu de la cuvintele românești. Pe de altă parte, autoarea mărturisește că, în scopul îmbogățirii fondului lexical, a introdus sinonime și familii de cuvinte ce poartă numărul gestului de bază și sunt incluse în conținutul tematic și în indicele alfabetic. Din punctul de vedere al lingvistului, acest demers este cel puțin discutabil, dacă obiectivul este descrierea unei limbi naturale; dincolo de inventarul lexical relativ bogat, punctul slab al lucrării îl constituie nesiguranța autenticității unor semne (cuvinte din LMGR), din cauza creării sau împrumutării unor semne, neatestate la subiecții români[11].

Dicționarul cuprinde 2.320 de imagini (cu trei subiecți, foarte probabil, din zona Sibiului) însoțite de convenții grafice care sugerează felul în care se execută semnul. Ele indică traiectoria și direcția mișcării, uneori și viteza de execuție și forma mâinii. Imaginile prezintă uneori punctul inițial al mișcării, alteori poziția finală, iar în unele cazuri cele două sunt prezentate alăturat. Nu se specifică în ce măsură convențiile grafice au fost selectate în urma inventarului variațiilor specifice LMGR (al foneticii și fonologiei acestuia).

Semnele sunt organizate sistematic pe criterii semantice și, subordonat, după ordinea alfabetică a traducerilor în limba română. Cuprinsul lucrării[12] menționează distribuția semnelor și pe subcapitole, iar la sfârșitul dicționarului există un indice alfabetic în limbile română și, respectiv, engleză. Nu se fac precizări privind

Scanned with OKEN Scanner

specificul comportamentului morfologic al semnelor (mai ales la verbe) şi nici de sintaxa LMGR[13]. Privitor la astfel de neajunsuri, trebuie reamintit că, în perioada elaborării dicţionarului, informaţiile privind lucrările publicate în străinătate nu erau întotdeauna accesibile. Mai mult, identitatea surzilor ca minoritate lingvistică, precum şi studierea limbii lor, nu erau compatibile cu ideologia oralistă din învăţământul special din acea vreme. În plus, lingvistica românească încă nu începuse să se aplece asupra acestei limbi româneşti şi totuşi „străine".

Manual de limbaj gestual românesc (ANSR, 2003) este mai degrabă un dicţionar. În „Cuvânt înainte", autorii susţin că manualul include „1.200 de cuvinte din fondul lexical de bază al limbii române (sic!) reprezentate prin semne moştenite din generaţie în generaţie..." (p. 19). Clasele morfologice care apar în cuprinsul lucrării: adverbe, pronume, verbe, nu sunt însoţite de precizări privind utilizarea lor. Volumul nu include un indice alfabetic, ceea ce îngreunează foarte mult utilizarea lui, în condiţiile în care, teoretic, există criterii multiple de sortare, iar practic ordonarea alfabetică în interiorul unor categorii este greşită (v. la *verbe*: A SCĂPA, A SCULPTA, A SE AFILIA (SIC!), A SE ARDE, A SE ASOCIA (...) A SE VINDECA, A SERVI etc. (p. 259-266)). Lucrarea acordă un interes deosebit instituţiei care o lansează: „Obiectivele şi activităţile Asociaţiei Naţionale a Surzilor din România" (= ANSR) (p. 9-10), „Legislaţia" [privind statutul LMGR] (p. 11-15), „Cuvânt înainte" (p. 19), „În loc de prefaţă" (p. 21). Fără a oferi descrieri suplimentare ale folosirii LMGR, volumul include dactilemele (primul alfabet dactil românesc al surzilor (p. 7), „alfabetul surdo-muţilor", apoi „alfabetul dactil al limbii române" (p. 17)) şi explicaţia săgeţilor folosite în schematizarea gestului (p. 18).

Inventarul lucrării este de cca 1.400 de imagini, inclusiv 250 de imagini pentru nume de ţări (pentru care se propun semne de circulaţie internaţională) şi oraşe. Pentru imaginile din dicţionar au fost selectaţi patru subiecţi din Cluj (dintre care fac parte, se pare, şi auzitori din familii de surzi, şi surzi din familii de auzitori)[14].

În general, criteriul de organizare a materialului este cel semantic, la care se adaugă câteva clase morfologice: adverbe, pronume, verbe, cuvinte de legătură (sic!); sub fiecare, intrările sunt ordonate alfabetic, după cuvintele româneşti[15]. Din păcate, volumul nu include un indice al cuvintelor în limba română, ceea ce face utilizarea lui mult mai dificilă. Anumite categorii s-ar fi putut grupa împreună (de exemplu, *igienă* şi *sănătate*). Unele traduceri din română nu corespund categoriei sub care sunt prezentate, fie morfologic (la *adverbe* – NEBUN (p. 28), NU ŞTIU (*idem*), ŞTIU (p. 29); la *cuvinte de legătură* – LUCIOS (p. 80), PIEDICĂ (p. 81)), fie semantic (la *alimente şi deserturi* – „pipă" (p. 41), „trabuc" (p. 45), „otravă" (p. 40); la *culori* – „simplu" (p. 71); la *familie şi grade de rudenie*: „vecin" (p. 107)). Câteva categorii nu sunt foarte transparente; spre exemplu, *diverse*, unde apar o serie de elemente importante legate de comunitatea surzilor şi, mai ales, de asociaţie, oraşe etc. sau *exclamaţii, afirmaţii*, sub care găsim şi mai multe formule de salut.

În privinţa codificării informaţiei vizuale, dincolo de problemele pe care le ridică dicţionarele tipărite (ambiguitatea planurilor în care trebuie decodate săgeţile indicând mişcarea), autorii nu precizează pentru ce unităţi folosesc 1 şi 2, respectiv A

Scanned with OKEN Scanner

şi B. Astfel, (1) şi (2) marchează, se pare, în general, sinonime, (v. MARŢI (p. 190), SÂMBĂTĂ (p. 193)), dar şi compuse, în cazul lui A INFORMA (p. 250).

Ca şi primul dicţionar de LMGR, lucrarea se adresează unui public eterogen (specialişti şi nespecialişti, eventual surzi sau auzitori etc.), fiind recomandată ca manual atât în procesul de învăţământ şcolar, cât şi la cursurile pentru interpreţi.

Dicţionar de limbaj gestual românesc (ANSR, 2005) este destinat, potrivit autorilor, unui public mai restrâns: interpreţii în şi din LMGR. Datorită includerii unor semne din terminologia religioasă, volumul are un inventar mai bogat: „Cartea conţine peste 4.000 de cuvinte uzuale ale limbii române [sic!] prezentate prin fotografii explicite", fără a intra în detalii privind uzul LMGR.

Dicţionarele existente pentru LMGR ilustrează efortul de a sistematiza informaţia vizuală complexă care stă la baza comunicării în limbajele mimico-gestuale. Dincolo de inventarul lexical al lucrării, autorii acordă o deosebită atenţie asigurării mijloacelor grafice cât mai bune (de la vestimentaţia subiecţilor, închisă la culoare, pentru contrast, până la calitatea fotografiilor şi a hârtiei pentru imprimare). Problema principală a acestor dicţionare este că, sub presiunea necesităţii obiective şi urgente a acestor instrumente pentru învăţământul special, elaborarea lor este iniţiată în grupuri de nespecialişti[16], fără a urmări, în dicţionarele bilingve, eventualele decalajele semantice, sintactice, pragmatice şi, uneori, culturale.

În concluzie, subliniem necesitatea de a folosi computerul în lexicografia limbajelor mimico-gestuale. Dincolo de stocarea datelor şi bazele de date care permit sistematizarea acestora, prelucrarea statistică etc., în cazul acestor limbi, dicţionarele *în format electronic* oferă o interfaţă care redă informaţia mai aproape de modul în care sunt folosite în realitate semnele lingvistice. Ele permit şi accesul unor utilizatori care nu au deprins lectura sistemelor de transcriere sofisticate, elaborate de lingvişti. În acelaşi timp, dacă dicţionarele sunt accesibile nu doar pe CD sau DVD, ci şi pe internet, ele creează premisa unui feedback valoros din partea vorbitorilor de limbaj mimico-gestual.

NOTE:

[1] Cf. Bidu-Vrănceanu 1996.

[2] V. Ghido, sub tipar.

[3] Vom utiliza, în lucrarea noastră, sintagma *limbaj mimico-gestual românesc* pentru a ne referi la acest idiom, deoarece este termenul folosit în comunitatea surzilor din România, precum şi în legislaţia românească actuală (v. ANSR 2003, p. 11-15). Însă el nu trebuie asimilat accepţiunii de cod artificial a lui *limbaj*. De asemenea, vom folosi *semn* pentru „cuvânt", când ne referim la unităţile funcţionale de acelaşi rang din limbajele mimico-gestuale (convenţie frecventă în literatura de specialitate ce tratează aceste limbi naturale transmise (mimico-)gestual – vizual).

[4] Aceste aspecte au fost discutate într-o serie de lucrări din ultimele decenii (v. Stokoe 1972, p. 10-12).

[5] Cf. engl. *sign language* sau *signed language* pentru limbajele transmise gestual-vizual şi, respectiv, *oral language* sau *spoken language* pentru limbajele transmise vocal-acustic.

[6] Interesantă este însăşi distribuţia demografică a persoanelor cu handicap şi structura aparte a comunităţii de surzi: procentul copiilor care *se nasc surzi* este de aproximativ 1‰, iar dintre aceştia, mai mult de 90% se nasc în *familii de auzitori*.

Scanned with OKEN Scanner

[7] Într-un volum dedicat analizei rolului modalității (mediului sau canalului) specifice limbajelor mimico-gestuale şi, respectiv, orale, Meier *et al.* (2002) arată (sintetizând o serie de demonstrații ştiințifice din ultimii aproape 50 de ani) că există două tipuri de limbi naturale: cele mimico-gestuale şi cele orale, că şi cele mimico-gestuale sunt caracterizate de dubla articulație a limbajului, că prezintă unități discrete, că sunt productive ş.a.m.d. Rata aparent mai mică de emitere într-un limbaj mimico-gestual este corelată cu posibilitatea de a transmite simultan o informație morfosintactică destul de complexă (cf. şi engl. *spatial cohesion*, Metzger *et al.* 2001, p. 135) şi cu evitarea afixării secvențiale. Un rol important îl deține, în acest sens, nivelul fonetic al limbajelor mimico-gestuale (bazat pe canale de comunicare multiple), despre care s-a spus (Meier *et al.* 2002, p. 8) că este multidimensional (permițând folosirea celor trei coordonate în spațiu, precum şi a dimensiunii temporale).

[8] De pildă, în studiile asupra limbajului gestual american (ASL) s-au semnalat recent o serie de aspecte legate de forma citată în dicționar şi diferențele fonetice majore, dar sistematice care pot apărea între aceasta şi formele folosite în comunicarea curentă, nu din cauza contextului, aşa cum s-a crezut, ci după variabile sociolingvistice şi/ sau după funcția sintactică (v. Lucas *et al.* 2001, p. 61-62).

[9] Chiar şi pentru comunitățile unde accesul la o rețea de calculatoare este încă problematic şi nu poate oferi o difuzare bună a dicționarelor electronice, calculatorul este folosit în munca de cercetare (pentru stocarea şi sistematizarea datelor, pentru prelucrarea imaginilor ce vor apărea în volumul tipărit etc.).

[10] Alte trei dicționare sunt în curs de elaborare (unul la ANSR, altul la Ministerul Educației şi Cercetării; cel de-al treilea, la care am avut ocazia să lucrăm şi noi, este disponibil într-o formă selectivă pe internet (Ghido www)). Din datele pe care le avem, el constituie prima încercare de a propune un dicționar mimico-gestual românesc în format electronic. Lucrarea a apărut din dorința profesorului Florea Barbu de a le oferi studenților săi de la cursul de LMGR un material didactic cât mai sugestiv. Pornind de la înregistrările realizate în 2004 cu doi subiecți (Florea Barbu şi Marta Dănescu) pe baza unui inventar lexical inspirat de dicționarele similare pentru ASL, sarcina noastră a fost de a decupa din fişierele video (de peste 100') secvențele corespunzătoare fiecărui semn, iar interfața dicționarului a fost realizată de Florin Ghido. Rezultatele acestei munci reprezintă mai degrabă baza pentru un dicționar cu mai mulți subiecți şi cu un inventar lexical revizuit pe baza specificului LMGR.

[11] De altfel, Florea Barbu, preşedintele ANSR din acea perioadă, doctor în psihologie, îşi exprimase, chiar în textul inclus în acest dicționar (Drăguțoiu 1992), îngrijorarea față de „gesturile artificiale", introduse de unii binevoitori cu intenția de a spori numărul semnelor şi, implicit, prestigiul limbajului mimico-gestual (românesc), sub aspectul inventarului lexical, în comparație cu limbile orale. Mai mult, susține că încercarea de a impune aceste semne noi în comunitatea surzilor este dăunătoare.

[12] Cuprins: Mediul înconjurător (imaginile 1-122), Poziții şi direcții (123-182), Timp (183-272), Omul (273-454), Cadrul vieții cotidiene (455-608), Alimentația (609-702), Ocrotirea sănătății (703-832), asistența şi protecția socială (833-866), Şcoala (867-1067), Numere (1068-1142), Munca (1143-1297), Agricultura (1298-1327), Transport-călătorie-circulație (1328-1368), Poşta (1369-1393), Finanțe (1394-1430), Comerț (1431-1455), Viața politică (1456-1513), Viața de organizație (1514-1558), Justiția (1559-1614), Armata (1615-1631), Religia (1632-1656), Cultura şi arta (1657-1715), Sport (1716-1782), Automobilism (1783-1844), Noțiuni cu sens contrar (1845-2030), Semne generale (2031-2265), Statele lumii (2266-2320).

[13] Florea Barbu afirmă chiar: „se apreciază că, în general, limbajul mimico-gestual nu are ceva analog părților de vorbire, nu are mijoace de marcare gramaticală a acestora". (Drăguțoiu 1992) Dimpotrivă, din datele pe care le avem astăzi asupra cercetării altor limbaje mimico-gestuale, rezultă că acestea au o structură gramaticală, şi anume una specifică, numită adesea „gramatică spațială".

[14] Trebuie evidențiată importanța variației diatopice a LMGR, în condițiile în care acesta nu are, deocamdată, o variantă supradialectală. Pe de altă parte, utilizatorii dicționarelor (surzi sau auzitori din comunitatea surzilor) acordă o atenție deosebită identității subiecților şi autorilor de dicționare mimico-gestuale din perspectiva mai multor elemente: gradul de handicap (surzi vs. hipoacuzici) şi, eventual, vârsta la care a apărut handicapul (cf. engl. *pre- vs. postlingually deaf*), mediul familial (surzi sau auzitori), studii (şcoală normală vs. specială), vârstă, statut socio-economic etc.

Scanned with OKEN Scanner

[15] Următoarele capitole din cuprins sunt: Adverbe (p. 23-30, 34 de semne), Alimente şi deserturi (p. 31-46, 94 de semne), Animale, Plante şi mediul înconjurător (p. 47-60, 83), Circulaţia rutieră şi maşini (p. 61-67, 39), Culori (p. 69-71, 18), Cultură, şcoală, tehnică (p. 73-77, 30), Cuvinte de legătură (p. 79-82, 20), Diverse (p. 83-98, 96), Exclamaţii, afirmaţii (p. 99-101, 16), Familie şi grade de rudenie (p. 103-107, 28), Finanţe (p. 109-110, 12), Igienă (p. 111-113, 16), Îmbrăcăminte (p. 115-120, 35), Jocuri, sport şi timp liber (p. 121-124, 22), Locuinţă şi gospodărie (p. 125-135, 62), Muncă, aparatură, materiale (p. 137-141, 29), Numere, măsurători, greutăţi (p. 143-152, 55), Omul, corpul omenesc (p. 153-158, 32), Pronume (p. 159, 5), Religie (p. 161-179, 113), Sănătate (p. 181-183, 18), Timp (p. 185-197, 73), Ţări (p. 199-240, 252), Verbe (p. 241-272, 187), Vreme (p. 273-275, 13).

[16] Graba de a standardiza aceste limbi naturale (mimico-gestuale) este condamnată de unii (socio)lingvişti (v. Johnston 2003), ca neştiinţifică şi nerealistă. Dinamica limbajelor mimico-gestuale trebuie evaluată şi în contextul contactului cu limbile orale, al atitudinii faţă de cele două coduri (cu valorizarea limbii orale şi, ca efect, şi a limbilor pidgin cu vocabular gestual şi gramatică simplificată a limbilor orale) (v. şi Stokoe 1972, Ann 2001). Standardizarea este un efort de lungă durată, în care televiziunea poate juca rolul tiparului pentru aceste tipuri de limbi.

BIBLIOGRAFIE:

Ann 2001 = Ann, Jean, *Bilingualism and language contact.* În Lucas (ed.), p. 33-60.

ANSR 2003 = Grecu, Mihail, Bogdan Gelu Dumitru, Lucian Bădescu, *Manual de limbaj gestual românesc*, Bucureşti, Editura Mega.

ANSR 2005 = Asociaţia Naţională a Surzilor din România, *Dicţionar de limbaj gestual românesc*, Editura Mega.

Bidu-Vrănceanu 1996 = Bidu-Vrănceanu, Angela, *Lexicografia şi metalexicografia*, SCL, XLVII, nr. 1-6, p. 43-49.

Clayton/ Lucas 2001 = Clayton, Valli, Ceil Lucas, *Linguistics of American Sign Language. An Introduction*, Washington, Gallaudet University Press.

Drăguţoiu 1992 = Drăguţoiu, Iulia, *Limbajul mimico-gestual. Dicţionar bilingv ilustrat*, Sibiu, Tipografia Arhiepiscopiei Ortodoxe Române.

Ghido, sub tipar = Ghido, Diana, *Despre limbajul mimico-gestual românesc* (sub tipar).

Ghido www = Ghido, Diana, *Romanian Sign Language (RoSL)*, www.dianaghido.com.

Johnston 2003 = Johnston, Trevor, *Language standardization and signed language dictionaries*, „Sign Language Studies", 4/3, Summer 2003 (*online print version*).

Karchmer *et al.* 2003 = Karchmer, Michael A, Ross. E. Mitchell *Demographic and Achievement Characteristics of Deaf and Hard-of-Hearing Students*. În Marschark (ed.), p. 21-37.

Lucas 2001 = Lucas, Ceil (ed.) *Sociolinguistics of Sign Languages*, New York, Cambridge University Press.

Lucas *et al.* 2001= Lucas, Ceil, Robert Bayley, Clayton Valli, Mary Rose, and Alyssa Wulf, *Sociolinguistic variation*. În Lucas (ed.), p. 61-111.

Marschark (ed.) 2003 = Marschark, Mark (ed.) *Oxford Handbook of Deaf Studies, Language, and Education*, New York, Oxford University Press.

Meier *et al.* 2002 = Meier, Richard P., Kearsy Cormier, David Quito-Pozos, *Modality and structure in signed and spoken languages*, New York, Cambridge University Press.

Metzger *et al.* 2001 = Metzger, Melanie, Ben Bahan, *Discourse analysis*. În Lucas (ed.), p. 112-144.

SLDO = *Sign Language Dictionaries Online*, http://deafness.about.com/cs/signfeats2/a/signdictionary.htm

Scanned with OKEN Scanner

Stokoe *et al.* 1965 = Stokoe, William C. Jr., Dorothy C. Casterline, Carl G. Croneberg, *Introduction from A Dictionary of American Sign Language on Linguistic Principles* (reeditat în Clayton/ Lucas 2001, p. 243-258).

Stokoe 1972 = Stokoe, William C. Jr., *Semiotics and Human Sign Languages*, The Hague, Mouton.

ROMANIAN SIGN LANGUAGE. BILINGUAL DICTIONARIES

Abstract

The Deaf as a cultural and linguistic minority are, unfortunately, a 'novelty' in Romania. Although sign language research has reached an experience of over 50 years in the foreign linguistics, in our country the first (bilingual) dictionary was published only in 1992. The Romanian National Association of the Deaf is making considerable efforts to meet the expectations of their international peers. Still, a cooperation between linguists and the Deaf community is barely at the beginning.

In our paper, we propose a brief survey of sign language lexicography and of Romanian Sign Language dictionaries: their aims, target audience, methodology, organization and possible improvements. In our opinion, a sociolinguistic approach would be very useful in gathering and interpreting the data for future lexicographic works in this field.

Scanned with OKEN Scanner

DICȚIONARUL LIMBII ROMÂNE ÎN FORMAT ELECTRONIC (DLR-I) - INSTRUMENT ŞI RESURSĂ PENTRU STUDIUL DIACRONIC ŞI SINCRONIC AL LIMBII ROMÂNE

GABRIELA HAJA
Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Iaşi

Dicționarul limbii române redactat sub egida Academiei Române, atât în seria cunoscută după numele coordonatorului său, Sextil Puşcariu, siglată DA, cât şi în seria nouă, DLR, editată începând cu anul 1965, sub coordonarea lui Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu şi, ulterior, sub cea a lui Marius Sala şi Gh. Mihăilă, reprezintă una dintre lucrările fundamentale ale filologiei, ale lingvisticii româneşti. Lucrarea se află într-o nouă etapă a istoriei sale. Este vorba despre etapa căutării soluțiilor de transformare a formei tipărite în format electronic. Doar astfel, monumentala lucrare academică ar putea fi utilizată, unificată şi actualizată, cu mijloace informatizate şi cu instrumente lingvistice computaționale. În contextul acesta se înscrie şi proiectul desfăşurat la Institutul „A. Philippide" între 2003 şi 2005, *Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziționarea* [cf. DLR.S 2005].

Proiectul, a cărui finalitate a fost cercetarea modalităților de transformare a DLR din text tipărit în text electronic adnotat[1], uşor de prelucrat cu ajutorul unui program specific, este rodul colaborării între lingvişti şi informaticieni, demonstrând efectele constructive ale inter- şi transdisciplinarității, precum se întâmplă şi în cazul altor proiecte finalizate printr-o astfel de colaborare[2] în cadrul Academiei Române.

Prin natura sa, dicționarul constituie un instrument de lucru necesar oricărui specialist în studiul limbii ori în traductologie. Caracterul cvasiexhaustiv al dicționarului face ca el să devină o lucrare unică în lexicografia românească prin modul de analiză a lexicului limbii române, din perspectivă diacronică, de la primele atestări scrise până în contemporaneitate. Până în prezent, au fost publicate douăzeci şi două de volume ale DLR, însumând 9.562 de pagini, iar lista cuvintelor definite în dicționar cuprinde 90.950 de intrări. Numărul citatelor din DLR, reprezentând cca 88% din totalul textului, este, în prezent, de peste 3.200.000 (pentru ultimele aproximări, cf. [Vintilă-Rădulescu, 2002: 22]). Dicționarul a fost elaborat cu mijloace tradiționale. Abia după 1990 a început introducerea informației din DLR în memoria calculatoarelor şi editarea volumelor cu asistență computerizată, eliminându-se etape şi faze care îngreunau mult ritmicitatea publicării (vezi Fig. 1).

Scanned with OKEN Scanner

Dicţionarul limbii române (DLR). Serie nouă.						
Anul apariţiei	**Locul elaborării**	**Tom**	**Parte**	**Literă**	**Număr pagini**	**Număr intrări**
1965 – 1968	Bucureşti	VI		***M***	1076	9653
1971	Bucureşti	VII	1	***N***	548	5493
1969	Cluj-Napoca	VII	2	***O***	400	3622
1972	Bucureşti	VIII	1	***P***	357	4006
1974	Bucureşti	VIII	2	***P***	336	3784
1977	Bucureşti	VIII	3	***P***	255	2738
1980	Bucureşti	VIII	4	***P***	393	4558
1984	Bucureşti	VIII	5	***P***	525	4692
1975	Cluj-Napoca	IX		***R***	641	7255
1986	Bucureşti	X	1	***S***	388	3540
1987	Bucureşti	X	2	***S***	300	2212
1990	Bucureşti	X	3	***S***	349	2692
1992	Bucureşti	X	4	***S***	371	2757
1994	Bucureşti	X	5	***S***	721	5742
1978	Iaşi	XI	1	***Ş***	271	4528
1982	Cluj-Napoca	XI	2	***T***	376	5027
1983	Cluj-Napoca	XI	3	***T***	387	4217
1994	Cluj-Napoca	XII	1	***Ţ***	240	3856
2002	Cluj-Napoca	XII	2	***U***	468	2347
1997	Iaşi	XIII	1	***V***	325	1747
2002	Iaşi	XIII	2	***V***	426	2396
2000	Bucureşti	XIV		***Z***	409	4088

Fig. 1

Echipa de cercetare, îmbogăţită în timp, a reuşit să construiască un instrument de achiziţie a DLR în format XML[3], numit convenţional DLRex, care, bazat pe o euristică specifică DLR şi printr-o interfaţă[4] „prietenoasă", permite accesarea informaţiei din DLR electronic, adăugarea de pagini, precum şi corectarea sau modificarea textului DLR, în vederea realizării unei a doua ediţii, uniformizate şi actualizate. Este de remarcat că opţiunea pentru o notare în XML a conţinutului dicţionarului permite accesul la informaţii, prin tehnicile uzuale ale bazelor de date, şi recuperarea formatului iniţial tipărit ori modificarea acestuia, după criteriile dorite.

Pentru început este nevoie de achiziţionarea integrală a DLR (literele *M – Z* şi *D, E, L*), utilizând mijloacele deja dezvoltate. Deşi în parsarea intrărilor dicţionarului o gramatică formală, constituită pe baza normelor DLR, este de preferat unui set de euristici, pentru că un proces de parsare ghidat de gramatică este de natură să pună în evidenţă inclusiv erorile umane de formatare, elaborarea ei este o activitate extrem de

Scanned with OKEN Scanner

laborioasă, ce necesită un efort de programare îndelungat şi costisitor. De aceea, în DLRex, s-a optat, deocamdată, pentru o soluţie care să aducă rezultate semnificative într-un timp relativ scurt: elaborarea unui mecanism de extragere de tip „pattern-matching"[5] şi a unei colecţii de şabloane. În felul acesta, normele DLR vor fi utilizate de program numai într-o fază de regenerare a paginii tipărite, activitate mult mai uşor de controlat. În ceea ce priveşte seria veche a *Dicţionarului limbii române*, DA, şi aceasta ar putea fi, pentru început, recuperată prin scanare şi apoi prelucrată în vederea achiziţionării. În fine, ulterior acestei faze, ce s-ar putea desfăşura şi paralel cu fazele anterioare, ar fi posibilă realizarea unei noi ediţii integral unificate şi actualizate a *Dicţionarului limbii române*[6].

Etapele achiziţionării unei pagini DLR din forma tipărită în format electronic au fost următoarele: scanarea paginii tipărite; convertirea imaginii digitale în text, format .rtf; corectura manuală a erorilor rezultate din cauza scanării ori a convertirii; parsarea textului cu ajutorul unei euristici specifice, prin intermediul DLRex[7], şi transformarea textului din format .rtf în format .XML.

Dificultăţile ce apar la „recunoaşterea" textului după scanare sunt determinate de calitatea tiparului, a hârtiei, de vechimea fiecărui volum, de performanţele aparatelor utilizate, de calităţile programelor specifice. Totuşi aceste probleme pot fi surmontate prin ameliorarea elementelor care permit acest proces.

Cele mai multe dificultăţi apar la parsarea textului, după criterii formale. S-a observat că textul DLR este împărţit în „câmpuri" cu anumite trăsături formale ce caracterizează semantic fiecare dintre aceste „câmpuri". De exemplu, cuvintele-titlu sunt alineate, scrise cu litere majuscule, aldine, este marcat accentul; citatele care atestă prezenţa în limbă şi semnificaţia cuvântului-titlu sunt scrise cu litere cursive; sursele sunt notate cu small caps sau capităluţe (în terminologia tipografică învechită deja). Doar că, în cazul fiecărei intrări pot apărea particularităţi (precum apariţia unor litere normale în textul cursiv sau în siglă ce trimite la sursa citatului; spaţierea ori nonspaţierea abrevierii „Fig.", prezenţa sau absenţa definiţiei după ♦ etc.) neprevăzute în schema generală a unui cuvânt. Aceste particularităţi neprevăzute de euristica după care sunt achiziţionate paginile DLR pot cauza erori de „citire" şi încetinesc ritmul transformării textului în format electronic, fără însă a împiedica acest important proces.

DLR „cuprinde istoria vocabularului românesc" [DLR VI: VIII]. În calitate de dicţionar **general**, DLR înregistrează şi explică toate cuvintele atestate în vorbirea populară, în limba literară şi în limbajul literaturii artistice. Terminologia de specialitate (ex. **VENTÍL**) intră în DLR numai în măsura în care a pătruns sau există tendinţa evidentă de a pătrunde în limba literară generală, în limbajul artistic sau în limba populară, altfel spus, dacă această terminologie este atestată curent în cel puţin două stiluri diferite ale limbii. Pentru că DLR este un dicţionar tip tezaur lexical, care are şi un caracter istoric, sunt prezenţi aici, pe lângă termenii populari (ex. **VIFOREÁLĂ**), toate regionalismele (ex. **VIŞÉU**) şi arhaismele (ex. **VINGERE**).

Cuvintele de argou (ex. **VERZIOÁRĂ**) au fost introduse în dicţionar numai în măsura în care au pătruns în limbajul familiar şi/sau în cel artistic. În dicţionar apar şi creaţiile lexicale ale unor autori de dicţionare (ex. **VEŞTEJEÁLĂ**) ori ale unor scriitori (ex. **VISCERÁŢIE**), dar numai în măsura în care acestea intră în uz şi sunt adoptate şi de alţi autori sau sunt prezente în limba literară generală. De asemenea, apar în DLR

Scanned with OKEN Scanner

ca intrări şi cuvinte care se întâlnesc numai în expresii (ex. VIM), precum şi cuvinte ce apar numai în unele limbaje speciale (poezie populară, ex. VÎRLĂVIÓR, -OÁRĂ; descântece, ex. VLĂSTOŞEÁ; ghicitori, ex. VILVÁT, etc.).

O situaţie aparte o au compusele, care sunt lucrate în articole de sine stătătoare dacă sunt perfect sudate (ex. VINÁRS) sau dacă cel puţin unul dintre elemente nu există independent în limbă, ori dacă au fost împrumutate ca atare. Toate celelalte situaţii se lucrează, în genere, sub primul lor element constitutiv (ex. VÍŢĂ[2]). În schimb, toate derivatele constituie intrări în dicţionar (ex. VERDEÁŢĂ, VISTIERNICEÁSĂ). Omonimia se rezolvă în DLR prin raportarea la etimon, astfel că două grupuri sonore identice formează unităţi lexicale separate, atunci când au etimologie diferită (ex. VIÉR[1] < **Vie**[1] + suf. *-ar*.; VIER[2] < lat. **verres**; VIER[3] < Cf. vir[3]). Situaţia este aceeaşi şi în cazul derivatelor care, prin evoluţia fonetică, ajung să fie identice (ex. STRUNGÁR[1] < **strung**[1] + suf. *-ar*; STRUNGÁR[2], -Ă < **strungă**[1] + suf. *-ar*). Sunt luate în considerare şi expresiile, locuţiunile (ex. ◊ Expr. **A i se face** (cuiva) **verde înaintea ochilor** sau, regional, **a vedea verde** = a i se face (cuiva) rău (de mînie, de supărare etc.). Cf. DL, DM, M. D. ENC., DEX.), proverbele, zicătorile; locul unităţilor frazeologice în DLR este în funcţie de termenul care imprimă unităţii o valoare semantică nouă. Proverbele şi zicătorile sunt introduse în dicţionar numai dacă au forme bine fixate în limbă şi sunt explicate pe baza izvoarelor din care au fost extrase ori în care sunt explicate (ex. ◊ (În proverbe şi zicători) *Vitele se adapă cu apă, şi oamenii cu vorbe adînci.* id. ib. X, 158. *De la iarba de runc, vitele se împung.* CONV. LIT. XXV, 714, cf. ZANNE, P. I, 276. *Gardul rău învaţă vita vicleană.* I. CR. I, 57. *Vita cu căutare îţi aduce de mîncare.* I. GOLESCU, ap. ZANNE, P. VIII, 152. *Numai cu vitele se scoate sărăcia din casă afară.* ISPIRESCU, L. 210, cf. ZANNE, P. I, 692.).

Caracterul **explicativ** al dicţionarului se reflectă în faptul că lexemele sunt definite şi explicate în toate accepţiile lor cunoscute, indiferent de frecvenţă sau de răspândire geografică (exceptând un număr foarte mic de regionalisme şi arhaisme rare, semnalate fără glosări în unele izvoare). „Spre a găsi soluţii cât mai adecvate varietăţii mari a faptelor [de limbă], s-au utilizat mai multe procedee de definire: definirea prin genul proxim şi diferenţa specifică, delimitarea valorilor semantice cu ajutorul sinonimelor, compararea termenului explicat cu termenii mai apropiaţi sau mai îndepărtaţi ca înţeles şi indicarea funcţiunilor sintactice (la cuvintele instrumente gramaticale)" [DLR, 1965: XI].

Dar cel mai dificil proces în cercetarea lexicografică îl constituie stabilirea filiaţiei sensurilor. În funcţie de specificitatea istorică a fiecărui cuvânt, de istoria şi de atestările sale, vor fi stabilite raporturile dintre sensuri, sensurile principale, cele subordonate, cele figurate etc.

La majoritatea cuvintelor filiaţia sensurilor se stabileşte în funcţie de etimon, de sensurile pe care acesta le are în limba de origine.

„**TÁBĂRĂ** s. f. **I. 1.** Loc (întărit) în care staţionează trupe militare (în corturi sau sub cerul liber) un timp mai îndelungat, (învechit) tabie. V. bivuac, campament, cantonament, castru, lagăr, otac. [...]

Scanned with OKEN Scanner

2. Aşezare vremelnică în corturi, în barăci etc; campament. [...]

3. (Învechit şi popular; de obicei determinat prin „de care") Grup de care în mers sau în popas. V. caravană. [...]

4. (Prin sudul Munt.) Loc unde se depozita porumbul cules pentru a fi dijmuit. [...]

II. 1. (Învechit şi popular) Armată; ceată numeroasă. [...]

2. Grup opus altui grup; grupare, front politic etc. care luptă pentru o cauză comună; parte (**III 1**), partidă (**2**). V. lagăr. [...]

– Pl.: *tabere* şi *taberi*, (învechit, rar) *tabiri* (HERODOT 1645, 243). – Şi: (rar) **táberă** (ALEXI, W.) s. f., (învechit şi regional) **tábăr** (PO 5/7, ib. 276/14, CCR 104/15, ANON. CAR., CHEST. H 429/17, ALR I 1792/837, LEXIC REG. 50) s. n., **táboră** (IORGA, D. B. II, 83, L. COSTIN, GR. BĂN. II, 190), (învechit, rar) **tăbără**, (prin Maram. şi nordul Mold.) **tábură** (T. PAPAHAGI, M. 6, ALR SN IV H 958/551) s. f., (prin sud-vestul Transilv.) **tábore** (CV 1950, nr. 11-12, 39) subst., (prin sud-vestul Olt.) **taboáre** (RĂDULESCU-CODIN, L. 37) s. f.

– Din slavonul **таборъ**, magh. **tábor**."

O altă situaţie o reprezintă neologismele, al căror prim sens nu mai este în română acelaşi ca în limba sursă; datorită fenomenelor lingvistice specifice lexicului neologic, nu doar a celui românesc, uneori un termen intră în limbă cu un sens secundar sau special în limba de origine, odată cu realităţile împrumutate. De aceea, în aceste situaţii, filiaţia sensurilor acestor cuvinte începe, în DLR, cu sensul pe care îl descoperim în primele atestări scrise, aşa cum se poate observa în exemplul următor:

„**TABÉL** s. n. **1.** Foaie cuprinzînd nume, cifre, date, introduse în rubrici cu anumite specificaţii, pentru a servi unui scop; (învechit) tablă[1] (**II 1**), tăbliţă (**II 2**). V. listă. CALENDARIU BUDA (1813) [...] ♦ (Învechit) Tablă de materii, v. tablă. [...] ♦ (Învechit) Tablă (**II 3**). [...] ◊ *Tabel de onoare* v. onoare. *Tabelă de marcaj* v. marcaj. ♦ Serie de valori numerice, aranjate într-o anumită ordine în şiruri sau coloane, pentru uşurarea anumitor calcule, sau pentru obţinerea unei clasificări. [...] ◊ (Învechit) *Tabela înmulţirei* (sau *aritmeticii, pitagorică*) = tabla înmulţirii, v. tablă[1]. *Tabelă matematică* (pentru diverse funcţii) = tablou în care sînt date valorile unei funcţii pentru anumite valori ale argumentelor. Cf. M. D. ENC. *Tabelă de logaritmi* v. logaritm. *Tabelă trigonometrică* v. trigonometric. ♦ (Regional; în formele *tabelă, tăbelă)* Carte funciară. Cf. ALR SN I h 148.

2. (Învechit) Desen sau pictură; tablou (**2**); planşă (**1**). [...] ♦ Tablou din natură, privelişte. [...]

3. (Prin Mold.; în forma *tabelă)* Tablă (şcolară).Cf. STAMATI, D., POLIZU. [...] ♦ (Regional) Tăbliţă (pentru şcolari). Cf. SCRIBAN, D., ALR II 3 745/605.

– Pl.: *tabele*. – Şi: (**1, 3**) **tabélă** (scris şi *tabellă*), (regional) **tăbélă** s.f.

– Din lat. **tabella**, germ. **Tabelle**, rus. **табель**."

Scanned with OKEN Scanner

Din exemplele de mai sus se poate observa că, la anumite sensuri, apar, între paranteze, precizări privind circulaţia şi/ori vechimea sensurilor. Aceste indicaţii sunt extrem de utile în vederea realizării unor criterii de interogare a DLR-I. Pe lângă indicaţiile lexicografice citate mai sus, „(Învechit şi popular...)", „(Învechit)", mai pot apărea precizări de tipul: „(Învechit şi regional)", „(Învechit, rar)", „(Astăzi rar)".

Aceste precizări pot apărea în schema generală a unui cuvânt, în diferite poziţii. În funcţie de aceste poziţii, DLR-I poate fi consultat în vederea extragerii cuvintelor învechite (în cazul în care una dintre indicaţiile lexicografice care precizează acest statut apare după cuvântul-titlu şi indicaţiile morfologice, înaintea tuturor definiţiilor, dacă este un cuvânt polisemantic, ori înaintea definiţiei unice), a unor sensuri învechite (situaţie în care indicaţia lexicografică apare doar înaintea unui sens principal, precum sensul de „caravană" al cuvântului *tabără* ori sensul „desen sau pictură; tablou (**2**); planşă (**1**)" al cuvântul *tabel*) sau a unor subsensuri învechite (precum situaţia în care indicaţia respectivă apare după un simbol ce reprezintă subordonare semantică, precum „♦ (Învechit) Tablă (**II 3**)" al cuvântului *tabel*).

Deoarece fiecare atestare din acest dicţionar are un indice care marchează situarea sa în timp, în funcţie de perioada în care a trăit autorul, de anul scrierii (în cazul manuscriselor) sau al editării (în cazul periodicelor mai ales), de la primele texte româneşti scrise, la textele contemporane şi până la formele populare şi regionale ale limbii (reproduse în *Atlasele lingvistice*, în culegeri de texte populare, în glosare etc.), acestea pot fi grupate pe epoci şi privite comparativ, în funcţie de fenomenul lingvistic urmărit.

În funcţie de aceste elemente, DLR-I va putea fi utilizat în cercetarea lexicului românesc dintr-o perspectivă multiplă. Iar faptul că un astfel de instrument ar putea fi transformat, cu ajutorul mijloacelor actuale, în format electronic, mult mai rapid şi mai uşor de consultat, comparabil cu lucrări de acest tip realizate, ca să enumerăm aici doar ţările şi culturile romanice, în Franţa şi Italia (*Le Trésor de la langue française informatisé*, *Dizionario De Mauro Paravia* etc.), reprezintă un pas important în cercetarea filologică românească.

NOTE:

[1] Textul electronic adnotat este un text analizat şi marcat din punct de vedere formal astfel încât să poată fi consultat, corectat, modificat etc. de către specialiştii lexicografi, cu ajutorul calculatorului.

Există posibilitatea extragerii din formatul complet a unei forme destinate numai consultării, care să se adreseze unui public mai larg decât cel al specialiştilor propriu-zişi.

[2] Un astfel de proiect, finalizat cu succes în Academia Română, Filiala Iaşi la Institutul de Filologie Română „A. Philippide" în colaborare cu Institutul de Informatică Teoretică, este *Editarea asistată de calculator a Noului Atlas lingvistic pe regiuni. Moldova şi Bucovina*, ale cărui rezultate situează Institutul ieşean în avangarda cercetării geografiei lingvistice româneşti, prin mijloacele de lucru actuale create, comparabile cu cele utilizate în ţări europene, avansate în acest domeniu. Ceea ce particularizează realizarea acestui proiect este faptul că s-a reuşit crearea unor fonturi ce redau fidel aspectul fonetic al termenilor care apar scrişi pe hartă. Aceştia nu sunt înlocuiţi de simboluri, ca în majoritatea lucrărilor de acest tip editate în Europa, astfel încât imaginea grafică a unui fenomen lingvistic este conservată pe suport electronic şi poate fi transformată în instrument de analiză a limbii

Scanned with OKEN Scanner

în variantele sale regionale din mai multe perspective („Informatizarea în cartografia lingvistică: NALR. Moldova şi Bucovina", lucrare prezentată de Stelian Dumistrăcel şi Doina Hreapcă la Atelierul de lucru „Resurse Lingvistice Româneşti şi Instrumente pentru Prelucrarea Limbii Române", publicată în http://consilr.info.uaic.ro). Un alt proiect de acest tip este *Dicţionarul explicativ al limbii române* (DEX), transpus în format electronic în cadrul Institutului de Cercetări pentru Inteligenţă Artificială (ICIA, www.racai.ro) al Academiei Române, Bucureşti.

[3] XML – *eXtensible Markup Language*) – (http://www.w3.org/XML/) reprezintă un standard de adnotare a documentelor ce conţin informaţie structurată. În cazul de faţă, XML permite ataşarea de indicaţii de conţinut câmpurilor unei intrări din dicţionar.

[4] Interfaţa om-maşină permite interacţiunea dintre un utilizator uman şi un sistem informatic, prin operarea de către utilizator a unor obiecte grafice – meniuri, icoane, butoane.

[5] Potrivire de şabloane.

[6] Vezi în acest sens propunerile făcute de Cristina Florescu la Atelierul de lucru *Resurse Lingvistice Româneşti şi Instrumente pentru Prelucrarea Limbii Române,* Iaşi, 3 noiembrie 2005 (www.consilr.info.uaic.ro).

[7] DLRex este o aplicaţie ce realizează trecerea DLR-ului din format RTF (Word) în format XML, permite vizualizarea fişierelor XML, permite corectarea paginilor în format .rtf, construieşte DLR-ul în format electronic (XML), realizează interogări în DLR.

SIGLE:

[Vintilă-Rădulescu, 2002] = Ioana Vintilă-Rădulescu, *Resurse lingvistice pentru limba română elaborate la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan"*, în Dan Tufiş, Florin Gh. Filip (coordonatori), *Limba română în societatea informaţională – societatea cunoaşterii*, Academia Română, Secţia de Ştiinţa şi Tehnologia Informaţiei, Institutul de Cercetări pentru Inteligenţă Artificială, Bucureşti, 2002.

[DLR] = *Dicţionarul limbii române* (DLR). Serie nouă. Tomul VI, *Litera M*, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1965.

[DLR.S 2005] = Gabriela Haja, Elena Dănilă, Corina Forăscu, Bogdan-Mihai Aldea, *Dicţionarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziţionarea*, Iaşi, Editura Alfa, 2005.

ROMANIAN LANGUAGE DICTIONARY IN ELECTRONIC FORMAT (DLR-I)- INSTRUMENT AND RESOURCE FOR SYNCHRONIC AND DIACHRONIC STUDY OF ROMANIAN LANGUAGE

Abstract

Among the Romance languages, the Dictionary of Romanian (DLR) is comparable with Nicot's *Trésor de la Langue Française*. At the time-being DLR is elaborated the traditional way. In order to improve the work-flow in the near future and to create a basis for new, updated, unified versions of DLR, a method for computer-aided acquisition was developed within a project financed by the National University Research Council of Romania.

In the framework of the research project, a dedicated tool was developed, DLRex. It is an instrument for acquiring, processing and browsing the electronic version of the Romanian Language Dictionary. The main functionalities of DLRex are the followings: it converts the text from Word (RTF) format to XML format; it creates the XML files for the entire DLR; it allows to browse and interrogate the XML files of the DLR; it permits to update and unify the DLR.

Scanned with OKEN Scanner

PROBLEMELE SENSULUI ÎN DICȚIONARELE BILINGVE ROMÂNO-SPANIOLE

CARMEN LOZINSKI
Liceul „Miguel de Cervantes"
București

1. Înțeleasă inițial ca o *critică a dicționarelor existente*[1], *metalexicografia* a evoluat spre statutul de disciplină autonomă, cu obiective concrete și dintre cele mai diverse: stabilirea principiilor de elaborare a dicționarelor, propunerea unei grile de lectură a acestora[2] (cu implicații privind învățarea lexicală și didactica limbilor), relația cu semantica modernă.

Metalexicografia românească s-a manifestat, până la această dată, prin abordări teoretice[3] (definire a noii discipline, delimitare a obiectului de cercetare și forme de manifestare) și practice, de *lectură a dicționarelor*[4] (atât monolingve, cât și bilingve), sau prin prezentarea unei imagini de ansamblu asupra istoriei lexicografiei românești[5].

Deși constituită recent ca disciplină, se poate vorbi deja de existența unui *specific al metalexicografiei românești* în raport cu dinamica disciplinei la nivel european. Dacă metalexicografia europeană s-a ilustrat mai mult în teoria confecționării dicționarelor, studiile românești au vizat mai ales *analiza textuală a produselor lexicografice finite*[6].

Au contribuit la conturarea acestei direcții de analiză cauze diverse: lipsa unei tradiții lexicografice de tipul celei europene, a unor corpusuri informatizate, a reeditărilor unor dicționare. Metalexicografia românească s-a născut mai ales din nevoia de a găsi soluții pentru o mai bună utilizare a dicționarelor existente, pentru ameliorarea lecturii acestora.

2. Având în vedere că nici lexicografia bilingvă românească nu cunoaște volumul și diversificarea celei existente la nivel european, se impune, ca și în cazul dicționarelor monolingve, o analiză a dicționarelor bilingve existente, analiză care vizează atât *caracteristicile*, cât și *perspectiva consultării lor*, în vederea ameliorării lecturii acestora[7].

Obiectul analizei noastre îl constituie *Dicționarul român-spaniol (DRS)* (autori A. Calciu, C. Duhăneanu, D. Munteanu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979), iar „lectura" acestui dicționar va fi făcută *din perspectiva semanticii moderne și a metalexicografiei*[8].

Ne propunem să realizăm *(1) analiza relațiilor semantice dintre cele două limbi puse în relație la nivelul acestui dicționar*, analiza interesând *din perspectiva*

Scanned with OKEN Scanner

tezei specificului decupajului lingvistic al diverselor limbi şi *(2) evaluarea redării sensului în DRS.*

În acest scop vom urmări, la nivel paradigmatic, *(3) problemele definirii sensului prin polisemie şi prin sinonimie interlingvistică.* Interesează în mod special *(4) semnalarea diferenţelor de organizare semantică între cele două limbi puse în relaţie* şi felul în care sunt reflectate acestea în DRS. La nivel sintagmatic vom urmări *(5) redarea sensului prin contexte* şi *(6) reflectarea mărcilor stilistice (diastratice) în DRS.* Corelarea rezultatelor analizei la nivel paradigmatic şi sintagmatic va conduce la *(7) o evaluare a coerenţei discursului lexicografic în DRS.*

Totodată încercăm să determinăm *(8) eficienţa practicării metalexicografiei din perspectiva dicţionarelor bilingve* şi *(9)* care sunt *aplicaţiile practice ale unei astfel de analize.*

3.1. **Polisemia**[9] este o *categorie semantică fundamentală,* cu implicaţii importante în cunoaşterea şi utilizarea cuvintelor într-o limbă străină. Polisemia reprezintă un factor de ambiguitate în limbă, fapt care pune o serie de probleme teoretice şi practice în relaţia dintre două limbi. La acestea se adaugă şi problema asimetriei între cuvintele polisemantice din cele două limbi puse în relaţie, precum şi varietatea registrelor stilistice în care se pot actualiza sensurile cuvintelor polisemantice.

Polisemia este bine reprezentată în DRS, iar preocuparea pentru dezambiguizarea semantică şi contextuală este constantă. Este de remarcat şi *buna reprezentare a frazeologiei în DRS* şi preocuparea pentru selectarea expresiilor uzuale, cu implicaţii importante în ceea ce priveşte *competenţa comunicativă* a utilizatorilor acestui dicţionar.

• Există cazuri, puţine la număr, în care DRS nu înregistrează toate *accepţiile uzuale* ale cuvintelor polisemantice. Astfel, pentru A SCÂRŢÂI sunt indicate sinonime pentru majoritatea sensurilor din DEX cum ar fi: (despre uşi, roţi) *CENCERREAR, CHILLAR, CHIRRIAR, RECHINAR, GRUÑIR;* (despre ramuri în vânt etc.) *CRUJIR*; (despre insecte) *CHIRRIAR*; (despre strune) *CERDEAR*; (fig. despre glas) *CHIRRIAR*; *// a* SCÂRŢÂI *la vioară* - (fig.) *ARAÑAR el violín.* În schimb, nu sunt înregistrate sensuri figurate uzuale ca „a progresa greu, anevoie; a nu funcţiona cum trebuie" sau „a nu se simţi bine, a o duce rău cu sănătatea".

• Am întâlnit şi situaţii în care DRS redă polisemia unor regionalisme. De exemplu, pentru A CHIFTI, care nu apare marcat, un cuvânt necunoscut unui vorbitor obişnuit, DRS indică trei corespondenţi: *ENAGUARZARSE, AGUACHARNARSE* şi *REZUMAR,* ultimul marcat (Am.)[10], ceea ce este inexact, acesta fiind un termen neutru şi uzual în spaniola peninsulară pentru sensul „a musti" al lui A CHIFTI.

DRS nu este un dicţionar cu contexte, dar face apel la diverse alte informaţii sintagmatice care ajută la decodarea corectă a sensului, atât în limba sursă, cât şi în limba ţintă, cum ar fi: indicarea între paranteze a sensului pentru care este înregistrat corespondentul spaniol respectiv, indicarea între paranteze a restricţiilor contextuale, co-ocurenţe uzuale, sintagme fixe, locuţiuni, expresii, mărci stilistice.

Scanned with OKEN Scanner

• În unele cazuri lipsa contextelor afectează interpretarea echivalenţelor. Astfel, pentru A SE SCOTOCI *prin buzunare* se foloseşte un verb specializat – *REGISTRAR los bolsillos* -, iar absenţa acestei co-ocurenţe poate face ca un vorbitor cu o competenţă lexicală medie în limba spaniolă să selecteze un corespondent din seria cvasisinonimelor *ESCUDRIÑAR; HURGAR; BUSCAR; REBUSCAR,* pe care o înregistrează dicţionarul.

• Echivalentul lui *ŞTIE SĂ SCRIE ŞI SĂ CITEASCĂ* este *SABE LEER Y ESCRIBIR*, deci topica verbelor este diferită în spaniolă, iar faptul că dicţionarul nu dă acest context îl poate face pe utilizator să creadă că structurile sintactice sunt simetrice.

3.2. Prin **sinonimia interlingvistică**[11] se sistematizează toate problemele semantice din cele două limbi puse în relaţie.

Condiţiile de sinonimie[12] între termenii din două limbi puse în relaţie sunt aceleaşi ca şi în cazul sinonimiei intralingvistice: identitatea referenţială, dacă termenii aparţin aceleiaşi variante stilistice, identitatea semică sau echivalenţa semantică (prin neglijarea a una sau două trăsături semantice) şi substituţia în context.

Noţiunea de **echivalenţă interlingvistică**[13] este un concept cheie în lexicografia bilingvă. Echivalenţele trebuie să releve sensul şi uzajul, să aibă aceleaşi valori conotative şi stilistice. Un dicţionar bilingv trebuie să indice gradul de echivalenţă între termenii puşi în relaţie şi să avertizeze vorbitorul ori de câte ori există o conotaţie particulară a cuvintelor indicate ca echivalenţi.

Definirea prin sinonimie şi echivalenţă interlingvistică prezintă următoarele aspecte în DRS:

3.2.1. O identitate, o suprapunere totală a sensului în cazul unităţilor cu semnificat unic şi cu două semnificante aparţinând celor două limbi. *Sinonimele interlingvistice* sunt corect selectate pe baza unor corespondenţe semantice biunivoce.

3.2.2. Definirea prin cvasisinonime, soluţie adoptată de majoritatea dicţionarelor bilingve, ridică o serie de probleme speciale în cazul DRS. În cazul cvasisinonimelor se impune o *marcare tipografică* în interiorul articolelor, *prezenţa diferenţiatorilor de sens, a mărcilor stilistice şi a contextelor* pentru delimitarea distanţei contextuale dintre cuvinte şi a distribuţiei acestora, a semelor specifice şi a conotaţiilor.

În multe cazuri, soluţiile lexicografice propuse de DRS demonstrează respectarea acestor principii.

• Pentru un verb, cu o polisemie bogată în română, cum este A PRINDE echivalenţele sunt prezentate diferenţiat pentru fiecare accepţie din DEX: 1.*COGER, AFERRAR, ASIR;* 2. (despre animale) *AGARRAR;* (...) ll. 2. (a percepe) *PERCIBIR, CAPTAR, ADVERTIR, NOTAR*; 3. (a ajunge din urmă) *ALCANZAR*; 4.(a captura) *ATRAPAR, APRESAR, HACER PRESA, APODERARSE DE, APREHENDER*; 4. (a surprinde pe cineva) *COGER, PILLAR*; 5. (un vehicul) *COGER, TOMAR, SUBIRSE A*; 5. (despre fenomenele naturii) *COGER, SORPRENDER*; 6. (despre stări fizice, sufleteşti) *COGER*; 7. (a copleşi) *AGOBIAR, ABRUMAR*; (...) 10. (despre

Scanned with OKEN Scanner

îmbrăcăminte) *CAERLE BIEN, VENIRLE BIEN, FAVORECERLE*; 11. (a începe să) *ECHAR A, EMPEZAR A* (sau *COMENZAR*).

În alte cazuri, însă, se poate vorbi de o *sinonimie cumulativă* în DRS, *nediferențiată contextual și stilistic*. În plus, de multe ori, *ordinea sinonimelor înregistrate este aleatorie*, echivalentul uzual nefiind dat primul în seria sinonimică. Am selectat pentru exemplificare următoarele situații:

• Pentru echivalarea lui A BATE, DRS înregistrează în primul rând în seria sinonimică verbul *BATIR*, care este specializat contextual în spaniolă pentru A BATE *ouă/ frișcă* sau pentru A BATE *un record*.

• În cazul lui A ABSOLVI *o școală/ o facultate* corespondentul uzual *GRADUARSE* nu este selectat primul în serie, iar pentru A ABSOLVI *o universitate* este indicat și echivalentul *TOMAR LA BORLA* care, de fapt, se folosește pentru A-ȘI LUA TITLUL *de master sau doctor* și aparține registrului familiar.

• Pentru sintagme ca: OM DE ȘTIINȚĂ, OM DE STAT, SALĂ DE OPERAȚII, spaniola preferă construcțiile sintetice *CIENTÍFICO, ESTADISTA, QUIRÓFANO* celor analitice – *HOMBRE DE CIENCIA, HOMBRE DE ESTADO, SALA DE OPERACIONES* –. În DRS sunt înregistrate ambele variante, dar ordinea în care apar este inversă celei pe care ar impune-o spiritul limbii țintă.

Sinonimele specializate contextual sunt sinonimele care pot apărea într-o serie de contexte comune, dar care dispun, fiecare dintre ele, de cel puțin un context în care nu se pot substitui reciproc. Spaniola are, în multe cazuri, două sau mai multe lexicalizări și opoziții mai numeroase, care se actualizează în contexte determinate, în situații în care româna dispune de un singur termen care se actualizează în toate contextele.

• De exemplu, *CEREBRO* și *SESOS* au o serie de contexte comune, dar într-o serie de contexte nu apare decât *SESOS;* CREIER *pané* se va spune *SESOS EMPANIZADOS*, iar pentru A-ȘI ZBURA CREIERII sau A-ȘI STOARCE CREIERII se va folosi același termen: *LEVANTARSE LA TAPA DE LOS SESOS*, respectiv *ESTRUJARSE/ CALENTARSE/ DESVANARSE LOS SESOS*.

• În seria sinonimică *CERDO, COCHINO, PUERCO, MARRANO, GUARRO*, termenii se pot substitui reciproc în multe contexte, dar pentru CARNE DE PORC echivalentul consacrat prin uz este *CARNE DE CERDO*.

DRS semnalează de cele mai multe ori aceste sinonime specializate contextual.

3.2.3. Problemele de corespondență între limbi apar și din cauza diferențelor de lexicalizare (datorate specificului decupajului lingvistic propriu fiecărei limbi).

• De exemplu, LEMN are două echivalente: *LEÑA* pentru lemnul de foc și *MADERA* pentru lemnul prelucrat sau destinat prelucrării. COLȚ se traduce prin *RINCÓN* dacă este vorba de un colț interior, și prin *ESQUINA* dacă este vorba de partea exterioară sau de colțul unei străzi. A ÎNVĂȚA se va traduce prin *ENSEÑAR* pentru „a învăța pe cineva" și prin *APRENDER* pentru „a studia" ș.a.m.d.

• Dacă pentru termenii anteriori DRS marchează diferențele de lexicalizare, pentru un cuvânt uzual ca PICIOR nu sunt semnalate opozițiile importante între *PIERNA* (membrul inferior în întregime), *PIE* („laba piciorului" sau „piciorul paharului") și *PATA* (care desemnează piciorul unei mobile sau laba unui animal).

Scanned with OKEN Scanner

DRS înregistrează ca echivalenţi pe *PIERNA* şi *PIE*, iar pentru *laba* PICIORULUI indică doar corespondentul *PATA*, acceptabil doar în registrul familiar.

3.2.4. Dicţionarele bilingve conţin un număr variabil de **glose**, care ţin locul de echivalenţi pentru termenii referitori la realităţile socio-culturale specifice ţării respective. Este cazul articolelor consacrate particularităţilor culturale, cuvintelor din gastronomie, vestimentaţie, numelor de specii de animale şi de plante autohtone, frazeologiei.

• DRS foloseşte, în puţine cazuri, un echivalent din cultura ţintă. De exemplu, pentru VICLEIM („veche dramă populară de origine creştină reprezentând naşterea lui Cristos, jucată la ţară, în perioada Crăciunului, de către flăcăi costumaţi") este indicat echivalentul *BELÉN* („reprezentare din carton şi alte materiale a naşterii lui Isus, care se pune la Crăciun în casele credincioşilor catolici").

• În alte cazuri DRS recurge la un calc semantic sau la un împrumut: GHIAUR (ist.) – *GIAUR*; *INFIEL*, HORA – *HORA (DANZA POPULAR)*, COBZAR – *TOCADOR DE COBZA*.

• Soluţiile cele mai folosite sunt parafraza explicativă sau o definiţie care urmează modelul dicţionarelor româneşti. La aceste soluţii se recurge pentru:

(a) cuvintele din gastronomie: BULZ - (*PLATO POPULAR QUE CONSTA DE) GACHAS DE HARINA Y MAÍZ Y QUESO DE OVEJA*, MERDENEA – *ESPECIE DE HOJALDRE CON QUESO BLANCO*, TUSLAMA - *PLATO DE CALLOS O DE MANOS DE BECERRO*;

(b) cuvinte care denumesc obiecte de vestimentaţie: CIOARECI - *PANTALONES DE PERNERAS ESTRECHAS QUE LLEVAN LOS CAMPESINOS RUMANOS*,, CAŢAVEICĂ – *CHALECO (FORRADO DE PIEL USADO POR LAS MUJERES) (DE FABRICACIÓN CAMPESINA)*, ZĂBUN – *CHAQUETA RÚSTICA DE PIEL;*

(c) cuvinte legate de anumite tradiţii: COLINDEŢ – *ROSCO O CUALQUIER COSA QUE SE REGALA A LOS CANTANTES DE VILLANCICOS*, COLĂCAR - *1. JOVEN QUE INVITA A LA BODA EN EL CAMPO; 2. MENSAJERO DEL NOVIO (PARA FELICITAR A LA NOVIA Y QUE, COMO REGALO, RECIBE ROSCONES)*;

(d) arhaisme care denumesc profesii sau demnităţi din trecut: BOGASIER – *MERCANTE EN TELAS (DE ORIENTE)*, CĂMINAR – *RECAUDADOR DE GRAVÁMENES POR LAS BEBIDAS ALCOHÓLICAS*, COMIS - *CABALLERIZO MAYOR (DEL PRÍNCIPE)*;

(e) regionalisme: A MĂNGĂLUI - *LAVAR LA ROPA CON LA TABLA DE LAVAR*, ZĂGÂRNĂ – *SACO DE CÁÑAMO QUE SIRVE DE ENCELLA Y EXPRIMIDERA*, ZĂGNEAŢĂ – *FUEGO QUE SE ENCIENDE EN LA PARTE DELANTERA DEL HORNO DE PAN PARA ACELERAR LA COCCIÓN*;

(f) interjecţii: MIHOHO – *ONOMATOPEYA QUE IMITA EL RELINCHAR DEL CABALLO*, SCÂRŢ – *IMITA EL RECHINAR O EL CRUJIR*, ZANG – *IMITA EL TINTÍN O TRIQUITRAQUE DE LOS OBJETOS METÁLICOS.*

• *În unele situaţii parafrazele propuse redau parţial sensul cuvintelor româneşti sau sunt eronate.* O soluţie eronată este cea indicată pentru interjecţia

inv. 183025

Scanned with OKEN Scanner

ZBÂR: *SUGIERE LA IDEA DE ESCALOFRÍO. ESCALOFRÍO* înseamnă „fior, frison", ceea ce nu corespunde nici pe departe sensului interjecției românești de „cuvânt care imită sunetul produs de zborul păsărilor sau al insectelor, de vibrația unei coarde, a unui motor, etc.".

3.3. **Mărcile stilistice (diastratice)**[14] reprezintă, în general, *o manieră de explicare sintagmatică a sensului*. Mărcile diastratice sunt informații date între paranteze, înaintea definiției lexicografice sau a echivalențelor interlingvistice, și indică preliminar atât situațiile extralingvistice, cât și pe cele lingvistice de comunicare corectă.

Întrucât se constituie în *informații sintagmatice complexe, foarte importante pentru adecvarea comunicării lingvistice*, mărcile diastratice trebuie indicate coerent și consecvent pentru a fi cu adevărat operatorii. Marcarea riguroasă a sinonimelor și echivalențelor interlingvistice este extrem de importantă având în vedere faptul că *dominarea registrelor stilistice* este aspectul cel mai greu de asimilat într-o limbă străină.

DRS utilizează o mare varietate de mărci stilistice, lucru firesc având în vedere reprezentarea polisemiei în acest dicționar și preocuparea pentru dezambiguizarea semantică.

(a) Corpusul DRS cuprinde foarte mulți termeni arhaici, pentru care este folosită marca *(învechit)*: CAVAF, CEACȘIRI, CEADIRIU, DAJDIE, IPISTAT, A ÎMPONCIȘA, OLAC, A (SE) PRICI, PEȘTIMAN, A ZEBERI etc. Pentru toți acești termeni se indică un corespondent spaniol actual, neprecedat de nici o altă marcă, fapt care pune sub semnul întrebării echivalențele interlingvistice propuse.

Mulți din termenii marcați (*istoric*) ar fi trebuit să aibă marca (*învechit*): COMIS, CĂMINAR, VĂDRĂRIT, TUTUNĂRIT etc.

(b) Corpusul DRS cuprinde un număr extrem de mare de cuvinte marcate (regional), în mare majoritate necunoscute unui vorbitor mediu al limbii române, cum ar fi: BAGEA, CISLĂ, PESTELCĂ, A SE SFAROGI, ȘTIOALNĂ, TRĂSCĂU, ZĂLUG, etc. Nici pentru acești termeni DRS nu înregistrează niște corespondenți marcați similar în spaniolă.

(c) Deși *cuvintele marcate (popular)* au o circulație mai largă decât categoriile precedente, ele *sunt mai puțin numeroase în DRS*: BOJOC, A COFLEȘI, A SE DAMBLAGI, A ÎNGĂLA, etc.

(d) Mărci ca *(familiar)* și *(peiorativ)*, care reprezintă *restricții de uzaj foarte importante, sunt consemnate relativ consecvent în DRS* pentru cuvinte ca: BĂȘCĂLIE, DANDANA, POTLOGĂRIE, PURADEL, NĂDRAGI, NĂBĂDĂI, etc., respectiv: GHIUJ, GIONAT, DĂSCĂLAȘ etc.

(e) Multe cuvinte au două sau chiar trei mărci stilistice: NEPRICOPSIT (pop., fam.), A SE PRICI (reg., înv.), MĂJĂRIT (reg., înv.), NĂDRAGI (pop., fam.), GHIUJ (fam., peior.), CULEVRINĂ (înv., ist.), PEȘCHEȘ (înv., pop., fam.).

(f) O serie de cuvinte *nu sunt marcate*: A ABURCA, AGEAMIU, A SE BACCELI, CAHLĂ, CIRENAIC, CONABIU, iar altele sunt *cuvinte neînregistrate de DEX*: BARANGĂ, CLENCIUROS, A LĂMBUI.

Scanned with OKEN Scanner

(g) DRS foloseşte şi mărci care să evidenţieze *diferenţele între spaniola peninsulară şi cea vorbită în America Latină*, cum ar fi: *(Am. S.), (Argent.), (Bol.), (P. Rico)* etc.

(h) Lexicul specializat reprezintă mai mult de o treime din DRS şi cuprinde – dacă parcurgem lista abrevierilor folosite de dicţionar - termeni din peste nouăzeci de domenii. Este binevenită *marcarea riguroasă şi consecventă în DRS a acestor termeni, pe domenii şi subdomenii ştiinţifice*, precum şi marcarea dublă sau triplă în cazul termenilor care aparţin mai multor domenii: ALIENARE (med., jur.), ABLAŢIUNE (med., geol.), ACTINIC (chim., fiz.), ADUCŢIUNE (anat., tehn.), CALDEIRĂ (geol., geogr.), ABRAZIUNE (med., geol., tehn.).

4. Rezultatele şi **concluziile** acestei analize prezintă *interes interdisciplinar* pentru *(1) semantica contrastivă, (2) lexicografie, (3) metalexicografie* şi *(4) didactica limbilor.*

(1) Analiza noastră a condus la următoarele observaţii în ceea ce priveşte organizarea relaţiilor semantice în română şi spaniolă la nivelul DRS:

Între cele două limbi puse în relaţie se manifestă o *asimetrie în organizarea relaţiilor de polisemie şi sinonimie.*

Spaniola are lexicalizări şi opoziţii mai numeroase decât româna, care se manifestă la nivelul tuturor claselor semantice analizate.

Analiza a confirmat *teza specificului limbilor în redarea aceleiaşi realităţi extralingvistice.*

(2) Modelul de lectură propus pentru DRS a evidenţiat o serie de soluţii lexicografice reuşite, dar şi destule neajunsuri ale acestui dicţionar şi, implicit, o serie de probleme pe care trebuie să le aibă în vedere şi să le rezolve dicţionarele bilingve.

La modul general, *DRS* este un *dicţionar bogat în informaţii semantice* şi *un instrument util în învăţarea lexicală.*

Este de remarcat *preocuparea pentru o bună redare a sensului, printr-o polisemie bogată şi serii sinonimice extinse*, comparativ cu alte dicţionare bilingve generale.

Pe de altă parte, se remarcă în unele articole din acest dicţionar o *sinonimie cumulativă* sau o *ordine aleatorie a cvasisinonimelor*, neajunsuri care impun şi consultarea unui dicţionar monolingv spaniol.

DRS rezolvă, în majoritatea cazurilor, *problemele de decalaj semantic între cele două limbi*, probleme datorate lexicalizărilor diferite şi lacunelor lexicale.

(3) Concluziile acestei analize privesc şi *eficienţa practicării metalexicografiei cu aplicaţie la dicţionarele bilingve.* Criteriile ştiinţifice şi modelele de lectură propuse de metalexicografie pot face mai eficientă operaţia consultării acestora şi pot contribui la *ameliorarea competenţei lingvistice lexicale şi comunicative* într-o limbă străină.

(4) Concluziile şi sugestiile studiilor de metalexicografie şi ale unei astfel de analize pot fi valorificate şi în *didactica limbilor străine*. Această „grilă de lectură" a dicţionarelor bilingve poate contracara o serie de deficienţe ale manualelor de limbi

Scanned with OKEN Scanner

străine, care privilegiază aspectele gramaticale şi reduc învăţarea lexicală la prezentarea unor cvasisinonime nediferenţiate semantic şi contextual, a familiilor de cuvinte şi la înregistrarea a cel mult două, trei sensuri în cazul cuvintelor polisemantice.

Nu în ultimul rând, astfel de analize pot servi ca punct de plecare în reeditarea şi elaborarea altor dicţionare bilingve.

NOTE:

[1] Pentru celelalte accepţii ale *metalexicografiei* vezi articolul cu acelaşi titlu din DSL.
[2] Vezi în acest sens P. Corbin (1989) şi A. Bidu-Vrănceanu (1993).
[3] A. Bidu-Vrănceanu (1996), p. 43-49.
[4] A. Bidu-Vrănceanu (1993), (2000-a) şi (2000-b).
[5] M. Seche (1966).
[6] Vezi nota 4.
[7] O astfel de analiză a realizat Angela Bidu-Vrănceanu (2000-a) pentru Dicţionarul român-italian.
[8] Din această perspectivă este realizată analiza dicţionarului menţionat anterior.
[9] Aspectele complexe ale redării polisemiei în dicţionarele bilingve au fost abordate sporadic în studiile de metalexicografie. Redarea polisemiei în dicţionarele bilingve face obiectul volumului Carlei Marello (1993) şi al articolului Angelei Bidu-Vrănceanu (2000-a).
[10] (folosit în America Latină).
[11] Complexitatea definirii prin sinonimie interlingvistică a fost semnalată de mulţi autori: S. Stati (1978), C. Marello (1993), T. Szende în H. Béjoint, P.Thoiron (coord.) (1996), A. Bidu-Vrănceanu (2000-a).
[12] Condiţiile de sinonimie la nivelul unei limbi au fost riguros delimitate în semantica românească de N. Forăscu (1984).
[13] Pentru detalii vezi H. Béjoint, P.Thoiron (coord.) (1996).
[14] Astfel de lecturi tematice s-au făcut pentru DEX, atât la modul general, cât şi în cazul particular al terminologiilor, precum şi pentru Dicţionarul român-italian. Vezi în acest sens A. Bidu-Vrănceanu (1993), (1997), (1999) şi (2000-a).

BIBLIOGRAFIE

Béjoint, H.,Thoiron, P., (coord.), 1996, *Les dictionnaires bilingues,* Aupelf-Uref, Editions Duculot, Louvaine-la Neuve

Bidu-Vrănceanu, A., 1993, *Lectura dicţionarelor*, Editura Metropol, Bucureşti
1996, *Lexicografia şi metalexicografia*, în SCL XLVII, nr. 1-6
1997, *Mărcile diastratice în DEX şi importanţa lor normativ-didactică*, în „Limbă şi literatură", vol. I
1999, *Mărcile stilistice (diastratice) ale lexicului specializat în DEX*$_2$, în „Limba română" XLVII, nr. 1-6
2000-a, *Dicţionarele bilingve din perspectiva metalexicografiei*, în „Limbă şi literatură", vol.I-II
2000-b, *Lexic comun, lexic specializat*, Editura Universităţii din Bucureşti

Bidu-Vrănceanu, A., Forăscu, N., 1984, *Modele de structurare semantică cu aplicaţii la limba română*, Editura Facla,Timişoara

Scanned with OKEN Scanner

Corbin, P., 1989, *Lire les dictionnaires. Pour la constitution en champs de récherche de la lecture critique des textes léxicographiques français contemporains*, în „Le français dans le monde", nr. „Léxiques"
Marello, C., 1993, *Dizionari bilingui*, Zanichelli, Bologna
Seche, M., (1966), *Schiță de istorie a lexicografiei române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică
Stati, S., 1978, *Manuale di semantica descrittiva*, Ed. Liguori, Napoli

Dicţionare:
Bidu-Vrănceanu, A., Călăraşu, C., Ionescu-Ruxăndoiu, L., Mancaş, M., Pană Dindelegan, G., *Dicţionar de ştiinţe ale limbii*, Editura Nemira, Bucureşti, 2001- *DSL*
Moliner, M., *Diccionario de uso del español,* segunda edición, Editorial Gredos, Madrid, 1998
Calciu, A., Duhăneanu, C., Munteanu, D., *Dictionar român-spaniol*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1979 – *DRS*
Coteanu, I., Mareş, L., (coord.), *Dicţionar explicativ al limbii române*, ed. a ll-a, Editura Univers Enciclopedic, Bucuresti, 1996, *DEX*

PROBLEMAS DEL SIGNIFICADO EN LOS DICCIONARIOS BILINGÜES RUMANO-ESPAÑOLES

Resumen

El artículo propone un modelo de análisis crítico de los diccionarios bilingües rumano-españoles y señala los beneficios de este tipo de análisis para la semántica contrastiva, la metalexicografía, la lexicografía bilingüe y la didáctica de las lenguas.

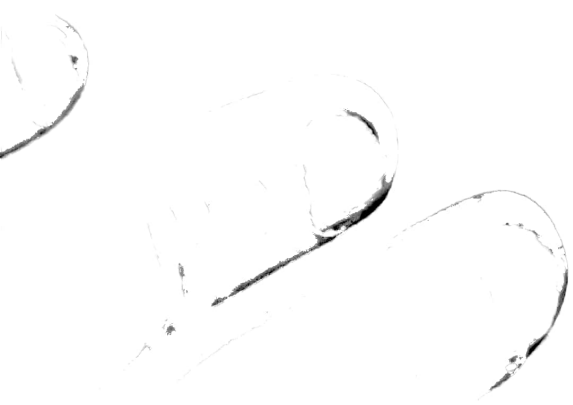

Scanned with OKEN Scanner

TERMENI ECONOMICI ÎN MASS MEDIA ROMÂNEASCĂ ACTUALĂ

ELENA MUSEANU
Universitatea *Româno-Americană*
Bucureşti

Observaţiile noastre pornesc de la câteva premise. Una dintre ele, de principiu, are în vedere că societatea românească, ca şi alte societăţi moderne se remarcă printr-un interes crescând faţă de terminologiile ştiinţifice. De aceea se vorbeşte de „societăţi ale cunoaşterii" sau de „laicizarea" ştiinţelor[1]. Din această perspectivă, terminologiile nu mai reprezintă coduri închise, accesibile numai specialiştilor, ci se dezvoltă o terminologie interdisciplinară, a nespecialiştilor[2], făcută de lingvişti care, adoptând o manieră descriptivă îşi propun explicarea sensurilor specializate pentru a fi accesibile vorbitorilor nespecialişti (numiţi şi obişnuiţi sau profani[3]). O asemenea abordare ţine şi de fenomenele de extindere deliberată a terminologiilor ştiinţifice, numită în general **vulgarizare**. Vulgarizarea presupune utilizarea, explicarea unor termeni specializaţi de către experţi sau semiexperţi de obicei în mass media (scrisă sau orală) destinată nespecialiştilor.

Din acest punct de vedere terminologia economică în perioada de după 1990 a suferit modificări profunde şi importante. Aşa se explică faptul că se remarcă o abundenţă a emisiunilor economice şi a unor ziare şi reviste cu profil economic semispecializat. Dintre aceste posibilităţi am selectat următoarele ziare: **Ziarul financiar (ZF), Săptămâna Financiară (SF), Capital (C), Adevărul economic (AE), Averea (A), Bursa (B), Banii Noştri (BN)** şi unele articole din **22.** Investigarea lor pe o perioadă de câteva luni ale anului 2005 ne-a permis să remarcăm frecvenţa mai mare a unor termeni economici din domeniul financiar-bancar şi comercial. Analiza unora dintre aceşti termeni din perspectiva terminologică enunţată pune câteva probleme privind *structura şi funcţionarea terminologiei economice* în relaţia dintre lexicul comun şi cel specializat.

De aceea, o posibilitate lingvistică de caracterizare a terminologiei economice pe care o s-o aplicăm câtorva termeni economici dintre cei selectaţi se referă la relaţiile semantice, aşa cum apar ele în utilizarea în presa de interes larg (semispecializat). La nivelul terminologiei înţeleasă din perspectiva specialistului se recomandă monosemia termenilor (şi, implicit) respingerea polisemiei, evitarea relaţiei de *sinonimie*, amândouă situaţiile afectând precizia unei comunicări ştiinţifice stricte. In ce priveşte *antonimia*, ca o relaţie semantică precis condiţionată, rolul ei în terminologia ştiinţifică nu a fost menţionat. Dacă avem însă în vedere nivelul sau tipul de texte studiat de noi, în care relaţia, chiar interdependenţa dintre limbajul ştiinţific şi limba comună se stabilesc inevitabil, prezenţa acestor fenomene este mai firească. Interesează însă în ce măsură dezvoltarea relaţiilor semantice ale termenilor economici în acest tip de texte contribuie

Scanned with OKEN Scanner

la deschiderea codului economic sau dimpotrivă. Din acelaşi punct de vedere interesează care e raportul dintre exprimarea *paradigmatică* şi cea *sintagmatică* în desemnarea conceptelor economice în mass media.

Polisemia termenilor economici în mass media

Polisemia, considerată de unii specialişti ca o distincţie semantică fundamentală între limba comună şi limbajele specializate[4] va fi ilustrată de noi prin termenul AFACERE.

DEX-ul dă pentru acest cuvânt trei sensuri între care există o legătură mai mult sau mai puţin evidentă. Primul sens ar corespunde celui specializat economic, deşi nu se indica o marcă diastratică: „*tranzacţie financiară, comercială sau industrială*", sens întâlnit în presa analizată, mai ales în sintagme specializate cum ar fi: CIFRA DE *AFACERI*, OM DE *AFACERI*, PLAN DE *AFACERI*, MEDIU DE *AFACERI*, MINISTRU AL *AFACERILOR* EXTERNE. Partea finală a definiţiei primului sens „*bazată pe speculă sau speculaţii*", trimite la conotaţii negative, întâlnite frecvent în limba comună, dar total absente în sintagmele utilizate în presa economică.

Al doilea sens, marcat de DEX diastratic ca (familiar) este definit ca „*întreprindere cu rezultat favorabil*", adică ceva rentabil într-o acţiune materială:

„Şcolile particulare nu sunt **o afacere** pentru că legea îi obligă pe patroni să aibă o activitate non-profit, iar 25% din taxe să meargă, obligatoriu, pe dotare... A fost pentru mulţi **o afacere** şi s-au comis multe ilegalităţi..." 2005, Capital, nr.35, p.10.

În numeroase situaţii se combină valoarea denotativă cu diverse conotaţii, un cumul de valori insistând obiectiv şi subiectiv pe „rentabilitate":

„**Afacerile** *anului* – proiectele imobiliare cu birouri şi spaţii comerciale.

În România a luat amploare *moda* **afacerilor** *imobiliare „la cheie"*. Tendinţa este valabilă atât pentru clădirile de birouri, cât mai ales în retail (Carrefour, Cora). Majoritatea afacerilor s-au derulat în Bucureşti." 2005, Săptămâna Financiară, nr.29, p.22.

În alte contexte se observă o valoare denotativă împreună cu o valoare conotativă ironică:

„...Nu câştigă bani ca într-o **afacere** „*adevarata*", dar are alte satisfacţii: îşi gospodăreşte singur banii, face ceea ce îi place şi ce se pricepe, iar elevii sunt bine pregătiţi. „ 2005, Capital, nr.35, p.10.

În fine, al treilea sens, cu o valoare lărgită, cea mai generalizată de „*treabă (importantă), îndeletnicire, ocupaţie*" este neîntâlnit în materialul cercetat.

În unele sintagme cu valoare metaforică, **AFACERE** îşi păstrează sensul economic specializat (măcar în parte), cum ar fi de exemplu „jungla **AFACERILOR**", 2005, Averea, nr. 27, p.7, în care lupta economică este indicată de termenul metaforic junglă (sintagme de acest tip fiind frecvente în limbajul politic din presa[5]).

Sinonimia termenilor economici în presă

La modul general, sinonimia (de multe ori parţială) nu este indicată în limbajele ştiinţifice. Ea apare în presa economică cercetată chiar în forma propriu-zisă, cum ar fi în cazul termenilor AFACERE/ BUSINESS. Poate tocmai pentru că AFACERE

Scanned with OKEN Scanner

este atât de frecvent în româna curentă a ultimilor ani, este utilizat un sinonim neologic pus alături în acelaşi enunţ, cum rezultă din exemplele care urmează, selectate din publicaţii diferite:

„Afişe şi pliante care îţi promit că, în numai câteva zile, vei învăţa să faci un bussines-plan sau o afacere..." 2005, Averea, nr. 27, p.7

„Consultanţii ne-au spus că există riscul ca investitorii să nu înţeleagă sau să nu fie atraşi de bussines-ul nostru. ***Afacerea*** Continental este relativ inedită pe această piaţă...." 2005, Săptămâna Financiară, nr.29 , p.20

„...prin ***bussines*** înţeleg acele ***afaceri*** şi acei ***oameni de afaceri*** care au ştiut şi ştiu să folosească atributele pieţei libere..." 2005, Capital, nr.36, p.5

Din altă perspectivă, sinonimia înţeleasă nu numai lexico-semantic este considerată o modalitate curentă de difuzare a terminologiei ştiinţifice nespecialiştilor (mai ales în discursurile de vulgarizare[6]). Ca forme specializate de a face mai accesibile terminologiile se consideră că se pot constitui **paradigme designaţionale**, când alături de termenul de bază reprezentând un anumit concept se utilizează în cadrul unui articol (de obicei tematic) sinonime mai mult sau mai puţin echivalente, dar mai bine cunoscute nespecialiştilor[7]. În materialul cercetat nu s-a remarcat prezenţa acestei maniere de explicare a termenilor economici.

În schimb, o altă manieră de echivalare (sinonimică la modul general) şi, implicit, de explicare a unor termeni specializaţi, numită **paradigma definiţională**[8] este frecventă în materialul cercetat. Termenii pentru care se dă o paradigmă definiţională, adică explicaţii de amploare diferită, de la unele succinte până la altele reprezentând pasaje întregi din articole apar curent pentru termeni economici mai puţin cunoscuţi, cum ar fi CREANŢĂ, LEASING, ARIERATE.

Spre deosebire de situaţiile semnalate în lucrările de terminologie, paradigmele definiţionale înregistrate de noi sunt mai vagi, datorită faptului că sunt ample, nu întotdeauna uşor de interpretat sub aspectul caracteristicilor definitorii. Astfel, întreg contextul sau textul articolului contribuie la înţelegerea valorii atribuite termenului:

„*Recuperarea* (subl. n.) CREANŢELOR României se face... cu discreţie totală. Comisia... de avizare a modalităţilor de *încasare* (subl. n.) a CREANŢELOR... evidenţia..." 2005, Banii Noştri, nr.34, p.8

Termenul mai recent LEASING nu este explicat în sine (deşi i se rezervă un întreg supliment de revistă), decât în măsura în care e comparat cu o sintagmă parţial echivalentă, CREDIT BANCAR. În această situaţie s-ar putea considera că se combină paradigma definiţională cu cea designaţională printr-o definire diferenţială relevantă:

„...avantajele LEASING-ului comparativ cu CREDITUL BANCAR constau în analiza mai rapidă a dosarului pentru acordarea CREDITULUI şi în lipsa solicitării unor garanţii suplimentare. De asemenea, *societatea de leasing* se ocupă de asigurări... Există şi dezavantaje (subl.n.), cum ar fi: proprietatea asupra obiectelor achiziţionate prin LEASING se dobândeşte după plata ultimei rate de leasing, sunt costuri mai mari de administrare, precum şi dobânzi mai mari." 2005, Bursa, nr.230, suplim., p.7.

Scanned with OKEN Scanner

Delimitarea tipurilor de **LEASING** prin introducerea unor sintagme cu circulaţie limitată, puţin cunoscute se bazează pe modalităţi de definire mai operaţionale, care ar putea reprezenta o paradigmă definiţională. Nu ne oprim aici la distincţia mai transparentă dintre LEASING OPERAŢIONAL şi LEASING FINANCIAR[9]. Reţinem sintagmele LEASING GREENFIELD- „proiectele de acest tip sunt cele în care clientul a identificat locaţia viitoarei investiţii şi are finalizat proiectul tehnic", 2005, Bursa, nr.230, suplim., p.4, LEASING BUY AND LEASE „când clientul a identificat o construcţie existentă şi stricta finanţare pentru achiziţionarea acesteia...", id., ibid.; şi LEASING SALE AND LEASE BACK „refinanţarea acordată unui client pentru un imobil deţinut de acesta; clientul vinde către societatea de leasing un bun imobil aflat deja în patrimoniul sau pe care continuă să-l utilizeze, de data aceasta pe baza unui contract de leasing.[10]" 2005, Bursa, nr.230, suplim., p.7.

Se poate considera că un titlu ca: „ARIERATELE - o problemă majoră a economiei româneşti", reluat de calificarea „o problemă sensibilă în economia românească" sau „ARIERATELE reprezintă un risc pentru economia românească..." sunt modalităţi de definire contextuală în presa de difuzare a problemelor economice.

În text apar însă şi definiţii mai succinte: „CREANŢELE, adică (subl.n.) ceea ce au de încasat agenţii economici de la parteneri, bănci şi bugete", 2005, Bursa, nr.230, p.4 sau mai ample: „neîncasarea la timp a drepturilor bugetului bulversează fluxurile financiare normale, cu implicaţii asupra întregii economii." Astfel, CREANŢA este mai bine înţeles de nespecialist pus alături de DATORIE (termen accesibil în sens larg): „încasarea CREANŢELOR" faţă de „recuperarea DATORIILOR", 2005, Banii Noştri, nr.34, p.8. Se înţelege astfel definiţia „un drept al creditorului de a pretinde de la un debitor să dea, să facă sau să nu facă ceva" (remarcându-se utilizarea unor antonime, specializate sau nu chiar în definiţia lexicografică din DEX).

Antonimia termenilor economici în presa

Relaţia de antonimie este precis condiţionată şi definită în semantica modernă, ceea ce ar putea determina o interpretare şi o actualizare limitate în limbajul economic. Materialul cercetat surprinde însă prin numeroase perechi antonimice prezente care desemnează fapte, situaţii, acţiuni economice: a VINDE/ a CUMPARA, INTRĂRI (de capital)/ IEŞIRI (de capital), Euro CREŞTE/ Dolarul SCADE (DESCREŞTE), dolarul s-a DEPRECIAT/ leul s-a APRECIAT, Cursul a COBORAT/ a URCAT cu ... RON..., trend ASCENDENT/ ~DESCENDENT (DESCRESCATOR), DEBITOR/ CREDITOR, EXPORTATOR/ IMPORTATOR, DEFICIT bugetar/ EXCEDENT bugetar etc. Selectarea ambilor termeni antonimici în enunţ face ca definirea prin opoziţie să fie mai relevantă.

Dacă în cazul exemplelor de mai sus se numără situaţii în care unele perechi antonimice există şi în limba comună, numai unele determinări contextuale indică sensul economic (*curs, trend, euro*), în alte situaţii apelul la antonimie poate fi considerat o modalitate de definire şi ar putea reprezenta o altă variantă, alături de sinonimie, a paradigmei designaţionale (nemenţionată în bibliografia de specialitate).

Relaţia antonimică poate contribui la introducerea (şi chiar răspândirea, fixarea) unor termeni economici mai puţin cunoscuţi şi utilizaţi. Astfel, alături de INFLAŢIE

Scanned with OKEN Scanner

termen utilizat frecvent nu numai în limbajul economic, ci şi în comunicarea curentă[11] se folosesc paralel: DEFLAŢIE şi *DEZINFLAŢIE*, cu detalii contextuale care contribuie la definire:

„În majoritatea ţărilor a fost folosită ca pârghie principală de reducere a INFLAŢIEI dobânda bancară... Dobânzile au o eficienţă limitată în procesul de DEZINFLAŢIE". 2005, Capital, nr.33, p.29;

„August ar fi trebuit să fie una din acele una-două luni de DEFLAŢIE ...În prima jumătate a anului 2005, trendul de DEZINFLAŢIE ar fi trebuit să nu se întrerupă...dar anunţă o rată a INFLAŢIEI de peste 8%". 2005, Săptămâna Financiară, nr.29, p.11.

Concluzii

Analiza efectuată a încercat să pună în evidenţă importanţa relaţiilor semantice (polisemie, sinonimie, antonimie) la nivelul limbajului economic în presa românească actuală (de vulgarizare). Exemplele analizate sunt interesante atât pentru stabilirea specificului terminologiei economice, cât şi pentru valenţele suplimentare pe care le pot avea aceste relaţii semantice în deschiderea codului economic de interes pentru nespecialist, mai ales în româna actuală.

NOTE:

---

[1] v. F.Rastier 1995: 45

[2] v. F.Rastier 1995: 62, delimitează terminologia specialistului de cea a nespecialistului

[3] v. A. Bidu-Vrănceanu (coord.) 2000, 2001, A. Bidu-Vrănceanu 2003, 2004

[4] v. Id. ibid.

[5] v. A. Bidu-Vrănceanu 2005, analizează limbajul politic, cu distincţia denotativ/ conotativ

[6] Teorie susţinută de numeroşi specialişti, v. o bibliografie bogată la A. Bidu-Vrănceanu, 2005 (comunicarea din volumul de faţă)

[7] v. M.F. Mortureux care susţine această interpretare sintetic redată în „Paradigme definitionel/ designationnel" – „Dictionnaire d'analyse du discours", Editions du Seuil, Paris, 2002

[8] Id. ibid.

[9] v. *Bursa*, 2005, nr.230, supliment, p.6, unde pentru termenul LEASING OPERAŢIONAL se dă o reprezentare vizuală (grafică) explicită şi relevantă, reprezentând o modalitate originală de vulgarizare

[10] În această situaţie o definiţie succintă, clară a termenului LEASING ar fi fost utilă nespecialistului

[11] Chiar dacă aici, cum arată M.F. Mortureux (în *„Langue francaise"*, 1982, nr.53, „Paraphrase et metalangage dans le dialogue de vulgarisation") se interpretează cu un sens generalizat, determinologizat, care pierde unele trăsături relevante ale termenului economic

BIBLIOGRAFIE:

- Bejoint, Henri – *La definition en terminographie*, Lyon, 1993
- Bejoint, H. si Thoiron – *Le sens des termes*, Presses Universitaires de Lyon, 2000
- Bidu-Vrănceanu, Angela, Călăraşu, Cristina, Ionescu – Ruxandoiu, Liliana, Mancaş, Mihaela, Pană Dindelegan, Gabriela, *Dicţionar de ştiinţe ale limbii*, Bucureşti, Ed. Nemira, 2001
- Bidu-Vrănceanu, Angela, *Lectura dicţionarelor*, Bucureşti, Ed. Metropol, 1993
- Bidu-Vrănceanu, Angela, (coordonator), *Lexic comun, lexic specializat*, Ed. Universităţii din Bucureşti, 2000

Scanned with OKEN Scanner

- Bidu-Vrănceanu, Angela, (coordonator), *Lexic ştiinţific interdisciplinar*, Ed. Universităţii din Bucureşti, 2001
- Bidu-Vrănceanu, Angela, *Mărcile stilistice (diastratice) ale lexicului specializat în DEX*, Bucureşti, LR, XLVIII, nr 1–2, p. 19–23, 1999
- Bidu-Vrănceanu, Angela, *Relaţiile dintre limbajele tehnico-ştiinţifice şi limbajul literar standard* în „Limbă şi Literatură", nr 3–4, 1990
- Bidu-Vrănceanu, Angela, *Contribuţia lingvisticii la studiul terminologiilor ştiinţifice*, în „Limba română în Societatea Internaţională – Societatea Cunoaşterii", de D. Tuefs, F. Gh. Filip, Ed. Expert, Bucureşti, 2002, pag 33–37.
- Bidu-Vrănceanu, Angela, *Semantica lexicală românească din perspectiva europeană*, în „Identitate românească şi integrare europeană. Probleme şi perspective", Ars Docendi, Bucureşti, 2003
- Bruno de Besse, *La Definition Terminologique*, Presses Universitaires de France, Paris, pag 252–261.
- Cabre, M.T. (1992), *La Terminologie. Theorie, methode et applications*, Barcelona Empuries.
- Depecker, L., *Entresigne et concept. Elements de terminologie generale*, Presses Sorbonne Nouvelle, 1999.
- Lerat, Pierre (1995), *Les Langues Specialisées*, Presses Universitaires de France, Paris
- Meyer, I. şi Mackintosh, K., *„L'etirement" du sens terminologique: aperçu du phenomène de la determinologisation*, în H. Bejoint şi K. Mackintosh, 2000
- M.F. Mortureux, *Paradigme definitionel/ designationnel-* „Dictionnaire d'analyse du discours", Editions du Seuil, Paris, 2002
- M.F. Mortureux, *La vulgarisation. Points de vue linguistiques*, în „Langue française", nr.53, 1982
- M.F. Mortureux, *La lexicologie entre langue et discours*, Ed. Sedes, Paris, 1997
- F. Rastier (1995) *Le terme: entre ontologie et linguistique*, în Banque des Mots 1995/7, p. 35–65.
- Vasiliu, Emanuel, *Sens şi definiţie lexicografică*, SCL, XXXI, nr 5, p. 631–635, 1980
- Vasiliu, Emanuel, *Adevăr analitic şi definiţie lexicografică*, în Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi (serie nouă), sect III, Lingvistica, tom XXVIII/XXIX, p. 183–186, 1984
- Vasiliu, Emanuel, *Definiţia sensului sau definiţia obiectului*, în SCL, XXXVII, nr 2, p. 86- 91, 1986
- *Dicţionar Explicativ al Limbii Române*, Ed. Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1998
- *Dicţionar Macmillan de Economie Modernă*, Ed. Codecs, 1999
- Hausman, Daniel, *O introducere în ştiinţa economică*, în *Filozofia ştiinţei economice*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1993
- *Vocabular economic şi financiar cu indice de termeni în patru limbi*, Editura Humanitas, 1994
- Coord Niţă Dobrotă, *Dicţionar de economie*, Editura Economică, 1999

ECONOMIC TERMS IN THE CONTEMPORARY ROMANIAN MASS-MEDIA

Abstract

This paper wants to establish a few traits of economic terminology in the contemporary Romanian language on the basis of certain publications in this field meant for the wide public.

Some semantic relations are being developed (synonymy, antonymy, polysemy) in contact with the common Romanian language; this situation is mostly uncomon for specialised languages.

Scanned with OKEN Scanner

NEOCONFIXAREA ÎN ROMÂNA ACTUALĂ

ADRIANA STOICHIȚOIU ICHIM
Facultatea de Litere
Universitatea din București

„Les confixes forment une classe ouverte [...]. La confixation offre une des sources les plus vivantes de création lexicale".

(André Martinet - *Grammaire fonctionnelle du français*, p. 243-244)

1. Procedeul de îmbogățire lexicală analizat aici sub numele de **neoconfixare** este o variantă modernă a **compunerii tematice**[1], **„savante"**[2] sau **alogene**[3], pentru care în franceză se folosesc și termenii **recompunere** ori **confixare**[4].

Importanța compunerii savante – semnalate de Iorgu Iordan încă din perioada interbelică drept livrescă, slab productivă[5] – a crescut constant în ultimele patru decenii, atât sub aspectul productivității și al inventarului de formanți, cât și al circulației compuselor în diverse stiluri ale limbii[6].

Reluarea cercetării – după 4 ani de la publicarea celor două studii pe care le-am consacrat compunerii tematice[7] – a relevat înmulțirea explozivă a noilor formații lexicale și apariția unor formanți noi, care au devenit productivi, atașându-se la o mare varietate de baze, în virtutea analogiei cu mecanismele derivării[8].

Presa de largă circulație (nespecializată) recurge frecvent la elemente de compunere care au depășit granițele terminologiilor, pătrunzând în discursul publicistic și, ulterior, în limbajul literar standard[9], cu sensuri mai mult sau mai puțin modificate față de cele etimologice. De aceea, considerăm că dinamica procedeului merită studiată în contextul mai larg al tendințelor de *„intelectualizare"* și *„internaționalizare"* a lexicului actual.

2. Încercarea noastră de a introduce în lingvistica românească un nou concept – **neoconfixarea** (compunerea cu formanți denumiți **neoconfixe**) se bazează pe concluzii reieșite din examinarea unui corpus de peste 500 de compuse excerptate din presa scrisă și audio-vizuală a ultimului deceniu.

Includerea în corpus, pe lângă **formații interne**, a unor **calcuri** sau **împrumuturi cu structură analizabilă** se explică prin finalitatea care vizează – în principal – capacitatea românei de a asimila un model străin de compunere și de a „reutiliza" formanți de tip tematic („savant") în asocieri lexicale diverse. Din acest motiv nu au fost ignorate nici formații cu vădit caracter ocazional (așa-numitele „efemeride lexicale"), a căror atestare poate avea „funcție de diagnosticare"[10] a unor tendințe ale limbii actuale.

Scanned with OKEN Scanner

Singura condiţie pentru includerea în corpus a fost ca elementul la care se ataşează neoconfixul să fie un cuvânt cu autonomie semantică şi sintactică în limba română[11].

3. Franceza actuală reprezintă pentru română principala sursă din care s-au împrumutat compuse tematice şi afixoide, dar şi modele (în sensul engl. *pattern*), după care au fost construite asemenea creaţii lexicale pe teren românesc. De aceea, considerăm că prezentarea succintă a categoriilor propuse în *lexicografia franceză contemporană*[12] permite o clasificare mai adecvată a compuselor din româna actuală.

Formaţiile alogene (savante)[13], numite şi **confixate**[14], **recompuse** (fr. *récomposés*)[15] sau **hibride**[16] sunt repartizate în două clase, în funcţie de *etimologia* elementelor alcătuitoare şi de *structura* compusului.

3.1. (Re)compusele savante (clasice) aparţin diverselor terminologii, de unde au putut „migra" – prin intermediul mass-media – spre limbajul curent[17]. Ele rezultă din asocierea conform modelului clasic (*determinant* + *determinat*) între: (a) formanţi împrumutaţi din greacă şi latină; (b) formanţi clasici şi un cuvânt autonom.

3.2. (Re)compusele moderne[18] sunt create prin analogie, după modelul savant (clasic) prin aglutinarea unui cuvânt autonom cu un pseudoformant – numit şi „fals confix" (fr. *faux confixe*)[19] sau „neoconfix"[20] – obţinut prin trunchierea unui lexem autohton. Vocalele finale ale cuvântului trunchiat pot fi *–o*, după modelul „recompuselor" greceşti (*socioprofessionnel, écoproduit, fibrociment, afro-asiatique*) sau *–i*, după modelul latinesc (*publirédactionnel, surdi-mutité*)[21].

4. Compusele tematice utilizate în **mass-media românească** aparţin – într-o proporţie covârşitoare – categoriei „(re)compuselor" clasice şi moderne[22] (din categoriile **3.1.b.** şi **3.2**).

4.1. Situaţia din româna actuală este similară celei din franceză, atât sub aspectul frecvenţei[23], cât şi al **mecanismelor de compunere.** Abordarea acestor mecanisme din perspectivă generativă[24] relevă patru etape: *deconstrucţia* compusului alogen împrumutat, *autonomizarea* („eliberarea") formantului clasic sau modern, *remotivarea* sa în limba română şi *recompunerea* – prin imitarea structurii *determinant* + *determinat* a modelului.

În acest fel, emiţătorul (specialist, publicist sau vorbitor mediu) îşi valorifică atât competenţa, cât şi creativitatea prin constituirea unor serii (paradigme) deschise[25]. Motivarea (re)compunerii presupune analiza interacţiunii factorilor lingvistici şi funcţionali (ţinând de practica socială)[26], fără a neglija rolul automatismelor verbale şi unele „mode" lingvistice[27].

4.2. În plan etimologic, principala dificultate apare în stabilirea statutului de împrumut, calc sau creaţie internă pentru **(re)compusele româneşti analizabile** în care se poate recunoaşte un formant (savant sau modern), productiv pe teren românesc, ataşat unui neologism împrumutat. În asemenea cazuri, subscriem la opinia lexicologilor francezi care apreciază ca nerelevantă „viziunea excesiv etimologizantă"[28] într-o *abordare de tip sincronic*, preponderent *descriptivă* şi *funcţională*, cum este cea de faţă.

Scanned with OKEN Scanner

În schimb, considerăm necesară sublinierea distincției dintre **formanții clasici** (de origine greco-latină) și cei **moderni** (pe care îi desemnăm, în continuare prin termenul **neoconfix**). Deși unele neoconfixe (*euro-, tele-, mini-, -naut, -shima, -zaur*) au beneficiat de studii monografice (indicate în bibliografia acestei lucrări), conceptul respectiv nu a fost teoretizat în lingvistica românească și nu are în toate cazurile o reflectare adecvată în dicționare.

În funcție de **sursa lor**, formanții de acest tip pot fi încadrați în două categorii: **neoconfixe de sens** și **neoconfixe de formă**[29].

(a) Neoconfixele de sens sunt rezultatul unor evoluții semantice suferite de formanții clasici (de origine greacă sau latină), care au dezvoltat semnificații „moderne" în cadrul unor compuse neologice. Prin *trunchiere*[30], din asemenea termeni se separă neoconfixele, care devin productive, cu o valoare semantică mai mult sau mai puțin diferită față de cea etimologică. În cazul neoconfixelor antepuse (de tipul prefixoidelor), *autonomia semantică* se poate asocia cu *autonomia sintactică* (prin care neoconfixul apare ca determinant adjectival și, mai rar, ca substantiv).

Neoconfixele de sens din română reprezintă *împrumuturi cu caracter internațional*, preluate, de regulă, din franceză deși unele au etimologie multiplă. De exemplu, formantul *tele–* a dezvoltat, pe lângă sensul etimologic (1) din greacă „departe (de), la distanță" (prezent în *telecomandă, telemedicină, telecomunicații, teledetecție*), alte două sensuri legate de tehnica modernă, reprezentând, în opinia noastră, **neoconfixe**: *–tele*$_2$ < *teleferic* (fr. *téléphérique*) cu sensul „transport pe cablu": *telecabină, telescaun, teleschi, telegondolă*; *–tele*$_3$ < *televiziune* (fr. *télévision*) cu sensul „referitor la/ prin/ specific televiziunii", prezent în numeroase formații românești cu caracter denotativ, consemnate în MDN (*telecronicar, telecronică, teledialog, teledivertisment, teleenciclopedie, teleredactor, telesport* etc.), dar și în altele calchiate (*televot* după engl. *televoting; telecumpărături* după engl. *teleshopping*; fr. *téléachats*) sau create în română, cu intenții ironice, peiorative: „Acuzând «*telejustiția*», el [Adrian Năstase] și-a regizat *telepercheziția*" (G, 6.03.06, p. 1); „Mona Muscă este un *telepersonaj*, un om care a obosit televiziunile" (ReTV – 26.07.05); *– tele*$_4$ < *telefon(ie)* (< fr. *téléphone*) cu sensul „referitor la/ prin telefon": *telecentru; teleconferință.*

Alte exemple de *neoconfixe internaționale* productive și în română sunt înregistrate în listele de prefixoide și sufixoide (vezi *infra*, 7).

(b) Neoconfixele de formă rezultă din trunchierea unui cuvânt simplu, împrumutat sau românesc, astfel încât formanții antepuși să aibă finală vocalică (de regulă *–o* sau *–i*) și o structură bi– sau trisilabică. Din categoria acestor pseudoformanți (creați prin analogie cu afixoidele clasice), cel mai productiv pe plan internațional este *euro–* (< *Europa*)[31], dar pot fi citate și altele ca *meteo–, info–, narco–, petro–, retro–, afro–, etno–* sau foarte recentele *cyber–, metro–, robo–*. Dintre pseudoformanții de tip sufixoidal pot fi menționate împrumuturi din engleză (*–gate* și *–land*), respectiv din japoneză (*–shima*)[32].

Între neoconfixele de formă create în română, menționăm: *info* < *informație* (*Infobusiness* – emisiune la ReTV; „*Infoline* pentru pacienții cu boli cardiovasculare"

Scanned with OKEN Scanner

– L, 7.03.04, p. 8); *expo* < *expoziție* (*Expoinvest* Imobiliar – G, 10.05.05, p. 7); *Romexpo*; *BabyExpo* (RL, 14.04.05, p. 32); *expo-elevi, expo-școală* (*apud* Carabulea 1983: 519). În categoria formanților mobili (bipoziționali) se pot înscrie și segmente rezultate din trunchierea unor cuvinte prezente în numeroase acronime (nume de societăți comerciale, firme, manifestări expoziționale); asemenea segmente lexicale manifestă tendința de a se fixa în limbă cu statut de confixe: *Rom-/ –rom* (< *România*): *Rompetrol; Petrom* [societăți de prelucrarea petrolului]; *Asirom* [societate de asigurări]; *Romavia, Tarom* [companii de aviație]; *Rompres* [agenție de presă]; *Romexpo* [pavilion expozițional].

5. Sub aspect morfologic, majoritatea formațiilor neconfixate din mass-media reprezintă **substantive** și **adjective**, numărul **verbelor** astfel create fiind mult mai redus.

6. Din punct de vedere stilistico-funcțional, formațiile de acest tip din presa postdecembristă reprezintă **„compuse gazetărești"**[33] care se pot înscrie în categoria **neologismelor denominative** (cu funcție referențială și comunicativă) sau în cea a **neologismelor stilistice** (cu funcție predominant expresivă).

În plan semantic, *compusele denominative gazetărești* (**CDG**) se caracterizează prin predominarea sensului denotativ (propriu), liber (sau relativ liber) de context. Consecința procesului de „determinologizare" a elementelor de compunere savantă devenite neoconfixe este reducerea preciziei prin desemantizare și lărgirea posibilităților combinatorii[34].

Diferențierea semantică în raport cu etimonul clasic se corelează, de regulă, cu **autonomia sintactică**[35], astfel încât același formant poate apărea cu sensul etimologic („clasic") în poziție de morfem legat (prefixoid) și cu un sens „modern" („pseudo-clasic") ca morfem liber, cu valoare adjectivală sau, prin conversiune, substantivală:

• **AFRO-** cu sensul (1) „african" funcționează ca prefixoid în *afroamerican* și *afroasiatic* (MDN), dar valoarea adjectivală se realizează numai pentru sensul (2) (despre coafură) „cu părul foarte încrețit", împrumutat din engleză sau franceză (conform MDN).

• **BIO-** figurează în MDN în compuse cu sensul (1) „în legătură cu viața sau cu materia vie" (*biocatalizator, bicompatibil, biocronologie, biocurent, biodiversitate, biopotențial, bioritm),* precum și cu sensul (2) „în legătură cu biologia" (*biocomunicație, biomedicină, bioreactor, biotipologie*). Utilizarea adjectivală (neconsemnată în MDN) este posibilă numai pentru sensul (2): „alimente *bio* (obținute prin agricultura biologică)" (A, 8.06.02, p. 7); „miere *bio*"; „produse *bio*" (A, 10.03.05, p. 4). Modelul pentru utilizarea adjectivală este oferit de franceza actuală, unde morfemul liber *bio* funcționează ca adjectiv (în *agriculteurs bios, produits bios, marché bio, fruîts et légumes bios*), ca adverb (în *manger bio, acheter bio, s'habiller bio*) sau ca substantiv (în *le bio*);

• **FOTO-** este înregistrat în MDN ca prefixoid cu sensurile (1) „lumină, fluorescență" (*fotoalergie, fotobacterie, fotomagnetic, fotosensibilitate*) și (2) „fotografie" (*fotoanchetă, fotocopie, fotoreportaj*), dar numai sensul (2) este asociat morfemului liber *foto*, utilizat adjectival (cf. *fotoaparat* – aparat *foto*; *fotoperspectivă*, perspectivă *foto*) sau substantival.

Scanned with OKEN Scanner

Polisemia caracterizează şi **pseudo-formanţi din categoria neoconfixelor de formă**, reprezentând trunchieri ale unor cuvinte simple. Între aceştia, cel mai frecvent atestat în compuse din mass-media actuală este elementul **EURO$_1$-** (<*Europa*), a cărui circulaţie internaţională a fost favorizată de omonimia cu substantivul **EURO$_2$**, care denumeşte moneda unică europeană („Începând cu 1 ianuarie 2002, 12 ţări membre ale Uniunii Europene au renunţat la moneda proprie şi au îmbrăţişat *euro*" – C, 9.01.06, p. 13).

Polisemia lui *euro*$_1$–, atestat într-un număr impresionant de compuse (împrumutate, calchiate sau formaţii interne), a fost deja semnalată ca un fenomen în continuă expansiune după 1990, nu numai în română, ci şi în franceză, italiană[36] etc. Ilustrăm, în continuare, câteva dintre direcţiile în care s-a dezvoltat „pletora semantică" a acestui neoconfix, păstrând totuşi semul central „referitor la Europa":

– în accepţie geografică: *Eurometeo; Euromonitor* (emisiuni TV la N24 – 25.11.05); *euro-atlantizare* (JN, 31.03.05, p. 4); *Eurosport* (canal TV); *Eurodicţionar, Euro-Dispecer* (emisiuni la TVR2); *Europetice* (emisiune privind curiozităţi europene la ReTV); *Eurolider* („publicaţie săptămânală vizând promovarea valorilor româneşti în Europa" – TVR1, 18.09.05); „zonă *euroasiatică*" (A, 15.04.05, p. 10); *euroturişti* (JN, 4.05.05, p. 9); „parteneriatul *euro-mediteranean*" (G, 29.11.05, p. 13); *eurocupe* (referitor la competiţii fotbalistice europene – ReTV, 20.05.05);

– în accepţie politică, juridică şi administrativă („privind/ aparţinând de Uniunea Europeană"): *eurosocialişti* (C, 20.05.05, p. 7); *euro-populari* (G, 2.06.05, p. 5); „*eurofuncţionarii* din Bruxelles" (A, 14.03.05, p. 3); *europarlament; europoliticieni* (A, 3.03.05, p. 1); *eurodeputat* (A, 5.07.04, p. 9); *euroconsilieri* (RL, 13.05.05, p. 4); „lobby *europarlamentar*" (A, 12.01.06, p. 1); *euroobservatori* (G, 27.09.05, p. 4); „soluţii [juridice] *euroconforme*"(G, 1.08.05, p. 10); *europartid* (ProTV, 22.05.05); „partide româneşti admise în *eurofamilie*" (G, 4.06.05, p. 4); *Euroconstituţia* (ReTV, 27.05.05); *eurobirocraţi* (JN, 20.04.05, p. 4); *eurocetăţeni* (JN, 19.04.05, p. 10);

– privind atitudini faţă de extinderea Uniunii Europene şi/sau aderarea la UE: „*euroscepticii* francezi"; „recrudescenţa *euroscepticismului*" (RL, 24.03.05, p. 8); „partide *euro-ostile*" (A, 15.06.04, p. 9); *euroentuziast, euroentuziasm* (ReTV, 22.10.05); *eurooptimişti* (N24-29.10.05), *euroindiferenţi* (ReTV, 8.09.05); „*Euromania* integrării" (titlu de rubrică – JN, 11.04.05);

– în conformitate cu cerinţele/ standardele Uniunii Europene: „«*Euro-apă*» – cel târziu în 2017" (apă de calitate „europeană" – EZ, 12.04.05, p. 5); „*europubele* de 120 sau 240 de litri" (G, 22.08.05, p. 3); „motorina Super *EuroDisel*; motorina *EuroPremium*" (ReTV, 12.11.05);

– de valoare europeană (în sens evaluativ): „Mijlocaşul stelist a fost autorul unui *eurogol* în meciul cu FC Vaslui" (ReTV, 6.12.05); cu această semnificaţie, care nu este străină de intenţia de manipulare a receptorului, *euro*$_1$– este inclus în numeroase denumiri de societăţi comerciale, firme, manifestări publice (alături de baze româneşti sau străine): „*Euromedia* – liderul pieţei de outdoor" („Ziarul Financiar", 4.02.05, p. 1); „Stomatologie la standard european: Clinica *Euroestet*"

Scanned with OKEN Scanner

(RL, 21.04.05, p. 27); „*Eurometal* Prod SRL"; „Editura *Eurostampa*" (ProTV, 20.03.05); „*Euroconstruct* Trading" (ReTV, 23.08.05); „*SCMetalEuroEst* SA" (G, 8.11.05, p. 1); „magazinele *EURO-GSM*" (L, 13.12.05, p. 15); *Eurostil* (firmă de taximetrie); „transport autocar *Euro-time*" (RL, 7.04.05, p. 19); *Euroconsult* (firmă de consultanţă electorală) (ReTV – 22.03.05); *Euroasig* (firmă de asigurări) (RL, 24.03.05, p. 30); „*Eurofarmacia* Iedera"; „*Eurolider* Conferences: Liderii Noii Europe" (G, 13.10.05, p. 8);

– utilizat exclusiv substantival, în contexte sportive, *EURO* reprezintă o creaţie ad-hoc (rezultată din trunchierea adjectivului *european*), prin care se desemnează într-o manieră familiar-uzuală Campionatul European de Fotbal: „A fi sau a nu fi la *EURO* 2008" (ReTV, 27.01.06); „Schimbare a sistemului de calificare la *Euro* 2008" (RL, 21.04.05, p. 10).

EURO$_2$- cu semnificaţia referitoare la moneda unică europeană – apare în compuse ca: *Euroland* „zona de circulaţie a monedei respective" („Inflaţia din *Euroland* ar putea scumpi creditele în *euro* acordate de băncile româneşti" – G, 25.11.05, p. 6); „Moştenitorii *euromilionarilor*" (N, 2.11.04, p. 3); *europortofele* („portofele compartimentate pentru dimensiunea bancnotelor euro" – G, 29.06.05, p. 1); *euroconvertizor* (mic calculator care transformă sumele în euro) (A, 29.11.01, p. 5).

Cele două sensuri ale lui *euro-* se pot asocia în context: „*Euroloteria* de la Paris – loteria *euromilioanelor*" (ReTV, 29.07.05); „loteria europeană *Euro-milioane*" (G, 19.09.05, p. 9).

Când se doreşte elucidarea sensului diverselor compuse cu *euro$_1$*- din presă, se recurge la explicaţii contextuale de tip definiţional („*Eurocadrele* îi reprezintă pe intelectualii din UE şi pe salariaţii cu o funcţie de conducere care fac management, în afară de patroni" – A, 12.03.05, p. 7) sau etimologic („procesul de *euroconstituţionalizare*, adică de armonizare a Constituţiei României cu normele europene" – OTV, 19.02.05).

Titluri din presa sportivă precum *Eurorivale* (N24, 2.11.05); „*Eurofarmecul* vieţii" (ReTV, 2.11.05) sau „*Eurovisul* continuă!" (ProSport, 24.02.06, p. 1) se referă la diverse competiţii europene, demonstrând productivitatea neoconfixului pe teren românesc.

6.2. Neoconfixele pot apărea şi în **creaţii „gazetăreşti" cu valoare stilistică (CSG)** prezente în texte „de atitudine" (critice, argumentative, polemice, satirice etc.) şi aproape deloc în texte strict informative. Majoritatea formaţiilor lexicale din această categorie reprezintă creaţii spontane, ocazionale, uneori ludice, dependente de un anumit context verbal şi/sau situaţional. De aceea, ele au şanse reduse de a se impune în limbă, în ciuda valorilor expresive mult mai evidente decât în cazul altor formaţii interne (sufixale sau prefixale)[37].

Din punct de vedere semantic, asemenea formaţii dezvoltă sensuri figurate, conotative, care se pot diferenţia, cel puţin parţial, de sensurile componentelor (prin determinologizare sau desemantizare, în primul rând, dar şi prin extinderi sau restrângeri semantice, ori prin diverşi tropi).

Scanned with OKEN Scanner

Contrastul stilistic dintre neoconfixul cu caracter savant şi baza reprezentată de termeni uzuali sau populari generează un grad sporit de expresivitate şi originalitate[38]: „Patronul cabaretului preferat de *porno-procurorii* craioveni a fost arestat" (A, 15.04.00, p.12); „*Euro-talciocul* de maşini second-hand [din târgul Vitan-Bârzeşti]" (A, 13.05.02, p.3); „*Eurobutoaie* la selecţia pentru Eurovision" (ReTV, 7.02.05).

Expresivitatea generată de relaţia compusului cu **contextul verbal** este de natură pur lingvistică şi presupune o anumită subtilitate, atât a emiţătorului, cât şi a receptorului. Astfel, un neoconfix poate apărea în acelaşi enunţ, în două compuse, unul cu sens denotativ, strict specializat şi altul cu sens conotativ: „Clasaţi pe locul 9 la *Eurovision*, recuperăm prin guvernanţi locul întâi la *eurocomision*" (AC 21/ 02, p. 1) O altă sursă de umor este substituirea unui formant „clasic" printr-un „pseudo-formant", obţinut ad-hoc din trunchierea unui termen popular, cu conotaţii peiorative în plan social şi politic: „După 4 ani de guvernare post post-comunistă [...] *criptocomunismul* s-a transformat în *friptocomunism*" [< *fript*/urism/ + *comunism*] (G, 23.03.06, p. 1).

7. Prezentăm, în continuare, **o lista alfabetică selectivă** a neoconfixelor (prefixoide şi sufixoide) pe care le considerăm reprezentative pentru dinamica acestui procedeu în etapa actuală.

7.1. Prefixoide

• **AGRO-** „agricol, agricultură" (< fr. *agro-*, cf. lat. *ager, agri*, gr. *agros*) apare cu un sens specializat, „deviat" faţă de cel etimologic, în domeniul turismului, unde formantul *agro-* capătă sensul „rural" (cf. MDN: *agroturism* < fr., engl. „turism care se face în zonele rurale"): „pensiuni *agroturistice*" (A, 11.03.05, p. 7); „*agroturismul* în UE" (ReTV, 20.03.05).

• **AUTO$_2$-** „automobil, maşină" (< fr. *auto-*, cf. gr. *autos*) este un neoconfix internaţional prezent în numeroase cuvinte din categoria compuselor moderne cu structură analizabilă, dar cu etimologie diferită. Conform MDN, *autogară, autobasculantă, autorulotă, autofurgonetă, autolaborator* şi *autosanitară* sunt formaţii româneşti; *autotransport* şi *autocisternă* – calcuri după rusă; *autotren* şi *autoutilitară* – calcuri după italiană, iar *autotren, autospecială* şi *autostradă* reprezintă împrumuturi din aceeaşi limbă; *autovehicul, autotractor, autocamion* şi *autostop* au fost împrumutate din franceză, iar *autoservice* din engleză. Nu figurează în dicţionarul citat *autovidanjă* (A, 24.11.01, p. 5) şi *autogaz* (ReTV, 1.04.05); „*Autoshow*" apare ca titlu de emisiune la ReTV.

• **BIO$_2$-**, neînregistrat ca atare în dicţionare, funcţionează ca neoconfix sinonim cu *eco$_2$-*: „*biodiesel* – un combustibil ecologic obţinut din prelucrarea rapiţei şi a soiei" (G, 17.08.05, p. 5); „*biomotorină* obţinută din seminţe de rapiţă" (G, 4.10.05, p. 7). Neoconfixul figurează şi în nume proprii de societăţi comerciale (*Biofarm, Biomed*), putând fi, de asemenea, utilizat adjectival şi adverbial, cu sensul „ecologic" (la fel ca în franceză): „produse *bio*" (G, 9.05.05, p. 6); „mâncare *bio*"; „a hrăni *bio*" (JN, 19.04.05, p. 24).

• **ECO$_2$-** (absent din MDN) reprezintă un neoconfix, cu sensuri legate de sfera ecologiei şi a ecologismului (mişcare de apărare a mediului înconjurător): „Schema de *eco-etichetare* [...] asigură produse şi servicii *ecologice*, prietenoase faţă de mediu" (RL, 21.04.05, p. 11); „Banii vor fi primiţi de acei fermieri care au un plan de *ecomediu*"; „trecerea la *ecoagricultură*" (ReTV, 1.09.05). Alte formaţii din categoria CDG cu *eco-*, sunt: *ecoturist* (A, 30.05.01, p. 5); *ecoturism* (A, 8.05.02, p. 9); *eco-terorist, eco-terorism* (cu sensul „terorism care ameninţă mediul") (A,

Scanned with OKEN Scanner

22.05.01, p. 7); *ecoeconomie* (A, 3.04.02, p. 8). Reţinem şi capacitatea lui *eco-* de a figura în denumirea unor asociaţii sau manifestări cu tematică ecologică: „organizaţia *Eco-Europa*" (ReTV, 7.06.05); „proiectul *Ecomarket*" (RL, 21.04.05, p. 11).

• **FOTO$_2$-** „fotografie" (< fr. *photo-*, cf. gr. *phos, photos*): *fotomodel* (A, 31.10.00, p. 4); *„foto-rapsodii* de toamnă" (explicaţie la o ilustraţie, A, 11.10.93, p. 3); *foto-ghicitoare* (A, 10.05.94, p. 1); *fotoamator* (A, 19.02.02, p. 12); „(expoziţia) *Fotogeografica*" (A, 2.04.02, p. 9); *fotocinecluburi* (A, 25.01.05, p. 8); *fotodocumente* (OTV, 25.01.05); *„fotoreporter*; concurs de *fotojurnalism*" (A, 21.02.05, p. 4).

• **MOTO$_2$-** „motocicletă", „automobil" (<fr., engl., *moto-*): *motosport* (ProTV, 24.07.05); *motoscuter* (A, 16.02.02, p. 8); Auto-*Moto* Club (R.Act, 9.06.02).

• **RADIO$_2$-** (neînregistrat ca formant în MDN) poate fi considerat un neoconfix cu sensul „radiofonic; referitor la radiofonie": *radioemisie* (A. 23.02.02, p. 9); *radionovele* (A, 27.07.00, p. 1); *radiodifuzor* (G, 29.11.05, p. 7); *„Radiomania*" („foileton radiofonic"); *„Radiodiscoteca* pentru tineret"; *„Radio-Glob*"; *„Radiobiblioteca* SF" (emisiuni radiofonice); majoritatea formaţiunilor de acest tip au echivalente în care *radio$_2$* apare cu valoare adjectivală: „emisiune *radio*", „discotecă *radio*" etc.

• **TELE$_3$-** cu sensul „televiziune" (<fr. *télé-*) apare în numeroase formaţii româneşti înregistrate în MDN şi în mass-media actuală: *televot* (TeleG 13/2005, p. 4); a *tele-vota* (A, 1.03.00, p. 15); „(demonstraţii) *tele-mediate*" (RL, 3.02.93, p. 1); *teleaudienţă* (EM, 20/1994, p. 17); *teleruletă* (A, 12.02.01, p. 10); *telecumpărături* (A, 6.07.95, p. 3); *„telerebeliunea* (cehă)" (Z, 8.01.01, p. 4); *„telemafia* (română)" (RM, 168/93, p. 16); *telestar* (G, 29.09.05, p. 13); *telefilm* (A, 26.04.02, p. 7); *telemaniac* („Ziarul", 15.11.05, p. 7).

Neoconfixul este prezent în denumiri de emisiuni TV (*Teleamfiteatru, Teleenciclopedia, Telecinemateca, Telejurnal, Teleobiectiv, Telesport, Tele-Top*; *Telediscoteca 96, Telematinal, Telefotbal, Telecaricatura zilei, Tele-Documentar, Telegreşeli, Telemedicina, Teleeurobingo Show, „Telediscul* muzicii populare") sau de publicaţii cuprinzând programele televiziunilor (*TeleGândul* – supliment al cotidianului *Gândul*; *Teleghid* – supliment la *Cotidianul*).

• **VIDEO$_2$-** (<fr. *vidéo*, engl. *video*) este înregistrat în MDN ca adjectiv invariabil, cu sensul „referitor la sistemele de transmitere şi de înregistrare a imaginii" şi ca substantiv.

În majoritate, compusele actualizează sensul specializat (tehnic) propriu neoconfixului *video-*: *videocamere* (G, 16.01.06, p. 8); *video-chestionare* (A, 1.11.00, p, 3); *video-editorial* (A, 11.11.00, p. 4); *video discuri* (A, 6.11.01, p. 13); „(expoziţie de) *video-fotografie*" (A, 9.11.01, p. 8); *videopokere* (EZ, 1.12.93, p. 6); „(chirurgie) *video-endoscopică*" (A, 5.04.94, p. 3); „(chirurgie toracică) *videoasistată*" (RL, 6.03.01, p. 12); *video-safari* (TVR 1, 19.05.02); „(securitate) *videoelectronică*" (A, 10.03.94, p. 5); *videoclip* (RL, 5.05.05, p. 26); *videoconvorbiri, videotelefonie* (G, 10.05.05, p. 6); *videointerfon* (pliant publicitar); „servicii de *video-consiliere*" (G, 28.09.05, p. 5); *videoproiector, videorecordere* (A, 30.03.05, p. 6); *videoproiecţii* (EZ, 3.04.05, p. 7); *„videoşedinţă* de judecată" (A, 25.03.04, p. 12); *videoconferinţă* (N24 – 19.03.06).

Frecvent, *video-* apare în titulatura unor emisiuni sau rubrici TV: *Video-magazin; Video-Satelit; Video-bibliotecaTV, Video Dracula Magazin, Videostar, VideoVIP, Video-week-end, Videoconexiuni, Videolexicon, VideoTonomat, Videosport, Video-debut.*

7.2. Sufixoide

• **-GATE** (< engl.) poate fi considerat un pseudoformant (neoconfix) „la modă", care tinde să devină sufixoid prin extensiune semantică şi prin capacitatea de combinare cu baze diverse (nume comune şi proprii). Engl. *-gate* a fost detaşat din numele propriu *Watergate* (aparţinând unui hotel din Washington), legat de scandalul politic şi de presă ce avea să ducă la demisia preşedintelui Richard Nixon.

Scanned with OKEN Scanner

Cu sensul extins „scandal cu implicații politice", pseudoformantul *-gate* apare și în creații din mass-media românească: compusele *Irakgate* (B1TV, 9.06.05) și *Omargate* (ReTV, 8.06.05) reprezintă creații ad-hoc referitoare la același eveniment (scandalul „răpirii" jurnaliștilor români și a însoțitorului lor arab în Irak); *sex-gate* (neatestat în BBC) apare ca o creație românească de tip jurnalistic: „Controversatul comisar-șef Vasile Staicu [...] are un trecut extrem de tulbure, presărat cu implicarea în scandaluri de corupție" – «afacerea Americana» sau în *sex-gate-uri*" (G, 4.06.05, p. 1). Alte formații românești cu același sufixoid sunt *Andagate* (apărut în 1995 în legătură cu așa-numitul „scandal Terasa Anda") și *Safi-gate* (atestat în 1996, cu referire la scandalul produs de prăbușirea unui fond de investiții)[39].

• **-LAND** reprezintă un neoconfix (detașat din compuse cu circulație internațională, precum *Disneyland*, numele renumitului parc de distracții american) care funcționează ca sufixoid în creații lexicale din sfera turismului, fie ele denotative, ca *Aqualand* (parc de distracții acvatice din Mamaia) sau peiorative, precum ipoteticul *Creangă Land* („Dacă nu ne-a ieșit sângerosul proiect cu Dracula Park, am dat-o pe amintiri din copilărie și construim *Creangă Land*, o copie mioritică a celebrului parc de distracții Disney" – „Atac", 4.02.05, p. 2).

Prin analogie cu nume de țări sau regiuni (ca Groenlanda sau Noua Zeelandă), formantul *-land(a)* apare în creații jurnalistice ocazionale, cu caracter ironic, peiorativ: *Caritasland, Draculaland, Stupidlanda*.

Dintre denumirile comerciale, pot fi citate deja consacratul *Computerland* (acceptabil ca asociere a două elemente lexicale de origine engleză) și ridicolul „SC *Papuciland* SRL" („numele unuia dintre magazinele de încălțăminte cele mai «de fițe» din Cluj-Napoca" – G, 30.11.05, p. 10), realizat prin asocierea nefericită a anglicismului, cu un cuvânt vechi și popular, de origine turcească[40].

• **-NAUT** „cel care conduce (sau călătorește cu) o navă", „care plutește", „navigator" (< fr. *-naute*, lat. *nauta*, gr. *nautes* „marinar") figurează cu un sens specializat modern („călător în spațiul cosmic") în termeni împrumutați – conform MDN – din franceză (*astronaut, cosmonaut*), franceză și engleză (*lunaut*) sau creații românești (*selenaut*). Prin analogie cu aceștia s-au format *venusonaut* „astronaut care explorează planeta Venus" (DCR_2) și *robonaut* „prototip de astronaut mecanic, destinat să-i ajute pe cosmonauți în timpul misiunilor periculoase dar vitale, în special în timpul ieșirilor în spațiu" („Maxim magazin" 51/04, p. 41).

Sensul etimologic („navigator") se regăsește – într-o accepție figurat–metaforică – în termenul *internaut* < fr. *internaute* impus și în română: „România – 4.000.000 de *internauți*" este titlul unui articol, în care apar și echivalentele „utilizatori (români) de Internet", „vizitatori (ai paginilor de Internet") și „navigatori" (JN, 8.04.05, p. 19). În mod surprinzător, *internaut* nu figurează nici în MDN, nici în DCR_2.

În urma unor extensiuni semantice, *-naut* a căpătat sensul de „explorator al mediului subacvatic", prezent în DCR_2 prin *acvanaut* (< engl. *aquanaut*, fr. *aquanaute*) „scafandru, cercetător al profunzimilor submarine" și *oceanonaut* (din *ocean* + *-naut*, cf. engl. *oceanaute*, fr. *océanaute*). Sensul de „explorator" se regăsește în compusul livresc *terranaut*: „Oamenii de știință reuniți vor călători către centrul Pământului într-un vehicul subteran pilotat de *terranauta* Rebecca Childs" (Tele G, 8/05, p. 12).

Prin calchierea unor compuse internaționale au apărut în română *aponaut* (după engl. *aquanaut*) și *oze(ne)naut*, cu variantele grafice *OZN-aut* și *OZN-naut* (după engl. *ufonaut* și it. *ufonauta*).

Totala desemantizare a sufixoidului (prin pierderea oricărei legături cu sensul etimologic) s-a realizat în cadrul unor formații expresive, cu caracter ludic, pe care cu greu le putem accepta ca dovadă a productivității lui *-naut* pe teren românesc. Excerptate – în majoritate – din presa cu caracter satiric („Academia Cațavencu), compusele semnalate de Mioara Avram relevă utilizarea elementului savant *-naut* cu funcția unui sufix nominal care indică: agentul (*cleptonaut,*

Scanned with OKEN Scanner

habarnaut, pupincuronaut, spagonaut); purtătorul unei calităţi, al unei relaţii sau al unui statut ocupaţional (*alconaut, benzinaut, poponaut, embargonaut*); aparţinătorul sau posesorul (*balconaut, izmenaut, vagonaut*). Formaţiile expresive de tip ludic înregistrate în dicţionarele de termeni argotici (DALR) sunt *alconaut* („beţiv, alcoolic"), şi *poponaut* („homosexual", „pederast"), care ilustrează devierea semantică „navigator" > „explorator" > „aventurier".

• **-TECĂ** „dulap, cutie", „colecţie" (< fr. *thèque*, cf. gr. *theke*).

Majoritatea compuselor cu acest formant din presa românească sunt împrumuturi neologice din franceză, înregistrate în MDN cu sensuri specializate, identice sau foarte apropiate celui etimologic: *fototecă* (G, 26.07.05, p. 13); *mediatecă* (A, 5.05.05, p. 3); *„Muzicoteca* de aur" [rubrică de magazin TV] (Tele G, 19/2005, p. 5); *Videoteca* [titlu de emisiune TV] (AW, 143/2005, p. 20); *vinotecă* (G, 29.10.05, p. 11). Cel mai frecvent utilizat dintre aceste împrumuturi – *discotecă* (< fr. *discothèque*) – figurează în MDN cu două sensuri: 1. „colecţie de discuri"; (p. ext.) mobilă pentru acestea"; 2. „loc de reuniune", „club unde se poate asculta muzică sau dansa"; forma trunchiată *disco* (< engl., fr. *disco*) apare ca adjectiv şi substantiv neutru pentru a desemna genul muzical respectiv.

Creaţiile româneşti sunt compuse gazetăreşti cu valoare expresivă [CGS] şi evidente conotaţii depreciative: *zvonotecă* asociază în mod neaşteptat un cuvânt de origine veche slavă, propriu limbajului popular, cu sufixoidul „savant": *„Zvonoteca"* (titlu de rubrică la „Atac", 4.02.05, p. 3); un echivalent apare într-un titlu de articol (*„Fabrica de zvonuri* şi scenarii duduie") unde figurează şi compusul respectiv (*„Zvonoteca* a pus în circulaţie şi «informaţii» conform cărora SRI ar fi ascultat telefonul sirianului de mai mult timp" – JN, 8.04.05, p. 4); *circotecă* apare în titluri sau intertitluri (A, 10.07.93, p. 1; JN, 13.04.05, p. 2), cu sens puternic depreciativ, vizând acţiuni sau comportamente publice: „peisaj de *circotecă* cu candidaţii la Primărie" (ReTV, 11.03.05); *„circotecă* cu parfum de tămâie" [întâlnirea primului ministru Radu Vasile cu Miron Cozma la mănăstirea Cozia] (ReTV, 14.06.05).

Alte formaţii româneşti, de acelaşi tip sunt *dosarotecă* (1996) şi *ţuicotecă* (1991). Cu unice atestări pot fi menţionate *„Râsoteca"* (emisiune la ProTV), *„Depechôteca"* [informaţii despre formaţia muzicală Depêche Mode] (EZ, 23.03.93, p. 9) şi *Rockoteca* (titlu de rubrică – JN, 12.04.05, p. 26).

7.3. Caracterul de clasă deschisă, considerat definitoriu pentru **neoconfixe,** este ilustrat de apariţia unor noi formanţi, detaşaţi din împrumuturi; aceştia pot fi recunoscuţi în (re)compuse moderne.

Între **cele mai recente neoconfixe** se află:

• **CYBER-** (înregistrat în PR ca provenit din fr. *cybernétique*), figurează în compusele *cybercafé, cyberculture, cybercriminalité, cyberspace* (cf. engl. *cyberspace), cyberguerre* (cf. engl. *cyberwar*) cu sensuri legate de reţelele informatice.

În română, neoconfixul – neînregistrat în dicţionare – poate fi considerat ca având etimologie multiplă (<fr., engl.). El apare cu sensul menţionat *supra* în *cyber-terorism* (A, 2.02.05, p. 9) şi *cyber-spaţiu* (AW, 138/2005, p. 10). Un sens secundar este evidenţiat de compusul *cyber-peşti* atestat într-un titlu de articol („Primii *cyber-peşti* din lume – expuşi la Acvariul din Londra" – G, 12.10.05, p. 5); sensul noii formaţii lexicale este explicat prin sinonime prezente în text (*peşti-roboţi* şi *peşti robotizaţi*).

• **METRO-**, absent din dicţionarele româneşti, dar şi din PR, apare cu un sens foarte recent (care poate fi pus în legătură cu neologismele *metropolă* şi *metropolitan*) în termenii *metrosexualitate* şi *metrosexual*. Sensul lor este explicat pe larg într-un articol intitulat *„Metrosexualul* – bărbatul modern care stă la oglindă mai mult decât femeile"(G, 7.05.05, p. 5), din care reţinem: *„Metrosexualitatea* este o nouă creaţie a lumii moderne. Indivizii care intră în acest «grup» locuiesc *la oraş* [*subl. ns.*], au un puternic simţ estetic, cheltuind sume imense de

Scanned with OKEN Scanner

bani şi tocându-şi timpul pe aparenţe şi stil de viaţă"; „*Metrosexualul* este undeva între snob şi narcisist. Este bine îmbrăcat şi obsedat de felul cum arată" (*ibidem*).

• **ROBO-** poate fi considerat un neoconfix rezultat prin trunchiere din *robot* (<fr. *robot*). MDN înregistrează drept formaţie românească *robotehnică*, la care adăugăm şi alte formaţii din următoarele contexte: „*Robocaii* [caii purtători de microcipuri]" (titlu – JN, 20.04.05, p. 8). „*Robocrap* este peştele-robot autonom creat de cercetătorii japonezi pentru a fi folosit la explorarea fundului marin" (N24 – 15.03.06); „*Robonaut*-ul de la NASA este un prototip de astronaut mecanic, destinat să-i ajute pe cosmonauţi în timpul misiunilor periculoase" („Maxim Magazin", 31/2004, p. 41);

• **-SHIMA** (cu varianta românizată – ŞIMA) a fost semnalat ca un pseudoformant de tip sufixoidal, decupat din toponimul japonez *Hiroşima*[41]. Deşi în limba japoneză sufixoidul respectiv are sensul „insulă", el a intrat în circulaţia internaţională cu sensul „dezastru de mari proporţii, proiectat şi realizat de oameni contra semenilor lor" (legat de primul bombardament atomic din 6 august 1945). Din limbi străine au fost preluate în română două formaţii culte analizabile – *Euroshima* şi *Terrashima* (cu mai multe atestări în presa de la începutul anilor '80) şi un termen cu caracter popular, creat pe teren românesc – *Ceauşima* (<*Ceau*[şescu]+*-şima*) – folosit numai în limba vorbită a anilor '80, cu referire la demolările masive realizate în Bucureşti din ordinul lui N. Ceauşescu.

8. Ca o concluzie provizorie în acest stadiu al cercetării, considerăm că productivitatea crescândă a formanţilor numiţi aici **neoconfixe** reprezintă un aspect caracteristic pentru discursul publicistic postdecembrist.

Deşi unele dintre compusele prezentate nu vor rezista în timp, fiind creaţii efemere, ocazionale, neoconfixarea evidenţiază **creativitatea** limbii actuale şi capacitatea ei de a utiliza formanţi de tip „savant" cu sensuri „moderne", conform unor tipare structurale „la modă" pe plan internaţional[42].

NOTE:

---

[1] Vezi Avram, *Cuvânt înainte* (1970: VIII) şi Ciobanu; Hasan, *Introducere* (1970: 20), în $FCLR_1$.

[2] În ordine cronologică, sintagma *compunere savantă* apare la Dimitrescu (1962), Maneca (1959) şi DETS (1987); din bibliografia franceză, vezi Goosse (1975: 33).

[3] Guilbert (1975: 224).

[4] Cf. fr. *récomposition* (Mitterand 1965: 58) şi fr. *confixation* (Martinet 1979: 243).

[5] Cf. Iordan (1947: 192-194; 215-216), căruia i se datorează introducerea în lingvistica românească a noţiunii de *pseudoprefix*; pentru prezentarea detaliată a concepţiei lui Iorgu Iordan privind prefixoidele, vezi Drincu (1999:35-40).

[6] Fenomenul este reflectat în dicţionare ale limbii actuale (DN_3, DETS, DCR_2, MDN), fiind semnalat încă din anii '60 de Dimitrescu (1962: 398); vezi, în acelaşi sens, o serie de studii din perioada 1968-1970, reunite în Dimitrescu (1995). După 1990, extinderea şi diversificarea compunerii tematice au fost evidenţiate de Avram (1997 a, b; 1998); Guţu Romalo (2000:193); Stoichiţoiu Ichim (2002a, 2002b).

[7] Vezi Stoichiţoiu Ichim 2002a; 2002b.

[8] Cf. Avram 1997a: 34.

[9] Primele tendinţe în acest sens au fost semnalate la începutul anilor '70 (Dimitrescu 1995: 168-169); extinderea fenomenului în limba actuală este înregistrată de Guţu Romalo (2000: 193) şi Avram (1997a: 29).

[10] Cf. Dimitrescu (1995: 172).

Scanned with OKEN Scanner

[11] Ne raliem astfel opiniei adoptate de autoarele volumului *Compunerea* (FCLR$_1$: XIII). Acelaşi punct de vedere stă la baza selecţiei din DCR$_2$, unde sunt înregistrate numeroase formaţii calchiate după franceză (*postuniversitar*, *telescaun*, *videoconferinţă*), engleză (*biomedicină*, *radiooperator*), rusă (*biopreparat*), italiană (*autotren*) etc.

[12] A se vedea, în principal, Mitterand (1965: 58-62); Guilbert (1975: 224-242); Martinet (1979: 243-244; 262-263); Gaudin; Guespin (2000: 287-291).

[13] Sinonimia *compunere savantă – compunere alogenă* apare la Guilbert (1975: 224).

[14] Martinet (1979: 243) utilizează sintagma *synthème confixé* („Un synthème par *confixation* ou *confixé* est un synthème constitué de deux monèmes non libérables, ou *confixes*. Par ex.: *herbivore, polychrome, psychologue*").

[15] „Ils [les «recomposés»] se caractérisent par le fait qu'un de leurs radicaux composants au moins n'existe pas dans la langue à l'état isolé: ou bien, c'est un radical d'origine latine ou grecque, ou bien c'est un radical français (éventuellement emprunté autrefois à une langue étrangère moderne), dont la syllabe finale a subi pour les besoins de la composition une modification" (Mitterand 1965: 58); aceeaşi accepţie apare la Gaudin; Guespin (2000: 288-289), care subliniază faptul că prefixul *re-* din termenul *récomposés* atrage atenţia asupra caracterului „reconstruit" al termenilor respectivi.

[16] Guilbert (1975: 228-229) identifică în terminologiile din franceza actuală patru tipuri de compuse hibride, în funcţie de etimologia elementelor componente.

[17] „Si beaucoup de ces formations restent cantonnées dans les glossaires spécialisés, un certain nombre passent dans l'usage de la presse de grande information, et quelques-uns, de là, dans le vocabulaire courant" (Mittérand 1965: 59).

[18] Cf. Gaudin; Guespin (2000: 289).

[19] Martinet (1979: 262) citează ca exemple *brico-* < *bricolage* şi *-rama* < *panorama*.

[20] Vezi Radimsky (2004), care analizează 30 de neoconfixe prezente în italiană, grupate în *neoconfixe de sens* (*auto-, demo-, ferro-, foto-*) şi *neoconfixe de formă* (*avio-, bici-, carto-, cine-, euro-, moto-, navi-, pubbli-, toto-, vibro-*).

[21] Cf. Mitterand (1965: 59).

[22] Este evident că nu luăm în considerare aici compusele *propriu-zis savante*, specifice terminologiilor (deci rareori utilizate în presă, de felul celor incluse în DETS), formate exclusiv din elemente greceşti şi/ sau latineşti.

[23] Vezi Guilbert (1975: 228-229).

[24] *Ibidem*: 231.

[25] Cf. Martinet (1979: 243: 244). O observaţie similară a fost făcută în urmă cu şase decenii de Iorgu Iordan care – referindu-se la prefixoide – constata că, în principiu, nu există limite pentru creaţii lingvistice de acest fel (*apud* Dimitrescu 1995: 172).

[26] „Le processus d'autonomisation de l'élément de composition est favorisé par un certain nombre de facteurs spécifiquements linguistiques, quoiqu'ils trouvent leur cause dans la pratique sociale" (Guilbert 1975: 234).

[27] Referindu-se, cu titlu de exemplu, la elementul *mini-*, Guilbert (1975: 236) precizează: „La liberté de construction conquise par l'élément, le plus souvent dans le cadre d'un vocabulaire nonspécialisé, contribue à lui conférer *une productivité qui relève d'un certain automatisme, d'une mode de langue, d'un processus de reproduction par imitation*" [*subl. ns*].

[28] Vezi Gaudin; Guespin (2000: 288).

[29] Am preluat tipologia propusă, pentru limba italiană, de Radimsky (2004), care, la rândul său, se raportează la distincţia stabilită de Guilbert (1975) între *neologia de sens* şi *neologia de formă*.

[30] Carabulea (1983) semnalează posibilitatea trunchierii unor compuse de tip savant; prin suprimarea părţii finale se obţin adjective invariabile (ca *auto, foto, hidro, hipo, meteo, micro, moto, porno, retro, stereo*) şi câteva substantive (*expo, micro, tele, tipo, vice*); vezi şi Hristea (1997), iar pentru franceză, Mitterand (1965: 64-65).

[31] Vezi studiul monografic consacrat lui *euro-* de Dimitrescu (2002).

[32] Vezi Dimitrescu (2003).

Scanned with OKEN Scanner

[33] Cf. Dimitrescu (1995: 169); pentru proliferarea compuselor numite de noi „gazetăreşti" în limbajul presei din anii '60-'70, vezi, în acelaşi volum, studiile consacrate pseudoprefixării (165-173), pseudosufixării (185-188), prefixoidelor **mini-** (174-179) şi **tele-** (180-184); pentru situaţia din franceza contemporană, vezi Goosse (1975: 42-45), Guilbert (1975: 231-237) şi Picone (1996: 281), care desemnează prin sintagma *pseudo-classical creations* compusele cu formanţi din categoria neoconfixelor (*bio-, auto-, tele-, video-, -man, -land, -rama etc.*).

[34] Cf. Goose (1975: 43): „Du point de vue sémantique, on traite le latin et le grec avec beaucoup de liberté et on donne à ces éléments savants des valeurs qu'ils n'avaient pas à l'origine [...]. On emploie ces éléments pour désigner des choses qui n'étaient pas connues dans l'antiquité". Pentru evoluţii semantice ale unor afixoide din limbajul publicistic actual, vezi Avram (1997b); Stoichiţoiu Ichim (2002b); Dimitrescu (2000) şi (2003).

[35] Cf. (Guilbert 1975 : 237)

[36] Vezi amplul studiu consacrat „prefixoidelor *euro-*" de Dimitrescu (2002); pentru franceză, cf. Maamri (2005) şi Goose (1975: 36); pentru italiană, cf. Radimsky (2004).

[37] Caracterul efemer al multor compuse „gazetăreşti" este subliniat în repetate rânduri de Dimitrescu (1995: 172, 180) şi Avram (1997a: 36).

[38] Vezi Avram (1997a: 30); şi Guţu Romalo (2000: 193).

[39] *Apud* Avram (1997a: 27).

[40] Termenul apare într-o ştire cu titlul „Patronul de la «*Ţara papucilor*» – acuzat de o evaziune de peste 600 de milioane" (G, 30.11.05, p. 10).

[41] Vezi Dimitrescu (2003).

[42] Pentru alte aspecte al creativităţii lexicale din perioada actuală, vezi Stoichiţoiu Ichim (2006).

BIBLIOGRAFIE

AVRAM, MIOARA (1997a) – *Compuse de tip tematic în presa actuală*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Philologia", XLII, 4, p.25-36.

AVRAM MIOARA (1997b) – *Un formant terminologic devenit expresiv în limbajul publicistic:* **-ZAUR**, în LR, XLVI, 1-3, p.21-27.

AVRAM, MIOARA (1998) – *L'histoire complexe d'un élément de composition en vogue: roum.* **-CRAT**, în RRL, XLIII, 3-4, p.159-169.

CARABULEA, ELENA (1983) – *Aspecte ale trunchierii cuvintelor*, în SCL, XXXIV, 6, p. 517-523.

DÉSIRAT ; C. ; HORDÉ T. (1998) – *La langue française au 20e siècle*, Paris, Bordas.

DIMITRESCU, FLORICA (1962) – *Cuvinte şi sensuri noi în presa actuală*, în LR, XI, 4, p.378-399.

DIMITRESCU, FLORICA (1969) – *Notes sur les sufixoïdes dans le roumain littéraire actuel*, în RRL, XIV, 1, p.3-6.

DIMITRESCU, FLORICA (1995) – *Dinamica lexicului românesc – ieri şi azi*, Cluj-Napoca, Bucureşti-Clusium, Logos.

DIMITRESCU, FLORICA (2002) –**EURO** – *Portret neterminat al prefixoidului* ***euro-***, în ACCLR, p. 117-130.

DIMITRESCU, FLORICA (2003) – *Drumul neîntrerupt al limbii române*, vol. II, Cluj-Napoca, Clusium, p. 105-109 ; 121-125.

DRINCU, S. (1999) – *Compunerea şi prefixarea*, Timişoara, Amphora.

GAUDIN, F. ; GUESPIN, L. (2002) – *Initiation à la lexicologie française. De la néologie aux dictionnaires*, Bruxelles, De Boeck.

GOOSSE, A.(1975) – *La néologie française aujourd'hui. Observations et réflexions*, Paris, Conseil International de la Langue Française.

GUILBERT, L. (1975) – *La créativité lexicale*, Paris, Larousse.

Scanned with OKEN Scanner

GUȚU ROMALO, VALERIA (2000) – *Corectitudine și greșeală. Limba română de azi*, București, Humanitas.
HRISTEA, TH. (1997) – *Trunchierea cuvintelor și fenomenele înrudite*, în LLR, 1, p. 13-17.
IORDAN, I. (1947) – *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*, București, Socec.
MAAMRI, M. (2005) – *Le rôle de la troncation et des règles de formation dans la construction des mots: le cas du morphème* ***euro-***, în *Les journées de la linguistiques.* Actes du 18e colloque, 11-12 mars 2004, Université Laval/ CIRA.
MANECA, C. (1959) – *Cuvinte compuse în terminologia științifică și tehnică actuală*, în $SMFC_1$, p.191-202.
MARTINET, A. (1979) – *Grammaire fonctionnelle du français*, Paris, Crédif-Didïer.
MIRSKA, HALINA (1959) – *Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba română*, în $SMFC_1$, p.145-189.
MITTÉRAND, H. (1965) – *Les mots français*, Paris, P.U.F.
PICONE, M. (1996) – *Anglicisms. Neologisms and Dynamic French*, Amsterdam/ Philadelphia, John Benjamins.
RADIMSKY, J. (2004) – *Les nouveaux confixes en italien contemporain*, în O. Pešek (éd.), *Langue et société. Dynamique des usages*, în „Opera Romanica 5, Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis", Českе Budějovice, p. 151-157.
STOICHIȚOIU ICHIM, ADRIANA (2002a) – *Aspecte actuale ale compunerii tematice*, în $ADLRA_2$, p. 225-245.
STOICHIȚOIU ICHIM, ADRIANA (2002b) – *Un prefixoid „la modă":* **MEGA-**, în ACCLR, p. 225-232, București, Editura Universității din București.
STOICHIȚOIU ICHIM, ADRIANA (2006) – *Creativitate lexicală în româna actuală*, București, Editura Universității din București.

SIGLE ȘI ABREVIERI

A – „Adevărul"; AC – „Academia Cațavencu"; ACCLR– *Actele Colocviului Catedrei de Limba Română* (22-23 noiembrie 2001). *Perspective actuale în studiul limbii române* (red. resp. Gabriela Pană Dindelegan), București, Editura Universității, 2002; $ADLRA_2$– *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale* (coord. Gabriela Pană Dindelegan), vol. II, București, Editura Universității, 2003; Ant1– canalul de televiziune „Antena 1"; AP– „Atac la persoană"; AW– „Adevărul de week-end" (supliment al cotidianului „Adevărul"); BBC – *BBC English Dictionary*, London, BBC English and Harper Collins Publishers Ltd, 1998; B1TV – Canalul de televiziune; „B1TV"; C– „Cotidianul"; DALR – Nina Croitoru-Bobârniche, *Dicționar de argou al limbii române*, Slobozia, Arnina, 1996; DCR_2 – Dimitrescu, Florica, *Dicționar de cuvinte recente*, București, Logos, 1997; DETS – Andrei, Nicolae, *Dicționar etimologic de termeni științifici*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987; DN_3 – Marcu Florin; Maneca, Constant, *Dicționar de neologisme*, ediția a treia, București, Editura Academiei, 1978; EM – „Expres Magazin"; EZ – „Evenimentul zilei"; $FCLR_1$ – *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. I – *Compunerea* (red. resp. Al. Graur, Mioara Avram), București, Editura Academiei, 1970; G – „Gândul"; JN – „Jurnalul național"; L – „Libertatea"; LL – „Limbă și literatură"; LLR – „Limbă și literatură română"; LR – „Limba română"; MDN – Marcu, Florin, *Marele dicționar de neologisme*, București, Editura Saeculum, I. O., 2002; MDTA – Uritescu, Dorin, *De la chioșcari la vesternizare. Mic dicționar de termeni actuali*, București, Humanitas, 1993; N24 – canalul de televiziune „N24"; OTV – canalul de televiziune „OTV"; PR – *Le Nouveau Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française* (sous la direction de Josette Rey-Debove et Alain Rey), Paris, Dictionnaires Le Robert, 2004; ProTV – canalul de televiziune „ProTV"; RAct – „Radio România Actualități";

Scanned with OKEN Scanner

ReTV – canalul de televiziune „Realitatea TV"; RL– „România liberă"; RRL – „Revue roumaine de linguistique"; SCL – „Studii şi cercetări lingvistice"; $SMFC_1$ – *Studii şi materiale privitoare la formare cuvintelor în limba română* (red. resp. Al. Graur, Jacques Byck), vol. I; Bucureşti, Editura Academiei, 1959; TeleG – „TeleGândul" (supliment al cotidianului „Gândul"); TVR_1 – canalul de televiziune „TVR_1"; TVR_2 – canalul de televiziune „TVR_2"; Z – „Ziua"

LA NÉOCONFIXATION EN ROUMAIN ACTUEL

Résumé

En s'appuyant sur les données fournies par la presse écrite et audiovisuelle postérieure à l'an 1989, l'auteur propose le terme *néoconfixation* pour désigner l'aspect moderne de la composition savante.

Du point de vue de la dynamique lexicale, on fait la distinction entre *néoconfixes de sens* (éléments d'origine grecque ou latine qui ont acquis dans les langues modernes des valeurs qu'ils n'avaient pas à l'origine) et *néoconfixes de forme* (résultant de l'abrègement/ la troncation d'un mot roumain ou étranger, sans tenir compte de son étymologie).

Du point de vue fonctionnel, on constate la *liberté de construction* des néoconfixes qui dénote la créativité du roumain: ils donnent naissance tant aux composés dénotatifs qu'aux *composés expressifs* et ils peuvent apparaître comme autonomes (en position adjectivale ou substantivale).

Scanned with OKEN Scanner

DE LA ANALIZA TERMINOLOGICĂ LEXICALĂ LA ANALIZA TERMINOLOGICĂ DISCURSIVĂ. UN EXEMPLU: „FUNCȚIE"

ALICE TOMA
Facultatea de Litere
Universitatea din Bucureşti

Şcoala de terminologie românească reprezentată prin Angela Bidu-Vrănceanu dezvoltă o teorie terminologică şi o metodă de analiză a terminologiilor bazată pe principiile generale ale terminologiei europene (cf. Cabré, Lerat, Gaudin, Depecker etc.), însă cu nuanţări şi propuneri proprii de substanţă. Astfel, ***terminologia lingvistică*** europeană devine ***terminologie lexicală*** românească prin studierea relaţiei semantice a termenilor ştiinţifici cu limba comună, a contextelor (de tip diastratic şi sintagmatic) şi, mai ales a ***definiţiilor alternative*** (v. Bidu-Vrănceanu et al. 1997, Bidu-Vrănceanu (coord.) 2000, Bidu-Vrănceanu 2004). Fiecare dintre cele trei aspecte ale analizei terminologice lexicale poate fi considerat un derivat al principiului fundamental al terminologiei lingvistice europene: punerea sub semnul întrebării a postulatului wüsterian potrivit căruia termenul este monosemantic şi monoreferenţial (v. Lerat 1995, Cabré 1998, Gaudin 2000).

În acest articol ne propunem să explicăm, prin intermediul unui exemplu, cel al TERMENULUI şi al **c o n c e p t u l u i** matematic de *funcţie* conflictul dintre terminologia wüsteriana, terminologie normativă şi terminologia lingvistică, terminologie descriptivă. Demonstraţia noastră se bazează pe diferenţa dintre aspectele terminologice vizate de una sau de cealaltă terminologie. Instrumentul de construcţie a argumentelor este dublu: terminologia lexicală şi terminologia discursivă. Prima pune în evidenţă mobilitatea semantică a termenului, şi prin aceasta, negarea postulatului wüsterian, a doua arată precizia conceptelor, în corelaţie cu caracterul exact al ştiinţei matematice. Termenul şi conceptul de *funcţie* este investigat dintr-o perspectivă complexă, a gradelor sale de „matematicitate" prin intermediul, pe de o parte al relaţiei cu limba comună, pe de altă parte, al impactului său interdisciplinar prin migrare.

Potrivit modelului analizei lexicale româneşti, avem în vedere relaţia termenului de FUNCŢIE cu limba comună, modul în care termenul e definit în dicţionare generale şi dicţionare specializate şi comportamentul său contextual, contextul fiind limitat la mărci diastratice şi sintagme. Analiza discursivă se opreşte asupra dimensiunii referenţiale a discursului ştiinţific matematic, mai precis asupra reprezentărilor şi a structurilor conceptuale (v. Roulet et al. 2001).

Scanned with OKEN Scanner

1. Analiza terminologică lexicală a FUNCȚIEI

1.1. Relația semantică a termenului cu limba comună[1]

FUNCȚIE face parte din clasa cuvintelor ce ajung din limba comună în matematică. Limba naturală - comună sau specializată - este utilizată inevitabil atât în exprimarea cotidiană, cât și în cercul specialiștilor. Cuvintele care trec dinspre limba comună în LM sunt numeroase: ARC, ASEMENEA, ASEMĂNARE, AXA, BAZĂ etc.. Conservarea sensului inițial la trecerea din limba comună în limbajul matematic se realizează cel mai bine în cazul noțiunilor elementare, lipsite de definiție științifică specializată, introduse în domeniul matematic prin intermediul axiomelor care le asigură monoreferențialitatea: PUNCT, DREAPTĂ, PLAN.

Termenul matematic FUNCȚIE păstrează relații semantice cu noțiunea uzuală de *funcție*, fapt confirmat de expresia înregistrată în DEX la sensul 7:

> „7. (În expr.) **A fi în funcție de ...** = a depinde de ..."

și nu are nimic comun cu sensul principal:

> „1. Activitatea administrativă pe care o prestează cineva în mod regulat și organizat într-o instituție, în schimbul unui salariu; serviciu, slujbă. Grad pe care îl deține cineva într-o ierarhie administrativă".

Interesant de reținut este faptul că sensul matematic este înregistrat sub 6:

> „6. (Mat.) Mărimea variabilă care depinde de una sau mai multe mărimi variabile independente".

Definiția DEX-ului este inexactă, cum se întâmplă, de altfel, cu majoritatea definițiilor termenilor matematici în DEX[2].

Așadar, transferul semantic limbă comună – știință este parțial, realizându-se prin ceea ce Angela Bidu-Vrănceanu numește păstrarea ***nucleului dur semantic***. În acest caz este îndreptățită întrebarea: Există echivalență între termen și cuvânt? Sau, altfel spus, polisemantismul cuvântului și polisemantismul termenului pot fi considerate fenomene identice? Răspundem în partea a doua a articolului.

1.2. Definițiile alternative ale termenului

Definirea[3] sensului matematic în DEX pentru FUNCȚIE pierde din vedere aspectul esențial al funcției de a fi un triplet (ceea ce DMG semnalează clar):

> „**funcție** [lat. *functio* „îndeplinire, realizare"], triplet format dintr-o mulțime E, numită *domeniu de definiție*, o mulțime F, numită *mulțimea în care funcția ia valori (codomeniu)* și o corespondență care asociază fiecărui element din E un element și numai unul din F" (DMG: 119).

În schimb, definiția din DEX reține un aspect secund al FUNCȚIEI și anume că aceasta poate avea una sau mai multe variabile, fapt neprecizat în manualele de liceu, dar precizat în DMG: „Dacă E este o submulțime a lui R^n funcția se numește de n variabile".

În dicționarele de specialitate (DMG și DMED) structura definiției este asemănătoare celei din manual MgIX. Sunt prezente în plus etimologia termenilor (în DMG) binevenită prin fondul noțional intuitiv pe care îl activează prin traducerea sensului originar, unele informații istorice privind contribuția unor matematicieni la constituirea noțiunii respective (DMG) și informații traversând diverse arii matematice (geometrie euclidiană, geometrie diferențială etc.) interesate de conceptul

Scanned with OKEN Scanner

abordat (DMG şi DMED). Se constată distincţii în ceea ce priveşte intrările şi subintrările între două dicţionare de specialitate. DMG este conceput ca un ansamblu alcătuit numai din intrări, deşi aflate uneori în raport de incluziune (de exemplu: FUNCŢIE ⊃ FUNCŢIE ANALITICĂ ⊃ FUNCŢIE BIJECTIVĂ ⊃ FUNCŢIE INJECTIVĂ etc. fiecare constituie cuvânt-vedetă), în timp ce DMED are articole formate din intrări şi subintrări – acolo unde situaţia o reclamă (de exemplu: FUNCŢIE este singurul cuvânt – vedetă (intrare), iar FUNCŢIE BIJECTIVĂ şi FUNCŢIE INJECTIVĂ sunt subintrări).

Observăm că diferenţa definiţională marcantă se face între dicţionar general şi materiale specializate, fie că acestea sunt dicţionare specializate sau manuale. Posibilităţile multiple de prezentare a definiţiei unui termen sunt numite de Angela Bidu-Vrănceanu ***definiţii alternative***.

1.3. Contextul diastratic şi sintagmatic

Termenul FUNCŢIE are sensul matematic înscris în DEX sunt marca diastratică *(Mat.)* (v. 1.2.), ceea ce este un indiciu al percepţiei sale de către lexicograf ca având un sens specializat (percepţie ce poate fi considerată absentă în cazul altor termeni prin absenţa mărcii diastratice de domeniu).

Vom urmări în continuare al doilea aspect contextual, sintagmele[4] frecventate de termenul FUNCŢIE. Analiza sintagmei are scop multiplu: prin existenţa sa se poate măsura gradul de independenţă al unui termen şi de specializare într-un domeniu dat; prin multitudinea combinaţiilor în care sintagma implică un anumit termen şi prin frecvenţa sa, se poate aprecia puterea de migrare a termenului – element constant al sintagmei[5] (de cele mai multe ori şi pivot al acesteia).

Încercăm să distingem particularităţile semantice ale termenului-pivot care permit constituirea unui număr mai mare de sintagme pornind de la acesta. Unei productivităţi sintagmatice intradomeniale bogate i se asociază o productivitate sintagmatică extradomenială bogată. Se observă că sensul din definiţia lexicografică se păstrează în fiecare dintre contextele fixe.

Termenul *funcţie* este suportul unei largi microinterdisciplinarităţi sintagmatice: (adm.) *funcţie publică, funcţie publică teritorială ;* (fiziol.) *funcţie de nutriţie, funcţie de reproducere, funcţii digestive ;* (chim.) *funcţie acidă,* (lingv.) *funcţie denotativă ;* (gram.) *funcţie sintactică ;* (log.) *funcţie propoziţională ;* (ec.) *funcţie de producţie, funcţie comercială.*

1.4. Interdisciplinaritatea termenului FUNCŢIE

FUNCŢIE are avantajul de a migra[6] prin diverse modalităţi[7]. Prin matematizare el pătrunde în lingvistică (de exemplu, un adverb care funcţionează predicativ poate fi monadic (funcţie de un argument) sau diadic (funcţie de două argumente)) sau în logică. Prin alterarea sensului el este prezent în biologie (*funcţiile sistemului circulator*) sau în psihologie (*funcţiile afectivităţii*).

Din punct de vedere al claselor semantice[8] de termeni interdisciplinari[9] ce pot fi stabilite, FUNCŢIE face parte din clasa stărilor, mai puţin deschise spre interdisciplinaritate decât obiectele în general. Într-adevăr, conform informaţiilor lexicografice FUNCŢIE apare în patru domenii în afară de matematică: administraţie,

Scanned with OKEN Scanner

fiziologie, chimie şi lingvistică. Lista poate fi evident completată cu filozofie, logică sau psihologie.

2. Analiza terminologică discursivă[10] a funcţiei

2.1. Reprezentarea şi structura conceptuală ale funcţiei

O schemă simplificată a numeroaselor proprietăţi ale reprezentării conceptuale a ‚funcţiei' este următoarea:

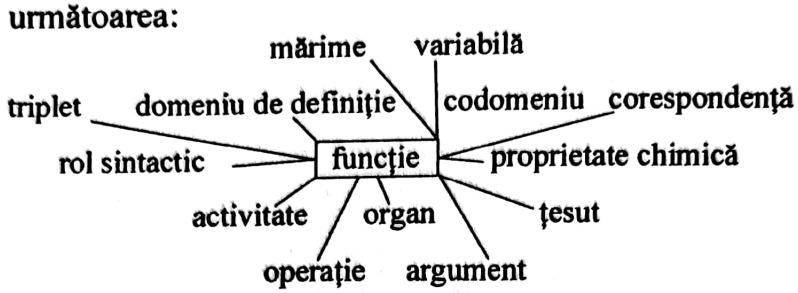

Fig. I Reprezentarea conceptuală a ‚funcţiei'

Iată structura conceptuală a ‚funcţiei' în matematică:

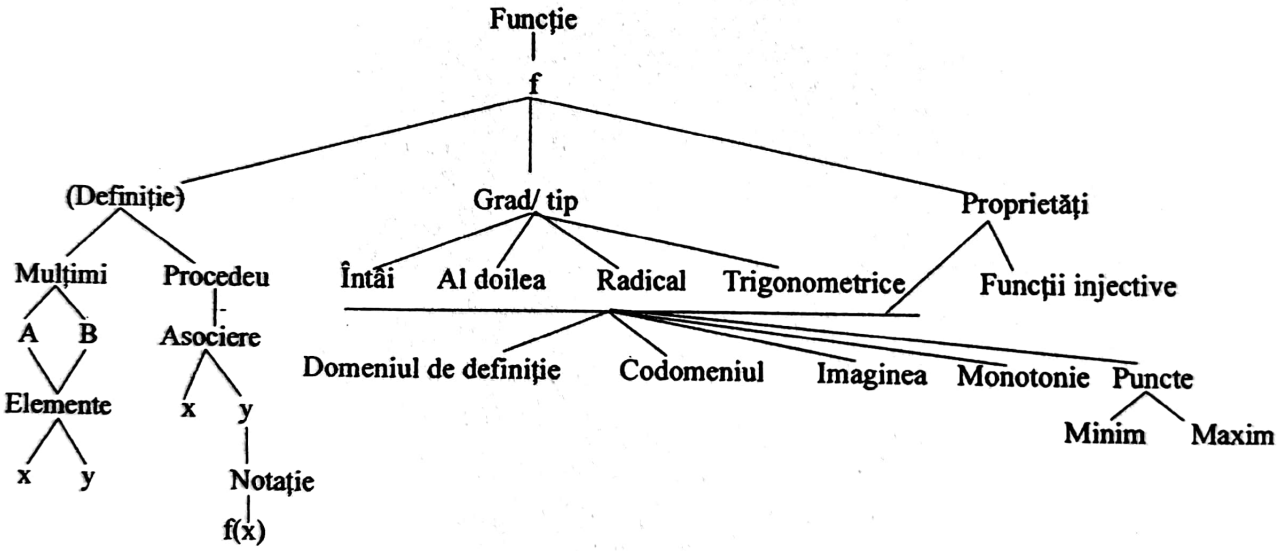

Fig. II Structura conceptuală a ‚funcţiei' în Mm1X: 61-62

În matematică ‚funcţia' este un ‚procedeu' de ‚asociere' între ‚elementele' a două ‚mulţimi' ‚A' şi ‚B', astfel încât fiecărui element din A, ‚x', îi corespunde un element din ‚B', ‚y', unde f(x) = y. Funcţiile pot fi de ‚gradul întâi', de ‚gradul al doilea', ‚funcţia radical', ‚funcţii trigonometrice'. Fiecare se caracterizează prin ‚proprietăţi' specifice la nivelul ‚domeniului de definiţie', al ‚codomeniului', al ‚imaginii', al intervalelor de ‚monotonie' şi al ‚punctelor de extrem', de ‚minim' sau de ‚maxim'. O altă proprietate a funcţiilor este ‚injectivitatea'.

Putem afirma că structura conceptuală permite realizarea unei ***definiţii discursive*** a conceptului ştiinţific matematic. Or, proprietăţile conceptuale ale conceptelor matematice sunt constante de la un text matematic la altul, ceea ce determină lipsa definiţiilor alternative din perspectivă ştiinţifică. Aşadar, termenul-cuvânt are definiţii alternative, însă termenul-concept nu admite definiţiile alternative.

Scanned with OKEN Scanner

2.2. Migrarea conceptului de **f u n c ţ i e**

Matematica este un donator important de concepte, însă destul de rar şi de nume asociat[11].

Conceptul care conţine proprietăţi specifice unui anumit domeniu, proprietăţi pe care le repetă structurile conceptuale ale altor domenii, poate fi considerat conceptul sursă a migrării ştiinţifice. ‚Funcţie' apare în diverse domenii[12], dintre care alegem spre exemplificare psihologia. Proprietatea care rămâne constantă în structurile conceptuale este ‚asocierea'.

În psihologie, de exemplu, ‚funcţiile' apar asociate diverselor procese şi fenomene intelectuale sau afective. Iată structura conceptuală pentru funcţiile afectivităţii:

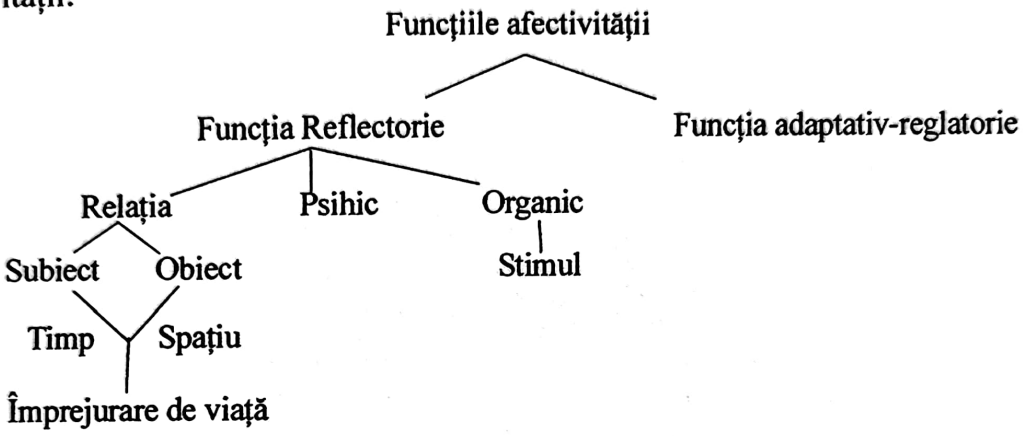

Fig. III Structura conceptuală[13] a , funcţiei' în MpsihIX: 113

‚Funcţiile afectivităţii' sunt ‚funcţia reflectorie' şi ‚funcţia adaptativ-reglatorie'. Funcţia reflectorie explicitează ‚relaţia' (NB asocierea!) dintre ‚subiect' şi ‚obiect' într-un ‚timp' şi ‚spaţiu' bine determinate care definesc o ‚împrejurare de viaţă' (concept introdus de Paul Popescu-Neveanu). Această interpretare a fost precedată de alte teorii care considerau procesele afective de origine internă, produse în ‚psihic' sau de origine ‚organică', produse de un ‚stimul' („sunt vesel pentru că râd").

3. Concluzii

Aplicarea unei duble metode în investigarea termenilor ştiinţifici, terminologia lexicală şi terminologia discursivă pune în evidenţă faţete distincte ale acestora. Se poate vorbi de un ***termen-lexem*** şi de un ***termen-concept***. Termenul-lexem este susceptibil unei investigaţii de tip lexical, are contacte semnificative cu limba comună prin intermediul ***nucleului dur semantic*** şi accede la ***definiţiile alternative***. Termenul de FUNCŢIE păstrează în diverse definiţii alternative doar ideea (efectul de ***istereză semantică*** în termenii lui Yves Gentilhomme) sau trăsătura semantică de „asociere" (v. definiţiile din diverse dicţionare, generale sau speciale). Însă conceptul de **f u n c ţ i e** are un inventar de ***proprietăţi*** care sunt actualizate cu stricteţe, explicit sau implicit în orice ocurenţă diagnosticată drept discurs matematic (‚domeniu', ‚codomeniu', ‚lege de corespondenţă'). Prin aceasta se poate afirma că structura conceptuală a conceptului matematic este relativ constantă şi blochează existenţa definiţiilor discursive alternative. Structura conceptuală permite analiza structurată

Scanned with OKEN Scanner

din punctul de vedere al termenilor-concept creând imaginea definiţiei textuale a termenului – o definiţie-martor al exactitudinii ştiinţifice matematice.

Pe scurt, FUNCŢIE este un termen matematic cu origine (ca sursă lexicală) în limba comună şi cu extensii (ca propagare conceptuală) în interdisciplinaritate. În matematică are existenţă independentă, dar este şi pivotul a numeroase construcţii sintagmatice, productivitate ce rezultă din însăşi consistenţa semantică a termenului monomembru. În interdisciplinaritate pătrunde prin matematizare (lingvistică, logică) sau prin modificarea sensului (administraţie, biologie, psihologie) cu păstrarea proprietăţii conceptuale de ‚asociere'.

NOTE:

---

[1] Relaţiile semantice pe care termenii ştiinţifici le stabilesc cu limba comună sunt complexe, de la contact zero, la contact pozitiv, cu sens ascendent sau descendent de la un compartiment lexical al limbii la altul. Din primele studii terminologice româneşti întreprinse de Coteanu 1990 reiese o dublă influenţare: cuvinte ale limbii comune ajung termeni ştiinţifici şi termeni ştiinţifici ajung cuvinte ale limbii comune. Acest al doilea fenomen a fost minuţios investigat de Bidu-Vrănceanu sub denumirea de ***deschiderea codului***.

[2] Din punctul de vedere al poziţiei sensului matematic în definiţia lexicografică, FUNCŢIE se caracterizează printr-o poziţie intermediară. În cazul cuvintelor polisemantice înregistrate în DEX se impune observarea poziţiei ocupate de sensul matematic.

[3] Metalimbajul diferenţial în matematică se constituie din două tipuri principale de material lingvistic „limbajul simbolic" şi „limbajul natural" ca intermediar pentru a explica simbolul ce prezintă caracter formal, universal şi reprezintă modalitatea principală de exprimare matematică devenită manifestă din momentul interiorizării conceptelor matematice.

[4] Sintagma este un tip special de context, beneficiar al unei frecvenţe importante în discursul ştiinţific matematic. Trebuie precizat că termenul de ***context*** este redus aici la o accepţie particulară, apropiindu-se sensibil de ***termenul-sintagmă*** cu care poate fi confundat. În fapt contextul-sintagmă este mai larg decât termenul-sintagmă.

[5] Libertatea contextuală e în general o sursă de sensuri noi. Termenul matematic de FUNCŢIE este utilizat atât independent de context cât şi în sintagme (libere) sau fixe (termeni-sintagmă). Termenul matematic FUNCŢIE este foarte productiv sintagmatic, materialele consultate (dicţionare şi manuale) ne-au permis inventarierea a 57 de construcţii sintagme matematice, printre care: *FUNCŢIA beta, ~ constantă, ~ de gradul doi, ~ de gradul întâi* etc.

[7] Migrarea termenilor matematici spre alte terminologii este stimulată de trăsăturile semantice riguroase ale domeniului, scopul declarat al oricărei terminologii fiind constituirea unor inventare de cuvinte ce subscriu postulatului univocităţii semantice şi monoreferenţialităţii. Există cel puţin două modalităţi distincte de înfăţişare a împrumutului din LM. Prima dintre acestea este constituită de **matematizare.** Metode de cercetare utilizând matematica pătrund tot mai des şi în tot mai multe domenii începând cu fizică, informatică, cibernetică şi terminând cu lingvistică, pedagogie şi chiar istorie şi geografie. A doua modalitate de realizare a împrumutului lexical din LM în alte limbaje specializate se realizează prin alterarea sensului iniţial sau prin adăugarea unor accepţii noi sensurilor deja existente.

[8] Cele patru subcategorii semantice ale termenilor matematici interdisciplinari sunt stabilite pe baza a două trăsături semantice distinctive (seme): [abstract] şi [dinamic], manifestate pozitiv sau negativ de la o clasă la alta. Astfel, obiectele concrete se caracterizează negativ prin [- abstract] şi [- dinamic], obiecte abstracte – prin [+ abstract] şi [- dinamic], procesele şi fenomenele manifestă valoarea pozitivă a ambelor seme [+ abstract] şi [+ dinamic], iar stările reprezintă o etapă intermediară între procese şi fenomene, pe de o parte şi obiecte concrete, pe de altă parte, semul efectiv [- dinamic] presupunând un sem inerent [+ dinamic], putându-le caracteriza ca [+ abstracte] şi indecidabile ca dinamism [dinamic].

Scanned with OKEN Scanner

Numărul mare al elementelor din intersecţia ***matematicii*** cu ***fizica*** se explică la nivel extralingvistic printr-o zonă importantă comună de analiză, iar la nivel lingvistic, prin apartenenţa termenilor la subcategorii semantice variate. Reprezentarea cantitativă semnificativă la nivel extralingvistic se reflectă într-o varietate calitativă la nivel lingvistic.

[9] Domeniile cu cei mai mulţi termeni comuni cu ***matematica*** sunt ştiinţe „tari" ***biologia, fizica, tehnica, lingvistica*** şi ştiinţa fundamentală, ***filozofia***. Devansarea celorlalte domenii ştiinţifice care au termeni comuni cu matematica este evidentă. Surclasarea se face cu un punctaj aproape dublu faţă de domeniul imediat următor. Termenii prezenţi aici denumesc: obiecte concrete (dimensionale): ARC, AXĂ, CÂMP ş.a.; obiecte abstracte: CARACTERISTICĂ, ECUAŢIE, ENERGIE, FACTOR ş.a.; procese şi fenomene: ABSORBŢIE, ACCELERAŢIE, AMPLIFICARE, ANALIZĂ, OSCILAŢIE, TRANSFORMARE ş.a.; stări: COERENŢĂ, ECHILIBRU, STABILITATE ş.a.

[10] Analiza discursivă modulară constituie în acelaşi timp o teorie a discursului şi un model de analiză a acestuia de orice tip ar fi (oral sau scris, artistic sau ştiinţific, monologal sau dialogal etc.) (Roulet et al. 2001). Termenul-concept sau, simplu, conceptul ştiinţific face obiectul analizei modulare discursive. Conceptul ştiinţific are o reprezentare conceptuală – cumulul tuturor cunoştinţelor pe care un locutor le atribuie în chip de ***proprietăţi*** unui concept dat. Reprezentarea conceptuală a fiecărui concept ia aspecte particulare în texte/ fragmente de discurs, ceea ce poate fi redat sub forma ***structurilor conceptuale***.

[11] Prin aceasta vrem să subliniem faptul că un ***cuvânt/ lexem*** ce denumeşte o entitate matematică parcurge traseul LC – LM – alt LS şi nu LM – alt LS (este cazul unor concepte ca: ‚plan', ‚arie', ‚factor', ‚funcţie'). Traseul prescurtat LM – alt LS este specific unor termeni ca: ECUAŢIE, SOLUŢIE. Identificarea traseului parcurs de un termen interdisciplinar se realizează pe baza modului în care structurile conceptuale actualizează proprietăţile din reprezentările conceptuale.

[12] Trebuie făcută distincţia între o ocurenţă specifică unui domeniu şi o ocurenţă care rămâne din LC, chiar dacă apare într-un LS. De exemplu, în enunţul: „În *funcţie* de modul cum variază proprietăţile elementelor în sistemul periodic [...]" (MchimIX: 14), *funcţie* este un simplu cuvânt al LC şi nu un termen. Încă un argument în favoarea ipotezei necesităţii circumscrierii domeniale a oricărui termen pentru a putea fi considerat termen.

[13] O structura conceptuală asemănătoare a 'funcţiei' putem construi prin analiza textului din MpsihX: 57.

SURSE

Surse lexicografice

DEX = Coteanu, Ion; Seche, Luiza; Seche, Mircea (coord.) 1998: *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic.

DGSL, DŞL = Bidu Vrănceanu, Angela; Călăraşu, Cristina; Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana; Mancaş, Mihaela; Pană-Dindelegan, Gabriela; Stan, Camelia; Rădulescu, Marina 1997: *Dicţionar general de ştiinţe ale limbii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

DMG = Iacob, Caius (coord.); Bobancu, Vasile (elab.) 1974: *Dicţionar de matematici generale*, Bucureşti, Editura Enciclopedică Română.

Surse textuale

MgIX = Coţa, Augustin ; Răduţiu, Mariana ; Rado, Marta ; Vornicescu, Florica 1989: *Matematică. Geometrie şi trigonometrie. Manual pentru clasa a IX-a*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Mm1X = Becheanu et al. 2000: *Matematică. Manual pentru clasa a X-a*, M1, Bucureşti, Teora Educaţional, p. 15, 61-62, 110-111.

MpsihIX = Popescu-Neveanu, Paul (coord.) 1990: *Psihologie. Manual pentru licee*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, p. 61-63, 113.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Bidu-Vrănceanu A. 2004i: Definiţii alternative în lexicul specializat, în *Limbă şi literatura română*, manuscris.

Bidu-Vrănceanu A. şi colaboratorii Dumitrescu M. ; Ene C. ; Vrânceanu A. 1997 : Terminologiile ştiinţifice – delimitări, modalităţi de abordare, caracteristici, în *Analele Universităţii Bucureşti. Limba şi literatura română*, XLVI, 3-22.

Bidu-Vrănceanu A. (coord.) 2000 *Lexic comun, lexic specializat*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

Cabré M. T. 1998: *La terminologie. Théorie, méthode et applications*, Ottawa/Paris, Les Presses de l'Université d'Ottawa/ Masson et Armand Colin Editeurs.

Coteanu I. 1990: Terminologii tehnico-ştiinţifice. Aspecte. Probleme, în *Limba română*, XXXIX, 2, 95-103.

Gaudin F. 2003: *Socioterminologie: une approche sociolinguistique de la terminologie*, Bruxelles, Éditions Duculot.

Gentilhomme Y. 1995: Contribution à une reflection sur les locutions mathématiques ; în *Cahiers de lexicologie*, 66, 5-37.

Lerat P. 1995: *Les langues spécialisées*, Paris, Presses Universitaires de France.

Losee, R. M. 1995: The Development and Migration of Concepts from Donor to Borrower Disciplines: Sublanguage Term Use in Hard & Soft Sciences, în *Proceeding of the Fifth International Conference on Scientometrics and Informetrics*, Chicago, June 1995, 265-274.

Manzotti E. et al. 1992: *Lezioni sul testo: modelli di analisi letteraria per la scuola*, Brescia, Ed. La Scuola.

Marcus S. 1994: Creative Metaphors in the Scientific Language, în *Analele Universităţii Ovidius din Constanţa*, tom.5, 233-251.

Marcus S. 2004 : Are matematica o valoare culturală ?, în *România literară*, Nr. 36/ 15-21 septembrie 2004, 16-17.

Martin R. 1992 : Pour une logique du sens 1983, 2°Éd., Paris, Puf.

Popa C. 1972 : *Teoria definiţiei*, ES, Bucureşti

Rey-Debove, J. 1978: *Le metalangage. Étude linguistique du discours sur le langage*, Paris, Le Robert.

Roulet E.; Filliettaz L. ; Grobet A. 2001 : *Un modèle et un instrument d'analyse de l'organisation du discours*, Peter Lang, Editions scientifiques européennes ;

Rovenţa-Frumuşani D. 1995 : *Semiotica discursului ştiinţific*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti.

DE L'ANALYSE TERMINOLOGIQUE LEXICALE A L'ANALYSE TERMINOLOGIQUE DISCURSIVE. UN EXEMPLE: „FONCTION"

Résumé

La terminologie classique étudie le terme en tant que *concept*, tandis que la terminologie linguistique moderne envisage le terme dans une perspective semasiologique, en tant que *lexème*. Il s'en suit la contradiction entre, d'une part, le terme univoque du point de vue sémantique et mono référentiel et, d'autre part, la polysémie terminologique. Par notre étude, en prenant l'exemple des mathématiques, nous nous proposons de montrer qu'il existe une façon de résoudre le « conflit » ci-dessus mentionné par l'intermédiaire de la ***terminologie discursive***. Celle-ci reprend et critique les résultats de la terminologie lexicale, en leur donnant une nouvelle interprétation. Le sens est associé à la propriété conceptuelle qui rend compte de représentations et de structures conceptuelles des concepts scientifiques.

Mots-clé : langage mathématique, terminologie lexicale, terminologie discursive, terme, concept, représentation conceptuelle, structure conceptuelle, contexte, migration conceptuelle, interdisciplinarité.

TERORISM, TERORIST, ATAC TERORIST ÎNTRE LEXICUL SPECIALIZAT ŞI LEXICUL COMUN

SPERANZA TOMESCU
Universitatea Naţională de Apărare
Bucureşti

În această lucrare, ne propunem să aducem în discuţie anumite aspecte ale utilizării *terminologiei militare* în presa românească actuală, aspecte care demonstrează relaţii mai complexe între *lexicul specializat* şi cel *comun*. Astfel, unii termeni precum **TERORISM, TERORIST, ATAC TERORIST** au o apartenenţă incertă; prin interesul major generalizat pentru ceea ce desemnează ei se remarcă o circulaţie intensă a lor în limba comună. Prin unele din implicaţiile lor tehnice, ei trimit la *terminologia militară*, care nu i-a omologat încă. În acelaşi timp, dinamica extralingvistică ce face actuali aceşti termeni impune necesitatea revizuirii definiţiei date în dicţionare unor astfel de termeni ca urmare a specializării lor. Poziţia pe care o vom adopta faţă de termenii menţionaţi supuşi atenţiei în această analiză va îmbina consideraţiile lingvistice cu observaţii care pot interesa atât lexicul specializat, cât şi pe cel comun.

Premisa de la care pornim este că în, etapa pe care o parcurgem, *limbajul militar*, ca şi multe alte *limbaje specializate*, este frecvent folosit în presă – şi nu este vorba aici de presa de specialitate, ci de presă în general. Mass media aduce în atenţia publicului larg probleme de interes social, politic şi economic care derivă din acţiunile militare şi care preocupă un vorbitor cult în general, nespecializat în domeniul militar. Ponderea mare a *termenilor militari* în presa românească actuală, atât în articole cu tematică militară, cât şi în articole cu alte tematici, se datorează participării armatei române la campaniile militare din Irak şi Afganistan, precum şi recentei aderări la NATO a ţării noastre, dar mai ales temerilor societăţii în ansamblul ei de ameninţarea reprezentată de terorism, care nu este independentă de *arme* şi *procedee militare*, chiar dacă antrenează mijloace de luptă noi, complexe, surprinzătoare.

Etapa actuală este una în care asistăm la apariţia unor concepte noi sau la extinderea unora care existau deja către zone referenţiale noi şi care se specializează sub presiunea evenimentelor, fără a fi fost specializate iniţial. Unul dintre aceste *concepte care se constituie sub ochii noştri* este şi conceptul de **terorism**, noţiune ce poate fi considerată militară, dar nu numai; conceptul trimite şi la alte domenii teoretice: ştiinţele politice, domeniul social, a pătruns chiar şi în economie, este cu siguranţă uzitat şi în discursul istoricilor. Definirea termenului care denumeşte acest concept, precum şi delimitările lui de la un domeniu în care termenul funcţionează la

Scanned with OKEN Scanner

altul se vor realiza pe parcursul evoluţiei termenului. Deocamdată el nu este definit, nu este cuvânt-intrare în dicţionarele specializate, cel puţin nu în cele specializate militare (cum este *Lexiconul Militar*, de pildă), fiind însă definit în dicţionarele generale de limbă (DEX-ul îl defineşte, de exemplu, astfel: „1. Totalitatea actelor de violenţă comise de un grup sau de o organizaţie pentru a crea un climat de insecuritate sau pentru a schimba forma de guvernământ a unui stat. 2. Atitudine, manifestare teroristă."). Această definiţie a termenului **TERORISM** este ilustrarea percepţiei acestui concept la nivelul anului 1998 (când a fost editat DEX-ul), deci înainte de atacurile teroriste din 11 septembrie 2001, atacuri care au schimbat modul în care este perceput acest termen. Sensul acestui termen are mai multe trăsături semantice decât avea înainte de anul 2001 pentru că este mult mai frecvent folosit în limba comună (unde a şi apărut), este mult mai des folosit în presă (aproape zilnic au loc atentate teroriste în Irak sau Israel, iar acestea sunt intens mediatizate ulterior), în sfârşit este mult mai frecvent folosit în discursul militar, chiar dacă absenţa lui din dicţionarele specializate militare indică faptul că el nu este considerat încă un termen specializat militar în sine. Prezenţa sa în discursul militar se datorează mai multor factori:

- în primul rând, faptului că terorismul se serveşte de arme, muniţii şi tehnici de luptă – toate concepte vehiculate de termeni militari fixaţi în limbajul specializat militar de mult timp;
- în al doilea rând, faptului că cei chemaţi să contracareze fenomenul reprezentat de terorism sunt, alături de politicieni şi de societatea civilă, militarii, prin metode specifice;
- şi, poate nu în ultimul rând, faptului că termenul **TERORISM** a evoluat odată cu conceptul pe care îl denumeşte spre alte zone ale lexicului şi a devenit şi termen militar, ceea ce ar impune nu numai introducerea sa în dicţionarele de specialitate militare, dar şi regândirea definiţiei lui în dicţionarele generale de limbă. Ar trebui introduse informaţii privitoare la structura sa semantică şi la funcţionarea termenului după anul 2001, informaţii pe care le propunem pornind de la utilizările termenului în mass media: „prin utilizarea a diferite mijloace de luptă cum ar fi bombele chimice, bacteriologice sau nucleare, precum şi alte mijloace neconvenţionale de luptă: maşini-capcană, încărcături explozive detonate de atentatori sinucigaşi etc.".

În atari condiţii, termeni din limba comună îşi dezvoltă sensuri evident specializat-militare, iar *termenii militari* tind să depăşească limitele stricte ale limbajului căruia îi aparţin şi să intre, cel puţin parte dintre ei, într-un vocabular activ considerat mai larg. Asocierea contextuală a termenului militar **ATAC** cu termenul **TERORIST** a dus la crearea unei unităţi frazeologice extrem de frecvent folosită, mai ales în presă, şi considerată a desemna un concept specializat pe care, în absenţa unei definiţii[1], presa încearcă să-l înţeleagă împreună cu cititorul.

Dacă ne referim la termenul **TERORISM**, de pildă – termen foarte uzitat în presa contemporană – deoarece „a devenit termenul care dă faţă răului" (cum consideră diplomatul Filon Morar în articolul său intitulat *Geografia şi demografia terorii*, *22*, nr. 809), trebuie remarcate mai multe aspecte ale folosirii lui în presa românească:

Scanned with OKEN Scanner

- unii dintre autorii articolelor de presă îşi pun problema sensului exact al acestui termen şi resimt deficienţa rezultată din lipsa unei definiţii lexicografice „la zi" care să reglementeze uzul termenului. Autorul articolului sus-menţionat scrie: *„Termen polisemantic sau doar ambiguu?* Termenul **terorist** şi întreaga sa familie de cuvinte îmbracă valenţe semantice incerte. Termenul poate fi abuzat cu uşurinţă. Totul poate fi definit ca **terorism**: acţiunile corporatiste ale marilor companii sunt terorism pentru ecologişti, măcelărirea şeptelului atins de sindromul vacii nebune este calificat drept terorism de crescători, adversarii politici în contextul dezbaterilor naţionale din ţări democratice devin terorişti. Cu toată această neclaritate, terorismul a devenit termenul care dă faţă răului, întruchipând inamicul libertăţii şi democraţiei. Terorismul este *le mot maudit*, loc ocupat, de pildă, de nazişti în vocabularul comunist. Când vrei să desemnezi răul absolut, este suficient să invoci terorismul. Pronunţarea acestui *nomine odiosa* pare a fi suficientă pentru a trezi aversiunea. Ambiguitatea termenului este prilejuită de inexistenţa unor criterii comun acceptate de definire a terorismului. Nu este oare bizar că vorbim atât de des de terorism fără să ne pese prea mult că nu există o definiţie general agreată a sa? Termenul pare dotat cu semnificaţie variabilă înnăscută, încărcat negativ sau pozitiv în funcţie de interlocutor."
- termenul **TERORISM** nu este folosit numai ca termen militar, ci ca un termen ale cărui valori denotative se completează în diferite contexte, inclusiv cu sensuri conotative. Aceste valori pot fi observate în titlul unui articol cu tematică economică: *Preţul terorismului: barilul de petrol se apropie de 65 de dolari*, ***Averea***, 10 august, 2005, precum şi în diversele sintagme în care apare acest termen în diferite articole (*terorism internaţional, terorismul islamist*[2], *măsuri de protecţie contra terorismului, forme ale terorismului, terorism iraţional*[3] etc.);
- termenul **TERORISM** este folosit de către unii autori de articole ca parte a unor metafore explicite: *zodia terorismului, terorism de proximitate, în pat cu terorismul*[4], chiar dacă o parte din denotaţie este păstrată;
- acest termen a generat o paradigmă lexicală destul de extinsă, dacă luăm în considerare şi termenii compuşi şi sintagmele: **terorist, antiterorism, antiterorist, act terorist, atac terorist, activitate teroristă, nivel de alertă teroristă**[5], **atentat terorist, grupare teroristă**[6], **război antiterorist, act de teroare**[7].

Privitor la aspectele menţionate mai sus, putem remarca faptul că prezenţa atât de frecventă a acestor termeni (**TERORISM, TERORIST, ATAC TERORIST, ANTITERORIST, ACT TERORIST, ATENTAT TERORIST** etc.), atât unităţi simple, cât mai ales compuse, în articolele de ziar în contexte nespecializate (după cum s-a văzut, chiar în cadrul unor metafore), poate ridica uneori întrebarea în ce măsură unii dintre ei sunt termeni sau sintagme construite mai mult sau mai puţin ad hoc de către jurnalişti. Răspunsul nu poate fi dat cu exactitate, deoarece nici termenul de la care se pleacă nu este unul care să aibă un statut clar, cert în terminologia militară, iar lexemul de la care s-a pornit iniţial, **TEROARE**, face parte din *limba comună*, nu din *limbajul specializat militar*.

Din altă perspectivă, pentru a observa cum este redat acelaşi sens prin utilizarea a diferite cuvinte sau sintagme, ne propunem să urmărim cum se face *referirea la unul şi acelaşi concept* (specializat militar) într-un articol de presă. Am ales, din lista de termeni de mai sus, termenul **ATAC TERORIST**, pentru că referirea la conceptul denumit de acest termen se realizează în mai multe feluri în articolele consultate de noi. Vom obţine, astfel, ceea ce putem numi paradigma designaţională a termenului

Scanned with OKEN Scanner

ATAC TERORIST. Prin paradigmă designaţională, concept elaborat de Marie-Françoise Mortureux[8], se înţelege lista de sintagme ce funcţionează în coreferenţă cu un termen folosit iniţial într-un discurs dat, mai ales un discurs tehnico-ştiinţific, în particular cel de vulgarizare. Deşi termenul **designaţional, -ă** (sau, mai bine zis, echivalentul său în franceză: „désignationnel") este împrumutat din logică, prin paradigmă designaţională se înţelege, în mod evident, un ansamblu de reformulări ale unui termen. Este, deci, vorba despre un recurs explicit la procedee metalingvistice ce semnalează o echivalenţă referenţială între două sau mai multe lexeme sau sintagme. Aceste lexeme sau sintagme funcţionează într-un context dat ca sinonime referenţiale ale unui concept, cu alte cuvinte, ele trimit toate la aceeaşi realitate, denumind-o diferit, dar cu mijloace mai accesibile vorbitorului obişnuit, care îşi poate însuşi astfel conceptul, sau cu precizări.

Dimensiunile exacte ale unei paradigme designaţionale diferă de la un discurs la altul, în cazul analizei noastre – de la un articol de ziar la altul, în funcţie de ideea principală a articolului, de interesul autorului pentru terorism ca aspect principal sau secundar al textului, precum şi de alte trăsături ale discursului. Ziarul *22* are permanent o secţiune întreagă dedicată acestei teme. Am urmărit două articole succesive pentru a putea degaja de fiecare dată *paradigma designaţională a termenului **ATAC TERORIST***: în articolul din numărul 808, intitulat *Patru ani de război antiterorist* (p.10) şi respectiv în articolul din numărul 809, intitulat *Geografia şi demografia terorii* (p.13).

În primul articol, paradigma este următoarea: **atac(uri) terorist(e), atentat(e) terorist(e), act(e) de violenţă împotriva populaţiei civile, atentat(e), act(e) de teroare, atac(uri), atentat(e) sinucigaş(e), activitate teroristă, act(e) de terorism, acte teroriste** şi chiar lexemul **contraviolenţă**, care apare spre sfârşitul articolului în discuţie într-un context care poate să-l echivaleze cuvântului **terorism** sau termenului **atac terorist** („Având legitimitate limitată, regimurile autoritariste din lumea arabă au tendinţa de a-i brutaliza pe oponenţii interni. Violenţa împotriva opoziţiei predispune la contraviolenţă.").

În cel de-al doilea articol la care s-a făcut referire, paradigma designaţională a termenului-sintagmă **atac terorist** este întrucâtva diferită de cea degajată în articolul din numărul imediat anterior al aceluiaşi ziar, ea putând fi lărgită şi cu subdiviziuni conceptuale ale termenului **atac** şi anume: **atacuri cu arme chimice, (atacuri) cu gaz sarin, atacuri la scară mare cu încărcături chimice, biologice sau nucleare, atac chimic, biologic sau nuclear terorist**. Altminteri, paradigma ar fi alcătuită doar din următorii termeni: **atentat(e), atac(uri) terorist(e), atentat(e) terorist(e), fenomen(ul)** şi **atentat sinucigaş**. Includerea cvasisinonimelor reprezentate de subdiviziunile conceptuale în paradigma designaţională a termenului **ATAC TERORIST** din acest articol de ziar este justificată de contextul în care le situează autorul articolului: „Chiar şi dacă nu se trece la următorul nivel în privinţa atacurilor teroriste şi acestea vor rămâne „convenţionale", societăţile libere vor fi profund afectate de spectrul unui atac chimic, biologic sau nuclear terorist (...)." şi respectiv „Atacuri cu arme chimice au avut deja loc, de pildă, în războiul dintre Irak şi Iran în

Scanned with OKEN Scanner

anii 80 şi, în martie 1995, cu gaz sarin în metroul din Tokio. Posibilitatea unor atacuri la scară mare cu încărcături chimice, biologice sau nucleare este reală şi nu ţine doar de scenarii hollywoodiene".

Diferenţa cantitativă dintre cele două paradigme designaţionale ale aceluiaşi termen este nesemnificativă: prima conţine 11 unităţi, iar cea de a doua 9. Diferenţa calitativă este cea evidentă, ea poate fi înţeleasă ca varietate de mijloace lexicale folosite de autori diferiţi în contexte comparabile şi poate fi pusă pe seama stilului personal al autorului, a surselor bibliografice folosite de fiecare autor în parte, precum şi pe seama profilului profesional al autorului. O observaţie în acelaşi timp de ordin cantitativ şi de ordin calitativ priveşte ceea ce au în comun cele două paradigme, cinci termeni care sunt totodată şi cel mai frecvent utilizaţi în ambele articole: **atac(uri) terorist(e), atentat(e) terorist(e), atac(uri), atentat(e), act terorist**.

Aceşti cinci termeni echivalenţi între ei figurează şi în alte articole cu tematică militară (direct sau indirect) din alte ziare. Paradigma designaţională a termenului **atac terorist** este alcătuită din următoarele unităţi în articolul intitulat *Preţul terorismului: barilul de petrol se apropie de 65 de dolari* publicat în ziarul ***Averea***, numărul din 10 august, 2005: **atacuri teroriste, atentate teroriste** şi **atacuri**. Iar în articolul intitulat *Trei israelieni, implicaţi în ultimul atentat cu bombă din Natanya*, apărut în numărul din 5 august, 2005 al ziarului ***Gândul***, paradigma este alcătuită din ceva mai multe unităţi: **atentat cu bombă, activităţi teroriste, atentat sinucigaş, atac terorist, atentat**. Ultimele două unităţi lexicale fac parte dintre cele cinci pe care le-am identificat ca fiind comune paradigmelor echivalente din articolele de ziar discutate mai sus.

Este foarte probabil că aceşti termeni se vor fixa în conştiinţa publicului cititor şi vor fi asociaţi, ulterior lecturii acestor articole, cu noţiunea de *atac terorist*. Acesta şi este scopul unor astfel de articole de ziar: ca, dezbătând anumite probleme circumscrise unei tematici de larg interes, să fixeze termenii adecvaţi unui discurs pe tema respectivă. Lectorul obişnuit nu este direct interesat dacă aceşti termeni sunt tehnico-ştiinţifici sau nu, principalul său interes este adecvarea comunicării, deziderat la care se ajunge prin învăţarea lexicală; iar învăţarea lexicală se face prin lectură, atât prin lectura dicţionarelor[9], cât şi prin lectura articolelor de ziar adresate lectorilor nespecialişti în domeniul la care se face referire în textele respective. Problema pe care trebuie să şi-o pună lingviştii este dacă aceste reformulări care trimit la un singur referent sunt eficiente din punctul de vedere al definirii sensului unui cuvânt. Mai exact, trebuie văzut în ce măsură noţiunea de **atac terorist** este suficient de clar descrisă de reformulările atât de numeroase ale termenului, având în vedere că aceste (cvasi)sinonime ale termenului **ATAC TERORIST** au menirea să facă mai accesibil sensul acestuia, să suplinească absenţa unei definiţii lexicografice sau terminografice. Cu alte cuvinte, sunt suficient de evocatoare pentru vorbitorul mediu sintagme ca: „**atac kamikaze**"[10], „**atac sinucigaş**"[11] ş.a. în absenţa unei definiţii lexicografice a termenului pe care îl înlocuiesc sau, din contră, complică înţelegerea şi mai mult trimiţând la alte noţiuni cum ar fi „kamikaze" şi „sinucigaş"?

Scanned with OKEN Scanner

Răspunsul la această întrebare nu este unul uşor accesibil, printre altele şi pentru faptul că nu avem o definiţie lexicografică a termenului **ATAC TERORIST** la care să ne raportăm. Şi în cazul altor termeni, care sunt definiţi în DEX, de exemplu, cum este cazul cuvântului-intrare **terorist**, este dificil să se degajeze sensul exact al cuvântului, pentru că acesta funcţionează atât ca adjectiv, cât şi ca substantiv. Când funcţionează ca adjectiv, el este definit astfel: „Care se referă la **terorism**, de teroare.". Această definiţie lexicografică suferă de o oarecare circularitate, ceea ce îi scade eficienţa în ceea ce priveşte dezambiguizarea sensului. Pentru o dezambiguizare rezonabilă, este nevoie de contextul în care apare acest adjectiv. În contextul **„grupări teroriste periculoase"**[12], sensul adjectivului este „care practică terorismul", spre deosebire de contextul **„acest atac terorist"**[13], în care sensul său este cel de „executat de către grupări sau persoane care practică terorismul". Când funcţionează ca substantiv, cuvântul **terorist** este definit în DEX astfel: „Persoană care terorizează; partizan, adept al terorismului". Definiţia lexicografică este şi de această dată depăşită de sensul pe care l-a căpătat acest termen după 11 septembrie 2001, deşi insuficienţa sa este mai scăzută decât cea a definiţiei lui **terorism**. Ar trebui, poate, adăugat acestei definiţii: cel care participă şi/sau organizează acţiuni ce se desfăşoară cu mijloacele de luptă ale terorismului". Din nou, însă, contextul poate clarifica multe aspecte legate de sensul concret al cuvântului. În contextul **„teroristul a fost acuzat"**[14], sensul substantivului **terorist** este sensul denotativ la care ne-am referit mai sus, dar în contextul **„s-a jucat de-a teroriştii"**[15], sensul său nu mai este unul pur denotativ, ci în egală măsură unul figurativ.

Şi termenul **TERORISM** este uneori folosit în presa actuală cu sens figurat, cum este şi cazul articolului *„Terorism" făcut în România* din numărul 175 din 2005 al ziarului ***Averea*** care vorbeşte despre titlul unei piese de teatru puse în scenă în România, ceea ce justifică ghilimelele din titlul articolului. Dar aceste ghilimele marchează şi sensul figurat al lexemului, căci articolul spune: „Este un spectacol despre felul în care violenţa şi terorismul lumii contemporane s-au insinuat în viaţile noastre distrugând, aleatoriu şi absurd, naturaleţea relaţiilor umane (...)." şi mai departe: „(...) să nu asociem cuvântului terorism evenimentele de la 11 septembrie, piesa fiind scrisă înainte de producerea atacului din America. În piesa fraţilor Presniakov nu este vorba despre un astfel de terorism, ci de unul al relaţiilor umane.". Utilizarea termenului **TERORISM** cu valori conotative în texte care nu au legătură cu aspecte militare dovedeşte importanţa conceptului şi, inclusiv, a cuvântului pentru limba comună. Ambiguitatea, complexitatea semantică reprezintă atât avantaje, cât şi dezavantaje pentru vorbitorul mediu, care trebuie să fie capabil să distingă între ele când citeşte sau ascultă relatările presei. Pentru a-l ajuta să o facă, ziariştii folosesc diferite mijloace de dezambiguizare contextuală, aşa cum s-a văzut mai sus, în încercarea de a compensa insuficienţa definiţiilor de dicţionar în cazul acestor concepte emergente din limba comună spre diverse zone ale lexicului specializat.

Aceste încercări ale mass mediei trebuie însă coroborate cu o activitate coerentă şi viguroasă a lingviştilor de redefinire a acestor concepte. Evoluţia sensului termenilor **TERORISM** şi **TERORIST** şi apariţia termenului-sintagmă **ATAC**

Scanned with OKEN Scanner

TERORIST trebuie înregistrate în dicţionarele generale de limbă română, pentru a oferi vorbitorului mediu posibilitatea unei înţelegeri corecte a noţiunilor pe care aceşti termeni le denumesc.

Acest demers, de redefinire a termenilor al căror sens se modifică semnificativ în societatea contemporană sub presiunea extralingvisticului, ar fi justificat de interesul deosebit de care se bucură astfel de termeni în presa scrisă şi audio-vizuală şi de prezenţa lor frecventă în discursul vorbitorului obişnuit. Astfel de preocupări, de redefinire a termenilor aflaţi într-o astfel de expansiune semantică, se observă în ţări vorbitoare de limba engleză, de exemplu. Dicţionarul monolingv englez editat de Macmillan (vezi MEDAL în **Surse**), destinat studenţilor de nivel avansat de limba engleză din întreaga lume şi editat în 2002, deci la un an după producerea atacurilor teroriste din Statele Unite ale Americii (eveniment ce a condus la dinamica actuală a sensului unor termeni ca **TERORISM, TERORIST, ATAC TERORIST** ş.a.), marchează termenii **TERROR, TERRORISM** şi **TERRORIST** cu semnul *(*) şi îi tipăreşte cu roşu, ceea ce recomandă – în lista de simboluri de la începutul dicţionarului – termenii astfel marcaţi ca fiind „cel mai frecvent folosiţi termeni în limba engleză”[16]. Un alt aspect de interes lingvistic este relevat şi de conţinutul propriu-zis al parafrazelor definiţionale ale acestor trei termeni, precum şi cea a verbului **TERRORIZE**, deoarece se observă intenţia de „aducere la zi” a definiţiilor, se precizează uzul unui anumit sens al cuvântului-intrare în limbaj jurnalistic (ceea ce poate funcţiona ca o restricţie de uz) şi se oferă şi contexte ilustrative (tip de informaţie sintagmatică în care dicţionarele româneşti sunt destul de deficitare). Prezenţa unor astfel de elemente în definiţie merită analizată, pentru că atari date ar trebui introduse şi în definiţiile din dicţionarele româneşti ale termenilor la care s-a făcut referire în acest paragraf, într-un efort de înnoire a textului lexicografic, efort menit nu numai să armonizeze definiţia cu sensul asociat de societatea contemporană unor termeni ca **TERORISM** şi **TERORIST**, dar să o armonizeze şi cu definiţiile cele mai recente ale acestor termeni de interes internaţional în limbi de circulaţie cum este limba engleză. În vederea degajării unor astfel de componente ale definiţiei, vom reproduce – la **NOTE** – textul acestor definiţii[17].

Lectura acestor definiţii permite degajarea mai multor componente care pot fi luate în considerare pentru o eventuală – şi necesară – redefinire a acestor termeni şi în dicţionarele generale româneşti. Aceste elemente ce înnoiesc definiţiile termenilor TEROARE, TERORISM, TERORIST şi TERORIZA **în dicţionarul englez la care s-a făcut referire mai sus sunt:**

- menţionarea, în cadrul articolului de dicţionar, a unor contexte care ilustrează lărgirea de sens la care au fost supuşi aceşti termeni în limbile contemporane, contexte ce au menirea de a sugera trăsături semantice relevante ale cuvintelor-intrare respective: sintagmele: ***atacuri /grupări/ tactici teroriste***, ***acte de terorism***, contextele ilustrative: ***suspectat de terorism***, ***conspiraţie în vederea comiterii unor acte de terorism***, ***terorist condamnat***, ***atac executat de teroriştі*** şi ***atac terorist cu bombă***. Toate aceste elemente ale definiţiilor la care s-a făcut referire fac trimitere la folosirea violenţei şi la organizarea/ deliberarea actelor teroriste, informaţie ce ar trebui sintetizată şi redată explicit la nivelul unor definiţii lexicografice corecte ale termenilor **TERORISM** şi **TERORIST**;
- indicarea restricţiei de uz „mai ales în limbaj jurnalistic”, menţiune făcută explicit numai în glosarea celui de-al doilea sens al termenului **TEROARE**. Această informaţie poate fi

Scanned with OKEN Scanner

lesne dedusă şi în glosările termenilor **TERORISM** şi **TERORIST** dacă se rafinează datele oferite de contextele ilustrative de care pomeneam în paragraful anterior şi care sunt vehiculate în presa scrisă şi audio-vizuală din întreaga lume în perioada următoare atacurilor teroriste de la 11 septembrie 2001 din Statele Unite ale Americii. Acest tip de informaţie ar putea, eventual, fi sintetizat în marca diastratică *(jurnalism)*;

- menţionarea „scopurilor politice" în definiţiile lexicografice ale termenilor **TEROARE** (s2), **TERORISM** şi **TERORIST** poate reprezenta fie caracterul ideologic marcant al dicţionarului în care apar aceste articole (un dicţionar monolingv englez editat după atacurile teroriste islamice împotriva unei ţări vorbitoare de limbă engleză), fie apartenenţa reală a termenilor astfel definiţi la terminologia politică, fie chiar ambele aspecte. În ce măsură se justifică marca diastratică *(politic)* trebuie analizat urmărind frecvenţa termenilor astfel definiţi la nivelul discursului politic. Există, însă, premisele unei astfel de încadrări terminologice, întrucât textele prezentate de mass media în care apar frecvent aceşti termeni reprezintă mai ales declaraţiile unor politicieni, ale unor militari de rang înalt sau analize efectuate de jurnalişti ale acestor declaraţii.

Din păcate, dicţionarele româneşti editate după data comiterii atentatelor care au dus la schimbarea sensului cuvintelor **TERORISM** şi **TERORIST** nu indică nici unul dintre elementele înnoitoare ale definiţiei lexicografice pe care le-am observat în glosările termenilor echivalenţi englezeşti în dicţionarul Macmillan. *Micul dicţionar academic*, de exemplu, un dicţionar mult mai cuprinzător din punct de vedere cantitativ decât DEX-ul şi totodată mai recent (2003), nu aduce nici măcar o singură informaţie semantică în plus faţă de glosarea din DEX a termenului TERORISM. Ar trebui luate în considerare şi noile conotaţii ale acestor cuvinte în contexte în care noţiunile de terorism şi terorist sunt asociate cu islamismul şi fundamentalismul. Caracterul religios al organizaţiilor teroriste pare a fi o trăsătură dominantă. De asemenea, polisemia şi interdisciplinaritatea acestor termeni trebuie remarcate la nivelul definiţiilor lexicografice câtă vreme se remarcă prezenţa lor în discursuri politice, militare, în limbaj jurnalistic, dar şi în limba comună.

NOTE:

[1] Pentru a suplini absenţa unei definiţi terminografice a termenului **ATAC TERORIST**, definiţia termenului **TERORISM** (din DEX) ar trebui coroborată cu definiţia termenului specializat militar **ATAC**, pe care *Lexiconul Militar* îl defineşte astfel: „Moment hotărâtor al luptei ofensive, care constă în înaintarea impetuoasă a trupelor spre inamicul aflat în apărare, combinată cu focul armamentului din dotare şi sprijinită cu focul artileriei, aviaţiei şi rachetelor, în scopul nimicirii inamicului, cuceririi terenului ocupat de acesta şi pătrunderii în adâncimea dispozitivului său. **A.** Executat cu succes creează condiţii pentru dezvoltarea ofensivei, realizarea unor manevre decisive şi trecerea la urmărirea inamicului. **A.** defineşte, de asemenea, acţiunea de lovire a inamicului executată de unele categorii de forţe şi genuri de arme, cum ar fi: **A.** aerian, **A.** naval, **A.** chimic, **A.** nuclear. Desfăşurarea ofensivei cuprinde o succesiune de **A.** (asupra limitei dinainte a apărării inamice şi asupra unor aliniamente intermediare), alternând cu înaintări fără lupte importante sau cu acţiuni de manevră. După direcţia de **A.**, acesta poate fi: **A. frontal**, care loveşte inamicul de front; **A. de flanc**, care loveşte flancul inamicului, uşurând acţiunile de front; **A. de spate**, care loveşte spatele dispozitivului de apărare inamic, creând condiţii pentru nimicirea mai rapidă a acestuia. **A.** poate avea loc, uneori, în condiţii deosebite: **A. de noapte**, dat prin surprindere, pe întuneric (uneori fără pregătire de foc) asupra unui obiectiv nu prea adânc şi care nu comportă manevre complicate; **A. cu obiectiv limitat**, dat înainte de

Scanned with OKEN Scanner

declanşarea ofensivei, pentru cucerirea unor puncte (aliniamente) din teren care favorizează ofensiva ce urmează a fi declanşată. Astfel de **A.** pot fi executate şi atunci când trupele se găsesc în apărare, în scopul îmbunătăţirii aliniamentului pe care urmează să se treacă la apărare sau pentru descoperirea intenţiilor probabile ale inamicului." Din păcate, coroborarea celor două definiţii nu este o soluţie foarte avantajoasă în vederea dezambiguizării sensului, deoarece definiţia terminografică a termenului **ATAC** este prea amplă, conţine prea multe date enciclopedice şi enunţă multe subdiviziuni conceptuale, nici una dintre ele nedând informaţii concrete despre noţiunea de *atac terorist*.

[2] Vezi ***Gândul***, 5 august 2005, p. 9.

[3] Vezi ***22***, Nr.809, 6-12 septembrie 2005, p. 13.

[4] Vezi ***22***, Nr. 809, 6-12 septembrie 2005, p. 13.

[5] Vezi ***Gândul***, 5 august 2005, p. 9.

[6] Vezi ***Averea***, 10 august, p. 7.

[7] Vezi ***22***, Nr. 808, 30 august-5 septembrie 2005, p. 10.

[8] Paradigma designaţională este definită, aşa cum a conceput-o Marie-Françoise Mortureux, în *Dictionnaire d'analyse du discours*, p. 415-416 (vezi Bibliografia), concept pe care autoarea îl analizează şi într-o aplicaţie practică în cartea sa *La lexicologie entre langue et discours*, p. 99 – 102 (vezi Bibliografia), unde ilustrează legătura dintre desemnare şi coreferenţa discursivă aplicată la conceptul desemnat de termenul specializat **melatonină**. Mortureux numeşte *paradigmă designaţională* termeni care nu sunt întotdeauna sinonimi în limbă (în sistem), dar care devin sinonimi în actualizare, adică în discurs.

[9] Pentru mai multe detalii privitoare la lectura dicţionarelor şi la învăţarea lexicală, vezi Angela Bidu-Vrănceanu, 1993.

[10] Preluat de pe ***REALITATEA TV***, luni, 5.12.2005, în contextele: „un nou atac kamikaze a avut loc astăzi" şi respectiv „femei kamikaze capabile să comită atentate".

[11] Vezi ***Gândul***, 5 august 2005, p. 9, precum şi ***REALITATEA TV***, luni, 5.12.2005

[12] Preluat de pe ***REALITATEA TV***, luni, 5.12.2005.

[13] Preluat de pe ***REALITATEA TV***, luni, 5.12.2005.

[14] Preluat de pe ***REALITATEA TV***, luni, 5.12.2005.

[15] Preluat de pe ***REALITATEA TV***, luni, 5.12.2005.

[16] Semnele *, ** şi *** şi tipărirea cuvintelor-intrare cu roşu în acest dicţionar sunt anunţate ca mărci ale frecvenţei mari în limba engleză contemporană a cuvântului definit în respectivul articol de dicţionar, fapt menţionat în lista de simboluri a acestui dicţionar astfel: „shows you the most frequent words in English and helps you to find the words that you are most likely to need to use".

[17] **TERROR** noun**

1 [singular/U] a strong feeling of fear: **in terror** *Thousands of islanders fled in terror yesterday as the volcano erupted.* ♦**sheer/ pure/ absolute terror** *I remember the sheer terror of those bombing raids.* ♦ **strike terror into sb** (= frighten someone a lot) *He didn't strike the same terror into me as other dentistis.* ♦ **live in terror of sb/ sth** (= be very afraid of them all the time) *Everyone for miles around lived in terror of them.* **1a.** [C] something or someone that makes you very frightened: *the terrors of the night*

2 [U] *mainly journalism* violence used for making people very frightened in order to achieve political aims: *a deliberate campaign of terror* ♦ *terror attacks/ tactics/ groups*

3 [C] *informal* a person or animal that is difficult to deal with or control: *She's such a little terror*

hold no terrors for sb *formal* to not make someone afraid, worried or nervous: *The thought of dying doesn't hold any terrors for me.*

TERRORISM noun [U] * the use of violence to achieve political aims: *They were charged with conspiring to commit acts of terrorism.*

TERRORIST noun [C] ** someone who uses violence in order to achieve political aims: *a suspected/ convicted terrorist* ♦ *an attack carried out by terrorists* ♦ *a terrorist bombing*

TERRORIZE verb [T] to frighten people by threatening them or by using violence: *This gang terrorized the entire community.*

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Bidu-Vrănceanu, A. 1990: *Relaţiile dintre limbajele tehnico-ştiinţifice şi limbajul literar standard* în *Limbă şi Literatură*, vol. III-IV, p. 277-284

Bidu-Vrănceanu, A. 1993: *Lectura dicţionarelor*, Editura şi Atelierele „Metropol", Bucureşti

Mortureux, Marie-Françoise 1997: *La lexicologie entre langue et discours*, Éditions SEDES, Paris

Patrick Charaudeau, Dominique Mainguenau 2002: *Dictionnaire d'analyse du discours*, Éditions du Seuil, Paris

Surse

DEX – *Dicţionarul explicativ al limbii române*, ed. a II-a, col. coord. de acad. Ion Coteanu, dr. Luiza Seche, dr. Marius Seche, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1998

MDA – *Micul dicţionar academic*, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2003, vol.IV

MEDAL – *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*, International Student Edition, London, 2002

Lexicon Militar, ed. a II-a, col. coord. de g-ral-mr.(r) dr. Corneliu Soare, g-ral-mr.(r) dr. Valentin Arsenie, col. ing. (r) Traian Barbu, lt-col. Constantin Onişor, Editura SAKA, Chişinău, 1994

Ziarul ***22***, Nr. 808, 30 august-5 septembrie 2005

Ziarul ***22***, Nr. 809, 6-12 septembrie 2005

Ziarul ***Averea***, 10 august 2005

Ziarul ***Gândul***, 5 august 2005

TERRORIST, TERRORISM, TERRORIST ATTACK – *BETWEEN THE COMMON LANGUAGE AND THE SPECIALIZED LANGUAGE*

Abstract

The present paper is a short study of vocabulary that aims at bringing into the attention of the Romanian linguists the fact that new terms emerge and old ones develop new, wider meanings in the common language. Such terms as **TERROR ATTACK, TERRORISM** and **TERRORIST** have become, on the one hand, interdisciplinary – being used in more than one terminologies: political, military, journalistic – and, on the other hand, more frequent in the common language. Such a development asks for a coherent effort of re-defining terms in Romanian contemporary dictionaries, phenomenon that can be noticed in English dictionaries after 2001 when events brought about the evolution of the meanings of such terms.

Scanned with OKEN Scanner

Partea a III-a

PRAGMATICĂ ŞI STILISTICĂ

Scanned with OKEN Scanner

PREZENTAREA ŞI NEGOCIEREA IDENTITĂŢII ÎN DEZBATEREA ELECTORALĂ

LILIANA IONESCU RUXĂNDOIU
Facultatea de Litere
Universitatea din Bucureşti

1. Precizări preliminare

Analiza de faţă urmăreşte să conducă spre o schiţă de definire a dezbaterii electorale ca formă mediatică de interacţiune comunicativă, în care identitatea participanţilor prinde contur pentru public din confruntarea unor strategii discursive urmărind finalităţi opuse: promovarea propriei imagini şi discreditarea imaginii celuilalt.

Am atribuit conceptului de identitate un sens mai larg, incluzând atât aspecte statice, legate de date obiective privind statutul individului (vârstă, sex, profesie, poziţie familială, apartenenţă la grupuri asociative – în cazul de faţă, partide politice –, religie, poziţie în ierarhia socială etc.), cât şi aspecte dinamice, legate de actualizarea situaţională a unor atribute relevante pentru perceperea diverselor relaţii de rol dintre indivizi (cf. Vion, 1992: 78-83). Din perspectivă interacţională, identitatea de rol ne apare nu numai ca produs pasiv al unor circumstanţe externe, ci şi ca rezultat al unei poziţionări şi repoziţionări a fiecăruia faţă de ceilalţi prin intermediul comportamentului adoptat în diverse ocazii, inclusiv al comportamentului verbal.

Dezbaterile electorale sunt competiţii pentru asumarea unui nou statut, dobândit pe o altă cale – mai puţin „naturală" (ca rezultat al unei largi decizii colective) – decât celelalte elemente care definesc identitatea unei persoane şi având caracter de unicitate. Actualizarea acestui statut nivelează, practic, rolurile corelative care apar în interacţiune.

Câteva surse teoretice au fost utilizate pentru fundamentarea discuţiei care urmează. Pe de o parte, concepţia lui E. Goffman despre acţiunea dramaturgică (interacţiunea ca spectacol, în care fiecare participant îşi pune în scenă identitatea (ca actor), devine, pe rând, spectator pentru ceilalţi şi controlează accesul acestora la culisele propriei puneri în scenă), dezvoltată îndeosebi în lucrarea *The Presentation of Self in Everyday Life* (1959). Pe de altă parte, concepţia unor autori francezi despre funcţiile interacţiunii verbale şi despre procesele complexe de negociere în interacţiunea comunicativă (Vion, 1992; Kerbrat-Orecchioni, 2000, 2005; Grosjean, Mondada (eds.), 2004).

Consideraţiile care urmează nu reprezintă decât sugestii pentru un studiu de caz sistematic. Am avut în vedere dezbaterea finală dintre cei doi candidaţi rămaşi în cursa pentru preşedinţia României, Ion Iliescu şi Emil Constantinescu, transmisă la 11 noiembrie 1996, de postul de televiziune Antena 1 (moderator: Octavian Andronic).

Scanned with OKEN Scanner

2. Specificul situației de comunicare

Spre deosebire de dezbaterile televizate curente, dezbaterea electorală implică respectarea strictă a unui regulament de desfășurare, care să excludă posibilitatea de a favoriza un anumit candidat. În cazul dezbaterii considerate s-a convenit explicit să se renunțe la prezentarea de către moderator a unor scurte schițe biografice ale candidaților. Candidații au avut posibilitatea unei dispute directe (într-o anumită limită de timp), acceptate după răspunsurile la fiecare dintre întrebările puse de moderator.

Dezbaterea electorală mediatică este centrată, ca și alte forme interactive, asupra configurării cu succes a unui anumit tip de personaj, în vederea atingerii unui obiectiv practic precis, semănând cel mai mult cu interviul de angajare. Pentru ambele, managementul impresiei este hotărâtor, iar expresia comportamentală aleasă (îndeosebi comportamentul verbal) – mijlocul strategic esențial de asigurare a reușitei, pentru că performanța protagoniștilor trebuie să determine o decizie importantă din partea destinatarilor. Atât cei care dau interviul, cât și candidații la o funcție oficială trebuie să-și „joace" identitatea, pentru a dovedi că satisfac condițiile cerute posedând calitățile și abilitățile necesare.

Deosebirile față de interviul de angajare sunt, de asemenea, evidente și au ca sursă principală structurarea situației de comunicare. Interviul de angajare presupune inegalitatea de statut și de rol între participanții la interacțiune coprezenți în spațiul de discuție, decidentul(ții) fiind participant(ți) la interacțiune; el se află într-o poziție de superioritate, deținând puterea în relația comunicativă (controlând deci comunicarea). Dezbaterea electorală mediatică presupune un spațiu comunicativ în care se confruntă un număr variabil de participanți, tratați ca egali de un mediator, a cărui funcție trebuie să se reducă la reglarea accesului la cuvânt și la introducerea temelor de discuție; decidenții nu sunt participanți direcți la interacțiune, ci auditori aflați complet în afara spațiului comunicativ. Cu toate acestea, ei sunt destinatari reali și ratificați ai spectacolului mediatic, dar unii cărora li se refuză accesul la cuvânt.

Cei doi participanți la dezbaterea avută în vedere nu se află totuși în situații egale. Ion Iliescu este președintele încă în funcție, fapt care îi conferă, între altele, avantajul experienței – inclusiv al experienței supunerii la testul colectiv –, dar care poate constitui și un dezavantaj, dacă rezultatele guvernării sale nu au fost cele așteptate. Emil Constantinescu este un profesor universitar, intrat atunci de curând pe scena politică – ceea ce reprezintă un dezavantaj –, dar are avantajul că întruchipează pentru publicul larg ideea de „schimbare".

Se poate remarca faptul că, deși moderatorul menționează explicit statutul diferit al invitaților săi în formulele de referire (*domnul președinte (Ion) Iliescu, domnul profesor (Constantinescu)*), aceștia nu folosesc niciodată pentru adresare termenii care desemnează acest statut. Emil Constantinescu se referă de câteva ori, în cursul criticilor aduse guvernării de atunci, la *președintele Iliescu* sau *la președintele României*. În schimb, Ion Iliescu nu se referă niciodată la calitatea de profesor a lui Constantinescu. Formula obișnuită de adresare între participanți este *domnule* + nume, iar pentru referire – *domnul* + (prenume) + nume; o singură dată Ion Iliescu folosește numai structura prenume + nume, fără genericul *domnul*. În schimb, în două rânduri, Iliescu se referă la sine ca la o altă persoană:

Scanned with OKEN Scanner

– într-o formulă care poate sugera reproducerea indirectă a unor afirmații (dar care nu constituie, de fapt, un citat, ci o generalizare a vorbitorului):

„Eu cred că tocmai acești ani au arătat că *președintele Iliescu* a căpătat o mare credibilitate pe arena internațională, lucru exprimat de oameni politici responsabili";

– într-o formulă explicativă, în care tonul este didactic:

„Constituția României nu a fost redactată de *Iliescu*, de *președintele Iliescu*" (= ci de specialiști).

3. Specificul negocierii identității

Ca formă interactivă orientată nu spre ajungerea la consens, ci spre competiție și disociere, dezbaterea electorală presupune distribuirea antinomică a accentelor în prezentarea faptelor referitoare la propria persoană și a celor referitoare la adversar, altfel spus sublinierea aspectelor interpretabile pozitiv și atenuarea sau trecerea sub tăcere a celor care nu aruncă o lumină favorabilă asupra vorbitorului și, respectiv, insistența asupra acelor aspecte care subminează prestigiul și autoritatea pe care și le construiește cu grijă adversarul, concomitent cu ignorarea unor trăsături sau acțiuni pozitive ale acestuia. Scopul este realizarea – în limitele posibilului – a unei reprezentări ideale a propriei identități și a unui deficit de imagine a celuilalt.

Dezbaterea electorală poate fi considerată deci drept o negociere a identității cu o structură particulară, bazată pe confruntarea imaginii de sine a fiecărui participant cu aceea construită de adversar(i), ambele supuse evaluării unui public neimplicat în procesele interactive. Din punctul de vedere al interacțiunii propriu-zise, acest tip de negociere nu se încheie niciodată prin acord și nici măcar prin compromis, „succesul", ulterior și exterior interacțiunii, fiind consfințit prin decizia de vot a publicului.

Configurarea imaginilor individuale este determinată de maniera de performare a rolului adoptată de fiecare candidat, dar și de tehnicile de argumentare (la ambii participanți, de tip sofistic). În cazul considerat, sunt evidente, de la început, diferențele dintre cei doi candidați la președinție: candidatul opoziției este mult mai agresiv decât cel al puterii, încercând să-l determine pe acesta din urmă să iasă din rol (cf. conceptul de menținere în rol (*to stay in character*), la Goffman, 1959: 167), contrazicând sau discreditând imaginea de sine pe care se străduiește să o înfățișeze auditoriului.

Semnele agresivității sunt prezente încă din preliminariile confruntării propriu-zise, când Emil Constantinescu își asumă, din proprie inițiativă, rolul de emițător (fără să aștepte să fie desemnat de moderator – deci încălcând normele de gen), printr-o formulare care îmbină o urare, marcată de ironie, adresată contracandidatului, cu implicitarea evaluării negative a modului de a guverna al acestuia:

„aș dori să-i urez succes domnului Iliescu, deoarece cred că ne aflăm în această primă dezbatere într-un moment important pe care-l așteptăm de patru ani [...], în care putem afla adevărul și despre situația economică și politică, socială și morală a României de astăzi."

Urmărind structura diverselor intervenții ale candidatului opoziției, putem identifica trei tipuri de strategii comunicative pentru definirea negativă a individualității adversarului, utilizate în secvențe succesive, care amplifică progresiv atacul:

Scanned with OKEN Scanner

(a) exploatarea formelor implicitului şi a exprimării indirecte, aluzive (inclusiv în argumentare);
(b) apelul la forme directe, explicite, de discreditare ;
(c) exploatarea resurselor distructive ale încălcării maximei tactului (destinată să-l protejeze pe interlocutor), printr-un *faux pas* (Goffman, 1959: 209) deliberat.

(a) De remarcat că trimiterile mascate la adversar apar chiar din primul răspuns la o întrebare „teoretică", referitoare la rolul preşedintelui în politica externă. În ciuda tonului general al răspunsului, care corespunde condiţiei de profesor a lui Emil Constantinescu, subtextul polemic este uşor de identificat, discursul său subsumându-se tipului didactic-conflictual (cf. tipologia propusă în Windisch, 1986: 95-148). Cf.:
– construcţiile de tip sentenţios, cum ar fi:

„Autoritatea este un lucru important şi ea derivă din prestigiul pe care poate şi trebuie să-l aibă un preşedinte [...] Preşedintele trebuie să reprezinte o familie politică...",

prin care se implică ideea că preşedintele în exerciţiu nu întruneşte condiţiile menţionate;
– construcţiile impersonale:

„Este extrem de important ca preşedintele să nu poată fi influenţat de nimic.",

urmate de explicaţii care cuprind aluzii clare la situaţia lui Iliescu, punând în discuţie credibilitatea acestuia:

„Deci el nu trebuie să fie supus presiunilor, nici şantajelor decurgând *din toată activitatea lui trecută.*";

– actualizarea formulărilor teoretice, prin referire explicită la situaţia României:

„preşedintele, oricât de bun negociator ar fi, nu mai poate să forţeze o linie, dacă politica internă este nefericit dusă, *cum este cazul României.*"

(b) După răspunsul lui Ion Iliescu, atacul devine direct:

„România [...] a fost marcată de *slaba credibilitate* pe care preşedintele Iliescu a avut-o în Occident.",

iar argumentarea se întemeiază pe exemple, din care sunt desprinse concluzii critice:

„L-am văzut pe dl. Iliescu aşa, în postura unui pompier care e gata să devină şomer şi care pune focul să aibă ce să se laude că a stins."

„a fost o dramă că tocmai preşedintele României nu şi-a îndeplinit atribuţiile pe care le avea prin Constituţie."

(c) În faţa atacurilor continue, Ion Iliescu cedează, iese din rol şi, în termenii lui Goffman (Goffman, 1959: 210), *face o scenă*, adoptând o formulare inacceptabilă în situaţia de comunicare dată, care schimbă definiţia acesteia, mutual acceptată până atunci de participanţi. El încalcă normele exprimării politicoase:

„*Mata, dumneata*, cu pregătirea juridică pe care o *ai, ai putea să pricepi* mai bine aceste lucruri decât mine.",

punând sub semnul întrebării pentru auditoriu sinceritatea performării anterioare a rolului, care acreditase imaginea unei persoane calme şi echilibrate. Performerul lasă garda, permiţând pătrunderea auditoriului în *culisele* (cf. Goffman, 1959: 238) „spectacolului", iar interlocutorul exploatează situaţia, în scopul consolidării imaginii sale favorabile în faţa publicului, făcând referire explicită la respectul pentru acesta:

Scanned with OKEN Scanner

„Eu folosesc întotdeauna *dumneavoastră* şi cred că *din respect pentru oamenii care ne ascultă* [...] să avem un limbaj civilizat."

În secvenţa finală, Emil Constantinescu urmăreşte crearea unui moment critic (*disruptive event* – Goffman, 1959:12), printr-un *faux pas* intenţionat: referirea la ateismul lui Ion Iliescu:

„Credeţi în Dumnezeu, domnule Iliescu?",

revenind, după răspunsul acestuia:

„Eu sunt mai creştin şi mai credincios decât mulţi alţii",

cu întrebarea:

„Când aţi minţit: atunci sau acum?",

care declanşează presupoziţia „aţi minţit cândva".

Dacă tehnica discursivă a lui Emil Constantinescu se bazează pe provocarea adversarului, urmând, sub acest aspect, o curbă ascendentă, Ion Iliescu adoptă, pentru început, o tactică defensivă, care îi permite să-şi construiască o imagine contrastantă cu aceea oferită de Emil Constantinescu. Această imagine se destramă treptat, pe măsură ce contracandidatul său recurge la formele atacului direct. Defensiva este abandonată de Iliescu în favoarea ofensivei, dar, incapabil să se stăpânească, el cade în capcana întinsă de adversar. Răspunsul la întrebarea finală, care marchează revenirea la defensivă, nu este de natură să compenseze pierderea de imagine suferită în urma „scenei" pe care nu a fost capabil să o evite.

La finalul dezbaterii, adversarii se află în discordanţă de fază: Emil Constantinescu este la apogeul curbei discursive, Ion Iliescu – pe panta descendentă. Ne putem întreba cât de mult a influenţat acest lucru rezultatul alegerilor?

BIBLIOGRAFIE

Goffman, Erving, *The Presentation of Self in Everyday Life*, Garden City – New York, Doubleday et Co. Inc., 1959

Grojean Michèle,Lorenza Mondada (eds.), *La négociation au travail*, Lyon, Presses Universitaires de Lyon, 2004

Kerbrat-Orecchioni, Catherine, *L'analyse des interactions verbales: la notion de „négociation conversationnelle" – défense et illustration*, „Lalies", 20 (2000): 63-140; *Le discours en interaction*, Paris, A. Colin, 2005

Vion, Robert, *La communication verbale. Analyse des interactions*, Paris, Hachette, 1992

Windisch, Uli, *Le K.O. verbal. La communication conflictuelle*, Lausanne, L'âge d'homme, 1986.

THE PRESENTATION AND NEGOCIATION OF SELF IN AN ELECTION CAMPAIGN DEBATE

Abstract

The paper is a case study, providing some suggestions for an outline of the election campaign debate as a mediated form of communicative interaction. The case under consideration is that of the final debate in the presidential election campaign from 1996, hosted by the Antena 1 TV channel. The identity of the participants takes shape for the audience in the confrontation of different discursive strategies, aiming at promoting a positive image of the performer and, at the same time, at discrediting his opponent.

Scanned with OKEN Scanner

LEXICUL AFECTIVITĂȚII ÎN LIMBAJUL POETIC

MIHAELA MANCAŞ
Facultatea de Litere
Universitatea din Bucureşti

1. Secţiunea de vocabular desemnată ca *lexic al afectivităţii* (LxAf) cuprinde un *corpus* relativ vast şi extrem de eterogen, care poate fi segmentat în clase/subclase de termeni, având fiecare proprietăţi morfo-sintactice şi semantice diferite (Sîrbu, 1977; Anscombre, 1995, 40-54; id., 1996; Van Peteghem, 1996; Bouchard, 1995; Bidu-Vrănceanu, 1998, 27-42; id., 1999, 27-43; id., 2000, 27-59). LxAf a constituit adesea, în ultimii ani, obiect de cercetare, fiind studiat dintr-o dublă perspectivă – gramaticală şi semantică; sintetizăm câteva puncte de vedere formulate în variatele descrieri, menţionând şi unele rezultate ale acestor analize.

a). Descrierile şi categorizările termenilor afectivităţii pornesc întotdeauna de la un inventar stabilit pe baza dicţionarelor (eventual însoţit de o analiză semică), reconstituindu-se posibilele lor contexte gramaticale/semantice; se obţine astfel o clasificare aprioricâ, întrucâtva abstractă, fără referire la realitatea textului (literar).

b). *Corpus*-ul analizat cuprinde, în general, **numele** de afecte (clasificate în nume de *sentimente*, de *emoţii*, de *atitudini* etc.), diferenţiate – de asemenea – sintactic şi semantic în nume de *acţiuni* vs. *stări/evenimente*, eventual *aprecieri, evaluări* ori *atitudini* afective (Anscombre, 1995,40-54; Bidu-Vrănceanu, 1998, 27-42); cu rare excepţii, nici la acest palier al analizei contextul literar al termenilor afectivi nu a fost luat în considerare.

c). Date fiind clasele cele mai consistente numeric şi ocurenţele termenilor componenţi, LxAf a fost analizat adesea din perspectiva studiului *abstractelor* – categoria cel mai bine reprezentată în ansamblul *corpus*-ului constituind-o, după toate aparenţele, numele de *sentimente*.

d). Semantic, analizele aplicative au dus la izolarea anumitor câmpuri semantice mai precis conturate şi foarte puţin contestabile (se remarcă predominarea abstractelor, nu numai în denumirea câmpului, ci şi în inventarul de termeni ai clasei semantice respective): *iubire* vs. *ură*, *tristeţe, plictiseală, dezgust* etc. (Lavis, 1972; Sîrbu, 1977, 189-235; Venegas Garcia, 1989, 1-29, 940943; Martin, 1992, 145-159). S-a ţinut seama de determinările graduale în ceea ce priveşte durata, aspectul ori intensitatea, precum şi de asocierile posibile cu alte câmpuri apropiate, similare sau opuse; de exemplu: *tristeţe – întristare* (distincţie aspectuală continuu/momentan); *melancolie – tristeţe – jale – durere* (gradare în intensitate); *tristeţe – dor* (câmpuri semantice asociate) etc.

2. În prezentarea de faţă, cu caracter introductiv la un mai amplu studiu privind descrierea *corpus*-ului afectiv în limbajul literar, încercăm să identificăm câteva

Scanned with OKEN Scanner

dintre problemele – întrucâtva diferite de perspectiva rezumată mai sus – pe care le poate sugera examinarea lexicului afectivității **în textul poeziei**. Punctul de plecare al acestei analize l-a reprezentat operația preliminară de alcătuire a unui *corpus* al afectivității, nu pornind de la selectarea termenilor din dicționar, ci excerptând opera poetică a unor scriitori ce aparțin la epoci/curente diferite din istoria limbajului poetic (poeții Văcărești, Costache Conachi, Mihai Eminescu, câțiva reprezentanți importanți ai poeziei interbelice – Tudor Arghezi, Lucian Blaga, Ion Barbu, George Bacovia, Ion Minulescu –, precum și volume selectate din scrierile lui Nichita Stănescu, Mihai Ursachi, Șerban Foarță și ale generației optzeciste – Mircea Cărtărescu, Bogdan Ghiu, Cristian Popescu, Magdalena Marin etc.).

Examinarea, pentru moment incompletă, a acestui *corpus* destul de vast extras din textul literar impune unele concluzii ce pot extinde/ restrânge/ rafina observații precedente ale cercetătorilor, care luau în considerare aspectele legate de analiza distribuțională (vecinătățile cu anumite clase gramaticale, (im)posibilitatea termenilor de a fi construiți cu anumite prepoziții ori adverbe ș.a.) ori semică.

Unele dintre observațiile de mai jos au un caracter general, privind perspectiva ușor deplasată a analizei în cazul LxAf din limbajul poeziei – în principiu, tipul ideal de text în care poate funcționa această secțiune a vocabularului. Ocurența în acest tip de limbaj presupune o relativă lărgire a *corpus*-ului, determinată de anumite sensuri extinse ale termenilor, care nu fac, astfel, parte din LxAf decât prin anumite realizări contextuale; în principiu, acestea sunt inovatoare și unice, dar stereotipiile se instalează repede la autori contemporani ori aparținând aceluiași curent literar (vezi *infra*, 3). *Corpus*-ul global se dovedește, în consecință, neașteptat de mobil și deschis migrației termenilor, fie de la o epocă la alta, fie între diferiții creatori priviți individual.

3.1. Dacă ar trebui să descoperim o singură **trăsătură esențială** a LxAf în limbajul poetic, aceasta ar putea fi formulată ca **lărgire/ extindere** a *corpus*-ului, înțeleasă sub toate aspectele: *amplificare* pur numerică (deoarece termenii afectivi din *corpus*-ul alcătuit de noi sunt mai numeroși decât ceea ce se înțelege – cel puțin intuitiv – prin LxAf), *densitate* mai mare pe o tranșă determinată de text (în comparație cu limbajul standard, dar și cu proza literară), precum și *lărgirea numărului de contexte* posibile pentru un termen al LxAf, eventual însoțită de apariția unor sensuri/ nuanțe de sens suplimentare.

Pentru o delimitare cât mai exactă a LxAf în poezie, este necesară încă o observație: **nu** toți termenii înregistrați în studiile amintite (în clasificările abstracte bazate pe dicționare, selectați conform unor criterii psiholingvistice etc.) figurează efectiv în limbajul poetic. Abstractele, de exemplu, care denumesc sentimente/ emoții/ stări psihice, se află cel mai adesea în această situație; poezia nu utilizează curent abstractele „noționale"–**nume** de afecte (chiar dacă pentru unele dintre ele tolerează derivate), astfel încât lipsesc din *corpus*-ul nostru unii termeni existenți, de exemplu, în studiile citate ale Angelei Bidu-Vrănceanu ori în lista – redusă numeric – stabilită de Richard Sîrbu (Sîrbu, 1977, loc.cit.):

AFECTARE, AFECȚIUNE, SIMPATIE, PICĂ, RANCHIUNĂ, OROARE, OSTILITATE, SATISFACȚIE, INSATISFACȚIE, RESPECT, COMPĂTIMIRE,

Scanned with OKEN Scanner

COMPASIUNE, STIMĂ, REPULSIE, ANTIPATIE, EUFORIE, BUNĂ-DISPOZIȚIE, DEZAMĂGIRE, INFIDELITATE, ÎNȘELĂTORIE, NEPOLITEȚE, NERESPECT, DESCONSIDERARE, CONSIDERAȚIE etc.

În sfârșit, ținând seama de diferențele ce intervin între cele două virtuale *corpus*-uri, se remarcă o creștere a rolului contextului, deoarece acesta poate impune sensuri/mărci semantice afective unor termeni altfel nemarcați sau slab marcați afectiv „în dicționar".

Amintim câteva exemple de termeni doar „contextual" afectivi, cu mențiunea că ei sunt mult mai numeroși în ansamblul *corpus*-ului:

AIURA(RE), ADÂNC, ALB, AMAR (adjectiv-substantiv), APRINDE–APRINS, ARDE, AUR (DE)–AURIU–AURIT, CALD, CEAȚĂ, CENUȘĂ, CIMITIR, CUMINTE, CURAT–CURĂȚIE, DIAFAN, FLACĂRĂ, FOC, ÎNFLORI(T), ÎNNOPTA(T), LINIȘTE, LÂNCED, LUMINĂ, NEGRU, NEGURĂ, NOROI, SEARĂ, ȚIPA–ZBIERA, TURBA, VĂIETA–VAIET, VĂPAIE, VRĂJMAȘ, ZBATE, ZGUDUI etc.

1.2. În clasificarea/ repartizarea LxAf în (sub)clase, intervin criterii variate: studiile consacrate problemei evidențiază în general importanța factorului morfo-sintactic, prevalența celui semantic, dar și rolul raportului dintre cei doi. Astfel, de exemplu, o clasificare gramaticală pură nu poate fi considerată relevantă; substantivele sunt, în general, *abstracte*: ARDOARE, ASPRIME, CHIN, DECĂDERE, NEVINOVĂȚIE, PACOSTE, PRIMEJDIE, PRIHANĂ; verbele se izolează de asemenea conform unor valori semantice (*momentan, incoativ* vs. *durativ, intensiv* etc.): CHICOTI–HOHOTI–RÂDE, CUTREMURA, JELI–PLÂNGE–VĂIETA, ÎNTRISTA, TULBURA; iar adjectivele și adverbele – care au fost mai puțin analizate – întrunesc, de regulă, mărci semantice ale *aprecierii/evaluării,* determinarea fiind adesea dotată cu valoare figurativă de epitet: BUN, DUIOS, FRAGIL, HAIN, OTRĂVIT, PĂCĂTOS, POSAC, RĂU.

Având în vedere același criteriu combinat, dar cu preponderența factorului semantic, în *corpus*-ul LxAf cu care lucrăm pot fi izolate câteva clase de termeni. (Menționăm că, pe de o parte, acestea nu epuizează totalitatea *corpus*-ului, căci există o parte a termenilor care nu-și găsesc locul cu precizie în nici una dintre categorii; pe de altă parte, ar putea fi identificate și alte (sub)clase, mai puțin izolate din punct de vedere morfo-sintactic/semantic). Amintim câteva asemenea posibile clase de termeni afectivi, sugerând doar o ierarhizare intuitivă potrivit sensului lor de generalitate (toate categoriile subordonându-se hiperonimului „nume de afecte") și fără a opera, pentru moment, nici un fel de distincție graduală în ceea ce privește nivelul lor de „afectivitate"; suntem conștienți, pe de o parte, de faptul că un risc de egalizare a criteriilor poate apărea în această înregistrare; pe de altă parte, e evident că nu se exclude total suprapunerea unor (sub)clase între ele:

– **(nume de) acțiune** – este alcătuită în special din substantive (Stan, 2003), care păstrează, însă, relația semantică cu verbul (infinitivul lung/supinul substantivale, formații de la verbe prin derivare regresivă ori conversiune; introducem în această categorie și o serie de verbe): AIURARE, APĂSARE, DEGRADARE, ÎMBRĂȚIȘARE, MÂNGÂIERE, MUSTRARE, NOROCIRE, RĂZBUNARE,

Scanned with OKEN Scanner

TULBURARE; SURÂS, PLÂNS, SĂRUT, URLET, ZBUCIUM; PLÂNGE, RÂDE, PEDEPSI, PUTREZI, ROBI, SEDUCE, SILI;

– **(nume de) stare** – gramatical, cuprinde substantive, dar şi adjective/ adverbe: BUNĂTATE, CIUDĂ, GRANDOARE, OBOSEALĂ, ODIHNĂ, NOSTALGIE, NIMICNICIE, RĂUTATE; CALM, MĂREŢ, SENSIBIL, TRUFAŞ;

– **(nume de) sentimente/ aprecieri legate de sentimente** – cuprinde substantive şi adjective: FRENEZIE, IUBIRE, MILĂ–MILOSTIV–NEMILOSTIV, PATIMĂ, PASIUNE, POCĂINŢĂ, PREFĂCĂTORIE, URĂ;

– **(nume de) emoţii/ reacţii legate de emoţii** – cuprinde substantive şi adjective/ participii: AIURARE, EMOŢIE, ÎMPĂTIMIRE–ÎMPĂTIMIT, ÎMPIETRIRE–ÎMPIETRIT, ÎNVĂPĂIERE–ÎNVĂPĂIAT, ÎNVENINARE–ÎNVENINAT, ÎNVERŞUNARE–ÎNVERŞUNAT;

– **(nume de) atitudine** – uneori efect al unei cauze: ÎNGÂNDURAT, ÎNDURĂTOR, MÂHNIT, MOHORÂT, NEPĂSĂTOR, OBRAZNIC, PERFID, SUMBRU, UMILIT, TREMURĂTOR;

– **(nume de) simţuri** – la care se adaugă verbe şi adjective aparţinând sferei senzoriale: AŢÂŢA, DUREA–DURERE (sens denotativ), CALM (substantiv), PRESIMŢI, SIMŢI, NESIMŢIRE, SIMŢĂMÂNT, SENSIBIL;

– **(nume de) calităţi marcate afectiv** – substantive şi adjective: CURAJ, MÂNDRIE; DRAG, IUBIT, FERMECĂTOR, FEERIC, FERICITOR, GROSOLAN, ROMANŢIOS, TIMID, TRIST, TRUFIE – TRUFAŞ, VOIOS, VOLUPTUOS;

– **non-afective propriu-zis + alte sensuri, dotate cu mărci afective**: ADÂNC, MOALE–MOLATIC, BLÂND–BLÂNDEŢE, GREAŢĂ–GREŢOS, SPERA–SPERANŢĂ, STRĂLUCI(RE)–STRĂLUCITOR;

– **non-afective propriu-zis + marcare intensivă** (pozitiv/negativ): DELICATEŢE – DELICAT, DEMONIC, DEŞERT, GROZAV, OTRAVĂ, VENIN, ÎNNOPTA(T), ÎNTUNECA(T), ZBUCIUMA(T);

– **non-afective propriu-zis + marcare figurativă** (oximoron, metaforă, personificare, sinestezie, figură sintactică etc.) – vezi exemple sub **4.3**;

– În special pentru limbajul poeziei, mi se pare oportună izolarea unei ultime categorii, care nu figurează de obicei independent în LxAf – numele de **aprecieri/ reacţii** emotive pozitive/ negative, având în general sens pasiv, de rezultat al unei acţiuni; această subdiviziune se suprapune parţial peste clasa numelor de **calităţi**: BUCUROS, DIAFAN, DEZGUSTAT, ENTUZIAST, MAJESTUOS, ÎNMĂRMURIT, NEÎNTRECUT, NELINIŞTIT.

Să se observe, de altfel, că o clasificare foarte precisă este greu de realizat fără criterii mai riguroase: unele dintre exemplele incluse mai sus într-o (sub)clasă ar putea figura – cel puţin – şi în alta.

3.3. Câmpurile semantice sunt alcătuite în jurul câte unui nucleu (*tristeţe/ bucurie, durere/ fericire, iubire/ ură, plictiseală* etc.), dar se prezintă adesea în realitatea textului **interferate** sau situate între ele într-o virtuală ierarhizare; vezi, de exemplu, imposibilitatea de a separa complet câmpurile asociabile nucleelor *melancolie–tristeţe–jale–durere*. Să adăugăm şi faptul că – în spaţiul aceluiaşi câmp semantic – se poate contura o determinare graduală a intensităţii/ duratei/ cantităţii

Scanned with OKEN Scanner

etc. De aci rezultă posibilitatea de a distinge între termenii afectivi şi, de exemplu, termenii care – nefiind propriu-zis afectivi – sunt doar marcaţi intensiv: în acest punct ar putea fi luată în discuţie zona superlativelor lexicalizate/ figurative (altele decât cele exprimate prin adverbe precum *extrem de, teribil de, grozav de*), despre care studiile consacrate LxAf nu vorbesc de obicei. Ex: EXASPERANT, FRENETIC, JALNIC, LUGUBRU, MIZERABIL, NEÎNTRECUT, NEÎNDUPLECAT, NESPUS, NENOROCIRE–NENOROCIT, SCÂRBĂ–SCÂRBIT, la care se adaugă formaţiile cu PREA- : PREAFERICIT, PREAGINGAŞ, PREACURAT, PREASLĂVIT.

4. Fiecare dintre trăsăturile care determină amintita **lărgire** a *corpus*-ului LxAf îşi găseşte ilustrarea în limbajul poeziei, deşi nu întotdeauna în mod echilibrat şi egal distribuit.

4.1. Unele caracteristici sunt aproape **generale**: extinderea numerică a *corpus*-ului în funcţie de context, de exemplu, există la toţi scriitorii începând cu M.Eminescu; poezia premodernă şi chiar primul romantism au uzat, în cea mai mare parte, de un vocabular afectiv destul de limitat – nu ca frecvenţă, ci ca varietate a termenilor, stereotipia cunoscută mai ales la nivel figurativ existând şi în materie de lexic afectiv; câteva exemple din poezia Văcăreştilor şi a lui Costache Conachi:

AMĂGI, AMĂRÎ(T), AMOREZA(T), APRINDE–APRINS, ARDE, ARMĂ, CHIN(UI), DOR, FOC, HAZ, JALE, JERATIC, MILĂ–MILUI–MILOSTIVIRE, MÂNIOS, NECAZ, NENOROCIT, NUR, OTRĂVI(T), PATIMĂ, PRIETEŞUG, RANĂ, ROB–ROBIRE, SIMŢIRE, SUSPIN, TICĂLOS–TICĂLOŞIE , TÂNGUI–TÂNGUIRE

Trebuie să observăm însă o realitate semnificativă: *corpus*-ul afectiv al diferiţilor autori examinaţi nu coincide în totalitate. Dacă luăm ca bază a comparaţiei LxAf eminescian din antume (ceea ce convine atât pentru a nota „absenţele" din poezia predecesorilor, cât şi „adaosurile" care au urmat, până în perioada contemporană), se remarcă – pe autori – o amplificare/ rar o reducere a *corpus*-ului, operată de scriitori în concordanţă cu propria artă poetică, adesea cu tematizarea textelor şi cu locul pe care îl ocupă în creaţia respectivă lirica, în raport cu poezia filozofică – dominată de abstracţiuni non-afective – ori cu fragmentele epice. În ansamblul vocabularului afectivităţii pe care l-am alcătuit, pot fi înregistrate numeroase asemenea **adaosuri**, ilustrative pentru „personalitatea afectivă" a poeţilor din perioada interbelică şi pentru inovaţia „banalizantă" a generaţiei optzeciştilor (exemple din poezia postmodernă sub **4.2.4**).

Arghezi: ABĂTUT, AVID, ACID, BEZMETIC, BEZNĂ, BLAGOSLOVI(T), BOCI, BUIMĂCIT, CAZNĂ, CĂZNIT, CEAŢĂ, ÎNNOPTA, LINGOARE, MOLÂU, NEIERTĂTOR, NEÎNDUPLECAT, NEGURĂ, OSANALE, PUTREGAI, STRECHE;

Blaga: AFUND, AHERONTIC, AMEŢITOR, ATOTBUN, ATOTDREPT, CERESC, CUMINŢENIE, HOHOT, HULI, MAŞTERĂ, NĂPRAZNIC, NĂZUINŢĂ, NEASTÂMPĂR, NEODIHNĂ, SORIN, TOROPI, VREDNIC;

Barbu: BELALIU, BRUTĂ, BLEG, DECLIN, ELAN, ILAR, HIERATIC, HISTERIE, IBOVNIC, IMPUDIC, LÂNCED, MĂTĂSOS, NĂRĂVAŞ, NĂTÂNG, RIGID, ŞUI, VIRIL;

Scanned with OKEN Scanner

Minulescu: AMANT(Ă), CALVAR, DEZASTRU, EROTIC, FAVORIT, IDILĂ, IDOLATRU, IMPERTINENȚĂ, FANTASMAGORIC, JOSNIC, NEPLÂNS, PERVERS;

Bacovia: BARBAR, CADAVERIC, CARBONIZAT, DECADENT, DECĂZUT, DELIR(A), FASTUOS, HIDOS, MONSTRU „monstruos", NOSTIM, PLUMB, TRANSFIGURAT.

4.2. Alte trăsături constituie, dimpotrivă, particularități care **individualizează** limbajul poetic, punând astfel în paralel – uneori chiar în contrast – „scriitura" afectivă a unui autor față de a celorlalți.

4.2.1. Densitatea (frecvența pe o porțiune de text a) termenilor afectivi se află în această situație, căci – din rațiuni diverse, între care tematizarea e doar cea mai evidentă – nu toți scriitorii apelează în egală măsură la LxAf în poezie, în general, și nici măcar în lirică, în special. Rezultat imediat – densitatea termenilor afectivi în text diferă într-o măsură aproape incredibilă, creând totodată între scriitori analogii/ asocieri inedite. În linii foarte generale, fără intervenția statisticii ori a unor criterii mai riguroase de distingere, această densitate este ***mare*** la M.Eminescu, L.Blaga, M.Ursachi; ***între mică și medie*** la poeții premoderni, poate cu excepția lui C.Conachi; ***medie*** la T.Arghezi și Ion Barbu; ***mică*** la N.Stănescu și o parte a postmodernilor; dar aproape ***excesivă*** la I.Minulescu și, mai ales, la G.Bacovia (marcată aproape exclusiv „pozitiv" la primul și „negativ" la cel de al doilea). ***Absent***, LxAf nu este în nici un text poetic, dar există scriitori care apelează extrem de puțin la această secțiune a vocabularului. Cel mai semnificativ ni se pare exemplul lui Șerban Foarță; slaba prezență a termenilor afectivi, precum și faptul că ei întrunesc contexte dintre cele mai uzuale, s-ar putea datora caracterului de pastișă hiper-intelectualizată și de joc pe care îl cultivă majoritatea poeziilor acestui creator singular.

Diferențe apar, însă, și în spațiul operei aceluiași scriitor: la L.Blaga – între antume și postume, cu densitate mai mare în primele volume și scăzută în postumele „reclasicizate"; la M.Cărtărescu – între *Levantul* și alte texte, chiar din *Poeme de amor*, cu densitate mai mare în reușita pastișă; la N.Stănescu – între primele două volume, în care personalitatea poetului nu se conturase perfect, și *Epica Magna* ori *Noduri și semne*, unde termenii afectivității sunt infinit rarefiați.

4.2.2. Cât privește **varietatea** LxAf (numărul de lexeme *distincte* din *corpus*-ul individual), situația se dovedește diferită, căci stereotipia afectivă funcționează mai mult la unii autori, indiferent de densitate. T.Arghezi, de exemplu, inovează semnificativ în privința varietății LxAf, pe care îl orientează către marcarea „negativă" și intensivă a componentelor afective, pe când la G.Bacovia revin, dimpotrivă aceiași termeni cu frecvență mare (vezi exemple sub **4.2.3**).

4.2.3. Consecință a varietății diferențiate, **repetabilitatea** va reprezenta, de asemenea, un indice specific textelor fiecărui autor. Frecvența *aceluiași* termen afectiv are o anumită pertinență, căci stereotipia de limbaj se instalează o dată cu frecvența sporită; dimpotrivă, ocurența redusă a unui termen (contextual) afectiv în ansamblul poeziei unui autor probează un indice sporit al inovației, căci repetabilitatea redusă este marca ieșirii limbajului din sfera comună a clișeelor poetic-afective.

Scanned with OKEN Scanner

Dacă se poate constata o creştere a densităţii şi a varietăţii în evoluţia limbajului poeziei, repetabilitatea tinde – în general – să scadă în timp; dinamica acestor valori – chiar imprecis determinate – reprezintă un element pertinent în individualizarea bagajului lexical afectiv al scriitorilor. Inovaţia, ca şi clişeul, se repartizează diferit în *corpus*-ul analizat de noi.

Arghezi este poetul cel mai inovator în câmpul afectivităţii şi prezintă apariţii reduse numeric ale termenilor (de multe ori una singură): ARŞIŢAT, BEZNĂ, BENCHETUI, BUCLUC, CIOROVĂIALĂ, DEZMĂŢ, GÂLCEAVĂ, ÎNFUMURAT, NĂMOL, NESIMŢITOR, NEGURĂ, NOROI, REMUŞCA, SFÂRŞEALĂ, SCRUM, SPURCA.

Bacovia, ca şi Blaga, ilustrează, dimpotrivă, tendinţa obsesivă spre aceleaşi zone ale LxAf şi chiar spre aceiaşi termeni. Bacovia: DELIR(A), FUNEBRU, FUNERAR, NEGRU, NERVI, PLUMB; Blaga: ADÂNC, AMAR, ARDE(RE), ASPRU, CÂNTA(RE), DOR, FIERBINTE, FRUMOS, FRUMSEŢE, LINIŞTE, LUMINĂ, LUMINOS, MINUNE, SFÂNT, VIS(A), ZÂMBI, ZÂMBET. Însă, aşa cum am observat, fiecare autor are inovaţii în cadrul global al *corpus*-ului (vezi exemple şi mai jos, sub **4.2.4**).

4.2.4. LxAf ridică şi o altă problemă cu caracter aplicativ, care ţine de fapt tot de originalitatea scriiturii: ce pondere au – în limbajul fiecărui autor – **propriile predilecţii,** în raport cu baza *corpus*-ului, comună tuturor. Se conturează, astfel, o posibilă repartiţie (dar observaţia va trebui definitivată după totalizarea datelor oferite de texte):

La Arghezi – domină o zonă „joasă" a vocabularului afectiv, de multe ori cu termeni încadrabili în LxAf doar prin sensurile contextuale; este remarcabilă la el şi posibilitatea de a grupa termenii în zone semantice opuse (pozitiv/negativ, agreabil/dezagreabil), uneori în contexte apropiate:

BUBĂ–BUBOI, BLESTEM(A), BOALĂ–BOLNAV, BOCI, CĂZNI, CEAŢĂ, CENUŞĂ, CUTRĂ, DUREA–DURERE, GREAŢĂ, HÂD, ÎNJURA, MÂRŞAV, MIŞEL, MOCIRLĂ, MUCEGAI, NĂMOL, NĂPASTĂ, NĂRAV – NĂRĂVI(T), NERUŞINARE, NOROI, OCARĂ, OTRAVĂ, PUTREZI(CIUNE), PUTREGAI, SCÂRBĂ, SCÂRBI, STERP, STRECHE, TICĂLOS, TERTIPAR, ZLOATĂ// BUCURIE, BUN–BUNĂTATE, CANDID–CANDOARE, DOMOL, DULCE, EXTAZ, FRUMOS–FRUMUSEŢE, FERMECA, GINGAŞ;

la Bacovia – câmpul semantic al „tristeţii extreme", alături de frecvente nume de sentimente: AGONIE, AGONIZA, BOLNAV, BLESTEMA(T), DEVASTAT, GEME, GRAV, HAOS–HAOTIC, ÎNDOLIA(T), ÎNTRISTA(T), ÎNTUNECA(T), JALE–JALNIC, LUGUBRU, NEBUN(IE), NEGRU, NERVI, NEVROZĂ, PIERIT, PLÂNGE–PLÂNGĂTOR–PLÂNS–PLÂNSET–PLÂNSOARE (seria cu cea mai mare frecvenţă), PLUMB, PUSTIU, SINGUR, SOLITAR, SUSPIN(A), TRIST, VIS(ARE)– VISĂTOR;

la Blaga – stereotipii proprii, paradoxal alăturate de elemente afective convenţionale: AMAR, ARDE(RE), BEAT, CÂNTA(RE) CÂNTEC, DOR, DOR–DORINŢĂ–DORNIC, ÎNTUNERIC–ÎNTUNECA(T), JOC, JUCĂUŞ, LACRIMĂ–

Scanned with OKEN Scanner

LĂCRIMA, LINIŞTE–LINIŞTI(T), LUMINĂ, LUMINOS, MINUNE, MIRA, PACE, PATIMĂ, PLÂNGE, RÂDE–RÂS, VIS(A)–VISĂTOR, VRAJĂ;

În poezia generaţiei `80 – termeni uzuali, adesea neologici, dotaţi doar contextual cu valori afective, alături de o secţiune în care se recunosc reminiscenţe din poezia interbelică (să se observe elemente comune cu G.Bacovia şi Ion Barbu, rar cu T.Arghezi – mai puţin imitabil):

HERUVIC, INVIDIOSINCRAZIE, MALEDICŢIE, MORN, MISERICORDIE, PATHOS, ZULIAR (Ş.Foarţă); ANGOASĂ, CALIN, DELICIU–DELICIOS, DILIU, EXCITA, FISTICHIU, GIUGIULI, INOCENT, JENĂ, LASCIV, MUGI, NĂTÂNG, NERVOS, NOSTALGIE– NOSTALGIC, ODIOS, PERVERS, PUPA, RAGE, TERFELI (E.Brumaru); APETISANT, BESTIE, CANALIE, CONFESA, EXTAZ, GRAŢIE, ÎNNEBUNITOR, IUBEŢ, (A SE) MUIA, ŞĂGALNIC (M.Cărtărescu); AMOREZ, AFINITATE, BESTIE, DELIRA, ENERVAT, FURIOS, ILAR, PARŞIV, SCÂRBĂ, SUPLICIU, TÂRÂTURĂ (Fl.Iaru); BICIUI, CULPABIL, FEBRIL, FERICE, FEROCE, MIZERIE, MONSTRUOS, PUTREGAI–PUTREZI, SUPLICIU (Magdalena Marin).

4.3. Raportul cu **figura de stil** se dovedeşte de asemenea interesant în LxAf din textele poetice. Se schiţează chiar, în acest stadiu incipient al analizei, câteva direcţii posibile de cercetare:

a). Există/ nu există compatibilitate semantică între termenul afectiv şi contextul său. În cazul în care asocierea în sintagmă este incompatibilă pentru limbajul uzual, iau naştere asocierile contrastive de toate tipurile, între care frecvent se dovedeşte ***oximoronul***; asocierea *agreabil/dezagreabil* se întâlneşte cel mai des, dar nu e singura.

Ex: ***Scârbit de diamante*** *limpezi şi lucii;* ***Mă arde îngheţul****: un sloi de argint; Dar* ***bucurii tânjite şi suspine/*** *Nu aburesc oţelul şi sticlirea sa; Niciodată toamna nu fu mai* ***frumoasă/*** *Sufletului nostru* ***bucuros de moarte;*** *Dar* ***duiosul gâde este bun şi râde;*** ***Dacă mă mângâie, mă doare;*** *Dă-mi* ***durere şi prigoană,/*** *Dă-mi* ***otravă*** *cât îţi place./ Ţine:* ***milă şi pomană,/*** *Ţine* ***har*** *şi ţine* ***pace*** (Arghezi); *Amestecul* ***aspru, şi blând,*** *din ochii lui* (Barbu); *Spaţiu infinit, de o* ***tristeţă-armonioasă*** (Bacovia); *Ca nişte* ***zmei*** *întârziaţi şi* ***blânzi;*** ***îl chinuiau mustrându-l lumina,*** *zarea, norii* (Blaga); ***moartea era agreabilă*** (N.Stănescu); ***mahalaua celestă*** *Ţicău;* ***Sălbatic de dureroasă*** *a fost dărâmarea,/* ***halucinantul*** *asediu şi ura-mpotriva/ acelei* ***iubite, atât de iubite, adânc putrezite şi împuţite*** *cetăţi;* ***povară*** *fabuloasă* ***de chinuri şi plăceri*** (M.Ursachi); ***clocind*** *lângă ziduri de var/* ***beţii, strălucire, amor;*** *spumegând de* ***dulci blesteme*** (Brumaru); *de o* ***canalie dulce*** (Cărtărescu).

b). Măsura în care componentele LxAf generează **comparaţia, personificarea** sau **metafora**; în toate epocile, figurile sunt inegal reprezentate: personificarea şi comparaţia sunt extrem de rare, metafora mai frecventă.

Comparaţie: ***Decembre ca un paradis/*** *De marmur şi scântei* (Arghezi); *În rada* ***portului ce pare/ O lacrimă-a Mediteranei*** (Minulescu);

Scanned with OKEN Scanner

Personificare: ***un cinic puf*** *au nins scaieţii; la* ***hora dezmăţată a spaimei,*** *ce se curmă* (Barbu); ***Se confesă muşamalei şi borcanului de muştar,/ Se plânse tacâmurilor ude*** (Cărtărescu);

Metaforă: ***Făptura ta*** *întreagă/* ***De chin şi bucurie/*** *Nu trebuie să-mi fie,/ De ce să-mi fie dragă?;* ***A putrezit*** *ograda; Bălaie, subţire, ea-şi ţine deschis/ Pe lespede* ***trupul, defunct paradis*** (Arghezi); ***Viaţa mea a fost*** *tot ce vrei,/* ***câteodată fiară,/ câteodată floare;*** ***Soarele, lacrima Domnului,/*** *cade în mările somnului* (Blaga); *Trebuie* ***să înflorească,/*** *Alba,/ Dreapta/* ***Isarlîk*** (Barbu); *S-a lăsat ca o cortină/* ***Agonia unei dâre de lumină*** (Minulescu); *Din fanfare funerare/* ***Toamna*** *sună,* ***agonie*** (Bacovia); ***Poezia este ochiul care plânge;*** *iar* ***gândul meu*** *scris* ***îşi înfinge-n pământ/*** *rădăcinile, sondele, ancora,/* ***visurile, dorurile, patimile*** (N.Stănescu);

Sinestezie: *Culoarea şi accentul s-au stins şi risipit,/ Lovite de* ***arsura surâsului acid;*** *Căci fluierul trecuse de sine şi,* ***amară,/*** *Avea în el şi* ***voce de om şi de vioară*** (Arghezi);*Când* ***calda strălucire*** *a lunilor toride/ Va prinde să decline; Iar când vrui să-l mai alint/ Întinsei o mână-****amară/ De plâns*** *mult* (Barbu).

c). Încadrarea componentelor LxAf în **figura sintactică** este mult mai rară: ***Numai tu mă iubeşti*** *pe mine, moarte,/* ***Numai tu mă iubeşti,*** **iubito!** (N.Stănescu).

d). Practic, relaţia cu figura de sunet nu există.

4.3.2. Perspectiva stilistică sugerează încă o direcţie specifică de orientare a LxAf în limbajul poetic: s-ar putea determina care dintre *clasele* amintite domină în textul unui autor. Înainte de aprofundarea cercetării şi de alcătuirea unui *corpus* exhaustiv, singura observaţie care se poate face fără risc priveşte predominarea ***abstractelor*** la toţi scriitorii. Pe de altă parte, pot fi urmărite unele diferenţe între aceştia: intuitiv, putem observa frecvenţa mare a ***determinărilor apreciative*** la unii autori, unde formează în text un soi de contrapondere faţă de numele abstracte. Însă o individualizare mai precisă decât atât nu putem formula deocamdată (vezi exemple *supra*, în toate (sub)clasele semantice menţionate).

În sfârşit, o serie de concluzii pot fi formulate şi din **perspectivă diacronică**: există termeni care au semnificaţie afectivă într-un anumit moment de evoluţie al limbajului poeziei, o conservă un timp îndelungat, dar o pierd în perioada contemporană. CÂNTEC–CÂNTA, de exemplu, tinde să devină strict denotativ în poezia actuală, după ce avusese conotaţii afectiv-apreciative puternice de la reprezentanţii primului romantism şi Eminescu până la toţi reprezentanţii poeziei interbelice, cu surprinzătoare frecvenţă pentru unii dintre ei (L.Blaga sau T.Arghezi sunt cei mai semnificativi).

O fază ulterioară a analizei se va ocupa – mai întâi – de tratarea monografică a LxAf repartizat pe autori, iar apoi de identificarea, delimitarea şi descrierea unor câmpuri semantice şi a raporturilor dintre acestea la nivelul global al *corpus*-ului.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Anscombre, 1995 – Jean-Claude Anscombre, *Morphologie et représentation événimentielle: le cas des noms de sentiment et d'attitude*, „Langue française", 105 (febr. 1995), Paris, Larousse, p. 40-54

Anscombre, 1996 – Jean-Claude Anscombre, *Noms de sentiment, noms d'attitude et noms abstraits*, in *Les noms abstraits. Textes réunis par Nelly Flaux, M.Glatigny, D.Samain*, Presses Universitaires du Septentrion, Lille, 1996

Bidu-Vrănceanu, 1988-1989 – Angela Bidu-Vrănceanu, *Semantica unor substantive abstracte. Probleme, teorii, analize* (I), AUB, 1998, p.27-42; (II), AUB, 1999, p.27-43;

Bidu-Vrănceanu, 2000 – Angela Bidu-Vrănceanu (coord.), *Lexic comun, lexic specializat*, Bucureşti, EUB, 2000, p. 27-59.

Bouchard, 1995 – Denis Bouchard, *Les verbes psychologiques*, „Langue française", 105 (febr. 1995), Paris, Larousse, p. 6-16

Lavis, 1972 – Georges Lavis, *L'expression de l'affectivité dans la poésie lyrique française du Moyen Age (XII-e – XIII-e s.). Étude sémantique et stylistique du réseau lexical* ***joie – dolor***, Paris, Les Belles Lettres, 1972

Martin, 1992 – Eveline Martin, *Reconnaissance de contextes thématiques dans un* ***corpus*** *textuel. Éléments de lexico-sémantique*, Paris, Didier Érudition, 1992: *Étude d'un cas: le champ de l'ennui*, p. 145-159.

Sîrbu, 1977 – Richard Sîrbu, *Antonimia lexicală în limba română*, Timişoara, Facla, 1977

Stan, 2003 – Camelia Stan, *Gramatica numelor de acţiune din limba română*, Bucureşti, EUB, 2003

Van Peteghem, 1996 – Marleen Van Peteghem, *Attributs nominaux à substantif noyau abstrait*, în *Les noms abstraits,loc.cit.*, p.357-365

Venegas Garcia, 1989 – Maria del Mar Venegas Garcia, *El campo semàntico „tristeza" en español (siglos XII-XIX)*, Madrid, Editorial de la Universidad Complutense, 1989, p. 1-29, 940-943

LE LEXIQUE DE L'AFFECTIVITÉ DANS LE LANGAGE POÉTIQUE

Résumé

L'article présente quelques problèmes de perspective dans l'étude du lexique affectif de la poésie: quelques traits distinctifs du lexique de l'affectivité, ainsi que des domaines virtuels pour la recherche future (une classification sémantique des items, la variété/ la densité/ la récurrence des termes affectifs dans le texte, le rapport du vocabulaire affectif avec le système des tropes et avec le style individuel des écrivains).

Scanned with OKEN Scanner

MĂRCILE METATEXTUALE ÎNTRE IRONIE ŞI PRAGMATICĂ: DINSPRE CĂRTĂRESCU SPRE CARAGIALE

ILEANA ALEXANDRESCU
Universitatea *„Dunărea de Jos"*
Galaţi

Actul lecturii, ca unul iniţiatic, este condiţionat de disponibilităţile lectorului de a parcurge algoritmul impus de regulile actantului. Aceste reguli nu se raportează exclusiv la textul în sine, ci la fenomenele implicate, la o „istorie" a textului şi implicit la o stratificare a lecturii „în sânul unei societăţi în funcţie de diferitele niveluri de practici lectorale, de *coduri* şi *competenţe*" (Jacques Leenhard, apud Dima, *Lectura*, p.121). Dincolo de accesul la aceste *coduri şi competenţe* (literare şi extraliterare) cititorul nu este cel avizat, ci unul „comun" care rămâne în afara lecturii „ca activitate intelectuală" (ibidem, p. 122).

Odată intrat în labirintul textual, cititorul este constrâns să accepte regulile jocului literar, impuse de narator, cu atât mai mult cu cât un „fapt literar" a cărui proprietate de bază e intertextualitatea invită la o decodare implicată şi cognitivă din partea cititorului sau a lectorului iniţiat. Astfel că funcţiile **intertextului**, persuasive şi pragmatice facilitează apariţia unor ipostaze auctoriale contaminate (naratorul *heterodiegetic* - apare şi în ipostază *extradiegetică*), textul polifonic, devenit „hipertext", nu mai este produsul unui singur actant, ci o reţea al cărei protagonist îşi afişează măştile cameleonice pe măsura scrierii operei.

Receptarea literaturii contemporane, condiţionată prin decanonizarea esteticului de un demers comprehensibil, vizează în primul rând limbajul, situat la limita dintre *cotidian* şi *poetic*, dar şi modalitatea acestuia de a deveni discurs literar. Se impune, deci, o decodare a textului, valorizat ca literar, prin mai multe grile: *retorică*, *lingvistică*, *stilistică*, *pragmatică* şi nu în ultimul rând *poetică*.

Perspectiva retorică, privită astăzi cu reticenţă tocmai pentru impresia de caducitate a termenului, oferă, din unghiurile exegezei propuse, soluţiile evaluării convenţiilor literare de tip postmodernist şi ale tehnicilor de convertire (în literaritate) a limbajului circumscris acestei poetici. Mesajul vizibil al literaturii postmoderne este, fără îndoială, unul persuasiv, care, prin amestecul diverselor tipuri de intertextualitate şi discurs repetat, invită la o lectură participativă a lectorului iniţiat, aşezat mai degrabă în faţa unui interlocutor, decât a unui text ficţional.

Implicarea celor doi actanţi, cititor şi constructor de text, configurează, dincolo de actul scriiturii şi al lecturii, trăsăturile unui act comunicaţional „online", cu toate dimensiunile pragmatice presupuse de acesta. Tocmai de aceea retorica, „înţeleasă ca parte a unui sistem de comunicare general sau a unei semiotici interpretate

Scanned with OKEN Scanner

comunicativ" şi care „tocmai în acest sens, în ultimul timp (...) trăieşte un fel de renaştere" (Plett, *Ştiinţa*, p.154), vine să relaţioneze în aceeaşi paradigmă non-esteticul şi literaritatea.

Codul **metatextual** face posibilă convertirea discursului ficţional (sau a ficţiunii literare, după cum îl numeşte Genette) într-un act de limbaj, iar competenţa **metatextuală** va constitui una dintre calităţile lectorale cele mai importante în receptarea unui act ficţional „online".

Dacă Searle neagă calitatea **asertivă** a replicilor personajelor, considerate „acte de vorbire pretinse" în raport cu „actele ilocuţionare serioase" (Searle, *Statutul* p. 210-225), Genette argumentează, dincolo de raportul ficţionalitate/ literaritate, dimensiunea pragmatică a ficţiunii dramatice, întrucât dialogul personajelor din „interiorul diegezei" este „cel al oricărui schimb obişnuit de cuvinte (...): se asertează ceva prin ele, se porunceşte, se pun întrebări (...) în aceleaşi condiţii şi cu aceleaşi intenţii şi consecinţe ca în viaţa reală" (Genette, *Introducere*, p.114-115). Şi în accepţia lui Jeane-Marie Shaeffer „statutul ficţiunii depinde în primul rând de o pragmatică a discursurilor şi, doar în al doilea rând, de o sintaxă şi de o semantică" (apud Sofia Dima, *Lectura*, p.209). Cu alte cuvinte, ca şi în teoria actelor de limbaj, şi în discursul literar funcţia limbajului nu este în mod special aceea de a descrie lumea, cât mai ales acţiona sau de a „îndeplini acţiuni" (Moeschler, Auchlin, *Lingvistică*, p. 187). Avem aici în vedere mărcile metatextuale pragmatice care depăşesc sistemul limbajului în sensul strict al cuvântului, cum ar fi: repetiţii, justificări, concluzii, avertismente, formule specifice metadiscursive cu funcţie fatică (în replicile personajelor sau când naratorul se adresează direct cititorului): de ex. Cărtărescu „Cetitor din altă lume te-aşteptai la-aşa lovire," (L, p. 172), Caragiale: „– Bravo, dragă Caracudi! am strigat eu. (...) Decât...să-mi dai voie să-ţi spun că acuma ştiu..." (*Reportaj*, în *Teme*, p. 107) figuri ale ezitării „să spunem", „dacă vreţi" etc.

Ca şi Genette, H. Plett atribuie câte o dimensiune pragmatică fiecărui gen literar, astfel încât fiecare text „începe, respectiv se încheie atunci când receptorul şi/ sau emiţătorul îl declară început sau încheiat" (H. Plett, *Ştiinţa textului şi analiza de text*, p. 89), limitele textului fiind marcate printr-o „întrerupere dublă a comunicării" de semne în general metapragmatice, cum ar fi *incipiturile*: **Cărtărescu**: (L, p. 33, *Cântul al treilea*): „Ştiu că e zădărnicie tot ce-n lume amuşină,/ Că sunt una Lionardo, Tassu, Şecspir şi Muşină/ Şi sunt una cu milogul de la uşi de mănăstiri"; (L, p. 81 *Cântul al şaselea*): „Vis visai ciudos aznoapte. Tremurând mă pui să scriu"; **Caragiale**: *Grand Hôtel „Victoria română*!" în *Teme*, p. 57: „Eram şi aşa indispus de neodihnă. Toată noapte trecută moţăisem ghemuit în unghiul unui vagon de clasa a doua, înghesuit de o companie veselă de bucureşteni cari se întorceau de la o expoziţie- un potop de impresii şi amintiri..." sau *Caut casă*, p. 136: „Caut casă cu chirie şi nu găsesc. E absurd ce se petrece la noi în Bucureşti!") şi finalurile sau „semnalurile de final" - **Cărtărescu**: (L, p. 45) „Maşinişti, la manivelă! Derulaţi un alt decor!"(L, p. 214), „Cetitor, dîn ochii-mi lacrămi picură pă manuscris./ Cea din urmă-i fila asta. În doi ani dîn viaţa mea/ Plăsmuit – am epopee dă fistic şi dă halva,/ .../ Adio, cetitor iubit..."; **Caragiale**: (*Om cu noroc*, în *Teme*, p. 76): „Şi toţi, fireşte, am trebuit să zicem iarăşi: „Mare noroc pe Guvidi!" sau (*Five o'clock* în *Teme*, p.

Scanned with OKEN Scanner

205): „(*Eu, scăpând din mână paharul cu ceai, împing pe madam Picopescu cât colo, dau în lături pe fecior şi într-o clipă sunt în curte. În poartă întâlnesc pe bravul Lefterescu.*) *Eu*: Un' te duci? *Mitică*: La *five o'clock*, la madam Piscopesco. *Eu*: Fugi, nenorocitule!".

Dificultăţile menţionate de Plett sunt legate de stabilirea limitelor textuale externe, întrucât nu orice pauză în vorbire şi nu orice spaţiu textual sau blanc au rol sau efect terminal şi nici substituirea vorbitorilor sau a vocilor narative nu constituie întotdeauna secvenţe terminale ale textului. Însă trăsăturile relevante pentru toate textele, indiferent de natura lor, nu sunt legate neapărat de trasarea limitelor, ci mai ales de receptarea lor ca „unităţi funcţionale comunicative", având „un scop comunicativ bine conturat" (Plett, *Ştiinţa*, p.90), astfel încât nu orice text începe prin simplul fapt al „exprimării lingvistice". O reală delimitare se realizează numai când textul are „un scop comunicativ bine definit" (ibidem, p. 90). Printre *unităţile comunicative* Plett introduce, în afară de scrisoare şi fabulă (menţionată şi de Genette), şi textul dramatic, ale cărui semnale metapragmatice ar fi prologul şi iluminarea scenei (ibidem, p. 91), iar actele şi scenele constituie limite interne.

Pentru a accentua dimensiunea pragmatică a textelor ficţionale, Plett distinge limitele interne caracteristice fiecărui gen literar, diferenţele fiind relevante în stabilirea de „rolurilor ilocutive" (ibidem, p. 91), cu atât mai mult cu cât Genette accentuează ca obiect de studiu pentru trăsăturile pragmatice texte dramatice şi narative: actele de limbaj ale personajelor de ficţiune dramatică sau narativă, sunt acte autentice, pe de-a-ntregul înzestrate cu caracteristicile lor locutorii, cu „punctul" şi cu forţa lor ilocutorie, şi cu eventualele lor efecte perlocutorii urmărite sau nu" (Genette, *Introducere*, p.116). Aceste tipuri de texte ridică anumite probleme legate de „însuşi discursul narativ al autorului" (ibidem), cum ar fi **discursul indirect liber** unde „cititorul nu ştie dacă trebuie să se raporteze la un personaj sau la autorul-narator" (ibidem). Deci problema pragmaticii în ficţiune „ţine de actul enunţării şi de **polifonia vocilor care îl asumă** (Dima, *Lectura*, p. 210).

Cărtărescu: (L, p. 200) „Pre când crâncenul Iaurta pune-n tron al său şezut,/ Urmând să domnească cum i-i firea, ca o feară,/ Cu Zotalis lângă sine, noi ceilalţi eşim afară/ (...)/ Coborâm pe scara lată ce în marmur roşu-scoasă/ Şi ajungem la ieşire, ceată foarte caraghioasă/ Năvălind dodată-centrul Bucureştului de az/ (...)/ Zăpăcindu-se, eroii epopeii să opresc/ Drept în mijlocul dă stradă (...)/ Scăpai doar eu,/ Care către Sfântu Gheorghe-o luai la goană teleleu/ Să îl iau pă 21 şi acasă să ajung,/ Zorzonat, boit şi straniu ca un arhetip dîn Jung."; (L, p. 208) „Ce-ai trăit acolo numai cititorul o să ştie,/ Iar nu voi care viaţa v-i făcută dîn hîrtie,/ Personagii mult iubite. **El** acolo am fost **eu**,/ Precum preotul jertfeşte în altaru-i pentru zeu."

Caragiale: 1) *Búbico*: „Eu sunt nevricos şi nu ştiu ce aş fi în stare...de frică."

Grand Hôtel „Victoria română": „Zece ceasuri... Să mă culc...(...) Iute jos din pat.." şi *Două loturi* „Dar ce au pierdut? ce caută? (...) Însă oricine mă poate întreba: Bine, dacă a piedut biletele, de unde ştie d. Lefter de câştig?" (...) p. 60.

Prin noţiunea de **polifonie** se dezambiguizează (sau se contextualizează) într-o oarecare măsură trăsăturile pragmatice ale fenomenelor de discurs şi ale celor de

Scanned with OKEN Scanner

limbă întrucât această noţiune „se aplică la o serie de fenomene lingvistice şi pragmatice destul de îndepărtate unele de altele, de la discursul raportat la presupoziţie, trecând prin intertextualitatea literară şi citarea mai mult sau mai puţin voită sau conştientă a cuvintelor altcuiva" (Moeschler, Auchlin, *Lingvistică*, p.200).

În clasificarea mărcilor metatextuale am avut în vedere criteriile discutate de Jean-Marque Defays şi de Sofia Dima. Aceştia stabilesc două mari criterii, în funcţie de apartenenţa metatextului la diferite niveluri ale limbii. Se disting astfel mărci lingvistice şi mărci metalingvistice:

I. mărci care privesc sistemul limbajului (lingvistice)

I.1. mărci metagrafice şi metafono-logice:

Cărtărescu: „levant levant levant levant...ia mâna de pe scaun, te ating, să ştii cât îmi eşti de drag! cu pisălogul! Stai! Stai! Aaaaah! Cri! Cristinaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaa! Stai! M-ai terminat..." (L., p.146).

Caragiale: „M-aş ...miş...m-aş...miş...miş-maş!" (*Tot Mitică*, p. 475).

I.2. mărci morfologice operatori metadiscursivi de ex: adverbe – *desigur, deci, adică, poate, firește, astfel, bine* etc.

Cărtărescu: „Bine ...n-am văzut n-am auzit..." (L, p. 224).

Caragiale: „Firește că asta nu-mi convine, fiindcă eu n-am fost în viaţa mea mândru, să ţiu atâta la respectul prietenelor" (Caragiale, *O conferenţă*, în *Teme*, p. 331).

I.3. mărci metasintactice de ex propoziţii sau elemente incidente structuri praticipiale, gerunziale:

Cărtărescu: „- Auctore, simt sfârşitul lumii pe aproape,/ Grăi dulce Zenaida, *zdrumicând* lacrima-n pleoape" (L, p.212).

Caragiale: „-Bravo... domnule Pricupescu! Gândesc eu...cine să fie puiculiţa?" (*Dascăl prost*, în *Teme*..., p. 440).

II. mărci care depăşesc sistemul limbajului în sensul strict al cuvântului (metalingvistice)

II.1.mărci pragmatice

II.1.1. repetiţii, justificări, concluzii avertismente:

Cărtărescu: „Aci, boieri dumnevoastră,/ Isprăvi întâmplarea noastră"

Caragiale: „Ce mai începe vorbă ?...s-a isprăvit! (*Ţal*, p. 329)

II.1.2. formule specifice metadiscursive cu funcţie fatică: *să zicem, dar stai să vezi, păi, bun atunci.*

Cărtarescu (p.148, p.149) metatext şi punere în abis cu mărci morfologice: operatori metadiscursivi, de ex. interjecţii: „Un poem născu în visu-mi. **Iată**, îl aştern nainte"... sau (Aş propune să-i dăm nume „Cetăţeanul Neatârnare"...)/ **Iacă**, am aici în traistă Boston greu şi mititel,/ Şi cu literi moi dă plumburi, şi cu icuri dă oţel,/ Şi-am un top dă foi pă care un „Levant" întreg poţi scri.../ (Cătră mine Leonida strâse pleoapa şi zâmbi). **Ei**,ce spuneţi dă aceste?" (L, p.176). p.138, **„Uf**, s-a dus şi cântul ista".

Caragiale: „**Uf**!.. Niciodată nu o să uit ce bine m-am odihnit în oraşul meu natal, la nr.9, *Grand Hôtel „Victoria română"* (*Teme*, p. 60).

De altfel, comunicarea fatică se realizează în situaţiile de adresare directă faţă de cititor, prin mărcile codurilor metatextuale (cu funcţie fatică) şi paratextuale

Scanned with OKEN Scanner

(titluri, note, subtitluri, etc), dar şi prin utilizarea elementelor de discurs repetat cu rol pragmatic: „din perspectiva materialului lingvistic utilizat, «comuniunea fatică» se realizează, în primul rând prin recurgerea frecventă la EDR, iar, în text, un loc important îl ocupă, de asemenea componente ale enunţului ce ţin de organizarea pragmatică a discursului" (Dumistrăcel, *Faticul*, p.11).

II.2. mărci metatextuale

II.2.1. stiluri funcţionale familiar, preţios, grosolan:

Caragiale: *Două loturi* incipit: „-Femeie, trebuie să fie în casă...Dracu n-a venit să le ia!..p.95 (vezi după *Ştiinţe*...p. 325 tipuri de monlog interior şi stil indirect liber şi direct legat); de exemplu stil **direct legat**: „Dar ce au pierdut? ce caută? (...) Însă oricine mă poate întreba: Bine, dacă a piedut biletele, de unde ştie d. Lefter de câştig?"

II.2.2 mărci paratextuale cu funcţie metatextuală: Cătărescu foloseşte epitaful ca substituent al caligramei, la graniţa dintre text şi imagine (L, p. 146)

EU, MIRCEA CĂRTĂRESCU, AM SCRIS
L E V A N T U L
ÎNTR-UN MOMENT GREU AL VIEŢII MELE, LA VÂRSTA DE TREIZECI ŞI UNU DE ANI, CÂND, NEMAICREZÎND
ÎN POEZIE (TOATĂ VIAŢA MEA DE PÎNĂ ATUNCI) ŞI ÎN REALITATEA LUMII ŞI ÎN DESTINUL MEU ÎN ACEASTĂ LUME, M-AM HOTĂRÎT SĂ ÎMI OCUP TIMPUL CLOCIND O ILUZIE.

II.2.3. mărci arhitextuale cu funcţie metatextuală: genul, specia, scriitura autoreferenţială:

Cărtărescu: ca modalitate **arhitextuală** (de stabilire a apartenenţei la gen) **Levantul** se auto-defineşte prin una din măştile auctoriale: „...când toată lumea s-a plictisit de metaforă, imagine de stil încărcat, ornamente... numai o epopee orientală îmi lipsea..." (L., p.146), „Tu, care citeşti „Levantul" tolănită pe sofa,/ La bulgari văzuşi alalteri filmul „E la nave va" ?/ Către fine îţi arată studioul dă filmare/ Schela urieşă unde mişcă marile vapoare,/ De tu crezi că e aiavea un tangaj mehanicesc./ Postmodern e procedeul, deci şi eu îl folosesc" (L, p.183)

Caragiale: scriitura autoreferenţială: „Dacă aş fi unul dintre acei autori care se respectă şi sunt foarte respectaţi, aş încheia povestirea mea astfel....Dar ... fiindcă nu sunt unul dintre acei autori, prefer să vă spun drept: după scandalul de la bancher, nu ştiu ce s-a mai întâmplat cu eroul meu şi cu madam Popescu." (*Două loturi*, p.107).

Amicul X...(p. 133) **„eu nu sunt un cine, eu sunt un ce**; în masa omenirii, eu sunt un număr trecut la statistica populaţiei, şi poate chiar acolo trecut cu vederea, fiindcă la ultimul recensământ al populaţiei capitalei, mai la toţi din mahalaua noastră au mers

Scanned with OKEN Scanner

agenţii cu catastifele, la mine n-au venit. Nu sunt vreun ambiţios; dar gândul acesta mă mâhneşte ...Să te vezi, să te înţelegi aşa de mic aşa de neînsemnat! Sub povara acestei gândiri, oftez şi-mi aplec în jos fruntea cu umilinţă." (*Amicul X...*, p. 133)

II.2.4. mărci intertextuale cu funcţie metatextuală: ironia, patişa, parodia, citatul, punerea în abis:

Cărtărescu: tehnica de autocitare a titlului evidenţiază pe de o parte autoreflexivitatea textului, iar pe de alta anticipează funcţiile **metatextuale**, de autodefinire a artei poetice, de **punere în abis** a ficţiunii: „Mîna-mi tremură pă filă, parc- ascult şi parc-aştept/ Cineva să-mi plimbe peana preste filă de la sine,/ Singure ca să să scrie buchiile Levantine (L, p.201)

„– (...) Auctore, către sud/ Neşte cifre mari şi negre să desen pă câmpu nud./ Oare ce-s?/ –Asta e ţifra paginei dîn opul meu,/ Fiecare filă are, dîn „Levant" numărul seu".../ Şi ilusia urzit-au ce să chiamă manuscris,/ Magic semn să fac şi file câteva să dau napoi,/ Până unde Bucurescіul plăsmuit- am dîn noroi" (punere în abis) (L, p. 190).

Cărtărescu: prin ironie introduce o apreciere negativă, care vizează mai puţin personajele, în special cititorul, criticul şi autorii operelor intextualizate: „Cetitoare mult iubită, ce cu filele aceştii/ Sprijineşti să vezi mai bine cercevelele fereştii/ Care –n vèrgele de plumburi sticle are, cu colori,/ Dîn posomorala-mi neagră te gândesc adeseori!" (L, p. 46).

„Criticos ce-n veci în mânuri ai satâr şi ai nuia,/ Judecă aceste toate, tu ce poate-ai vrut să fii/ Auctore fără moarte înălţat în bagdadii,/ Însă nu putuşi nic barce dă hârtie pergamint/ Să aşezi pe apa rece-a Inspirării, dă argint./ De-njura-vei epopeea-mi, tu pe tine te înjuri" (L, p. 121).

«Vîjul conteni şi geana îi căzu preste privire/ „Nu-n Talmud şi nu-n descântec, nu-n Coran şi nu-n Psaltire/ E Acel care-ţi dă soarte şi îţi pune vorbe-n gură:/ Totu-i încâlciri de literi, parodie scriitură. (...) Teolog de eşti, îşi bate cel mai tare joc de tine: Te târăşte pe la idoli, la icoane să te-nchine"» (L, p. 157).

Caragiale: Ironia (deşi uneori sarcastică, se adresează cititorului şi vizează, în special, situaţii şi personaje):

De la ironie – „Fireşte, nu zic; trebuie să ne hotărâm odată, mai ales când e vorba de şcoală, de la care depinde viitorul naţiunii noastre, noi, românii, să încetăm, mă înţelegi... – Astea le-ai citit undeva. – Pe onoarea mea, nu. (...) – Secule! Am strigat eu...Dacă e vorba de zbierete, apoi zbier şi eu. (...) – Eşti un prost! strigă Pricupescu. – Ba tu eşti prost...Mă-sa e văduvă, bogată, frumoasă şi de familie mare...În loc să te iei cu binele, să te ia meditator!...Am strigat degeaba; a fost peste putinţă sa-l scot pe pedant din ale lui. Mare dobitoc d. Pricupescu (Caragiale, *Dascăl prost*, în *Teme*, p.440), la autoironie: „Dacă ştiam mai dinainte veneam şi eu în costum de ciobănaş doinaş,, cu tri fluiere-unul de soc ce zice cu foc, unul de os ce zice duiosşi altul de fag ce zice cu drag- Apollo naţional." (Caragiale, *O conferenţă*, *Teme*, p. 335)

Constatăm că modelul reper al lui Cărtărescu, este, fără îndoială, cel al lui Caragiale, cu atât mai mult cu cât acestuia din urmă îi reuşeşte foarte bine exerciţiul autoironiei, oarecum eşuat din perspectiva cărtăresciană, şi, tocmai de aceea,

Scanned with OKEN Scanner

transferat asupra cititorului. Dacă „nenea Iancu" își asumă ironia (în ipostazele narative) până la „autodenunțare", (Panaitescu, *Humorul*, p. 502) cum e cazul replicii lui madam Parigoridi din *O conferență*: „- Tot obraznic ai rămas, nene Iancule!" (Caragiale, *Teme*, p. 335), Cărtărescu nu se poate distanța suficient de ipostaza auctorială autoreflexivă, în dialogul persiflant adresat lectorului: „Lector ipocrit, desigur visul ăsta-i un pretext/ Pentru a-mi vârî iar coada în istoria ce-o torc. Narcisismu-mi e de vină. Însă, iată, mă întorc/ La narațiuni, descripții, personage, și-ți promit/ Să mă mai zărești în carte tot mai mult către sfârșit" (L, p. 83). În încercarea de a-l imita, autorul postmodernist, din spatele măștii adesea sarcastice și ironice, interpretează roluri cunoscute, dar într-o altă manieră. Labirintul poetic se construiește printr-o recuperare permanentă a ceea ce deja s-a spus și s-a scris, lăsând să se întrezărească în palimpsestul „levantin" „freiajele" trecutului. Fără a-l distruge, după cum spune Umberto Eco, trecutul este deconstruit și recuperat metaficțional, intenționând să ofere o falsă satisfacție cititorului, poftit să descopere tot ce îi este familiar. Numai că așteptarea cititorului este demolată de falsele personaje care își amestecă între ele măștile sub indicația „auctorelui" cameleonic.

BIBLIOGRAFIE:

Caragiale, *Teme* = Caragiale, *Teme și variațiuni*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1988

Cărtărescu, *Levantul* = Mircea Cărtărescu, *Levantul*, București, Editura Humanitas, 2003

Dima, *Lectura* = Sofia Dima, *Lectura literară - un model situațional*, Iași, Editura Ars Longa, 2000

Eco, *Marginalii și glosse* = Umberto Eco, *Marginalii și glosse* la *Numele rosei* în Secolul 20, 8-9-10/1983

Genette, *Introducere* = G. Genette, *Introducere în arhitext. Ficțiune și dicțiune*, București, Editura Univers, 1994

Moeschler, Auchlin, *Lingvistică* = Jaques Moeschler, Antoine Auchlin, *Introducere în lingvistica contemporană*, Cluj, Editura Echinox, 2005

Panaitescu, *Humorul* = Val. Panaitescu, *Humorul*, Iași, vol. I, Editura Polirom, 2003

Searle, *Statutul* = John R. Searle, *Statutul logic al discursului ficțional*, în *Poetica americană – orientări actuale*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981

Științe = Angela Bidu-Vrânceanu et alii, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira, 2001

THE METATEXTUAL MARKS BETWEEN POLYPHONY, IRONY AND PRAGMATICS: FROM CARTARESCU TOWARDS CARAGIALE

Abstract

The intertextual function in Postmodernism is, besides the persuasive and the pragmatic one, that to facilitate the apparition of some contaminated auctorial hypostases (the heterodiegetical author appears also in a extradiegetical dimension), so that the polyphonic text, now turned into „hypertext", is no longer the product of a single protagonist, but a network whose protagonist puts up his changing masks all through the process of the writing of the oeuvre. Therefore metatextuality will become one of the most important reading competences in transmitting a communicational act „online", all its pragmatic implications being considered.

Scanned with OKEN Scanner

„ŞAPTE TREPTE ALE ÎNFRUNTĂRII"

RODICA AMEL
Facultatea de Limbi şi literaturi străine
Universitatea din Bucureşti

Touchstone: Faith, we met, and found the quarrel was upon the seventh cause.
Jaques: How seventh cause?...
.....
Jaques: But, for the seventh cause; how did you find the quarrel on the seventh cause?
Touchstone: Upon a lie seven times removed.... I did dislike the cut of a certain courtier's beard; he sent me word, if I said his beard was not cut well, he was in the mind it was: this is called the* ***Retort courteous****. If I sent him word again, it was not well cut, he would send me word he cut it to please himself: this is called the* ***Quip modest****. If again, it was not well cut, he disabled my judgment: this is called the* ***Reply churlish****. If again, it was not well cut, he would answer, I spake not true: this is called the Reproof valiant. If again, it was not well cut, he would say, I lie: this is called the* ***Countercheck quarrelsome****: and so, to the* ***Lie circumstantial****, and the* ***Lie direct****.*
Jaques: And how oft did you say his beard was not well cut?
Touchstone: I durst go no farther than the ***Lie circumstantial****, nor he durst not give me the* ***Lie direct****; and so we measured swords and parted.*
Jaques: Can you nominate in order now the degrees of the lie?
Touchstone: O, sir, we quarrel in print by the book, as you have books for good manners: I will name you the degrees: The first, the Retort courteous; the second, the Quip modest; the third, the Reply churlish; the fourth, the Reproof valiant; the fifth, the Countercheck quarrelsome; the sixth, the Lie with circumstance; the seventh, the Lie direct. All these you may avoid but the lie direct; and you may avoid that too with an ***If****. I knew when seven justices could not take up a quarrel; but when the parties were met themselves, one of them thought but of an* ***If****, as* ***If you said so, then I said so****; and they shook hands, and swore brothers. Your If is the only peace-maker: much virtue in* ***If****.*

W. Shakespeare, *As you like it*, act V, scene 4

Tocilă: Cum să fie?! Ne-am întâlnit şi ne-am dat seama că neînţelegerea era de gradul al şaptelea.
.....
Jacques: Ia spune: ce-i cu gradul al şaptelea? Cum ai dibuit că neînţelegerea era de gradul al şaptelea?
Tocilă: Pricina a fost înlăturată de şapte ori în şir ... Nu mi-a fost pe plac cum îşi potrivise barba un curtean. Aflând, mi-a trimis vorbă că, deşi nu-mi place tăietura bărbii sale, el crede totuşi că este fără cusur: asta se cheamă ***Răspuns Curtenitor****. I-am dat de ştire iarăşi că, după părerea mea, nu-i bine tăiată. Mi-a trimis răspuns că aşa-i place lui s-o taie: asta se cheamă* ***Glumă Cuviincioasă****. Când i-am făcut cunoscut a treia oară că nu-i bine tăiată, m-a înştiinţat că nu-s în stare să-nţeleg nimic, ceea ce se cheamă* ***Răspuns Grosolan****. I-am arătat din nou că nu-i bine tăiată. Mi-a răspuns că-i un neadevăr: asta se numeşte* ***Infruntare Curajoasă****. Când l-am vestit iar că nu-i bine tăiată, mi-a răspuns că mint: asta se cheamă* ***Împotrivire Vrăjmaşă****. Şi iacă aşa am ajuns până la* ***Minciuna de Circumstanţă*** *şi* ***Minciuna directă****.*

Scanned with OKEN Scanner

Jacques: Aşadar, de câte ori i-ai spus că barba nu era bine tăiată?

Tocilă: N-am cutezat să trec dincolo de ***Minciuna de Circumstanţă****, şi nici el n-a cutezat să-mi arunce în faţă* ***Minciuna Directă****. Astfel ne-am măsurat săbiile şi ne-am văzut de treabă.*

Jacques: Ai putea să-mi înşiri, unul după altul, gradele înfruntării?

Tocilă: O, domnule! Ne-am înfruntat cum scrie la carte, respectând întocmai regulile bunei purtări. Am să vă-nşir gradele: Întâi, Răspunsul Curtenitor; al doilea: Gluma Cuviincioasă; al treilea: Răspunsul Grosolan; al patrulea: Înfruntarea Curajoasă; al cincilea: Împotrivirea Vrăjmaşă; al şaselea: Minciunea de Circumstanţă; al şaptelea: Minciuna Directă. In afară de Minciuna Directă, toate celelalte sunt uşor de înlăturat. Ba chiar şi pe asta din urmă poţi s-o răstorni cu un „dacă". Ştiu, de pildă, că odată şapte judecători s-au căznit zadarnic să înlăture o neînţelegere. Când însă împricinaţii s-au întâlnit, unuia dintre ei i-a venit în minte un „dacă", uite, cam în felul acesta: „Dacă dumneata zici aşa, eu zic aşa...", după care şi-au strâns mâinile, jurându-şi credinţă. „Dacă" ăsta e uneori singurul mijloc de împăcare şi să ştiţi că are o putere nemaipomenită.

W. Shakespeare, *Cum vă place*, actul V, scena 4
(traducere de Virgil Teodorescu)

1. Consideraţii preliminarii

Textul extras din piesa shakespeariană este mai mult decât un exemplu ilustrativ. Concizia didactică şi „aparenţa" de discurs „teoretic", trăsături ce definesc textul ales de noi, ne permit să-l prezentăm ca model pragmatic al conflictului.

Dorim să fie clar pentru toată lumea că ne înscriem într-un fel de „joacă" ştiinţifică. Se ştie că Shakespeare a fost un foarte bun cunoscător al retoricii, iar piesele sale abundă în structuri şi raţionamente falasioase, ca de altfel piesele lui Caragiale sau ale lui Eugen Ionesco. În textele acestor autori, care excelează prin inteligenţă sclipitoare, sunt multe lucruri ce pot folosi teoreticianului. Nu recurgem la citatele respective cu alte intenţii decât cognitiv-pragmatice.

Câteva precizări necesare:

1. Chiar dacă în repetate rânduri ideile noastre pragmatice au fost favorizate de structurile şi replicile shakespeariene, relevanţa lor în raport cu textul literar nu a constituit niciodată obiectivul comentariilor noastre. Titlul piesei *„As you like it* – Cum vă place" dă libertate interpretativă spectatorului, respectiv cititorului. Această libertate subiectivă va constitui totuşi scopul demonstraţiei noastre, dar, desigur, avem în vedere perspectiva precizată mai sus, diferită total de cea estetică.

2. Fiind vorba despre „şapte trepte ale infruntării", pe care Tocilă, măscăriciul piesei, le prezintă ca „norme de comportament conversaţional": «*O, domnule! Ne-am înfruntat cum scrie la carte, respectând întocmai regulile bunei purtări. Am să vă-nşir gradele*: .....» am regăsit în textul prezentat problematica conflictului analizată de noi în câteva studii anterioare (Mihailă-Amel, 1981, 1989, 1992, 1993). În abordările noastre, respectiva temă a fost centrată în jurul a două concepte fundamentale: progresia conflictului şi nivelele de saturaţie conversaţională create prin conflict.

3. Lucrul cel mai important pe care l-am descoperit în acest pasaj a fost faptul că Shakespeare vorbeşte despre o posibilă „rezolvare a conflictului": «*Ştiu, de pildă, că odată şapte judecători s-au căznit zadarnic să înlăture o neînţelegere. Când însă împricinaţii s-au întâlnit, unuia dintre ei i-a venit în minte un „dacă", uite, cam în*

Scanned with OKEN Scanner

felul acesta: „Dacă dumneata zici aşa, eu zic aşa...", după care şi-au strâns mâinile, jurându-şi credinţă. „Dacă" ăsta e uneori singurul mijloc de împăcare şi să ştiţi că are o putere nemaipomenită».

Comentariul prezentului studiu se va opri asupra acestui *dacă*, dintr-o perspectivă doxastică, o temă pe care am tratat-o în câteva din studiile noastre anterioare, cel mai ilustrativ în acest sens fiind *Doxastic Dialectics* (Amel, 1999).

2. Progresia conflictuală

Progresia conflictului, aşa cum se desfăşoară ea în „modelul" shakespearian, are în vedere o „neînţelegere comunicativă", care evoluează de la politeţe la bătaie: debutează prin comportament cuviincios şi ajunge la înfruntarea în săbii: «Am să vă-nşir gradele: Întâi, Răspunsul Curtenitor; al doilea: Gluma Cuviincioasă; al treilea: Răspunsul Grosolan; al patrulea: Înfruntarea Curajoasă; al cincilea: Împotrivirea Vrămaşă; al şaselea: Minciunea de Circumstanţă; al şaptelea: Minciuna Directă. ... N-am cutezat să trec dincolo de Minciuna de Circumstanţă, şi nici el n-a cutezat să-mi arunce în faţă Minciuna Directă. Astfel ne-am măsurat săbiile şi ne-am văzut de treabă.»

2.1. În raport cu opiniile noastre despre conflict, „modelul" shakespearian se încadrează în ceea ce noi numeam contradicţie coerentă, înţelegând prin aceasta: solidaritatea fermă a unor afirmaţii contrarii faţă de o constantă tematică; în exemplul prezentat fiind vorba despre faptul că vorbitorului (din punct de vedere teoretic, nu are importanţă faptul că în exemplul ales nu este vorba despre un dialog propriu zis ci despre un discurs relatat) nu i-a plăcut tunsura bărbii interlocutorului său[1].

În abordarea problemei privind progresia coerentă a oricărui dialog (fie non-contradictoriu, fie contradictoriu; vezi, de exemplu, şi modelul Harper- Carlson, 1987[2]), trebuie ţinut cont de câteva aspecte importante, printre care cele prezentate mai jos se dovedesc relevante pentru subiectul ales de noi:

a. dispoziţia partenerului de a accepta rolul de interlocutor;
b. oportunitatea actului ilocuţionar performat de locutor;
c. oportunitatea abordării unei anumite teme (cuprinse în actul ilocuţionar performat);
d. corecta abordarea a temei respective.

Cucerit el însuşi de eleganţa retorică a „modelului său", Shakespeare ne înşiră câteva „mişcări esenţiale" într-o înfruntare de păreri, foarte asemănătoare cu o înfruntare sportivă – cum ar fi, de pildă, scrima. El nu neglijează faptul că „jocul" pe care îl relatează vehiculează o mişcare greşită, descoperită la nivelul al şaptelea. Privind fabula în sensul teoriei pragmatice, noi plasăm „devierea" la primul nivel (punctul b, din enumerarea de mai sus); remarca vorbitorului este inoportună: *tunsura bărbii* este o problemă personală, iar norma de politeţe obligă pe vorbitor să evite – adică să se abţină – de la acte de comportament jignitoare. Comentariul nostru ţine cont aici de clasificarea actelor ilocuţionare stabilite de Austin. Deci, ca primă remarcă pragmatică: motivul de conflict este introdus de locutor, printr-o încălcare a normelor de procedură în raport cu „corecta" performare a unui act de comportament.

Scanned with OKEN Scanner

Acest tip de conflict are la bază o disfuncţie a relaţiilor fatice[3] dintre interlocutori, cât şi o disfuncţie a funcţiei metalinguale, cea privitoare la normele/ codul de comportament politicos. Deci, nu este vorba despre un dialog care respectă întocmai regulile bunei purtări cum pretinde Tocilă, dar nici despre un dialog în care neînţelegerea ar privi funcţia referenţială, anume, faptul că interlocutorul minte. Ar însemna însă din partea noastră un pedantism lipsit de sensul umorului, dacă am prelua exemplul citat *ad literam*.

2.2. Dacă, totuşi, suntem tenteţi să analizăm „modelul" shakespearian, trebuie să facem distincţia dintre CONFLICT şi CONTRADICŢIE.

Folosind definiţia dată de Raven şi Kruglanski (1970:70), definim conflictul ca „incompatibility between speakers' attitudes", pe câtă vreme contradicţia reprezintă o relaţie lingvistică divergentă în raport cu o temă propusă ca bază de dialog.

Exemplul propus se dovedeşte a fi mai mult decât o contradicţie („o neînţelegere"), el se transformă progresiv într-un conflict (o „înfruntare"). Locutorul este şi naratorul, mai precis „interpretul înfruntării", cel care explicitează fiecare etapă, denumind actele ilocuţionare performate de interlocutor. Pentru a uşura analiza, folosim notaţia LT referindu-ne la „locutor" – Tocilă, cel care se adresează curteanului, şi notaţia IC referindu-ne la „interlocutor" – respectiv, curteanul care şi-a tuns barba.

Dacă nu neglijăm exigenţele pragmatice ale unui conflict, putem face următoarele comentarii cu privire la fiecare etapă a înfruntării, aşa cum sunt ele prezentate în exemplul propus:

a. **Răspuns curtenitor:** *deşi nu-mi place tăietura bărbii sale, el crede totuşi că este fără cusur.* Părerile în raport cu tema dialogului sunt contrarii. Spre deosebire de LT, IC este de părere că barba lui este bine tunsă.

b. **Glumă cuviincioasă**: *I-am dat de ştire iarăşi că, după părerea mea, nu-i bine tăiată. Mi-a trimis răspuns că aşa-i place lui s-o taie*. Tema este tratată ca judecată de gust.
Judecăţile de gust ale lui LT şi IC diferă. Situaţie legitimă. Trecerea de la etapa în care interlocutorii formulează păreri diferite în raport cu o temă comună la etapa formulării unei judecăţi de gust, pe aceeaşi temă, este considerată de Shakespeare ***Quip modest***, ceea ce în română s-ar traduce mai bine prin „subterfugiu cuviincios" decât prin „glumă cuviincioasă". Este vorba de o strategie a comportamentului dialogal ce constă în invocarea unei justificări – un argument adus în favoarea subiectivităţii legitime a opiniei personale.

c. **Răspuns grosolan**: *Când i-am făcut cunoscut a treia oară că nu-i bine tăiată, m-a înştiinţat că nu-s în stare să-nţeleg nimic*. Fără ca tema dialogului să fie părăsită, replica interlocutorului este jignitoare. Chiar mai mult: ea reprezintă un act ilocuţionar de ofensă - o jignire.
IC contestă competenţa lui LT de a emite judecăţi de gust. IC contestă implicit faptul că LT este îndreptăţit să aibă păreri personale.

Scanned with OKEN Scanner

d. **Infruntare curajoasă**: *I-am arătat din nou că nu-i bine tăiată. Mi-a răspuns că-i un neadevăr.* Respingerea are loc în baza argumentului nonconformității cu realitatea.

Părerea adversarului (LT) este contestată, ca fiind nonconformă cu evidența.

e. **Împotrivire vrăjmașă:** *Când l-am vestit iar că nu-i bine tăiată, mi-a răspuns că mint.* În legătură cu tema în discuție se face un proces de intenție. IC consideră că LT nu spune ceea ce crede, insinuând prin aceasta că intenția lui LT ar fi să-l jignească pe IC.

Celelalte două trepte – **minciuna convențională** și **minciuna directă** nu mai sunt comentate, întrucât LT spune că nu a trecut la aceste trepte, deoarece s-a ajuns la înfruntarea prin săbii. Nu ne interesează adevărul ficțiunii shakespeariene, ci faptul că lipsa comentariilor cu privire la aceste trepte nu ne permite nouă să facem comentarii pragmatice.

Treptele înfruntării conduc progresiv spre o SATURARE conflictuală a dialogului, datorată modificării de atitudine a interlocutorului.

In lucrarea noastră *Saturation levels in the dialogue* (1989:10), definim starea de saturație în felul următor: „In conversation there occur moments when interaction flags at a critical point or even stops unexpectedly. Either by lack of agreement or by deviation, receptivity and 'communication' are implicitly or explicitly hindered, the conditions that assure the progression of linguistic interaction are exhausted and re-action is annulled, distorted or continued ad infinitum." Vezi exemplele de mai jos:

– *Ba-i așa! – Ba nu-i așa*! Sau: - Ba, pe-a mătii! – Ba, pe-a mătii!

Așa cum este prezentat citatul respectiv, preluat din Shakespeare, se pare că progresia conflictuală este alimentată de insistența cu care locutorul își menține părerea defavorabilă în raport cu tunsura interlocutorului său.

Când progresia tematică a dialogului este împiedicată din diverse motive, intervine o mișcare strategică de alunecare (*Gliding*, în studiul respectiv), de trecere în alt plan conversațional, fie în sensul raționalizării dialogului, fie adâncind iraționalitatea lui.

În exemplul ales, indiferent de „treptele shakespeariene", putem semnala următoarele momente de alunecare: față de treapta (a), treptele (b) și (d) nu pot fi considerate „alunecări", sau „devieri", ci argumente, indiferent dacă în (b) accentul cade pe funcția expresivă fiind vorba despre *emotional appeal* – momentul introducerii judecății de gust. În schimb, judecata de gust reprezintă un argument care nu poate fi contestat. În (d) accentul cade pe funcția conativă – argumentul fiind ușor ambiguu, deoarece nu este clară evaluarea: ni se relatează că ceea ce a fost spus contrazice evidența faptelor, fiind insinuată reaua credință a emitentului.

În raport cu tema respectivă, treapta (c), în care este contestată competența judecății de gust a lui LT, înseamnă o jignire, un *Ad Hominem abusive argumentum. Devierea* este conflictuală, întrucât introduce o modificare de atitudine. „If we cannot attack the argument, attack the arguer" (M.Pirie,1985:94). Treapta (e) reprezintă o dublă deviere, atât prin procesul de intenție insinuat, cât și prin *Ad Hominem abusive argumentum*, în măsura în care se spune explicit că adversarul minte.

Scanned with OKEN Scanner

Finalul acestei progresive saturări a conflictului este *Argumentum ad Baculum*. Nu este vorba de a apela la „bâtă" ci la lupta cavalerească în săbii, adică de probarea *celui mai tare* într-un conflict în care nu se poate proba adevărul.

3. De gustibus non disputandum

Încercăm să ieşim din fabula shakespeariană, analizând strategia conflictuală din perspectiva moralei pe care el ne-o propune:

In afară de ***Minciuna Directă****, toate celelalte sunt uşor de înlăturat. Ba chiar şi pe asta din urmă poţi s-o răstorni cu un „dacă". Ştiu, de pildă, că odată şapte judecători s-au căznit zadarnic să înlăture o neînţelegere. Când însă împricinaţii s-au întâlnit, unuia dintre ei i-a venit în minte un „dacă", uite, cam în felul acesta: „Dacă dumneata zici aşa, eu zic aşa...", după care şi-au strâns mâinile, jurându-şi credinţă. „Dacă" ăsta e uneori singurul mijloc de împăcare şi să ştiţi că are o putere nemaipomenită.*

Facem abstracţie de scepticismul shakespearian cât şi de ironia moralei sale. Nu ne vom referi la faptul că există conflicte în care probarea adevărului depinde de intenţia mascării sau demascării lui. Tema disputei din exemplul citat nu ni se pare relevantă în raport cu intenţia cu care este emisă o opinie.

3.1. Interesant în exemplul ales este faptul că el cuprinde o dispută pe o temă care implică o judecată de valoare – deci o dispută de natură axiologică[4], iar „în jocul" nostru caracterul normativ este substituit prin preluarea lui subiectivă, sub forma „judecăţii de gust". Avem de a face, deci, cu o judecată doxastică. Kant (1981) introduce acest tip de afirmaţii în categoria judecăţilor reflexive[5].

Nu vom intra în complicaţiile acestui tip de logică şi nici nu ne vom expune părerile noastre în legătură cu dialectica doxastică. Vom cita doi autori, pentru a putea aprecia acel IF/ „dacă" din exemplul shakespearian ales de noi.

In conformitate cu Gh.Enescu (1980:204), care îl citează pe logicianul E.Goblot, „Raţiunea speculativă poate demonstra că ceva este adevărat, dar nu că este bun". Ea este indiferentă la bine şi la rău. In continuare, Gh.Enescu enumeră trăsăturile propoziţiilor axiologice, citându-l pe Goblot:

a. Judecăţile de valoare exprimă o aprobare sau o dezaprobare;
b. Ele nu diferă ca formă de propoziţiile cognitive;
c. Ele sunt adevărate sau false;
d. Ele ţin de raţiunea practică, nu de raţiunea speculativă.

Din cele spuse de Enescu ne dăm seama că disputa din exemplul ales de noi pare a fi justificată: A-ţi exprima părerea cu privire la faptul că barba cuiva este bine sau prost tăiată, sau că acestuia îi vine bine sau nu tunsura respectivă reprezintă o afirmaţie/ judecată axiologică. Există o tentaţie firească de a considera orice judecată de valoare ca supusă opoziţiei ferme dintre adevărat şi fals, (punctul c, din enumerarea de mai sus). Dar tot Enescu recunoaşte că punctul (c) a fost şi rămâne discutabil, adică rămâne deschisă întrebarea dacă suntem justificaţi să întreprindem un asemenea demers sau ceea ce este discutabil este măsura în care putem justifica adevărul sau falsul unei judecăţi de valoare.

Scanned with OKEN Scanner

Confuziile disputelor pe teme axiologice se datorează – şi aici îl putem cita pe Enescu – interferenţelor dintre temeiurile propoziţiilor axiologice (*A este bun*) şi cele ale propoziţiilor declarativ subiective, pe care noi le numim doxastice (de tipul *eu cred că A este bun*). Un alt tip de confuzie care conduce la „neînţelegeri" se datorează suprapunerii domeniilor epistemic şi doxastic. Fără a da curs părerii noastre în acest sens, afirmăm că în anumite cazuri suntem întemeiaţi să acceptăm ceea ce susţin unii filozofi, anume, că o dispută pe teme epistemologice este precedată de un dialog de opinii: *eu cred că A este X ... tu crezi că A este Y...* precede argumentativ: *eu ştiu că A este X... tu ştii că A este Y*, urmând ca adevărul să fie probat.

În cazul disputelor de tipul „eu cred", lucrurile stau puţin altfel. Întemeietorul logicii doxastice, H.Hintikka, enunţă postulatul esenţial al judecăţii întemeiate pe *belief*: „It does not follow from what A knows(/believes) that not-p... There is no reason why what is believed should be true". (1962:5).

Din cele afirmate de autorii citaţi mai sus rezultă două lucruri, relevante pentru exemplul nostru: pe de o parte, faptul că judecăţile de valoare se justifică ca fiind propoziţii subiective, adică judecăţi de opinie, judecăţi doxastice; iar pe de altă parte, faptul că în cazul lor funcţionează o logică neîntemeiată pe terţul exclus. Cele două condiţii se reunesc în *„Dacă": „Dacă dumneata zici aşa, eu zic aşa..."*

Nu este vorba despre o ingenioasă soluţie de conciliere, care admite libertatea de gândire a fiecăruia, un „pluralism" cultural l-am numi în zilele noastre, considerat de Shakespeare – *uneori singurul mijloc de împăcare* – şi despre care Shakespeare mai adaugă – *să ştiţi că (el) are o putere nemaipomenită*, ci de stabilirea precisă a tipului de dialectică în care interlocutorii îşi fixează tema disputei lor.

3.2. Nu putem să ne refuzăm tentaţia de a „aplica modelul" shakespearian şi în cazul altor tipuri de dispute, în care se poate bănui o bază mincinoasă. Luăm următorul exemplu de logică aletică:

a. **LT** – *Paralele au un punct de întâlnire*!
   IC – *Nu, două paralele nu se întâlnesc niciodată*!
b. **LT** – *Eu cred că paralele se întâlnesc.* **IC** – *Eu nu cred că paralele se întâlnesc.*
c. **IC** – *Habar n-ai de geometrie.*
d. **IC** – *Nu vrei să recunoşti adevărul*!
e. **IC** – *Minţi*!

Continuăm dialogul, prezentând şi ultimele două trepte – **minciuna convenţională şi minciuna directă:**

f. **LT** – *S-ar putea să ai dreptate.* (Propoziţia este echivocă: ea poate să fie o recunoaştere formală a ceea ce susţine IC)
g. **LT** – *Pot să-ţi demonstrez.* (Întrebarea este: Poate într-adevăr să demonstreze?)

Un alt exemplu care dezlănţuie controverse este cel privitor la anghelologie, care de multe ori ia o turnură epistemică:

2. a. **LT** – *Există îngeri.* IC – *Nu există.*
   b. **LT** – *Mie îmi place să cred că există.* IC - *Totul este o închipuire.*
   c. **LT** – *Îţi lipseşte vederea lucrurilor suprasensibile.* (Cu alte cuvinte: – Eşti un pozitivist, ai o natură telurică.) IC – *halucinezi*!

Scanned with OKEN Scanner

d. **LT** – *De fapt şi tu crezi acelaşi lucru, dar nu vrei să recunoşti de teamă să nu se spună că eşti nebun.* **IC** – *Tu faci pe nebunul!*

e. **LT** – *Nu fac pe nebunul!* **IC**– *Singur mărturiseşti că îţi place să gândeşti în felul acesta.*

f. **LT** – *Dacă spui tu, poate este aşa.*

g. **LT** – *Spun că există îngeri, fiindcă pe mine m-au vizitat îngerii.* (Oare este adevărat?)

Observăm că nu avem nici o dificultate în a „adapta" treptele respective ale înfruntărilor de păreri la orice tip de conflict. Ţinând cont de devierile de comportament menţionate, în multe controverse, mult mai numeroase decât cele prezentate, trecerea de la dispută la conflict e chiar mai rapidă.

4. Concluzii – despre treapta negocierii

Exemplul nostru, pe lângă eleganţa lui retorică, ne atrage atenţia asupra tendinţei interlocutorilor de a se implica pasional în afirmarea unei opinii. Omul de obicei nu-şi obiectivează comportamentul, nici pe cel social şi cu atât mai puţin pe cel mental.

În enumerarea etapelor pomenite de Shakespeare ni se pare că avem de a face cu o normare a progresiei falasioase, ceea ce în loc să însemne raţionalizarea unei „neînţelegeri", deschide şansele transformării disputei în conflict. Interesant este că exemplul nostru evită etapa NEGOCIERII. Părţile se înfruntă vitejeşte, potrivit mentalităţii cavalereşti, iar finalul nu „negociază" adevărul nici nu încearcă să-l raţionalizeze. În exemplul shakespearian este vorba despre o CONCILIERE CAVALEREASCĂ, în care fiecare rămâne stăpân pe partea lui: *„Dacă dumneata zici aşa, eu zic aşa...", după care şi-au strâns mâinile, jurându-şi credinţă.* Dar această „conciliere", intermediată de **dacă**, ne conduce spre problema adevărată a „neînţelegerii" – dreptul la opinie. Spunem acest lucru ieşind din cadrul shakesperian.

Menţionăm însă că în astfel de dispute, sau chiar conflicte, există totuşi un „dincolo" în raport cu dreptul fiecăruia de a crede ceva.

Acest „dincolo" are o finalitate categorială care poate fi atinsă pe cale reflexivă şi dialectică, prin parcurgerea mai multor trepte:

- fixarea distanţei dialogale;
- verificarea progresivă a consensului tematic;
- negocierea unităţii de măsură a adevărului axiologic.

Scopul esenţial al oricărei dispute este obţinerea prin negociere a unui consens cu privire la unitatea de măsură a adevărului. Explicit sau implicit, o dispută de opinii, priveşte conceptele axiologice care fundamentează judecăţile de valoare. În această privinţă disputele filozofice sunt şi ele împărţite: ele fie justifică, fie deconstruiesc orice tendinţă de normare axiologică. Acest fel de confruntări şi înfruntări se adâncesc în aporii ale căror trepte întrec cu mult cele şapte trepte ale înfruntării, pe care le enumeră Shakespeare, fără însă de a ne lăsa libertatea să putem spune că în domeniul axiologic faceţi *As you like it.*

Scanned with OKEN Scanner

NOTE:

* Suntem tentaţi să credem că traducătorul este îndreptăţit să transpună în româneşte cuvântul englezesc *lie*, din contextul original, prin „pricină", ţinând cont de o posibilă ambiguitate speculată: *lie*[1] – minciună, impostură; flecăreală şi *lie*[2] (substantivul verbului to lie) – fig. situaţie, stare de lucruri.

[1] Considerăm dialogul un text în devenire, căruia îi putem aplica toate proprietăţile textului. De exemplu: Prin constantă tematică se înţelege, de obicei, conţinutul referenţial al actelor ilocuţionare care compun replicile dialogului. In contradicţia non-coerentă progresia are un caracter neomogen; schimbul de acte ilocuţionare alunecă de la o temă la alta, şi foarte frecvent incoerenţa tematică generează salturi de la nivelul dialogului la nivelul metadialogului. Strategia acestor salturi urmăreşte restabilirea raţionalităţii dialogale, prin explicitarea şi justificarea mişcărilor considerate drept „abateri".

Reversibilitatea dintre proprietăţile dialogului şi cele ale textului a constituit totodată motivul pentru care nu ni s-a părut relevant, în raport cu scopul analizei noastre, să opunem un dialog veritabil unui dialog relatat, ca cel din exemplul ales.

[2] Harper citează modelul lui L.Carlson(1983), *Dialogue Games*, care poate fi considerat un „model generic" de progresie interacţională, bazat pe raţionalitatea succesiunii replicilor. Progresia semnalată de autorii citaţi include şi trecerea din dialog în metadialog.

[3] Opţiunea noastră pragmatică are la bază modelul funcţiilor limbajului stabilit de R. Jakobson în care am introdus două modificări: circularitatea funcţională şi extinderea definiţiei fiecărei funcţii. (cf.Amel, 1989, 1993). În ceea ce priveşte funcţia fatică, ea se referă atât la canalul fizic al comunicării cât şi la „canalul" socio-psihologic, raporturile [± instituţionalizate] dintre interlocutori fiind incluse.

[4] Există o clasificare a propoziţiilor potrivit logicilor modale, de care trebuie ţinut seama: propoziţii *aletice* (propoziţii cognitive care pot fi măsurate prin valorile necesar şi contingent), *epistemice* (propoziţii cognitive care pot fi măsurate prin valorile adevărat şi fals), *doxastice* (propoziţii a căror forţă cognitivă se întemeiază pe ceea ce crede omul că ar fi adevărat sau fals – adică propoziţii întemeiate pe *belief*), *axiologice* (propoziţii cognitive bazate pe judecăţi de valoare) şi *deontice* (actele normative sau propoziţiile care conţin un adevăr normativ).

[5] „Facultatea de judecare în genere este facultatea de a gândi particularul ca fiind cuprins în general. Dacă este dat generalul (regula, principiul, legea), atunci facultatea de judecare care îi subsumează particularul (şi atunci când ea, ca facultate de judecare transcendentală, indică *a priori* condiţiile în care, în mod exclusiv, poate fi realizată subsumarea) este *determinativă*. Însă dacă este dat numai particularul, pentru care ea trebuie să găsească generalul, atunci facultatea de judecare este doar *reflexivă*." (Em.Kant, 1981:73-74)

BIBLIOGRAFIE

Amel (Mihailă), Rodica, 1981. „Disputa ca interacţiune lingvistică", Anuarul ICED, 1 B Bucureşti.

- 1989. „Saturation Levels in the Dialogue", *Kodikas*, 12/ 1-2, pp.169-189 şi în *Working Papers*, Universita di Urbino, 187-188, seria D.
- 1992. „The Conflict and the normative Function of Language" (4th International Congress of Semiotics, Barcelona-Perpignane, 1989), *Signs of Humanity*, Gerard Deledalle (ed.), vol. 1, Berlin: Mouton de Gruyter.
- 1993. *Conversational Complicity* (manuscris).
- 1999. „Doxastic Dialectics", *Revue Roumaine de Linguistique*, XLIV, 1-4, pp.3-12, Bucureşti.

Carlson, L., [2]1985 ([1]1983). *Dialogue Games. An Approach to Discourse Analysis*, Dordrecht: D.Reidel Publishing Company.

Enescu, Gh., 1980. *Fundamentele logice ale gândirii*. Bucureşti: Ed.Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Scanned with OKEN Scanner

Harper, J., 1987. „A Framework for the Formal Treatment of Dialogue", Reilly, R.G. (ed.) *Communication Failure in Dialogue and Discourse (Detection and Repair Process)*. Amsterdam: Elsevien Science Publishers.
Hintikka, J., 1962. *Knowledge and Belief. Introduction to the Logic of the Two Notions*. Ithaca: Cornell University Press.
Kant, Immanuel, 1933. *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, Leipzig: Hrsg.Karl Vorländer.
„ 1981. *Critica Facultăţii de Judecare*. Traducere din germană Vasile Dem.Zamfirescu & Alexandru Surdu, Bucureşti: Ed.Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Pirie, M., 1985. *The Book of the Fallacy. A training Manual for Intellectual Subversives*. London: Routledge.
Popa, Cornel, (ed.), 1983. *Logica acţiunii*. Bucureşti: Ed.Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Rapaport, A., 1970. „Conflict Resolution in the Light of Game Theory and Beyond", Swingle, R. (ed.).
Raven, B.H. and Kruglanski, A.1970. „Conflict and Power", Swingle, P. (ed.).
Shakespeare, William, 1964. *Teatru*. Bucureşti: Ed.pentru Literatură Universală.
- [24]1985. *The complete Works of William Shakespeare*. London: Hamlyn.
Swingle, P. (ed.), 1970. *The Structure of the Conflict*. New York: Academic Press.

"UPON A LIE* SEVEN TIMES REMOVED"

Abstract

Under the disguise of scientific humor, our paper opens a debate about „the seventh cause of a quarrel", by considering a fragment chosen in Shakespeare's play – *As you like it* (act V, scene 4) the „theoretical model" of conflict resolution. The proposed by Shakespeare seven steps of a quarrel are seriously analyzed from pragmatic point of view, and the conciliatory idea of finding in *if* a peace-maker („as if you say so, then I say so") seems intuitively suitable for explaining the doxastic logic, on which the dialectic of opinion is based and through which it can be settled.

Scanned with OKEN Scanner

GLOBALIZARE, MULTICULTURALISM, DIVERSITATE. IMPLICAȚII DE POLITICĂ LINGVISTICĂ CU APLICARE LA SITUAȚIA DIN AROMÂNĂ

CRISTINA CĂLĂRAȘU
Facultatea de Litere
Universitatea din București

Globalizarea lingvistică, după cum afirmam cu altă ocazie[1], este determinată de fenomenul mondializării economice, fenomen care presupune existența unui mijloc unic de comunicare în derularea schimburilor economice.

Obsevație: In limba română mai există două contribuții, ulterioare studiului nostru care iau în discuție globalizarea; unul, cel al Adrianei Stoichițoiu-Ichim care, fără să dea o definiție unică fenomenului, pare, pe de o parte că suprapune termenul de globalizare cu cel de anglicizare, iar pe de altă parte, recurge la definirea acestora utilizând fenomenul de sinonimie parțială; dacă A. Stoichițoiu-Ichim pare să accepte echivalența *globalizare/ vesticizare* (Analele Universității București, secțiunea Limbă și Literatură p. 3), Maria Leonte discută în aceeași manieră termenii: *mondializare, internaționalizare, „transnationalizare" globalizare, europenizare* id. p.17-24.

Cu aceeași ocazie, menționam că împrejurări conjuncturale au determinat ca acest statut să fie atribuit limbii engleze. Acest fapt a avut drept urmare, printre altele, și accelerarea pătrunderii influenței engleze ca element de superstrat în multe limbi naturale actuale. Lingvistica generală din deceniile 5-6 ale secolului trecut vorbea, relativ frecvent, mai ales, de așa zisele cuvinte „internaționale"[2]. De la jumătatea sec. al XIX-lea, internaționalizarea vocabularului se produce predominant prin filieră engleză apărând diverși compuși care denumesc noua tendință *„frangleză, romgleză* etc." Globalizarea și anglicizarea concură în momentul de față la impresia că limba engleză domină peisajul lingvistic actual.

Comunicarea interculturală sau multiculturalismul este un fenomen existent latent din momentul în care în organizarea societății a început să se instaleze, în forme determinate, în diferitele comunități. Schimburile intercomunitare se manifestă cu intensități variabile într-o epocă sau alta. Astăzi multiculturalismul este promovat ca un element politic de importanță majoră de către Uniunea Europeană; el este văzut ca un concept opozabil celui de globalizare. Mai direct spus el reprezintă o *reacție antiglobalizare*. Dacă până acum comunicarea interculturală era determinată la nivel colectiv de raporturile economico-sociale dintre două popoare sau avea determinări individuale, astăzi această comunicare este imaginată și amplificată atât din punct de vedere spațial, o amplificare pe orizontală, cât și din punct de vedere social, o amplificare pe verticală. In esență tema multiculturalității constă în aplanarea *clash-urilor* culturale și în valorificarea potențialului uriaș pe care îl oferă diversitatea.

Scanned with OKEN Scanner

Multiculturalismul implică conservarea diversităţii. Pe planul limbii, aceasta înseamnă efortul de a conserva varietatea lingvistică existentă în momentul de faţă ca unul din mijloacele importante de manifestare a specificului cultural al numeroaselor comunităţi umane. Lupta pentru menţinerea diversităţii lingvistice s-a manifestat mai întâi la nivel teoretic la cercetători din Canada şi Franţa şi apoi a fost cuprinsă programatic în proiectul Constituţiei Europene: „La diversité linguistique constitue un des aspects les plus remarquables du patrimoine culturel de l'Europe. Elle représente également une richesse sur laquelle l'Union doit batir ses echanges et son économie"[3]. Ideea diversităţii a cuprins ulterior sfera instituţională, ea făcând parte din programe ale UNESCO şi ale UE. Un exemplu îl constituie sărbătorirea începând din 2001 a „Anului limbilor europene". Cu acest prilej s-a afirmat că respectiva manifestare, pornită din spaţiu de cultură franceză[4], nu este limitată numai la limbile Europei, ci pe lângă limbile europene naţionale, ea va acorda atenţie atât limbilor regionale, a celor minoritare din acest spaţiu, dar şi limbii emigranţilor instalaţi în Europa, precum şi limbilor de pe alte continente. Din acelaşi moment, 26 septembrie a fost promulgată ca „Zi Internaţională a limbilor", zi consacrată acţiunilor de promovare şi de învăţare a limbilor.

In articolul de faţă ne-am propus să examinăm câteva aspecte legate, atât de menţinerea diversităţii lingvistice în vederea prezervării idiomurilor minoritare, cât şi de elaborarea politicilor lingvistice pe marginea acestui deziderat. In acest scop am luat spre exemplificare o serie de date oferite de situaţia actuală a dialectului aromân.

În societăţile moderne actuale apar realităţi noi care trebuie identificate prin limbaj. Restructurări ale configuraţiilor tradiţionale caracteristice populaţiei aromâneşti (de exemplu: *sat/ oraş, viaţă bazată pe legături de familie/ viaţă de tip asociativ* etc.) duc la uniformizări şi înnoiri ale limbajului. Introducerea neologismelor în acest dialect cunoaşte astăzi un ritm mai alert decât în alte epoci. Exemple lexicale extrase din lucrări recente, realizate după 1990, privitoare la aromână din texte înregistrate, fie la aromânii din Grecia, fie la cei ce vieţuiesc azi în România (în special în Dobrogea), din lucrări cu caracter normativ sau didactic din seria: dicţionare, manuale (vezi mai jos lista de „Izvoare"), vădesc câteva situaţii divergente care vin să accentueze fărâmiţarea în variante dialectale şi deci, să anunţe o eventuală disoluţie a dialectului, „stingere" anunţată de Tache Papahagi în preambulul la *Dicţionarul dialectului aromân general şi etimologic*.

Situaţia neologismelor în lucrările examinate prezintă următoarele aspecte:

1. In aromâna vorbită azi în Grecia (reprezentată în materialul nostru de TA), există o serie de cuvinte noi care nu apar ca atare în lucrările elaborate în nordul Dunării de către specialişti aromâni (DIARIO, MANUAL) care trăiesc în mediul dacoromân. Printre cuvintele din această categorie se înscriu:

   astico, -adi „autobuz", *anaynosi, -i* „lectură", *carbirateru,-i* „carburator", *culatio* „mic dejun", *curδel-,i* „fierăstrău mecanic", *δasuloyŭ,-ĭ* „silvicultor", *ecδromii,-i* „excursie", *énesi/enésnesi,-i* "injecţie", *icuδumii,-ĭ* "construcţie", *ilectronico* „electronic", *ilictruloyu, -i* „electrician", *garazî,-i* „garaj", *jigleri,-i* „jiglor", *maθimatiko* „matematician", *„mihanico"*, „(inginer) mecanic", *nusucomi* „soră medicală", *provlimî,-ati* „problemă", *subutaz* „sabotaj", *vlavi* „avarie" etc.

Scanned with OKEN Scanner

Cuvintele citate sunt majoritatea de origine greacă sau intrate prin filieră greacă. Uneori pentru formele de plural se poate recurge şi la desinenţe recunoscute ca având aceeaşi origine neogreacă; în puţine cazuri se poate recunoaşte o sursă romanică: italiană sau franceză filtrată prin intermediar grec.

2. In vocabularul aromân înregistrat azi în lucrări apărute în România se înregistrează cuvinte noi, de obicei, de origine latino-romanică, cărora le corespund la aromânii din Grecia cuvinte preluate din respectivul mediu alogen majoritar:

Aromâna din Grecia TA	Aromâna din România DIARIO/MANUAL
Aftukinatî	*Maşină*
Caδru	*Tablou*
Caθiγiti	*Profesor*
Eryu	*Film*
Isitiriu	*Bilet*
Ipalilu	*Funcţionar*
Publicatikii	*Bloc*
Poδosferu	*Fotbal*
Tiliorasi	*Televizor*
Θalasî	*Mari*

Atunci când cuvintele noi sunt regăsibile în ambele arii, adaptarea lor este diferită în funcţie de zonă, unele urmând modelul grecesc celelalte prezentând o adaptare determinată de influenţa dacoromânei literare:

Texte Aromâne(Gr)	DIARIO/MANUAL
Aritmetiki,-ei	*Aritmeticâ*
Fiziki,-ei	*Fizicâ*
Himii	*Chimie*
Likiu,-uri	*Liceu, -ei*
Vivliu, -uri	*Vivlie (*sav.)

Neologismele existente azi în aria nord-dunăreană a aromânei şi care, în mod evident, nu se regăsesc la aromânii din sudul Dunării, au pătruns sub influenţa modelului dacoromân şi în aspectul familial-rural vorbit. Astfel citãm, aproape la întâmplare, câteva elemente care apar în texte înregistrate în deceniul al 7-lea al secolului trecut în sate aromâneşti din Dobrogea, texte publicate de curând de N. Saramandu:

> *autobuzili, maşinâ ńicâ* (p.24), *delegat* (p.29), *igzista, persoani*(p. 31), *particular* (p.43), *paralizezu* (p.55), *miliţie* (p.60), *proces* (ibid), *minutu* (p.68), *agotantului/adyutantul, nembru,* (p.208), *riĝina, soldasli* (209) etc. In aceeaşi situaţie se regăsescc şi unele expresii curente, existente în dacoromână: *diclarâ războ*i (p.208) etc.

Aceste cuvinte noi reprezintă împrumuturi necesare, preluate din mediul alogen dacoromân; uneori vorbitorii au tendinţa să le gloseze în text, arătând astfel o anumită raportare conştientă la tradiţia lingvistică a idiomului (de exemplu: *caimacam* este echivalat cu *subprefectu*).

Scanned with OKEN Scanner

Redăm mai jos un fragment de text dintr-un basm în care se observă frecvența în uz a acestor cuvinte și expresii noi preluate din dacoromână:

> **Ampăratlu**...***diclară*** **războiu**/*polim cumu Í-dâțém noi/s-facâ a vasiĺélui// și...ș-lo armata/ z-ducâ s-aluptă cu dușmanlu//alăsă zboru/* ***agotantului****/că/ ‹ma să {Σ}câștigâm...ninte s-neam/va z-****dau*** io *unâ* ***telegramâ*** p. 208

Interesant în acest fragment este și preluarea unui cuvânt specific dacoromân *împărat* > ar. *ampăratu,* cuvânt inexistent în dicționarele și glosarele aromânești și pe care manualele de dialectologie îl utilizează pentru exemplele lexicale care fac arii distincte opunând dialectele sudice între ele: ar.*ámiră,-adzi,* ir. *crâl',* mg.*qmpirat.*

Cele menționate mai sus (sub.1) evidențiază faptul că în epoca contemporană în dialectul aromân se conturează în prezent două arii distincte ale aromânei: *cea sud dunăreană „tradiționanală"* (cu caracterul ei neunitar ce îl determina pe Papahagi să vorbească despre o viitoare disoluție a dialectului[5]) și *o arie nord dunăreană,* recentă care se dezvoltă în mediul dacoromân, mai ales, după cel de al 2-lea Război Mondial. Actualmente aceste două arii existente în state diferite și în medii lingvistice majoritare cu limbi literare, care suferă un proces continuu de modernizare sub auspicii diferite, se diferențiază din ce în ce mai mult sub aspectul vocabularului.

Se constată, de asemenea, o intervenție a cărturarilor (vezi mai sus sub 2) în sensul amplificării acestui proces datorată efortului lor – bine intenționat – de a demonstra capacitatea dialectului de a exprima multitudinea de realități apărute în evoluția societății actuale sub impulsul informatizării, al dezvoltării vieții urbane și în cele din urmă chiar al mondializării. Această intervenție de bună credință încearcă, de fapt, o sincronizare, adesea artificială, cu ritmul evoluției vieții sociale, cedând astfel în fața mediului lingvistic dominant. Dăm mai jos o listă de neologisme care au fost introduse de cercetători – ale căror familii s-au stabilit în România, lingviști cunoscuți –, care continuă să practice în mediul familial dialectul, în lucrări consacrate aromânei în ultimul timp între **1997–2004** asfel față de „DIARIO" în „MANUAL de aromână/ Carte tră învițari armâneaști" apar (la literele A-C) următoarele unități noi:

> *adverbialu, afirmativu, antrenamentu, antrenoru, articulatu, astrodinamică, atributu, autohtonu, basketbolu, bicicletâ, bistrou, bomboană, cafeterie, camionu, carnetu, cognacu, colecție, comapari, comparație, comunu, constelație, construcție, contextu, continentu, costumu, desinență, determinu, dhiscotecâ, diferență, directu, distribuție, distributivu etc.*

Variații apar între cele două lucrări citate anterior și în opțiunea pentru un cuvânt sau altul; în MANUAL se indică, de obicei, forma cea mai uzuală existentă în limba română literară actuală în timp ce în dicționar apar consemnate și elemente lexicale mai vechi; astfel se înregistrează exclusiv neologismul modern *avion* (MANUAL) care înlocuiește pe mai vechiul aeroplan (DIARIO); tot în MANUAL apar exclusiv formele: *actoru, asociație, creionu, doctoru* în timp ce în DIARIO se reține mai multe forme: *theatrinu/ actoru, suțâl'i/ frățâl'i/ itărie/ asociație, bibliotecâ/ vivliutichie* (arh., reg.) */bibliotecâ, mulivu/ creionu, yeatru/ iichimu/ doctoru.*

Cum MANUALUL are un intrinsec caracter normativ este evident că autorii recomandă ca *unice* forme pe cele corespunzătoare din dacoromână. In felul acesta se

Scanned with OKEN Scanner

ajunge la o apropiere excesivă de limba română (literară) şi la o îndepărtare de baza tradiţională comună a aromânei. O consecinţă extremă ar putea fi o anumită impietare asupra înţelegerii dintre vorbitorii din cele două arii dialectale: nord şi sud dunăreană.

„Modernizări" în sensul apropierii de modelul dacoromân apar şi în adaptarea diferitelor neologisme introduse; de exemplu în DIARIO există formele *anticâ* în exemplul *vând unâ anticâ* „vând o antichitate", *cinima, crionu*, iar în MANUAL găsim formele: *antichitate, cinema/ cinematografu, creionu* etc.

Lipsa de unitate se manifestă şi între diferiţii cărturari, în funcţie de opţiunile acestora, dar şi de mediul în care s-au format şi au trăit. Astfel în „Dicţionar român-aromân" nu de puţine ori T. Caciuperi alege o altă soluţie decât cărturari stabiliţi în România, soluţie care uneori diferă radical şi de cea uzuală în „mediul grecesc reprezentat prin Texte aromâne".

Caciuperi	Diario/ Manual	Texte aromâne
Machină	*maşinâ*	*aftukinatâ*
Mimur	*funcţionar*	*ipalilu*
Peleğ/(a)mări	*mari*	*θalasî*

Toate exemplele de mai sus nu fac altceva decât să ilustreze o accentuare, în epoca contemporană a dispersiei dialectului prin sporirea variantelor lexicale, dar şi a celor fonetice sau gramaticale. Fenomenul dispersiei, care, în fond, subminează unitatea relativă a dialectului, este guvernat actualmente de două categorii de factori:

- factori *obiectivi,* „naturali" reprezentaţi de influenţa mediului alogen majoritar şi de progresul economic care determină modificări structurale importante în societate; reformarea aceasta vine astăzi din interiorul comunităţilor aromâne care deliberat acceptă ideea că trebuie să se integreze mediului majoritar pentru a-şi facilita accesul la promovarea în ierarhia socială;
- factori *subiectivi,* reprezentaţi de intervenţia cărturarilor care încearcă să modeleze dialectul conform propriilor opţiuni. Această modelare are un caracter *artificial* normativ şi trebuie să menţionăm că ea are o tradiţie destul de veche; începuturile ei datează de la începutul sec al XIX-lea (C. Roja, *Măiestria ghiovăsirii româneşti cu litere latineşti, care sunt literele Românilor ceale vechi*, Buda, 1809) şi, de atunci chiar, a apărut sub semnul unui entuziasm sincer şi a fost considerată un fel de datorie sacră.

Fenomenele lingvistice prezentate anterior reprezintă, după cum afirmam, tendinţe care accentuează fărâmiţarea dialectului aromân şi contravin prin aceasta ideii de conservare a diversităţii lingvistice actuale. La păstrarea/ prelungirea diversităţii se poate ajunge, credem noi, numai prin atenuarea acţiunii factorului *subiectiv*, sens în care ar trebui dirijată elaborarea oricărui proiect de politică lingvistică vizând dialectul. O analiză lucidă arată că factorii *obiectivi* sunt dependenţi de evoluţia economico-socială actuală, de ritmul acesteia şi, evident, de procesul mondializării; aceeaşi analiză va arăta că sub acelaşi semn stă şi *evoluţia mentalităţilor* care determină o anumită estompare a miturilor comune ale minorităţii sub presiunea schimbării stilului tradiţional de viaţă în epoca contemporană.

Scanned with OKEN Scanner

Astăzi contextul politic, economic, administrativ limitează drastic şi aria *instituţională* cu ajutorul căreia se poate menţine diversitatea lingvistică. Dorinţa de integrarea în mediul alogen, pentru o afirmare fără bariere, determină pe vorbitorii de idiomuri minoritare cu caracter familial să fie interesaţi prin excelenţă de practicarea limbii oficiale şi deci de parcurgerea sistemului educaţional în limba oficială; în consecinţă dezvoltarea şcolii în limba respectivei comunităţi ar fi un program care nu îşi mai găseşte ecou nici în interiorul comunităţii aromâne. Viaţa contemporană cere ca un tânăr, ca să poată face faţă globalizării, să prefere însuşirea şi practicarea limbii engleze, unei şcoli în limba comunităţii minoritare. O întrebare cu caracter, oarecum, retoric se pune: câţi vorbitori din mediul aromân urmează în timpul liber o formă de învăţământ organizată pentru studierea dialectului?

Aceeaşi situaţie este valabilă şi pentru o altă formă instituţională: biserica; doar în unele publicaţii (de exemplu „Bana armânească") se mai publică programatic uneori transpunerea unor fragmente de texte biblice sau a unor rugăciuni în dialect. Lăudabil este, desigur, efortul lui A.Caciuperi în 1969 de a oferi o versiune aromânească a Noului Testament, dar după părerea noastră, această transpunere rămâne un experiment cultural notabil, fără efecte practice majore atât timp cât o biserică aromână nu există ca instituţie care să asigure prin prestigiul său menţinerea în practică a unităţii dialectului.

*

* *

În concluzie, în etapa actuală politicile lingvistice dedicate menţinerii dialectului aromân ar trebui să urmărească:

- diminuarea la maximum a factorului subiectiv care încearcă o modelare artificială a dialectului;
- îmbogăţire lexicală a dialectului pe cale „naturală" şi diminuarea tendinţei cărturarilor de a lărgi plaja sa funcţională ca factor de fărâmiţare şi nu de consolidare a acestuia;
- concentrarea eforturilor în vederea utilizării dialectului doar în sferele tradiţionale: utilizarea în familie şi intercomunitară;
- stimularea motivării interioare a vorbitorilor (mândrie comunitară, mituri tradiţionale care îmbogăţesc patrimoniul cultural universal).

NOTE ŞI BIBLIOGRAFIE

1) Călăraşu Cristina, *Globalizare lingvistică şi anglicizare* în „Aspecte ale dinamicii limbii române actuale" II, Editura Universităţii din Bucureşti, 2003, p.299-323;
Leonte Maria, *Façons de «vivre ensemble sur la planéte monde» globalisation, mondialisation, européannisation,* în „Analele Universităţii Bucureşti, Limba şi Literatura română" anul LIII-2004, p.19-24
Stoichiţoiu-Ichim Adriana, *Globalisation through english in romanian post-comunist media,* în „Analele Universităţii Bucureşti Limba şi Literatura română"' LIII-2004, p.3-16
2) Ideea „internaţionalizării" vocabularului îşi are originile în conceptul de „etimologie multiplă", formulă introdusă de Al. Graur în „Studii de lingvistică generală" (variantă nouă), Editura Academiei RPR, Bucureşti 1960, p. 67-77; în acelaşi sens vezi şi Dimitrescu Florica,

Scanned with OKEN Scanner

Considerații asupra etimologiei neologismelor din română, în „Dinamica lexicului românesc – ieri și azi –", Cluj, 1995, p. 268-276 și *Considerații Etimologice pornind de la „Dicționarul de cuvinte călătoare" de Al.Graur*, id. p. 277-286;

3) "*Constitution Européenne*", La Croix", 6 mai, 2005, p. 22.
4) Vezi și Claude Hagège, *Combat pour le français. Au nom de la diversité des langues*, Paris 2006 în special cap. *La position de l'anglais d'aujourd'hui* p. 39 și urm. și *Le français et la promotion de la diversité linguistique*, p. 189-235

IZVOARE

Caciuperi Apostol, *Dicționar român-aromân,* Editura Atlas, București, 1996

Caragiu Marioțeanu Matilda, *Dicționar Aromân (Macedo-Vlah)* **DIARIO**, A-D, Editura Enciclopedică, București 1997

Caragiu Marioțeanu Matilda, Nicolae Saramandu, *Manual de aromână/ Carti tră nvițari armâneaști (***MANUAL***)*, Editura Academiei, București, 2005

Maria Kokka, *Texte Aromâne din comuna Nea –Zoi, jud. Tricala Grecia,* ***TA,*** TUB, București, 1992

Saramandu Nicolae, *Structura aromânei actuale. Graiurile din Dobrogea. Texte dialectale* **(SA)**, Editura Academiei, București, 2005.

GLOBALISATION, MULTICULTURALISME, DIVERSITÉ. IMPLICATIONS SUR LES POLITIQUES LINGUSTIQUES ENVISAGEANT LE DIALECTE AROUMAIN

Résumé

L'étude constate l'avancement de la disperssion du dialecte aroumain. Deux facteurs sont responsables de l'accélération du ce processus: d'une côté, le milieu alogène, qui, sous la pression de la modernisation détermine un changement rapide du vocabulaire sous l'influence de la langue officielle dominante, ce qui représente un élément *objectif,* et de l'autre côté, l'intervention des linguistes pour moderniser l'idiome, ce qui représente un élément *subjectif.* Cette situation pousse l'auteur, en s'appuyant sur certaines exemples, de parler de la nouvelle séparation du dialecte: la variante qui s'installe au nord du Danube et qui se développe - soit sous l'influence du modèle de la langue roumaine standard, soit locale – et celle qui existait, aussi très divisée, dans la Péninsule Balkanique. Les deux variantes accentuent la dispersion. Ce fait fraine même la manifestation du multiculturalisme par sa division excessive. Une vraie politique linguistique, qui réponde aux exigences actuelles de UE doit envisager une diminution sévère de l'imixtion du facteur subjectif et abandonner l'idée d'élargir au maximum les domaines fonctionnels où l'on utilise le dialecte.

Scanned with OKEN Scanner

INDICI DE TEATRALIZARE A DISCURSULUI RAPORTAT ÎN INTERACŢIUNEA VERBALĂ DIRECTĂ

IULIANA CHIRICU
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan - Al. Rosetti",
Bucureşti

1. Prin teatralizare[1] a discursului raportat în interacţiunea verbală numim ansamblul procedeelor prin care emiţătorul raportor (Re) actualizează discursul citat în complexitatea situaţiei de comunicare originare, prin descrierea decorului, a stării emotive a interlocutorilor citaţi, a elementelor nonverbale şi paraverbale[2] care însoţesc spusele. Teatralizarea cuprinde două aspecte, ambele presupunând o schimbare de rol din partea emiţătorului raportor, care devine, pe de o parte, regizorul unei situaţii de enunţare trecute, pe care intenţionează să o aducă în faţa receptorului, transformat astfel în public, iar, pe de altă parte, actorul care se identifică în timpul raportării cu emiţătorul citat. Emiţătorul citat (Ce) nu este o sursă enunţiativă abstractă, ci se încorporează în persoana raportoare care îi imită comportamentul sau modul de a vorbi[3].

Raportarea discursului presupune o etapă de decupare a discursului citat din contextul său iniţial şi de „recontextualizare", de introducere a acestuia în discursul emiţătorului raportor, proces ce este sursa diferenţelor între discursul citat şi discursul original[4]. Recontextualizarea nu înseamnă decontextualizare completă, date ale situaţiei de enunţare trecute, sugestive pentru înţelegerea mesajului pe care Re intenţionează să-l transmită, fiind reconstruite. Indicii de teatralizare sunt acele mărci lingvistice şi extralingvistice, aflate la nivelul discursului citant şi/sau citat, prin care situaţia de enunţare trecută este actualizată de către Re în cadrul situaţiei de enunţare prezente.

Lucrarea noastră are la bază corpusul de texte *Interacţiunea verbală în limba română actuală. Corpus (selectiv). Schiţă de tipologie* (*IVRA*) şi se rezumă la analiza interacţiunilor directe, excluzând interacţiunile mediate.

2. La nivelul discursului citant, emiţătorul transmite cât mai eficient informaţii contextuale care orientează receptarea, ajutându-l pe interlocutor să-şi imagineze scena în care a avut loc discursul citat. În următorul exemplu, Re situează spaţio-temporal discursul citat şi reconstruieşte decorul sugestiv şi economic („lacăte peste lacăte"). Emiţătorul intră astfel în rolul unui autor de text dramatic:

> **a) A: păi cînd am venit aicea era: zece fără un sfert. lacăte peste lacăte. şi-am sunat-o pe şefa↓ # <IM ă: CE fac. că de CE n-ai venit aseară.> eu↑ păi eu-s de la unu jumate în alba iulia <IM păi nu ţi-a spus eva?> zic↓ nu↓ mi-a lăsat un bilet în care mi-a zis că <R ne vedem duminică seara şi să-i strîng rufele de pe sîrmă dacă se usucă↓ > şi-atîta tot.# (*La un ziar local*, p.87)**

Alţi indici ai teatralităţii în discursul citant pot fi verbele introductive cu un mare potenţial expresiv, prin care emiţătorul raportor îi oferă interlocutorului său

Scanned with OKEN Scanner

informații despre elementele nonverbale semnificative pentru înțelegerea discursului raportat, cum ar fi, de exemplu, starea psihică a Ce [*„mi-a venit dreacii"* (*Conversație în accelerat*, p. 31)], atitudinea Ce față de interlocutorul A:[pe mine așa *m-a luat domnu c*** direct*↓ (*Pe stradă*, p. 36*)*. Informații paraverbale mai clare oferă verbele de tipul „a se văita" (v. *IVRA*, p. 82). Timpul prezent al verbelor introductive de discurs citat este definitoriu pentru ceea ce am putea numi, altfel decât teatralizare, „actualizare". Existența unor adevărate indicații scenice prin care emițătorul raportor redă nu numai vorbele spuse, ci și gesturile persoanei citate sunt tot indici de teatralizare în discursul raportat:

> **b) A:** [păi a probat acuma-ntr-o zi↓ nu știu cine-a adus↓ de-a gata așa↓ da' d-ăia subțirei. s-a-mbrăcat și *vai* ⊥ *și-a defilat p-acolo zice*↓ îmi stă bine? *zic*↓ <$_{IM}$ EXTRAordinar de bine> ia să-mi fac eu <$_{@}$ pentru toamnă> (*La croitoreasă*, p. 124)

În exemplul de mai sus, emițătorul dramatizează discursul raportat în mod direct prin indicația scenică („și-a defilat p-acolo"), prin folosirea verbului *a zice* la timpul prezent și prin imitația modului de a vorbi al emițătorului citat. Interjecția „vai" și râsul concomitent cu rostirea sunt semnele impresiilor pe care amintirea scenei o provoacă Re, deci ale retrăirii.

3. La nivelul discursului citat, trăsături ale vorbirii (intonația, viteza) sau ale vocii (înălțimea, intensitatea) sunt indici de teatralizare atunci cand Re intenționează, prin exploatarea lor, să aducă în prim plan modul de exprimare al emițătorului citat și, prin aceasta, să îl evoce cât mai fidel și mai concret în fața interlocutorului său.

O marcă indubitabilă de teatralizare, a cărei frecvență importantă în *IVRA* a inspirat acest articol, este „imitarea modului de a vorbi al unei persoane", transcrisă prin semnul <IM>. Acest semn transmite o informație în plus față de toate celelalte transcrieri ale elementelor paraverbale, anume folosirea conștientă a calităților vocii de către Re astfel încât să reproducă nu numai ce s-a spus, ci și cum s-a spus, în măsura în care acest lucru este semnificativ. Din perspectiva studiului de față, imitația vorbirii reprezintă mijlocul cel mai evident prin care emițătorul citat prinde viață. Funcția cea mai importantă a imitației modului de a vorbi în discursul raportat este de *individualizare a emițătorului citat*[5], vocea fiind o marcă unică de recunoaștere a cuiva. Deși nu este prezent vizual, emițătorul citat devine prezent auditiv. Depinde de talentul raportorului-actor surprinderea acelor calități ale vocii Ce care să fie în acord cu conținutul celor raportate și cu personalitatea emițătorului citat.

Imitarea modului de a vorbi al unei persoane reale, foarte frecventă în conversație, cere un grad însemnat de familiaritate între interlocutori sau exprimă intenția Re de a se apropia afectiv de interlocutorul său. În *Conversație în accelerat*, de exemplu, B povestește o întâmplare la care a participat, reproducând astfel și schimburile verbale conflictuale avute cu doctorii care nu acceptau îngrijirea unui bătrân pe care îl găsise pe stradă: marcarea surselor enunțiative prin fluctuații de tonalitate, intonația imitativă, exprimarea emoțiilor („mi-a venit dreacii"), emfaza din povestirea lui B sunt semnul micșorării distanței față de ceilalți participanți, în fond, interlocutori efemeri, pasageri ai acceleratului. Cu cât emițătorul este mai implicat din punct de vedere emotiv (în povestirile autodiegetice, dar nu numai), cu atât va folosi

Scanned with OKEN Scanner

discursul direct în relatarea cuvintelor şi datorită faptului că Re intenţionează să-i transmită interlocutorului său nu numai informaţia, ci şi sentimentele sau judecata faţă de discursul citat, controlând receptarea.

> c) **B:** m-a plimbat.# ca-n final# la un⊥ la al cincilea *mi-a venit dreacii.* şi i-am⊥ şi l-am obligat într-un⊥ bine: i-am zis↓ dom doctor↓ sînteţi al CINcilea domne↓ păi CE fac păi pîn la (xxx)? <J du-l şi dumneata la etaju CINCI↓ acolo unde sînt medici NUmai de familie>. deci io am fost cu el la ie:tajul unu↓ unde sînt ŞI medici de fami– (deci) la al cincilea am spus↓ al cincilea zice# <J du-l şi tu că eu n-am timp↓ am treabă↓ am mu–mulţi pacienţi. aşa ca şi cum a fost că n-am⊥# <F,IM lasă-mă-n pace>#<R du-l de-aici>#<R n-am nevoie de el>. şi i-am zis. domle:↓ dac-aveţi nevoie: de PLAtă:↓ pentru a::– a:cordarea unui ajutor↓ cît de banal şi micuţ ar fi↓ vă plătesc io. ştiţi↑ fac io chestia asta↓ cît costă plătesc io↓ da' n:u să poate._păi io trebuia(m) să fiu şi io la muncă._dumneata crezi că io mă plimb cu el pîn la doişpe ziua? şi pîn la urmă l-a luat (*Conversaţie in accelerat,* p. 31- 32)

Segmentul de discurs direct „lasă-mă-n pace, du-l de aici, n-am nevoie de el" este de fapt o reformulare explicativă[6], un fals discurs raportat: forma discursului citat nu se păstrează, iar conţinutul semantic aparţine de fapt Re. În acest exemplu, Re manipulează DR prin înlocuirea lui cu interpretarea proprie. Re începe pasajul interpretativ cu o marcă de ficţionalizare (aşa *ca şi cum* a fost că n-am⊥#) abandonată în favoarea imitaţiei discursului celuilalt: este o strategie prin care interpretarea sa poate trece drept verosimilă.

Atunci când emiţătorul raportor supune DR unei intenţii justificative, noţiunea de *reformulare* este mai potrivită, deoarece face trimitere la intenţia subiectului vorbitor. În exemplul de mai sus, intervenţia Re este construită după anumite legi retorice, tiparul argumentativ fiind uşor vizibil. Ca un bun orator, B începe prin a câştiga bunăvoinţa interlocutorului ratificat prin construirea unui autoportret sincer şi modest („doamnă eu eu lucrez şi nici nu vreau să vă impresionez nici nu vreau să mă dau cum se spune rotund", p.31), continuă prin exprimarea tezei („dar în sănătate la momentul actual e un HAOS toTAL."), urmată de povestirea exemplificatoare[7] („să dau un eXEMplu. deci am plecat într-o dimineaţă:") şi de concluzie („*da' nu să POAte aşa ceva*↓ şi-un CÎIne [dacă-i"). Ca şi în *Amintiri de pe front* rolul povestirii în conversaţie este de justificare a opiniei Re.

Imitarea modului de a vorbi este o modalitate destul de frecventă în comunicarea orală prin care sunt *delimitate instanţele enunţiative*, fiind singurul procedeu atunci când verbul *dicendi* lipseşte:

> f) **A:** nu ştiu despre ce vorbeam da: dan nu mai este ce-a fost.#[vine
> **B:** [nu mai e ce-a fost.
> **A:** vine la doişpe la vic în CAmeră şi-i spune că sînt ⊥ ((rugător)) <IM va:i↓ sînt un cerşeto:r>↓
> **B:** ă:: DĂ-MI. ((rîde))
> **A:** şi vic spune <IM eşti un cerşetor> şi el <IM da:>. ((rugător))<IM aveţi să-mi daţi şi mie juma de pîine:> ## şi vic DA # *((rugător))*<IM **şi o temă la ce ne:>↓** (*Bârfă*, p.59)

În secvenţa subliniată, emiţătorul citat nu mai este precizat, fiind semnalat prin intonaţia imitativă, adusă în această interacţiune până la grotesc prin elemente

Scanned with OKEN Scanner

paraverbale precum tonul rugător sau miorlăitul. În lipsa familiarității între participanți, intonația imitativă poate fi un comportament comunicativ dăunător pentru „fața"[8] subiectului raportor, care își trădează astfel sentimentele, uneori negative, față de emițătorul citat. Un alt rol al intonației imitative este, deci, *exprimarea atitudinii Re față de Ce* (dezaprobarea, ironia). Tema de discuție într-o bârfă este întotdeauna o a treia persoană, rolul discursului raportat fiind, în primul rând, acela de *caracterizare a personajului* despre care se vorbește. În această bârfă imitația are efecte comice: Re își joacă personajul citat nu pentru a-l distruge, ci pentru că sfidează simțul comun, nefiindu-i teamă de ridicol. Alegând să povestească despre o astfel de persoană, Re se poate lăsa în voia imitației, fiind sigur că interlocutorul său nu-l va disprețui pentru prea multă culoare în reprezentația sa. Putem spune că plăcerea de a bârfi stă în mare parte în libertatea pe care o lasă emițătorului-actor. B este antrenat în jocul acestei reprezentări teatrale, reformulând replica citată de A (în exemplul de mai sus: „dă-mi") sau continuând-o:

g) **A:** și i-am spus că și IO am stat și mi-am făcut TEmele↓ știi:
B: *la care el a percutat imediat <$_R$ dă-mi dă-mi dă-mi>*.
A: a*: nu*:
B: a nu. e mai⊥ e evident <$_R$ c-are strategie-n el↓> (*Bârfă*, p. 62)

Cunoașterea emițătorului citat atât de Re, cât și de interlocutorul său, este esențială în comunicarea față în față. Chiar dacă intonația imitativă lipsește, cunoașterea Ce este suficientă pentru ca receptorul să înțeleagă atitudinea Re față de acesta.

Exemplul comentat ne permite să observăm că emițătorul citat este *interpretat* în dublu sens: pe de o parte, este jucat pe scena enunțării prezente în calitate de personaj al unei situații de enunțare trecute, iar pe de alta este obiect al evaluării, mijloacele dramatice (ironice, comice, grave) fiind determinate de opinia Re cu privire la persoana Ce și la vorbele reproduse, opinie în mare parte formulată înaintea performanței propriu-zise.

Absența imitației modului de a vorbi a Ce poate fi semnul unui registru serios al relatării, emițătorul povestind o întâmplare fără accente vesele, care îl contrariază (v. *Confesiuni*, 49).

Un alt element de teatralizare este confundarea planurilor celor două discursuri (citant și citat), favorizată în următorul exemplu de identitatea Re și Ce.

e) **A:** [se vaita că <$_{IM}$ de ce mă dor gleznele> păi băi zic tu ar trebui maxim nouăj dă/chile/ ar trebui să cari p-astea↓ **păi scuză-mă nene↓ de la nouăzeci la o sută douăzeci treij dă/chile/articulațiile alea [nu mai** (*Colege de serviciu*, p. 82)

Ultima parte a replicii („păi scuză-mă nene...") păstrează tonalitatea evaluativă a cuvintelor raportate în mod clar prin prezența verbului declarativ „a zice" (păi băi **zic** tu ar trebui, maxim nouăj dă/chile/ ar trebui să cari p-astea↓). Nu există însă nicio marcă specială de discurs raportat care să deosebească această secvență subliniată de un posibil comentariu prezent al Re. Prin apelativul general „nene" destinatarul replicii este atât interlocutorul prezent, cât și, paradoxal, interlocutorul din discursul raportat, producându-se astfel, o nivelare de registru temporal.

Scanned with OKEN Scanner

4. Observăm în interacţiunile directe libere tendinţa subiecţilor vorbitori către raportarea imitativă şi ilustrativă pentru situaţia de enunţare originară[9], spre deosebire de **interacţiunile directe controlate,** în care discursul indirect este preferat discursului direct sau discursul direct este lipsit de mărci de teatralizare cum ar fi, de exemplu, imitaţia modului de a vorbi. Gradul de dramatizare a DR creşte direct proporţional cu gradul de familiaritate între interlocutori sau, cu alte cuvinte, cu gradul de libertate în exprimare a vorbitorului. Atunci când participanţii interacţionează strict din perspectiva rolului social pe care îl deţin este evitată imitaţia modului de a vorbi al unei instanţe individualizate, locutorul evitând astfel să-şi pericliteze imaginea.

În următoarea interacţiune având loc la secţia de poliţie, plutonierul imaginează o situaţie de enunţare, aşa cum se întâmplă, de pildă, în discursul didactic, pentru a explica reclamantelor acţiunea pârâtului. Emiţătorul joacă în această scenă atât rolul dascălului, cât şi al pârâţilor, trecând în plan secund rolul de plutonier. Intonaţia imitativă nu reconstituie o situaţie de comunicare, ci marchează eterogeneitatea enunţiativă, facilitând receptorului înţelegerea textului:

d) A: î: două posibilităţi. v-a⊥ vi le-a spus şi dînsu. accepta[ţi
D: la început [am spus
A: [deci a:vînd în vedere faptu⊥ <$_R$ că aşa făceam şi cu cei cu pământu> au apucat deja să-şi pună pă pământurile lor↓ <$_R$ **DAR au căzut la_nţelegere_ntre ei <$_{IM}$ da' domle avînd în vedere că deja ţi-ai pus_[acuma>>**
D: [da
A: <$_{IM}$ **partea_as[ta>**
D: [da
+A: <$_{R/IM}$ **şi nu mai poţi să pui nimic↓ ia tu recolta.>**
D: da
B: e [proprietatea noastră
A: [aşa↓ înţelegeţi↑
+B: [<$_P$ şi n-aveţi ce să căutaţi>
A: [deci eu ştiu da'↓ mă ascultaţi↑ eu ştiu că e proprietatea_dumneavoastră
B: <$_P$ ei nu:>
A: deci mă ascultaţi un pic↑ **eu vă eu vă spun că ĂSTA este conflictu↓ de fapt.**
(*La secţia de poliţie*, p.105)

Remarcăm efectul concretizator al imitaţiei modului de a vorbi, tehnică ce conferă autenticitate chiar unui text fictiv. Această situaţie de enunţare devine mai verosimilă prin ultima intervenţie cu rol de feed-back, ce stabileşte legătura de cauzalitate între situaţia de enunţare prezentă şi situaţia de enunţare citată („eu vă eu vă spun că ĂSTA este conflictu↓ de fapt"). Discursul indirect din ultima replică îndeplineşte şi rolul metadiscursiv de operator intratextual, deci, de stabilire a coerenţei între intervenţiile aceluiaşi emiţător. Interesant este că semnalele fatice exprimând acordul şi înţelegerea nu sunt produse de reclamante, cărora le era adresată explicaţia, ci de pârâtul D, semn că acesta se recunoaşte în interpretarea plutonierului. Falsul discurs raportat capătă astfel un statut aproape real.

Posibilitatea reproducerii teatrale a spuselor unor emiţători fictivi sau a unor vorbe care nu au fost emise de către persoana/ persoanele citată/ citate nu schimbă

Scanned with OKEN Scanner

trăsăturile fenomenului analizat, deoarece Re se comportă ca şi cum Ce sau cuvintele citate ar fi existat cu adevărat, folosind deci aceleaşi mijloace de teatralizare a DR ca şi în cazul unei citări reale, cum este, de exemplu, imitaţia modului de a vorbi. Asemănarea cu teatrul este frapantă în acest caz, prin tipul convenţiei de comunicare impuse de emiţătorul raportor şi acceptate de interlocutorii săi.

Lipsa mărcilor de dramatizare, chiar în discursul direct, în comunicarea directă controlată o putem urmări în interacţiunea *Jurnalişti de vorbă cu preşedintele*, în care preşedintele de la acea dată evită, în plus, individualizarea emiţătorului citat („*TOŢI* au spus", p.149) şi abandonează discursul direct în favoarea discursului indirect. În comunicarea „oficială" intervin factori noi faţă de comunicarea familiară, cum ar fi preocuparea excesivă a vorbitorului faţă de propria „faţă", parametru cu atât mai important cu cât vorbitorul este o persoană mediatizată. Este firesc, deci, ca raportorul să prefere acea modalitate de relatare care îi permite să rămână în centrul discursului său, să nu dispară, nici măcar pentru o clipă, în faţa altor surse enunţiative, care ar exprima alte puncte de vedere. Discursul indirect, lipsit de mărci dramatice[10], va predomina astfel în faţa discursului direct, datorită tendinţei egocentrice a subiectului vorbitor, atunci când acesta are o funcţie publică.

5. În concluzie, parafrazând următoarea afirmaţie a lui R. Vion: „comunicarea este asemănătoare unui joc teatral, implicând o regie prin care subiecţii îşi derulează imaginile despre sine[11]", putem spune că discursul raportat este asemănător unui joc teatral prin care emiţătorul raportor pune în scenă imaginea celuilalt, a emiţătorului citat. Alegerea unui mod dramatic de reproducere a vorbirii reflectă relaţia personală între interlocutori (impunându-se o relaţie simetrică) şi intenţiile emiţătorului raportor de captivare a publicului spectator, de autentificare a cuvintelor raportate şi, nu în cele din urmă, de evaluare a acestora.

NOTE:

---

[1] „Frecvenţa analogiilor şi a metaforelor teatrale în domeniile cele mai diverse ale activitaţii umane şi sociale este simptomatică pentru capacitatea teatrului de a surprinde şi a exprima situaţii esenţiale privind gândirea, limbajul, comportamentul şi acţiunea socială." (Marcus, 2005:80)

[2] În comunicarea orală, paraverbalul reprezintă „toutes les unités qui accompagnent les unités proprement linguistiques, et qui sont transmises par le canal auditif: intonations, pauses, intensité articulatoire, débit, particularités de la prononciation, caractéristiques de la voix." Nonverbalul este alcătuit din „unités transmises par le canal visuel", adică mimica, gestica, aspectul, vârsta, postura participanţilor etc. (Kerbrat-Orecchioni, 1996:23)

[3] Analizând numai conversaţii informale, S. Günther afirmă că teatralitatea este o trăsătură a acestor tipuri de interacţiuni verbale. În *Interacţiunea verbală*...am întâlnit această trăsătură a DR şi în cazul unei interacţiuni directe formale, ceea ce arată că teatralitatea DR poate fi un semnal al schimbării de registru, de la formal la informal, într-o secvenţă conversaţională dată: „A characteristic feature of the reported dialogues in these informal conversations is the 'mise en scene': the speakers not only report past dialogues, but generally re-stage them and indicate a certain point of view towards the reconstructed utterances. Thus, what speakers undertake is not just to provide information to their recipients but to stage little dramas with animated figures and affect-laden speech for their audience (Goffman 1986:508)" (2002:348)

[4] „In accordance with Bauman and Briggs (1990) one could say that in reporting past utterances, the speaker „decontextualizes" speech from its original co- and context and „recontextualizes" it in a

Scanned with OKEN Scanner

new conversational setting. This process of de- and recontextualizing is always accompanied by certain kinds of transformations, modifications and functionalizations according to the speaker's aims and the new conversational context." (ibidem:347)

[5] Vocea este semnul identității unei persoane, caz frecvent în comunicarea telefonică şi mai puțin luat în considerare în comunicarea directă. „Consider the rather banal, everyday occurrence of the telephone or intercom, where one asks me „who is it?" - and I respond without hesitations „it's me" or It Is I". The depersonalized function of the pronouns „I" or „me" - highlighted here by the fact that the speaker does not show her face-gests immediately annulled by the unmistakeble uniqueness of the voice. The sound conquers the generality of the pronoun. This everyday scene [...] shows that every human being has, in the uniqueness of his or her voice, a sonorous self-revelation that overcomes the linguistic register of signification." (Cavarero, 2005:175-176)

[6] Reformularea explicativă „est centrée sur l'interprétation de T, elle entend en restituer, en expliciter le sens pour un interlocuteur" (Fuchs, 1994:8)

[7] „L'argumentation par l'exemple est l'une des plus fréquemment rencontrées dans le discours. [...] Employé comme pivot de l'argumentation, l' e x e m p l e devra jouir du statut de fait, au moins provisoirement; le grand avantage de son utilisation est de faire porter l'attention sur ce statut." (Tuțescu, 1986:92-93). În economia intervenției lui B, narațiunea exemplificatoare ocupă locul central şi spațiul cel mai întins, focalizând astfel asupra ei atenția interlocutorilor, devenind tema secvenței interacționale.

[8] Conceptul de *față* (engl. *face*) se află în centrul teoriei pragmatice a politeții „formulate de P. Brown şi S. Levinson" şi este „preluat din cercetările de sociologie a comunicării ale lui Erving Goffman". Această noțiune „desemnează imaginea publică a eului individual, configurată în termenii unor atribute sociale acceptate de ceilalți; menținerea imaginii fiecăruia dintre noi presupune cooperarea, pentru că acest fapt este strict dependent de acțiunile şi de sistemele de valori ale celor cu care venim în contact [...]". (Ionescu-Ruxăndoiu, 1999:107)

[9] L. Spitzer analizează din punct de vedere psihologic diferența DD/DI. Dacă DD cere un efort imitativ, am putea spune actoricesc, mai dificil la început, până se intră „în pielea personajului", dar care decurge aproape de la sine pe parcurs, DI cere un efort mental susținut pe toată durata raportării: „Le narrateur qui a adopté d'emblée le DD n'a pas de mauvaise conscience, celui qui a choisi le DI est plus tourmenté: il tombera, s'il n'y prend pas garde, dans le DD, qui est pourtant la manière de rendement la plus fidèle à la situation." (1946:28)

[10] „Indirect speech can also [...] be used to present not only what was said but also how It was said. [...] The traditionally postulated dichotomy between 'expresive direct' and 'descriptive indirect' speech or between direct speech as 'show' and indirect speech as 'speech only' [...] cannot be upheld." (Günther, 2002:357)

[11] „La communication, assimilable au jeu théâtral, implique une „mise en scène" par laquelle les sujets font circuler des images d'eux-même" (Vion, 1992:39)

BIBLIOGRAFIE:

Interacțiunea verbală în limba română actuală. Corpus (selectiv). Schiță de tipologie, coord. Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, EUB, 2002

Cavarero, Adriana, *For More Than One Voice: Towards a Philosophy of Vocal Expression,* Standford University Press, Palo Alto, USA, 2005

Fuchs, Catherine, *Paraphrase et énonciation,* Ophrys, Paris, 1994

Günther, Susanne, *„Perspectivity in reported dialogues. The contextualization of evaluative stances in reconstructing speech"*, în *Perspective and Perspectivation in Discourse*, John Benjamins Publishing Company, Philadelphia, USA, 2002

Scanned with OKEN Scanner

Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, *Conversaţia. Structuri şi strategii. Sugestii pentru o pragmatică a românei vorbite*, All Educational, Bucureşti, 1999
Kerbrat-Orecchioni, Catherine, *La conversation*, Seuil, Paris, 1996
Marcus, Solomon, *Paradigme universale*, Paralela 45, Piteşti, 2005
Mihăilă, Rodica, „L'interaction linguistique", în *Revue roumaine de linguistique*, tome XXIV, 4, 1979, p. 413-420
Spitzer, Leo, „Sur le discours direct lié (DDL)", în *Bulletin linguistique*, 14, 1946, p.17-45
Vion, Robert, *La communication verbale. Analyse des interactions*, Hachette, Paris, 1992

INDICES DE THÉÂTRALISATION DU DISCOURS RAPPORTÉ DANS L'INTERACTION VERBALE DIRECTE

Résumé

Dans l'interaction verbale directe, le sujet rapporteur utilise des moyens verbaux, paraverbaux ou nonverbaux pour réconstituer devant son interlocuteur les éléments de la situation de communication originaire, suggestifs pour une meilleure compréhension des paroles citées. L'observation de quelques séquences conversationnelles du corpus de textes *Interacţiunea verbală în limba română actuală* nous a determiné à décrire quelques traits du phénomène qu'on a comparé au jeu théâtral et qu'on a confronté aux intentions communicatives du sujet rapporteur. Etant donné que les interactions analysées sont transcrites, nous avons identifié des indices de dramatisation verbaux ou paraverbaux, au niveau du discours citant (les verbes introducteurs, evocateurs de traits contextuels) et au niveau du discours cité (on a mis l'accent sur l'imitation de la manière de parler de la personne citée). L'éffet théâtral le plus intéressant est le jeu d'images du sujet citant qui joue le „personnage-cité" en évoquant un trait essentiel de sa façon de parler et revient dans sa peau dans les passages „du metteur en scène".

Scanned with OKEN Scanner

ASPECTE MITICE ÎN DISCURSUL PUBLICITAR

RODICA MIHAELA CÎRNU
Universitatea *Dunărea de Jos*
Galaţi

Cultura românească (şi nu numai) reprezintă o intersecţie a curentului modern cu cel tradiţional. Pentru reclame, contextul socio-cultural este extrem de important. Ele fac apel fie la o serie de elemente recunoscute ca aparţinând unui spaţiu cultural, fie la altele atât de bine asimilate încât alcătuiesc un univers propriu.

Analizând structura discursului, Dâncu propune o clasificare, bazată pe legătura dintre discurs şi realitate. Distincţia dintre două categorii de raportare (cele bazate pe denotaţie referenţială în scop informativ şi cele bazate pe conotaţie cu scop psihologic) face posibilă identificarea a trei tipuri de discurs: discursul referenţial, discursul ironic şi discursul mitic. *Discursul referenţial* urmăreşte să redea bucăţi de viaţă, restituie realitatea prin mijloacele comunicării. În cazul *discursului ironic,* experienţa previzibilă este adesea răsturnată şi se stabileşte o relaţie specială între emiţător şi receptor: primul îl consideră pe cel de-al doilea apt să descopere un cod paralel cu cel cunoscut de toată lumea, este un fel de înţelegere secretă între cei doi. Făcând referire tot la date comune, ca şi discursul referenţial, dar de data aceasta luate din imaginar, *discursul mitic* presupune participarea şi complicitatea emiţător-receptor.

În încercarea de a convinge receptorul să cumpere produsul promovat, reclamele utilizează adesea aspecte mitice, prin care se realizează un transfer de imagine fie asupra produsului, fie asupra utilizatorului. Acest lucru este posibil datorită dorinţei umane, permanente, de a-şi depăşi condiţia, de a avea acces la lucruri performante, de a câştiga în orice fel de competiţie.

Există multe imagini culturale şi mituri generale sau specifice prelucrate în reclamă, pentru că emiţătorul unui astfel de mesaj publicitar ştie exact la ce face referinţă şi ce valoare are acel lucru pentru receptor. Ele pot fi clasificate, în funcţie de originea mitului, în prelucrări ale sacrului, ale fabulosului sau ale arhetipului.

1. Sacrul joacă un rol deosebit în încercarea de a demonstra calitatea excepţională a produsului. În lumea creştină există un mit conform căruia fiecare om are un înger păzitor. De acest privilegiu se bucură şi personajul din spotul pentru vinul *Rai de Murfatlar*, al cărui înger încasează toate loviturile pe care ar fi trebuit să le îndure el: un ghiveci de flori în cap, o uşa trântită în faţă, impactul direct cu un camion. În cele din urmă, „îngeraşul" îşi îndulceşte amarul cu un pahar de vin*. Este foarte plăcută această reclamă. Poate că mulţi dintre noi am dori să ştim dacă, într-adevăr, avem un înger păzitor şi să-l vedem. Imaginea celui din reclamă ne aduce

Scanned with OKEN Scanner

zâmbetul pe buze şi ne face să ne gândim la situaţiile când am scăpat ca prin minune de un incident sau cum ar fi fost dacă îngerul ar fi încasat o lovitură în urma căreia am rămas cu un cucui sau cu vreo vânătaie. Conexiunea înger-rai-alinarea durerilor este credibilă şi logică.

Chiar şi Dumnezeu (în varianta bătrânului cu păr alb şi barbă lungă – aşa cum este descris de imaginarul popular) devine personaj de reclamă. Spotul publicitar Zapp pentru conectare rapidă la Internet sugerează că este cea mai rapidă şi eficientă metodă, chiar şi pentru cei care au foarte mult de lucru: Dumnezeu însuşi ar fi apelat la această cale pentru a răspunde la mulţimea de rugăciuni primite (sugerează reclama).

Nu putea lipsi Sfântul Petru, care îşi face griji că-şi va pierde slujba (aceea de portar al Raiului) deoarece băutura „*Red Bull îţi dă aripi*", facilitând ajungerea în cer fără ajutorul sfinţilor.

Exemplele amintite tind spre desacralizare, spre o „compromitere" a mitului, dar nu se ajunge la negarea mitului sau la desfiinţarea trăsăturilor sale esenţiale. Nu se neagă existenţa lui Dumnezeu, a îngerilor sau a sfinţilor, dar sunt puşi într-o altă lumină, mult mai apropiată de cea cunoscută şi palpabilă. O negare a mitului ar duce la compromiterea reclamei. Dacă Dumnezeu nu ar exista, sau nu ar avea puterea de a împlini rugăciunile, atunci nu s-ar putea face nici transferul de imagine: tehnologie performantă – rapiditatea neobişnuită de primire a informaţiilor. Pe de altă parte se petrece acelaşi proces, ca în viziunea folclorică asupra divinităţii. Aşa cum, cu secole în urmă, oamenii şi-l imaginau pe Dumnezeu cutreierând lumea, sub chipul unui bătrân, sfătos, înţelept, însoţit, uneori, de Sfântul Petru, aşa omul modern face transpunerea în lumea modernă, deci la alte dimensiuni. Este ceea ce Kernbach numeşte „religie folclorică".

Această abordare cere, însă, un maxim de prudenţă din partea creatorului de reclamă, deoarece o interpretare neadecvată ar duce la o reacţie negativă, agresivă chiar, din partea receptorului, dacă ar simţi ameninţat, într-un fel, mitul în care crede. Acest lucru se poate observa mai bine în lumea musulmană, unde restricţiile sunt foarte severe. (În 2002, la o prezentare de modă, unele obiecte vestimentare aveau desenate versete din Coran. Dacă pentru privitorii europeni acest lucru a trecut, poate, neobservat, pentru arabi a fost un motiv de indignare şi scandalul iscat a dus la retragerea modelelor cu pricina).

Spre deosebire de aceste aspecte mitice, cunoscute unui public foarte larg, miturile dintr-o arie mai mică necesită explicaţii, dacă ajung într-o zonă nespecifică. Un produs străin cu semnificaţie deosebită pentru cultura de origine este parfumul *Freya*. Textul reclamei este constituit din însăşi povestea zeiţei cu acest nume: „În timpuri străvechi, Freya era zeiţa frumuseţii şi a dragostei – cea mai frumoasă şi mai iubită zeitate din mitologia nordicilor... În zilele noastre, Freya este parfumul care se impune pentru femeia modernă şi independentă". Această reclamă se adaptează foarte bine pe piaţa românească. Receptorii (mai bine spus, receptoarele) înţeleg semnificaţia simbolică a produsului. Spre deosebire de o daneză sau o suedeză, pentru care parfumul *Freya* este mai mult decât un obiect cosmetic, o româncă va cumpăra

Scanned with OKEN Scanner

acest parfum ca un accesoriu al modernității. Are loc un transfer de calități de la personajul mitic la consumatorul produsului respectiv: frumusețe, putere de seducție.

2. Fabulosul prezintă un inventar foarte mare de figuri asemănătoare oamenilor sau animalelor, dar care au însușiri neobișnuite.

Nu numai în reclamele pentru copii apar tot felul de personaje nostime, asemănătoare celor din povești, ci și *Mr. Proper*, vulpița *Rex* sau ursulețul *Coccolino* sunt personaje ireale, gata să sară în ajutorul gospodinelor. Este subliniată aici ideea lucrului dificil, aproape imposibil de realizat, pentru care, însă, este găsită o soluție incredibil de simplă.

Moș Crăciun este una dintre cele mai populare figuri. Însăși semnificația sa (bătrânul care aduce daruri) i-a determinat pe creatorii de reclame să-l adopte imediat. Majoritatea companiilor au un transport special din produsul lor, transport adus de Moș. Chiar și ajutoarele sale, elfii, ajung personaje de reclamă (*Coca-Cola*), subliniind atmosfera de sărbătoare și veselie din această perioadă a anului, la care contribuie, bineînțeles, produsul promovat.

Unele mituri noi se suprapun peste altele mai vechi. Un spot publicitar relatează istoria unui mic întreprinzător român care confecționa pitici. Primește o comandă de 300 de pitici de la un străin și după un timp află că beneficiarul murise. Comanda era deja în lucru și întreprinzătorul se vede nevoit să „adapteze" piticii deja făcuți pentru a găsi alți clienți. Surprinzător, reclama este la berea *Bucegi*. Piticii de grădină (căci despre aceștia este vorba) aparțin tot culturii nordice și au rolul de a-i proteja pe proprietarii care-i lasă nestingheriți în grădinile lor. În gospodăriile din Ardeal pot fi văzuți pitici făcuți, de obicei, din lut și vopsiți. Este o influență a culturii sașilor. Imaginea cu care s-au obișnuit românii încă din copilărie este a celor șapte pitici din povestea Albei-ca-Zăpada, care au devenit un simbol al universului copilăriei, prietenii de joacă ai celor mici. Îi vedem pictați prin grădinițe sau chiar confecționați din diverse materiale în Orășelul Copiilor, în preajma Crăciunului. Ne întoarcem la reclama amintită; ea nu speculează neapărat semnificația mitică a acestora; ceea ce surprinde imediat receptorul este numărul mare de pitici: 300. Dacă această reclamă a dus la creșterea vânzării de bere *Bucegi* sau la creșterea comenzilor de pitici nu știm, dar cu siguranță știu producătorii berii cu pricina.

Imaginea supereroului este des întâlnită, atât în reclamele pentru copii (alimente cu calciu sau vitamine, care-i fac pe copii să crească foarte repede și să acționeze cu aceeași rapiditate și inteligență ca personajele lor preferate), cât și pentru adulți. *Dacia Logan* are un spot publicitar în care șoferul, odată urcat la volan, se simte transpus deja în pielea unui alt personaj, un agent special, de tipul James Bond, recunoscut pentru mașinile sale performante cu care reușea în orice misiune, oricât de periculoasă ar fi fost. Ceea ce-l readuce cu picioarele pe pământ este observația copiilor: „tată, iar ai trecut de școală!". Acest „iar" este un fel de garanție a faptului că vei putea retrăi experiența, de fiecare dată când vei urca la volanul acestei mașini.

3. Din experiența de viață s-au născut **arhetipurile**, fie mai vechi, fie moderne.

inv. 193025

Scanned with OKEN Scanner

Istoria, originile au reprezentat întotdeauna un mit pentru români. Reclama pentru berea *Caraiman* se bazează pe acesta. Spotul prezintă supărarea lui Burebista pentru că dacii beau prea mult vin. „Supărat pe poporul său, Burebista a ars toate viile. Atunci dacii au făcut o bere, după o rețetă pe care o credeau de mult pierdută. Caraiman – berea frate cu românul". Toți copiii învață încă din clasele primare că dacii erau agricultori pricepuți și foarte buni viticultori. Originea istorică a acestei beri, vocea lui Florian Pittiș, căruia îi aparține lectura în documentarele istorice din cadrul emisiunii „Teleenciclopedia", formează o unitate cu rol persuasiv.

Un obicei românesc foarte vechi este ca unei fete, cu ocazia nunții, părinții să-i dea o zestre. Lipsa sau inconsistența acesteia era o problemă acută, mai ales pentru locuitorii din zonele rurale, în secolul trecut. Reclama pentru uleiul *Unisol* propune o soluție: pe baza etichetelor trimise se va face o tragere la sorți, iar câștigătorul va primi o sumă importantă de bani: „Gătește românește și Unisol îți face zestre".

Pentru miturile „din import" situația este diferită. Prin anii 1992-1994 țigările *L&M* aveau o reclamă cu un motociclist pe o șosea; din buzunarul motociclistului se vedea pachetul de țigări, iar sloganul era: „Iată drumul tău". Reclama era americană și tradusă în limba română. Dacă pentru ei este o adevărată filozofie de viață să-ți cauți drumul, în cultura românească acest lucru nu spune prea multe și, oricum, nu are nici un impact asupra consumatorului (sau, cel puțin, nu cel scontat). Așa că reclama respectivă a fost retrasă de pe piața românească. O imagine preluată mai ușor de publicul românesc este imaginea călărețului care învinge sau trăiește liber (există mai multe spoturi, cu ipostaze diferite), având în buzunar un pachet de țigări Malboro. Chiar dacă un consumator român nu poate trăi aceeași emoție ca un american (cucerirea de către primii colonizatori a unui teritoriu nou, necunoscut), el preia ideea libertății, a spațiului întins care te așteaptă pentru noi aventuri.

Unele valori culturale au o importanță deosebită, chiar dacă nu ne dăm seama, la prima vedere. În societatea actuală, când timpul este foarte puțin și foarte prețios, hrana rece și semipreparatele au devenit o obișnuință. Mâncarea gustoasă, după rețete tradiționale, fiartă mult timp a devenit, pentru mulți, o nostalgie a timpurilor apuse. Expresia „mâncare ca la mama acasă" sau „ca la bunica" denotă o calitate anume a mâncării. De acest lucru s-au folosit creatorii unor produse foarte obișnuite: ulei, muștar, numindu-le uleiul/ muștarul de la *Bunica* și spotul publicitar tocmai acest aspect surprinde: nepoții care-și fac de cap, tratați cu dragoste și bunătăți de bunica. Asemănătoare este reclama pentru laptele cu orez de la *Danone*: un adult, în pauza de masă, la birou, mănâncă un produs nou (lapte cu orez și dulceață de fructe). Caută ceva în memorie ca și cum gustul i-ar fi fost cunoscut de undeva și, în cele din urmă, cu o expresie bucuroasă pe chip, își sună mama doar pentru că „am vrut să văd ce mai faci".

Deși sunt extrem de utile și se vând foarte bine, produsele preparate din supermarket-uri au un punct slab: nu mai au gustul, savoarea alimentelor preparate în casă. Dacă un astfel de produs reușește să redea gustul cu care eram obișnuiți în copilărie, atunci poate fi considerat alegerea perfectă.

La capitolul bucătărie nimic nu se compară cu ce avem acasă, dar la capitolul calitate a tehnologiei, toată lumea este de acord că locul întâi le revine germanilor.

Scanned with OKEN Scanner

Aşa se explică sloganuri ca: „Düfa – vopseşti nemţeşte!"; „Rowenta înseamnă calitate germană"; „Frigiderul No-Frost Anti-Bacteria se îngrijeşte de sănătatea dumneavoastră. Pentru că e Bosch" (o recunoscută marcă germană).

Posibilitatea receptorului de a interpreta corect contextul socio-cultural este o condiţie pentru reuşita reclamei. Fiecare dintre noi este educat în spiritul anumitor modele culturale, ceea ce dă esenţă valorilor noastre şi stabileşte regulile care ne guvernează deciziile şi acţiunile. Reacţia noastră la aceste modele este instinctivă, nu o conştientizăm. Creatorii de publicitate care fac apel la astfel de premise sociale şi culturale ştiu că ele inspiră cea mai mare încredere şi reacţia publicului este întotdeauna cea scontată.

Deşi negat de unii sau minimalizat de alţii, mitul continuă să facă parte din noi, oamenii noii ere şi chiar, la cele vechi se adaugă altele noi: tehnologia, informaţia, viteza comunicării sunt mituri care se orientează spre viitor.

Aspectele mitice urmărite sunt atât elemente structurale specifice (structura basmului, a legendei etc.), cât şi elemente componente (divinitate, eroi, credinţe, calităţi extraordinare). Recunoscute sau nu de receptori, toate acestea contribuie la realizarea unei atmosfere detaşate, optimiste, propice receptării mesajului şi atingerii scopului propus.

BIBLIOGRAFIE

Dâncu, V.S., - *Comunicarea simbolică: arhitectura discursului publicitar,* Cluj-Napoca, Dacia, 1999;

Kernbach, Victor, *Universul mitic al românilor*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1994;

Pedler, E., *Sociologia comunicării*, Bucureşti, Cartea Românească, 2001;

MYTHOS UND WERBEDISKURS

Resümee

Den Werbediskurs vervolgend, kann man behaupten dass die Werbung viele Mythos, Sagen und Legenden spekuliert. Es ist die Rede nicht nur über den Erzählstrukturen, sondern auch über Helden, mythischen Eigenschaften, Glauben und Tabu.

Der Artikel hebt die Emphindlichkeit der Menschen gegen dieses Abteiles des Lebens nur hervor und beschreibt die beliebste Figuren in solchen rumänischen Werbungen.

* O astfel de abordare ar putea fi numită „sacrul glumeţ" (v. Pedler, 2001, p. 103).

Scanned with OKEN Scanner

UMORUL CONVERSAȚIONAL - STRATEGII DE SPRIJIN

MIHAELA CONSTANTINESCU
Facultatea de Litere
Universitatea din Bucureşti

Scanned with OKEN Scanner

I. Observații preliminare

Nici un individ nu procesează informațiile pe un fond mental gol. Fiecare enunț lasă urme, seturi de date care se depozitează în memorie şi cu ajutorul cărora se interpretează, se înțeleg noile informații. Când o aserțiune este enunțată şi acceptată de participanți, o informație a fost deja dirijată spre fondul comun. Acest fond comun, reprezentând un set de convingeri specific unui grup de participanți la o conversație, poate include alte conversații anterioare care sunt suficient de proeminente pentru înțelegerea şi desfăşurarea schimbului verbal, precum şi informații proeminente din punct de vedere cultural, aserțiuni enunțate în cursul interacțiunii, depozitate, presupoziții lingvistice.

Se consideră că există patru **implicaturi** (J. Hay, 1995, 2001) asociate cu sprijinul total al umorului: 1) recunoaşterea unei „rame" umoristice, 2) înțelegerea umorului, 3) aprecierea şi 4) acordul cu orice mesaj al acestuia. Sensul în care J. Hay utilizează noțiunea de „implicatură" nu este cel din teoriile pragmatice foarte cunoscute (Grice, Levinson). Deşi explicațiile sunt oferite cu limbajul teoretic consacrat, la Hay este vorba mai mult despre o **implicare comunicativă**, decât despre implicatură. Vom păstra, însă, termenul utilizat de autoare, aceasta realizând multe trimiteri pentru care distincția pe care am făcut-o ar îngreuna explicațiile.

J. Hay afirmă că există o relație scalară între recunoaştere, înțelegere şi apreciere. Cele trei se află pe o scală în ordinea în care au fost menționate. Trebuie făcute câteva observații teoretice. Pentru H.P. Grice, implicaturile scalare sunt tipuri de implicaturi conversaționale generalizate. Mergând pe aceeaşi idee, S.C. Levinson (1983) preciza faptul că implicaturile scalare sunt implicaturi ale cantității bazate pe utilizarea unui termen slab din punct de vedere informațional pe o scală implicațională. Orice alte enunțuri care folosesc un termen mai puternic din punct de vedere informațional nu sunt adevărate pentru că, după maxima conversațională a cantității, se presupune că un vorbitor ar alege enunțuri cu un termen mai puternic dacă astfel de enunțuri adevărate i-ar fi la îndemână.

Înțelegerea implică logic recunoaşterea, iar aprecierea implică logic atât recunoaşterea, cât şi înțelegerea (J. Hay, 2001, p. 67). O implicație logică este o relație între două propoziții sau seturi de propoziții, expresia care implică logic şi expresia implicată logic. Dacă avem două enunțuri, A şi B, A şi B sunt într-o relație de implicație logică dacă: a) de fiecare dată când A este adevărat şi B este adevărat;

b) informaţia conţinută de B se regăseşte şi în informaţia conţinută de A; c) o situaţie care poate fi descrisă prin A trebuie să poate fi descrisă şi prin B; d) A şi non-B este un enunţ contradictoriu (nu poate fi adevărat în nici o situaţie).

„Rama" umoristică este uşor de recunoscut pe baza setului de aşteptări comune: cel puţin doi participanţi, dintre care unul care îşi asumă rolul de „povestitor", cel de-al doilea realizând o suspendare voluntară a încrederii în realitatea celor spuse (comportament similar cititorului unei opere literare) şi un text având în centru ideea de surprinză, text ce caracterizează un univers cu reguli deosebite de funcţionare. După ce a fost iniţiat un schimb umoristic, se aşteaptă un răspuns din partea ascultătorului. Acest răspuns poate consta în râs sau în alte atitudini de cooperare.

„M-am prins/ am înţeles" este o aserţiune a înţelegerii. Dacă cineva nu înţelege, este în pericol de a-şi pierde *faţa*. Când înţelege, este foarte important să repare orice rău produs deja şi să prevină alte pierderi ale feţei (*face* –eul individual). Aserţiunea înţelegerii este cel mai eficient mod de a realiza această reparaţie. Persoana care nu a înţeles de la început simte nevoia de a nega acest stadiu iniţial. Faptul că o persoană se străduieşte foarte mult în acest sens arată cât de mult simte că a pierdut în testul înţelegerii.

Pe lângă cele trei implicaturi discutate, întregul suport al umorului conţine o a patra implicatură : acordul. Aprecierea şi acordul nu sunt întotdeauna independente. Râsul este strâns legat de apreciere. Poţi râde şi apoi poţi nega acordul. Comportamentul „nu e amuzant" este interesant în acest context. Dacă ai râs deja, „nu e amuzant" nu neagă aprecierea, ci anulează acordul. Acest fapt arată că, asociat cu un răspuns de tipul râsului, acordul este o implicatură conversaţională în sensul lui Grice (pentru că poate fi anulată), iar aprecierea este o implicatură convenţională (pentru că nu poate fi anulată).

II. Strategii de sprijin pentru umor

a) Râsul ca sprijin (suport) pentru umor

Numai de curând cercetătorii s-au oprit asupra umorului spontan vorbit, aşa cum apare el în contextul unei conversaţii reale. Studiul dinamicii acestui umor conversaţional oferă noi provocări în adunarea de date şi în analiză.

N. Norrick (apud J. Hay, 2001, p. 57) susţine că, pentru a înţelege cum gluma poate să exprime simultan agresiune şi să construiască un raport, cercetătorii trebuie să vadă glumele, jocurile de cuvinte şi tachinarea într-o relaţie de putere, solidaritate şi distanţă, în lumina principiilor de politeţe şi de cooperare. O înţelegere completă a dinamicii umorului conversaţional cere nu numai înţelegerea enunţurilor amuzante, ci şi a locului lor şi a efectului lor într-un cadru conversaţional mai larg.

Cea mai mare parte a literaturii despre umor şi despre strategiile de suport ale acestuia afirmă faptul că râsul este suportul normal şi cel mai potrivit pentru umor. R. Coser (apud J. Hay, 2001, p. 58) observă că faptul de a nu auzi pe nimeni râzând la o glumă este echivalent cu o mână întinsă pentru salut care este ignorată.

N. Norrick (apud J. Hay, 2001, p. 59) afirmă că umorul şi râsul reprezintă o pereche de adiacenţă şi include acest lucru printre criteriile pe care le foloseşte pentru a identifica umorul. N. Norrick admite că râsul poate fi folosit şi pentru alte scopuri decât acela de a fi un suport al umorului, dar nu consideră că pot fi disponibile şi alte strategii de suport, chiar mai potrivite pentru anumite tipuri de umor.

Scanned with OKEN Scanner

b) Alte strategii de suport ale umorului

J. Hay (1995, 2001) găseşte, în afară de râs, şi alte modalităţi de sprijin ale intervenţiilor umoristice: 1) realizarea unor scenarii comune sau participarea la un scenariu iniţiat de interlocutor; 2) exprimarea simpatiei faţă de locutorul care se autoironizează; 3) suprapunere şi implicare profundă în conversaţie; 4) exprimarea implicită a sprijinului (suportul explicit nu este necesar); 5) asumarea rolului de a-i amuza pe ceilalţi; 6) ironia şi tachinarea.

Sprijinul reprezintă o atitudine de cooperare ce se poate manifesta atât prin râs, cât şi prin preluarea iniţiativei şi spunerea unei alte glume, de exemplu, sau prin adăugarea unor replici amuzante într-o conversaţie, pe direcţia exprimată de un antevorbitor. A contribui la un cadru umoristic înseamnă, în primul rând, să-ţi dai seama că acesta există şi să înţelegi umorul celui care a vorbit înaintea ta.

Ne vom concentra analiza asupra a trei dintre strategiile amintite: sprijinul umorului în lipsa râsului prin construirea de scenarii, exprimarea simpatiei faţă de interlocutorul care se autoironizează (sau care îşi denigrează acţiunile) şi ironia.

1. Realizarea unor scenarii comune sau participarea la un scenariu iniţiat de interlocutor

Această idee a lui J. Hay de a găsi alte strategii de sprijin pentru umor şi de a le considera mult mai eficiente decât râsul contrazice unele păreri deja menţionate, dar trebuie să avem în vedere faptul că umorul nu se limitează la glume. Contextul conversaţional poate avea o mare influenţă asupra tipului de strategie adoptat.

Între realizatorul emisiunii de radio (A) şi ascultătorul care intră în direct (B) are loc un proces de cooperare în urma căruia apare un scenariu, râsul care se manifestă separat sau însoţeşte replica fiind o componentă facultativă pentru manifestarea sprijinului.

- „**A:** marian↑
  B: alo↑
  A: bună ziua marian.
  B: bună ziua. *mă scuzaţi.* <@ *se poate?*>
  A: [ă:: o secundă *să: deschidem uşa mai larg*↓
  B: [hahaha hahaha
  A: <@ *intraţi domnu marian*↑ *intraţi*↑ *plăcerea e de partea noastră.*> [hăhă
  B: [hahaha <@ *am întîrziat un pic.*> [hăhăhă
  A: [a:: u: da. *UNDE ai întîrziat. CE-ai avut pîn-acuma.*
  B: *a: fost o ambuscadă pe şosea şi: am întîrziat şefu la şedinţă*↓ *mă scuzaţi.* [haha
  A: [îm::: <R *da mă mariane mă*↓ *dar chiar aşa în_continuu în_continuu.*># *hai*↓ *ia loc. ia loc.*
  B: *nu: se mai întîmplă.*" (*IVLRA*, p. 218)

Scenariul începe cu un schimb de replici care trimite la tiparul „întârziere", tipar neadecvat cu tipul de interacţiune (interacţiune mediată controlată) pe care-l ilustrează o emisiune de radio. O dată cu replica lui A în care se solicită informaţii despre motivul întârzierii, se face trecerea spre partea mai bine închegată a scenariului, în care A este considerat şeful, iar B angajatul care a întârziat la şedinţă. Fiecare intră în rol şi îşi asumă replicile şi tonalitatea corespunzătoare: A este autoritar, îşi exercită dreptul de a-şi certa subordonatul şi de a-l invita să participe la şedinţă. B se scuză, găseşte justificări, promite că nu se va mai întâmpla.

Scanned with OKEN Scanner

Râsul poate fi doar o componentă facultativă, aşa cum se poate vedea şi în exemplul următor, în care protagonişti sunt tot realizatorul emisiunii radiofonice şi ascultătorul intrat în direct:

- „A: [*şi # mă transport # în mental în clasa PAtra ↑ cînd ridicam două deşte şi spuneam ↓ <IM toaşa:: ↓ s vreau să merg afară>. ## acuma MĂCAR am cîştigat dreptu de a nu mai spune: că VREI să mergi afară.*
  B: *sau ă sau ă te ridicai şi: ştergeai tabla ↑ şi trebuia să te duci <@să uzi buretele. >*
  A: [exACT. exACT.
  B: [hăhăhă" (*IVLRA*, p. 218)

Umorul fantezie este adesea sprijinit de mai multă fantezie. În exemplul prezentat, cei doi interlocutori îşi sprijină intervenţiile apelând la acelaşi scenariu, perioada în care erau elevi, scenariu care se bazează pe evocarea, pe rememorarea unei serii de evenimente şi nu pe invenţie.

Fantezia reprezintă construirea de scenarii sau evenimente umoristice imaginare. Aceasta este, de obicei, o activitate colaborativă, în care participanţii construiesc împreună o serie posibilă (sau imposibilă) de evenimente. Raluca şi-a vopsit părul şi încearcă să indice nuanţa prin schimbarea culorii fontului folosit.

- „raluca (11/3/2005 8:25:05 PM): *sa me vezi pe mine in seara sta, zici k am scapat de la zoo*
  mc (11/3/2005 8:25:13 PM): de ce?
  raluca (11/3/2005 8:25:35 PM): m-am facut culoarea asta [font maro]
  mc (11/3/2005 8:25:53 PM): e bine
  raluca (11/3/2005 8:25:55 PM): sau cam asa ceva , m bine zis [font portocaliu]
  mc (11/3/2005 8:25:59 PM): ce, nu-ti place?
  mc (11/3/2005 8:26:02 PM): au
  mc (11/3/2005 8:26:09 PM): asa .... orange?
  raluca (11/3/2005 8:26:20 PM): *ca si morccoveata*
  mc (11/3/2005 8:26:33 PM): eh, e bine pt ochi
  mc (11/3/2005 8:26:54 PM): *vine lumea si-ti mananca paru*
  raluca (11/3/2005 8:27:08 PM): *nu ma mai calca masdinile pe strada , sunt pe post de sewmafor, pe galben*" (conversaţie on-line)

Vorbitorii vor construi împreună scenarii lungi sau mai scurte, în care sunt implicaţi ca personaje. Cele mai amuzante contribuţii vor fi sprijinite explicit prin râs, dar cele mai multe sunt sprijinite prin şi mai multă fantezie. Vorbitorii preiau elemente de la ceilalţi participanţi la conversaţie. Împreună construim diverse scenarii imposibile (replica *vine lumea şi-ţi manâncă păru'* legată de afimaţia de mai sus *ca şi morcoveaţă*) sau neverosimile, legate de posibilitatea influenţării traficului auto (*nu mă mai calcă maşinile pe stradă, sunt pe post de semafor, pe galben*).

Umorul poate fi sprijinit prin reluarea în ecou a cuvintelor vorbitorului. Un ascultător va repeta cuvintele ca semn al aprecierii, ca şi cum ar savura umorul.

- „A: te-ai cuplat cu n***?
  B: mdaa.
  A: ((rîs))
  B: da↓*provizoriu.*TU?
  A: *provizoriu? eu încă nu m-am cuplat cu nimeni ↓ nici provizoriu ↓ nici definitiv.*
  ((rîsete))" (*IVLRA*, p. 173)

Scanned with OKEN Scanner

2. Exprimarea simpatiei faţă de locutorul care se autoironizează (sau care are un discurs în care îşi depreciază acţiunile)

Plecând de la teoria ironiilor ca menţiuni (ecouri), Ducrot dezvoltă o părere proprie despre acest fenomen, văzut din perspectiva polifoniei. Teza lui porneşte de la distincţia dintre locutor şi enunţiator: pe când locutorul este cel care face enunţarea (văzut atât ca L- „le locuteur en tant que tel", cât şi ca „persoana completă" care posedă calitatea de a fi autor al unei enunţări, λ- „le locuteur en tant qu'être du monde"), enunţiatorul este cel care apare nu prin cuvintele sale (el nu este responsabil cu enunţarea), ci prin punctele sale de vedere, prin poziţie, atitudine. A vorbi într-un mod ironic înseamnă pentru un locutor a prezenta enunţarea ca exprimând poziţia unui enunţiator, poziţie faţă de care locutorul se distanţează.

Pentru unele categorii de umor, râsul poate fi un răspuns inadecvat. Dacă umorul este folosit în certuri, discuţii în contradictoriu, atunci râsul ar putea indica faptul că tu, ca ascultător, găseşti amuzantă situaţia nefericită a celuilalt. Vorbitorul poate să râdă de propriile probleme, dar, în general, răspunsul cel mai bun în astfel de cazuri este să-ţi exprimi simpatia (J. Hay, 2001, p. 63).

Iată reacţia la plângerile unei colege de serviciu care a pierdut o zi întreagă fără a reuşi să obţină ceea ce îşi propusese. D spune un banc pentru a-şi exprima simpatia faţă de colega sa. Bancul, mai exact poanta finală, ar trebui să o facă să se simtă mai bine:

- „D: hai să vă spun un banc cu pierdutu.într-o secţie e un poliţai.se bagă într-o cameră ↓ stinge căpitanu lumina ↓ pac ↓ trebuie să-mi spuneţi unde s-a dus lumina. <R bă tu ştii?nu ştiu.tu ştii?nu ştiu.tu ştii.nu ştiu. >vă dau două săptămîni acasă ↓ după două săptămîni veniţi înapoi ↓ dacă nu-mi spuneţi unde: s-o dus lumina ↓ vă dau afară.trecdouă săptămîni ↓ vine primu.no ↑ UNDE s-o dus lumina.nu ştiu.afară.al doilea.tu? UNDE s-o dus lumina.nu ştiu.afară.tu? <IM eu ştiu. > da ↑ şi zi.CUM ai procedat. <IM R m-am dus acasă ↓ am bătut geamurile-n cuie ↓ am bătut uşile-n cuie ↓ am stins lumina şi am început să caut. > şi-ai găsit-o? <IM am găsit-o ↓ dom' căpitan. > UNDE <IM în frigider> ((rîs)) *<@aşa şi tu.ai pierdut toată ziua de sîmbătă. > o mai găseşti? <@ în frigider.>*" (*IVLRA*, p. 121-122)

- „raluca (11/3/2005 8:55:44 PM): chiar ma gandeam
raluca (11/3/2005 8:55:57 PM): *ca noi am fost singurele care ti-am adus un cadou*
raluca (11/3/2005 8:56:01 PM): *neintelectual*
mc (11/3/2005 8:56:12 PM): ce conteaza
raluca (11/3/2005 8:56:15 PM): eu am introdus termenul
mc (11/3/2005 8:56:20 PM): *carti am tot primit*
mc (11/3/2005 8:56:31 PM): *da pijamale cu dragutu de garfiels*
mc (11/3/2005 8:56:32 PM): d
mc (11/3/2005 8:56:36 PM): *niciodata*" (conversaţie on-line)

La afirmaţia interlocutoarei (*noi am fost singurele care ţi-am adus un cadou neintelectual*), replica trebuie să evite acest comportament ameninţător pentru eul individual al persoanei. Este vorba despre un FTA care se realizează prin autoironie, o opoziţie între L şi λ- locutorul îşi exprimă nemulţumirea faţă de acţiunea sa în calitate de „être du monde". Replica pune însă accentul pe valoarea afectivă şi singulară a darului (*pijamale cu drăguţu' de Garfield [n-am primit] niciodată*).

Scanned with OKEN Scanner

3. Ironia şi tachinarea

Există numeroase exemple de ironii care nu sunt sprijinite explicit în nici un fel, şi pentru care vorbitorul nu pare să aştepte sprijin. N. Norrick (apud J. Hay, 2001, p. 66) sugerează că ironia poate fi înţeleasă ca o formă nemarcată de a vorbi pentru unii locutori. Este adevărat faptul că unii vorbitori folosesc ironia în mod repetat, iar ironia poate fi diferită de alte forme de umor prin faptul că poate strecura un înţeles serios sub o aparenţă frivolă, ludică. „Ţintele" îşi vor exprima uneori acordul prin râs, dar, de cele mai multe ori, vor combina un răspuns prin râs al recunoaşterii faptului că sunt tachinaţi cu o respingere serioasă în legătură cu orice este afirmat despre ei sau despre purtarea lor. „Ţintele" răspund serios la tachinări pentru că răspund explicit la caracterizările negative pe care le conţine tachinarea. Având în vedere că o tachinare poate funcţiona atât ca glumă, cât şi ca formă de evaluare negativă, E trebuie să-şi structureze actul în aşa fel încât să-şi atingă măcar unul dintre scopuri. Interpretarea poziţiei lui E va influenţa tipul de răspuns invocat.

- „ A: <F şi am să dau un singur exemplu la braşov s-a lansat [o melodie>.
  B: ((spre microfon)) [(oneţ) constanţa
  C: dacă *dacă mă iubeşti ↓ hai să stăm la rezoluţie*: imnu # îl vedem dup-aia.
  ((rîsete în sală))" (*IVLRA*, p. 145)

În acest caz, replica lui C are un efect amuzant prin apelul la intertextualitate, la Caragiale şi la personajele sale (din *O scrisoare pierdută*) care se suprapun foarte bine peste contextul politic actual. Deşi C este emiţătorul enunţului, el nu este sursa acestuia, nu face decât să reia o replică celebră, este un locutor care pune în scenă un alt enunţiator. C nu poartă „vina" cuvintelor spuse, el poate fi făcut responsabil numai pentru atitudinea adoptată faţă de acest enunţ, el îşi tachinează interlocutorul.

- „A: ă: şefa mea ↓ aurica giura şi fratele meu [răzvan
  F: [m-am gîndit ↓ că semănaţi
  A: da ((alintat)) e:
  F: să nu te mai prind că-ţi laşi păru lung că te bat
  A:/*uipatrõ*/
  F: *vrei să-ţi dau scris?*
  ((se rîde))" (*IVLRA*, p. 89)

A pune în mişcare un alt mecanism polifonic, conţinutul semantic este atenuat prin transpunerea într-o limbă străină. λ îşi arată pe de o parte disponibilitatea la sugestiile lui F, pe de altă parte se prezintă ca o persoană capabilă de mici trucuri lingvistice. Şi replica lui F realizează o distanţare între L şi λ (F este şefa lui A): în acest context replica nu mai are forţa ilocuţionară din alte situaţii cunoscute participanţilor.

- „silvia (11/2/2005 8:27:55 PM): poti cumva sa vii sa ma ajuti maine sa car gresia
  pe la 16, *asta dc nu ai alte chestii gen scoala, serviciu sau iubite*
  adi (11/2/2005 8:28:11 PM): iubite?!
  adi (11/2/2005 8:28:17 PM): aaa...la 4
  adi (11/2/2005 8:28:26 PM): stai sa vad ce am in orar" (conversaţie on-line)

Scanned with OKEN Scanner

Pentru că cererea Silviei îi pune lui Adi în pericol teritoriul, Silvia apelează la o modalitate de a atenua prejudicul introducând şi varianta posibilă a refuzului din partea lui Adi, numai că variantele pe care le introduce nu se află pe acelaşi palier. E limpede că intervine şi o uşoară tachinare a intelocutorului, din moment ce „iubite" are acelaşi statut cu serviciu şi şcoală. Adi reacţionează la strategia Silviei, dar nu comentează explicit replica.

- „adi (11/2/2005 8:33:22 PM): pai si ce tu ai atata sa-ti sheruiesti?€
  silvia (11/2/2005 8:33:25 PM): *naspetule*
  adi (11/2/2005 8:33:58 PM): mai nimic *proasto* .... ieri mi-am formatat hdd [...]
  silvia (11/2/2005 8:34:28 PM): *proasto?*
  silvia (11/2/2005 8:34:35 PM): ma vaci proasta pe mess
  silvia (11/2/2005 8:34:38 PM): faci
  adi (11/2/2005 8:34:41 PM): *asa ca intre prieteni*" (conversaţie on-line)

Umorul este un fenomen care acoperă numeroase paradoxuri. Pe de o parte, interacţiunea în curs este convivială din moment ce participanţii sunt reuniţi pentru că îşi doresc acest lucru şi pentru că vor să petreacă un timp împreună. De aici posibilitatea apariţiei unor intervenţii umoristice. Pe de altă parte, pentru că persoanele prezente sunt relativ intime, regulile de politeţe şi alte ritualuri sociale sunt mai puţin rigide, mai puţin constrângătoare. Astfel, deşi miza eului individual este prezentă, există numeroase libertăţi pe care participanţii şi le asumă. Acest lucru explică numărul mare de producţii umoristice în care locutorii nu ezită să ameninţe eul interlocutorilor (sau să-şi pună în pericol propriul eu) în mod deschis. Totul este ancorat într-o istorie conversaţională «histoire conversationnelle» (Golopenţia, apud Priego-Valverde, 2001) comună, fondată pe un implicit accesibil numai membrilor grupului.

- „adi (11/2/2005 8:39:05 PM): pe maine
  silvia (11/2/2005 8:39:12 PM): paaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaa
  silvia (11/2/2005 8:39:15 PM): *a domaine*
  adi (11/2/2005 8:39:33 PM): *italianca lu tata*
  silvia (11/2/2005 8:39:44 PM): *poate frantuzoaica*" (conversaţie on-line)

Adi percepe utilizarea greşită a expresiei din limba franceză şi reacţionează într-o manieră glumeaţă, atrăgându-i atenţia că expresia a fost italienizată (Silvia ştie mai bine italiana decât franceza). Dar Silvia nu-şi dă seama de acest lucru, contextualizarea nu a fost destul de explicită şi consideră că Adi nu a decodat corect expresia pe care ea o crede corect scrisă şi foarte... franţuzească.

III. Concluzii

Strategiile conţin cel puţin trei implicaturi- recunoaşterea, înţelegerea şi aprecierea, la care se adaugă o a patra, acordul. Este important de observat că există o relaţie de implicaţie scalară. Cele trei implicaturi se află pe o scală, înţelegerea implică logic recunoaşterea, iar aprecierea implică logic atât recunoaşterea, cât şi înţelegerea. Aşa cum se poate vedea din exemplele analizate, râsul poate fi de multe ori o componentă facultativă. Celelalte strategii de sprijin pot contribui la fel de mult la desfăşurarea unei conversaţii amuzante.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Ducrot, Osvald, „Esquisse d'une théorie polyphonique de l'énonciation" în Vlad Alexandrescu, *Pragmatique et théorie de l'énonciation*, Bucureşti, Editura Universităţii, 2001

Hay, Jennifer, *Gender and Humour. Beyond a Joke*, Victoria University of Wellington, teza de masterat, iunie1995

Hay, Jennifer, „The Pragmatics of Humor support", în *Humor: International Journal of Humor Research*, 14-1 (2001), p. 55-82

Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana (coordonator), *Interacţiunea verbală în limba română actuală*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2002 (IVLRA)

Mey, Jacob L. (coordonator), *Concise encyclopedia of pragmatics,* Amsterdam; Lausanne; New York [etc.] : Elsevier, 1998

Moeschler, Jacques, Anne Reboul, *Dicţionar enciclopedic de pragmatică*, Cluj, Editura Echinox, 1999

Priego-Valverde, Béatrice, „C'est du lard ou du cochon?: lorsque l'humour opacifie la conversation familière", *Marges linguistiques* – Numéro 2, Novembre 2001 http://www.marges-linguistiques.com

Sperber, Dan, Deidre Wilson, „Les ironies comme mentions" în Vlad Alexandrescu, *Pragmatique et théorie de l'énonciation*, Bucureşti, Editura Universităţii, 2001

L'HUMOUR CONVERSATIONNEL – STRATEGIES D'APPUI

Résumé

Le but de ces pages est de montrer l'existence des stratégies d'appui pour l'humour dans les conversations réelles, stratégies qui peuvent être parfois plus utiles que le rire. Chaque situation de communication et chaque relation entre les personnes impliquées dans l'interaction ont besoin d'un certain type de coopération pour montrer le support total pour le partenaire discursif.

„PARANTEZELE" DISCURSULUI NARATIV

ANCA DAVIDOIU-ROMAN
Colegiul Național „Gh. Lazăr"
București

Că textul literar reprezintă o comunicare diferită de cea orală, nonjustabilă şi lipsită de autoreglarea comunicării cotidiene este deja un loc comun în cercetările pragmaticii lingvistice care au drept obiect literatura artistică. Guvernată de reguli proprii, ce derivă din situaţia sa particulară de comunicare (mesajul-text, abstras dintr-un context comunicativ concret, este constituit din enunţuri cu caracter definitiv, asupra cărora emiţătorul nu poate reveni şi ale cărui sensuri nu se pot negocia, de vreme ce instanţele comunicării se află la distanţă în timp şi spaţiu, iar distribuţia celor două roluri, emiţător-receptor, este fixă; vezi Ionescu-Ruxăndoiu, 1995, 7-8), literatura se supune totuşi unui principiu dialogic, în termenii lui Bahtin, adică unei orientări către destinatar, care reprezintă forţa generatoare a discursului. Astfel, textul literar trebuie să-şi asigure „lizibilitatea", să preîntâmpine eşecul sau ineficienţa receptării, să dirijeze cititorul către tipul de lectură considerat cel mai potrivit de către autor.

Locul privilegiat de exprimare şi semnalizare a acestor intenţii auctoriale este, în mod obişnuit, paratextul: titlul, subtitlul, indicaţia de gen, prefaţa, mottoul, notele de subsol, epilogul etc. alcătuiesc un aparat protocolar, organizat în întregime cu scopul de a face textul să existe, de a-i da formă şi consistenţă, de a furniza lectorului o cantitate considerabilă de informaţii, de obicei determinante pentru receptare. Însă textul însuşi preia, uneori, „controlul" asupra propriei substanţe şi asupra propriului destin interpretativ, incorporând o serie de semnale, de explicaţii, de autoreferinţe, de la diverse procedee stilistice sau retorice cu rol dezambiguizator, până la intervenţii auctoriale directe. Acestea din urmă fac obiectul prezentării noastre. Ne interesează statutul şi funcţiile acestor glose ale textului literar asupra sa însuşi ori asupra codului lingvistic. Deşi Philippe Hamon definea textul literar ca „un enunţ cu metalimbaj încorporat" (Hamon, 1977, 265), integrând noţiunea în funcţionarea însăşi a textului, credem că este utilă reanalizarea inserturilor metadiscursive, cel puţin în proza narativă, şi reunirea lor sub egida unui concept unificator, pe care l-am numit, apelând la simbolul parantezei, *discurs parantetic*. Premisa acestei cercetări este considerarea metatextualităţii ca fiind mai curând o *funcţie*, similară în plan discursiv cu funcţia metalingvistică despre care vorbeşte R. Jakobson (orice enunţ se referă, implicit sau explicit, la propriul cod) în legătură cu limbajul (Jakobson, 1964, 94), decât un tip de text, dată fiind diversitatea, lipsa de omogenitate a metadiscursurilor (de la fragmente integrate unei naraţiuni la prefeţe, de la note de subsol până la discursul criticii literare).

Scanned with OKEN Scanner

În primul rând, clivajul dintre enunț și enunțare instituit de metatext legitimează distincția pe care o operăm între text și discursul parantetic. Enclavă textuală care fragmentează continuumul narativ, discursul parantetic reprezintă o punere în scenă a *enunțării* (actul povestirii) în cadrul *enunțului* (textul narativ): enunțul se oprește pentru a face loc unui „gest" care îl desemnează explicit ca narațiune, ca discurs literar.

În al doilea rând, nu numai regimul enunțiativ al textului se rupe, ci, încă mai important pentru demonstrația noastră, enunțarea însăși suferă distorsiuni. Cine ține acest discurs parantetic? Cui îi aparține vocea care spune, bunăoară, *„Ne oprim puțin din această narațiune ca să dăm cititorilor noștri o idee repede despre locul unde se afla palatul domnesc pe acei timpi și despre forma arhitectonică și alte amănunte originale ale acestui locaș* [...]" (Filimon, *Ciocoii vechi și noi*, p. 30) sau *„Închis în odaia asta minusculă, retez acest text din carnea minții mele cum mi-aș extirpa singur, în oglindă, o tumoare monstruoasă"* (Cărtărescu, *Travesti*, p. 109)? Naratologia distinge prudent între autor și narator și nu se interesează, în interiorul spațiului textual ireal, decât de ființa iluzorie a naratorului. Autorul, expulzat din analiza narativă, rămâne o entitate insignifiantă, deși reală (sau tocmai de aceea), închisă în solipsismul ei, care pierde dreptul de a-și comenta, evalua, descrie *intra muros* textul, o dată ce acesta devine *volum*. Există mai multe păreri care încearcă să recupereze instanța auctorială neglijată de naratologie: în 1978, teoreticianul german F. K. Stanzel afirma că prezența frazelor la persoana întâi, într-o povestire, poate trimite la două tipuri de naratori: un *narator auctorial* („auktorialer Er-Erzahler"), situat în afara cadrului ficțional, constituind sursa enunțiativă a ficțiunii ca atare, a cărui motivație narativă nu poate fi decât una literar-estetică, și un *narator-personaj*, făcând parte din lumea fictivă pe care o descrie și a cărui motivație narativă este existențială (*apud* Ducrot & Schaeffer, 1996, 468). Sandro Briosi, plecând de la criticile aduse modelului teoretic genettian privind focalizările în narațiune de către Mieke Bal, consideră că autorul este de fapt sursa tuturor focalizărilor și chiar, omniscienta narativă, în focalizarea zero, este un instrument „al acestui om care se numește autor" (Briosi, 1986, 510). De altfel, chiar în perspectivele teoretice mai noi, cum este cea elaborată de Jaap Lintvelt, se recuperează instanța auctorială ca model, ca *tip narativ*: fie că este vorba despre o narațiune heterodiegetică, fie despre una homodiegetică, funcția de ghidare a cititorului, de orientare în lumea romanescă o are un *„auctor"*, un organizator al povestirii, care poate fi, în primul caz, naratorul, în cel de-al doilea caz, personajul-narator (Lintvelt, 1994, 47-48).

Intervențiile metadiscursive la persoana întâi, înrudite cu genul prefațial, și care apar în interiorul textului literar ridică așadar lectorului problema atribuirii. Dacă autorului i se permite să vorbească despre opera sa numai în prefață, aparțin aceste fragmente naratorului? În același timp însă, are naratorul autoritatea de a vorbi despre organizarea discursului și strategii narative, de a oferi cititorului chei de lectură? Ar trebui să admitem existența unor denivelări în statutul narațiunii: explicându-și organizarea operei sau diversele alegeri narative, naratorul nu poate fi decât un *alter ego* al autorului însuși, în timp ce, relatând aventurile eroilor, naratorul este „aspirat" de ficțiune. Credem că noțiunea de *narator auctorial* propusă de Stanzel ne este utilă ca instrument de lucru și ei îi atribuim tipul de discurs pe care l-am numit parantetic.

Scanned with OKEN Scanner

În al treilea rând, funcţia metadiscursivă a „parantezei" care segregă naraţiunea o apropie pe aceasta de una dintre cele mai importante caracteristici ale paratextului: strategie de orientare a lectorului, paratextul oferă informaţii despre text, îl comentează în aspectele lui esenţiale, oferind chei de lectură importante. Statutul discursului parantetic este, prin urmare, ambiguu: nu este nici text, pentru că fluxul narativ este întrerupt de vocea autorului care-şi comentează discursul şi sfâşie iluzia convenţiei epice, nici paratext, fiind plasat în interiorul textului literar. El reprezintă un hibrid: jumătate textual – separarea de text nu este tranşată – şi jumătate paratextual, prin funcţiile de comentare şi definire a textului, de „prezentare" a acestuia în faţa cititorului (în general, funcţiile discursului prefaţial). Similitudinea funcţională a discursului parantetic cu paratextele canonice, în special cu prefaţa, este evidentă: obiectul acestui tip de discurs este textul, putând avea în vedere orice componentă a structurii narative (subiectul, personajele, scriitura, elemente de metalimbaj literar sau de cod lingvistic etc.), iar intenţia pragmatică a intervenţiei metatextuale a naratorului este asemănătoare cu forţa ilocuţionară specifică paratextului: să avertizeze, să îndrume, să invite cititorul la o lectură adecvată. Deşi la prima vedere, ar putea părea că discursul parantetic violentează textul prin fragmentare, în fapt efectul său pragmatic este impresia de control al materialului epic, de menţinere a coerenţei textului şi, nu în ultimul rând, de dirijare a lecturii.

Prezenţa discursurilor parantetice în proza narativă românească este discontinuă: sunt genuri şi epoci literare care au privilegiat această formă de comunicare autor-cititor (literatura veche, proza eclectică din perioada paşoptistă şi postpaşoptistă, proza subiectivă a epocii interbelice, textele autoreferenţiale ale postmodernişti1or) şi epoci care au ignorat-o complet (ficţiunile realiste egolatre din perioada clasică şi modernă, prozele neomoderniste ale generaţiei '60). De asemenea, interesul „parantezelor" metadiscursive se deplasează şi el înspre una sau alta dintre zonele textului.

În naraţiunile istoriografice din epoca veche, obiectul discursurilor parantetice pare a fi exclusiv *evaluarea* (în termenii lui Labov şi Waletzky), realizată într-o formă directă, printr-o aserţiune şi prin intensificatori lexico-gramaticali (modul imperativ, superlativele, subordonate circumstanţiale de scop, propoziţii exclamative etc.).

Dacă la cronicarii munteni paranteza evaluativă apare mai ales clişeizată într-o subordonată finală: „*Aicea însemnăm* ca să să ştie...", ca la Radu Greceanu, de exemplu, la cronicarii moldoveni constatăm prezenţa ei frecventă, cititorul fiind mereu îndemnat spre meditaţie asupra faptelor expuse. Este cazul capitolelor intitulate *Învăţătură şi certare* din cronica lui Ureche ori al diferitelor pasaje cu caracter parantetic, ieşind din linia discursului şi interpelând cititorii (mărcile lexico-gramaticale sunt specifice: modul imperativ sau conjunctiv şi vocativul), întâlnite în letopiseţele lui Miron Costin şi Ion Neculce, la care parantezele evaluative devin laitmotiv al naraţiunii: „[...] (*caută la ce aduce roata lumii mare*[*i*] *case, că ce poate fi mai greu decât aceste*? *Dzic că nice moartea*)"; „(*Caută aice la ce voie au fostu domniile ţării, până nu demult şi la ce sintu acmu*)" (Costin, *Letopiseţul*..., p. 173, respectiv 174); „*Căutaţi, fraţi iubiţi cetitori, de videţi ce este omenie şi curvia*

Scanned with OKEN Scanner

grecească!" (Neculce, *Letopiseţul...*, p. 86); „*Rugămu pre dumneavoastră, iubiţ cetitori tineri, să luaţi sama aceştii scrisori, de s-ar tâmpla vrodată să mai vie nişte lucruri ca aceste în ţara noastră, să vă ştiţi chivernisi, să nu păţiţi şi voi ca şi noi*" (*ibid.*, p. 243); „*Socotiţ, fraţilor cititori, cum este osîndă şi mânia lui Dumnădzău pre ţara aceasta!*" (*ibid.*, p. 377).

Începuturile literaturii moderne, situate în perioada paşoptistă şi postpaşoptistă, cer din partea lectorului nu achiziţionarea vreunei *învăţături* practice sau morale, ci chiar *învăţarea* lecturii, atenţia îndreptată către structura textului narativ, deprinderea cu specii literare noi (nuvelă, roman, scrisoare etc.). Parantezele au acum funcţie fatică (în sensul pe care-l dă Jakobson termenului, de stabilire a contactului dintre emiţător şi receptor); autorul „coboară" în şi lângă text, semnalând aspectele care trebuie urmărite, înlesnind travaliul interpretativ:

- **anunţarea subiectului**

„*Dar văd că m-am depărtat cu totul de scopul ce mi-am propus, care este de a-ţi arăta o descoperire ce am făcut într-un străvechi manuscris, în care am cetit următoarele*: [...]" (Negruzzi, *Scrisoarea XVIII*, p. 292);

„*După câteva vizite, din vorbă în vorbă, mi-a povestit toată istoria vieţii lui şi poate că nu ar fi de prisos a o pune pe hârtie ca să afle strănepoţii noştri*, [...], *la câte au fost românii supuşi în secolul de tranziţie în care trăiesc.*" (Ghica, [Istoria lui Alecu Şoricescu], 24);

- **expoziţiunea/ „orientarea"** (Labov & Waletzky)

„*Locul şi proprietarul confetăriei fiind descrişi, daţi-mi voie a începe acum şi istoria*" (Kogălniceanu, *Tainele inimei*, p. 112);

„*Era pe la nouă ore din noapte. Tristul cadru ce puserăm înaintea lectorilor noştri, fiind luminat numai de palida lumină a candelei, devenea mult mai atingător şi mai interesant*" (Filimon, *Ciocoii vechi şi noi*, p. 189);

- **intrarea în scenă a unui personaj, calitatea personajului (principal, secundar)**

„*Cele de pe urmă persoane cer un examen mai mănunţuş, fiind menite a fi eroi principali în povestirea noastră*" (Kogălniceanu, *Tainele inimei*, p.113);

- **elemente de metalimbaj literar**

„*Faţa ei era rătundă şi albă ca puful unei lebede. Comparaţia îi cam obicinuită, dar mi-ţi ierta că alta mai poetică nu-mi vine subt pană*" (Kogălniceanu, *Iluzii pierdute*, p. 77-78).

Acest tip de fraze instaurează în text o ambiguitate între lumea reală şi lumea ficţională. Dacă pentru proza narativă din perioada paşoptistă şi postpaşoptistă parantezele metadiscursive se explică printr-o pedagogie a lecturii considerată de scriitori necesară momentului de început al modernizării literaturii române, pentru literatura postmodernistă, ambiguitatea între real şi ficţional are alte motivaţii. Depăşind „idealul" obiectivării naraţiunii promovat de moderniştii în texte autosuficiente şi fără intruziuni ale celor doi poli ai comunicării literare – autorul şi cititorul –, postmoderniştii nu mai mizează (doar) pe forţa manipulatoare a textului, ci recuperează această relaţie dialogică între luciditatea autorului, conştient de convenţia literară, dar şi de limitele ei, şi luciditatea lectorului, conştient că gravitatea literaturii este una convenţională. Cum textualismul optzecist nu mai trebuie argumentat, ceea ce am ales spre exemplificare din prozele postmoderniste reprezintă un caz extrem, care demonstrează chiar şi din punct de vedere structural caracterul hibrid al

Scanned with OKEN Scanner

discursului parantetic: episodul 91 al romanului *O sută de ani de zile la Porțile Orientului* de Ioan Groșan, care nu este *text* și nici *paratext*, ci este și text, și paratext (titlu de capitol):

„Episodul 91

În care considerând că discuția dintre Iovănuț și Despina devine previzibilă ne vom muta atenția asupra celor vorbite de Metodiu și vistiernicul Ximachi, din cauze pe care dacă Cetitoriul nu la va intui imediat, cu siguranță le va recunoaște mai târziu, și în care, de asemenea, datorită unor împrejurări de natură obiectivă și altora de natură subiectivă, suntem siliți a recunoaște că deși avem planul lui, nu putem scrie simplu acest episod, motiv pentru care, cunoscând maxima și măgulitoarea atenție a Cetitoriului, îi solicităm și lui scrierea acestui episod, făcându-l să contribuie nemijlocit la ceea ce până acum doar mijlocea, în care de așijderea, pentru a nu lăsa loc unor dubii neavenite, oferim planul simplu de idei pe care trebuie să-l umple Cetitoriul cu inefabila-i știință epică și cultură creatoare după cum urmează:

1) O frază auctorială, dorică, de început, în care să existe trei clișee ale memoriei noastre culturale și ideea clară că în secolul al XVII-lea puține popoare aveau un cărturarar de talia lui Udriște Năsturel.

2) Un dialog de patru replici între Ximachi și Metodiu de unde să rezulte cu umor că niciodată Papa n-o să-și poată da seama cum un fluviu născut în niște munți protestanți, trecând printr-o câmpie catolică, ajunge să se turcească pentru a se vărsa într-o treime de brațe ortodoxe.

3) Un dialog de trei replici între căpitanul Juravcu, Spoicu și Bașotă din care să rezulte cu umor că fluviul respectiv e Dunărea și că ar fi bine să-i spună asta și lui Sima-Vodă.

4) Un scurt monolog interior al lui Sima-Vodă referitor la căpitanii Juravcu, Spoicu și Bașotă din care să reiasă că dacă n-ar fi ei, ar fi alții.

5) Utilizând adverbul „așadar", o frază de încheiere capabilă să se ridice cu eleganță la înălțimea celor trei secole de istorie scurse de-atunci, din care să rezulte cu umor că n-am învățat nimic." (*op. cit.*, p. 100-101).

Discursul auctorial îmbracă, ironic, forma didactică a temei pentru acasă, simulată prin sintagma „planul simplu de idei", prin conjunctivele cu valoare imperativă „să existe", „să rezulte", „să reiasă" și prin numerotarea paragrafelor. Alte două tipuri de limbaje se intersectează în interiorul fiecărei cerințe adresate cititorului: mai întâi, *metalimbajul criticii literare* și *al stilisticii* („o frază auctorială, dorică, de început", „un dialog de patru replici", „un scurt monolog interior", „utilizând adverbul *așadar*, o frază de încheiere" etc.), apoi *limbajul beletristic propriu-zis*, care sintetizează relatarea și reprezentarea scenei: „puține popoare aveau un cărturar de talia lui Udriște Năsturel" (sic!), „ar fi bine să-i spună asta și lui Sima-Vodă", „dacă n-ar fi ei, ar fi alții" etc. Liantul dintre *cum* și *ce* vrea autorul să fie scris îl reprezintă subordonatele atributive: „în care să existe [...]", „de unde să rezulte [...]", „din care să reiasă [...]". De fapt, o lectură atentă face să transpară gluma autorului, căci „inefabila știință epică și cultură creatoare" a cititorului nu au nimic de inventat, fiindcă, pe de o parte, autorul-narator spune exact cît trebuie pentru reprezentarea scenei, iar pe de altă parte, evenimentele anunțate pompos sub aparența metalimbajului tehnic ... nu există.

Scanned with OKEN Scanner

Postmodernismul readuce în actualitate discursurile parantetice, însă nu cu funcţie explicativă, ci cu funcţia de a ridica autoreferenţialitatea la rang de trăsătură constitutivă a prozei narative. Componenta ludică şi cea parodică, de asemenea, nu sunt de neglijat în explicarea frecventelor ocurenţe ale discursurilor parantetice, dar prevalent este faptul că mijloacele scriiturii devin, în această perioadă, o parte din substanţa ei.

Iluzia mimetică a naraţiunii s-a spulberat demult, scriitura rămâne singura realitate certă, imediată. Şi nici măcar nu mai contează cine scrie. Aşa să fie?

BIBLIOGRAFIE

a) Lucrări de referinţă:

Briosi, S., *La narratologie et la question de l'auteur*, în „Poétique", Nr. 68, Paris, Ed. Seuil, p. 507-519;

Ducrot, O., Schaeffer, J.-M., *Noul dicţionar enciclopedic al ştiinţelor limbajului*, Bucureşti, Ed. Babel, 1996;

Hamon, Ph., *Texte littéraire et métalangage*, în „Poétique", Nr. 31, Paris, Ed. Seuil, 1977, p. 261-284;

Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, *Conversaţia: structuri şi strategii*, Bucureşti, Editura All, 1995;

Jakobson, R., *Lingvistică şi poetică. Aprecieri retrospective şi consideraţii de perspectivă*, în *Probleme de stilistică. Culegere de articole*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1964, p. 83-125;

Labov, W., Waletzky, J., *Analiza narativă: versiuni orale ale experienţei personale*, în Borcilă, M., McLain, R., *Poetica americană. Orientări actuale*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1981, p. 261-303;

Lintvelt, J., *Încercare de tipologie narativă. Punctul de vedere*, Bucureşti, Ed. Univers, 1994.

b) Surse:

Cărtărescu, M., *Travesti*, Bucureşti, Ed. Humanitas, 1994;

Costin, M., *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron vodă încoace*, Bucureşti, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, 1944;

Filimon, N., *Ciocoii vechi şi noi*, Bucureşti, Ed. Gramar, 1993;

Ghica, I., [*Istoria lui Alecu Şoricescu*], în *Documente literare inedite*, Bucureşti, ESPLA, 1959, p.22-26;

Greceanu, R., *Începătura istoriii vieţii luminatului şi preacreştinului Domnului Ţării Rumâneşti, Io Costandin Brâncoveanu...*, în *Cronicarii munteni*, II, Bucureşti, E.P.L., 1961, p. 5-272;

Groşan, I., *O sută de ani de zile la Porţile Orientului*, Bucureşti, Ed. Fundaţiei Culturale Române, 1992;

Kogălniceanu, M., *Iluzii pierdute*; *Tainele inimei*, în *Tainele inimei*, Bucureşti, E.P.L., 1964;

Neculce, I., *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Bucureşti, ESPLA, 1959;

Negruzzi, C., *Păcatele tinereţelor*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1986;

Ureche, Gr., *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Bucureşti, [ESPLA], 1958.

LES PARENTHESES DU DISCOURS NARRATIF

Résumé

L'article propose un nouveau concept, celui du *discours parenthétique*, pour unifier les passages métadiscoursifs du récit, envisageant ses trois qualités fondamentales: l'interruption du régime énonciatif; la posture de l'énonciateur confisquée par l'auteur même; la fonction métatextuelle, similaire au paratexte, notamment à la préface. Le caractère hybride, mi-textuel, mi-paratextuel, du discours parenthétique, est mis en évidence à l'aide des fragments métanarratifs extraits des époques littéraires variées, spécialement des celles qui pratiquent une sorte de pédagogie de la lecture (les chroniques médiévales, les récits romantiques du 1848) et des proses postmodernistes autoréférentielles, ludiques et parodiques.

Scanned with OKEN Scanner

INDICATORI DE REFERENȚIALITATE ÎN DISCURSUL IRONIC

LILIANA HOINĂRESCU
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
București

1.0. O condiție a discursului serios, pe care discursul ironic se grefează în mod obligatoriu, este referențialitatea, adecvarea lui la realitate. Adoptând, pentru textul literar, conceptul de „lume posibilă" (cf. Eco 1991: 169-233), putem afirma că lumea de referință a ficțiunii postmoderne este prezentată prin structurile discursive drept „lumea reală". În cadrul acestei abordări, chiar și „lumea reală" de referință trebuie să fie înțeleasă ca un construct cultural (*ibidem*, p. 181 și urm.), deoarece interpretarea acesteia depinde de scheme conceptuale și de structuri ideologice admise de enciclopedia unei epoci. Un fapt poate fi acceptat ca real și posibil de un individ care împărtășește un tip de enciclopedie și considerat imposibil de un altul tributar altui sistem conceptual.

La prima vedere, afirmă Eco (1997: 117 și urm.), în lumea reală trebuie să conteze principiul de Adevăr, în timp ce în lumile narative trebuie să conteze principiul de Încredere. Și totuși, și în lumea reală, principiul de Încredere e tot atât de important ca și principiul de Adevăr. Definind prin Enciclopedie o știință maximală din care fiecare decupează numai un fragment, Eco trage concluzia că o suprapunere perfectă între cunoașterea absolută și cunoașterea lumii potrivit Enciclopediei Maximale este practic imposibilă. Experiența și o serie de acte de încredere în privința comunității omenești pot convinge doar pe cineva că ceea ce Enciclopedia Maximală descrie (nu rareori cu unele contradicții) reprezintă o imagine satisfăcătoare a ceea ce este lumea reală.

Dată fiind vastitatea Enciclopediei Maximale, criteriile de selecție ale receptorului sunt extrem de personale și deci divergente. Din acest motiv, pentru a capta interesul cititorului său, un autor de ficțiune trebuie să consolideze impresia acestuia că împărtășește cu el același set de valori, de presupoziții comune, pe scurt un fond comun de informații mutuale.

Insistența asupra relației directe dintre emitent și receptor este o primă strategie de a fixa caracterul referențial al enunțului și de a afirma implicit existența unui teritoriu comun de discurs între E (autor) – R (cititor). O altă componentă privește construirea lumii ficționale după modelul lumii reale, prin disimularea în presupoziții a punctului de vedere exprimat de instanța narativă.

În efortul de atribuire a proprietăților lumii reale W_0, autorul operează cu noțiuni curente ale enciclopediei cititorului, de la categoriile descriptive privind

Scanned with OKEN Scanner

realitatea până la sistemul de valori şi de credinţe, sistemul normativ, *doxa* – opinia publică –, stereotipiile şi clişeele discursurilor autorizate, inclusiv ale celui literar. Aceste ideologeme constituie teritoriul comun de discurs dintre E şi R. Pentru discursul ironic, constituirea fundalului de cunoştinţe împărtăşite este aproape întotdeauna strategică. Anticipând, am putea spune că diferenţa dintre un text serios şi un text ironic se plasează în sfera distribuirii informaţiei presupuse.

1.1. Presupoziţiile existenţiale au puterea de a impune obiectele lor de referinţă ca existente, indiferent dacă se ştie sau nu cu anticipaţie despre existenţa lor. Însuşi **actul** menţionării lor creează propensiunea existenţială (cf. Eco 1996: 344). Luând în consideraţie principiul cooperativ şi, mai ales, maxima calităţii, introducerea unui declanşator de presupoziţii existenţiale (nume proprii şi descrieri definite) stipulează existenţa obiectului desemnat într-o anumită lume, care, în absenţa unor indicaţii contrare, este lumea reală, în cazul textului narativ – o lume care ia drept referinţă lumea reală.

1.2. Ce se întâmplă însă atunci când într-un text de ficţiune apar personaje pe care receptorul le recunoşte ca aparţinând altor texte de ficţiune. De exemplu, în *Solstiţiu tulburat* de Paul Georgescu personajele sunt studentul medicinist Felix-Daniel, boierul Dinu Şeitan, arendaşul Tănase Scatiu, comandantul de apă dulce Leonida Pascalopol, personajele feminine sunt Otilia, Tincuţa, Kera Duduca, slujnica e Marina. În *Sinuciderea din Grădina Botanică* de Radu Petrescu apar personaje precum Candide. În romanul lui Ioan Groşan *O sută de ani de zile la porţile Orientului*, apar nume precum Cosette, Vitoria, Glanetaşul, Petre Petre. Pentru cititorul român cu o competenţă medie, aceste nume vehiculează simultan o dublă informaţie – de relief şi, respectiv, de fundal. Romanele amintite nu sunt însă simple parodii, pe de o parte, pentru că nu se raportează la un singur text, pe de altă parte, deoarece relaţiile dintre personaje sunt modificate, şi nu neapărat în sensul ridiculizării lor. Finalmente, receptorul poate să nu identifice corect sursa hipotextuală, fără ca prin aceasta dubla codificare a onomasticii să fie ocultată. Apariţia numelui d'Artagnan sau Don Quijote în orice operă de ficţiune, oricât de mult s-ar îndepărta protagoniştii de proprietăţile lor originare, are acelaşi efect referenţial asupra receptorului. Explicaţia constă în faptul că operele de acest gen, calificate drept parodice, nu se mai referă la personajele unui roman, ci la personaje devenite mitice, care au trecut din textul originar într-un repertoriu enciclopedic generalizat (cf. Eco 1991: 227, nota 18). Tot Eco formulează şi mai clar ideea anterioară: „Atunci când personajele fictive pot emigra de la un text la altul asta înseamnă că au câştigat drept de cetăţenie în lumea reală şi s-au eliberat de povestirea care le-a creat" (Eco 1997: 165). Ele sunt utilizate ironic drept indicatori de referenţialitate în acelaşi fel în care se invocă personajele istoric atestate pentru a da proprietăţi de verosimilitate lumii narative (*ibidem*, p. 164)[1]. Fenomenul reclamă o explicaţie mai detaliată.

În discursurile culturale care reprezintă realitatea, există întotdeauna un raport între istorie şi ficţiune. Napoleon este văzut într-un fel de către Tolstoi în *Război şi*

Scanned with OKEN Scanner

Pace, în alt mod de un biograf obiectiv şi în altul de partizanii bonapartişti. Conştiinţa colectivă disociază (încă) personajul istoric de cel ficţional, însă percepţia lui este transformată sub influenţa multiplelor ficţionalizări. Acelaşi lucru îl putem spune despre oricare personaj istoric care a beneficiat de atenţia unui mare creator. Când spunem Richard al III-lea, ne gândim imediat la drama lui Shakespeare şi la atmosfera ei specifică, evocând Anglia din secolul al XV-lea. Un receptor neinstruit s-ar putea raporta la o ecranizare, mai mult sau mai puţin reuşită, care are pentru el valoarea unei referinţe exclusive. Un alt caz interesant este al obscurilor domnitori Alexandru Lăpuşneanu sau Despot Vodă, care se bucură de o reputaţie literară, şi mai puţin istorică. Ficţionalul tinde deci să preia funcţia de reprezentare a realităţii, chiar dacă nu o anulează cu totul. Cu cât însă faptele reale sunt mai îndepărtate în timp, cu atât evenimentul real este perceput drept fapt literar. Din Antichitate şi până astăzi, s-au scris mai multe lucrări dramatice care îl au ca erou pe Oedip, dar asta nu înseamnă că Oedip nu a fost un rege într-o cetate din Grecia arhaică. Acest personaj, cu siguranţă istoric, este perceput de lumea modernă mai degrabă drept un personaj literar. Se ştie că, în societatea tradiţională, se confunda istoria cu mitologia. Sursele de bază, tragediile lui Eschil şi Sofocle, pe care noi le considerăm literare, aveau în Antichitate o funcţie mai clar istorică, în sensul pe care anticii îl acordau acestui termen. Aşadar, există un transfer insesizabil între literar şi istoriografic, conştiinţa colectivă tinzând să uniformizeze informaţiile de orice factură într-o reprezentare generică. Printr-un proces de mimetism similar între istorie şi literatură, personajele ficţionale devenite proiecţii culturale, universale sau localizate, capătă o funcţie referenţială.

Pe de altă parte, intrarea în memoria colectivă a unui personaj (de ficţiune sau nu) antrenează principiul constitutiv al mitului, al cărui enunţ este mereu reiterat şi reactualizat. Versiunile succesive nu afectează unitatea semnificaţiei mitului, ci îi asigură fixarea trăsăturilor esenţiale. Reinterpretarea se serveşte de o schemă narativă de bază, care permite ulterior orice modificare de perspectivă. Din acest motiv, pentru re-scrierea unui mit este suficientă o memorie vagă şi delocalizată; ea suportă oricâte anacronisme, deoarece interesul se deplasează spre recuperarea circulaţiei de sens, a temelor şi a figurilor[2]. Operaţiile de transformare asigură continuitatea mitului, prelungirea sa în discursul public. Atunci când o ficţiune preia subiectul şi personajele altei ficţiuni, mecanismul interpretativ proiectează, după modelul reiterativ al mitului, o structură mai veche, arhetipală, din care este derivată şi versiunea anterioară. Cu alte cuvinte, atunci când în *Solstiţiu tulburat* sunt împrumutate personaje din texte precum *Enigma Otiliei*, *Viaţa la ţară*, se presupune că şi acestea din urmă se raportau la un hipotext/ referent originar, istoric, care a servit drept sursă ambelor texte. Astfel, o ficţiune garantează adevărul altei ficţiuni.

Tendinţa de a transfera funcţia referenţială unor indicatori culturali sau, invers, atribuirea unui statut istoric personajelor de ficţiune, adică, în sens mai larg, de a amesteca ficţionalul cu realitatea, este recunoscută drept o practică specific şi exclusiv (utilizată programatic) postmodernă: „Metaficţiunea istoriografică face problematică atât negarea, cât şi afirmarea referenţei. Ea camuflează distincţia pe care Richard Rorty o face între „texte" şi „materialul brut" – lucruri făurite şi lucruri

Scanned with OKEN Scanner

descoperite, domeniile interpretării şi epistemologiei. Ea sugerează că au *existat* materiale cu caracter brut – personaje şi evenimente istorice – dar că astăzi le cunoştem numai ca texte. [...] În termenii lui Lyotard, obiectul istoriei este referentul numelui propriu (Ezra Pound) şi acesta nu este acelaşi cu obiectul percepţiei (cel empiric, cândva în viaţă, Ezra Pound). Această distincţie este adusă în prim-plan de metaficţiunea istoriografică prin uzul şi abuzul paradoxal de convenţiile referenţei romaneşti şi istoriografice." (Hutcheon 2002: 234, în italic în orig.).

Trebuie reţinut că această practică nu are funcţie ludică, ci polemică. Problematizarea reprezentării este unul dintre aspectele care au dus la definirea metaficţiunii drept o parodie serioasă. De fapt, o simplă abordare mai analitică arată că nu este vorba de parodie în sensul strict pe care îl acordă Genette termenului, nici măcar de tratamentele hipertextuale tip *Doctor Faustus* de Thomas Mann sau *Ulise* de James Joyce. Romanul postmodern nu este interesat de transpunerea tematică a unor texte anterioare (în termenii lui Genette, de o transdiegetizare), ci de legitimarea textelor de ficţiune ca surse de veridicitate.

Ilustrarea deplină a ideii anterioare o întâlnim în *Dicţionarul onomastic* al lui Mircea Horia Simionescu, operă care, în opinia noastră, depăşeşte limitele unui simplu joc literar tocmai prin reflecţia profundă asupra funcţiei referenţiale a numelui propriu şi specularea inteligentă a valorii sale presupoziţionale. În această lucrare cu aparenţă normativă, fie referenţi anonimi/ fictivi sunt incluşi în doxa culturală, fie este ignorată referinţa exactă a unor nume intrate în enciclopedie. Efectul ironic se bazează integral pe exploatarea forţei de impunere ontologică a presupoziţiilor existenţiale, potenţată de autoritatea instanţei de enunţare. Într-o astfel de lucrare, simpla înregistrare a unui articol garantează nu numai existenţa în „lumea reală" a referentului, ci şi importanţa sa relativă în scenariul istoric. O (primă) strategie ironică este de a redefini tautologic funcţia referenţială a presupoziţiilor existenţiale, prin precizarea nu a meritelor relative ale presupuşilor purtători, ci, pur şi simplu, a faptului că există persoane care au acest nume.

ABSOLON Absolon Pop, str. Colonel P. Ionescu, nr. 19, Bucureşti (Ct. [Cartea de telefon, n. n.])
FRANCO Franco Corelli cântăreţ. Eliziunea e delicioasă, de tipul Luca Caragiale.
HERCIU Herciu Blonder, str. Ţepeş Vodă nr. 38. (Ct.)

Invers, mutaţia referenţială pe care o operează definiţia, prin ignorarea spectrului semic esenţialmente elitist al unor nume proprii bine cunoscute, avansează ironic ideea unui univers epistemic alternativ, paralel, „a unei lumi posibile", într-un cadru normativ care impune o viziune raţională, obiectivă şi univocă asupra realităţii.

ABELARD „Fiind un nume greu de reţinut, este recomandat acelor copii de oameni simpli care, altfel, se numesc Ion, Costică, Vasile şi care, după ce sunt împinşi să înveţe, cu sacrificii, câteva clase elementare, după ce sunt constrânşi să transpire din greu pentru a-şi însuşi o meserie [...] devin, în sfârşit, elemente biologice ideale, mecanisme nervoase posedând toate calităţile pentru a merge la război, a lupta cu eroism, a muri sfârtecate şi a fi uitate cu desăvârşire, puţin timp după aceea" (Thomas Leyt: *Exerciţii de frazare*).

Scanned with OKEN Scanner

IASON O carte, oricât de obiectivă s-ar pretinde, e o autobiografie, un sistem de puncte de vedere personale, sprijinită pe trăiri unice. Cunoscând aceasta, cei mai mulţi Iason, când se angajează într-un serviciu, prezintă în loc de *curriculum vitae* o carte, sau câteva prefeţe, sau un autograf pe cartea unui autor englez.

Numele Abélard, Iason etc. nu sunt simple denominaţii, ci au funcţia unor concepte culturale bine fixate, chiar şi cititorii neinstruiţi având asupra lor o percepţie generică. Abia în acest exemplu se observă cât de dificil este pentru orice receptor de a ignora presiunea lor referenţială. Când sunt invocate într-un text, ele vin impregnate de această condiţie de existenţă atestată cultural, care le conferă forţa de reprezentare a realităţii. Practic, ele fixează un unic referent, nu pot fi generalizate fără ca receptorul să nu acuze o gravă inadvertenţă. Din interiorul unui model normativ, Mircea Horia Simionescu poate semnala ficţionalizarea acestuia tocmai prin ignorarea respectivei interdicţii. Însă, în cadrul ficţional din *Solstiţiu tulburat*, aveam de-a face cu acel Felix, student la medicină, cu acel boier Şeitan, şi cu acel arendaş Tănase Scatiu, iar în *O sută de ani...* cu acel Petre Petre, acea Vitoria etc. pe care receptorul îi cunoaşte. Numele proprii ficţionalizate anterior funcţionează aşadar ca nişte operatori referenţiali. Naratorul ignoră cu ingenuitate valoarea presupoziţională pe care le-o recunoşte imediat receptorul real.

1.3. Paradoxal, chiar idiolectele specifice unei opere literare integrate în structura altui text au funcţia unor conotatori de mimesis. Sigur, nu orice text literar este susceptibil să genereze ideologeme[3]. Numai cele foarte cunoscute, impuse prin tradiţia didactică. Ele trimit la un context cultural anume, la autoritatea doxei, nu mai aparţin literarului, ci enciclopediei comune. Literarul migrează în sfera vulgatei, iar de aici capătă forţa pe care i-o imprimă realul, forţa persuasivă a discursului public. Incluse în enciclopedie, mai ales în acel corpus de autoritate, al căror model desăvârşit este, cum spune Roland Barthes, Manualul Şcolar (cf. Barthes 1987: 167-168), reprezentările mentale colective, chiar de sursă literară, devin forma generică a ceea ce este deja spus, admis, simbolul forţei de aserţiune (Barthes, apud Amossy, Herschberg Pierrot 1997: 62). În *O sută de ani de zile la porţile Orientului* sau în *Solstiţiu tulburat* se utilizează secvenţe antologice din alte surse exclusiv ca declanşatori de presupoziţii existenţiale. Când naratorul din *O sută de ani...* afirmă „*Tătarii îi înconjurară bătând sălbatic caii cu scările de lemn*" (p. 6), aluzia intertextuală actualizează o informaţie culturală de fundal, a cărei sursă este mai mult sau mai puţin identificabilă; pentru că este o reprezentare mentală, un şablon cultural, putem spune că funcţionează ca o descriere definită a unui referent din realitate, adică a textului originar însuşi. Enunţul invocă drept garant de autenticitate un alt enunţ legitimat de discursul public. Imaginile culturale vehiculate au o referinţă extrafictională, fixând cadrul de enunţare al discursului. Prin intermediul acestor presupoziţii culturale comune se instituie relaţia de parteneriat dintre emiţător şi receptor.

Diversele coduri culturale, cu stereotipiile şi locurile lor comune, au fost dintotdeauna o strategie de creare a efectului de real, utilizată de toţi scriitorii realişti, ca Balzac, Stendhal sau Flaubert. „Deşi de origine perfect livrescă, printr-un tertip

Scanned with OKEN Scanner

specific ideologiei burgheze, care inversează cultura şi natura, aceste coduri par să întemeieze realul" (Barthes 1987: 168). Motivul pentru care clişeul sau expresia stereotipă constituiau şi constituie nucleul esteticii realiste este evident: romancierul se foloseşte de banalitatea şi de virtualităţile sale reprezentative într-un sistem sociocultural pe care se presupune că lectorul îl împărtăşeşte (cf. Amossy, Herschberg Pierrot 1997: 67). Pertinenţa enunţurilor ficţionale este confirmată de statutul lor de operatori descriptivi ai lumii reale. Cu alte cuvinte, în ficţiune prevalează adecvarea la real a enunţului, şi nu a referentului. Intertextualitatea, în oricare dintre ipostazele sale, are în literatură o funcţie referenţială: reproducerea imaginii sociale a limbajelor, interferenţa lor, citarea sau inserarea fragmentelor de real (alte texte extraficţionale)[4]. Altfel spus, funcţia de a induce cititorului sentimentul teritoriului comun de discurs cu naratorul, raportarea lor la o anumită realitate, istoric determinată. Conversia ironică a intertextualităţii este derivată din această funcţie primară. Reprezentarea realităţii atrage critica acesteia, aspect care nu lipseşte din nici o mare operă realistă. Ca automatisme conceptuale, socialmente acceptate, expresia stereotipă, clişeul şi locurile comune sunt ţinta predilectă a discursului satiric. Aceste formule convenţionale nu sunt susţinute decât de ritualul social, de utilizarea lor în situaţii enunţiative stricte: ceremonialul discursului politic, religios, juridic, literar (poetic), ştiinţific, filosofic. Este sfera gândirii înalt patetice, morale, serioase, sincere, care presupune o atmosferă specifică. Este suficientă decontextualizarea lor, aplicarea inadecvată la obiectul reprezentat, vulgarizarea, pentru ca să se producă disocierea enunţiativă şi ruptura dintre semn şi referent (referentul devine discursul citat, nu realitatea).

Revenind la problema ideologemelor literare, precizăm că nici Groşan, nici Paul Georgescu nu le utilizează pentru a ridiculiza textele originare; ei le semnalează doar prezenţa în discursul public, de unde le şi împrumută ca indicatori de veridicitate. În textul postmodern de acest tip, intertextele culturale instituie referinţa actului de enunţare însuşi, circumscrierea lui socioistorică în opoziţie cu istoricitatea lumii ficţionale. Ele creează efectul de complicitate discursivă între emiţător şi receptor, indicând totodată procesul prin care reprezentările realiste trecute sunt generate. În *Solstiţiu tulburat* şi *O sută de ani...*, anacronismele subliniază clivajul referenţial între timpul enunţării, al naratorului contemporan cititorului, şi timpul istoric al diegezei, adică divizarea netă între lumea reprezentată de autor şi de cititori şi cea reprezentată de personaje. Cu alte cuvinte, autorul nu face decât să instituie efectul de distanţare ideologică, descriind lumea istorică ficţională în termenii şi cu ideologemele altei lumi de referinţă. Sublinierea ironică a cadrului cultural necesar pentru acceptarea reprezentării istorice deconspiră natura proceselor reprezentaţionale realiste. Recunoaştem aici un tip de atitudine aproape obsesivă pentru scrierile postmoderne, şi anume problema obiectivităţii reprezentării [istorice a] evenimentelor. „[În metaficţiunea istoriografică] nu se pune niciodată problema dacă evenimentele trecutului au avut loc într-adevăr. Trecutul a existat – independent de capacitatea noastră de a-l cunoaşte. Metaficţiunea istoriografică acceptă această viziune filosofic-realistă asupra trecutului şi apoi trece la confruntarea ei cu o alta, antirealistă, care sugerează că, oricât ar fi de adevărată această independenţă, trecutul

Scanned with OKEN Scanner

există *pentru noi – acum* – numai ca urme asupra prezentului şi în prezent" (Hutcheon 1997: 78, în italic în orig.)[5]. Totodată, intenţia de a deconspira natura tendenţioasă, ideologizantă, a reprezentărilor istorice este asociată cu integrarea altei opoziţii centrale, aceea privind ficţionalul şi factualul. Câtă vreme reprezentarea autorizată a realităţii este un construct cultural, ficţionalul participă în aceeaşi măsură la impunerea reprezentărilor noastre istorice[6].

În acest mod credem că trebuie interpretată tendinţa ironic-polemică, şi nu ludică, a romanului postmodern de a conferi operatorilor culturali, ficţionali, funcţia unor indicatori de referenţialitate.

NOTE:

---

[1] „Luarea în serios a personajelor fictive produce şi narativă intertextuală, în care intrarea – într-un roman sau într-o dramă – a personajului unui alt roman funcţionează aproape ca un semnal de veridicitate [...]". (Eco 1997: 164)

[2] Pentru funcţia referenţială a mitului, vezi Samoyault (2001: 88-90), *L'éternel retour du mythe*, în cap. 3, *Référence, référentialité, relation.*

[3] Marc Angenot, *Un état du discours social*, Québec, Éd. du Préambule, 1989, p. 894, apud Amossy, Herschberg Pierrot 1997: 65. [L'idéologème] „n'est pas nécessairement une locution unique, mais un complexe de variations phraséologiques, une petite nébuleuse de syntagmes plus ou moins interchangeables".

[4] Pentru funcţia referenţială a intertextualităţii, vezi Samoyault (2001: 77-109), cap. 3, *Référence, référentialité, relation.*

[5] Vezi şi Hutcheon (1997: 79): „A cunoaşte trecutul devine o problemă de reprezentare, adică de construcţie şi de interpretare, nu una de înregistrare obiectivă. [...] Ceea ce evidenţiază teoria şi practica postmodernă este înscrierea conştientă în istorie a atitudinii, de obicei nemărturisite, a istoricilor faţă de materialul lor de lucru."

[6] *Ibidem*, p. 81: „Dar pentru că romanele postmoderne se concentrează asupra procesului de transformare a evenimentelor în fapte, ele atrag atenţia asupra caracterului îndoielnic al ierarhiei pozitiviste, empiriste, implicate de opoziţia binară dintre real şi ficţional, sugerând că nonficţionalul este, în aceeaşi măsură ca şi ficţiunea, construit şi narativ cunoscut".

BIBLIOGRAFIE

Amossy, Ruth, Herschberg Pierrot, Anne, *Stéréotypes et clichés*, Paris, Éditions Nathan, 1997.
Barthes, Roland, *Romanul scriiturii*, Bucureşti, Ed. Univers, 1987.
Ducrot, Oswald, Dire et ne pas dire. Principes de sémantique linguistique, Paris, Hermann, 1991.
Eco, Umberto, *Lector in fabula*, Bucureşti, Ed. Univers, 1991.
Eco, Umberto, *Limitele interpretării*, Constanţa, Ed. Pontica, 1996.
Eco, Umberto, *Şase plimbări prin pădurea narativă*, Constanţa, Ed. Pontica, 1997.
Genette, Gérard, *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Paris, Seuil, 1982.
Hutcheon, Linda, *Irony's edge. The theory and politics of irony*, London, New York, Routledge, 1995.
Hutcheon, Linda, *Politica postmodernismului*, Bucureşti, Ed. Univers, 1997.
Hutcheon, Linda, *Poetica postmodernismului*, Bucureşti, Ed. Univers, 2002.

Scanned with OKEN Scanner

Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, Naraţiune şi dialog în proza românească. Elemente de pragmatică a textului literar, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 1991.

Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, *Limbaj şi comunicare. Elemente de pragmatică lingvistică*, Bucureşti, Ed. ALL EDUCAŢIONAL, 2003.

Samoyault, Tiphaine, *L'Intertextualité. Memoire de la littérature*, Paris, Éditions Nathan, 2001.

SURSE

Groşan, Ioan, *O sută de ani de zile la porţile Orientului*, Roman istoric foileton, Bucureşti, Ed. Fundaţiei Culturale Române, 1992.

Simionescu, Mircea Horia, *Dicţionar onomastic*, ediţia a II-a, Bucureşti, Ed. ALLFA, 2000.

MARQUEURS DE RÉFÉRENTIALITÉ DANS LE DISCOURS IRONIQUE

Résumé

Dans tout texte fictionnel on peut identifier les références à un code culturel spécifique, susceptible d'être facilement reconnu par son destinataire. C'est à travers de ce système complexe de connaissances encyclopédiques, croyances et opinions, souvent figées en clichés et stéréotypes, que l'auteur peut assurer la cohérence idéologique et aussi la dimension „réaliste" de son univers fictionnel. Or, cet ensemble organisé forme le territoire commun de discours entre E (auteur) – R (lecteur), la totalité des présuppositions mutuellement partagées dans le cadre desquelles s'inscrivent les informations nouvelles.

Dans cet article, nous avons envisagé la situation particulière du discours ironique. On a conclu que l'ironie littéraire, vue dans sa dimension discursive, comme acte de communication entre auteur et lecteur, est l'effet de l'utilisation polémique des présuppositions : l'écrivain introduit au niveau des présupposés des connaissances fausses ou décrit un monde de référence avec les idéologèmes d'un autre monde de référence. À notre avis, la différence entre un texte sérieux et un texte ironique se trouve toujours au niveau de l'information présupposée. Cette hypothèse théorique peut clarifier le rapport existant entre intertextualité et ironie, les conditions dans lesquelles ce trait universel de la textualité peut acquérir une fonction ironique.

Scanned with OKEN Scanner

STRUCTURI ARGUMENTATIVE ÎN NEGOCIEREA COMERCIALĂ

MARIOARA ION
drd. Universitatea din Bucureşti

1. Conceptul de negociere d.p.d.v. lingvistic

Ca subiect al diverselor cercetări lingvistice, negocierea se dovedeşte a fi un concept cu margini destul de dificil trasabile, cu definiţii adesea contradictorii, cu diferenţe epistemice importante de la analiza conversaţională, la analiza discursului critic sau la analiza discursului mediatic.

Dacă din punctul de vedere al analizei conversaţionale, al cărei scop este descrierea interacţiunilor verbale, dialogale, văzute drept „construcţii colective" (Kerbrat-Orecchioni, 2000: 70-71), negocierea reprezintă un mod prin care acestea se realizează, din punctul de vedere al analizei discursului critic, negocierea constituie doar o strategie de ajustare a comportamentului argumentativ (Van Eemeren, Houtlosser, 2003) al participanţilor, în procesul rezolvării conflictului de opinie. Ea se situează la nivelul celei de-a treia etape, în cadrul modelului pragma-dialectic al argumentării (Confruntare, Deschidere, Argumentare, Încheiere).

Catherine Kerbrat-Orecchioni defineşte *negocierea conversaţională* astfel:

> „On appellera donc «négociation» tout processus interactionnel susceptible d'apparaître dès lors qu'un différend surgit entre les intreractants concernant tel ou tel aspect du fonctionnement de l'interaction, et ayant pour finalité de résorber ce différend". (*ibidem*: 71)

Prin urmare, negocierea conversaţională se produce atunci când există un dezacord între participanţi, recunoscut de aceştia şi când se manifestă dorinţa de a se ajunge la un acord, prin diverse mijloace.

Spre deosebire de negocierea conversaţională, care se poate întâlni în diverse contexte, în special în situaţiile familiare, negocierea comercială se constituie ca o interacţiune specifică, cu caracter instituţional, activitatea negociativă fiind coextensivă cu ansamblul evenimentului comunicaţional.

Dacă obiectul negocierii conversaţionale este de natură internă interacţiunii, obiectul negocierii comerciale este de natură externă (preţ, calitate, cantitate, termen de livrare etc.), obiectivul extern (de exemplu, vânzarea/ cumpărarea unei mărfi), orientând şi determinând ansamblul activităţilor desfăşurate de către interactanţi pe parcursul interacţiunii, fapt ce determină alegerea anumitor tehnici şi procedee argumentative care să conducă la consens.

Scanned with OKEN Scanner

Catherine Kerbrat-Orecchioni propune o schemă generală a negocierii (ibidem: 73-74) care se prezintă astfel:

1. A face o propunere lui B (Prop);
2. B contestă propunerea şi poate face el însuşi o contra-propunere (Contra Prop), existând situaţia unei negocieri potenţiale, care poate fi sau nu actualizată.

Se creează două posibilităţi:

a) A acceptă imediat contrapropunerea, caz în care se produce o ajustare a comportamentului lui A, iar negocierea nu se mai produce;
b) A refuză contra propunerea şi reafirmă propunerea iniţială, marcând astfel momentul începerii negocierii, din al treilea schimb.

În ceea ce ne priveşte, ne raliem definiţiei standard a *negocierii, ca proces de interacţiune, directă (face-to-face) sau mediată (telefon), între doi sau mai mulţi participanţi, referitoare la un obiect extern (produs sau serviciu), în vederea ajungerii la un acord (economic şi/sau conversaţional).*

2. Negocierea comercială ca „mozaic comunicativ"

Considerăm că negocierea comercială se constituie într-un „mozaic comunicativ", mereu în curs de (re-) facere, rezultat al diverselor intervenţii ale participanţilor.

Participanţii încearcă prin diverse strategii de ordin obiectiv (organizaţional) sau subiectiv (personal) să îşi asume într-o proporţie cât mai mare un rol activ în configurarea acestui mozaic, fiindcă cel care câştigă cel mai mult este cel care cedează cât mai puţin din teritoriul său. Alegerea argumentelor, din sfera profesională sau personală, îi aparţine exclusiv negociatorului, acesta decizând asupra *oportunităţii şi eficienţei* utilizării lor (receptare/ interpretare).

Participanţii la negociere pot adopta un anumit tip de comportament: ofensiv, defensiv sau interactiv, în vederea obţinerii unui *acord, care să satisfacă interesele ambelor părţi*. Identificarea unor atitudini cooperative, competitive sau concesive ale negociatorilor (vânzător sau cumpărător), în cadrul aceleiaşi interacţiuni, reprezintă mărci ale diverselor etape din procesul de negociere, ca un semnal evident al mecanismelor şi strategiilor negociative. Totodată, schimbarea comportamentului negociatorilor, explicită la nivelul schimburilor şi tranzacţiilor conversaţionale, poate oferi date despre competenţele comunicative individuale ale negociatorilor.

Preponderenţa unei atitudini în comportamentul negociatorilor este direct legată de etapele procesului de negociere:

1. *Faza iniţială, a dezacordului*, a anunţării contrapropunerii şi a declarării poziţiei iniţiale, corespunde confruntării dintre oferta vânzătorului, şi cererea de negociere a ofertei de către client, fiind în general dominată de o atitudine competitivă;

2. *Faza de bază*, de clarificare a poziţiilor participanţilor şi de cercetare/căutare a teritoriului pe care celălalt este dispus să îl cedeze sau de *„cristalizare a dezacordului"* (Grosjean, Mondada, (éds), 2004 : 49-50) după cum o numea Véronique Traverso, 2004: 49-50), fiind dominată de o *atitudine concesivă*;

Scanned with OKEN Scanner

3. *Fază finală, a acordului reciproc*: de găsire a terenului comun al înțelegerii este dominată de o *atitudine cooperativă* (cazul negocierii reușite).

Însă aceste atitudini nu se întâlnesc în stare pură și în mod exclusiv, ele asigurând tranziția de la o fază la alta și putând fi prezente în orice moment al negocierii, ca expresie a alegerii strategice a interactanților. Adoptarea/ alegerea unei atitudini sau a unui tip de comportament poate fi determinată de *factori interni interacțiunii*, precum: stadiul negocierii, relația dintre participanți, gradul de cunoaștere, sau *externi*, precum: politica organizațională a societăților respective.

3. Negocierea prețului sau rolul argumentării în ajungerea la consens

Spre deosebire de alte analize (bazate pe: simulări, jocuri de rol, memorii etc.), lucrarea noastră are la temelie un corpus de date autentic, rezultat din înregistrarea unor tranzacții comerciale reale. Pe „scara autenticității" (Kerbrat-Orecchioni, 1995: 71) documentelor admise pentru analiza conversațională, conversația între doi reprezentanți de societăți comerciale, constrânsă așadar de cadrul instituțional, se găsește la nivelul al doilea, după conversațiile spontane.

Am ales pentru analiza noastră o negociere comercială indirectă (prin telefon) de tip specialist-specialist, între clientul beneficiar (A)-posibil cumpărător, și furnizorul (B)-potențial vânzător, a cărei temă este contractul dintre cele două societăți, însă ne vom ocupa în mod particular de negocierea prețului. Pentru a facilita urmărirea acestei mini-analize, am notat toate replicile cu un număr, întreaga conversație având 148 de replici.

Negocierea contractului între doi sau mai mulți parteneri, reprezintă etapa de debut a unei relații comerciale. Ajungerea la consens se face prin *negocieri succesive* ale diverselor aspecte, părți integrante ale contractului ce va fi încheiat ulterior: denumirea produsului, cantitatea, calitatea, caracteristicile tehnice, procedurile de control, ambalajul, livrarea, transportul, plata, prețul, penalitățile, modalitățile de revizuire/ reziliere etc.

Negocierea prețului reprezintă întotdeauna partea principală și cea mai complexă a unei negocieri de contract. Introducerea temei aparține clientului, cel care se află în poziție de forță, prin rolul său, dar în același timp în poziție inferioară, dat fiind că el a avut inițiativa acestei conversații telefonice și a negocierii, altfel spus, el și-a manifestat primul interesul, dar și dezacordul:

1-B: alo.
*2-A: bună ziua:. domnul s**?*
3-B: da.
*4-A: d** m*.*
5-B: <$_R$ săru'mâna↓ săru'mâna doamnă>.
6-A: CE faceți.
7-B: CE să fac↓ la birou. # pe-aici_cu: treaba.
8-A: vă: sun în legătură cu oferta primită: ieri↑
9-B: da:
10-A: și:: vroIAM să discutăm un pic # asupra ei↑
11-B: <$_R$ da cum să nu da' de CE nu mă sunați pe: număru de fix↑> ca să nu: # consumăm mobilu↓

Scanned with OKEN Scanner

<@ hî_hî mă sunaţi pe mobil↓ îi mai scump>.
12-A: a: nu-i nici o problemă asta↓ hî. <R nici o problemă>. am vrut să vă găsesc. nu:: ↓
13-B: la birou↓ deci dacă vreţi↑ puteţi să mă sunaţi acuma pe număru de fix de aicea↑ şi: <P stăm de vorbă>.
14-A:/o:chei/↓
15-B: [<P săru'mâna>.
16-+A: [Bîne atunci↓ am să revin pe numărul de fix.
17-B: <MARC A:ŞA>↓ da. da_da şî: discutăm ecsact↓ tot ce este. da↑

Cel care începe crearea «mozaicului comunicativ» este clientul care îşi anunţă interesul, în replica *8-A: vă sun în legatură cu oferta primită ieri* şi, în acelaşi timp, *«dispoziţia de a negocia»: 10-A: şi:: vroIAM să discutăm un pic # asupra ei↑*, atenuându-şi poziţia de dezacord prin utilizarea adverbului cu sens minimizant: *un pic* şi a trecutului imperfect al verbului *voiam*. Vânzătorul pare încrezător în propunerea sa şi în urmarea acesteia, ca efect al generalizării expresiei *tot ce este*-al cărei sens este „ceea ce doriţi să discutăm, ceea ce vă interesează" şi adverbul *exact*: 17-B*<MARC A:ŞA>. da. da_da şi: discutăm ecsact↓ tot ce este.*

Contrar acestui dezacord implicit, poate dificil de identificat momentan, vânzătorul pare mai mult decât binevoitor; acesta apără interesul clientului, prin propunerea de a nu pierde bani prin continuarea conversaţiei tip telefon mobil-telefon fix şi îndemnul de a suna pe telefonul fix al societăţii; există însă un alt aspect, nemenţionat, dar presupus, faptul că telefonul fix ar putea avea posibilitatea de speaker, permiţând astfel ascultarea conversaţiei altor persoane prezente, care nu participă direct la negociere.

Contrapropunerea clientului este încă implicită, dar ea se conturează puţin câte puţin, prin reamintirea ofertelor anterioare şi devine explicită şi evidentă în replica 38:

32-A: # ă:: am primit ieri oferta: ↑
33-B: a:şa↓
34-A: <R m-am uitat> un pic pe ea↑
35-B: a:şa.↓
36-A: şi pe:: şi pe ea şi pe cea dinainte # din: iulie↑
37-B: da↓
38-A: ă:: <Z CE să vă spun> preţurile sînt un pic CAM măriCEle↑

Chiar explicită, contrapropunerea clientului este atenuată prin prezenţa unor elemente cu efect de minimizare (idem, 1996: 50-54) a dezacordului, precum:

a) construcţia adverbială cu valoare de minimizare: *un pic cam* (nivel lexical);
b) sufixul diminutival *–icele măricele* (nivel morfologic);
c) «subiectivarea» obiectului: *preţurile sînt un pic cam măricele* (nivel sintactic);
d) efectul de litotă: *preţurile sînt un pic cam măricele* (nivel stilistic);
e) Limbajul familiar, de apropiere faţă de interlocutor, chiar forme hipocoristice: *un pic cam măricele* (nivel stilistic);
f) forma afirmativă nemarcată şi evitarea formei negative marcate, de exemplu*: nu sunt/ -em de acord*) (nivel sintactic şi semantic) şi

Scanned with OKEN Scanner

g) prefaţarea actului verbal principal de tip asertiv, declarativ, printr-o secvenţă metacomunicativă: <$_Z$ *CE să vă spun*↑> (nivel pragmatic).

Această contrapropunere este marcată atât la nivel verbal (lexical: a), morfologic: b), sintactic: c) şi f), stilistic: d) şi e), semantic: f şi pragmatic: g)), dar şi la nivel paraverbal: intonaţia cu emfază (<$_R$ *M-AM uitat*> sau cu zâmbet <$_Z$ *ce să vă spun*↑>.

Toate acestea sunt reflexe ale unei atitudini raţionale, în sensul raportării continue şi a adaptării permanente la interlocutor, fiind mărci ale politeţii negative, cu rol de a „îndulci" producerea acestui FTA (Face Threatening Act), act de ameninţare a feţei interlocutorului.

Argumentarea, ca *demers orientat către celălalt* (Sălăvăstru 2003: 37), se dovedeşte a fi un mijloc prin care fiecare dintre cei doi negociatori reuşeşte să performeze cu succes propriul rol în această interacţiune. Dacă iniţiatorul este cel care propune teza şi aduce probele de susţinere, destinatarul este cel care aduce probe împotriva tezei şi de respingere a acesteia (Sălăvăstru, 2003: 39).

Dacă teza propusă de client devine evidentă abia în replica 38-*A: ă:* <$_Z$ *CE să vă spun*↑> *preţurile sînt un PIC cam MĂRIcele*↓, sesizăm declanşarea simultană şi aproape spontană a dezacordului exprimat în mod direct de către furnizor, chiar în replica următoare. Prefaţarea aceastei contrapropuneri la ultima propunere a furnizorului, adică a ofertei anterioare, prin reluarea propunerii iniţiale a acestuia, constituie un indice al comportamentului strategic şi al competenţei comunicative a clientului. Agresivitatea clientului, ce încearcă să descopere limita superioară a marjei sale de preţ şi limita inferioară a marjei vânzătorului, adică «teritoriul» unde raportul de afaceri (câştigător-câştigător) să fie cel mai avantajos pentru ambele părţi, declanşează o atitudine ofensivă a vânzătorului, care îşi pregăteşte suita argumentativă, ca răspuns la acest atac al clientului. Este evident că vânzătorul nu se aştepta la o astfel de contrapropunere, dat fiind că îşi schimbă rapid comportamentul, în concordanţă cu evoluţia negocierii.

Propunerile furnizorului nu sunt explicite la nivelul interacţiunii, aceastea fiind lexicalizate prin substantivul articulat: *oferta* şi prin pronumele personal de persoana a III-a: *pe ea* (de două ori) – pentru ultima propunere, şi prin pronumele demonstrativ *pe cea*-pentru propunerea iniţială, ele fiind cunoscute doar de către interlocutori şi eventual, de ceilalţi factori de decizie din cadrul companiilor, ai căror reprezentanţi sunt.

Ne aflăm în situaţia unei argumentări în care iniţiatorul ei, în cazul nostru clientul, face o contrapropunere verbală la o propunere făcută de interlocutor sub formă scrisă. Însă, remarcăm că, deşi clientul este cel care propune teza-fiind cel care ar trebui să îşi susţină opinia cu argumente, furnizorul este cel care aduce argumentele pentru susţinerea propunerii iniţiale şi în defavoarea contrapropunerii clientului.

Să urmărim aşadar desfăşurarea acestei argumentări, la nivelul tezelor propuse şi a probelor de susţinere a acestora.

Scanned with OKEN Scanner

D (DOMENIUL ARGUMENTĂRII) -NEGOCIEREA COMERCIALĂ

A (CLIENTUL) ---------- **B (FURNIZORUL)**	
Contra Prop (cerere de re-ofertare)	Prop (oferta scrisă)
Relaţie de argumentare	
T1 şi T2 (preţurile sunt mari)	**T1'(preţurile sunt corecte)**
A 1. argument sprijin pentru T1	B 1.1. argument respingere T1 B 1.2. şi B 1.3. argumente pentru T1'
A 2.1. argument sprijin pentru T2	B 2.1. argument pentru T1'
A 2.2. argument sprijin pentru T2	B 2.2. argument pentru T1'
A 2.3. argument sprijin pentru T2	B 2.3. argument respingere T2

Există două teze pe care clientul A: le propune şi care corespund contrapropunerii la oferta furnizorului, adică dezacordul faţă de propunerea acestuia şi afirmarea poziţiei sale (T1) - preţurile sunt mari: *38-A: ă: <z CE să vă spun↑> **preţurile sînt un PIC cam MĂRIcele↓***, şi reofertarea (T2)-preţurile sunt cu douăzeci la sută mai mari (de remarcat importanţa rolului cuantificatorilor în interacţiune: *cel puţin/cam*):

50-A: # da. CE să zic↓ numai că:: pâf sectorul de piaţa la care ne adresăm noi adică:: nu prea: nu prea: merge cu preţurile astea. deci ne-ar interesa nişte preţuri ma:i: mai mici. cel puţin douăzeci_la_sută. rămâne de văzut dacă: se poate discuta sau nu.# ă::

*62-A: sigur.# <OF bun> CE să zic. ă: pâf↓ rămîne de văzut dacă: dumneavoastră:# puteţi să faceţi preţuri mai MICI↑ io v-am ((bip)) # v-am spus că: **cam DOUĂzeci la sută ar:⊥ am putea să⊥ cam la douăzeci la sută am putea să colaborăm.***

Argumentul de sprijin pentru T1 este:

A1.: Argumentul cantităţii/comportament ofensiv:

*48-A: ă: e vorba totuşi de **o cantiTAte eu ştiu CEL putin de două_sute_de_metri_pătraţi # pe: lună. # # cumpăraţi de la dumneavoastră↓ CEL puţin. adică de la unu: la:⊥ unu sau două camioane pe lună.** SIgur.*

Argumentul de respingere pentru T1:

B1.1.: Argumentul preţului neactualizat/ comportament ofensiv:

39-B: deci eu v-am zis # preţurile acelea erau preţurile:: vechi. chiar acuma o intervenit o chestie care: noi n-am reuşit s-o discutăm aicea↓ am omis-o atunci.

Argumentele aduse în favoarea T1' şi implicit de respingere a tezei T1 sunt:

B1.2.: Argumentul calităţii produsului propriu pe piaţă/ comportament ofensiv:

*39-B: o chestie care: noi n-am reuşit s-o discutăm aicea↓ am omis-o atunci. deci toate modelele care sînt acuma care li fac↑# şi pentru⊥ deci şi la cele care vi le-am dat oFErta **toate sînt cu: uşi tâmplăreşti. deci uşile sînt mai solidi făcuti:** # nu sînt uşi din alea simpli bătuti exact ca la: # dacă aveţi pliantu în faţî: un exemplu ar fi garaju. # care are uşi bătuti. deci alea sunt uşi simpli↓ la: # casele astea care-a # făcut oferta acuma toate au uşî: uşi tâmplăreşti.*

B1.3: Argumentul preţului special pentru un client nou–versus-preţul pentru clienţii existenţi/ comportament concesiv, chiar empatic:

Scanned with OKEN Scanner

49-B: nici o problemă. deci io v-am zis î: ă dacă vă spun: astea sunt preţuri care le-am făcut pentru dumneavoastră în funcţie de discuţiile care le-am avut AIcea de⊥ ***c-am înţeles dumneavoastră sînteţi la-nceput↑ vreţi să intraţi să promovaţi pe piaţa: # franceză am înţeles foarte bine dar după preţurile care eu le practic acuma cu: clienţii care deja îi AM↓ sînt MULT mai mari decât astea.***

În ceea ce priveşte T2: preţurile sunt cu douăzeci la sută mai mari, argumentele de sprijin sunt:

A 2.1.: Argumentul sectorului de piaţă căruia îi este destinat produsul:

50-A: # da. CE să zic↓ numai că:: pîf ***sectorul de piaţa la care ne adresăm noi adică:: nu prea: nu prea: merge cu preţurile astea.*** *deci ne-ar interesa nişte preţuri ma:i: mai mici. cel puţin douăzeci_la_sută.*

A 2.2.: Argumentul costurilor suplimentare omise, precum transportul produsului:

52-A: # mda. numai că↑ îf <P na> ***mai este transportul de adăugat↑*** *[este:*

A 2.3.: Argumentul celorlalte costuri presupuse de îmbunătăţirea calităţii produsului:

54-+A: acopeRIşul↑ ***ŞTIŢI*** *că sînt:⊥ e u:n:* ***↑cartonu_ăla care NU este egzact CEL pe care-l aveţi dumneavoastră.***

Argumentele de respingere sunt de fapt argumente aduse în favoarea T1':

B 2.1.: Argumentul comparaţiei produsului pe piaţa pe care clientul anunţase că doreşte să pătrundă relevă comportamentul polemico-persuasiv al furnizorului, iar rolul modalizatorilor şi conectorilor argumentativi este esenţial pentru evoluţia şi progresia demonstraţiei:

51-B: eu vă spun: ***sincer*** (adverb modalizator) *eu acuma* ***eu ştiu exact*** (verb şi adverb modalizator) *şi_****cum: cum:*** (conector argumentativ) *î-n franţa am fost de-atâtea ori. vă dau un exemplu de exemplu casuţa asta BIANca care# IOU v-am făcut preţu: de şapte_sute_treijdoi_di_euro↓ în franţa sî vindi cu: o_mie_şi_ceVA_di_euro↓ deci* (conector argumentativ al opiniei) *preţu' este aproape dublu. iar⊥ şi bineînţeles care-i î: produs care trece pri:n: # doi sau trei: intermediari.* ***în schimb*** (conector argumentativ) *dumneavoastră dacă lucraţi direct↑ deci* (conector argumentativ al opiniei) *o s-aveţi succes MULT mai MAri↑* ***cî*** (conector argumentativ) *vindeţi direct clientului. şi preţu o să fii mai MIC dicât în magazin. # eu* ***NU CRED*** *(verb modalizator) că preţurile_astea sînt: sînt mari.*

B 2.2.: Argumentul caracterului limitat al ofertei şi al costurilor suplimentare implicate de cerinţele clientului:

55-B: EGZACT↑ asta vroiam să discutăm. pentru că ieu dacă: ie să iau ***ALT fel de carton↓*** *deci d-ela care spuneţi dumneavoastră î: gen tegola cum e la noi* ***↑ăla ie MULT mai scump decât ăsta care-l am ieu ſaici***

Argumentul adus contra T2:

B 2.3.: Argumentul atingerii limitei inferioare a preţului minim, prin auto-negocierea furnizorului:

63-B: ((x)) deci la douăzeci la sută din:# să iau aşa un exemplu deci la primu model di căsuţă↑# din şapte_sute_treijdoi <J să dăm jos> # # douăzeci_la_sutî↑ ***asta ar însemna***

Scanned with OKEN Scanner

căsuța să fie la șase_sute_zece_euro. este FOARti:↓ mic prețu adică nu mă-ncadrez io. nu: NU pot.# # <L nu știu cum↓

Prima concesie și totodată primul semn de cedare de teritoriu aparțin furnizorului, prin propunerea de a căuta o altă soluție de colaborare, care însă nu îl satisface pe client:

63-B: dacă vreți↑ deci putem ***sî: căutăm ALTĂ soluție↑*** *altfel sî: o vedem:↑ aceleași tipuri de căsuți sî: le facem mai simplu cumva↑ și: astfel putem sî ni-ncadrăm în preț.*

B ---------- A
Re-Prop (re-oferta) — Dezacord

Dacă până în acest moment rolul principal i-a aparținut clientului, el fiind cel care a inițiat negocierea și a provocat argumentarea clientului, de la replica 67 pînă la 109, furnizorul este cel care preia inițiativa, iar rolurile interacționale se schimbă: B devine locutorul, iar A este destinatarul șirului de întrebări pregătite de acesta. Organizarea structurii interacționale este marcată prin prezența perechilor adiacente de tipul: întrebare-răspuns. Acesta este momentul în care se face trecerea de la rolurile de furnizor la vânzător și de la client la cumpărător.

Reiterarea poziției inițiale a clientului, în replica 62, determină schimbarea ideilor vânzătorului, vizibilă prin orientarea negocierii, de la aspectul prețului la celelalte condiții de colaborare. Ceea ce constituia evident nucleul negocierii a fost abandonat momentan, trecându-se la alte detalii, precum: următoarea comandă, structura acesteia, termenul de livrare așteptat, condițiile și modalitatea de plată.

Rezultatul negocierii este previzibil pentru prima dată, în momentul apariției altor semne de cedare de teritoriu din partea vânzătorului, prin readucerea în discuție a propunerii inițiale și prin exprimarea directă a interesului de concretizare a unei colaborări, dar și prin modificarea ofertei inițiale și acceptarea unor concesii interlocutorului, în replica:

109-B: deci haideți să facem în felu următor↓ io:u v-am zis↓ sunt deschis pentru: colaborare↓ o să: mai revizuiesc prețurile↑ dar: nu știu dacă o să mă-ncadrez iou cu: cu douăzeci_la_sută mai puțin. <J v-am zis> ie: i: i prea mult și nu mă mai încadrez eu după aia în: în costurile care sînt. DEJA↓ acuma↓ în ultimele zile am primi:t # î: oferteli de preț î: de la furnizorii de cherestea↑ au sărit PREțurili↑ ceva de speriat.

Clientul încearcă să obțină un răspuns la contrapropunerea sa, prin reluarea subiectului încă nerezolvat al prețului: *116-A: sigur↓ da. nu-i nici o problemă ASTA. o să: o să stabilim în momentu⊥ deci dacă convenim pe: la un preț↑* și devenind chiar comprehensiv față de vânzător, chiar pregătit să îi facă concesii referitoare la alte condiții ale contractului, care îl interesează pe acesta în *118-A: deci dacă ajungem la o înțelegere în ceea ce privește prețul↑ o să discutăm și avansul dacă e să dăm:↓ io știu↑ treizeci_la_sută avans↑*

Finalul argumentării se conturează doar, prin acceptarea unora dintre argumentele clientului și sub rezerva unor viitoare discuții, în momentul în care B are inițiativa reafirmării poziției sale, de reconsiderare a contrapropunerii clientului și de

Scanned with OKEN Scanner

refacere a ofertei sale iniţiale: *145-B: <p da>. de:ci↓ haideţi ca ieu: O: să mai studiez o dată oferta asta↓ şi: vă sun: ↓ # în cursul zilei de astăzi #vă sun şi: mai discutăm. da↑*

Prin urmare, reuşita negocierii devine aproape evidentă la finalul conversaţiei, dat fiind că vânzătorul este cel care are iniţiativa de a reface propunerea iniţială şi de a lăsa deschisă calea negocierilor.

Argumentele furnizorului sunt atât de ordin obiectiv, legate direct de produs (calitatea acestuia faţă de piaţă – B 1.1. sau costul de producţie – B 2.3.), cât şi de ordin subiectiv, referitor la client (politica firmei faţă de un client nou- B 1.2.) şi la sine însuşi (propria experienţă şi competenţă profesională-B 2.1.). Astfel, prin relaţia de tip personal pe care o stabileşte B în raport cu A, în argumentele B 1.2. şi B 2.1., se produce trecerea de la argumentare la persuasiune (sublinierea intereselor interlocutorului, lăudarea produsului şi punerea în joc a credibilităţii personale).

Argumentele clientului sunt exclusiv de ordin obiectiv, fiind direct legate de cei trei mari factori implicaţi în reuşita relaţiei comerciale: furnizorul (prin cantitatea ce urmează a se achiziţiona-A 1.), produsul, care trebuie să fie competitiv (costurile suplimentare omise-A 2.2. şi modul de prezentare pe piaţă-A 2.3.) şi clientul final (destinatarul, identificat prin *sectorul de piaţă*-A 2.1.). Argumentele, dovezile mai mult sau mai puţin concrete/ consistente de care fiecare dintre participanţi uzează, precum şi tipul de comportament/ atitudine pe care aceştia le adoptă sunt menite să conducă la un acord reciproc avantajos pentru ambele părţi.

Schimbarea comportamentului, pentru vânzător (binevoitor, empatic, încrezător, indulgent, combativ, ofensiv, polemic şi comprehensiv), iar pentru cumpărător (timid, ofensiv, combativ, încrezător, comprehensiv, concesiv) devine marca exterioară a evoluţiei negocierii, a strategiilor folosite de participanţi în scopul de-a ajunge să încheie afacerea.

4. Concluzii

Negocierea este o formă de comunicare omniprezentă, întâlnită în conversaţiile familiare, în interacţiuni mediatice (dezbaterea politică, interviul) sau în interacţiuni specializate (domeniul medical, economic, juridic-administrativ etc.).

Analiza noastră evidenţiază faptul că interacţiunile verbale de tipul negociere comercială reprezintă terenul propice creării acestui mozaic comunicativ, susţinut de o practică diversificată cultural, unde schimbarea comportamentului se face strategic, în scopul ajungerii la un acord care să satisfacă interesele celor două părţi.

Sugerarea unor mijloace de eficientizare şi de perfecţionare a comunicării, în cadrul activităţii practice de negociere comercială, poate fi benefică şi utilă pentru alte domenii precum: negocierea politică sau diplomatică.

BIBLIOGRAFIE

Anghel, Petre (2003): *Instituţii europene şi tehnici de negociere în procesul integrării*, Bucureşti: Ed. Universităţii.

Anghel, Petre (2003): *Stiluri şi metode de comunicare*, Bucureşti: Ed. Aramis.

Scanned with OKEN Scanner

Austin, J. L. (2003): *Cum să faci lucruri cu vorbe*, traducere: Sorana Corneanu, Bucureşti: Ed. Paralela 45.
Barrera-Vidal, Albert (2004): *Aux frontières de la didactique du français langue étrangère*, Bonn: Romanishscher Verlag.
Bidu-Vrănceanu, Angela; Călăraşu, Cristina; Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana; Mancaş, Mihaela; Pană Dindelegan, Gabriela (1997): *Dicţionar general de ştiinţe ale limbii*, Bucureşti: Ed. Ştiinţifică.
Brown, Penelope, Stephen Levinson (1978): *Politeness, Some universals language usage*, Cambridge: Cambridge University Press.
Commarmond, Gisèle şi Exiga, Alain (2003): *Arta de a comunica şi de a convinge*, Iaşi: Polirom.
Deac, Ioan (2000): *Introducere în teoria negocierii*, Bucureşti: Paideia.
Dinu, Mihai (2000): *Comunicarea*, Bucureşti: Ed. Algos.
Dobrescu, Emilian (1998): *Sociologia comunicării*, Bucureşti: Ed.Victor.
Edmondson, W. (1981): *Spoken Discourse. A Model for Analysis*, Londra, New York: Longman.
Grice, N.P. (1975): *Logic and conversation*, în Cole, P, Morgan, J.L. (eds).
Grosjean, Michèle şi Mondada, Lorenza (2004): (eds.) *La négociation au travail*, Lyon: PUL.
Halmari, Helena şi Virtanen, T. (2005): *Persuasion across genres*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana (1991): *Naraţiune şi dialog în proza românească. Elemente de pragmatică a textului literar*, Bucureşti: Ed. Academiei.
- (1999): *Conversaţia: structuri şi strategii. Sugestii pentru o pragmatică a românei vorbite*, Ediţia a doua (revăzută), Bucureşti: Ed. ALL.
- (2002): (eds.) *Interacţiunea verbală în limba română actuală*. Bucureşti: Editura Universitaţii din Bucureşti.
- (2003): *Limbaj şi comunicare*. Bucureşti: Ed. All.
Johns, Gary (1998): *Comportament organizational*, Bucureşti: Editura Economică.
Keenan, Kate (1998): *Cum să negociezi*, traducerea şi adaptarea: Antoaneta Paraschiv, Bucureşti: Editura Rentrop & Straton.
Kerbrat-Orecchioni, Catherine (1995): *Les interactions verbales*. Volumul I, II, III, Paris: Armand Colin.
- (1996): *La conversation*, Paris: Seuil.
- (2000): *L'analyse des interactions verbales: la notion de „négociation conversationnelle"*. Défense et illustration. Lalies 20:63-141.
Larson, Charles U. (2003): *Persuasiunea-Receptare şi responsabilitate*, traducere: Odette Arhip, Iaşi: Polirom.
Lo Cascio, Vincenzo (2002): *Gramatica argumentării. Strategii şi structuri*, traducere: Doina Condrea-Derer, Alina-Gabriela Sauciuc, Bucureşti: Meteora Press.
Miège, Bernard (1998): *Gândirea comunicaţională*, Bucureşti: Cartea Românească.
Mercelot, Gérard (2000): *La négociation commerciale. Contribution à la didactique pour publics spécifiques*, Germany: AKS-Verlag Bochum.
Moescheler, Jacques, Anne Reboul (1999): *Dicţionar enciclopedic de pragmatică*, Cluj: Ed. Echinox.
Owen, D.W., Hargie (1997): *The handbook of communications skils*, Second Edition, London and New York: Ed. Routledge, cap. 9, p. 233-257.
Peretti, Andre de, Legrand Jean-Andre, Boniface, Jean (2001): *Tehnici de comunicare*, Iaşi: Editura Polirom.
Prutianu, Stefan (2000): *Manual de comunicare şi negociere în afaceri*, Iaşi: Polirom.
Putnam, L., Linda şi Michael E.Roloff (eds.) (1997): *Communication and Negotiation*, Newbury Park, Londra, New Delhi: Sage.
Sălăvăstru, Constantin (2003): *Teoria şi practica argumentării*, Iaşi, Polirom.

Scanned with OKEN Scanner

Searle, John, R (1972): *Les actes de language. Essai de philosophie du language*, Paris: Ed.Herman.
Slama-Cazacu, Tatiana (2000): *Stratageme comunicaţionale şi manipularea*, Iaşi: Editura Polirom.
Souni, Hassan (1998): *Manipularea în negocieri*, Bucureşti: Editura Antet.
Thuderoz, Christian şi Kuty, Olgierd, (eds.) (2005): *Négotiations*, Revue semestrielle Nr. 1, Bruxelles: Editions De Boeck Université, De Boeck&Larcier s.a.
Tuţescu, Mariana (1998): *L'argumentation – Introduction à l'étude du discours*, Editura Universitaţii din Bucureşti.
Van Eemeren, Frans. H., şi Peter Houtlosser (2003): *L'ajustement stratégique dans l'analyse et l'évaluation du discours argumentatif*, în Journée d'étude «Positionement théorique dans le champ des études argumentatives », Paris, 24 martie.
Vion, Robert (2000): *La communication verbale. Analyse des interactions*, Paris: Hachette Livre.
Voiculescu, Dan (1997): *Negocierea: formă de comunicare în relaţiile interumane*, Ed. a II-a, Bucureşti: Intact.

DES STRUCTURES ARGUMENTATIVES DANS LA NEGOCIATION COMMERCIALE

Résumé

En tant qu'interaction verbale spécialisée, la négociation commerciale se constitue comme une „mosaïque communicative" spécifique. C'est l'œuvre qui se construit continuellement et mutuellement par les interlocuteurs pendant le processus de la négociation. Sa complexité est d'autant plus évidente par le fait que les participants ont un double statut, d'ou les diverses stratégies d'ordre objectif (organisationnel) et subjectif (personnel), mises en oeuvre pour sa réalisation. Le changement de comportement, les attitudes adoptées dans telle ou telle étape de la négociation, les types d'arguments et de contrarguments, de la sphère professionnelle ou personnelle, présentés par les interlocuteurs, les techniques de persuasion, ce sont des moyens par lesquels les négociateurs essayent de s'approprier le plus de cette mosaïque. Car celui qui gagne le plus est celui qui cède le moins de son territoire.

Scanned with OKEN Scanner

SURSE ALE COEZIUNII TEXTUALE ÎN DISCURSUL POLITIC

GEORGE IRIMIAŞ
Universitatea *„Sapientia"*
Miercurea Ciuc

Argument

Premisa acestei lucrări o constituie constatarea cvasi-unanim acceptată conform căreia coerenţa textuală reprezintă o complinire a relaţiilor de tip intratextual de natură coezivă dublată de „trecerea" spre un alt text într-o zonă a intertextualităţii. În cazul discursului de influenţare termenul de intertextualitate şi implicit de tipologie textuală apare oarecum impropriu, deoarece limba de lemn operează cu ceea ce s-ar putea numi serie textuală, care nu cristalizează în tipologii popriu-zise şi care devine operaţională contextual, în momentul identităţii circumstanţelor intenţionale, temporale sau spaţiale.

În concordanţă cu premisele menţionate, am selectat acele manifestări sau indici ai obiectului textual-discursiv care depăşesc concepţia textuală „localistă" a strictei abordări gramaticale sau codice în spaţiul co-textualului şi ne referim la strategiile de natură inferenţială ce susţin, dar şi transgresează, spaţiul de manifestare al gramaticalităţii. Un asemenea demers are în vedere Carmen Vlad (2000: 68): „...incidenţa strategiilor inferenţiale şi a operaţiilor subiacente asupra sensului textual este atât de importantă şi masivă, dată fiind incompletitudinea funciară a structurilor macro-sintactice, încât aceste operaţii specifice contextualului se pot găsi şi la limita cotextualului, ori de câte ori interpretarea unor secvenţe intraenunţiative sau interenunţiative necesită recursul la informaţii extratextuale, enunţiative, situaţionale sau enciclopedice."

Vom identifica aceste mărci ale coeziunii textuale în zona pragmasemanticii, aşa cum termenul apare la Maria Manoliu-Manea (1993), urmărind patru categorii subsumabile *recurenţei, permutării, comentariului şi citării.*

1. Recurenţa

Fenomenul operează în interiorul **limbii de lemn** în planuri şi contexte extrem de variate, acoperind pe măsura coagulărilor succesive serii recurente care, dincolo de caracterul lor coeziv, repotenţează prin implicaţiile de natură emfatică sursele rostirii „ritualice". Repetarea unor cuvinte sau sintagme în spaţiul intratextual şi trecerea acestora în corpul altor texte prin operaţii de factură adtextuală, conduce în final la fixitatea şi fixarea unor „formule incantatorii" care asigură succesul actului perlocuţionar. Carmen Vlad (2000: 81) subliniază dubla natură semantică şi pragmatică a procedeului afirmând că acesta constă în „repetarea unor ocurenţe care

Scanned with OKEN Scanner

manifestă regularităţi evidente şi semnificative pentru dinamica sensului discursiv ... repetarea unei forme sau organizări de natură verbală devine un fenomen pertinent în interpretarea relaţiilor de sens textual." Fenomenul semnalat implică o relaţie de interdependenţă cu anafora din spaţiul retoricii, asimilată unui metalogism care conduce la paralelisme de tipul $x_1 \ldots x_2 \ldots x_3 \ldots x_n$. Din moment ce tranşele sintactice delimitate de recurenţe sunt suficient de eterogene ca spaţii referenţiale, recuperarea sensului prin procedee de natură inferenţială va reprezenta sursă de coeziune textuală.

1. 1. Recurenţa parţială

Recurenţa parţială constă în folosirea unuia şi aceluiaşi element lexical în spaţiul intratextual şi adtextual, făcându-se apel la conversiune. Acest fapt se referă la ocurenţele rigidizate ale discursului totalitar a căror forţă referenţială constă nu în procesele inferenţiale de natură prospectivă sau retrospectivă, ci în reluarea mecanică a unor structuri în contexte comunicaţionale similare. Urmărind un anumit tip de coeziune textuală, recurenţa parţială actualizează structuri similare pentru a conferi produsului textual marca intertextualităţii:

„Cuvîntul **vibrant** al tovarăşului Nicolae Ceauşescu este subliniat în repetate rânduri..." (C XII: 910)
„**Grandioasa** manifestaţie populară este în acelaşi timp o **vibrantă** mărturie..." (C XII: 914)
„Entuziasmul maselor devine **vibrant** cînd..." (C XI: 850)
„Văzduhul **vibrează** de puternice urale, de cîntece închinate partidului..." (C XI: 850)

1. 2. Recurenţa intratextuală

Recurenţa intratextuală se manifestă mai mult decât redundant în interiorul **limbii de lemn** fără însă ca să acceadă la valorile subliniate de Carmen Vlad (2000: 82): „Impactul operaţiilor recurenţiale asupra sensului creşte treptat de la intradiscursiv la interdiscursiv, paralel cu o sensibilă amplificare a efectelor sau a valorilor repetării în cursul interpretării." Ele marchează doar caracterul didactic al discursului, subliniind valoarea autoreferenţială a acestuia. În această ordine de idei, numeralul capătă în spaţiul limbii de lemn funcţii textuale incontestabile, iar faptul că operează cu mărimi variabile şi nediferenţiate accentuează „prestigiul" uzului său. Recurenţa numeralului susţine coeziunea discursului totalitar printr-un mecanism atipic al autoreferinţei care îşi procură succedentul sau antecedentul în afara unor raporturi sintactice reale:

„Între anii 1966/1968 producţia globală a cooperativelor agricole a crescut într-un ritm mediu anual de 7, 2 la sută faţă de 6, 4 la sută cît s-a realizat între 1962-1965. În aceeaşi perioadă contribuţia cooperativelor agricole la formarea fondului de stat a crescut cu peste 28 la sută *iar averea obştească a sporit cu peste 35 la sută.*" (C X: 350)
„În anul 1980 va trebui să obţinem, prin valorificarea noilor surse, un aport energetic de cel puţin 200 mii t.c.c., iar în *1985 peste 2, 1 milioane t.c.c.*" (C XII: 391)

În acest exemplu remarcăm în paralel cu recurenţa, prezenţa elipsei textuale, care asigură continuitatea tematică a textului susţinând, dincolo de fragmentarea enunţului, coeziunea textuală.

Scanned with OKEN Scanner

Recurența realizată prin reluarea unor structuri verbale imperative sau/şi impersonale este un factor de coeziune textuală care, dincolo de încărcătura de natură retorică a anaforei vehiculate, impune o reinterpretare a raporturilor pragmatice. Indiferent de natura conținuturilor vehiculate intratextual, limba de lemn obține efecte coezive de factură intertextuală unde aceste catacreze funcționează ca indici ai modalității deontice orientată spre valoarea modală *obligatoriu/ interzis.*

Ocurențele cumulează funcții atât la nivelul sintaxei textului cât şi la cel al pragmaticii textului, mai cu seamă că uzul lor este restricționat de calitatea sau funcția locutorului:

„În acest cincinal ***va trebui să punem*** un accent mai mare..."
„O deosebită atenție **trebuie** acordată..."
„Un loc tot mai important ... ***trebuie să*** ocupe cooperația..."
„...care ***trebuie să*** asigure valorificarea la maximum a resurselor..."
„Conducerile ministerelor ***vor trebui să*** se preocupe..." (C X: 30-31)

Pe aceeaşi structură sintactică este edificată şi *lozinca* sau *sloganul*, care îndeplineşte o funcție de ordin pragmatic tocmai datorită recurențelor evidente care conduc nu numai la automatisme verbale, ci şi spre un discurs manipulatoriu. Forma, cel mai adesea rimată, susține recontextualizarea astfel că sonorități sau „urme" ale lozincilor apar generate de contexte aproximativ similare în prezent. Construcția lor profund repetitivă le conferă statutul de receptacol al sensului textual, în paralel sau uneori independent de sensurile vehiculate în text:

„Ceauşescu, eroism – România, comunism!"
„Ceauşescu – România – Pacea şi prietenia!"
„Ceauşescu – România – Stima noastră şi mîndria!"
„Ceauşescu reales la al XIV-lea Congres!"

Toate fenomenele discutate aici îşi au fără îndoială suportul sintactic explicit, putând fi analizate ca factori de coeziune textuală. Este la fel de adevărat însă, că aceste structuri sintactice manifestă prin dimensiunea lor retorică evidente implicații de factură pragmatică.

Nu există nicidecum aici o contradicție în termeni deoarece cele două paliere textuale se condiționează reciproc în sensul pus în evidență de Carmen Vlad (2000: 172): „Coeziunea ca proprietate a textului, derivă din capacitatea elementelor verbale explicite (co-prezente în produsul textual) de a realiza legături intratextuale de sens nu numai la nivel intraenunțial ci şi la nivel inferențial prin aplicarea unor reguli gramaticale".

2. Permutări

Sunt fenomene care se manifestă strict intratextual, spațiul lor de acțiune acoperind sfera relațiilor semantico-pragmatice. Ca mărci ale coeziunii textuale, înregimentează fenomene a căror extensie acoperă adtextualul în sensul impunerii într-un text (altul) a valorii acumulate prin adiție din textele preexistente. Selecția articolului menționată de Plett (1983: 62) devine instrument esențial al acestui fenomen de natură semantico-pragmatică, operațiile succesive cu sau pe baza categoriei articulării impunând la nivelul intertextualului o modalitate inedită de referire. Exemplul cu cel mai mare impact pentru spațiul limbii de lemn îl constituie „tratarea"

Scanned with OKEN Scanner

prealabilă a calității care, prin permutări și rafinări succesive, devine obiect al lumii textuale în discuție. Pe această filieră se impun ca factori coezivi la nivelul adtextualului termeni ca noul, totul etc. Prin multiplicarea ocurențelor contactează noi relații de natură sintactică, dar și semantică, realizând conexiuni codice, dar, mai ales, de factură inferențială. Folosind acest mecanism, porțiuni extinse ale discursului induc inferențe de natură pragmatică care conotează la nivelul receptorului reprezentări non-prezente în text precum: *unitate, continuitate, efort colectiv, progres* etc.:

„Cred că sînt în asentimentul tuturor participanților, asigurînd partidul și întregul popor că vom face totul..." (C XII: 19)
„Trebuie făcut totul, în continuare, la toate nivelurile..." (C XII: 61)
„Analizînd munca desfășurată în această perioadă, sîntem conștienți că nu am făcut totul..." (C XII: 573)

Tratarea prealabilă a termenilor prin procese de factură semantică conferă acestora o certă dimensiune funcțional pragmatică, care se referă în mod explicit la instabilitatea uzului acestor indici la nivelul enunțului. Inadecvarea lor la situația comunicativă reprezintă o sursă inepuizabilă de manipulare a conținutului în sensul preconizat de enunțiator. Remarcăm dublarea sau chiar triplarea termenului vizat în cadrul aceluiași enunț cu termeni aparținând aceleiași sfere semantice: „tuturor participanților"/ „la toate nivelurile"/ „întregul popor".

3. Comentariul

Ca procedeu cu realizare sintactică dar extensie pragmatică, comentariul – așa cum acesta funcționează în limba de lemn, se află la granița dintre intratextual și adtextual, stabilind pe baza proceselor inferențiale repere ale intertextualității. Depărtându-se de referința sa cotextuală similară remei sau inducției cataforice, comentariul implică dimensiunea pragmatică pentru că, în ultimă instanță, discutăm de un proces profund manipulatoriu unde lanțul sonor sau scris susține, evident, procese de natură strict sintactică, semantică sau pragmatică. Făcând această afirmație avem în vedere în primul rând observația pertinentă a lui Carmen Vlad (2000: 86): „Se confirmă încă o dată slaba relevanță a distincției dintre sintactică – semantică – pragmatică în domeniul textualului unde sensul scapă de sub incidența tripartiției, caracterizându-se prin acea semioză particulară în care sincretismul funcțional și relațional al semnelor constituie dominanta procesului interpretativ." Comentariul, așa cum apare exprimat din punct de vedere sintactic în limba de lemn, materializează două situații distincte:

1. ca informație condensată menită să direcționeze, să focalizeze și „să manipuleze" în sensul dorit de locutor;
2. să disloce în lanțul sintagmatic acele unități de sens care să asigure coeziunea la nivelul adtextual în special în interiorul diegesisului.

3. 1. Comentariul condensat

Comentariul condensat (intern) se obiectivează uzual în structuri intratextuale incidente, menite să transmită receptorului „un meniu" de receptare a discursului. Este evident că aceste implicaturi își cristalizează funcționarea în intratextual însă

Scanned with OKEN Scanner

relevanța lor maximală este atinsă la nivel intertextual, prin unificarea textelor într-o serie textuală supraordonată ideologic. Strict sintactic, comentariul se prezintă ca o structură încapsulată în interiorul frazei:

„clasa muncitoare, țărănimea, intelectualitatea, toți cei care muncesc, întregul popor întîmpină..." (C XII: 17)
„În 1985 se va rezolva în București, în linii generale, problema locuințelor..." (C XII: 49)

Comentariul funcționează în unele cazuri ca factor strict coeziv stabilind, la un alt nivel, similitudini cu raportul temă-remă prin explicitarea presupoziției, fapt menționat ca atare de *Dicționarul general de științe* (1997: 381): „prin dependența mult mai activă față de forma de expresie lingvistică". Dacă aceste explicații nu sunt luate în considerație apare imposibilă explicarea sensului textual în situații de tipul:

„în ultima etapă a festivalului au participat peste 120 000 de formații culturale și aproape două milioane și jumătate de artiști amatori – dovadă elocventă a condițiilor..." (C XII: 69)
„Trebuie să se dea o ripostă hotărîtă celor ce neagă victoriile istorice obținute (...), progresul României – realități evidente pentru toată lumea – celor ce pun sub semnul întrebării...." (C XII: 69)
„Trebuie să mărturisesc deschis că dacă nu cunoșteram pe tovarășii care au luat cuvîntul – și cred că toți pot spune același lucru – cu greu am fi putut..." (C XII: 903)

3. 2. Comentariul extern

Este reprezentat de acele structuri care, îndeplinindu-și funcția intratextual, poartă o informație suplimentară față de ceea ce este efectiv enunțat. Această informație rezultă din tratarea prealabilă (externă) a narațiunii propriu-zise, care nu este reclamată nici de înlănțuirea propozițiilor, nici de structurarea sensului textual. Surplusul ideologic, prin entimeme disimulate, orientează efortul interpretativ, uneori, în ciuda faptului că procedeul duce la o fragmentare nedorită a textului. Transpare aici o schemă textuală profund repetitivă care susține o sintaxă irevocabil subordonată unei 'retorici partinice'. Este evident aici un sincretism manifestat în text în sensul amalgamării unor „lumi textuale" distincte. Comentariul extern structurează o direcție de interpretare paralelă textului efectiv, instaurând prin catacreze un text independent extrem de deficitar în ceea ce privește expresia (structuri fixe, reluate, redundante), dar relevant prin acumulare și gradare la nivel pragmatic. Aceste texte sunt identice în aria cotextualului și a contextualului. În mod exclusiv, acest comentariu apare încadrat distinct în spațiul textual, cel mai adesea detașat grafic prin paranteză rotundă și se supune unei logici textuale distinctă de cea a textului efectiv. Ceea ce este cu adevărat surprinzător în funcționarea comentariului extern este capacitatea sa de a oferi în simpla sa calitate de „vehiculum" informații despre textul global. Complexitatea sa sintactică (structuri simple/ structuri extinse) orientează interpretarea textului în sensul că succesiunea: „aplauze/ aplauze puternice/ vii aplauze/ aplauze prelungite..." comunică inferențial mai mult decât stricta ei referință. Propunem pentru exemplificare textele finale ale congreselor X, XI, XII focalizându-ne pe realizarea comentariului extern:

„Masele au întîmpinat pe conducătorul iubit cu urale și aclamații prelungi: (Ceaușescu – PCR!) ... (PCR – PCR!) ... (Ceaușescu și poporul!) (C X: 766)

Scanned with OKEN Scanner

„În clipa aceasta întreaga țară, întreaga suflare românească pare a se afla aici în inima Capitalei, rostind într-un singur glas: (PCR!, Ceaușescu – PCR!, Ceaușescu și poporul!, Ceaușescu – România!, La mulți ani, iubite tovarășe secretar general!) (C XI: 850)

„Peste întreaga țară răsună într-un singur glas: (PCR!, Ceaușescu și poporul!, Ceaușescu PCR!, Ceaușescu – România!) cuvinte- simbol ce exprimă unitatea de monolit dintre popor, partid și secretarul său general." (C XII: 914)

Dimensiunea intertextuală a procedeului devine evidentă dacă avem în vedere și latura semantică a enunțurilor, univocă prin clișeu, dar cumulând semnificație prin absența, respectiv prezența unor unități sintactice, capabile să comunice prin înlocuirea ori suprimarea unui element.

Este un caz inedit aici, propriu **limbii de lemn**, care se cuvine a fi subliniat. Catacreza sintactică edifică în această situație, un real raport semiotic, deoarece operează, mai mult decât cu elementele codului, cu sisteme opoziționale de tipul:

- Prezență vs. absență
- Prezență vs. prezență modificată
- Prezență modificată vs. prezență nemodificată etc.

Utilizatorul limbii de lemn nu este unul „ingenuu" deoarece el își procură informația și își structurează răspunsul lingvistic în funcție de aceste mărimi de factură pragmatică, incluse în sfera proceselor inferențiale. Aceeași specificitate a uzului limbii de lemn este continuată și în tehnica citării care reinterpretează raportul temă – comentariu.

4. Citarea ca argument

În reprezentarea lui Compagnon (1979: 55) citatul înseamnă doar „forma simplă a unei relații interdiscursive de repetare". Vom relua poziția pe care Carmen Vlad (2000: 84) o are în legătură cu problema în discuție: „Modelul producerii relațiilor de sens textual, care are în vedere efectuarea operațiilor de tip recurențial, formal (sn), îl numesc model configurativ și îl consider expresia unui alt mecanism ce poate interveni în realizarea sensului, alături de mecanismele gramaticale și inferențiale" cu observația că citarea poate fi considerată în cazul particular al obiectului nostru atât indice al coeziunii textuale prin structurile gramaticale specializate în introducerea textului citat în textul dat, cât și concept coextensiv al sensului textual, recuperat inferențial.

Pentru **limba de lemn** citatul funcționează nu ca argument al unei autorități, ci textul astfel structurat suferă o mutație genetică în care polii apar definitiv inversați. Citatul, introdus în text prin mijloace sintactice specifice, nu îl repotențează, ci îl subordonează, în sensul că textul se va structura ca o interpretare de grad secund, citarea asigurând funcția de nucleu. E aici un paradox care face apel fără îndoială la ceea ce Wierzbicki (1996) desemnează prin structuri ale minciunii din sfera limbajului și unde citarea și uneori autocitarea cumulează funcții adtextuale și intertextuale. Există în limba de lemn o ierarhie strictă a citării cu limitări și delimitări foarte exacte care respectă ierarhiile sociale/ politice. Autocitarea apare astfel mai redusă cantitativ, dar similară ca structură sintactică cu citarea:

Scanned with OKEN Scanner

„Doresc să repet şi acum ceea ce am spus şi în alte împrejurări – că numai în măsura în care partidul nostru va acţiona în măsura în care fiecare membru al Comitetului Central ..., în măsura în care fiecare membru al partidului" (C XI: 845)
„Am realizat – după cum am arătat înainte – un sistem unitar..." (C XII: 56)
„E adevărat, unele din acestea au un caracter subiectiv, puteau fi evitate; mă voi referi la ele în cuprinsul raportului... (C X: 23)

Funcţional, tehnica citării se bazează pe structuri lexicale şi sintactice imuabile, având atât rolul de atenţionare, cât şi pe cel de recontextualizare a „argumentului". Discutând valoarea acestei operaţii de tip recurenţial Nicola Teodorescu (1997: 222) afirmă că „Elementul introductiv al citatului îndeplineşte o funcţie magică, dispensând receptorul de orice verificare ori punere la îndoială. Citatul joacă rolul unei surse a adevărului". Ceea ce particularizează procedeul inferenţial al citării în cazul discutat, din punctul de vedere al diacroniei limbii de lemn, este eliminarea treptată a oricărei alte autorităţi cu excepţia secretarului general, fapt care va susţine în planul semantic al lumilor posibile receptat ca totalitatea propoziţiilor posibile (realizabile) în interiorul unui tip textual, metafora conducătorului, a eroului providenţial. Din punct de vedere textual, citarea cu o unică sursă asigură concomitent coeziunea şi coerenţa, textele construite în aceste circumstanţe putând fi socotite expresie a unei serii tipologice finite, deoarece intertextualitatea ca eveniment pragmatic derivă atât din coeziunea sintactică, cât şi din unitatea referenţială. Ca modalitate predilectă, acest tip de citare se edifică prin unităţi verbale de tipul:

„...spunea tovarăşul N.C. în cuvîntul de deschidere" (MSS: 22)
„...sublinia tovarăşul N.C. în raportul..." (MSS: 29)
„**aşa cum** arăta tovarăşul N.C." (MSS: 67)

Valoarea imperfectului se suprapune aspectului continuu pe care citatul îl performează în interiorul textului. Ca un caz particular al citării în spaţiul **limbii de lemn**, remarcăm procedeul de referire indirectă care propulsează respectivele structuri sintactice şi semantice în situaţii privilegiate. Gerunziul, ca mod al unei acţiuni în desfăşurare, conservă valori circumstanţiale nediferenţiate, astfel încît structura sintactică care debutează prin acestă formă tinde să situeze respectivul enunţ într-o zonă a prezentului etern sau, în formularea lui Reboul (1980: 88), „a prezentului de durată", ca sursă a proceselor inferenţiale:

„Avînd în faţă **preţioasele indicaţii şi orientări date de dumneavoastră**" (C XII: 362)
„Purtînd amprenta puternicei personalităţi a secretarului general al partidului nostru şi **impunîndu-se prin conţinutul concluziilor şi al orientărilor**..." (C XI: 467)
„Subliniind că în răstimpul care a trecut ca urmare **a îndrumării permanente** ... de către tovarăşul Nicolae Ceauşescu ..." (C XI: 470)

Discutarea acestor aspecte ne-a fost impusă de natura materialului lingvistic, iar analiza propriu-zisă a intenţionat să treacă dincolo de realizările strict codice de tipul anaforei, al realizării relaţiilor tematice/ rematice, al conectorilor textuali etc., urmărind să expliciteze natura particulară a textelor în *limba de lemn* care, din această perspectivă, tinde să se structureze într-o serie textuală „contaminată" ideologic. Mărcile acestei contaminări pot fi asimilate unei pragmasemantici a obiectului textual

Scanned with OKEN Scanner

discursiv generat prin hipercodificări şi schimbări de cod care au ca scop manipularea colocutorului prin ceea ce s-ar putea numi un inedit ritual lingvistic.

BIBLIOGRAFIE

Bidu-Vrânceanu, Angela et al. (1997) *Dicţionar general de ştiinţe. Ştiinţe ale limbii,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti

Compagnon, A. (1979) *La second main ou le travail de la citacion,* Seuil, Paris.

Manoliu-Manea, Maria (1993) *Gramatică, pragmasemantică şi discurs,* Editura Litera, Bucureşti.

Plett, Heinrich (1983) *Ştiinţa textului şi analiza de text,* Editura Univers, Bucureşti.

Reboul, Olivier (1980) *Langage et ideologie,* PUF, Paris.

Teodorescu, Cristiana-Nicola (1997) *Patologia limbajului totalitar românesc,* lucrare de doctorat, Craiova.

Vlad, Carmen (2000) *Textul aisberg,* Casa Cărţii de Ştiinţă, Cluj.

Wierzbicki, Piotr (1996) *Structura minciunii,* Nemira, Bucureşti.

BIBLIOGRAFIA TEXTELOR ANALIZATE CU ABREVIERILE FOLOSITE ÎN LUCRARE:

(C XII) Congresul al XII-lea al Partidului Comunist Român, (1981) Bucureşti: Editura Politică.

(C XI) Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român, (1975) Bucureşti: Editura Politică.

(C X) Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român, (1969) Bucureşti: Editura Politică.

(Plenara CC) Plenara CC al PCR, 12 iunie 1982, (1982) Bucureşti: Editura Politică.

(Program PCR) Programul PCR de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism, (1971) Bucureşti: Editura Politică.

(S) Scînteia, Organ al CC al PCR.

(S XX) Secolul XX, Revistă de literatură universală, Editată de Uniunea Scriitorilor din RPR, (1961) nr. 10, octombrie.

(MSS) Socialism ştiinţific, (1985) Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică.

SOURCES OF TEXTUAL COHESION IN THE POLITICAL DISCOURSE

Abstract

The article „Sources of textual cohesion in the political discourse" analyzes the sources of text-cohesion in the totalitarian political discourse. The aim of the study is to reassess the mechanisms that generate text-cohesion in such a type of a discourse, given the deficit of infratextual and adtextual information. The sources of the 'ritual language' can be identified within the framework of a „wooden language" that, purposely, annihilates the already recognized cohesion procedures such as anaphora, theme/rheme, or pro-forms and imposes its own enthymemes, ideologically dissimulated. The paper will study those procedures that simulate text-cohesion, without constructing some typological series such as recurrences, permutations, comment, and quotation, with their specific alternatives.

Scanned with OKEN Scanner

ASPECTE ALE POLIFONIEI ÎN DISCURSUL PUBLIC ACTUAL

MARGARETA MANU MAGDA
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti

0. În cele ce urmează, ne propunem, pornind de la configuraţia relaţiilor comunicative evocate în *textul public românesc actual*, să luăm în discuţie, într-o primă fază, unele aspecte pe care le presupune studiul polifoniei discursului public.

Este avută în vedere dimensiunea enunţiativă a textelor. Se pleacă de la premisa că un text constituie, în majoritatea cazurilor, o *unitate eterogenă*, conţinând mai multe secvenţe sau microtexte diferite [1].

1. Menţionăm că ne vom referi, în paginile de faţă, cu precădere la discursul jurnalistic auctorial, în formă monologată, acesta ilustrând cel mai pregnant diferitele forme de *eterogenitate lingvistică* în discuţie. Textele ilustrative au fost preluate de pe *internet*.

1.1. Abordarea materialului lingvistic în perspectiva amintită aduce în prim plan o serie de probleme precum:

1) tipul de text la care se face referire [2]

2) gradul de polifonie al diferitelor tipuri de texte[3]

3) existenţa sau inexistenţa unei specificităţi (marcare preferenţială – preferinţa pentru anumite mărci şi repartiţia lor contextuală) a realizării polifoniei în discursul public, în general, şi în cel românesc în particular (cu privire specială la anumite genuri jurnalistice)[4]

4) avantajele şi dezavantajele (riscurile) utilizării procedeului polifoniei în discursul public ca *strategie interacţională*.

1.2. Prezentăm, mai întâi, câteva trăsături ale tipului de text la care ne referim în paginile de faţă:

Textul public, ca formă a comunicării publice, este (după Löhmus 2002) un text al cărui sens este general comprehensibil şi a cărui recepţie este publică şi colectivă. Structura textului public este direct legată de specificul relaţiei interlocutive ilustrată de acest text[5]: în acest sens, *genurile jurnalistice* sunt practici de redactare specifice mass-media care reglementează rolul jurnalistului în raport cu faptele pe care le comunică. Aceleaşi fapte pot fi *relatate* (în cazul ştirii), *evaluate* (în cazul editorialului), *descrise* (în cazul reportajului) etc.

2. Cadrul teoretic al discuţiei îl constituie lingvistica textuală de tip Bakhtin – Ducrot – Nolke şi, mai recent, PolyphoniE[6]; domeniul acesteia îl reprezintă enunţarea şi obiectul de cercetare – indicii prezenţei mai multor *voci* sau *puncte de vedere* la nivelul enunţului sau, cu alte cuvinte, prezenţa mărcilor polifoniei lingvistice în enunţ.

Scanned with OKEN Scanner

2.1. Lucrarea de faţă consideră utilă pentru cercetarea discursului public integrarea perspectivei polifonice asupra structurii textului (inspirată de Bakhtin, dezvoltată în lingvistică de Ducrot, de proiectul scandinav asupra polifoniei şi, mai recent, de proiectul european PolifoniE)[7] cu perpectiva interacţionistă asupra funcţionării acestuia. (cf., între altele, Ducrot 1991, Maingueneau 1991, 1996, Vion 1992 , Kerbrat-Orrechioni 1996; vezi în acest sens, Bres, J., Haillet, P. P., Mellet, S., Nølke, H. & Rosier, L. (éds), 2005, care tratează problema avantajelor şi dezavantajelor (riscurilor) utilizării procedeului polifoniei în discursul public ca *strategie interacţională)*[8] .

2.2. *Analiza polifonică* pleacă de la ipoteza existenţei unor *expresii lingvistice (mărci polifonice)* purtătoare de *instrucţiuni semantice*, mai mult sau mai puţin explicite, privitoare la structura polifonică a unui enunţ.

Analiza polifonică a unei fraze (identificarea sensului acesteia de către receptor) presupune *realizarea configuraţiei polifonice a enunţului* – pe baza unui set de instrucţiuni (privitoare la semnificaţia frazei), confruntate cu datele situaţiei de comunicare în care este emis enunţul. Destinatarul se aşteaptă ca textul să fie coerent din punct de vedere polifonic.

Analiza textului, în această viziune, implică următoarele *operaţii:*

A. *identificarea punctelor de vedere în acea frază (pdv)*[9] (orice structură polifonică presupune un pdv ierarhic, adică un pdv care comentează un alt pdv; orice pdv simplu este decompozabil în informaţii care ţin de A.; orice pdv ierarhic implică referinţa, cu mijloace care ţin de B., la un pdv simplu); această capacitate de a semnala relaţii ierarhice se explică prin dublul rol al locutorului: el constituie el însuşi un punct de vedere şi manipulează celelalte puncte de vedere prezente în text;

B. *identificarea locutorului care, printr-o judecată, este responsabil de un anumit pdv;*

C. *stabilirea tipului de legătură dintre diverşi locutori şi diversele pdv* evidenţiate în acea frază.

3. În continuare vom efectua un exerciţiu de analiză pe un editorial aparţinând lui Cristian Tudor Popescu, apărut în ziarul *Gândul* din *14 octombrie 2005:*

I. Textul conţine toate categoriile (macropropoziţiile) schemei narative prototipice (propusă de Adam 1992): **A)** rezumat **B)** morală **C)** situaţie iniţială **D)** complicaţie **E)** acţiune/ evaluare **F)** rezoluţie **G)** situaţie finală.

II. Modalitatea discursivă dominantă este argumentaţia care subliniază organizaţia textuală (reproduce forma prototipică: o teză anterioară, date elocvente, inferenţe susţinute de garanţi o eventuală restricţie şi o concluzie finală - o nouă teză).

III. Punctele de vedere (ne referim numai la cele complexe) identificate (utilizând ca posibil criteriu, evocat de bibliografie – vezi Fløttum 1990 – *rezumatul*) sunt următoarele : (vezi secvenţele 1-8 – cu o încercare de ierarhizare):

Gîndul *(Anul I, Numarul 141Vineri, 14 octombrie 2005)*

Băsescu asmute şi găinile asupra guvernului

***Cristian Tudor POPESCU* (CTP)**

Acest text, scris miercuri după-amiază, a apărut în pagina politică a ziarului Gândul de joi. Între timp, miercuri noaptea, s-a produs izolarea virusului gripei aviare în păsările moarte la Ceamurlia de Jos. Astăzi, nu putem decât să republicăm textul ca editorial, fără vreun cuvânt în plus sau în minus.

Scanned with OKEN Scanner

3.1. Secvențe discursive=> puncte de vedere complexe

A./ 1. / 1.1. „Deci ,/ 1.2. cred că s-a exagerat/1.1. din punct de vedere al/ 1. alertei introduse în populație/ și/ 1.3 vă pot spune, pentru dumneavoastră,/ 1.4. că din data de 7 mănânc zilnic carne de pasăre"./ 2. Așa arată o injecție cu virusul gripei aviare făcută guvernului Tăriceanu la TVR de către președintele Băsescu ca să-l „vaccineze" de tot/ B../ 2.1. Toți localnicii siliți să-și dea păsările la incinerare, care oricum erau pe punctul de a sări cu toporul la lichidatorii cu măști pe gură/ 2.1.1 vor fi convinși din acest moment că liberalii Tăriceanu, Flutur și Nicolăescu sunt dușmanii poporului, porniți să înfometeze oamenii, de vreme ce Băsescu mănâncă liniștit copane./ 2.2. Ornamentul perfidiei prezidențiale este acel „vă pot spune, pentru dumneavoastră", care întărește efectul de discreditare:/ 2.2.1. ce-a făcut guvernul e așa de grav încât nu vreau să zic nimic oficial,vă spun doar dvs, d-nă moderatoare, rămâne între noi și televizor./ 2.3. Dl. Băsescu e un bun instigator la linșaj, care, apoi, să oficieze slujba de îngropăciune pentru răposatul sfârtecat de mulțime și, eventual, să verse și niște lacrimi./ C ./ 3. Guvernul a procedat potrivit instrucțiunilor internaționale distrugând păsările cu miile la cea mai mică suspiciune de gripă aviară și plătind despăgubiri –/ D./ 3.1. în Asia au fost arse milioane de păsări fără ca flagelul, care a fost confirmat la doi pași de noi, în Turcia, să poată fi stopat./ E./ 3.2. Moartea unui om atins de această boală e rapidă și groaznică – sfârșește sufocat, cu plămânii făcuți sită./ 3.3. Cine și-ar asuma un asemenea risc, doar ca să nu enerveze electoratul, ar fi taxat, pe bună dreptate, drept criminal. / F./ 4. Dl.Băsescu știe toate acestea. Ceea ce nu-l împiedică să anunțe că el mănâncă pui în fiecare zi. / 4./ 1. Acest domn lipsit de remușcări, insomnii, regrete,e dispus la oricâte victime colaterale pentru a-i termina pe cei pe care îi consideră adversari../ 5. UE zice că testele sunt negative./ 6. Deocamdată ./ G./ 7. Și dacă, totuși, Doamne ferește, virusul H5N1 e găsit până la urmă pe aici,/ 8. ce face dl. președinte ca să nu se producă panică, servește la Golden Blitz o găină moartă de Ceamurlia, gătită cu pene cu tot?

3.2. *Schema relațiilor interlocutive* bazată pe configurația polifonică a textului (puncte de vedere) ar fi următoarea:

1. Guvernul alertează populația privind pericolul gripei aviare.
   - **1.1.** Traian Băsescu (TB) respinge poziția guvernului.
   - **1.2.** Președintele Băsescu consideră atitudinea guvernului exagerată.
   - **1.3.** Președintele Băsescu liniștește populația cu o declarație (funcționând ca argument de autoritate: *vă pot spune, pentru dumneavoastră*).
   - **1.4.** Președintele Băsescu declară că mănâncă zilnic pui.
2. CTP califică (metaforic) intervenția președintelui Băsescu ca pe o agresiune la adresa guvernului.
   - **2.1.** Localnicii din Ceamurlia (LC) sunt revoltați împotriva guvernului.
     - **2.1.1** CTP crede că aceștia vor fi convinși de lipsa de onestitate a guvernanților, de vreme ce Băsescu mănâncă liniștit copane.
   - **2.2.** CTP îl califică pe președinte ca pe un ipocrit care discreditează guvernul.
     - **2.2.1.** CTP (răs)tălmăcește (prin discurs raportat direct –reformulat ironic) mesajul prezidențial, dezvăluind intenția subversivă a acestuia.
   - **2.3.** CTP demontează mecanismul de manipulare a populației de către președinte.
3. CTP apără guvernul invocând diferite argumente în favoarea acțiunii ordonate de acesta.

Scanned with OKEN Scanner

3.1. CTP aduce argumente faptice în favoarea acţiunii de ucidere a păsărilor suspecte.

3.2. CTP pune în evidenţă pericolul pe care l-ar prezenta flagelul.

3.3. CTP taxează *intenţia (vezi utilizarea interogaţiei retorice precum şi a condiţionalului)* de asumare a răspunderii de către preşedinte, evocată la 1., drept criminală.

4. CTP revine, întărind cele spuse la punctele **2.** *(teza)* cu argumentele de la **3** (vezi circularitatea argumentaţiei).

4.1. CTP reformulează concluzia argumentaţiei: Băsescu lipsit de scrupule în atingerea scopurilor politice.

5. UE zice că testele sunt negative.

6. CTP previne electoratul în legătură cu caracterul provizoriu al rezultatelor.

7. CTP îşi exprimă îngrijorarea privind rezultatul final al testelor.

8. CTP pune la îndoială comportamentul sfidător al preşedintelui din emisiunea televizată evocată la 1.

3.3. Legături enunţiative

CTP stabileşte:

- **relaţie de responsabilitate** enunţiativă în raport cu punctele de vedere **2., 2.1.1., 2.2., 2.2.1., 2.3., 4., 4.1., 6., 7., 8.;**
- **relaţie de acord cu 1., 2.1. şi 3. (3.1., 3.2., 3.3.) şi 5.;**
- **relaţii de dezacord (non-responsabilitate) cu 1.1., 1.2., 1.3., 1.4.;**

TB:
- **relaţie de responsabilitate cu 1.1., 1.2., 1.3., 1.4;**
- **relaţie de acord cu 5.;**
- **relaţii de dezacord (non-responsabilitate) cu 1.;**

L.C
- **relaţie de responsabilitate cu 2.1.;**
- **relaţie de acord cu 1.1., 1.2., 1.3. ,1.4. şi 5.;**
- **relaţie de dezacord cu 1.;**

4. Analiza poate continua cu prezentarea punctelor de vedere simple, exprimate în text, precum şi a modului de ierarhizare a acestora, pe baza identificării mărcilor lingvistice purtătoare de semnificaţie polifonică.

NOTE:

---

[1] Problematica polifoniei lingvistice se referă, în esenţă, la: raportul dintre componenta informativă şi cea persuasivă, modalitatea discursivă dominantă (de obicei argumentativă), variaţiile legate de registrul în care este redactat textul public, mărci lingvistice ale polifoniei (de tipul structuri de negaţie, de concesie, de cauză, diverşi conectori, structura temă-remă, focalizare, presupoziţie, metadiscurs, discurs raportat, jocul deixisului pronominal etc.).

[2] În ultimii ani s-a încercat realizarea unei tipologii a textului pornind de la criteriul „gradului de polifonie"; în funcţie de această dimensiune enunţiativă se pot distinge *enunţări polifonice şi enunţări nonpolifonice,* respectiv texte *polifonice/ nonpolifonice* (vezi, în acest sens, Flottum 1998 care propune următoarea tipologie:

Types de texte – énonciation polyphonique/non polyphonique – genres (exemples)

- narratif d'énonciation polyphonique (fable)/ narratif d'énonciation non polyphonique (compte rendu)

Scanned with OKEN Scanner

- descriptif d'énonciation polyphonique (publicité)/ descriptif d'énonciation non polyphonique (manuel de géographie)
- explicatif d'énonciation polyphonique (article scientifique)/ explicatif d'énonciation non polyphonique (mode d'emploi)
- argumentatif d'énonciation polyphonique (éditorial)/ argumentatif d'énonciation non-polyphonique (manuel de mathématiques).

[3] Analiza unui corpus de povești, romane, articole de presă scrisă (editoriale, reportaje, știri, fapte diverse) (Cf. Cunha, 1992, 1998, 2002, 2003 – evocat pe *internet)* a confirmat faptul că modul de inserție a altor discursuri în textele în discuție prezintă forme diferite în funcție de gen. De exemplu, discursurile-sursă sunt prezentate în mod explicit prin intermediul ghilimelelor, italicelor, *verba dicendi*, marcare de paragraf în reportaje și, mult mai rar, consemnate astfel în editoriale.

[4] Bibliografia de specialitate semnalează deosebiri interculturale în redarea polifoniei. De ex, într-un articol referitor la : *La reppresentazione e riproduzione di discorsi in lingua parlata. Un'analisi contrastiva delle lingue italiana e tedesca.*, autoarea citată pe *internet,* semnalează, referitor la fenomenul investigat, faptul că în italiană accentul se pune întotdeauna pe aspectul sintactic și pe concordanța timpurilor, în vreme ce în germană prevalează interesul pentru modul verbului.

[5] Sunt considerate definitorii pentru structura textului public următoarele trăsături ale discursului:
- discursul este un *mod de utilizare* a limbii și limbajelor (limbaje nonverbale, limbaje specializate, diferite vocabulare) pe baza căruia un actor social prezintă interlocutorilor săi o *interpretare* a unor fapte;
- discursul este deci un mod de organizare a faptelor *comunicate (selectarea anumitor fapte, valorificarea lor din punctul de vedere al importanței)*;
- prin discurs, actorul social își distribuie subiectivitatea într-o anumită situație.

[6] Le site PolyphoniE est dédié aux notions linguistiques de *polyphonie* (énonciative ou linguistique) et de *dialogisme*, ainsi qu'aux notions définitoires de celles-ci : *énonciateur/ locuteur, point de vue, voix, prise en charge*, etc.

[7] Referitor la problema „autorului de discurs", bibliografia de specialitate înregistrează concepte de tipul: „dialogism" (Bachtin 1970), „enunțare polifonică" (Ducrot 1984), „eterogenitatea discursului", discursul ca „lectură a unei arhive" (Maingueneau 1991), „surse de enunțare eterogene" (Vion 1992).

[8] Referitor la componentele conceptuale necesare analizei polifonice amintim (foarte pe scurt) următoarele:

Teoria polifoniei respinge postulatul unicității subiectului vorbitor, lansând ipoteza *diviziunii conceptului de subiect* (se consideră că enunțuri întregi sau fragmente de enunțuri constituie un discurs pe care locutorul îl atribuie unui enunțiator fictiv); diversele „componente" vocale ale enunțului corespund unor entități, persoane cu statut teoretic și nu unor indivizi din lumea reală. Este stabilită o barieră de netrecut între *subiectul vorbitor = adică individul situat în lume* și care pronunță enunțul și *auditorul,* pe de-o parte, ca indivizi din lumea reală și *entitățile teoretice (voci* în enunț) pe de altă parte. Acestea din urmă sunt:

La Ducrot:

locutorul = responsabil de enunțare

(subdivizat în *locutorul ca atare și locutorul ca ființă din lume)*

alocutorul = cel căruia îi este destinată enunțarea

enunțiatorul= cel care este responsabil de actele ilocuționare (Ducrot, 1984, 1991 și revizuit în 2001)

destinatarul = căruia îi sunt adresate actele ilocuționare

La ScaPoLin (școala scandinavă a polifoniei lingvistice, reunind autori ca H. Nølke, M. Olsen, K. Fløttum):

Locutor virtual (*actualizat* sau *neactualizat*) = actor care poate lua cuvântul fiind susceptibil de a-și asuma responsabilitatea unui *punct de vedere* și

Non-locutori, care nu au această proprietate (de ex. *opinia publică*)

Locutorul (autorul enunțării - desemnat prin persoana I singular), *alocutorul* (desemnat prin persoana a II-a) și *terțe pesoane* (*les troisièmes*) (desemnate prin persoana a III-a sau sintagme nominale) pot fi la rândul lor, *frastice sau textuale.*

Scanned with OKEN Scanner

Locutorul frastic reprezintă imaginea unui locutor în momentul enunţării, iar *locutorul textual* = imaginea generală a locutorului sau o imagine a locutorului din alt moment al istoriei sale.
Enunţarea este privită ca fiind independentă de emiţătorul şi receptorul (şi interpretul) enunţului, limba putând fi studiată independent de lumea exterioară.
- *Fiinţa discursivă* (teoria scandinavă) – se referă la *vocile* prezente în enunţare (indicând faptul că vocile nu aparţin unor persoane fizice).
Fiinţele discursive creează posibilitatea menţinerii relaţiilor cu
- *Punctele de vedere*, unităţi semantice a căror structură internă comportă două componente: un conţinut propoziţional şi o judecată referitoare la acest conţinut.
PDV pot fi : *simple, organizate ierarhic sau relaţional.*
Relaţia dintre o fiinţă discursivă şi un punct de vedere se numeşte *legătură enunţiativă.*

1 - Dacă o fiinţă discursivă se asociază unui punct de vedere, prin urmare se află la originea unui punct de vedere pe care şi-l asumă, vorbim (în acord cu Nolke 1994: 150) despre o *linie de responsabilitate.*

2 - Dacă fiinţa discursivă nu este responsabilă de enunţ ,dar îl acceptă, vorbim despre *acord.*

3 - Dacă fiinţa discursivă nu acceptă poziţia, nu validează punctul de vedere se vorbeşte despre legătură/ *linie de non-responsabilitate* şi fiinţa discursivă *se disociază* de punctul de vedere.

[9] Sursele acelor entităţi numite de ScaPoLin *puncte de vedere* sunt:

A. un set de informaţii enciclopedice (date legate de mentalitatea unei epoci, codul formal/ informal de comportament, legile, opinia publică etc.);

B. un set de informaţii lingvistice (cunoaşterea modului de funcţionare a unor elemente numite „des adverbiaux contextuels", a negaţiei, a modalităţilor de realizare a ironiei).

BIBLIOGRAFIE

Adam 1992 — Adam, J.-M., 1992, *Les textes : types et prototypes*, Paris, Nathan.

Bakhtine 1970 — Bakhtine, M., 1970, *Problèmes de la poétique de Dostoïevski*, Lausanne, Ed. L'Age de l'Homme.

Bres *et alii* (eds) 2005 — Bres, J., Haillet, P. P., Mellet, S., Nølke, H. & Rosier, L. (éds), 2005, *Actes du colloque de Cerisy 2004: Dialogisme et Polyphonie. Approches linguistiques,* Bruxelles, De Boeck/ Duculot, cap. *Dialogisme et polyphonie dans diverses formes d'interaction.*

Ducrot 1984 — Ducrot, O.,1984, *Le dire et le dit*, Paris, Minuit.

Ducrot 1991 — Ducrot, O., 1991, *Dire et ne pas dire. Principes de sémantique linguistique*, Paris, Editeurs des arts.

Ducrot 2001 — Ducrot, O., 2001, *Quelques raisons de distinguer «locuteurs» et «énunciateurs»* pe http:// www.hum.au.dk/romansk/polyfoni/documents de travail/ Polyphony 3.

Fløttum 1990 — Fløttum, K., 1990, *Le résumé scolaire. Analyse formelle et informative,* Paris/ Oslo, Didier Erudition/Solum.

Fløttum 1998 — Fløttum, K., 1998, *Teksttype og polyfoni, Hermes* 20: 59-78.

Kerbrat-Orrechioni 1996 — Kerbrat-Orrechioni, K. , 1996, *L' implicite*, Paris, Armand Colin.

Löhmus 2002 — Löhmus, M, *Political Control of Communication*, IAMCR Conference in Barcelona, 21.-26.7.2002, Section of Political Communication.

Maingueneau 1991 — Maingueneau, D., 1991, *L'Analyse du discours. Introduction aux lectures de l'Archive*, Paris, Hachette.

Scanned with OKEN Scanner

Maingueneau 1996 — Maingueneau, D., 1996, *Les termes clés de l`analyse du discours*, Paris, Seuil.

Nølke, H., 1994 — Nølke, H., 1994, *Linguistique modulaire : de la forme au sens*, Louvain, Peeters.

PolyphoniE — http://webhost.ua.ac.be/polyphon/index-corps.htm

Vion 1992 — Vion, R., 1992, *La communication verbale – Analyse des intéractions*, Paris, Hachette.

ASPECTS OF THE POLYPHONY IN THE PUBLIC DISCOURSE TODAY

Abstract

Starting from the communicative relations configuration as illustrated in the present Romanian public text, the paper deals with some aspects revealed by the study of the public speech polyphony.

The theoretical frame of the discussion is offered by the Bakhtin-Ducrot-Nølke and more recently, E Polyphony textual linguistic type.

The author proposes an application of the polyphonic analysis on an article published by Cristian Tudor Popescu in the newspaper *Gândul*, the edition of Oct.14, 2005.

Scanned with OKEN Scanner

STEREOTIPII ŞI REALITATE ÎN COMUNICAREA INTERGEN LA LOCUL DE MUNCĂ

STANCA MĂDA GRIGORAŞ
drd. Universitatea din Bucureşti

Perspective teoretice

Pe oricine ai întreba ce anume îi diferenţiază pe bărbaţi de femei în comunicarea la locul de muncă, ai primi un răspuns de genul: bărbaţii vorbesc mai direct, mai combativ, încercând să convingă prin strategii comunicative mai agresive, discursul femeilor fiind indirect, mai conciliant şi orientat spre interlocutor. Cercetările asupra „limbajului genurilor/ sexelor"[1] tind spre identificarea unor trăsături distinctive ale limbajului feminin în raport cu cel masculin, trăsături care converg cu stereotipurile înrădăcinate în cultura noastră privind diferenţele dintre bărbaţi şi femei. În ultimii treizeci de ani, cercetările au identificat următoarele trăsături ale limbajului în funcţie de genul persoanei:

Masculin înseamnă	Feminin înseamnă
• Direct • Agresiv • Competitiv • Autonom • Ocupă mai mult din timpul unei conversaţii • Întrerupe agresiv • Orientat spre obiectivul urmărit • Obiectiv	• Indirect • Conciliator • Caută soluţiile cele mai facile • Cooperant • Ocupă mai puţin din timpul conversaţiei • Întâmpină dificultăţi în obţinerea accesului la cuvânt • Orientat spre persoană • Afectiv

Primul pas semnificativ în cercetarea acestui subiect a fost făcut prin publicarea în 1975 a lucrării lui R. Lakoff *Language and Women's Place*. Aplicând o metodologie sever criticată, ea a stârnit un interes considerabil în rândul cercetătorilor. Potrivit cercetătoarei, ca urmare a poziţiei sociale inferioare bărbaţilor, femeile folosesc un limbaj mai politicos, folosind strategii comunicative ce denotă lipsa puterii: modalizatori, întrebări retorice, intonaţia interogativă în formularea anumitor păreri. Inferioritatea femeilor transpare şi din subiectele abordate: bârfa, cumpărăturile, aspectul fizic etc. Spre sfârşitul anilor '70 şi începutul anilor '80 genul social a fost abordat dintr-o perspectivă a *puterii/ dominaţiei*[2] economico-sociale pe

Scanned with OKEN Scanner

care bărbaţii o au în societate în raport cu femeile. Acest fapt se răsfrânge în limbaj prin valorizarea superioară a strategiilor comunicative folosite de bărbaţi în interacţiune: întreruperi frecvente datorate competiţiei pentru accesul la cuvânt, introducerea unui subiect nou, folosirea tăcerii ca o formă de control etc. Către sfârşitul anilor '80 şi începutul anilor '90 apare o nouă perspectivă teoretică[3], care recunoaşte dominaţia masculină, dar respinge caracterizarea limbajului masculin drept o normă de comportament comunicativ. Limbajul feminin, văzut iniţial ca o deviere de la normă, va fi valorizat tocmai prin *diferenţierea* de cel masculin.

Ambele abordări s-au dovedit a oferi explicaţii prea simpliste pentru problema influenţei genului social în alegerea faptelor de limbaj. Ele oferă o perspectivă dihotomică, insuficient nuanţată şi incapabilă să redea complexitatea acestui fenomen ce presupune existenţa unor variabile culturale şi sociale precum vârsta, clasa socială sau etnia.

O serie de studii recente[4], par să contureze o nouă direcţie în cercetare şi anume definirea noţiunii de „gen ca un construct social performativ"[5]. Butler (1990) consideră că masculinitatea sau feminitatea nu sunt inerente, identitatea de gen fiind „constituită performativ chiar prin expresiile care se spune că ar fi rezultatul ei"[6]. Noua perspectivă teoretică evită rigiditatea polarizării celor două genuri sociale şi perpetuarea stereotipiilor legate de ele. Noţiunea de performativ aplicată genului social îl face mai flexibil, permiţând atât bărbaţilor, cât şi femeilor să folosească strategii comunicative asociate fie cu feminitatea, fie cu masculinitatea, în funcţie de situaţiile de comunicare date.

Eckert şi McConnell-Ginet (1992a: 87) acuză cercetările privind manifestările lingvistice ale genului social de lipsă a „unui cadru teoretic coerent". Ignorarea practicilor sociale care determină manifestarea lingvistică a genului social nu poate da o dimensiune corectă a complexităţii fenomenului. Orice noţiune abstractă trebuie conectată la „un spectru larg de practici sociale şi lingvistice" (1992a: 88). Abordarea genului din perspectiva „comunităţilor de practică"[7](Eckert şi McConnell-Ginet: 1992b şi 1999) face posibilă trecerea acestui domeniu de cercetare de la un nivel individual (*genul social- construct performativ)* la un nivel contextual (cel al *comunităţilor de practică*). Implicaţiile interdisciplinare ale acestui studiu includ responsabilităţi de ordin social şi chiar politic. Aşa precum indivizii şi comunităţile de practică evoluează constant, aşa şi identităţile noastre de gen se transformă şi actualizează „forme ale feminităţii, masculinităţii şi relaţiile de gen" (Eckert şi McConnell-Ginet: 1992a: 95).

Bergvall (1999: 279) punctează faptul că abordarea din perspectiva comunităţilor de practică e un mod benefic de a examina contextele în care „rolurile de gen sunt în desfăşurare sau în competiţie". Un astfel de context este şi cel al comunicării la locul de muncă (Mullany, 2000). Bergvall (1999: 284) afirmă că examinarea practicilor (n.n. modul de a face un lucru, de a vorbi, convingerile, valorile, relaţiile de putere etc.) la nivelul local al comunităţilor poate pierde din vedere rolul pe care nivelul ideologic global îl joacă în conturarea rolurilor de gen şi expectaţiile sociale legate de acestea.

Scanned with OKEN Scanner

Modul în care ideologia operează la nivel lingvistic este una din preocupările analizei critice a discursului (*Critical Discourse Analysis* – CDA). Rolul crucial pe care îl joacă limbajul în construcţia ideologică a identităţii de gen reiese din conştientizarea critică a limbajului, înţelegând prin aceasta modul în care convenţiile discursive emerg din relaţiile de putere (Fairclough: 1995). Fairclough (1995:37) consideră că analiza discursului produs în context instituţional trebuie să ia locul conversaţiei uzuale, acest fapt permiţând examinarea unor aspecte importante legate de rolul pe care acest discurs instituţional îl joacă în crearea şi menţinerea structurii puterii sociale. CDA pare a fi cadrul propice pentru analiza discursului produs la locul de muncă (într-un mediu instituţional), inclusiv examinarea normelor prestabilite de performare a identităţii de gen în cadrul comunităţilor de practică. Umbrela generoasă a CDA permite desfăşurarea analizei la un nivel superior, integrator, cel *ideologic*.

Schema integratoare a cercetării actuale a identităţii de gen, ca manifestare în şi prin limbaj, poate fi redată astfel:

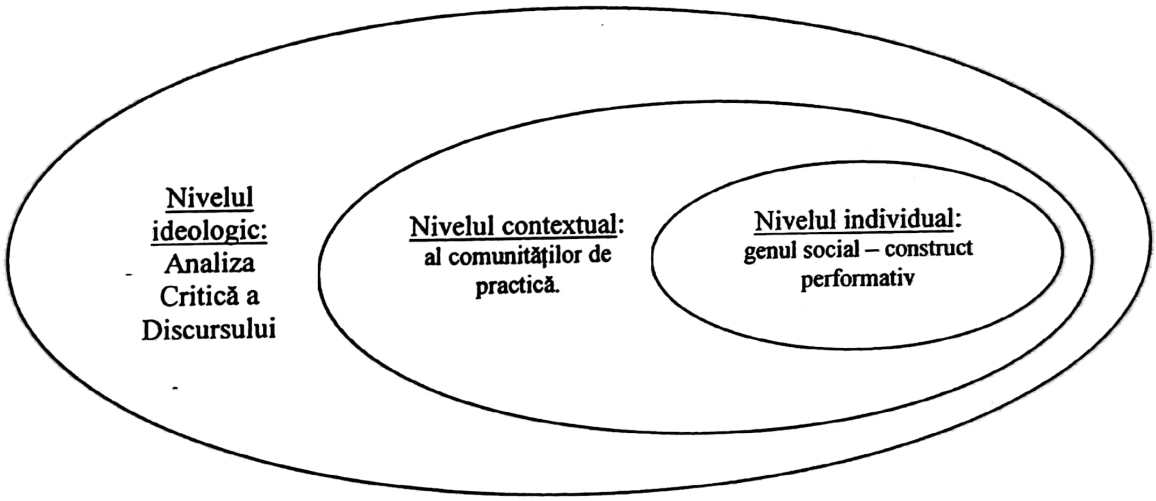

Genul social văzut ca un construct social performativ se identifică cu *nivelul individual*, cu vorbitorul care performează o anumită identitate de gen atunci când se angajează într-o interacţiune verbală. Modul în care un număr variabil de indivizi îşi performează propria lor identitate în contextul specific al comunităţilor de practică constituie obiectul cercetării la *nivel contextual*. Elipsa comunităţilor de practică este cuprinsă într-un nivel superior ierarhic, *nivelul ideologic*, al CDA, în care comportamentul lingvistic al indivizilor poate fi constrâns de forţe care operează la un nivel social/ societal mai larg.

Manifestări ale genului social în comunicarea la locul de muncă

Plecând de la descrierea „normei" de comportament lingvistic a femeilor (politicos, cooperant şi atent la dorinţele interlocutorului), lingviştii şi-au pus problema dacă aceasta denotă sau nu lipsa puterii. În contextul comunicării la locul

Scanned with OKEN Scanner

de muncă, aceste caracteristici descriu atributele necesare desfăşurării unei discuţii productive. Admiţând că femeile sfârşitului de secol douăzeci şi începutului de nou mileniu nu sunt lipsite de putere în mediul managerial, trebuie să-i înţelegem şi pe aceia care, judecând femeile conform normei stereotipice de deferenţă, consideră aberante şi chiar agresive manifestările de comportament comunicaţional specifice unei persoane aflate într-o funcţie de conducere. Drept urmare, multe femei manager preferă să-şi tempereze discursul, folosind exprimarea politicoasă în mod strategic, ţinând cont de impactul ei social asupra comportamentului interlocutorilor. Cum ar putea cineva să refuze o sarcină de serviciu formulată astfel:

„Marius, dacă eşti amabil şi ai ceva timp la dispoziţie, aş dori să-i dai o mână de ajutor Nicoletei la completarea fişelor... să fie gata până marţi, la şedinţă."

Managerul femeie operează o alegere pragmatică fericită care, mai ales atunci când se adresează unui bărbat, e mai puţin probabil să lezeze imaginea (*face*) persoanei sau să provoace un atac verbal. Ea este conştientă de stereotipurile legate de gen ce au fost fixate de-a lungul timpului în conştiinţa vorbitorilor şi adoptă aceste stereotipuri folosindu-le drept strategii comunicaţionale care pot duce la rezolvarea cu succes a sarcinilor de serviciu – obiectiv primordial în orice activitate desfăşurată la locul de muncă.

Deşi femeile în posturi de conducere sunt capabile să adopte tehnicile comunicării manageriale asertive şi agresive, valorizate pozitiv în cazul unui şef bărbat, ele pot fi judecate diferit când o fac, uneori chiar de către interlocutori femeie:

O vânzătoare într-un magazin non-stop face următorul comentariu despre şefa de raion care tocmai i-a reproşat aranjarea defectuoasă a unor produse pe raft:
„Ce mă enervează când face pe boasa. Asta nu-i bine, strânge aia, adu aia... m-am săturat până peste cap..."

Femeile aderă şi respectă cu uşurinţă regulile de adresare, protocolul sau eticheta specifice unei întâlniri într-un cadru instituţional formal, în timp ce unii bărbaţi pot chiar câştiga anumite avantaje personale de pe urma încălcării acestora.

Asistenta unuia dintre membrii consiliului intră în sala în care se ţine şedinţa de *board* pentru a-i înmâna acestuia un document tipărit. Încălcând protocolul şedinţei, care prevede explicit participarea la şedinţă numai a membrilor consiliului, George i se adresează tinerei:
„Nu stai şi tu cu noi aici să mai încălzim atmosfera?"
În timp ce tânăra iese din încăpere, membrii consiliului (toţi bărbaţi) îi zâmbesc lui George, ca şi cum ar fi făcut o „glumă bună".

Adoptarea stilului discursiv feminin sau a celui masculin vine în întâmpinarea unor factori contextuali precum statutul profesional al participanţilor şi rolul lor în cadrul instituţiei. Ceea ce permite unei persoane să folosească un limbaj direct la

Scanned with OKEN Scanner

locul de muncă nu ţine numai de faptul că este bărbat sau femeie, ci şi de experienţa acumulată în domeniu.

În anumite locuri de muncă, în care majoritatea angajaţilor e alcătuită din bărbaţi, norma limbajului masculin este adoptată şi de femei, tocmai pentru a părea că îşi fac meseria cu profesionalism. Ofiţerii de poliţie femei adoptă comportamentul interacţional specific acestei instituţii puternic şi ritualizat masculinizate, ca indicator al profesionalismului lor. Chiar şi într-un cadru instituţional dominant masculin mai puţin strict decât cel din poliţie femeile trebuie să se adapteze acestuia.

Nu e mai puţin adevărat faptul că şi instituţiile, la rândul lor, trebuie să-şi adapteze normele la creşterea constantă a numărului femeilor angajate în cadrul lor. „Feminizarea" mediului de afaceri are un impact puternic asupra stilului de conducere a unor instituţii precum şi a performanţei organizaţionale. Caracteristici ale „stilului" feminin ce ţin de aşa numita inteligenţă emoţională (capacitatea de a conştientiza propriile emoţii şi impactul lor asupra celorlalţi precum şi empatia pentru emoţiile celorlalţi şi impactul lor asupra ta) fac posibilă apariţia unui nou tip de lider.

Adaptarea stilului personal se face adesea la cerinţele situaţiei de comunicare. Un ordin direct, specific masculin, performat într-un cadru formal (spre exemplu într-o şedinţă scurtă, operativă, la începerea schimbului) se transformă într-unul indirect în comunicarea *face-to-face*.

Se consideră adesea că femeile nu folosesc umorul la locul de muncă. Un studiu făcut de un grup de cercetători ai Universităţii Victoria, din Wellington, Noua Zeelandă asupra comunicării la locul de muncă arată că femeile folosesc umorul la locul de muncă la fel de mult ca bărbaţii, dar în scopuri diferite. În timp ce bărbaţii îl folosesc pentru a controla situaţia de comunicare şi a atenua criticile sau ordinele, femeile îl folosesc pentru a-şi afirma susţinerea, legăturile de prietenie şi apartenenţa la colectiv.

Din datele culese de mine am constatat că lucrurile nu sunt atât de simple. O femeie manager, în toiul unei şedinţe animate în care vorbitorii au deviat de la subiect, foloseşte un ordin direct rostit cu un ton matern:

Manager: Potoliţi-vă!
Grupul: [Râde]

Deşi tonul intervenţiei de mai sus a declanşat o reacţie hilară din partea interlocutorilor, prin această intervenţie se performează o funcţie strict direcţionată, de chemare la ordine a sălii şi de îndreptare a atenţiei participanţilor către activitatea desfăşurată.

Un alt comportament strategic al politeţii pozitive, considerat ca aparţinând stereotipului comunicării „feminine" (femeile – bune ascultătoare) ţine de folosirea aşa-numitului *feedback* minimal. Interlocutorul urmăreşte cu atenţie spusele vorbitorului, dând din cap sau rostind expresii minimale precum: îhî, mda, da, sigur, zău?, pe bune? etc., prin care îşi exprimă interesul. Un caz aparte apărut în datele noastre confirmă poziţia de inferioritate specifică acestui comportament:

Marcela: Să ştii că aşa nu se mai poate...
Dan: [dă din cap aprobator]

Scanned with OKEN Scanner

Marcela: Ţi-am mai spus că trebuie să porţi boneta.
Dan: Aveţi dreptate.
Marcela: Dacă vine vreo inspecţie, pe mine mă sancţionează şeful că nu ţi-am spus.
Dan: Nu, că io-s de vină.
Marcela: Ştiu că e prea cald cu ea, dar n-am ce face.
Dan: Aveţi dreptate.

Purtarea bonetei este obligatorie în industria alimentară, dar Dan nu se supune regulamentului. Atitudinea lui face parte dintr-o mişcare strategică mai largă, de atenuare a efectului criticii şefei de linie. Asumarea răspunderii se face însă numai de formă, deoarece, după plecarea şefei, Dan îşi dă jos boneta. El violează astfel condiţia de sinceritate.

Concluzie

Genul social influenţează comunicarea la locul de muncă, dar nu există o corespondenţă de unu la unu între ele. În exemplele analizate am constatat existenţa unor strategii comunicative asociate fie cu limbajul masculin, fie cu cel feminin. Atât bărbaţii, cât şi femeile pot opta pentru folosirea unor strategii diferite în funcţie de situaţia de comunicare dată.

Rezultatul acestei analize anulează într-un fel stereotipurile analizei rolurilor de gen în comunicare. Paradigmele care defineau noţiunea de putere într-o conversaţie se axau pe definiţii masculine ale puterii. Deşi diferit, modul feminin de a comunica la locul de muncă este la fel de eficient şi ne face să regândim definiţia puterii în direcţia atributelor feminine.

Departe de a fi o sumă de caracteristici orientate dihotomic, genul social manifestat lingvistic s-a dovedit a fi o noţiune relativă, fluidă şi în permanentă schimbare, aflată în corelaţie cu fluiditatea noţiunii.

NOTE:

[1] „gendered speech"
[2] Zimmerman şi West (1975), Fishman (1978, 1980), Spender (1980)
[3] Maltz şi Borker (1982), Tannen (1990, 1994), Coates (1996, 1997)
[4] Cameron (1995, 1996, 1997), Freed (1996), Bergvall (1996), Giora (1998)
[5] „gender as a performative social construct" (Butler: 1990: 25)
[6] „identity is performatively constituted by the very expressions that are said to be its results" (Butler: 1990:25)
[7] „communities of practice", definite ca „un conglomerat de oameni care se unesc în împlinirea unei strădanii comune"

BIBLIOGRAFIE

- Austin, J.L. (1961) *How to Do Things With Words*. Oxford: Clarendon Press.
- Bergvall, Victoria (1996) Constructed and enacting gender through discourse: negotiating multiple roles as female engineering students. În Victoria Bergvall, Janet Bing & Alice Freed (eds.) *Rethinking Language and Gender Research: Theory and Practice*, pp. 173-201. New York: Longman.

Scanned with OKEN Scanner

- Butler, Judith (1990) *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Gender Identity.* New York: Routledge.
- Cameron, Deborah (1995) Rethinking language and gender studies: some issues for the 1990s. In Sara Mills (ed.) *Language and Gender: Interdisciplinary Perspectives*, pp. 31-44. New York: Longman.
- Cameron, Deborah (1996) The language-gender interface: challenging co-optation. In Victoria Bergvall, Janet Bing & Alice Freed (eds.) *Rethinking Language and Gender Research: Theory and Practice*, pp. 31-53. New York: Longman.
- Coates, Jennifer (1996) *Women Talk*. Oxford: Blackwell.
- Coates, Jennifer (1997) *Language and Gender: A Reader*. Oxford: Blackwell.
- Coulthard, M. (1977). *An Introduction to Discourse Analysis.* London: Longman.
- Eckert, P. & Sally McConnell-Ginet (1992a) Communities of Practice: where language, gender and power all live. In Kira Hall, Mary Bucholtz & Birch Moonwomon (eds.) *Locating Power: Proceedings of the Second Berkeley Women and Language Conference*, pp. 89-99. Berkeley CA: Berkeley Women and Language Group.
- Eckert, Penelope & Sally McConnell-Ginet (1992b) Think practically and look locally: Language and gender as community-based practice. *Annual Review of Anthropology* 21: pp. 461-90.
- Eckert, Penelope & Sally McConnell-Ginet (1995) Constructing meaning, constructing selves. In Kira Hall & Mary Bucholtz (eds.) *Gender Articulated: Language and the Socially-Constructed Self.* pp. 469-507. New York: Routledge.
- Eckert, Penelope & Sally McConnell-Ginet (1999) New generalizations and explanations in language and gender research. *Language in Society* 28(2): pp. 185-201.
- Fairclough, Norman (1995) *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language.* New York: Longman.
- Fishman, Pamela (1978) Interaction: the work women do. *Social Problems*25(4): pp. 397-406.
- Fishman, Pamela (1980) Conversational insecurity. In Howard Giles, Peter Robinson & Philip Smith (eds) *Language: Social Psychological Perspectives*, pp. 127-32. Oxford: Pergamon Press.
- Freed, Alice (1996) Language and gender in an experimental setting. In Victoria Bergvall, Janet Bing & Alice Freed (eds.) *Rethinking Language and Gender Research: Theory and Practice*, pp. 54-76. New York: Longman.
- Giora, Rachel (1998) Review: Rethinking Language and Gender Research: Theory and Practice. *Journal of Pragmatics* 29(2): pp. 213-220.
- Lakoff, Robin (1975) *Language and Women's Place.* Harper Row
- Maltz, Daniel & Ruth Borker (1982) A cultural approach to male-female miscommunication. In John Gumperz (ed.) *Language and Social Identity*, pp. 196-216. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mullany, Louise (2000) The Application of Current Language and Gender Theory to Managerial Meeting, *Nottingham Linguistic Circular* 15, PDF format.
- Spender, Dale (1980) *Man Made Language*. London: Routledge.
- Tannen, Deborah (1990) *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation.* New York: William Morrow.
- Tannen, Deborah (1994) *Talking from 9 to 5: Women and Men in the Workplace: Language, Sex and Power*. New York: Avon.
- Wenger, Etienne (1998) *Communities of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zimmerman, Don & Candace West (1975) Sex roles, interruptions and silences in conversation. In Barrie Thorne, Cheris Kramarae & Nancy Henley (eds) *Language, Gender and Society*. pp. 89-101. Rowley: Newbury House.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

STEREOTYPES AND REALITY IN GENDERED WORKPLACE COMMUNICATION

Abstract

Research into the existence of gendered speech has tended to concentrate on identifying so-called distinguishing features of male and female communication that fit into our stereotypes of the differences between men and women. In order to test whether this stereotype actually matched the reality of workplace communication, we studied the differences between male and female managing styles and we found that they were subtler than a simple dichotomized scheme. Along with other researchers, we propose an integrated framework for language and gender studies: the individual level – studying gender as a performative social construct, the contextual level – the concept of „communities of practice", and the ideological level – investigated by the practice of critical discourse analysis.

PRAGMARETORICA ŞI PRAGMASTILISTICA ANUNŢULUI DE DECES ÎN ROMÂNA CONTEMPORANĂ. (I) CONSIDERAŢII GENERALE ŞI TIPOLOGIE STRUCTURALĂ

CONSTANTIN-IOAN MLADIN
Universitatea *„1 Decembrie 1918"*
Alba-Iulia

§ 1. Considerăm anunţul de deces drept un tip special de enunţ scriptural – manifestare lingvistică a unei conduite simbolice tradiţionale, adică un act particular de limbaj concretizat ca un enunţ administrativ, iniţial monden, având finalitate practică ceremonială şi fiind concomitent puternic reglementat prin tradiţie şi purtător al unei mari încărcături emoţionale. Aşa cum se actualizează el în româna actuală, discursul funebru este clasificabil în: **(1) anunţ necrologic – ferpar**, **(2) condoleanţe** şi **(3) comemorări**, toate aceste tipuri (în interiorul cărora mai multe subtipuri pot fi deosebite) individualizându-se prin: **(1)** funcţie (informativă-referenţială) specifică şi prin **(2)** personalitate lingvistică (unitate izotopică şi mărci discursive specializate).

Ne propunem să schiţăm, din perspectivă pragmaretorică şi pragmastilistică, modul de organizare textuală a unui singur tip – **anunţul necrologic – ferpar** (pe care îl vom numi de aici înainte, simplu, **anunţ necrologic**), mai mult, a unui singur subtip – **anunţul făcut de familie**[1], limitându-ne în prima parte a acestei contribuţii la formularea unor observaţii cu caracter general şi examinând doar două secvenţe-tip cu caracter obligatoriu: **(1) prezentarea coordonatelor enunţiatorului îndoliat** şi **(2) exprimarea stărilor sale afective**[2].

§ 2. O privire superficială asupra anunţului necrologic lasă impresia că acesta, fiind un enunţ ocazional extrem de standardizat, este caracterizabil: **(1)** fie prin uniformitate şi simplitate, chiar printr-un simplism împins până la platitudine – limbajul funerar este foarte marcat de stereotipii (practica comună a elaborării enunţiative constând în înşiruirea şi/ sau intercalarea de formule gata fabricate, selectate dintr-o paradigmă fixată prin tradiţie, de obicei prin imitaţie[3]), **(2)** fie prin inflaţie verbală generatoare de grandilocvenţă – atunci când aceste clişee sunt aglutinate în exces ori când, dimpotrivă, enunţiatorul dă frâu liber imaginaţiei sale. Dirijarea enunţului în chestiune înspre o direcţie sau alta este dictată: **(1)** de factori lingvistici (de numărul posibilităţilor pe care le oferă limba de a referi la realitate şi de măsura în care enunţiatorul stăpâneşte codul lingvistic) şi **(2)** de factori extralingvistici, precum: **(a)** gradul de cultură (în înţeles foarte larg) al enunţiatorului-îndoliat, **(b)** atitudinea sa în faţa morţii, **(c)** relaţia dintre acesta şi persoana dispărută (în funcţie de gradul de rudenie, de vârsta defunctului etc.), **(d)** circumstanţele în care a avut loc decesul (moarte naturală *vs.* moarte accidentală), **(e)** relaţia dintre decedat şi comunitate (persoană publică, personalitate culturală/ ştiinţifică), **(f)** tipul

Scanned with OKEN Scanner

comunității (rurală *vs.* urbană, industrială), **(g)** relația enunțiatorului îndoliat și/ sau a defunctului cu biserica (atitudine religioasă *vs.* atitudine laică, tipul confesiunii religioase), **(h)** păstrarea sau slăbirea riturilor în societatea contemporană etc. Privit însă atent, anunțul de deces apare mult mai variat și mai complex. Mecanismul sociologic și psihologic care se află la baza organizării sale se prezintă ca un permanent joc între două forțe: **(1)** presiunea organizării colective exercitate asupra enunțiatorului și **(2)** libertatea individuală de expresie asumată de acesta. În cadrul acestei libertăți de alegere, enunțiatorul poate direcționa enunțul spre destinatar (enunț obiectiv, rar subiectiv), spre imaginea defunctului (enunț concomitent obiectiv și subiectiv) sau spre sine însuși (enunț principial reflexiv, deci implicit subiectiv). Caracterul colectiv, expresie a tradiției rituale, asigură specificul unitar și continuitatea enunțului de acest tip (prin impunerea unor constrângeri imposibil de evitat, la nivelul selecției lexicale, prin topica relativ fixă a componentelor enunțiative, prin preferința pentru topica subiectivă și pentru anumite sinapsii etc.).

Principiile pe care se structurează deci anunțurile de deces sunt dictate de opozițiile: **(1)** *aderare vs. neaderare* a enunțiatorului la valorile morale (în sens foarte larg) ale societății sale și de **(2)** *acceptarea* sau *neacceptarea* de către acesta a practicilor convenționale prin care ele sunt actualizate. Din aceasta decurg alte opoziții binare în funcție de care se construiesc enunțurile discutate: **(3)** *conservatorism=formalism* (ca formă de acceptare a imaginii morții și ca manifestare a socializării) *vs. inovație = laxism* (ca fomă de eludare a imaginii morții și ca manifestare a desacralizării rituale și a desocializării) și **(4)** *relație personală vs. relație impersonală* între enunțiator și receptorul mesajului, actualizare, conștientă sau subconștientă, a dorinței enunțiatorului de socializare sau de desocializare. Aceste din urmă două principii impun adoptarea unei strategii enunțiative sau a alteia, ceea ce în plan strict textual se soldează cu selectarea unor componente anume (obligatorii sau facultative) din inventarul resurselor existente pentru „confecționarea" anunțului de deces. Însă libertățile pe care și le poate permite fiecare enunțiator sunt în măsură să genereze o remarcabilă mobilitate, un evident dinamism structural, și chiar o neașteptată variație stilistică a acestui gen de comunicare scrisă (printr-o tot mai marcată tendință de deschidere a sa spre alte forme de comunicare, scrisă sau orală). De aceea, anunțurile de deces nu se mai înfățișează ca o masă textuală monotonă și amorfă, ci mai curând ca o culegere ocazională de texte mondene, surprinzătoare prin originalitate și prin diversitate. De altfel, două dintre tendințele marcante ale anunțurilor contemporane de acest fel sunt: **(1)** grija pentru refularea accentelor macabre și **(2)** strădania de abordare a unei tonalități protocolar neutre sau chiar conviviale (frecvent eșuată în cazul din urmă). Așa se face că, în mod paradoxal, multe anunțuri funebre surprind prin... vivacitate. Probabil că aceasta și explică atenția pe care le-o acordă acestor minuscule texte cititori de vârste diferite. Nu este însă mai puțin adevărat că, vânând efecte literare (mai mult sau mai puțin originale, mai mult sau mai puțin emoționante, unele degenerând ușor în imagini involuntar hilare sau căzând adeseori în ridicol), acești cititori își pot satisface, printr-o lectură rapidă și nepretențioasă (prin retrolectură[4]), una dintre cele mai intense dorințe secrete ale speciei noastre – aflarea dramelor celorlalți și împărtășirea unor senzații puternice cu necunoscuți.

Scanned with OKEN Scanner

§ 3. Anunţul de deces matriceal este constituit din următoarele componente (unele având caracter obligatoriu, altele facultativ), cel mai adesea acestea întrepătrunzându-se puternic: **(1)** prezentarea coordonatelor enunţiatorului îndoliat, **(2)** exprimarea stărilor afective pe care le încearcă enunţiatorul, **(3)** anunţarea evenimentului, **(4)** indicarea coordonatelor defunctului (nume – prenume – poreclă, data şi locul naşterii defunctului, locul în care a fost căsătorit defunctul, situaţia familială a defunctului şi statutul său socio-profesional, vârsta defunctului), **(5)** menţionarea circumstanţelor în care a avut loc decesul (data – locul – cauzele), **(6)** instrucţiuni privind circumstanţele despărţirii rituale şi oficiale, **(7)** formulări de închidere. Majoritatea anunţurilor de deces se construiesc după următoarea schemă modulară: **coordonatele + sentimentele enunţiatorului îndoliat$_1$ → anunţarea decesului → coordonatele defunctului (civile, morale) → instrucţiuni „tehnice" privind ceremonia despărţirii → formule (-salut/ urare) de despărţire → coordonatele + sentimentele enunţiatorului îndoliat$_2$.**

Marea varietate tipologică şi diversitate stilistică a anunţurilor rezultă:

(1) din combinarea diferită a acestor elemente sau din contaminarea lor, ori din renunţarea la unele şi, eventual, din introducerea unor elemente suplimentare;

(2) din orientarea discursului (în întregime sau numai în unele secvenţe ale sale) preferenţial spre enunţiator[5], spre destinatar[6] (în ambele cazuri actualizându-se funcţia expresivă şi impresivă), spre mesaj[7] (aici dezvoltându-se funcţia referenţială şi/ sau cea poetică) sau, foarte rar, chiar pe canalul de transmisie[8].

În urma acestor alegeri se pot obţine anunţuri atipice:

(1) fie extrem de laconice sau chiar inapte să furnizeze unele informaţii de bază (în raport cu însuşi specificul acestui tip de enunţ). *I. e.* : anunţuri integrale (fără alte date „tehnice")– *Cu inima în lacrimi, regretăm plecarea dintre noi, prea devreme, a celui care ne-a fost un foarte bun şi iubit Gr, YX* [05.03.05]; *Despărţirea de iubitul nostru Gr YX a venit mult prea devreme, rănindu-ne adânc inimile. Lacrimile nu sunt de ajuns să le vindece* [05.03.05]; *Durerea neaşteptată ne-a zdrobit inima, iar lacrimile nu sunt destule pentru a o potoli. Regretăm nespus plecarea spre alte ţărmuri a celui care a fost Gr YX* [05.03.05]; *Mi-e inima prăbuşită de durerea plecării spre veşnicii a iubitului Gr YX. Lacrimile şi suspinele nu ne pot potoli necazul* [05.03.05]; *Pierderea pricinuită e plecarea în veşnicii, atât de devreme, a Gr YX este de nemăsurat. Lacrimile şi suspinele nu pot stinge durerea noastră* [05.03.05];

(2) fie foarte sofisticate, cu riscul de a deveni prolixe. *I. e.* : partea introductivă a unor anunţuri mult mai ample – *Am stat mult, în tăcere; am tăcut, măcar că eram nenorocit; şi totuşi durerea mea nu era mai puţin mare. Îmi ardea inima în mine, un foc lăuntric mă mistuia; şi atunci mi-a venit cuvântul pe limbă şi am zis: „Doamne, spune-mi care este sfârşitul vieţii mele, care este măsura zilelor mele, ca să ştiu cât de trecător sunt". Iată că zilele mele sunt cât un lat de mână şi viaţa mea este ca o nimica înaintea Ta. Dar orice om este doar o suflare, oricât de bine s-ar ţinea... În floarea vieţii a venit prăbuşirea/ Ce crudă poate fi uneori viaţa!/ Curajul pare tot mai mult să dispară./ Ce rămâne sunt teama şi neajutorarea* [05.05.04]; *Nu da, Doamne, omului cât poate să ducă. După o supraomenească şi lungă suferinţă, ne-a părăsit,*

Scanned with OKEN Scanner

plecând în veşnicie, cea mai bună şi iubitoare Gr, cea care a fost prof. YX, de N ani. Te vom iubi şi te om păstra în inimă şi gând cât vom trăi [22.03.05].

§ 3. 1. Coordonatele îndoliatului enunţiator (explicite sau foarte explicite), de obicei, însoţite de indicatori ai stării sale afective. Coordonatele pot să apară:

(1) fie în poziţie iniţială – ***Familia** îndoliată anunţă decesul celui ce a fost* [11.10.04]; ***Familia X, din L**, cu durere anunţă decesul celui ce a fost* [14.07.04]; ***Familiile YX, cu soţia şi YyXx, cu soţia** vă aduc la cunoştinţă decesul celui care a fost* [11.09.04]; ***Soţul X cu fiicele Y şi Z** anunţă cu durere stingerea din viaţă a* [14.07.04],

(2) fie, mult mai frecvent, în poziţie finală, după modelul semnăturii din scrisori. Este uzual ca partea finală a formulărilor de închidere să constituie semnătura enunţiatorului, fiind: **(a)** o modalitate supletivă de enunţare a coordonatelor identitare ale enunţiatorului, atunci când acestea nu au fost menţionate în partea iniţială a anunţului, sau **(b)** o modalitate expletivă, dacă identitatea a fost deja enunţată în incipit. Rar se întâmplă ca formulele în cauză să fie nemarcate sau slab marcate emoţional (***Cei care te-au iubit**: soţia, fiica X, ginerele Y şi nepoata Z* [17.02.04]; *Nepoţii tăi dragi* [30.10.03]; *Din partea soţiei X, mama Y, fiul Y* [27.06.04]; *Toţi cei dragi* [22.02.05]). Mult mai frecvente sunt formulările care urmăresc să evidenţieze sau să reamintească starea emoţională produsă asupra enunţiatorului de tristul eveniment. Acesta poate să fie: *îndurerat* (în topică obiectivă sau subiectivă – ***Îndurerata** soţie, X* [02.10.04]; ***Îndurerată**, soţia XY* [09.03.05]; *Soţia, fiul, nora şi nepoata, **îndureraţi*** [31.03.05]) sau *veşnic îndurerat* (***Veşnic îndureraţi**: soţul X şi fiul Y* [26.05.04]; ***Veşnic îndureraţi**, te plâng: soţia X, copiii Y şi Z* [11.09.04]), *nemângâiat* (***Veşnic nemângâiaţi**: fiul X şi soţia Y* [26.03.05]) sau *în veci nemângâiat* (*Familia **în veci nemângâiată**; **În veci nemângâiată**, familia îndoliată* [04.10.04]; ***În veci nemângâiată**, a ta mamă YX* [28.05.04]; ***În veci nemângâiaţi**, ai tăi fii: X şi Y* [14.10.04]; ***În veci nemângâiaţi**, soţul X, fiica Y cu soţul Z* [19.10.04]), *în veci neconsolat* (***În veci neconsolaţi** în durerea lor, fiica X şi ginerele Y* [11.07.04]), *greu încercat* (*Familia **greu încercată** X* [24.10.03]), *îndoliat* (*Familia **îndoliată** X*; *Familia **îndoliată** XY cu soţia Z* [25.05.04]; *Familia X, **îndoliată*** [22.05.04]; ***Îndoliat**, YX* [24.10.03]). Formulările schiţează identitatea celui dispărut prin evocarea relaţiei dintre enunţiator şi cel dispărut (prin termeni generici – grade de rudenie). Semnătura propriu-zisă îşi poate asocia structuri sofisticate şi foarte clişeizate care:

(1) prezintă dimensiunea evenimentului sub forma efectelor sale devastatoare asupra aparţinătorilor-supravieţuitori, care îl vor plânge (mereu/ veşnic) pe cel dispărut (în adresare directă – ***Te vor plânge** mereu părinţii, fraţii, cumnaţii şi toţi cei apropiaţi* [10.02.05]; ***Te plânge** familia Y: fiica X, nepoţica Z* [14.09.04]; ***Te plânge** mama X şi Z-moşu* [15.10.04]; ***Te vom plânge** în veci, mama, tata, fratele* [12.10.04]; ***Te vom plânge** mereu: soţia X şi fiicele Y şi Z* [04.10.04]; ***Te vom plânge** veşnic, soţia X, fiica Y ...* [28.02.05]; în adresare indirectă – ***Îl plâng** familiile X, Y şi Z* [02.04.05]; *Îşi iau rămas bun şi-l **vor plânge** mereu: soţia X, fiul Y cu soţia şi nepoata Z cu soţul* [08.10.04]; ***O plâng** alături de el* [de soţ] *copiii ... , împreună cu nurorile* [16.02.04]);

(2) îl asigură pe cel dispărut că memoria sa va fi veşnic perpetuată (în adresare directă – ***Nu te vor uita niciodată**: soţul X, fiica Y, ginerele Z* [26.05.04]; în adresare

Scanned with OKEN Scanner

indirectă – ***Îl vom păstra veşnic în inimile noastre***, *soţia X şi fiul Y cu soţia Z şi familia* [31.01.05]; *Rămâne* ***să nu o uite şi să o pomenească mereu*** *familia YX* [09.07.04]; ***Te vom păstra veşnic în amintire***, *copiii X şi Y, nepoţii Xx şi Yy* [10.08.04]; *X, Y şi Z* ***vor păstra veşnic în inimile lor*** *chipul său blând, de o deosebită bunătate şi plin de noblețe* [30.03.05]);

(3) încearcă să introducă o notă de optimism, exprimând speranţa recuperării celui dispărut într-o existenţă ulterioară – în cer/ în veşnicii (***Cu speranţa revederii în veşnicii***, *rămânem nemângâiaţi: soţia, copiii şi nepoţii* [24.06.04]; ***Cu speranţa revederii în veşnicii***, *rămânem nemângâiaţii tăi: soţ-X şi copiii Y şi Z* [28.05.04]).

§ 3. 2. Expresia (în grade variabile) a **stărilor afective pe care le încearcă enunţiatorul îndoliat** în momentul enunţării este actualizată prin grupuri verbale având drept centru, cel mai des, verbul de informare *a anunţa* sau echivalentul său locuţional *a aduce la cunoştinţă* şi structuri determinative de intensitate de o mare varietate:

(1) (*consternat, copleşit, înmărmurit, plin, sfârşit, zdrobit*) *de durere* – ***Consternat de durere***, *anunţ* [08.04.04]; ***Copleşiţi de durere***, *anunţăm încetarea prematură din viaţă, ..., a* [14.09.04]; ***Înmărmuriţi de durere***, *anunţăm trecerea fulgerătoare în veşnicie a* [19.04.04]; ***Plini de tristeţe***, *anunţăm încetarea din viaţă a* [15.05.04]; ***Sfârşiţi de durere***, *anunţăm că ... s-a stins ca o lumânare* [02.10.04]; ***Zdrobiţi de durere***, *anunţăm dispariţia celei ce a fost* [08.04.04];

(2) (*profund*) *îndurerat* – ***Îndureraţi***, *anunţăm trecerea la cele veşnice a* [06.10.04]; ***Profund îndureraţi*** *de trecerea fulgerătoare la odihnă a* [15.05.04];

(3) *cu durere* (*adâncă, deosebită, mare, nemărginită, nesfârşită, nespusă, nețărmurită, profundă*) – *Anunţ,* ***cu durere***, *încetarea din viaţă a* [31.03.05]; ***Cu adâncă durere*** *anunţăm, încetarea din viaţă a celei care a fost* [01.06.04]; ***Cu deosebită durere***, *anunţăm încetarea din viaţă a* [02.03.05]; *Familia anunţă,* ***cu mare durere***, *decesul celui ce a fost* [04.08.04]; ***Cu nemărginită durere***, *anunţăm plecarea pentru totdeauna dintre noi a* [29.09.04]; *Anunţăm,* ***cu nesfârşită durere***, *încetarea din viaţă, ... , a* [22.10.04]; ***Cu nespusă durere***, *anunţ încetarea din viaţă a* [22.10.03]; *Fiul XY ... anunţă,* ***cu profundă durere***, *trecerea la cele veşnice a* [28.10.04];

(4) *cu durere* (*adâncă, imensă, mare, nemărginită, nețărmurită*) *în suflet* – ***Cu durere în suflet***, *ne luăm rămas bun de la* [20.11.03]; ***Cu adâncă durere în suflet***, *anunţăm plecarea în patria cerească a* [23.12.03]; ***Cu imensă durere în suflet***, *anunţăm încetarea din viaţă a* [02.04.05]; ***Cu mare durere în suflet***, *anunţăm încetarea din viaţă a* [17.06.04]; ***Cu nemărginită durere în suflet***, *anunţăm trecerea la cele veşnice a* [08.02.05]; ***Cu imensă durere în suflet***, *anunţăm încetarea din viaţă a* [27.04.04];

(5) *cu inima* (*adânc îndurerată, cernită de durere, frântă de durere, sfâşiată de durere, zdrobită/ zdrobită de durere*) – ***Cu inima adânc îndurerată***, *anunţăm trecerea neaşteptată în nefiinţă a* [14.02.05]; ***Cu inimile cernite de durere***, *anunţăm trecerea în eternitate a* [10.03.05]; ***Cu inima frântă de durere***, *ne despărţim de* [29.03.04]; ***Cu inima sfâşiată de durere***, *anunţăm încetarea din viaţă a* [23.03.04]; ***Cu inimile zdrobite de durere***, *anunţăm plecarea dintre cei dragi a* [15.03.05];

Scanned with OKEN Scanner

(6) *cu sufletul (greu de durere, îndurerat, întunecat de durere, neîmpăcat, plin de durere, pustiu, răvăşit, sfâşiat de durere, zdrobit de durere)* – *Cu capetele plecate, **cu sufletele grele de durere**, regretăm plecarea în lumea celor drepţi a* [01.10.04]; ***Cu sufletele îndurerare** şi lacrimi în ochi, anunţăm stingerea din viaţă a* [25.09.04]; ***Cu sufletele întunecate de durere**, ne luăm rămas bun de la* [12.07.04]; ***Cu** inima frântă şi **sufletul neîmpăcat** anunţăm dispariţia iubitei noastre* [24.03.04]; ***Cu sufletele pline de durere** anunţăm încetarea din viaţă a* [26.06.04]; ***Cu sufletul pustiu**, anunţ decesul soţului meu* [08.10.03]; *Împietrită de durere, **cu** inima frântă şi **sufletul răvăşit**, anunţ cea mai tulburătoare tragedie din viaţa mea* [07.02.05]; ***Cu sufletele sfâşiate de durere**, anunţăm plecarea în veşnicie a* [18.10.04]; ***Cu sufletul zdrobit de durere**, mă despart de* [28.05.04];

(7) *cu tristeţe* – ***Cu tristeţe**, anunţăm decesul scumpei noastre YX* [01.09.04].

Variaţia stilistică este însă mult mai mare, pentru că toate aceste formule (eventual şi altele):

(1) se pot combina între ele, în ordine diferită – ***Cu adâncă durere în suflet** şi **nemărginit regret**, ne despărţim pentru totdeauna de* [01.09.04]; ***Cu durere în suflet, lacrimi şi dor** anunţăm încetarea din viaţă a* [16.07.04]; ***Cu adâncă durere în suflet, lacrimi şi dor**, anunţăm trecerea fulgerătoare în nefiinţă a* [20.07.04]; ***Cu lacrimi şi durere în suflet** anunţăm dispariţia fulgerătoare* [20.12.03]; ***Cu lacrimi şi durere în suflet** anunţăm încetarea din viaţă a* [30.01.04]; *Îndoliaţi, **cu lacrimi în ochi** şi mare durere în suflet, anunţăm încetarea din viaţă a* [15.03.04]; ***Cu ochii în lacrimi** şi cu inimile zdrobite de durere, anunţăm încetarea din viaţă a* [08.05.04]; ***Cu inimile cernite de durere** şi regret profund, anunţăm decesul fulgerător al iubitei şi devotatei noastre* [28.03.05]; ***Cu ochii plini de lacrimi**, cu adâncă durere în suflet, anunţ* [10.01.04]; ***Cu sufletele pline de tristeţe, de amintiri şi de dragoste** ne luăm rămas bun de la* [22.03.03]; ***Întristaţi şi cu mare durere în suflet**, anunţăm trecerea în eternitate a* [08.10.04]; ***Cu o şi mai mare durere în suflete**, anunţăm că a trecut în nefiinţă XY* [05.01.04]; ***Cu o durere care nu va înceta niciodată**, anunţăm moartea fulgerătoare a* [06.05.04]; ***Înmărmuriţi de durere în faţa realităţii**, anunţăm decesul* [29.12.03] sau

(2) se pot contamina – ***Înmărmuriţi de durere în suflete**, anunţăm încetarea din viaţă a* [05.05.04].

Unele formulări exprimă foarte explicit sentimentul neacceptării morţii – ***Cu** inima frântă şi **sufletul neîmpăcat** anunţăm dispariţia iubitei noastre fiice, X* [24.03.04]; ***Înmărmuriţi de durere în faţa realităţii**, anunţăm decesul fulgerător, ... , al ...* [29.12.03]; ***Moartea nemiloasă a luat de lângă noi** pe cea mai iubitoare mamă şi bunică XY* [11.11.03]; ***Nedrept de devreme**, dar discret, **a plecat spre veşnicii**, dragul nostru XY* [17.04.04]; ***Neputincioşi în faţa destinului**, cu lacrimi în ochi şi durere în suflet, anunţăm* [29.07.04]; ***Tristă**, plină de amărăciune şi neuitată **va rămâne ziua** de D, **când Dumnezeu a hotărât să te ia dintre noi**, cel mai scump Gr* [29.09.04].

Altele, conştient sau inconştient, îndrăznesc să formuleze chiar reproşuri la adresa celui dispărut pentru suferinţa provocată celor dragi – *mă despart de fiica mea iubită X, cea care a fost pentru mine, timp de N ani, bucuria vieţii mele, **iar acum mi-a zdrobit inima cu această crudă despărţire*** [28.05.04].

Scanned with OKEN Scanner

NOTE:

---

[1] Dar asimilăm categoriei discutate şi anunţurile făcute de prieteni sau de instituţii, de obicei atunci când cel dispărut nu (mai) are familie sau când a fost o persoană publică mai mult sau mai puţin însemnată. În acelaşi timp, trebuie menţionat şi faptul că cele trei tipuri se pot uşor întrepătrunde: **(1)** anunţ necrologic + condoleanţe – *Cu adâncă durere în suflet anunţăm plecarea dintre noi în lumea celor drepţi şi suntem alături de familia îndoliată a celei care a fost YX* [31.07.03]; **(2)** anunţ necrologic + comemorări – *„Ai fost un vis frumos şi marea mea speranţă,/ Ai fost ce-am vrut să am şi mi-am dorit în viaţă./ Acum te-ai dus departe, în lumea celor drepţi,/ Lăsându-mă să cred că încă mă iubeşti./ Vom fi mereu aproape prin vise şi-amintiri,/ Te voi iubi mereu atât cât voi trăi", iubitul meu soţ XY* [01.06.04]; *„Tu chip senin ai fost pe lume/ Senin în minte va rămâne/ Un trandafir de-abia-nflorit/ Ce mult prea repede s-a ofilit./ Multe lacrimi vom vărsa/ Mereu în amintirea ta"* [26.08.04].

[2] Corpusul este constituit în întregime din exemple extrase dintr-un cotidian regional „Adevărul" din Arad (2001-2005). Constrânşi de un spaţiu limitat, nu vom face nici un fel de observaţii de natură epitextuală/ peritextuală, deşi suntem conştienţi că această componentă este extrem de relevantă pentru tipul de text studiat. Din aceleaşi motive, dar şi pentru a uşura citirea textului, am folosit peste tot următoarele abrevieri: **Gr** – grad de rudenie, **X** – prenume, **Y** şi **Yy** – nume de familie, **Z** – alt nume de familie sau poreclă, hipocoristic etc.

[3] Prestigiul modelelor-şablon este atât de puternic şi pastişarea este atât de generalizată, încât se reproduc sistematic până şi construcţiile deviate de la norma gramaticală – *încetarea din viaţă a celei **mai bune mamă, soacră şi bunică*** [10.06.04]; *încetarea din viaţă **a scumpei noastre mamă, bunică, soacră şi nepoată*** [10.03.05]; *încetarea din viaţă **a scumpei noastre mamă, soţie, fiică, soră, cumnată, mătuşă*** [13.04.04].

Pentru consideraţii generale şi pentru bibliografie, vezi Constantin-Ioan Mladin, ***Il lui a manqué, il l'a rappelé*** – esquisse pour une approche pragmatique des annonces de décès (I), Congresul Internaţional Limbă şi literatură – Repere identitare în context european – Universitatea din Piteşti, 18-19 noiembrie 2005 (sub tipar); ***Il lui a manqué, il l'a rappelé*** – esquisse pour une approche pragmatique des annonces de décès (II) în Cultură, educaţie, societate, Universitatea „Aurel Vlaicu/ Facultatea de Ştiinţe umaniste şi sociale, Arad, 3-4 noiembrie 2005, Academos/ Ed. Universităţii „Aurel Vlaicu", Arad, 2005, p. 179-190; Constantes et variations du discours funèbre. Quelques considérations pragmastylistiques sur les annonces de décès d'expression française (Colocviul Ştiinţific Internaţional Lingvistica între cercetare şi aplicare – Universitatea de Stat din Moldova, 18-19 noiembrie 2005 (sub tipar).

[4] „Fait de lire un journal en commencant systématiquement par les dernières pages (programmes de télévision, spectacles, faits divers, etc.) avant d'aborder (ou de ne pas aborder) les pages nationales ou internationales" – Jean-Loup Chiflet şi Nathalie Kristy, *Le Mokimanke. Le dictionnaire des mots qui existent enfin!*, Mots Et Cie, 2003, p. 70.

[5] În afara modalităţilor expresive indirecte (cele care precizează coeziunea afectivă dintre enunţiator şi cel dispărut), apar şi unele forme, frecvent expletive, care referă în mod direct la enunţiator – *a celei care **NE-a fost soţie*** [16.10.03]; *anunţ cea mai tulburătoare tragedie din **viaţa MEA** – decesul scumpului, **iubitului MEU soţ*** [07.02.05]; *anunţăm încetarea din viaţă ... a celui care **NE-a fost soţ şi tată*** [13.07.04]; *anunţăm plecarea dintre cei dragi a **nepreţuitei NOASTRE soţie, mamă, soră, mătuşă şi cumnată*** [15.03.05]; *anunţăm plecarea în veşnicie, pentru a fi alături de Dumnezeu, a **celei mai dragi şi scumpe fiinţe din viaţa NOASTRĂ**, care a fost soţie iubitoare, cea mai bună mamă, soacră şi bunică* [11.02.05]; *anunţăm trecerea la cele veşnice a **celei mai dragi şi scumpe fiinţe din viaţa NOASTRĂ**, mama şi bunica* [08.02.05]; *Fiica YX şi soţul anunţă cu profundă durere, pierderea celei care **LE-a fost mamă**, YyXx* [09.07.04]; ***iubitul NOSTRU ...** , a trecut la cele veşnice* [15.01.04].

[6] **(1) anunţăm rudele, prietenii şi cunoştinţele** că a încetat să mai bată inima celui ce a fost [16.06.04]; **(2)** aducem la cunoştinţă **tuturor celor care l-au cunoscut,** că iubitul nostru Gr, YX, a trecut la cele veşnice [15.01.04]; **(3)** familiile YX, cu soţia şi YyXx, cu soţia vă aduc la cunoştinţă decesul celui care a fost [11.09.04]; **vă anunţăm că a trecut în veşnicie** [04.02.05].

Scanned with OKEN Scanner

[7] Adică pe comunicarea evenimentului în sine sau pe subiectul acestui eveniment, ultimul aspect prezentând uneori forme foarte personalizate – *Copiii **tăi** dragi, X, Y şi Z, **îţi** spun adio **„tătuţă" dragă**, dormi în linişte alături de **„măicuţa" NOASTRĂ scumpă*** [13.02.04].

[8] anunţăm **pe această cale**, trecerea în nefiinţă a celui care a fost un om de o valoare deosebită, ing. YX [21.01.04]; Mulţumim **pe această cale** tuturor celor care au fost alături de noi [05.01.04].

LA PRAGMARHÉTORIQUE ET LA PRAGMASTYLISTIQUE DE L'ANNONCE DE DÉCÈS EN ROUMAIN CONTEMPORAIN. (I) CONSIDÉRATIONS GÉNÉRALES ET TYPOLOGIE STRUCTURELLE

Résumé

Le sujet d'étude de cette contribution est constitué par la structuration et le fonctionnement d'un acte de langage mondain à finalité pratique: l'annonce suite au décès de l'être aimé. Les annonces funèbres, extraites de la presse écrite d'expression roumaine, sont analysées d'une perspective pragmarhétorique et pragmastylistique. Dans la première partie de cet article, l'auteur formule quelques raisonnements sur les caractéristiques générales de l'annonce nécrologique et examine deux composantes obligatoires de l'avis de décès: **(1)** les coordonnées de l'émetteur et **(2)** l'expression de ses sentiments.

Scanned with OKEN Scanner

MODALITĂȚI DE DISCREDITARE A LIMBII DE LEMN ÎN DISCURSUL LITERAR

GINA NECULA
Universitatea *„Dunărea de Jos"*
Galați

Singura modalitate prin care literatura se poate sustrage de sub tutela absolută a ideologiei este printr-un complot, pus la cale de către autor şi dezvăluit cititorului, căci limbajul nu este atât comunicare a ceva, ci „o comunicare cu cineva"[1]. Admițând faptul că textul este atât scriitura cât şi lectura, elemente ce stabilesc între emițător şi receptor un „pact de lectură", putem spune că acest pact se poate realiza doar sub semnul ironiei şi al parodiei.

Acest tip de proză scrisă „cu ochii pe cititor" se anunță a fi îmbibată cu nenumărate şiretlicuri lingvistice prin care autorul face semne discrete cititorului. Faptul este dovedit de cele mai multe romane care apar după 1965 şi care se prezintă ca „răstălmăciri irezistibile ale clişeelor ultraştiute"[2], după cum le numeşte Mircea Cărtărescu. Astfel de texte au ca scop deconspirarea clişeelor lingvistice prin „procedeul clasic al ciocnirii forțate a două sintagme din registre diferite, posibilă datorită unor cuvinte care basculează între registre"[3].

Există situații în care singura posibilitate de a evada dintr-o societate meschină este ironia: un mod de exprimare care trage un semnal de alarmă asupra pericolului pe care îl reprezintă limitarea accesului la informație. Literatura este o formă de manifestare a experienței umane care îşi permite mai multe libertăți, chiar sub masca înregimentării ideologice în unele cazuri, pentru că ea este esențial ironică: adoptând o atitudine de permanentă distanțare şi punere la îndoială față de toate formele de expresie puse la dispoziție de limbă. Ironia serveşte literaturii în măsura în care o ajută să fie locul în care conştiința umană se poate exprima liber.

Primele ipostaze semnificative ale cuvântului grecesc *eironeia* apar în dialogurile lui Platon (BC 428-347), unde este folosit cu accepția de simulare intenționată pe care auditoriul trebuie să o identifice. Aristotel (384-322) foloseşte termenul în *Retorica,Cartea a III-a „cel ce recurge la ironie face o glumă în vederea lui însuşi" (19 b 8)*. Quintilian în *De Oratore*, (AD 40-95) oferă o definiție a *ironiei*, ca figură prin care se spune ceva intenționând să se exprime opusul. Ironia este un mod de exprimare *contrarium ei quod dicitur intelligendum est* (*Institutio Oratorica* 9.22.44.) Mult timp însă, funcția retorică a ironiei nu a fost luată în considerare decât ca ornament sau ca trop în limbajul poetic. Actualmente, putem vorbi despre ironie ca fiind *prăpastia* dintre cuvinte şi lume care introduce în discurs semnificații ce depăşesc limitele a ceea ce se spune.

Definițiile existente pentru ironie evidențiază aspecte diverse: umor, inteligență, satiră, bufonerie, întrerupere a logicii.

Scanned with OKEN Scanner

I. IRONÍE, *ironii*, s.f. Vorbă, frază, expresie, afirmaţie care conţine o uşoară batjocură la adresa cuiva sau a ceva, folosind de obicei semnificaţii opuse sensului lor obişnuit; zeflemea, persiflare. ◊ Expr. *Ironia sorţii* = joc neaşteptat al întâmplării. – Din fr. **ironie**, lat. **ironia**. DEX '98

II. IRONÍE *s.f.* **1.** Cuvânt, frază conţinând o uşoară batjocură, folosind semnificaţii opuse sensului lor obişnuit; zeflemea, persiflare. ◊ *Ironia soartei* = situaţie intervenită contrar tuturor aşteptărilor, ca un joc neaşteptat al întâmplării. **2.** Categorie estetică şi filozofică desemnând expresii sau imagini cu semnificaţii opuse sensului obişnuit, în scopul ridiculizării disimulate. ♦ Figură de stil prin care se enunţă ceva pentru a se înţelege contrariul. [Gen. *-iei./* < fr. *ironie*, cf. it., lat. *ironia*, gr. *eironeia* – întrebare]. DN

III. IRONÍ//E ~**i** *f.* Vorbă conţinând o uşoară batjocură (la adresa cuiva sau a ceva). ◊ ~**a soartei** joc al întâmplării, care pare a fi o urmare a unei intenţii rele. [G.-D. **ironiei**]/<lat. *ironia*, gr. *eironeia*. NODEX

IV. IRONÍE s. persiflare, zeflemea, (rar) persiflaj, (fig.) împunsătură, înţepătură, pişcătură, şfichi, şfichiuitură. *(O ~ cu adresă precisă.).*

Din punct de vedere stilistic, ironia reprezintă „un exemplu de conotaţie prin asociaţie antonimică *in absentia*"[4], ea grefând pe conţinutul literar valori care supradetermină denotaţia. Structura de suprafaţă a textului ironic simulează o atitudine afirmativă, în timp ce contextul o demască drept negativă. În faţa textului ironic, cititorul trebuie să refacă sensurile care au fost omise sau ascunse. Mircea Doru Lesovici consideră că „ironia *trage pe sfoară; înfăşoară şi desfăşoară* înţelegerea; în actul comunicării, ironistul pleacă de la mai mult la puţin, iar conştiinţa provocată, de la puţin la mai mult"[5].

Ceea ce impresionează, din punct de vedere lingvistic, cu privire la ironie, este faptul că, deşi este expusă tuturor, ea nu poate fi înţeleasă şi savurată decât de către cei care o studiază atent pentru că se bazează pe întreruperea consensului şi nu se limitează la a semnifica opusul celor exprimate, ci exprimă, în acelaşi timp, mai multe puncte de vedere, în funcţie de percepţie/ interpretare.

În lucrarea **A Rhetoric of Irony,** a lui Wayne Booth, se precizează faptul că ironia este văzută de obicei ca ceva ce subminează claritatea, eliberează gândurile şi distruge dogmele „liberates by destroing all dogma or destroys by revealing the inescapable canker of negation at the heart of every affirmation"[6].

Trăsăturile majore ale ironiei, identificate de autorul menţionat mai sus, sunt:

- un procedeu retoric voit creat de către oameni în scopul de a fi auzită sau citită de către alţii (enunţurile ironice nu sunt simple deschideri oferite involuntar, ci au întotdeauna un scop precis);
- toate enunţurile ironice sunt mascate, rolul cititorului fiind acela de a reconstrui semnificaţia atribuind enunţului alte valori decât cele exprimate de structura de suprafaţă;
- apar o serie de afirmaţii pe care autorul se aşteaptă ca cititorul să le respingă;
- modul în care ironia acţionează are rolul de a uni sau de a-i dezbina pe autori şi pe cititorii lor;
- atât ironia cât şi ambiguitatea sunt moduri de exprimare pluralistice;
- se cere reconstrucţia sensului.

În galeria scriitorilor care dialoghează cu cititorul pentru a trage un semnal de alarmă asupra alienării limbii se înscriu nume ca Marin Preda, Augustin Buzura,

Scanned with OKEN Scanner

Petre Sălcudeanu. Scriitorii din această galerie se folosesc de personajele pe care le creează, pentru a transmite, uneori doar în subtext, alteori la vedere, mesajele de avertizare asupra încercării de a transforma literatura din artă a cuvântului, în instrument al răspândirii ideologiei. Personajele care sunt purtătoarele mesajelor se încadrează în două mari categorii: personaje voci ale autorilor, sau personaje ridiculizate, care atrag atenţia tocmai prin prea evidenta înregimentare.

Trebuie făcută de la început precizarea că, în cazul ironiei care apare în conversaţiile faţă în faţă, există modalităţi prin care unul dintre vorbitori poate atrage atenţia asupra faptului că este ironic într-o anumită secvenţă din discurs, printr-un semn discret cu cotul sau făcând cu ochiul. În cazul ironiei prezente în textul scris e nevoie de o serie de mărci suplimentare prin care autorul să poată semnaliza cititorului că e cazul să reconstruiască mesajul pentru că el intenţionează să spună altceva decât exprimă, aparent, cuvintele sale. Asemenea mărci suplimentare de semnalizare a ironiei: schimbarea de ritm sau prin ieşirea din stil, în unele cazuri invitaţia către o interpretare ironică vine chiar prin titlu.

Un exemplu de schimbare de ritm este acela în care G. Călinescu, în **Scrinul negru**, prezintă o scenă în care un inginer, fost lucrător strungar în uzină, vorbeşte cu un alt coleg despre implicarea lor ca membri de partid în problemele şantierului:

> *„– Se simte dogoare, dar nu zăresc focul.*
> *– E mai ales aici! zâmbi tânărul, punând mâna patetic în dreptul inimii.*
> *Fie că Ioanide vedea totul teatral şi solemn, fie că muncitorii, şi îndeosebi tinerii, se aflau încă în faza entuziasmului verbal şi gesticular, dialogurile decurseseră în acest stil"* (G. Călinescu, **Scrinul...**, p. 603).

Autorul introduce reacţia detaşată a unui alt personaj, Ioanide, pentru a pune în contrast cele două atitudini şi a atrage atenţia, în acest fel asupra falsităţii celei dintâi.

Într-o ipostază asemănătoare cu cea în care e prezentat Ioanide, aceea de personaj reflector, care analizează şi sancţionează, apare şi personajul lui Preda, Ilie Moromete. Personajul este pus de foarte multe ori în situaţia de a ieşi din stil pentru a semnaliza ridicolul unui ceremonial discursiv prea pretenţios şi fals în lumea satului.

> *„– Nae? exclamă Moromete surprins. Nae s-a dus şi el să se plimbe pe la Pălămida, ce te miri aşa? Sau, după tine, n-are voie să se plimbe. În regimul nostru democrat-popular şi ţăranul are acum dreptul să se plimbe. Mai ales că el a făcut treabă, n-a stat ca tine sau ca tine să se uite!"* (Preda, Morometii, I, p. 289).

Aici, ironia reiese şi din faptul că personajul, el însuşi ţăran, pare a utiliza cuvântul *ţăran* conform unei noi definiţii, după o nouă ordine socială, pentru că nu pare să se includă în categoria despre care vorbeşte şi nici prietenii nu şi-i asimilează acestei clase. Acest *ţăran* nou este inclus într-o categorie aparte, este *el* nu *noi* adică este sancţionat pentru că vorbeşte altfel decât ţăranul tradiţional şi pare a avea un singur ţel „îndeplinirea planului".

Rolul ironiei este acela de a sancţiona logic un fapt esenţial. În cazul de faţă, obiectul ironiei îl constituie schematizarea prea şocantă a vorbirii. De fapt e vorba de transpunerea vorbirii în tipare mult prea înguste pentru a-şi mai păstra puterea de semnificare.

Scanned with OKEN Scanner

Literatura anilor '60-'80 are, ca unică modalitate de exprimare a revoltei față de înregimentare, ironia. De cele mai multe ori, în situațiile de acest tip, e vorba de ironie amară (care poate ajunge până la sarcasm), născută din necesitatea evidențierii unor malversații la adresa vorbirii.

Ironia poate fi scoasă în evidență fie prin contextul în care este inserată, fie prin situațiile prezentate voit ironic.

1.1. Ironizarea prin context

Din dorința de a scoate în evidență modul absurd în care cuvintele se transformă, acționând ca unități calitativ noi, unii scriitori apelează la ironie, ca mijloc de eliberare din constrângerea impusă de clișeu. Ironizând o anumită stare a limbii, se pune într-o lumină defavorabilă maniera prin care discursul de lemn nu se mai manifestă ca o vorbire determinată de context, ci, dimpotrivă, el ajunge să definească contextul.

Astfel, se demonstrează faptul că limba de lemn nu mai este ilustrarea discursului repetat, văzut ca sinteză de experiență și tradiție, ci e doar repetarea unui mare discurs al ideologilor comunismului, care au spus totul, nimic nu mai poate fi comentat și adăugat, situație care face ca discursul să se învârtă în loc. Cuvintele limbii de lemn se înșiruie conform unui ritual fără însă a mai semnifica nimic, sau, cel puțin, fără a mai putea fi identificate de către vorbitori în contextele cunoscute de ei. Spre exemplu, țăranii din Siliștea, deși nu mai înțeleg rosturile lumii noi care le cere să dea statului tot ce agonisesc, încearcă să respecte tiparul impus în comunicare, asumându-și o serie de clișee:

Limba de lemn propune un ceremonial verbal nou din care „sunt izgonite expresiile durerii, ale bucuriei, ale credinței și demnității, ale bunătății, ale temerilor omenești și ale duioșiei, îndoielii și umanului care nu au încăput în calapoadele dictaturii"[7]. Aceste aspecte se reflectă și în proza perioadei comuniste, fie că e vorba de situația în care această limbă radical modificată este luată în serios, fie de aceea în care este privită ca o anomalie și, în consecință, este combătută.

Preda îi atribuie lui Ilie Moromete statutul de autodidact în domeniul limbii de lemn, iar cel mai important lucru care privește acest personaj este că expresiile folosite de el sunt și comentate pe măsură ce sunt învățate.

> *„Moromete surâdea: «Auzi, mă, Matei, ce zice lipoveamul ăsta, că tu și cu Giugudel (și l-a mai adăugat și pe Cârstache la rând) cică sunteți uneltele mele. Adică cum unelte?» (Era un cuvânt din ziare, prin care erau desemnați astfel acei țărani care continuau încă să fie în relații pașnice cu chiaburii, cuvânt necunoscut în sat prin care erau desemnați cei cu stare.) Prin unelte, Moromete dădea de înțeles că se gândește la o furcă, o sapă, o greblă..."* (**Morometii II**, p. 124).

Stupiditatea metonimiilor folosite reiese la Preda tocmai din asocierea sensului propriu al cuvântului cu acela dobândit în contextul unei ceremonii verbale impuse de tiparele comuniste. Referitor la același citat, Stelian Dumistrăcel afirmă: „vocabula *unelte* este golită de conținut printr-o demagogie vulgară, cinică și agresivă". Procesul metonimic este pervertit pentru că acest trop nu mai servește să pună în evidență relații între lucruri, ci, dimpotrivă, să extragă un fapt din contextul său și să-l

Scanned with OKEN Scanner

separe de orice l-ar putea face inteligibil, pentru a lăsa impresia că se referă în mod necesar la doctrină, singura care îl poate interpreta.

Se poate, de asemenea, remarca că, pentru folosirea stereotipiilor în scopul urmărit, se produc eliminări strategice de cuvinte, învăluiri semantice, scoaterea din context tocmai pentru a justifica reacţiile agresive ale Puterii. Preda ilustrează ridicolul unei ordini sociale absurde caracterizată prin abuz prin personajul său, Victor Petrini, care ajunge să fie condamnat pentru că, într-o scrisoare din partea unui prieten din Franţa, apare propoziţia: *„Aştept ordonanţele dumneavoastră...."* Cuvântul „ordonanţe" şi contextul invocat de personaj nu au nici o rezonanţă în mintea torţionarului, asociindu-i alt cuvânt, şi anume „ordine". Se remarcă, aşa cum observa profesorul Dumistrăcel, că avem de-a face în astfel de cazuri cu o „siluire analfabetică a semantismului cuvintelor într-o paranoică intenţie represivă"[9].

Cuvintele sunt folosite în scopuri propagandistice, profitându-se de magia cuvântului neînţeles şi a sensului nepătruns:

> *„(...) începuseră să scandeze: «chiabur-ul, ochiul dracu-lui, duşman al poporului», jalnice epitete, stupidă imaginaţie de şcolari arieraţi!" (**Cel mai iubit...III, p. 263).***

De fapt limbajul ironiei se bazează pe inadecvarea dintre judecată şi expresie. Comentariile personajului cheamă cititorul să reflecteze asupra ridicolului provocat de astfel de false reacţii, „electrocutându-l" cu sintagma „jalnice epitete", care poartă în ea mai mult decât s-a spus vreodată despre limba de lemn.

Într-un text, anticorpii manipulării sunt daţi de o lectură critică, ceea ce se şi solicită cititorului, pentru că pericolul manipulării este diminuat în cazul în care retorica locutorului întâlneşte o altă retorică, a interlocutorului, care are competenţa să intervină în „agonistica generalizată" a jocurilor de limbaj.

Din dialogul pe care Ion Micu îl poartă cu un scriitor minor, care simte că e bine să profite de contextul politic, se observă cât de lipsită de logică este comunicarea atunci când vorbitorul se foloseşte de tiparele limbii de lemn, fără a discerne în legătură cu semnificaţia şi utilitatea lor, pe care le combină însă cu bucăţi de vorbire cunoscute lui:

> *„«Cunosc eu acest gen de intelectuali foarte mândri de drăcuşorul mic-burghez care zace în ei şi care îşi scoate cornițele ori de câte ori e vorba de lucruri serioase». Ion Micu îi replicase: «În orice caz văd că şi dumneavoastră gândiţi prin sistemul de imagini care face parte din opiumul popoarelor: drăcuşor, cornițe... Or, noi, marxiştii ştim că nu există draci şi nici fii de-ai lor, drăcuşori...»" (**Cel mai iubit... I, p. 254).***

Limba de lemn vehiculează metafore şi metonimii stupide care fac exprimarea seacă. Operaţia de demistificare a vorbirii se desfăşoară în trepte, pe care autorul le parcurge odată cu cititorul. La nivelul cel mai înalt se află disertaţia care e, de fiecare dată, alcătuită după acelaşi tipic. Pornind de la fraze patetice, emise de la înălţimea pe care o oferă o anumită funcţie, se alunecă în consideraţii atât de lumeşti încât nu se mai poate face diferenţă între stiluri.

Scanned with OKEN Scanner

Petre Sălcudeanu oferă un exemplu de subminare a întregii ideologii comuniste prin situarea într-un context ironic a unuia dintre stâlpii bastionului comunist. Landesman îi spune lui Curta:

> *„[...] lui Lică no să i-l scoţi pe Marx din cap şi izmenele de pe el nici dacă-l duci la spânzurătoare." (**Biblioteca...**, p. 13).*

Asocierea absurdă de cuvinte din registre diferite creează efectul şocant care pune sub semnul întrebării autoritatea numelui amintit.

Preda are intuiţia de a plasa sintagme specifice limbii de lemn alături de exprimări argotice obţinând astfel un efect straniu prin care scoate şi mai mult în evidenţă artificialitatea codului impus faţă de cel cunoscut vorbitorului:

> *„Bine, continuă Moromete adresându-se prietenilor lui liberali, dat fiind că statul are nevoie de parale fiindcă nu mai suntem ca pe vremea regimului burghez al moşierului ...de moşieri, cu sămânţa lor, de unde i-au mai scos şi pe-ăştia, care ştiţi şi voi alde Costache şi alde Matei că se luă moşia a mare a coanei Marica îndată după ălălalt război, şi nu acuma, dar dat fiind că numai ei au nevoie de bani, noi n-avem, să zicem că fonciirea trebuie achitată..." (**Morometii II**, p. 126).*

Citatul acesta ilustrează faptul că sintagmele limbii de lemn sunt nu numai greu de ţinut minte, ci şi greu de pronunţat pentru vorbitorul obişnuit. Astfel de clişee nu fac decât să îngreuneze comunicarea pentru că puterea lor de semnificare este oricum nulă, neavând nici o legătură cu realitatea.

Tatiana Slama-Cazacu observa că „orice derogare (ignorare voită sau nu) de la cerinţa ca emiţătorul să ţină seama de cunoştinţele (contextul implicit) pe care le are sau nu receptorul înseamnă o deteriorare a comunicării, prin care are loc o malversaţie a comunicării, chiar o măsluire a actului normal, leal de comunicare" [10]. Imposibilitatea identificării referentului împiedică procesul de comunicare.

1.2. Ironizarea prin situaţii

Transformarea anumitor elemente în ilustrări prin selecţia unui fapt oarecare, izolat de contextul său prin tehnica ocultării, şi scos în evidenţă pe fundalul vidului pe care l-a creat în jurul lui, este o practică obişnuită limbii de lemn.

Situaţiile în care se folosesc clişeele limbii de lemn atrag atenţia prin modul în care ele sunt prezentate voit ironic. Aşa se întâmplă atunci când Preda dă ocazia unui cizmar, care băuse cizmele cuiva şi care este criticat pentru această faptă într-o şedinţă, să facă dovada competenţei sale în domeniul limbii de lemn, fără a avea şi o reprezentare clară a expresiilor folosite:

> *„Acum ştiau ce era asta, autocritica, spre deosebire de primii ani, când le fusese mult mai greu[...] «Tovarăşi, a gângăvit el, recunosc! Îmi fac critica şi autocritica»"(**Morometii II**, p. 317).*

Se ironizează în acest fel jargonul ideologiei greu de înţeles şi de utilizat de către vorbitori, dar şi festivismul ceremonialelor impuse de Puterea politică prin care orice eveniment, oricât de neînsemnat, ajungea să facă obiectul unei şedinţe în care incriminaţi şi incriminatori trebuiau să ia cuvântul pentru a-şi proba competenţa în domeniul limbii de lemn.

Scanned with OKEN Scanner

Acest tip de literatură conştientă reuşeşte să ilustreze felul în care limba se confruntă cu fenomenul de diglosie, oscilând între expresia naturală şi discursul de lemn, ca instrument al Puterii. Ea pune în evidenţă cercul vicios în care individul este prizonier în spaţiul îngust al limbii de lemn, fapt surprins de Marin Preda în numeroase situaţii cum este şi următoarea, care reprezintă dialogul dintre Ion Micu şi un activist:

> *„«Trebuie să ajutăm cadrele noi să intre în problemă, nu să le dăm afară când vin în biroul nostru.», «Se poate şi asta, dar să nu vină la noi să ne spună că azi nu mai facem filozofie, ci tractorie.», «Aşa a spus?!», «Da, aşa a spus.», «Atunci e un idiot, care nu ştie nici măcar că clasa muncitoare se ghidează după filozofia marxist-dialectică, şi că practica, fără teorie, e oarbă. Dacă e aşa, atunci ai dreptate. Linia partidului e justă, dar uite ce ajunge în practică.»"(* ***Cel mai iubit...****II, p.81).*

O astfel de comunicare se constituie prin repetarea mecanică a unor expresii „tăiate ca de bardă", care se constituie într-un semnal de alarmă pentru „închingarea limbii şi a gândirii"[11] în tiparele limbii de lemn.

Apare în prim plan montajul ideologico-lingvistic, prin evidenţierea unui vocabular univoc şi sărac, caracteristic limbii de lemn. Scriitorii surprind eşecul discursului prezentând modul în care locutorul se abandonează funcţiei maşinale a limbajului, înlocuind căutarea sensului prin judecăţi de valoare. Această cruditate lingvistică, manifestată prin înclinaţia către slogan, apare în mod deosebit în folosirea metaforelor şi a tiparelor lingvistice.

Limbajul ironiei se bazează pe o anume inadecvare între judecată şi expresie, motiv pentru care se consideră că „ironia e o eroare împotriva erorii"[12]. Structura ironică se realizează însă în afara textului, acolo unde semnificaţiile se cer refăcute şi interpretate.

2. Parodierea tiparelor

În acelaşi spirit al demitizării ideologiei parodia joacă un rol la fel de important ca şi ironia.

Definiţiile parodiei indică posibilităţi multiple de interpretare şi sfere diverse de aplicabilitate

I. **PARODÍE,** *parodii*, s.f. **1.** Creaţie literară în care se preiau temele, motivele şi mijloacele artistice ale altei opere literare sau ale unui autor în scopul de a obţine un efect satiric sau comic. **2.** Imitaţie neizbutită, inferioară sau caricaturală a unui prototip, a unui original. ♦ P. ext. Bătaie de joc. – Din fr. **parodie**. DEX 98

II. **PARODÍ//E ~i** *f.* 1) Creaţie literară (muzicală sau plastică) în care se imită şi se deformează în mod voit elementele cele mai caracteristice ale operei altui autor, pentru a obţine efecte satirice sau comice. 2) Imitaţie nereuşită sau fără valoare a unui original; caricatură. [G.-D. **parodiei**]]/<fr. *parodie.* NODEX

În parodie, literatura îşi trage seva din ea însăşi, semnificatul manifestându-se în acest caz prin realitatea intertextuală. Prin parodie atât scriitorul, cât şi cititorul, efectuează o suprapunere structurală de texte, intercalând vechiul cu noul.

Scanned with OKEN Scanner

Parodia are ca obiect orice element literar ce poate fi exagerat. „Parodia este o lecție de descompunere și recompunere"[13]. Textul ajunge să fie, prin parodie, o reflectare a unui alt text, dar nu într-un mod pasiv. Se creează în acest fel în cititor așteptările pe care scriitorul simte plăcerea și nevoia să le stârnească.

Parodierea discursului comunist apare în literatură ca o plăcere aparte a scriitorilor care optează să utilizeze tiparele verbale sau de comportament în situații cât mai amuzante, pentru a preveni cititorul asupra ridicolului în care cade ideologia. În acest fel, literatura răspunde istoriei prin divergență polemică. Iată modul în care personajele lui Preda subminează demagogia discursului comunist prin utilizarea tiparelor cunoscute cu referire la lumea șobolanilor:

*„«Au rămas în urmă, reflectă Vintilă. Ar trebui să se organizeze pe sindicate!», «Asta ar însemna să-și invendeze ji lupta de glasă, zise Calistrat. Și să iasă la manifestație...», «Și cine ar fi dușmanul de clasă?» râse Vintilă, «Treaba lor, zise Calistrat. Exploatatorii dintre ei...»"(**Cel mai iubit**...II, p. 229).*

Prin dialogul dintre cei doi muncitori de la deratizare se urmărește parodierea contextului social-politic în care mersul evenimentelor se desfășoară după tipare cunoscute. De remarcat este faptul că planul formal și cel de conținut parodiate nu sunt neapărat comice în sine, ci ele devin astfel în raport cu „orizontul de așteptare" al cititorului.

Arta parodistului presupune un simț de observație foarte pătrunzător și o inteligență ascuțită, nu numai pentru a vehicula mai bine materialul limbii, dar și pentru a sesiza care ar fi textele care ar dinamita cu mai mult efect limba de lemn.

Rol deosebit în astfel de texte subversive au și punctele de suspensie care par a fi un semnal de alarmă din partea autorului asupra „înlemnirii limbii" în anumite clișee și care scot în evidență faptul că plăcerea exprimării istețe, aluzive este umbrită de tiparele cu care oamenii sunt sufocați.

Uneori parodia se realizează prin inserarea de clișee în textul unor exprimări aforistice. Se creează astfel situații în care discursul repetat se întâlnește cu tipare aparținând limbii de lemn, iar combinarea celor două accentuează senzația de falsificare a procesului de comunicare. Personajului Ion Micu, Preda îi atribuie expresii care accentuează prăpastia care se creează între discursul repetat și limba de lemn, în încercarea ideologiei de a se substitui comunicării tradiționale:

*„Să dea Marx să nu înțelegi prea târziu cuvintele mele!" **(Cel mai iubit**...I, p. 267)*

Literatura semnalează indirect destabilizarea Eului, prezentând expresia mutilată a tuturor eroilor patetici care o populează, ocupați să-și caute cuvintele. În scopul glorificării „realizărilor" hiperbola este figura la care se face apel cel mai des. Îmbolnăvirea limbii și a gândirii este sugerată de către Petre Sălcudeanu prin plasarea acțiunii unuia dintre romanele sale într-un spațiu infestat, acela al sanatoriului, iar stupiditatea exagerărilor este subliniată prin absurdul situației în care se află un pacient al sanatoriului, atunci când trebuie să zâmbească pentru o fotografie ce urma să apară în ziarul local.

„– Hai, tovarășe, ce dracu, doar ești comunist, membru de partid; fă un efort, are să te privească în ziar patru sute de mii de cititori, poate chiar nevasta și copiii dumitale, șeful regiunii unde lucrezi; să nu mai vorbesc că ziarul va ajunge și în

Scanned with OKEN Scanner

*străinătate şi nu e bine ca duşmanul să vadă că la noi oamenii operaţi..." (**Biblioteca...**, p. 242).*

Intervenţia limbii de lemn în contextul vieţii de sanatoriu, unde cuvântul de ordine este suferinţă, scoate în evidenţă, prin absurdul situaţiilor, exagerările specifice doctrinei. Ironia amară evidenţiază stupiditatea exagerărilor şi alienarea limbajului, menite să ascundă hibele totalitarismunui. Datoria faţă de Partid trebuie să treacă înaintea tuturor preocupărilor în viziunea unor personaje ca Mărăscu:

*„– Dinadins a murit, tovarăşi, ca să nu-l putem exclude, strigă el, dar strigătul rămase fără ecou" (**Biblioteca...**, p. 268).*

Faptul că dictatura se impune prin agenţi ce mânuiesc arogant şi, implicit, agramat şabloanele, face ca limba să devină instrument de teroare şi supunere.

Parodia discursului de lemn este universal răuvoitoare, după cum limba de lemn este fundamental agresivă. „În parodie literatura îşi va trage seva din ea însăşi, semnificatul manifestându-se prin realitatea intertextuală. Textul parodic e textul care traversează în timp ce e traversat: un joc al literaturii cu propria posibilitate, cu propria anulare sau reiterare"[14]. Asistăm, astfel, la formulări mulate caricatural după exprimările originale, are loc în acest fel un soi de exorcizare prin bătaie de joc.

În concluzie putem afirma că ironia şi parodia au o funcţie stilistică recuperatoare şi apar numai atunci când spiritul devine conştient de sine şi încearcă să se vindece după ce a fost rănit. Aşa cum afirmă Mircea Doru Lesovici „făcându-ne să ne dăm seama de ce cauze minore depind cele mai importante evenimente ale istoriei şi ale vieţii noastre interioare, ironia încearcă să ferească omul de aleatoriul nefast al vieţii, de exaltările ridicole şi de rigiditatea convenţiilor, dezvăluind falsul, lipsa de sens"[15]. Construită din nesfârşite jocuri de cuvinte, proza politică se transformă în satiră acidă, mai mult sau mai puţin evidentă, la adresa dogmatismului. Toată literatura de specialitate, care analizează fenomenul limbii de lemn, subliniază că, prin seria de verbe mobilizatoare, adjective caracterizante, cuvinte cu sens modificat sau care nu au un sens clar, ci doar hipnotizează, maschează realitatea, dialogul se poartă în folosul celui care manipulează expresia, nu în folosul celui căruia i se comunică informaţia. Este vorba, de fapt, de o strategie de distorsionare a comunicării prin care nu se aşteaptă ca ascultătorul să aibă drept la replică sau să se interpună în mesaj. Datorită acestei evoluţii a limbii „românii au devenit, treptat, meşteri în vorbire relativ criptică şi în decodarea subtextelor unor mesaje aparent inofensive". Literatura are, în schimb, menirea să prezinte mai bine realitatea şi se foloseşte de experienţa acumulată în cuvinte pentru a influenţa pozitiv ascultătorul, şi, ca urmare, nu poate fi folosită în scopul creării unei imagini eronate despre lume şi viaţă.

REFERINŢE:

[1] Coşeriu, Eugen, **Prelegeri şi conferinţe**, cap. *Deontologia şi etica limbajului*, p.162.
[2] Cărtărescu, Mircea, **Postmodernismul românesc**, cap. *Postmodernismul subteran. Anii '45-'70*, p. 344.
[3] idem, ibidem.
[4] Lesovici, Mircea, Doru, **Ironia**, p. 79.
[5] idem, p. 92.

Scanned with OKEN Scanner

[6] Booth, Wayne, *Preface*, în **A Rhetoric of Irony,** The University of Chicago Press, Ltd. London, 1975, p. ix.
[7] Dumistrăcel, Stelian, **Restabilirea demnității cuvintelor**, „Cronica", nr. 1, 29 decembrie, 1989.
[8] Dumistrăcel, Stelian, **Jocul periculos cu fetişurile şi cu cuvintele fetişizate**, „Cronica", nr. 21, 1990, p.8
[9] idem, ibidem.
[10] Slama, Cazacu, Tatiana, **Stratageme comunicaționale şi manipularea**, cap. *Manipularea prin cuvinte*, p.79.
[11] Dumistrăcel, Stelian, **Restabilirea demnității cuvintelor**, „Cronica", Anul I, 29 decembrie, 1989, p. 6.
[12] Lesovici, Mircea, Doru, **Ironia**, p. 137.
[13] idem, p. 45.
[14] idem, p. 136.
[15] idem, p. 315.
[16] Slama-Cazacu, Tatiana, **Stratageme comunicaționale şi manipularea**, cap. *Manipularea prin cuvinte*, p. 80.

BIBLIOGRAFIE

Dicționar de sinonime, Luiza şi Mircea Seche, Editura Litera Internațional, 2002.
DEX '98 - Dicționarul explicativ al limbii române, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", Editura Univers Enciclopedic, 1998.
Noul dicționar explicativ al limbii române, Editura Litera Internațional, 2002
Booth, Wayne, *A Rhetoric of Irony*, The University of Chicago Press, Ltd. London, 1975.
Cărtărescu, Mircea, *Postmodernismul românesc*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1999.
Coşeriu, Eugen, *Prelegeri şi conferințe*, cap. *Deontologia şi etica limbajului*
Dumistrăcel, Stelian, *Restabilirea demnității cuvintelor*, „Cronica", Anul I, 29 decembrie, 1989, p.6.
Dumistrăcel, Stelian, *Jocul periculos cu fetişurile şi cu cuvintele fetişizate*, „Cronica", nr. 21, 1990, p.8
Lesovici, Mircea, Doru, *Ironia*, Institutul European, Iaşi, 1999.
Slama-Cazacu, Tatiana, *Stratageme comunicaționale şi manipularea*, Editura Polirom, Iaşi, 2000.
Thom, Francoise, *Limba de lemn*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1993.

WAYS OF DISCREDITING NEWSPEAK IN THE LITERARY WORKS

Abstract

Talking about **Newspeak** or **Langue de bois** as an intruder that inroads from the political/ ideological discourse into common speech, thus influencing people's behaviour, we can mention some linguistic strategies that help preventing manipulation. The article in case here takes an interest into underlining the way that literature subverts ideology through irony and parody.

Scanned with OKEN Scanner

EPITETUL JURNALISTIC

IOANA-CRISTINA PÎRVU
Facultatea de Litere
Universitatea din Bucureşti

1. Aspirând către un „stil distins", jurnalistul cedează involuntar în faţa frumosului, care stimulează fantezia şi sensibilitatea cititorului. Urmând sfatul lui Quintilian: „fără epitete", scrisul pare gol „şi oarecum neîngrijit"[1], omul de presă, adesea scriitor şi/sau literat, sporeşte seria epitetelor, împovărând, totuşi, textul publicistic actual. Caracterul permisiv al limbajului jurnalistic trădează acumularea, în egală măsură, a „determinaţilor determinativi" şi a „determinanţilor epitetici"[2] cu intenţia clară de a canaliza informaţia spre destinatar, de a-l flata şi chiar de a-l manipula.

În textul jurnalistic, epitetul este „asumat de emiţător ca mijloc de manipulare a destinatarilor, în măsura în care poate servi la fixarea atenţiei lor asupra determinatului (elementul de interes al figurii) datorită fascinaţiei exercitate de determinant"[3].

Determinarea este dominată de funcţia referenţială şi de cea conativă, fiind un procedeu principal de care se foloseşte comunicarea, în general, pentru a stimula şi intensifica interesul destinatarului faţă de conţinutul transmis.

Jurnaliştii recurg frecvent – şi de cele mai multe ori mecanic – la epitet (determinarea inedită cu valoare estetică) sau la determinarea nonepitetică (acei termeni cărora li se atribuie o îndoielnică valoare de reliefare şi care au calitatea de a forma un fel de şabloane uşor de recunoscut), ceea ce conduce adesea la o exprimare redundantă a unei afectivităţi convenţionale.

2. Ceea ce merită evidenţiat este rolul epitetului în presa scrisă şi nu modalităţile de concretizare lingvistică, deoarece, ca formă a determinării, epitetul jurnalistic nu mai îndeplineşte aceleaşi funcţii stilistice ca acela utilizat în textul artistic. Epitetul jurnalistic intră în asociaţii insolite de cuvinte, valoarea estetică în text rezultând din tensiunea între funcţia expresivă şi funcţia poetică.

2.1. Din punct de vedere lingvistic, **epitetul jurnalistic** – includem sub acest termen generic atât epitetul rar şi individualizator, epitetul stereotip, cât şi determinanţii propriu-zişi – se subordonează parţial taxonomiei epitetului, clasificându-se:

1. - după expresia morfologică, în:

- **epitet adjectival** cu funcţie de atribut al unui substantiv: *Aceste Românii sunt despărţite de clivaje **adânci**...* (*22* 771, 2005: 1); *De fapt, boala cea mai **gravă** a românului este lenea.* (Dv 73, 2005: IV); *Ce se va întâmpla după ce praful exploziei **politice** de miercuri dimineaţă se va mai fi risipit?* (A 4514, 2005: 1).

Scanned with OKEN Scanner

- **epitet adverbial** cu funcție de complement circumstanțial: *După munca trudnică, membrii de partid au combătut **aprins** în preajma farfuriilor cu sărățele și alune și a sticlelor de vin.* (A 4295, 2004: 2); *În mare parte din cauza faptului că rândurile electoratului consistent – cel care a votat uniform cu Iliescu și ai lui la toate tipurile de alegeri având intenția de vot deja formată – s-au subțiat **considerabil**.* (RL 4341, 2004: 1); *În România s-a vorbit **enorm** despre necesitatea combaterii cu seriozitate a corupției.* (RL 4626, 2005: 1); *Au fost afectate **grav** chiar mecanismele de protecție menite să împiedice compromiterea profesiei.* (*22* 774, 2005: 3).

2. - după structura sintactică din care face parte, în:

- **epitet antepus** cu valoare afectivă: *Marele închizitor, fost părinte al Constituției, zis și tată al hoților pentru zelul cu care și-a apărat dreptul de a-i reprezenta pe **marii acuzați** de corupție din calitatea de avocat-senator, nu are nici o problemă morală pentru faptul că între clienții săi s-a aflat chiar Omar Hayssam, prin una dintre firmele sale.* (A 4644, 2005: 1); *Nu neapărat pentru scorul mediocru al lui Mircea Geoană, care îi va fi gîdilat superioritatea în raport cu **firava** rivalitate dintre ei, cît pentru celelalte semnale de prăbușire primite din mai toată România.* (EZ 3756, 2004: 1); *„Cel care are astăzi o sută de vaci poate să aibă o mie de vaci în 2008", zice Ion Țiriac, făcînd pe niznaiul sau jucînd cu acel **enorm** talent de a face pe fraierul.* (EZ 3737, 2004: 1).

- **epitet multiplu**: *Partidul și-a pus o mască **electorală strălucitoare, modernă, europeană**, sub care însă baronii rânjesc, la fel, agresiv.* (A 4306, 2004: 1); *Slujirea socială, în Ortodoxie, e încă **șubredă, ezitantă, firavă**.* (A 4235, 2004: 1).

Criteriul lingvistic este pertinent și în clasificarea determinanților propriu-ziși, aproape în totalitate adjective, care întrețin cu celălalt component al blocului determinativ relații caracteristice GN constituit din substantiv și adjectiv: *Deocamdată, românii se întreabă despre ceea ce se petrece în această vară la PSD: să fie **întărirea electorală** a Guvernului și reformarea partidului prin înlocuirea celor grav compromiși?* (RL 4353, 2004: 1); *Cîtă vreme audiența lui Ion Iliescu rămîne enormă și cîtă vreme o mare parte din populația României se regăsește în stilul său scăldat și stîngist, nu cred că putem vorbi de **sfîrșitul politic** al unui om obligat să existe chiar fără voia sa.* (EZ 4092, 2005: 1); *Ce nu pot accepta este că, din așternuturile lor de huzur, să aterizeze în televizoarele patriei și să confiște discursul public, îndreptîndu-l în direcția care le convine lor și **stăpînilor politici**.* (EZ 4104, 2005: 1).

2.2. Analiza stilistico-semantică a epitetului jurnalistic denotă o puternică tendință a stilului publicistic către distingerea epitetelor după combinația (compatibilă/ incompatibilă semantic) și funcția lor. Potrivit criteriului semantic, ineditul epitetului jurnalistic provine din insolita selecție lexicală și din noutatea asocierii semantice, transfigurând realul într-o irealitate a realității.

La nivel macrostructural, determinanții epitetici, ca și blocurile determinative, pot fi ordonați în două paradigme: paradigma termenilor conotați pozitiv și paradigma termenilor conotați negativ.

Scanned with OKEN Scanner

Termenii primei paradigme răspund pe deplin exigenţelor impuse de funcţia epitetică şi pot fi grupaţi în mai multe serii dominate de câte un sens secundar. Un loc privilegiat îl ocupă seria termenilor care exprimă o idee de „superlativ", cu un efect de surpriză prin care se urmăreşte sensibilizarea cititorului: *Dar e îndoielnic că măsurile populiste anunţate în ultimul ceas sau că previzibilele atacuri virulente la adresa lui Traian Băsescu vor avea un impact electoral* ***considerabil****.* (*22* 763, 2004: 1); *Respectivele companii însă funcţionează bine mersi, majorând de la o zi la alta cuantumul acestor* ***halucinante*** *datorii.* (RL 4540, 2005: 1).

Operaţia de selectare a unor determinanţi marcaţi de afectivitate îi permite publicistului să evite incompatibilitatea semantică, astfel că determinantul are rolul de a capta interesul receptorului şi „de a-l transfera asupra unui determinat lipsit de interes prin el însuşi"[4].

În cadrul paradigmei termenilor conotaţi negativ, un loc aparte îl deţine seria referitoare la „efectele dezagreabile pe care la stârneşte realitatea denumită prin determinat"[5], cu efect de esenţializare a realităţii: *E descrierea* ***amară*** *a unei perioade de 15 ani de confuzii, intoxicări şi dublu limbaj prin care am trecut, ca societate, înaintea acestui posibil moment de ruptură.* (*22* 772, 2005: 1); *Incapabil să se reformeze sau să se împrospăteze, partidul se refugiază într-o* ***tristă*** *restauraţie a dinozaurilor, baronilor şi corupţilor.* (*22* 789, 2005: 3).

3. Epitetul jurnalistic este produsul judecăţii de valoare aflată sub presiunea realităţii politice, economice şi socio-culturale. Expresivitatea epitetului jurnalistic, în funcţie de contextul în care el este actualizat, se amplifică prin capacitatea figurii de a reliefa noutatea asocierii semantice de termeni şi ineditul selectării lexicale: *Un* ***derby incendiar*** (RL 4257, 2004: 8); *decibelii* ***lovesc apocaliptic*** (Dv 5, 2004: 3); *brambureala noastră specifică în materie de tranziţie a produs o* despecializare *gravă, o* ***lăbărţare nedefinită*** (D 369, 2000: 15). Epitetul jurnalistic poate înnobila sau nu, publicistul propunând astfel noi moduri de a percepe realitatea.

3.1. Epitetul şi determinarea nonepitetică cu funcţie nediferenţiatoare[6] sunt prezente frecvent în cotidienele de mare tiraj şi în revistele utilizate ca material exemplificator.

În textul publicistic actual, **epitetul generalizator** se distinge prin semul [+ foarte mare] specific adjectivelor care intră, de regulă, în combinaţii cu substantive şi verbe abstracte: *Obiceiurile de boiernaş arogant, jumătăţile de măsură,* ***decalajul considerabil*** *dintre voinţa şi putinţa în reformarea partidului l-au doborât.* (RL 4546, 2005: 1); ***Distrugerile cumplite*** *provocate de Ceauşescu au fost continuate în fel şi chip în ultimii 15 ani.* (A 4571, 2005: 1); *Datorită ei* [campaniei electorale] *şi luptelor din culise între clanurile puterii a ieşit la iveală cazul RAFO cu toate* ***ramificaţiile sale monstruoase****.* (*22* 768, 2004: 1). Această tendinţă gazetărească de a aluneca în exagerare – adjectivele abstracte din exemplele de mai sus au nuanţă superlativă, fiind considerate suficiente pentru a caracteriza realitatea românească contemporană – are drept scop persuadarea cititorului.

Redundanţa adjectivelor abstracte *electoral*, *politic*, care intră în componenţa blocurilor determinative, conduce la intensificarea unei însuşiri definitorii pentru o

Scanned with OKEN Scanner

situație la un moment dat. Distanța semantică, conexiunile neobișnuite între determinantul jurnalistic și determinatul său, de cele mai multe ori stereotip, creează un efect de surpriză sau/și șochează, amplificând senzaționalul substantivului care intră într-un asemenea bloc determinativ:

Electoral: ***Circ electoral*** *în Voluntari, cu păruială între liberali, pesedişti şi liberali pârâți.* (A 4314, 2004: 3); ***Gîlceavă electorală*** *la Chişinău* (EZ 4019, 2005: 9); ***Masca electorală*** *a PSD* (A 4306, 2004: 1).

Politic: *În al doilea rând, pentru că PUR nu are de gând să renunțe la guvernare, fapt echivalat în momentul de față cu semnarea propriului* ***act de deces politic.*** (RL 4507, 2005: 1); *cele mai* ***palpitante circuri politice*** *din istoria Statelor Unite* (A 4130, 2003: 1); *Electoratul se trezeşte şi nu mai acceptă* ***şarlatania politică.*** (RL 4325, 2004: 1).

3.2. În categoria epitetul jurnalistic cu funcție diferențiatoare menționăm:

- **epitetul individualizator**, care produce un efect de surpriză: *...lentoarea* ***exasperantă*** (D 360, 2000: 13); *...vom avea candidați din partea unor partide* ***liliputane****, care nu vor obține, toți la un loc, mai mult de cinci-şase procente.* (EZ 3622, 2004: 12); *Stânga* ***pestriță*** *a eşichierului politic nu poate să încapă în aceeaşi teacă.* (RL 4505, 2005: 1); ***Vitriolantul*** *său articol împotriva lumii arabe...* (Dv 4, 2004: 6); *Introducerea cotei unice de impozitare într-o economie* ***vraişte*** *ar reprezenta un prim pas pentru scoaterea la suprafață a circuitelor financiare subterane.* (RL 4540, 2005: 1).

- **epitetul contrastiv**: *După părerea mea, „nepragmatică", „lipsită de realism", Alianța trebuie să lupte cu* ***arme curate*** *pentru a câştiga teren în bătălia alegerilor generale, chiar cu prețul unor înfrângeri locale.* (A 4343, 2004: 1); *După care, până în 1989, demografia baltică a glisat creativ în favoarea ruşilor. Ca şi istoriile naționale, eliminate din şcoli. Şi diverse* ***atrocități mărunte!*** (Dv 73, 2005: 6).

- **epitetul metaforic**: *BNR trebuie să cumpere în „prostie" euro şi dolari, pentru ca* ***fragila economie*** *românească să nu fie dată peste cap de atâta bănet.* (A 4344, 2004: 1); ***România-orfană*** (A 4228, 2004: 1); *Numai că această* ***retorică*** *a periclitării este* ***şubredă****: raportorul pentru România al Parlamentului European, Pierre Moscovici, a propus deja un aviz pozitiv, iar semnalele europene sunt clare.* (22 784, 2005: 3); *Deciziile sale urmăreau, în primul rând, să cimenteze loialitatea unor structuri din administrație în aşa fel, încât acestea să rămână ancorate la PSD, chiar şi în eventualitatea unor* ***vremuri tulburi****: o trecere „vremelnică" în opoziție sau posibile alegeri anticipate.* (22 772, 2004: 1).

- **epitetul ironic** depăşeşte cu mult numărul celorlalte epitete. Prin el se urmăreşte să se dezvăluie imaginea democrației româneşti, încercând s-o elibereze „de ambiția puterii, de servilismul partidelor, de respectul rutinei, de pedanteria științifică, de admirația față de personalitățile zilei, de mistificările politicii, de fanatismul reformatorilor (...)."[7]: *Iliescu se proclama preşedintele tuturor românilor,* ***„sărac şi cinstit"****, dar dirija din umbră politica guvernărilor din timpul mandatelor sale.* (RL 4510, 2005: 1); *Faptul că Ion Iliescu,* ***cel sărac şi cinstit,*** *mare denunțător al „capitalismului de cumetrie", nu a mişcat un deget şi a apărat chiar zilele trecute inițiativa guvernului demască de fapt inserarea sa profundă în*

Scanned with OKEN Scanner

rețeaua de tip mafiot care a pus stăpânire pe țară. (*22* 768, 2004: 1); ***asiduu*** *frecventator al reuniunilor cultural-moderne și* ***mare*** *plătitor de adiționale la telefon* (D 366, 2000: 4); *Clasa* ***dormitoare*** *din Parlament merge în paradis* (AC 21, 2004: 23); *Garantez că ramificațiile cazului RAFO, așa cum reies din dezvăluirile presei, sunt* ***fascinante*** *și ar trebui să constituie subiectul unei cărți.* (*22* 768, 2004: 1); *Toate aceste știri sunt legate de țara noastră, care* ***voios*** *păşeşte spre Uniunea Europeană* (RL 4292, 2004: 1).

Spiritul de libertate în crearea unui stil publicistic unanim recunoscut favorizează modelarea personalității cetățenilor, modificarea mentalităților, determinarea atitudinilor. Aparent, epitetul jurnalistic își pierde deliberat funcția poetică – trăsătura sa principală în limbajul poetic –, care este voalată parțial de funcția persuasivă, susținută prin exces de tropi catacretici (metafora, hiperbola): *Promisiuni* ***disperate*** (EZ 3762, 2004: 4); *Costuri imense pentru repararea unui perimetru minier// Rana* ***hâdă*** *din Călimani, transformată în parc național* (RL 4366, 2004: 4); *O țară* ***„înălbită"*** (RL 4189, 2003: 1); *Dar ca să nu spună că PNA pierde vremea, Ion Amarie s-a pus pe capul polițiștilor* ***mărunți.*** (*22* 776, 2005: 8); *RAFO este poate simbolul privatizării* ***oculte*** *din timpul unei guvernări măcinate de corupție.* (RL 4506, 2005: 1).

3.3. Epitetelor individualizatoare, metaforice și ironice li se opun, în textul publicistic (așa cum se întâmplă și în textul beletristic), **epitetele stereotipe**, atât de frecvente în presa actuală. Această tendință, destul de veche (în presa din secolul al XIX-lea)[8], de folosire în avalanșă a adjectivelor aparținând paradigmelor „calificare" și „cantitate" relevă valoarea impresivă (care traduce o intenție, de regulă, de natură estetică) a limbajului publicistic în general și constituie o strategie persuasivă pentru a forța cititorul să devină „receptorul" conținutului gazetăresc împotriva voinței sau a intenției sale: *Dacă starea fizică a teatrelor din București s-a îmbunătățit în ultimul timp, cu sprijinul binevenit al Primăriei Capitalei, care a înțeles să investească în renovarea sălilor, categoria* ***„directori de teatru de carton"*** *proliferează nestingherită.* (A 4346, 2004: 4); *Caracatița unui* ***imperiu de carton*** (AC 1816, 2003: 1); *Se dărâmă* ***imperiile de carton?*** (RL 4178, 2003: 1); ***Marele artizan*** *al încăierărilor este factorul de înnoire al partidului.* (RL 4546, 2005: 1); ***Marile dosare*** *s-au rătăcit prin fișete, iar campania anticorupție a eșuat lamentabil.* (RL 4528, 2005: 1); ***Marea țeapă*** (RL 4311, 2004: 1); *Le propunem domnilor Iliescu și Năstase să se gândească și la 40 de ani de la* ***marele val*** *de eliberări din 1964.* (RL 4369, 2004: 1).

O paradigmă specifică stilului publicistic și destul de uzitată este „notorietatea" care, din mijloc de exprimare a unei atitudini afirmative, devine una dintre strategiile cele mai eficiente de manipulare a cititorului naiv, care percepe învelișul unei pseudovalori drept autentică: *Termenul de șase luni stabilit de Băsescu pentru schimbarea atitudinii magistraților și instituțiilor care ar trebui să lupte cu* ***marea corupție*** *pare, și el, prea generos.* (RL 4547, 2005: 1); ***Marea debarcare...*** (RL 4322, 2004: 1); ***Marea pomană electorală*** (EZ 3598, 2003: 5); ***Marea țeapă*** (RL 4311, 2004: 1). „Corupție", „debarcare", „pomană" și „țeapă" sunt cuvinte-temă în publicistica actuală, termeni arhicunoscuți de cititori, iar gazetarul îi valorifică,

Scanned with OKEN Scanner

utilizându-i într-o asemenea structură cu valoare de simbol. După cum se observă, în aceste sintagme, substantivele comune capătă, prin semnificaţia lor simbolică, valoarea unor nume proprii: ***Marele artizan*** *al încăierărilor este factorul de înnoire al partidului.* (RL 4546, 2005: 1); *Şi acum, în calitate de specialist: dacă nu rămîn desfăcute, se trezesc* ***marii asfaltatori*** *să toarne asfalt exact cînd încep ploile, ca să fie o binefacere pentru primăvara viitoare cînd vom lua noi gropi în roţi.* (Dv 81, 2005: 16); ***Marele corupt*** *din România „este român".* (EZ 3711, 2004: 1).

Determinaţii pot fi clasificaţi în:

- substantive propriu-zise, comune: *Astfel s-au ridicat* ***marii barosani*** *care dau în aceste zile cu subsemnatul pe la Parchetul General.* (RL 4515, 2005: 1); ***Marea problemă*** *este că o serie întreagă de jafuri au fost legiferate în mod ticălos, pentru a-i pune la adăpost pe beneficiari.* (RL 4516, 2005: 1); ***Marii răpitori*** *vor sări din plasă pentru că de acum înainte oricum au concurenţă şi nu mai pot da tunuri şi nici nu vor fi întrebaţi cum au făcut milioanele.* (RL 4517, 2005: 1).

- substantive abstracte provenite, în majoritatea cazurilor, din verbe la infinitiv: ***Marea adaptare*** (RL 4187, 2003: 1); ***Marea asfaltare*** *sau cum se brambureşte circulaţia rutieră în Capitală// Linie pe bani* (RL 4257, 2004: 1); *Număr-record de înaintări în grad la excepţional în poliţia română: 665//* ***Marea avansare*** (EZ 3572, 2003: 2); ***Marea îndrăgoste****ală* (A 4236, 2004: 6); ***Marea păzeală*** *naţională* (EZ 3573, 2003: 5).

În cadrul acestor combinaţii, antepunerea adjectivului „mare", la origine epitet individualizator, marchează funcţia ironică cu efect de reprobare a unor stări de fapt. Devenit epitet stereotipizat atenuat ilogic, „mare" asigură valenţa conotativă a mesajului publicistic. Cu ajutorul acestei tehnici i se sugerează cititorului că, dacă aderă la aprecierea referentului respectiv (persoană, eveniment ori obiect), îşi poate recunoaşte, verifica şi dovedi apartenenţa la grupul de adepţi ai ideii comunicate.

Adesea iritante prin recurenţă, epitetele stereotipizate din categoria superlativelor se justifică prin capacitatea lor semantică de a se adecva funcţiei de comunicare a limbajului publicistic. Prezentând avantajul accesibilităţii, al maximei comodităţi, manifestate atât în producerea, cât şi în receptarea textului, epitetul senzaţional devine stereotip.

4. Analiza blocurilor determinative dominate de referenţialitate şi a celor epitetice ironice şi/sau stereotipe relevă una dintre trăsăturile pertinente ale stilului publicistic: o dinamică a conexiunilor semantice compatibile în actul de comunicare mediatică, pe calea informativ-senzaţională. Această preferinţă vădită pentru senzaţional imprimă stilului jurnalistic o notă retorică, mai pronunţată sau mai puţin pronunţată, deplasând accentul de la informaţie spre pitorescul de limbaj. Adjectivul jurnalistic nu are o variaţie semantică mare, cumulând, pe plan conotativ, un sens moral puternic marcat de o atitudine ironico-satirică, ce alunecă rapid spre grotesc. Câmpurile semantice pregnante se distribuie în structuri dihotomice, caracterizate prin valorile „plus" vs. „minus" (paradigma termenilor conotaţi pozitiv vs. negativ), orientându-se spre zona depresiv-obsedantă a delirului perpetuu perceput în alb-negru.

Scanned with OKEN Scanner

NOTE:

[1] Quintilian, *Arta oratorică*, vol. al II-lea, Bucureşti, Editura Minerva, 1974, p. 368
[2] Berca, Olimpia, et al., *Imaginea în stilurile nonartistice ale limbii române literare în secolul al XIX-lea*, Timişoara, Tipografia Universităţii din Timişoara, 1986, p. 119
[3] Ibid., p. 119
[4] Ibid., p. 104
[5] Ibid., p. 104
[6] Diaconescu, P., *Epitetul în poezia română modernă (II)*, în *SCL*, XXIII, 1972, nr. 3, p. 251
[7] Jankélévitch, V., *Ironia*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994, p. 137, p. 152
[8] Berca, Olimpia, et al., *op. cit.*, p.109-110

SURSE ŞI ABREVIERI:

A = *Adevărul*, ziar naţional independent, Bucureşti
AC = *Academia Caţavencu*, săptămînal de moravuri grele, Bucureşti
D = *Dilema*, săptămânal de tranziţie, Bucureşti
Dv = *Dilema veche*, săptămânal de tranziţie, Bucureşti
22 = *22*, săptămânal, Bucureşti
EZ = *Evenimentul zilei*, cotidian de informaţie, Bucureşti
RL = *România liberă*, cotidian, Bucureşti, serie nouă

BIBLIOGRAFIE

Berca, Olimpia, Bercea, L. P., Bogdan Dascălu, D., Dascălu, C., Foarţă, Maria, Funeriu, I., Vlăduţ, D., Vultur, Smaranda, *Imaginea în stilurile nonartistice ale limbii române literare în secolul al XIX-lea*, Timişoara, Tipografia Universităţii din Timişoara, 1986
Bidu, A., Călăraşu, C., Ionescu - Ruxăndoiu, L., Mancaş, M., Pană Dindelegan, G., *Dicţionar de ştiinţe ale limbii*, Bucureşti, Editura Nemira, 2001
Diaconescu, P., *Epitetul în poezia română modernă (I)*, în *SCL*, XXIII, 1972, nr. 2, p. 135-146; *Epitetul în poezia română modernă (II)*, în *SCL*, XXIII, 1972, nr. 3, p. 247-270
Jankélévitch, V., *Ironia*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994
Quintilian, *Arta oratorică*, vol. al II-lea, Bucureşti, Editura Minerva, 1974

THE JOURNALISTIC EPITHET

Abstract

Based on recent Romanian newspapers, the present study tries to establish the role of the epithet in written press. It is not a rhetorical device any more. Being socio-politically rooted, the journalistic epithets become clichés in recent press.

Scanned with OKEN Scanner

MODALITĂȚI DE CORECTARE SPECIFICE TEXTULUI FANTASTIC

ILEANA POPESCU
Colegiul Național „Vlaicu Vodă"
Curtea de Argeș

Cercetarea de față are în vedere în primul rând specificul narațiunii fantastice, definită ca ocurență simultană a două universuri, dintre care unul este mimetic în raport cu lumea reală, constituind universul de referință al textului (U1), iar celălalt (U2) are atributul de fantastic, dobândit prin înglobarea a cel puțin unui element (eveniment, personaj, etc.) căruia o instanță narativă nu-i poate găsi corespondent în universul de referință.

La nivelul secvențelor recurente, vom demonstra că textului fantastic îi este specifică mișcarea de ***corectare*** performată la revenirea în universul inițial, în momentul în care se confruntă două perspective asupra existenței/ nonexistenței faptelor relatate. Una dintre perspective îi este atribuită personajului care a parcurs traseul $U_1 - U_2 - U_1$; cea de-a doua perspectivă se identifică cu punctul de vedere al personajului desemnat ca interlocutor. Interesant este faptul că într-o asemenea situație, inițierea și corectările se fac, pe rând, de către personajele care nu reușesc să se pună de acord asupra evenimentelor. Nuvela ***La țigănci*** de Mircea Eliade înglobează șapte segmente conversaționale în care corectările sunt actualizate cu scopul de a sublinia diferențele dintre cele două sisteme de referință:

(A) *„ – Ce poftiți ? – întrebă.*

– Mi-am uitat servieta, începu Gavrilescu, intimidat. M-am luat cu vorba și am uitat-o. Am avut treburi prin oraș și n-am putut veni mai devreme.

– Nu înțeleg. Ce fel de servietă ?

– Dacă s-a așezat la masă n-o deranjați, continuă pripit Gavrilescu. Știu unde am lăsat-o. E lângă pian.

Și dădu să intre, dar femeia nu se clinti din prag.

– Pe cine căutați dumneavoastră, domnule ?

– Pe doamna Voitinovici. Eu sunt Gavrilescu, profesorul de pian al Otiliei. N-am avut plăcerea să vă întâlnesc, adăugă politicos.

– Ați greșit adresa, spuse femeia. Aici e numărul 18.

– Dați-mi voie, începu din nou Gavrilescu zâmbind. Cunosc apartamentul acesta de cinci ani. Pot spune că fac parte din familie. Vin aici de trei ori pe săptămână...

Tânărul ascultase conversația, rezemat de perete.

– Cum spuneți că o cheamă ? – îl întrebă.

– Doamna Voitinovici. E mătușa Otiliei, Otilia Pandele...

– Nu stă aici, îl întrerupse tânărul. Aici stăm noi, familia Georgescu. Dânsa, doamna de față, e soția tatălui meu. E născută Petrescu... "

(B) „– Ah! – exclamă Gavrilescu, mi-e teamă că am confundat etajele. 22 Căutam pe doamna Voitinovici...

Scanned with OKEN Scanner

– Doamna Voitinovici locuia la etajul I, spuse, dar s-a mutat, a plecat în provincie.

– A plecat de mult ?

– Oh, da, de mult. La toamnă se împlinesc opt ani. A plecat de îndată ce s-a căsătorit Otilia.

Gavrilescu îşi duse mâna la frunte şi începu să se frece. Apoi căută privirile femeii şi zâmbi cât putu de blajin.

– Cred că faceţi o confuzie, începu el. Eu vă vorbesc de Otilia Pandele din clasa a VI-a de liceu, e fata doamnei Voitinovici.

– Le-am cunoscut bine pe amândouă, vorbi femeia. Când ne-am mutat noi aici, Otilia tocmai se logodise, ştiţi a fost la început încurcătura aceea cu maiorul. Doamna Voitinovici nu vroia să-şi dea consimţământul [...]. Din fericire Otilia a întâlnit pe Frâncu, inginerul Frâncu, nu se poate să nu fi auzit dumneavoastră de el.

– Inginerul Frâncu ? – repetă Gavrilescu... Frâncu ?

– Da, inventatorul. Au scris şi jurnalele ...

– Inventatorul Frâncu, repetă Gavrilescu, visător. Curios...

Apoi întinse mâna, mângâie băiatul pe cap, şi, plecându-se scurt de mijloc, salută:

– Vă rog să mă iertaţi. Cred că am confundat etajele."

(C) „Taxatorul se oprise în faţa lui, aşteptând, şi Gavrilescu începu să se caute prin buzunare. [...]

– Asta nu mai merge, spuse taxatorul înapoindu-i bancnota. O schimbaţi la bancă...

– Dar ce are ? – întrebă Gavrilescu, învârtind mirat bancnota între degete.

– S-au scos din circulaţie acum un an. O schimbaţi la bancă.

– Curios! – făcu Gavrilescu privind bancnota cu mare atenţie. Azi-dimineaţă era bună. Şi la ţigănci le primeşte. Am avut încă trei ca astea, şi la ţigănci le-a primit pe toate..."

(D) „ – Mi-aţi dat numai cinci lei, spuse taxatorul arătându-i în palmă.

– Da, până la Vama Poştei.

– Nu importă până unde este, dar biletul costă zece lei. Pe ce lume trăiţi dumneavoastră? – adăugă taxatorul cu un glas sever.

– Trăiesc la Bucureşti, spuse Gavrilescu ridicând cu mândrie privirile, şi umblu cu tramvaiul de trei-patru ori pe zi şi fac asta de ani de zile, şi întotdeauna am plătit cinci lei ... [...]

– Dacă nu vreţi să-mi daţi şi restul, coborâţi la staţia următoare.

– Tramvaiul s-a scumpit de vreo-trei patru ani, vorbi cineva.

– De cinci ani, preciză taxatorul.

– Vă dau cuvântul meu de onoare, începu patetic Gavrilescu.

– Atunci coborâţi la prima staţie, îl întrerupse taxatorul."

(E) „ – Ce e scandalul ăsta, domnule...Ce te-a apucat ?

– Scuzaţi, făcu Gavrilescu. Nu ştiu ce s-a întâmplat cu nevastă-mea. Nu răspunde. Şi s-a stricat şi cheia, nu pot să intru în casă.

– Dar de ce să intri ? Cine eşti dumneata ?

Gavrilescu se îndreptă spre fereastră şi salută:

-Deşi suntem vecini, începu el, nu cred că am avut plăcerea să vă cunosc. Numele meu e Gavrilescu şi, locuiesc aici cu soţia mea, Elsa...

– Atunci aţi greşit adresa. Aici locuieşte domnul Stănescu. Şi nu e acasă, e plecat la băi.

– Daţi-mi voie, îl întrerupse pe Gavrilescu. Îmi pare rău că trebuie să vă contrazic, dar cred că faceţi o confuzie. Aici, la numărul 101, locuim noi, Elsa şi cu mine. Locuim de patru ani."

(F) „ – M-me Trandafir! – exclamă Gavrilescu. Trebuia să mă gândesc de la început. M-me Trandafir! – strigă, ridicându-se şi îndreptându-se spre casa din faţă. M-me Trandafir!...

Cineva care rămăsese la fereastră spuse cu un glas mai potolit:

– Lăsaţi-o să doarmă, săraca.

– E urgent!

– Lăsaţi-o să doarmă, Dumnezeu s-o ierte, c-a murit de mult.

Scanned with OKEN Scanner

– Imposibil! – făcu Gavrilescu. Am vorbit cu ea azi-dimineaţă.

– O confundaţi, poate cu soră-sa, Ecaterina: M-me Trandafir a murit acum cinci ani."

(G) „ – Va să zică a plecat [Elsa, n.n.] în Germania, spuse Gavrilescu visător. A plecat de mult ?

– De mult, de mult. La câteva luni după ce a dispărut Gavrilescu. La toamnă se împlinesc 12 ani. A scris şi în ziare...

– Curios, şopti Gavrilescu, încercând să-şi facă vânt cu pălăria. Şi eu dacă ţi-aş spune dumitale, dacă ţi-aş spune că azi dimineaţă, şi-ţi dau cuvântul meu de onoare că nu exagerez, azi dimineaţă am stat cu ea de vorbă... Ceva mai mult. La prânz am mâncat împreună. Pot să-ţi spun şi, ce-am mâncat...

– S-o fi întors, vorbi cârciumarul privindu-l nedumerit.

– Nu, nu s-a întors. N-a plecat deloc. E la mijloc o confuzie. Acum sunt cam obosit, dar mâine dimineaţă am să-i dau eu de rost..." (Antologie, 1990, p. 381-388).

În secvenţa (A) corectarea e precedată de o pre-secvenţă care funcţionează ca pre-solicitare; Gavrilescu actualizează un şir de presupoziţii (colocutorul îl cunoaşte, ştie despre ce servietă e vorba, e familiar cu condiţiile sosirii acestuia în casa Voitinovici) fără relevanţă pentru partenera sa de dialog; această neconcordanţă de informaţii îl obligă pe Gavrilescu să se replieze. Corectarea e iniţiată de colocutorul personajului principal, iar replica îl determină pe acesta din urmă să furnizeze argumente care să îi susţină demersul. Intervenţia unui al treilea interlocutor se deschide cu o pre-solicitare a informaţiei care determină o a doua corectare, de data aceasta din partea celui care iniţial este simplu martor al conversaţiei. Corectarea care îi aparţine acestui al treilea E –R e o confirmare a corectării iniţiale; ambele corectări se fac explicit şi generează disputa dintre colocutori.

În secvenţa (B), putem identifica o autocorectare iniţiată de Gavrilescu prin modalităţi de atenuare a presupusei confuzii (folosirea interjecţiei şi a imperfectului). Numele precizat nu e însă lipsit de referinţă pentru interlocutor, ca în exemplul precedent; acesta continuă corectarea iniţiată de personajul-erou prin adăugarea unor detalii care să o certifice. Perechile de adiacenţă sunt aici de tipul întrebare-răspuns, iar prezenţa în interogaţii a unor adverbe de timp prin care se solicită plasarea temporală a evenimentului, complineşte iniţierea corectării. Secvenţa de corectare e prelungită de Gavrilescu, care se simte îndreptăţit să aducă în discuţie amănunte suplimentare pe care le introduce marcat. Exprimarea certitudinii partenerei sale de dialog în privinţa gradului de familiaritate a lui Gavrilescu cu evenimentele menţionate generează ezitarea şi replierea acestuia; schimbul de replici se încheie cu explicitarea confuziei.

Secvenţele (C) şi (D) îi au ca protagonişti pe Gavrilescu şi pe taxatorul din tramvai – disputa verbală se derulează prin corectări repetate de ambele părţi pe tema scoaterii din circulaţie a bancnotelor şi a modificării costului biletului. Intervenţiile verbale ale taxatorului capătă un caracter agresiv, determinat de inflexibilitatea cu care Gavrilescu îşi susţine punctul de vedere. În ciuda argumentelor oferite şi a intervenţiei unui al treilea interlocutor (intervenţie care deşi corectată în secvenţa următoare e desemnată să susţină punctul de vedere al taxatorului), personajul-erou respinge rectificările prin apelul la experienţă şi la realitatea pe care o consideră cunoscută. Schimbul verbal e ameninţat prin utilizarea prezentului cu valoare imperativă prin care se menţionează consecinţele nesatisfacerii componentei perlocuţionare.

Scanned with OKEN Scanner

Decupajul (E) se deschide cu pre-solicitarea unor explicații printr-o avalanșă de propoziții interogative actualizate din intenția E de a clarifica poziția și statutul interlocutorului său. Inițial, Gavrilescu apelează la presupoziții (casa e a lui, locuiește acolo împreună cu soția sa), dar mișcarea se dovedește ineficientă și irelevantă pentru colocutor; replierea se face din nou prin oferirea de detalii presupuse de a fi semnificative. Mișcarea următoare a partenerului de dialog este corectarea, căreia Gavrilescu îi aduce în replică rectificările impuse de propria sa viziune asupra faptelor. Segmentul de corectare care îi aparține noului locatar al casei eroului e explicit, spre deosebire de formularea atenuată prin propoziția concesivă și exprimarea regretului, atribuite lui Gavrilescu.

Schimbul de replici (F) e declanșat de tentația lui Gavrilescu de a dialoga cu „m-me Trandafir"; tentativa eșuează însă și eroul e confruntat cu un alt interlocutor care îi sugerează apoi, îi argumentează imposibilitatea de a susține o conversație cu aceasta; argumentul oferit îl determină pe Gavrilescu să inițieze o corectare) care va fi contrapunctată de o alta, aparținând colocutorului său. Avem din nou de-a face cu diferența de modalități prin care sunt performate aceste două corectări și care exprimă opoziția dintre certitudine și ipoteză: direct, tranșant de către Gavrilescu (adverbul *„imposibil"* e marcă a siguranței și a neacceptării fățișe), atenuat, prin modalizatorul *„poate"* de către interlocutor.

Segmentul dialogat (G) coincide cu o schimbare de registru în inițierea și efectuarea corectărilor. Aparent, Gavrilescu acceptă o modificare în realitatea pe care o consideră cunoscută și încearcă să obțină mai multe informații. Partenerul său de dialog se dovedește extrem de cooperant și pentru a-l convinge apelează la formularea cu subiect nedeterminat, dintr-o tentativă de obiectivare (*„A scris și în ziare"*). Corectarea inițiată de Gavrilescu îmbină modalitatea directă cu atenuarea; propozițiile condiționale, conjuncția *„dacă"* și condițional-optativul sunt aici mărci ale atenuării care alternează cu exprimarea directă a convingerii (*„îți dau cuvântul meu de onoare", „pot să-și spun și ce-am mâncat"*). Replierea colocutorului se produce tot printr-o corectare, marcată prin prezumtiv, dar ea determină o opoziție conversațională și mai fermă din partea personajului-erou, convins că la mijloc e o confuzie.

Pentru că astfel de structuri conversaționale sunt inerente textului fantastic în care decodajul se produce prin punerea față în față a două puncte de vedere reprezentate de doi sau mai mulți interlocutori care dețin sisteme de referință diferite, vom încerca să definim un tipar al acestor secvențe. Inițiativa conversațională îi aparține în majoritatea cazurilor personajului erou, care e motivat în demersul său de dorința de a reveni la situația inițială, premergătoare aventurii sale (***La țigănci***), de a-și explica această aventură (***La Hanul lui Mânjoală***), de a împărtăși experiența celorlalți (***Douăsprezece mii de capete de vite***) sau de a certifica experiența (***Nopți la Serampore***). Rolul de interlocutor e asumat, de regulă, de unul sau mai multe personaje din universul de referință al textului, pentru care toate coordonatele acestui univers funcționează ca elemente de referință actualizate ca argumente în momentul disputei verbale. Personajul-racord actualizează propriul set de elemente – informații pe care le deține în privința configurației situației în discuție. Corectările nu sunt făcute însă exclusiv de unul dintre interlocutori; argumentul conținut de un asemenea segment declanșează, de regulă, o nouă corectare, inițiată de data aceasta de partenerul de dialog. Modalitatea de corectare depinde foarte mult de statutul pe care

Scanned with OKEN Scanner

interlocutorii şi-l atribuie reciproc. Gavrilescu, de pildă, care e perceput ca intrus la revenirea în universul de referinţă, se confruntă cu modalităţi diverse de iniţiere şi efectuare a corectării – de la procedeul direct (impus de poziţia de proprietar sau de reprezentat al unei autorităţi şi implicit de tentativa de contracarare a ameninţării) la care recurg câţiva dintre interlocutorii săi, la strategii atenuante cum sunt cele utilizate de colocutori care pot identifica elemente relevante în discursul lui Gavrilescu. E de remarcat în acest caz schimbarea comportamentului verbal al personajului-erou, pe măsura acumulării argumentelor defavorizante pentru percepţia sa – de la certitudinea afirmată pin furnizarea de detalii care să-l convingă pe colocutor de familiaritatea sa cu spaţiul în care pătrunde (A) la tentative de autocorectare şi corectare atenuată (B, C, D, E) sau la corectarea directă, tranşantă (F, G). Tensiunea conversaţională derivă din tenacitatea colocutorilor de a dovedi veridicitatea propriilor spuse; există o supremaţie a credibilităţii pe care interlocutorii şi-o dispută cu mijloace diferite. Secvenţele (A) – (G) analizate, ne determină să constatăm faptul că poziţia faţă de iniţierea şi efectuarea corectării generează mişcarea următoare, respectiv neacceptarea corectării induce o nouă tentativă de clarificare, care conţine, implicit, o altă corectare; iniţierea corectării se face aproape constant de către un personaj din U1, pentru care personajul – racord sau datele (spaţiale/ temporale/ evenimenţiale/ actanţiale) pe care acesta le introduce în conversaţie sunt lipsite de relevanţă. Realizarea propriu-zisă a corectării le aparţine în egală măsură personajului racord (care oferă propria sa versiune), cât şi personajului din U1, cu care personajul – racord interacţionează verbal. Putem vorbi, de fapt, despre lanţuri de corectări, în care domină heterocorectarea (autocorectarea e slab reprezentată, fapt uşor de explicat prin indisponibilitatea personajelor angrenate în disputa verbală de a reveni asupra propriei versiuni, modificând-o şi, implicit, prin dorinţa de a atrage adevărul de partea lor).

Situarea la nivelul întregului ansamblu de schimburi verbale care compun conversaţiile în momentele precizate anterior (adică în decupajele cu funcţie de decodare în înlănţuirea narativă şi care includ corectări) permite identificarea unei structuri care, cu modificări inerente, dar nesubstanţiale, se întâlneşte în aproape toate textele menţionate. Secvenţa iniţială a acestei structuri e construită din perechi de adiacenţă de tipul întrebare/ răspuns sau refuz/ contracararea refuzului; aceste perechi de adiacenţă anticipează, prin formulări directe, tensiunea din secvenţa de bază. Incongruenţa situaţională e determinată de percepţia revenirii personajului în U1 şi a comportamentului acestuia (încalcă un teritoriu privat – ***La ţigănci***; ***Douăsprezece mii de capete de vite***; a dispărut şi a reapărut în mod miraculos ***Nopţi la Serampore***). Prima parte a acestor perechi îi poate aparţine unui locutor lezat de intervenţia/ apariţia bruscă a personajului erou (***La ţigănci***, ***Secretul doctorului Honigberger***) sau personajului erou însuşi, care îşi traduce prin modalitatea de iniţiere a întrebării diverse stări sau ţine să-şi precizeze de la început poziţia în conversaţie (e înfricoşat, derutat – ***La Hanul lui Mânjoală***; furios, încurcat – ***Douăsprezece mii de capete de vite***, contrariat – ***Secretul doctorului Honigberger***; se simte înşelat sau abandonat şi doreşte să-şi reafirme autoritatea – ***Nopţi la Serampore***). Calitatea perechilor de adiacenţă din punctul de vedere al reuşitei iniţierii conversaţiei depinde foarte mult şi de relaţia precedentă a interlocutorilor, de statutul relativ de necunoscut pe care-l pot avea sau de impactul experienţei asupra protagoniştilor.

Scanned with OKEN Scanner

Secvența de bază relevă un algoritm de constituire prin mișcări de corectare și repliere succesive, aparținând personajelor care își asumă, pe rând, rolul de emițător. O asemenea secvență de bază e compusă din replici care includ corectări și care reclamă răspunsuri ce se constituie fie din corectare simplă, fie din corectare bazată pe justificare. Fiecare colocutor își sancționează partenerul de dialog pentru presupusa inadvertență cu informația deținută.

Tiparul secvenței de bază într-un astfel de moment al narațiunii (prezent indirect sau corelat cu secțiunea rezoluției) se prezintă în felul următor: corectare (E_1) → corectare (E_2) → corectare (E_1) ... → corectare (E_1)/ corectare (E_2); numărul de secvențe e variabil de la o narațiune la alta ca și numărul de emițători implicați (exemplul pe care l-am oferit e susținut de numărul minim de colocutori impus de o conversație). Dialogul este aproape întotdeauna un eșec din punctul de vedere al neutralizării incertitudinii personajului, ceea ce determină la nivelul textului, inițierea unei alte succesiuni de replici în același scop (de neutralizare a ezitării), care se încheie fie prin impunerea punctului de vedere al unuia dintre colocutori, fie prin menținerea ambiguității cauzate de imposibilitatea unui compromis dialogal. Insuficiența unei asemenea secvențe de bază în ceea ce privește instituirea unei referințe comune de discuție se soldează deseori cu tentativa personajului erou de a se întoarce în universul fantastic, pentru că în universul mimetic al textului cooperarea dintre partenerii de dialog se blochează, iar personajului-racord devine un outsider. Secvența finală a acestui model conversațional marchează astfel tensiunea dintre participanții la dialog și nefinalizarea tranzacției care ar trebui să aducă la un numitor comun pozițiile interactanților. Corectările contribuie în mod semnificativ la degajarea ezitării, în primul rând prin punerea, față în față, a două sau mai multe opinii care vizează același eveniment sau, aparent, aceeași referință; în al doilea rând, ele sunt un indiciu explicit în text al deosebirilor dintre modalitățile de percepție a unuia sau altuia dintre universuri. Funcția actualizată de segmentele de corectare are un statut aparte: deși, aparent, corectările sunt inserate cu scopul de a decoda evenimentele și de a institui supremația unei referințe, ele nu fac decât să genereze deruta personajului, provocând astfel pe axa text-personaj-receptor ezitarea în acceptarea explicațiilor oferite. Dubla funcție a corectărilor, ca și particularitățile de actualizare a acestora sunt un argument al „neloialității" sau ambiguității intenționale a naratorului.

BIBLIOGRAFIE

(a) Lucrări de referință:

Brown, P., S.Levinson, *Universals in Language Usage. Politeness Phenomena*, în E. N. Goody (Ed), *Questions and Politeness. Strategies in Social Interaction*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987

Cole,P., J.L.Morgan (eds.), *Synthax and Semantics*, vol.3, *Speech Acts*, New York, Academic Press,1975, p.41-58

de Beaugrande, R.A., W.U. Dressler, *Introduction to Text Linguistics*, London– New York, Longman, 1981

Ducrot, O., J.M. Schaeffer, *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, București, Ed.Babel, 1996

Edmonson, W, *Spoken discourse. A model for analysis*, London– New York, Longman, 1981

Scanned with OKEN Scanner

Fraser, B., *Perspectives on Politeness*, în *Journal of Pragmatics*, 1990, 14, p. 219-236
Goffman, E., *Les rites d'interaction*. Paris, Les Editions de Minuit, 1974
Goffman, E., *Façons de parler*, Paris, Les Editions de Minuit, 1987
Green, G.M., *Pragmatics and Natural Language Understanding*, Hillsdale (New Jersey), Hague - London, Lawrence Erlbaum Associates Pbl., 1989
Halliday, M., R. Hassan, *Cohesion in English*, London,1976
Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, *Narațiune și dialog în proza românească. Elemente de pragmatică a textului literar*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1991.
Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, *Conversația: structuri și strategii. Sugestii pentru o pragmatică a românei vorbite*, Bucureşti, Ed. All, ed.I, 1995; ed. a II-a, 1999
Kasper, G., *Linguistic Politeness: Current Research Issues* în *Journal of Pragmatics*, 1990,14, p. 193-218
Kerbrat-Orecchionni, Catherine, *Comprendre l'implicite*, Centro Internationale di Semiotice e di Linguistica, Universita di Urbino, 110-11, gennaio-febbraio, 1982, serie A
Kerbrat-Orecchionni, Catherine, *Les interactiones verbales*, t. I-II, Paris, Editions, A. Colin, 1994
Labov, W., J. Waletzky, *Analiza narativă: versiuni orale ale experienței personale*, în Borcila, M., R.Mc Lain, (eds.), 1981, p.261-303
Levinson, S.C., *Pragmatics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983
Palmer, F.R., *Mood and Modality*, Cambridge, 1986
Pană -Dindelegan, Gabriela, *Preliminarii la semantica modalizatorilor*, în AUB, LLR, XXXIV (1985), p. 15-28
Pavel, T., *Lumi ficționale*, Bucureşti, Editura Minerva, 1992
Pratt, Mary Louise, *Toward a Speech Act Teory of Literary Discourse*, Bloomington, Indiana University Press, 1997
Searle, J.R., *What is a speech act ?*, în *Language and social context*, Middlesex,Penguin Books, 1980
Van Dyck, T.A., *Some Aspects of Text Grammars. A Study in Theoretical Linguistics and Poetics*, The Hague-Paris, Mouton, 1972
Van Dyck, T.A., *Text and Context*, Londra, Longman, 1977
Van Dyck, T.A., *Studies in the Pragmatics of Discourse*, The Hague-Paris-New York, Mouton Publishers , 1981
Weigand, Edda, *Misunderstanding: The Standard Case*, în *Journal of Pragmatics*, 1999, 31, p. 763-785

(b) **Surse de material:**

*** *Antologia nuvelei românești* (Selecția textelor, studiul introductiv și notele bibliografice de Dumitru Titiucă), Bucureşti, Editura Albatros, 1990

TYPICAL CORRECTION PATTERNS IN THE PHANTASTIC STORIES

Abstract

The article focuses on the nature and the functions of one of the most interesting speech moves the phantastic story actualizes – that of correction. This proves to carry a double function, as it is performed both inside the text to apparently decode the nature of the events and also for the reader to generate hesitation, which is recognized as the most important pragmatical distinctive feature for such a text.

Scanned with OKEN Scanner

ASPECTE ŞI TRĂSĂTURI ALE COMUNICĂRII BAZATE PE DEZACORD

CARMEN IOANA RADU
drd. Universitatea din Bucureşti

1. Introducere

Acest articol subliniază câteva aspecte şi trăsături generale ale comunicării bazate pe dezacord analizate în conversaţii curente din *Interacţiunea verbală în limba română actuală – corpus (selectiv) – schiţă de tipologie* (coordonator Liliana Ionescu-Ruxăndoiu). Discursul conflictual este situat la graniţă cu discursul caracterizat prin dezacord verbal. Dezacordul în conversaţie variază şi îmbracă diverse forme care reflectă un nivel mai mic sau mai mare al agresivităţii în funcţie şi de tipul interacţiunii verbale. Cu toate că interacţiunile analizate nu sunt reprezentative pentru discursul conflictual, poate fi observată prezenţa unor mărci şi trăsături numeroase aparţinând acestui tip. Conversaţiile curente actuale reflectă numeroase aspecte ale unei conversaţii conflictuale. Cu toate acestea, la nivelul interacţiunilor analizate, dimensiunea conflictuală este redusă într-un mod semnificativ.

2. Comunicarea bazată pe dezacord şi comunicarea conflictuală

Acordul şi dezacordul reprezintă doi poli ai comunicării interpersonale, contribuind la structura acesteia. Dezacordul este un act programat, este o regulă constitutivă (Searle 1969) privită ca atare de participanţii la conversaţie. Diferenţa între acord şi dezacord constă în faptul că dezacordul este tipul structural marcat, pe când acordul este tipul nemarcat (Ionescu-Ruxăndoiu 2003). Dezacordul conversaţional poate varia şi îmbracă anumite forme care reflectă un nivel mai mic sau mai mare al agresivităţii, acest lucru depinzând şi de tipul interacţiunii verbale.

Indiferent de terminologia din literatura de specialitate – dezacord, contradicţie, obiecţie – (Sornig 1977: 361), trăsătura principală a oricăreia dintre aceste forme este că reprezintă o reflectare, de multe ori doar implicită, a unui act de vorbire anterior, care a fost iniţial decodat şi apoi anumite detalii sau întreg actul de vorbire au fost puse la îndoială de către receptor. Persoana care îşi exprimă îndoiala sau dezacordul trebuie să fi înţeles intenţia comunicativă a interlocutorului (forţa ilocuţionară). Dezacordul a fost definit de Janie Rees-Miller (2000: 1088) după cum urmează:

> A Speaker S disagrees when s/he considers untrue some Proposition P uttered or presumed to be espoused by an Addressee A and reacts with an utterance the propositional content or implicature of which is Not P[1].

Atunci când avem în vedere aspectele şi trăsăturile comunicării bazate pe dezacord, obiectul definiţiei trebuie extins şi la intenţia emiţătorului, la forţa ilocuţionară a unui act de vorbire sau la întregul discurs. Dezacordul apare ca urmare

Scanned with OKEN Scanner

a existenței actelor de vorbire anterioare[2]. Gradul în care aceste acte de vorbire anterioare sunt folosite în formularea dezacordului depinde de vorbitor. În ceea ce privește conținutul, tot vorbitorul poate alege care detalii cognitive din „pre-text" pot fi corectate sau contrazise. Dezacordul este astfel o mișcare conversațională reactivă, care nu este adăugată în mod necesar unui act de vorbire agresiv. Comunicarea bazată pe dezacord are propriile aspecte și trăsături și nu reprezintă în mod necesar o latură a comunicării conflictuale propriu-zise. Conflictul este considerat a fi parte a interacțiunii sociale; de aceea, discursul conflictual este o componentă esențială a ceea ce în termenii pragmaticii este numit „discurs". Conflictul a fost definit de sociologul american Boulding[3] ca

> [...] a situation in which the parties are *aware* of the incompatibility of potential future positions and in which each party *wishes* to occupy a position that is incompatible with the wishes of the other [sublinierile autorului][4]

De fapt, orice tip de discurs constituie un proces interacțional în care participanții își exprimă continuu poziția unul față de celălalt și își dispută superioritatea. În felul acesta conflictul este latent în toate formele de discurs, dar nu este întotdeauna entizat ca atre. Deși textele analizate din *Interacțiunea verbală în limba română actuală – corpus (selectiv) – schiță de tipologie* (volum denumit în continuare IV) nu aparțin discursului conflictual sau comunicării conflictuale și nu au un scop confrontativ, este interesant de observat cum trăsăturile și mărcile discursive caracteristice pentru aceste tip de comunicare sunt numeroase și în același timp reprezentative pentru competența comunicativă în toate tipurile de discurs.

3. Aspecte și trăsături generale ale dezacordului

3.1. Modalități de exprimare a dezacordului

Comunicarea în care există dezacord include acte precum contradicția, refuzul, respingerea sau contestarea, acte care exprimă un dezacord de orice tip între transmițător și interlocutor. În exemplul (1) B îl contrazice pe A, care este de părere că se poate „face" capitalism, A îl contrazice pe B din nou, menținându-și poziția, conversația continuă în termeni asemănători și în felul acesta dezacordul este amplificat:

> (1) 1 A: acuma ne-am întors la capitalism. [numai că acuma trebui să lupTĂM
> 2 B: [(xxx)
> 3 +A: să-l facem pă capitalism.
> 4 B: *NU-l facem noi. Nu-l facem niciodată.*
> 5 A: *îl FAcim↓ [...]*
> 6 B: [NU: sîntem capabili↓ și nu numai că nu: sîntem capabili↓ nu se VREA # să se facă capitalism↓ nu de către noi↓ de către cei de-aFAră. (IV 2002: 28)

În cel de-al doilea exemplu dezacordul se manifestă în termenii unui refuz. B formulează o cerere, A răspunde la cerere venind însă cu o altă ofertă, dar B nu este de acord și refuză oferta:

> (2) 1 B: bă prietene↓ CE naiba-i aicea. bag-o floapă acolo goală.
> 2 A: stai că AM un disc sistem.
> 3 B: *nu-mi trebuie disc sistem mă↓ bag-o floapă goală.* # # # (IV 2002: 93)

Scanned with OKEN Scanner

În exemplul (3) dezacordul este implicit. C nu este de acord cu acţiunea fiicei ei şi cu rezultatul acesteia şi o respinge:

(3) ((C îşi desface codiţele împletite de fiica ei))
1 F: STAI ma:mi:↓ nu⊥
2 C: *nu mai că nu <$_p$ vreau aşa>. lasă-mă↓ nu mai⊥. CE mi-ai făcut aici. # nu-i frumos.* (IV 2002: 31)

Următorul exemplu este un caz de contestare. B este un avocat care merge în arhivă pentru a căuta un dosar; după ce a fost trimis la grefier, trebuie să se întoarcă la arhivă pentru că dosarul se află totuşi acolo. La replica lui A (3), B manifestă dezacord faţă de comportamentul lui A şi replica lui este o modalitate de contestare a poziţiei lui A. Acest exemplu este un caz de neînţelegere. Pe A îl interesează să afle când exact i-a fost adus dosarul, pe când B este sarcastic şi îi contestă poziţia. Exemplul (4) este în acelaşi timp un caz de neînţelegere planificată care conduce la comunicare conflictuală (replica 6 este şi mai puternică):

(4) 1 A: DOmnule↓ v-am trimis la grefiera de şe[dinţă
2 B: [(doamnă) am fost la grefieră↓ grefiera-mi spune că v-a adus dosaru-n arhivă
3 A: CÎND mi l-a adus în arhivă.
4 B: *dumneavoastră mă-ntrebaţi pă mine*↑
5 A: <$_i$ păi grefiera dă şedinţă dacă [v-a spus că l-a adus↑>
6 B: *[înseamnă că cineva [e nebun aicea*↑ (IV 2002: 103)

3.2. Mărci ale dezacordului

În textele analizate cel mai frecvent act este contradicţia şi este semnalizat în primul rând de mărci lingvistice precum negaţia şi contra-aserţiunea:

(5) 1 A: a: ieri am fost la paul acasă şi a venit STRÎMBA aia din argentina <$_{IM}$ e: ce fericită> era cu haina de blană şi afară era cald
2 B: hai mă↓ că-i drăguţă
3 A: *e strîmbă rău.*
4 B: *nu e strîmbă.* (IV 2002: 80)

Contra-aserţiunile, de obicei, reformulează ceea ce a fost spus anterior, adăugând în acelaşi timp o marcă de negaţie, care poate fi lexicală sau gramaticală. În afară de cea mai obişnuită formă de negaţie (*nu*):

(6) 1 A: *păi a plecat aCAsă bietu om.*
2 B: *NU↓ nu cred c-a plecat acasă*↑ că zicea că ajunge pe la cinci jumate şase↓ o fi avut vreun biznis ceva↑ (IV 2002: 41),

dar şi *totuşi* sunt folosite frecvent ca mărci discursive sau conectori care semnalizează contradicţia. *Totuşi* este o marcă aparţinând aceleiaşi categorii ca şi *dar*, numai că *dar* nu introduce o contradicţie totală; marchează fie acord parţial urmat de dezacord care să exprime contradicţia unei părţi a afirmaţiei, fie dezacord parţial urmat de o încercare de a relua conversaţia:

(7) 1 A: (măi mircea) de CÎND eşti tu⊥ de CÎND ai devenit propagan[dist (al lu' teoctist)
2 D: *[<$_R$ nu. NU sînt propagandist DOmne↓ dar nu putem să discutăm>* (IV 2002: 238)

Scanned with OKEN Scanner

În acest exemplu D nu este de acord cu opinia lui A parțial deoarece contradicția nu este relevantă pentru subiectul conversației și în același timp D este interesat de continuarea dialogului și de avansarea unei argumentații relevante noi.

Înscriindu-se în categoria mărcilor discursive, particula polemică *păi* marchează, în primul rând, ezitarea și apoi poate fi privită ca marcând un dezacord total sau parțial. În exemplul (8) această particulă are și o valoare concluzivă:

(8) 1 A: [am plecat cu un/CEARtăr/. Știi ci- cine l-a pus la dispoziție↑ deci <$_L$ nici măcar transportu> nu a fost plătit de <fedeRAție.> ȘTII # CIne-a plătit acest ă/CEARtăr/↑
2 B: NU știu↓ [da':↓
3 A: *[păi NU știi↓ da' ar trebui* (IV 2002: 190)

Acest exemplu este extras dintr-o conversație care se transformă în mod gradat în comunicare conflictuală. Particula polemică *păi* marchează faptul că A ezită și repetă informația furnizată de B și apoi marchează dezacordul (neatenuat datorită valorii concluzive pe care o are particula), care este amplificat în următarele replici ale dialogului.

Printre mărcile folosite în conversația curentă actuală pentru a semnala dezacordul, un loc important este ocupat de cele de tipul *nu chiar, nu prea* sau chiar de mărci conversaționale mai complexe de tipul *n-aș zice; înteleg, dar:*

(9) 1 A: [...] NU te mai vindeci [decît
2 B: [doamnă↓
3 +A: <$_F$, @ cu pămînt galben>.
4 +B: *doamnă înțeleg↓ da' vreau să vă mai dau un un alt exemplu.* deci io sînt# de baștină di:n⊥ <$_R$ de la țară>. <$_Z$ din județul brăila tot ca dumneavoastră>. Io am avut și io parte de bunici. (IV 2002: 33).

3.3. Tipuri de dezacord

Analizând un corpus de peste 450 de replici din interacțiuni verbale diferite, interacțiuni considerate comunicare bazată pe dezacord, Janie Rees-Miller (2000) a distins trei tipuri de dezacord: atenuat (62 la sută din replici), neatenuat sau puternic (30 la sută din replici) și agravat (8 la sută din replici). Această taxonomie poate fi aplicată și textelor analizate. Majoritatea reprezintă cazuri de dezacord atenuat, la fel ca în taxonomia propusă, însă cele care reprezintă cazuri de dezacord neatenuat și agravat sunt mai puține în corpusul nostru.

În exemplul (10) nu există dezacord real între A și B, A clarifică de fapt informația cu intenția de a continua conversația și se află astfel în dezacord față de opinia lui B. Este un exemplu de dezacord atenuat tipic pentru o confesiune (așa cum este cazul textului nostru) sau pentru situația în care o persoană îi relatează alteia o poveste fără legătură cu participanții la interacțiunea verbală:

(10) 1 A: [...] eu NU știu ce are-n casă↓ nu știu ce bani↓ nu știu ce # bijuterii↑ eu NU știu ce are-n casă.
2 B: eu credeam că chestiile-astea se-ntîmplă numai în literatură↓ știi↓
3 A: *nu [nu*
4 B: [e cazu clasic [al unei mame vitrege
5 A: *[nu_ nu* (IV 2002: 50).

Scanned with OKEN Scanner

În următorul exemplu dezacordul nu mai este atenuat, din moment ce există o dispută clară între interlocutori, dar în acelaşi timp sunt aduse argumente pentru susţinerea ideilor prezentate. Cei doi interlocutori sunt de acord până la un anumit punct, dar cu toate acestea dezacordul neatenuat este prezent în conversaţia lor:

(11) 1 B: nu gîndiţi aşa pentru că:: nu să <ȷ poate:> să gîndiţi aşa.
2 A: *nu ştiu dacă:# [gîndim*
3 B: *[eu eu nu vreau să vă ţin totalmente pa:rte↓ da' şi dumneaVOAStră greşiţi.* adică: eu lucrez în policlinica aia de cîţiva ani buni. nu e săptăMÎnă de la dumnezeu să să nu vină acelaşi pacient de două treo ori pă săptămînă la DOCtor. (IV 2002: 32)

Fragmentul din exemplul (12) face parte dintr-o conversaţie care aparţine comunicării de tip conflictual. Refuzul de a comunica şi strategiile conversaţionale negative indică prezenţa dezacordului agravat:

(12) 1 A: spune măcar o faptă conCREtă pă care-ai făcu:t-o
2 B: *deci eu NU-ŢI [da:u ŢIE socoteală.*
3 +A: [vizavi de federaţia română de box.
4 B: *eu nu-ţi dau ţie socoteală.*
5 A: NU mie↓ OAmenilor↓ (IV 2002: 195)

Dezacordul poate fi total sau parţial. Când domeniul dezacordului cuprinde întregul conţinut asertiv, ca în exemplul (13) unde contradicţia de tipul „da/ nu", „nu aveţi/ cum să nu" este exprimată în mod clar, dezacordul este total.

(13) 1 A: *da' N-AVEţi nici o graniţă doamnă↓ nu aţveţi pari↓*
2 B: *[CUM SĂ nu.*
3 A: *nu aveţi nimica*
4 B: *CUM să nu.* (IV 2002: 106)

Când dezacordul conţine doar un element din replica anterioară şi se ia în discuţie numai o parte a conţinutului asertiv, dezacordul este parţial ca în următorul exemplu:

(14) 1 PN: acceaşi situaţie↑ aceeaşi situaţie a fost şi în momentu în care domnu preşedinte iliescu n-a mai fost preşedintele României şi a fost# senator. A beneficiat de:# colaboratorii cei mai# apropiaţi. este firesc să existe o: asemenea: ă: legătură.
2 MJI: *ă: <R aveţi perfectă dreptate. numai că↑ v-am spus↑ IERI am văzut cîţiva dintre angajaţii sepepe care <L lucrau> cu <R preşedintele constantinescu↑ [...]* (IV 2002: 155)

Dezacordul parţial este similar acordului parţial. Prezenţa acordului parţial, a limbajului colocvial sau a persoanei întâi plural este obligatorie pentru ca un act de dezacord să se producă aşa încât armonia socială să se menţină şi faţa negativă a interlocutorului să nu fie ameninţată. Alternativ, vorbitorul poate folosi un mod indirect de a se plasa într-o poziţie de dezacord, deghizând dezacordul printre celelalte acte de vorbire (Brown şi Levinson 1987: 69; Searle 1975), chiar dacă cercetările anterioare demonstrează că modul de a fi indirect în sine nu echivalează cu politeţea.

4. Aspecte particulare ale dezacordului

Conflictul verbal şi diversele forme ale dezacordului sunt într-o anumită măsură specifice pentru societatea română în general şi pentru interacţiunea verbală actuală în particular. Dar, în acelaşi timp, în conversaţiile analizate, numărul mărcilor

imv. 183025

Scanned with OKEN Scanner

caracteristice discursului polemic nu este semnificant. Doar două interacțiuni (o interacțiune controlată mediată și o interacțiune controlată directă) pot fi analizate la nivelul conflictului verbal real și numărul interacțiunilor reprezentative pentru forme ale dezacordului nu este de asemenea semnificativ.

Este interesant de remarcat cum în anumite situații în care participanții știau că vor fi înregistrați dezacordul pare a lipsi cu desăvârșire. Anumite conversații desfășurate în spațiul public, mai ales cele prin care se solicită informații și în particular o conversație între membrii unui partid politic sunt oarecum neobișnuite pentru societatea românească datorită calmului participanților și a lipsei, câteodată totală a mărcilor dezacordului, deși este cunoscută prezența manifestării dezacordului anterior:

> (15) 1 B: Domnule procuror, care este poziția parchetului în relația cu presa?
> 2 A: Da, în primu rînd aș dori să fac o scurtă precizare înainte de a vă răspunde la întrebarea, și anume față de specificu activității pe care-o desfășurăm [...] Însă ceea ce vreau eu să subliniez e faptul că e necesar să fie respectate totuși anumite limite de către ambele părți implicate, în cazul de față procuror și jurnalist, care să conducă la o colaborare fructuoasă și să poată să să atingă țelurile vizate de către ambele părți. (IV 2002: 159)

În exemplul anterior, faptul că relația dintre parchet și presă este una tensionată constituie informație comună; mai mult chiar, au existat conflicte anterioare între cele două părți. Cu toate acestea, la nivelul acestui interviu, A deghizează dezacordul printre actele de vorbire care în aparență indică acordul.

Cele mai numeroase forme de dezacord apar în interacțiunile controlate, directe sau mediate[5]. Exemplul (16) este o conversație la croitorie, o conversație directă între croitoreasă și client, iar exemplul (17) este un fragment care aparține aceleiași conversații conflictuale ca și (12), o confruntare televizată între președintele și vice-președintele Federației Române de Box de la acea vreme:

> (16) B: *ți-i faci așa↓ mai scurți↑*
> C: *<$_R$ nu nu nu.> sub: sub: sub gleznă.*
> B: că ei vin mai pană↓
> C: DA↓ vin da' vin puțin↓ nu foarte mult vin pană.# o idee așa↓ deci nu nu foarte mult.
> A: păi nu poate să se-mbrace cu ei p-ormă. (IV 2002: 126)

> (17) A: nu te-am invitat la: [inaugurarea hotelului↑
> B: *[deci tu nu nu trebuie să mă inviți pe MINE. tu tre:be să mă anu:nți pe mi:ne*::↓ BĂI miHAI↓ vezi că vrem să facem asta↓ sau vrem să facem ASta. EU la RÎNdu me:u↓ trebe s-anunț TOT biROu federal↓ *tu NU poți să faci de CApu tău # NIMIC. [absolut nimic.* (IV 2002: 193)

În interacțiunile controlate, instituționalizate, apar forme ale discursului conflictual propriu-zis, dar acest fapt este desigur influențat de anumite trăsături particulare ale diferitelor situații de comunicare și în special de selecția persoanelor participante. Atât exemplul (18), cât și exemplul (19) sunt forme de comunicare conflictuală caracterizate prin dezacord agravat. Diferența dintre ele constă în selecția participanților și în prezența față de absența argumentației. Exemplul (18) este un fragment dintr-un interviu pe care un jurnalist îl ia fostului președinte al României, pe

Scanned with OKEN Scanner

când exemplul (19) face parte din aceeaşi conversaţie ca şi (8), (12) şi (17). În (18) prezenţa argumentaţiei, chiar dacă este de tip sofistic, plasează dezacordul de partea asertivă a comunicării, pe când în exemplul următor lipsa argumentaţiei indică caracterul agresiv:

(18) II: da↓ ((îşi drege vocea)) îm⊥ să-ncep chiar cu: întrebările dumneavoastră. n-am fost niciodată ateu. prin ateu se înţelege un militant ÎMPOTRIVA religiei. io n-am pledat împoTRIva religiei vreodată. <ƒ *am RESpectat todeauna↑ nu_nu daţi-mi voie să # vă spun acuma↑*>
GL: *o imagine, asta a fost # tot ce-am crezut.*
II: *î:* < ƒ *eu nu vorbesc de imagine↓ eu vă răspund [pă fondu: chestiunii↑*> (IV 2002: 148)

(19) B: [băi_ruDEle↓ deci asta ce fa:ci tu::↑ [este părerea↓
A: *[HAI să trecem la ALTceva.*
B: *NU TREcem la nimic↓ o terminăm [pe asta↓ nu↑*
A: [acu o ţii p-asta.
B: ă: deci dacă vrei să spun despre bo:x↓ şi despre ce-ai făcut tu pentru bo:x↑ eu pot să spun mai MULte↓
A: *[POŢI să spui ce vrei tu.* (IV 2002: 194)

Comunicarea bazată pe dezacord verbal este privită adesea ca o formă atenuată sau mai puţin agravată a comunicării conflictuale, câteodată o formă iniţială a acesteia. Chiar dacă nu în aceeaşi măsură, prin intermediul diferitelor forme de dezacord, se poate observa cum vorbitorul îşi impune imaginea personală şi dispune de imaginea interlocutorului.

(20) +B: nici NOI nu ştiam de ele. da' ç #/masmedia/ care are agenţi_ă: mascaţi în toate tufişurile↑
A: *dar dumneavoastră nici măcar nu i-aţi aresTAT. asta-i mai_ă GRAV.*
B: pă CIne s-arestăm. (IV 2002: 162)

În exemplul anterior A, reporter, alege forma potrivită de dezacord astfel încât să-l plaseze pe B, Ministrul Agriculturii de atunci, într-o poziţie dezavantajată, dispunând astfel de imaginea sa.

5. Concluzii

Scopul acestui studiu este de a analiza conversaţii curente dintr-un corpus autentic de limbă română, conversaţii ce aparţin comunicării bazate pe dezacord. Au fost analizate doar acele conversaţii considerate reprezentative pentru acest tip de comunicare.

Comunicarea conflictuală are ca moment incipient comunicarea bazată pe dezacord. La acest nivel există doar câteva texte sau fragmente care pot fi analizate. Comunicarea bazată pe dezacord nu devine în mod necesar comunicare conflictuală, ea se manifestă în diverse forme şi agresivitatea nu este o componentă obligatorie; un rol important îl are în acest caz tipul interacţiunii verbale.

Dezacordul conversaţional are propriile sale aspecte şi trăsături. Există modalităţi generale de a exprima dezacordul, precum contradicţia, refuzul, respingerea sau contestarea şi toate acestea au fost reperate în unele interacţiuni.

Scanned with OKEN Scanner

Deşi interacţiunile verbale analizate, cu câteva excepţii, nu pot fi privite ca discurs conflictual propriu-zis, a putut fi observată prezenţa a numeroase mărci şi trăsături aparţinând acestui tip de discurs. Au fost analizate la nivel funcţional mărci lingvistice generale caracteristice comunicării bazate pe dezacord.

Distincţia între dezacord total şi dezacord parţial a fost subliniată prin diferite exemple relevante pentru acest aspect. A fost făcută şi o distincţie ulterioară între dezacord atenuat, neatenuat şi agravat, urmărindu-se tipologia propusă de Janie Rees-Miller. Această tipologie a putut fi aplicată şi corpusului nostru. Majoritatea textelor sunt caracterizate prin dezacord atenuat, în timp ce prezenţa dezacordului agravat a fost observată în puţinele interacţiuni aparţinând comunicării conflictuale.

Aspectele particulare ale dezacordului se referă la caracteristicile specifice culturii române. Conversaţiile curente actuale româneşti reflectă anumite aspecte şi trăsături ale conversaţiilor conflictuale; cu toate acestea, la nivelul interacţiunilor analizate, dimensiunea conflictuală este redusă în mod evident datorită unor factori diferiţi. Această dimensiune conflictuală a fost observată numai în înteracţiunile controlate, directe sau mediate.

Există cazuri în care lipsa mărcilor dezacordului este datorată faptului că participanţii ştiau că vor fi înregistraţi. Mai multe conversaţii publice din corpusul analizat sunt neobişnuite din punctul de vedere al calmului participanţilor şi al nivelului extrem de scăzut, câteodată absent al agresivităţii. Aceeaşi situaţie apare şi în cazul interviurilor, unde conflicte deja existente sunt deghizate printre acte de vorbire care în aparenţă indică acordul.

Analiza dezacordului poate fi relevantă din mai multe puncte de vedere. Pe de o parte, este interesant să observăm mecanismele şi funcţiile acestui tip de interacţiune situată la un pol al comunicării interpersonale. Pe de altă parte, perspective şi studii viitoare vor releva aspecte importante privind modalităţile de rezolvare sau de preîntâmpinare a comunicării conflictuale şi a celei bazate pe dezacord.

Acţiunile verbale caracterizate prin dezacord ale diferiţilor interlocutori sunt relevante pentru diverse mecanisme sociologice şi psihologice, unul dintre aceste mecanisme fiind diferenţierea de ceilalţi.

NOTE:

[1] „Un vorbitor S nu este de acord cu o propoziţie P, considerând-o falsă, propoziţie care a fost verbalizată sau asumată de către un interlocutor Y şi reacţionează printr-un act de vorbire al cărui conţinut propoziţional sau implicatură este Non P.";

[2] Sornig (1977: 361) numeşte aceste acte de vorbire „pre-text": „Contradiction, objection and disagreement recur upon what has gone before (the pre-text).";

[3] Citat în Diamond (1996: 117);

[4] „o situaţie în care părţile sunt conştiente de incompatibilitatea potenţialelor acţiuni viitoare şi în care fiecare parte vrea să se situeze pe o poziţie incompatibilă cu cea a părţii adverse." (1962: 5);

[5] Pentru o tipologie completă a interacţiunii verbale orale vezi Ionescu-Ruxăndoiu 2002: 17-18.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

*** (2002): *Actele colocviului catedrei de limba română.* 22-23 noiembrie 2001. Perspective actuale în studiul limbii române. Bucureşti: Editura Universităţii din Bucureşti.

Austin, J.L. (1962): *How to Do Things with Words.* Oxford: Clarendon Press.

Bavelas, Janet Beavin, L. Edna Rogers, Frank. E. Millar (1985): *Interpersonal conflict.* – In: Dijk 1985. Vol. 4, 9-26.

Bidu-Vrănceanu, Angela, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană-Dindelegan (1997): *Dicţionar general de ştiinţe. Ştiinţe ale limbii.* Bucureşti: Editura Ştiinţifică.

Blum-Kulka, Shoshana (1997): *Discourse pragmatics.* - In Dijk 1997. Vol. 2, 38-63.

Briggs, Charles L. (ed.) (1997): *Pragmatics* 4. Vol. 7. Antwerp: International Pragmatics Association.

Brown, Penelope, Stephen C. Levinson (1987): *Politeness.* Some Universals in Language Usage. Cambridge: Cambridge University Press.

Cesereanu, Ruxandra (2003): *Imaginarul violent al românilor.* Bucureşti: Humanitas.

Culpeper, J. (1996): Towards an anatomy of impoliteness. - *Journal of Pragmatics* 25, 349-367.

Diamond, Julie (1996*): Status and Power in Verbal Interaction.* Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Dijk, Teun A. van (ed.) (1985): *Handbook of Discourse Analysis.* Vol. 1-4. London: Academic Press.

- (ed.) (1997): *Discourse as Structure and Process.* Discourse Studies: a multidisciplinary introduction. Vol. 1. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

- (ed.) (1997): *Discourse as Social Interaction.* Discourse Studies: a multidisciplinary introduction. Vol. 2. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

Eemeren, Frans H., Rob Grootendorst (1984): *Speech Acts in Argumentative Discussions.* Dordrechts- Holland: Foris.

Grice, H. Paul (1975): *Logic and conversation.* - In P. Cole, J. L Morgan (eds.): Syntax and Semantics. Vol. 3: Speech Acts, 41-58. New York: Academic Press.

Grimshaw, Allen D (ed.) (1990): *Conflict Talk.* Cambridge: University Press.

Hargie, Owen D.W. (1996; ^{2}1997): *The Handbook of Communication Skills.* London and New York: Routledge.

Hayashi, Takuo (1996): Politeness in conflict management: A conversation analysis of dispreferred message from a cognitive perspective. - *Journal of Pragmatics* 25, 227-255.

Hofstede, Geert (1984): *Culture's Consequences.* Beverly Hills: CA Sage.

Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana (ed.) (2002): *Interacţiunea verbală în limba română actuală* – corpus (selectiv) schiţă de tipologie. Bucureşti: Editura Universităţii din Bucureşti.

- (2003): *Limbaj şi comunicare.* Bucureşti: All.

Kerbrat-Orecchioni, C. (1980): *L'énonciation. De la subjectivité dans la langage.* Paris: Armand Colin.

Kienpointner, Manfred (1997): Varieties of rudeness. Types and functions of impolite utterances. - *Functions of Language* 4,2, 251-287.

Kochman, Thomas (1981): *Black and white styles in conflict.* Chicago: University of Chicago Press.

- (1983): The boundary between play and non-play in black verbal duelling. - *Language in Society* 12, 329-337.

Kotthoff, Helga (1993): Disagreement and concession in disputes: On the context sensitivity of preference structures. - *Language in Society* 22, 193-216.

Lakoff, Robin (1989): The Limits of Politeness. - *Multilingua* 8, 101-129.

Leech, Geoffrey (1983): *Principles of Pragmatics.* London- NY: Longman.

Mey, J.L. (ed.) (1998): Concise Enciclopedia of Pragmatics. Oxford: Elsevier.

Scanned with OKEN Scanner

Muntigl, Peter, William Turnbull (1998): Conversational structure and facework in arguing. - *Journal of pragmatics* 29, 225-256.
Pavlidou, Theodossia (1991): Cooperation and the choice of linguistic means: some evidence from the use of the subjunctive in Modern Greek. - *Journal of Pragmatics* 15, 11-42.
Penman, Robyn (1990): Facework and Politeness: Multiple Goals in Courtroom Discourse. - *Journal of Language and Social Psychology* 9, 15-38.
Rees-Miller, Janie (2000): Power, severity, and context in disagreement. - *Journal of Pragmatics* 17, 1087-1111.
Rakos, Richard F. (1993): Asserting and confronting. In: Hargie 1997, 289-318.
Sarangi, Srikant K., Stefaan Slembrouck (1992): Non-cooperation in communication: A reassessment of Gricean pragmatics. - *Journal of Pragmatics* 17, 117-154.
Searle, J.R. (1969): Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: University Press.
Sornig, Karl (1977): Disagreement and contradiction as communicative acts. – În *Journal of Pragmatics,* 347-374.
Tatsuki, Donna Hurst (2000): If my complaints could passions move: an interlanguage study of aggression. - *Journal of Pragmatics* 32, 1003-1017.
Toulmin, S.E. (1958): The Uses of Argument. Cambridge: Cambridge University Press.
Tracy, Karen (1990): The many faces of facework. – In: Giles, H., W.P. Robinson (eds.): Handbook of Language and Social Psychology, 209-226. Chicester: Wiley.
Watzlawick, P., J.H. Beavin, D.D. Jackson (1967): Pragmatics of Human Communication. New York: W.W. Norton.
Wood, Linda A., Rolf O. Kroger (eds.) (2000): Doing Discourse Analysis: methods for studying action in talk and text. Thousand Oaks, California: Sage Publications.

ASPECTS AND FEATURES OF DISAPPROVING COMMUNICATION

Abstract

This article shows some general aspects and features of disapproving communication as analysed in current Romanian conversations from „Interacțiunea verbală în limba română actuală – corpus (selectiv) – schiță de tipologie", 'Verbal Interaction in Present Day Romanian'. Conversational disagreement or disapproval can vary and embraces certain forms reflecting a higher or a lower level of aggressiveness depending also on the type of the verbal interaction. Although the analysed verbal interactions cannot be viewed as conflict discourse as such, the presence of numerous markers and features belonging to this type of discourse could be observed. Romanian current conversations envisage certain aspects of conflictive conversations; yet, at the level of the analysed interactions, the conflictive dimension is significantly decreased.

Scanned with OKEN Scanner

FORME ALE ANULĂRII COEZIUNII TEXTUALE ÎN POEZIA CONTEMPORANĂ
- NEUTRALIZAREA COREFERENȚIALITAȚII -

OANA ROŞU-STOICAN
Colegiul Universitar de Institutori, Focşani
Universitatea din Bucureşti

Pornind de la T.A. Van Dijk, J.S. Petöfi, R.A. de Beaugrande şi W.U. Dressler, chestiunea coerenței şi a coeziunii este deseori luată în discuție de numeroşi specialişti (Plett, 1983; Cornea, 1988; Vasiliu, 1990; Vlad, 1994; Zafiu, 2000, Miclău, 2001: 105-124) atunci când se referă la unitatea comunicațională a limbajului, textul. Deşi sunt concepte separate, cu rigori specifice, coeziunea şi coerența ajută la delimitarea noțiunii de text sub aspectul formei – sintactic – şi al conținutului – semantic. Ambele sunt presupuse de caracteristica de bază a textului – *continuitatea* – proprietate care „exprimă faptul că nici o unitate compozițională micro sau macro-textuală nu poate exista în afara relației cu cel puțin o altă unitate textuală şi se întemeiază pe supoziția că fiecare ocurență este un instrument al accesului la cel puțin o altă ocurență" (Vlad, 1994: 70-71).

Indiferent de nuanțele pe care coeziunea sau coerența le implică, realitatea textuală pune indubitabil problema unor condiții obligatorii pentru formarea şi gramaticalitatea textului. Pentru a exista ca unitate de sine stătătoare, textul trebuie să îndeplinească astfel reguli de repetiție, de progresie, reguli ale non-contradicției sau ale relației (Adam, 1990). Aceste reguli care asigură coerența textului şi care constituie aşa numita „gramatică textuală" au o natură triplă – semantică, sintactică şi pragmatică – dar fac apel şi la logica limbajului.

În ceea ce priveşte textul figurativ (Tuțescu, 2000: 278), „iluzia referențială" domină planul semnificațiilor, semnul lingvistic destituit adesea de funcția referențială ducând la aşa numitele „texte de ruptură" care anunță „sfârşitul semnificației, al sensului şi al semnificantului" (Derrida, 1974: 40). Codificarea poetică devine astfel convențională, bazată pe arbitrarul semnului lingvistic. Spațiul textului modern provoacă receptorul la un răspuns adecvat codificării sale. În plus, cu cât textul poetic se îndepărtează de la codul normat al limbii surpriza produsă asupra cititorului măsoară gradul de originalitate a codului.

Pe parcursul actului lecturii, procesul de semantizare depinde de gradul de expectabilitate sau de cel de toleranță (Vasiliu, 1990), care presupun stabilirea unei convenții între locutorii comunicării. Aşadar, se instituie un „pact al lecturii" (Dima, 2000) la care cititorul aderă conştient, venind în întâmpinarea sensului. În lipsa acestei complicități – concept de fiducitate în opinia Sofiei Dima (id.) – semantizarea este ratată.

Scanned with OKEN Scanner

Fiindcă vizează sensul textual, deci nivelul de adâncime al textului, referința constituie un element definitoriu al închiderii, al opacizării mesajului poetic. Obligatoriu în analiza unor fenomene lingvistice ca apoziționarea, articularea hotărâtă, pronominalizarea, referentul deține prioritatea atunci când se analizează coerența textuală.

Corelată cu noțiunea de *ficționalitate,* ca posibilitate a limbajului de a crea lumi fictive, referențialitatea textului poetic modern este caracterizată prin nedeterminare sau ambiguizare dat fiind faptul că stilul poeziei moderne se îndepărtează de conceptul de coerență așa cum este conceput în discursul poetic tradițional. Astfel, tensiunea lingvistică provocată de determinanți care introduc nedeterminarea corespunde preferinței liricii moderne pentru conținuturile incoerente a căror referențialitate este absconsă.

În lingvistica românească, Paul Miclău (1983) vorbește de așa numitele „poeme totale" (Id.: 173-187) atunci când se referă la perioada modernă a literaturii și distinge o sumă de procedee capabile să distrugă linearitatea sintagmatică a discursului. Ilustrând poemul total prin creația lirică a lui Ion Barbu, autorul deosebește „referința brută" a poeziei tradiționale, „aplecată deseori asupra lumii exterioare" (Ibid.: 176-177), de „referința internă" a poemului total modern care „distruge limita între lumea exterioară și universul interior, între această lume și imaginea sa" (Ibid.: 177). În poezia modernă, iconicul și reprezentarea imaginativă sunt înlocuite prin simbolic și distanțarea dintre semnificat și semnificant. Se renunță la similaritate, echivalență, analogie în favoarea unor semne nemotivate lingvistic. Ca realitate textuală, referențialitatea reprezintă astfel o trăsătură obligatorie a textului în funcție de care se construiește sensul global.

Pentru ca un text să fie decretat continuu din punct de vedere referențial și, prin urmare, coerent din punct de vedere discursiv o condiție care trebuie îndeplinită este *identitatea referențială* (Mancaș, 1988: 298). Relație de sens ce se instituie în interiorul enunțului sau intraenunțial, coreferința asociază două forme verbale pe baza unui referent comun, legătura fiind de tip anaforic sau de tip cataforic. Aceste procedee care implică reluarea în procesul referențializării prin substitute pronominale nu sunt singulare. Un alt tip de reluare este și substituția lexicală prin unități identice sau aproape identice, motivate din punct de vedere logic. Și apoziționarea este o modalitate prin care se realizează coreferința, în măsura în care între cei doi termeni relaționați există conexiuni semantice.

Reluarea unui referent se asigură în general prin mărci specifice: articole hotărâte, prin demonstrative – în special cele adjectivale –, pro-forme. Aceste mijloace lingvistice, la care se adaugă repetiția lexicală (totală sau parțială), asigură o entitate referențială (Zafiu, 2000: 110) caracterizată prin conținut mai mult sau mai puțin explicit. Mărcile coreferențialității amintite mai sus devin în poezia secolului XX, în schimb, exprimări manifeste ale încălcării regulilor comunicării. Ele creează iluzia unei comunicări după toate canoanele, la o examinare mai atentă a textului observându-se însă lipsa de suport referențial pentru operațiunile care doar formal sunt respectate.

Scanned with OKEN Scanner

a) ARTICULAREA DEFINITĂ. Ca şi numele propriu, articolul hotărât are caracter individualizant, obiectul desemnat aparţinând mental memoriei cititorului care activează semnificaţia stocată în procesul lecturii. Spre deosebire de limba standard, unde, pe baza unor texte univoce, se pot găsi reguli fundamentate pe analiza morfo-sintactică şi pe topică, în literatură şi, în special, în poezia modernă mecanismul anaforic al articulării devine terenul propice ambiguităţii şi închiderii semnificaţiei.

1. O primă atitudine faţă de caracterul co-referenţial al articulării definite este **eliminarea articulării** cu scopul de-conectării cuvântului de la tot ce înseamnă antecedent. Conexiunea semantică şi continuitatea referenţială devin astfel concepte relative şi ineficiente. Acest procedeu al indeterminării semantice şi referenţiale este o trăsătură constantă a poeziei lui Ion Barbu. Textul capătă aspectul fracturat al fragmentului caracterizat prin elipsă: *Stinse **flăcări**.* (Ded); ***Spălări** împărtăşite!* (DPC); ***Somn** mult, din pluşuri. **Vid** în stal.* (F); ***Raiuri** divulgate!* (P); ***Nadir** latent!* (DCD); ***Vis** al Dreptei Simple!* (Înch).

Deseori, versurile sunt o acumulare de grupuri nominale lipsite de articol iar fraza poetică dobândeşte aspectul unei enumerări aleatorii de construcţii nominale, ai căror referenţi îşi păstrează individualitatea: ***Scări, unghiuri, porţi!*** (PR); *Stângi **cuburi** şubrede, intrate,/ De case roşii, zaharate;/ Verzi **investiri**, prin câte-un gang,/ Sub ceasuri largi – balang, balang!* (PR); ***Stea** netedă, **vigoare**-în chiciuri,/ **Asprime** sveltă, **imn** de biciuri!* (Încl); *Inegală **creastă**, sulităţă **cegă**,/ **Lame** limpezi duse-în ţara lui norvegă!* (Înch); ***Minţiri, lumini!*** (SP); ***Râu** încuiat în cerul omogen,/ Arhaic **Unt**, din lăudata seară,* (SI).

Distanţarea referenţială dintre grupurile nominale lipsite de articol, a căror conexiune se realizează după toate aparenţele doar formal, prin virgulă, conduce la situaţia în care nu se poate spune cu precizie dacă este vorba despre o enumeraţie sau despre un raport apozitiv. Procedeul devine emblematic pentru arta poetică barbiană astfel încât, atunci când este întâlnit la alţi poeţi de după el, poate fi considerat o formă de intertextualitate: *Invazii de argilă!* (Mircea Ciobanu, Pa: 39), *Verigi şi cleşti, reţele strânse, laţuri!* (Mircea Ciobanu, Pa: 63).

2. Pe de altă parte, **supralicitarea articulării hotărâte** corespunde unei indeterminări semantice a termenilor articulaţi. Poeţii îşi încep discursurile mizând pe co-participarea cititorului la formarea semnificaţiei. Termenii articulaţi ar presupune deci o cunoaştere prealabilă a realităţilor desemnate, totuşi lipsa indicilor minimi asupra referentului devine frustrantă: *Cu **Treptele** supui văditei gale/ Sfânt jocul în speranţă, de pe sund* (Ion Barbu, I). Substantivul articulat hotărât ***Treptele*** impune două soluţii pentru ca procesul referenţializării să fie viabil: să aibă cel puţin un determinant dezambiguizator sau să fie specificat înainte ori pe parcursul poeziei în manieră univocă. Nici una dintre aceste condiţii nu este însă respectată de textul barbian, cuvântul articulat, lipsit de determinanţi, nefiind implicat în raport de coreferenţialitate cu nici un alt termen din întreaga poezie.

La unii poeţi de la sfârşitul secolului XX nedeterminarea referenţială prin articulare definită răspunde tendinţei de închidere a accesului la semnificaţie. Poziţia forte preferată pentru cuvintele articulate hotărât este începutul poeziei fiindcă se elimină posibilitatea referenţializării anaforice. Pentru exemplificare citâm în întregime *Poemul odăilor* din volumul *7 Poeme* al lui Leonid Dimov: *Ca **seria** spre*

Scanned with OKEN Scanner

fund să fie calmă/ Sunt scoase uşile din loc în loc./ Adună-ţi umerii cei reci sub palmă,/ Rămâi alături să privim din toc.// E verdele grădinii primăvara/ Înviorat cuminte, din brocart,/ Şi scoica venusină cu ghitara/ Închisă-n ea de-un Odiseu de cart.// E purpura adâncă-n draperie/ Cu fluturi de email în curte-ascunşi/ Şi mantii de prelaţi plecaţi să fie/ În reci bazilici de pontife unşi.// E galbenul spătarelor de jeţuri/ Cu bumbi albaştri în reţea dispuşi,/ Din glastre cafenii când suie ceţuri/ Şi scârţâie-n peizaje cărăbuşi,// E capa de mătase violetă/ Nepăsător răsfrântă pe sofa,/ Când aşteptarea înlemni, secretă,/ Capacul cu păstori de besactea.// Este sideful spart peste platouri/ Adus de caravele din ocean,/ E-un alb veşmânt înăbuşind ecouri/ Din catedrale, la sfârşit de an,// E marele chivot portocaliu/ Cu sfinţi de sânge presăraţi în stea/ Şi poartă-n miez. Mâneru-i negru-l ţin/ Din răsputeri: îl trage careva,// E ultima în care, apoi, zac/ Culorile din fiece odaie./ O scenă de irozi cu vârcolac,/ Împreunarea lor, în mijloc, taie.

Substantivul *seria*, articulat hotărât, dar lipsit de orice determinare, care ar fi putut să contribuie la conturarea referentului acestuia, nu este reluat cataforic pe parcursul întregii poezii. Contextul ne îndreptăţeşte însă să atribuim cuvântului o serie referenţială, deoarece, independent de anturajul lexical, el însuşi trimite la ideea de paradigmă, de înşiruire. Dominator prin poziţie şi sens, substantivul *seria* sintetizează un mod de organizare textual: paralelismul. Seria poate deveni, pe de o parte, paradigmă a culorilor (*verdele, purpura, galbenul, albastrul, cafeniul, violetul, sidefiul, albul, portocaliul, negrul*) şi, deci, a experienţelor de viaţă, o înşiruire a „odăilor" în care fiinţa umană doar poposeşte temporar. Pe de altă parte, cuvântul-cheie are în planul discursului sensul unei organizări riguroase care, prin redundanţă, trimite la chiar sensul global al poemului: stereotipia existenţei umane.

Când articolul hotărât îndeplineşte funcţia de coreferenţialitate în interiorul textului, se apropie ca valoare de substitutele pronominale care reiau o informaţie. Trebuie totuşi să se ţină cont de faptul că articolul are un conţinut abstract care impune uneori prezenţa unor „circumstanţe de evaluare" (Vlad, 1994: 107), spaţiale, temporale sau modal-atributive, care ajută la dezambiguizarea sensului. Prin urmare, vorbim de închidere, de obscuritate, doar în situaţia în care aceste circumstanţe de evaluare, în formă determinativă, lipsesc.

b) PRO-FORMELE. Cunoscute şi sub numele de **substitute**, pro-formele fac parte şi ele dintre mijloacele de realizare a coeziunii textuale. Desemnând o clasă de cuvinte fără referinţă proprie, acestea îşi dobândesc referinţa contextual prin conexiunea semantică cu o unitate plină referenţial – *sursă referenţială* (DSL, s.v.) – fiind caracterizate prin capacitatea de a înlocui sau a relua prin forme de dimensiuni mai reduse alte unităţi ale textului purtătoare de sens (Vlad, 1994: 75–76).

Poezia modernă, mai ales cea cu un grad crescut de închidere, elimină pe cât posibil aceste forme coezive sau le utilizează fără acoperire semantică, procesul anaforic sau cataforic fiind incomplet. Exemplul cel mai potrivit este poezia ermetică a lui Ion Barbu, în care, statistic, pro-formele sunt rar întâlnite. Atunci când apar, însă, nu îşi îndeplinesc scopul realizării coeziunii şi a coerenţei, dimpotrivă, derutează prin aparenta referire la un sens cunoscut.

1. Cel mai frecvent sunt folosite ***pro-adjectivele***, punându-se accent pe informaţia de proximitate. Adjectivele demonstrative în general reactualizează informaţia unui segment precedent sau următor acţionând ca liant semantic în interiorul textului. În poezia barbiană, în schimb, aceste pro-forme nu au suport

Scanned with OKEN Scanner

anaforic sau cataforic: *Te smulgi cu zugrăviții, scris în zid/ La gama turlelor* ***acelor*** *locuri* (M), *Scăzută zării blândă e țara minerală./ - Inel și munte, iarbă de abur înzeuat./ A ofilirii, numai* ***această*** *foarte pală/ Făclie, pe ghicirea Albastrului ouat.* (SP), ***Această*** *pontifică lună/ Cuvânt adormiților e* (E), *Aule, exacte stări concave/ Din extrema climă Edgar Poe,/ Orgi! Și locuind* ***aceste*** *grabe:/ Cer induit, străin ca un halo.* (OÎÎM). Sursa referențială care ar transfera din semnificație pro-formei lipsește. Nu se poate înțelege din context despre care *locuri, făclie, lună* sau *grabe* este vorba. Poetul sfidează cititorul prin refuzul de a da alte informații privind referentul pe care îl vizează. Substitutul, vid referențial, se sprijină fragil pe o sursă referențială nespecificată în text și chiar imposibil de presupus. Astfel, adjectivele demonstrative de apropiere – care indică tocmai proximitatea emițătorului față de realitatea desemnată – în procesul referențializării sugerează o cunoaștere privilegiată, refuzată neinițiaților. Apropierea de realitățile denumite prin pro-forme i se permite doar creatorului, rămânând inaccesibilă cititorului.

2. Alte tipuri ale pro-formelor, cum ar fi cele de natură pronominală sau adverbială, se suprapun peste unitățile cu valoare pragmatică, numite ***deictice.*** Relația care se stabilește între producătorul de text poetic și cititor este esențială pentru distingerea referenților, componentelor textuale (DSL, s.v.). Categoria deicticelor constituie așa numita *referință exoforică* – localizată în plan extra-textual – fiindcă sunt mărci cu referenți localizați în situația de discurs.

Poezia contemporană utilizează în mod particular aceste forme ale coerenței textuale. Deicticele, care au într-o comunicare standard rolul de a dezambiguiza semnificațiile prin raportări concrete la cadrul referențial, își pierd funcția de bază devenind mijloace ale ambiguizării.

- d e i x i s u l p e r s o n a l reflectă rolurile participanților la comunicare (Ionescu-Ruxăndoiu, 1999: 87-90). Delimitarea principalelor roluri este făcută prin pronume sau formele verbale. În discursul liric și în special în poezia modernă, deixisul personal se distanțează de rolul pe care îl joacă în limba comună și devine un mod de exprimare a „vocii" sau „vocilor" lirice. Dacă în comunicarea standard pronumele *eu, tu, el, ea* sau chiar *noi, voi* au roluri bine stabilite în situația comunicațională, în poezie actul enunțării se redimensionează. Poezia modernă operează modificări în plan semantic și distribuțional în ceea ce privește valoarea deictică a pronumelor. Se ajunge astfel la o ambiguizare sau chiar o opacizare a referinței.

Dacă forma de persoana I singular a pronumelui personal – *eu* – se raportează incontestabil la „subiectivitatea lirică" (Chelaru-Murăruș, 2000: 26-28), pronumele ***tu***, în mod convențional marcă a interlocutorului, are în poezie o valoare ambiguizată datorită nedeterminării. El poate, pe de o parte, să fie o marcă a „persoanei nonsubiective" aflate în plan intra-textual (iubita, divinitatea, inspirația, etc.) sau să reprezinte, pe de altă parte, un alocutor real, aflat în plan extra-textual (cititorul) (Ibid.: 28-29).

Deosebit de mult utilizat în poezia ciclului ermetic al lui Ion Barbu, deicticul persoanei a doua singular, în forma pronumelui personal sau inclus în desinența verbală, are un referent opacizat: *Colo, dimineața mea/ Viu altar* ***îți*** *miruia// Ca Islande caste, norii/ În, dorită, harta orii,// Ageri, șerpii ce* ***purtai,***/ *Șerpii roșii, scurși din rai,* (O), *Răsărit al*

Scanned with OKEN Scanner

crestelor de păsări,/ Steme nicăiri în fâlfâit,/ Bântuie, când soarelui voit/ Arcuite pajurile ***căţări****// Seceri dintre secete-au sclipit!/* ***Chemi*** *zidul ars, cu ierburile cimbruri,* (Se), *Un gând adus, de raze şi curbură/* ***(Fii*** *aurul irecuzabil greu!)* (MDS), *Tencuirii oarbe garanţii,/ Lege egalând lunula năvii/ Tâmplelor de apă ce* ***reţii*** (OÎÎM). Prin deicticul de persoana a II-a singular, poetul sugerează chiar caracterul înşelător al persoanei căreia i se adresează, ambiguitatea şi flexibilitatea conceptului de interlocutor: *fluvialul, falsul fosfor „****tu****"* (OÎÎM). Se ajunge chiar la o neconcordanţă între deicticul *tu* şi termenul căruia i se atribuie: ***Tu****, salt,* ***tu****, creşteri stângi, urzică-nalbă!* (Ded). Lipsa acordului în număr între pronumele *tu* şi apoziţia corespunzătoare (*creşteri stângi*) anulează condiţia coreferenţialităţii şi situează construcţia, în consecinţă, în planul echivocului.

De la un deictic de persoana a II-a *tu*, cu referinţă blocată intenţionat, se ajunge în poezia lui Nichita Sănescu la un alt tip care desemnează un interlocutor fictiv (Ibid.: 54-57). Procedeul este diferit aici şi, deşi rezultatul este aceeaşi indeterminare referenţială, punctul de plecare este iniţierea unui dialog cu referenţi imaginari, personificaţi în interlocutori lirici: *Şi* ***tu****, o,* ***tu****, refacere din interior/* ***tu****, potrivire de jumătăţi, aidoma/ îmbrăţişării bărbatului cu femeia sa/ o,* ***tu*** *şi* ***tu*** *şi* ***tu****, şi* ***tu*** (OC I: 185), *O, Veghe gravidă de lucrurile lumii/ să nu* ***te*** *întuneci, să nu* ***te*** *stingi* (OC I: 319).

Chiar dacă mult mai rar, nedeterminarea referenţială provine şi de la pronumele personal ***ei***. Citǎm spre exemplificare poezia *Nu acum* scrisă de Mircea Ciobanu: *Ce să* ***le*** *spun – am uitat. Intru în casa/* ***lor*** *şi gura mi se închide. Câte cuvinte-am ştiut/ şi nici unul nu mă ajută. M-aşez/ la o masă cu* ***ei****: nici un cuvânt nu m-ajută –/ şi totul s-a petrecut mai demult;/ chiar şi tăcerea aceasta, prin care/ abia mai străbat,/ s-a petrecut mai demult./ Nu acum abia mai străbat printre linişti;/ nu acum ascult cum piroanele/ prind în canaturi/ uşile toate, ferestrele. O, altă dată,/ nu când m-aşez la o masă cu* ***ei****/ călcâiul ciocanului, greu, îl ascult cum înfundă/ piroanele-n uşi, în ferestre.* (Ve: 30). Poezia începe cu utilizarea pronumelui fără susţinere anaforică şi menţine nedeterminarea pe întreg parcursul textului. Procedeul nu este singular în lirica acestui poet; ne-au atras atenţia şi alte exemple concludente în care poezia începe printr-o indeterminare: ***Ei*** *mă ameninţă cu frigul:/ „Va veni, va veni,/ fii blând, fii supus, fii cuminte,/ lasă privirile-jos înaintea/ mai marilor tăi."* (AT: 40), *Cine sunt* ***ei****/ dacă numele mic le-a fost scris/ numai cu partea lor de ocară/ în cartea oraşului?* (AT: 78).

Uneori se practică o amalgamare deictică, o „glisare a perspectivei" (Ibid.: 70-73) prin varierea centrului deictic în interiorul textului. Prin modificarea centrului de referinţă deictică se încalcă regula coreferenţialităţii: ***Eu****, adică* ***el*** (Nichita Stănescu, OC I: 380), *Dacă* ***eu*** *sunt* ***tu****/ alaltăieriul/ cel de răsalaltăieri/ cel de niciodată* (Nichita Stănescu, OC II: 69-70), ***Eu****,* ***tu****,* ***el****/ o să fim toţi trei deodată// Mai mult* ***tu****/ decât unicul/ Mai mult* ***el****, -/ decât piatra/ Mai mult* ***eu****, -/ decât singurătatea ...*(Nichita Stănescu, AM: 104).

- d e i x i s u l s p a ţ i a l (l o c a l) . În poezia modernă, deicticele pot introduce o ambiguitate atunci când nu anticipează sau nu reiau nici o construcţie cu valoare locativă. Ion Barbu îşi începe poezia *Orbite* cu un deictic spaţial pe care nu îl conectează nici unui referent din context: ***Colo****, dimineaţa mea/ Viu altar îţi miruia.* Adverbul demonstrativ nu oferă în acest context decât informaţii despre proximitatea faţă de emiţător, referentul rămânând însă incert.

Aceste mărci spaţiale pot apărea singure în propoziţii eliptice, ambiguitatea fiind mai puternică: ***Aproape****. Ochii împietresc cruciş/ Din fila vibrătoare ca o tobă,* (Ion Barbu, D). Se întâlneşte şi situaţia contradictorie când un deictic lipsit de echivoc –

Scanned with OKEN Scanner

cum ar fi *aici*, indice de proximitate evidentă cel puțin față de emițător – se ambiguizează contextual: *Viol **aici** dar laudă și ordin/ Întâi, când îndoit un gând născu.* (Ion Barbu, OÎÎM).

Poeții de la sfârșitul secolului XX utilizează aceste forme locative atribuindu-le un referent echivoc sau chiar nul: *Unde se sfârșește țărmul nu este absolut nimic/ ce ferice de **acolo**!* (Nichita Stănescu, AM: 136), *mai mult/ decât viața// decât lumina/ Mângâietor// mai sus/ mai adânc/ mai **aproape*** (Daniel Turcea, Ep: 149).

Fiindcă se definește printr-un limbaj propriu, fundamentat pe legi proprii și pe încălcarea voluntară a normelor poetice tradiționale, poezia modernă și postmodernă se îndepărtează de conceptul de referențializare așa cum este înțeles de către lingvistică. Deicticele spațiale sunt doar un exemplu.

- d e i x i s u l t e m p o r a l. Fiind exprimate prin forme verbale, anumite adverbe și locuțiuni adverbiale care arată timpul, deicticele temporale au în limbajul comun și în literatura narativă sau descriptivă valoare dezambiguizatoare. Totuși, în ciuda caracterului univoc, în poezia modernă și postmodernă ele constituie spațiul devierii de la normă, al ambiguului, al paradoxului. Reperele temporale devin pure abstracțiuni, fără suport referențial: *Dar eu sunt tu/ **alaltăieriul** cel de **răsalaltăieri**/ cel de **niciodată*** (Nichita Stănescu, OC II: 70), *Așa a fost **Acum**. Din așteptare/ în clima fulgerului vei descinde* (Cezar Baltag, P: 49), *La malurile lui **Acum**/ un dor de fără mal mă-ncarcă.* (Cezar Baltag, P: 59).

d) RECURENȚA. Modalitatea prin care o unitate (cuvânt, propoziție, frază, fragment de text) se repetă în formă identică sau quasi-identică – este un alt mijloc de realizare a coeziunii. Deși într-un anumit punct se suprapune peste fenomenul anaforic[1], vom lua în considerație doar formele de reluare strictă – forte – (Vlad, 1994: 79) și vom arăta cum ele, în mod paradoxal, contribuie la anularea coeziunii și a coerenței.

Deși este o modalitate bazată pe coreferențialitate, recurența își pierde această funcție în poezia modernă și postmodernă. Redundanța nu mai clarifică mesajul și nu mai participă la referențializare ci, dimpotrivă, obscurizează: *o, mi-am spus/ au plecat la **gura raiului**/ pentru **gura raiului**/ nu am găsit nici o urmă* (Dan Laurențiu, ZL: 19), *anceștri o nani zei **muritori**/ cum **muritori muribunzi**/ nebunia lor și ultima ratio/ să lase neantul gravid da-da să guițe ființa* (Dan Laurențiu, AE: 13). La ambiguizare contribuie, în aceste contexte, și lipsa punctuației. Recurența poate să se extindă și la cuvinte diferite care provin din aceeași rădăcină (*muritori – muribunzi*). Textul se dezarticulează, referințele sunt ambigue, singurul lucru care persistă este un ritm interior, o senzație de inerție care atrage cuvintele haotic, departe de logică.

Redundanța poate să fie, pe de altă parte, o modalitate ludică și o sursă a absurdului: *Are groază de **albastru**: de secetă **albastră**, de boală **albastră**, de moarte **albastră**, de soare **albastru**. Iar un copil **albastru**, de un **albastru**-rânduniu, îi împletește întunecat-**albastra** coamă de îngeră hoață.*(Cezar Baltag, ȘO: 84). Atributul *albastru*, atașat unor nume care nu acceptă această vecinătate semantică (*secetă, boală, moarte, soare, copil, coamă de îngeră*), este repetat obsedant, cu vădită intenție ludică. Mesajul poetic nu trimite astfel la un referent ușor identificabil ci, mai degrabă, creează o senzație, o stare.

*

Scanned with OKEN Scanner

Dincolo de un sens raportat la o lume posibilă, aceste texte îşi motivează natura textuală prin instaurarea discoerenţei ca principiu al coerenţei poetice. Prin urmare, nu este vorba de o denotaţie nulă (Dima, 2000: 210), ci despre un proces de achiziţionare referenţială specifică fiecărei receptări în parte. Textul literar nu îşi anulează extensiunea, dimpotrivă, oferă lecturii o libertate absolută de constituire a denotaţiei metaforice. Rezistenţa la referenţializare depinde de gradul de toleranţă al cititorului (Vasiliu, 1990), în funcţie de care putem califica orice secvenţă de propoziţii sau fraze ca fiind sau nu un text, ca fiind coerentă sau discoerentă.

În marea lor majoritate autoreferenţiale, textele poetice contemporane nu se supun total regulilor coerenţei şi coeziunii textului non-literar. Cititorului i se solicita implicarea activă în actul lecturii prin convenţia implicită între el şi emiţător, conform căreia dincolo de sensul literal şi dincolo de discoerenţa aparentă există semnificaţie: „Sensul s-ar construi, aşadar, în mintea cititorului, odată cu reperarea intenţiei autorului, ceea ce va susţine pe tot parcursul lecturii coerenţa textului şi cea a interpretării sale" (Dima, 2000: 207). Coerenţa nu se dovedeşte o constantă a poeziei în general, statutul textual provenind din însăşi convenţia stabilită la nivelul receptării, „pactul ficţional" (ibid.: 208) pe care lectura avizată îl impune.

NOTE:

---

[1] În lucrarea *Sensul, dimensiune esenţială a textului* (1994, Cluj-Napoca, Dacia), Carmen Vlad consideră fenomenele discutate de noi în subcapitolul consacrat anaforei şi cataforei ca fiind forme ale recurenţei. Graniţa între aceste procedee de construcţie textuală este însă destul de relativă şi discutabilă.

BIBLIOGRAFIE

ADAM, 1990 = J. M. ADAM, *Éléments de linguistique textuelle. Théorie et pratique de l'analyse textuelle*, Mardaga, Coll. Philosophie et Langue

CHELARU-MURĂRUŞ, 2000 = OANA CHELARU-MURĂRUŞ, *Nichita Stănescu. Subiectivitatea lirică*, Bucureşti, Univers

CORNEA 1988/1998 = PAUL CORNEA, *Introducere în teoria lecturii*, ed. I/ II, Bucureşti, Minerva/ Polirom

DERRIDA, 1974 = JACQUES DERRIDA, *Glas*, Galilée, Paris

DIMA, 2000 = SOFIA DIMA, *Lectura literară – un model situaţional*, Iaşi, Ed. Ars Longa

DSL – *Dicţionar de ştiinţe ale limbii* (autori: ANGELA BIDU-VRÂNCEANU, CRISTINA CĂLĂRAŞU, LILIANA IONESCU-RUXĂNDOIU, MIHAELA MANCAŞ, GABRIELA PANĂ-DINDELEGAN), Bucureşti, Nemira, 2001

DUDA, 1990 = GABRIELA DUDA, *Despre coerenţa textului poetic* în SCL, an XLI, nr. 4 : 313-318

GENETTE, 1994 = GÉRARD GENETTE, *Introducere în arhitext. Ficţiune şi dicţiune*, Bucureşti, Univers

IONESCU – RUXĂNDOIU, 1995/1999 = LILIANA IONESCU – RUXĂNDOIU, *Conversaţia: Structuri şi strategii. Sugestii pentru o pragmatică a românei vorbite*, Bucureşti, All

MANCAŞ, 1988 = MIHAELA MANCAŞ, *Coerenţa textului şi figura retorică* în SCL, an XXXIX, nr. 4:297-305

Scanned with OKEN Scanner

MICLĂU, 2001 = PAUL MICLĂU, *Le Poème moderne,* Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti
MIHĂILĂ, 1995 = ECATERINA MIHĂILĂ, *Textul poetic. Perspectivă teoretică şi modele generative,* Bucureşti, Eminescu
MIHĂILĂ, 2001 = ECATERINA MIHĂILĂ, *Limbajul poeziei româneşti neomoderne,* Bucureşti, Eminescu
MIHĂILĂ, 2003 = ECATERINA MIHĂILĂ, *Semiotica poeziei româneşti neomoderne,* Bucureşti, Cartea Românească
PLETT, 1983 = HEINRICH F. PLETT, *Ştiinţa textului şi analiza de text. Semiotică şi lingvistică. Retorica,* Bucureşti, Univers
TUŢESCU, 2000 = MARIANA TUŢESCU, *Du mot au texte,* Bucureşti, Cavalliotti
VASILIU, 1990 = EMANUEL VASILIU, *Introducere în teoria textului,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică
VLAD, 1994 = CARMEN VLAD, *Sensul, dimensiune esenţială a textului*, Cluj-Napoca, Dacia
ZAFIU, 2000 = RODICA ZAFIU, *Naraţiune şi poezie*, Bucureşti, All

FORMES D'ANNULER LA COHESION TEXTUELLE DE LA POESIE CONTEMPORAINE. LA NEUTRALISATION DE LA COREFERENCE

Résumé

Notre article se propose de discuter la question de la cohésion de la poésie contemporaine, le but principal étant de démontrer comment les poètes n'appliquent pas sans équivoque les mécanismes cohésives. Ainsi, on observe que la condition la plus importante de la cohésion – la coréférence – peut être annulée par l'ambiguïté dans laquelle ses marques (les articles définis, les pro-formes, les déictiques, la récurrence) se trouvent souvent. Par conséquent, l'expérience de lecture impose un décodage pluriel du sens ; c'est pourquoi, la cohésion du texte poétique moderne n'est pas nulle, mais elle doit être conçue en termes différents du texte poétique traditionnel.

Scanned with OKEN Scanner

OBSERVAȚII ASUPRA FUNCȚIILOR RÂSULUI ÎN CONVERSAȚIA FATICĂ

RĂZVAN SĂFTOIU
Universitatea din Ploiești

1. Introducere

Râsul a fost considerat un proces fiziologic şi psihologic declanşat de surse ce au caracter social. Altfel spus, râsul a fost văzut ca un proces complementar al experienţelor sociale actualizate de oameni în interacţiuni verbale. În cele ce urmează, vom prezenta câteva teorii despre râs. Astfel, vom porni de la teoria lui Koestler (1964), care considera că râsul este un răspuns primitiv, involuntar, automat la stimuli externi, şi vom ajunge la teoria lui Jefferson (1985), care consideră că râsul este inserat deliberat în discurs, altfel spus este un mecanism interacţional controlat. Schimbarea de viziune se datorează, în primul rând, analizei bazate pe înregistrări şi transcrieri ale unor conversaţii reale.

2. Râsul – componentă a interacţiunii

Definiţia lui Koestler conduce la ceea ce el însuşi a recunoscut că este un paradox. Pe de o parte, râsul nu are nici un scop biologic, nu contribuie la supravieţuirea speciei umane. Pe de altă parte, râsul trebuie să aibă un rol din moment ce a fost atât de bine conservat pe parcursul evoluţiei omului. Pentru a putea găsi un răspuns la această problemă, Koestler consideră că umorul (văzut ca stimul al râsului) conţine elemente de agresiune şi frică. Pe plan fizic şi mental, acestea generează energii care nu mai corespund schimbării de cadru interpretativ specific umorului, iar rezultatul nu poate fi decât râsul. Aşadar, Koestler consideră că principala funcţie a râsului este eliberarea de anumite tensiuni acumulate într-o conversaţie în care a fost actualizat un stimul cultural complex. Această teorie nu face altceva decât să considere râsul un reflex, un mecanism de apărare împotriva agresiunilor, neluând în calcul diversitatea şi complexitatea formelor de umor.

Morreall (1983) propune o viziune psihologică asupra râsului şi consideră că acesta este parte a unui proces social viu. Teoria lui Morreall poate fi rezumată astfel: râsul este asociat cu o schimbare a stării psihologice a individului şi apare în momentul în care schimbarea este bruscă şi plăcută. Dacă reformulăm această teorie şi integrăm stimulul (gluma) obţinem următoarea teorie: râsul apare atunci când discursul promovează o stare psihologică ce este întreruptă în mod plăcut de evoluţia aceluiaşi discurs. Cu toate că această teorie este mai permisivă decât a lui Koestler, ea are un punct slab: nu orice schimbare a stării psihologice se bazează pe o experienţă plăcută. Altfel spus, afirmaţia lui Morreall conform căreia schimbările plăcute declanşează râsul nu poate fi susţinută.

Scanned with OKEN Scanner

Dacă teoriile prezentate mai sus au luat în considerare în principal componenta psihologică a râsului, următoarele comentarii aduc în prim-plan rolul social al râsului, ca rezultat al unor cercetări care au la bază înregistrări ale unor situații reale, concrete.

Astfel, Chapman (1983) pornește de la premisa că râsul este social, pentru că decurge din conversațiile pe care le poartă oamenii. Studiul său se bazează pe o serie de cercetări al căror scop a fost stabilirea unei relații între intensitatea râsului și locație/ participanți. Astfel, Chapman a ajuns la concluzia că tendința copiilor este de a râde mai mult când se află în compania unui coleg, însă adulții tind să-și controleze reacțiile în funcție de răspunsul partenerului de conversație: dacă acesta nu răspunde la materialul umoristic oferit, secvența de râs este minimă, dacă partenerul răspunde la materialul umoristic oferit, secvența de râs este extinsă. Concluzia pe care o putem trage din studiul lui Chapman se referă la tipul de informație furnizată prin râs (dezvăluire, cf. engl. *disclosure*) și la importanța cunoștințelor împărtășite folosite pentru construirea fondului comun.

Jefferson (1979) propune o teorie a râsului din perspectiva analizei conversației. Dacă până în acel moment, în transcrieri se notau secvențele de râs, Jefferson consideră că râsul trebuie inclus în vorbirea participanților la interacțiune. Această manieră de transcriere i-a oferit posibilitatea de a ajunge la concluzia că râsul este un mecanism interacțional controlat.

3. Funcții ale râsului identificate în corpus

Considerăm râsul un mijloc de comunicare, un „mecanism interacțional controlat" nu un comportament. Râsul, independent sau inserat, este actualizat „sistematic, secvențial, în modele organizate social" (Glenn, 2003) cu diverse scopuri. Altfel spus, râsul are funcții bine definite în interacțiune, iar participanții „construiesc și negociază sensurile râsului" (Rieger, 2005).

Din parcurgerea transcrierilor selectate pentru corpusul de conversații fatice, am identificat trei funcții principale ale râsului, însă fiecare dintre acestea poate avea o serie de manifestări. În continuare, vom exemplifica fiecare funcție așa cum a fost ea înregistrată în interacțiuni directe sau mediate.

3.1. Constituire

În primul rând, râsul are o funcție de *constituire* a unui fond comun de cunoștințe bazat pe informație împărtășită. În momentul în care iau parte la interacțiuni verbale minimale, participanții se conformează unor tipare comportamentale și își actualizează o serie de cadre mentale (cf. engl. *frame*) pe baza cărora stabilesc o relație socială. În momentul în care râsul este o componentă a cadrului, participanții vor negocia actualizarea lui. Așadar, râsul poate stabili tonul întregului schimb verbal.

Exemplul (1) este extras din interacțiunea unor studenți care negociau puncte comune.

(1) 78 **B:** hai să mergem la film. eu vreau să merg.
79 **A:** eu vreau s-o văd pe profa de la teoria literaturii.

Scanned with OKEN Scanner

80 **G:** *ha ha ha*
81 **A:** <@ *n-ați auzit*>↑ <z eu vreau s-o văd pe profa de la teoria literaturii că n-am văzut-o>
82 **B:** a: eu am văzut-o prima oară (xxx)
83 **A:** mi-am cumpărat mi-am cumpărat cartea. vă rog frumos.
84 **B:** a:
85 **A:** tot am făcut ceva pentru facultatea asta.
86 **G:** *ha ha ha*
(IVLRA, 79)

Intenția lui A în replica 79 nu a fost, propriu-zis, una umoristică, însă colegii ei au simțit că schimbarea subiectului a fost prea bruscă și, bazându-se pe neconcordanța celor două replici, au „sancționat-o" prin râs. Remarcăm faptul că A își însușește tonul propus de ceilalți participanți, însă râsul scade în intensitate: râs independent din partea grupului (replica 80), râs concomitent cu vorbirea și, în cele din urmă, numai zâmbet concomitent cu vorbirea (replica 81). Odată ce tonul a fost stabilit, interacțiunea va continua în aceeași notă, cel puțin până când se propune un nou subiect, iar participanții vor trebui să își actualizeze un alt cadru.

În conversația telefonică dintre două prietene, râsul are rolul de a continua informația furnizată. Altfel spus, cele două știu atât de bine ce vor să spună încât nu mai este nevoie de enunțuri elaborate.

(2) 6 **B:** tu unde stai? îm: e binișor.
7 **A:** biniȘOR? de CE↑ de CE nu FOArte bine.
8 **B:** mi: pînă mă acomodez↓ cu: zona↓ # cu:↓ vecinii↓ *ha ha ha*
9 **A:** *hî hî hî*
(IVLRA, 171)

În primă instanță, B folosește o evaluare pozitivă atenuată (replica 6) pentru ca, ulterior, să ofere explicații parțiale (replica 8). În cele din urmă, renunță la explicațiile verbale și, prin râs, îi sugerează interlocutorului că ele pot fi extrase prin apelul la cunoștințele primare. Replica lui A vine să confirme această strategie. Spre deosebire de exemplul anterior, aici intenția umoristică este practic inexistentă. Așadar, prin râs, B îi transmite lui A că știe tipicul unei mutări și nu mai este nevoie de alte comentarii.

3.2. Confirmare

Cea de-a doua funcție identificată pe baza corpusului este *confirmarea*. Prin râs, participanții la interacțiune confirmă relația socială stabilită sau intenția umoristică a unuia dintre partenerii de conversație.

Este posibil ca o conversație să se încheie cu râs final (cf. engl. *leave-'em-laughing strategy*, Norrick, 1993), o modalitate de a-i transmite celuilalt că relația stabilită a fost una plăcută. Exemplul (3), extras din conversația la telefon dintre două prietene, surprinde o astfel de situație.

(3) 187 **A:** pa c***. o zi plăcută.
188 **B:** să știi că-s tipi mișto. *hî hî hî*. și sînt d-ăștia↓ tinerei așa↓
189 **A:** *hî hî hî*
190 **B:** bine↑
191 **A:** *hî* <@/*ochei*/> *hî hî hî*

Scanned with OKEN Scanner

192 **B:** te: pu:p.
193 **A:** şi eu.#
194 **B:** pa.
195 **A:** <@ *pa c****>
(IVLRA, 178)

Replica lui A (*o zi plăcută*) ar fi încheiat schimbul verbal, însă într-un mod neutru. Prin replica sa (188), B îi transmite lui A că doreşte să continue secvenţa interacţională şi, prin râs independent, îi solicită acesteia un comportament adecvat: la râs se răspunde cu râs (replicile 189 şi 191). Chiar dacă lipseşte din replica 193, râsul este actualizat în final (replica 195) pentru evaluarea întregii interacţiuni.

În fragmentul următor, studenţii poartă o conversaţie pe marginea unui ziar specializat în anunţuri de mică publicitate. Una dintre colegele lor a dat un astfel de anunţ pentru meditaţii la limbi străine.

(4) 117 **A:** şi↑ # ai primit vreun telefon?
118 **D:** deocamdată [nu.
119 **B:** [da:: treizeci
120 **A:** şi CÎT iei pă şedinţă.
121 **D:** cinzeci.
122 **A:** mişto. # # o pereche de ciorapi şi-o gogoaşă.
123 **D:** da.
124 **G:** *ha ha ha*
(IVLRA, 80)

În aceste schimburi verbale, putem identifica două momente care ar fi putut declanşa râsul: pe de o parte, remarca ironică a lui B (replica 119), pe de alta comentariul lui A (replica 122). Dintre cele două, numai comentariul lui A este evaluat drept umoristic şi declanşează râsul întregului grup (replica 124). Chiar dacă A nu a formulat o invitaţie propriu-zisă, grupul confirmă prin râs independent intenţia sa umoristică.

Uneori, râsul – mijloc de confirmare a intenţiei umoristice – este dublat de amplificarea verbală din partea unuia dintre participanţi. Exemplul (5) surprinde o astfel de situaţie.

(5) 92 **B:** l-am văzut aşa↓ a fost aşa fugitiv⊥ nu l-am văzut prea bine. v*** n-are treabă s-a pus pe: # fapte mari↓ *hî hî hî*
93 **A:** *hî hî hî* pe cuceriri↓ da↓
94 **B:** ştim
95 **A:** da↓ cucereşte tot bucureştiu.
(IVLRA, 174)

Încă de la început, observăm că intervenţiile celor două prietene sunt simetrice: B [verbal, non-verbal (râs)] – A [non-verbal (râs), verbal]. În replica 92, B caută să se eschiveze, acest lucru fiind marcat la nivel paralingvistic de lungirea vocalelor şi pauză. Alegerea exprimării *fapte mari* este urmată de o secvenţă de râs, prin care B semnalează umorul. Interlocutoarea recunoaşte intenţia umoristică şi răspunde, aşa cum era de aşteptat, prin râs. Astfel, cele două replici alcătuiesc o pereche minimală invitaţie – acceptare. Iniţial, A râde pentru a confirma decodarea mesajului umoristic; ulterior, ea îl amplifică prin exprimarea *pe cuceriri*.

De asemenea, remarcăm faptul că cele două funcţii exemplificate până acum (*constituirea* şi *confirmarea*) alcătuiesc ele însele o pereche minimală. Astfel,

Scanned with OKEN Scanner

semnalarea umorului şi construirea unui fond comun de cunoştinţe sunt completate de confirmarea intenţiei umoristice a interlocutorului şi de solicitarea unui comportament conversaţional adecvat. Aşadar, odată ce s-a stabilit tonul, el trebuie confirmat şi susţinut de participanţi.

3.3. Eludare

Cea de-a treia funcţie a râsului este *eludarea*. Este posibil ca participanţii să recurgă la râs pentru a masca o anumită problemă cu scopul de a observa receptivitatea/ rezistenţa interlocutorului la aspectul prezentat (Jefferson, 1984) sau pentru a distorsiona şi ascunde ceea ce se spune, deoarece se încalcă unele convenţii sociale. Jefferson consideră că, atunci când emiţătorul râde, el nu mai pronunţă corect cuvintele şi nu mai poate răspunde pentru un comportament nepotrivit, cu alte cuvinte, ceea ce spune îi scapă de sub control. O singură unitate lexicală care poate aduce prejudicii interlocutorului este rostită concomitent cu râs pentru a putea fi tratată sub forma unei glume, micşorându-se astfel evaluarea negativă pe care o poate primi emiţătorul unui astfel de enunţ.

În fragmentul următor, extras dintr-o emisiune de televiziune, A (realizatorul) foloseşte propriul nume în adresarea către B (telespectatoarea) cu care convenise să schimbe imaginar rolurile.

(6) 27 **A:** da' de CE eşti aşa# dus rău cu sorcova↓ măi horia↓
28 **B:** păi# sînt emoţionat.
29 **A:** eşti emoţionat↓ horia↑ <$_{IM}$ horia↓ tu eşti îndrăgostit↑>
30 **B:** puţin.
31 **A:** de CINE *horihahaha:*
32 **B:** *ha ha ha* vreau să spun că eşti un SUPERtip↓
33 **A:** stai că se schim[bă placa.
(IVLRA, 240)

În replica 31, A distorsionează numele propriu Horia pentru a ascunde faptul că încalcă normele sociale prin formularea unei întrebări care vizează un aspect personal legat de interlocutor. Râsul din replica 32 poate semnala disconfortul lui B faţă de subiectul propus, fiind o modalitate de a-i cere indirect realizatorului să schimbe subiectul, deoarece acesta este mult prea personal.

În următorul exemplu, A şi B, prietene bune, ajung să abordeze un subiect cu grad înalt de intimitate.

(7) 39 **A:** singurică↑ încă?
40 **B:** pofTIm?
41 **A:** eşti SINgură?
42 **B:** nu. cu nadia↓ coLEga mea de cameră.
43 **A:** lasă pe nadia↓ COlega ta de cameră↓ nu la nadia <$_{@}$*m-am referit*>.
44 **B:** a↓ da↓ sunt singură: TU?
45 **A:** te-ai cuplat cu n***?
46 **B:** mda::
47 **A:** *hî hî hî*
48 **B:** da↓ provizoriu.TU?
49 **A:** provizoriu? eu încă nu m-am cuplat cu nimeni↓ nici provizoriu↓ nici definitiv. *hî hî hî*
(IVLRA, 172)

Scanned with OKEN Scanner

Neînțelegerea inițială este depășită prin schimburi verbale simple, întrebări și răspunsuri. În replica 43, A formulează o cerere indirectă ce privește viața personală a interlocutorului, mascând-o prin râs inserat. Neconformarea față de normele sociale nu este sancționată de B, care oferă un răspuns direct (replica 44). Persoana A primește răspuns chiar și la întrebarea cu un puternic potențial ofensator din replica 45, însă reacția ei din replica 47 (râs independent) nu este o evaluare a conținutului mesajului, ci este o modalitate de a stabili tonul schimburilor verbale următoare. Altfel spus, tot ceea ce urmează a fi comunicat nu trebuie tratat cu seriozitate, ci privește stabilirea unei relații sociale bazate pe solidaritate.

Râsul nu trebuie pus în relație exclusiv cu o situație plăcută, așa cum o dovedește extrasul dintr-o emisiune de divertisment.

(8) 39 **A:** despre pipo inzaghi se spune↓ într-un sondaj făcut printre femeile din italia↓ este ă: cel care seamănă cel mai tare cu leonardo di caprio dintre toți fotbaliștii din:
40 **C:** da' mie nu-mi place leonardo di [caprio
41 **A:** [e: <@ *ă:*> e: <z @ *io vroiam să vă spun hm*> ⊥ mie-mi pare rău că nu-ți place↓ îți spun eu că dacă te uiți puțin mai încolo în emisiune s-ar putea să-ți schimbi părerea. (IVLRA, 245)

A, realizatoarea emisiunii, încearcă să o convingă pe una dintre invitate că un anume fotbalist italian este foarte drăguț. Astfel, ea face asemănarea dintre un actor american celebru și fotbalistul italian, însă invitata respinge total oferta (replica 40). Conversația dintre cele două nu mai poate continua, deoarece intervine un dezechilibru de informație, care trebuie refăcut. Râsul inserat și zâmbetul concomitent cu rostirea sunt strategii la care apelează realizatoarea pentru a masca o situație delicată. În prima parte a discursului său, realizatoarea dovedește receptivitate la problema ivită, însă ulterior ea opune rezistență, aceasta fiind evidențiată de renunțarea la tonul umoristic. Trecerea de la un tip de ton la altul (serios) se face prin intermediul unui act de vorbire expresiv (cererea de scuze) și a unuia declarativ modalizat (*s-ar putea să-ți schimbi părerea*).

Funcțiile râsului sunt strict dependente de contextul în care el apare, iar cei care construiesc și negociază sensul său sunt participanții la interacțiune. Astfel, ei își pot exprima afilierea, gradul de intimitate sau pot stabili un anumit ton și un fond comun de cunoștințe. Stricta dependență a râsului de context ne conduce la concluzia că acesta este un mecanism comunicativ, o acțiune socială cu rol în reglarea interacțiunii.

4. Concluzii

În demersul nostru, am pornit de la premisa că gluma și râsul sunt universalii umane, în sensul că manifestarea fizică a râsului este identică pentru toate popoarele lumii, dar este declanșată de stimuli dependenți de fiecare cultură.

Din parcurgerea transcrierilor selectate pentru corpusul de conversații fatice, am identificat trei funcții principale ale râsului, însă fiecare dintre acestea poate avea o serie de manifestări.

În primul rând, râsul are o funcție de *constituire* a unui fond comun de cunoștințe bazat pe informație împărtășită. În momentul în care iau parte la interacțiuni

Scanned with OKEN Scanner

verbale minimale, participanţii se conformează unor tipare comportamentale şi îşi actualizează o serie de cadre mentale pe baza cărora stabilesc o relaţie socială. În momentul în care râsul este o componentă a cadrului, participanţii vor negocia actualizarea lui. Aşadar, râsul poate stabili tonul întregului schimb verbal.

Cea de-a doua funcţie identificată este *confirmarea*. Prin râs, participanţii la interacţiune confirmă relaţia socială stabilită sau intenţia umoristică a unuia dintre partenerii de conversaţie. Este posibil ca o conversaţie să se încheie cu râs final, o modalitate de a-i transmite celuilalt că relaţia stabilită a fost una plăcută.

Cele două funcţii (*constituirea* şi *confirmarea*) alcătuiesc ele însele o pereche minimală. Astfel, semnalarea umorului şi construirea unui fond comun de cunoştinţe sunt completate de confirmarea intenţiei umoristice a interlocutorului şi de solicitarea unui comportament conversaţional adecvat.

Cea de-a treia funcţie a râsului este *eludarea*. Este posibil ca participanţii să recurgă la râs pentru a masca o anumită problemă cu scopul de a observa receptivitatea/ rezistenţa interlocutorului la aspectul prezentat sau pentru a distorsiona şi ascunde ceea ce se spune, deoarece se încalcă unele convenţii sociale.

BIBLIOGRAFIE

Bidu-Vrănceanu, A., Călăraşu, C., Ionescu-Ruxăndoiu, L., Mancaş, M., Pană-Dindelegan, G. (2001): *Dicţionar de ştiinţe ale limbii*, Bucureşti, Nemira

Chiaro, D. (1992): *The Language of Jokes*, London, Routledge

Eggins, S., Slade, D. (1997): *Analysing Casual Conversation*, London, Cassell

Goffman, E. (1967): *Interaction Ritual*, New York, Anchor Books

Ionescu-Ruxăndoiu, L. (1999): *Conversaţia. Structuri şi strategii*, ediţia a doua, Bucureşti, All

Ionescu-Ruxăndoiu, L. (coord.) (2002): *Interacţiunea verbală în limba română actuală. Corpus şi tipologie* (IVLRA), Editura Universităţii din Bucureşti

Jefferson, G. (1979): „A technique for inviting laughter and its subsequesnt acceptance declination", în Psathas G. (ed.) *Everyday Language: Studies in Ethnomethodology*, New York, Irvington Publishers, p. 79-96

Jefferson, G. (1984): „On the organization of laughter in talk about troubles", în Atkinson, J.M., Heritage, J. (eds.) *Structure of Social Action*, Cambridge, Cambridge University Press, p. 346-369

Jefferson, G., Sacks, H., Schegloff, E. (1987): „Notes on laughter in the pursuit of intimacy", în Button, G., Lee, J. (eds.) *Talk and Social Organization*, London, Clarendon, p. 152-205

Mulkay, M. (1988): *On Humour*, London, Polity Press

Norrick, N. (1993): *Conversational Joking: Humour in Everyday Talk*, Bloomington, Indiana University Press

Norrick, N. (2003): „Issues in conversational joking", în *Journal of Pragmatics*, vol. 35, p. 1333-1359

Rieger, C. (2005): „On interactive functions of laughter in bilingual conversations", lucrare prezentată la IPrA, Italia

Schneider, K. (1988): *Small Talk. Analysing Phatic Discourse*, Marburg, Hitzeroth

Ventola, E. (1979): „The structure of casual conversation in English", *Journal of Pragmatics*, vol. 11, no. 3, p. 267-298

Scanned with OKEN Scanner

OBSERVATIONS ON SOME FUNCTIONS OF LAUGHTER IN SMALL TALK

Abstract

In this paper, we started from the assumption that laughter was a universal of humans, in the sense that its physical manifestation is identical for all the people in the world, but it is triggered by culturally-dependant stimuli. The excerpts we used were taken from naturally occurring face-to-face interactions and from phone calls. In the corpus of small talk interactions we have chosen for this paper, we have identified three functions of laughter: *building*, *confirming*, and *eluding*.

When people get involved in small talk, they conform to certain behavioral patterns. While framing the interaction, participants may include laughter as a component, but they negotiate whether laughter will be used or not. Thus, when used, laughter may establish the tone of the interaction.

When laughing, participants may do it to confirm the shared knowledge at the basis of their social relationship or the humorous tone of one of the participants. Some conversations may end with final laughter, a way by means of which one participant lets the other one know that their social relationship was a pleasant one.

Some other times, laughter may be used to mask problems so that receptivity or resistance from the interlocutor is checked. There are also situations when laughter is used to distort and hide what is actually said, because the speaker does not want to be held responsible for breaching social norms.

Scanned with OKEN Scanner

O ANALIZĂ PRAGMATICĂ A FRAZEOLOGISMELOR ÎN CONVERSAȚIE

ARIADNA ȘTEFĂNESCU
Facultatea de Litere
Universitatea din București

Utilizarea expresiilor idiomatice şi a pragmatemelor în interacţiunea verbală spontană nu se face la întâmplare. În acest articol încercăm să expunem câteva criterii mai specifice care reglează acest fenomen, în afara celor de tipul gradului de spontaneitate, de creativitate şi de familiaritate ale vorbitorului. Excerptarea frazeologismelor a fost făcută din conversaţii de tipul relatărilor despre probleme personale. Iorgu Iordan vorbea în *Stilistica limbii române*[1] de faptul că numărul expresiilor este mai mare într-un idiolect cu cât enunţiatorul este mai spontan, şi mai puţin cult, ceea ce nu credem că este realmente un criteriu, ci o posibilitate[2]. P. Drew şi E. Holt[3] au observat că „expresiile figurative"[4] au legătură cu fenomenul de tranziţie de la un subiect de discurs la altul. Ei arată că cele mai frecvente structuri discursive în care survin frazeologismele sunt cele de terminare a unui topic.

În studiul de faţă, am avut în vedere nu numai frazeologismele construite în jurul unui trop, ci şi pragmatemele care le pot însoţi, adică clişeele conversaţionale cu rol pragmatic de structurare a discursului[5], care frecvent însoţesc frazeologismul, de tipul lui *eu ce vă spun?, dacă eu vă spun?, păi d-asta, da!, n-are treabă!, ce era pe noi, îţi închipui!, ia vezi!* etc. Pragmatemele se deosebesc de frazeologisme prin faptul că sunt formule de conversaţie folosite în mişcări discursive de tipul deschiderii sau închiderii unei discuţii, în acord, în dezacord, în secvenţe care conţin complimente, atenţionări şi în general acţiuni discursive „ritualice", în conflicte verbale etc. Ele au o valoare pragmatică foarte puternică, adesea nu conţin tropi, mai mult se constată o delexicalizare a sensului propriu al unora dintre cuvintele lor alcătuitoare, deci tendinţa lor generală ar fi să se caracterizeze prin absenţa valorii descriptive. În comparaţie cu idiomatismele, se poate spune că sunt mult mai rar înregistrate lexicografic. Ele realizează un act de vorbire sau participă la un act de vorbire, transmit informaţii despre atitudinea propoziţională a vorbitorului faţă de o secvenţă discursivă şi/sau sunt angrenate într-o mişcare discursivă mai amplă. Pragmatemele au preponderent o funcţie pragmatică, se încadrează în rutine conversaţionale, au un rol (inter)acţional, în timp ce idiomatismele au o funcţie expresivă şi descriptivă.

De asemenea, nu ne-am limitat numai la frazeologismele şi la pragmatemele care apar la sfârşitul unui subiect discursiv, ci am făcut unele observaţii privitoare la funcţionarea acestora şi în alte poziţii discursive. Observaţiile de aici confirmă rezultatele studiului lui Drew şi Holt şi trasează unele direcţii care ar putea fi urmărite în analize mai aprofundate decât cea de faţă.

Scanned with OKEN Scanner

În conversație, tranziția de la un topic la altul este rareori clar delimitabilă; trecerea se face uneori gradual, cu pași mici, iar alteori cu salturi. Discuția începe de la ceva, uneori destul de neclar sau de vag, ca să se termine cu o problemă care e foarte diferită de cea de la care s-a început[6]. Drew și Holt observă că expresiile idiomatice funcționează ca niște enunțuri-pivot între două topicuri. „Tranzițiile idiomatice de pivot" conțin – arată autorii citați – expresii idiomatice de tip propozițional. Frecvent, propozițiile idiomatice sunt legate tematic de primul subiect al discursului, dar au un potențial de independență, permițând trecerea spre următorul topic sau subtopic. Expresia idiomatică este pivotul între cele două tematici discursive. Ea rezumă topicul anterior și constituie o punte spre relatarea următoare. Am constatat că enunțurile-pivot pot să nu fie realizate obligatoriu prin „expresii figurative", ci pot fi pragmateme, adică expresii pragmatice, ca în exemplul de mai jos:

(1) 1 CJ: Fără să ne spuie↑ fără nimica↓ a venit. Și zice CUM stați voi aicea↓ CUM. Cu copiii mici↑ cu nu știu ce. Da' NU se poate.
2 VJ: Și-avea drepTAte. =
3 CJ: = Și și:: eu↑ nu ⊥ **CE eRA pe noi↓ ț-nchipui**. . . Și-am plecat cu: cu:: .. Irimia↑ . . . cu:: . . doica↑ (CORV, 47).

Enunțul exclamativ clișeizat, devenit rutină conversațională (*ce era pe noi, ți-nchipui!*), este un astfel de „pivot" între un topicul 'rămânerii pe loc' și subtopicul lui (cf. *Și-am plecat cu, cu Irimia, cu doica...*). Implicatura clișeelor pragmatice este de polaritate negativă, de tipul „A fost groaznic". Ea interferează cu aserțiunile ulterioare și își extinde valabilitatea asupra subtopicului următor, rămânând activă până în momentul în care o altă inferență va fi favorizată de comunicare. Cele două pragmateme se caracterizează prin funcțiile lor rezumative și aluzive. Prima, *ce era pe noi!* este o pro-construcție narativă care ține locul unei secvențe din relatare. Ea rezultă în urma ciocnirii dintre dezideratele maximei calității (care în mod normal ar favoriza o relatare *ad litteram* a evenimentelor) și dezideratele maximei cantității (de informație). Vorbitorul cunoaște toate informațiile, are „dovezi" despre ele, deoarece fiind o relatare din viața personală le-a trăit, însă nu reușește să facă o selecție între ele. Această tensiune poate duce și la apariția unor construcții pro-narative (cum este cazul celei de față sau al altora de tipul *fără nimica, cu nu știu ce/cine, și toate cele necesare* etc.) al căror vag inerent va fi rezolvat de către interlocutor, acesta trebuind să-și „imagineze" situația respectivă. Indicația de suplimentare tacită a sensului este dată explicit de către locutor interlocutorului său prin intermediul marcatorului fatic *îți închipui!*.

Drew și Holt constată că, datorită frazeologismelor plasate la final de topic, o serie de informații referențiale disparate din partea precedentă a discursului încep să se lege într-o tematică, capătă profil topical. În absența frazeologismului, discursul ar fi fost mai puțin clar. Faptul că idiomatismele au capacitatea de a topicaliza o serie de informații a generat rutina conversațională a sugerării subiectului prin citatul frazeologic[7].

În plus față de rezultatele la care au ajuns Drew și Holt, se mai poate observa că expresiile idiomatice care apar la sfârșitul unui subiect de discurs au capacitatea de a încărca textul (ce are adeseori informații referențiale sumare, chiar goluri de

Scanned with OKEN Scanner

referențialitate irecuperabile pentru interlocutor) cu sensuri inferențiale care îi dau sau care îi sporesc coerența și forța persuasivă. De multe ori un discurs nu ar putea, prin literalitatea lui destul de neclară, sumară ori vagă, să capete o proeminență tematică pentru interlocutor în absența frazeologismului decât cu oarecare greutate (cf. exemplul (7), până la frazeologism). Frecvent, enunțurile cu idiomatisme care conțin metafore, hiperbole, comparații exagerate, tautologii declanșează în discurs implicaturi de tipul celor superlative, fie în sens pozitiv, fie în sens negativ. O altă nouă constatare este aceea că frazeologismele terminale sunt încadrate în mișcări discursive mai ample, de tipul mișcării prin care se obține un acord amplificat între vorbitori. Totodată, amintim că terminarea unui topic este tot o mișcare discursivă sau un macroact conversațional.

Acordul amplificat și închiderea unui subiect discursiv sunt activități conversaționale simultane. Mai mult, se pare că strategia preferată de încheiere nu numai a unei conversații întregi, dar și a unui subiect de discuție se face printr-un acord amplificat. Acesta este o mișcare discursivă amplă, la care participă toți sau mai mulți interlocutori. Rareori, în cadrul conversațiilor spontane, se poate vorbi de un acord neutru, norma conversațională fiind aceea a acordului amplificat. Cu alte cuvinte, tendința este de a realiza o stare de comuniune conversațională, în cursul căreia o serie de informații ajung să fie împărtășite de toți vorbitorii. Acordul amplificat creează interlocutorilor starea psiholingvistică „a aceleiași lungimi de undă", în care bucuria adeziunii și backgroundul comun de informații se intercondiționează. Regularitățile care dau unitate acestei mișcări discursive sunt de găsit la nivelul unor replici specifice, caracterizate prin particularități structurale[8]. O parte din tipurile de replici - inițial, descrise de Stubbs și preluate de noi în analiza acordului amplificat - sunt de confirmare (*i.e.* replici de back-channel), de acceptare (*i.e.* replici caracterizate prin conținut semantic de aprobare și care de regulă sunt clișeizate) și replici mai complexe, de subliniere a adeziunii (la Stubbs, numite *endorse*). Particularitățile lor lingvistice ar fi, pe scurt, următoarele: back-channel-urile sunt realizate prin semnale interjecționale de aprobare (*aha!, îhî!, aaa!* etc.), replicile de acceptare au pragmateme specializate pentru marcarea adeziunii (*păi de-asta, da!, că bine zici, păi nici vorbă!, eu ce vă spun?*, cu varianta *dacă eu vă spun!, sigur că da, fără îndoială* etc.). Replicile de subliniere a acordului se realizează fie prin (hetero)repetarea sau reluarea unei informații, fie printr-o structură mai complexă, formată dintr-un pragmatem specific acceptării și o propoziție subordonată cu *pentru că* a cărei valoare este - în termeni propriu-zis retorici - justificativă, reprezentând temeiul justificativ, norma sau regula generală adusă în sprijinul unei teze sau al unui dat (temei) lansat anterior în discuție[9] (cf. *păi de-asta, da, pentru că ...; fără îndoială că* + reluarea unei informații + *pentru că*... ș.a.). În afara triadei *confirmare - acceptare - subliniere a acordului*, în amplificare se mai folosește și perechea de adiacență formată dintr-o replică de anticipare (care e incitantă și care solicită o confirmare din partea interlocutorului) și replica de confirmare propriu-zisă. Prin această pereche se realizează unul din mecanismele conversaționale de formare a backgroundului comun de informații.

Scanned with OKEN Scanner

Nu întotdeauna la finalul de topic apare un frazeologism, şi nu întotdeauna finalul de topic se asociază cu o mişcare de acord amplificat, dar atunci când cele trei particularităţi – închiderea subiectului de discurs, frazeologismul şi mişcarea de acord amplificat – se întâlnesc pe aceleaşi secvenţe din conversaţie, frazeologismul apare încorporat în replica de subliniere, mai precis în partea ei justificativă, sau într-unul din membrii perechii anticipare – confirmare.

O altă observaţie generală extrasă din corpusul analizat, nu şi din cel observat[10], ceea ce îi dă un statut de ipoteză care îşi aşteaptă validarea sau infirmarea, se referă la caracterul paradoxal al secvenţelor narative cu frazeologisme la final. Este vorba fie de situaţii în care frazeologismul conţine un paradox, ori o construcţie paradoxală (cf. (6) *de vindecat nu te mai vindeci decât cu pământ galben*, (7) *a împăca capra cu varza*, (9) *a avea în cap o turmă de iepuri*), fie de mici naraţiuni care, prin plasarea idiomatismului în finalul lor, transmit la nivel inferenţial ideea că se înscriu în categoria a ceea ce este paradoxal, improbabil, neobişnuit, neaşteptat, de fapt inedit şi demn de a fi relatat. Termenul de „paradoxal" este folosit aici într-o accepţiune foarte largă, ca indicând situaţii, stări de fapte contare expectaţiilor conversaţionaliştilor sau contrare unei opinii comune.

Frazeologismele au funcţia pragmatică nu numai de a participa la mişcarea de închidere a topicului discursiv, dar şi de a indica în ultimă instanţă că stările de fapte relatate ţin de paradoxalul cotidian şi mărunt, e adevărat, însă demn de a intra în conversaţie. Aceasta poate să fie una din indicaţiile pragmatice constante, dar şi foarte generale, adusă de secvenţa frazeologică în comunicare. Astfel, în relatarea de la (2) care conţine aserţiuni de a căror vericondiţionalitate vorbitorul nu se îndoieşte câtuşi de puţin (cf. *acolo unde ştiam noi cu precizie c-am fost; aici este locul unde; aici, precis, uite!; erau numai...*), cele două frazeologisme – *a scăpa cu viaţă* şi *cu voia lui Dumnezeu* – marchează caracterul paradoxal al naraţiunii.

> (2) ne-am dus. am căutat <$_{MARC}$ DOuă ore> victore↓ să vedem un loc↓ unde bătuseră ei cu tunurile↑ unde să-ncap EU culcat şi să-ncapă costică culcat n-am găsit între gropile de obuz↑ acolo unde ştiam noi cu preCIzie c-am fost↓ <$_{R}$ nu era încă în cîmpu dă mine↑ era mai încoace↑ unde ne prinsese↑> N-A:M n-am găsit nici un loc acolo unde să-ncap eu culcat. prin urmare cum am scăpat eu dăcît cu voia lu dumnezeu de-acolo. vezi? aşa că e Limpede. „băi costică↓ eşti sigur aici?" „domn' sublent↓ AIcea este locu unde# am fost_eu↑ şi dumneavoastră aţi fost aicea↓ precis↓ uite." erau# numai margini dă gropi↓ de obuz↓ <$_{I,R}$ nu era nicăieri un loc unde să-ncap eu culcat.> <$_{J,L}$ şi-am scăPAT cu viaţă.> (I. V., p. 49)

Expresia verbală din final este precedată de *şi conclusiv* care o transformă în formulă de încheire narativă. La nivel argumentativ, ea este teza vorbitorului. Frazeologismul final vine în contrast cu aserţiunile relatării şi declanşează o implicatură conversaţională din seria expectaţiilor neîmplinite (glosabilă prin „Nu m-aş fi aşteptat să se întâmple aşa"), dar şi implicatura imprevizibilului şi a caracterului excepţional al situaţiei.

Aceeaşi situaţie narativă bazată pe paradoxal apare în exemplul (3), care debutează cu o replică de introducere a subiectului discursiv (cf. *cel mai drăguţ a fost cu ...*) urmată de informaţia topicală.

Scanned with OKEN Scanner

(3) 1 SG: Cel mai drăguț a fost. cu cartea de BRIDGE↓ pe care-a scris-o tata↑ fără să știe bridge↑ punându-și un/î nume de autor străin↑ ca să fie interesant↑
2 LDJ: [râde]
{...}[11]
3 SG: Și a făcut acest manual DE bridge↑ care s-a vândut CA pâinea caldă↑ și pe care mu:ltă vreme dup-aia↑ . î se bazau unii în diverse disCUții↓ =
4 LDJ: Făcut de un om care nu știa bridge. [râde]
[ ] [ ]
5 SG: care nu știa bridge↑ și care era un G. oarecare. (CORV, 147)

Replica de la (3SG) închide subiectul discursiv. Ea conține expresia frazeologică *a se vinde ca pâinea caldă* prefațată de o formulă de încheiere care are rolul de a relua referentul cel mai proeminent al discursului (*și a făcut acest manual de bridge care...*). Formula de încheiere topicală mai conține un *și conclusiv* și o sintaxă „subiectivă", cum o numește Iordan, adică cu schimbări de topică, aici o antepunere. Intervenția de la 3SG este prima dintr-o serie de alte replici de subliniere și de confirmare (cf. și râsul ca back-channel de confirmare) prin care se realizează actul conversațional de amplificare a acordului între interlocutori. Atât la debutul secvenței narative, cât și în mișcarea conversațională de acord amplificat din final se accentuează ideea de paradoxal. Având în vedere că în cadrul conversației spontane dezvoltarea topicurilor are alte ritmuri și dimensiuni – mult mai alerte și mai disproporționate în comparație cu narațiunea literară –, locul narativ 3SG în care survine idiomatismul este punctul culminant al narațiunii și totodată finalul relatării. Ce urmează după această replică sunt alte două intervenții de subliniere a stării de acord instalat între conversaționaliști, replici care nu mai conțin informații narative noi, ci doar reluări sau lexicalizări ale unor inferențe contextuale (*era un G. oarecare*).

Capacitatea idiomatismelor de a fi expresii „ale creativității anonime" și totodată expresii prototipice pentru stări de fapte diferite între care se poate stabili o asemănare determină trecerea de la particular la general constatată în narațiunile cu frazeologisme. Ridicarea la un grad de prototipicitate care se face prin frazeologism facilitează trecerea către un alt (sub)topic. Holt și Drew au observat că pot să existe similarități lexicale între expresia idiomatică și următorul topic. Într-o discuție axată pe tema călătoriei cu trenul într-un loc mai depărtat, frazeologismul care apare la nivelul replicii (6+A) într-o construcție concesivă de tipul celor superlative îi determină vorbitorului selecțiile lexicale din următoarea replică (8A):

(4) **1 B:** știi când pleacă?
2 A: nu știu când pleacă. # # dacă-l văd mîine pe răzvan să-ți dea un telefon [ca să stabiliți↑
3 B: [da
4 + A: plecați împreună
5 B: că nu știu unde să-l găsesc. păi d-asta↓ da.
6 + A: că e drumu ăla dă mă mă plicti- făceam ca maimuțele p-acolo. de la lugoj încolo am rămas singuri eu și cu anamaria dă↓
7 B: da↑ a:oleu ((rîde))
8 A: nu. e ciudat↓ [douăspe ore (I. V., 39).

Scanned with OKEN Scanner

Remarca *e ciudat* este un posibil comentariu la enunțul frazeologic anterior sau la implicaturile declanşate de acesta, iar amănuntul referențial *douăşpe ore* ține de starea de fapte relatată. Este un amănunt relevant, care justifică selecția lexicală curajoasă a idiomatismului argotic *a face ca maimuțele*. Se vede clar că între opțiunea unei exprimări literale („mă plictiseam") şi a uneia frazeologice mai şocante, vorbitorul o preferă pe a doua. Varianta frazeologică de exprimare împinge relatarea înspre final mai mult decât ar face-o corespondenta ei literală. Frazeologismul, care dă o turnură de fianl de topic replicii (6+A), împreună cu secvențele de la (8A) înscriu relatarea în cadrul întâmplărilor care au ceva paradoxal. Implicaturile superlative şi negative declanşate de expresia argotică (de tipul „A fost groaznic") formează o punte către informația livrată în replica (8A), cu care interferează şi se armonizează. Această ultimă replică are o dublă funcționalitate: de închidere a subiectului, dar şi de reluare a lui. Ea debutează cu marca pragmatică de închidere a unui topic şi totodată de disociere de acesta (cf. *nu* rostit cu intonație terminală), după care apar două secvențe de ancoraj la topicul precedent (expresia de atitudine propozițională *e ciudat* şi amănuntul *douăsprezece ore*). Întreaga secvență care se întinde de la 3B la 8A este o mişcare de acord amplificat creat în jurul unei oferte (cf. 2A), cu întreruperi şi continuări, cu replici justificative de subliniere a acordului, cu altele de acceptare (*păi de-asta, da!*), cu semnale de confirmare (cf. 7B). Cu alte cuvinte, perechea de adiacență formată din ofertă şi acceptarea ofertei este înglobată în cadrul unei mişcări conversaționale de amplificare a acordului, ceea ce în plan lingvistic are ca efect un schimb conversațional mai bogat, iar in plan interacțional o stare de armonie, de cooperare, de politețe, de familiaritate şi de egalitate între interlocutori.

Frazeologismele expresive şi pragmatemele constituie puncte marcante ale unui discurs care influențează selecțiile lexicale ulterioare, dar care la rândul lor sunt influențate de mecanisme discursive. Ele au în conversație o distribuție nealeatorie, dominată de mecanisme cum ar fi cel al încheierii unui topic, de mişcarea conversațională prin care se formează acordul amplificat sau, probabil, de funcționarea perechilor de adiacență. Pentru pragmateme, a căror funcție este în primul rând sau exclusiv pragmatică aceste observații ce țin de constrângerile pragmatice care le determină ocurența nu reprezintă ceva nou. Prefețe şi clişee pragmatice există pentru aproape fiecare tip de act verbal şi pentru diversele strategii ale politeții. Pragmatemele sunt reflexul lingvistic al mecanismelor pragmatice ale comunicării şi al rutinelor conversaționale. Mai surprinzătoare devin însă aceste observații în momentul în care sunt puse în legătură cu idiomatismele. Se ştie că pentru idiomatisme, în primul rând sunt specifice funcția expresivă şi cea descriptivă, referențială. Aceasta din urmă este activă dacă idiomatismul apare în enunțuri asertive. Există însă situații frecvente în care frazeologismul îşi pierde sensul descriptiv sau invers, în care are inițial un sens acțional ce ajunge, prin „izolare" cum spune Iordan, să capete un sens descriptiv[12]. În exemplul (5), frazeologismul contextualizat *a strica un telefon pe Ducu*[13] preferă o actualizare în interogative retorice sau în îndemnuri, unde cunoaşte o realizare cu verbul *a merita* impersonal şi interjecția *hai* (*hai că merită să stric un telefon pe...!*), şi unde îşi pierde funcția

Scanned with OKEN Scanner

descriptivă şi capătă o funcţie acţională, pragmatică. Mai mult, el nu pare a prefera enunţurile asertive.

(5) **1 A:** şi # eu aştept de la TINE **un telefon**↑ da' adriana↓ e FOARTE serios.
2 B: ştii ceva↑<$_R$ de CE să nu stric eu **un telefon pe ducu** poate că-l prind (xx) [că poate el şi-o fi scris **număru**>
3 A: [ia vezi↓ dar# bun↓ ar fi⊥ şi-atunci îl **sun** imediAT **pe victor**
4 B: da
5 +A: pentru că dacă-mi spui că au vîndut-o azi↑ chiar pot să zic că e un o soartă.
6 B: asta ar fi aşa un una la un milion şansă=
7 A: = ar fi chiar un absurd.
8 +B: fiindcă numai ieri erau complet tufliţi că:: trebuie s-o ia de la capăt=
9 A: ((din altă cameră)) = iar ţie fireşte nu ţi-a dat prin gînd să-mi spui↑ că de UNDE să ştii.
10 B: nu↓ păi ştiam că aveţi maşină↓ î:: nu m-am gîndit că vreţi o maşină:: la mîna doua↓ ştiu eu↑ (I. V., 40).

Secvenţele marcate în acest exemplu cu caractere aldine formează un câmp lexico-semantic unitar, care indică interdependenţele lexicale şi simetriile sintactice (cf. *pe Ducu, pe Victor*) dintre frazeologism şi secvenţele libere din jurul lui. Frazeologismul apare într-o replică de iniţiere a unei oferte, mai exact a unei propuneri, deci în prima secvenţă a perechii de adiacenţă [propunere - acceptare], şi imediat după un alt act de vorbire de categoria celor directive (cf. 1A). Marcatorul pragmatic cu valoare fatică şi epistemică *ştii ceva?* introduce actul de ofertare precipitată care suspendă actul directiv anterior devenit irelevant în raport cu el. Acceptarea ofertei se face printr-un alt marcator discursiv (*ia vezi!*). Urmează apoi, de la 5A la 8B, o succesiune de replici în care participanţii la comunicare resping, de comun acord, o alternativă improbabilă şi indezirabilă, enunţată la (5+A) de vorbitorul A în cadrul unei strategii discursive în care pune răul înainte. Această parte a conversaţiei este plină de construcţii pe cale de clişeizare cu verbul *a fi* impersonal sau de expresii frazeologice propriu-zise, însă fără valoare expresivă (*a avea/ a fi o şansă de unu la un milion, a o lua de la capăt, ar fi absurd* şi, eventual, *e o soartă*). Prezenţa lor denotă un ritm de conversaţie rapid care are nevoie să facă recurs la secvenţe lexicale „prefabricate" şi în cursul căruia vorbitorii se contaminează frazeologic unul de la altul[14]. Frazeologismul - care apare într-o formă coruptă (*ar fi una la un milion şansă*), probabil accident datorat grabei sau elanului conversaţional – are un efect contaminant asupra replicii următoare. La (7A) vorbitorul preia structura gramaticală a expresiei anterioare realizând o colocaţie, şi aceasta cu formă coruptă (*ar fi chiar un absurd*). De asemenea, ambele replici mai au în comun aceeaşi funcţie argumentativă de justificare. Forma frazeologică (sau pre-frazeologică în cazul colocaţiei *ar fi (chiar) un* (sic!) *absurd*), structura gramaticală asemănătoare şi identitatea argumentativă a intervenţiilor demonstrează efortul comun de respingere a unei ipoteze indezirabile, orientarea convergentă a replicilor, cooperarea conversaţională. Marcarea argumentativă şi pragmatică a discursului pare a fi mai importantă aici decât corectitudinea lui. Seria de replici de la (5+A) la (8+B) alcătuieşte un act conversaţional secundar de acord amplificat, realizat însă indirect, prin rejectarea

Scanned with OKEN Scanner

unei ipoteze nerealiste şi de nedorit, act care este subordonat actului principal de ofertare de la nivelul (2B-3A). De asemenea, se poate observa că densitatea de secvenţe lexicale „prefabricate" creşte pe măsură ce această secvenţă se apropie de final (a se vedea că la 9A se deschide un alt subtopic).

Uneori subiectul de discurs nu mai este o relatare de fapte, ci o argumentaţie care se încheie cu un paradox ce s-a frazeologizat. Fragmentul de mai jos este construit pe o structură de acord parţial de tipul lui *da, dar...*, în care paradoxul are valoarea argumentativă de justificare a unei teze diferite de teza apărată de interlocutor. Frazeologismul încheie argumentaţia unuia dintre participanţii actului de comunicare şi face trecerea spre o nouă intervenţie[15].

(6) **1 A:** nu vrei chiar să te facă↓ **{T1}** da' ai suferinţe↓ şi ă:: pă măsură ce avansezi în: vîrstă↓ astea se agraVEAză↓ produc dureri↓ şi durerile sînt NEplăcute şi te duci să să-ţi dea ceva ca să calmezi durerea aia. că de vindecat↓ NU te mai vindeci [decît **{T2}**
2 B: [doamnă↓ **{T2}**
3 +A: <F, @ cu pămînt galben>. **{T2}**
4 +B: doamnă înţeleg↓**{T2}** da' vreau să vă mai dau un un alt exemplu. **{T3}**
(I. V., p. 33)

Expresia idiomatică *că de vindecat nu te mai vindeci decât cu pământ galben* încarcă inferenţial discursul. Ea este introdusă de forma scurtă, folosită în registrul oral, a conectorului argumentativ *pentru că,* şi are o structură tematizantă care circumscrie problematica discutată.

Potenţialul inferenţial mare al unui idiomatism construit cu un paradox contrabalansează expresiile vagului, ale aproximării, ale căutării expresiei celei mai adecvate şi ale concesiei, ca *mă rog, era o chestie, să zicem, cum să spun, parcă, eventual dacă aş putea cumva..., cam asta, cum aş putea să...*, pauza de ezitare plină „*ă:*", dând astfel fragmentului unitate topicală:

(7) **1 B:** mă gîndesc eventual dacă aş putea cumva↓ cam asta îmi umbla mie prin minte dimineaţă↑ să:: găsesc o optică MAI generală↑ în care chestia asta să intre ca un capitol [ştii↑
2 A: [ca un capitol gîndesc să nu iau enunţul aşa ca: palier de mijlo:c pentru ce este sub enunţ şi pentru ce este peste enunţ↓ pentru ca o parte să fie de: pragmatică a textului dialogului nu ştiu ce
3 A: care nu ţi-e inclus ca sub-
4+B: pentru că titlul meu e aşa↓ enunţul↑ stru- enunţul↑ structuri semantice↓ şi mă
5B: ca unitate
6A: da
7+B: mă rog unitate minimală de mesaj să zicem↑
8A: da
9+B: şi alta cu: ă:: CUM să spun↓ cărămizi ALE construcţiei enunţului↓ ştii↑ ceea ce
10A: care a fost mai bătut parcă↓ nu↑
11B: mai bătut↓ dar mă rog↑ ce făcusem eu pînă: acuma era: o chestie originală şi nefăcută CA atare şi se încadra într-o direcţie↑ da' era ceva: nou↓ însă pe care nu mă mai interesează să-l exploatez în continuare
12A: asta te gîndeai azi dimineaţă?
13B: cam aşa↓ ştii↑ cum aş putea să încap să împac capre verze↓ (I. V., 43).

Scanned with OKEN Scanner

Replicile (10A - 11B) şi (12A - 13B) sunt o suită a două perechi de adiacenţă, de tipul intervenţie de anticipare care solicită o confirmare (10A şi 12A), urmată de confirmarea - parţială, mai întâi, cf. (11B) -, apoi totală - cf. (13B). Locutorul A, aici cel care depune efortul cel mai mare pentru a ridica conversaţia la înălţimea armonioasă a unui acord amplificat, nu abandonează acest ţel. El face anticipări semantice şi uzează de strategia solicitării confirmărilor. Anticipările sunt specifice politeţii pozitive, şi au fost descrise de Brown şi Levinson drept „comutare a centrului personal" („personal center switch"), cu alte cuvinte drept o tentativă de intrare în spaţiul mental al gândirii celuilalt. Scopul armoniei conversaţionale este atins.

Am arătat că acordul amplificat este o mişcare discursivă care adesea acompaniază încheierea unui subiect de conversaţie. Acordul amplificat nu este însă singura metodă de a închide un subiect de conversaţie. Saturarea semantică a subiectului, altfel spus, livrarea datelor relevante ale întâmplării, duce la epuizarea lui şi reprezintă o altă cale de a ajunge la finalul topical şi eventual de a putea trece la un alt subiect. Expresia idiomatică participă la saturarea semantică a topicului curent şi ajută să se realizeze tranziţia spre un alt subiect, ca în cazul următorului exemplu:

(8) {T1}**1 A:** nu. vorbeşte şi cu [ei↓
2 B: [da
3 A: şi răzvan↓ şi doamna c***↓ # # măcar sînteţi acolo şi spuneţi <IM a venit grupu din ploieşti>
4 B: da↓ da↓
{T2} **5 A:** că aşa am ajuns eu cu anamaria pe la nouă jumate↓ şi <R **vorbisem să ne aştepte cineva> şi mi-a scris că nu au oameni** şi# ne-am dus am orbecăit noi şi-am ajuns în altă parte↓
6 B: uau
7 A: c-aveau multe că[mine↓
{T3} **8 B:** [nu. **ăştia ne-au zis că ne aşteaptă.**
{T2} **9 A:** şi-aveam toate bagajele-alea aşa **ca # nemîncaţii** şi-am ajuns pe la vreo zece jumate unde trebuia↓
{T3} **10 B:** nu↓ acuma **au zis că ne-aşteaptă cineva** şi să le spunem cînd ajungem↓ [ştii↑
11 A: [da (I. V., p. 39-40).

Se poate observa că topicul **T2** este reluat de iniţiatorul lui, locutorul A (a se vedea replica a noua), în ciuda faptului că vorbitorul B începe un alt topic, **T3**. Intervenţia de la 8B debutează cu marcatorul pragmatic *nu* specializat, atunci când are intonaţie terminală, poziţie iniţială în enunţ şi autonomie gramaticală, pentru disocierea de un topic anterior, semn că se lansează un nou subiect de discurs şi că interlocutorul B doreşte să ia cuvântul, să devină locutorul principal. Intervenţia de la 9A începe cu *şi narativ*, conector care o ancorează de subiectul de conversaţie anterior, vorbitorul A necedând încă dreptul la replică colocutorului său. Deocamdată el încă elaborează subiectul **T2.** Trecerea spre un alt topic discursiv se va produce în momentul în care locutorul A va considera că a epuizat semantic subiectul său. Acest lucru se întâmplă în momentul în care introduce o informaţie sub forma condensată şi plastică a frazeologismului (*şi aveam bagajele ălea ca nemâncaţii*). Transmiterea acestei informaţii printr-o exprimare literală este simţită ca o alternativă insuficient de

Scanned with OKEN Scanner

relevantă, care nu poate să satureze subiectul. Expresia frazeologică, prin pluralul generic, dar mai ales prin implicaturile de polaritate negativă ("Aveam foarte multe bagaje./ Bagajele erau mari, grele, dificil de dus" etc.), înscrie topicul într-un prototip narativ al călătorului sărac şi al călătoriei stresante. Starea de fapte descrisă este raportată la o situaţie tipică societăţii româneşti: căratul mâncării în valize.

Abia în intervenţia de la 10B se schimbă rolurile conversaţionale, enunţul având la iniţială o combinaţie sintagmatică de două mărci pragmatice cu roluri net diferite: ***nu*** *al disocierii de un topic anterior* şi marcatorul ***acum(a)*** *al deschiderii unui nou topic.*

Secvenţele marcate de noi cu caractere aldine vor să indice similarităţile lexicale care există în text. Relaţia semantică „în oglindă" dintre enunţurile *vorbisem să ne aştepte cineva şi mi-a scris că nu au oameni* (cf. 5A, T2) şi *nu, ăştia au zis că ne aşteaptă* (cf. 8B, T3) demonstrează că topicul al treilea se desprinde din subiectul precedent şi se disociază totodată de el.

Secvenţele conversaţionale de la (5) şi (8) conţin dezvoltări discursive ocazionate de acte de vorbire similare: propunerea la una şi sfatul la cealaltă. La (5), unul dintre locutori venea cu o propunere imediat acceptată, după care se prefigura o ipoteză narativă indezirabilă, cu un grad mare de improbabilitate ce era respinsă colectiv. La (8), în cadrul lui **T1,** se dă un sfat imediat acceptat, după care se prefigurează o stare de fapte probabilă, ce decurge din ascultarea sfatului şi care este acceptată. Experienţa noastră de conversaţionalişti ne spune că cele două modalităţi de dezvoltare a discursului sunt frecvente.

În uzul conversaţional spontan, frazeologismele suferă modificări ale formei condiţionate pragmatic de schimbul interacţional şi de scopul comunicării. Nu avem în vedere aici deconstrucţiile voite ale frazeologismelor după nişte trasee de deconstrucţie posibile, stabilite de o relaţie intertextuală în care este angrenat frazeologismul (cf. *Cine fură azi un ou nu se mulţumeşte să facă mâine omletă.* (*Dilema*, X, nr. 500, 11-17 oct. 2002, p. 19); *pescuitul în mape tulburi* [titlu] (*Academia Caţavencu*, nr. 6, 2003, p. 2)), procedeu care a ajuns astăzi o marcă a stilului jurnalistic. Ne referim la modificările spontane, fără vreo presiune intertextuală, care alterează forma canonică a frazeologismului. În general, percepţia curentă pe care o avem despre idiomatismele cu tropi este aceea că ele au valoare expresivă şi descriptivă. Tendinţa este ca aceste valori să fie atenuate printr-o serie de îngrăditori de asertivitate, cum ar fi determinanţi vagi (cf. *cam*), intercalări de incidente cu sens vag (cf. *cum se spune*), mărci ale ezitării (cf. adverbul *aşa*). Atenuarea asertivităţii frazeologismelor se face deoarece vorbitorul simte idiomatismele ca fiind prea puternice pentru discursul său şi nu îşi asumă întreaga responsabilitate a asertării lor (cf. *nu vreau să mă dau, cum se spune rotund* (I. V., p. 31) - frazeologism care apare în formula de deschidere a unui topic discursiv cu intenţii de *captatio benevolentiae* -, *cam aşa, ştii, cum aş putea să împac capre, verze* (7), *am aşa cam o turmă de iepuri* (9), *ar fi aşa un ⊥ una la un milion şansă* (5), *aveam bagajele ălea aşa ca nemîncaţii* (8), *tot aşa zmeu a rămas* (I. V., p. 50), *nu simţi nevoia să-i calci aşa o bătătură?* (I. V., p. 60) etc.).

Scanned with OKEN Scanner

Un alt tip frecvent de modificare este prin contextualizare (cf. *de ce să nu stric eu un telefon pe Ducu?* (5), *făceam ca maimuțele pe-acolo* (4)). Uneori contextualizarea este realizată de ambii vorbitori, frazeologismul fiind transmis din replica unuia în replica celuilalt, situație în care, prin substituție lexicală, el ajunge o colocație al cărei grad de înghețare scade (cf. A: *s-a pus pe fapte mari*/ B: *[...] pe cuceriri/ [...]*/A: *cucerește tot bucureștiu* (I. V., p. 174)).

Folosirea variantei dialectale a frazeologismului, ca o schimbare de cod făcută cu intenții ironice sau umoristice, încadrabilă de asemenea în strategiile politeții pozitive, este un alt tip de alterare a formei frazeologice (cf. *drac de copchil* (I. V., p. 85)).

Dezvoltarea discursivă a frazeologismului într-un miniscenariu pornind de la metafora pe care el o conține este un tip de modificare frecventă, ca în

(9) 1+**B:** da↓ da' trebuie să mă hotărăsc de fapt ce fac pentru că am: așa cam o **turmă de iepuri fiecare dată: drumu-n altă direcție**
2A: așa eram și eu↑
3+**B:** [și **trebuie să mă hotărăsc pe unde s-o iau↓** știi↑ (I. V., p. 42).

Replicile 1+B și 3+B reprezintă o singură intervenție întreruptă de o alta de acceptare (*așa eram și eu*) care este ca un semnal pozitiv transmis locutorului principal referitor la relevanța discursului acestuia și la gradul amplificat de acord dintre ei.

Omiterea jonctivilor prepoziționali sau conjuncționali, elipsa verbului, folosirea altor forme flexionare decât cele obișnuite (*să împac capre, verze; să-i calci [...] o bătătură* etc.) sunt alterări de formă frazeologică nu întotdeauna accidentale și cu multiple cauze psiholingvistice, cum ar fi graba, bucuria de a interveni în comunicare, gradul de performanță lingvistică al locutorului, gradul lui de oboseală etc.

Toate aceste constatări legate de preferința frazeologismelor pentru poziția de final de topic și de asemenea tendința de a închide un topic prin acord amplificat conduc la ideea mai veche că în comunicarea colocvială sunt mai importante marcările stilistice și pragmatice, și realizarea mișcărilor discursive sau a macroactelor discursive - între care includem închiderea de topic și tranziția spre un altul - decât coerența semantică.

NOTE:

[1] Cf. *op. cit.*, p. 294.

[2] Pe de altă parte trebuie să recunoaștem că există vorbitori care sunt înclinați să folosească frazeologisme mai mult decât alții, însă fără a se putea raporta acest lucru la gradul de cultură, ci mai curând la registrul folosit, la context, la tipul de gândire al vorbitorului, la sensibilitatea lui, la scopurile interactive pe care le urmărește în cadrul comunicării ș.a.

[3] Cf. op. cit.

[4] În lexicologia și lexicografia românească sunt preferați termenii de *frazeologism, idiomatism*. Ceea ce autorii citați înțeleg prin *expresii figurative* reprezintă frazeologisme care conțin un trop.

[5] Cf. Mel'čuk, *op. cit.*, Pop, *op. cit.*, Ștefănescu$_a$, *op. cit.*

[6] Pentru prima dată, Sacks și Jefferson s-au ocupat de acest aspect, devenit apoi unul din sloganurile teoretice ale disciplinei.

[7] Iată un exemplu: „Trăgând cu urechea, la început fără să vreau, la o conversație între niște puștoaice sub geamul meu, am prins niște frânturi - ceva despre cât e Alin *de mișto*, despre faptul că Anca *se dă la*

Scanned with OKEN Scanner

el, despre cât e Mara de *căzută în bot* după Cristi şi cum *se tot fredonează* pe lângă el." (Simona Popescu, *Exuvii*, [ediţia a II-a], 2002, Editura Paralela 45, p. 201.)

[8] Cf. Ştefănescu$_b$, *op. cit.*

[9] Având în vedere bogăţia terminologică care există în argumentaţie şi accepţiunile diferite cu care aceiaşi termeni pot circula, precizăm că am folosit noţiunile de *temei justificativ, teză* şi *dat* în accepţiunea pe care o au în modelul argumentativ al lui Toulmin, cf. Sălăvăstru, *op. cit.*

[10] Am făcut analiza amănunţită a secvenţei pe 25 de exemple din I. V. şi din CORV şi am verificat în jur de cincizeci de alte contexte cu frazeologisme la final de topic din aceleaşi surse.

[11] Notaţia „{...}" indică scoaterea din secvenţa originală a unei porţiuni din necesităţi de economie şi a fost introdusă de noi. În rest, am păstrat convenţiile de transcriere din fiecare volum.

[12] Pentru acestă ultimă situaţie, ne gândim la idiomatisme de tipul lui *prinde-o Cecilio* (cf. Iordan, *op. cit.*, p. 293); *bea, Iancule, apa toată* (*ibidem*) ; *vrei, nu vrei, bea Grigore aghiazmă; de Doamne-ajută* care ajung să fie folosite descriptiv şi asertiv, ca în *A făcut o treabă de Doamne-ajută* sau ca în *M-am trezit că m-a pus în situaţia vrei nu vrei bea Grigore aghiazmă.*

[13] Frazeologismul argotic şi glumeţ *a strica un telefon pe ...* invariabil presupune contextualizări şi admite variante de tipul *a strica o vorbă cu cineva, a strica o întrebare.*

[14] Termenul de *contaminare* nu are o accepţiune tehnică specială, nu este o variantă a noţiunii de *contaminaţie terminologică,* prin care se înţelege formarea unei unităţi frazeologice hibride.

[15] Am introdus notaţiile **{T1}, {T2}, {T3}** pentru a indica succesiunea „cu paşi mărunţi" a subiectelor de discurs.

BIBLIOGRAFIE

Brown, Penelope, Levinson, Stephen C., 1987, *Politeness. Some Universals in Language Usage,* Cambridge, Cambridge University Press.

Carel, Marion, Oscard Ducrot, 1999, „Le problème du paradoxe dans une sémantique argumentative", în *Langue Française. Sémantique du stéréotype*, 123, [Olga Galatanu şi Jean-Michel Gouvard coord.], Paris, Larousse.

Chelaru-Murăruş, Oana, 2004, „Clişee propoziţionale în româna vorbită", în *Tradiţie şi inovaţie în studiul limbii române. Actele celui de-al 3-lea Colocviu al Catedrei de Limba Română (27-28 noiembrie 2003)*, Gabriela Pană-Dindelegan (coord.), Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 373-387.

Drew, Paul, Elizabeth Holt, 1998, „Figurative Expressions in Topic Termination Sequences", *Language in Society*, 27, nr. 4, p. 495 -522.

Gorbet, Anne, 2002, *L'identification des topiques dans les dialogues*, Bruxelles, [Champs linguistiques], Duclot.

Grice, Paul, [1975], 2001, „Logique and Conversation", în *Pragmatique et Théorie de l'énonciation. Choix de textes*, Vlad Alexandrescu (coord.), Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

Groza, Liviu, 2005, *Dinamica unităţilor frazeologice în limba română contemporană*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

Iordan, Iorgu, 1945, *Stilistica limbii române,* [Societatea Română de Lingvistică, Institutul de Lingvistică Română], Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Naţională.

Mel'čuk, Igor, 1998, „Collocations and Lexical Functions", în A. P. Cowie (ed.), *Phraseology. Theory, Analysis, and Applications*, Oxford, Clarendon Press, p. 23-53.

Pop, Liana, 1998, „Répliques figées. (Entre la lexicologie et le discours)", în *Dialoganalyse VI. Referate der 6. Arbeitstagung Prag. 1996. Dialogue Analysis VI. Proceedings of the 6th Conference Prague 1996*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, p. 431-440.

Scanned with OKEN Scanner

Sălăvăstru, Constantin, 2003, *Teoria şi practica argumentării*, Iaşi, Polirom.
Stubbs, Michael, 1983, *Discourse Analysis. The Sociolinguistic Analysis of Natural Language*, Basil Blackwell.
Ştefănescu$_a$, Ariadna, 2003, „Modificări, condiţionate pragmatic, ale frazeologismelor", în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale, vol. al II-lea, Actele Colocviului Catedrei de limba română, 27-28 noiembrie 2002*, Bucureşti, 2003, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 635-649.
Ştefănescu$_b$, Ariadna, „Amplifying the Agreement: the Joy of Communicating" sub tipar. Lucrare prezentată la *International Association for Dailogue Analysis* (IADA), *Cooperation and Conflict In Ingroup Commnunication*, 26-29 mai, 2005, Bucureşti, Universitatea din Bucureşti.

IZVOARE

I. V. = IONESCU-RUXĂNDOIU, L. (coord.), 2002, *Interacţiunea verbală în limba romană actuală. Corpus (selectiv). Schiţă de tipologie*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.
CORV= DASCĂLU JINGA, L., 2002, *Corpus de română vorbită (CORV). Eşantioane*, Bucureşti, Oscar Print.

A PRAGMATIC ANALYSIS ON THE FIGURATIVE EXPRESSIONS IN CONVERSATION

Abstract

In this article we added some new observations in connection with the pragmatic role of the figurative expressions. Drew and Holt have demonstrated that figurative expressions occur and have a role in topic termination and topic transition sequences. We consider topic termination and topic transition as discourse moves that might cover several turns. We have noticed that such expressions can occur in the turns of endorse (as Stubbs calls and describes them) or in one of the turn that belongs to the adjacency pair [anticipation - confirmation]. The turns of endorse, of semantic anticipation and of confirmation are specific for the amplified agreement along with the anticipation-confirmation pair. The discourse move of amplified agreement might occur simultaneously with the move of topic termination, encapsulating figurative expressions.

Scanned with OKEN Scanner

DISCURSUL PUBLIC ŞI SERVICIILE SECRETE

LOARA ŞTEFĂNESCU
Facultatea de Litere
Universitatea din Bucureşti

În raport cu o asemenea temă prima întrebare legitimă ar fi dacă există un discurs al serviciilor secrete, sintagmă-paradigmă care include, la nivel general, serviciile de informaţii interne, externe şi militare. Răspunsul? Un asemenea discurs există în măsura în care liderii mondiali, decidenţii la nivel înalt, îl configurează într-un moment sau altul. Determinarea contextuală este esenţială în efortul decodificării. Pe de altă parte, intenţionalitatea unui discurs public cu elemente din sfera serviciilor de informaţii este evidentă din momentul producerii lui, al lansării pe piaţă.

Atentatele de la 11 septembrie 2001 au zguduit lumea şi au marcat un usturător eşec pentru serviciile secrete americane. Au determinat o reconfigurare a comunităţii de informaţii a SUA, dar şi a serviciilor specifice occidentale şi partenere la noua ameninţare - terorismul. Discursul public pe aceste teme a căpătat accentele noii ameninţări. Lumea umbrelor urmează competiţia mondială pentru putere. Cheia decriptării unui discurs politic atipic ţine -pe de-o parte de serviciile secrete, iar pe de altă parte de actorii politici implicaţi şi de media, care încearcă să prezinte versiuni apropiate de adevăr. Se desecretizează prin limbaj ce şi cât trebuie; iar graniţa dintre informare şi dezinformare este trecută în ambele sensuri de cei implicaţi în actul de comunicare.

Am selectat pentru analiza noastră discursul televizat prin care preşedintele american George W. Bush anunţa debutul operaţiunilor militare împotriva regimului taliban şi a taberelor Al Qaeda din Afganistan. Extrem de dens, discursul poate fi privit ca o „interfaţă" între „secret şi oficial", „militar şi politic", „retorică şi informaţie". El a marcat un punct de cotitură în evoluţiile de pe scena politică internaţională, şi-a atras aprecierea profesioniştilor în comunicare, iar bibliotecile, publicaţiile şi site-urile de specialitate l-au încadrat imediat la categoria „major political speeches"[1]. Lucrarea îşi propune o decodare a acestui discurs pornind de la modelele şi schemele clasice (structura discursului, schema lui Lasswell, cele patru mituri fundamentale ale discursului politic), având totodată în vedere încadrarea lui într-un subtip deja foarte bine delimitat şi care ţine de retorica specifică preşedinţilor americani. Prin recurgerea la tehnicile analizei cantitative a comunicării (cuvinte cheie, analiză de frecvenţe, tendinţe) se va încerca identificarea temelor principale ale discursului şi descifrarea mesajelor acestuia: atât mesajul transmis direct de locutor, cât şi eventualele intenţii nemărturisite. Precizăm că analizăm o traducere riguroasă în limba română a discursului rostit de George W. Bush, o traducere care păstrează cu strictețe sinonimiile, topica şi frazarea discursului în limba engleză (vezi Anexa I). Pentru o primă imagine de ansamblu, vom recurge la schema clasică de analiză a comunicării, propusă de Harold D. Laswell în „The structure and Function of

Scanned with OKEN Scanner

Comunication in Society", 1948. Aceasta stabileşte cinci direcţii de analiză, cu ajutorul a cinci întrebări referitoare la procesul comunicaţional: cine?; ce spune; pe ce canal?; cui?; cu ce efect ?. Tot Laswell a introdus întrebarea suplimentară: „Cum poate fi măsurat efectul ?" iar ulterior apar în teoria comunicării şi întrebările: „În numele cui ? „Pentru cine?" şi „Cu ce scop se comunică ?".

Privind discursul ca un act de comunicare, schema în cinci module ne permite să identificăm actorii comunicării – emiţătorul şi receptorii, precum şi acţiunea propriu-zisă de comunicare – mesajul transmis, modalitatea aleasă pentru exprimare, scopurile urmărite şi efectul obţinut. În cazul discursului analizat, „emiţătorul" este preşedintele american George W. Bush, însă lucrurile sunt mai complicate decât par la prima vedere. Şi aceasta deoarece discursurile prezidenţiale în general (şi în special cele ale preşedinţilor americani) nu sunt un act spontan de vorbire, ci o construcţie laborioasă, unde fiecare cuvânt sau semn de punctuaţie are o anume semnificaţie, o construcţie în spatele căreia stă o întreagă echipă de specialişti (aşa numiţii „ghostwriters", scriitorii de discursuri, printre care se numără responsabili din Administraţie, politologi, analişti şi oameni de litere). Pornind de la aceşti „ghostwriters", Campbell şi Jamieson[2] conturează o viziune asupra conducerii statului şi explică în ce mod trebuie privite lucrurile: *„Considerăm preşedinţia ca fiind un agregat de oameni, o entitate instituţională. Din această perspectivă, preşedinţia înseamnă mai mult decât persoana fizică a preşedintelui, preşedinţia este un sindicat care generează acţiuni asociate cu şeful statului, inclusiv în ceea ce priveşte adresările în public"*. George W. Bush nu vorbeşte aşadar în nume personal, ci într-o triplă ipostază: de conducător politic al S.U.A. (preşedinte şi şef al Executivului), de Comandant Suprem al forţelor armate americane şi, nu în ultimul rând, în calitate de lider politic şi militar al singurei superputeri rămase pe glob după încheierea Războiului Rece.

Discursurile sale - fie că este vorba de probleme interne ale Statelor Unite, fie că se referă la acţiuni internaţionale, cum este cazul discursului analizat în această lucrare – au rezonanţă la nivel global, iar în categoria receptorilor intră nu doar susţinătorii săi politici sau cetăţenii americani, ci şi oameni din afara Statelor Unite, care vor fi afectaţi de deciziile luate la Washington. *„Atunci când fac uz de retorică, preşedinţii sunt făuritorii unei imagini. Aşadar ei caută să definească situaţii şi să construiască realitatea pe care vor ca oamenii să o vadă"*[3], scrie Kiewe. Iar atunci când se adresează unui public constituit din proprii susţinători, naţiunea ca întreg şi din auditoriul internaţional, discursul preşedintelui *„trebuie să construiască imagini distincte şi să se asigure că fiecare categorie din public percepe mesajul care îi este adresat"*. Trebuie subliniat faptul că discursul analizat se încadrează într-o tipologie specială, numită de Campbell şi Jamieson *„discurs de război"*[4]; se adresează naţiunii americane, inamicului şi celorlalţi cetăţeni ai planetei, din ţări aliate sau neutre. Avem aşadar trei categorii de public şi trei mesaje distincte, „codate" într-unul şi acelaşi discurs. Elementul comun este enunţat încă din primul paragraf: armata Statelor Unite a început operaţiunile militare în Afganistan. Ulterior, mesajul capătă nuanţe diferite în funcţie de auditoriul căruia îi este destinat. Cetăţenii americani află astfel că forţele lor armate sunt susţinute de aliaţi, că Afganistanul este doar începutul unui război total împotriva terorismului, un război care va dura mult timp şi va cere sacrificii, dar care se va încheia cu victorie. Dornic să se facă foarte bine înţeles, locutorul insistă şi mai operează o segmentare în privinţa auditoriului american,

Scanned with OKEN Scanner

adresându-se separat forţelor armate şi populaţiei civile. Din nou fiecare secţiune din public primeşte un mesaj specific: populaţia civilă este asigurată că resursele administraţiei nu s-au concentrat exclusiv pe pedepsirea teroriştilor prin acţiuni militare în afara graniţelor ţării şi că s-au luat toate măsurile pentru prevenirea unui nou atac terorist; separat, militarii sunt asiguraţi că trimiterea lor la luptă s-a făcut după consideraţii serioase, că acţiunea a fost bine planificată, se bucură de sprijinul clasei politice şi că li se vor pune la dispoziţie toate cele necesare pentru a-şi duce misiunea la bun sfârşit.

În ceea ce-i priveşte pe inamici, preşedintele Bush nu li se adresează niciodată direct şi aceasta din două motive: pe de-o parte inamicii – membrii reţelei Al Qaeda şi cei care „îi adăpostesc"[5], regimul taliban – au abdicat de la condiţia de oameni, s-au autoexclus din lumea civilizată odată cu atacurile teroriste din 11 septembrie, au devenit nişte fiinţe subumane, care « se ascund în peşteri » şi cu care lumea civilizată nu mai are ce comunica; pe de altă parte, tratarea distantă a inamicului sugerează că acesta este în pragul înfrângerii definitive, nu mai poate prezenta un pericol pentru principalul receptor al mesajului – publicul american. În plus, cercul inamicilor este mai larg decât taberele Al Qaeda şi regimul taliban, mesajul conţinând un avertisment adresat acelor grupări din lumea arabă ostile Statelor Unite. Locutorul operează şi aici distincţia între militari şi populaţia civilă, fapt care duce la o nouă ramificare: locuitorii Afganistanului sunt înştiinţaţi că, în ceea ce îi priveşte, campania nu este una de pedepsire, ci umanitară, că militarii americani le vor aduce hrană şi medicamente, că America nu operează discriminări după religie şi este prietena celor paşnici din lumea islamică.

În ceea ce priveşte comunitatea internaţională în general, aceasta îl aude pe liderul singurei superputeri de pe planetă prezentând un nou concept, cel de „război global împotriva terorismului"[6], şi este avertizată că în acest nou tip de conflict nu există neutralitate, că trebuie să facă o alegere: ori cu Statele Unite, ori de partea teroriştilor. Este un mesaj tipic pentru ceea ce Kiewe numeşte *„retorică de criză"*, în care discursul *„porneşte de la premisa că o situaţie critică cere procese politice deosebite, care în unele cazuri pot chiar suspenda convenţiile politice normale"*.

Am văzut cine este emiţătorul, care sunt receptorii şi care este mesajul adresat acestora. Care este însă canalul ce poate asigura transmiterea unei informaţii atât de complexe? Evident, televiziunea. În Statele Unite, discursul din 7 octombrie 2001 prin care preşedintele Bush anunţa începutul campaniei militare din Afganistan a fost transmis în direct de 9 reţele de televiziune cu acoperire naţională, fiind urmărit de 25 de milioane de telespectatori pe teritoriul american. O audienţă de două ori mai mare decât cele obişnuite la respectiva oră de difuzare (13:00 pe Coasta de Est)[7]. Anunţul făcut de preşedintele Bush a fost preluat în direct în toată lumea, inclusiv în cea arabă. Pentru aceasta din urmă nu există cifre de audienţă, dar se poate face o estimare comparativă, întrucât avem la dispoziţie datele referitoare la o altă apariţie memorabilă a preşedintelui Bush din acea perioadă: pe 20 septembrie, când preşedintele Bush prefigura războiul împotriva terorismului în faţa Camerelor reunite ale Congresului american, discursul a fost urmărit în direct de 82 de milioane de americani (un record de audienţă al preşedinţiei Bush). Postul de televiziune panarab Al Jazeera a estimat atunci la 35 de milioane numărul telespectatorilor din zona sa de

Scanned with OKEN Scanner

acoperire, deci putem spune fără să riscăm prea mult să greşim că şi în cazul discursului din 7 octombrie, analizat în această lucrare, numărul telespectatorilor din lumea islamică a fost de ordinul milioanelor. Având în vedere apariţia ulterioară a unei casete video pe care apare Osama Bin Laden urmărind la televizor transmisiile în direct de la atentatele din 11 septembrie putem risca încă o speculaţie, cum că există posibilitatea reală ca mesajul preşedintelui Bush să fi ajuns în timp real şi la inamicul numărul unu[8]. Mesajul a fost transmis deci eficient şi, judecînd după popularitatea ridicată de care s-a bucurat preşedintele american pe plan intern în perioada imediat următoare, precum şi după larga coaliţie internaţională formată în jurul Statelor Unite în cazul intervenţiei din Afganistan, şi-a atins scopurile.

Cele patru mituri fundamentale

În lucrarea sa „Mituri şi mitologii politice", Raoul Girardet susţine că există patru mituri fundamentale care se regăsesc în orice discurs politic[9]: mitul **Salvatorului**, mitul **Conspiraţiei**, mitul **Unităţii** şi mitul **Vârstei de Aur**. În cazul analizat de noi, vorbitorul se prezintă ca **Salvator** pe el însuşi, armata americană şi, prin extensie, Statele Unite. El îi va salva pe „cetăţenii străini închişi pe nedrept în Afganistan", va salva „poporul oprimat al Afganistanului", îi va salva pe „bărbaţii, femeile şi copiii înfometaţi şi suferinzi din Afganistan", va salva lumea de teroriştii, va salva pacea, libertăţile şi dreptul oamenilor „de a-şi creşte copiii eliberaţi de teamă". **Conspiraţia** este reprezentată de teroriştii din Al Qaeda şi susţinătorii lor talibani, „renegaţi şi criminali barbari", care au „planuri malefice" şi se ascund „mai adânc în peşteri". Mitul **Unităţii** este evocat încă de la începutul discursului, când, în al doilea paragraf, preşedintele Bush construieşte o adevărată piramidă a sprijinului internaţional: „Suntem susţinuţi de voinţa colectivă a lumii". **Unitatea** reapare în text, de data aceasta la nivelul poporului american, care îşi susţine conducătorul până la ultimul copil – fetiţa care a trimis scrisoarea emoţionantă evocată în finalul discursului. Iar **Vârsta de Aur** este acea lume ideală – *pax americana*, subînţeleasă, nu şi anunţată la nivel declarativ – care se va instaura după ce militarii americani şi aliaţii lor vor câştiga bătălia. Faptul că în discurs sunt bine reprezentate toate aceste patru mituri fundamentale contribuie la forţa alocuţiunii, îi asigură un impact maxim la nivelul fiecărei secţiuni din publicul – ţintă.

Analiza cantitativă

În ceea ce priveşte categoriile de analiză, o primă lectură a textului sugerează o schemă de categorii dihotomice de tip război/ pace, militar/ terorism, America/ inamic, ameninţare/ libertate. Ca unitate de înregistrare am intenţionat folosirea cuvântului, dar bogăţia vocabularului a determinat opţiunea finală pentru o formă derivată din „unitate în context"[10]. De exemplu, cuvântul ***război*** apare o singură dată ca atare, dar textul conţine o paradigmă pe această temă -*bătălie, luptă, operaţiune, misiune, acţiune*. Am decis aşadar să folosim ca unitate de înregistrare familia de cuvinte constituită din sinonimele şi expresiile asociate categoriei primare. Într-un mod similar, am analizat cuvintele *terorist, Al Qaeda, taliban* ca făcând parte dintr-o singură categorie, ***inamic***; similar, cuvintele *militar, forţe armate* şi *forţe* le-am încadrat la categoria ***armată***, iar referirile la *America, Statele Unite ale Americii, americani* – la categoria ***America***.

Scanned with OKEN Scanner

Numărarea celor mai frecvente apariţii la nivelul întregului text ne dă câteva indicaţii cu privire la mesajul transmis în discurs şi duce la următoarea schemă de categorii:

Categ.	*război*	*inamic*	*America*	*armata*	*Afganistan*
Nr.apariţii	22	18	13	9	6

Categ.	*libertate*	*pace*	*răbdare*	*prieten*	*sacrificiu*
Nr.apariţii	5	4	5	4	3

O primă formă sintetică a mesajului, aşa cum rezultă din această schemă, ar putea fi:

- *personajul principal* – America, mai precis armata (sugerînd că avem de-a face cu o acţiune legitimă); *ce face* – pleacă la război; *împotriva* cui – a inamicului; *unde* – în Afganistan; *pentru ce luptă* – pentru pace şi libertate; *de ce are nevoie* – de răbdare, de sacrificiu şi de ajutorul prietenilor.

Observăm în paragrafele 5 şi 6, o neaşteptată concentrare a cuvintelor-cheie - *război* şi *pace,* ceea ce ar putea sugera fie o contradicţie, fie o antiteză puternică, iar analiza calitativă va arăta că acesta este exact momentul în care preşedintele Bush introduce conceptul de „pace prin război". Am identificat în text 99 de cuvinte şi expresii care pot fi asociate cu războiul, precum şi 50 asociate cu pacea, ceea ce confirmă tenta pro-război a mesajului discursiv.

Analiza calitativă

Discursul urmează toate etapele formulate în teoriile clasice al retoricii (*inventio, dispositio – exordiu, confirmatio, peroratio – elocutio*): introducere sintetică şi bine delimitată în paragraful 1, urmată de o parte amplă, consacrată relatării faptelor, probării celor spuse şi respingerii argumentelor adversarilor. Discursul se încheie cu o peroraţie, două paragrafe în care vorbitorul apelează la registrul emoţional, apelând inclusiv la Divinitate.

Mesajul principal al discursului este enunţat încă din prima frază: începerea operaţiunilor militare din Afganistan. Este prezentat **actantul** ***-noi, armata americană*** - şi **inamicul** - ***teroriştii*** şi ***talibanii.*** Începutul discursului mai conţine un element interesant pentru analiza noastră: prin precizarea preşedintelui Bush că loviturile au început **„la ordinele mele"** mesajul capătă automat un plus de forţă, prin suprapunerea imaginii sale de preşedinte peste cea de comandant al armatei. În paragraful următor însă, acest „eu, preşedintele" se transformă într-un „noi" colectiv, care introduce ideea de împreună, de aliaţi; un „noi" colectiv cu excluziune, în sensul că locutorul vorbeşte la plural, dar identifică **un singur aliat, Marea Britanie** – semn al relaţiilor privilegiate pe care Statele Unite le au cu această ţară. Abia după aceea nominalizează **„alţi prieteni"** – Canada, Australia, Germania şi Franţa – pe care îi califică drept **„apropiaţi"** dar pe care, prin folosirea adjectivului nehotărât **„alţi"**, îi plasează în plan secundar. Devine evident că vorbitorul face o ierarhizare, ajungând ulterior la **„mai mult de 40 de ţări"** şi, în final, la **„multe altele"**. Nu mai apar nominalizări, semn că aşteptările şi contribuţiile lor nu sunt atât de importante pentru efortul de război propriu-zis. Sunt importante însă pentru conturarea sprijinului politic, preşedintele Bush ajungînd, printr-o argumentaţie progresivă, să construiască o adevărată piramidă, care raliază întreaga planetă la acţiunea Statelor Unite:

Scanned with OKEN Scanner

„Suntem susţinuţi de voinţa colectivă a lumii". Locutorul trece apoi la argumentaţie directă pentru a justifica decizia politică a declanşării războiului. Cererile adresate talibanilor sunt enumerate rapid, într-o triadă retorică - figură de stil care va reveni pe parcursul discursului, fiind unul dintre procedeele care asigura ritmul alocuţiunii (**„să plece, să lupte, să-şi sacrifice viaţa"**). Preşedintele Bush detaliază acţiunea în sine şi recurge la antiteză pentru a explica una din misiunile militarilor americani: talibanii se ascund **„în peşteri şi în locuri ascunse"**, dar vor fi **„scoşi afară"** şi aduşi **„în faţa justiţiei"**. Modul în care îi descrie şi li se adresează îi coboară la stadiul subuman, de făpturi ale întunericului, care se ascund în subterane. Ideea pare să fie una din preferatele preşedintelui, deoarece apare şi în alte discursuri (pe 26 septembrie 2001, într-o conferinţă de presă, preşedintele Bush adresează un apel poporului afgan, căruia îi cere să se delimiteze de talibani şi „să-i scoată din vizuini" pe islamiştii radicali). George Bush operează distincţia între inamicul militar şi populaţia civilă a Afganistanului, clivajul adâncindu-se pînă la imagini patetice, cum sunt cele ale femeilor şi copiilor **„înfometaţi şi suferinzi"**. Urmează confirmarea acestei diferenţieri, prin afirmaţia că **„Statele Unite sunt un prieten al poporului afgan"**, dar un inamic al **„criminalilor barbari"** care ucid în numele religiei. Vine şi avertismentul adresat tuturor ţărilor lumii: în acest conflict nu există neutralitate, toată lumea trebuie să aleagă în ce tabără se plasează, de partea Statelor Unite - adică a Binelui, sau a teroriştilor – adică a Răului. Antiteza este însoţită şi de o echivalenţă semantică, prin care guvernele ce sprijină terorismul devin ele însele teroriste şi vor plăti acelaşi preţ.

Locutorul revine în Statele Unite şi insistă pe un aspect ce ţine de simbolismul comunicărilor politice: George Bush precizează că vorbeşte din Sala Tratatelor, un loc în care **„preşedinţii americani fac eforturi pentru pace"**, pregătind terenul pentru conceptul pe care îl va introduce în fraza următoare: **pacea prin război**. Concept care se va concretiza în perioada următoare într-o nouă doctrină – a loviturilor preventive, noua Strategie Naţională de Apărare a SUA. Din acest moment, preşedintele Bush se adresează aproape în exclusivitate americanilor. În această parte a discursului apare un nou cuvânt- cheie, ***răbdarea***. Preşedintele avertizează astfel că războiul în care America tocmai a intrat este unul de durată şi introduce alături de *răbdare* şi cuvântul *sacrificiu*. La finalul discursului, Bush schimbă registrul de comunicare, iar retorica de criză este înlocuită de una emoţională. În antiteză cu **„războiul"**, **„teroriştii"** şi **„criminalii"** apare simbolul copilului, element care operează transferul în plan emoţional. Decizia politică este difuzată la nivelul omului de rând, şeful statului vrea să se asigure că are acordul populaţiei americane şi merge chiar mai departe – până la copilul ales să puncteze „care este esenţa Americii": libertate şi loialitate.

Discursul se încheie cu expresia **„Dumnezeu să continue să binecuvânteze America"**. O verificare sumară a colecţiilor de discursuri prezidenţiale din Statele Unite arată însă că folosirea ei este de dată mult mai recentă decât s-ar crede. Într-adevăr, de la George Washington încoace, mulţi preşedinţi şi-au încheiat discursurile cu o retorică elaborată pe tema Divinităţii şi a credinţei americanilor în protecţia unei Fiinţe Supreme. Invocarea lui Dumnezeu se întindea însă pe mai multe fraze şi abia la sfârşitul anilor 80 a apărut forma condensată „God Bless America" (cu variante adaptate la circumstanţe, cum ar fi „God bless you and God bless America", „God

Scanned with OKEN Scanner

bless New York and God bless America" etc.). „God Bless America" este titlul unui cântec patriotic lansat de Irving Berlin înaintea celui de-al doilea război mondial, cântec atât de popular încât este considerat „imnul neoficial al SUA"[11]. Primul preşedinte care a folosit expresia pentru a pune punct unei alocuţiuni oficiale a fost Ronald Reagan, în discursul inaugural al celui de-al doilea mandat. Prin aceasta Reagan a dovedit încă o dată că merită porecla de „marele comunicator", atribuită de presă şi confirmată de politologi, pentru că expresia are toate caracteristicile unui slogan de succes. Odată cu alegerea la Casa Albă a lui George Bush - tatăl, expresia a fost ridicată la rang de regulă, iar următorul preşedinte, Bill Clinton s-a conformat, cu tot modernismul afişat al Administraţiei sale. Momentul de cotitură a survenit în timpul preşedinţiei lui George Bush – fiul şi a fost reprezentat tot de atacurile teroriste din 11 septembrie 2001. Numărul mare de intervenţii oficiale din acele zile, precum şi adecvarea expresiei la tragismul momentului au făcut ca „God Bless America" să intre în conştiinţa publicului ca o constantă obligatorie a discursului prezidenţial american[12].

Se poate spune că două secole de exerciţiu democratic au „şlefuit" retorica prezidenţială americană, făcând ca discursurile – adevărate exemple de oratorie – să o ia – nu o dată – înaintea situaţiei de pe teren, aceasta din urmă găsindu-se în reală dificultate când trebuie să se ridice la înălţimea ideilor şi conceptelor transmise de şeful statului.

ANEXA I Traducerea în limba română a discursului analizat

1. La ordinele mele, armata Statelor Unite a început lovituri împotriva taberelor de antrenament ale teroriştilor şi a instalaţiilor militare ale regimului taliban din Afganistan. Aceste acţiuni foarte bine ţintite sunt destinate să împiedice folosirea Afganistanului ca bază teroristă de operaţiuni şi să atace capacităţile militare ale regimului taliban.
2. Ni s-a alăturat în această operaţiune prietenul nostru de încredere, Marea Britanie. Alţi prieteni apropiaţi, printre care Canada, Australia, Germania şi Franţa au promis forţe pe măsură ce operaţiunea se dezvoltă. Mai bine de 40 de ţări din Orientul Mijlociu, Africa, Europa şi Asia au acordat drepturi de tranzit aerian sau de aterizare. Multe altele au pus la dispoziţie informaţii. Suntem susţinuţi de voinţa colectivă a lumii.
3. Acum mai bine de două săptămâni am formulat liderilor talibani o serie de cereri clare şi precise: închideţi taberele de antrenament terorist. Predaţi liderii reţelei Al Qaeda. Şi înapoiaţi cetăţenii străini, inclusiv americani, închişi pe nedrept în ţara voastră. Nici una din aceste cereri nu a fost îndeplinită. Şi acum talibanii vor plăti preţul. Prin distrugerea taberelor şi perturbarea comunicaţiilor, vom face ca reţelelor teroriste să le fie mai greu să antreneze noi recruţi şi să-şi coordoneze planurile malefice. La început, teroriştii s-ar putea ascunde mai adânc în peşteri şi în alte ascunzişuri fortificate. Acţiunea noastră militară este gândită şi ca să deschidă calea unor operaţiuni hotărâte, complete şi neobosite care să-i scoată afară şi să-i aducă în faţa justiţiei.
4. În acelaşi timp, poporul oprimat al Afganistanului va cunoaşte generozitatea Americii şi a aliaţilor noştri. Vom lovi ţinte militare, dar, de asemenea, vom paraşuta hrană, medicamente şi provizii pentru bărbaţii, femeile şi copiii înfometaţi şi suferinzi din Afganistan. Statele Unite ale Americii sunt un prieten al poporului afgan, aşa cum suntem prietenii celor aproape un miliard care practică credinţa islamică în toată lumea. Statele Unite sunt duşmanul celor care îi ajută pe terorişti şi al criminalilor barbari care profanează o mare religie ucigând în numele ei.
5. Această acţiune militară este parte a campaniei noastre împotriva terorismului, un alt front într-un război deschis deja de diplomaţie, serviciile secrete, îngheţarea resurselor financiare şi arestarea unor terorişti cunoscuţi de agenţiile de apărare din 38 de ţări. Dată fiind natura şi

Scanned with OKEN Scanner

capacitatea duşmanilor noştri, vom câştiga acest conflict prin acumularea răbdătoare de succese, prin îndeplinirea pe rând a obiectivelor cu hotărâre, cu voinţă şi scop. Astăzi ne concentrăm asupra Afganistanului, dar bătălia este mai largă. Fiecare ţară are o alegere de făcut. În acest conflict nu există neutralitate. Orice guvern care sprijină renegaţii şi ucigaşii de nevinovaţi devine el însuşi renegat şi criminal. Şi o va apuca pe acest drum singuratic pe propriul risc.

6. Vă vorbesc astăzi din Sala Tratatelor de la Casa Albă, locul în care preşedinţii americani fac eforturi de pace. Suntem o naţiune paşnică. Şi totuşi, aşa cum am învăţat atât de brusc şi atât de tragic, nu poate exista pace într-o lume a terorii dezlănţuite din senin. În faţa noii ameninţări de azi, singura modalitate de a păstra pacea este să-i urmăreşti pe cei care o ameninţă. Noi nu am cerut această misiune, dar o vom îndeplini. Numele misiunii care începe astăzi este „Libertate durabilă". Nu apărăm doar preţioasele noastre libertăţi, ci şi libertatea oamenilor de oriunde din lume de a trăi şi de a-şi creşte copiii eliberaţi de teamă.

7. Ştiu că mulţi americani simt astăzi teamă. Dar guvernul nostru a luat precauţiuni serioase. Toate agenţiile de apărare şi de informaţii lucrează cu agresivitate în toată America, în toată lumea şi tot timpul. La cererea mea, mulţi guvernatori au activat Garda Naţională ca să întărească securitatea aeroporturilor. Am chemat rezerviştii ca să întărim capacitatea forţelor noastre armate şi să întărim protecţia ţării noastre. În lunile de-acum încolo, răbdarea va fi una din puterile noastre – răbdarea la aşteptările lungi ce vor rezulta din întărirea măsurilor de securitate, răbdarea şi înţelegerea că va lua timp să ne atingem scopurile, răbdarea la toate sacrificiile ce ar putea veni.

8. Astăzi, aceste sacrificii sunt făcute de membrii forţelor noastre armate care ne apără atât de departe de casă, şi de familiile lor mândre şi îngrijorate. Un comandant suprem trimite fii şi fiicele Americii la bătălie pe un pământ străin numai cu cea mai mare grijă şi cu multe rugăciuni. Le cerem mult celor care ne poartă uniforma. Le cerem să-i părăsească pe cei dragi, să plece la mari distanţe, să rişte să fie răniţi, chiar să fie pregătiţi să facă supremul sacrificiu, să-şi dea viaţa. Sunt dedicaţi. Sunt onorabili. Reprezintă ce are ţara aceasta mai bun şi le suntem recunoscători. Tuturor bărbaţilor şi femeilor din armata noastră – fiecărui marinar, fiecărui soldat, fiecărui pilot, fiecăruia din Paza de Coastă, fiecărui puşcaş marin - le spun aceasta: Misiunea voastră este definită; obiectivele voastre sunt clare; scopul vostru este just. Aveţi toată încrederea mea şi veţi avea tot ce vă trebuie ca să vă faceţi datoria.

9. Am primit recent o scrisoare emoţionantă care spune multe despre starea Americii în aceste vremuri dificile, o scrisoare de la o fetiţă de clasa a patra cu tatăl în armată. „Oricât n-aş vrea ca tatăl meu să lupte", a scris ea, „sunt dispusă să ţi-l dau". Este un dar preţios. Cel mai mare pe care l-ar putea da ea. Această fetiţă cunoaşte esenţa Americii. Din 11 septembrie, o întreagă generaţie de tineri americani a căpătat o nouă înţelegere a valorii libertăţii, a preţului şi a sacrificiilor ei.

10. Bătălia se duce acum pe multe fronturi. Nu vom ceda, nu vom osteni şi nu vom eşua. Pacea şi libertatea vor învinge. Vă mulţumesc. Dumnezeu să continue să binecuvânteze America!

NOTE :

---

[1] Philip Abbot, „Political Thought in America. Conversations and Debates", Waveland Press, 2003; University of Michigan Documents Center - http://www.lib.umich.edu/govdocs/fedprs.html#hisspeech, www.harvard.edu; www.accd.edu etc.

[2] Karlyn Kohrs Campbell, Kathleen Hall Jamieson, „Presidential Rhetoric and the Genres of Governance", University of Chicago Press, 1990; pag. 11.

[3] Amos Kiewe, „The Modern Presidency and Crisis Rhetoric", Praeger Publishers, 1994; pag. 16-27.

[4] Jamieson, Campbell, Op. cit. pag.11, identifică în retorica prezidenţială americană opt tipuri distincte de discurs, fiecare cu reguli proprii şi atât de bine fixate, încât nu au suferit schimbări majore în ultimele trei secole. Este vorba de Discursul Inaugural, Discursul despre Starea Uniunii, Mesajul de veto/ discursul de opoziţie, discursul de război, discursul de apărare, retorica impeachment-ului, retorica iertării/ graţierii şi Discursul de adio.

Scanned with OKEN Scanner

[5] Discursul rostit de preşedintele Bush în seara zilei de 11 septembrie 2001, la doar câteva ore după atentatele teroriste de la New York şi Washington, prefigura războiul global împotriva terorismului, avertizând că Statele Unite „nu vor face nici o distincţie între teroriştişi cei care îi adăpostesc" (www.whitehouse.gov).

[6] Numeroase personalităţi din câmpul ştiinţelor sociale şi politice, printre care şi filozoful Jacques Derrida, au atras atenţia că „război împotriva terorismului" nu este cea mai fericită expresie, deoarece acordă terorismului statutul de inamic , conferindu-i acestuia un anumit grad de legitimitate.

[7] În ceea ce priveşte ratingul TV al discursurilor prezidenţiale americane s-au folosit date furnizate de Nielsen Media Research, cea mai mare companie independentă de profil din S.U.A. (www.nielsen.com, www.nielsenmedia.com)

[8] Corina Hădăreanu, „Analiză de discurs George W. Bush-operaţiuni Afganistan", Referat Master Studii de securitate, 2006, p.7-8

[9] Loara Ştefănescu – „Discursul politic contemporan: parametri lingvistici şi retorica argumentaţiei", Teză de doctorat, 2004, Bucureşti

[10] Septimiu Chelcea, „Iniţiere în cercetarea sociologică", Ed. Comunicare.ro, 2004, cap.11, pag.268-269.

[11] Irving Berlin a compus cântecul în 1918, pe când lucra la un musical. Considerându-l prea serios pentru o comedie muzicală, a pus partitura „la sertar". Şi-a amintit de ea în 1938, când asupra lumii plana ameninţarea celui de-al doilea razboi mondial şi când cântecul compus cu două decenii în urmă părea neobişnuit de potrivit, aproape premonitoriu. Cântat pentru prima dată la radio pe 11 noiembrie 1938, de Ziua Armistiţiului, a cunoscut imediat succesul, devenind în timpul războiului „imn neoficial al SUA" ("American Treasures of the Library of Congress", http://www.loc.gov/exhibits/treasures/trm019.html)

[12] Transcrierile politice arhivate de Federal Document Clearing House (adresări oficiale ale preşedintelui, membrilor Congresului şi oficialilor cu rang de ministru) arată 13 folosiri ale expresiei în 1996, 8 în 1997, 12 în 1999 şi 27 în 2000 (cf. Michael Kinsley, Slate Magazine Online, www.slate.com). Pentru anul 2001, Dow Jones International Resource Center (Centru de studiere a ştiinţelor sociale, înfiinţat în 1996 la Univeristatea din Atlanta pe baza unei finanţări primită de la Dow Jones Corporation) centralizează deja 338 de apariţii, majoritatea covârşitoare în ultimul trimestru al anului – deci după 11 septembrie (www.auctr.edu/collections/dowjones.html)

PUBLIC DISCOURSE AND INTELLIGENCE

Summary

Intelligence is different from information-processing. It could be defined as secret knowledge of an enemy; intelligence is never an end in itself, but is always directed towards other ends, such as winning a war; intelligence can be thought of as a process-the means by which secret information is collected and disseminated, as a product – the reports and analyses that are useful and an organization- a collection of units or agencies that carry out intelligence work. The tragic events of September 11th in US have dramatically changed international public perception of terrorism. Available policy options range from diplomacy, international cooperation to economic sanctions, covert action and military force. President Bush, in addressing the nation, stressed that the United States, in responding to the attacks, will make no distinction between the terrorists who committed these acts and those who harbor them. The President characterized the incidents as *acts of war* and the Adminstration announced plans to launch a world wide coalition against terroris.

Scanned with OKEN Scanner

PERSOANA ÎNTÂÎ ŞI REŢEAUA COMUNICATIVĂ A TEXTULUI

CARMEN VLAD
Universitatea *„Babeş-Bolyai"*
Cluj

1. Printre temele frecvent dezbătute în ultimele decenii în lingvistica extinsă – cu o componentă pragmatică acceptată şi asumată explicit – se numără *discursul „raportat"* („reluat" sau „repetat") cu formele sale clasice (discurs direct, discurs indirect, stil indirect liber), abordate acum din unghiul enunţării sau al actului locuţionar (în sens austinian). Implicată, astfel, în mod esenţial, *instanţa enunţiativă* a făcut obiectul a numeroase contribuţii: unele dintre acestea cu un suport teoretic şi analitic mai pronunţat lingvistic (Benveniste, Ducrot şi alţii), altele cu rezonanţă nedisimulat psihanalitică (Authier-Revuz)[1] şi, mai recent, lucrări care propun rezolvarea problemelor din perimetrul semanticii referenţiale prin metode logico-formale, în variante tot mai rafinate şi mai sofisticate[2].

Termenii *locutor*, *enunţiator*, *subiect vorbitor*, utilizaţi iniţial cu o oarecare lejeritate şi imprecizie, au dobândit treptat, în cursul procesului de clarificare conceptuală, un conţinut specific, printr-o necesară dezambiguizare semantică.

Înscrisă într-un asemenea context epistemologic, cercetarea de faţă se focalizează asupra unora dintre *funcţiile textual-discursive*[3] ale persoanei întâi, principal mijloc formal de ancorare a limbii în vorbire[4], „centru deictic" în comunicarea directă şi „mască" a unor roluri discursive la fel de importante, în diferite alte situaţii comunicative, mai complexe.

Abordarea funcţională a faptelor verbale *la nivel textual* presupune stabilirea diverselor valori sau roluri cu care acestea pot fi învestite în procesul utilizării discursive, datorită capacităţii lor de a stabili, simultan, relaţii diferite cu alte unităţi sau semne textuale. Aplicarea principiului funcţional[5] în sfera cercetării textologice poate pune în evidenţă sincretismul funcţional şi relaţional al semnelor textuale[6] şi, consecutiv, pluralitatea unghiurilor posibile în interpretarea semantică a unuia şi aceluiaşi (fragment de) text.

Exprimată în limba română fie pronominal prin *eu* sau prin forme de persoana întâi ale altor pronume (reflexiv, posesiv şi de identitate), fie desinenţial, în structura modurilor personale ale verbului, *persoana întâi* (simbolizată în continuare prin **eu**, independent de varianta formală prin care se concretizează) face parte din categoria elementelor verbale cu *funcţii discursive multiple*; acestea sunt determinate de posibilitatea persoanei întâi de a aparţine unor *configuraţii*, *lanţuri* sau *reţele*[7] diferite, caracterizate, fiecare în parte, prin omogenitatea relaţiilor de tip discursiv şi prin similaritatea efectelor în procesul actualizării sensului global. În virtutea implicării sale în actul enunţării, în acte de referinţă, în structuri actanţiale, în realizarea continuităţii (tematice a) informaţiei, precum şi datorită capacităţii sale de a contribui la coerenţa globală a textului sau, dimpotrivă, la fracturarea lui la nivel local, enunţial, **eu** trebuie considerat *semn textual-discursiv polifuncţional*. O cercetare

Scanned with OKEN Scanner

efectuată din perspectiva acestei opinii va trebui să aprofundeze întreaga gamă de rețele în care, participând, persoana întâi își actualizează valori textuale potențiale, ceea ce va pune în evidență *tropismul său semantic*, forța „obscură" capabilă să influențeze sau să determine o anume orientare în interpretarea sensului textual.

2. Studiul de față se va axa, în spațiul limitat al prezentului volum, pe reexaminarea unor aspecte legate de rețeaua comunicativă a textului.

2.1. Ca indicator direct al persoanei care își asumă actul rostirii, funcția primară a lui **eu** este cea *deictică*. Ea se realizează ca atare numai în comunicarea orală, în dialogul „față-n față" cu un interlocutor prezent și el în spațiul/timpul concret de desfășurare a enunțării. Ființa empirică sau persoana fizică denumită *subiect vorbitor*[8] (sau autor) nu devine entitate lingvistică decât în calitate de „ființă discursivă" ('être-discursif') cu un statut aparte, acela de *protagonist* al actului enunțiativ, element constitutiv al situației comunicative (cf. Nølke et alii, 2004, 37–40 și 117). Sursă a *enunțării* în momentul precis al producerii acesteia, subiectul vorbitor devine *locutor*, entitate teoretică, indicată printr-unul dintre mijloacele lingvistice deja menționate și prezentă în utilizări verbale performative, în relatări orale ale experiențelor personale[9] sau în intervenții parantetice, cu caracter metalingvistic sau modal[10].

În lanțul discursiv, orice nouă ocurență a lui **eu** (în oricare dintre formele lui cazuale), care trimite la același locutor cu cel al enunțării/enunțărilor anterioare, alcătuiește, împreună cu aceasta/acestea, ceea ce am numit altădată (cf. Vlad, 2000; idem, 2003) o *rețea comunicativă* a textului.

În cadrul unui dialog, de exemplu, se vor putea evidenția două lanțuri comunicative, atâta timp cât cele două persoane care își asumă, alternativ, enunțarea, adică interlocutorii, vorbesc „în cont propriu", fără a se referi la (sau a folosi direct ori indirect) „spusele" altcuiva. Iar dacă într-o conversație intervin mai multe persoane, numărul lanțurilor comunicative va coincide cu numărul participanților la discuție, fiecare înlănțuire construindu-se schematic printr-un mecanism de conectare a ocurențelor cu referent identic, constant.

Așa cum remarcă Corblin (1995, 170), tipul de conexiune ce unește două ocurențe succesive ale lui **eu** pare mai apropiat de genul de conexiune a două ocurențe ale *numelui propriu*, decât de genul legăturii dintre un pronume la persoana a treia și antecedentul său. Această constatare găsește un suport și în „comportamentul" ca *semne* al celor două categorii, *eu* și *numele propriu:* ambele trimit la un referent *exoforic* (cf. Kleiber, 1990, 243–245) situat în contextul extraverbal și extraenunțial: **eu**, la situația enunțiativă, numele propriu, la context. De aceea în denumirea de *personale* dată de Benveniste (1966, 228) lui *eu* și *tu* cât și în cea de *pronume de dialog* dată de Charolles (2002, 195) se reflectă de fapt doar tipul de întrebuințare a persoanei întâi având la bază natura sa de *semn indicial* și aflat într-o relație materială, de contiguitate, cu „obiectul" la care trimite[11] în situația de comunicare curentă[12].

Cercetarea axată asupra acestui aspect al lui **eu** este preponderent *pragmatică* și face parte din teoria interacțiunilor verbale, ca o componentă esențială a acesteia.

2.2. Un moment important în evoluția abordărilor ce vizează actul enunțiativ l-a constituit lansarea, de către Ducrot, a primei sale versiuni asupra *polifoniei*[13], când lingvistul face distincția (deja amintită) dintre *locutor* și *enunțiatori*, cel dintâi

Scanned with OKEN Scanner

responsabil de actul enunțării, ceilalți de alte acte ilocuționare realizate în același enunț. Într-o etapă ulterioară, autorul revine asupra distincției, de data aceasta definind *enunțiatorul* prin *punctul de vedere* conținut în enunț și socotindu-l străin actului de enunțare îndeplinit exclusiv de *locutor*.

Chiar dacă sursele originare ale interpretării lui **eu** din unghi discursiv (cf. Jakobson, 1963 și Benveniste, 1974) nu mai sunt totdeauna menționate și comentate, în studiile de semantică a textului, în general, și în cele consacrate textului narativ, în special, se reia ideea de dependență a semnificației persoanei întâi de *situația comunicativă*, dar nu de cea externă, ci de *cea creată enunțial și textual*. Fundamentarea conceptului de *heterogenitate a planului enunțiativ*[14] – fenomen provocat de posibilitatea multiplicării enunțiatorilor și de stratificarea planurilor enunțiative – are loc paralel cu reexaminarea conceptului de *polifonie*.

Din perspectiva acestui fenomen specific discursiv, statutul lui **eu** stârnește noi probleme, unele cu grad ridicat de dificultate. Dovadă, în acest sens, sunt diversele opinii exprimate cu privire la rolul său ca un constituent de bază în funcționarea și interpretarea *discursului raportat* (**DR**). Datorită decalajelor enunțiative produse printr-o multitudine de forme lingvistice „discursives ou textuelles, altérnant l`image d`un message monodique" (Authier-Revuz, 1984, 98), **DR** reprezintă una dintre cele mai complexe strategii discursive.

2.3. Deși unele versiuni teoretice recente elimină în mod explicit *subiectul vorbitor* (precum și ascultătorul) din sfera cercetării *polifoniei* (cf., de exemplu, Nølke et alii, 2004, 38 și 117), se consideră, totuși, că „reîntoarcerea" la „polii extrinseci, la corelatele nelingvistice ale textului"[15] este necesară cel puțin în una dintre fazele analizei textologice, în etapa interpretării *tipologice* sau *genologice*, căci „orice text aparține unui gen" (Rastier, 1996, 15). Dar spre a-și salva propria concepție de *semantică a textelor* din pericolul „ontologizării", Rastier substituie enunțiatorul printr-un „foyer enonciatif, tel qu'il est représenté dans le texte et/ou situé par les règles du genre" (ibidem, 16). Autorii scandinavi ai polifoniei „extinse" (cf. Nølke at alii, 2004, 99 – 116 și 125) manifestă, în această privință, o poziție mai puțin certă, de vreme ce, deși eliminat inițial din demersul analitic, subiectul vorbitor reapare, prin anumite atribute sau determinări contextuale, în cea de-a treia etapă a abordării polifonice a textului, cea consacrată stabilirii legăturilor dintre „ființele discursive" și „o situație reală sau fictivă".

3. Din multiplele aspecte dezbătute și puncte de vedere exprimate, câteva au o relevanță aparte în privința statutului persoanei întâi, a rolului său în rețeaua comunicativă a textelor:

- **Eu** ca *subiect vorbitor*, ființă empirică prezentă în situația de comunicare în curs de desfășurare, reprezintă „centrul deictic" în discursul oral și este distinctă, din punct de vedere ontologic, de **locutor** (**LOC**[16]) „ființă exclusiv discursivă", *imagine* a sursei enunțării și „constructor-al-sensului" (cf. Nølke et alii, 2004, 37).
- Din punct de vedere lingvistic, în *discursul raportat*, formă privilegiată a polifoniei, **eu** nu trebuie interpretat în funcție de coordonatele enunțiative din afara textului sau de situația de comunicare în curs de desfășurare, ci în funcție de „situația de comunicare **descrisă**" în enunț (Reboul, 2000, 7; Simonin, 1984, 34), tocmai pentru că, în această utilizare, **eu** nu desemnează persoana care vorbește și care redă

Scanned with OKEN Scanner

(repetă) discursul altuia, ci persoana al cărei discurs este raportat şi derulat într-un *alt* cadru enunţiativ, diferit, mai mult sau mai puţin precizat *în enunţ*, prin anumite mijloace lingvistice.

• În „jocul" polifonic al discursului, **LOC** este autorul şi „regizorul dramei" exprimate în enunţ-text, fără a intra el însuşi în scenă, având posibilitatea de a pune o altă „fiinţă discursivă", un alt „actor", să vorbească în numele lui (idem, 31 şi 55), multiplicând astfel *vocile* [17] textului.

• Există numeroase *strategii discursive* prin care **LOC**, în mod deliberat sau nu, se distanţează, la un moment dat al expunerii sale, de propria sa imagine enunţiativă[18]. Dintre acestea amintesc aici: (i) comunicarea unui **LOC** „prin actorii pe care îi pune în scenă" (Nølke et alii, 2004, 31, 37, 55); (ii) mecanismele *dedublării sale ironice*, prin care se creează două niveluri de semnificaţie, unul aparent şi altul latent, produse de *contrastul* sau contradicţia dintre conţinutul exprimat în două segmente ale *aceluiaşi* (fragment de) text[19]; (iii) strategia *disimulării*, când distanţarea **LOC** de enunţiator îmbracă „masca" decalajului cultural[20], prin recursul la modele, simboluri sau mituri „străine", cu efecte provocatoare, derutante, faţă de alocutorul textual; (iv) „retragerea" locutorului – e cazul menţiunii unui *proverb* – în spatele unei *instanţe colective* (marcată discursiv, prin utilizarea reflexivului impersonal, *se* sau doar presupusă), „veritabilul garant al adevărului proverbului" (Grésillon, Maingueneau, 1984, 113; cf. şi Nølke et alii, 2004, 39 – 40).

Pentru a conchide, voi spune că, în interpretarea sensului oricărui text, analiza reţelei comunicative este esenţială, iar cadrul teoretic al demersului trebuie să fie unul conjunct, semantic şi pragmatic în acelaşi timp.

NOTE :

[1] Consacrată investigării inconştientului, „în lectura lacaniană a lui Freud", psihanaliza preconizează „la double conception d'une *parole fondamentalement hétérogène* et d'un *sujet divisé*", considerând că „dans la linéarité d'une chaîne se fasse entendre la polyphonie non intentionnelle de tout discours" (Authier-Revuz, 1984, 101).

[2] O prezentare de sinteză a unor lucrări de referinţă în domeniu, însoţită de comentarii şi soluţii interesante se găseşte la Ştefan Oltean *Introducere în semantica referenţială*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2006.

[3] Expresia „textual-discursiv" se va utiliza conform concepţiei textologice pe care am expus-o în *Textul aisberg. Teorie şi analiză lingvistico-semiotică*, 2003, unde consider că, din perspectiva producerii *sensului* (la oricare dintre cei doi poli ai comunicării: emitere şi receptare), doar abordarea conjunctă a aspectelor *strict lingvistice* („interne" produsului verbal) cu cele *contextuale* („exterioare", dar indirect pertinente) este eficace, concludentă pentru şi concordantă cu natura specific volumică, poliedrică a sensului textual (cf. şi Vlad, 1994).

[4] Definită printr-un sistem de două opoziţii, una de *personalitate* (*eu –tu* vs *el*) şi cealaltă de *subiectivitate* (*eu* vs *tu*), în viziunea lui Benveniste (1966) persoana întâi, „formă vidă" ca entitate a *limbii*, „reçoit sa realité et sa substance du discours seul" (idem, 1974, 68). Inclus în clasa „embrayeurs" (shifters) de către Jakobson (1963, 182), eu semnalează „l'identité d'un des protagonistes du procès de l'énoncé avec l'agent du procès de l'énonciation".

[5] În comentariile sale ample despre *„principiul funcţiei"*, Coşeriu (2000, 67) subliniază că acesta „e valabil şi pentru interpretarea textelor, întrucât în acord cu stilistica numită 'a vorbirii', expresii analoge în substanţa lor pot avea funcţii diferite chiar şi opuse, conform textelor şi contextelor în care figurează".

Scanned with OKEN Scanner

[6] Cf. Vlad, 1995; idem, 2003, 113 şi 238–240; idem, 2003 (b).

[7] Termenii *configuraţii*, *lanţuri* şi *reţele*, utilizaţi de autori diferiţi (cf. Corblin, 1995; Grobet, 1999; Vlad, 2000 şi 2003; Nølke et alii, 2004), fără a coincide total, se intersectează sinonimic în mare parte, referindu-se toţi la capacitatea semnelor textuale de a stabili legături, adesea la distanţă, în baza aceloraşi relaţii discursive şi a unor funcţii omogene.

[8] Distincţia *subiect vorbitor – locutor – enunţiator* (aşa cum apare ea iniţial la Ducrot) este succint prezentată în Moeschler, Reboul, 1999, cap. 12; în Vlad, 2003, 126; Moeschler, Auchlin, 2005, 203 – 204; Nølke et alii, 2004, 42.

[9] Cf. Vlad, 1987

[10] Cf. Nølke et alii, 2004, 38

[11] Un comentariu mai amplu în privinţa statutului semiotic al lui *eu* poate fi urmărit în Vlad 1985(a), 507 – 508; cf. şi Charolles, 2002, 204.

[12] Analizând enunţul *J'ai faim.*, Reboul (2000, 10–11) afirmă că acesta „ne comporte aucune description d'une situation de communication et on peut supposer que la situation de communication pertinente est la situation courante". În schimb, în enunţul *Pierre a dit: «Jean a dit: „j'ai faim"»*, care trimite la două situaţii de comunicare, cea *pertinentă* „est celle qui a l'énoncé où intervient le déictique dans sa portée immédiate lorsque la situation de communication est décrite dans une préface intégrée à l'énoncé".

[13] Un scurt „istoric" al polifoniei vezi în Nølke et alii, 2004, 35–36.

[14] Examinării acestui fenomen îi este consacrat, în întregime, nr. 73/1984 al revistei *Langages*.

[15] „Le pari d'une sémantique des textes ne consiste pas à nier l'incidence de ces pôles (extrinsèques – n.n. C.V.) en misant sur une sorte de solipsisme linguistique, mais à régler le recours à ces pôles en fonction du sens textuel, qui détermine au demeurant les conditions de ce recours" afirmă Rastier (1996, 15).

[16] Autorii teoriei scandinave a polifoniei lingvistice consideră că LOC (simbol al locutorului) îşi poate crea discursiv *două imagini*: una în calitate de *locutor al enunţului* (li), având unica funcţie de sursă a enunţării, iar cea de-a doua, de *locutor textual* (L), „présenté comme ayant tous les aspects d'une personne complète" (Nølke et alii, 2004, 37– 38).

[17] „Metafora vocii" este considerată de Danon-Boileau şi Bouscaren (1984, 57–63) derutantă şi prea „îngustă" pentru identificarea tipului de discurs: primar vs raportat (DD, DI, SIL) vs ambiguu, ca şi pentru distincţiile din cadrul discursului raportat. Mefienţa autorilor în „metafora vocii" e determinată pe de-o parte de caracterul prestabilit al tipologiei la baza căreia stă, pe de altă parte de convingerea că nu doar indicii de persoană, ci şi reperele temporale, modale şi aspectuale, împreună cu contextul enunţial, participă la stabilirea caracterului de discurs raportat.

[18] În studiul de faţă nu aduc în discuţie nici *punctul de vedere* care în opinia autorilor recentului volum *ScaPoLine* reprezintă factorul structurant şi ierarhizant al configuraţiei polifonice a textului, şi nici problema „subiectului (a eu-lui) divizat" prin „heterogenitatea lui constitutivă" – aspect cu evident substrat psihanalitic – tratată de Authier-Revuz (1984, 105–107).

[19] Ocupându-se de „Figurile textului ironic", R. Zafiu (1987) pare să adere la ideea avantajului de a aborda *ironia* din perspectiva strategiilor discursive, ca modalitate specifică de ambiguizare în textul poetic. Cf. şi Vlad, 2003, 107–108 şi 128–129.

[20] Cf. Neţ (1998); Vlad (2003, 129–130).

BIBLIOGRAFIE

Authier-Revuz, J., 1984, „Hétérogénéité(s) énonciative(s)", în *Langages*, nr. 73

Benveniste, É., 1966, 1974, *Problèmes de linguistique générale*, vol. I şi II, Paris, Éditions Gallimard

Corblin, F., 1995, Les formes de reprise dans le discours. Anaphores et chaînes de référence, Presses Universitaires de Rennes

Scanned with OKEN Scanner

Coşeriu, E., 2000, *Lecţii de lingvistică generală*, (traducere în limba română), Chişinău, Editura ARC
Danon Boileau,L, Bouscaren,J., 1984, „Pour en finir avec Procuste", în *Langages*, nr. 73
Grésillon, A., Maingueneau, D., 1984, „Polyphonie, proverbe et détournement ou Un proverbe peut en cacher un autre", în *Langages*, nr. 73
Grobet, A., 1999, „La continuité topicale dans des dialogues radiophoniques: quelques relations de discours", în *Cahiers de Linguistique Française*, nr. 21
Jakobson, R., 1963, *Essais de linguistique générale*, Paris, Éditions de Minuit
Kleiber, G., 1990, „Marquers référentiels et processus interprétatifs: pour une approche „plus sémantique"" în *Cahiers de Linguistique Française*, nr. 11
Moeschler, J., Reboul,A., 1999/1994, *Dicţionar Enciclopedic de Pragmatică* (traducere în limba română), Cluj, Editura Echinox
Moeschler, J., Auchlin, A., 2005/2000, *Introducere în lingvistica contemporană* (traducere în limba română), Cluj, Editura Echinox
Neţ, M., 1998, „On the Dissimulation of Identity in Literary Text and Discourse", în J. Bernard, G. Withalm (Hrsg), *Identität/Identity/Identité*, Wien, ÖGS
Nølke, H. Fløttum, K., Norén, C., 2004, *ScaPoLine. La théorie scandinave de la poliphonie linguistique*, Paris, Éditions Kimé
Rastier, F., 1996, „Pour une sémantique des textes – questions d'épistémologie" în vol. *Textes &Sense*, Rastier/Fortis (eds), Paris IV, CNRS
Reboul, A., 27/11/2000, „Communication, fiction et expression de la subjectivité", Institut des Sciences Cognitives, CNSR, Lyon-Bron, reboul@isc.cnrs.fr.
Simonin, J., 1984, „Les plans d'énonciation dans *Berlin Alexanderplatz* de Döblin, ou de la polyphonie textuelle", în *Langage*, nr. 73
Vlad, C., 1985 (a), „Identité – altérité dans le sens narratif de la première personne", în RRL, XXX, nr. 5
Idem, 1985 (b), „Sensuri şi funcţii ale persoanei întîi în textul narativ: *Hanu Ancuţei*", în vol. *Semiotică şi poetică (2)*. Textul şi coerenţa, C. Vlad (coord.), Cluj – Napoca, Editura Universităţii Babeş- Bolyai
Idem, 1987, „Le statut référentiel de la première personne dans le discours narratif", în *Studia Universitas „Babeş-Bolyai"*, Philologia, nr. 1
Idem, 1994, *Sensul, dimensiune esenţială a textului*, Cluj – Napoca, Editura Dacia
Idem, 2000, *Textul aisberg. Elemente de teorie şi analiză*, Cluj, Editura Casa Cărţii de Ştiinţă
Idem, 2003, *Textul aisberg. Teorie şi analiză lingvistică-semiotică*, ed. a IIa, revăzută şi adăugită, Cluj, Casa Cărţii de Ştiinţă
Idem, 2003 (b), „La semiosis textual y el modelo peirceano", în *Signa*, Revista de la Asociación Española de Semiótica, nr. 12
Zafiu, R., 1987, „Figurile textului ironic", în vol. *Semiotică şi poetică (3)*. Text şi textualitate, C. Vlad (coord.), Cluj – Napoca, Editura Universităţii „Babeş-Bolyai"

FIRST PERSON AND THE COMMUNICATIVE NETWORK OF THE TEXT

Abstract

The focus of this paper is on the first person (in all ways of its expression in the Romanian language) as a *multifunctional textual sign*, able to participate, in the same time and with different functions, in different networks of textual meaning (the communicative network, the referential network, the network of actants, the thematic and informational network etc.). We discuss the functions of the first person in the oral direct speech and in the reported speech, as well as the consequences of these functions in the communicative configuration of texts.

Scanned with OKEN Scanner

Partea a IV-a

ISTORIA LIMBII, DIALECTOLOGIE, TOPONIMIE

Scanned with OKEN Scanner

DESPRE EVOLUȚIA UNOR MORFEME ÎN LIMBA ROMÂNĂ

GRIGORE BRÂNCUȘ
Facultatea de Litere
Universitatea din București

Flexiunea latinei târzii a fost profund zdruncinată din cauza transformărilor fonetice care s-au produs ca urmare a impunerii pe primul plan a accentului de intensitate. Căderea consoanelor finale a creat perturbări mari în flexiune; a fost necesară reconstituirea formelor şi a sistemului de opoziții morfematice. Acest îndelungat proces de regularizare a paradigmelor s-a petrecut în spiritul tendințelor de tip latin ale evoluției românei. Vom prezenta aici două aspecte mai importante:

1. expansiunea analogică a morfemelor;
2. evoluția morfemelor în poziție nonfinală.

1. Morfemele *u* şi *i*, specializate pentru anumite valori, s-au extins în zone diferite ale flexiunii.

a. Desinența *-u* (lat. *-o*), proprie persoanei I a prezentului indicativ, a apărut, analogic, la aceeaşi persoană a perfectului: *cântu* (< *canto*) şi *cântaiu* (< *cantavi*). Formele cu *-u* sunt frecvente în limba veche: *adurmiiu* şi *sculaiu, chemaiu, născuiu.* La fel: eu *rămîiu* (< *remaneo*) şi eu *rămaşu* (< *remansi*), *alegu* şi *alepşu*, *facu* şi *feciu, dzicu* şi *dzişu* etc.

E posibil ca extinderea lui *-u* să fi fost determinată şi de faptul că româna comună avea silabă deschisă la finală. În acest fel se explică şi prezența, în unele texte vechi, a lui *-u* final la cuvinte care, prin originea lor, nu au avut niciodată această caracteristică. Al. Rosetti (*Istoria limbii române*, 1986, p. 639-660, 703-709, cu bibliografia problemei lui *-u* final) crede că apariția lui *-u* în textele vechi e un procedeu pur grafic. El notează din *Codicele Voronețean* exemple ca: *aleanu, gându, istovu, chinu, chipu, comarnicu, năsipu etc.*, cuvinte slave şi maghiare cu *-u*, care, după cei mai mulți cercetători, reprezintă o realitate fonetică, fiind impus de analogia cu modelul latin al substantivelor de declinarea a II-a.

b. Desinența *i*, ca semn al persoanei a II-a, este motivată etimologic numai la prezentul verbelor de conjugarea a IV-a: *audis* (cu *ī* lung) a devenit *auzi*, după care, prin analogie, s-au creat şi formele celorlalte conjugări: *cânți, vezi, crezi*.

Generalizarea lui *-i* la persoana a II-a a prezentului s-a produs de timpuriu, extinzându-se ulterior şi la imperfect: tu *cântai* (lat. *cantabas*, cu finală identică cu a prezentului: *cantas*) şi, regional, la mai mult ca perfect: tu *cântasei* (lat. *cantavisses*).

La plural, lat. *cantatīs*, cu *ĭ*, a devenit foarte devreme **cântate* şi apoi *cântați*, cu substituirea lui *e* prin *i* şi africatizarea oclusivei dentale precedente.

Direct sau prin mijlocirea prezentului indicativ, *-i* a apărut şi la imperativ: lat. *cantate* > **cântate* > *cântați*.

Scanned with OKEN Scanner

c. La imperativ singular *-i* îşi dispută terenul cu *-e* la verbele de conjugarea a II-a, a III-a şi a IV-a: se impune *-i* dacă verbul e intranzitiv şi *-e* dacă e tranzitiv (mai exact, dacă e însoţit de enclitice pronominale cu valoare de obiect direct, cf. J. Byck, *Studii şi articole*, 1967, p. 131 ş. u. şi Al. Graur, *Tendinţe actuale ale limbii române*, 1968, p. 220): *plângi* şi *plânge-l*, *creşti* şi *creşte-l*, *scazi* şi *scade-l*, *minţi* şi *minte-l* (*i* este primitiv numai la conjugarea a IV-a, la celelalte e secundar).

S-ar adăuga aici formele scurtate cu *i* din graiurile populare: *griji* şi *îngrijeşte(-te)*, *ghici* şi *ghiceşte(-l)*, *zbughi* şi *zbugheşte(-o)*, *feri* şi *fereşte(-l)*, poate şi formele *pârle-o*, *tule-o* (şi *tuli*), cf. Lombard, în *SCL*, I, VIII, 1957, p. 12.

d. Extinderea analogică a morfemului *i* s-a petrecut şi în alte zone ale morfologiei.

La numeralul *doi* (lat. cl. *duo*), *i* funcţionează ca semn al pluralului, impus şi de faptul că se realiza aici şi o opoziţie de gen: *doi – două* (lat. pl. *dui*, cl. *duo* – f. *duae*).

Vechiul *îmbi* (lat. *ambo* „cei doi", un sinonim al lui *duo*, cu aceeaşi valoare de dual) conţine, de asemenea, desinenţa *i* proprie pluralului.

Trei (lat. *tres*, cu declinare defectivă de singular) şi-a reamenajat forma prin adaptarea lui *i* ca la *doi*.

E posibil ca şi asimilaţia vocalică de la *cinci* (*cince*, din lat. *quinque*) să fi fost favorizată de faptul că *i* îndeplinea rolul de semn al pluralului.

Numeralul *mie*, la origine pluralul neutru *milia*, şi-a refăcut un nou plural, cu desinenţa *-i*: *mii*, ca femininele de declinarea a III-a, de tipul *vulpi* (lat. *vulpes*). Forma etimologică *mie* e cunoscută încă în textele vechi: *cinci mie*, ca variantă originară a lui *mii*.

De adăugat faptul că prin morfemul *i*, specific pluralului, se exprimă tratamentul substantival al numeralului zece: *douăzeci*.

e. Morfemul *i*, cu semnificaţia adecvată pluralului, e întâlnit şi în flexiunea unor pronume. La pronumele *noi*, *voi* (lat. *nos*, *vos*) ataşarea lui *-i* s-a produs de timpuriu (comp. it. *noi*, *voi*). Cu aceeaşi valoare s-a impus *-i* şi la posesivele *tăi* (< *tău* + *i*) şi *săi* (< *său* + *i*), după modelul formei de persoana I *mei* (lat. *mei*).

f. În flexiunea substantivală, expansiunea analogică a lui *-i* s-a petrecut în mai multe situaţii importante. Mai întâi, la substantivele de declinarea a III-a cu pluralul în *-es*, a cărui evoluţie a fost tulburată de intervenţia analogică a lui *i*: *canes*, *dentes*, *fratres*, *montes*, *parentes etc.* ar fi devenit **câne*, **dinte*, **frate*, **munte*, **părinte*. Impunerea lui *-i*: *câni*, *dinţi* etc., în defavoarea lui *-e*, s-a făcut după masculinele de declinarea a II-a, la care *-i* este etimologic: lat. pl. *lupi* > rom. *lupi*. Prin reorganizarea pluralului cu *-i* se evită şi omonimia cu acuzativul singular la imparisilabice, mai cu seamă că forma de acuzativ se impusese şi la nominativ: *berbece*, *dinte*, *munte*, *părinte* (lat. *vervex – vervecem*, *mons – montem* etc.). Vor fi intervenit aici şi sintagme cu adjective de felul *multi homines* > rom. *mulţi oameni*, *boni canes* > *câini buni*, *-i* extins şi la substantive (cf. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, p.132).

În jocul lui *-i* ca semn al pluralului sunt atrase şi femininele de declinarea a III-a de felul: *cruce*, *floare*, *muiere*, *parte*, *vulpe*. Unele sunt imparisilabice în latină (*crux*, *-cem* etc.), dar toate au pluralul în *-es*, prin urmare *-i* de la pluralul reflexelor româneşti (*cruci*, *flori*, *vulpi*) nu este etimologic. Ca şi în cazul masculinelor în *-es*

Scanned with OKEN Scanner

(*canes* > *câini, montes* > *munți*), *-i* a fost preferat și de astă-dată din nevoia evitării omonimiei cu singularul: *o vulpe – nişte *vulpe* (lat. *vulpes*) a devenit *o vulpe – nişte vulpi*.

Rezultă de aici că româna preferă omonimia de gen (masc. *câine – câini*, fem. *vulpe – vulpi*) celei de număr. Am stăruit asupra acestor particularități bine cunoscute, ale morfologiei istorice românești, pentru a sublinia rolul foarte important pe care l-a avut morfemul *i* în procesul de reorganizare a flexiunii. Trebuie adăugat faptul că acțiunea lui *i* poate fi urmărită și în evoluția fonetică propriu-zisă. Influența lui *i* a determinat apariția celor două serii de africate, a fricativei *ş* și a consoanelor muiate utilizate ca termeni ai alternanțelor fonetice.

E greu de întrevăzut o explicație a preferinței românei pentru *i* ca sunet implicat în numeroase modificări ale flexiunii și ale reconstituirii sistemului fonetic.

În toată istoria ei, româna a avut tendința de a crea o anumită distanță între formele de singular și cele de plural, de a marca opoziția de număr nu numai prin desinențe, ci și prin alternanțe de sunete în radical.

De la femininele de declinarea a III-a, *-i* s-a extins foarte devreme și la pluralul unora de declinarea I în *-ă*: *porți* (lat. *portae*), *mori* (lat. *molae*) în loc de *poarte, moare*. Foarte probabil, acestea erau, inițial, mai ales substantive al căror radical prezenta condiții pentru realizarea alternanțelor fonetice, de exemplu *oa* de la singularul *poartă* apărea ca termen virtual al alternanței cu *o* în condițiile prezenței lui *i* ca sunet inductor (*oa* redevine *o* dacă e urmat de *i*, deci sg. *poartă,* pl. *poarte* → sg. *poartă,* pl. *porți*, cu alternanța *oa/o*). Cu *e* la plural alternanța nu se realizează, pentru că și *ă* și *e* determină numai diftongul: *roată – roate* (dar *roți*, cu desinența *-i* și două alternanțe fonetice ca mărci suplimentare pentru exprimarea pluralului); *ulicioară,* pl. *ulicioare* (fără alternanță), *lupoaică,* pl. *lupoaice* (cu *-i*, pluralul ar fi *lupoici*), *mioară,* pl. *mioare* (dar *miori*, cu pl. *-i*).

Situația acestora este identică cu a femininelor de declinarea a III-a, care au pluralul în *-i*: *floare,* pl. *flori* (cu alternanța *oa/o* determinată de *i*).

Foarte probabil că *i* a determinat și alternanța *ea/e* în situațiile în care aceasta nu este consolidată etimologic (cum este, de exemplu, în *stea* – pl. *stele*) ca în sg. *seară* – pl. *seri* (lat. pl. *serae* devenea normal **seare*, apoi **sere*; desinența *-i* a intervenit însă foarte devreme, provocând alternanța).

Sunt și alte alternanțe în radical declanșate de *i* de la finala cuvântului, de exemplu *á/ă* ca în: sg. *baltă* – pl. *bălți*, sg. *blană* – pl. *blăni*, sg. *salbă* – pl. *sălbi* etc. Această alternanță s-a creat târziu, creându-se simetria cu *oa/o*, *ea/e*.

Așadar, dacă româna modernă apelează la *e* pentru evitarea alternanțelor fonetice în radical, dimpotrivă, româna veche preferă pe *i* pentru provocarea apariției acestora, potrivit tendinței generale de hipercaracterizare a opoziției de număr în aspectul vechi și popular al limbii.

S-a scris mult despre originea lui *-i* de la pluralul femininelor cu singularul fie în *-ă*, fie în *-e*. Ceea ce trebuie reținut ca foarte important este faptul că în aproape toate cercetările consacrate acestei probleme se recunoaște că *-i* provine, în ultimă instanță, de la pluralul masculinelor și că această analogie s-a petrecut în faza primară a limbii, de dinainte de româna comună. Inițial, *-i* era specific pluralului masculinelor, dar, cu vremea, a devenit semn de plural pentru substantive aparținând tuturor

Scanned with OKEN Scanner

genurilor (v., între alţii, S. Puşcariu, *O supravieţuire a latinei arhaice în română şi italiană*, în *Cercetări şi studii*, 1974, p.292-296; I. Şiadbei, *Contribuţii la studiul latinei orientale* (II), în *SCL*, 1, IX, 1958, p. 83-86; Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, 1956, p. 297-306; Gr. Brâncuş, *Despre alternanţa fonetică á : ă*, în *SCL*, 2, 2000, p. 295-300).

În flexiunea limbii române există şi alte morfeme în afară de *u* şi *i* care s-au extins, prin analogie, în puncte diferite ale paradigmei.

Astfel *ră* de la persoana a III-a a perfectului simplu a trecut la toate formele pluralului atât la perfectul simplu, cât şi la mai mult ca perfect. Semnificaţia segmentului *ră* a evoluat de la desinenţă până la limita cu sufixele, ceea ce explică apariţia acestuia şi la persoana a III-a singular: el *veniră*, el *veniseră*, precum şi la participiul din structura perfectului: *a venitără*.

Prin segmentul *r* de la finala auxiliarului *or* din structura viitorului: *or veni*, pluralul se opune singularului: *o veni – or veni*, deci *r* trebuie interpretat ca desinenţă, deşi etimologic face parte din radical: lat. *volunt* > *voru*.

Ca desinenţă, *r* s-a extins şi la perfectul compus: *o venit – or venit*, pentru restabilirea formală a opoziţiei de număr.

2. Evoluţia morfemelor în poziţie nonfinală

În această poziţie, morfemele sunt mai rezistente, ceea ce rezultă din analizele care urmează:

a. Forma de infinitiv din structura imperativului negativ la singular a pierdut sufixul comun *-re*, pe care l-a păstrat însă până astăzi în structura pluralului: sg. *nu cânta – nu cântareţi*. Forme ca *nu dareţi, nu lăsareţi, nu plângereţi* se aud încă în limba populară. Se întâlnesc frecvent în bocete, descântece şi în graiurile din ariile mai conservatoare (Oltenia, Banat, Transilvania). În limba veche sunt obişnuite. Cipariu (*Principia de limbă şi scriptură*, Blaj, 1866, p. 194) notează forme ca: *nu rădicareţi, nu zicereţi, nu credereţi, nu aveareţi, nu vă temereţi, nu grăireţi, nu contenireţi* etc. Pentru alte exemple din textele vechi v. Densusianu, *Istoria limbii române*, II, var. rom., 1961, p. 150-151. Cei doi învăţaţi observă că variantele cu *-re* coexistă cu cele fără acest sufix: *nu vă teameţi, nu faceţi* (Cipariu, *op. cit.*, p. 195), chiar în aceeaşi frază: *nu vă lăudaţi* şi *nu minţireţi* (Densusianu, *op. cit.*, p. 151).

Cipariu a arătat că pluralul în *-areţi* (*-ereţi, -ireţi*) s-ar explica fie de la o presupusă formă de singular în *-are* (*-ere, -ire*): **nu cântare* (din lat. *non cantare*, o îmbinare târzie păstrată şi în italiană), cu desinenţa de plural *-ţi*, fie, mai puţin probabil, de la imperfectul conjunctivului, în *-arem* (*-erem, -irem*). Cele două ipoteze avansate de Cipariu reapar, într-un fel sau altul, la toţi cei care s-au ocupat de istoria formelor de imperativ negativ (v. bibliografia la J. Byck, *Imperativul în limba română*, în *Studii şi articole*, 1967, p. 135-137).

Rezistenţa în limba veche şi în cea populară a formelor de plural cu infinitiv lung (*nu cântareţi*) s-ar datora faptului că morfemul de infinitiv nu se află în poziţie finală. Cu timpul, din cele două segmente prin care se caracterizează forma lungă de infinitiv, sufixul conjugării (*-a, -e, -i*) a fost asimilat cu sufixul prezentului indicativ şi conjunctiv, precum şi al imperativului pozitiv, iar sufixul comun *-re* a dispărut, pentru că nu avea rol distinctiv: *nu cântareţi → nu cântaţi, nu fugireţi → nu fugiţi*.

Scanned with OKEN Scanner

b. Infinitivul lung s-a menținut în condițiile prezenței unui enclitic, cum este cazul optativului cu inversiunea auxiliarului: *dare-ar*, *facere-aș*, *stare-ai*. La limita celor două componente se realizează, prin sinereză, un diftong, deci infinitivul nu mai e în poziție finală.

Dacă encliticul începe cu consoană (un pronume personal sau reflexiv), infinitivul apare scurtat, ca în poziție finală: *duce-m-aș*, *duce-te-ai* etc.

c. Devenit substantiv, infinitivul lung suferă modificări importante la nivelul morfemului, în sensul că valoarea gramaticală a sufixului se schimbă în una pur lexicală, ceea ce motivează menținerea formei lungi: *-are* la substantivul *cântare*, de exemplu, este interpretat ca un formant lexical, la care *-e* are și rolul unei desinențe de nominativ singular.

Deci, același segment fonetic poate avea, succesiv, semnificații diferite.

d. Se știe că dintre cele trei forme ale verbelor cu radical iotacizat (persoana I singular a indicativului prezent și conjunctivului prezent și persoana a III-a a conjunctivului prezent) cea mai rezistentă este cea de persoana a III-a a conjunctivului: *văz, să văz, să vază* au devenit, progresiv, *văd, să văz, să vază* → *văd, să văd, să vază* → *văd, să văd, să vadă*. Sunt încă actuale forme ca *să vie, să rămâie, să ție, să spuie, să vânză* etc. Iotacizarea e mai vie la persoana a III-a conjunctiv, probabil din cauza omonimiei generale a persoanei a III-a plural cu cea de singular, dar, totodată, și din cauză că iotacizarea afectează o consoană care nu se află în poziție finală. Prin poziție nonfinală s-ar explica menținerea iotacizării și la gerunziu: *țiind, spuind, rămâind* și la derivatele substantivale: *țiitoare, viitură* etc.

Deiotacizarea nu s-a produs nici în *simțesc, mințesc* (Trans.), forme de prezent slab (comp. cu *simt, mint*, cu accent pe radical).

e. În graiul din sudul Banatului circulă forme hibride de perfect simplu constituite din formele sigmatice contaminate cu cele noi, care au accentul pe sufix: *fierșei*, format din *fierș* și *fiersei*; la fel: *dușei, pușei, rămășei* etc. Variantele cu *ș*, curente în textele vechi și în aromână, au dispărut din dacoromâna actuală, dar cele hibride rezistă încă în graiurile de sud-vest; *ș* nu mai e în poziție finală și, ca urmare, vorbitorul nu mai are interes de a reface forma.

f. Și morfemul *u* din flexiunea substantivelor de declinarea a II-a apare numai la forme cu un enclitic: *lup* și *lupul, lupului, lupule*; *în drumu-ți* (cu desinența *-u*, comp. *în casă-mi, în cale-i*). Și la verbe: *rog* și *rogu-vă, rugăm* și *rugămu-ne, cântând* și *cântându-ne*.

Așadar, *u*, latent în poziție finală, se actualizează în condițiile pierderii acestei poziții.

g. Pluralul lui *mână* reprezintă o situație specială. O formă de singular *mănu, mânu* (lat. *manus*) nu este atestată. Alte feminine în *-u* (cu excepția lui *noru* și *soru*) nu există; sg. *mânu* a trecut de timpuriu la *mână*, probabil prin intermediul formei articulate: *mânu* + *a*, devenit *mâna*, de la care, apoi, neart. *mână* (cf. Pușcariu, *Limba română*, I, 1940, p. 342). În schimb, pluralul *mânu*, art. *mânule* este răspândit în dacoromâna veche (cf. Coteanu, *Istoria limbii române*, II, 1969, p. 217) și astăzi în graiurile nordice (cf. *ALR*, I, vol. I, h. 49); *u* se menține din cauza prezenței articolului *le*, care asigură și genul feminin al substantivului. Contribuie la menținerea desinenței *u* în *mânule* și pluralul analogic *mânuri*, creat mai târziu de la *mână* (cf. Pușcariu, l. c.

Scanned with OKEN Scanner

şi harta 35; Gheţie, *Introducere în dialectologia istorică română,* 1994, p. 115-116; v. şi Graur în *BL*, IV, 1936, p.100-112). Prin pierderea poziţiei finale a lui *-u* se explică şi coexistenţa în textele mai vechi a lui *mânule* cu pluralele mai noi: *mânile, mânele* şi chiar *mânăle* (atestări la Gheţie, *op. cit.*, 115).

Din aceeaşi categorie cu *mână* fac parte *noră* şi *soră,* cunoscute în limba veche şi cea populară cu formele *noru, nor* (lat. **norus*; în Appendix Probi: *nurus non nura*), după care şi *soru, sor* (lat. *soror*); variantele cu *-ă* sunt târzii.

Menţinerea formelor etimologice cu *-u* se explică prin sintagme cu posesive: *noru-mea, soru-mea.* Din cauza posesivului, diftongarea lui *o* nu s-a produs odată cu refacerea formelor în *-ă: noră-mea, soră-mea.*

În concluzie, numărul restrâns de morfeme transmise din latină a fost dispersat pe întreaga suprafaţă flexionară în scopul reorganizării paradigmelor şi a opoziţiilor. Morfemul *i* apare ca o caracteristică a flexiunii româneşti.

De asemenea, morfemele sunt mai rezistente în timp dacă se află în poziţie nonfinală.

BIBLIOGRAFIE

Brâncuş, Grigore - „Despre alternanţa fonetică á : ă", în *SCL*, 2, 2000, p. 295-300

Byck, Jacques - *Studii şi articole,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1967

Cipariu, Timotei - *Principia de limbă şi scriptură*, Blaj, 1866

Coteanu, Ion - *Istoria limbii române*, II, 1969

Densusianu, Ovid - *Istoria limbii romîne*, II, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1961

Gheţie, Ion - *Introducere în dialectologia istorică românească,* Bucureşti, Editura Academiei Române, 1994

Graur, Alexandru - *Bulletin linguistique* , IV, 1936, p. 100-112

Graur, Alexandru - *Tendinţe actuale ale limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1968

Iordan, Iorgu - *Limba romînă contemporană (pentru uzul studenţilor)*, Bucureşti, Editura Ministerului Învăţămîntului, 1956

Lombard, Alf - „Morfologia verbului românesc" în *SCL*, tomul VIII, nr. 1/1957, p. 12

Puşcariu, Sextil - *Limba română*, I, 1940

Puşcariu, Sextil - „O supravieţuire a latinei arhaice în română şi italiană", în *Cercetări şi studii*, 1974, p. 292-296

Rosetti, Alexandru - *Istoria limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986

Şiadbei, Ion - „Contribuţii la studiul latinei orientale" (II), în *SCL*, 1, IX, 1958, p. 83-86

SUR L'ÉVOLUTION EN ROUMAIN D'UNE SÉRIE DE MORPHÈMES

Résumé

L'auteur examine deux aspects du processus qui conduit à la formation et à l'affermissement des règles dans la flexion roumaine: l'extension par analogie des morphèmes et le rôle de la position, à la finale ou avant la finale du mot, dans l'évolution de ces morphèmes. Par exemple, la désinence *i* est devenue générale, analogiquement; elle apparaît à la II-ème personne du présent et de l'imparfait, elle est passée aussi à l'impératif, à quelques numéraux et pronoms, dans la flexion des féminins, etc.

En position non finale, *-re* de l'infinitif s'est conservé (*nu cântareţi, facere-aş*); de la même manière, la désinence *u* devant l'article défini (*lupul*); les verbes qui ont subi le iotacisme maintient mieux la consonne altérée à la III-ème personne du subjonctif (*să vază, să rămâie*).

Scanned with OKEN Scanner

FORMAREA DIALECTELOR ROMÂNEŞTI
(pe baza surselor istorice)

NICOLAE SARAMANDU
Facultatea de Litere
Universitatea din Bucureşti

În perioada care a urmat retragerii aureliene, „societatea nord-dunăreană s-a dezvoltat în relaţii directe pe plan economic, etnografic, politic şi spiritual cu provinciile latinofone din dreapta marelui fluviu. Istoria ei nu poate fi, deci, izolată de acest mare complex”[1]. Contactele dintre romanicii din nordul Dunării şi cei din sudul Dunării, rămaşi în imperiu, nu au încetat. Ele au fost favorizate de iniţiativele de recucerire a Daciei din secolele IV-VI, datorate îndeosebi împăraţilor Constantin cel Mare (306-337) şi Iustinian (527-565). „Autorităţile romane nu socoteau că evacuarea Daciei înseamnă şi pierderea întregului teritoriu al provinciei. De aceea, atât în vremea Tetarhiei [instituită de împăratul Diocleţian, 284-305], dar mai ales în epoca lui Constantin cel Mare, recuperarea efectivă a teritoriului de la nordul Dunării a fost un punct important în programul împăraţilor. Construirea unui pod între Oeseus şi Sucidava, inaugurat în anul 328, şi refacerea drumului care lega Sucidava de Romula dovedeau intenţia lui Constantin cel Mare de a recuceri fosta provincie întemeiată de Traian. În urma războiului cu goţii din anul 332, teritoriul Daciei sud-carpatice [...] a fost cucerit efectiv de Constantin cel Mare.[...] Toate capetele de pod de pe malul de nord al Dunării, dar mai ales Sucidava [...] au constituit centre de legătură între romanitatea din Dacia şi ţinuturile sud-dunărene”[2].

Prin edictul de la Milano din anul 313, Constantin cel Mare recunoştea creştinismul: „creştinismul, ca şi terminologia sa esenţială, *s-a generalizat* în Dacia abia pe timpul lui Constantin cel Mare şi după aceea, ca rezultat al misionarismului iniţiat şi susţinut de comunităţile şi episcopatele din sudul Dunării. [...] Sudul romano-bizantin a potenţat apoi răspândirea noii credinţe peste tot în rândurile autohtonilor vorbitori ai limbii latine”[3].

„O nouă revenire puternică a stăpânirii romano-bizantine la nord de Dunăre are loc în timpul împăratului Iustinian [527-565], care plănuia să recucerească Dacia Traiană”[4]; „populaţia romanică [din nordul Dunării] [...], creştinată deja, intra în anul 535 sub jurisdicţia episcopiei Iustiniana Prima [azi Caričin Grad, lângă Niş]”[5], fondată de Iustinian. Aici a fost înfiinţată de împărat şi o arhiepiscopie. Rezultă că „şi pe plan spiritual s-au strâns relaţiile cu Imperiul romano-bizantin”[6].

În jurul anului 600, „limesul dunărean a fost desfiinţat şi slavii au pătruns în Peninsula Balcanică [...]. Dar desfiinţarea frontierei romano-bizantine de-a lungul fluviului a creat noi facilităţi în raporturile economice şi etno-culturale între

Scanned with OKEN Scanner

romanitatea sud-dunăreană şi cea din vechea Dacie, realizându-se totodată şi o continuă intermigraţie în acelaşi vast spaţiu romanic"[7].

Sursele istorice ne dau o imagine cuprinzătoare asupra romanităţii orientale din secolele IV-XV. Este vorba de o *prezenţă continuă* a populaţiei romanizate, atestată documentar atât în nordul, cât şi în sudul Dunării.

Autorii latinii din secolele IV-V, Hyeronimus (345-420) şi Salvianus (390-484), precum şi istoricul bizantin Priscus Panites (mijlocul secolului al V-lea), atestă prezenţa populaţiei romanizate sub stăpânirea barbară, la nordul Dunării, după retragerea din Dacia a armatei şi administraţiei romane în sudul Dunării în anii 271-276. Viaţa romană nu a încetat în provinciile părăsite de romani: „Plebea romană avea o singură dorinţă: să i se permită să-şi ducă viaţa împreună cu barbarii", ne spune Salvianus (390-484) (Salvianus, *De gub. dei*, V, 8, apud *Drăganu 1933*: 28-29). Asemenea constatări din epocă îndreptăţesc comentariul lui Julius Jung: „Vedem, astfel, că romanii au dus-o destul de bine sub stăpânirea străină. Cei din pătura de jos a populaţiei şi-au păstrat, cel puţin, situaţia pe care o avuseseră mai înainte, fie în calitate de coloni fie ca servi ai noilor stăpâni. O exterminare a populaţiei nu a avut niciodată loc în ţinuturile romane cucerite de germanici. [...] Trebuie să mai observăm că stăpânirea germanică şi cea a hunilor în ţinuturile dunărene s-au succedat atât de rapid încât n-au izbutit să asimileze populaţia romană [...]. Aşadar, [...] romanii din Dacia traiană s-au păstrat"[8].

Distincţia între *romanii din Occident* (grec. ἐσπέριοι Ῥωμαίοι), numiţi şi italieni (grec. Ἰταλιώτοι), şi *romanii din Orient* (grec. ἑῴοι Ῥωμαίοι) apare pentru dată la istoricul bizantin Priscus Panites[9]. Pe aceştia din urmă îi întâlneşte, la mijlocul secolului al V-lea, Priscus, trecând prin teritorii din Moesia Superior şi Panonia de sud, în expediţia diplomatică (anul 448) la curtea lui Attila, şi constată că ei vorbesc *limba ausonilor*, prin care grecii numeau, încă din antichitate, limba latină (vorbită iniţial în Italia). Priscus aminteşte şi de o băutură folosită de localnici, numită *medos*, cuvânt păstrat în rom. *mied*, prin care se confirmă continuitatea populaţiei romanizate în ţinuturile menţionate[10].

Tot la mijlocul secolului al V-lea autohtonii din nordul Dunării sunt menţionaţi, pentru ultima oară, sub numele de *carpodaci*, în *Istoria contemporană* a scriitorului bizantin Zosimos[11]. De asemenea, menţiunile despre limba tracă, vorbită în sudul Dunării, apar până în secolul al VI-lea, după care ele încetează[12]. În Tracia propriu-zisă tracii s-au romanizat „probabil datorită faptului că serviciul militar aproape că devenise ocupaţia principală permanentă a populaţiei rurale, jefuită la nesfârşit de incursiunile barbarilor"[13]. Se poate, astfel, considera că secolul al VI-lea reprezintă limita superioară până când s-a vorbit limba autohtonilor traco-daci, în nordul şi în sudul Dunării. În secolele V-VI se încheie „deznaţionalizarea populaţiei traco-dace, prin răspândirea limbii latine şi adoptarea modului de viaţă roman provincial"[14].

Pentru secolele V-VI găsim informaţii despre populaţiile romanizate din zona Dunării de Jos la scriitorii latini şi bizantini, precum Iordanes, Procopius din Caesarea şi alţii. În aceeaşi perioadă este atestată prezenţa romană şi a populaţiei romanizate în sudul Peninsulei Balcanice. La anul 479 goţii conduşi de Theodoric (473-526)

Scanned with OKEN Scanner

pătrund până în zona Ohridei şi în Albania, fiind învinşi de trupele vorbitoare de limbă latină ale comandantului roman Sabinianus, în paza cărora se afla cea mai importantă arteră de circulaţie din zonă, *Via Egnatia*. Se evidenţiază, astfel, „rolul important pe care continua să-l aibă *Via Egnatia* şi prezenţa neîntreruptă în această zonă a trupelor vorbitoare de limbă latină"[15].

De la mijlocul secolului al VI-lea datează importanta mărturie a scriitorului bizantin Ioannēs Lydos referitoare la faptul că în ţinuturile greceşti din dioceza Traciei, „locuitorii, deşi cei mai mulţi sunt elini, vorbesc *limba italienilor* [= limba latină], îndeosebi cei din administraţie"[16]. Reţinem distincţia pe care Ioannēs Lydos o face între elini (Ἕλληνας), vorbitori de limbă greacă, şi *autohtonii romanizaţi* din ţinuturile greceşti, vorbitori de limbă latină. Printre aceştia din urmă se numără „cei ce au îmbătrânit sub arme", numiţi de bizantini, aşa cum precizează Lydos, *veterani* (βετεράνοι)[17], termen de origine latină, preluat de greci de la populaţia romanizată.

Aşadar, în paralel cu abandonarea limbii materne de către autohtonii traco-daci, proces încheiat în secolul al VI-lea, continuă atestările privind limba latină vorbită în nordul şi în sudul Dunării pe un teritoriu vast, limbă asimilată celei vorbite în Italia, numită *limba ausonilor* (Priscus Panites, secolul al V-lea) sau *limba italienilor* (Ioannēs Lydos, secolul al VI-lea).

În acest context se înregistrează, pentru anul 587, cuvintele *torna, torna*, rostite „în limba locului" (Theophylactus Simocatta; text de la începutul secolului al VII-lea), „în limba părintească" (Theophanes Confessor, care adaugă cuvântul *fratre*; text de la începutul secolului al IX-lea) de către romanicii trupelor auxiliare (τοῦλδος), recrutate la faţa locului, în zona munţilor Haemus (Balcani, Tracia), de către comandantul bizantin Comentilus[18].

Despre „limba romanilor" vorbită în sudul Dunării (zona Salonicului) la sfârşitul secolului a VII-lea (anul 680) avem o informaţie într-o scriere hagiografică din epocă, *Miracula Sancti Demetrii*: un anume arhonte Mavros (al cărui nume ar fi traducerea în greacă a rom. *Negru*[19]) vorbea bine atât „limba noastră [greacă], precum şi pe cea a *romanilor*, a sclavinilor şi bulgarilor"[20].

Rezultă că, pentru limba vorbită de populaţia romanizată din nordul şi din sudul Dunării, întâlnim la autorii bizantini din secolele V-VII mai multe denumiri: limba ausonilor, limba italienilor, „limba locului", „limba părintească", limba romanilor.

Tot în *Miracula Sancti Demetrii* (secolul al VII-lea) se vorbeşte, pentru prima dată, de o deportare – de către slavii şi avarii năvălitori – în Panonia de sud, în teritoriul dintre Dunăre şi Sava (Serbia), a unei populaţii aduse din sud (prizonieri)[21]. Evenimentul se petrecea la anul 621 (după alţii, la 617-618). Este singura mărturie istorică privind o deplasare de populaţie (printre care vor fi fost şi romanici) din Peninsula Balcanică în sudul Panoniei, căreia D. Onciul, adeptul teoriei admigrării populaţiei romanizate din sudul în nordul Dunării, i-a dat o interpretare inadecvată[22]. D. Onciul omite să menţioneze faptul că, în textul în discuţie, se spune, în continuare, că populaţia deportată în nord a revenit, după 60 de ani, în locurile de baştină, aşezându-se în câmpia din apropierea Bitoliei (Macedonia)[23], unde îi găsim până astăzi pe aromâni[24].

Scanned with OKEN Scanner

În tratatul despre *Arta militară* al lui Mauricius (primul sfert al secolului al VII-lea) e menționată, printr-un termen de origine latină, ρεφούγος (lat. *refugus* 'fugar'), categoria juridică a refugiaților, elemente romanice din nordul Dunării care se refugiaseră în sudul Dunării, în Imperiul Bizantin, unde, căpătând statutul juridic de cetățeni ai imperiului, serveau drept călăuze trupelor bizantine în expedițiile din nordul Dunării[25].

De la mijlocul secolului al IX-lea (cca 850) datează prima mențiune despre *vlahi* (*vlahorinhini*, vlahi din Peninsula Chalcidică, valea râului Rinhos), care, în timpul împăraților iconoclaști (726-843), ajunseseră, împreună cu familiile lor, până la Sfântul Munte (Athos)[26].

Tot în secolul al IX-lea este menționată, în *Geografia* atribuită scriitorului armean Moise din Choren, „țara [...] căreia îi zic *Balak* [= Vlahia]"[27], fiind vorba de ținuturile din nordul Dunării[28].

În tratatul încheiat la anul 927 de împăratul Constantin VII Porfirogenetul (913-959) cu bulgarii apare o referire la „transportatori cu caravanele și nomazi"[29]. Este, foarte probabil, vorba de vlahi, pe care, pentru anul 976, îi va atesta istoricul bizantin Kedrenos (a doua jumătate a secolului al XI-lea) ca *vlahi călători* (grec. Βλάχοι ὁδῖτοι), care l-ar fi ucis pe David, fratele viitorului țar al bulgarilor, Samuil (980-1014) într-o zonă situată între Castoria și Prespa (Macedonia)[30]. Această zonă, unde se află astăzi localitățile aromânești Vlahoclisura și Pisuderi, ocupă o poziție strategică în trecătorile montane, ceea ce făcea necesară, încă din timpul romanilor, prezența unor garnizoane de pază.

La Constantin VII Porfirogenetul, în secolul al X-lea (anul 945), apare pentru prima dată termenul *romani* (Ῥωμᾶνοι) și distincția între *romani*, urmașii coloniștilor romani, și *romei* (Ῥωμαῖοι), grecii bizantini[31]. Până la această dată, la autorii bizantini apăruse numai termenul *romei*, prin care erau desemnați – indistinct – atât romanii, cât și grecii bizantini.

O nouă realitate etnică e desemnată, așadar, în secolul al X-lea, prin termenul *romani*, fiind vorba, în privința romanicilor răsăriteni, de *români* (lat. *romanus* > rom. *român*); „în cursul celei de a doua jumătăți a mileniului I s-a încheiat procesul de etnogeneză atât a românilor nord-dunăreni, cât și a celor din sudul Dunării"[32]. Se consideră, astfel, că secolul al X-lea marchează „sfârșitul procesului de formare etnică și lingvistică a poporului român"[33].

Noua realitate etnică e desemnată, începând cu aceeași perioadă, și prin *valachus*[34], termen preluat de bizantini de la slavi. La începutul secolului al XI-lea (anul 1018), împăratul bizantin Vasile II Bulgaroctonul (976-1025) desființează statul bulgar, restabilind pe Dunăre granița de nord a Imperiului Bizantin. El subordonează pe vlahii din Bulgaria arhiepiscopiei de Ohrida[35]. Noua organizare bisericească e confirmată în timpul împăratului Alexios I Comnenul (1081-1118), când e menționată o episcopie a *vlahilor* în tema Bulgaria și o altă episcopie *a vlahilor* în tema Justiniana Prima, cu sediul la Vranje (sudul Serbiei)[36].

Sub anul 1027, *vlahii* sunt menționați pentru prima dată într-o sursă occidentală, *Analele din Bari* (*Annales Barenses*), ca ostași înrolați în armata bizantină a împăratului Constantin al VIII-lea, într-o expediție militară în Sicilia[37].

Scanned with OKEN Scanner

Din secolul al XI-lea, menţiunile despre *vlahi* devin frecvente la autorii bizantini, începând cu Kedrenos şi Kekaumenos[38], care se referă la evenimente din secolele al X-lea şi al XI-lea, atestările continuând până în secolul al XV-lea, când sursele bizantine încetează (în urma căderii sub turci a Imperiului Bizantin).

Izvoarele istorice din secolele IV-XV atestă, aşadar, prezenţa continuă – în timp şi în spaţiu – a populaţiei romanizate în nordul şi în sudul Dunării, în ţinuturile stăpânite odinioară de romani, „din Dacia până în Pind"[39], cum se exprima în secolul al XV-lea Laonic Chalcocondil: „*vlahi* se numesc şi unii şi ceilalţi"[40]. Este afirmarea clară a unităţii românilor din nordul şi din sudul Dunării. Din precizarea că „dacii [cit. românii] vorbesc o limbă apropiată de a italienilor" şi că „au această limbă şi obiceiuri de-ale romanilor"[41] rezultă că scriitorului bizantin îi era la fel de clară originea romană şi latinitatea limbii vorbite de români. Un singur lucru nu poate lămuri autorul: „Şi n-aş putea să explic şi să spun care din aceştia la care au venit"[42], ceea ce înseamnă că nu are în vedere explicarea prezenţei lor, în ţinuturile pe care le locuiesc, prin migraţie din nord în sud sau invers. Nu e amintit nicăieri Kekaumenos, a cărui „mărturie" privind coborârea vlahilor în ţinuturile greceşti după înfrângerea lui Decebal de către Traian – o presupunere lipsită de bază istorică[43]– nu a fost luată vreodată în consideraţie în istoriografia bizantină (şi, ulterior, grecească). Este vorba de un teritoriu vast, intrat treptat sub stăpânire romană, într-un interval de timp de aproape trei secole, începând cu Macedonia, prima provincie cucerită (anul 168 î. Hr., devenită provincie romană la 146 î. Hr.) şi sfârşind cu Dacia (101-106 d. Hr.)[44].

Romanizarea s-a făcut peste tot cu aceleaşi mijloace, având două aspecte: a) colonizarea cu populaţie latinofonă (romanizarea prin colonizare) şi b) asimilarea autohtonilor, prin adoptarea de către aceştia a limbii latine şi a modului de viaţă roman[45]. Principala componentă a romanizării este cea lingvistică, fiind vorba de un „proces, mai mult sau mai puţin lent, de părăsire treptată a limbilor autohtone şi de adoptare a latinei"[46].

Romanitatea orientală apărută în teritoriile stăpânite de romani în nordul şi în sudul Dunării era unitară sub raport lingvistic şi se afla în continuitate teritorială sub raport geografic.

În ceea ce priveşte extensiunea spaţiului romanizat în sudul Dunării, „linia Jireček", stabilită pe baza inscripţiilor, nu trebuie considerată un obstacol. Ea mărgineşte două zone de influenţă culturală – latină la nord, greacă la sud –, fără să reprezinte limita meridională a teritoriului supus romanizării. În porţiunea ei vestică, de la Marea Adriatică, traversând Macedonia, până la Stobi, această „linie" a fost deplasată – prin contribuţiile datorate lui Al. Philippide, Petar Skok şi H. Mihăescu – mai spre sud, incluzând în aria romanizată Epirul de nord şi o parte din Macedonia vestică[47], teritorii străbătute de *Via Egnatia*, căreia istoricii îi atribuie o importanţă majoră în procesul de romanizare[48].

Al. Philippide stabilea enclave romanizate, la sud de „linia Jireček", în nord-vestul Traciei şi în Macedonia-Tesalia-Epir[49]. Carl Patsch considera că întreaga provincie Macedonia era bilingvă[50]. În două contribuţii recente, bizantinologul A.B. Černjak (1998, 1992) a arătat, pe baza surselor bizantine, că, în provincia Tracia, populaţia „era de limbă romanică sau de limbă greacă, fiind, probabil, în mare parte, bilingvă"[51].

Scanned with OKEN Scanner

Ocupându-se de inscripţiile latine din Ahaia şi Macedonia (care cuprindea şi Tesalia şi teritoriul actual al Albaniei), H. Mihăescu constată: „Ahaia şi Macedonia au furnizat ele singure, până în prezent, 964 de inscripţii latine. Această cifră ridicată arată că *influenţa latină a fost foarte puternică şi că se întindea cu mult mai la sud de «linia Jireček»*[52] [subl. n.].

Constatări de felul celor de mai sus confirmă afirmaţia făcută de istoricul G.I. Brătianu încă în 1937: „Cercetări noi asupra romanizării Peninsulei Balcanice par să fi probat acum că această linie de separare [«linia Jireček»] este cam artificială, că Macedonia şi o mare parte din regiunile meridionale ale peninsulei erau latinizate sau cel puţin bilingve, latina fiind vorbită şi scrisă nu mai puţin decât greaca"[53]. În acelaşi sens se pronunţaseră anterior Th. Capidan şi N. Iorga (într-o recenzie la o lucrare a lui Th. Capidan): „Dl. Capidan are dreptate să limiteze la litoral elementul grec. Eu însumi am atacat delimitarea etnică pe baza inscripţiilor"[54].

În Macedonia, un rol important l-a avut, în procesul de romanizare, *Via Egnatia*, principala arteră de circulaţie care lega Roma de orientul Imperiului, fiind „artera cea mai sigură şi totodată cea mai rapidă între Italia, Grecia nordică şi Asia Mică"[55]. „Localităţile cu inscripţii latine se succedau de-a lungul acestei căi şi gravitau în jurul ei, atestând rolul deosebit de important pe care ea l-a jucat în procesul romanizării Macedoniei, care a devansat procesul de romanizare al altor provincii sud-est europene ale Imperiului Roman"[56].

Pe *Via Egnatia* – numită de aromâni, până astăzi, *Calea Mare* – intră în istorie, la anul 976, *vlahii călători*, menţionaţi de Kedrenos, care, aşa cum rezultă din interpretările recente, asigurau paza acestei important artere de circulaţie.

Via Egnatia în Macedonia şi trecătorile montane din Pind (dintre care pasul Zygos era cel mai important) formau o reţea de căi de comunicaţie totdeauna bine păzite de garnizoanele militare, implicând o prezenţă romană permanentă în zonă[57]. Nu este, deci, o întâmplare că aici se concentrează aşezările aromâneşti din Epir, Macedonia şi Tesalia, ţinuturi locuite masiv de vlahi în secolul al X-lea, aşa cum rezultă din amplele relatări ale istoricului bizantin Kekaumenos.

Cele arătate mai sus ne ajută să înţelegem de ce istoricii (N. Iorga) şi, dintre lingvişti, reprezentanţii Şcolii clujene (S. Puşcariu, Th. Capidan, N. Drăganu), nu au ţinut seamă, în fixarea teritoriului de formare a limbii române, de „linia Jireček", pe care S. Puşcariu nu o pomeneşte în lucrările sale. Ea este ignorată şi în recentul tratat de *Istoria Românilor* (vol. I-IV, 2001)[58].

După retragerea din Dacia, în principal a armatei şi a administraţiei romane în sudul Dunării (secolul al III-lea), nu mai sunt consemnate în izvoarele istorice deplasări semnificative ale populaţiei romanizate, în măsură să explice prezenţa masivă a românilor în nordul Dunării şi romanitatea bine atestată din ţinuturile sud-dunărene. Insuficienţa atestărilor în acest sens a fost recunoscută de către istorici şi lingvişti, inclusiv de adepţii teoriilor migraţioniste[59].

Este evident că au existat mişcări de populaţie, îndeosebi ale migratorilor, ca şi unele deportări, deplasări metanastasice (ale păstorilor), inclusiv ale populaţiei romanizate, în ţinuturile stăpânite odinioară de romani.

Scanned with OKEN Scanner

În *Miracula Sancti Demetrii* (secolul al VII-lea) avem prima şi, de altfel, singura atestare a deportării, de către slavi şi avari, în teritoriul dintre Dunăre şi Sava a unei populaţii aduse din sud, între care vor fi fost şi romanici, dar care a revenit după câteva decenii în locurile de baştină din Macedonia (câmpia din apropierea Bitoliei), unde găsim astăzi aromâni (vezi *supra*). După bătălia de la Lebunion (Tracia) din anul 1091, împăratul Alexios I Comnenul a colonizat în ţinutul Megleniei (Macedonia) o parte din pecenegii făcuţi prizonieri, împreună cu familiile lor. La scurtă vreme, într-un decret din 1094 al aceluiaşi împărat, se vorbeşte de vlahii din Meglenia, de unde rezultă că pecenegii colonizaţi fie erau amestecaţi cu români din ţinuturile dunărene, fie au întâlnit vlahi existenţi dinainte acolo (Petre Ş. Năsturel)[60]. În *Anonymi Descriptio Europae orientalis* (1308) se vorbeşte despre vlahii foarte numeroşi din ţinutul situat între Ahaia, Macedonia şi Thessalonic, pe care geograful anonim îi considera urmaşii „păstorilor romani" din Panonia, izgoniţi de aici de hunii lui Attila (secolul al V-lea). Este o deducţie lipsită de suport istoric, întemeiată pe o ocupaţie comună populaţiei romanizate din nordul Dunării: păstoritul. „Se pare deci că anonimul nostru, cunoscând, pe de o parte, cronicele ungureşti cu ştirile despre vlahii care erau «pastores Romanorum» locuind în Panonia la venirea hunilor şi aflând, pe de altă parte, despre vlahii din Pind, care erau tot păstori şi vorbeau o limbă romanică, păstrători ai tradiţiei că sunt veniţi din regiunile dunărene, a combinat cele două ştiri, făcând din vlahii din Pind urmaşii păstorilor romani din Panonia"[61]. Despre romanicii supuşi barbarilor în ţinuturile stăpânite odinioară de romani avem mărturii din epocă, secolele IV-V (Hyeronimus, Salvianus), de la care aflăm că „plebea romană avea o singură dorinţă: să i se permită să-şi ducă viaţa împreună cu barbari"[62]. Această constatare se verifică în cazul romanicilor din regatul lui Attila, cum rezultă din relatările istoricului bizantin Priscus Panites, care i-a cunoscut nemijlocit cu prilejul misiunii diplomatice la curtea regelui hunilor (mijlocul secolului al V-lea) (vezi *supra*).

Acestea sunt singurele mărturii istorice privind deplasările (deportările, colonizările) mai importante ale unor grupuri, implicând şi populaţia romanizată, din sud în nord (secolul al VII-lea) sau din nord în sud (secolele al V-lea, al XI-lea), în perioada cuprinsă între secolele V-XI. Dintre acestea, singura care poate fi utilizată este cea referitoare la colonizarea în Meglenia de către Alexios I Comnenul (sfârşitul secolului al XI-lea) a strămoşilor meglenoromânilor (probabil o populaţie amestecată, de pecenegi şi români din ţinuturile dunărene, care au întâlnit, eventual, în Meglen vlahi balcanici, adică aromâni). Cât despre istroromâni, deplasarea lor treptată, în secolele XII-XVI, spre nord-vestul Peninsulei Balcanice, până în Istria, a fost documentată istoric (pe baza surselor sârbeşti şi croate) de Silviu Dragomir[63].

Se explică, astfel, de ce, în secolul al XV-lea, afirmând unitatea dintre românii din nordul şi din sudul Dunării, scriitorul bizantin Laonic Chalcocondil nu putea să spună „care din aceştia la care au venit"[64], ceea ce reprezintă o confirmare a autohtoniei în ţinuturile pe care românii le ocupau în vremea sa şi le ocupă şi astăzi.

Dacii sunt atestaţi pentru ultima oară în nordul Dunării, sub numele de *carpodaci*, la mijlocul secolului al V-lea, iar menţiuni despre tracă (sudul Dunării) apar până în secolul al VI-lea. Procesul de romanizare a autohtonilor traco-daci se încheiase în secolul al VI-lea, când e atestată, pentru prima dată, limba vorbită de romanicii răsăriteni (*torna, torna*, la anul 587). În secolul al X-lea apare în

Scanned with OKEN Scanner

istoriografia bizantină un nume nou, *romani* (Ῥωμανοι) – deosebiți de *romei* (Ῥωμαίοι) –, prin care e desemnată populația romanizată de pe coasta Dalmației, adusă din Roma de stăpânitorii romani, a căror împărăție „se întindea până la fluviul Dunărea"[65]. Este limpede că sub acești *romani* trebuie să-i cuprindem atât pe „romanicii apuseni", de care vorbise în secolul al V-lea Priscus, cât și pe „romanicii răsăriteni", întâlniți de Priscus în ținuturile dunărene. Pentru romanicii răsăriteni, cu referire la secolul al X-lea, apare la autorii bizantini (Kedrenos, Kekaumenos, care au scris în secolul al XI-lea) și numele de *vlahi*, preluat de greci de la slavii ajunși în sudul Dunării, pe teritoriul Imperiului Bizantin. Aceste denumiri – *romani* (> *români*) și *vlahi* – atestă o nouă realitate etnică, poporul român, vorbind o limbă de origine latină[66].

Așadar, din izvoarele istorice rezultă că procesul de romanizare a autohtonilor traco-daci se încheie în secolul al V-lea și că, în perioada următoare, până în secolul al X-lea, se trece de la latină la română, așa cum în ținuturile romanizate din vestul Europei se trece, în aceeași perioadă, de la latină la limbile romanice apusene: „la fel ca în cazul celorlalte limbi romanice, limba română a «apărut» ca un idiom diferențiat de latina din care provenea în cursul secolelor V-VIII"[67].

Romanitatea orientală a apărut în spațiul romanizat din nordul și din sudul Dunării, unde, în ținuturile stăpânite de romani, s-a creat un continuum romanicum, *o „pânză de romanitate", destrămată în urma așezării slavilor în sudul Dunării.* „Nu numai deci Dacia Traiană, ci și țările care se întindeau la sudul ei [...], din Dunăre până în inima Balcanilor, alcătuiau o *pânză deasă de element roman*, care cuprindea în parte tocmai acele țări, în care răsună astăzi dialectele limbii românești"[68] [subl. n.]. Formulări asemănătoare apar și recent: „Nu trebuie să uităm [...] că aria macedoneană a fost romanizată cu mai mult de două secole înaintea Daciei (148 î. Hr.), că ea a continuat să facă parte din Imperiu și după părăsirea Daciei, și că înaintea sosirii slavilor exista – de la Adriatica la nordul Carpaților – un *continuum romanicum*"[69].

Unitatea limbii române nu se opune acestui vast spațiu romanizat. Ea se explică prin unitatea latinei și prin caracterul unitar al limbii de substrat[70], *fiind susținută veacuri de-a rândul, de permanentele contacte dintre populația romanizată din nordul Dunării și cea din Peninsula Balcanică*[71], contacte atestate de izvoarele istorice: „Este cu totul inexact să presupunem că teritoriul ocupat în prezent de români a fost în întregime abandonat de strămoșii lor și că nu a mai existat nici un contact între provinciile invadate de barbari și cele apărate de Imperiul Roman. Din punct de vedere istoric, s-a stabilit în mod indiscutabil că, în secolele IV, V, VI, VII și IX, populații întregi au traversat Dunărea de la sud la nord și de la nord la sud. Din acest contact permanent și din acest schimb continuu – în care evacuarea aureliană nu e decât un episod – a rezultat unitatea poporului român și a limbii sale"[72]. G. I. Brătianu insistă asupra importanței acestor contacte: „Singura concluzie care se poate trage cu certitudine [din studiul faptelor istorice] este trecerea continuă, de pe un mal pe altul al Dunării, a unor convoaie de captivi sau de emigranți, de la sfârșitul secolului al III-lea la începutul secolului al IX-lea; sunt schimburi frecvente, poate fără mari urmări politice, dar a căror influență lingvistică este evidentă"[73].

Acest vast spațiu romanizat, atestat istoric, a fost delimitat de S. Pușcariu în cunoscuta-i plastică formulare: „Că românii au locuit un teritoriu extins, care în sud

Scanned with OKEN Scanner

se întindea până unde creşte *smochinul* şi *castanul*, încălecând Dunărea, al cărei *ţărm* era într-o vreme «hotar» de ţară, şi se întindea în regiunile cu terenuri petrolifere şi băi de aur din Carpaţii unde păşteau turmele de bouri, am arătat mai înainte. Departe, la miază-zi, numele vechiului oraş *Salona* (pentru Thessalonike) e numit de aromâni *Sărună*; dezvoltarea aceasta, în consonanţă cu legile fonologice ale limbii române, dovedeşte că strămoşi de-ai aromânilor de azi au locuit din vechime prin apropiere. Th. Capidan a arătat că şi numirile topice aromâneşti *Băiasa* şi *Lăsun* continuă forme greceşti cu fonetism vechi. *Dunărea* păstrează şi ea, în gura românilor, o formă autohtonă, iar *Crişul* s-a dezvoltat de-a dreptul din numirea veche *Crisius*"[74].

Din izvoarele istorice rezultă că i s t r o r o m â n i i sunt urmaşii populaţiei romanizate din nord-vestul Peninsulei Balcanice, care se aflau în contact teritorial atât cu populaţia romanizată din nordul Dunării (ţinuturile vestice), cât şi cu populaţia romanizată din sudul Dunării (strămoşii meglenoromânilor şi ai aromânilor). Aşa se explică concordanţele istroromânei, pe de o parte, cu graiurile vestice ale dacoromânei şi, pe de altă parte, cu dialectele româneşti sud-dunărene (meglenoromâna şi aromâna). După cum rezultă din documentele istorice din secolele XII-XV, strămoşii istroromânilor s-au deplasat treptat spre coasta dalmată, ajungând până în Istria.

M e g l e n o r o m â n i i sunt urmaşii populaţiei romanizate din ţinutul situat între Dunăre şi Haemus, care se afla în contact teritorial atât cu populaţia romanizată din nordul Dunării, cât şi cu populaţia romanizată din sudul Dunării (strămoşii istroromânilor şi ai aromânilor). Aşa se explică asemănările meglenoromânei, pe de o parte, cu dacoromâna (graiurile sudice) şi, pe de altă parte, cu istroromâna şi cu aromâna. După bătălia de la Lebunion (Tracia) din anul 1091, împăratul bizantin Alexios I Comnenul a colonizat în ţinutul Megleniei (Macedonia) o parte din pecenegii făcuţi prizonieri, împreună cu familiile lor. La scurtă vreme, într-un decret din anul 1094 al aceluiaşi împărat, se vorbeşte de vlahii din Meglenia, de unde rezultă că pecenegii colonizaţi fie erau amestecaţi cu români din ţinuturile dunărene, fie au întâlnit vlahi existenţi dinainte acolo. Meglenoromâna prezintă asemănări mai mari îndeosebi cu unele graiuri ale aromânei (de exemplu, graiul Molovişte şi Gopeş), de unde rezultă că unii dintre strămoşii meglenoromânilor s-au deplasat spre sud împreună cu o parte dintre aromâni.

A r o m â n i i sunt continuatorii populaţiei romanizate din sudul Peninsulei Balcanice, din ţinuturile unde găsim astăzi grupul cel mai numeros şi mai compact: masivul muntos al Pindului. Există deosebiri dialectale în cadrul aromânei, unele graiuri – de exemplu, cel fărşerot – prezentând asemănări mai mari cu celelalte dialecte sud-dunărene (sistemul vocalic format din 6 foneme, adică lipsa opoziţiei *ă* ~ *î*). Acest fapt ne determină să considerăm că unii dintre strămoşii aromânilor s-au stabilit în actualele aşezări (unde au întâlnit o populaţie romanizată existentă deja acolo) venind dinspre nord.

> În ceea ce priveşte originea aromânilor, putem admite „scenariul breton" sau pe cel al grecilor din Italia meridională. Pe acesta din urmă l-a pus în evidenţă T. J. Winnifrith: „Istoria Macedoniei romane ne va arăta că nu este imposibil ca vorbitori de limbă latină să se fi stabilit, în diferite perioade,

Scanned with OKEN Scanner

de-a lungul Viei Egnatia şi mai la sud, în munţii Pindului, iar istoria Macedoniei bizantine ne va arăta că este mai plauzibil ca acestora să le si fi adăugat alţii, din ţinuturi situate mai la nord, alungaţi de valurile succesive de invadatori sau însoţindu-i pe aceştia. [...] Am putea sprijini această ipoteză semnalând cazul paralel al vorbitorilor de limbă greacă din sudul Italiei [...]. Datorită cercetărilor lingvistice ale lui Rolhfs, s-a stabilit că în această regiune a existat o prezenţă greacă neîntreruptă, încă din perioada clasică. Dar, din cercetările istorice ale lui Charanis, a rezultat că a existat şi un influx de refugiaţi din Peloponez în sudul Italiei, ca urmare a invaziei slave [...], şi a existat şi un alt val de emigranţi, izgoniţi de turci. În Magna Graecia, greaca nu ar fi supravieţuit fără al doilea val, care nu s-ar fi produs dacă nu ar fi existat acolo vorbitori de limbă greacă"[75].

Iată şi „scenariul breton", datorat lui Petre Ş. Năsturel: „Înlocuirea a ceea ce voi numi prima romanitate balcanică (cea care are în vedere cucerirea romană şi dominaţia sa politică, din secolul al II-lea î. Hr. până în secolul al VI-lea d. Hr.) prin elemente carpato-dunărene în stadiul protoromânilor, s-a produs val după val, când paşnic, când pe urmele năvălitorilor de toate rasele, atraşi de bogăţiile imperiului. Un sânge proaspăt, vehiculând un aport lingvistic nou, s-a răspândit veacuri de-a rândul printre insulele latinofone negrecizate şi înrudite între ele, în ţinuturile care au devenit ale lor. Nu este vorba aici, *mutatis mutandis*, de un fenomen care aminteşte istoria Bretoniei? Bretonii din Franţa nu se trag numai din celţii din Armorica galică; ei provin în mare parte şi din emigranţii din Marea Britanie, alungaţi de picţii din Caledonia, de scoţii din Irlanda şi de anglo-saxoni în secolele V-VI (H. Waquet, *Histoire de la Bretagne*, ediţia a patra, revăzută de R. de Saint-Jouan, Paris, 1964, p. 13-15, 30-31, 38-39, 43, 121). Aceşti refugiaţi au reîmprospătat sângele şi au revigorat limba celţilor din noua lor patrie, pe care cucerirea romană îi deznaţionalizase în mare măsură. [...] Fenomenul etno-lingvistic breton mi-a sugerat această nouă teorie, abia schiţată aici pentru prima dată. [...] Raportul dintre aromâni şi români este, fără îndoială, comparabil cu cel care există între bretonii francezi şi cei din Ţara Galilor (şi, odinioară, din Cornuailles) rămaşi dincolo de Canalul Mânecii"[76].

În ceea ce-i priveşte pe d a c o r o m â n i, faptele istorice, la care se adaugă cele de ordin arheologic[77], dovedesc în mod convingător continuitatea lor în nordul Dunării, sprijinită de contactele permanente cu populaţia romanizată din sudul Dunării.

NOTE:

[1] *FHDR* II:V.
[2] Ist. rom. *2001/II*: 611.
[3] Idem: 587.
[4] Idem: 586.
[5] Idem: 640.
[6] Idem: 616.
[7] Ibidem.

Scanned with OKEN Scanner

[8] *Jung 1877*: 182-183.
[9] Cf. *FHDR II*: 295.
[10] Cf. *FHDR II*: 261, 265, 277, 279.
[11] Cf. FHDR II: 313; Ist. Rom. 2001/II: 700.
[12] Cf. *Černjak 1992*: 100.
[13] Černjak 1992: 101.
[14] *Arvinte 1966*: 31.
[15] Winnifrith 1987: 80.
[16] Cf. *Černjak 1990*: 139 (textul în greacă).
[17] Cf. *FHDR II*: 493.
[18] Pentru interpretarea pasajelor din cei doi autori bizantini, cf. *Saramandu 2001*.
[19] Cf. *Černjak 1992*: 103.
[20] Pentru textul în greacă, cf. *Černjak 1992*: 101; cf. şi *Românii 1997*: 102-103.
[21] „Am relatat mai sus despre sclavini [...] şi avari, cum au pustiit Illyricum aproape cu totul, adică provinciile celor două Panonii, celor două Dacii, Dandaniei, Misiei, Praevalitaniei, Rodopilor, ca şi Tracia şi regiunea [...] dinspre Bizanţ [Constantinopol]: întreaga populaţie a fost deportată de chagan [căpetenie avară] în regiunea vecină Panoniei, pe Dunăre, a cărei metropolă era odinioară Simium [azi Mitrovica, în Serbia], unde <prizonierii> au fost instalaţi ca supuşi ai săi" (*Românii* 1997: 102).
[22] Criticându-l pe D. Onciul, Al. Philippide nu acordă prea mare importanţă acestei ştiri: „Cum că vor fi fost şi români printre captivii aduşi de slavi şi de avari în Panonia Inferior sudică pe la anul 609 nu este îndoială. Dar că aceşti captivi au fost aduşi de-a stânga Dunării şi că au înmulţit aici numărul românilor băştinaşi din Dacia, la care ar fi lăţit şi creştinismul, acestea sunt scăpări din vedere ale autorului, căci nici de-a stânga Dunării n-au fost aduşi captivii, ci de-a stânga Savei, şi nici cu românii din Dacia n-au avut cum să vie în contact acei captivi, căci Dacia traiană, chiar dacă i-am întinde graniţa de vest până la Tisa, şi sudul Panoniei Inferior erau teritorii deosebite" (Philippide 1925: 759-760).
[23] Cf. *Românii* 1997: 102.
[24] G. I. Brătianu a sesizat faptul că în *Miracula Sancti Demetrii* e vorba de o „dublă migraţiune" şi că acest „du-te-vino al captivilor şi al emigranţilor de pe un mal pe altul al Dunării nu încetase, în pofida invaziei slave şi – fără îndoială – tocmai din cauza ei" (Brătianu 1937: 55).
[25] Cf. FHDR II: 561, nota 5. Un comentariu amplu referitor la aceşti *refugiaţi* (ρεφούγοι), menţionaţi de Mauricius, găsim recent în *Istoria Românilor*, III. *Genezele româneşti* (Bucureşti, 2001, p. 104-106). „În aceste condiţii, rămâne valabilă interpretarea potrivit căreia aşa-zişii refugiaţi sunt elemente romanice provenite de la nordul Dunării, care au căpătat statutul juridic de cetăţeni romani şi sunt trimişi acum să călăuzească oastea bizantină în expediţia de la nordul Dunării contra slavilor de aici" (*Ist. rom.* 2001/III: 106).
[26] Cf. *FHDR IV*: 7; *Românii 1997*: 103-104.
[27] Cf. Ist. Rom. 2001/III: 10.
[28] Cf. şi *FHDR IV, Introducere*: VI.
[29] Cf. *Winnifrith 1987*: 100.
[30] Cf. *FHDR III*: 145.
[31] Cf. *FHDR II*: 663.
[32] Ist. Rom. 2001/III: 287.
[33] Armbruster 1972: 18.
[34] Idem: 15. Cf. şi *Ist. Rom III*: 287.
[35] Cf. *FHDR IV*: 25.
[36] Ibidem. Cf. şi *Poghirc 1989*: 32; *Românii 1997*: 109, nota 4.
[37] Cf. Murnu 1905: 86; Năsturel 1989: 73; Winnifrith 1987: 108.
[38] Cf. *FHDR III*: 27-39, 147.
[39] În exprimarea lui Laonic Chalcocondil (secolul al XV-lea): cf. *FHDR IV*: 453.
[40] Cf. *FHDR IV*: 453; cf. şi *FHDR IV*: VI. O formulare asemănătoare apare la S. Puşcariu: „*din Carpaţii nordici până în Pind* vârfurile munţilor poartă nume româneşti" (Puşcariu 1940: 148) [subl. n.] şi, de asemenea, la Th. Capidan: „penetraţiunea romană [...] s-a întins în Dacia până în sudul Peninsulei

Scanned with OKEN Scanner

Balcanice. De aceea nu este nici o exagerare dacă vom repeta ceea ce s-a susţinut în mai multe rânduri că, în epoca de după părăsirea parţială a Daciei sub Aurelian, limba latină a răsunat *din Carpaţi până în Pind* şi de la ţărmurile Adriaticei până la Marea Egee" (Capidan 1942: 143).

[41] *FHDR IV*: 455.

[42] *FHDR IV*: 453.

[43] Pentru interpretarea actuală a textului lui Kekaumenos, cf. *Saramandu 1997* (cu bibliografie).

[44] „Până la proba contrară, trebuie să considerăm deci pe români ca urmaşii romanilor pe locurile unde se găseau odinioară şi unde îi regăsim şi astăzi – cu revărsări dincolo de limitele de pe vremea Imperiului Roman – după un hiat în istorie de câteva secole" (*Puşcariu 1940*: 324). Cf. şi *Sala 1998*: 22, 29-30.

[45] Cf. Ist. Rom. 2001/II: 160.

[46] *Sala 1998*: 14; cf. şi *Fischer 1985*: 17.

[47] Pentru traseul „liniei Jireček" şi corecturile aduse ei de Al. Philippide, Petar Skok şi H. Mihăescu, cf. *Mihăescu 1978*: 73-74; *Mihăescu 1993*: 14.

[48] Cf. Mihăescu 1978: 74.

[49] Cf. *Philippide 1925*: 35, 66.

[50] Cf. Carl Patsch, Die Verbreitung der Römer- und Romanentums in Mazedonien, 1932 (apud Mihăescu 1978: 74).

[51] Černjak 1992: 104.

[52] Mihăescu 1978: 86.

[53] Brătianu 1937: 47-48.

[54] N. Iorga, în „Revue historique", V, 1928, p. 168 (apud *Capidan 1932*: 26).

[55] Mihăescu 1978: 78.

[56] Ibidem.

[57] Cf. *Winnifrith 1987*: 18, nota 7.

[58] „Dogmatismul cu care Jireček a insistat pe demarcaţia rigidă între vorbitorii de limbă latină şi vorbitorii de limbă greacă în Imperiul Roman a condus la multă confuzie" (*Winnifrith 1987*: 46).

[59] În *Miracula Sancti Demetrii* (secolul al VII-lea) avem, după D. Onciul, „unica ştire istorică din evul mediu care indică o emigrare română din dreapta Dunării" (*Onciul 1885*: 598). Critica interpretării date de D. Onciul acestei surse apare la Al. Philippide (vezi *supra*, nota 22).

[60] Cf., recent, Petre Ş. Năsturel: „În regiunea Moglenei trăiesc şi astăzi, într-o masă compactă de câteva sate, ţărani care vorbesc un dialect românesc. Or, înfăţişarea şi statura lor îi deosebesc de aromâni. Este plauzibil ca aceşti meglenoromâni să se tragă din coloniile stabilite de Alexie Comnenul în această regiune, colonii alcătuite, în mod evident, dintr-un amestec etnic de români din ţinuturile dunărene, duşi cu ei de stăpânii lor pecenegi" (*Năsturel 1989*: 59-60). Prezenţa vlahilor în Meglenia e reconfirmată după aproape un secol, în anul 1184: „Un document al lui Andronic I Comnenul [1183-1185] din 1184 – deci, la aproape un secol după bătălia fatală de la Lebunion – arată că cumanii, bulgarii şi vlahii din Moglena îşi păşteau turmele pe muntele *Puzukia* (Kozuka: Kožuh). Aceşti vlahi atârnau de mânăstirea Lavra de la Athos. Nume ca Radu, Stan şi mai ales porecla celui de al treilea, *Pedukelos*, Păduchel („păduche mic") – mai degrabă decât poeticul măceş (păducel!) – (Năsturel, 1978: 224) confirmă caracterul lor românesc. Erau ei oare urmaşii prizonierilor colonizaţi de Alexis I sau Ioan II Comnenul? Sau aparţineau unei populaţii vlahofone mai dinainte acolo? E greu să ne pronunţăm.Ceea ce are importanţă este prezenţa vlahilor în Macedonia, la vest de Vardar, cel puţin începând cu această dată. [...] Dialectul meglenit mi se pare, la lectură, mai accesibil decât aromâna (nu am avut niciodată prilejul să stau de vorbă cu *vlasi*). Lingviştii consideră că graiul acestei populaţii, încă viu în Grecia şi chiar în fosta Iugoslavie [R. Macedonia], provine din ramura sud-dunăreană a romanităţii" (*Năsturel 1989*: 60).

[61] Sextil Puşcariu, [recenzie la] *Anonymi Descriptio Europae orientalis*, în „Dacoromania", IV, partea a doua, 1927, p. 1389. Cf., în acelaşi sens, Nicolae Drăganu: „Geograful anonim, un călugăr catolic care a petrecut mai mult timp în Europa sud-estică, păstrând tradiţia cronicelor ungureşti privitoare la «pascua Romanorum», face legătura dintre românii apuseni ai Pannoniei propriu-zise cu cei din Tracia, Macedonia şi Tesalia, cu care alcătuiau un lanţ, iar inelele intermediare erau numeroşii

Scanned with OKEN Scanner

români apuseni care se găseau pe teritoriul actualei Iugoslavii" (*Drăganu 1993*: 19); cf. şi *Năsturel 1989*: 61.

[62] Pentru interpretarea acestui pasaj, vezi *supra*, p. 2 şi nota 12.

[63] Cf. *Dragomir 1959*: 95-100, 168-170.

[64] *FHDR IV*: 453.

[65] *FHDR II*: 663.

[66] Începând cu secolul al X-lea, prin termenul *vlah* e desemnat poporul român (cf. *Brătianu 1937*: 125). „După cum s-a arătat, în cursul celei de-a doua jumătăţi a mileniului I s-a încheiat procesul de etnogeneză atât a românilor nord-dunăreni, cât şi a celor din sudul Dunării" (*Ist. rom. 2001/ III*: 287).

[67] *Ist rom. 2001/III*: 121. „Sec. VII-VIII. La fel ca şi celelalte limbi romanice, româna îşi conturează trăsăturile specifice, diferenţiindu-se treptat de latină" (*Ist. rom.* 2001/III: 634, tabel cronologic). Cf. şi *Sala 1998*: 32 („Latina din provinciile dunărene, care evolua în izolare de lumea romanică occidentală, a început prin secolul al V-lea să-şi accentueze trăsăturile proprii, dezvoltându-se independent de celelalte limbi romanice. Timp de câteva secole acest proces a continuat şi se admite în general că în secolele al VI-lea – al VIII-lea latina cedează locul limbilor romanice"). „Examinarea atentă a structurii limbii române arată că nu se poate vorbi de o adevărată, nouă variantă romanică înainte de sec. VIII-IX" (*Niculescu 1999*: 83).

[68] Cf. *Xenopol 1888*: 334.

[69] Poghirc 1989: 42.

[70] Unitatea latinei vulgare de la baza limbilor romanice este unanim recunoscută. Pentru unitatea substratului traco-dac, vezi *Brâncuş 1983*. Al. Philippide postulează şi o unitate etnică originară, întemeiată pe preponderenţa neamului trac: „Trăsătura uniformă, pe care a căpătat-o acest conglomerat, pentru a putea da naştere la un singur popor, cel român, şi la o singură limbă, cea românească, se datoreşte amestecului dintre elemente, favorizat de aceleaşi împrejurări socilae şi politice, şi preponderenţei pe care a avut-o unul din neamuri, cel trac" (*Philippide 1925*: 856).

[71] Vezi *supra*, p. 563 şi nota 5.

[72] *Brătianu 1937*: 60; „părăsirea Daciei trebuie considerată nu în virtutea unui singur text, ci în ansamblul faptelor şi al realităţilor istorice; ea ne apare atunci ca un episod într-o serie de evenimente similare şi nu ca o «cezură definitivă» în istoria stăpânirii romane în Europa orientală" (*Brătianu 1937*: 123).

[73] *Brătianu 1937*: 63. Th. Capidan prelungea perioada contactelor până la venirea turcilor în Europa: „Ţinând seamă de unitatea limbii şi de ordinea afirmărilor istorice prin cronicarii bizantini [...], cronicari care toţi ne vorbesc despre existenţa unei populaţiuni româneşti în Haemus, Tracia, Rodope, Macedonia, Epir, Tesalia, Acarnania şi Etolia, cu alte cuvinte, începând din ţinutul cel mai apropiat de malurile Dunării până în inima Greciei, este firesc să admitem că, până aproape de venirea turcilor în Europa, a existat o continuitate între elementele de nord, de pe amândouă malurile Dunării, şi între acele din sud: Epir, Tesalia, Acarnania şi Etolia. După invazia turcilor această continuitate s-a întrerupt" (*Capidan 1932*: 24).

[74] *Puşcariu 1940*: 253.

[75] *Winnifrith 1987*:54.

[76] *Năsturel 1989*: 51-52.

[77] Cf., pe larg, *Armbruster 1972, Stoicescu 1980*.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Armbruster 1972 – Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Bucureşti, 1972.

Aromânii 1996 – *Aromânii. Istorie, destin, limbă* (coordonator: Neagu Djuvara), Bucureşti, 1996.

Aroumains 1989 – *Les Aroumains*, Paris, 1989.

Arvinte 1966 – Vasile Arvinte, *Formarea limbii şi poporului român în lumina cercetărilor recente*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", Iaşi, XVII, 1966, p. 13-33.

Brătianu 1937 – G.I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple romain*, Bucureşti, 1937.

Brâncuş 1983 – Grigore Brâncuş, *Vocabularul autohton al limbii române*, Bucureşti, 1983.

Capidan 1932 – Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, Bucureşti, 1932.

Černjak 1990 – A. B. Černjak, *Vizantijskie sveditel'stva o romanskom (romanizirovannom) naselenii Balkan V-VII vv.* [partea I], în „Vizantijskij vremmenik", 51, 1990, p. 132-141.

Černjak 1992 – A. B. Černjak, *Vizantijskie sveditel'stva o romanskom (romanizirovannom) naselenii Balkan V-VII vv.* [partea a doua], în „Vizantijskij vremmenik", 53, 1992, p. 97-105.

Drăganu 1933 – Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Bucureşti, 1933.

FHDR II – *Fontes historiae Daco-Romanae* (Izvoarele istoriei României), ediderunt [publicate de] Haralambie Mihăescu, Gheorghe Ştefan, Radu Hâncu, Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, II, Bucureşti, 1970.

FHDR III – *Fontes historiae Daco-Romanae* (Izvoarele istoriei României), ediderunt [publicate de] Alexandru Elian şi Nicolae-Şerban Tanaşoca III, Bucureşti, 1975.

FHDR IV – *Fontes historiae Daco-Romanae* (Izvoarele istoriei României), ediderunt [publicate de] Haralambie Mihăescu, Radu Lăzărescu, Nicolae-Şerban Tanaşoca, Tudor Teoteoi, IV, Bucureşti, 1982.

Fischer 1985 – I. Fischer, *Latina dunăreană*, Bucureşti, 1985.

Ist. rom. 2001/ I-IV – *Istoria românilor*, I-IV, Bucureşti, 2001.

Jung 1877 – Julius Jung, *Roemer und Romanen in den Donauländern*, Innsbruck, 1877.

Mihăescu 1978 – H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, Bucureşti-Paris, 1978.

Mihăescu 1993 – H. Mihăescu, *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, Bucureşti, 1993.

Mihăilă 1996 – G. Mihăilă, *Lingvistică şi istorie. Continuitatea românilor la nordul Dunării*, în „Analele Universităţii din Craiova. Seria ştiinţe filologice, lingvistică", XVIII, 1996, nr. 1-2, p. 34-46.

Murnu 1905 – George Murnu, *Kekaumenos şi românii în veacul al XI-lea*, în „Convorbiri literare", 39, 105, p. 577-650, reeditat în *Vlahia Mare*, Bucureşti, 1913 (citat după *Murnu 1984*: 78-129).

Murnu 1984 – George Murnu, *Studii istorice privitoare la trecutul românilor de peste Dunăre*, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Nicolae-Şerban Tanaşoca, Bucureşti, 1984.

Scanned with OKEN Scanner

Năsturel 1989 – Petre Ş. Năsturel, *Les Valaques de l'espace byzantin et bulgare jusqu'à la conquête ottomane*, în *Aroumains 1989*: 45-78 (citat după *Aromânii 1996*: 50-82).

Onciul 1968 / I, II – Dimitre Onciul, *Scrieri istorice* (ediţie îngrijită de Aurelian Sacedoţeanu), I, II, Bucureşti, 1968.

Onciul 1885 – D. Onciul, *„Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinţei românilor în Dacia traiană" de A.D. Xenopol. Dare de seamă critică*, în „Convorbiri literare", XIX, 1885, nr. 1 (p. 60-80), nr. 2 (p. 174-187), nr. 3 (p. 255-278), nr. 4 (p. 327-348), nr. 5 (p. 424-439), nr. 7 (p. 589-602) (citat după *Onciul 1968/ I*: 131-260).

Philippide 1925, 1927 – Alexandru Philippide, *Originea romînilor*, I, Iaşi, 1925; II, Iaşi, 1927.

Poghirc 1989 – Cicerone Poghirc, *Romanisation linguistique et culturelle dans les Balkans. Survivances et évolution*, în *Aroumains 1989*: 9-44 (citat după *Aromânii 1996*: 13-49).

Puşcariu 1940 – Sextil Puşcariu, *Limba română*, I, Bucureşti, 1940.

Românii 1997 – *Românii de la sud de Dunăre. Documente*, Bucureşti, 1997.

Sala 1998 – Marius Sala, *De la latină la română*, Bucureşti, 1998.

Saramandu 2001 – Nicolae Saramandu, *Torna, torna, fratre şi romanitatea răsăriteană în secolul al VI-lea*, Bucureşti, 2001.

Stoicescu 1980 – Nicolae Stoicescu, *Continuitatea românilor. Privire istoriografică, istoricul problemei, dovezile continuităţii*, Bucureşti, 1980.

Winnifrith 1987 – T. J. Winnifrith, *The Vlachs. The History of a Balkan People*, Londra, 1987.

Xenopol 1888-1893 – A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, I-VI, Iaşi, 1888-1893 (citat după ediţia a IV-a, vol. I, îngrijit de V. Mihăilescu-Bîrliba şi Al. Zub, Bucureşti, 1985; vol. II, îngrijit de Nicolae Stoicescu şi Maria Simionescu, Bucureşti, 1986).

LA FORMATION DES DIALECTES ROUMAINS
(à partir des sources historiques)

Résumé

L'auteur présente la formation des dialectes roumains, en partant des informations offertes par les sources historiques des IVe-XVe siècles (latines, byzantines, slaves, hongroises). De l'examen minutieux de ces sources, dont quelques-unes y sont valorifiées pour la première fois, il ressort que les dialectes roumains se sont constitués sur un vaste territoire, tant au nord qu'au sud du Danube, et qui coïncide, pour la plupart, avec les territoires où l'on parle à présent les quatre dialectes de la langue roumaine: daco-roumain, aroumain, mégléno-roumain et istro-roumain.

Scanned with OKEN Scanner

SINCRONIE ŞI DIACRONIE ÎN *DICŢIONARUL TOPONIMIC AL BAZINULUI HIDROGRAFIC AL NEAMŢULUI*

DANIELA BUTNARU
Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Iaşi

Dicţionarul toponimic al bazinului hidrografic al Neamţului, în curs de redactare, se încadrează, alături de dicţionarele toponimice ale bazinelor hidrografice ale râurilor Bârlad, Moldova şi Trotuş, în proiectul intitulat *Tezaurul toponimic al României. Moldova*. La baza realizării dicţionarelor amintite stă metoda de tip structural, ale cărei concepte principale – *câmpul toponimic, polarizarea, diferenţierea* – au fost definite de către Dragoş Moldovanu în studiul *Principii ale lexicografiei toponimice*[1].

Intenţionăm să evidenţiem cum în *Dicţionarul toponimic al bazinului hidrografic al Neamţului* sunt surprinse, datorită unei abordări proprii modelului de dicţionar structural, aspecte sincronice şi diacronice ale mapei toponimice din zona respectivă.

Acest dicţionar va cuprinde, pe lângă toponimele majore şi minore culese din zona râului Neamţ prin anchete directe cu harta şi chestionarul efectuate în ultimii trei ani în această arie geografică, şi toponime dispărute astăzi, dar descoperite în urma cercetării de documente publicate sau inedite. De exemplu, acte din secolele XVI–XVII, cuprinzând hotarnice ale moşiilor mănăstirilor Secul şi Neamţ conţin numeroase toponime din această zonă, unele uitate, altele folosite şi astăzi de către locuitorii de aici. Deşi nu a fost identificat în cursul anchetelor efectuate în anul 2004, toponimul *Izvorul Mustei*, atestat într-un document din anul 1632[2], va figura în dicţionarul amintit.

Procesul de înlocuire a unor denumiri poate fi observat prin prezenţa unor situaţii de sinonimie în aria geografică cercetată. Astfel, denumirea *Dealul lui Vartic* înlocuieşte treptat, în vocabularul locuitorilor, toponimul *Dealul Slatinei*, deoarece ei îl simt mai motivat pe primul, care aminteşte de numele unui sătean ce îşi avea casa acolo. Terenul numit astăzi *La Bălţătescu*, după numele unui sătean care avea locuinţa aici, se numea în trecut *La Curte*. Sinonime sunt şi toponimele *Căldarea* şi *Pe Nimaş*[3] (pentru că în ultimul timp acest teren este folosit ca imaş pentru vite), *La Maici* şi *La Dobru* (Dobru este un schit de măicuţe), *Pârâul Glodişorul* şi *Pârâul Sărăturii*, *Ozana* şi *Râul Neamţ*, *Culmea Neamţului* şi *Culmea Pleşului*. Aceste sinonime sunt lucrate în articole diferite, dar există şi o trimitere la articolul care tratează sinonimul toponimului respectiv, pentru a fi astfel evidenţiată situaţia de sinonimie şi pentru a se urmări cu uşurinţă evoluţia toponimelor în timp.

Scanned with OKEN Scanner

Dicționarul va surprinde și situațiile de omonimie din această zonă. Omonimele dovedesc restrângerea sferei de cunoaștere geografică la teritoriul unui sat și reprezintă, prin aceasta, indiciul caracterului minor al unui toponim. Omonimele au putut apărea datorită separării istorice a unui teritoriu între mai multe sate. Astfel, pe teritoriul comunei Vânătorii-Neamț, *La Adăpătoare* denumește locurile unde sunt amplasate adăpători pentru vite: pe Pârâul Cacovea și pe Pârâul Glodișorul; *La Bursucărie* desemnează, în satele Vânătorii-Neamț și Mănăstirea Neamț, locuri unde sunt bursuci; *Pârâul Adânc* este numele unui curs de apă de pe teritoriul satului Lunca, și al unui pârâu din Mănăstirea Neamț; *Ulița Bisericii* denumește ulițele care duc la biserică în satele Lunca și Nemțișorul.

Definiția toponimului ilustrează, în plan sincronic, raportul de desemnare dintre denumire și obiectul sociogeografic[4]. De exemplu, pentru articolul *Dealul Gol*, definiția va fi: „Oronim descriptiv. Dealul situat la nord de satul Nemțișorul, între Pârâul Bodai și Pârâul Șubei".

Plasarea toponimelor în câmpuri toponimice formate în urma proceselor de diferențiere sau opoziție permite urmărirea modului în care s-au format aceste toponime. Prin *câmp toponimic* înțelegem totalitatea toponimelor formate de la un toponim-nucleu, corespunzând de obicei obiectului celui mai important dintr-o mapă geografică unitară. De obicei toponimele dezvoltate de la un nucleu sunt sintagme analitice sau sintetice cu un determinant unic reprezentat de toponimul primar. Centrul toponimic va reprezenta cuvântul-titlu, sub care vor fi analizate toate toponimele formate plecând de la acest nucleu. De exemplu, la articolul *Chiriac*, care reprezintă un centru de polarizare toponimică, vor fi discutate toponimele derivate de la acest nucleu, indicându-se și procesul prin care s-au format, și anume polarizarea: *Pârâul lui Chiriac*, *Piciorul Chiriac* și *Vârful Chiriac*. Bineînțeles că denumirile acestea vor fi prezente și ca articole diferite, cu trimitere la articolul toponimului-nucleu, unde sunt analizate.

Acest tip de abordare lexicografică pune unele probleme, mai ales în privința stabilirii toponimului primar. Pentru unele cazuri deținem atestări documentare care ne sprijină în acest sens, pentru alte cazuri rămâne la latitudinea redactorului să stabilească acest lucru. În cazul câmpului toponimic *Secul*, de exemplu, trebuie identificat obiectul care a purtat mai întâi acest nume, deoarece astăzi în zonă întâlnim toponimele *Pârâul Secul*, *Mănăstirea Secul* și *Vârful Secul*. În *Istoria românilor prin călători* Nicolae Iorga arată că mănăstirea a fost construită „după datina din Atos, și purtând numele unei mănăstiri de acolo, mănăstirea Xeropotamului, a «râului uscat», «sec», – deci mănăstirea Secu. Poate să fi fost «un pârâul sec» în codrii Neamțului, dar în tot casul numele a fost dat după acela al mănăstirii din Sfântul Munte"[5].

Însă într-un document din 1452 se menționează vânzarea unui teren mănăstirii Neamț, lângă „Pârâul Sec"[6]. Numele acestui pârâu apare și în documente din secolul al XVI-lea. Un document scris, probabil, între anii 1585-1591 menționează „sfânta mănăstire numită Schitul lui Zosin", căreia i se dă drept de folosire a unui teren situat la „gurile Săculuiˮ[7]. Iată că numele acestui pârâu apare cu mult înainte de construirea mănăstirii Secu, în 1602, de către Nestor Ureche.

Scanned with OKEN Scanner

Înseamnă că mănăstirea a preluat numele pârâului pe valea căruia este situată, şi nu invers. Iar faptul că în unele documente din secolul al XVII-lea mănăstirea apare cu numele de Xeropotam[8] se datorează cunoştinţelor de greacă a scribilor, care au tradus probabil *Mănăstirea de pe Pârâul Sec* prin *Mănăstirea Xeropotam*.

Oronimul *Vârful Secu* este un toponim recent, oficial, obţinut prin polarizare de la pârâu, după o metodă folosită de geografi şi de silvicultori (spre deosebire de sistemul popular, unde polarizările se fac invers, de la munte la pârâu).

Un alt element constitutiv al unui cuvât-titlu este prezentarea, în ordine cronologică, a atestărilor toponimelor. Acest lucru permite nu numai evidenţierea vechimii denumirii respective, ci şi urmărirea modului în care a evoluat forma toponimului respectiv; unele nume topice evoluează, de-a lungul timpului, de la perifrază la sintagmă, la toponim compus sau simplu. Ancheta pe teren, precum şi documente relativ recente relevă o impunere a sintagmelor apozitive, specifice stilului „oficial", impus de către autorităţi. Acest tip de sintagme sunt formate dintr-un determinat şi un determinant cu funcţie de atribut substantival apoziţional, numele fiind la nominativ: *Dealul Tulan*, *Dealul Cireş*, *Dealul* şi *Pârâul Vartic*. Uneori, sintagmele apozitive coexistă în vocabularul locuitorilor cu sintagmele determinative. Aşa, de exemplu, informatorii au desemnat acelaşi deal prin *Dealul Vartic* şi prin *Dealul lui Vartic*, iar pârâul care străbate acest deal prin *Pârâul Vartic* şi *Pârâul lui Vartic*. Această situaţie este posibilă deoarece denumirile sunt destul de recente, locuitorii amintindu-şi încă de acel Vartic care îşi avea casa la poalele dealului cu pricina.

Menţionarea atestărilor în timp a toponimelor, prezentarea evoluţiei toponimelor de la sintagmă sau perifrază la toponim simplu sau compus etc. ne dau posibilitatea unei priviri de tip diacronic asupra toponimiei din zona cercetată.

Unele toponime din zona în discuţie păstrează un aspect specific limbii române vechi – genitivul sintetic pentru nume de persoane de gen masculin: *Dealul Chiriacului*, *Pârâul Chiriacului*, *Pârâul Dobrului*, *Piciorul Gălăţeanului*, *La Groapa Talpalariului*, *Pârâul Gămănuţului* –, însă, de obicei, acest raport de dependenţă este exprimat analitic.

Un alt element prezent în cadrul articolului din *Dicţionarul toponimic al Bazinului hidrografic al Neamţului* este redarea unor contexte sintactice minime, obţinute în urma întrebărilor de sintaxă adresate informatorilor. Aceste întrebări au urmărit înregistrarea genitivului, a regimului prepoziţional şi a articulării, dar şi existenţa în uz a unor forme specifice denominaţiei populare, în paralel cu cele oficiale, acestea din urmă reuşind să se impună cu timpul, datorită faptului că cei care folosesc formele în cauză – silvicultorii, primarii etc. – au o anumită autoritate şi influenţă în comunităţile respective.

În urma întrebărilor de sintaxă am remarcat existenţa unor echivalente morfosintaxice (formaţii toponimice dezvoltate de la acelaşi determinant prin procedee gramaticale diferite): *Pârâul Şubei*, dar şi *Pârâul Şuba*, *Pârâul Gămănuţului*, dar şi *Pârâul la Gămănuţ*, ceea ce denotă instabilitatea unor structuri toponimice, dar şi instabilitatea toponimiei minore, încă nefixată în forme stabile. În cazul hidronimului *Ozana*, subiecţii anchetei au folosit şi forma nearticulată a hidronimului, în contexte sintactice de tipul „intru în Ozană", „podul peste Ozană".

Scanned with OKEN Scanner

Această formă a unui hidronim nemotivat semantic (fiind de origine străină şi nemaicunoscându-i-se sensul) se explică prin atracţia la seria toponimelor motivate, care, precedate de prepoziţie, îşi pierd articolul; ponderea foarte mare a acestora în sistemul toponimic românesc a determinat apariţia unei tendinţe de uniformizare: după modelul „peste Bahnă" (dar *Bahna*) au apărut „la Bistriţă", „la Ozană" etc. (nu însă şi „la Moldovă"). Toate aceste aspecte ale mapei toponimice vor fi înregistrate în dicţionar atunci când este cazul.

Redarea pronunţiei locale a toponimelor, aşa cum a fost obţinută în cursul anchetei directe, întregeşte perspectiva sincronică asupra toponimiei zonei cercetate. În cazul unor toponime se poate urmări evoluţia pronunţiei în timp datorită atestărilor din documente. Este cazul oronimului *Chiţigaia*. Documente vechi îl atestă: „vârful Piţigaia" (sfârşitul secolului al XVI-lea – începutul secolului al XVII-lea)[9], „vârful Piţigăei" (1634)[10]; din 1892 avem atestările *Kiţigaia de sus* şi *Kiţigaile* (ATLAS MOLD). Câmpul toponimic este format astăzi din: *Obcina Chiţigaia, Vârful Chiţigaia, Chiţigaia Rea* (denumire formată prin procesul de diferenţiere toponimică), *Piciorul Chiţigaia, Poiana Chiţigăii*. Iorgu Iordan propune ca etimon *piţigaie, piţigoi*[11]. Este mai posibil ca această denumire să provină de la un nume personal *Piţigoi*, proprietarul unei poieni sau stâni de pe acel munte; cu timpul, localnicii au desemnat acea poiană sau stână prin *Piţigoaia*, devenită *Piţigaia*; denumirea s-a extins asupra muntelui, astfel încât astăzi el se numeşte *Chiţigaia* (formă obţinută prin palatalizarea bilabialei din iniţială de cuvânt).

Se poate observa că „etimologia stabileşte originea toponimului primar, gradul de motivare şi modul de formare a acestuia"[12]. Pentru oronimul *Dealul Gol*, etimologia prezentată în dicţionar este: „entopicul *deal* + determinant. Acest deal, spre deosebire de celelalte din vecinătatea satului, nu este acoperit de pădure".

NOTE:

[1] Dragoş Moldovanu, *Principii ale lexicografiei toponimice*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", XXIII, 1972, p. 73–100.

[2] DRH. A, XXI, p. 192.

[3] Forma *nimaş* este cea etimologică (< magh. *nyomás*).

[4] Definiţia toponimului va conţine categoria denumirii (hidronim, oronim etc.), tipul (descriptiv sau personal), precum şi definiţia propriu-zisă, care redă raportul de desemnare. Vezi Dragoş Moldovan, *ibidem*, p. 79–80.

[5] Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. I, Bucureşti, 1920, p. 214.

[6] DRH. A, II, nr. 19, p. 21.

[7] DIR. A, XVII, III, nr. 325, p. 267.

[8] La 16 mai 1604, Ieremia Moghilă întăreşte mănăstirii Xeropotam satul Borceşti (CDM I, nr. 1195, p. 279); documentul din 29 iulie 1609 arată că au fost alese hotarele dintre mănăstirile Agapia şi Xeropotam (CDM I, nr. 1208, p. 281); la 20 septembrie 1630 Moise Moghilă întăreşte o danie a lui Pavel al doilea logofăt către mănăstirea Xeropotam (CDM II, nr. 697, p. 134) etc.

[9] DRH. A, III, nr. IV, p. 538.

[10] DRH. A, XXII, nr. 15, p.17; *ibidem*, nr. 141, p. 159.

[11] Iorgu Iordan, *Toponimie românească*, Bucureşti, Editura Academiei RPR, 1963, p. 530.

[12] Mircea Ciubotaru, *Oronimia şi hidronimia din bazinul superior al Bârladului*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2001.

Scanned with OKEN Scanner

SIGLE:

ATLAS MOLD = *Atlasul Moldovei. România - Scheletul chartei Moldovei*, Institutul geografic al Armatei, 1892.
CDM = *Catalogul documentelor moldoveneşti din Direcţia Arhivelor Centrale*, I-V şi supl. I, Bucureşti, 1957-1975.
DIR. A. = *Documente privind istoria României*, seria A, Moldova, Bucureşti.
DRH. A. = *Documenta Romaniae Historica*, seria A, Moldova, Bucureşti.

SYNCHRONIE ET DIACHRONIE DANS LE *DICTIONNAIRE TOPONYMIQUE DU BASSIN HYDROGRAPHIQUE DE NEAMŢ*

Résumé

Cet article relève la manière où ce dictionnaire présente la toponymie d'une double perspective : synchronique et diachronique. L'inventaire des toponymes obtenu à la suite des enquêtes toponymiques réalisées dans le bassin hydrographique de Neamţ, la définition des noms de lieu, des contextes syntaxiques où les toponymes sont utilisés, leur prononciation locale offrent une perspective synchronique. L'introduction dans le dictionnaire des anciens toponymes (découverts dans des vieux documents), des situations de synonymie, d'homonymie ou d'équivalence morphosyntaxique, l'énumération des attestations des noms de lieux (ce qui nous permet de suivre l'évolution de leur forme et, des fois, de leur prononciation) etc. offrent la possibilité d'un regard de type diachronique sur la toponymie.

Scanned with OKEN Scanner

O MODALITATE PUȚIN CUNOSCUTĂ DE CARACTERIZARE A PERSONAJELOR ÎN OPERA COMICĂ A LUI I.L.CARAGIALE

GHEORGHE CHIVU
Facultatea de Litere
Universitatea din Bucureşti

1. Personajele operei comice a lui I.L.Caragiale sunt sau pot fi identificate prin nume, concepute de autor ca mărci distinctive ale unor tipare comportamentale şi intelectuale[1].

Forma, originea, structura sau circulaţia acestor nume (sau a celor similare lor[2]) în cursul secolului al XIX-lea oferă informaţii suplimentare asupra vârstei, culturii sau apartenenţei sociale a unui anumit personaj. Iar replicile ce sunt atribuite acestuia detaliază sau completează informaţiile astfel obţinute cu date privitoare la atitudinile sau la deficienţele sale comportamentale sau intelectuale.

Datarea, localizarea sau tipizarea permise de „limba pe care o pune Caragiale în gura personajelor sale"[3] se regăsesc astfel, în chintesenţă, în numele acestora. Nume care atestă, o dată în plus, în cadrul operei comice semnate de dramaturg, caracterul imuabil şi structura monocordă a celor care le poartă. Şi care indică, în mod firesc, în majoritatea covârşitoare a cazurilor, o unică perspectivă asupra personajelor, anume aceea a creatorului lor.

Rică Venturiano scapă însă acestui tipar[4]. El este, cel puţin în aparenţă, mai complex decât ceilalţi „eroi" comici; are manifestări şi moduri de exprimare parţial (şi circumstanţial) diferite (fără a înregistra, totuşi, o ... evoluţie); este prezentat din perspective multiple (ce aparţin atât autorului, cât şi celorlalte personaje); are chiar, fapt deloc obişnuit, încă un nume. În plus, în prezentarea şi în „tipizarea" lui, Caragiale uzează, pentru prima dată în scrisul său, de rolul caracterizator al ortografiei, compartiment al limbii ce părea să fi rămas, dată fiind funcţia sa normalizantă şi unificatoare, în afara mijloacelor utilizate pentru obţinerea unor efecte stilistice de către autorii scrierilor beletristice.

2. Coexistenţa mai multor sisteme ortografice în scrisul literar românesc în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi, îndeosebi, implicarea marilor personalităţi ale literelor vremii în promovarea sau, din contră, în combaterea unuia dintre acestea nu puteau rămâne fără urmări în scrisul artistic. Cum însăşi limba română a devenit uneori, în această epocă, personaj literar[5], forma grafică a textelor vremii a dat naştere unor interpretări, adică unor lecturi diferite, evidenţiate relativ frecvent cu intenţie polemică sau doar cu ironie.

Începutul acestei utilizări cu intenţie ironică a unei anumite maniere ortografice îl consemnăm în des amintitul, dar puţin cunoscutul *Prandiulu academicu,*

Scanned with OKEN Scanner

lista de bucate întocmită, în spirit latinizant, de Alexandru Odobescu, în anul 1871, pentru ospățul oferit, la propria-i reşedinţă, membrilor Academiei[6].

Acestora li s-au pregătit, spre exemplu, *sorbitione cu scriblete*, adică „supă cu plăcintioare", *lumbu bubulinu intinctu in cremore, cu bacce e tuberculi leguminose*, adică „muşchi de vacă cu sos de smântână, cu mazăre boabe şi cu cartofi", şi le-a fost servit *vinu albicante perenniu alutense de Acidave* „vin alb vechi de Drăgăşani".

Mijloc rafinat şi elegant de combatere a concepţiei lexicografice puse în operă de August Treboniu Ilarian şi Ioan C. Massim prin *Dicţionarul limbei române*, proiectul primului dicţionar academic românesc din care apăruseră, chiar în acel an, cele dintâi fascicule, „prânzul academic" pune desigur în evidenţă şi posibilitatea ca formele scrise etimologizant să fi fost citite după regulile ortografiei fonologice. În atmosfera de veselie cu care invitaţii alegeau preparatele şi băuturile înscrise în listă, numai Massim s-a mirat, se spune, de atitudinea celor prezenţi faţă de forma *Dicţionarului*, „un operatu carele in genulu seu speciale era redessu chiaru de pre cumu convine spiritului essentiale originariu ale limbei romane"[7].

Va fi rostit Ioan C. Massim această replică aşa cum o citesc astăzi cei mai mulţi dintre contemporanii noştri, influenţaţi fiind de ideea (nu întru totul adevărată) că latiniştii au vrut să modifice radical şi felul de a pronunţa al românilor ?

B. P. Hasdeu argumentează, după toate probabilităţile, un răspuns afirmativ la această întrebare prin replicile atribuite lui Numa-Consule, unul dintre personajele piesei intitulate *Orthonerozia sau Trei crai de la răsărit.*

Publicată în 1872, în plină campanie de tipărire a *Dicţionarului* pe care Hasdeu îl combătea, alături de Al. Odobescu, V. Alecsandri şi C. Negruzzi, în şedinţele Academiei Române, piesa face referire, în esenţă, la situaţia în care se afla în acel moment limba noastră de cultură: idiom de origine latină, marcat în evoluţia sa de influenţe sud-est europene (Hagi-Pană) şi modelat recent, în varianta sa elevată, de cultura germană (Mariţa, fiica lui Hagi-Pană, a fost elevă a „pansionatului" doamnei Firundţvanţig[8], o „şcoală ardeleană" în esenţă), româna trebuia să aleagă (Mariţa era curtată în vederea căsătoriei) între latinism (Numa-Consule), franţuzism (Jorj) şi tradiţia internă (Petrică, ilustrând aşa-numitul curent istoric-popular)[9].

Schematismul subiectului şi şarjarea formelor recomandate de latinişti sunt evidente, la fel cum este evidentă concepţia lingvistică a autorului piesei. Numa-Consule, adept al mişcării academice[10], este ridiculizat, iar mijlocul cel mai potrivit cu acest scop pentru o producţie scenică era rostirea, rostirea personajului însuşi, dar, mai întâi, pentru amplificarea efectului comic, citirea ... literală, de către alt personaj, a unui text redactat de acesta. Este vorba, după cum se ştie, de scrisoarea trimisă de Numa-Consule lui Hagi-Pană pentru a-şi anunţa vizita, scrisoare prezentată publicului în lectura şi însoţită de comentariile făcute de Jorj, Mariţa şi Petrică (actul III, scena 6)[11].

B. P. Hasdeu utilizează deci, aproape în acelaşi timp cu Al. Odobescu, ortografia ca mijloc de obţinere a unor efecte comice. Spre deosebire însă de *prânzul academic*, în care scrisul etimologizant a fost doar pretext pentru un ironic şi elevat joc intelectual, situat totuşi în afara artei literare, *Orthonerozia* (trimiterea se face chiar din titlu la ortografia latinizantă) transformă o manieră ortografică în mijloc de caracterizare a unui personaj, mizând, în acelaşi timp, pe efectul comic al interferenţei dintre normele scrisului şi cele ale rostirii.

Scanned with OKEN Scanner

Piesa lui B. P. Hasdeu, tipărită în 1872, a fost pusă în scenă abia în 1879. Puţin cam târziu pentru valorificarea artistică a noului procedeu comic descoperit de savantul filolog şi pentru receptarea adecvată a mesajului textului (bătălia pentru limba română intrase într-o nouă etapă). Aceasta cu atât mai mult cu cât, în aceeaşi stagiune, vedea luminile rampei şi *Noaptea furtunoasă* a lui Caragiale.

Asemănările dintre cele două piese sunt frapante[12]. Cele mai multe personaje îşi corespund ca tip, educaţie şi sugestie denominativă[13]: Hagi-Pană este băcan – jupân Dumitrache, cherestegiu; Mariţa, fiica lui, a fost educată în „pansionat" german – Zița, la „pasion" francez; Jorj este copist – Rică Venturiano, arhivar. Textul are şi el similitudini surprinzătoare în unele pasaje. Ne gândim, spre exemplu, la poezia prin care Jorj îşi exprimă, în clişee tipice literaturii minore din epocă, dragostea pentru Mariţa (actul I, scena 1), rezonanţele ei fiind similare declaraţiei versificate făcute de Rică Venturiano, tot printr-o scrisoare, mult mai bine cunoscută, Ziței.

Similară este de asemenea utilizarea „conflictului" dintre scrisul etimologizant şi cel fonologic, dar locul lecturii unui text alcătuit în manieră latinizant-italienizantă devine secundar în cadrul intrigii *Nopţii furtunoase*. Scena citirii articolului de fond din „Vocea Patriotului Naţionale" are însă importanţa ei în stabilirea rafinării pe care I.L.Caragiale a adus-o unui procedeu artistic descoperit şi de această dată de un predecesor al său.

În mod, după noi, evident, în cadrul scenei a IV-a din actul I al *Nopţii furtunoase,* Nae Ipingescu ne pune nu în faţa formei tipărite a articolului semnat de Rică Venturiano, formă tributară cu certitudine normelor etimologizante, ci în faţa „interpretării" pe care el o dă acesteia, ca lector deloc experimentat, ce cunoaşte în mod indiscutabil doar scrisul de tip fonologic. Străduindu-se să citească textul din ziar exact cum era tipărit, dar intervenind adesea pentru a(-şi) explica sau, cel puţin, pentru a (se) convinge că explică textul citit, Ipingescu îl confundă (după cum s-a menţionat, în numeroase rânduri[14]) pe *manca* cu *mânca* („ajutat" fiind de (re)cunoaşterea grafiei *roman* pentru *român*), îl substituie pe *massă* cu *masă*, accentuează greşit *sufragìu* în loc de *sufràgiu*, schimbând prin aceasta semnificaţia textului, şi adaugă acestei serii de greşeli forma *Costituţiune*, alterată din *Constituţiune* foarte probabil prin etimologie populară. Formele comentate, evidenţiate prin scoatere din context şi prin repetare în timpul lecturii ziarului („*...A mânca ... sfânta Costituţiune ...*", „ştii : *masă ... sufragìu*") sunt, de fapt, cuvinte-cheie ale unor discursuri patriotarde, autentice clişee de gândire. Ele îl caracterizează nu doar pe Rică Venturiano, jurnalistul colaborator al „Vocii Patriotului Naţionale", ci, prin modul de selecţie şi prin felul de interpretare a ortografiei, şi pe Ipingescu, oferindu-ne dovezi suficiente asupra vârstei, educaţiei şi inteligenţei sale, adică datează şi localizează (cultural) personajul, completând astfel informaţiile date de numele acestuia[15] şi de funcţia pe care o deţinea el în garda civilă[16].

Întrepătrunderea normelor scrisului etimologizant cu cele ale scrisului fonologic este prezentă, cu aceeaşi intenţie comică şi cu aceleaşi funcţii stilistice (de individualizare, de datare şi de localizare culturală[17]) şi în *Proces-verbal.* Mitică Pişculescu, „comisar secţiei 55"[18], aparţine aceluiaşi tip de personaj ca Nae Ipingescu. Este şi el agent al ordinii publice, (foarte probabil) în vârstă (gradul pe care îl are presupune vechime în serviciu), cu instrucţie şi cultură limitate.

Scanned with OKEN Scanner

Completând sau redactând, în calitate de comisar, numeroase acte, Pişculescu şi-a însuşit (obligat şi de condiţia funcţionarului public) nu doar formularul înscrisurilor oficiale, ci şi frazeologia şi ortografia specifice acestora[19]. El scrie astfel : „Astăzi[20] Miercuri 27 Oct. Anul una mie nouă sute[21] orele 1 p.m. ", „în eserciciul foncţiunii", „imobilul în cestiune al sus-mencionatului propietar", „constatând următoarele...", „având în vedere că...", „considerând că ...", „Drept aceea am încheiat predentul proces-verbal spre a servi la trebuinţă părţilor", respectând multe dintre caracteristicile stilului administrativ[22]. Utilizează apoi constant, în părţile posibil de raportat la un formular oficial tipărit, grafemul *d* (substitut al lui *ḑ*), pentru a nota pe *z*, şi grafemul *c* (urmat de *i*), pentru a nota pe *ţ*, respectând astfel norma ortografică de tip latinizant-italienizant impusă prin lege instituţiilor statului. Funcţionar „model", el extinde însă, în mod analogic, una dintre normele menţionate, textul atestând, în felul acesta, în afara formelor deja citate, grafii aberante, precum: *caudând, cedeadă, didul, magadie, lediuni, ocadie, providoriu, refudă, sedon* sau *vidavi*[23].

Spre deosebire de Nae Ipingescu, care „interpreta" grafiile latinist-italienizante, Mitică Pişculescu scrie deci în manieră etimologizantă[24], utilizând şi chiar extinzând, din neştiinţă, dar cu scrupulozitatea tipică funcţionarului semidoct, o caracteristică ortografică a stilului administrativ, pe care o consideră normă ortoepică.

Ortografia, procedeu grafic de obţinere a comicului[25], se transformă de aceea, în *Proces-verbal,* din mijloc de caracterizare a unui personaj, de individualizare a „stilului analfabet" al funcţionarului public[26], în modalitate de ironizare a caracterului vetust al unei întregi variante funcţionale a limbii literare.

3. Rică Venturiano este însă, după cum afirmam anterior, primul personaj din opera comică a lui I.L. Caragiale pentru a cărui caracterizare a fost folosită ortografia. În amintita scenă a lecturii articolului tipărit în „Vocea Patriotului Naţionale", grafiile, asociate unui jargon specific jurnalistului de expresie latinistă şi italienizantă[27], individualizează însă numai tipul „junelui scriitor democrat", cum citim în introducerea articolului, sau pe cel al „ziaristului incult şi demagog", cum nota, în 1926, Garabet Ibrăileanu[28].

Celelalte două faţete ale acestui personaj, anume „studintele" (în timpul liber „arhivar la judecătoria de pace"), dornic de aventuri galante, locvace şi agresiv, respectiv „poetul liric", mimetic şi lipsit de talent[29], au alte mijloace lingvistice de individualizare. Doar pentru acestea sunt, de altfel, în mod evident relevante cele două componente ale numelui *Rică Venturiano.* Lui Garabet Ibrăileanu numele îi evoca „dezinvoltură..., juneţă, poate aventură"[30]. Iar lui Şerban Cioculescu, Rică, diminutiv al lui Andrei, îi sugera o „familiaritate cam vulgară, de mahala"[31], în timp ce în Venturiano, „nume de aparenţă curioasă, ... căutat, exotic"[32], descoperea „desinenţa franceză a high-life-ului parveniţilor"[33].

Pentru ziarist, autorul „opului" intitulat *Republica şi Reacţiunea sau Venitorele şi Trecutul,* acest autentic „compendiu al frazeologiei liberale, cu franţuzismele, latinismele şi eliadismele ei"[34], Caragiale propune cititorului abrevierea *R.Vent.*

Aparent un simplu mijloc de elevare a redactării unui text tipărit prin eliminarea familiarismului presupus de utilizarea diminutivului Rică, *R.Vent.* devine,

Scanned with OKEN Scanner

prin lectura lui Nae Ipingescu, obişnuit, cum spuneam, cu scrisul fonologic, un alt nume, pe deplin sugestiv pentru frazeologia demagogică a jurnalistului. Pentru că *reventul* este „o plantă legumicolă cu frunze mari, al cărei peţiol este folosit în alimentaţie, iar rădăcina şi rizomul au acţiune purgativă"[35].

A păstrat însă Caragiale o sugestie atât de importantă numai pentru caracterizarea uneia dintre faţetele personajului său? Credem că nu, întrucât ideea beţiei bolnăvicioase de cuvinte[36] există şi în *Venturiano*. Posibilă grafie etimologizantă (uşor „deformată" de italienism) pentru *Vântureanu,* numele permite asocierea (afirmată de mult) cu *aventură,* dar şi cu *vânt* sau cu *vântura*[37], în unele dintre sensurile argotice ale acestora.

Reţinând aceste ipoteze, permise şi susţinute de utilizarea ortografiei ca mijloc stilistic, adăugăm o alta, pe deplin concordantă cu etimologia numelui Venturiano, citit de această dată fonologic. Caragiale ne spune, se pare, prin intermediul acestuia că Rică este descendentul unei familii levantine numite Ventura, dornic să-şi atribuie o altă identitate şi, în consecinţă, un alt statut. Avatarurile culturale ale unui întreg secol sunt deci reunite într-un singur personaj.

Va fi fiind aceasta explicaţia cameleonismului lui Rică Venturiano, a trecerii sale rapide de la un „tip" la altul? Textul *Nopţii furtunoase* şi sugestiile oferite de interpretarea lingvistică a numelor, inclusiv din perspectiva ortografiei, permit un răspuns afirmativ.

4. Ignorată de cercetătorii stilurilor limbii române literare[38], ortografia se alătură deci, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, particularităţilor mai mult sau mai puţin tradiţionale ale scrisului beletristic.

Al. Odobescu o utilizează în *Prandiului academicu* pentru a marca opoziţia ironică faţă de latinism.

B. P. Hasdeu, ridiculizând ortografia etimologizantă şi exagerările unor reprezentanţi ai latinismului academic din perspectiva lectorului obişnuit cu scrierea fonetică, o foloseşte ca mijloc de caracterizare a unui personaj comic.

I. L. Caragiale adaugă procedeului descoperit de Hasdeu elemente proprii, transformând forma scrisă a cuvintelor în mijloc de individualizare, de datare şi de localizare a „eroilor" operei sale comice.

Deşi a cunoscut o evoluţie similară particularităţilor neliterare devenite, în aceeaşi perioadă a istoriei limbii noastre de cultură, fapte de stil, adică transformându-se din simplu element tehnic, decorativ (la Odobescu), în mijloc din ce în ce mai rafinat de obţinere a unor efecte artistice (la Hasdeu şi, apoi, la Caragiale), ortografia şi-a pierdut valoarea distinctivă la începutul secolului al XX-lea, odată cu generalizarea normelor scrisului fonologic.

NOTE:

[1] Vezi, în detaliu, pentru acest subiect, studiul de referinţă publicat, în 1922, de către Garabet Ibrăileanu, sub titlul *Numele proprii în opera comică a lui Caragiale,* în „Viaţa Românească", nr. 12 (decembrie). În prezentul articol am folosit studiul în forma apărută în volumul *Scriitori români şi străini,* I, Bucureşti, 1968, p. 278-294.

[2] Multe dintre numele de familie sub care sunt cunoscute personajele pieselor şi schiţelor lui I.L.Caragiale au fost create de autor după modele existente în epocă.

Scanned with OKEN Scanner

[3] T. Vianu, *Aspecte ale limbii şi stilului lui I.L. Caragiale,* în *Studii de stilistică,* Bucureşti, 1968, p. 246.

[4] O analiză detaliată a personajului a făcut Şerban Cioculescu, în studiul intitulat *Din tipologia lui Caragiale. Rică Venturiano,* apărut în LL, VIII, 1964, p. 281-292.

[5] Ne referim, spre exemplu, la pasaje din piesele lui Vasile Alecsandri, dar mai ales la *Orthonerozia sau Trei crai de la răsărit,* comedia scrisă de B. P. Hasdeu.

[6] Textul este publicat, însoţit de „traducerea în limba românească de rând", în *Opere,* I, [Bucureşti, 1955], p. 297-298. Potrivit unei consemnări făcute în „Telegraful de Bucureşti", numărul din 8 octombrie 1871, latiniştii, amuzaţi, l-au invitat şi ei pe Odobescu la un prânz, în timpul căruia au fost servite, pe muzică de meterhanale, mâncăruri excesiv orientale (vezi *Istoria literaturii române,* II, Bucureşti, 1968, p. 713).

[7] Al. Odobescu, *loc. cit.*

[8] Numele german, însemnând „24", trimite, probabil, la anul de la începutul secolului al XIX-lea, când Şcoala Ardeleană încă reprezenta mişcarea dominantă în cultura românească.

[9] Pentru prezentarea de ansamblu a curentelor lingvistice care au marcat evoluţia limbii noastre literare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, vezi Paula Diaconescu, *Elemente de istorie a limbii române literare moderne,* Partea I, Bucureşti, 1974, p. 21-86.

[10] B. P. Hasdeu utilizează pentru obţinerea efectului comic şi numele personajului, uzând de omonimia dintre antroponimul *Numa* (cunoscut, spre exemplu, din *Numa Pompilius*) şi varianta populară a adverbului *numai.*

[11] O analiză a acestor comentarii poate fi găsită în studiul nostru *Valori stilistice ale ortografiei în scrieri beletristice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea,* apărut în „Analele Universităţii Hyperion", Filologie, 2003-2004, p. 25-26.

[12] Pentru similitudinile existente între cele două piese vezi şi Ştefan Cazimir, *Caragiale. Universul comic,* [Bucureşti], 1967, p. 87-89. Cf. Şerban Cioculescu, *art. cit.,* p. 282.

[13] Avem în vedere inclusiv informaţia oferită de originea termenilor care indică ocupaţia personajelor.

[14] Vezi între acestea şi studiul nostru citat anterior, p. 28-29.

[15] *Ipingescu* este un derivat cu rol denominativ de la *ipingea,* nume de origine turcească pentru o „manta bărbătească cu glugă, făcută din dimie sau din postav şi împodobită cu găitane".

[16] *Ipistat* este variantă fonetică de tip popular pentru *epistat,* împrumut din neogreacă ce desemna „cel mai mic grad de ofiţer din poliţie".

[17] Vezi în detaliu asupra acestor funcţii ale limbii personajelor, T.Vianu, *art. cit.,* p. 244-256.

[18] Nu este exclus ca sintagma citată să ateste utilizarea dativului adnominal, construcţie arhaică ce ar putea sugera caracterul conservator al stilului juridic-administrativ.

[19] Paul Zarifopol publică, în notele la volumul I al *Operelor* lui I.L.Caragiale (Bucureşti, 1930, p. 345), o sentinţă, redactată, în 1892, de un funcţionar al Tribunalului Ilfov, ce seamănă foarte mult cu schiţa *Proces-verbal.*

[20] Utilizarea lui *z* este accidentală în text, în afara acestui cuvânt litera menţionată apărând numai în *văz,* formă „scăpată" în reproducerea vorbelor lui Stavrache Stavrescu. În restul textului *z* este notat prin *d* (inclusiv în formele verbale *să vadă,* respectiv *să râdă*).

[21] Schiţa a fost publicată totuşi în 1899.

[22] Mihaela Mancaş constată, în *Limbajul artistic românesc în secolul al XIX-lea,* Bucureşti, 1983, p. 300, că „schiţa *Proces-verbal* este redactată în întregime într-un stil administrativ sui-generis".

[23] Formele citate sunt prezente în toate ediţiile care respectă textul stabilit de Paul Zarifopol (în *Opere,* I, Bucureşti, 1930, p. 189-192). În unele republicări ale schiţei, *d* a fost însă înlocuit cu *z,* printr-o greşită transcriere interpretativă sau printr-o inadecvată şi inadmisibilă literarizare.

[24] Cf. I. Iordan, *Limba „eroilor" lui I. L. Caragiale,* în *De la Varlaam la Sadoveanu. Studii despre limba şi stilul scriitorilor,* [Bucureşti, 1958], p. 376, unde se afirmă că în schiţa acum în discuţie sunt consemnate „fapte de ordin fonetic" ce aparţin „stilului birocratic".

[25] Vezi şi Luiza şi Mircea Seche, *Procedee grafice pentru realizarea comicului în opera satirică a lui I. L. Caragiale,* în LR, IV, 1954, nr. 4, p. 69.

[26] T. Vianu, *art. cit.,* p. 255.

[27] Acest jargon a fost asociat curent cu „Românul" lui C.A. Rosetti. Vezi, în acest sens, şi schiţa *Temă şi variaţiuni.*

Scanned with OKEN Scanner

[28] G. Ibrăileanu, *I.L. Caragiale. Pe marginea „Nopții furtunoase"*, în *op. cit.*, I, p. 248.

[29] Garabet Ibrăileanu nota, privitor la acest personaj, în 1926: „În Rică Venturiano sânt, în germene, o mulțime de tipuri, de care și-a bătut joc mai târziu Caragiale. Toate urile și disprețurile lui pentru «studintele » gălăgios, pentru ziaristul incult și demagog, pentru poetul lipsit de talent, pentru Lachii și Machii din cancelariile bucureștene (Rică e «arhivar») – toate sânt concentrate în Rică Venturiano" (*loc. cit.*).

[30] G. Ibrăileanu, *Numele proprii în opera comică a lui Caragiale*, p. 282-283.

[31] Ş. Cioculescu, *art. cit.*, p. 281.

[32] *Ibidem*.

[33] *Ibidem*, p. 283.

[34] T. Vianu, *art. cit.*, p. 252.

[35] *Dicționarul limbii române (DLR)*, IX, *R*, București, 1975, s.v.

[36] Vezi și G. Ibrăileanu, *I.L.Caragiale. Pe marginea „Nopții furtunoase"*, în *op. cit.*, I, p. 249.

[37] Vezi și Șt. Cazimir, *op. cit.*, p. 253. Cf. Ş. Cioculescu, care (în *art. cit.*, p. 282) se gândea la *svântura*.

[38] Vezi, spre exemplu, ampla, detaliata și riguroasa descriere a particularităților acestor stiluri, la D. Irimia, *Structura stilistică a limbii române contemporane*, București, 1986, p. 100-243.

BIBLIOGRAFIE

J. Byck, *Procedee grafice în umorul lui I.L. Caragiale*, în „Gazeta Literară", V, 1958, nr. 9, p. 7

Ştefan Cazimir, *Caragiale. Universul comic*, [București], 1967

Gh. Chivu, *Valori stilistice ale ortografiei în scrieri beletristice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Analele Universității Hyperion", Filologie, București, 2003-2004, p. 23-32

Şerban Cioculescu, *Din tipologia lui Caragiale. Rică Venturiano*, în „Limbă și Literatură", VIII, 1964, p. 281-292

Paula Diaconescu, *Elemente de istorie a limbii române literare moderne*, Partea I, București, 1974, p. 21-86

Garabet Ibrăileanu, *Numele proprii în opera comică a lui Caragiale*, în „Viața Românească", nr. 12 (decembrie); republicat în *Scriitori români și străini*, I, București, 1968, p. 278-294

G. Ibrăileanu, *I.L. Caragiale. Pe marginea „Nopții furtunoase"*, în *op. cit.*, I, p. 242-260

I. Iordan, *Limba „eroilor" lui I. L. Caragiale* , în *De la Varlaam la Sadoveanu. Studii despre limba și stilul scriitorilor*, [București, 1958], p. 357-408

D. Irimia, *Structura stilistică a limbii române contemporane*, București, 1986, p. 100-243

Mihaela Mancaş, *Limbajul artistic românesc în secolul al XIX-lea*, București, 1983

Luiza și Mircea Seche, *Procedee grafice pentru realizarea comicului în opera satirică a lui I. L. Caragiale*, în „Limba Română", IV, 1954, nr. 4, p. 64-70

T. Vianu, *Aspecte ale limbii și stilului lui I.L. Caragiale*, în *Studii de stilistică*, București, 1968, p. 244-262

UNE MODALITÉ PEU CONNUE UTILISÉE POUR CARACTÉRISER LES PERSONNAGES DES OEUVRES COMIQUES DE I.L.CARAGIALE

Résumé

Les études concernant la structure stylistique de la langue roumaine ne mentionnent pas l'orthographe parmi les traits distinctifs de la littérature.

Mais, dans la seconde moitié du XIXe siècle, Al. Odobescu, B. P. Hasdeu et, d'une manière tout spéciale, I. L. Caragiale ont utilisé l'opposition entre l'orthographe traditionelle, phonètique, et l'orthographe etymologique, recommandée par les savants latinistes, pour obtenir des effets comiques, la caractérisation et, après le raffinement du procédé, l'individualisation, la datation et la localisation des personnages.

Scanned with OKEN Scanner

ETOS ŞI PATOS ÎN *DIDAHIILE* LUI ANTIM IVIREANUL*

MARIA CVASNÎI CĂTĂNESCU
Facultatea de Litere
Universitatea din Bucureşti

În forme specifice pentru diferite faze din istoria culturii scrise, retorica, neoretorica şi teoriile argumentării sunt centrate asupra discursului persuasiv, oral/ scris, ficţional/ nonficţional, dar relevant pentru un domeniu oarecare: beletristic, juridic, academic, ecleziastic etc.

Oratoria de amvon, pusă în valoare de o îndelungată tradiţie, prezintă variante esenţiale de discurs cu ţintă argumentativ-persuasivă, educativă şi moralizatoare. Din punct de vedere formal şi funcţional, constituirea acestora este supradeterminată de un cumul de reguli care vizează:

(a) nivelul *inventio*, *distributio* şi *elocutio*, respectiv: selecţia temei/ argumentelor; protocolul de asamblare şi de ordonare a părţilor discursului; convenţiile retorice de ordin gramatical, lexico-semnatic şi figurativ, specifice pentru elocinţa bisericească;

(b) contextul situaţional, important fiind atât momentul, cât şi mai ales locul şi statutul participanţilor implicaţi în evenimentul sacru. Spaţiul (fizic şi spiritual) protocolar şi solemn al bisericii este compatibil cu: • anumite forme de comunicare; • anumite comportamente, adecvate ritualului liturgic; • roluri stabile de locutor/ auditoriu, clar distribuite.

Eficienţa discursului va depinde aşadar nu numai de valoarea sa intrinsecă, ci şi de respectarea normelor care definesc cadrul comunicării.

Cu referire la literatura omiletică în general şi la *Didahiile* lui Antim în special, o posibilă direcţie de analiză este cea axată pe conceptele de *etos* şi *patos*; impuse de vechea retorică aristotelică, aceste două tipuri de manifestare a subiectivităţii, cu valabilitate constantă în timp, au fost recuperate de neoretorică şi de analiza discursului.

Etosul[1] reprezintă „imaginea de sine" a locutorului (oratorului), imagine care influenţează auditoriul, inducându-i ideea de autoritate credibilă sau nu, de valoare sau de nonvaloare. Etosul „pozitiv" este una dintre condiţiile de bază care garantează relaţia cooperantă, de solidaritate, dintre cei doi poli ai comunicării („emiţător – receptor").

În cercetările moderne se face distincţia, întru totul justificată, dintre *etosul prealabil* şi *etosul oratoric* sau *discursiv*[2]; este vorba despre două „imagini de sine",

* Antim Ivireanul, *Opere*. Ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, Editura Minerva, 1972.

Scanned with OKEN Scanner

complementare, dar nu neapărat şi identice sau superpozabile. *Imaginea prealabilă*, primară, este marca de identitate a individului, fixată în mentalul colectiv, dedusă şi construită în timp pe baza unor indici sociali, culturali, comportamentali, care individualizează o persoană într-o colectivitate dată. Complet independent de discurs şi exterior acestuia, etosul prealabil („imaginarul social"[3]) reflectă renumele/ „reputaţia" unui individ, declanşând aşteptări pe care intervenţiile sale verbale le pot confirma sau infirma. În schimb, *etosul oratoric (discursiv)* se creează şi se recreează *în* şi *prin* fiecare discurs al unuia şi aceluiaşi orator. Este imaginea autoconstruită, care se poate modifica în funcţie de contextul comunicativ, cu precădere în funcţie de situaţia de comunicare. Etosul discursiv se manifestă în variante explicite (prin formule de prezentare şi de evaluare a propriei persoane), dar mai ales în variante implicite, care trebuie descoperite şi interpretate de receptori. În raport cu persoana locutorului, multiplele sale „imagini"/ „feţe" posibile (oficială, familiară, autoritară, tolerantă, amicală, refractară etc.) nu sunt semne ale versatilităţii, ci forme de adaptare la contextul situaţional.

În pofida diferenţelor specifice, ambele forme de etos exercită influenţă – pozitivă sau negativă – asupra auditoriului şi a receptării discursului.

În cazul lui Antim Ivireanul[4], *etosul prealabil* rezultă din însumarea câtorva elemente particularizante: mitropolit al Munteniei, persoană erudită, cu talent oratoric.

Etosul discursiv se conturează însă numai în *Didahii* şi se defineşte prin raportare la o sumă de modele discursive stabile în oratoria ecleziastică medievală din spaţiul ortodoxiei.

- În exordii şi în partea explicativ - argumentativă a predicilor, dar niciodată în epiloguri, este fundamentală convenţia retorică a *autoumilinţei,* care determină o aparentă contradicţie între etosul preliminar şi cel oratoric; hiperbola autoreferenţială prin diminuare, combinată cu antiteza în care „imaginea de sine" este întotdeauna negativă, constituie tropii canonici şi obligatorii în secvenţele de ceremonial verbal, de mărturisire şi asumare a ignoranţei.

În general, în acord cu principiile retoricii clasice şi medievale, oratoria de amvon cultiva *(di)simularea* şi *„afectarea modestiei"*, devenite norme şi toposuri celebre ale exordiului[5].

Mimarea ignoranţei este susţinută de o „listă" relativ restrânsă de cuvinte/ sintagme cheie, reluate ca atare sau în variante slab modificate, de la un discurs la altul. Inventarul acestor clişee lingvistice conţine câteva derivate cu prefixe negative precum şi termeni sau construcţii cu sens negativ intrinsec ori contextual; reţinem, de asemenea, gruparea elementelor lexicale pe câmpuri semantice care izolează subteme şi motive specifice etosului de amvon: *umilinţa, păcatul, neştiinţa* şi, în mod particular, *tăcerea* autoimpusă. Uzul termenilor şi al expresiilor petrificate aparţinând[5] acestor câmpuri lexico-semantice este decisiv pentru constituirea microsecvenţelor descriptive cu rol de autoportretizare subiectivă şi emfatică: *„neştiind a vorbi", „mintea mea cea turburată de norul neştiinţei"; „îmi ticăloşesc nevredniciia şi neştiinţa învăţăturii mele"; „eu, cel neînvăţat şi departe de toate*

Scanned with OKEN Scanner

bunătățile"; „gângăviia limbii" „îmi ticăloşesc nevredniciia"; „neputința şi nevredniciia învățăturilor mele"; „îmi caut fără voia mea a tăcea"; „...nu poci să vorbesc ceea ce nu ştiu. Îmi mărturisesc nevredniciia şi neputința; nu îndrăznesc a mai face nimica". (p. 15, 27-28, 31, 51).

- În majoritatea cazurilor, imaginea de sine a oratorului (*nevrednic, umil, mic, neînvățat*), propusă inițial auditoriului, suportă corecții majore; la Antim şi în tradiția oratoriei ecleziastice, etosul presupune strategii retorice complicate şi elitiste: ipostaza oratorului „ignorant", atent elaborată şi întreținută prin stereotipii lexico-gramaticale şi figurative este efemeră; alunecarea de la o „imagine de sine" la alta, semnificativ sau complet opusă, este favorizată de două artificii retorice înrudite şi complementare: *palinodia* şi *preteriția.*

- *palinodia* implică o formă oarecare de *retractare*; schimbarea opiniilor/ atitudinilor poate fi anunțată explicit de orator, prin indici de avertizare sau, dimpotrivă, trebuie dedusă de auditoriu. În predicile lui Antim, procedeul este curent ceea ce atrage, probabil, şi fixarea unor forme convenționale de expresie: la modul cel mai general, reținem construcția de tip adversativ şi/sau concesiv: o afirmație întărită şi un etos care păreau a fi definitive sunt contrazise şi anulate în secvența imediat următoare;

- *preteriția,* posibilă sursă a emfazei oratorice, presupune, în esență, un mecanism similar palinodiei; locutorul promite „tăcerea", dar nu respectă promisiunea de a nu deschide sau de a abandona o temă de discuție; o sumă de formule „ritualice" marchează punctul de ruptură dintre formularea explicită a unei promisiuni şi încălcarea ei; consecința directă şi, desigur, calculată a acestui truc este de accentuare şi nu de eludare a unei opinii/ teme; în plus, invitația, de asemenea ritualică (*„Ce vă pohtesc să ascultați cu dragoste"*), semnalează continuarea şi amplificarea comentariului:

> (1) [...] *măcar că iaste astăzi Dumineca ce să numéşte de obşte a Florilor,* ***iar n-am ce zice pentru dânsa nimica***. Una, pentru că fiind praznicul domnesc şi trebuind la dânsa multă materie şi multă vorbă ca să descoperim cevaş, cât de puțin, întru cinstea şi lauda ei neştiința ne contenéşte şi alta/, pentru căci ştiu că într-această săptămână siléşte fieştecarele dintru voi să se grijască, pentru ca să se învrednicească să se cuminece [...].
>
> ***Drept acéia, pentru acel lucru avem datorie mai vârtos şi trebuie să zicem célia ce ne va lumina Domnul Hristos, de la carele cérem şi ajutor. Ci vă pohtesc să ascultați cu dragoste célia ce voiu să zic;*** *şi socotesc că de nu veți lua vreun folos din zisele méle, iară pagubă ştiu bine că nu veți avea* (p. 80-81).

Nu de puține ori, preteriția şi palinodia se combină cu simularea modestiei/ ignoranței, cu deliberarea şi dubitația; în asemenea secvențe, interogația retorică este principalul indice al ezitării oratorului, constrâns să aleagă o variantă din două sau mai multe posibile:

> (2) Deci nu mă pricep ce voiu să fac astăzi, pentru ca să împlinesc lauda prăznuirii lor. **Să vorbesc?** *Dară ce cuvânt vrednic va putea să aducă mintea mea cea proastă şi neştiința învățăturii mele, ca să poată mări, cum să cade vredniciilor lor cele mari?* **Să tac iar?** *Mă tem că voiu osândi, ca un nemulțumitoriu şi ca acela ce ascunde facerile cele mari de bine* [...]. (p. 51).

Scanned with OKEN Scanner

Cea mai radicală modificare a etosului (*umilință/ modestie* vs. *autoritate*) se produce în partea mediană, explicativ-argumentativă, a predicii: interpelările, interogațiile retorice, dar și sfatul, reproșul, avertismentul, amenințarea sunt indici ai oratorului moralist, omniscient, autoritar, eventual justițiar:

(3) *Ci iată, că vă zic, iubiților miei* și *vă învăț cu frica lui Dumnezeu, ca un părinte sufletesc și păstoriu ce vă sânt, să vă veniți în fire și să vă căiți de lucrurile céle necuvioase* [...].

Și vă poruncesc tuturor, câți sînteți cu meșterșug și cu neguțătorii, veri de ce breaslă, ca de acum înainte, duminecile și sărbătorile céle mari ce să numesc domnești și ale Maicăi Précistii și a unora din sfinții cei numiț, să vă închideți prăvăliile și nici să vindeți, nici să cumpărați nu numai de la creștini, ce nici de la turci, nici de la alții, nici să lucrați și precum zic să faceți, *că nefăcând să știți bine că* ***vă voiu pedepsi besericéște****, cu pravila și pre dreptate, nefăcându-vă nici o năpaste. Și încăș, pre carii să vor arăta semeți și tari de cap și nu să vor supune dreptății și poruncii besericești* ***îi vom pedepsi și cu domniia****.*

Și nimeni să nu socotească, din voi, și să zică în inima lui: dară ce treabă are vlădica cu noi, nu-și caută vlădiciia lui, ci să améstecă întru ale noastre? De n-ați știut până acum și de n-ai fost nimeni să vă învéțe, iată că acum veți ști că am treabă cu toți oamenii câți sânt în Țara Rumânească. De la mic până la mare și până la un copil de țâță afară din păgâni și din ceia ce nu sânt de o lége cu noi: căci în seama mea v-au dat stăpânul Hristos să vă pasc sufletéște, ca pre niște oi cuvântătoare și de gâtul mieu spânzură sufletele voastre și de la mine va să vă ceară pre toți, iar nu de la alții, până când vă voiu fi păstoriu.(p. 25).

În ansamblu, enunțurile/ paragrafele de „afectare a modestiei" cumulează funcții și efecte multiple:

La *nivelul receptării*, se produce și se asigură efectul de *captatio benevolentiae*, prin aducerea convențională, la același nivel de competență, a oratorului și a auditoriului; publicul devine și se simte egal cu predicatorul.

La *nivelul tematic* și *semantic* al omiliei, se produce sublinierea, prin antiteză, a evenimentului/ personajului glorificat.

La *nivelul compoziției* și *al organizării secvențiale* a predicii, etosul prin „mărturisirea ignoranței" constituie stimul și punct de plecare pentru modificarea și diversificarea tehnicilor de structurare a discursului.

Reținem în acest sens *paralela prin disimilitudine* și *disociere,* formată din alternanța a două tipuri de secvențe evaluative (cu referenți diferiți), specifice în egală măsură pentru genul epidictic: *discreditarea* (în varianta minimalizării trucate a propriei persoane) și *encomionul* (având un referent biblic); inserția encomionului marchează tranziția de la protocolul petrificat de punere în temă, la dezvoltarea temei propriu-zise; în plus, se radicalizează opoziția dintre imaginea deliberat derizorie (minoră) a oratorului și caracterul exemplar al evenimentului/ persoanei elogiate; ca procedeu de compoziție, paralela antitetică rezultă, în fapt, din succesiunea paragrafelor hiperbolizante prin minimalizare, respectiv prin amplificare:

(4) *Atâta sânt de mari vredniciile ale slăviților apostoli Petru și Pavel, carii să prăznuesc astăzi,* ***cât nu iaste cu putință limba omenească a le grăi****.*

Atâta sânt de multe învățăturile lor céle vrédnice de minune ***cât întrec la număr năsipul și stélele ceriului****. Atâta sânt de minunate vitejiile lor,* ***cât nu e să o priceapă***

Scanned with OKEN Scanner

toată limba pământească şi să nu să minunéze toată mintea omenească. Atâta sânt de slăvite faptele lor, ***cât covârşesc tot cuvântul şi fac făr'de graiu toată mintea spre lauda lor şi spre cinstea pomenirii lor***. (p. 51).

Patosul, complementar etosului, desemnează starea/ reacţia emoţională pe care oratorul intenţionează să o provoace auditoriului – individual sau colectiv, omogen sau eterogen. A suscita tipul adecvat (prezumat) de emoţii înseamnă a asigura condiţiile subiective favorizante pentru receptarea discursului, în acord cu intenţiile persuasive ale locutorului. Spre deosebire de etosul discursiv, care este un element de „regie" şi de punere solemnă în scenă a predicii, patosul defineşte construcţia părţii informativ-explicative şi argumentative. Acesta este spaţiul ideal pentru eliberarea de constrângeri normative şi de valorificare a unui sistem eclectic de procedee patetice.

La Antim, indicii patetismului de expresie/ atitudine au surse diverse:

- Formulele de adresare, de tip colocvial, familiar şi protector, sunt, prin excelenţă, forme de flatare a publicului real, prezent, dar „tăcut". De asemenea, ele indică şi dominanta afectivă, empatică a relaţiei de comunicare dintre orator şi auditoriu, pentru oratoria de amvon fiind semnificativă omogenitatea şi solidaritatea participanţilor, generată de apartenenţa la aceeaşi doctrină religioasă. În plus, predicile rostite de Antim din amvonul Mitropoliei erau destinate unui public predominant omogen şi din punct de vedere socio-cultural (boierime instruită): *„iubiţii miei ascultători şi cinstiţi şi de neam bun boiari"* (p. 6); *„iubiţii miei"* (p. 36, 185), *„iubiţii miei câţi v-aţi adunat la această cuvioasă şi sufletească adunare"* (p. 80), *„creştinilor"* (p. 83).
- Argumentarea, preponderent inductivă, mizează pe forţa persuasivă a diverse procedee şi tehnici de influenţare a auditoriului: *citate, exemple, contraexemple/ contramodele, toposuri* fundamentale, *paralogisme (argumente false).*

- *Citatul biblic* are efecte emotiv-persuasive sensibil diferenţiate în funcţie de numărul de apariţii şi de poziţia pe care o ocupă în discurs; pentru omiletică, citatul plasat în deschiderea exordiului reprezintă o normă de gen (predica fiind, prin definiţie, comentariul unui text biblic). Exordiile *Didahiilor* lui Antim înglobează în special citate lapidare, limitate la un enunţ memorabil, posibil de utilizat, cu intenţie şi valoare aforistică, în diverse împrejurări particulare şi concrete: *„Doamne, miluieşte-ne, că perim"; „Nu plângeţi, că n-au murit, ci doarme"*. (În „Cuvânt de învăţătură la octombrie 26, în zioa Sfântului şi marelui mucenic Dimitrie [...]" şi în „Cazania la Adormirea Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu").

Citatul sacru este, deci, primul element care sensibilizează auditoriul. Eventuala reluare multiplă a aceluiaşi citat, în aceeaşi predică, dezvoltă diverse efecte: (a) din perspectiva elocuţiei, repetiţia de tipul refrenului are efecte incantatorii şi melodice (b) din perspectiva, patosului, citatul repetat este procedeu mnemotehnic, menit să impună auditoriului un principiu/ deziderat etic, comportamental, spiritual

Scanned with OKEN Scanner

etc. şi (c) din perspectiva tehnicilor argumentative, citatul care acompaniază şi încheie un *exemplu* (reprezentat narativ sau descriptiv) devine argument de autoritate.

- *Exemplul*[7], ca probă argumentativă tehnică (artificială, creată de orator), este, în literatura omiletică, o procedură curentă, remarcabilă prin diversitatea variantelor de reprezentare:

Analogia prin similitudine presupune, în principiu, punerea în paralel a două „obiecte" (fenomene, situaţii, persoane), cu intenţia de a etala asemănările dintre ele; în *Didahii*, această formulă compoziţională bazată pe asocierea a două secvenţe descriptive/ descriptiv- narativizate se complică, în sensul că una dintre secvenţe, strict denotativă, o „glosează" pe cea de a doua, cu valoare simbolică; de aici decurge şi capacitatea analogiei de a provoca participarea şi reacţia emoţională a publicului.

De regulă, se plasează „în oglindă" universul *laic* (binecunoscut şi familiar publicului) şi cel *biblic*.

Astfel, în predica „Aceasta o am zis când m-am făcut mitropolit", tema centrală – „mântuirea omului prin credinţă" – are ca pretext şi suport subtema „doctorului", prezentată prin exemplul banal şi denotativ şi reformularea sa analogică şi simbolică, din prespectivă religioasă.

Repetiţia lexicală, căreia îi corespunde în plan semantic alternanţa denotaţie/ conotaţie, omogenizează, dar şi diferenţiază subtil cele două planuri analogice:

> (5) *Doftorii cei desăvârşit şi înţelepţi* atunci mai mult măresc lauda meşteşugului lor, nu când cu hier şi cu foc luptă patima să o supue, după cum iaste liagia războiului, ce numai cînd acéia ce pătiméşte cu apipăeri mângăioase şi cu doftorii dulci vor afla leacul bolnăvului şi céle înfricoşate porunci ale meşteşugului dofotresc să le oprească şi oarecare zile cu mâncări doftoreşti şi hrănitoare potolind durerile, să arate pre acela ce pătiméşte mântuit de boală.
>
> ***Aşa şi*** *preaînţeleptul doftor al sufletelor şi al trupurilor noastre, împăratul împăraţilor Hristos, Dumnezeul nostru, văzând lumea că bolnăviia/ cu patimile necredinţii şi să umfla ca o rană cu înşălăciunile céle lumeşti spre închinăciunea idolilor, au socotit cu multe feliuri de mijloace şi au purtat de grijă pentru mântuirea oamenilor şi a neamului omenesc* [...]. (p. 3).

- *Modelul* aduce în discurs o entitate de prestigiu, care simbolizează valoarea şi suscită admiraţia.

Encomionul, forma particulară de reprezentare a modelului, consolidează strategiile de sensibilizare şi delectare a auditoriului. Funcţional, encomionul are dublă valoare: (a) exprimă emoţia pozitivă a oratorului, respectiv *uimirea,* şi *veneraţia,* relevante pentru categoria afectelor[8] intense şi durabile din seria „pasiunilor"; din acestea derivă emoţiile legate de caracteristici definitorii ale „obiectului" elogiat: grandoare, valoare, unicitate; (b) stimulează emoţia, de asemenea pozitivă şi euforică, a auditoriului.

Totodată, lauda personajului/ evenimentului exemplar presupune „stil înalt", fondat pe fast şi somptuozitate figurativă. Figuralul este deopotrivă ornament („tocit" sau inedit) şi instrument al persuasiunii, prin subiectivizarea discursului.

De remarcat în acest sens diversitatea retorică a secvenţelor cu rol de *laudatio.*

Scanned with OKEN Scanner

- *portretul metaforizat şi metaforic* rezultă, de regulă, din însumarea compactă a tropilor de elogiere: comparaţia şi metafora. În encomionul Sfintei Maria („Cazania la Adormirea preasfintei ..."), „gramatica" celor doi tropi prezintă o caracteristică suplimentară, perfect adaptată retoricii predicilor. Ne referim la procedeul didacticist de glosare a comparaţiei şi a metaforei explicite de tip definiţie (**a** este **b**).

Aparent, se produce o „vulgarizare" a figurii şi a sensului, prin dubla explicare a comparatului sau a termenului metaforizat. În fapt, secvenţele explicative (introduse prin conectorul specializat *pentru că*) realizează pseudoglosări; ele introduc în text alte metafore, eventual catacretice, convenţionale, dar mai rafinate prin caracterul lor implicit şi indiciale pentru profunzimea mesajului:

> *(6) Aleasă iaste, cu adevărat,* **ca** *soarele,* ***pentru că*** *iaste încununată cu toate razele darurilor dumnezeeşti şi strălucéşte mai vârtos între célélalte lumini ale ceriului.* [...] *Aleasă iaste* **ca** *răvărsatul zorilor,* ***pentru că*** *ia au gonit noaptea şi toată întunerecimea păcatului şi au adus în lume zioa cea purtătoare de viaţă. Aleasă iaste,* ***că*** *iaste izvor carele cu curgerile cereştilor bunătăţi adapă sfânta bisérică şi tot sufletul creştinesc.* [...] *Aleasă iaste* ***că*** *iaste nor carele n-au ispitit nici o greime a păcatului.*(p. 18).

- *portretul metaforic şi simbolic* uzează, în egală măsură, de figuri ale repetiţiei şi ale insistenţei. În elogiul lui Iisus („Cazania la preobrajeniia Domnului – 6 august" p. 8 ş.u.), centrat pe motivul „luminii" şi al „strălucirii", se mizează pe efectele persuasive ale epanalepsei (repetiţiei simple) şi ale poliptotonului: *„străluceşte* întru dânsul *lumina*", „obrazul lui *străluciia ca soarele*"; „nu avem nimic mai *strălucitor* şi mai *luminat*", „carii iau *lumina* lor de la acest *soare* al dreptăţii", „Şi nu numai *lumina* aceasta *străluciia* în obrazul lui Hristos", „nu din *strălucirea luminii,* ci mai mult din *luminata* frumuseţe a Mântuitorului" etc.

- *C o r e c ţ i a* constă în formularea emfatică a unei idei, printr-un dublu mecanism: de negare, apoi de afirmare. Asociată frecvent cu alte figuri (enumerări, climax, repetiţii anaforice), corecţia are un rol esenţial în construcţia simetrică, pe principiul **nu ...ci** a secvenţelor narative sau descriptive cu funcţie de elogiere:

> (7) Oameni făr'de arme şi nedichisiţi de ale oştirii, săraci de avuţie, proşti de învăţătură, slabi de post, blânzi pentru nerăutaté au înălţat **nu** steaguri de oaste, **ci numai** *crucea, semnul păcii, propoveduind,* **nu** cu sunet de tobe şi de surle, **ci numai** *cu neputincioasă limbă şi neînvăţată, pe Hristos şi credinţa şi fulgerînd,* **nu** zic, cu fulgerile sabiilor celor ascuţite, **ci numai** cu *strălucirile unei vieţi/ bune, neumplînd pământul de oşti,* **nici** să acopere marea de corăbii cu vétrile, **ci numai** *făr'de rane, făr'de sânge, făr'de vătămare, calcă şi supune toată păgânătatea, biruiesc iadul, sting înşelăciunea.* [...]. (p. 5).

Argumentaţia omiletică se sprijină de asemenea, pe apelul direct şi explicit la emoţii, fapte şi atitudini fundamentale pentru imaginea pozitivă a auditoriului creştin; toposurile activate în predici pun în evidenţă importanţa unui sistem de valori particularizante care implică: spovedanie, cinste, toleranţă, milostenie, smerenie, iertare, rugăciune, credinţă.

Scanned with OKEN Scanner

P a r a b o l a şi reformularea parabolei prin izolarea şi explicarea tuturor termenilor cu valoare simbolică reprezintă forme esenţiale de patos în limbajul bisericesc; oferindu-i-se „cheia" unei naraţiuni/ descrieri încifrate, auditoriul are percepţia justă a fenomenului concret şi particular şi – mai ales – a corespondentului său abstract şi spiritual. În predica la Sfântul Dimitrie, descrierea narativizată a furtunii pe mare şi a corăbiei/ omului în primejdie, reluată apoi fragmentar şi glosată pe tranşe de semnificaţie, impune o astfel de lectură pe două paliere: unul primar, elementar şi literal, celălalt conotativ - simbolic şi care funcţionează ca argument al credinţei:

> (8) Mi să pare ca când aşi vedea înaintea ochilor miei chipul ei, de toate părţile să sufle vânturi mari, să se strângă împrejurul vântului nori negri şi deşi, toată marea să spumege de mânie şi pretutindenea să se înalţe valurile, ca nişte munţi. Mi să pare că văz corabiia apostolilor că o luptă cu multă sălbăticie turburarea mării: de o parte o bat/ valurile, de altă parte o turbură vânturile; de o parte o rădică spre ceriu, de altă parte o pogoară la iad. Mi să pare că văz pre fețele apostolilor zugrăvită, de frică, moartea: [...]
>
> ***Lumea aceasta*** *i a s t e ca o mare ce să turbură, întru care niciodată n-au oamenii odihnă, nici linişte.* ***Corăbiile între valuri*** *s â n t împărăţiile, crăiile, domniile şi oraşele, mulţimea norodului, politiile, supuşii, bogaţii şi săracii, cei mari şi cei mici, sânt cei ce călătoresc şi să află în nevoe.*
>
> ***Vânturile céle mari ce umflă marea*** *s â n t nevoile céle ce ne supără totdeauna.*
>
> ***Valurile ce luptă corabiila*** *s â n t nenorocirile carele să întâmplă în toate ziele.*
>
> ***Norii ce negresc văzduhul, fulgerile ce orbesc ochii, tunetile ce înfricoşează toată inima vitează*** *s â n t întâmplările céle de multe féliuri, neaşteptatele pagube, înfricoşările vrăjmaşilor, supărările, necazurile ce ne vin de la cei din afară, jafurile, robiile, dările céle gréle şi nesuferite, carele le lasă Dumnezeu şi ne încungiură, pentru ca să cunoască credinţa noastră şi să ne vază răbdarea.* (p. 138-139).

*

În *Didahiile* lui Antim Ivireanul, *etosul* şi *patosul* sunt strict dependente de două proceduri retorice de bază: (a) respectarea unor constrângeri/ norme care vizează tipul de discurs: persuasiv, adresat *in praesentia* unui receptor colectiv şi (b) amalgamarea, mult mai liberă, a diverse procedee şi tehnici adecvate oratoriei de amvon, cu ţintă explicativ- argumentativă şi moralizatoare.

NOTE:

---

[1] Amossy (2000), p. 60-69 pentru prezentarea generală a conceptului.
[2] Idem (2000), p. 69-72.
[3] Idem (2000), p. 72-73.
[4] Analiză amplă a retoricii lui Antim Ivireanul, la Negrici (1971); vezi şi Ştrempel (1997), p. 167-207, passim.
[5] Vezi observaţiile de principiu formulate de Mortara Garavelli (1999), p. 264-265.
[6] Amossy (2000), p. 163-194 (passim).
[7] Despre funcţia argumentativă a *exemplelor/ anti(modelelor),* o teorie de ansamblu la Perelman, Olbrechts-Tyteca (1988), p. 471-499.
[8] Despre *emoţii/ pasiuni,* din perspectivă retorică, vezi Parret (1986), în special p. 7-117; cf. şi definiţiile şi precizările de dicţionar, Şchiopu (coord.), 1997.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE:

AMOSSY, Ruth, *L'argumentation dans le discours. Discours politique, littérature d'idées, Fiction,* Paris, Nathan, 2000.

MORTARA GARAVELLI, Bice, *Manuale di retorica,* IV ed., Milano, Bompiani, 1999.

NEGRICI, Eugen, *Antim. Logos şi personalitate,* Bucureşti, Minerva, 1971.

PARRET, Herman, *Les passions. Essai sur la mise en discours de la subjectivité,* Bruxelles, Éd. Mardaga, 1986.

PERELMAN, Chaïm, Lucie OLBRECHTS-TYTECA, *La Nouvelle Rhétorique. Traité de l'argumentation,* Ed. de l'Université de Bruxelles, 1988.

ŞCHIOPU, Ursula (coordonare), *Dicţionar enciclopedic de psihologie,* Bucureşti, Ed. Babel, 1997.

ŞTREMPEL, Gabriel, *Antim Ivireanul,* Bucureşti, Editura Academiei Române, 1997.

ETHOS ET PATHOS DANS LES *DIDAHII* D'ANTIM IVIREANUL

Résumé

En s'appuyant sur les textes homilétiques d'Antim Ivireanul, l'auteur propose une analyse de l'éloquence médiévale de la chaire. On discute une stratégie rhétorique fondamentale pour ce type de texte persuasif: l'appel constant aux mécanismes *d'ethos discursif* et *oratoire* et de *pathos*.

GENUL NEUTRU: STRUCTURA ETIMOLOGICĂ ŞI CONSTITUIREA CLASELOR FLEXIONARE

MIHAELA GĂITĂNARU
Facultatea de Litere
Universitatea din Piteşti

O înţelegere mai bună a configuraţiei genului neutru în limba română actuală se poate realiza dacă se urmăreşte relaţia dintre evoluţia modelelor flexionare şi structura etimologică a elementelor componente.

Mutaţiile din latina populară sunt, cum s-a observat, presupuse încă din latina clasică şi ele au condus la o altă configurare a clasei morfologice: anihilarea sistemului de omonimii de la singular; trecerea, uneori alternativă, de la un gen la altul; realizarea unei opoziţii de tip *neuter* (singular - plural) prin abandonarea opoziţiilor intercazuale; consolidarea unor mărci de plural, cu tentativa de a li se conferi un rol individualizator.

În privinţa sistemului de omonimii, latina clasică opera cu o singură structură (N.,Ac.,V.) aflată sub dominanţa a două cazuri: acuzativul (la declinarea a II-a) şi nominativul (la declinarea a III-a). Aşa cum s-a văzut, în urma căderii consoanelor finale (*-m, -s*) s-a ajuns la o omonimie generalizată la singular şi la anularea diferenţelor formale dintre cele două genuri: masculin şi feminin. O astfel de indistincţie exista deja la declinarea a III-a imparisilabică: *pater – patris* (m.), *mater – matris* (f.), *luter – luteris* (n.).

Despre deplasările de genuri din latina clasică există deja o literatură vastă: ele presupun o reorganizare fundamentală a genurilor în latina populară. Astfel, un masculin ca *locus,* cu pluralul *loci*, cunoaşte şi un plural neutru, *loca;* la fel *iocus, ioca*. Situaţia poate fi accidentală, dar se întâlneşte şi în italiana veche: *i bracci - le braccia; i fili – le fila, i muri – le mura*[1].

La fel, în latină, un neutru ca *frenum,* cu pluralul *frena,* cunoaşte şi un plural masculin ca *freni. Vulgus – vulgi,* cu un comportament neutru, în ciuda desinenţei, cunoaşte şi un singular, *vulgum*, ceea ce a făcut posibilă şi determinarea formei *vulgus* de către adjectivele neutre (dicţionarele şi gramaticile îl consemnează ca neutru[2]).

Dar, indiferent de aceste deplasări de genuri, care ţin de un anumit control al codului omonimic, chiar la autorii clasici (sunt implicate deseori diferenţieri semantice), marcajul formal al neutrului era strict la declinarea a II-a (*-um,-a*) şi a IV-a (*-u, -a*), întrucât, cum se poate observa, intervine de fiecare dată şi singularul.

Specialiştii români au evidenţiat faptul că, în trecerea de la latină la română, au fost implicate, în evoluţie directă, patru tipuri flexionare. N-au amintit şi de al cincilea, care s-a impus abia în secolul al XVII-lea, prin influenţa latinei culte, direct sau prin intermediar.

Scanned with OKEN Scanner

Acestea, în ordinea frecvenței din latina clasică, au fost: *-e* (*monumentum – monumenta/ mormânt – morminte*); *-ene* (*nomen – nomina/ nume – numene* sau *numere*); *– ete* (*caput – capita/ cap – capete*) şi *–uri* (*tempus – tempora/ timp – timpuri*).

Şansele acestora, indiferent de diferențele dintre latina clasică şi cea populară, nu au fost egale.

O statistică făcută pe o lucrare lexicografică reprezintativă[3], care are 42.140 de intrări (poate fi considerată, prin numărul mare de intrări, o lucrare reprezentativă), arată că în limba latină sunt 3682 de substantive neutre (9%). În limba română, procentele din *DEX* şi *MDA* sunt 18, respectiv 16.

Dintre acestea, neutrele care se declinau după declinarea a II-a, erau cele mai numeroase, 2851: 1655 de tipul *–um, -i*; 299 pluralia tantum (*castra – castrorum*); 897 de tipul *–ium, -ii*.

Ultimul model, care nu s-a impus în limba română decât prin transfer neologic, are mult mai multe substantive (897) decât toate imparisilabicile la un loc: circa 400. Parisilabicele sunt circa 90.

Neutrele de declinarea a treia imparisilabică au generat trei modele, dar s-au impus cu cel mai redus: cel cu morfemul *-ene* (obținut ca şi *-ora* prin amplificarea desinenței cu silaba impară, ca, de altfel, toate modelele imparisilabice), reprezentat de 151 substantive (4%), n-a generat în limba română veche decât un substantiv (*nume – numene/ numere*); cel cu morfemul *–ete*, reprezentat în latina clasică de 131 de substantive, ceva mai productiv (*cap – capete*), s-a extins, în limba română actuală la un substantiv din altă declinare: *râs – râsete*. Acest ultim model nu a fost productiv nici la masculin. Astfel, opoziția singular – plural, cândva funcțională (*oaspe – oaspete* < *hospes – hospites*), s-a uniformizat: *oaspete – oaspeți*.

Morfemul *–uri* (imparisilabicele neutre în *–us,-oris*) sunt foarte puține în latină: 25, reprezentând 0,6%, din totalul neutrelor. Desinența *–uri* a fost obținută în maniera obişnuită prin amplificarea desinenței propriu-zise cu silaba impară.

Este adevărat că unele substantive aparținând acestui model flexionar sunt frecvente: cele patru care sunt astăzi în româna literară (*corp, frig, piept, timp*). Dar şi modelele anterioare conțineau substantive frecvente şi erau de 5, respectiv 6 ori mai numeroase.

Productivitatea acestui model şi supraviețuirea lui până în limba română literară actuală se datorează evoluției convergente cu morfemul similar (*-ëra*) din albaneză. Asemănarea dintre ele a fost observată de specialişti: „Şi trebuie să admitem că este foarte dificil să separăm – *ëra* de desinența ambigenă românească *–uri*, care vine de la latinul *–ora*"[4].

De aici până la a susține că româna ar fi transmis modelul limbii albaneze este o distanță care logic nu poate fi parcursă: „Se trage concluzia, în mod logic, că nu traco-albaneza a dat românei tipul ambigen, ci româna l-a dat albanezei..."[5].

Considerațiile statistice trebuie să plece în primul rînd de la situația din vocabularul reprezentativ. Din cele 2581 de cuvinte din *VRLR* substantivele respectă proporția veche, reprezentând 50% (1312)[6].

Scanned with OKEN Scanner

Dintre acestea, 51,6% (678) sunt feminine, 30,1% neutre (395) şi 18,2% masculine (239). De unde se deduce că ponderea neutrului în configuraţia substantivelor româneşti este mare, depăşind pe cea a masculinului.

Dintre cele 395 de substantive neutre, 53 sunt neologisme provenite din franceză, limbă care nu a conservat neutrul, 80 au etimologie multiplă (fr.+), la care se adaugă 12 neologisme din latina savantă. Toate însumează 145 de unităţi. Din latină sunt 107. Cele slave sunt slab reprezentate (44).

Important este că mai mult de jumătate din substantivele neutre româneşti, evoluate din latină, sunt neutre şi în latina clasică. Cele mai multe poartă semnele evoluţiei fonetice: *ajutor* (*adiutorium*), *braţ* (*brachium*), *cer* (*celum*), *cuvânt* (*conventum*), *fapt* (*factum*), *judeţ* (*iudicium*), *lemn* (*lignum*), *mormânt* (*monumentum*), *pământ* (*pavimentum*), *piept* (*pectus*), *semn* (*signum*), *timp* (*tempus*)...

Acest lucru, ca şi identificarea în limba română veche a celor patru subtipuri evolutive (a. *capite, coarne, deagete*...; b. *frigure, tempure, piepture*...; c. *capisteare, pal'e*...; d. *jurăminte, legăminte*...[7] constituie, cum s-a mai arătat, argumentele continuităţii istorice a clasei neutrelor.

Înseamnă că, în zona Romaniei Orientale, neutrul nu a dispărut în latina populară, fiind greu de crezut că aceste substantive să-şi fi pierdut, pentru o perioadă de timp, apartenenţa, fie ea numai formală, la gen: „El nu s-ar fi putut forma din nou dacă s-ar fi pierdut modelul opoziţiilor caracteristice"[8].

Constituirea claselor flexionare la nivelul *VRLR* nu diferă de cea existentă la nivelul vocabularului de ansamblu.

Pe lângă unele neutre *singularia tantum* şi substantivul *ouă* (variantă modificată dintr-un teoretic **oue* datorată neadaptării diftongului **ue* în limba română), celelalte se supun regulii generale. Cele mai multe sunt în *–e* (180) şi *–uri* (150). Chiar şi cele în *–ium* (*auditorium, brachium, iudicium*...) au evoluat la *–e*, sau la *–uri* (*pretium*).

Altele, foarte puţine la număr, au pluralul în variaţie liberă: *brâu, circuit, hotel, nivel*.

Influenţa latină savantă a adoptat, de asemenea, cele două modele, în *–e* (*castel, delict, depozit, efect, popor, punct, subiect, tezaur*) şi în *–uri* (*gen*). Neutrele în *–ium* însă (*fluviu, imperiu, mediu*) au dezvoltat un nou model pentru substantivele neutre: în *–i* (*fluvii, imperii, medii*...). Acest model este relativ târziu, din moment ce nici un cuvânt din adstrat (slav, maghiar, bulgar...), la nivelul *VRLR* nu-l adoptă, deşi contextul fonetic îl permitea (bg. *pustiu* are pluralul *pustiuri*).

2.2. La nivelul vocabularului de ansamblu (*MDA*, I, II, III, IV, 2001 - 2003) se întâlnesc 29.688 de substantive neutre. Din totalul de 175.000 de intrări, substantivele neutre reprezintă 16%.

Această situaţie este similară aceleia consemnate la nivelul DEX-ului: total =56.568; neutre =10.536; raport=18%.

Din totalul substantivelor neutre se scad cele 8721 de variante inactive (arhaice, regionale) şi rămân circa 21.000 (20.967). Neologismele franţuzeşti reprezintă 26,25%, adică 5504, cele cu etimologie multiplă, printre care şi franceză 6,75%, adică 1410. Acestea, împreună, constituie mai mult de un sfert din substantivele neutre, 33%, la egalitate procentuală cu formaţiile interne: 33% (7009).

Scanned with OKEN Scanner

Dacă se adaugă şi neologismele din limba germană (916) şi cele cu etimologie multiplă, printre care şi germană (255), se ajunge la un număr de 1174 de intrări, ceea ce reprezintă 5,58% din totalul neutrelor.

Aceasta este ponderea neologismelor în structura de ansamblu a lexemelor neutre în limba română şi ea îndreptăţeşte concluzia că genul neutru este un gen modern, dinamic, aşa cum s-a văzut şi din configuraţia lui la nivelul vocabularului reprezentativ al limbii române.

Insistenţa evolutivă a neutrului românesc rezultă şi din numărul mare de variante abandonate de limba literară, care, din totalul iniţial, reprezintă 29%. Adăugate la cele franţuzeşti şi dacă se pun în calcul şi celelalte, câteva, din alte limbi, se ajunge la peste 40%.

Tipurile flexionare ale genului neutru au următoarea pondere:

- cele cu desinenţa *–e* realizează 7477 de intrări, ceea ce reprezintă, 35% din totalul intrărilor active;
- cele cu desinenţa *–uri* sunt 7043, adică 33%;
- cele terminate în *–ii,* cele mai puţine, sunt 299, adică sub 1,5%;
- există şi un număr de circa 950 de substantive cu pluralul în variaţie liberă, ceea ce înseamnă că pot selecta, deopotrivă, morfemele *–e* sau *–uri.* Ele reprezenită 4,5%, ceea ce exprimă gradul de mobilitate a lexemelor în funcţie de distribuţia morfemelor principale ale neutrului;
- celelalte substantive sunt *singularia tantum* sau substantive cu anumite neregularităţi.

După cum se observă, cele două morfeme care au asigurat continuitatea categoriei morfologice (*-e*, şi *–uri*), au distribuţii inegale, dar cu o diferenţă nesemnificativă.

Concluzia care se trage este că morfemul *–uri* are o frecvenţă mult mai mare decât avea în latină terminaţia *–ora.* Evoluţia ulterioară nu poate fi justificată decât dacă se ia în calcul susţinerea substratului (aşa cum s-a văzut, în substrat exista, pe lângă desinenţa *– ë*, şi desinenţa *– ëra*).

De fapt, mai este un aspect legat de desinenţa *–uri*: în latină *- (or)a* nu era o desinenţă propriu-zisă, ci o desinenţă amplificată cu silaba impară *–or-*. Faptul că şi în italiană această construcţie morfematică avea regim desinenţial dovedeşte că fenomenul se întâmplase în latina populară. Pe teren românesc, acest lucru este mai uşor de înţeles, dacă se ia în calcul configuraţia morfemului din substrat (*- ëra* sau *ëna*).

Modelul cel mai neproductiv (*-ii*), deşi în latină era de 35 de ori mai bine reprezentat decât *– ora*, în limba română actuală este devansat de *–uri* de 23 de ori.

Însă, aşa cum pentru constituirea şi consolidarea lui *–uri* un rol decisiv l-a avut substratul, pentru recuperarea lui *–ii* rolul salutar l-a avut superstratul neologic (latina cultă, prin influenţă directă sau prin intermediar, de cele mai multe ori franţuzesc).

Plasarea lor în timp, atât cât poate fi reconstituită astăzi[9], arată astfel:

a. *pix,-uri: ariniş* (1382), *deal* (1392), *ham* (1422), *pisc* (1425), *bir* (1441), *şold* (1464), *lac* (1468), *sorb* (1470), *drum* (1473), *turn* (1481), *gard* (1488)...

Scanned with OKEN Scanner

b. *caiet,-e: hotar, uric* (1392), *oraş* (1424), *cântar* (1446), *petec* (1451), *bucium* (1456), *coteţ* (1471), *caftan* (1485), *ciocan* (1489), *muncel* (1488), *maţ* (1495)...

c. *popor,-oare: hrisov* (1400), *obroc* (1409), *târguşor* (1413), *prislop* (1415), *vârtop* (1422), *soroc* (1478), *covor* (1482), *corn* (1487), *topor* (1493)...

d. *bordei,-e: grui* (1458), *ştiubei* (1486), *heleşteu, cucui* (1496)...

e. *aur: oţel* (1436), *pojar* (1472), *mălai* (1493), *cositor* (1512), *unt* (1522)...

f. *nume: pântece* (1448)...

g. *clăbucet: nucet* (1400), *spinet* (1427), *brădet* (1498)...

h. un substantiv ca *lucru,-uri*, foarte frecvent în textele sec. al XVI-lea, ca şi *lăuntru*, nu sunt atestate mai înainte;

i. la fel, substantivul *sceptru,-e* (1574).

Împrumuturile latineşti culte, cele mai vechi în limba română, sunt *popor* (1525), *ghips* (1551), *palat, cler* (1581). Acestea întăresc ultimul model (*centru, registru, teatru*) şi impun, se pare, pluralul în *–i* (*adagiu, armistiţiu, colocviu, elogiu, privilegiu, stadiu, spaţiu...*).

Se poate înţelege astfel, mai evident, felul în care o trăsătură specifică a morfologiei latine (genul neutru) a evoluat în condiţiile comunităţii lingvistice balcanice, găsindu-şi în limba română literară modalităţi moderne de manifestare.

NOTE:

[1] Bonfante, 2001, p. 122;
[2] Bujor, Chiriac, 1971, p. 30–31;
[3] Guţu, 2003;
[4] Bonfante, 2001, p. 136;
[5] *Ibidem*
[6] cf. şi Al. Graur, 1957;
[7] Coteanu, 1969, p. 36;
[8] *Idem*, p. 37;
[9] Dimitrescu, 1973; Mihăilă, 1974; Bolocan, 1981; Gh. Chivu, Manuela Buză, Alexandra Roman Moraru,1992; Reinheimer Râpeanu, 2004.

BIBLIOGRAFIE

Bolocan, 1981 – Gh. Bolocan, *Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slavo-române*, Bucureşti, Editura Academiei;

Bonfante, 2001 – Giuliano Bonfante, *Studii române*, Bucureşti, Editura Saeculum I.O., Bucureşti;

Bujor, Chiriac, 1971 – I. Bujor, Fr. Chiriac, *Gramatica limbii latine*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică;

Chivu, 1992 – Gh. Chivu, Manuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicţionarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică;

Coteanu, 1969 – Ion Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână*, Bucureşti, Editura Academiei;

DEX, 1996 – I. Coteanu, L. Seche, M. Seche (coordonatori) *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic;

Scanned with OKEN Scanner

Dimitrescu, 1973 – Fl. Dimitrescu, *Contribuţii la istoria limbii române vechi,* Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică;
Graur, 1957 – Al. Graur, *Fondul principal al limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică;
Guţu, 2003 - Gh. Guţu, *Dicţionar latin – român*, Bucureşti, Editura Humanitas;
MDA, 2001-2003 – M. Sala (coordonator), *Micul dicţionar academic, I, II, III, IV*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic;
Mihăilă, 1974 - Gh. Mihăilă, *Dicţionar al limbii române vechi*, Bucureşti, Editura Enciclopedică română;
VRLR,1988 – M. Sala (coordonator) *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, Bucureşti, Editura Academiei.

LE GENRE NEUTRE: LA STRUCTURE ÉTYMOLOGIQUE ET LA CONSTITUTION DES CLASSES FLEXIONNELLES

Résumé

L'étude décrit la structure étymologique des noms de genre neutre et la constitution des classes flexionnelles pour prouver la modernité de celui-ci dans la langue roumaine actuelle.

Scanned with OKEN Scanner

NUME DE MONEDE: ELEMENTE MOŞTENITE ŞI FORMAŢII ROMÂNEŞTI

COMAN LUPU
Facultatea de limbi şi literaturi străine
Universitatea din Bucureşti

Subansamblul numelor de monede din limba română este constituit din circa 140 de unităţi lexicale. Însă sub titlul de mai sus am grupat numai cele câteva cuvinte moştenite din latină, care au devenit în limba română elemente (şi) ale lexicului monetar, precum şi formaţiile pe teren românesc. Vocabularul limbii române nu conţine nici un termen transmis direct din latină ca nume de monedă. Lexicul monetar românesc este alcătuit în primul rând din cuvinte împrumutate pe cale directă din limba diferitelor popoare cu care românii au avut legături economice, culturale şi politice, dar şi câţiva termeni livreşti.

Rom. *argint, galben, leu* etc. sunt cuvinte moştenite din latină, însă aceste elemente nu s-au conservat în română ca nume de monede. Ele au căpătat acest înţeles în limba română, prin transfer semantic de tip metonimic.

În cele ce urmează, ne vom ocupa mai întâi de prezentarea numelor de monede care, din punct de vedere etimologic, sunt creaţii interne, apoi de cuvintele moştenite din latină care au devenit şi termeni monetari. În ceea ce priveşte creaţiile pe teren românesc, după cum se va putea constata, acestea sunt, cu două excepţii, diminutive care au drept bază împrumuturi din diverse limbi.

De la *aspru* – atestat pentru prima oară la 1370, cuvânt de origine grecească (*aspros*) pătruns în română prin filieră slavă –, s-a format diminutivul ***asprişor***. Acest derivat este semnalat de Hasdeu într-o colindă de Crăciun din Transilvania.[1]

Termenul *ban* „monedă", de origine slavă, este atestat pentru prima oară într-un text slavo-român din 1413. De la *ban* „monedă" s-au format în română trei derivate diminutivale, tot cu sens monetar: (rar) ***bănişor(i), bănuţ(i), bănuţel*** *(bănuţei)* „monedă mică; bani." Pentru *bănişor,* prima atestare cunoscută este cea din *Vocabularul româno-german* al lui G. A. Polizu[2]. Pentru *bănuţ*, cea mai veche atestare provine, după DA, din opera lui Al. Odobescu.[3] *Bănuţel* apare într-un text popular publicat la 1885.[4]

Florin (< bg. *florinŭ*)[5] este semnalat pentru prima dată la 1469, într-un document slav din Ţara Românească (*florini ugrьski*)[6]. ***Florincior,*** un derivat diminutival, format de la *florin*, este atestat în *Cazania* lui Coresi[7] (1581).

Rubla este un cuvânt împrumutat din rusă. Termenul a circulat mai ales în Moldova şi în Ţara Românească şi este atestat pentru prima oară în texte româneşti

Scanned with OKEN Scanner

din veacul al XVII-lea. O baladă din Argeş menţionează termenul ***rubliţă***[8], diminutiv format de la *rublă*.

Un alt termen monetar de origine slavă este *dutcă*, atestat pentru prima oară la 1700. Este un cuvânt împrumutat din polonă şi din ucraineană. ***Dutcuţă*** (*dupcuţă*) este un derivat diminutival de la *dutcă*: „*Care fată-i sermănuţă,/ La cinci sute de* dutcuţe..."[9]

Creiţarul este numele atribuit unei monede emise în monetăriile austriece, începând cu secolul al XVIII-lea şi până la 1891[10]. Această monedă era denumită în limba germană *Kreuzer*, după crucea (germ. *Kreuz*) imprimată pe una dintre feţe. DA şi DEX propun ca etimon magh. *krajcár*. ***Creiţăraş***, diminutiv de la *creiţar* (+ sufixul *-aş*), apare atât în poezia populară[11], cât şi în lucrări beletristice ardeleneşti[12].

Talerul (< germ. *Thaler*) este, la început, numele unei monede bătute la Joachimstal[13], o vale argintiferă care aparţinea conţilor de Schlick. Această piesă, emisă pentru prima oară în jurul anului 1520, a fost denumită mai întâi *joachimsthaler* (după locul de emisiune), apoi *thaler*, prin prescurtare. Termenul de *thaler* s-a impus pe întregul continent şi a fost atribuit mai multor monede care au avut ca model emisiunea de la 1520. În română, este atestat pentru prima oară în *Evangheliarul slav-român de la Sibiu* (1551-1553). ***Taleraş*** este singurul derivat românesc pe care îl cunoaştem de la *taler*[14].

Groşul (< germ. *Groschen*, pol. *grosz*) este menţionat pe teritoriul ţării noastre încă din secolele al XIV-lea – al XV-lea. În limba română, *groşul* apare înregistrat la sfârşitul secolului al XVI-lea, în anul 1591[15]. *Groşul* este cunoscut în special în Moldova (mai ales prin filieră polonă) şi în Transilvania; în Ţara Românească este atestat sporadic. Începând cu secolul al XVIII-lea, în documentele cercetate de noi este notat şi termenul ***groşiţă***. Acest element a circulat îndeosebi în Ardeal. Din punct de vedere etimologic, *groşiţă* este un derivat de la *groş* + *-iţă*: „Această sfântă liturghie s-au cumpărat... dreptu florinţi vonaşi 9 fără unui *groşiţu*..."[16] (o notă pe un *Liturghiu* din 1759; Ardeal). „...să plătească... 25 *groşiţe*" (Sibiu, 1802)[17].

În afara Ardealului, *groşiţa* apare mai rar în documente. La 1808, acest nume de monedă este înregistrat într-un text redactat la Râmnic[18].

Ca şi alţi termeni monetari, *groşiţă* este atestat şi în creaţia populară; de exemplu, o poezie din antologia lui G. Dem. Teodorescu (*groşiţe*)[19]. Varianta *groşâţă* este semnalată de Tache Papahagi în *Graiul şi folklorul Maramureşului*[20].

Termenul *para* (< tc. *parà*) desemna iniţial o monedă de argint în valoare de trei aspri, apoi orice monedă mărunţă în general. Prima menţiune cunoscută, în limba română, datează din 1700. În afară de emisiunile otomane din secolul al XVII-lea, o monedă cu acelaşi nume (*para*) a mai fost bătută la Sadagura, din aramă, între 1771 şi 1774, de către administraţia militară rusă, pentru Moldova şi Ţara Românească[21]. *Paraua* avea să dispară însă curând de pe piaţă, ca monedă reală, deoarece seriile ruseşti au fost ultimele din istoria acestei piese. Dar fiind foarte cunoscută, ea a continuat să fie întrebuinţată ca monedă ideală, de calcul, până la 1867, când se trece la un sistem monetar naţional. De altfel, şi în limba actuală *para* s-a conservat cu sensul general de „bani", dar ca termen aparţinând limbajului familiar. O certă dovadă a înrădăcinării acestui cuvânt în lexicul românesc o constituie atât numărul mare de

Scanned with OKEN Scanner

expresii în care este folosit ca element de bază, cât şi existenţa unor derivate ca ***părăluţă*** şi ***părăluşă***. Pentru *părăluşă* am găsit o singură atestare: „*Cată acolo după uşă.../ Că este o căldăruşă/ Cu câteva* părăluşe."[22]

Termenul *părăluţă* are o dublă semnificaţie. Cea mai curentă accepţie este aceea de monedă măruntă, de mică valoare, de bani în general: „Fenici de aramă ca *părăluţele*"[23] (1861). Sau: „Mulţi se dau pe lângă ea, c-ar avea bune *părăluţe*."[24] „S-au repezit asupra băieţilor să-i jecmănească de *părăluţe*."[25] *Părăluţă* mai face parte de asemenea din terminologia botanică populară.

Zgripsorul era un nume folosit în prima jumătate a secolului al XIX-lea pentru a desemna talerul austriac de argint, care avea pe revers imaginea unei *pajure* (*Aquila imperialis*). În TDRG şi în alte dicţionare mai recente[26], *zgripsorul* figurează ca împrumut din gr. *gryps, grypos* „trifon." Documentele româneşti au consemnat acest termen sub diferite forme: *zgribsor*[27] (anul 1818), *gripsori*[28] (a. 1822), *zgripţori* (a. 1823)[29]). ***Gripsoraş*** este un diminutiv de la *gripsor* (+ sufixul *-aş*), atestat într-un text de factură populară, publicat în 1910.[30]

Icosarul (atestat la 1831), *icusarul, icoşarul, icuşarul*[31] sunt variantele româneşti ale ngr. *εἰκοσάρι* (derivat de la *eikosi* = 20). Sub acest nume a circulat în Moldova şi în Ţara Românească o monedă care valora 20 de piaştri. În Elena Sevastos este consemnat, în 1889, ***icosăraş***, un diminutiv de la *icosar*, care are sensul de „bănuţi". [32]

În Transilvania, *creiţarul* (vezi *supra*) mai era cunoscut şi sub denumirea de ***crucer*** (1883). Acest ultim element este un semicalc, creat după germ. *Kreuzer:* (*Kreuz* =) *cruce* (< lat. *crux, -cis*) + sufixul *–er*, de la termenul german.

„Le calque – scrie L. Deroy – est... un emprunt par traduction. Il importe de noter que le calque lexical se distingue de l'emprunt de sens, parce qu'il produit un mot nouveau."[33] Afirmaţia de mai sus are însă aceeaşi valabilitate şi pentru calcurile parţiale, care fac parte, în orice limbă, din categoria elementelor lexicale noi.

Crucerul a circulat în limba română începând cu prima jumătate a secolului al XIX-lea. Însă cea mai veche menţiune cunoscută este cea din 1883, indicată în DA.[34]

La S. Fl. Marian, alături de *cruceriu*, este atestat şi *crucer*[35]. Varianta *cruce* am întâlnit-o într-un document din colecţia publicată de Nicolae Iorga[36]. În DA figurează, ca variantă atestată documentar, şi *crucéiu*. În secolul al XX-lea, acest nume de monedă apare la I. Agârbiceanu, în *Fefeleaga*: „Îi plătea de o povară 10 *cruceri*."[37] ***Cruceruş***, diminutiv de la *crucer* + sufixul *-uş*, l-am găsit menţionat într-un text din 1910.[38] DA consemnează, pentru Transilvania, şi diminutivul *crucerel*.

Puişorul (1889) este unul dintre cele mai neaşteptate cuvinte folosite ca nume de monede. În toate dicţionarele care înregistrează acest termen se precizează că *puişorul* a cunoscut o circulaţie regională. În DLRM se consideră că *puişor* este un derivat diminutival din rom. *pui*[39] < scr. *pulja* (< tc.), iar *puişor* este definit ca un nume de „monedă veche, valorând 15 parale." În DEX, la *puişor*, informaţia este mai detaliată: „(Reg) Veche monedă austriacă de argint, care a circulat şi în ţările române; pui[2]"; iar la *pui*[2], se spune că înseamnă *puişor*[2] şi că provine din scr. *pulja*. Printre numele turceşti de monede, H. Dj. Siruni[40] înregistrează şi termenul *pul*, care ar satisface, din punct de vedere fonetic, doar parţial exigenţele unei etimologii corecte.

Scanned with OKEN Scanner

În aceeaşi ordine de idei, precizăm că zona geografică în care *puişor* era folosit ca element monetar este Moldova[41], departe deci de aria de posibilă influenţă sârbească. Pe de altă parte, printre atestările din fişierul nostru am identificat una localizată în Oltenia, ceea ce înseamnă că moneda *puişor* a circulat nu numai în Moldova. *Puişorul* apare menţionat în texte de la sfârşitul veacului al XIX-lea şi începutul secolului următor: „Vâră mâna în buzunaru şi scoate un *puişoru* la lăutari..."[42], „La mijloculu cruciţei, care se pune în mâna mortului, în cele mai multe locuri se lipesce unu banu de aramă (1 cr. sau 5 bani), de argint (unu *puişoru* = 10 cr.) sau şi de auru, după puterea omului."[43] „*Eu ţi-oiu da un* puişor."[44]

Moneda denumită *colonat* (< it. *colonnato*), de la coloanele lui Hercule de pe revers, a fost emisă de către spanioli (1732 - 1923), pentru America de Sud[45]. Cuvântul *colonat* (1848) este sporadic menţionat în documentele româneşti, deoarece piesa pe care o desemna a mai circulat în principate şi sub denumirea de *direcliu* sau de *stâlpar*. ***Stâlpar*** (1889) este un termen creat în limba română din *stâlp* (< v. sl. *stlŭpŭ*) + sufixul *–ar*. Acest nume este semnalat frecvent în texte folclorice: *„Să vâri mâna în buzunaru,/ Să scoţi vr'o doi trei* stâlpari ... "[46]. *Stâlpar* („banul cu stâlpi" – pe efigie) este probabil un calc după tc. *direkli*.

Uneori monedele apar înregistrate cu numele metalului din care sunt bătute: rom. *aur* (< lat. *aurum*), *argint* (< lat. *argentum*), *aramă* (< lat. **aramen*): „Mai dulce e mie légé rostului tău decătu mii de *auru* şi de *argintu*."[47] În *Istoria limbii române*, Ov. Densusianu constata că în veacul al XVI-lea, „*argint* e folosit... cu înţelesul de «monedă», înţeles propriu astăzi exclusiv pentru pluralul *arginţi*"[48] [*s.n.*]. Termenul *arginţi* „bani" l-am întâlnit, de exemplu, într-un text popular cules de Od. Apostol.[49] Acest element este folosit (rar) şi în construcţii ca „a avea *arginţi*" [= „bani"], „a înota în *arginţi*" [= „în bani"].

Termenul ***aramă*** este sporadic menţionat ca nume de monedă: „Să-şi ia pre cale numai un toiag, nece bucate, nece pâine, nece pre brâne *arămi*"[50] [= „gologani"]. Sau: *„că şi-o ras căldările, De-o făcut* arămile."[51] În limba română actuală, este curent întrebuinţată construcţia „a-şi da *arama* pe faţă", „a-şi arăta *arama*", cu sensul de „a-şi dezvălui caracterul; a-şi arăta adevărata fire", de cele mai multe ori fără a avea această intenţie: *„Arama* omului la beţie se arată."[52] Iniţial, „a-şi arăta *arama*" se folosea când se rodea „cămaşa" de argint a monedelor bătute din aramă. În această privinţă, N. Iorga considera „că *asprii* cei noi, cari mergeau în principate pe la 1620, nu mai erau priviţi ca bani de argint şi se şi făcea deosebirea între «asprul de argint», vechi, şi cel nou, care-şi dădea la iveală metalul inferior sau, cum se zice plastic, printr-o expresie trecută apoi ca zicală, «îşi arată arama»."[53] În glosarul celebrelor sale „jocuri", Tudor Pamfile[54] indică pentru „are ***fier***" sensul „are bani". Rom. *fier* < lat. *ferrum*.

Într-o scrisoare din 1819, destinatarul era informat că i se va achita o poliţă „cu *galbeni* şi cu ***bani albi***, cum vei voi dumneata"[55], *galbeni* şi *bani albi* însemnând, firește, *monede de aur* şi, respectiv, *de argint*. Rom. *alb* < lat. *albus*. De la cuvântul *alb* s-a format diminutivul ***albişor*** (1893) „bănuţ de argint". Hasdeu preciza că „în «cârâitura» sau argotul hoţilor români, *albişor* şi *albitură* însemnează ban de argint."[56] I. C. Bibicescu notează acest nume de monedă într-o poezie populară din Transilvania: *„de cinci ori/ cu gălbiori:/ de cinci ori/ cu* albişori..."[57]

Scanned with OKEN Scanner

După culoarea metalului din care erau bătute, monedele de aur se mai numeau şi ***galbeni***. Termenul *galben* (< lat. *galbĭnus*) apare ca nume de monede în diferite texte începând cu secolul al XVI-lea.[58] În veacul al XVII-lea, *galbenul,* fiind folosit în mod curent ca termen monetar, este atestat cu sensul de „ban, monedă (de aur)": „şi *galbeni* de aur mulţi le împărţi."[59], „...8 *galbin*[*i*] de aur."[60] Folosirea cuvântului *galben* în secolul al XVIII-lea, ca nume de monedă, este confirmată de numeroase menţiuni documentare. Ilustrăm această afirmaţie cu un citat ales dintr-un testament de la 1775: „Lasu la Enache, la copile, trei *galbin*, şi copilului Stăncuţii, 1 *galbăn*..."[61]. Forma *galbân* am întâlnit-o la V. Alecsandri; apare chiar în titlul unei povestiri: *Istoria unui galbân.*[62] *Galbenul* este frecvent menţionat şi în creaţiile populare: „Era plin de *galbeni*."[63] Cuvântul *galben* apare uneori însoţit de determinanţi: ***galbenul împărătesci***[64], ***galbenul olandez***[65] etc. După DA, *galbeni împărăteşti* sunt doar cei cu efigia împăratului Austriei. În anumite texte sunt menţionate doar aceste determinante: „100 ***împărăteşti*** ce m-a orănduit să primescu ..."[66]. „...mi-a trimis pentru socoteala mea 351 ***olandi***..."[67]. Rom. *împărătesc* < rom. *împărat* (< lat. *imperator*) + sufixul *-esc*; rom. *olandez* provine probabil din *Olanda* + sufixul *–ez*; cf. fr. *hollandais*, it. *olandese*. Într-un document din 1820, se consemnează achitarea unei datorii în „*olandezu*, funduci şi rabiele, mahmudia[le], neasfiale, ruble, sfanţihi găuriţ, sfanţihi nigăurit, pitaci"[68] (Sibiu). Forma *holandezi* este atestată la 1807[69], 1822[70] etc. Din diferitele materiale consultate, am reţinut şi două diminutive formate de la termenul *galben* cu sensul de „monedă": „...***gălbiori*** mi-au datu..."[71] (a. 1778). „*Daţi-mi, măicuţă,* ***gălbenaşulu***"[72] (a. 1885).

Moneda denumită pentru prima oară ***leu*** (la începutul secolului al XVII-lea) a fost talerul olandez (emis din 1575 până în 1713). Această piesă avea pe avers „un cavaler în picioare, susţinând un scut în câmpul căruia era un leu ridicat în două labe, iar pe revers, era reprezentat acelaşi leu, având aceeaşi atitudine. În limba olandeză, aceste monede erau denumite *l e e u w e n – d a a l d e r s*[73], iar în latineşte, t a l e r i l e o n i s..."[74] [= „taleri cu lei"]. Ca urmare a creşterii comerţului olandez în Levant, *talerul-leu* al Ţărilor de Jos s-a impus în circuitul economic turcesc, iar de aici, el a fost introdus şi în ţările române. Această specie de *taler*, menţionată în documente din Moldova încă de la sfârşitul veacului al XVI-lea, a circulat la noi sub numele de *leu* (< lat. *leo*), după efigie. La începutul secolului al XVII-lea, *leu* „monedă" apare atestat frecvent în texte moldoveneşti: „caria-i plata 40 de *lei*"[75], „Mării sa Domnu nostru au dat tot *lei* bătut..."[76]. Cu timpul, termenul *leu* se generalizează şi ajunge să fie întrebuinţat pentru a desemna şi alte monede, cum ar fi talerii bătuţi de habsburgi sau piaştrii otomani.[77] Începând cu veacul al XVIII-lea, numărul atestărilor lingvistice creşte considerabil. Susţinem, de exemplu, prezenţa acestui cuvânt în vocabularul românesc cu atestările din materiale scrise la 1714[78] (Moldova), 1807.[79] În epoca modernă, *leu* este folosit pentru a denumi moneda naţională a României.

Leiţa (*lăiţa*)[80] este, credem, un cuvânt derivat din *leu* (*leuţ* „ban"); (*leiţă* = „monedă"). I. Brăescu susţine că *leiţa* denumea un „ban de aramă de 20 parale."[81] Am întâlnit acest nume atestat deseori, mai ales în texte literare din secolul al XIX-lea: „Plăteau... o *leiţă*."[82], „...găina şi raţa se vând câte o *leiţă*, penele câte 1 leu şi cinci."[83], „*Cere, că-ţi trebuie - uă* leiţă,/ *pentru foiţă/ doue/ pentru oue*..."[84].

Scanned with OKEN Scanner

În 1860 se stabilise ca sistemul monetar proiectat să cuprindă piese „de 20 *români*, 5 *români* şi 10 centime."[85] Însă acordarea denumirii de ***român*** (< lat. *romanus*) monedei naţionale a României a rămas doar în stadiul de proiect.

Una dintre caracteristicile anumitor monede care au circulat în ţările române era şi faptul că ele prezentau pe margine ***zimţi***: „Ghiţă... vede cum Pintea scoate *galbenii cu zimţi* piliţi din şerparul lui."[86] Sau: „Gălbenaşi tot roşiori/ Pe laturi cu ***zimţişori***."[87] Cu timpul, termenul *zimţ* (origine necunoscută: cf. bg. *zăbec*, scr. *zubac*, ap. DLRM, DEX), de la care s-a format în română *zimţişor(i), a zimţui, zimţuit*, a ajuns să însemne „bani, în general": „*ia se vedem, ce-ai câştigat,/ aoaleo, în cutie nimic* zimţuit"[88] „Îl poftii ca deocamdată să-mi caute, ...ceva *zimţi*."[89]

Terminologia monetară românească este constituită în bună parte din împrumuturi pătrunse în limba română ca elemente necesare, pe cale directă, sau - în unele cazuri – termeni livreşti. Din limba latină nu a fost moştenit în română nici un nume de monedă, iar acest lucru caracterizează, după ştiinţa noastră, toate limbile romanice.

Argint, galben, leu etc., cuvinte moştenite din limba latină, sunt folosite în limba română şi ca termeni monetari, datorită unui fenomen de extensiune semantică de tip metonimic. Acest transfer de sens s-a produs fără a se restrânge ori a se pierde trăsăturile semantice etimologice ale elementelor menţionate mai sus. Fiind unităţi lexicale moştenite – şi deci cunoscute vorbitorilor de limbă română din toate regiunile – *galben, aramă, aur, leu, argint* s-au impus cu uşurinţă şi ca nume de monede pe întregul teritoriu românesc.

Iorgu Iordan atrage atenţia asupra plasticităţii termenilor monetari şi îndeosebi asupra celor de uz argotic. „Un loc important în vorbirea afectivă (mai ales a răufăcătorilor) ocupă expresiile privitoare la «furt» şi la noţiunile strâns legate de acesta, precum «bani», «închisoare» etc."[90]

Prezenţa în vocabularul românesc a unui număr însemnat de termeni monetari este expresia circumstanţelor istorice şi a contextului geografic în care au evoluat ţările române. La această explicaţie se adaugă şi faptul că una dintre caracteristicile generale „ale economiei feudale este şi circulaţia concomitentă a tot felul de monede, atât emisiuni ale autorităţilor locale, cât şi străine, adesea provenind din monetării foarte îndepărtate."[91]

Numele de monede din română sunt, cu câteva excepţii, împrumutate din diferite limbi. Constatarea că lexicul românesc are, din punct de vedere etimologic, o structură eterogenă este confirmată şi de situaţia din acest tip de lexic sectorial.

NOTE

---

[1] Ap. HEM.
[2] Braşov, 1857.
[3] Al. Odobescu, III, p. 538/ 19, ap. DA.
[4] Ioan Urban Jarnik, Andrei Bîrseanu, *Doine şi strigături din Ardeal*, Bucureşti, 1885, p. 43.
[5] Ap. DA.
[6] Vezi Lucia Djamo-Diaconiţă, *Limba documentelor slavo-române emise în Ţara Românească în sec. XIV şi XV*, Bucureşti, 1971, p. 348.

Scanned with OKEN Scanner

[7] Vezi ediția Al. Procopovici, S. Puşcariu, p. 549/ 28.
[8] În *Graiul nostru*, I (1906), p. 109.
[9] S. Fl. Marian, *S.A.*, p. 123, ap. DA fişier/ DLR.
[10] O.I., fişe.
[11] T. Pamfile, *Cântece de ţară*, Bucureşti, 1913, p. 318.
[12] I. Agârbiceanu, *Fefeleaga*, **in** *Opere*, II, Bucureşti, 1962, p. 78.
[13] Astăzi, Jachymov, în Boemia (O.I., fişe).
[14] Od. Apostol, *Moneda în folclorul românesc*, **in** „Studii şi cercetări de numismatică", I, 1957, p. 459.
[15] N. Iorga, *Documentele Hurmuzachi*, XI, p. 233: însemnare a cheltuielilor făcute de Petru Şchiopul în fuga sa în Apus.
[16] N. Iorga, S.D. XIII, p. 87.
[17] N. Iorga, S.D. XII, p. 145.
[18] D. Furnică, *Din istoria comerţului la români, mai ales băcănie*, Bucureşti, 1908., p. 266.
[19] *Poesii populare române*, Bucureşti, 1885, p. 300.
[20] Bucureşti, 1925, p. 11. Vezi şi S. Mîndrescu, *Literatură şi obiceiuri*, 1892, p. 223.
[21] O.I., fişe.
[22] N. Păsculescu, *Literatura populară românească*, Bucureşti, 1910, p. 249.
[23] I. Codru-Drăguşanu, *Călătoriile unui român ardelean*, Vălenii-de-Munte, 1910, p. 215.
[24] Delavrancea, S., p. 33, ap. DA fişier/ DLR.
[25] Z. Stancu, R.A., p. 140, ap. DA fişier/ DLR.
[26] Vezi A. Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti*; DLRM.
[27] N. Iorga, S.D. XXV, p. 33.
[28] N. Iorga, S.D. VIII, p. 91.
[29] N. Iorga, S.D. VIII, p. 92.
[30] Nicolaie Păsculescu, *Literatura populară românească*, Bucureşti, 1910, p. 301.
[31] Ap. TDRG.
[32] *Nunta la români*. Studiu istorico-etnografic-comparativ, Bucureşti, 1889, p. 299.
[33] *L'emprunt linguistique*, Paris, 1956, p. 216.
[34] S. Fl. Marian, O. II, p. 116, ap. DA.
[35] Pentru ambele forme, vezi S. Fl. Marian, *Înmormântarea la români*, Bucureşti, 1892, p. 80.
[36] N. Iorga, S.D. XXV, vezi indicele.
[37] *Opere*, III, Bucureşti, 1962, p. 74.
[38] În acest context, diminutivul este folosit peiorativ, cu sensul de *bănuţi*, fără valoare.
[39] Omonim cu *pui*[1] [de pasăre sau de animal] < lat. **pulleus* şi cu verbul *a pui*[3] „a face pui."
[40] *Monetele turceşti în ţările române*, Bucureşti, 1944, p. 64.
[41] Vezi TDRG şi L. Şăineanu, *Dicţionar universal al limbei române*, Craiova, 1930.
[42] Elena Sevastos, *op. cit.*, p. 296-297 (a. 1889).
[43] S. Fl. Marian, *op. cit.*, p. 79 (a. 1892).
[44] Tudor Pamfile, *Cântece de ţară*, Bucureşti, 1913, p. 318. Textul este cules de la un informator din Novaci – Gorj.
[45] O.I., fişe.
[46] E. Sevastos, *Nunta la români*, Bucureşti, 1889, p. 298.
[47] *Psaltirea Scheiană*, II, ediţie I.-A. Candrea, Bucureşti, 1916, p. 256/ 20.
[48] II, ediţie Jacques Byck, Bucureşti, 1961, p. 268.
[49] *Op. cit.*, p. 455.
[50] Coresi, ap. DA.
[51] Mîndrescu, L.P., p. 201, ap. DA.
[52] A. Pann, P.V. I, p. 117, ap. DA.
[53] *Negoţul şi meşteşugurile în trecutul românesc*, p. 221.
[54] *Jocuri de copii*, adunate din satul Ţepu – Tecuci, I, Bucureşti, 1906, p. 120.
[55] N. Iorga, S.D. XXV, p. 35.
[56] Ap. HEM.

Scanned with OKEN Scanner

[57] *Poesii populare din Transilvania*, Bucureşti, 1893, p. 277.
[58] Coresi, *Tetraevanghel*, ediţia Florica Dimitrescu, Bucureşti, 1961, p. 245 (a. 1574), ap. DA. Vezi şi N. Iorga, *Documentele Hurmuzachi*, XI, p. 395 (a. 1594).
[59] *Învăţăturile lui Neagoe Basarab*, p. 180.
[60] N. Iorga, *Documente româneşti din arhivele Bistriţei*, I, Bucureşti, 1899, p. 92 (a. 1590?). Vezi şi Gh. Ghibănescu, *Ipisoace şi zapise*, I, partea II, Iaşi, 1906, p. 188 (a. 1628?).
[61] N. Iorga, S.D. XII, p. 90-91.
[62] Vezi vol. *Proză*, Bucureşti, 1966, p. 3.
[63] Od. Apostol, *op. cit.*, p. 457.
[64] *Măsuri şi greutăţi*, p. 60 (a. 1848). Vezi şi BSNR, 1924, p. 91.
[65] *Ibidem*.
[66] D. Furnică, *op. cit.*, p. 260.
[67] *Id., ibid.*, p. 24 (a. 1807).
[68] N. Iorga, S.D. XII, p. 176.
[69] D. Furnică, *op. cit.*, p. 260.
[70] N. Iorga, S.D. VIII, p. 91.
[71] N. Iorga, S.D. XII, p. 95.
[72] G. Dem. Teodorescu, *op. cit.*, p. 132.
[73] Sau *Löwenthaler*, vezi „Cronica numismatică şi arheologică", nr. 97/ 1934, p. 39.
[74] Octavian Iliescu, *Moneda în România*, p. 50.
[75] N. Iorga, *Documente româneşti din arhivele Bistriţei. Scrisori domneşti şi scrisori private*, I, Bucureşti, 1899, p. 18.
[76] Al. Rosetti, *Lettres roumaines de Bistritza*, Bucureşti, 1926, p. 65.
[77] Vezi Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 50.
[78] N. Iorga, S.D. VI, p. 417.
[79] D. Furnică, *Din istoria comerţului,...*, p. 260.
[80] Ap. DA.
[81] *Măsurătoarea...*, p. 78.
[82] N. Bălcescu, M.V., p. 629, ap. DA.
[83] N. Filimon, *Ciocoii vechi şi noi*, Bucureşti, 1970, p. 172.
[84] G. Dem. Teodorescu, *op. cit.*, p. 132/ 773.
[85] Const. Moisil, *Cu privire la banii lui Cuza-Vodă*, BSNR, 1923, p. 99.
[86] I. Slavici, *Moara cu noroc*, în *Nuvele*, Bucureşti, 1958, p. 98.
[87] El. Sevastos, *op. cit.*, p. 300 (a. 1899).
[88] G. Dem. Teodorescu, *op. cit.*, p. 131.
[89] M. Caragiale, *Craii de Curtea-Veche*, Bucureşti, 1965, p. 155.
[90] Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*. Ediţie definitivă, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1975, p. 318.
[91] Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 47.

SIGLE

BSNR = „Buletinul Societăţii de Numismatică Română", Bucureşti, nr. 1-41 (1904 – 1947).
DA = *Dicţionarul limbii române*. Tomul I (*A-de*), tomul II (*F-lojniţă*), Bucureşti, 1913-1937 [Academia Română]. (Din 1965, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti" din Bucureşti a reluat publicarea acestui dicţionar, pe fascicule; vezi mai jos, DLR.)
DEX = *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan" al Academiei Române, Bucureşti, 1998[2].
DLR = *Dicţionarul limbii române*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1965-.
DLRM = *Dicţionarul limbii române moderne*, Bucureşti, 1958.
HEM = B. Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, I-III, Bucureşti, 1887-1893.

Scanned with OKEN Scanner

N. Iorga, S.D. = N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, I-XXXI, Bucureşti, 1901 – 1916.

O.I., fişe = fişierul numismatului Octavian Iliescu, consultat prin amabilitatea domniei sale.

TDRG = Tiktin, *Dicţionar român-german* (*Rumänisch-deutsches Wörterbuch*), I-III, Bukarest, 1903-1911.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Brăescu, I., *Măsurătoarea pământului la români, din vechime până la punerea în aplicare a sistemului metric*, Bucureşti, 1913.

Densusianu, Ov., *Istoria limbii române*, II, traducere de Jacques Byck, Bucureşti, 1961.

„Graiul nostru." *Texte din toate părţile locuite de români*, publicate de I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. D. Speranţia, I, Bucureşti, 1906; II, Bucureşti, 1908.

Hasdeu, B. P., *Cuvente den bătrâni*, I-III, Bucureşti, 1878–1881.

Iliescu, Octavian, *Moneda în România*, Bucureşti, 1970.

Iorga, N., *Scrisori de negustori*, Bucureşti, 1925.

Învăţăturile lui Neagoe Basarab, ediţie de Fl. Moisil şi Dan Zamfirescu, Bucureşti, 1970.

Legi vechi româneşti şi izvoarele lor. Pravila Moldovei în vremea lui Vasile Lupu. Îndreptarea legii, ediţie de S. G. Longinescu, Bucureşti, 1912.

Măsurile şi greutăţile româneşti şi moldoveneşti în comparaţie cu ale celorlalte neamuri, Bucureşti, 1848.

Mîndrescu, Simeon C., *Literatură şi obiceiuri poporane din comuna Râpa de Jos. Comitatul Mureş-Turda (Transilvania)*, Bucureşti, 1892.

Rosetti, Al.; Cazacu, B.; Onu, Liviu, *Istoria limbii române literare*, Bucureşti, 1971[2].

Secăşanu, C., *Numismatica medievală şi modernă*, Bucureşti, 1942.

Siruni, H. Dj., *Monetele turceşti în ţările române*, Bucureşti, 1944.

Studii şi cercetări de numismatică, Bucureşti, I/ 1957, II/ 1958, III/ 1960, IV/ 1968.

Studii şi materiale de istorie medie, II, Bucureşti, 957.

Udrescu, Dumitru, *Glosarul regional Argeş*, Bucureşti, 1967.

NOMS DE MONNAIES - ÉLÉMENTS HÉRITÉS ET FORMATIONS ROUMAINES

Résumé

L'étude porte sur un sous-ensemble terminologique du lexique roumain. Les noms de monnaies d'origine latine et formés en roumain sont présentés dans une perspective historique, avec les attestations offertes par la bibliographie consultée.

Scanned with OKEN Scanner

LIMBAJUL RELIGIOS ROMÂNESC DE LA SACRU LA PROFAN. TERMENI PĂTRUNŞI ÎN LIMBA ROMÂNĂ COMUNĂ ŞI DIALECTALĂ

MIHAELA MARIANA MORCOV
Institutul de Lingvistică „I. Iordan - A. Rosetti"
Bucureşti

Prezentând într-un articol anterior[1] câteva studii recente privind influenţa limbajului de cult catolic asupra francezei, italienei şi spaniolei uzuale semnalam absenţa unor lucrări asemănătoare pentru domeniul românesc. Obiectivul comunicării de faţă este de a compensa această lacună prin schiţarea câtorva elemente specifice vocabularului românesc dialectal şi comun care ţin de înrâurirea limbajului utilizat în Biserică. În replică la faptele lingvistice caracteristice celor trei limbi romanice menţionate, vom încerca să observăm aspecte proprii românei sau fapte datorate, în cadrul acestui idiom, influenţelor slavonă şi neogreacă.

Analiza materialului se va desfăşura în două etape. La început vom urmări evoluţia semantică a unora dintre cuvintele care, iniţial, exprimau doar noţiuni religioase sau aveau sensuri specifice limbii de cult, iar în a doua parte ne vom referi la câteva nume de provenienţă biblică, devenite substantive comune în limba română.

*

Ilustrativ pentru prima categorie menţionată este, spre exemplu, termenul *beseadă*. Acesta este semnalat de către Gabriel Ţepelea între cuvintele de origine slavonă, prezente în textele din secolul al XVI-lea[2]. Cuvântul, specific iniţial scrierilor bisericeşti, a supravieţuit în graiul muntenesc din Buzău, după cum se arată în Dicţionarul Academiei[3] sau în Glosarul dialectal al Munteniei, alcătuit de Iulia Mărgărit şi Maria Marin[4]. În zona menţionată el este utilizat cu sensul „poveste anecdotică", „anecdotă", „ghicitoare", rămânând astfel apropiat de înţelesul de „cuvânt" sau „vorbă", pe care îl avea la început. Forma *besédiie*, refăcută după cea de plural, a dobândit, tot în Muntenia, sensul de „vorbă" sau „expresie de ocară"[5]. Dicţionarul Academiei exemplifică termenul în contexte religioase: *Se îndulcească-se lui beseadele mele* (Psal.Sch.), *Şi Domnul duse-se deacă svârşi beseada cu Avraam* (Palia).

Influenţa limbajului ortodox asupra limbii române uzuale s-a manifestat, mai ales, prin răspândirea şi degradarea semantică a unor termeni care denumeau şi denumesc încă activităţi din spaţiul bisericesc. Din această categorie face parte verbul

Scanned with OKEN Scanner

a aghezmui. Cu referire la ritualul religios acesta are sensul „a stropi cu apă sfinţită"; în situaţii din viaţa laică este întâlnit cu accepţia „a se îmbăta"[6]. Cu aceeaşi semnificaţie apar şi termenii *a tămâia* şi *a târnosi*[7]. Primul îşi dezvăluie sensul prin asocierea cu adjectivul *aghesmuit* într-un fragment din *Amintiri din copilărie*: *Şi iaca ne trezim cu popa Buligă ce-i ziceau şi Ciucălău, tămâiet şi aghesmuit, Dumnezeu să-l iepure* (p. 240).

Verbul *a (se) târnosi*, care în context religios înseamnă „a inaugura" sau „a sfinţi o biserică", a dobândit în limbajul regional în afara sensului de „a se îmbăta", menţionat anterior, şi pe acelea de „a împinge încoace şi-ncolo", „a chinui", „a bate", „a tăvăli". În interpretarea acestei alunecări semantice nu este exclusă o posibilă etimologie populară pornind de la cuvântul *târn*, un tip de mătură. În nord-vestul Munteniei verbul este utilizat şi cu sensurile „a lucra ceva de mântuială", „a da peste cap". Cu referire la haine, termenul devine sinonim cu „a se şifona", „a se boţi" sau „a se învechi din cauza desei întrebuinţări"[8].

Verbul *a blagoslovi* şi derivatele sale îşi păstrează atât sensul propriu de a „binecuvânta", cât şi pe cel figurat de „a aduce un prejudiciu cuiva". Ambele înţelesuri sunt ilustrate de Ion Creangă în acelaşi roman autobiografic: *poftim de ne blagosloviţi casa şi masa* (*op. cit.*, p.194); *să mă scutesc de călăria lui Bălan şi de blagoslovenia lui Nicolai, făcătorul de vânătăi* (*op. cit.*, p.192).

Dacă legătura dintre sensul propriu şi cel figurat nu este întotdeauna greu de refăcut în cazul unor cuvinte ca *a aghesmui* şi *a blagoslovi*, semnificaţia teologică a altor termeni încorporaţi în expresii rămâne adesea necunoscută. Puţini dintre laici sau nespecialişti ar fi capabili să explice originea şi sensul cuvintelor *ison* sau *aghios* din expresiile *a ţine isonul* şi *a trage la aghioase*. Ambii termeni menţionaţi provin din limba neogreacă şi denumesc la origine noţiuni din domeniul muzicii religioase ortodoxe. *Isonul* desemnează, potrivit autorilor Dicţionarului Academiei, partea muzicală vocală sau instrumentală, cu note joase, care se aude neîntrerupt, mai ales la cântările bisericeşti. Funcţia ei este aceea de a acompania o altă melodie, cântată mai sus de o voce sau de un instrument. Provine din neogrecescul ίσου, care însemna „ton egal"[9].

În lucrarea lexicografică anterior amintită isonul este definit şi drept „tonul din gât care acompaniază cântecul din fluier". Deşi acest tip de cântec are şi o utilizare laică, trebuie reţinut, din explicaţia Dicţionarului Academiei, faptul că el este frecvent în spaţiul bisericesc. Expresia *a ţine isonul* are ca prim sens „a cânta un ison" şi cu această semnificaţie ea este întâlnită în opera lui C. Negruzzi şi a lui I. Creangă: *În loc de a lăsa pe dascălul din strana dreaptă şi a-i ţine numai isonul după rânduiala slujbei* (în *DA* s.v. *ison*); *încep a mă da la scris şi la făcut cădelniţa şi la ţinut isonul de parcă eram băiet* (*op.cit.*, p.193). Prin asociere metaforică, sintagma a dobândit accepţia de „a aproba vorbele sau faptele cuiva pentru a-i face pe plac", „a-i cânta în strună", „a-i ţine hangul". La originea religioasă a expresiei ne duce cu gândul şi existenţa unui derivat de la *ison*, folosit strict cu sens religios. Este vorba de cuvântul

Scanned with OKEN Scanner

isonar, utilizat cu referire la un cântăreț care ține isonul la cântările bisericești (DA, MDA).

Expresia *a trage la aghioase*, frecvent întâlnită astăzi în limbajul colocvial, a devenit opacă odată cu uitarea semnificației religioase a nucleului nominal. *Aghios* provine din neogrecescul ἅγιος și a denumit la început doar Cântările Sfinte de la slujba Liturghiei, în special imnul care începe cu versul: *Sfinte Dumnezeule, Sfinte Tare* [...][10]. Ignorând acest lucru, nu putem înțelege savoarea și umorul unei unități lexicale cu ajutorul căreia melodia bisericească a fost apropiată de zgomotul produs prin respirația din timpul somnului.

Atitudinea de plictiseală și de neînțelegere a ritualului religios este reflectată și în italiana argotică și dialectală sau în friulană. După cum arată G. L. Beccaria, un cuvânt ca *donabisodie* < lat. *da nobis hodie* desemnează „orice subiect anost". *Verbuncaro* < *Verbum caro factum* înseamnă „dojană părintească", iar *sicutennosse*, în napoletană, are sensul de „pumn puternic"[11]. Slujba religioasă este considerată astfel drept o povară.

Paralelismul dintre italiană și română este cu atât mai interesant, cu cât expresiile sunt create în latină, limbă de cult care a exercitat asupra limbilor romanice din spațiul catolic o influență comparabilă întrucâtva cu aceea pe care limba greacă și slavonă au avut-o asupra limbii române.

Transferul semantic aflat la baza expresiei dialectale *a-l găsi jitiile* („a obosi", „a se extenua") nu mai este dictat de percepția asupra slujbei religioase, cu toate restricțiile și rigorile pe care aceasta le impune, ci de cărțile intitulate, în vechime, *jitii*. Reținându-se din biografiile sfinților descrierile suferințelor îndurate de martirii creștini, a fost posibilă extensia semantică a termenului. Expresia este specifică graiurilor dacoromâne din Muntenia, după cum reiese din glosarul dialectal elaborat de I. Mărgărit și M. Marin[12].

*

Pe cale religioasă au pătruns în limba română, cu valoarea de substantive comune, și o serie de nume de locuri și persoane întâlnite în Vechiul și în Noul Testament.

Sodoma, numele cetății arse din temelii din pricina păcatelor și a crimelor comise de locuitorii ei, se dovedește a fi extrem de productiv în româna dialectală. Substantivul *sodom*, care are drept etimon forma coruptă a toponimului în discuție, apare într-o poveste din județul Muscel: *Asta face sodom mare-n lume și n-are decât un leac, cine-l știe și p-ăla*. Tudor Pamfile, care a cules basmul, glosează acest cuvânt cu sensul de „prăpăd, nimicire"[13]. Dicționarul Limbii Române menționează, de asemenea, acest sens, cu precizarea că este învechit și regional: *Cu sodomul Domnului, cu văpaia focului, eu pe ei i-oi sodomi* (în *DLR* s.v. *sodom*). În sudul Transilvaniei cuvântul este înregistrat cu înțelesul de „chin", „blestem". Un sens mai apropiat de povestea biblică este acela de „potop", înregistrat în nord-estul Olteniei și în Bucovina; se face aluzie, astfel, la ideea de catastrofă care este asociată cu pieirea

Scanned with OKEN Scanner

localității. În Muntenia și în Oltenia *sodomul* denumește un teren surpat, o râpă: *numai râpe și sodoame*. (în *DLR* s.v. sodom)[14].

Dat fiind că orice dezastru natural sau provocat poate avea proporții uriașe, era firesc ca termenul *sodom* să exprime în mod hiperbolic și tot ceea ce este lipsit de măsură sau se află în cantități foarte mari. În Dicționarul Limbii Române se menționează sensul de „mulțime" (*Prin prăvălii e o îmbulzeală și-o zarvă amețitoare. Se miră bătrâna de atâta sodom*. Vlahuță; *Vine sodom de armată*. Vissarion; *Are jupân Iațco sodom de bani*) sau de „om foarte mare", „namilă": *un sudom de babă* (Ciaușanu) (în *DLR* s.v. *sodom*).

Verbul *a sodomi* are, în româna veche și populară, accepția „a se prăpădi". Folosit reflexiv, cuvântul înseamnă „a se sinucide": *să mă sodomesc e păcat de moarte, trebuie să trăiesc și năcăjită* (în *DLR* s.v. *sodomi*). Se constată că verbul urmează în linii mari evoluția semantică a substantivului *sodom*. Astfel, în vestul Munteniei i se atribuie semnificația „a chinui", „a blestema".

Utilizat cu referire la ziduri, clădiri sau pământ, cuvântul este echivalent cu „a se prăbuși", „a se surpa". Prin alunecare semantică, pornind de la acest înțeles, verbul a ajuns să însemne „a se îmbolnăvi de hernie", așa cum rezultă din notele unei liste cartografice a Banatului. La întrebarea: *Ce boală zici că are omul când a ridicat o greutate mare și i s-au lăsat mațele în jos?* s-a răspuns în câteva localități fie prin verbul izolat: *s-o sudomit*, fie printr-o propoziție: *s-o sodomít la foále, i s-o sodomít mățele*. Degradarea semantică este explicabilă având în vedere că afecțiunea care evocă însăși ruperea, prăbușirea, este desemnată în foarte multe localități ale României prin cuvintele *surpătură* sau *ruptură*.

Regional, verbul este întâlnit și cu sensul „a se îmbuiba", iar în Banat *a sodomi* înseamnă „a murdări": *Nu-mi sodomi apa că te mănânc* (în *DLR* s.v. *sodomi*).

Cu sensul binecunoscut din celelalte limbi romanice este utilizat la Gr. Ureche termenul *sodomie*, provenit din limba greacă. Trebuie remarcat, însă, că substantivul *sodomist*, care s-a format de la substantivul de origine grecească, desemnează în Oltenia, pe lângă cel care practică sodomia, o persoană lipsită de putere, un om prăpădit.

Numele locului biblic blestemat a pătruns în română sub forma multor derivate lexicale în general, dotate, cu sensuri foarte bogate. Majoritatea termenilor au accepții negative; aceștia evocă, în general, ideea de catastrofă, rămânând mai apropiați decât corespondentele lor din celelalte limbi romanice de imaginea Sodomei și Gomorei, celebrele cetăți pustiite.

Un alt cuvânt provenit dintr-un nume biblic, dar care este greu identificabil astăzi, din cauza evoluției fonetice suferite în limba română, este *garaganele*.

Este vorba despre denumirea unui cântec intonat la nuntă, înainte de momentul oferirii darurilor. Lămurindu-se contextul și rolul activității desemnate prin termenul *garagane*, cuvântul și numele locului unde Iisus a transformat apa în vin pot fi asociate cu ușurință.

Scanned with OKEN Scanner

În studiul intitulat *Probleme de etimologie dialectală*[15], Iulia Mărgărit aduce argumente de natură lingvistică şi referenţială în sprijinul legăturii dintre acest termen şi numele compus, prezent în Noul Testament, Cana Galileii.

Tot în folclorul românesc pot fi căutate şi alte ecouri ale numelor biblice. Denumirea de *solomonar*, proprie unui tip de vrăjitor, are drept etimon numele regelui Solomon. Personajul fantastic din mitologia românească, capabil să prevestească şi să controleze vremea este, la prima vedere, incompatibil cu suveranul din Vechiul Testament; solomonarul îşi face ucenicia la şcoala diavolului însuşi, dar primeşte numele personajului biblic din dorinţa de a se înlătura din preajma lui orice învinuire de erezie. Aceasta este, cel puţin, explicaţia pe care o oferă termenului Valeriu Bălteanu, în lucrarea intitulată *Dicţionar de divinaţie populară românească*[16]. Acelaşi etnograf observă că solomonarul este un personaj complex, care joacă un rol important nu numai în domeniul vrăjitoriei, ci şi în acela al divinaţiei populare. El îndeplineşte, pe lângă funcţia de meteorolog popular, şi pe aceea de astronom. La S. Fl. Marian solomonarul apare însoţit de o carte din care citeşte formulele magice. Timp de şapte ani învaţă la o şcoală subterană „toate limbile fiinţelor vii, toate misteriile naturii precum şi toate solomoniile, farmecele, vrăjile şi descântecele câte se află pe lume”[17]. Înţelepciunea şi cultura vrăjitorului evocă figura învăţatului Solomon. Dacă se poate accepta o conexiune între numele de persoană şi denumirea meseriei, nu putem fi de acord, însă, cu etimologia propusă de Dicţionarul Limbii Române, potrivit căruia sufixul de agent – *ar* a fost alăturat substantivului propriu, Solomon. După cum afirmă Ecaterina Ionaşcu în articolul intitulat *Sufixele – AR şi – AŞ la numele de agent*[18], sufixul amintit mai sus face parte din structura unor substantive derivate de la nume proprii numai când acestea din urmă sunt utilizate cu referire la o localitate. În acest caz substantivul derivat desemnează numele locuitorului provenit din acea aşezare. Deoarece numele Solomon nu evocă un loc, ci o persoană, este mai apropiată de adevăr ideea că termenul solomonar s-a format de la verbul *a solomoni* (înregistrat de altfel în dicţionar). Verbul *a solomoni* „a vrăji” reprezintă baza de derivaţie a numeroase substantive. Substantivul *solomonie* înseamnă „vrăjitorie”, iar *solomonire* se referă la „acţiunea de a solomoni şi la rezultatul ei”. Sinonimele cuvântului *solomonie* sunt *solomoneală* şi *solomonărie*[19]. Participiul creat de la acelaşi verb se comportă, prin articulare, ca un substantiv: *Boierul se purta ca un solomonit* (în *DLR* s.v. *solomonit*).

Interesant este faptul că, între numeroasele variante fonetice ale cuvântului *solomonar* enumerate de Valeriu Bălteanu, apare şi un caz de etimologie populară sau de contaminare cu termenul *sodom*: este vorba de cuvântul *sodomonar,* care poate sugera toate trăsăturile negative ale personajului[20].

O altă făptură supranaturală din mitologia românilor, care poartă numele unui personaj biblic, este Iuda sau Vidra. Potrivit afirmaţiei lui Tudor Pamfile[21], aceasta este un spirit al apelor care, cunoscând viaţa pescarilor, îi poate ajuta sau, dimpotrivă, le poate aduce necazuri. În cântecele populare, duhul îşi face apariţia pentru a-şi

Scanned with OKEN Scanner

elibera puiul din mâinile unui om; reuşeşte să îl înduplece, doar în schimbul făgăduinţei că îi va dezvălui apele bogate în peşte. Uneori îşi respectă promisiunea, dar alteori îl ademeneşte pe muritor până în mijlocul apelor, unde stârneşte vântul şi îl îneacă.

În adâncul apelor sălăşluiesc şi faraonii sau femeile-peşti, a căror descriere aminteşte întocmai de principalele caracteristici ale sirenelor. T. Pamfile, care oferă informaţia privitoare la această credinţă, nu explică şi de ce numele faraonilor, menţionaţi în Biblie, a dobândit o astfel de utilizare[22].

Conform Dicţionarului Limbii Române[23], *faraonii* şi *faraonoaicele* sunt identificate, în viziunea poporului român, fie cu diavolul, fie cu ţiganii. Atribuirea acestui nume etniei rrome s-ar justifica fie prin convingerea că reprezentanţii ei ar fi urmaşii vechilor egipteni, fie prin culoarea închisă a pielii. În Dicţionarul dialectal elaborat de Institutul de Limbă şi Literatură din Chişinău, *faraon* desemnează, de asemenea, o fiinţă periculoasă, care trăieşte în apă, sau un căpcăun, iar în limbajul mamelor care îşi ceartă copiii, apare cu sensul de „copil neastâmpărat"[24].

*

Analiza noastră a pus în lumină două tipuri de cuvinte: unul reprezentat de termeni care iniţial desemnau strict activităţi sau concepte specifice spaţiului şi ritualului bisericesc (*a aghesmui*, *a târnosi*), celălalt (pentru care, în stadiul actual al cercetărilor, nu am putut oferi decât un exemplu, cuvântul *beseadă*), ilustrat de substantive care pot fi asociate cu textele religioase, nu atât prin conţinutul lor semantic, cât prin faptul că introducerea lor în limba română a fost înlesnită de limba cultului creştin ortodox.

Indiferent de categoria din care provin, termenii de proveniență bisericească dobândesc, în general, sensuri peiorative. Fenomenul poate avea explicaţii multiple: încercarea de a obţine un efect stilistic, tendinţa de banalizare a ritualului bisericesc sau necesitatea de utilizare a tabuurilor.

O altă observaţie care se impune priveşte evoluţia semantică a numelor proprii de origine biblică. Acestea se situează, de obicei, la graniţa dintre lingvistică şi mitologie, servind la identificarea unor personaje fantastice sau a unor meserii şi clase sociale miraculoase din folclorul românesc.

Nici în ceea ce priveşte influenţa limbajului religios asupra celui uzual, româna nu poate fi izolată deci de contextul celorlalte limbi romanice. După cum am văzut, binecunoscuta idee, potrivit căreia apartenenţa la zona de influenţă răsăriteană îi conferă individualitate românei faţă de limbile sale surori, a fost confirmată şi în studiul nostru, prin evidenţierea unor termeni de origine slavonă sau grecească, proprii limbajului familiar sau dialectal. Diferenţele privind limba de cult care a stat la baza acestor împrumuturi lexicale nu ne-au împiedicat, totuşi, să observăm analogii între evoluţiile semantice ale termenilor religioşi din română şi din spaţiul romanic apusean.

Scanned with OKEN Scanner

NOTE:

[1] Mihaela Mariana Morcov, *Textele religioase şi limbile literare moderne*, sub tipar, în „Limba Română", Editura Academiei Române, 5-6/2004.

[2] Gabriel Ţepelea, Gh. Bulgăr, *Momente din evoluţia limbii române literare*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1973, p. 24.

[3] *Dicţionarul limbii române*, Tomul I, Partea I. A-B, Bucureşti, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea, 1913.

[4] Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Glosar dialectal Muntenia*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1999.

[5] *Ibidem*

[6] Ene şi Ecaterina Branişte, *Dicţionar enciclopedic de cunoştinţe religioase*, Editura Diecezană Caransebeş, 2001.

[7] *Dicţionarul limbii române*, Serie nouă, tomul XI, partea a 2-a, litera T, 1982, Bucureşti, EAR.

[8] *Ibidem*

[9] *Dicţionarul limbii române*, tomul II, partea I, *F-I*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Naţională, 1934.

[10] Ene şi Ecaterina Branişte, *op. cit.*

[11] Gian Luigi Beccaria, *Sicuterat. Il latino di chi non lo sa. Bibbia e liturgia nell'italiano e nei dialetti*, Garzanti Editore, Italia, 1999, p. 80, p.84.

[12] Maria Marin, Iulia Mărgărit, *op.cit.*

[13] Tudor Pamfile, *Mitologie românească*, Editura Allfa, Bucureşti, 1997, p. 300.

[14] *Dicţionarul limbii române*, Serie nouă, Tomul X, partea a 4-a. Litera s, Bucureşti, EAR, 1992.

[15] Iulia Mărgărit, *Probleme de etimologie dialectală*, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti 2002, p. 68-72.

[16] Valeriu Bălteanu, *Dicţionar de divinaţie populară românească*, Editura Paideia, Bucureşti, 2001, p. 161.

[17] Simion Florea Marian, *Mitologie românească*, Editura Paideia, Bucureşti, 2000, p. 29.

[18] Ecaterina Ionaşcu, *Sufixele – AR şi – AŞ la numele de agent*, în *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol I, Editura Academiei Române, 1959, p. 79.

[19] *Dicţionarul limbii române*, Serie nouă, Tomul X, partea a 4-a. Litera s, Bucureşti, EAR, 1992.

[20] Valeriu Bălteanu, *op. cit.*, p. 162.

[21] T. Pamfile, *op. cit.*, p. 256.

[22] T. Pamfile, *ibid.*, p. 276.

[23] *Dicţionarul limbii române*, Tomul II, Partea I. *F-I*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria naţională, 1934.

[24] Rubin Udler (coordonator), *Dicţionar dialectal*, V, Chişinău, Ştiinţa, 1986.

BIBLIOGRAFIE

Bălteanu, Valeriu, *Dicţionar de divinaţie populară românească*, Editura Paideia, Bucureşti, 2001.

Beccaria, Gian Luigi, *Sicuterat. Il latino di chi non lo sa. Bibbia e liturgia nell'italiano e nei dialetti*, Garzanti Editore, Italia, 1999.

Branişte, Ene şi Ecaterina, *Dicţionar enciclopedic de cunoştinţe religioase*, Editura Diecezană Caransebeş, 2001.

Dicţionarul limbii române, Tomul I, Partea I. A-B, Bucureşti, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea, 1913.

Dicţionarul limbii române, tomul II, partea I, *F-I*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Naţională, 1934.

Dicţionarul limbii române, Serie nouă, Tomul X, partea a 4-a. Litera S, Bucureşti, EAR, 1992.

Scanned with OKEN Scanner

Dicţionarul limbii române, Serie nouă, tomul XI, partea a II-a, litera T, 1982, Bucureşti, EAR.
Ionaşcu, Ecaterina, *Sufixele – AR şi – AŞ la numele de agent*, în *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol I, Editura Academiei Române, 1959.
Marin, Maria, Mărgărit, Iulia, *Glosar dialectal Muntenia*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1999.
Mărgărit, Iulia, *Probleme de etimologie dialectală*, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti 2002.
Morcov Mihaela Mariana, *Textele religioase şi limbile literare moderne*, sub tipar, în „Limba Română", Editura Academiei Române, 5-6/2004.
Pamfile, Tudor, *Mitologie românească*, Editura Allfa, Bucureşti, 1997.
Simion, Florea Marian, *Mitologie românească*, Editura Paideia, Bucureşti, 2000.
Ţepelea, Gabriel, Bulgăr, Gh., *Momente din evoluţia limbii române literare*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1973.
Udler, Rubin (coordonator), *Dicţionar dialectal*, Volumul V, Chişinău, Ştiinţa, 1986.

LE LANGAGE RELIGIEUX ROUMAIN DU SACRÉ AU PROFANE. TERMES PÉNÉTRÉS DANS LE ROUMAIN COMMUN ET DIALECTAL

Résumé

L'auteur de cet article se propose de signaler quelques termes roumains qui, sous l'influence du langage de l'Église orthodoxe roumaine, ont migré du domaine religieux vers le domaine laïque. Il s'agit des mots très courants aujourd'hui devenus opaques au moment où leur signification initiale est tombée en désuétude. Le phénomène est abordé dans la perspective du roumain dialectal et dans la perspective du roumain commun. Le matériel analysé se divise en deux catégories: des substantifs communs, ayant cette valeur également dans le langage religieux, et des substantifs communs, qui représentaient, au début, des noms propres.

Les conclusions qui se détachent de cette étude sont les suivantes:

1. Les mots d'origine religieuse ont la tendance d'acquérir des sens péjoratifs.
2. Le roumain se distingue des autres langues romanes, en ce qui concerne l'influence du langage religieux sur le langage laïque, par l'existence des paroles provenant du slavon et du néogrec.

Scanned with OKEN Scanner

ÎMPRUMUTURI SINONIMICE CU ACEEAŞI ORIGINE. SINONIMIA ETIMOLOGICĂ

CRISTIAN MOROIANU
Facultatea de Litere,
Universitatea din Bucureşti

1. La nivelul vocabularului, sinonimia este relaţia semantică stabilită între cuvinte identice sau apropiate ca sens şi care exprimă aceeaşi noţiune într-o situaţie concretă de comunicare, inclusiv atunci când sunt neglijate eventuale diferenţe de ordin cronologic, spaţial şi stilistico-funcţional.

2. În sens restrâns şi ideal, sinonimia lexicală este reprezentată de identitatea referenţială probată prin substituţie la nivel sincronic, sintopic, sinstratic şi sinfazic. În practică însă – deci la nivelul vorbirii individuale – fenomenul are o sferă mult mai largă de realizare, cele mai interesante aspecte ale sale rezultând tocmai din neglijarea – voluntară sau involuntară – a unor condiţionări de ordin spaţio-temporal, cultural şi stilistic.

3. Sinonimia are caracter istoric. Aceasta înseamnă că relaţiile sinonimice se stabilesc între sensurile a doi sau mai mulţi termeni pentru o perioadă delimitată de timp, într-un anumit context spaţial, în vorbirea unui individ sau a unui grup mai extins. O relaţie sinonimică este funcţională atât timp cât este posibilă substituirea termenilor respectivi fără alterarea sensului contextului. Dacă are loc o schimbare de substanţă la nivelul sensului pe baza căruia se realizează un raport de sinonimie, cuvintele considerate până atunci sinonime îşi pot pierde total această calitate sau o transferă la un nivel secundar, relaţia în sine rămânând pasibilă de o nouă reactualizare. Privită astfel, sinonimia este, pe de o parte, un raport activ, real şi natural şi, pe de altă parte, un raport pasiv, posibil şi voluntar.

4. S-au propus diverse tipuri de clasificare a sinonimelor, cele mai multe convergente, accentul fiind pus mai ales pe latura descriptivă a fenomenului. Mai puţin cercetate au fost originea şi evoluţia formală şi semantică a cuvintelor cu acelaşi sens, calitatea lor originară (etimologică) sau secundară (dobândită) şi gradul de motivare a relaţiei sinonimice. Aceste aspecte vor fi punctate în prezenta comunicare, cu referire specială la împrumuturile sinonimice care au acelaşi etimon direct sau indirect. Am numit această categorie *sinonime etimologice*[1], aşadar dubletele etimologice lexicale care au avut (şi, eventual, mai au) acelaşi sens. Relaţiile de sinonimie se pot stabili: a) între cuvinte moştenite; b) între cuvinte moştenite şi împrumutate; c) între cuvinte împrumutate; d) între cuvinte împrumutate şi calchiate.

5. Avem în vedere, în primul rând, dubletele etimologice împrumutate[2] care respectă – la nivelul sensului/ sensurilor principale (de regulă primare) – majoritatea

Scanned with OKEN Scanner

condiţiilor de sinonimie: ***adjutant***, s.m. „aghiotant; grad pentru personalul aviatic; grad de subofiţer" (din pol. *adjutant*, rus. *адюмант*, germ. *Adjutant*, fr. *adjudant*)[3] şi ***aghiotant***, s.m. (din rus. *адюмант*), ***afion***, s.n. „opiu; plantă din care se extrage opiul; amorţeală, letargie" (din ngr. *'αφιώνι*, tc. *afyon*) şi ***opiu***, s.n. (din fr. *opium*, lat. *opium*), ***blasfem***, s.n. „defăimare a lucrurilor sfinte" (din fr. *blasphème*) şi ***blasfemie***, s.f. (din lat. *blasphemia*), ***catran***, s.n. „gudron; păcură etc." (din bulg. *катран*, sb. *kàtran*, rus. *катрань*, tc. *katran*, magh. *katrány*) şi ***gudron***, s.n. (din fr. *goudron*), ***chimen***, s.n. „plantă cu seminţe aromatice" (din ngr. *κύμινον*; cf. bg. *кимен*) şi ***chimion***, s.n. (din tc., bg. *kimión*), ***coloană***, s.f. „columnă; (marin., tipogr., milit., anat.)"(din it. *colonna*, ngr. *κολώνα*, rus. *колонна*, fr. *colonne*) şi ***columnă***, s.f. (din lat. *columna*), ***consuetudine***, s.f. „obişnuinţă, obicei; obiceiul pământului" (din lat. *consuetudo, -inis*) şi ***cutumă***, s.f. (din fr. *coutume*), ***conta***, vb. „(Înv.) a număra; a se bizui pe ceva sau pe cineva; a avea valoare; (înv.) a ţine seama de cineva" (din fr. *compter*, it. *contare*) şi ***computa***, vb. „(Ieşit din uz) a calcula, a număra; (jur.) a scădea prevenţia din timpul unei condamnări" (din fr. *computer*, lat. *computare*), ***cristal***, s.n. (din lat. *crystallus*, gr. *κρύσταλλος, -ον*, magh. *kristál/y/*, pol. *krisztal*, fr. *cristal*) şi ***cleştar***, s.n. (Azi poetic) „cristal" (din magh. *kristály* < germ. *Kristall* < lat. *crystallus*), ***dara***, s.f. „greutatea ambalajului unei mărfi; tară; greutate la cântar" (din tc. *dara*) şi ***tară***, s.f. „dara; numele unor greutăţi nemarcate; (milit.)" (din ngr. *τάρα*), ***dragoman***, s.m. „tălmaci, interpret" (din ngr. *δραγουμάνος*) şi ***tergiman***, s.m. (din tc. *tercüman*), ***fantasmă***, s.f. „fantomă; imagine ireală; fantezie" (din ngr. *φάντασμα*, fr. *fantasme, phantasme*) şi ***fantomă***, s.f. (din fr. *fantôme*), ***istorie***, s.f. „povestire; anecdotă; întâmplare; încurcătură" (din lat. *historia*, it. *istoria*, magh. *história*, pol. *hystoria*, ngr. *'ιστορία*; cf. fr. *histoire*) şi ***story***, s.n. „povestire, istorisire (ecranizată)" (din engl. *story* < lat. *historia*), ***jale***, s.f. „Salvia officinalis" (din magh. *zsálya*) şi ***salvie***, s.f. (din lat. *salvia*), ***leal, -ă***, adj. „care îşi respectă cuvântul dat; corect, onest, sincer" (din it. *leale*) şi ***loial, -ă***, adj. (din fr. *loyal*), ***manta***, s.f. „haină lungă şi largă de postav; (spec.) palton de uniformă militară; impermeabil; (înv.) mantie; element care serveşte la protejarea unei piese sau unui sistem tehnic etc."(din pol. *manta*, rus., ucr. *манта*)[4] şi ***mantă***, s.f. (Înv.) „mantie" (din fr. *mante*), ***mascul***, s.m. „individ de sex masculin; bărbat viril" (din lat. *masculus*, it. *masculo*) şi ***macho***, s.m. „bărbat care-şi face simţită superioritatea (în special faţă de femei)" (din fr. *macho*, span. *macho*), ***matelot***, s.m. „marinar" (din fr. *matelot*) şi ***matroz***, s.m. (din germ. *Matrose*, rus. *матрос*), ***mesă***, s.f. „slujbă religioasă catolică oficiată în altar" (din it. *messa*, fr. *messe*, germ. *Messe*) şi ***misă***, s.f. „mesă; compoziţie muzicală scrisă pe textul tradiţional al liturghiei catolice" (din lat. *missa*; cf. magh. *mise*), ***pal, -ă***, adj. „palid, şters" (din fr. *pâle*) şi ***palid, -ă***, adj. (din lat. *pallidus, -a*, it. *pallido*), ***pelerin***, s.m. „persoană care întreprinde un pelerinaj, o călătorie" (din fr. *pèlerin*) şi ***peregrin***, s.m. (din lat. *peregrinus*, fr. *pérégrin*, it. *pellegrino*), ***spatulă***, s.f. „mică unealtă în formă de lopăţică, folosită în sculptură, farmacie etc." (din fr. *spatule*, lat. *spat/h/ula*) şi ***spaclu***, s.n. (din germ. *Spachtel*), ***trubadur***, s.m. „poet-cântăreţ peregrin" (din fr. *troubadour*) şi ***truver***, s.m. (din fr. *trouvère*), ***ulcer***, s.n. „ulceraţie; boală cu leziuni ale mucoasei gastrice sau duodenale" (din fr. *ulcère*, lat. *ulcus, -eris*) şi ***ulcus***, s.n.

Scanned with OKEN Scanner

(din lat., fr. *ulcus*), ***zare***, s.f. „zori de ziuă; lumină, rază; orizont; culme, creastă (de deal, de munte)" (din vsl. *zarja*) şi ***zori***, s.m. pl. (din vsl. *zorja*) etc.

5.1. O problemă importantă în privinţa sinonimelor etimologice cu origine multiplă este delimitarea lor de variantele etimologice. Proveniența din două sau mai multe surse directe foarte asemănătoare ca formă şi, de asemenea, posibilitatea adaptării diferite a unui singur etimon extern fac posibilă circulaţia unor unităţi (relativ) apropiate din punct de vedere formal şi semantic. Formele respective au pătruns şi au circulat iniţial ca nişte cuvinte de sine stătătoare, cu origini imediate diferite şi cu acelaşi sens, aşadar ca nişte sinonime şi paronime etimologice. În condiţiile unei circulaţii relativ egale şi dacă identitatea lor semantică se menţine, limba literară optează – mai mult sau mai puţin justificabil – pentru una dintre formele paronimice, cealaltă fiind considerată variantă neliterară. Dacă însă intervin argumente suplimentare de diferenţiere (includere în limbaje diferite, îmbogăţire semantică a unuia dintre termeni, în completarea sensului comun, plasarea fiecăruia într-un spaţiu sau într-un stil particular etc.), conştiinţa identităţii originare se atenuează (uneori până la dispariţie), fapt care determină „revenirea" la statutul de unităţi lexicale distincte.

5.2. Multe dintre exemplele de sub 5. nu intră în relaţii de paronimie (*afion* şi *opiu*, *catran* şi *gudron*, *dragoman* şi *tergiman* etc.), ceea ce se datorează existenţei unui etimon îndepărtat şi traseului prin filiere lingvistice dintre cele mai diferite. Unele dublete aparţin limbii literare actuale (şi variatelor ei aspecte, vezi *coloană* şi *columnă*, *consuetudine* şi *cutumă*, *leal* şi *loial*, *pal* şi *palid* etc.), altele sunt sinonime pe sensuri învechite (vezi *conta* şi *computa*, *manta* şi *mantă*).

5.3. Uneori, cvasiidentitatea formală motivată originar produce accidental apropieri semantice care transformă paronimele în sinonime etimologice. Este cazul relaţiei dintre ***prămândă***, ***premândă***, s.f. (Reg., înv.) „retribuţie în alimente dată lucrătorilor agricoli; merinde; pâine sau mălai; recoltă; (Prin apropiere de *prebendă*) venitul unui catolic" (din magh. *prémonda, prëmonda*, cf. lat. *praebenda*) şi ***prebendă***, s.f. (Reg., înv.) „venitul fix acordat unui preot catolic, mai ales unui canonic" (din lat. *praebenda*), care au devenit sinonime – e adevărat, improprii – prin preluarea de către primul a sensului celui de-al doilea.

6. Depărtându-ne de sinonimia „tradiţională", însă menţinându-ne la acelaşi nivel de limbă, propunem spre discuţie cuvinte cu aceeaşi origine care denumesc funcţii şi obiecte corespondente în spaţii geografice, epoci istorice şi realităţi socio-politico-economice distincte: ***burgrav***, s.m. „conducătorul unui burg (în Germania medievală)" (din fr. *burgrave*; cf. germ. *Burggraf*) şi ***pârcălab***, s.m. „(În Evul Mediu, în Ţările Române) conducător de judeţ, de ţinut, de cetate, cu atribuţii militare, administrative şi judecătoreşti; staroste; (Munt.) administrator de sate boiereşti sau mănăstireşti; (Trans.) comandant al unei închisori etc." (din magh. *porcoláb*), ***cezar***, s.m. (din lat. *Caesar*), ***kaizer***, s.m. (din germ. *Kaiser*) şi ***ţar***, s.m. (din slavon. *carь*, vrus. *cěsarь*), ***comite***, s.m. „(Înv.) conte; (Trans.) grof; conducător administrativ al unui comitat" (din lat. *comes, -item*) şi ***conte***, s.m. (din it. *conte*, fr. *comte*), ***cravaşă***, s.f. „biciuşcă (de călăreţ)" (din fr. *cravache*) şi ***gârbaci***, s.n. „bici, mai ales din curele, uneori cu vârfurile plumbuite" (din tc. *kirbaç*, bg. *гърбач*, pol. *karbacz, korbacz*, ucr.,

Scanned with OKEN Scanner

sb. *korbač*, magh. *korbács*), ***graf***, s.m. „conte" (din germ. *Graf*) şi ***grof***, s.m. „mare latifundiar maghiar având titlul de conte" (din magh. *gróf*)[5], ***marchiz***, s.m. „titlu feudal purtat de conducătorul unui ţinut de la graniţă din unele state feudale" (din fr. *marquis*, germ. *Marquis*, cf. it. *marchese*) şi ***margraf***, s.m. „titlu purtat în Evul Mediu de unii principi germani ale căror principate erau sau fuseseră cândva mărci" (din germ. *Markgraf*, fr. *margrave*) etc.

6.1. Aceste perechi lexicale pot fi circumscrise sferei globale a sinonimiei în primul rând prin respectarea criteriului identităţii semantice şi referenţiale (acoperă aceeaşi realitate sau denumesc acelaşi obiect). După cum se observă din exemplele citate, unele reprezintă nume ale unor funcţii existente în acelaşi moment istoric în spaţii geografice diferite (*burgrav* şi *pârcălab*, *cezar*, *kaizer* şi *ţar*, *comite* şi *conte*, *graf* şi *grof*, *marchiz* şi *margraf* etc.); altele sunt obiecte similare (*cravaşă* şi *gârbaci*). Din punctul de vedere al circulaţiei temporale, în unele situaţii ambele componente sunt învechite (*burgrav* şi *pârcălab*, *cezar*, *kaizer* şi *ţar*, *graf şi grof*), în alte situaţii numai unul este învechit (*comite*, *gârbaci*, *margraf*). Substituirea lor într-o situaţie concretă de comunicare este posibilă numai prin evitarea unor contexte specifice, delimitate istoric sau geografic şi prin plasarea vorbitorului la un nivel de echivalenţe generale, realizate pe baza sensului principal comun, eventual cu intenţii figurate. În toate aceste cazuri ne aflăm în prezenţa unor sinonime (şi paronime) etimologice prin existenţa unor etimoane externe directe diferite şi, în egală măsură, prin situarea celor mai multe dintre cuvintele în discuţie la acelaşi nivel de limbă.

7. O altă categorie de sinonime etimologice este cea alcătuită dintr-un component literar şi un altul popular, regional, eventual învechit. Elementul care face posibilă relaţia de sinonimie este, ca şi până acum, identitatea referenţială la nivelul sensului sau sensurilor de bază: ***arab***, s.m. (din fr. *arabe*, lat. *arabus*) şi ***arap***, s.m. „negroid; (înv. şi pop.) arab" (din bg. *apan*, sb. *arap*, *harap*, rus. *арапъ*, vsl. *арапъ*, ngr. *'αράπης*), ***analogie***, s.f. „raport; asemănare parţială, potrivire; (log., lingv.)" (din fr. *analogie*, lat. *analogia*) şi ***analoghie***, s.f. (Înv. şi pop.) „raport, proporţie, repartiţie proporţională; impozit" (din ngr. *αναλογία*), ***capelă***, s.f. (din it. *cap/p/ella*) şi ***căpâlnă***, s.f. (Înv.) „capelă, paraclis" (din magh. *kápolna*), ***caravană***, s.f. „convoi prin pustiuri sau prin stepe; (reg.) car mare folosit la transportul mărfii; (spec.) ~ *cinematografică*, ~ *sanitară*" (din fr. *caravane*, engl. *caravan*) şi ***chervan***, s.n. „(Înv.) caravană; flotă comercială; car mare de transport" (din tc. *kervan*), ***cartier***, s.n. „diviziune administrativă a unui oraş; loc ocupat de un corp de trupe în campanie sau în manevre; cvartir" (din fr. *quartier*)[6], ***cortel***, s.n. (Reg., înv.) „cvartir; locuinţă; gazdă; conac" (din magh. *kórtely*) şi ***cvartir***, s.n. „(Înv., reg.) cartier; locuinţă provizorie; gazdă" (din rus. *квартира*), ***casă***, s.f. „dulap sau lădiţă de fier în care sunt ţinuţi bani, hârtii de valoare etc.; pupitru sau birou într-un magazin" (din it. *cassa*, germ. *Kasse*) şi ***capsă***, s.f. (Înv.) „cutie"(din lat. *capsa*)[7], ***castel***, s.n. (din lat. *castellum*, pol. *kasztel*, *kastel*, it. *castello*, germ. *Kastell*) şi ***caştei***, ***coştei***, s.n. (Înv.) „castel" (din magh. *kastély*), ***cidru***, s.m. (din fr. *cidre*) şi ***sicheră***, s.f. (Înv. şi reg.) „cidru; s.n. zeamă care se obţine prin stoarcerea tescovinei" (din slavon. *sikera*, ngr. *σίκερα*; cf. magh. *csiger*, sb. *cinger*), ***chintal***, s.n. „unitate de măsură pentru greutăţi egală cu o sută de kilograme" (din fr. *quintal*) şi ***ţentner***, s.m. (Înv.) „unitate de măsură echivalentă cu

Scanned with OKEN Scanner

50 de kg. (în Germania) şi cu 100 de kg. (în Austria); (pr. ext.) cantitate de marfă egală în greutate cu această unitate de măsură" (din germ. *Zentner*), ***chior, -ă,*** adj. (din tc. *kior*, *kőr*; cf. alb. *kjor*, sb. *c'or*) şi ***ceùr, -ă,*** adj. (Reg.) „ceacâr, chior" (din sb. *c'or*), ***cimitir***, s.n. (din ngr. *κοιμητήριον*, it. *cimitero*) şi ***ţintirim,*** s.n. (Reg.) (din magh. *cinterem*), ***cireadă,*** s.f. „ciurdă; (fig.) grămadă de oameni" (din vsl. *črěda*) şi ***ciurdă,*** s.f. (Reg.) „cireadă; turmă de animale necornute; (pr. ext.) mulţime de oameni, de copii" (din magh. *csorda*), ***cobză***, s.f. „instrument muzical cu coarde, asemănător cu chitara"(din ucr., rus. *кобза*, pol., ceh. *kobza*, magh. *kobza*; cf. tc. *kopuz*) şi ***cobuz***, s.n. (Înv.) „specie de fluier sau de caval; instrument cu coarde asemănător cu lăuta" (din tc. *kopuz, kobuz*; cf. magh. *koboz*), ***coboz***, s.n. (Înv., rar) „instrument muzical asemănător cu chitara" (din magh. *koboz*)[8], ***cod***, s.n. „culegere de legi ...; sistem de reguli: ~ *manierelor elegante*" (din fr. *code*), ***codex***, s.n. (Livr.) „culegere de texte vechi, în manuscris; codice" (din lat. *codex*)[9] şi ***codice,*** s.n. (Jur., înv.) „cod, carte de legi; manuscris vechi; colecţie de documente" (din lat. *codex, -icis, -icem*)[10], ***diamant***, s.n. (din ngr. *διαμάντι*, fr. *diamant*, germ. *Diamant*) şi ***adamant***, s.n. (Înv. şi pop.) „diamant" (din slavon. *adamantъ*), ***duce***, s.m. (din fr. *duc*, lat. *dux, -cis*) şi ***ducă***, s.m. (Înv.) id. (din ngr. *δούκας*), ***emir,*** s.m. (din fr. *émir*) şi ***amirá,*** s.m. (Înv.) „emir" (din ngr. *'αμιρᾶσ*), ***fantezie***, s.f. (din fr. *fantaisie*) şi ***fandaxie***, s.f. (Înv.) „fantezie; (arg.) manie, aiureală" (din ngr. *φανδαξιε, φαντασία*)[11], ***jargon***, s.n. (din fr. *jargon*) şi ***gerg***, s.n. (Înv.) id. (din it. *gergo*), ***ghivent,*** s.n. (din germ. *Gewinde*) şi ***ghint***, s.n. (Ieşit din uz) „filet, ghivent; (tehn. milit.)" (din pol. *gwint*, ucr. *гвинт*[12]), ***greabăn***, s.n. „partea mai ridicată din şira spinării" (din vsl. *grebenъ*) şi ***hrebăn***, s.n. (Reg.) „greabăn la cai; darac" (din ucr. *гребинь*), ***jgheab,*** s.n. (din vsl. *žlěbъ*) şi ***jilip***, s.n. (Reg.) „jgheab de moară; jgheab pentru scoaterea buştenilor tăiaţi la munte" (din magh. *zsilip, zselép*), ***migrenă***, s.f. (din fr. *migraine*) şi ***micranie***, s.f. (Înv.) „migrenă" (din ngr. *ήμικρανία*), ***mantou***, s.n. „palton sau pardesiu femeiesc; element de garderobă în teatru" (din fr. *manteau*) şi ***mantal***, s.n. (Înv., reg., rar) „mantelă" (din germ. *Mantel*), ***mantel/ă/,*** s.f. (Înv.) „haină largă, mai scurtă decât mantaua, purtată de femei pe deasupra celorlalte haine" (din it. *mantello*, cf. rus. *мантел*), ***matur, -ă,*** adj. (din lat. *maturus, -a*, it. *maturo*) şi ***mátor, -ă,*** adj. (Înv. şi reg., despre oameni) „înaintat în vârstă; copt la minte; *berbec, porc* ~" (din vsl. *matorъ*; cf. *matur, -ă*)[13], ***minaret***, s.n. (din fr. *minaret*, germ. *Minarett*)[14] şi ***minareá,*** s.f. (Înv.) „minaret" (din tc. *minare, minaret*), ***moschee***, s.f. (din fr. *mosquée*) şi ***mecet,*** s.n. (Înv.) „moschee (mică); (înv. şi reg.) cimitir turcesc; (reg.) clădire mare, falnică" (din bg., rus. *мечеть*; cf. tc. *mesçit*), ***orgă***, s.f. (din fr. *orgue*) şi ***organ***, s.n. (Înv.) „orgă; (reg.) contrabas" (din slavon. *орьганъ*, ngr. *'όργανον*, lat. *organum*, it. *organo*), ***pesmet***, s.m. (din magh. *peszmét*, tc. *peksimet*), ***posmag,*** s.m. (Înv., reg.) „pesmet" (din vsl. *posmagъ*) şi ***paximat***, subst. (Înv.) „pesmet" (din ngr. *παξιμάδι*), ***ploscă,*** s.f. (din bg. *плоска*, cf. sb. *ploska*) şi ***palască,*** s.f. (Reg.) „ploscă (în care se ţine băutura)" (din magh. *palaszk*; cf. vsl. *ploskъ, ploskva*), ***pluş,*** s.n. (din germ. *Plűsch*, pol. *plusz*, rus., bg. *плюш*, cf. fr. *peluche*) şi ***plisă,*** s.f. (Înv.) „un fel de catifea de bumbac cu părul mai lung; pluş" (din pol. *plisz*, rus. *плис*), ***purpură***, s.f. (din lat. *purpura*) şi ***porfiră,*** s.f. (Înv.) „purpură" (din ngr. *πορφύρα*), ***rege***, s.m. (din lat. *rex, -gis*) şi ***rigă***, s.m. (Înv.) „rege" (din ngr. *ρήγας*), ***sarazin,*** adj., s.m. şi f. (din fr.

Scanned with OKEN Scanner

sarrasin, -ine) şi ***sărăcin, -ă***, s.m. şi f. (Înv.) „sarazin" (din slavon. *sračinъ*; cf. vsl. *sarakinъ*), ***satan(ă)***, s.f. (din slavon. *satana*, ngr. *Σατανᾶς*; cf. fr. *satan*) şi ***şeitan***, s.m. (Reg.; eufem.) „drac" (din tc. *şeytan*) etc.

7.1. De această dată, sub acoperirea identității referențiale este neglijată condiția circulației sincronice, completată, de multe ori, de diferențe diatopice şi diastratice: un referent unic a fost denumit în diverse moduri pe parcursul evoluției istorice. Împrumuturile vechi (astăzi cu o circulație limitată la nivel popular sau regional şi prezentând un interes mai degrabă stilistic) au fost concurate de corespondente etimologice cu acelaşi sens. Multe dintre împrumuturile noi au origine directă latino-romanică şi sunt cele care s-au impus în limba literară (*analogie, capelă, caravană, castel, cidru* etc.), celelalte dobândind calitatea de „învechit". Unele dublete sunt alcătuite numai din componente latino-romanice (*cod, codex* şi *codice, jargon* şi *gerg*), termeni de cultură care fie au rezistat prin îmbogățire semantică şi prin culoare istorică, fie au devenit „învechiți". Altele sunt exclusiv nonromanice, intrate de timpuriu în română pe cale orală şi populară (*chior* şi *ceùr, cireadă* şi *ciurdă, cobză* şi *cobuz, ghivent* şi *ghint, greabăn* şi *hrebăn* etc.). Din punct de vedere formal, unele perechi sunt şi paronime etimologice (*arab* şi *arap, minaret* şi *minarea, mantal* şi *mantel, satan* şi *şeitan* etc.), în timp ce altele sunt exclusiv sinonime (*jargon* şi *gerg, purpură* şi *porfiră* etc.).

7.2. Posibilitatea substituției între cuvintele menționate trebuie luată în considerare cu aceeaşi rezervă formulată la 6.1. Depăşirea asumată a restricțiilor contextuale face posibilă folosirea termenilor respectivi ca sinonime, mai ales că unul dintre ei aparține limbii literare, în consecință este sau ar trebui să fie cunoscut şi la nivel regional. Pe de altă parte, multe dintre cuvintele citate ca fiind populare, regionale, învechite circulă într-un spațiu cultural care permite o relativă libertate de substituire în acelaşi context.

8. Ultimul aspect al sinonimiei etimologice discutat în articolul de față priveşte evoluția semantică a împrumuturilor cu aceeaşi origine indirectă. Numeroase dublete pătrunse în aproximativ aceeaşi perioadă au circulat, o vreme, ca sinonime, fapt justificat prin sensurile comune ale etimoanelor înrudite etimologic: ***baston,*** s.n. „băț de plimbare sau de sprijinit; instrument de bătaie; ~ *de mareşal*; (înv., în sint. ~ *de zahăr*, ~ *de ciocolată*) baton" (din it. *bastone*) şi ***baton***[15], s.n. „bucată (de vanilie, ciocolată, ceară etc.) lunguiață sau în formă de bastonaş; produs de panificație" (din fr. *bâton*), ***calapod***, s.n. „piesă de lemn în forma (labei) piciorului; (pr. ext.) tipar" (din ngr. *καλαπόδι*) şi ***calup***, s.n. (Pop.) „tipar în cărămidărie, zidărie, cizmărie etc.; başlâc; bucată (de săpun, brânză etc.) de forma tiparului în care a fost turnată" (din tc., bg. *kalup, kalyb*), ***coresponda***, vb. „a comunica cu cineva prin intermediul scrisorilor" (cf. germ. *korrespondieren*, fr. *correspondre*) şi ***corespunde***, vb. „a fi conform cu ceva; a răspunde la aşteptări, dorințe, speranțe; a comunica cu ceva sau cu cineva; (înv.) a coresponda" [din fr. *correspondre*, it. *corrispondere* (după *răspunde*)], ***scrin,*** s.n. „ladă, cutie, comodă" (din rus. *скрин*, lat. *scrinium*) şi ***sicriu,*** s.n. (Înv. şi pop.) „dulap; ladă, cutie, sertar; coşciug" (din magh. *szekrény*), ***temei***, s.n. (Înv. şi pop.) „temelie; loc în care este aşezat, montat ceva; (pop.) gospodărie; scheletul de lemn al acoperişului; element esențial, fundament, temelie etc." (din vsl.

Scanned with OKEN Scanner

temelь, mgr. *τεμέλιον*) şi ***temelie***, s.f. (din slavon. *temelije*), ***trombă*** (var. înv. *trompă*), s.f. „coloană înaltă de apă; vârtej; tub de ventilaţie în încăperile de jos ale unui vapor; (înv., reg.) trompă" (din fr. *trombe*, it. *tromba*) şi ***trompă*** (var. înv. şi reg. *trombă*), s.f. „instrument de suflat; organ anatomic la mamifere mari, la om, la unele nevertebrate etc.; (în forma *trombă de vânt*) tub prin care se ventilează încăperile de jos ale unui vapor" (din fr. *trompe*, it. *tromba*), ***mod,*** s.n. „fel de a fi, de a se manifesta al cuiva sau a ceva" (din fr. *mode*, it. *modo*, lat. *modus*) şi ***modă***, s.f. „obicei, deprindere colectivă specifică, la un moment dat, unui mediu social; (pop.) fel de a se prezenta, de a se comporta; sistem de organizare, mod de viaţă etc." (din it. *moda*, germ. *Mode*, ngr. *μόδα*, fr. *mode*) etc.

8.1. Perechile prezentate mai sus aparţin – cele mai multe - nivelului standard al limbii literare actuale. Existenţa unei sinonimii reale în perioada de început a circulaţiei lor este confirmată de dicţionarele epocilor respective şi de cele istorice, fiind justificată de sensurile comune ale etimoanelor, de oscilaţiile paronimice care au determinat diverse transferuri semantice (unele improprii) etc. Astăzi îşi menţin statutul de sinonime, la nivel metaforic, *temei* şi *temelie*, *trombă* şi *trompă*, eventual *mod* şi *modă* (ultimele două perechi prin confuzie paronimică). Relaţia de sinonimie s-a pierdut cu totul la *baston* şi *baton*, *coresponda* şi *corespunde* ca efect al tendinţei de diferenţiere semantică existentă la acelaşi nivel de limbă.

9. Plecând de la premisa că e un fenomen de natură stilistică, sinonimia în limba română îmbracă aspecte diverse şi interesante. În cazul împrumuturilor lexicale cu origine indirectă/îndepărtată unică, este de comentat relaţia delicată dintre variantele etimologice externe şi sinonimele etimologice. Fără să putem da un răspuns categoric şi general valabil, credem că două sau mai multe unităţi apropiate formal şi identice semantic au pătruns în limbă - prin acelaşi procedeu şi la acelaşi nivel - ca nişte sinonime (şi paronime) etimologice, au circulat o vreme în paralel şi s-au supus deciziei limbii literare prin considerarea unuia ca fiind literar şi a celorlalte ca „variante" sau corespondente învechite, regionale etc. Cum suprapunerea sinonimiei cu paronimia contrazice tendinţa manifestă de diferenţiere fonetică şi semantică a limbii române, unităţile respective îşi găsesc o identitate proprie la niveluri lingvistice diferite şi reprezintă o sursă specială de îmbogăţire lexico-semantică a limbii.

NOTE:

[1] Despre fenomenul menţionat, vezi, cu bibliografia aferentă, Cristian Moroianu, *Dublete şi triplete etimologice în limba română*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2005, p. 35, 74–75, 141, 144, 242 – 243.

[2] Pentru etimoanele directe ale dubletelor am folosit DA/DLR, DEX^2, CDER, CADE, TDRG^2. Pentru urmărirea filierelor până la sursa îndepărtată, vezi Cristian Moroianu, *op. cit.*, p. 95–138.

[3] În dicţionarele consultate (cu excepţia DEX^2), *adjutant* şi *aghiotant* sunt considerate variante etimologice.

[4] După CDER, s.v., provine din fr. *manteau*, printr-un intermediar puţin sigur, cf. ngr. *μαντί*.

[5] Vezi DEX^2, CADE, CDER, s.v. În DA, TDRG^2, s.v. sunt considerate variante.

[6] *Cortel* şi *cvartir* sunt considerate în CDER variante învechite pentru *cartier*.

[7] În DA, s.v. *capsă*, sunt puse pe acelaşi plan două etimoane: lat. *capsa* şi germ. *Kapsel*.

[8] Vezi DA, s.v. În CADE, CDER şi în TDRG^2, s.v., este considerat variantă.

Scanned with OKEN Scanner

[9] Vezi CADE, s.v. În TDRG^2, DA, DEX^2, s.v., *codex* apare ca variantă la *codice*.

[10] În aceeaşi serie sinonimică, vezi şi *co(n)dic(ă)*, s.f./s.m. „caiet de însemnări; registru, dosar; catastif; (înv.) colecţie de decrete, de ordonanţe etc.; (spec.) cod" (din ngr. *κωδιξ, -ικος* „cod", DA; din ngr. *κώντικας*, var. ptr. *κῶδιξ*, TDRG^2, CDER).

[11] În CDER, CADE (sub forma *fandasie*) şi în DA, s.v. sunt considerate variante, deşi se face precizarea că s-au diferenţiat semantic în mod semnificativ.

[12] În DA, *ghint* şi *ghivent* apar în acelaşi articol, ca variante etimologice.

[13] Vezi DLR şi CDER, s.v. În CADE, s.v., *mator* este considerat variantă veche a lui *matur, -ă*. În TDRG^2, s.v., cele două apar sub un singur cuvânt titlu: *matur* (1. *mátor*. 2. *matúr*.). 1. Din vsl. *matorъ*. 2. După lat. *maturus*.

[14] În CDER, s.v., cele două apar ca variante.

[15] În CDER, s.v., *baton* este trecut ca variantă a lui *baston*, chiar dacă „se foloseşte aproape exclusiv pentru varietăţi de ciocolată (*batôn de chocolat*)".

BIBLIOGRAFIE ŞI ABREVIERI

Candrea, I.A., *Dicţionarul limbii române din trecut şi de astăzi* (partea I la *Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"*). Bucureşti, Editura „Cartea Românească", 1931 (CADE).

Ciorănescu, Alexandru, *Dicţionarul etimologic al limbii române.* Ediţie îngrijită şi traducere din limba spaniolă de Tudora Şandru Mehedinţi şi Magdalena Popescu Marin. Bucureşti, Editura Saeculum I.O., 2001 (CDER).

Dicţionarul explicativ al limbii române. Coordonatori: Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, Ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1996 (DEX_2).

Dicţionarul limbii române. Seria veche, red. resp.: Sextil Puşcariu, Bucureşti, 1913–1948 (DA); seria nouă, coord.: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu, Bucureşti, Editura Academiei, 1965–2002 (DLR).

Moroianu, Cristian, *Dublete şi triplete etimologice în limba română*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2005.

Tiktin, Hariton, *Rumänisch – deutsches Wörterbuch.* Ediţia a II-a, îngrijită de Paul Miron, vol. I–III, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1986-1989 (TDRG^2).

EMPRUNTS SYNONYMIQUES AVEC UNE ÉTYMOLOGIE UNIQUE. LA SYNONYMIE ÉTYMOLOGIQUE

Résumé

On propose une analyse historique des emprunts synonymiques, anciens ou nouveaux, qui ont, à l'origine, un étymon unique. On met en évidence les niveaux linguistiques ou la synonymie se manifeste, les relations lexicales entre les synonymes, d'une part, et les paronymes étimologiques, d'autre part, l'évolution sémantique interne des doublets, etc.

Scanned with OKEN Scanner

SISTEMUL DEICTIC TERNAR ÎN AROMÂNĂ

MANUELA NEVACI
Universitatea „*Ovidius*"
Constanța

Deixis-ul local desemenează „orientarea spațială a participanților la comunicarea lingvistică". Printre deicticele locale sau spațiale se înscriu adverbele locale de tipul *aici, acolo*.

Sistemul deictic ternar specific limbilor romanice – portugheză, spaniolă, catalană, occitană – este, de asemenea, întâlnit și în aromână. Ne propunem să studiem sitemul deictic spațial cu trei termeni în aromână prin comparație cu limbile romanice, dar și cu limbile balcanice (îndeosebi albaneza). Studiul are în vedere caracteristica aromânei de idiom romanic dezvoltat în anturajul limbilor balcanice.

Adverbele cu semnificații general-abstracte, care indicau numai distanța (în timp sau în spațiu) față de actul vorbirii, ca *hic,* primesc ca și pronumele demonstrative, elemente de întărire a valorii deictice (lat. *eccum* + *hic*, it. *qui*, fr. *ici*, sp., pg. *ahi*; lat. *hicce* > rom. *ici, aci*, it. *ci.*[1] Aceasta constituie și o mărturie a legăturilor dintre sistemele pronominale și cele ale unei anumite categorii de adverbe, pe care unii cercetători le consideră pro-adverbe, nu numai datorită sensului lor general abstract-relațional, ci și posibilității de reluare a unui circumstanțial exprimat anterior. Putem spune că în limbile romanice, încă din latina vulgară, s-a confundat locul cu direcția și avem: *aici* și *vino aici* sau *aqui – vien aqui*. Eugen Coșeriu[2] în *Tipologia limbilor romanice* subliniază faptul că, în acest sens, latina deosebea patru funcții, distincte paradigmatic:

1. starea pe loc, situarea într-un spațiu sau/ și mișcarea, însă în același spațiu redat prin *hic* în lat.
2. mișcarea înspre un loc și chiar pătrunderea într-un alt spațiu – *huc* în lat.
3. mișcarea dintr-un loc, dintr-un spațiu sau de la un spațiu – *hinc*
4. traversarea printr-un spațiu: *hac*. De asemenea, *ilic-iluc-ilinc-ilac; istic-istuc-istinc-istac* formează aceleași distincții, aceleași opoziții.

În limbile romanice, s-a considerat ca intern tot ceea ce ajunge până la capăt, ca proces, într-un spațiu, afirmă Eugen Coșeriu.

Prezentăm, în continuare, sistemul deicticelor de loc așa cum se prezintă în limbile romanice (catalană, provensală, spaniolă, portugheză), la care vom raporta sistemul deicticelor de loc existent în aromână. Vom detalia sistemul deictic din portugheză, fiind cel mai aproape de aromână.

În provensală[3], dintre cele trei adverbe de loc, *aicí, ailá, aquí, aicí* și *aquí* se raportează la demonstrativele *aiçò, aquò*.

Scanned with OKEN Scanner

În spaniolă[4], şi în catalană[5], adverbele pronominale deictice de loc respectă persoana gramaticală şi se raportează la cele trei pesoane:

sp. *ahi* < **ad-hic* –pers I	*aqui* < **accu-hic*- pers. a II-a	alli –pers. a III-a
cat. *ací,*	*aquí,*	*allá.*

În portugheză[6], adverbele de loc formează un sistem care se regăseşte în sistemul demostrativelor:

Démonstratifs	*Este*	*ese*	*aquele*	
Adverbes de lieu	*Aqui*	*ai*	*ali*	
	Cá	*lá*		*(acolá)*
	(aquém)	*além*		

Aicí, ailá, aquí formează în portugheză o serie organizată care reprezintă o diviziune a spaţiului în trei zone. Aceste trei zone sunt corespunzătoare pronumelor demonstrative: *este esse* şi *aquele* sunt acoperite în mare parte de cele trei persoane ale verbului: *eu, tu.*

***Aqui** onde estou* „aici unde stau"
***Ai** ande você estás* „aici unde stai tu"
***Ali** onde ele está* „acolo unde stă ea".

În portugheza de astăzi, pentru deicticele spaţiale se folosesc adverbele *cá* „aici"/ „acolo" şi *lá* „acolo".

Aceste două adverbe corespund unei perspective spaţiale de tipul interior – exterior: *cá* (este perspectiva în care subiectul se vede prezent aici, în interior, iar *lá* este perspectiva spaţială unde subiectul se vede în exterior):

***cá** fora* „aici, afară"
***cá** dentro* „aici înăuntru"
***lá** dentro* „acolo afară
***lá** fora* „acolo afară".

Această distincţie între cele două zone apare atunci când există o limită spaţială între ele (mare, fluviu, munte, frontieră): *o lado de cá* „pe aici, pe partea unde sunt eu", *o lado de lá* „pe acolo, pe partea exterioară"

De asemenea, *cá* şi *lá* exprimă şi direcţii generale: ***veru cá*** „vin pe aici", *de cá* ***para lá*** „de aici spre acolo".

Lá va fi folosit în egală măsură ca adverb de loc anaforic: el va servi nu numai la desemnarea unui punct din univers, dar şi pentru amintirea unui loc care deja a fost menţionat în discurs. Astfel, corespunde lui *y* şi *en* din franceză.

Dacoromâna prezintă numai dialectal un sistem deictic ternar. Florica Dimitrescu[7] a semnalat că în graiurile din jurul Craiovei se face deosebirea între *aici* „la, lângă mine", *aci* „la, lângă tine,", *acolo* „în alt loc, unde nu ne aflăm nici eu, nici tu nici noi, nici voi.". Al. Ionaşcu[8] – pe baza unei anchete în 49 de localităţi oltenești – a stabilit un sistem deictic ternar atât pentru adverbe, cât şi pentru pronumele şi adjectivele demonstrative:

Scanned with OKEN Scanner

lângă mine	*aici*	*ăsta*
lângă tine	*aci*	*ala*
nici lângă mine, nici lângă tine	*acolo*	*ăla*

Al. Ionaşcu explică existenţa acestui sistem deictic ternar ca fiind o inovaţie a graiurilor respective sub influenţă slavă (sârbo-croată). Maria Iliescu[9], comparând argumentele aduse în favoarea originii latine cu cele aduse în favoarea originii slave, conchide că sistemul deictic ternar oltenesc este „o trăsătură arhaică latină, aproape panromanică".

Referindu-se la deicticele de loc din graiurile oltenești, Grigore Brâncuş[10] afirmă : „Se ştie că în graiul din Oltenia adverbele pronominale demonstrative *aici, aci* şi *acolo* alcătuiesc un sistem în care fiecare termen se raportează la câte una din cele trei persoane: *aici* indică locul unde se află persoana I, *aci*, persoana aII-a, iar *acolo*, pers. a III-a [...]. Acest sistem există şi în aromână, după cum îmi comunică Dl. N. Saramandu: *aoaţe, aţia, aclo*. (v. şi Papahagi, DDA s.v.)". Grigore Brâncuş arată că o situaţie asemănătoare există şi în albaneză. Adverbele pronominale *këtu, aty* şi *atja* se distribuie ca rom. *aici, aci* şi *acolo*: *këtu* semnifică „în locul unde ne aflăm, în acest loc", *aty* „în locul apropiat de conlocutor", unde se află persoana cu care se vorbeşte, *atje* „într-un loc departe de noi", raportat deci la persoana a III-a: ***Atje banote, atje punonte*** „Acolo locuia, acolo muncea".

Graiurile aromânei -grămostean şi fărşerot- prezintă, ca în limbile romanice, un sistem deictic ternar în ceea ce priveşte adverbele de loc: *aoa* (aoaţi) „aici" < lat. ac-hac, *aţiă* „aici" < lat. *ecce-hic*, *aclo* (acoţi) „acolo" < lat. *eccum+illoc*.

DDA înregistrează acele forme adverbiale, dar nu precizează sensul exact pentru *aţia*:

aţia „adv., acolo, y, la ; en cet endroit,.- 1. *lu-arde dor tra-s yină aţia* (îl arde dor să vină acolo). 2. *ĉoara a omlui si-adună aţia -di- aţia* (firul vieţii se strânge din ce în ce mai mult). 3. *Dumnidzălu ahiursi aţia-di-aţia s lă adună curăile* (Dumnezeu începu din ce în ce să strângă curelele). 4. *arăspândiţ aţia-di aţia* (răspândiţi din loc în loc) <lat. ecce-hic."

Autorul, Tache Papahagi, porneşte în definirea termenilor de la graiul pindean, graiul său matern. Pentru *aţia*, nu ia în cosiderare sensurile din graiurile grămostean şi fărşerot:

Aţia în graiurile amintite arată locul unde se află persoana cu care se vorbeşte. Acest pronume adverbial se opune atât lui *aoa* (care arată locul unde se afla persoana care vorbeşte), cât şi lui *aclo* (locul unde se află persoana sau obiectele despre care se vorbeşte). Astfel, sistemul deicticelor adverbiale în aromână (graiurile grămostean şi fărşerot) se prezintă astfel.

pers. I: *aoa, aoaţi* la mine, la noi

pers. a II-a: *aţia* la tine, la voi

pers. a III-a: *aclo* (grămostean), *aco, acoţi* (fărşerot), în altă parte

Faptul că acest sistem ternar există în graiurile grămostean şi fărşerot şi a dispărut din graiul pindean, este încă o dovadă a faptului că **graiurile din Pind** prezintă o situaţie specială. Pindul este unul din ţinuturile de origine a aromânilor, aşa

Scanned with OKEN Scanner

cum rezultă din sursele istorice[11]. Această constatare se verifică lingvistic: conform normei *fazei dispărute din teoria* ariilor lingvistice a lui Matteo Bartoli: „faza dispărută este în mod normal faza anterioară“ în raport cu faza care supraviețuieşte.

Ilustrăm, în continuare, prin texte dialectale excerptate din vol. *Texte dialectale Dobrogea* de N. Saramandu (T Sar), *Basme aromane,* Pericle Papahagi (BA) şi prin texte aparținând literaturii culte (Nicolae Batzaria), existența sistemului deictic ternar în aromână (graiurile grămostean şi fărşerot):

aco-aoa

va sḁ̂ spun pu̯véste̯a dóctọr̄or̄ // de̯-**ao̯á**/ de̯-ao̯á mį sculám ś-**acó** me̯-amẹná // d (T Sar/ M. Kogălniceanu/ *pu̯véste̯a dóctọr̄or̄*)
(vă spun povesea doctorilor // de-aici/ de aici mă ridicam şi acolo mă arunca//)

aoa-aco-ația

stătúi̯ vặr‿mesᵘ̥ acóți/ no̯-àve̯á ți s-mắcặ ói̯lį // ş-míni-i̯ li pặşte̯ám márḍina pe̯-acó pį la alțḁ̂ [ε] vițíń // acó [ε] me̯-acặțárặ únặ se̯árặ vițínl'I

„cặțé paştɨ̇ u̯ói̯le̯-ațieá Ŕorý?”//

„... ți s-facᵘ̥ ao̯á?/ ḧim isnáfi/ trébẹ s-pặştém niḧámặ” ḍặş(ᵘ̥ „ao̯á”// (T Sar/ M. Kogălniceanu/ *e̯arám picurár*)
(stătui vreo lună acolo/ oilie nu aveau ce să mănânce/ şi eu le păşteam pe la alți vecini/ acolo, într-o seară mă prinseră vecinii/
de ce paşti oile acolo Ŕorý?”//
...ce să fac aici?/ suntem rude/ trebuie să păştem puțin aici, spusei eu)

ā! / Pándu Manólį?! // ți cáfț ați̯e̯a?”// (T Sar/ M. Kogălniceanu/*Întâmplare*)
(ă! / Pándu Manólį?! // ce cauți acolo?)
„ți cáfțâ tine̯-**ațée̯a** pi pomᵘ̥”? nű ști̯u carɨ̇ mį bâgắ” ḍấsį //(T Sar/ Cobadin/ ḱir‿Maríe̯a)
(ce cauți tu acolo pe pom? Nu ştiu cine m-a pus)

Taț! Il' ḍâse căpitanlu, că ma-s ýină **ația**, va-l vatăm. (BA 61/23)
(Taci!îi spuse căpitanul, că dacă va veni acolo, o să-l omor)

Bărbat-ńu feațe noaptea ou mare.
Ația s-moară zborlu ”.. (N. Batzaria, *Nu spuneț la mul'eri*)
(Bărbatul meu făcu înoaptea asta un ou mare. Aici să rămânâ vorba)
...ea iu yine ḧiĺa amirălui dit loclu ațel:
-Ți cafț **ația,** d-iu yińi şi cai eşĉi? (BA 10/76)
(iată că vine fiica împăratului din acel loc:
-Ce cauți aici, de unde vii şi cine eşti?)

Țe vinḍ **ația**, pap, întribă Uvreulu?
Ea! Ndao oauă. (BA 16/233)
(Ce vinzi acolo, bunicule, întrebă ovreiul?

Scanned with OKEN Scanner

Iată! Vreo două ouă)

Aţia-ţ părea, că lo-acaţ, **aţia** ţ-ascăpa prit ţeaţite (BA 17/2)
(Aci îţi părea că-l prinde, acolo îţi scăpa printre degete)

Cum tricură prit un lac, ved un om tesună cu loclu, canda durńa. Îi graşte ficiorlu:
E, oaspe, ţe-adari **aţia**? (BA 29/492)
(Îndată ce trecură lacul, văzură un om întins, una cu pământul, parcă ar fi dormit)
(Ei, pritetene, ce faci acolo?)

În exemplele date *aţia* are, precum *cá* în portugheză, atât sensul de *acolo* („acolo la tine, în partea celalată, din perspectiva exterioară"), dar şi de „aici la tine".

Prin urmare, înregistrăm următoarele sensuri:

1.aci, aici lângă tine - pg. *ai*
2.acolo la tine, în partea cealaltă - pg .*cá*
3.din ce în ce *aţia de aţia*
4.pe aici- pe acolo *aoa aţia*
5.*acolo (*Pind)[12] – *pg. la.*

Este cunoscută strânsa legatură între adverbele locative şi pronumele demonstrative, ele derivând din aceleaşi rădăcini.[13] Acelaşi lucru este valabil şi în aromână unde în mod obişnuit spunem *aistu/ aţistu* „acesta" când vorbim despre o persoană/obiect/situaţie şi, desigur, folosim "aţia", "aoaţi" când acţiunea se întâmplă în locul unde se află vorbitorul sau în imediata sa apropiere. La fel se întâmplă şi când este vorba de aşa numita depărtare spaţio-temporară. Folosim *aţelu* „acela" despre obiecte/persoane care nu sunt de faţă şi *aclo, acoţi* „acolo", pentru a arăta că acţiunea se va petrece sau se petrece altundeva decât în imediata apropiere spaţio-temporară a vorbitorului.

Existenţa acestui sistem deictic ternar în limbile romanice, dar şi în limbile slave şi în albaneză, în anturajul căreia aromâna s-a dezvoltat (mai ales graiul fărşerot), demonstrează că în aromână este vorba de o tendinţă romanică dezvoltată în context balcanic.

NOTE:

[1] Iorgu Iordan, Maria Manoliu, *Introducere în lingvistica generală*, Bucureşti, 1965, p.202-203.
[2] Eugen Coşeriu, *Tipologia limbilor romanice*, din volumul *Eugen Coşeriu, Prelegeri şi conferinţe*, supliment al publicaţiei „Anuar de lingvistică şi istorie literară, seria A. Lingvistică", Iaşi, XXXIII, 1992-1993, p. 132-134.
[3] H.J.Wolf, Çà et là, ici et nulle part. Quelques adverbes de lie en sarde (dialectes du centre) în „Revue de Linguistique romane", Tome 50, 197-198/1986, p. 38-59.
[4] Édouard Bourciez, *Éleménts de linguistique romane*, Paris, 1930, p. 462.
[5] Lluís López del Castillo, Gramàtica del català actual. Sintaxi i morfologia, Barcelona, 2001, p.282-283.
[6] Paul Tezssier, Manuel de langue Portugaise (Portugal-Brésil), Paris 1976, p.252-253.
[7] Florica Dimitrescu, *Observations sur le système des déictiques de la langue roumaine*, în „Recueil d'études romanes, Bucurelti", 1959, p. 291.

Scanned with OKEN Scanner

[8] Al. Ionaşcu, O paralelă gramaticală slavo-română (Sistemul cuvintelor deictice în graiurile olteneşti), în „Romanoslavica", IV, 1960, p.70-86.

[9] Maria Iliescu, *Sistemul deicticelor în graiurile olteneşti* în „Romanoslavica", IV, 1960, p.253-255.

[10] Grigore Brâncuş, Concordanţe lingvistice româno-albaneze, 1999, p. 18-19.

[11] Cf. Nicolae Saramandu, *Romanitatea orientală*, Bucureşti, 2004, p. 62-73.

[12] Vezi Pericle Papahagi, *Basme aromâne, Glosar*, p. 544.

THE TERNARY DEICTIC SYSTEM OF AROMANIAN

Abstract

The ternary deictic system which characterizese Romance languages- Portuguese, Spanish, Catalan, Occitan, in Romanian (dialectal level) – is met in Albanian. In this paper, we propose to study the special deictic system in Aromanian, dialect of Romanian language, comparative with Romance languages and Albanian.

Scanned with OKEN Scanner

VOCABULARUL AFECTIVITĂȚII. RECONSIDERĂRI DIN PERSPECTIVA UNOR CUVINTE DIN LIMBA ROMÂNĂ VECHE

GABRIELA STOICA
Facultatea de Litere
Universitatea din Bucureşti

Afectivitatea reprezintă, în acelaşi timp, un concept teoretic, un domeniu ştiinţific şi o realitate concretă, greu de încadrat în limitele unor categorii fixe, fie ele analitice sau descriptive şi indiferent de perspectiva adoptată – psihologică, filozofică, socială, antropologică, lingvistică etc. Dificultatea provine din permanenta mobilitate, din relativitatea nuanţelor care caracterizează inevitabil punctul central în care îşi are originea – psihicul uman.

Vocabularul afectivităţii este analizat, de obicei, ca parte dintr-o mai largă categorie lexicală, cea a abstractelor, care pune probleme speciale de cercetare. Trimiţând la realităţi inapte de a fi sesizate direct, la mecanisme care acţionează în interiorul psihicului uman şi care scapă perceperii imediate, lexemele din această categorie par a se încadra în clasa cuvintelor „cu sens imaterial, exprimând o noţiune pur mentală, cum ar fi numele de acţiuni şi de stări, sentimentele, emoţiile, atitudinile etc." (Bidu-Vrănceanu 2000: 28). Distincţia abstract-concret cunoaşte însă şi contestări, dată fiind dificultatea şi relativitatea încadrării într-o categorie sau alta pentru unele lexeme susceptibile de o dublă realizare. T. Slama-Cazacu (1958: 805-809) consideră improprii utilizările termenilor de „concret" şi „abstract", care sunt aplicabile realităţilor desemnate de cuvinte şi nu cuvintelor însele, orice cuvânt fiind în acelaşi timp şi abstract, prin procesul psihic pe care îl presupune, şi concret, prin expresia lui materială. În acest cadru, se propune utilizarea unor formulări mai complexe, dar mai precise – „cuvinte care reprezintă (sau denumesc) obiecte sau fenomene concrete" şi „cuvinte care reprezintă (sau denumesc) obiecte sau fenomene astracte" (*ibidem*, 806). P. Miclău (1961: 9) consideră concrete cuvintele care pot determina o imagine sau o reacţie de natură senzorială, iar abstracte pe acelea al căror conţinut nu este reprezentabil, ci „pur logic".

„Falsă problemă" pentru lingvistică (Slama-Cazacu 1958) sau reală problemă pentru o analiză metodică şi riguroasă a sensului, distincţia concret-abstract se dovedeşte necesară în momentul în care se încearcă încadrarea semantică sau definirea. Vocabularul afectivităţii este sensibil la această distincţie, lexemele care îi aparţin în mod tradiţional neavând un referent tangibil.

Principiul tangibilităţii, care ar atesta caracterul concret al unei noţiuni devine aşadar relativ în cazul afectivităţii. Impedimentele apar încă de la început din încadrarea terminologică şi conceptuală. Studiile de psihologie ezită în clasarea

Scanned with OKEN Scanner

riguroasă a afectelor în *stări, atitudini, dispoziţii, emoţii* etc., iar încercările de interpretare riguroasă a sensurilor se lovesc de această dezorganizare iniţială.

Astfel, J. C. Anscombre (1995: 40, 53) pune problema distingerii între numele de atitudine şi numele de sentiment, dintr-o mai largă categorie a „numelor psihologice", alături de care sunt incluse şi nume de percepţie sau nume epistemice, considerând drept sursă a ambiguităţii utilizarea defectuoasă cu valoare de metalimbaj a unor cuvinte obişnuite din limba comună, mult prea eterogene pentru a fi simple concepte lingvistice. Autorul propune modalităţi de caracterizare şi de diferenţiere contextuală a sentimentelor de atitudini (ca, de exemplu, posibilitatea de combinare cu verbul *éprouver* pentru numele de sentimente sau cu sintagma *Je trouve,* pentru numele de atitudini). Distincţia se realizează însă mai mult intuitiv, diferenţa dintre atitudini şi sentimente fiind dată de manifestările externe, susceptibile de evaluare în cazul celor dintâi (în această accepţie *dispreţul, curajul* ar fi atitudini, iar *iubirea, frica, ura* sentimente). Criteriul de diferenţiere este însă nerelevant din punctul de vedere al psihologiei, care enumeră printre particularităţile afectelor trăsătura *exteriorizării,* mai pregnantă în cazul emoţiilor, ţinând de aşa-numita *conduită emoţională.* Aceasta se constituie din totalitatea mărcilor de expresie fizică, comportamentală şi psihică, ce însoţesc afectele. Psihologul H. Rohracher (apud Cosmovici 1996: 227) defineşte acest tip de expresie ca fiind „orice caracteristică exterioară a omului după care tragem concluzii cu privire la caracterul său ori privitor la starea sa de spirit", cuprinzând de la modificări organice: puls, ritm al respiraţiei, tremurul vocii etc. sau manifestări comportamentale primare: fizionomia, mimica, postura şi gestica, expresia vocală, până la manifestări comportamentale mai complexe: râsul, plânsul, zâmbetul, bocetul etc.

Dacă ne schimbăm perspectiva şi ne situăm în planul teoretic al lingvisticii, observăm că această conduită emoţional-expresivă este aptă de lexicalizare; cuvinte de genul „a râde", „a plânge", „a zâmbi" redau aceste reacţii fiziologice sau comportamentale la un stimul exterior, care determină o atitudine afectivă din partea subiectului.

Se conturează astfel o posibilă reconsiderare a câmpului şi a conceperii lexicului afectivităţii ca vocabular exclusiv abstract. Acesta nu este obligatoriu abstract, atât timp cât există cuvinte care trimit la realităţi afective direct perceptibile. Stările afective abstracte suportă fenomenul concretizării prin indicii exteriori ai unei tensiuni interioare de ordin afectiv pozitiv sau negativ.

Această conduită emoţional-expresivă poate fi mai mult sau mai puţin precis lexicalizată (mai greu şi mai complex pentru redarea mimicii, gesticii sau pantomimicii). Uneori lexicalizarea poate fi ambiguă, decodabilă prin context (plâns de bucurie/ de tristeţe; râs – nervos/ de bucurie etc.). Însă, dincolo de aceste situaţii particularizate, cuvintele respective conţin o informaţie semantică standardizată cultural, în sensul polarizării generale pozitiv/ negativ (plânsul este o marcă a unei tensiuni afective negative, râsul este o marcă a unei tensiuni afective pozitive).

Considerăm aşadar necesară şi motivată încadrarea acestor cuvinte în câmpul lexico-semantic al afectivităţii. De altfel, după cum s-a observat, un câmp lexico-semantic nu este „un mozaic" care acoperă o întreagă realitate şi nici o unitate închisă şi

Scanned with OKEN Scanner

fixă, bine delimitată de alte câmpuri. Realizând o cercetare, pe baza metodei analizei semice şi a câmpurilor lexico-semantice din perspectivă structurală, a subclasei tristeţii în limba spaniolă, Maria del Mar Venegas García (1989) ajunge la concluzia caracterului deschis al câmpului afectivităţii în general, şi al microcâmpului tristeţii, în particular, care sunt permeabile pentru lexeme provenind din alte subansambluri apropiate; este vorba de aşa-numitele lexeme-punte (*lexemas-puente*), cum le numeşte autoarea, definite ca „unidades cuyos significates son compartidos y pueden aparecer en otros campos sémanticos o en terminologia con valores diferentes". Astfel, prin mecanisme metaforice sau metonimice se permite transferul unor lexeme din categoria suferinţelor organice (marcate cu semele „energie psihică", „negativă", „continuă" – *durere, greaţă, dezgust* etc.), a senzaţiilor organice (*nelinişte, tulburare*), a morţii (*funebru, funeral, pământ*), a culorilor (*negru, întunecat*), a gusturilor (*amar, amărăciune*) sau se împrumută prin echivalări sinonimice termeni din nomenclatorul medical sau psihologic (*melancolic, ipohondru, taciturn* etc.) (*ibidem*, 22-23).

Câmpurile nu sunt blocuri unitare şi închise, ci se îmbină unele cu altele, pe trepte de incluziune ierarhică - subansambluri incluse în câmpuri cu sens mai amplu – sau prin întrepătrunderi marginale prin intermediul acestor cuvinte-punte, adeseori polisemantice şi, deci, disponibile pentru mai multe interpretări şi încadrări.

Cercetarea afectelor şi a lexicalizării lor sau, invers, studiul lexemelor care trimit la o realitate interiorizată sau exteriorizată de ordin afectiv susţine acest punct de vedere teoretic şi motivează lărgirea limitelor câmpului afectivităţii prin includerea, ca elemente de graniţă, a unor asemenea „cuvinte-punte".

În cele ce urmează vom ilustra acest punct de vedere teoretic printr-o scurtă şi sumară analiză lexico-semantică a câtorva cuvinte din româna veche, selectate din inventarul oferit de *Indicele lexical paralel al secolului al XVI-lea* realizat de Florica Dimitrescu. Cuvintele alese au ca element comun trăsătura semică + *afectiv*, care motivează discutarea lor ca părţi componente ale vocabularului afectivităţii. Cuvintele au însă o formulă componenţială mai complexă, care le permite o categorizare pe baza trăsăturilor semice considerate cele mai pregnante; fiecare subcategorie se divide în două, pe baza caracteristicii specifice a afectelor, cea a polarităţii – pozitiv/negativ. Se pot distinge astfel următoarele clase de asemenea cuvinte-punte:

Lexeme de conduită emoţional-expresivă

– pozitive: - *a râde/ râs/ râzător;*
- *a alalagnosi, a alalagmui* (arhaic, „a striga de bucurie") etc.;

– negative: *a plânge/ plâns/ plângere;*
- *a lăcrima/ lăcrimat;*
- *a suspina/ suspin/ suspinare;*
- *a hlipi* („a plânge cu sughiţuri, a boci") etc.

Lexeme social-afective (de contact pragmatic sau social)

– pozitive: - *a blagodări* („a mulţumi");
- *a ierta/ iertare/ iertăciune;*
- *a împăca/ împăcare/ împocătură;*
- *lăsare/ lăsăciune* etc.
- *a săruta/ sărutare/ sărutat;*

Scanned with OKEN Scanner

– negative: - *apărat* („dojană, mustrare");
- *a-şi bate joc/ a batjocori/ batjocură/ batjocurie/ batjocuros;*
- *a certa/ certare/ ceartă;*
- *a cleveti/ clevetă/ clevetnic/ clevetitor;*
- *a defăima/ defaimă;*
- *a dojeni/ dojană;*
- *a (se) dosădi* („a se supăra, a ocărî")/ *dosădire* („supărare, ocară")/ *dosadă* („ocară, ceartă, necaz");
- *hulă/ a huli;*
- *a împuta/ împutare/ împutăciune* („mustrare")/ *împutător;*
- *a munci* („a certa");
- *a murgui* („a protesta, a se împotrivi")/ *murguire* („mustrare");
- *a mustra;*
- *a ocărî/ ocărâre/ ocărât;*
- *a se pârî* („a se certa")/ *pără* („sfadă, neînţelegere");
- *a ponoslui* („a dojeni, a mustra", „a ocărî");
- *sfadă* etc.

Lexeme care implică o componentă declarativă şi una afectivă subiacentă:
- *a se văita;*
- *a ruga/ rugare/ rugăciune/ rugător.*

Se impun câteva observaţii cu caracter general:

a. Subcategoriile se întrepătrund la nivel semantic, clasificarea făcându-se pe baza componentei considerate mai relevante. De exemplu, toate elementele seriei *a cleveti – a certa – a murgui – a mustra – a dojeni – a huli – a împuta – a pârî – a ponoslui – a ocărî* conţin şi marca semantică + *social,* dar şi pe cea +/- *etic* sau +*declarativ,* care ar permite încadrarea, pe rând, în fiecare dintre cele două categorii. Pe toate le reuneşte însă semul + *afectiv,* care permite încadrarea lor în rândul lexemelor afective.

b. Am ales o analiză a unor cuvinte din secolul al XVI-lea, pentru că etapa respectivă de limbă păstrează şi înregistrează o lexicalizare mai nuanţată a unor realităţi afective. Aceasta se poate datora, pe de o parte, influenţei limbii după care s-au făcut traducerile (adesea mai fină şi mai precisă în redarea sensului) – astfel este cazul pentru verbele *a alalagnosi, a alalagmui* – „a striga de bucurie", care reprezintă termeni culţi, de origine grecească – cf. gr. ἀλαλάγνος – „chiot, strigăt de bucurie; strigăt de luptă", ἀλαλάζω – „a chiui"– introduşi prin traducerea *Psaltirii Scheiene* (singurul text în care apar), în lipsa unor cuvinte româneşti care să redea semnificaţia exactă. Pe de altă parte, limba veche reflectă o bogăţie sinonimică ce subliniază concurenţa între diverşi termeni, unii moşteniţi, alţii împrumutaţi. De asemenea, unele cuvinte prezintă sensuri intermediare în trecerea de la semnificaţia etimonului la cea actuală, care motivează etimologic încadrarea lor în vocabularul afectelor (cazul cuvintelor cu un sens afectiv iniţial, azi transformat sau dispărut, la care se pot adăuga cuvinte cu un sens afectiv dobândit în diacronie, neutre iniţial din acest punct de vedere).

Din fondul moştenit latin apar mai multe cuvinte: *a ierta* (lat. *libertare,* frecventativ de la *liberare*), dublat de sinonimul său, azi cu sensul dispărut, *a lăsa* (lat.

Scanned with OKEN Scanner

laxare). Cuvintele înregistrează în secolul al XVI-lea o evoluție semantică paralelă pentru cele două etimoane latine, sinonime în sens larg la origine – „a elibera, a destinde, a lărgi", de unde „a elibera de păcat, de vină, de o greutate de ordin moral, sufletesc". Ulterior, limba a păstrat sensul numai pentru unul dintre membrii seriei sinonimice. Alte cuvinte de origine latină trimit la un etimon care avea sensul afectiv mult mai puternic intensiv și chiar mai concretizat. Astfel este cazul pentru *a plânge* și derivații lui, provenit din lat. *plangere* – „a bate cu pumnii pieptul, a plânge gemând, a boci". Unele lexeme latinești își regăsesc semnificația și în româna secolului al XVI-lea, ca și în cea actuală: **diffamiare (diffamare)* – *a defăima, pacare* – *a împăca; imputare* – *a împuta* (cuvântul cunoaște o orientare a sensului, azi strict negativ; la origine verbul latinesc avea fie un sens neutru – „a pune la socoteală în contul cuiva, a pune ceva pe seama cuiva", fie pozitiv/negativ, în funcție de context – „a atribui ca merit/ ca vină"); *suspirare – a suspina; lacrimare – a lăcrima.* Altele prezintă un sens afectiv, inexistent la origine, dar ușor de dedus în evoluția lui firească: *a mustra* – lat. *monstrare,* care avea sensurile – „a arăta" – „a arăta să facă ceva, a învăța" – „a prescrie" – „a arăta, îndemnând, sfătuind", de unde „a arăta nemulțumirea, făcând observații moralizatoare". Unele cuvinte au dobândit un sens afectiv, păstrându-și caracterul concret inițial: *a săruta* – lat. *salutare* sau abstractizându-se, pe baza unui sens afectiv mai degrabă subînțeles – *a certa – certare* „a se lupta, a rivaliza" etc. Indicele înregistrează și un sens afectiv mai rar pentru un cuvânt mai rar, de origine latină – *apărat* (derivat de la *a apăra*), cu sensul de „dojană, mustrare". Cuvântul mai apare înregistrat în româna veche cu sensul de „amenințare pentru încălcarea a ceva oprit", din care poate deriva sensul diminuat intensiv de „mustrare", alături de verbul de bază cu semnificația „a opri" (lat. *apparare* – „a pregăti, a pune la cale"; evoluția semantică este de dată latină, atât timp cât sensul din româna veche se regăsește și în cealaltă arie laterală romanică – cf. sp. *parar*).

O situație similară din punctul de vedere al încadrării și al evoluției sensurilor se poate observa și pentru cuvintele afective de alte origini (majoritar slave), care dublează uneori cuvinte latinești sau își suprapun semnificațiile. Ca și în cazul cuvintelor de origine latină, româna veche înregistrează cuvinte cu sensuri afective mult mai nuanțate, azi simplicate, cum este cazul verbului *a hlipi* – „a plânge cu sughițuri, a boci", similar sensului originar al lat. *plangere.* Pentru sensul „a mustra, a împuta, a certa" avem o bogată serie sinonimică de origine slavă: *a munci* (cu sensul prim „a chinui, a produce suferință") – *a dojeni* (cu sens afectiv dobândit, prin evoluția etimonului *dognati* – „a lua", derivat de la *gnati* – „a urmări" – „a urmări și a face observații critice, moralizatoare") – *a ocărî – a dosădi.* Seria sinonimică este completată de dublete de origine maghiară: *a murgui,* cu un prim sens etimologic – „a-și exprima nemulțumirea, bombănind împotriva a ceva sau a cuiva" (cf. mg. *murrogni* – „a mormăi") și cu unul secundar – „a mustra", precizat în abstractul său verbal – *murguire* – „mustrare", *a ponoslui* – mg. *panaszol.* Pentru sensul „a defăima" avem dubletele slave: *a cleveti, a huli,* la care se adaugă și o parte din cuvintele mai sus amintite, caracterizate printr-un bogat polisemantism: *a ocărî, a dosădi, a ponoslui.* Ca și în cazul cuvintelor de origine latină, există termeni care atestă un sens intermediar, identic cu cel al etimonului, înainte de transformarea

Scanned with OKEN Scanner

semantică sesizabilă azi. Este cazul cuvântului *a pârî,* care păstrează semnificaţia originară din slavă – „a se certa" (ca şi corespondentul substantival – *pâră,* sinonim cu *ceartă, sfadă*), care ulterior va evolua la „a se certa, învinuindu-se reciproc" > „a se învinui" > „a dezvălui faptele cuiva, adesea minţind sau exagerând". Aceste cuvinte de secol XVI, care păstrează un sens afectiv originar, vin să susţină şi să motiveze încadrarea lor în vocabularul afectivităţii cu sensul lor transformat de azi, în a cărui structură subiacentă se poate identifica marca *+afectiv.*

c. Majoritatea lexemelor se încadrează în clasa abstractelor; însă, existenţa lexemelor legate de conduita emoţional-expresivă, ca şi altele câteva din cele de contact social (*a săruta*), susţin ideea concretizării câmpului afectivităţii, cel puţin în unele dintre punctele lui marginale.

d. Se remarcă pentru cuvintele din aceste clase lexico-semantice productivitatea limbii prin mecanismul derivării, fenomen recunoscut pentru perioada veche a românei;

e. Se observă preponderenţa sensurilor negative ale cuvintelor-punte selectate, care lexicalizează realităţi afective nuanţate şi complexe, majoritatea implicând o interacţiune socială şi comunicativă. Afectul reprezintă o evaluare de tip special a subiectului a unor stimuli exteriori, care determină o reacţie psihică, adeseori hibridă şi care se plasează la unul dintre cei doi poli – negativ sau pozitiv. În mod firesc, stimulul afectogen este mai frapant în varianta lui negativă, violentând orizontul de aşteptare al subiectului implicat. Aşa se poate explica preponderenţa afectelor negative şi a lexicalizării lor excesive, adeseori redundantă. De fapt, după cum se poate observa, afectele reprezentate de aceste cuvinte-punte nu se remarcă prin numărul lor mare, ci prin multipla lor posibilitate de expresie la nivel lexical, superioară comparativ cu afectele pozitive, pentru care nu se manifestă necesitatea nuanţării excesive prin cvasisinonime. Este interesantă, de asemenea, şi dispunerea majoritară a lexemelor negative în subcategoria cuvintelor care implică un contact social, interacţional, în care raportarea la ceilalţi se face prin confruntarea imaginilor-model (fie în sensul corijării sau al concesiei de ordin etic – *a mustra, a dojeni, a ierta,* fie în sensul afectării negative a imaginii, de ordin non-etic – *a defăima, a cleveti, a batjocori*). Toate acestea reprezintă forme de evaluare afectivă, polarizată şi motivaţională, adeseori expresivă, manifestată, ale unui subiect implicat într-o interacţiune socială cu potenţial afectogen, în care se dispută în mod instinctiv poziţia forte, de autoritate şi de dominare.

La sfârşitul acestei scurte analize lexico-semantice putem formula câteva direcţii teoretice cu caracter conclusiv, care ar putea repune în discuţie ceea ce se înţelege prin „vocabular al afectivităţii": pe de o parte, infirmarea tezei caracterului exclusiv abstract; pe de altă parte, confirmarea tezei câmpului ca un model de structurare lexico-semantică cu caracter lax şi mobil, în care pot fi incluse, în calitatea de lexeme-punte, cuvinte cu o formulă componenţială mai complexă, care ar permite încadrarea lor şi în alte categorii lexico-semantice învecinate. Analiza celor câteva cuvinte de română veche susţine acest lucru, prin intermediul lor putându-se recupera o informaţie semantică de ordin afectiv azi latentă, activă şi manifestată în secolul XVI, adeseori regăsibilă şi la nivelul etimonului.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Florica Dimitrecu, *Indicele lexical paralel al secolului al XVI-lea,* în *Contribuţii la istoria limbii române vechi,* Bucureşti, Ed. Didactică şi Pedagogică, 1973

Anscombre 1995: J. C. Anscombre, *Morphologie er répresentation événementielle: le cas de sentiment et d'atittude,* în *Langue Française,* no 105, 1995, p. 40-53

Bidu-Vrănceanu 2000: Angela Bidu-Vrănceanu (coord.), *Lexic comun, lexic specializat,* Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2000, p. 27-59.

Bidu-Vrănceanu – Forăscu, 1984: Angela Bidu-Vrănceanu, Narcisa Forăscu, *Modele de structurare semantică (Polisemie, sinonimie, antonimie, câmpuri),* Timişoara, Editura Facla, 1984.

Cosmovici 1996: Andrei, Cosmovici, *Psihologie generală,* Editura Polirom, Iaşi, 1996

Geckeler 1976: Horst Geckeler, *Sémantica estructural y teoria del campo léxico,* Madrid, Editorial Grados, 1976

Guiraud 1966: Pierre Guiraud, *La sémantique,* Paris, Presses Universitaires de France, 1966

Miclău 1961: P. Miclău, *Abstract şi concret în limbă,* în *Probleme de lingvistică generală,* vol. III, Bucureşti, Editura Academiei, 1961

Nyckees 1998: Vincent Nyckees, *La sémantique,* Paris, Belin Ed., 1998

Picoche 1976: Jaqueline Picoche, *Le vocabulaire psychologique dans les chroniques de Froissart,* Paris, Éditions Klinckieck, 1976

Rastier 1995: François Rastier, *La sémantique des themes ou le voyage sentimental,* în *L'analyse thématique des données textuelles. L'exemple des sentiments,* Paris, Didier Éditions, 1995, p. 223-249

Sârbu 1977: Richard Sârbu, *Antonimia lexicală în limba română,* Timişoara, Editura Facla, 1977

Slama-Cazacu 1958: Tatiana Slama-Cazacu, *Despre „cuvintele concrete" şi „cuvintele abstracte",* în *Omagiu Iorgu Iordan,* Bucureşti, Editura Academiei, 1958, p. 805-809

Slama-Cazacu 1969: Tatiana Slama-Cazacu, *Probleme ale terminologiei psihologice în limba română,* în *Revista de psihologie,* 1969, t. 15, nr. 1, p. 77-89

Slama-Cazacu 1970: Tatiana Slama-Cazacu, *Nécessité d'une discussion sur la terminologie de la psychologie contemporaine,* în *Journal International de Psychologie,* 1970, vol. 5, no. 3, p. 211-219.

Von Wartburg 1963: Walter von Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique,* Paris, Presses Universitaire de France, 1963

Venegas García 1989; Maria del Mar Venegas García, *El campo semántico „tristeza" en espanol (siglos XII-XIX),* Madrid, Editorial de la Universidad Complutense, 1989

Wierzbicka 1988: Anna Wierzbicka, *L'amour, la colère, la joie, l'énnui. La sémantique des émotions dans une perspective transculturelle,* în *Language,* 89, 1988, p. 97-107

THE VOCABULARY OF THE AFFECTIVITY – REANALYSIS FROM THE PERSPECTIVE OF SOME OLD ROMANIAN WORDS

Abstract

The article analyzes, from a diachronic point of view, some old Romanian words, that present in their componential structure the feature *+affective,* which sustains their inclusion, as marginal lexemes, in the lexical-semantic field of the affectivity and, also, the reconsideration of the general theory of the abstraction of this field.

Scanned with OKEN Scanner

CÂTEVA CONSTATĂRI ASUPRA CUVINTELOR ROMÂNEŞTI FORMATE PRIN CONTAMINARE

AIDA TODI
Universitatea „*Ovidius*" Constanța

0. Între cuvintele unei limbi se produc adesea, în procesul de comunicare, influențe reciproce între cuvinte, pe baza unor asocieri de formă sau de conținut. Aceste situații au un rol important în formarea şi dezvoltarea limbilor. Un tip relativ frecvent de astfel de relație este *contaminarea*, un aspect oarecum marginal, puțin cercetat până acum, al vocabularului românesc[1]. Dificultatea studierii şi a clasificării cuvintelor astfel formate se explică în primul rând prin insuficienta clarificare a termenului, precum şi a fenomenelor înrudite – analogia, etimologia populară, hipercorectitudinea, compunerea prin abreviere[2]. O primă trăsătură a unei contaminații autentice este obținerea unui element hibrid; dar, pe de altă parte, arată Theodor Hristea, nu trebuie "să interpretăm drept contaminație orice element lexical hibrid".[3] Articolul de față îşi propune să se ocupe de câteva dintre cuvintele formate prin acest procedeu; am avut în vedere în special acele cuvinte pentru care *Dicționarul explicativ al limbii române* oferă indicația *contaminare* sau *probabil contaminare*.

Dicționarul general de ştiințe ale limbii distinge două categorii de contaminări, una *fonetică* şi alta *lexicală*, definind fenomenul ca „un rezultat al vorbirii neîngrijite, al unui grad redus de instrucție, dar şi al tendinței vorbitorului de a apropia cuvintele între ele sub raport fonetic (paronimie) şi sub aspect semantic (etimologie populară)" (DSL, p.133). Acelaşi dicționar stabileşte că fenomenul contaminării lexicale reprezintă „rezultatul combinării fonetice a două cuvinte diferite care aparțin aceluiaşi câmp semantic" (p. 133) şi dă ca exemple cuvinte de tipul *cocobarză* (cocor + barză), *cocostârc* (cocor + stârc), *ceasornic* (ceas + ornic), *zurbavă* (zurba + gâlceavă). Theodor Hristea remarca faptul că încrucişarea se poate produce (mult mai rar), între două locuțiuni sau expresii sinonime ori între un cuvânt şi o expresie (echivalente din punctul de vedere al sensului); în această situație se află expresii ca: *spre pildă* (rezultată din încrucişarea lui *spre exemplu* şi *de pildă*); *aşa după cum* (*aşa cum* şi *după cum*), *mai înainte de toate* (*mai întâi* şi *înainte de toate*), *a încunoştința* (*a înştiința* şi *a aduce la cunoştință*)[4]. În acelaşi articol sunt discutate contaminații morfologice şi sintactice, datorate prezenței simultane, în mintea vorbitorilor, a două construcții gramaticale echivalente: construcții paralele de tipul *câtorva*, *multora*, numeroşilor şi *a câțiva*, *a mulți* au dat naştere unor construcții ca *a multor* sau *a câtorva*, frecvent întâlnite, în special în presă[5].

Întrucât majoritatea etimologiilor şi a explicațiilor indicate pentru cuvintele de mai jos sunt preluate din DEX, nu am precizat, de fiecare dată, sursa.

Scanned with OKEN Scanner

1. O cercetare atentă a cuvintelor înregistrate de DEX care poartă mențiunea „contaminare" sau „probabil contaminare" arată că termenii astfel formați reprezintă o clasă destul de numeroasă (aproximativ 40 în ediția din 1975), aparținând unor registre lingvistice variate:

1.1. Termeni aparținând *limbajului comun*, chiar dacă nu au o frecvență mare în limbă:

-*zăbăuc* „zăpăcit, aiurit, năuc" (contaminare între *zăpăcit* și *năuc*);
-*țopârlan* „persoană cu apucături grosolane; om mojic; bădăran, țopârlan, țoapă" (probabil contaminație între *țop* și *mârlan*);
-*a tocăni*, verb intranzitiv; „a bate, a bocăni, a ciocăni, a toca" (contaminare între *a toca* și *a bocăni*);
-*cocostârc* (contaminare între *cocor* și *stârc*);
-*putregai* 1. „lemn sau plantă putredă; p. ext. masă de materie vegetală descompusă; putreziciune, putrejune; fig. epitet depreciativ dat unui om bătrân și neputincios; 2. boală a plantelor; 3. (fig.) ceea ce este rău și vătămător societății; lepădătură" (probabil contaminare între *putred* și *mucegai*);
-*nătăfleț* „(persoană) care este lipsită de istețime, care nu știe să se descurce, pe care o înșală cu ușurință toți; p. ext. (om) prost, tont, nătâng"(probabil contaminare între *nătărău* și *fleț* – acesta din urmă neînregistrat în DEX- n.n.);
-*milog* „cerșetor (infirm); persoană care se roagă de cineva cu insistență, înjosindu-se pentru a obține ceva; (reg.) om infirm, schilod (din *milă*, probabil prin contaminare cu *olog*);
-*codobelc* „nume dat melcului în unele jocuri de copii" (contaminare între *codoberc* – puțin folosit - „fără coadă" și *melc).*

1.2. *Termeni populari (sau populari și familiari),* uneori cu mențiunea *înv.* și *pop.*:

-*a sporovăi* (fam. și pop.) „a vorbi mult și fără rost; a flecări, a trăncăni" (probabil contaminare între *spori* și *ciorovăi*);
-*schilav* (înv. și pop.) „schilod" (probabil contaminare între *chilav* – reg. „schilod" și *schilod*).

Studiul detaliat al termenilor formați prin acest procedeu demonstrează apartenența lor preponderent la registrul popular[6].

1.3. *Termeni regionali* (uneori cu mențiunea *rar*):

-*hărhălaie* (reg.), contaminare între *harhăt* și *hărmălaie*;
-*a hojbăi* (reg.) „a cotrobăi, a scotoci" (contaminare între *hojma* „mereu" și a *bâjbâi* – formație onomatopeică);
-*mirozнă* (rar; reg.) „miros plăcut, mireasmă" (probabil contaminare între *mireasmă* și *miros*);
-*a mormorosi* „a mormăi" (probabil contaminare între *a mormăi* și *a bolborosi*);
-*motoflete* „om neîndemânatic, moale, prost, nătâng" (*mototol* + *nătăfleț*);
-*a sumeca* „a sufleca, a sumete" (contaminare între *sumete* și *sufleca*);
-*țaică* (reg.) „țață, mătușă" (probabil contaminare între *țață* și *daică*);
-*ghiold* (reg.) „ghiont" (probabil contaminare între *ghiont* și *bold*).

Scanned with OKEN Scanner

1.4. Termeni care poartă doar menţiunea *rar*, fără a se preciza apartenenţa lor la un registru stilistic anume:

-*fumuiag* (rar) „şomoiog" (contaminare între *fum* şi *şomoiog* „mănunchi de fân, de paie de câlţi cu care se spală, se freacă sau se şterge un obiect, cu care se aprinde focul etc.; şomoltoc, fumuiag)";

-*mirozn*ă (rar) „miros plăcut, mireasmă", considerat de DEX „probabil contaminare între *mireasmă* şi *miros*".

1.5. Uneori cuvântul contaminat apare numai în cadrul unei *expresii* (sau al unei *locuţiuni*).

De pildă, *mârc* (pop., în expresia *a nu zice nici mârc* „a nu zice nimic, a tăcea din gură"), contaminare între *mâr* (interj.; cuvânt care imită mârâitul câinelui; onomatopee) şi *mâlc* (adv.; pop. şi fam., în expresia *a tăcea mâlc* „a nu spune nici un cuvânt; a nu scoate o vorbă; a tăcea chitic", din *mâlci*, derivat regresiv).

Se poate constata că majoritatea cuvintelor astfel formate se situează la periferia vocabularului; termenii aparţinând fondului principal lexical, în special cei foarte frecvenţi, nu se supun acestui fenomen lingvistic, nici măcar în limbajul copiilor[7].

1.6. Un caz aparte este reprezentat, în limba română actuală, de unele c u v i n t e a r g o t i c e formate după acelaşi model, cu intenţie comică, echivalente a ceea ce francezii numesc *mots-valise*; este vorba despre contaminarea intenţionată a două cuvinte distincte, care pot fi sinonime (*a se intimifâstâci* „a se intimida, a se fâstâci, a se zăpăci") sau numai apropiate semantic (*cioropişniţă* „ţigan"). Procesul de amalgamare poate antrena cuvinte din limbi diferite (*ţuisky*: tuică + whisky), *la revedoar* (la revedere + au revoir); exemplele sunt excerptate din recentul dicţionar redactat de Anca Volceanov şi George Volceanov[8]. Procedeul a fost deja semnalat, în treacăt, pentru unele formaţii noi de acest tip[9]. Termenii astfel creaţi sunt cu atât mai expresivi cu cât cuvintele implicate în procesul de contaminare fac parte din sfere semantice incompatibile din punct de vedere logic: *ţuicomicină* (ţuică + streptomicină); *ofiţăran* (ofiţer + ţăran); *intelectocan* (intelectual + mitocan). În toate aceste exemple, efectul ţine de surpriza produsă receptorului şi de efectele umoristice degajate.

2. În ceea ce priveşte r e l a ţ i a existentă între cuvintele contaminate şi termenul obţinut în urma contaminării se pot face câteva constatări, toate ducând la concluzia că în procesul contaminării este întotdeauna implicată, într-un fel sau altul, sinonimia (fenomenul atracţiei sinonimice)[10]:

2.1. Dacă notăm cu A şi B termenii antrenaţi în relaţia de contaminare şi cu C termenul obţinut prin contaminare se poate observa că, în unele situaţii, *toţi cei trei (A, B, C) sunt sinonimi* (deci *C = A = B*); este mai ales cazul termenilor obţinuţi prin contaminarea a două verbe de origine onomatopeică sau a două formaţii onomatopeice, dar nu numai:

- *ceasornic* „ceas''; DEX precizează că este vorba despre un cuvânt de proveniență bulgară sau sârbocroată *časovnic*, modificat după *ornic*;
- *a coptoroşi* (reg.) „ a coptori"; contaminare între *a coptorî* (reg.) „a săpa, a roade, a coptoroşi" şi *a găunoşi* (rar) "a face să devină sau a deveni găunos";

Scanned with OKEN Scanner

- *jiganie* (fam.) „animal sălbatic; jivină, lighioană; p. ext. animal domestic"; contaminare între *jivină* „animal sălbatic, fiară, dihanie, lighioană; p. gener. vietate, ființă" și *gânganie* „nume dat insectelor sau, p. gener., animalelor mici";
- *a mormorosi* (reg.) „a mormăi"; probabil contaminare între *mormăi* și *bolborosi*;
- *hărhălaie* (reg.) „hărmălaie"; contaminare între *harhăt* (reg.) „hărmălaie" și *hărmălaie*, ambele purtând indicația „formație onomatopeică";
- *mirozmă* (rar), pl. mirozne (reg.) „miros plăcut, mireasmă"; probabil contaminare între *mireasmă* și *miros*;
- *șuiet* (pop.) „zgomot (slab, monoton) produs de foșnetul frunzelor, de curgerea apei, de bătaia vântului etc.; vuiet, freamăt"; probabil contaminare între *șuier* și *vuiet*;
- *zăbăuc* „zăpăcit, aiurit, năuc"; contaminare între zăpăcit și năuc;
- *zurbavă* „ceartă, gâlceavă, scandal"; contaminare între *zurbă* „revoltă, răscoală; gălăgie, zarvă, ceartă, bătaie" și *gâlceavă* „ceartă zgomotoasă, aprinsă; situație creată în raporturile dintre două sau mai multe persoane în urma unor certuri". Se poate constata că în multe dintre aceste situații, dicționarul dă ca sens sau ca sinonime exact cuvintele care au stat la baza contaminării respective.

2.2. Am înregistrat și situația în care *termenul nou obținut (C) este sinonim cu doar unul dintre cele două cuvinte implicate în procesul contaminării (C = A sau B)*; de pildă, *ciocofleandură* (peior. și ir.) „ciocoi". În acest caz, contaminarea nu face altceva decât să potențeze conotația peiorativă și ironică a termenului sinonim – *ciocoi*. În aceeași categorie se mai înscriu:

-*ciunt*, 1. „ciung"; (rar, despre păr)"care a fost tuns scurt"; 2. (reg., despre animale) „care are o parte a corpului (urechile, coada, coarnele) retezată, ruptă" (probabil contaminare între ciot si ciung);

-*cocoșneață* (ir.) „femeie cu pretenții, dar ridicolă prin purtări și îmbrăcăminte, termen pe care DEX îl consideră „probabil contaminare între *cocoană* (sau cuconiță) și *fâșneață*";

-*ghijoagă* (reg.) „cal bătrân și slab, mârțoagă" (probabil contaminare între *ghiuj* (reg., fam. și peior. „om bătrân și ramolit, neputincios") și *mârțoagă* („cal slab, rău îngrijit; gloabă");

-*răcan (depr.)* „recrut"(probabil contaminare între *rec(r)ut* și *râtan*).

Unii dintre termenii formați prin acest procedeu au la bază cuvinte aparținând unor clase lexico-semantice diferite (un adverb și un verb, un adjectiv și un substantiv, interjecție și substantiv etc.); și în această situație, termenul format prin contaminare este sinonim doar cu unul dintre cele două:

- *a se gheboșa* „a se apleca (temporar) de spate, a se încovoia (din cauza greutății, a unei dureri etc.); a deveni cu spatele arcuit, încovoiat, gârbovit (din cauza bătrâneții, a unei boli etc.)"; contaminare între *ghebos* și a *(se) cocoșa*;
- *a hojbăi* (reg.) „a cotrobăi, a scotoci"; contaminare între *hojma* „mereu" și *a bojbăi* „a bâjbâi, a orbecăi - în întuneric, în ceață etc.";
- *hâdoșenie* „urâțenie mare, sluțenie, hâzenie; (concr.) persoană foarte urâtă"; contaminare între *hâd* și *hidoșenie*;
- *milog* „cerșetor (infirm); persoană care se roagă de cineva cu insistență, înjosindu-se, pentru a obține ceva"; (reg.) „om infirm, schilod"; din *milă*, probabil prin contaminare cu *olog*;

Scanned with OKEN Scanner

- *putregai*, probabil contaminare între *putred* şi *mucegai*;
- *ţopârlan* „persoană cu apucături grosolane; om mojic, bădăran, grosolan, ţoapă"; probabil contaminare între *ţop* şi *mârlan*.

2.3. O altă situaţie este aceea în care *cei doi termeni contaminaţi A şi B, din aceeaşi sferă semantică, dau naştere unui al treilea, C, care, fără a fi sinonim propriu-zis cu nici unul dintre cele două, este înrudit semantic cu ambele:*

- *cocostârc* „barză"; contaminare între *cocor* şi *stârc*;
- *cotigar* „căruţă joasă şi lungă cu care se transportă poveri"; contaminare între *cotigă* şi *car*.

3. În ceea ce priveşte v e c h i m e a lor, se poate constata că majoritatea cuvintelor discutate mai sus aparţin fondului vechi al limbii. Mai noi sunt unii termeni aparţinând argoului actual, formaţi prin contaminarea intenţionată a doi termeni, dintre care unul este neologism: *a se intimifâstâci*, *ţuisky*, *la revedoar*. Recente în limbă sunt şi unele cuvinte înregistrate de dicţionarele apărute în ultimii ani: *roşcartof*, substantiv masculin, reprezentând „un hibrid inedit – de roşie şi cartof „; termenul în discuţie reprezintă de fapt o traducere a cuvântului englezesc *potatomato*, de la *potato* „cartof" şi *tomato* „roşie"[11] sau a cuvântului danez *tomoffle*, care înglobează denumirea daneză a cartofului – *Kartoffel*[12]. Cei doi termeni înregistraţi în dicţionarul menţionat nu au însă circulaţie largă; din câte am constatat, apariţia lor este episodică, limitându-se la articole izolate din presa vremii care consemnează descoperirea hibridului astfel denumit. Adăugăm, la cele de mai sus cuvântul, format prin contaminare, *poveştiri* (din *poveşti* + *ştiri*), utilizat ca titlu al unei emisiuni TV (Poveştiri adevărate), neînregistrat încă în nici un dicţionar.

4. Un fenomen similar contaminării din vorbirea adulţilor, bazat pe aceleaşi mecanisme, a fost constatat şi analizat în limbajul copiilor[13].

Cele prezentate mai sus sunt numai câteva dintre chestiunile legate de contaminare pe care am vrut să le relevăm; în acelaşi timp, trebuie să precizăm că termenii formaţi prin acest procedeu sunt mai numeroşi, dacă avem în vedere dicţionarele mai vechi (CDDE) sau mai ample (DA, DLR), precum şi celelalte cercetări asupra fenomenului, care semnalează termeni neînregistraţi în dicţionarele limbii române, eventual prezenţi în atlasele lingvistice româneşti (în capitolul intitulat *Contaminaţii* din articolul *Note etimologice şi lexicale*, Theodor Hristea notează termeni ca: *acoperemiş*, înregistrat doar în ALR II, p. 120, h. 228, pentru care „trebuie să admitem încrucişarea celor două sinonime *acoperământ* şi *(a)coperiş*"[14]; *aprofunzime*, variantă incorectă, care „va trebui înregistrată în viitoarele dicţionare şi explicată ca un produs al unei contaminaţii prin atracţie sinonimică: *adâncime* + *profunzime*)"[15]; *bologan*, înregistrat în DA, pe care autorul îl consideră „o indiscutabilă contaminaţie între *ban(i)* şi *gologan(i)*"[16]. Desigur, pe marginea acestor cuvinte se mai pot spune multe, ele implicând numeroase aspecte de psiholingvistică şi sociolingvistică.

Scanned with OKEN Scanner

NOTE :

[1] Fenomenul a fost cercetat de mai mulţi lingvişti, printre care: I. A Candrea (*Constatări în domeniul dialectologiei*, în Grai şi suflet, 1924, vol. I, fasc. II, p. 169-192), Sextil Puşcariu (*Contaminations*, în volumul *Études de linguistique roumaine*, Cluj-Bucureşti, 1937, p. 429-438; *Limba română*, vol. I, Bucureşti, 1940, p. 22), Theodor Hristea (*Contaminaţia prin atracţie sinonimică*, în România literară, nr. 24, 10 iun. 1976, p. 8); *Contaminaţia şi fenomenele lingvistice înrudite* (I), în LR, an XL, 1991, nr. 5-6, p. 215-221; *Note etimologice şi lexicale*, în LR, an XIV, 1965, nr. 6, p. 660-661), Tatiana Slama-Cazacu (*Observaţii şi cercetări experimentale cu privire la „contaminări"*, în SCL, nr. 3-4, an VII, 1956, p. 207-233), Luiza şi Mircea Seche (*Despre etimologia populară şi contaminaţie*, în LR, V, 1956, nr. 1, p.30-33), Maria Luiza Purdelea (*Contaminaţia în graiurile populare*, în CL, XIII, 1968, nr. 2, p. 333-339); Adriana Stoichiţoiu-Ichim (*Vocabularul limbii române actuale. Dinamică, influenţe, creativitate*, Bucureşti, All, 2001).

[2] Theodor Hristea analizează câteva definiţii propuse de dicţionarele *Le petit Robert*, *Lexis* (ediţia din 1989), *Dictionnaire de la linguistique*, 1973 (*Contaminaţia şi fenomenele lingvistice înrudite*, I, în LR, an XL, 1991, nr. 5-6, p. 215-221).

[3] Ibidem, p. 216.

[4] Theodor Hristea, *Contaminaţia prin atracţie sinonimică*, România literară, nr. 24, 10 iun. 1976, p. 8.

[5] Ibidem.

[6] Sextil Puşcariu, *Contaminations*, în volumul *Études de linguistique roumaine*, Cluj-Bucureşti, 1937, p. 429-438; Theodor Hristea, *Contaminaţia prin atracţie sinonimică*, România literară, nr. 24, 10 iun. 1976, p. 8; Maria Luiza Purdelea, *Contaminaţia în graiurile populare*, în CL, XIII, 1968, nr. 2, p. 333-339.

[7] Tatiana Slama-Cazacu, *Observaţii şi cercetări experimentale cu privire la „contaminări"*, în SCL, nr. 3-4, an VII, 1956, p. 207-233.

[8] A. Golceanov, G. Volceanov, *Dicţionar de argou şi expresii familiare ale limbii române*, Bucureşti, Livpress, 1998.

[9] Adriana Stoichiţoiu-Ichim, *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică, influenţe, creativitate*, Bucureşti, All, 2001.

[10] Theodor Hristea, *Contaminaţia prin atracţie sinonimică*, România literară, nr. 24, 10 iun. 1976, p. 8.

[11] Florica Dimitrescu, *Dicţionar de cuvinte recente*, Bucureşti, Logos, 1997, p. 203.

[12] Ibidem, p. 236.

[13] Tatiana Slama-Cazacu, *Observaţii şi cercetări experimentale cu privire la „contaminări"*, în SCL, nr. 3-4, an VII, 1956, p. 207-233.

[14] Theodor Hristea, *Note etimologice şi lexicale*, în LR, an XIV, 1965, nr. 6, p. 660.

[15] Ibidem, p. 660.

[16] Ibidem, p. 661.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

Candrea, I. A., *Constatări în domeniul dialectologiei*, în Grai şi suflet, 1924, vol. I, fasc. II, p. 169-192.

DSL, 1997: Bidu-Vrănceanu, A., Călăraşu, C., Ionescu-Ruxăndoiu, L., Mancaş, M., Pană-Dindelegan, G.: *Dicţionar general de ştiinţe. Ştiinţe ale limbii*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1977.

Hristea, Theodor, *Contaminaţia prin atracţie sinonimică*, în România literară, nr. 24, 10 iun. 1976, p. 8.

Hristea, Theodor, *Contaminaţia şi fenomenele lingvistice înrudite* (I), în LR, an XL, 1991, nr. 5-6, p. 215-221.

Scanned with OKEN Scanner

Hristea, Theodor, *Note etimologice şi lexicale*, în LR, an XIV, 1965, nr. 6, p. 660-661.
Purdelea Maria Luiza, *Contaminaţia în graiurile populare*, în CL, XIII, 1968, nr. 2, p. 333-339.
Puşcariu, S., *Contaminations*, în *Études de linguistique roumaine*, Cluj-Bucureşti, 1937, p. 429-431.
Slama-Cazacu, Tatiana, *Observaţii şi cercetări experimentale cu privire la „contaminări"*, în SCL, nr. 3-4, an VII, 1956, p. 207-233.
Stoichiţoiu-Ichim, Adriana, *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică, influenţe, creativitate*, Bucureşti, All, 2001.

DICŢIONARE:

DEX: *Dicţionar explicativ al limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975.
DRC2: Dimitrescu, F., *Dicţionar de cuvinte recente*, ediţia a II-a, Bucureşti, Logos.
DAEF: Volceanov, A., Volceanov, G., *Dicţionar de argou şi expresii familiare ale limbii române*, Bucureşti, Livpress, 1998

MOTS FORMÉS PAR CONTAMINATION EN ROUMAIN

Résumé

L'article se propose d'aborder un aspect peu étudié du vocabulaire roumain: les mots formés par contamination. Une recherche approfondie sur les mots enregistrés en DEX qui portent cette mention („contamination" ou „possible contamination") démontre que les termes formés par ce procédé représentent une classe assez nombreuse (environ 40 mots, dans le DEX de 1975).

D'une part, on peut constater que ces mots appartiennent à des registres linguistiques variés (termes appartenant au langage courant; termes populaires ou familiers, parfois régionaux ou archaïques; termes rares, parfois utilisés exclusivement dans des locutions ou des expressions).

Quant aux relations qui existent entre les mots entraînés dans ce processus, il y a plusieurs situations: les deux termes (A, B) composant et le nouveau mot (C) sont synonymes; la synonymie existe entre l'un des deux termes (A ou B) et le nouveau mot (C); les deux termes A et B, sans être synonymes, appartiennent au même champ sémantique et forment un autre mot, qui n'est synonyme ni pour A, ni pour B.

La plupart de ces mots datent depuis longtemps; mais il y en a quelques uns, surtout ceux appartenant à l'argot, qui sont plus récents.

Scanned with OKEN Scanner

STRATEGII DISCURSIVE ÎN *ISTORIA IEROGLIFICĂ*. STUDIU DE CAZ

OANA UȚĂ BĂRBULESCU
Facultatea de Litere
Universitatea din București

1. Veacului al XVIII-lea îi datorăm *Istoria ieroglifică*, operă care cunoaşte o „istorie" a receptării demnă de numele pe care îl poartă.

„Romanţul" nu a circulat în epoca în care a fost scris (1705) şi nici generaţiile imediat următoare nu l-au cunoscut. (Mărturie stă faptul că „fiul Antioh, om de mare cultură (...) nu o comunică lui N. Tindal, traducătorul în engleză al *Istoriei Imperiului otoman*, spre a o include între celelalte opere ale lui Dimitrie Cantemir, în lista pe care o publica acolo." Rotaru, 1981, 311). *Istoria ieroglifică* s-a păstrat în manuscrisul original al autorului şi a fost publicată târziu, în 1883 (ILRL, 1971, 375).

Publicarea târzie este compensată de numeroasele studii şi trimiteri, pe care criticii şi istoricii – literari sau nu – le fac la opera lui Cantemir.

„Istoria" receptării arată că:

- în funcţie de grila de lectură, *Istoria ieroglifică* admite două „citiri", ca operă memorialistică, autobiografică sau istorică (valoarea documentară trece în prim-plan, iar cea literară, în fundal, lucrarea fiind interpretată ca mimesis realist) sau ca lucrare de ficţiune (raportul documentar/ literar se schimbă, prin valorizarea celui de-al doilea element);
- chiar dacă, în seria interpretărilor, se constată prezenţa unor elemente recurente (alegorie, pamflet, roman), rămâne totuşi evidentă „imposibilitatea noastră de a o clasifica riguros" Tănăsescu, 1970, 87), datorată în primul rând „lipsei totale de reper cu alte forme asemănătoare" (idem, 202).

În cele ce urmează, admiţând că *Istoria ieroglifică* poate fi şi „romanţ cult", vom încerca să urmărim „mecanica retorică" a unei secvenţe autonome din seria dezbaterilor care preced alegerea Struţocămilei în funcţia de epitrop, „fără a urmări (...) echivalenţa dintre măştile animale sau păsăreşti şi prototipurile reale" (Manolescu, 1997, 89).

2. Este un lucru cunoscut faptul că „narativul constă în relatarea de evenimente (trecute), aflate într-un raport de succesiune temporală" (Zafiu, 2000, 31). Din acest punct de vedere, în primele două părţi ale *Istoriei ieroglifice* nu se întâmplă – aproape – nimic, succesiunea evenimenţială fiind redusă la minimum pentru a face loc discursurilor. Se vorbeşte mult şi nu se întâmplă nimic, cele câteva zeci de pagini reţinând atenţia prin rigoarea cu care Dimitrie Cantemir construieşte discursurile, particularizând fiecare intervenţie a personajelor sale. Începutul prototipic narativ „Mai denainte decât temeliile Vavilonului a să zidi..." (stabilind convenţiile

Scanned with OKEN Scanner

narațiunii la persoana a III-a etc.) este „contrazis" prin introducerea argumentativului ca mod de organizare discursivă a textului.

Introducând în „scenă" personajele, „romanțul discursurilor" presupune capacitatea de a le face creditabile și de a convinge cititorul asupra celor prezentate. Ca urmare, a fost nevoie ca intenția de comunicare, ce guvernează cele două capitole din *Istoria ieroglifică*, să fie susținută prin procedee eficiente și – mai ales – adecvate, pe care arta retoricii i le-a putut oferi lui Cantemir. Primele două părți ale *Istoriei ieroglifice* pun în evidență variate categorii de discurs și de argumente, la care se adaugă o remarcabilă folosire diferențială a tehnicilor și procedeelor retorice în funcție de structura și de tipul de discurs.

Cât privește organizarea internă, se constată dispunerea discursurilor în trei secvențe, alcătuite în așa fel încât între ele să nu existe un hiatus, „romanțul" discursurilor punând în evidență preocuparea autorului de a asigura prin diverse mijloace coerența episodului argumentativ în ansamblul *Istoriei ieroglifice*. Astfel, se poate observa că:

a) evenimentul central al romanțului, alegerea Struțocămilei în funcția de epitrop nu este introdus *ex abrupto*, prezentarea lui fiind amânată și „prefațată" de dezbateri, considerate – pe nedrept – „îndelungi, oțioase și ridicol de formale" (Rotaru, 1981, 310; ceea ce ar echivala cu a le numi „balast" literar). Or, secvența în care este pusă în discuție firea Vidrei reține atenția printr-o structură compozițională echilibrată (tipurile diferite de argumentare nu fac notă distonantă unele în raport cu celelalte) și prin mobilitate retorică, trăsături care își găsesc justificarea într-o anumită intenție de comunicare și nu sunt rezultatul întâmplării.

b) asigurând unitatea și relevanța comunicativă a „romanțului" discursurilor, tema vinii pentru o „hirișie" ambiguă este ilustrată prin trei secvențe textuale. Dezbaterea asupra „hirișiei" Liliacului devine punctul de plecare pentru discuțiile asupra firii Vidrei, care anunță disputa legată de firea ambiguă a Struțocămilei. „Scenariile" pleacă din același punct, dar cunosc desfășurări diferite: „... uricile și privileghiile Liliiacului, vrând-nevrând, după vechile lui pravile și voie înnoind, aședzară" (I.I, 151), Vidra „dintr-îmbe stihiile" este gonită, iar Struțocămila „în véci și semenția lui (...) peste véci epitrop împărății Leului să fie" (I.I, 15). Așadar, procesul Vidrei se plasează ca termen de bază într-un lanț ternar antitetic de secvențe textuale (antiteza – figură compozițională – funcționează ca suport retoric fundamental al „romanțului" discursurilor).

c) procesului Vidrei îi lipsește dimensiunea caricaturală (la care se face referire în unele studii critice: „niște dezbateri caricatură (...), de o putere satirică imensă, anticipând cu mare succes întrunirile electorale caragialești", Rotaru, 1981, 312 sau „Tonul discuțiilor este de *Țiganiadă*", Manolescu, 1997, 87). Discursurile din această tranșă textuală respectă convențiile retorice (retorica nu este folosită în cheie parodică). Ele funcționează potrivit unui scenariu retoric, discursiv etc., care va fi încălcat de secvența următoare.

3. Cea dintâi secvență este deschisă de discursul Vidrei, în cadrul căruia pot fi recunoscute caracteristici ale genului deliberativ (*genus deliberatiuus*). Argumentația este de tip inductiv (*exempla* fiind utilizate ca modalitate de a argumenta). Intervenția Vidrei nu se abate de la maniera canonică de realizare a unei veritabile *confirmatio* (*argumentatio*), în care argumentul este astfel prezentat și reluat sub variate forme,

Scanned with OKEN Scanner

încât să facă plauzibilă interpretarea propusă de locutor. Mai întâi, citatul din „cei fiziceşti filosofi", este argumentul de autoritate, fiind etern valabil şi greu de respins: „Vestită axiomă între cei fiziceşti filosofi iaste că cel de-asémenea iubéşte pre cel şie de-asémenea..."(I.I, 73-74). Apoi, urmează *exemplele*, prin care este reluat şi explicat argumentul enunţat chiar la începutul discursului:

„Aşé dară, pasirea zburătoare oricând pricina pasirii şie de asémenea ar grăi, totdeauna mai cu priinţă partea i-ar ţinea decât pravila// dreptăţii ar pofti. Aşijderea, oricând dobitoc pentru dobitoc în pricină ar vorovi, mai cu iubirea firii l-ar ocroti decât dreptatea giudecăţii ar sufferi..." (I.I, 74).

Pentru că argumentul de autoritate este plasat la început, discursul Vidrei se caracterizează prin absenţa *exordium*-ului şi, implicit, printr-o slabă reprezentare a mijloacelor specifice pentru *captatio benevolentiae*.

Din perspectiva elocuţiei, discursul Vidrei prezintă câteva trăsături stilistice şi retorice atent selectate pentru acest tip de argumentare:

a) utilizarea locului comun al „modestiei" locutorului (*excusatio propter infirmitatem*), „eu, cu proasta mea socoteală" (I.I, 74) (în cadrul *topos*-ului este consemnată prima ocurenţă a persoanei I singular, exprimată prin pronumele personal). Prezenţa pronumelui personal *eu* separă tranşa premiselor (în care este folosită persoana a III-a singular şi plural, inclusă în desinenţele verbale) de aceea a concluziei. Plasat după argumentul de autoritate, al cărui pandant retoric este, *topos*-ul „modestiei" locutorului devine un mijloc de a introduce elegant şi persuasiv concluzia, care urmează să fie exprimată.
b) modificarea expresiei gramaticale în funcţie de referenţi (concretizată prin „jocul" elaborat între singularul şi pluralul persoanei I, pe de o parte, şi persoana a II-a, pe de alta). În discursul Vidrei, perechea pers. I singular-pers. I plural apare – cu funcţii retorice – în concluzie:

„Pentru care lucru *eu* cu proasta mea socoteală, aşé mai de folos a fi *aşi afla* ca gâlciava a atâtea guri în zădar *să părăsim* şi un chip ca acela *să găsim*, carile într-îmbe părţile a face să nu aibă..." (I.I, 74)

Plasând în acelaşi enunţ cele două persoane, locutorul afirmă deschis identitatea de opinii (marcă a solidarizării) dintre el şi auditoriu, prezentându-se drept purtătorul de cuvânt al celorlalţi. Perechea pers. I singular-plural este reluată – cu aceeaşi funcţie retorică – în tranşa textuală finală, care reia o parte a concluziei:

„Aşijderea *aşi sfătui*, ca ori în ce chip s-ar putea, cu un cias mai înainte// hotar şi săvârşit gâlcevii aceştiia *să punem* (...), ca nu cândai mai îndelung scuturându-să şi cernându-să voroava cătră acéstea, încă mai multe shismate şi erése să să scorniască, pre carile sau prea cu mult greu, sau nici cum a le potoli **veţi putea**." (I.I, 74)

Perechii iniţiale pers. I sing-pers. I plural, ca marcă a solidarităţii vorbitor-auditoriu, i se opune persoana a II-a plural, care are rol de a semnala distanţarea locutorului de orice altă rezolvare a disputei. Discursul recuperează secvenţa specifică pentru *refutatio* într-o manieră ingenioasă: prin antiteza acceptare a punctului de vedere exprimat de locutor/ respingere (fiecare dintre termenii-cheie fiind pus în evidenţă prin reluările sinonimice *hotar-săvârşit gâlcevii aceştiia*, respectiv, *schismate-erése*), dar şi prin introducerea pers. a II-a plural ca element contrapunctic al perechii singular-plural pers. I.

Scanned with OKEN Scanner

c) folosirea preferențială a condiționalului-optativ (*ar grăi, ar ținea, ar pofti, ar vorovi, ar ocroti, ar sufferi, ar face*) în cele două *exempla*. Spre deosebire de cele două exemple, în concluzie, condiționalul pierde din ocurențe în fața conjunctivului (*să părăsim, să găsim, să nu năstăvască, să dzică, să facă, să aliagă, să punem*). Stilistic și retoric, cele două *exempla* sunt construite diferit în raport cu concluzia: cele dintâi conțin numai referirea la persoana a III-a și verbe la optativ, iar concluzia se distinge prin folosirea pers. I singular și plural, a pers. a II-a plural și a modului conjunctiv, echivalent cu imperativul, așadar potențialității i se opune o secvență textuală cu un evident rol directiv.

4. Discursului deliberativ îi urmează cel a Bâtlanului, care se încadrează în genul „judecătoresc" (*genus iudiciale*) și se constituie într-un adevărat rechizitoriu la adresa Vidrei. Argumentele inductive lasă locul celor deductive: Vidra a dat un sfat, „și acesta spurcat", pentru că ea nu poate să aibă nici o „treabă" și nici un „amestec" cu „jiganiile uscatului", fiind „jiganie în niam prepus, dintr-altă stihie, și supt altă monarhie suppusă" (I.I, 74). Argumentul de autoritate este înlocuit de cel *ad hominem*, într-un climax ascendent al defăimării. Mai întâi, sunt atacate „hirișia" – presupusă – ambiguă a Vidrei și cunoștințele ei în problema aflată în dezbatere:

„Iară acmu jiganie în niam prepus, dintr-altă stihie, și supt altă monarhie suppusă fiind, cum socotești că pentru lucrurile ție în rădăcina lor necunoscute, învățătura cea mai bună și sfatul cel mai ales a da vii putea? Ce mai bine ar fi, precum mi se pare, pentru lucrurile carile în înaintea mărgătoare simțirea nu li-ai avut a le ști și a le cunoaște, să nu te făleşti..."(I.I, 74)

Apoi, este respinsă buna credință a Vidrei, prin demascarea unor – presupuse – vicleșuguri:

„Una, că chip după învățătura ta cercându-să, pre tine să te afle (...). De ciia, tu, jiganie mijlocie și de niam cu prepus fiind, prostiia în evghenie să ți să întoarcă (...). A doa, că macară cum mai mult dobitoacelor în patru picioare asămănându-te (...), mai mult în cumpăna dobitoacelor greuimea dreptății să pleci, și după fățărnicia priinții, iară nu după pofta dreptății, giudecata să abați." (I.I, 75)

Sub povara acuzațiilor aduse de Bâtlan, demonstrația Vidrei – mai abstractă – se pierde. Deliberativul pierde fără drept de apel în fața rechizitoriului.

Din perspectiva elocuției, discursul Bâtlanului pune în evidență procedee și tehnici retorice diferite de cele întâlnite în demonstrația Vidrei:

a) în *argumentatio*, forma de expunere este centrată pe combinarea apostrofei cu o serie de interogații retorice, ambele marcând distanțarea locutorului de personajul acuzat (cf. Mortara Garavelli, 1989, 269: „L'uso di tale figura mirava a suscitare il *pathos*, era l'espediente più immediato per provocare la participazione emotiva (*movere*) dell'uditorio o del lettore, chiamando direttamente in causa uno dei partecipanti della situazione di discorso." și „(...) l'interrogazione è un giudizio.", id., 134):

„Tu, o, Vidro, di-ai fi sau din pasirile zburătoare, sau din dobitoacele pre uscat îmblătoare, ar putea cineva dzice că doară a îmbe părților în ceva mai denainte știința ai fi avut" (I.I, 74) (apostrofa de la începutul dicursului)/ „(...) cum socotești că pentru lucrurile ție în rădăcina lor necunoscute învățătura cea mai bună și sfatul cel mai ales a da vii putea? (...) Au nu tu odănăoară prin fundul mării prinblându-te și spre vânarea péștelui șipurindu-te, eu din fața

Scanned with OKEN Scanner

apei te oglindiiam? (...) Căci Câinele Mării şi Vidra cu jigăniile uscatului ce treabă sau ce amestec pot avea?" (I.I, 74)

b) în partea care funcţionează ca *refutatio*, apare perechea întrebare (retorică)/ răspuns oferit de locutor, care – la rândul său – este alcătuit din două secvenţe textuale diferite: contrazicerea făţişă a unui presupus argument al Vidrei şi, apoi, introducerea unui *exemplum* sub forma unei întrebări retorice, având ca scop discreditarea totală a acuzatului:

„Au doară vii să dzici că din fire aşé eşti tocmită, ca de pre uscat fiind, putére să aibi prin multă vréme în apă, fără a aerului trebuinţă a te zăbăvi să poţi?" (întrebarea retorică)/ „Ce aceasta mai vârtos împotriva ta face" (răspunsul dat de locutor)/ „căci au pute-va racul jiganie de pre uscat a să numi, căci căci (!) cu dzilele prin otavă să paşte şi din aer vreo înăduşală sau putregiune nu i să naşte?" (exemplum) (I.I, 74)

c) în raport cu discursul Vidrei, se modifică şi expresia gramaticală, folosirea preferenţială a pers. a II-a singular (exprimată prin pronume sau inclusă în desinenţele verbale) devine o marcă a separării/ distanţării locutorului şi auditoriului de acuzat. Centrat pe acuzare, discursul Bâtlanului conţine un număr redus de ocurenţe ale persoanei a III-a. Consecinţa stilistică se poate observa imediat în prezenţa apostrofei şi a interogaţiilor retorice.

d) discursul Bâtlanului conţine pasaje denigratoare. Deşi sunt dispersate în text, tranşelor denigratoare nu li se reduce din efect, datorită cantităţii şi eficienţei figurilor retorice utilizate:

- antiteza apare cu relativă insistenţă în discursul Bâtlanului, fie că este vorba de elemente contrastante, care intră în alcătuirea unor câmpuri semantice: „(...) jiganie în niam prepus, dintr-altă stihie, şi supt altă monarhie suppusă fiind, cum socoteşti că pentru lucrurile ţie în rădăcina lor *necunoscute, învăţătura cea mai bună* şi *sfatul cel mai ales* a da vii putea?" (I.I, 74) („necunoaştere"/ „cunoaştere"), fie că doi termeni contrari sunt folosiţi în imediata vecinătate: „*prostiia* în *evghenie* să ţi să întoarcă" (I.I, 75).
- invectiva cuprinde un registru larg de formulări, de la „mare obrăznicie" şi „mare neruşinare" la „sfat spurcat" şi „voroavă vicleană şi obraz ce nu ştie a să ruşina", în sfârşit, de la „vicleşuguri să poţi aştérne" şi „cu doaă răutăţi să te poţi acoperi" la „făţărnicia priinţii". Nici una dintre acţiunile Vidrei nu este uitată: începând cu venirea la adunare, continuând cu discursul pronunţat „în mijlocul theatrului" şi sfârşind cu ceea ce gândeşte – în ascuns –, totul stă sub semnul obrăzniciei, neruşinării, vicleşugului şi făţărniciei. Termenii cu sens evaluativ – afectiv sau nonafectiv – sunt în mod preferenţial folosiţi în această situaţie. Sub raportul distribuţiei în text, se constată că termenii cu sens evaluativ afectiv sunt mai numeroşi decât cei nonafectivi (cel puţin în clasa adjectivului). Adjectivele *spurcat, vicleană, necunoscute, nechemată, neîntrebată* definesc constant referirea la acţiunile Vidrei. Dintre cei din categoria nonafectivului, *mare* apare de două ori în aceeşi frază, pe lângă cvasisinonime: *mare obrăznicie* şi *mare neruşinare*.

e) uzul special al condiţionalului şi inserţia indicativului prezent sunt elemente care particularizează intervenţia Bâtlanului în secvenţa destinată dezbaterilor asupra „hirişiei" Vidrei.

- condiţionalul apare cu valoare dubitativă în apostrofă: „Tu, o, Vidro, di-*ai fi* ..., *ar putea* cineva dzice că ...ştiinţa *ai fi avut.*" (I.I, 74) Astfel, locutorul pune sub semnul inacceptabilului şi absurdului orice alt punct de vedere asupra „hirişiei" Vidrei. Prin

Scanned with OKEN Scanner

contrast, singura perspectivă corectă şi acceptabilă („ce şi cât într-adevăr// am înţeles şi am ştiut") este aceea a vorbitorului.

- indicativul prezent apare mai ales în întrebările retorice şi în pasajele în care enunţurile locutorului au valoare de certitudine (în care un verb din seria modalizatorilor este dublat de un adverb din aceeaşi categorie: „negreşit socotesc că..." (I.I, 74)). Se remarcă faptul că, atunci când sunt descrise evenimente ori sunt prezentate fapte ale Vidrei – la care s-a făcut deja trimitere prin întrebările retorice –, se foloseşte cu precădere perfectul compus. („simţirea nu li-ai avut a le ştii"; „nechemată ai vinit la locul ce nu ţi s-au cădzut"; „cu mare obrăznicie la adunare nechemată ti-ai aflat"; „sfat, şi acesta spurcat, ai dat", I.I, 74).

f) în partea finală a discursului sunt corelate două locuri comune, cel al „modestiei" locutorului (*excusatio propter infirmitatem*) şi cel al „superiorităţii" auditoriului, ca strategie de impunere a punctului de vedere exprimat:

„Însă eu o pasire şi de niam şi de minte proastă fiind (...), mai mult a grăi nici pociu, nici mi să cade, fără numai ce şi cât într-adevăr// am înţeles şi am ştiut, acéia din prostiia inimii am grăit. Iară judecata fie a înţelepţilor." (I.I, 75)

Cel dintâi funcţionează ca argument *ad misericordiam*, pentru că se vizează câştigarea auditoriului de partea acuzatorului prin construirea unei imagini umile a acestuia.

Discursurile Vidrei şi Bâtlanului prezintă două maniere diferite de argumentare: una face apel la raţional (*logos*), iar cealaltă are ca scop trezirea unor vii emoţii în auditoriu (*pathos*). Sunt puse în joc şi două premise diferite ale argumentării: primul discurs este astfel alcătuit încât să impună o acţiune (vezi seria de conjunctive cu valoare de imperativ din concluzie), cel de-al doilea foloseşte toate strategiile retorice pentru modificarea unei evaluări.

5. Secvenţa destinată dezbaterii asupra firii Vidrei mai cuprinde o mărturie şi un discurs *pro domo*. Intervenţia Brebului este o „mărturie" (o „probă naturală" cu rolul de a prezenta fapte din trecut, care să întărească acuzaţiile aduse Vidrei de către Bâtlan) şi are caracteristicile tipice unei *narratio*: „Vidra odănăoară din niamul nostru şi era şi să ţinea, şi cu noi de-a valoma şi hrana şi traiul îi era..." (I.I, 75). Potrivit celei mai canonice tradiţii retorice, *narratio* este o prezentare obiectivă – în aparenţă, cel puţin – a faptelor (cf. Reboul, 1991, 67: „c'est l'exposé des faits concernant la cause, exposé, en apparence objectif, et pourtant toujours orienté selon les besoins de l'accusation ou de la defénse. Reste que, s'il n'est pas objectif, il doit le paraître.")

În ceea ce priveşte organizarea internă, mărturia Brebului este o relatare continuă, nefragmentată de întrebări retorice. Centrată pe doi termeni-cheie, „odănăoară" – „acmu", mărturia are o structură simplă şi este cu atât mai insinuantă cu cât locutorul îşi asumă respectarea convenţiilor unei mărturii obiective, pe care însă nu le respectă: „Povestea Vidrii (...) din moşii, strămoşii noştri, aşé am apucat-o, aşé o mărturisim..." (I.I, 76).

Adverbul *odănăoară* – fără a defini precis situarea temporală – devine „pivotul" temporal în funcţie de care sunt plasate diversele evenimente, fapte din trecut şi este contrapunctul lui „acmu". Fiecărui termen al perechii *odănăoară – acmu* (care funcţionează ca opoziţie argumentativă) îi corespunde o tranşă textuală, care pune în evidenţă un sistem diferit de selecţie a elementelor de limbă şi a figurilor de stil:

Scanned with OKEN Scanner

a) adverbul *odănăoară* funcţionează ca reper sau ca punct de referinţă pentru imperfectele anaforice aflate la începutul mărturiei Brebului, *era, să ţinea, era.* Chiar dacă în text apar şi alte circumstanţiale „*apoi* şi alte lucruri de vicleşuguri..., cătră carile şi furtuşagul adăogea (...), făcea (...) // *După acéia* ea în ciata altor jiganii a să da temându-să ..." (I.I, 75), ele au funcţia de a marca succesiunea faptelor în trecut, fără a se opune lui *acmu.*

b) alături de imperfectul de deschidere (utilizarea imperfectelor la începutul mărturiei se înscrie „în formula clasică de pregătire a evenimentului, prin prezentarea fundalului." (Zafiu, 2000, 201), perfectul compus este un alt timp al trecutului folosit cu insistenţă. Verbele la perfect compus înregistrează mai mult ocurenţe decât cele la imperfect şi sunt mărci ale acţiunilor din prim-plan: *am dzis, am certat, am dojenit, am ras (din tabla niamului), am izgonit, s-au părăsit, au ales.*

c) la faptele şi evenimentele din trecut se face referire prin substantive sau verbe, care se circumscriu câmpului semantic al „vicleşugului" şi celui al „pedepsei". În câmpul semantic „al vicleşugului" intră substantive care, în context, funcţionează ca sinonime: „lucruri de vicleşuguri, îngăiméle de amăgéle şi fapte pline de răutate" (I.I, 75). Primei serii de substantive i se adaugă o a doua, cu rol explicativ: „precum sint sicofandiile, clevétele, minciunele, cătră carile şi furtuşagul adăogea" (I.I, 75) (după cum se observă, toţi termenii fac parte din clasa cuvintelor cu sens evaluativ afectiv, făcând cunoscută interpretarea dată de Breb faptelor Vidrei). Câmpului semantic al „pedepsei" i se subordonează mai ales verbe: *am certat, am dojenit, am ras (din tabla niamului), am izgonit.* Aglomerarea substantivelor şi a verbelor în grupuri sinonimice (procedeu tipic la Cantemir) asigură organizarea simetrică a frazelor şi favorizează sublinierea emfatică a vinovăţiei trecute a personajului, care explică şi potenţează „vicleşugul" din prezent. Ca urmare, mărturia Brebului se sprijină – la fel ca rechizitoriul Bâtlanului – pe o argumentare *ad hominem.*

d) revenirea în prezentul enunţării este marcată prin adverbul „surprizei", *iată* (cf. Zafiu, 2000, 198: „Adverbele <surprizei> (...) presupun o desfăşurare, din care izolează ca semnificativ un moment, legându-l de un eveniment"): „Pre carea de atâta vréme în perire şi rătăcire ştiind-o, iată acmu între gloate amestecată o vedem." (I.I, 76)

e) intervenţia Brebului se închide cu enunţarea a două locuri comune: primul, al „întăririi" mărturiei (formulă care apare şi în documentele de acelaşi tip ale epocii), iar al doilea, al „superiorităţii" auditoriului: „Povéstea Vidrii, noi, Brebii, din moşii, strămoşii noştri, aşé am apucat-o, aşé o mărturisim şi aşé o întărim. Iară voia fie a celor mai mari" (I.I, 76). Cele două locuri comune, alături de folosirea persoanei I plural ca indice autoreferenţial al vorbitorului (*noi* are valoare ceremonioasă, vorbitorul anunţându-se drept un reprezentant oficial al unei mentalităţi colective, aşadar cu atât mai mult el devine creditabil) fac parte din strategia de a persuada a acestei mărturii.

6. Procesul Vidrei se încheie cu un discurs *pro domo*, în care *argumentatio* şi *refutatio* sunt astfel corelate încât să crediteze interpretarea dată de vorbitor. Discursul combină argumente *ad personam* („precum aiavea iaste tuturor că el mie

Scanned with OKEN Scanner

nepriiatin de moarte mi s-au arătat…" (I.I, 76), *ad verecundiam* („…însă adevărul ce iaste a tăgădui nici pociu, nici mi să cade (căci nu puţină vrednicie iaste şi pentru nepriiatin adevărul a mărturisi)." (I.I, 76)), *redarguitio elenchica* (cf. Perelman-Tyteca, 1958, 274): „De care lucru pociu să dzic că el câte pentru mi//ne au grăit şi au mărturisit să fie şi adevărate. Însă nu atâta de grea era pricina vinovăţiii méle ca cu izgnanie ca aceasta să fiu osândit, căci canon de obşte iaste carile dzice (pedepsitului nu trebuie a i să adaoge pedeapsa). (…) Iată că cu pâra Bâtlanului, şi numai cu o mărturie a a (!) Brebului (şi aceasta împotriva a legii tuturor legilor, cu o mărturie numai sentenţiia vinovatului cea de pedeapsă a să da), dintr-îmbe izvoadele m-aţi lepădat" (I.I, 77), argumentul de autoritate („Dară aş pofti să ştiu cu ce privileghie puteţi strica axioma vechilor filosofi şi mathematici, carii dzic (carile sint tot într-un chip cătră altul al triilea, tot într-un chip sint între sine) (…) şi de vréme ce eu, căci în prepusul dobitoacelor şi a pasirilor am// cădzut precum să fiu de apă, cu cât dară, rogu-vă, mai vrédnic iaste să să numască pasire carile fără prepus dobitoc iaste, şi căci să să numască dobitoc carile fără prepus pasire iaste…" (I.I, 77).

Cât priveşte elocinţa, discursul *pro domo* al Vidrei prezintă câteva caracteristici, rezultând din utilizarea unor procedee retorice diferite de cele întâlnite în celelalte discursuri:

a) discursul începe cu o circumstanţială cauzală („De vréme ce pre mine din ciata celor cu patru picioare mă lepădaţi (…), iată că urmadză ca în monarhia celor de apă să mă dau." (I.I, 76)), care, reluând informaţii din rechizitoriul Brebului (Vidra fusese acuzată că este „supusă" monarhiei celor de apă), le plasează într-o altă „ordine", cu aparenţe de obiectivitate. Cauzala „de deschidere" propune o altă interpretare, un alt punct de vedere asupra perechii vinovăţie/ nevinovăţie, modificând raportul deja stabilit de rechizitoriul Bâtlanului (în rechizitoriu, raportul dintre fapte este următorul: Vidra trebuie alungată dintre „dobitoacele pre uscat îmblătoare", pentru că este supusă unei alte stihii, în timp ce în discursul *pro domo*, el se modifică: pentru că a fost alungată „din ciata celor cu patru picioare", Vidra urmează să se supună unei alte stihii).
b) persoana I cunoaşte o folosire preferenţială în discursul *pro domo* al Vidrei. Bâtlanul şi Brebul sunt desemnaţi exclusiv ca elemente de referire (fiind indicaţi, invariabil, prin persoana a III-a) şi nu pot fi parteneri într-o relaţie de comunicare directă, în timp ce auditoriul, anunţat prin persoana a II-a, intră într-o astfel de relaţie, (uneori ca partener inacceptabil), chiar dacă ea este „mediată" de întrebările retorice: „Dară aş pofti să ştiu cu ce privileghie puteţi strica axioma vechilor filosofi şi mathematici, carii dzic (carile sint tot într-un chip cătră altul al triilea, tot într-un chip sint între sine) (…) şi de vréme ce eu, căci în prepusul dobitoacelor şi a pasirilor am// cădzut precum să fiu de apă, cu cât dară, rogu-vă, mai vrédnic iaste să să numască pasire carile fără prepus dobitoc iaste, şi căci să să numască dobitoc carile fără prepus pasire iaste (…), şi aşé doaă fire într-un ippochimen neputând sta, iată că fire ca aceasta, oricarea ar fi, nici pasire, nici dobitoc ar fi, şi căci acele mai mare dreptate înaintea nu a feţélor, ce a făţărnicii voastre ar afla?" (I.I, 77)

Discursul *pro domo* nu schimbă pedeapsa, iar Vidra „cu lacrămi (…) după poruncă în izgnanie la marginile gârlelor să dusă." (I.I, 77). Procesul Vidrei se încheie şi încep dezbaterile asupra „hirişiei" Struţocămilei. Un alt episod cere alte tehnici retorice.

Scanned with OKEN Scanner

7. Concluzii. Sub raport compoziţional şi stilistic secvenţa dedicată procesului Vidrei este expresia valorificării unor procedee şi tehnici diverse, pe care ştiinţa şi arta retoricii i le-au pus la dispoziţie lui Cantemir. „Deprinderea" este dublată de inventivitate „ritoricească", pentru că tranşa textuală avută în vedere nu este un simplu inventar al tropilor asemenea unui manual de retorică, ci o punere în practică a lor.

Discursurile din „procesul" Vidrei funcţionează potrivit unui scenariu retoric elegant construit, care nu va mai fi respectat în secvenţa textuală următoare, când Dimitrie Cantemir utilizează retorica în cheie parodică.

Chiar din epoca începuturilor, „romanţul" cult contrazice aşteptările lectorilor săi.

Ediţia de text:
Pentru *Istoria ieroglifică* a fost consultată ediţia din *Opere complete*, volumul IV, 1973, text stabilit de Stela Toma, prefaţă de Virgil Cândea, studiu introductiv, comentarii, note, bibliografie şi indici de Nicolae Stoicescu

BIBLIOGRAFIE

ILRL, 1971 – Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I. *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, ed. a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti.
Manolescu, 1997 – N. Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*, ed. revizuită, Bucureşti.
Mortara Garavelli, 1989 – Bice Moratara Garavelli, *Manuale di retorica*, Milano.
Perelman-Tyteca, 1958 – Ch, Perelman, Lucie Olbrechts, *Traité de l'Argumentation*, Paris.
Reboul, 1991 – O. Reboul, *Introduction à la rhétorique*, Paris.
Rotaru, 1981 – I. Rotaru, *Literatura română veche*, Bucureşti.
Tănăsescu, 1970 – Manuela Tănăsescu, *Despre „Istoria ieroglifică"*, Bucureşti.
Zafiu, 2000 – Rodica Zafiu, *Naraţiune şi poezie*, Bucureşti.

LES STRATÉGIES DISCURSIVES DANS L'*HISTOIRE HIÉROGLYPHIQUE*

Résumé

Il est quand même évident que l'œuvre de Cantemir ne peut pas être soumise à un seul gendre: l'*Histoire hiéroglyphique* est – à la même fois – un roman, une allégorie, un pamphlet etc. D'autre part, l'œuvre admet une interpretation qui fait appel à mimesis, et une autre, qui s'oppose à la première et souligne la valeur fictionnelle de l'*Histoire*.

La présente étude soutient le point de vue de certains chercheurs qui affirment que l'*Histoire hiéroglyphique* est une œuvre fictionnelle. En accord avec cet interpretation, nous avons essayé à discuter les stratégies discursives d'une seule partie de l'œuvre. L'argumentation fait preuve d'une habilité de construction rhétorique exceptionnelle, acquise par la parfaite assimilation de la rhétorique classique. La combinaison de divers types d'arguments est soutenue par la virtuosité des procédés de style. À un certain type de discours correspondent des schémas styllistiques differents.

Scanned with OKEN Scanner

Tiparul s-a executat sub cda 1591/2006
la Tipografia Editurii Universităţii din Bucureşti

Scanned with OKEN Scanner

Volumul *Limba română. Aspecte sincronice şi diacronice* adună studii *reprezentative* pentru *stadiul actual* al cercetării privind limba română, atât sub aspectul investigaţiei *sincronice*, cât şi al celei *diacronice*.

Prin *diversitatea* problemelor examinate, a preocupărilor, a domeniilor, a metodelor utilizate, volumul dă *o imagine de ansamblu* asupra cercetării lingvistice actuale, asupra „deschiderilor" şi a trăsăturilor ei esenţiale.

Numeroase studii sunt noutăţi absolute într-un domeniu sau altul al cercetării, impunându-se prin modernitatea metodologiei şi a punctelor de vedere, prin noutatea soluţiilor, prin acurateţea şi eleganţa analizelor. Multe studii invită la reflecţie, la dezbatere, oferind idei şi constituind puncte de plecare pentru cercetări ulterioare.

Scanned with OKEN Scanner